T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ca‘fer-i Tayyâr – Rehber-i Gülistân (İnceleme-Metin-Dizin)

Osman Şenlik
16936305

Danışman

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Diyarbakır 2023

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ca‘fer-i Tayyâr – Rehber-i Gülistân (İnceleme-Metin-Dizin)

Osman Şenlik

16936305

Danışman

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Bu çalışma Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (DÜBAP) Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: EDB.19.002

Diyarbakır 2023

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Ca'fer-i Tayyâr – Rehber-i Gülistân (İnceleme-Metin-Dizin)" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

23/06/2023

Osman Şenlik

İmza

T.C

DİCLE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Osman Şenlik tarafından yapılan "Ca'fer-i Tayyâr – Rehber-i Gülistân (İnceleme-Metin-Dizin)" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı	Adı Soyadı
Başkan:	Prof. Dr. Ahmet Tanyıldız
Üye :	Prof. Dr. Oktay Bozan
Üye :	Doç. Dr. Mustafa Uğurlu Arslan
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Musluoğlu
Üye :	Dr. Öğr. Üyesi İzzet Eser

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 23/06/2023

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

23/06/2023

Prof. Dr. Oktay BOZAN

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖN SÖZ

İslam kendinden önce oluşmuş diğer inanç, kültür ve medeniyet tecrübelerinin üzerine gelerek onların hükmünü ortadan kaldırmış; Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünneti ekseninde yeni bir kültür ve medeniyet inşa etmiştir. İslam medeniyetinin temel kaynakları olan Kur'an ve Peygambere ait hadislerin daha doğru ve daha iyi anlaşılması için şerh çalışmaları hemen ilk dönemlerde başlamıştır. Bu şerh çalışmaları zamanla tefsir, hadis, sarf, nahiv ve belagat gibi yeni ilim dallarının oluşumuna sebebiyet vermiştir.

İslam kültür ve medeniyeti içerisinde verilen ilmî şerh eserlerinin hâkim dili Arapça ve Farsçadır. Edebî eserlerde de bu iki dilin etkisinin ağırlıkta olması, Arapça ve Farsçaya yeterince muttali olmayan okuyucular için anlama güçlüğü doğurmuştur. İlmî ve dinî mahiyetteki eserlerin yanında edebî eserlerin de anlaşılmasında benzer şerh yöntemleri kullanılmış ve bu eserlerin okuyucu tarafından daha kolay anlaşılması için çeşitli şerhler yazılmıştır.

Şerh kitapları; şârihlerin ilmî ve edebî birikimlerine, içinde bulundukları muhite, şerh edilen metnin yapısına göre farklılıklar arz ederler. Atasözü ve deyimler, mitler ve efsaneler gibi birçok genel kültür öğesini içinde barındıran şerh kitapları, içlerinde filoloji, mantık, felsefe gibi farklı ilim dallarını da barındırmaları hasebiyle birçok alanda yapılacak araştırmalara kaynaklık edecek mahiyettedirler. Bu kitapların içeriğinde ansiklopedik bilgilerin yanı sıra dil ve gramer bilgileri de önemli bir yer tutmaktadır.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin (öl. 691/1292) *Gülistân*'ı, yazıldığı dönemden beri Türk-İslam kütür havzasında büyük rağbet görmüştür. Sehl-i mümteni yani söylenmesi kolay görülen ancak benzerinin söylenmesi güç olan bir tarz ve akıcı bir üslupla Farsça yazılan bu eserin anlaşılması için birçok dile tercüme ve şerhleri yapılmıştır. Türkçe

yapılan şerhlerin sonuncularından olan *Rehber-i Gülistân'ın* bazı çalışmalarda adı zikredilmiş ve hakkında kısaca bilgi verilmiş olmasına karşın diğer *Gülistân* şerhlerine göre yeterince tanınmamıştır. İlk defa Eda Aydoğan, bu eserin 1-226 sayfalarını yani eserin yarısının Latin harflerine aktarımını ve incelemesini çalışmıştır. Bizimle eş zamanlı olarak başlayan bu çalışma 2019 yılında yüksek lisans tezi olarak tamamlanmıştır. Bu çalışma, müellifin ve eserinin tanıtılması için takdir edilse de çeviri metindeki bariz yanlış okumalar çalışmanın kıymetini düşürmüş ve eleştiri almasına neden olmuştur. Nitekim web ortamında Ahmet Ragıp Akay adıyla bu tez çalışmasındaki yanlışlıklar hakkında bir değerlendirme yazısı yayımlandığı görülmektedir.[1] Bu nedenle mezkur tez çalışmasındaki okuma hatalarına tekrardan değinme gereği duymuyoruz. Ancak şunu ifade etmekte yarar görmekteyiz ki Ca'fer-i Tayyâr şerh için kullandığı iki eski sözlüğü eserinde zikretmiştir. Bunlar sayfa 165'te zikredilen Sihâhu'l-luga ve sayfa 167'de zikredilen Okyânûsu'l-basît adlı sözlüklerdir. Eda Aydoğan ise eserin 1-226 sayfaları arasını çalıştığı eserinde Tayyâr'ın "hiçbir lügat isminden bahsetmediğini" iddia etmiştir.[2]

Ca'fer-i Tayyâr (öl. 1316/1898); Osmanlı'nın son döneminde yaşamış, çeşitli kademelerde memuriyetlerde bulunmuş, Arapça ve Farsça eğitimi alarak Farsça hocalığında öne çıkmış bir muallimdir. *Gülistân,* Osmanlı eğitim kurumlarında Farsça dil öğretimi için en çok kullanılan edebî eserlerden biri olduğu için Tayyâr da *Rehber-i Gülistân* şerhinde detaylı bir gramatik çözümleme yapmaya çalışmıştır.

Biz de klasik şerh geleneğimizin son halkaların biri olan *Rehber-i Gülistân*'ı ilmî usullere ve klasik şiirin kurallarına uygun biçimde okuyup yeni harflere aktararak bilim dünyasının ve günümüz okuyucusunun istifadesine sunmaya gayret ettik. Çalışmanın giriş bölümünde Sa'dî-i Şîrâzî ve eseri *Gülistân* üzerine bilgiler verdikten sonra birinci bölümde Ca'fer-i Tayyâr'ın hayatını ve eserlerini ele aldık. İkinci bölümde *Rehber-i Gülistân*'ın şerh usulünü, kelime yapısını, şerhin kaynaklarını ve metnin okunma hususiyetlerini ele alarak incelemesini yaptık. Üçüncü bölümde ise

[1] Ahmet Ragıp Akay, "Rehber-i Gülistan Kitabı Üzerine Yapılan Bir Yüksek Lisans Tezindeki Akıl Almaz Yanlışlıklar Hakkında" (Erişim 23 Şubat 2022).

[2] Eda Aydoğan, *Cafer Tayyar Efendi'nin Rehber-i Gülistân İsimli Eseri (İnceleme-Metin) (1-226 Sayfalar Arası)* (Yüksek Lisans Tezi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 35.

şerh metninin yeni harflere çevirisini verdik. Çalışmanın son kısmında ise sonuç bölümüne, çeviri metnin dizinine ve kullandığımız kaynaklara yer verdik.

Bu çalışmada Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi kelimelerinin doğru okunuş ve anlamları için basılı ve dijital birçok sözlük kullandık. Atıf sistemi olarak İSNAD dipnotlu atıf sisteminin ikinci edisyonunu kullandık. Ayrıca bu çalışmada *Gülistân*'ın çevirileri ve şerhleri konusuna, bu konuda yeterince nitelikli çalışmanın olması sebebiyle girmedik.

Akademik çalışmalarıma başladığım yüksek lisansta ve devamında doktora sürecinde de danışmanlığımı yapan, her zaman zor görüleni rehberliğiyle kolaylaştıran hocam Prof. Dr. Ahmet Tanyıldız'a çalışmam boyunca yaptığı uyarılar, teşvikler, gösterdiği anlayış ve hoşgörüsü için kalbi teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmadaki eksik ve kusurların giderilmesinde desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hasan Aksoy'a, moral ve motivasyonumu her daim yükselterek bu çalışmaya tashihleriyle katkı sunan arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Majed Haj Mohammad, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Aktaş ve Dr. Öğr. Üyesi Bilal Kartal'a ve son olarak tez sürecinde bütün sıkıntılarımı benimle paylaşan hayat arkadaşım değerli eşime çok teşekkür ediyorum.

Çalışmamızda insani zaaflarımız sebebiyle hatalarımız, eksiklerimiz muhakkak olacaktır. Bunların giderilmesi için gelecek eleştiri ve katkıyı gönül hoşluğuyla kabul edeceğimizin bilinmesini isteriz.

Osman Şenlik

Diyarbakır 2023

ÖZET

Bu tez çalışmasında, İslami edebiyatın önde gelen şairlerinden Sa‘dî-i Şîrâzî’ye ait Farsça *Gülistân* eserine yapılmış son dönem şerhlerinden Ca‘fer-i Tayyâr’ın *Rehber-i Gülistân* adlı Türkçe eseri ilmî usullere uygun olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, şerh edebiyatının son dönem eserlerinden olan bu eseri bilim dünyasının istifadesine sunmak ve bu alanda yapılacak çalışmalar için kaynak metin oluşturmak amaçlanmıştır.

Çalışmada, mevcut bilgiler sınırlı da olsa arşiv kaynaklarından ve son dönemde yapılan akademik çalışmalardan hareketle *Gülistân* şârihi Ca‘fer-i Tayyâr’ın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra üzerinde çalışılan bu eserin içeriği, tercüme ve şerh usulü hakkında incelemelerde bulunulmuştur.

Matbu bir metin olan bu eseri yeni harflere aktarırken tam transkripsiyon yapmak yerine sadece ayn, hemze, uzun ünlüler ve terkipli okumalar gösterilmiştir. Son bölümde ise araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla eserdeki belli başlı kelime ve kavramları, kişi, eser ve yer adları gibi özel isimleri içeren bir dizin oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Tercüme, Şerh, Gülistân, Ca‘fer-i Tayyâr, Rehber-i Gülistân,

ABSTRACT

In this thesis, the Turkish work of Ca‘fer-i Tayyâr, named Rehber-i Gülistân, which is one of the last period commentaries on the Persian Gülistân work belonging to Sa‘dî-i Şîrâzî, one of the most prominent poets of Islamic literature, has been studied in accordance with scientific methods. In this study, it is aimed to present this work, which is one of the last period works of commentary literature, to the benefit of the scientific world and to create a source text for the studies to be done in this field.

In the study, information about the life and works of Gülistân commentator Ca‘fer-i Tayyâr is given, based on archive sources and recent academic studies, although the available information is limited. Afterwards, the content of this work, which was studied on, was examined on the method of translation and annotation.

While translating this work, which is a printed text, into new letters, only the ‘ayn, hamza, long vowels and compound readings are shown instead of transcribing. In the last part, an index has been created that includes the main words in the work and special names such as person and place names in order to facilitate the researchers.

Keywords

Translation, Commentary, Gülistân, Ca‘fer-i Tayyâr, Rehber-i Gülistân,

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ I

ÖZET IV

ABSTRACT V

İÇİNDEKİLER VI

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 1

ŞEYH SA‘DÎ-İ ŞÎRÂZÎ VE GÜLİSTÂN İSİMLİ ESERİ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 5

CA‘FER-İ TAYYÂR B. AHMED SÂLİM 5

1.1. HAYATI 5

1.2. ESERLERİ 7

1.2.1. Zübde-i Gülistân 8

1.2.2. Zeyl-i Zübde-i Gülistân 9

1.2.3. Rehber-i Gülistân 9

1.2.4. Hâşiye-i min-fenni’l-kavâfî ve’l-beyân ve’l-bedî‘ ve muhsinâti’ş-şi‘riyye ve ‘arûz-i Mevlânâ Câmî 9

1.2.5. Mu‘allim-i Muğni’t-tullâb 10

1.2.6. Mu‘allim-i Nasîhat (Nasîhatu’l-hükemâ Şerhi) 10

1.2.7. Tercüme-i ‘Avâmil Şerhi 11

1.2.8. Hülâsa-i Dîvân-ı Hâfız 11

İKİNCİ BÖLÜM 12

REHBER-İ GÜLİSTÂN 12

2.1. ESERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ 12
2.1.1. Fihrist 13
2.1.2. İç Kapak 13
2.1.3. Başlıklar 14
2.1.4. Sayfa Numaraları 14
2.2. ESERİN MUKADDİMESİ VE TELİF SEBEBİ 14
2.3. ESERİN ŞERH USULÜ 15
2.3.1. Dîbâce Şerhi 18
2.3.2. Başlıkların Tercüme ve Şerhi 19
2.3.3. Manzum Bölümlerin Şerhi 19
2.3.4. Yardımcı Şerh 23
2.3.5. Şerhte Farklı Anlam İhtimalleri 24
2.3.6. Beyitleri Yorumlama Biçimi 27
2.3.7. Belagat Unsurlarına Başvurma 28
2.4. ŞERHTE KELİME VE DİL ÖĞRETİMİ 30
2.4.1. Kelimeleri Açıklama 31
2.4.2. Arapça ve Farsça Kelimelerde Farklı Yazım, Telaffuz ve Anlamlar 31
2.4.3. Farsça Kelime ve Gramer Bilgisi 33
2.4.4. Arapça Kelime ve Gramer Bilgisi 36
2.4.5. Yöresel Türkçe Kelime Kullanımı 38
2.5. ŞERHTE GEÇEN BAZI DEĞERLENDİRMELER 39
2.5.1 Sa‘dî Hakkındaki Değerlendirmeler 39
2.5.2. Gülistân Nüshaları Hakkındaki Değerlendirmeler 40
2.5.3. Nazma Dair Değerlendirmeler 40
2.6. ŞERHİN KAYNAKLARI 40
2.6.1. Ayet ve Hadisler 41
2.6.2. Belagat ve Lügat Kitapları 44
2.6.3. Tasavvufî Kaynaklar ve Şiirler 45
2.6.4. Başka Kitaplardan Alıntılar 48
2.6.5. Peygamberler Tarihi 49
2.6.6. İslam Tarihi ve Sahabe Hayatı 51

2.7. ŞERHTE GENEL KÜLTÜR 52
2.7.1. Mekan ve Coğrafya 52
2.7.2. Tarihi Şahsiyetler 53
2.7.3. Darb-ı Meseller 56
2.7.4. Milliyetlere Ait Öğeler 57
2.7.5. Oyunlar 58
2.7.6. Yıldızlar 59
2.7.7. Kültürü Yansıtan Kavramlar 59
2.8. TAYYÂR'IN MANZUM METİNLERİ OKUMA USÛLÜ 60
2.8.1. Aruz Hususiyetlerine Göre Okuma 62
2.8.2. Kafiye Uyumuna Göre Okuma 71
2.8.3. Harf ve Harekelere Göre Okuma 73
2.8.4. Bâblara (Vezinlere) Göre Okuma 75
2.8.5. Gramer Kurallarına Uygun Okuma 77
2.9. METNİ OKURKEN DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR 83
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 88
METİN 88
DİZİN 651
SONUÇ 654
KAYNAKÇA 657

KISALTMALAR

b.	bin
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DÜ	Dicle Üniversitesi
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
md.	Madde
ö.	Ölüm
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
thk.	Tahkik eden
yy.	Yüzyıl
y.y.	Yayınevi yok

GİRİŞ

ŞEYH SA‘DÎ-İ ŞÎRÂZÎ VE GÜLİSTÂN İSİMLİ ESERİ

İran edebiyatının önde gelen büyük şairlerinden Sâ‘dî-i Şîrâzî’nin (ö. 691/1292) doğum yeri Şîrâz olup asıl adı, Ebû Muhammed Sa‘dî Müşerrefüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerref Şîrâzî’dir.[3] Doğum tarihi hakkında eserlerinde verdiği bilgilerden yola çıkarak farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Ali Nihat Tarlan, Kilisli Rıfat Bilge’nin *Gülistan Tercümesi*’ne yazdığı takdim yazısında Sa‘dî’nin *Bostan* ve *Gülistan* eserlerindeki ifadelerinden doğum tarihi hakkında hicri 585 ve hicri 606 gibi iki farklı tarih çıkarmıştır.[4] Ancak yapılan son araştırmalar sonucunda Sa‘dî’nin doğum tarihinin 610-615 (1213-1218) yılları arasında olabileceği düşünülmektedir.[5]

Sa‘dî’nin künyesinde geçen Abdullah ismi babasının adı, Muslihuddîn babasının lâkabı, Müşerrefüddîn kendi lâkabıdır; Şîrâzî ismi doğduğu şehre intisabını, Sa‘dî ismi de Atabek Sa‘d’ın hizmetinde bulunan babası sebebiyle aldığı mahlası ifade eder. Sa‘dî çocukluk çağında babasını kaybedince genç yaşta ilim tahsili için Bağdat’a giderek Nizamiye medresesine başlar. Burada Şihabeddin Sühreverdî (ö. 632/1234) ve Ebülferec b. Cevzî (ö. 597/1201) gibi âlimlerle görüşür, onlardan istifade eder.[6] Mehmet Kanar’ın *Gülistan* çevirisine takdim yazan Halil Hatib-i Rehber, Sa‘dî’nin bu iki hocadan fıkıh, hadis, tefsir, kelam gibi dinî ilimlerin yanında tarih, siyer, kısas

[3] Mustafa Çiçekler, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).
[4] *Gülistân*, çev. Kilisli Rıfat Bilge (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995), 5.
[5] Çiçekler, “Sa‘dî-i Şîrâzî”, 35/405.
[6] *Gülistân*, 1995, 6.

alanlarında istifade ettiğini; nefis terbiyesi, ekonomi ve yönetim alanlarından âlimlerin görüşlerini öğrenip hitabet ve vaaz konusunda beceri kazandığını söyler.[7]

İran'ın Moğol istilası ve Harizmşahlar ile Atabekler arasındaki çekişmelere sahne olduğu bir dönemde Sa'dî uzun seyahatlere çıkar. Otuz küsur yıl birçok coğrafyayı gezen Sa'dî; Hicaz, Şam, Anadolu ve Habeşistan gibi ülkeleri gezer. Şam'dayken bir müddet haçlıların eline esir düşer. Eserlerinde Kaşgar, Türkistan, Mısır, Ermenistan, Çin ve Hindistan'ı da görmüş gibi hikâyeler anlatır, ancak kaynaklar bu bilgileri doğrulayamadığı için kabul gören görüşe göre bu seyahatler hayal ürünüdür ve başkalarından dinlediği hikâyeleri kendisi yaşamışçasına anlatmıştır.[8]

Sa'dî bu uzun seferlerden sonra memleketi Şîrâz'a döner. Onun döndüğü vakitte Atabek Sa'd b. Zengî'nin oğlu Ebubekir burada tam bir hâkimiyet ve huzur ortamı oluşturmuştur. Sa'dî, bu durumu Gülistân'da şöyle ifade eder: *Çünkü 'avdet eyledim iklîmi râhat gördüm, kaplanlar terk eylemişler kaplanlık tabî'atını. Şehrin içerisi bir nev'i âdemler idi melek gibi güzel tabî'atlı, şehrin hâricindeki 'asker cenk arslanları gibi idiler. Öyle idi zamân-ı sâbıkda ki gördüm, dünyâ dolu fitne ve karışıklıkdan ve darlıkdan. Böyle oldu sultân-ı 'âdilin zamânında, Atabek Zengioğlu Sa'd ve Sa'd'ın oğlu Ebû Bekir'dir.*[9]

Sa'dî tahsiliyle geniş bir ilmî birikim ve seyahatleriyle büyük bir tecrübe sahibi olarak döndüğü memleketindeki huzur ve asayiş ortamında en tanınmış iki eseri *Bostan* ve *Gülistân*'ı yazar. Atabeklerden gördüğü değer ve hürmeti aynı şekilde Moğollardan da görür. Şiirlerinde Atabek Ebubekir b. Sa'd b. Zengî, Selçuk Şah, şehzade Sa'd b. Ebubekir b. Sa'd, İlhanlı devlet adamlarından Ata Melik el-Cüveynî ve kardeşi Şemseddin el-Cüveynî'ye övgülerde bulunur. Hac vazifesini yerine getirip Şîrâz'a dönerken Tebriz'de Moğol hükümdarı Abaka Han ile görüşür ve ondan da saygı görür. Ömrünün kalan kısmını memleketi Şîrâz'da geçiren Sa'dî, 690-691

[7] *Gülistân*, çev. Mehmet Kanar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 12.
[8] Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî"; *Gülistân*, 1995, 5-6.
[9] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân* (İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1308), 25.

seneleri arasında vefat eder. Mezarı, Şîrâz'a 2-3 km uzaklıkta Sâdiyye denilen yerdedir.[10]

Sa'dî'nin manzum ve mensur eserleri *Külliyat* adı altında toplanmıştır. *Külliyat*'ında kasideler, gazeller, terci-i bentler, ruba'iler, kıt'alar vardır. Özellikle gazel sahasında büyük bir üstad olarak kabul edilmiştir. Ancak asıl şöhretini *Bostân* ve *Gülistân* eserleriyle kazanmıştır.[11] Gülistân'ı dîbâcede şiirle düştüğü tarih kaydına göre 656/1258 yılında yazmıştır.[12]

Gülistân, Sa'dî'nin dünya çapında şöhret sahibi olduğu eseridir. Bu eseri Ebubekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithafen yazar. Ali Nihat Tarlan bu eserin ihtiva ettiği fikirler ve yazıldığı dildeki bedîî kemali itibariyle çok yüksek olduğunu söyler. Tarlan'a göre eserde nazım ile nesir ahenkli bir imtizaç içerisindedir ve eser az bir zaman diliminde yazılmasına rağmen hiçbir yerinde en ufak bir ihmal veya kusur bulunmamaktadır; nesri çok doğal ve zahmetsiz secilerle yazıldığı için nazım kadar ahenklidir, okuyan kişi nazım ve nesir arasındaki bu sanatlı yakınlığı hayretle ve zevkle takip eder. Tarlan; Sa'dî'nin *Gülistân*'ında "olgun bir fikir ve orijinal bir görüş" olduğunu, bu eserin senelerce biriktirdiği yoğun tecrübe ve düşüncelerinin özeti niteliğinde olduğunu, bu nedenle icazının yüksek ve manaların her yönünü içerdiğini ifade eder. Lafızlardaki fesahat ve manadaki güzelliği onun kadar kaynaştıran başka şair olmadığını söyler.[13]

Sa'dî, ilmî birikiminin üzerine yaptığı uzun seyahatlerde çok farklı tabakalardan insanlarla görüşüp etkileşim kurmuş ve girdiği farklı kültürel muhitlerle söz sermayesini, bakış açısını, anlayışını genişletmiştir. *Gülistân*'ı edindiği yeni bilgiler ve tecrübeler ışığında kaleme almıştır. *Gülistân*'da sergilediği geniş bilgi ağı, özgün tefekkür, söz söyleme yeteneği ve ince anlayış ancak bu hususlar gözetilerek takdir edilebilir.

[10] *Gülistân*, 1995, 6-7; Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî".
[11] *Gülistân*, 1995, 9; Çiçekler, "Sa'dî-i Şîrâzî".
[12] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 58.
[13] *Gülistân*, 1995, 8-9.

Gülistân bir dîbâce ve sekiz ana bölümden oluşmaktadır. Anlatım eser boyunca manzum-mensur karışık biçimde ilerlemektedir. Eserdeki bölümler şu şekildedir:

Dîbâce: Mukaddime

Bâb-i evvel der-sîret-i pâdişâhân: Birinci bâb pâdişâhların ‘âdeti beyânındadır.

Bâb-i dovvom der-ahlâk-ı dervîşân: İkinci bâb dervîşlerin ahlâkı beyânındadır.

Bâb-i sevvom der-fazîlet-i kanâ‘at: Üçüncü bâb kanâ‘atda olan fazîlet beyânındadır.

Bâb-i çehârom der-fevâ’id-i hâmûşî: Dördüncü bâb sükûtda olan fevâ’id beyânındadır.

Bâb-i pencom der-‘ışk u cevâni: Beşinci bâb ‘aşk ve civânlık beyânındadır.

Bâb-i şeşom der-za‘f u pîrî: Altıncı bâb za‘af ve ihtiyârlık beyânındadır.

Bâb-i heftom der-te’sîr-i terbiyet: Yedinci bâb terbiyenin te’sîri beyânındadır.

Bâb-i heştom der-‘âdâb-i sohbet: Sekizinci bâb sohbetin âdâbı beyânındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CA‘FER-İ TAYYÂR B. AHMED SÂLİM

1.1. HAYATI

Ca‘fer-i Tayyâr (öl. 1316/1898) Osmanlının son döneminde yaşamış, çeşitli kademelerde memurluk yapmış, Farsça tercüme ve şerh çalışmaları olan bir muallimdir. Tayyâr’ın hayatı hakkında Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki sicill-i ahvâl defterlerinde ve Nezâret-i Ma‘arif-i Umûmiyye sâlnâmelerinde sınırlı bilgiler bulunmaktadır.

Sicill-i ahvâl defterleri, II. Abdülhamid döneminde devlet memurlarının gelişim sürecini takip etmek amacıyla tutulmaya başlanan kayıtlardır. Bu kayıtlar memurların memuriyete girişte özgeçmişleri ve yeterlilik durumlarını bildiren bilgilerden oluşmaktadır. Memurlar; eğitim durumlarına, çeşitli alanlarda yeterliliklerine ve yeteneklerine dair beyanlarını icazetname gibi kanıtlayıcı belgelerle komisyona sunarlar ve bu bilgiler özet halinde sicill-i ahval defterine işlenir, belli aralıklarla memurların görevlerindeki değişimler bu deftere eklenerek kayıtlar güncellenir.[14]

Tayyâr da memuriyete girişte verdiği bilgilerle sicilli-i ahvâl defterlerinde kendi öz geçmişinin oluşturulmasını sağlar. Bu kayıtlara göre Tayyâr, Lapseki kazası müdürü Ahmed Sâlim Efendi’nin oğludur ve 1262 yılının Zilhicce ayının sonunda (Aralık 1846) Lapseki kazasında dünyaya gelir.[15] Nitekim kendi adını Rehber-i Gülistân’ın mukaddimesinde Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim şeklinde verir. Arşiv

[14] Gülden Sarıyıldız, “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

[15] “Sicill-i Ahvâl Defterleri”, 18 Aralık 1846 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DH.SAİDd..., 8-441).

belgelerinde babası Ahmed Sâlim'in 18 Şevval 1274 / 1 Haziran 1858 tarihinde üzerine geçirdiği mallara el koyulması ve görevden alınarak iki yıl süreyle Gelibolu'ya sürgün edilmesi dışında aile bireyleri hakkında bir bilgi bulunamamıştır.[16]

Tayyâr, ilk öğrenimini Lapseki ve Gelibolu'da sıbyan ve rüşdiyye mekteplerinde tamamlayıp daha sonra İstanbul'da Mu'allim-i Mahsûs ile Dâru'l-Ma'ârif-i Mu'allîmât'da Arapça, Farsça, Hesap ve Coğrafya okuyarak sülüs, rik'a ve dîvânî hatları öğrenir. Eğitim durumunu ve Farsça muallimliğinde yeterliliğini kanıtlayıcı Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'nden aldığı iki kesin belgeyi sicill-i ahvâl komisyonuna sunar.[17]

Tayyâr'ın memuriyete girişi 1283 yılının Zilkadesi'nin ilk gününde (7 Mart 1867) yirmi bir yaşında iken Mektûb-ı Mâliye kalemine mülazemetle[18] katılmasıyla başlar. İki ay sonrasında yine mülâzemetle Vâridât Muhâsebesi'ne nakledilir. 50 kuruşla göreve başlayan Tayyâr'ın maaşı zamanla 660 kuruşa kadar yükselir. 1293/1876 yılında Maliye Nezareti'nin teşkilatında yapılan değişiklikle Ca'fer-i Tayyâr, Vâridât İdârî Umûmiyyesi Anadolu şubesi Aydın, Konya ve Adana vilayetlerine kitâbetî muavinliğine getirilir ve 1304/1886 yılına kadar bu göreve devam eder. Akabinde Muhasebe-i Umumiye Tetkik Şubesi vilayet kâtipliğine atanır. Tayyâr'ın bu memuriyet süreçlerinde aldığı terfiler ve maaşındaki değişimler sicil kayıtlarına işlenir. Ayrıca kayıtlarda mahkeme makamlarına Tayyâr hakkında herhangi bir şikayetin ulaşmadığı yazar.[19]

İBB Atatürk Kitaplığı'nda HP_Osm_00026 numarasıyla kayıtlı *Rehber-i Gülistân* baskısının kapağında eserin sahibi olarak "Beşiktaş Rüşdiyyesi Fârisî mu'allimi Tayyâr" yazmaktadır. Bu bilgiye binaen 1316-1319/1898-1900 yılları aralığındaki Nezâret-i Ma'ârif-i Umûmiyye salnameleri taranarak Tayyâr'ın

[16] "Lapseki Kazası Müdürü Salim Efendi'nin zimmetinin istihsali ile nefyi ve kaza müdürlüğüne Salih Efendi'nin tayini", 01 Haziran 1858 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, A.}MKT.MVL., 97-94).

[17] "Cafer Tayyar Efendi; 1262 Lapseki doğumlu, Lapseki Kazası Müdürü Salim Efendi'nin oğlu", 18 Aralık 1846 (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DH.SAİDd..., 8 - 441); Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân* (İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1308), 2.

[18] "İlmiye mesleği adaylarının meslekî stajları ve görev bekleme süreleri için kullanılan terim." Bkz. Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

[19] "DH.SAİDd... 8-441".

1316/1898 salnamesine göre Beşiktaş Rüşdiyyesi'nde mütemayiz vasfıyla Farsça muallimliği yaptığı tespit olunmuştur.[20]

Tayyâr, 4 Recep 1316/18 Kasım 1898'de 54 yaşında vefat eder.[21] Mezar kayıtları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamasa da vefat ettiği yıl Beşiktaş Rüşdiyyesi'nde muallimlik yaptığı göz önüne alınırsa İstanbul'da özellikle Beşiktaş civarında medfun olduğu düşünülmektedir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Ca'fer-i Tayyâr adıyla başkaca kayıtlara da rastlanmıştır. Ancak bu kayıtlarda bahsedilen Ca'fer-i Tayyâr'ın hayatına dair bilgiler müellifimiz Tayyâr'ın hayatıyla örtüşmediği görülmüş, bu Ca'fer'in Muş sancağında ve Pasinler kazasında Ziraat bankasında kâtiplik yapan başka bir şahıs olduğu tespit edilmiştir.[22]

Tayyâr'ın kalem memuru olduğu; sülüs, rik'a ve dîvânî hatlarını bildiği sicil kayıtlarında geçmektedir. TTK kütüphanesinde Y/0375 yer numarasıyla kayıtlı *Hayradad* isimli manzum zafernamenin müstensih kaydında Ca'fer-i Tayyâr yazmaktadır. 49 beyitten oluşan bu eserin 5. beytinde tahrîr edenin Ca'fer-i Tayyâr olduğu, 28. beytinde Salih Hayri tarafından tanzim edildiği ve 30. beyitte de şiirin adının *Hayrâdâd* olduğu ifade edilir. Bu şiirin Sultan Abdulmecid döneminde (1839-1861) yazıldığı, 13. beyitte sultan ve şehzadesi Abdulhamid'in (II. Abdülhamid) övülmesiyle anlaşılmaktadır. Tayyâr'ın Abdulmecid döneminde henüz Dâru'l-Ma'ârif-i Mu'allîmât'da talebe olduğu bilinmektedir. Bu dönemde hat çeşitlerini öğrenirken bu şiiri istinsah etmiş olması muhtemeldir.

1.2. ESERLERİ

Ca'fer-i Tayyâr'ın bilinen eserleri şunlardır: *Zübde-i Gülistân*, *Zeyl-i Zübde-i Gülistân*, *Rehber-i Gülistân*, *Hâşiye-i min-fenni'l-kavâfî ve'l-beyân ve'l-bedî' ve muhsinâti'ş-şi'riyye ve 'arûz-i Mevlânâ Câmî.* Bu dört eserlerinden başka İBB Atatürk Kitaplığı'nda HP_Osm_00026 numarasıyla kayıtlı *Rehber-i Gülistân*'ın Matba'a-i

[20] Aydoğan, *Cafer Tayyar Efendi'nin Rehber-i Gülistân İsimli Eseri (İnceleme-Metin) (1-226 Sayfalar Arası)*, 30.
[21] "DH.SAİDd... 8-441".
[22] Aydoğan, *Cafer Tayyar Efendi'nin Rehber-i Gülistân İsimli Eseri (İnceleme-Metin) (1-226 Sayfalar Arası)*, 30-31.

Âmire'den çıkan 1308 tarihli baskısının arka iç kapak sayfasında Tayyâr'ın matbu eserleri şöyle sıralanır: *Mu'allim-i Muğni't-tullâb, Zübde-i Gülistân, Nasîhatu'l-hükemâ Şerhi, Tercüme-i 'Avâmil Şerhi*. Bu eserleri incelediğimizde Tayyâr'ın tercüme ve şerh edeceği eserleri seçerken muallim olması hasebiyle talebelerin ders kitabı ihtiyacını gözettiği görülmektedir.

1.2.1. Zübde-i Gülistân

Tayyâr rüşdiyyede Farsça muallimi olması hasebiyle talebelere Farsça öğretmede yardımcı olacak kaynak eser hazırlama çabasına girmiştir. Bu çabasının ilk ürünü sayılabilecek eseri *Zübde-i Gülistân*'ı 1299'da (1881-1882) Matba'a-i Âmire ve Kantar Biraderler Matbaası'nda tab' ettirmiştir. Bu eser Farsça *Gülistân* metninin satır arası tercümesini ve derkenarlara yerleştirilmiş özlü şerhini içermektedir.

Kantar Biraderler Matbaası'ndaki baskının son sayfasına düşülen nota göre bu baskı "dördüncü formadan sonra Mihran Matbaası'nda tab' olunmuştur." Bu eserin 1301 tarihli Mahmud Bey Matbaası, 1306 tarihli Matbaa-i Âmire ve 1307 tarihli Kasbar Matbaası gibi başkaca baskıları da yapılmıştır. Âmire, Mahmud Bey ve Kantar Biraderler matbaalarının baskılarında kapak kısmında ruhsat numarası 254 olarak verilirken 1307 tarihli Kasbar Matbaası baskısında ruhsat numarası 883 olarak verilmiş, ayrıca müellif adı "Osmân" olarak yazılmıştır. 1301 tarihli Mahmud Bey baskısı ile 1307 tarihli Kasbar baskıları karşılaştırıldığında ruhsat numaralarının ve müellif isimlerinin farklı olmasına rağmen tercüme ve şerh metinlerinin büyük oranda benzer olduğu görülmüştür. 1307 tarihli Kasbar baskısı kendisine en yakın tarihli baskı olan 1306 Âmire baskısıyla karşılaştırıldığında tercüme ve şerhte farklılıklar olsa da uslup ve kelimelere yapılan açıklamalar genel olarak aynıdır.

1306 tarihli Amire baskısının dış kapağında müellifi adı yazmayıp 510 ruhsat numarasıyla çıkmıştır, bu baskının arka kapağında müellifin Mu'allim-i Muğni't-tullâb adlı eserinin yakında çıkacağı ilanı vardır. Bu baskının iç kapağında ise müellif adı "Tayyâr" olarak belirtilip baskı yılı verilmezken dış kapaktan farklı olarak ruhsat numarası 510 olarak geçmektedir. İç ve dış kapaklarda eserin ikinci defa tab edildiği kaydı göz önünde bulundurulunca bu baskıya dış kapağın sonradan eklenmiş olma ihtimali vardır.

1307 tarihli Kasbar Matbaası baskısında müellif adı "Osman" şeklinde ve 1299 tarihli Kantar Biraderler baskısında müellif adı olarak yeşil renkli mühür içerisinde "Osmân" şeklinde yazmaktadır. Kayıtlarda Ca'fer-i Tayyâr'ın "Osmân" diye başka bir ismine rastlanmasa da müellifin ikinci bir adının olması kuvvetle muhtemeldir.

1.2.2. Zeyl-i Zübde-i Gülistân

Eserin 1299 yılında Darü't-tıb'ati'l-âmire ve 1306 yılında Matbaa-i Âmire baskıları çıkmıştır. 1299 baskısına 1300 tarihli başkaca bir kapak eklenmiştir. Tayyâr, bu eserle önceki şerhine bazı eklemelerde bulunmuştur. Ayrıca bu eserin 1299 tarihli baskısının sonunda Tayyâr'ın yayımlanan ve yayıma hazırlanan başkaca eserlerinin haberi verilmiştir. "İhtar" başlığında Tayyâr'ın zübde şerhi tarzında *Hülâsa-ı Dîvân-ı Hâfiz* adlı çalışmasının tab edilmek üzere elde tutulduğu, "satılan mahaller" başlığında ise *Şerh-i Nasîhatü'l-hükemâ* adlı eserinin neşredildiği belirtilmektedir.

1.2.3. Rehber-i Gülistân

1308 tarihli Matbaa-i Âmire baskısından başka baskısına tevafuk edilmemiştir. Tayyâr, eserin mukaddimesinde bazı zevât-ı kirâmın tavsiyesi üzerine daha önce yayımlanan zübde şerhini mufassal surette hazırlayarak *Rehber-i Gülistân* adıyla tab ettirdiğini ifade eder. Bu eserle ilgili detaylı bilgi ikinci bölümde verileceğinden detayına girilmemiştir.

1.2.4. Hâşiye-i min-fenni'l-kavâfî ve'l-beyân ve'l-bedî' ve muhsinâti'ş-şi'riyye ve 'arûz-i Mevlânâ Câmî

Mevlâna Câmî'nin kafiye ilmi, beyân, bedî', aruz ve şiir sanatı hakkındaki eserine yazdığı Türkçe haşiyesidir. Bu eser *Rehber-i Gülistân*'ın derkenarlarına konarak birlikte tab edilmiştir. Rehber şerhiyle karşılaştırıldığında sayfalarda konu bağlamında eş zamanlılık yoktur. Rehber şerhinde bazı teorik konular için haşiye eserine yönlendirme vardır. Bu haşiye eseri, *Gülistân*'ın manzum kısımlarının anlaşılmasına yardımcı olması için hazırlanmıştır. Detaylı fihristi de *Rehber-i Gülistan* içerisinde yer almaktadır.

1.2.5. Mu‘allim-i Muğni’t-tullâb

140 sayfadan oluşan bu eser 1307 yılında Matbaa-i Âmire’de 987 ruhsat numarasıyla tab edilmiştir. *Muğni’t-tullâb,* Mahmud Hasan el-Mağnîsî tarafından Esîrüddîn el-Ebherî’nin (ö. 663/1265 [?]) *Îsâgûcî* adlı mantık kitabına yapılan Arapça bir şerh kitabıdır. Bu şerh, mantık konularını anlaşılır ve özet şekilde ele aldığından dolayı medrese öğrencileri arasında meşhurdur.[23] Tayyâr, bu eserin Zübde-i Gülistân’daki gibi sayfa içerisinde satır arası Türkçe tercümesini, derkenarlarda ise Türkçe şerhini yapmıştır.

1.2.6. Mu‘allim-i Nasîhat (Nasîhatu’l-hükemâ Şerhi)

Zeyl-i Zübde-i Gülistân’ın 1299 tarihli Matbaa-i Âmire baskısının son sayfasında verilen bilgilerden Tayyâr’ın bu isimde bir eser neşrettiği, bu eserin kitapçılarda bulunabileceği ve fiyatının üçer kuruş olduğu öğrenilmektedir. Araştırmalar sonucu bu eserin 1307 tarihli Hacı Hüseyin Efendi’nin matbaasında *Mu‘allim-i Nasîhat* adıyla basılmış olduğu görülmüştür. Eserin kapağında müellif adı “Osmân”, eser adı “*Mu‘allim-i Nasihat yahûd Tercüme-i Nasîhatu’l-hukemâ*” ve ruhsat numarası da 883 şeklinde yazmaktadır. 32 sayfadan oluşan eserin son sayfasında öteden beri rüşdiyye mekteplerinde okutulan *Nasihatu’l-hükemâ* adlı eserin şakirdlere çok faydası olduğu görüldüğü için şakirdlere iftihar edilecek bir hizmet olması düşüncesiyle hazırlandığı ifade edilmektedir.

Gazali ve Sa‘dî-i Şîrâzî’nin *Nasihatü'l-mülûk* adlı eserleri gibi siyasetname türünde olan *Nasihatü'l-hükema*, rüşdiyye mekteplerinde *Ta‘lîm-i Farisi* risalesinden sonra öğrencilere ikinci kademede Farsça ders kitabı olarak okutulmuştur. Kütüphane kataloglarında bu eserin *Nasihatü'l-Fârisiyye* adıyla pek çok yazma ve matbu nüshası vardır. 1302 tarihli Matbaa-i Osmâniye baskısının kapağında eser sahibi “Ez-âsâr-i Lokmân ve Şeyh-i Attâr ve dîger-ân” şeklinde kayıt düşülmüştür. Bu kayda göre eser birden fazla müellifin eserlerinden bölümlerin birleştirilmesi suretiyle oluşturulmuştur.

[23] Adem Evmeş, “Mahmud Hasan el-Mağnîsî’nin Mantık Anlayışı”, *Mantık Araştırmaları Dergisi* 1/2 (02 Şubat 2020), 38-72.

Tayyâr da rüşdiyyelerde çokça okutulan bu eserin tercüme ve şerhini *Zübde-i Gülistân* tarzında hazırlamıştır. Sayfa içerisinde Farsça eserin satır arası Türkçe tercümesini ve derkenarlarda ise eserin Türkçe şerhini yapmıştır.

1.2.7. Tercüme-i 'Avâmil Şerhi

İBB Atatürk Kitaplığı'nda HP_Osm_00026 numarasıyla kayıtlı *Rehber-i Gülistân*'ın Matba'a-i Âmire'den çıkan 1308 tarihli baskısının arka iç kapak sayfasından varlığını öğrendiğimiz bu eserin matbu nüshaları henüz bulunamamıştır.

Avamil, Arapçada kelimelerin i'rabına tesir eden âmillerin özeti mahiyetindeki kitaplara verilen genel addır. Osmanlı medreselerinde Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) ve Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) aynı isimle zikredilen *Avamil* adlı eserleri asırlarca okutulmuştur. Cürcânî'nin Avamîl'i daha çok şark medreselerinde okutulurken Birgivî'nin Avâmil'i en çok İstanbul'da, sonrasında Kahire, Bulak, Dımaşk ve Hindistân'da basılmış ve okutulmuştur. Birgivî'nin Avâmil'i Osmanlı âlimlerince Türkçeye çevrilmiştir.[24] Bu nedenle Tayyâr'ın bu tercümesinin de Cürcânî'nin değil, Birgivî'nin *el-'Avâmil* risâlesine yazdığı şerhi olan *İzhâr* adlı eserinin Türkçe tercümesi olması kuvvetle muhtemeldir.

1.2.8. Hülâsa-i Dîvân-ı Hâfız

Zeyl-i Zübde-i Gülistân'ın 1299 tarihli Matbaa-i Âmire baskısının son sayfasında "İhtar" başlığı altında verilen bilgilere göre Tayyâr'ın zübde şerhi tarzında hazırladığı bu eserin yayıma hazır anlamında "derdest-i tab" olduğu ifade edilmektedir. Bu eserin matbu nüshaları henüz bulunamamıştır.

[24] İsmail Durmuş, "el-Avâmilü'l-Mie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

İKİNCİ BÖLÜM

REHBER-İ GÜLİSTÂN

Rehber kelime anlamı olarak yol gösteren, kılavuz, delil anlamlarına gelirken "bir konu hakkında gerekli bilgilerin toplandığı kılavuz kitap" manasında da kullanılır.[25] Gülistân, gül bahçesi veya gülü çok olan yer anlamlarına gelir. *Gülistân*'da anlatılan hikâyeler içerdikleri öğütler ve ahlaki değerlerle çevreye güzel koku saçan birer gül gibidirler. Şeyh Sa'dî bu hikâyeleri bir araya getirdiği eserine güllerin bir arada olduğu yer anlamında *Gülistan* adını vermiştir.

Gülistân; hem ahlak, hem edebiyat, hem de dil öğretimi için Osmanlı medreselerinde en çok okutulan Farsça eserlerden biridir. Ca'fer-i Tayyâr, Farsça muallimi olması hasebiyle *Gülistan*'ı Osmanlı Türkçesine hem tercüme hem de şerh etmiştir. Şârih, eserini *Gülistân*'ın kolay ve doğru biçimde anlaşılması için medrese talebelerine yol gösteren bir kılavuz niteliğinde kurgulamıştır. Bu sebeple şerhinin son haline Gülistân kılavuzu anlamında *Rehber-i Gülistân* adını vermiştir.

2.1. ESERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Rehber-i Gülistân'ın Matbaa-i Âmire'den çıkan baskısı dışında başka bir bakısı bilinmemektedir. Bu baskının nüshalarına kütüphane kataloglarında ve kişisel kitaplıklarda ulaşmak mümkündür. *Rehber-i Gülistân*'ın Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde 25614 SÖ ve MK 430 SÖ yer numaralarında iki nüshası; yine Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 891.551 S22R yer numarasında iki nüshası; İBB Atatürk Kitaplığında 891.55 yer numarasında sekiz nüshası; TTK Kütüphanesi'nde B/5226 yer numarasında bir nüshasına ulaşılmıştır. Ayrıca Şark medrese ulemasından Molla Ahmed Hilmi el-Koği'nin kişisel

[25] Z. İlhan Ayverdi, "Kubbealtı Lügati", Sözlük (Erişim 31 Ocak 2023), md. Rehber.

kitaplığında bir nüsha ve bu nüshadan tıpkı basımı yapılarak çoğaltılmış bir nüsha da Molla Mehmet Şenlik'in kişisel kitaplığında bulunmuştur. Kütüphane ve kişisel kitaplıklardaki bu nüshalar aynı tarih ve matbaadan çıkan baskılar olup sadece kapak ve ciltlemede bazı farklılıklar arz etmektedirler. Bu çalışmada bütün nüshalardan istifade edilse de esas olarak TTK Kütüphanesi'ndeki baskı, çözünürlük olarak yüksek kalitede olması sebebiyle kullanılmıştır. Verilen şekilsel özellikler bu nüshaya aittir.

459 sayfadan mürekkep matbu bir eser olan *Rehber-i Gülistân*'ın TTK Kütüphanesi'ndeki nüshasının dış kapağı zümrüt yeşili mukavvadan, sırtı kahverengi meşinden ve sayfaları 18x26 cm boyutunda nohudî renktedir. Eserde sayfaların üst tarafında *Gülistân*'ın Farsça metnindeki kelime ve ibareler parantez içinde verilip peşi sıra Osmanlı Türkçesine tercümesi yapılmış, sayfayı bölen çizginin altında da Gülistân metni harf, kelime ve ibareler şeklinde parçalanarak gramer değerleri ve anlamları verilmiş, bazı kelimelerde detaylı açıklamalara yer verilmiştir. Eserin derkenarlarına da Mevlânâ Câmî'nin (ö. 898/1492) eserine yazılan *Haşiye* yerleştirilmiştir. *Rehber-i Gülistân* metninin sayfaları satır arası tercüme ve şerh kısmıyla birlikte 29-32 aralığında değişken bir satır sayısına sahiptir.

2.1.1. Fihrist

Eserin fihristinde, *Gülistan*'ın bölüm başlıkları ve *Haşiye*'nin detaylı başlıkları iç içe sayfa numaralarıyla beraber verilmiştir. Fihristin içerisinde sayfa 6 ve 7'de aruz daireleri ve aruz bahirleri verilmiştir. *Haşiye* eseri derkenarlara yazıldığı için bu aruz daireleri, derkenarlara sığmayacağı düşünülerek fihrist içerisinde konu başlığının geldiği yere yerleştirilmiştir.

2.1.2. İç Kapak

Eserin iç kapağında adı *Rehber-i Gülistân*, yazarın adı da kısaca Tayyâr olarak yer almaktadır. Hemen altında telif hakları vurgusu ve yayın ruhsat numarası 642 olarak verilmiştir. Kapağın ortasında eseri bastıran ve imtiyaz sahibi olarak "Üsküdar'da vâki' Atlama Taşı Rüşdiyye Mektebi mu'allim-i evveli Abdulfettâh Efendi"nin adı ve mührü bulunurken bu mührü taşımayan eserlerin sahte olduğu belirtilmiştir. Alt tarafta da eserin yayımlandığı yer "İstanbul", yayınevi "Matba'a-i Âmire", yayın yılı "1308" ve matbaa mührü yer almaktadır.

2.1.3. Başlıklar

Tayyâr, Gülistân'ı tercüme ederken dîbâce ve sekiz ana bölüm başlığı dışında konuya uygun küçük başlıklar kullanmıştır. Bunlar; *Târîh-i Kitâb, Hâtimetu'l-kitâb, Der-Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb-i Gulistân, Cidâl-i Sa'dî bâ-Mudde'î der-Beyân-i Tuvân-gerî yu Dervîşî* gibi başlıklardır. Şârihin bu başlıkları, kullandığı *Gülistân* nüshasından almış olması muhtemeldir.

Şârih, bu başlıklar dışında mensur ve manzum bölümlere küçük başlıklar vermiştir. Bu başlıklar şu şekilde sayılarak tasnif edilmiştir: 226 Kıt'a, 198 Beyt, 160 Hikâyet, 72 Mesnevi, 31 Hikmet, 23 Şi'r, 16 Nazm, 10 Latîfe, 9 Mutâyebe, 8 Rubâ'î, 7 Hikâyet-i Manzûme, 7 Şi'r-i 'Arabî, 7 Pend, 5 Mısrâ', 5 Teşbîh, 4 'İbret, 4 Va'z, 3 Terbiyet, 3 Nasîhat, 3 Edeb, 2 Tenbîh, 2 Tahzîr, 1 Tazarru', 1 Mulâtafa, 1 Tevbîh, 1 Mev'ize, 1 Tahvîf, 1 Şikâyet.

Tayyâr'ın başka kaynaklardan getirdiği manzum parçalar Gülistân'ın asıl metnine dâhil olmadığı için bunların başlıkları yukarıdaki sayılara dâhil edilmemiştir. Bu başlıkları da şu şekilde sıralamak mümkündür: 3 Mısrâ' (Türkçe), 2 Mesnevi (Farsça), 1 Beyt (Türkçe), 1 Şi'r (Arapça), 1 Nazm (Farsça).

2.1.4. Sayfa Numaraları

Rehber-i Gülistân 459 sayfadan müteşekkil matbu bir metindir. TTK Kütüphanesinde mevcut olan matbu nüshada 396, 397, 398 ve 399. sayfalara baskı hatası sebebiyle 296, 297, 298 ve 299. sayfalar yerleştirilmiştir. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesindeki matbu nüshada ise bu baskı hatası mevcut değildir. Ancak her iki kütüphanedeki matbu nüshalarda sayfa içeriği bağlamsal olarak doğru olmasına rağmen 400. sayfanın numarası yanlışlıkla 340 şeklide verilmiştir.

2.2. ESERİN MUKADDİMESİ VE TELİF SEBEBİ

Tayyâr eserin mukaddimesinde Allah'a hamd ve senadan sonra Peygamberimize övgülerde bulunur ve sahabe-i kirama dualar eder. Daha sonra yaşadığı dönemin padişahı Sultan Abdülhamid Han'a övgü ve dualarda bulunarak onun yazarları ve âlimleri teşvik edip desteklemesine güvenerek Allah'ın yardımıyla çalışmaya başladığını dile getirir. Tayyâr, eserin mukaddimesinde kendi adını "Ca'fer-

i Tayyâr bin Ahmed Sâlim" şeklinde zikredip kendine de dua ederek Şeyh Sa'dî'nin *Gülistân*'ına yazdığı şerhi dokuz sene önce *Zübde-i Gülistân* adıyla yayımladığını söyler.

Ardından fazıllar zümresinden önde gelen bazı şahısların bu şerhin Farsça dil öğretimine çok güzel yardımı olduğunu ve *Gülistân*'ı daha ayrıntılı bir şekilde şerh ve tefsir ederek altına dil bilgisi kurallarını ve sayfa kenarlarına da edebî sanatlara dair bilgiler koyması halinde daha faydalı bir eser ortaya çıkacağını söylediklerini, bu teşvik ve tavsiyelere Atlama Taşı Mekteb-i Rüşdiyyesi mu'allim-i evveli Abdulfettâh Efendi'nin de cömert yardımlarının eklenmesiyle bu sefer şerhini yapılan öneriler doğrultusunda hazırlayarak *Rehber-i Gülistân* adıyla yayımladığını ifade eder.

Eserin mukaddimesinden Tayyâr'ın bu eseri Farsça öğrenen talebelere kaynak kitap olması için hazırladığı ve bu nedenle eserin sayfa kenarlarına belagat, aruz, kafiye ve şiir sanatına dair teorik bilgiler içeren *Haşiye*'sini koyduğu öğrenilmektedir. Ayrıca kendi döneminde Farsça alanında yetkin bir muallim olarak tanındığı ve takdir edildiği, yazdığı şerhlerin değer görüp desteklendiği anlaşılmaktadır.

2.3. ESERİN ŞERH USULÜ

Eski edebî eserlerin şerh usulünde öncelikle eserin yazıldığı dil, sonra hitap ettiği kitlenin seviyesi, eserin konusu ve manzum-mensur oluşu gibi hususlar etkili unsurlardır. Şerh edilecek metin eğer yabancı bir dilde yazılmışsa öncelikle tercümesiyle beraber verilir, sonra okuyucunun anlaması için bazı kelime ve kavramların anlamları ve gramer özellikleri açıklanır. Gramer özellikleri verildikten sonra kapalı anlamlar metnin bağlamına bağlı olarak şârihin yorumlarıyla açıklanır. Bu yorumlar bazı örnekler ve alıntılarla desteklenirken okuyucunun yanlış manalara kaymaması için metinden ne anlaşılması gerektiği belirtilir.

Tayyâr, *Rehber-i Gülistân*'da sayfaların üst tarafında Farsça metni kurguyu bozmadan parantez içerisinde ve ardından Türkçe tercümesini de peşi sıra verdikten sonra sayfayı çizgiyle ikiye böler ve aşağı tarafta detaylı bir gramatikal çözümleme yapar. Kelimeleri isim ve fiil olmalarına göre ayrı ayrı değerlendirirken fiillerin çekimlerindeki zaman ve şahıs bilgisini verir. Kelimelerin cümle içerisindeki irâblarını tespit eder ve izafet durumlarını net biçimde gösterir. Bu benzer gramer açıklamalarını

okuyucuyu bıktıracak düzeyde şerh boyunca tekrar eder. Arapça ve Farsça harf, ek, edat ve kelimelerin gramer özelliklerini anlamlarıyla beraber verir. Bazı kelimelerin lügat manasının yanında mecaz ve ıstılah manalarını da verir. Gramer çözümlemelerini Arapça gramer terimlerini kullanarak gerçekleştirir. Bazı kelime ve kavramlarda detaylı açıklamalar yapar. Bu yönleriyle Tayyâr'ın şerhini geleneksel, mücmel ve gramatikal şerhler arasında zikretmek mümkündür.

Türk edebiyatında şerhler üzerine bazı tasnif çalışmaları yapılmıştır. [26] Bu tasnif çalışmalarına bakılarak *Rehber-i Gülistân*; şerh metoduna göre geleneksel şerh, biçimine göre hem manzum hem mensur eser şerhi, diline göre kaynak dili Farsça olan eser şerhi ve muhtevasına göre edebî eser şerhi olarak değerlendirilebilir. Bu tasnif çalışmasına şerh dilen metnin düzenli veya düzensiz şerh edilmesi şeklinde bir tasnif daha eklenmiştir.[27] Tayyâr, *Gülistân*'ın Farsça metninde olan bazı küçük manzum ve mensur kısımları atladığı için bunların tercüme ve şerhlerini de yapmamıştır. Bundan başka Tayyâr'ın aynı sayfadaki bazı parçaları, çeviri ve şerh bölümlerinden birinde yer verirken diğerinde unuttuğu da görülmektedir. Bu hususlar göz önüne alındığında *Rehber-i Gülistân*'ın tastamam bir şerh olmasa da tasnif olarak düzensiz şerhlerden sayılamayacağı söylenebilir.

Tayyâr, mensur kısımların şerhinde cümle içinde veya sonlarında eksik bırakılmış bazı ibareleri tamamlar. Bu eksiklik, bazen Sa'dî'nin secili söz söyleme gayretinden bazen de ifadenin önceki cümle veya ifadeyle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Tayyâr, anlatımı daha açık kılmak için kelimenin anlamsal takdirini belirlerken de araya bazı kelimeler eklemektedir.

Örnek: *Âverde'end ki sipâh-i duşmen* ***bisyâr bûd*** *ve înân* ***endek.***

Tercüme: Nakl ederler ki düşmanın 'askeri çok idi ve bunlar az idi.

[26] Atabey Kılıç, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi" (I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007), 363-370.

[27] İsmail Güleç, "Dağılmış İncileri Toplamaya' Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *Journal of Turkish Studies* 4/6 (2009), 213-230.

Şerh: *Âverde'end*, mâzî-i naklînin cem‘-i müfredi *âverde est*'dir. Ki, beyâniyye. *Sipâh-i duşmen*, lâmiyye. *Bisyâr*, çok. *Bûd*, edât-ı zamâniye. *Vav*, ‘âtıfe. *Înân*, işâretdir şâhzâdenin ‘askerine. *Endek*, bûd takdîrinde.[28]

Bu örnekte, "Endek" kelimesi kendinden önceki "bisyâr bûd" ifadesine bağlı olduğundan aynı yüklem ifadesiyle "endek bûd" şeklinde düşünülmelidir. Tayyâr da bu şekilde takdir ederek mana vermiştir.

Örnek: *Bârî zebân-i ta‘net derâz kerde hemî-goft:* ***Tu ân nîstî*** *ki peder-i men tu-râ ez-kayd-i Fireng be-deh dînâr bâz herîd?*

Tercüme: Bir kere hakâret lisânını uzadıp söylerdi: Sen o değil misin ki benim babam seni esrâret-i Frengden on altına satın aldı?

Şerh: *Zebân*, dil, izâfeti beyâniyye. *Ta‘net*, kişinin zillet ve hakâretini istemekdir. *Derâz kerde*, uzadıp demek, zîrâ bu hâ'ya harf-i terettüb derler. *Hemî-goft*, hikâye-i fi‘l-i mâzî, söylerdi demek. *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Ân nîstî*, tû ân kesî nîstî takdîrindedir, istifhâm-ı inkârî tarîkiyle sen ol şahs değil misin demek. *Ki*, edât-ı râbıta. *Peder-i men*, izâfeti lâmiyye. *Bâz*, te'kîd. *Herîd*, fi‘l-i mâzî.[29]

Tayyâr, bu örnekte "tu ân nîstî" ifadesini "tu ân kesî nîstî" şeklinde takdir etmiştir. Burada istifhâm-ı inkârî olduğunu söylemiş ve bu sebeple "kesî" sözcüğünü ekleyerek "sen o şahıs değil misin" biçiminde mana vermiştir.

Örnek: *Yekî-râ ez-‘ulemâ-i râsih-râ porsîdend ki çi gûyî der-nân-i vakf. Goft: Eger ez-behr-i cem‘iyyet-i hâtır u ferâğ-i ‘ibâdet sitânend* ***helâlest*** *ve eger mecmû‘ ez-behr-i nân nişînend* ***harâm****.*

Tercüme: Birine ‘ulemâ-ı ekmelînden su'âl eylediler ki ne söylersin vakıf etmeği hakkında. Dedi: Eğer cem‘iyyet-i hâtır için ve îfâ-yı ‘ibâdet için alırlar ise helâldir ve eğer cem‘ olup vakıf etmeği için otururlar ise harâmdır.

[28] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 66.
[29] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 218.

Şerh: ... *Harâm*, harâmest takdîrindedir ve helâl lafzı gibi cezâ-yı şartdır.[30]

Tayyâr bu örnekte "haram" kelimesi önceki cümlede geçen "helal" kelimesine paralel geldiği için Farsça kaidelere göre -est ekini almış gibi değerlendirir ve öylece mana verir.

2.3.1. Dîbâce Şerhi

Tayyâr, Gülistân'ın dîbâcesine besmele ile başlamış, sonra ilk cümle olan *minnet Huday-râ 'azze ve celle* ifadesinin hamd ve şükrü içerdiğini belirtmiştir. Minnet kelimesinin iki şekilde anlaşılacağını ayetlere dayandırarak ortaya koyar. Hudây kelimesinin nasıl oluştuğunu ve hangi durumlarda Allah'ı, hangi durumlarda Allah'tan gayrısını kastedebileceğini detaylıca açıklar.

Şârih, bu bölümde kelimelerin detaylı gramatikal çözümlemelerini yaparak anlamlarını verir. Gramer izahlarını Arapça terimlerle yapması, Tayyâr'ın hem Arapçaya vukûfiyyetini göstermesi açısından, hem de onun bu şekilde dil öğretimi amacını gözettiğini ortaya koyması açısından önemlidir.

"*Ki*, râbıt-ı sıfat veyâ ta'lîl. *Tâ'at*, tâ'a yetû'u'dan masdardır ki inkiyâd ma'nâsınadır ve zamîre izâfeti masdarın mef'ûlünedir. *Şin*, Hudây'a 'â'id. *Mûcib*, if'âl bâbından ism-i fâ'il olup izâfeti fâ'ilin mef'ûlünedir ve burada sebeb ma'nâsınadır. *Kurbet*, nüzhet vezninde yakınlık ma'nâsına masdardır. *-est*, edât-ı haber, zîrâ tâ'at mübtedâ, mûcib haberi. *Vav*, 'âtıfe. *Be*, zarfiyye. *Şukr*, bâb-ı evvelden masdardır, lüğatda şâkire in'âmı için mün'ime ta'zîmden haber veren fi'ildir, lâkin ıstılâhda abd kendisine in'âm ve ihsân olunan şey'in cümlesini mâ-halaka lehine sarfdır. *Ender*, bâ-ı zarfiyyeti te'kîd. *Şin*, Hudây'a râci'. *Mezîd*, zâde yezîdu'dan mîm'in fethiyle ziyâde ma'nâsına masdar-ı mîmî ve ni'met lafzına izâfeti masdarın fâ'iline izâfeti kabîlindendir ve yine edât-ı haber mukadder olup ma'nâ cihetinden zamîre masrûfdur ve *be-şukr-endereş* mukaddem haber, *mezîd-i ni'met* mu'ahhar mübtedâdır veyâ mezîd kelimesi zarfın fâ'ili olması da câ'izdir, bu hâlde *der-şukr mezîd-i ni'met sâbitest*

[30] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 228.

takdîrindedir, imdi cümle-i ismiyye ismiyye veyâ cümle-i zarfiyye ismiyye üzerine ma‘tûfdur.”[31]

2.3.2. Başlıkların Tercüme ve Şerhi

Tayyâr, dîbâce kısmında verilen Gülistân’ın sekiz konu başlığını da tercüme etmiş, her bölümün başında başlıkların tercümelerini yeniden vermiştir. Bundan başka sadece sekizinci bâbın başlığını (Bâb-i Heştom der Âdâb-i Sohbet) şerh kısmında ele almış, izafetlerini göstermiş ve “edîb” kelimesinin manasını vermiştir.

“*Bâb-i heştom*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Âdâb-i sohbet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve edîb hayırlı huylar kendisinde ictimâ‘ edene derler.”[32]

2.3.3. Manzum Bölümlerin Şerhi

Gülistân’da geçen Farsça ve Arapça şiir, beyit ve mısralar parantez içerisinde parçalı biçimde verilmiş ve devamında bu parçaların Türkçe anlamları verilmiştir. Bu parçalar edat, kelime ve kelime grubu biçiminde olmaktadırlar. Şiirin kendine özgü söyleniş biçimi, kelimeler ve ifadeler arasında öncelik sonralık ilişkisini bozabilmektedir. Tayyâr, şerh kısmında gramatikal çözümlemeler yapıp harf, edat, kelime ve terkiplerin manalarını verirken “takdîri”, “takdîrindedir” veya “takdîr-i ‘ibâre” şeklinde şiirde dağınık duran sözcük ve terkipleri düzenli ve kurallı cümle oluşturacak şekilde olması gereken söz dizilimiyle yeniden ifade eder, vezin gereği düşürülmüş edat ve ekleri de şerh kısmında gösterir. Bu şekilde şiirde geçen sözcüklerin aralarındaki doğru ilişkiyi tespit ederek yanlış anlamlandırmaların önüne geçer.

Örnek: *Hikmet-i mahzest eger lutf-i cihân-âferîn*
Hâs koned bende’î maslahat-i ‘âm-râ

Tercüme: Sarf-ı hikmetdir eğer lutf-i âlihî, tahsîs ederse bir kula nâsın ‘umûrunu.

[31] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 5.
[32] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 409.

Şerh: *Hikmet-i mahzest*, beyâniyye, cezâ'-ı şart ve mukaddem. Eger, edât-ı şart. *Hâs koned*, fi'l-i şart ve takdîr-i 'ibâre *Eger hâs koned lutf-i cihân-âferîn bende'î maslahat-i 'âm-râ hikmet-i mahzest'*dir, imdi *koned* bunda ca'l ve tasyîr ma'nâsına olduğundan ismi. *Lutf*, izâfeti lâmiyye. *Cihân-âferîn*, vasf-ı terkîbî. *Bende'î*, haberi, veyâhûd te ve hemze edât-ı tevessüldür. *Maslahat*, haber-i sânîsi, *'âm*'a izâfeti lâmiyye. *Râ*, lâm-ı cârre ma'nâsınadır.[33]

Bu örnekte vezin gereği dağınık yazılmış sözcükler ve terkipler düzenli ve kurallı biçimde "takdîr-i 'ibâre" denilerek şerh kısmında yeniden dizilmiş ve ardından kelimelerin manaları ve aralarındaki ilişkileri açıklanmıştır.

"Ey, harf-i nidâ, münâdî mahzûfdur, *ey kes* takdîrinde."[34]

"Ân ki, ân kes ki takdîrinde."[35]

"Şeb, her şeb takdîrinde."[36]

"Dânâ-yi nihân, fâ'ilin mef'ûlüne izâfeti ve takdîri *nihânest*'dir ki haberdir."[37]

Bu örneklerde de görüleceği üzere Tayyâr, manzum kısımların şerhinde cümle yapısına, anlama ve kelimelerin birbiriyle olan münasebetlerine uygun biçimde düzeltmeler yapmıştır.

2.3.3.1. Beyitlerin Tercüme ve Şerhi

Tayyâr, Farsça şiirlerde genelde beyitleri kelime grubuna göre parçalayarak tercüme ve şerh eder, kelimelerin terkip düzenini bozmaz. Ancak Arapça şiirleri şerh ederken terkipleri çoğunlukla parçalamıştır.

Örnek: *Çi curm dîd hudâvend-i sâbık'ul-in'âm*
Ki bende der-nazar-i hîş hâr mî-dâred

[33] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 50.
[34] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 66.
[35] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 195.
[36] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 203.
[37] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 207.

Tercüme: Ne günâh gördü ihsânı sebkat eden efendi, zîrâ bendesini kendi iltifâtında hakîr tutar.

Şerh: *Çi*, edât-ı istifhâm. *Curm*, cîm'in zammı ve râ'nın sükûnuyla günâhdır. *Hudâvend-i sâbık'ul-in'âm*, izâfetleri beyâniyye ve aslı *sâbık-ı in'âme*'dir ki in'âm sâbık'ın fâ'ilidir, sonra zamîr hazf olunarak bedeline elif ve lâm getirilip fâ'iline muzâf olmuşdur. *Ki*, beyâniyye. *Mî-dâred*, fi'l-i muzâri' hâl. *Bende*, mef'ûl-i evveli, zîrâ takdîri *bende-râ*'dır. *Hâr*, hakîr ve mef'ûl-i sânîsi. *Der-nazar-i hîş*, zarfı.[38]

Bu örnekte beyitte geçen "*Hudâvend-i sâbık'ul-in'âm*" ve "*Der-nazar-i hîş*" terkiplerini parçalamadan şerh etmiştir.

Örnek: *Ve 'inde hubûbi'n-nâşirâti 'ale'l-himâ*
Temîlu ğusûnu'l-bâni lâ'l-haceru's-saldu

Tercüme: Ve rûzgârlar esdiği vakitde çayır üzere, salınır sorğun ağacının dalları katı taş sallanmaz.

Şerh: *Hubûb*, masdardır, yel esmek, izâfeti lâmiyye. *En-Nâşirâti*, yeller ve rüzgârlar demek. *'Alâ*, hubûb'a müte'allik. *El-Himâ*, hâ'nın kesri ve mîm'in fethiyle çayır. *Temîlu*, meyl'den fi'l-i muzâri' müfred mü'ennesdir, salınır demek. *Ğusûn*, ğusn'un cem'i, dallar ve budaklar, izâfeti lâmiyye. *El-Bâni*, sorkun ağacı. *Lâ*, nâfiye. *El-Hacer*, taş. *Es-Saldu*, sâd'ın fethi ve lâm'ın sükûnuyla katı ve hacer'e sıfatdır.[39]

Bu örnekte ise "*hubûbi'n-nâşirâti*", "*ğusûnu'l-bâni*" ve "*lâ'l-haceru's-saldu*" terkiplerini parçalayarak şerh etmiştir.

2.3.3.2 Beyitler Arasında Anlamsal İlişki Kurulması

Tayyâr beyitleri şerh ederken bazen önceki ve sonraki beyitler arasında anlamsal bir ilişki kurar. Bu anlamsal ilişkide bazen bir beyitte yapılan bir fiilin faili bir önceki beyittedir, bazen de yapılan fiilden etkilenen kişi ya da nesne diğer bir beyittedir. Tayyâr bu anlamsal ilişkileri tespit ederek ortaya koyar.

[38] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 121.
[39] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 211.

Örnek: *Hadîs-i ‘ışk ez-ân battâl me-niyûş*
Ki der-sahtî koned yârî ferâmûş

Çunîn kerdend yâr-ân zindegânî
Zi-kâr-uftâde bişnev tâ be-dânî

Ki Sa‘dî râh u resm-i ‘ışk-bâzî
Çunân dâned ki der-Bâğdâd tâzî

Tercüme: ‘Aşk sözünü o battâldan dinleme, zîrâ meşakkat ve fitnede yârlığı ferâmûş eder. Böyle eylediler yârlar dirilik, mücerribden dinle tâ kim bilesin. Zîrâ Sa‘dî ‘âşıklık kânûn ve yolunu, öyle bilir ki Bağdâd’da ‘Arapça bildikleri gibi.

Şerh: .... *Kâr-uftâde*, mücerreb ahvâl ma‘nâsına bu beytin mısrâ‘-ı evveli ebyât-ı sâbıkaya ve mısrâ‘-ı sânî ebyât-ı âtiyeye nâzırdır. *Ki*, harf-i beyâniyye.[40]

Bu örnekte ortadaki beytin ilk mısraının kendinden önceki beyitle ve ikinci mısraının da sonraki beyitle olan anlamsal ilişkisine değinilmiştir.

Örnek: *Bende hemân bih ki zi-taksîr-i hîş*
‘Ozr be-der-gâh-i Hudây âvered

V’er ne sezâ-vâr-i Hudâvendîş
Kes ne-tuvâned ki be-cây âvered

Tercüme: Kula o evlâdır ki kendi eksikliğinden, i‘tizârı bâr-gâh-ı Samedânîye getire. Yohsa Hudâ’nın kibriyâlığına lâyık ‘ameli kimse kâdir olamaz ki yerine getire.

Şerh: ...*V’er ne*, yohsa ma‘nâsına ve illâ gibi, takdîr-i ‘ibâre *ve eger ‘ozr be-der-gâh-i Hudây neyâvered’*dir...[41]

Bu örnekte, ikinci beyitte geçen *v’er ne* ifadesindeki *ne* olumsuzluk edatının birinci beyitteki *‘Ozr be-der-gâh-i Hudây âvered* ifadesinin olumsuz anlamını kastettiği görülmektedir. Tayyâr, *ne* olumsuzluk ekini birinci beyitteki cümlenin

[40] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 346.
[41] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 6-7.

fiilinin başına koyarak *v'er ne* ibaresinden kastın *ve eger 'ozr be-der-gâh-i Hudây neyâvered* olduğunu gösterir, böylece daha doğru bir anlam ortaya çıkarır.

Örnek: *Ferîdûn goft: Nakkâş-ân-i Çîn-râ*
Ki pîrâmûn-i hir-gâheş be-dûzend

Bed-ân-râ nîk dâr ey merd-i huş-yâr
Ki nîk-ân hod bozorg u nîk-rûzend

Tercüme: Ferîdûn dedi Çîn nakkâşlarına, ki çadırının etrâfına dikeler. 'Âsîlere ri'âyet eyle ey 'akıllı kimse, zîrâ iyiler büyüklerdir ve sa'âdetlilerdir.

Şerh: *Be*, harf-i te'kîd. *Dûzend*, fi'l-i muzâri' cem', dikeler demek ve dikilecek nesne beyt-i sânîdir, zîrâ 'âdetdir ki otağ ve çadırlara renk-âmîz bezlerden ba'zı pârça kesip mübârek bâd u sa'âdet bâd u sâ'ir buna memâsil 'ibâreleri dikerler.[42]

Bu örnekte birinci beyitte geçen çadırın etrafına dikilmesi emredilen söz, ikinci beyitte verilmiştir. Böylece ikinci beyitteki söz, birinci beyitte geçen emir cümlesinin nesnesidir.

2.3.4. Yardımcı Şerh

Tayyâr, şerh içerisinde dayanak olarak başvurduğu bazı hadis-i şerifleri de açıklamıştır. Bu izahlar yardımcı şerh niteliğinde değerlendirilmelidir. Çünkü bu hadis-i şerifler *Gülistân* metnine dâhil olmadığı için bunların şerhi de fazladan yapılmıştır.

"Zıll, gölge, lafza-i celâl'e izâfeti lâmiyye ve bu 'ibâre Cenâb-ı Peygamberin "es-Sultânu zıllullâhi fi'l-ard ye'vî ileyhi kulli mazlûm"[43] kavl-i şerîfine işâretdir, ya'nî herkes güneş sıcağından gölgeye penâh eylediği gibi zâlimlerin şerrinden mazlûmlar da pâdişâhlara ilticâ ederler."[44]

[42] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 453.
[43] Ebû Bekr Aḥmed b. ʿAmr el-ʿİtkî el-Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḫḫâr*, thk. Maḥfûẓurraḥmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-ʿUlûm ve'l-Ḥikem, 1988/2009), 12/17.
[44] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 20.

2.3.5. Şerhte Farklı Anlam İhtimalleri

Tayyâr, kelimelerin yazılış ve okunuş biçimlerini ve diğer kelimelerle ilişkilerini göz önünde bulundurarak başkaca şerh ihtimallerini değerlendirir. Söz dizilişi, kelimelerin yapısı, harflerin hareke ve okunma durumlarına göre ortaya çıkabilecek farklı anlamları tespit eder.

2.3.5.1. Söz Dizilişine Göre

Tayyâr; kelimelerin terkip içerisinde olup olmamasına, terkiplerde sözcüklerin dizilim sırasına ve ilişkide oldukları diğer kelimelerin anlamına göre başkaca anlamlar kazanma ihtimallerine önem verir. Terkiplerin vasf-ı terkîbî olup olmamalarına dikkat eder, izafet durumları ortadan kaldırılmışsa bunu düzelterek izafetlerini gösterip mana verir. Kelimelerin izafetli olup olmama ihtimallerinin anlamı değiştirmediği durumlarda her iki şekilde okunabileceğini belirtir.

"Ve be-şukr endereş mezîd-i ni'met.

Mezîd, zâde yezîdu'dan mîm'in fethiyle ziyâde ma'nâsına masdar-ı mîmî ve ni'met lafzına izâfeti masdarın fâ'iline izâfeti kabîlindendir ve yine edât-ı haber mukadder olup ma'nâ cihetinden zamîre masrûfdur ve *be-şukr-endereş* mukaddem haber, *mezîd-i ni'met* mu'ahhar mübtedâdır veyâ mezîd kelimesi zarfın fâ'ili olması da câ'izdir, bu hâlde *der-şukr mezîd-i ni'met sâbitest* takdîrindedir, imdi cümle-i ismiyye ismiyye veyâ cümle-i zarfiyye ismiyye üzerine ma'tûfdur."[45]

"Ki bed kerden be-cây-i nîk-merd-ân

Be-cây, ğayr-i sarîhi ve *cây* 'ahd ve hak ma'nâsına olunca *bâ* zarfiyyedir ve ammâ mukhem ve zâ'id i'tibâr olunur ise *bâ* harf-i sıladır ve izâfeti lâmiyyedir. ***Nîk-merd***, aslı izâfetle merd-i nîk olup sonra izâfeti fesih olunarak terkîb-i mezcî eylemişlerdir."[46]

"İzâ neheka'l-hatîbu Ebu'l-Fevâris

[45] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 5.
[46] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 79.

İzâ, edât-ı şart. *Neheka*, fi'l-i mâzî ağırdı ma'nâsına. *El-Hatîbu*, fâ'ili. *Ebu'l-**Fevâris***, hatîb'den bedeldir ve arslanın künyesidir, ammâ bunda *nehek* karînesiyle himâr murâddır."[47]

"Bî-çâre der-ân hâlet-i nevmîdî be-zebânî ki dâşt melik-râ doşnâm dâden girift ve sakat goften âğâz kerd...

Doşnâm dâden girift, lüğaten ma'nâsı sövmeğe vermek tutdu demek ise de lâkin doşnâm lafzı dâden ve müştakkâtıyla isti'mâl olundukda sövmeğe başladı demekdir, nitekim âğâz lafzı kerd'in müştakkâtıyla isti'mâl olundukda şürû' ve mübâşeret ma'nâsını ifâde eylediği gibi."[48]

"Ey zeber-dest-i zîr-dest-âzâr

Ey, harf-i nidâ, müdâdâsı mahzûfdur ki takdîri *ey merd-i zeber-dest*'tir ve *zeber-dest* yüksek elli ma'nâsına vasf-ı terkîbî, zîrâ *zeber* zâ'nın ve bâ'nın fethalarıyla fevk ya'nî üst ma'nâsınadır, izâfeti beyâniyye. ***Zîr-dest***, vasf-ı terkîbîdir, eli aşağı ma'nâsına, lâkin mağlûbdan kinâyedir, zîrâ *zîr* râ'nın kesriyle taht ma'nâsınadır. ***Âzâr***, zîr-dest ile dîğer bir vasf-ı terkîbîdir, lâkin ma'nâsı dahi *zîr-dest*'e mukayyeddir."[49]

"... ve dest ber-sîne-i sâhib-i temîz-ân nihend...

Sâhib-i temîz-ân, izâfet ve 'adem-i izâfetle okumak câ'izdir."[50]

2.3.5.2. Kelime Yapısı ve Okunuşa Göre

Tayyâr kelimelerin müdred ve cem' olma gibi yapılarını ve kelimelerin farklı bâblarına göre okunma ihtimallerini dikkate alarak şerhini yapar. Kelimelerin yapıları itibariyle etken-edilgen, fail-meful şeklinde farklı anlamlandırılma ihtimallerini de değerlendirir.

"Tevânem ân ki neyâzârem enderûn-i kesî

[47] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 313.
[48] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 58.
[49] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 92.
[50] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 399.

Neyâzârem, fi‘l-i neyf-i müstakbel, mütekellim-i vahde, incitmeyeyim, ammâ lâzım olunca incinmeyeyim demekdir.”[51]

“Ân ki nebât-i ‘ârızeş âb-i hayât mî-hored

Nebât-i ‘ârız, tâze çimene teşbîh tarîkiyle tâze sakala hatt-i sebz derler ve râ’nın kesriyle *‘ârız*’ı ‘Arab sakalda isti‘mâl eder, ammâ ‘Acem râ’nın fethiyle sakal biten yere ıtlâk eder.”[52]

“Allâhumme âmin beledehû va’hfaz veledehû.

Âmin, if‘âl bâbından emr-i hâzır ve tef‘îl bâbından okunursa ma‘nâsı yâ Allâh sen emânda kıl demek olduğundan belîğ olur ve altı fıkrada vâki‘ emir sîğaları muvakka‘ du‘âda îrâd edilmişdir.”[53]

2.3.5.3. Harflerin Değişme Durumlarına Göre

Tayyâr kelimelerdeki harflerin değişmesi veya farklı harekelerle okunması durumunda ortaya çıkabilecek anlam farklılıklarını şerhinde değerlendirmiştir.

“Merd ez-muhâveret-i û be-cân rencîdî...

Muhâveret, musâhabet ma‘nâsına, ammâ cîm ile konşuluk demek.”[54]

Tayyâr, bu örnekte ha harfinin cim olarak okunması durumunda konuşup görüşme anlamındaki musâhabet kelimesinin komşuluk etmek anlamındaki mücaveret kelimesi şeklinde okunabileceği ihtimalini göstermiştir.

“Dîger melik-râ der-dil âmed ki cemâl-i Leylâ-râ mutâla‘a koned tâ be-dâned ki çi sûretest ki mûcib-i çendîn fitne est.

Mûcib, cîm’in kesriyle sebeb, ammâ fethiyle ism-i mef‘ûldür.”[55]

“Ki ez-dehânşe be-der mî-koned dendânî

[51] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 81.
[52] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 324.
[53] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 23.
[54] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 334.
[55] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 343.

Mî-konend, kâf mazmûm ise fi‘l-i muzâri‘-i hâl cem‘dir, ederler ma‘nâsına, ammâ kâf meftûh ise koparırlar demek, iki sûretde de çıkarmakdan kinâyedir.”[56]

“Ki hâhed kerdenet rûzî ferâmûş

Rûzî, yâ harf-i vahdet i‘tibâr olunur ise bir gün demek, ammâ nefs-i kelimeden i‘tibâr olunur ise rızıkdır, bu sûretde takdîri *kî hâhed rûziyet kerden ferâmûş*’dur.”[57]

“Kunc-i sabr ihtiyâr-i Lokmânest

Kunc, kâf-ı ‘Arab’ın zammıyla köşe ve kâf-ı ‘Acem’in fethiyle hazînedir, burada her ikisi câ’izdir ve mübtedâ ve sabr’a izâfeti izâfet-i beyâniyyedir.”[58]

2.3.6. Beyitleri Yorumlama Biçimi

Şârih, bazı beyitlerdeki kapalı anlamları açıklama ihtiyacı duyar. Beyitlerin anlaşılmasında okuyucu için güçlük çekileceğini düşündüğü yerlerde gramatikal çözümlemeler yapıp kelime manalarını verdikten sonra beyitten anlaşılan veya kastedilen örtük manaları yorumlayarak ortaya çıkarır.

Örnek: *Her ki mezrû‘-i hod be-hored hîd*
Vakt-i hirmenşe hûşe bâyed çîd

Tercüme: Her kimse ki kendi ekinini yiye hâm, ona vakt-i harmanda başak devşirmek lâzımdır.

Şerh: Cenâb-ı Sa‘dî bu beytinde civânlık ‘âleminde hayrât u hasenâta ve a‘mâl-i salihâya ‘ömrünü sarf eylemeyip lehv ve lu‘bile tazyî‘-i evkât eden kimselere vakt-i şeyhûhetlerinde olsun tedârik-i zâd-ı âhiretin sa‘yı yoluna ihtimâm eylemelerini tenbîh buyurmak murâd ederler.[59]

Örnek: *Hâb-nûşîn bâmdâd-i rahîl*
Bâz dâred piyâde-râ zi-sebîl

[56] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 348.
[57] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 369.
[58] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 245.
[59] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 31.

Tercüme: Göç ertesinin tatlı uykusu, mâni‘dir yayayı yoldan.

Şerh: Cenâb-ı Sa‘dî bu beytinde lezâ’iz-i dünyeviye ile meşgûl olan kimse iktisâb-ı zâd-ı râh-ı âhirete dest-res olamayacağını beyân buyurmuşdur.[60]

2.3.7. Belagat Unsurlarına Başvurma

Rehber-i Gülistân’ın derkenarlarında belagat kaidelerini içeren Tayyâr’ın *Haşiye* eseri vardır. Tayyâr, şerh metninin kimi yerlerinde belagat kurallarına dair açıklamalar yapmış, kimi yerlerde de derkenardaki belagat kurallarına bakılması için yönlendirme yapmıştır.

“Bu dört fıkra yek-diğerine ma‘tûf olmakla üslûb vasla dâhil oldığı-y-içün muttasıl yazılmışdır. Zîrâ ‘ilm-i me‘ânîde zikr olunduğu üzere vasl, cümlelerden ba‘zısını ba‘zı âher üzere ‘atfa ve fasıl, cümlelerden ba‘zısının ba‘zısı üzere ‘atfını terke derler; beynlerinde tekâbül-i ‘adem ve meleke vardır.”[61]

“Ân-çi hudâvend dâme mulkuhu fermûd ‘ayn-i hakîkatest ki...

Dâme mulkuhu, du‘âyı müştemil cümle-i mu‘terizedir, ‘ilm-i bedî‘de buna haşv-i melîh derler, nitekim kâ‘idesi kitâbın kenârında mündericdir.”[62]

“Mutehallî, bu dahi tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir, mütezeyyîn ma‘nâsına ve mütecellî ile mütehallî meyânında sanâyi‘-i bedî‘iyyeden tecnîs-i hat san‘atı vardır, zîrâ imlâları bir olup fakat noktada muhtelifdir.”[63]

Gülistân, manzum ve mensur kısımlar içerdiği için içerisinde nazım ve nesre ait edebî sanatlar kullanılmıştır. Tayyâr, şerh ettiği metnin daha iyi anlaşılması için Sa‘dî’nin kullandığı söz, yazı, mecaz ve anlam sanatlarını şerh içerisinde tespit etmeye çalışır. Tayyâr’ın tespit ettiği edebî sanatları *sec‘, su’âl u cevâb, iştikâk, tezâd, teşbîh, leff ü neşr, isti‘âre, mecâz-ı mürsel, telmîh, mübâlağa, nidâ, istifhâm, terdîd, cinas ve*

[60] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 28.
[61] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 27.
[62] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 74.
[63] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 47.

irsâl-i mesel şeklinde saymak mümkündür. Şârih, kimi farsça beyitlerin tercümesinden önce beyitte geçen edebi sanatı vurgulamıştır.

"Hazret-i Şeyh irsâl-i mesel ile demişdir:

Beyt:
Yekî beççe-i gorg mî-perverîd
Çu perverde şod hâce-râ be-derîd

Biri kurd yavrusunu besler idi, çünkü büyüdü sâhibini yırtdı."[64]

"...ve mahall-i 'itâb der-ân hâlet kirâ mecâl-i makâlet bâşed?

Makâlet, tâ'nın isbâtı *hâlet* lafzına kâfiye olsun ve **sec'**a ri'âyet içindir."[65]

"Harem pîşest ve harâmî der-pes.

Harem ile *Harâmî*, meyânında san'at-i **iştikâk** ve *Pîş* ile *Pes* arasında dahi **tezâd** vardır."[66]

"Hem-çu 'arak ber-'izâr-i şâhid-i ğadbân

Cenâb-ı Sa'dî bu beytinde kırmızı gülü ğazabından kızaran nev-civânın cemâline ve gülün üzerine düşen nem ve çiy dahi cemâlinin üzerindeki dürdânelerine teşbîh etmişdir ve bu teşbîhe **teşbîh-i mutlak** derler, zirâ gülü ruh-ı mahbûba ve ruh-ı mahbûbu güle ve çiyi 'arak-ı cânâna veyâ 'aksiyle cemâl-i mahbûbu güle ve 'arak-ı cânânı çiye teşbîh câ'iz idi."[67]

"Seg u der-bân çu yâftend ğarîb
În girîbânşe gîred ân dâmen

[64] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 250.
[65] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 110.
[66] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 189.
[67] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 40.

În, *der-bân*'a *Ân*, *seg*'e işâretdir leff ü neşr-i müşevveş tarîkiyle. **Leff ü neşr** san'at-ı bedî'iyyedendir, mutlaka ya'nî bir kısmına müterettib bir kısmına müşevveş denir."[68]

"Hem ruk'a dûhten bih u ilzâm-i kunc-i sabr

İlzâm, if 'al bâbından masdar olup bir nesneyi bir nesneye yapışdırmak, bunda murâd kunc-i sabrı nefsine lâzım eylemek veyâ kunc-i sabra mülâzım olmakdır ve sabr'a kunc izâfeti **isti'âre** tarîkiyledir, sabrın köşesi olmadığı için netîce-i kelâm oturup sabr eylediği bucağa mecâzen kunc-i sabr derler ve izâfeti mef'ûlüne. *Kunc*, köşe ve sabr'a izâfeti izâfet-i beyâniyye."[69]

"Kef, el içi, **mecâz-ı mürsel** tarîkiyle el murâddır."[70]

"Hâb, uyku ve rü'yâya derler, bunda ğafletden **kinâye**dir."

"Hazret-i 'azîz, Yûsuf 'aleyhisselâm murâd ve bu 'ibârede "veci'nâ bi bidâ'atin muzcâtin"[71] âyet-i kerîmesine **telmîh** vardır."[72]

"Berfest, haberi, takdîri *'omr çun berfest* olup mübâlağa kasdıyla edât-ı teşbîh terk olunmuşdur ve *berf* kara ıtlâk olunur."[73]

2.4. ŞERHTE KELİME VE DİL ÖĞRETİMİ

Tayyâr, şerh metni içerisinde bazı kelimeleri detaylıca izah ederken başka dillerdeki karşılıklarını da verir, kelimelerin farklı yazım ve telaffuzlarına değinir. Arapça ve Farsça gramer kurallarına değinerek kelimelerin uğradığı değişimlere yer verir.

[68] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 119-120.
[69] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 247-248.
[70] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 277.
[71] " ... *az bir bedel ile geldik*." el-Yûsuf 12/88.
[72] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 53.
[73] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 30.

2.4.1. Kelimeleri Açıklama

Tayyâr, şerh metni içerisinde bazı kelimelerin anlam ve etimolojisine dair detaylı açıklamalar verir, kimi Farsça kelimelerin de Türkçe anlamları yerine sadece Arapça karşılıklarını vermekle yetinir.

"Hudây, hâ-ı mu'cemenin zammıyla Cenâb-ı Bârî Te'âlâ'ya ıtlâk olunur. Çünkü bu lafz yâ müfred veyâ mürekkebdir. Ve eğer müfred ise sâhib ve mâlik ma'nâsınadır ki 'Arab ondan Rabb lafzıyla ta'bîr eder. İmdi Rabb lafzı gibi başka lafz ile terkîb olunur ise Hakk Te'âlâ'nın ğayrısına ıtlâk olunur, ked-hudâ ve kişver-hudâ ve dih-hudâ ve sîm-hudâ gibi. Ve ammâ ve yalnız, ya'nî terkîbsiz olarak Hudây denildikde, Allâh Te'âlâ'dan mâ-'adâya ıtlâk sahîh değildir. Ve eğer mürekkeb ise aslı *hodây'*dır ki 'Arabîde *el-câ'î bi-zâtihi* ya'nî kendi gelici demek. Sonra li-ecli't-tahfîf hod lafzının vâv'ı hazf olunarak hâ-ı mu'cemeye zamme-i müşebbe'a ile hareke verilerek *Hudây* dediler. Bu takdîrce vâcibü'l-vücûd ma'nâsınadır ki varlığı kendüden demek. Ve iki veçhe göre dahi Allâh Te'âlâ'ya mahsûsdur ve âhirindeki yâ sâkin okunur."[74]

"Dem, nefes ve duhûl u hurûc etdikçe hayât sabît ve kâ'imdir ve duhûl u hurûcdan munkati' olur ise hayât za'il olup memât lâzım geldiği cihetle hayâtın bir nefesin hıfzında olduğu sâbit olur."[75]

"Ez-îşân, îşân karîbe mevzû', *în* lafzının cem'idir, 'Arabîde hulâ' ma'nâsına, hemze'nin harekesi mâ-kabline nakil ile ihtilâs olunur."[76]

"Tâ, munzu ma'nâsına ya'nî ibtidâ-ı ğâyet içindir."[77]

2.4.2. Arapça ve Farsça Kelimelerde Farklı Yazım, Telaffuz ve Anlamlar

Şârih, kelimelerin Arapça ve Farsçadaki yazım ve telaffuzuna dair bilgi verirken bazı seslerin gösteriminde farklı harf ve hareke kullanıldığını belirtir. Farsça asıllı kelimelerin Arapçaya girerken uğradığı değişimi gösterir, ayrıca kelimelerin yazılış biçimleri ve anlamlarından yola çıkarak Arapçadan Farsçaya geçmiş kelimeleri

[74] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 4.
[75] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 421.
[76] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 74.
[77] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 49.

tespit eder. Yazılışları aynı kelimelerin Arapça ve Farsçada farklı anlamlarda kullanıldığını belirtir.

"Peykâr, bâ-ı 'Acem'in fethi ve kâf-ı 'Arabiyle veyâ bâ-ı 'Arab'ın kesri ve kâf-ı 'Acem'le harb ve ceng ma'nâsına."[78]

"Hurrem, hâ'nın zammı ve râ-ı müşeddedenin fethiyledir lâkin lisân-ı Fârisîde teşdîd olmadığından teşdîd ğalebe-i isti'mâlden nâşîdir, lüğatda şâd ve lisân-ı Türkîde kutlu ma'nâsına, lâkin bunda âb ve çimen ve çiçekle müzeyyen mahal murâddır."[79]

"Belî, edât-ı tasdîk, 'Arabîde lâm'ın fethiyle Fârisîde kesriyledir, *belî* mâ-kablinde olan nefyi isbât ve *na'am* mutlaka mâ-kablini tasdîkdir."[80]

"Hem-kafes, haberi ve cümle 'andelîb'e sıfat vâki' olmuşdur ve kafes 'Arabîde sâd ve Fârisîde sîn iledir."[81]

"Ta'ne, bunda duhul ve ta'arruz ma'nâsına ve âhirindeki hâ-ı resmiyye 'Arabîden Fârisîye nakle 'alâmetdir."[82]

"Ma'şûka, hâ-ı 'Arabîden Fârisîye naklin 'alâmetidir, 'arıza gibi."[83]

"Demâr, 'Arabîde helâk ma'nâsına, amma Fârisîde asıl ve kök ve intikâm ma'nâları meyânında lafz- müşterekdir ve *ber-âred*'in mef'ûl-i sarîhi."[84]

"Evlî, ism-i tafdîl, 'Arabîde lâm meftûh okunur ise de lâkin 'Acem kesrile okur."[85]

"Bozorc-mehr, bâ'nın ve zây'ın zammeleriyle bozorg lafzından mu'arrebdir, çünkü 'Arabîde kâf-ı Fârsiye olmadığından cîm'e kalb ile ligâm da licâm denildiği gibi *bozorg-mehr* de *bozorc-mehr* denilir ve *mehr* muhabbetdir ve fi'l-asl vasf-ı terkîbî olup

[78] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 137.
[79] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 40.
[80] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 218.
[81] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 429.
[82] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 105.
[83] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 322.
[84] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 128.
[85] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 73.

büyük muhabbetli demek ise de sonra Nûşîrevân vüzerâsından birine mahsûs ‘alem olmuşdur.”[86]

2.4.3. Farsça Kelime ve Gramer Bilgisi

Şârih; Farsça kelimelerin gramer yapılarını Arapça terimler kullanarak detaylıca çözümleyip anlaşılması gereken asıl manayı tespit eder, kelimelerdeki harflerin Farsçaya özgü farklı yazılış ve okunuş biçimlerine değinir, Farsça kelimelerde şeddeli telaffuz olmadığını ve Farsçada soru edatı olmadığı için soru anlamının okuma makamıyla ortaya çıkarıldığını belirtir, Farsça ekleri kelime kökünden ayırarak bu ekleri alan başka kelimelerden örnekler verir. Bir kelimenin sonunda kâf harfinden önce sakin nun var ise (-ng) bu harfin kâf-i Fârisî olduğunu peleng ve teng kelimeleri üzerinden açıklar. Kelimelerdeki kâf harfinin kâf-i ‘Arabî mi kâf-i Fârisî mi olduğunu belirterek yanlış telaffuzlar ve yanlış manaların önüne geçer. Hâ-ı resmînin kâf-ı ‘Acemîye dönüştüğü kelimelerde açıklama yapar. Harflerin noktalı ve noktasız olmasına göre kelimelerin farklı okunuş ihtimallerini bîş kelimesi üzerinden değerlendirir. Farsça kelimelere gelen çokluk ekinin (-ân) bazı kelimelerde zamanla kelime köküne dâhil edildiğini bâzergân-ân kelimesiyle örneklendirir.

Şârih, şerh içerisinde kimi yerlerde “kâ‘ide”, “müfredât” gibi notlar yazarak Farsça gramer bilgileri vermiştir. İşaret zamirleri (-în, -ân) ve üçüncü tekil şahıs zamiri (-û)nin öncesine Farsça “be” yönelme eki gelince hemzelerin dal harfine dönüştüğünü söyler. Farsça sıralı cümlelerde ilk cümledeki -est ve -end edatlarının sonraki cümleyi de karşıladığı için tekrar yazılmadığını birçok yerde belirtir.

“Ne-bended, fi‘l-i muzâri‘, nefy-i istikbâl binâ-yı mechûl ma‘nâsına bağlanmaz demek.”[87]

“Pîne-dûz, dikmek ma‘nâsına olan dûhten masdarından vasf-ı terkîbîdir, yama dikici demek, ammâ isti‘mâlde eskiciye derler ve pîne yama demekdir.”[88]

[86] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 51.
[87] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 257.
[88] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 283.

"Havâlet, hâ'nın fethiyle ihâle ma'nâsına masdardır ve âhirindeki tâ harf-i masdardır, Fârisîde bu misillü tâ'lar devlet ve sa'âdet gibi uzun yazılır."[89]

"Menzilet, tâ mertebet tâ'sı gibi üslûb-ı 'Acem üzere mutavvel yazılır ve mutavvel tâ'lar telaffuz olunur."[90]

"Selâmet, masdar ve masâdir-i 'Arabîye yâ-ı masdariyyenin lahûkı câ'iz ise de Fârisîye değildir, masâdir-i 'Arab ehl-i Fars 'indinde câmid hükmünde olduğu için izâfeti izâfet-i lâmiyye ve tâ dahi tavîl yazılır."[91]

"Muhâbâ, mufâ'ale bâbından masdardır, aslı muhâbât olup tâ üslûb-ı 'Acem üzere hazf olmuşdur, mufâ'ale bâbının nâkısından tâ'ı hazf kâ'ide-i A'câmdan olduğu için."[92]

"Dânî, fi'l-i muzâri', muhâtab-ı istifhâmî mutazammındır, ya'nî Fârisîde edât-ı istifhâm olmadığından isifhâm makâmdan müstefâd olur."[93]

"Sehm-gîn, korkunc demek zîrâ sehm Fârisîde havf ma'nâsınadır ve âhiri mîm olan kelimeye edât-ı nisbet dâhil oldukda ekseriyâ bir kef-i 'Acem tevsît edilir ğam-gîn ve nemek-în ve şerm-gîn gibi, lâkin bu kâ'ide mutarrid değildir, kâf'sız ğam-în dahi câ'izdir."[94]

"Der musâf-i peleng, mu'ahher mübtedâ ve mîm'in zammıyla musâf cenk ve savaşdır ve peleng kaplandır. Bir kelime âhirinde kâf olupda mâ-kabli nûn-ı sâkine olsa o kâf-i 'Acemî olduğu kâ'ide-i mukarreredendir."[95]

"Kârvâniyân, aslı kârvân bunun dahi aslı kârbân'dır, zîrâ *kâr* iş ve *bân* dahi edât-ı fâ'ildir, işçi demek ve bâ ile vâv meyânında tevâhî ve tebâdil olduğu cihetden

[89] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 58.
[90] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 282.
[91] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 116.
[92] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 288.
[93] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 76.
[94] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 286.
[95] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 55.

vâv ile de bâ ile de müsta‘meldir, kârvân-serây ve kârbân-serây derler ve yâ nisbet ve elif ve nûn edât-ı cem‘dir.”[96]

“Kendî, kâf-ı ‘Arab’ın fethiyle hikâye-i mâzî, koparırdı demek.”[97]

“Gird kerd, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve ‘Arab’ın fethiyle cem‘ eylemek ma‘nâsına.”[98]

“Hândegî, âhirine yâ’ gelmekle hâ-ı resmî kâf-ı ‘Acemîye tebdîl olunmuşdur ve elif-nûn dahi geldikde yine hâ-ı resmiyye kâf-ı Fârsiyeye tebdîl olunur, *hândegân* gibi.”[99]

“Bî-çâregî, bî-çâre lafzının âhirine yâ-ı masdariyye gelmekle hâ-ı resmî kâf-ı ‘Acemîye tebdîl edilmişdir.”[100]

“Pîş, bâ-ı ‘Acemînin kesriyle evvel ve ön ma‘nâsınadır, bu vezin ihtilâf-ı nikât ile muhtelif kelimâtdandır, *bîş* bâ-ı ‘Arabiye ile ziyâde ma‘nâsına, *bîşe* orman, *pîşe* san‘at, *nîş*, diken, *nîşe* süngü, *tîşe* keser ma‘nâlarına gelir.”[101]

“Bâzergân-ân, bunun meferr-i âhirinde tahsîs ma‘nâsını ifâde eden hâ-ı resmiyye ile çârşıya mahsûs ma‘nâsına olan bâzâre’dir, imdi elif ve nûnla cem‘ olmak mülâbesesiyle mezkûr hâ-ı resmî kâf-ı ‘Acemîye tebdîl kılınarak *bâzergân* oldu, ba‘de isti‘mâlât-i vefîre ile elif dahi hazf olunarak *bâzergân* oldu, bu dahi sonra kesret-i isti‘mâl ile müfred hükmünde tutularak bir dahi cem‘ kılınıp bâzergân-ân oldu.”[102]

“Bedû, aslı *be-û*’dur. Kâ‘ide: *în* ve *ân* ism-i işâretleriyle o zamîr-i ğâ’ibenin evveline *bâ* gelirse hemze’leri dâl’a kalb ile *bedîn* ve *bedân* ve *bedû* derler, bâ’nın fethasıyla ve zamîr *gil*’e râci‘.”[103]

[96] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 196.
[97] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 381.
[98] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 409.
[99] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 111.
[100] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 302.
[101] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 52.
[102] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 170.
[103] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 21.

"Kûşe-nişîn, vasf-ı terkîbî, ekseriyâ 'uzlet ma'nâsına gelir ise müterakkib ve mütecessis ma'nâsınadır ve *-nd*, mahzûfdur, mâ-kabli karînesiyle Fârisîde edât ile fıkra-ı evveli kayd edilmek kâ'idedir."[104]

2.4.4. Arapça Kelime ve Gramer Bilgisi

Şârih, metindeki cümleleri çözümlerken Arapça gramer terimleriyle açıklamalar yapar. Bu açıklamalarda Arapça gramer bilgilerine de yer verir. Fiillerin nesne alıp almama durumlarına göre geçişli veya geçişsiz olduğunu müte'addî-lâzımî şeklinde ayırır ve genelde her iki durumda da oluşacak manayı verir. Eğer tek ihtimal var ise geçişlilik durumunu müte'addî veya lâzımî şeklinde tespit ederek doğru manayı verir.

Şârih, pek çok Arapça kelimenin bâblarını vererek köklerini tespit eder ve zamanla geçirdikleri değişimleri açıklar. Birçok Arapça kelimenin masdarını açıklayıp harekelerini, bâblarını ve türevlerini verir. Bazı Arapça kelimelerin asıl anlamı yerine zamanla kazandıkları yan anlamları tespit eder.

"Hâlî, boş. *Mânde*, takdîri *bûd* ve bu kelime-i lâzımla müte'addî meyânında müşterek olduğundan lâzım olunca yerleri hâlî kalmış demek, müte'addî olur ise hâlî koymuşlar ma'nâsınadır."[105]

"Efzûdî, lâzım ile müte'addî meyânında müşterekdir, bunda lâzımdır, artırdın demek."[106]

"Numâyend, numûden'den fi'l-i muzâri' cem', gösterirler demek, zîrâ müte'addîdir."[107]

"Efvâh, if'âl vezninde olarak femm lafzının cem'i ve femm'in aslı fûh olup kesret-i isti'mâlinden nâşî hâ hazf olundukda fû kalmışdır ve kelâm-ı Arab'da mâ-kabli mazmûm huve lafzından ğayrı isim bulunmadığından ve vâv ile mîm her ikisi harf-i şefevî olmada yekdiğerine münâsebetleri olduğundan vâv'ı mîm'e ibdâl

[104] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 109.
[105] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 70.
[106] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 256.
[107] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 314.

eylediklerinde femm olmuşdur. Bu halde tasğîr ve cem‘inde aslına red edilerek fuveyh ve efvâh dediler, ağızlar demek.”[108]

“Gevden, kâf-ı ‘Arab’ın ve dâl’ın fethalarıyla ‘Arabî olup lüğatda seher atına derler, sonra ğabî ve ahmak ma‘nâlarına şâyi‘ olmuşdur.”[109]

“Mehâmid, mahmidun’un cem‘i ve mahmidu sülâsînin dördüncü bâbından masdar-ı mîmîdir, evsâf-ı cemîleye ıtlâk olunur ve takdîri *der-zikr-i mehâmid-i pâdişâh-i İslâmest în*’dir ki *mehâmid* mukaddem haber, *în* mu’ahher mübtedâ ve aksi de ca’izdir, ya‘nî *în der-zikr-i mehâmid-i pâdişâh-i İslâmest*’dir.”[110]

“Mebît, bâte yebîtu’dan masdar-ı mîmîdir, beytûtet ya‘nî gecelemek ma‘nâsına.”[111]

“Meşveret, mîm’in ve vâv’ın fetheleri ve şîn’in sükûnuyla danışıklık ma‘nâsına masdar-ı mîmîdir ve mîm’in fethi ve şîn’in zammı ve vâv’ın sükûnuyla da lüğatdır ve şîn’in zammıyla şûrâ da böyledir.”[112]

“Âdemiyyet, mu’ahher mübtedâ ve *yâ* ve *tâ* üslûb-ı ‘Arab üzere edât-ı masdardır.”[113]

“Hâmile, hâmil gibi yüklü ‘avrata derler, hâmil diyen bu sıfat zen-ân’a mahsûsdur dedi, hâmile diyen cârı ‘ale’l-fi‘il kıldı ve cârı ‘ale’l-fi‘ilin ma‘nâsı sîğaya getirmekdir. Meselâ “hamelet tahmulu fehiye hâmiletun” derler, merda‘a ve merda‘ dahi bu kabîldendir. İmdi bu üslûba mebnî ‘ale’l-fi‘il de derler.”[114]

“‘Aleyke, câr-ı mecrûrile mukadder sebt kelimesine müte‘allikdir ve cümlesi cümle-i fi‘liyye olarak sıla-i mevsûldür ve mevsûl sılasıyla i‘râbdan mahallen mensûb belliğ’in mef‘ûlüdür.”[115]

---

[108] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 18.
[109] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 355.
[110] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 18.
[111] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 40.
[112] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 69.
[113] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 374.
[114] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 371.
[115] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 366.

"El-Bâhire, ayın nûru yıldızların nûruna gâlip oldukda behru'l-kamer denilir, imdi *bâhire* pek rûşen demek."[116]

"Ecell, lâm'ın teşdîdiyledir, zîrâ aslı ecleli olup idğâm olunmuşdur, fekk-i idğâm ile *elhamdulillâhi'l-'aliyyi'l-ecleli* dahi gelmişdir."[117]

Şârih, Arapça şiirleri tahlil ederken olması gereken tümce düzenini tespit eder. Aşağıdaki örnekte haber ifadesi olan *Rahmân* kelimesi Arapça cümle yapısına uygun olarak sonda gelmelidir, ancak şiirin yapısı gereği yeri değiştirilmiştir. Şârih bunun gerekçesini açıklar.

"Feli'r-Rahmâni eltâfun hafiyye

Fe, cevâbiyye, ma'nâ *eltâf*'a muttasıl, takdîri *fi-eltâf hafiyyeti li'r-Rahmân*'dır. *Li'r-Rahmân*, lâm-ı evvelî harf-i cer, sânî harf-i ta'rîf ve haber-i zarf olup mübtedâ üzerine takdîm olunduğu cihetle mukaddem haberdir ve *Rahmân* sıfat-ı müşebbehedir. *Eltâf*, mu'ahher mübtedâ ve *lutf*'un cem'i, müsevvağ haberin takdîmi *fi'd-dâri reculun* kabîlinden. *Hafiyye*, gizli ma'nâsına ve *eltâf*'ın sıfatıdır."[118]

2.4.5. Yöresel Türkçe Kelime Kullanımı

Tayyâr, Farsça *rûy der-hem keşîd* ifadesini pek çok yerde "portardı" şeklinde tercüme etmiştir. Portarmak; yüzünü ekşitmek, yüzünü buruşturmak, surat asmak, somurtmak manalarına gelmektedir. Bu kelime Çanakkale çevresinde kullanılmaktadır.[119] Tayyâr'ın bu bölgede doğup büyümüş olması, şerh ve tercümede kullandığı dile etki etmiştir.

[116] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 44.
[117] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 198.
[118] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 113.
[119] Uwe Blaesing, "Gena Tökmüş Muruzlarini, Yörenin Diliyle Şavşatlı Bir Halk Şairi ve Karadeniz Hanımlarının Bozuk Havaları" (III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011), 1/156.

2.5. ŞERHTE GEÇEN BAZI DEĞERLENDİRMELER

Şârih, şerh metni içerisinde *Gülistan* müellifi Şeyh Sa‘dî hakkında ve eserin yazma nüshaları arasındaki farklılıklar hakkında bazı değerlendirmeler yapar, bazen de nazma dair bilgiler verir.

2.5.1 Sa‘dî Hakkındaki Değerlendirmeler

Tayyâr, şerh metni içerisinde yeri geldikçe Sa‘dî hakkında bilgiler verir. Gülistân müellifinin mahlasının Sa‘dî, asıl adının ise Muhlisuddîn[120] ve doğduğu yerin de Şîrâz[121] olduğunu ifade eder. Sa‘dî’nin kendini toprağa benzettiği yerde tevazu gösterdiğini; ancak onun fazl ve kemaline, fesahat ve belagatine bu kitap ve diğer eserlerinin şüphe bırakmayacak şahitler olduğunu dile getirir.[122] *Ekâlîm* kelimesini açıklarken musannifin dünyadaki birçok şehri gezdiğinin bilindiğini söyler.[123]

Sa‘dî, eserde anlattığı hikâyeleri yaşamışçasına anlattığı için kimi yerlerde kullandığı zamirler ve kelimelerle kendini kast etmiştir. Şârih, bu gibi yerlerde kastedilen kişinin Sâ‘dî olduğunu belirtir.

“Sâhib-dil, bu kitâbda zikr edilen sâhib-dil’den murâd hep musannif kendidir.”[124]

“Dâ‘î, murâd musannif kendisidir.”[125]

“Morde, mü’ellifden kinâyedir.”[126]

“Be-muhabbet-i û, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve zamîr Sa‘dî’ye râci‘.”[127]

[120] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 18.
[121] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 23.
[122] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 22.
[123] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 24.
[124] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 254.
[125] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 374.
[126] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 118.
[127] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 20.

2.5.2. Gülistân Nüshaları Hakkındaki Değerlendirmeler

Tayyâr'ın şerh için kullandığı *Gülistân* nüshası hakkında net bir bilgi sahibi olamasak da kendisi, bazı beyitlerin bazı nüshalarda olmadığını ve farklı nüshalardaki eksik kısımları birleştirerek tercüme ve şerh ettiğini ifade eder. Başka bir yerde şârih, *Yekî ez-mulûk-i 'Arab rencûr bûd* ifadesindeki 'Arab kelimesinin bazı nüshalarda 'Acem şeklinde yazıldığını söyler.[128]

"Tenbîh: ba'zı nüshada evvelki beyt ile üçüncü beyt mezkûr ve ba'zısında ikinci beyt ile dördüncü beyt mestûrdur, nüshalara tevâfuk eylesin için dört beytin cümlesi dercedilmişdir, gerçi cümleten tekrârdır."[129]

2.5.3. Nazma Dair Değerlendirmeler

Tayyâr, şerh metni içerisinde mesnevî nazım biçimi hakkında bilgiler verir ve Sa'dî'nin Hakîm Senâyî'den bir mısrayı tazmîn ettiğini tespit eder.

"Hikâyet-i manzûme işbu nazma ıstılâh-ı 'arûziyyûnda **mesnevî** derler. Her beyti iki kâfiye tutar, nazm-ı 'Arabîde ercûze derler. Ekseriyâ bahr-i recezden tanzîm olduğundan hülâsa-i me'âli, sâlihîne mukârenet insânı kâmil ve sâlih eder demekdir."[130]

"Bâtılest ân ki mudde'î gûyed
Hofte-râ hofte key koned bî-dâr

Bu sûretde mısrâ'-ı sânî makûl-i kavldir, zîrâ **Hakîm Senâyî** *'Âlimest hofte est u tû hofte / Hofte-râ hofte key koned bî-dâr* demişdir ve Cenâb-ı Sa'dî onun mısrâ'-ı sânîsini almışdır."[131]

2.6. ŞERHİN KAYNAKLARI

Şerhin belirgin özelliklerinden biri de şârihin yorumlarına dayanak aramasıdır. Kur'ân ayetleri ve hadisler en sık başvurulan kaynaklardır. Şârih, Arapça ve Farsçaya hâkim olmasına rağmen kelime ve kavramları açıklarken sınırlı da olsa lügat ve belagat

[128] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 87.
[129] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 116.
[130] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 242.
[131] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 233.

kitaplarından yararlanır. *Gülistân* metninde geçen peygamberler ve sahabeler hakkında bilgiler verir. Ancak bu konularda belirgin kaynaklar yerine tefsir kitaplarına yönlendirme yapar. Şerh veya tercüme ettiği metindeki manayı destekleyecek biçimde başka şiirlere yer verir.

2.6.1. Ayet ve Hadisler

Tayyâr'ın şerh metni içerisinde en fazla istişhad yaptığı kaynak ayet ve hadislerdir. Şârih, kelimelerin anlamlarını açıklarken kelimenin mana olarak işaret ettiği hadisi tespit edip hadis metnini verir. Kelimelerden kastedilen manaları tespit etmek için yaptığı yorumları hadis ve ayetlere dayandırarak destekler. Şerh ve tercümede konu bağlamına uygun ayet ve hadisleri aralara yerleştirir, bu istişhadları çoğunlukla açıklama veya tercüme etme gereği duymaz. Ancak şerh metni içerisinde başvurduğu bazı ayet ve hadisler için açıklama yapar. *Gülistân* metninde geçen ayet ve hadis metinlerini tercüme ve şerh eder. Sa'dî'nin *Gülistân*'da telmih yaptığı ayetleri tespit ederek şerh metninde verir. Şârih, istişhad yaptığı ayet ve hadislerin kaynağını vermez.

Şârihin alıntı yaptığı bazı ayet ve hadislerin metinlerinde yazım hatası ve eksiklikler olduğu görülmektedir. Bu hataların ayet-i kerimeler için matbaa hatası, hadis-i şerifler içinse yararlandığı kaynaklardan veya müellifin hadis metnini hatırında kaldığı şekilde kaleme alması sebebiyle beşeri hatadan kaynaklandığı düşünülmektedir.

2.6.1.1. Hadislerle İstişhâd Örnekleri

"Mekârih, mekrûh'un cem'i, bu kelâm "huffeti'l cennetu bi'l-mekârihi ve'n-nâru bi'ş-şehevâti"[132] hadîs-i şerîfine işâretdir."[133]

[132] "Cennetin etrafı zorluklarla çevrili, cehennemin etrafı ise şehevi şeylerle çevrilidir." Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî Muslim, *Ṣaḥîhu Muslim*, thk. Muḥammed Fuâd ʿAbdulbâḳî (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâṣi'l-ʿArabî, 1374/1955), md. 2822.
[133] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 403.

"*Merdum-der*, derîden masdarından vasf-ı terkîbî, âdam yırtıcı demekdir ve *be-ittifâk* dahi ona müte'allikdir, *hayr'un-nâs men yenfe'un-nâs*[134] nassına işâretdir."[135]

"*Yâ*, 'Arabîde hemze'nin kesriyle ammâ gibi harf-i terdîd ve taksîm içindir, ya'nî *'azze men kani'a ve zelle men tami'a*[136]'dır veyâ harf-i 'atıfdır, ya'nî mâ-ba'dini *harâc* üzerine 'atf için olması dahi câ'izdir."[137]

"*Kejdum*, kâf-ı 'Acemînin fethi ve zâ-yı Fârisînin sükûnu ve dâl'ın zammıyla 'akrebe derler, hâsıl-ı kelâm "*lâ-yuldeğu'l-mu'minu min-cuhrin vâhidin merreteyni"*[138] hadîs-i şerîfi me'âli ile nasîhatdir."[139]

"Ve kâle 'aleyhisselâm fi'l-hadîsi'l-kudsî: Enâ 'inde'l-munkesîreti kulûbihim li-eclî.[140]"[141]

"İn hayren fe hayrun ve in şerren fe şerrun.[142]"[143]

"Kale Resûlullâh sallallâhu 'aleyhi vesellem: Ed-Du'â'u muhh'ul-'ibâdeti ve innellâhe yuhibb'ul-mulhîne fi'd-du'â'i.[144]"[145]

"Buyurdu: "Ey Ebâ Hüreyre! Beni ziyâret eyle gün aşırı, ziyâde olasın muhabbet cihetinden." Ya'nî her gün gelme tâ kim muhabbet ziyâde olsun."[146]

---

[134] "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır." Sûyûtî, *Cem'ul-cevâmi el-ma'rûf bi'l-câmi'i'l-kebîr*, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezheri'ş-şerîf, 2005), 20/193.

[135] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 128.

[136] "Kişi kanaatli olursa aziz olur ve kişi tamahkar olursa zelil olur." Ebû's-Saʿâdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî İbnu'l-Eṯîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Ḥadîṯ ve'l-Eṯer*, thk. Ṭâhir Aḥmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muḥammed eṭ-Ṭanâḥî (Beyrut: el-Mektebetu'l-ʿİlmiyye, 1399/1979), 4/114.

[137] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 107.

[138] "Mü'min kişi aynı delikten iki defa sokulmaz." Buḫârî, *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî*, 5/271.

[139] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 118.

[140] "Ben, benim için kırılmış kalplerin yanındayım." İsmail b. Muḥammed b. ʿAbdu'l-Hâdî el-Cerâḥî el-ʿAclûnî ed-Dimeşḳî Ebu'l-Fidâʾ el-ʿAclûnî, *Keşfu'l-Ḫafâʾ* (Kahire: y.y., 1351), 1/203.

[141] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 197.

[142] "İyilik yapan iyilik bulur, kötülük yapan kötülük bulur." İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 1/468.

[143] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 162.

[144] "Dua ibadetin beynidir ve duada ısrarcı olanlar Allah katında sevilirler." Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-Tirmiẕî, *Sunenu't-Tirmiẕî*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fuʾâd ʿAbdulbâḳî (Mısır: Şirketu Muṣṭafâ'l-Bâbî'l-Ḥalebî, 1395/1975), 5/456.

[145] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 172.

[146] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 216.

"Kâle 'aleyhisselâtu ve's-selâm: "Rubbe mubelleğin ev'â" ilâ âhiri'l-hadîs.[147]"[148]

"Kâle 'aleyhisselâm: Bi-hasbî imri'in en yuşâra bi'l-benân.[149]"[150]

"Âstân, eşik, bunda "Men tevâde'a refe'ahullâhu ve men tekebbere vede'ahullâhu"[151] hadîs-i şerîfine işâret vardır."[152]

2.6.1.2. Ayetlerle İstişhâd Örnekleri

"1- Tevbîhî, ya'nî ba'zı kesâna küllî ve cüz'î verilen şey'i başına kakmakdır ve minnetin bu kısmı şer'ân "lâ tubtilû sadakâtikum bi'l-menni ve'l-ezâ"[153] âyet-i celîlesiyle menhîdir.

2- Tenbîhî, ya'nî bir kimse ba'zı sevdiği adama eylemiş olduğu iyilik ve mu'âveneti ona olan muhabbetini iş'âr için ta'dâd eylemekdir. Ve bu kısmın makbûliyyetine "belillâhu yemunnu 'aleykum"[154] âyeti delâlet eder."[155]

"*Hazret-i 'azîz*, Yûsuf 'aleyhisselâm murâd ve bu 'ibârede "veci'nâ bi bidâ'atin muzcâtin"[156] âyet-i kerîmesine telmîh vardır."[157]

"*Ferseng*, Fârisîdir, 'Arabîdeki fersah gibi on iki bin adıma derler, *ye'tîne min-kulli feccin 'amîk*[158] âyet-i kerîmesine telmîhdir."[159]

---

[147] "Burada olan, kendisinden daha iyi kavrayacak birine tebliğ etmiş olabilir." Buḫârî, *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî*, md. 1744.
[148] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 188.
[149] "Kişinin kötülerden anılması için insanların onu işaret etmesi yeterlidir." Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-Tirmiẕî, *es-Sunen*, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), md. 2453. Tayyâr'ın verdiği hadis metninde eksiklik vardır.
[150] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 206.
[151] "Mütevazi kimseyi Allah yükseltir ve kibirli kimseyi Allah alçaltır." Muḥammed b. Muḥammed b. ʿAbdurrezzâḳ ez-Zebîdî, *Taḫrîcu Eḥâdîṯi İḥyâ'i ʿUlûmi'd-Dîn* (Riyad: y.y., 1408/1987), 6/2404.
[152] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 237.
[153] "*... sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın*." *Kur'an Yolu Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), el-Bakara 2/264.
[154] "*... asıl Allah size lütufta bulunmaktadır*." el-Hucurât 49/17.
[155] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 4.
[156] " *... az bir bedel ile geldik*." el-Yûsuf 12/88.
[157] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 53.
[158] "*...uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar*." el-Hac 22/27. *Ye'tîne* ifadesi matbu metinde *ye'tûne* şeklinde yazılmıştır.
[159] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 122.

"Kâlellâhu Te'âlâ: Efe'in mitte fehumu'l-hâlidûn.[160]"[161]

"Merdum-hâr, âdam yırtıcı ma'nâsına vasf-ı terkîbî, ahvâl-i münâfıkîndir. Kalellâhu te'âlâ: Veizâ leku'llezîne kâlû âmennâ. El-Âyetu.[162]"[163]

"Kâlellâhu Te'âlâ: Lima tekûlûne mâ-lâ tef'elûn. El-Âyeh.[164]"[165]

"*Ve dâd-i fısk u cidâl be-dâdîm*, bu kelâmda *Felâ refese velâ fusûke velâ cidâle fi'l-hacci*[166] âyet-i kerîmesine telmîh vardır ve murâd hacda fısk ve cidâl bu âyetle menhî olduğu hâlde biz ri'âyet edemedik demek ister."[167]

"*Ez-rûy-i zâhir*, Allâh Te'âlâ "Velekad kerremnâ benî Âdem"[168] buyurduğu içindir, lâkin hakîkatde Allâh Te'âlâ'nın 'indinde benî Âdem'den ekrem ve eşref mahlûk olmak câ'izdir."[169]

2.6.2. Belagat ve Lügat Kitapları

Tayyâr, birçok kelimenin lügat ve ıstılah manalarını karşılıklı verir. Bazı kelimelerin lügatlerde nasıl okunduğu ve nasıl anlamlandırıldığını söyler. Bazı kişi ve yer adları için Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ* adlı Arapça sözlüğünün Mütercim Âsım Efendi (ö. 1819) tarafından tercümesi yapılan ve *Kāmus Tercümesi* diye bilinen *el-Okyânûsü'l-basît* adlı lügatine başvurur.[170] Şârih, bazı kelimelerin anlamlarını ve bâblarını açıklamak için Abdurrahmân-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) müridlerinden Abdülgafûr-i Lârî'nin (ö. 912/1506) *Ḥâşiye ʿalâ şerḥi'l-Câmî li'l-Kâfiye* eserinden ve İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) Arapça sözlüğü *Sihâhu'l-luga* (Tâcü'l-luga)'dan yararlanır.

---

[160] "*... Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar*?" el-Enbiyâ 21/34. Bu âyet-i kerîme Gülistân metnine dâhil değildir, Tayyâr tarafından buraya konulmuştur.
[161] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 164.
[162] "*İman edenlerle karşılaşınca "inandık" derler, ...*" el-Bakara 2/14.
[163] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 173.
[164] "*... Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?*" es-Saff 61/2.
[165] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 206.
[166] "*... hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak tartışıp çekişmek yoktur*." el-Bakara 2/197.
[167] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 375.
[168] el-İsrâ 17/70.
[169] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 447.
[170] Hulusi Kılıç, "el-Kāmûsü'l-Muhît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

"Ef'î, 'ayn'ın fethiyle 'Arabîdir engerek yılanına derler, ammâ 'Acem 'ayn'ın kesriyle okur, ğayr-i munsarif, vasf-ı aslî ve 'alemdir; 'Abdülgafûr[171], Câmî hâşiyesinde mâr-i bozorg ile tefsîr etmişdir."[172]

"Fuzûl, fâ'nın ve dâd'ın zammeleriyle, *Sihâh*'da[173] bu vezin üzere masdar ityân edilmemiş ise de lâkin 'Acem masdar ma'nâsına isti'mâl eder, ziyâdelik demek, men'e izâfeti lâmiyyedir."[174]

"Serendîb, sîn'in ve râ'nın fethiyle Hindistân'da bir belde adıdır. Şârih der ki *Serendîb* aksâ-yı Hindistân'da cezîre-i kesîredir. Hazret-i Âdem 'aleyhisselâm nâzil olduğu Cebel-i Râhvan ondadır, zirvesine 'uruc merhâle-i imkândan dûrdur, (*Okyânûs*)."[175]

"İskender, meşhûr bir pâdişâhın ismidir ki *Rûmî* demekle meşhûrdur, tafsîl ve tahkîki *Okyânûs*'dadır."[176]

2.6.3. Tasavvufî Kaynaklar ve Şiirler

Şârih, Gülistân'ın Farsça metnini tercüme ederken Sa'dî'nin şiirlerine mana olarak tevafuk eden Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî-yi Ma'nevî*'sinden iki Farsça beyte yer verir. Bu şekilde Sa'dî'nin beyitte anlatmak istediği manayı Mevlânâ'nın beyitleriyle destekler. Ancak bu beyitlerin Türkçe tercümesini yapmaz ve bunlarla ilgili şerh kısmında herhangi bir bilgi vermez.

"Mesnevî:
Sûfî-i geşte bih pîş în li'âm
El-hiyâtah ve'l-levâtah ve's-selâm[177]"[178]

"Mesnevî:

---

[171] "Abdurrahman-ı Câmî'nin önde gelen müridlerinden, âlim ve mutasavvıf." Bkz. DİA, "Abdülgafûr-i Lârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).
[172] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 73.
[173] "İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) Arapça sözlüğü." Bkz. Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-Luga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).
[174] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 165.
[175] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 242.
[176] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 167.
[177] "Fakat aşağılık kişilerse sofîliği, terzilik ve lûtîlikten ibâret sandılar!" Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, thk. Amil Çelebioğlu, çev. Süleymân Nahîfî (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 537.
[178] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 175.

Hest sûfî ân geh şod safvet taleb

Ne hiyât u sûf u hiyâtî vu deb[179]"[180]

İran tarihine ait şahsiyetler hakkında kısaca bilgi verirken detaylı bilgi için Firdevsî'nin *Şehnâme*'sine atıfta bulunur.

"Keyhusrev, Siyâvuş'un oğludur ve Siyâvuş da Efrâsyâb'ın oğludur, tercüme-i hâlleri Firdevsî'nin Şâhnâme'sindedir."[181]

Tayyâr, Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390 [?]) divânındaki gazellerinden Farsça bir beyti şerh içerisinde alıntı yapar, ancak anlamını vermez.

"Hâfız: Ridâ bedâ dih-be-dih v'ez-cebîn kerre be-guşây
Ki ber-men u tû der-ihtiyâr ne-guşâdest"[182]

Kime ait olduğu tespit edilememiş bir Türkçe mısra, bir Türkçe beyit, bir Arapça şiir ve bir Farsça şiiri konu bağlamına göre anlatımı desteklemek için tercüme ve şerh arasına yerleştirir.

"Mısrâ': Şöhretde âfet eksik değildir."[183]

"Beyt: Mart ayı Âzâr onuncu günü nevrûz imiş
Meh ay Nîsân ayı adıdır Urdibehişt"[184]

"**Nazm:**

Zi-Ferverdîn çu bugzeştî meh-i Urdibehişt âyed

Be-mâh Hordâd u Tîr ân geh ki Mordâdî hemî-pâyed

Pes ez-Şehrîver u ez-Mihr u Âbân Âzer û Dey dân

Ki ber-Behmen cuz İsfendâr-meh mâhî neyefzâyed [185]"[186]

"Şi'r:

[179] "Sofî saflığı taleb edendir. Sofîliği sof giymek, terzilik etmek veya ağır ağır yürümekle sanma!" Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, 537.
[180] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 176.
[181] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 147.
[182] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 114.
[183] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 205.
[184] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 398.
[185] Şiirin kime ait olduğu tespit edilememiştir.
[186] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 39.

Fî-haddi cû‘i’l-fetâ kavlâni kîle bi‘enne
Yeşhâ bihi’l-hubzu ferden hâlete’l-ekli

Ve kîle in veka‘at fi’l-ardi riyaketuhu
Şemme’z-zubâbu ve cedde’s-seyru min-‘aceli[187]”[188]

15. yy şairlerinden İbrâhim Şâhidî’nin(ö. 957/1550) *Tuhfe-i Şâhidî* adlı manzum eserinden Türkçe bir mısrayı şerh içerisinde konu bağlamına uygun olarak iki yerde alıntı yapar.

“Şâhidî - Mısrâ‘: Yaramazla yâr olma eyülerden iylik öğren.[189]”[190]

Şerh içerisinde Lokmân ‘aleyhisselâmın peygamberliğinin ihtilaflı bir konu olduğunu açıklarken İbrahim Hakkı Erzurumî’nin (ö. 1194/1780) *Manzum İlmihâl*’inde geçen bir mısrayı alıntılar.

“Mısrâ‘: ‘Uzeyr u Lokmân u Zülkarneyn üçünde ihtilâf[191]”[192]

Şârih, Hz. Ali’nin divanından *Gülistân*’ın Farsça beyitlerine mana olarak uygun düşen bazı Arapça beyitleri hemen peşi sıra verir, ancak tercümelerini yapmaz.

“Kâle ‘Aliyyun radiyallâhu ‘anhu:

Lenakl’us-sahri min-kulel’il-cibâl
Ehabbu ileyye min-minen’ir-ricâl[193].”[194]

---

[187] “Kişinin açlık hissinin derecesi hakkında iki görüş vardır: Nefsinin yalnızca ekmek istemesi (yani ekmeğin yanına başka bir şey isterse o kişi gerçekten aç değildir). Şayet kişinin ağzından tükürüğü yere düştüğünde (o tükürükte gıda olmamasından ötürü) sinekler ona konup kokladıktan sonra çekip giderse o kişi gerçekten açtır.” Ebu’l-ʿAbbâs Aḥmed b. ʿİmâdu’d-Dîn el-Ḳâhirî el-Aḳfehsî, *Âdâbu’l-Ekl*, thk. ʿAbdulğaffâr Süleymân el-Bendârî - Muḥammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: y.y., 1407/1987), 26.

[188] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 230.

[189] Atabey Kılıç, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)”, *Journal of Turkish Studies* 2/4 (2007), 530.

[190] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 207.

[191] Adnan Memduhoğlu, “İbrahim Hakkı Erzurumî’nin Manzûm İlmihâli”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 40.

[192] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 196.

[193] “Dağın zirvesinden taşı kesip getirmem, benim için insanların minnetinden daha iyidir.” ‘Alî b. Ebî Tâlib, *Divânu el-imâmu ‘Aliyyu ibnu Ebî Tâlib*, thk. Abdurrahman el-Mustavî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2005), 128.

[194] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 163.

2.6.4. Başka Kitaplardan Alıntılar

Tayyâr, şerhteki yorumlarını desteklemek ve tercüme metindeki anlamı pekiştirmek için başka kitaplardan alıntılar yapar. Ancak bu alıntıların kaynağını verme gereği duymaz.

Şârih, "merdân" kelimesini açıklarken yaptığı yorumu desteklemek için İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *Şifâu'l-ʿAlîl fî Mesâîli'l-Ḳaḍâʾ ve'l-Ḳader ve'l-Ḥikme ve't-Taʿlîl* adlı eserinden alıntı yapar.

Şârih Gülistan'ın tercümesini yaparken aralara konu bağlamına uygun alıntılar yerleştirir. Gazali'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'u 'Ulûmi'd-dîn* ve *Eyyuhe'l-veled* adlı eserlerinden alıntılar yapar. Gazali, *İhya*'dan alıntılanan sözün hadis olmadığını söylemektedir.

Şârih, Lokman-ı Hekim ve Davud peygamber arasında geçen bir kıssayı anlatırken Lokman'a atfedilen bir sözü Arapça olarak alıntılar ve manasını verir. Alıntı yaptığı kaynağı vermese de bu eserin Arapça atasözlerinin derlendiği *Mecmau'l-emsâl* adlı eser olduğu tespit edilmiştir.

"Merdân, elif ve nûnu edât-ı cem'dir, ba'de-zâ musannifin bu hikâyeyi bast ve temhîdinden maksadı bu kıt'aların mazmûnudur, ya'nî bed asıl olanlara terahhum eyleyerek iyilik câ'iz değildir, çünkü "'adlun vad'uş-şey'i fî mevdi'ihi ve zulmun vad'uş-şey'i fî ğayri mevdi'ihi"[195] ta'rifleri ile mu'arreflerdir."[196]

"Hâsenât'ul-ebrâr seyyi'ât'ul-mukarrebîn.[197]"[198]

[195] "Bir şeyi olması gereken yere koymak adalettir ve bir şeyi olması gereken yerin dışına koymak zulümdür." Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürʿaî ed-Dımaşḳī el-Ḥanbelî İbn Ḳayyim el-Cevziyye, *Şifâu'l-ʿAlîl fî Mesâîli'l-Ḳaḍâʾ ve'l-Ḳader ve'l-Ḥikme ve't-Taʿlîl* (Beyrut: y.y., 1398/1978), 363.

[196] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 79.

[197] "İyi kişilerin güzel amelleri, Allah'a yakın kişilerde kötü amel derecesindedir." Hüccetü'l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *İḥyâʾu ʿUlûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.), 4/44.

[198] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 170.

"Onun-çün "en-nasîhatu sehlun ve'l-muşkilu kabûluhâ" [199] vârid olmuşdur."[200]

"... Lokmân: "Es-Samtu hikmetun ve kalîlun fâ'iluhu."[201] Ya'nî sükût hikmetdir ve fâ'ili azdır demek."[202]

2.6.5. Peygamberler Tarihi

Şarîh; Lokman, 'Uzeyr ve Zülkarneyn hakkında Türkçe bir mısraya yer vererek Kur'an'da adı geçen bu üç şahsın peygamberliklerinin ihtilaflı bir konu olduğunu ifade eder. Lokmân ismi *Gülistân* metninde pek çok kez geçmektedir. Şerh kısmında yeri yeri geldikçe Lokmân hakkında kısa bilgiler verir. Şârih, *Gülistân*'da geçen Lokmân ve Dâvud aleyhisselâm hakkındaki beyitlerin şerhinde bu iki şahıs arasında geçen münasebete dair rivayetleri anlatarak peygamberler tarihine dair bilgiler aktarır.

Şârih *merdum* kelimesini açıklarken bundan kastın Lût peygamberin karısı olduğunu, bu konunun Kur'ân'da geçtiğini ve tefsirlerde açıklandığını söyler. Tûr dağında Hz. Mûsâ'nın Allah ile kelam ettiğini, Kârûn'un onun amcası olduğunu ve Hz. Mûsâ'ya attığı iftira sebebiyle helak olduğuna dair kıssasının tefsirlerde ayrıntılı biçimde yer aldığı için şerh metninde yer vermediğini ifade eder.

Yûsuf peygamberin güzelliği, kuyudan alınıp satılması, Ya'kûp peygamberin onun yokluğuna katlanması gibi konulara *Gülistân*'daki beyitlerde işaret edilmektedir. Şârih, bu beyitlerin şerhinde Yûsuf peygamber ve Züleyhâ'nın ona aşkı hakkında tarihi bilgiler verir. Yine şiirlerde geçen Yûnus ve Nûh isimlerinin peygamber adları olduğunu belirtir.

"*Lokmân*, ism-i şerîfi Kur'ân-ı Kerîm'de mezkûr, lâkin nübüvvetinde ihtilâf olunmuşdur.

Mısrâ': 'Uzeyr ve Lokmân ve Zülkarneyn üçünde ihtilâf"[203]

---

[199] "Nasihat etmek kolaydır, ancak kabul ettirmek zordur." Gazzâlî, *Eyyuhe'l-veled* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2014), 38.
[200] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 203.
[201] Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî el-Meydânî, *Mecmaʿu'l-Emṯâl*, thk. Muḥammed Muḥyi'd-Dîn ʿAbdulḥamîd (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.), 1/402.
[202] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 443.
[203] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 196.

"Ma'lûm ola ki Cenâb-ı Lokmân, Dâvud'un yanına bir mâh mikdârı mülâzemet eyledi ve Hâzret-i Dâvud ise hîç durmayıp zırh dokurdu ve Lokmân ise bu yapdığın nedir deyu su'âl eylemezdi. İmdi tamâm eyledikden sonra Hâzret-i Dâvud giyerek ne hoş muhârebe gömleğidir dedikden sonra Lokmân: "Es-Samtu hikmetun ve kalîlun fâ'iluhu."[204] Ya'nî sükût hikmetdir ve fâ'ili azdır demek. Ve bu kelâm Lokmân'ın cümle-i hikmetindendir ve ba'zıları bu hâli bilâ-su'âl anlamak için Cenâb-ı Lokmân Hâzret-i Dâvud'a bir yıl mikdârı gelip gitdi demişdir ve ba'zıları bu mezkûr kıssa sükûtdan zarar terettüb etmeyen mahalde câ'izdir ve ilâ-su'âl lâzımdır dediler."[205]

"Âle Dâvûde, âl kelimesi münâdâ-yı muzâf olduğu için mensûbdur ve Dâvûd lafzı dahi ğayr-i munsarif olduğundan cerri fetha iledir ve Dâvud Hâzret-i Süleymân'ın peder-i vâlâ-güheridir ('aleyhimesselâm) ve Zebûr ona nâzil olmuşdur."[206]

"*Merdum*, bunda insan ma'nâsına, Hâzret-i Lût'un zevcesi, hikâyesi ashâb-ı kehfin kıssası âyet-i kerîme nâtık ve tefsîrlerde mufassilen beyân olunmuşdur."[207]

"*Tûr*, haber-i mübtedâ ve bir cebel'in ismidir ki Cenâb-ı Mûsâ 'aleyhisselâm ondan kelâmullâhı istimâ' buyurmuşdur."[208]

"*Kârûn*, Hâzret-i Mûsâ 'aleyhisselâmın 'ammî-zâdesidir, 'alâ kavl. .... *Gozâşt*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla mâzîdir, terk eyledi demek ve Kârûn'un Hâzret-i Mûsâ 'aleyhisselâma iftirâsından 'avenesi ve mâlı ile yere batdığının kıssası tefsîrlerde mufassalân münderic olduğu cihetle buraya derc edilmemişdir."[209]

"Guvâhî, kâf-ı 'Acem'in zammıyla ve yâ-ı asliyye ile şâhid demek. Ma'lûm ola ki vaktâ ki Cenâb-ı Züleyhâ Hâzret-i Yûsuf'a ifrât-ı muhabbetle muhabbet edince envâ'-ı hîl u desâyisle visâline tâlib oldu. Nisâ tâ'ifesi ise bu hâle âgâh olduklarında 'azîzin haremi 'abd-i Ken'ânî'sinin 'âşık u dil-dâdesi olmuş diyerek Cenâb-ı Züleyhâ'yı yek-diğerleri aralarında ta'yîb ve takbîh etdiklerini Züleyhâ işidince onları bir gün da'vet ederek Hâzret-i Yûsuf'u bir hücreye gizledi ve da'vet olunan nisânın

[204] Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî el-Meydânî, *Mecmaʿu'l-Emṡâl*, thk. Muḥammed Muḥyi'd-Dîn ʿAbdulḥamîd (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.), 1/402.
[205] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 443.
[206] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 6.
[207] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 76.
[208] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 63.
[209] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 126.

ellerine birer keskin bıçakla birer turunc vererek "soyun sizinle turunc murabbâsı yapalım" dedi. Bunlar turuncu soymakda iken Cenâb-ı Yûsuf'a "çık bunlara bir cilve eyle" demesi üzerine Hâzret-i Yûsuf bunlara göründükde kemâl-i dehşet ve hayretlerinden turunc yerine ellerini doğradılar ve Hâzret-i Yûsuf'un hüsnünü ikbâr ve isti'zâm ile hâşa lillâhi bu beşer olmayıp belki mükerrem ve mu'azzez ferištedir demeleri 'akîbinde Cenâb-ı Züleyhâ dedi."[210]

"*Lokmân*, bir hakîmin ismi."[211]

"Yûnus, bir peygamber-i zî-şânın ism-i şerîfidir."[212]

"Nûh, bir peygamber-i zî-şânın ismi."[213]

2.6.6. İslam Tarihi ve Sahabe Hayatı

Gülistân metninde pek çok hadis ve sahabe hayatına dair kıssa geçmektedir. Şârih bu bölümlerin şerhinde ekstradan bazı bilgiler verir. Sahbân ve Ebû Hureyre isimli sahabeler hakkında bilgiler verir. Başka bir yerde mecazen kullanılan ashâb kelimesinin aslında peygamberle konuşmuş kişiler için kullanıldığını ifade eder. Abbâsî halifesi Harun Reşid'in künyesi ve hilâfete geliş tarihi hakkında bilgi verir.

"Ebû Hureyre, sahâbe-i kirâmdan bir zât-ı celîlü'l-kadrin künyesidir, ism-i 'âlîleri *'Abdurrahmân*'dır.

Bir gün sevb-i şerîflerinin altına bir kedi alarak giderken Cenâb-ı Peygamber'e tesâdüf eyledi. Hazret-i Peygamber dahi "Yâ 'Abdurrahmân libâsının altında ne vardır?" diye su'âl buyurmaları üzerine müşârün-leyh dahi "Kedidir yâ Resulallâh!" dedikde Hazret-i Peygamber dahi "Ente Ebû Hureyre" kelâm-ı dürr-i intizâmıyla mulâtafa buyurduklarında ba'de Ebû Hüreyre müşârün-ileyhe künye olmuşdur ve müşârün-ileyh Cenâb-ı Resûl'den 5340 hadîs rivâyet eylemişdir."[214]

[210] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 342.
[211] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 203.
[212] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 71.
[213] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 12.
[214] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 215.

"Sahbân, sîn'in fethi ve hâ-ı mühmelenin sükûnuyla Cenâb-ı Peygamber'in meddâhlarından ve sahâbe-i kirâmdan bir fasîh ve belîğ şâ'irdir, izâfeti lâmiyye."[215]

"Ez-eshâb, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve murâd mürîdândır mecâz olarak, zîrâ ashâb Hâzret-i Peygambere mülâkât eden zevât-ı kirâmda hakîkat-i 'urfiyye olmuşdur."[216]

"Hârûn'ur-Reşîd, hulâfâ-yi 'Abbâsiyyenin altıncı halîfesi olup künyesi Ebû Ca'fer'dir ve târîhi nebeviyyenin yüz yetmişinci senesinde serîr-i hilâfete cülûs etmişdir."[217]

2.7. ŞERHTE GENEL KÜLTÜR

Eski eserler yazıldıkları dönemki gelenek ve görenekler, şehir ve mekânlar, dil özellikleri, eğlence araçları, giyim-kuşam kültürü gibi pek çok konuda veriler sunarlar. Gülistan geniş bir kültür coğrafyasını içinde barındırması hasebiyle bu konularda zengin bir içeriğe sahiptir. Tayyâr, bu zengin içeriği yaşandığı dönemki anlayış ve tasavvuruyla bize aksettirmek için şerh içerisinde açıklayıcı bilgiler verir.

2.7.1. Mekan ve Coğrafya

Tayyâr, şerh metninde birçok şehir ve mekan hakkında tanıtıcı bilgilere yer verir. Şehirlerin bilinen diğer adlarını ve bulundukları konumları açıklar. Serendîb hakkında bilgi verirken *Okyânûs* sözlüğüne başvurur, Hz. Âdem'in buradaki Râhvan dağı üzerine indirilerek dünyaya gönderildiğini söyler. Hıristiyanlar için kullanılan Nasrânî sözcüğünü açıklarken bu dinin Nasrân isimli köyden çıktığı için bu şekilde isimlendirildiğini söyler. Şârih, eser boyunca aşağıdaki örneklerdeki gibi pek çok mekan bilgisi verir.

"Pârs, bâ-ı 'Acem ile ve fâ ile lüğat olup memleket-i Şîrâz'a derler."[218]

"'Irâk, Bağdâd'a 'Irâk-ı 'Arab, İsfahân'a 'Irâk-ı 'Acem derler."[219]

---

[215] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 308.
[216] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 16.
[217] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 159.
[218] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 27.
[219] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 109.

"Şehr-i Vâsıt, Bağdâd ile Basra meyânında bir şehirdir."[220]

"*Şîrâz,* Cenâb-ı Sa'dî'nin ve hâce Hâfız'ın maskat-i re'sleridir."[221]

"Nîmrûz, Türkistanda bir şehrin ismi veyâ nısf-ı dünyâdan kinâyedir."[222]

"Yunessirânihi, mâ-kabli gibidir, Nasrânî ederler ve Nasrân 'alâ-kavlin Şâm'da bir köyün ismidir ve bu din o karyenin halkından zuhûr eylediği için ona nisbet edip Nasrânî dediler."[223]

"Ken'ân, Hâzret-i Yûsuf 'aleyhisselâmın dünyâya geldiği mahallin ismidir ki Kudüs ile Dımaşk meyânındadır ve bu beyit de mâ-kabli gibi tezellülü mutazammındır."[224]

"Serendîb, sîn'in ve râ'nın fethiyle Hindistân'da bir belde adıdır. Şârih der ki *Serendîb* aksâ-yı Hindistân'da cezîre-i kesîredir. Hazret-i Âdem 'aleyhisselâm nâzil olduğu Cebel-i Râhvan ondadır, zirvesine 'uruc merhâle-i imkândan dûrdur, (*Okyânûs*)."[225]

"Nahle-i Mahmûd, Kûfe'ye üç günlük bir mevzi'in ismi."[226]

"Hicâz, Cezîretu'l-'Arab'da Mekke ve Medîne ve Tâ'if kazâlarından 'ibâret olan ülkenin ismidir."[227]

2.7.2. Tarihi Şahsiyetler

Şârih, *Gülistân* metninde geçen pek çok şahsın adını şerh metninde zikrederek Acem padişahları, Türk hükümdarları ve İslam kültürüne ait şahıslar hakkında tanıtıcı bilgiler verir.

[220] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 254.
[221] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 23.
[222] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 284.
[223] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 75.
[224] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 54.
[225] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 242.
[226] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 194.
[227] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 193.

"Hafsa ve *Zeyneb*, (radiyallâhu te'âlâ 'anhumâ) Resûllullâh sallalâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin zevce-i mutahharalarındandır."[228]

"Hâtem-i Tâyî, Tây kabîlesinden bir meşhûr şahsının ismidir ve tâ'yı 'Acem meftûh okur."[229]

"Hâtem-i Tâyî, izâfeti beyâniyye, Tay kabîlesinden Hâtem demekdir ki bir meşhûr sahînin nâmıdır ve Tâyî ism-i mensûbdur."[230]

"Celâl, ma'lûm ola ki Sultân Celâleddin Melikşâh İbn-i Arslan Selçukî dörtyüz yetmiş beşinci senesi mâh-ı Ramazânın sekizinci günü taht-ı saltanata cülûs eyledikde 'Ömer Hayyâm ile ba'zı hükemâ "eslâf târîhine ihtiyâcımız olmadığından i'tibâr etmeyelim" dediklerinde cümle erkân buna rızâ gösterdiler. Bu sûretde o şâhın taht-ı saltanata cülûs gününü ve ayını ve senesini târîh-i i'tibâr ve aylarının esâmîsini i'tibârda "Yezdicerd" aylarını mu'tedun bih kıldılar ki ber-vech-i âtî zirk olunur."[231]

"Sultân Mahmûd, bir meşhûr pâdişâhdır ki Firdevsî Şâhnâme'yi onun nâmına nazm eylemişdir. *Sebuk Tegîn*, bâ'nın zammı ve tâ'nın fethi ve zammıyla babasının ismi ve kâf evveli 'Arabî ve sânî Fârisîdir ve beyne'l-'alemeyn vâki' olan ibn lafzını hazf eylemek lüğatlarında şâyi' olmak mülâbesesiyle takdîri İbn-i Sebuk Tegîn'dir."[232]

"Haccâc, zulmile ma'rûf bir şahsın ismidir, pederinin ismi Yûsuf olduğundan takdîr-i kelâm *Haccâc b. Yûsuf*'tur ve beyne'l-'alemeyn vâki' olan ibn lafzını hazf eylemek kâ'ide-i A'câmdandır."[233]

"Âzer, Cenâb-ı İbrâhîm'in 'amucasıdır, izâfeti izâfet-i beyâniyye."[234]

[228] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 184.
[229] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 244.
[230] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 259.
[231] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 39.
[232] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 61.
[233] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 91.
[234] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 402.

"'Abdulkâdir-i Geylânî, meşâyih-i a'zâm ve evliyâ-ı kirâmdan bir zât-ı sütûde-semâtın ismidir, merkad-i şerîfleri Bağdâd'dadır ve Geylân kâf-ı 'Acem'in kesriyle bir memleketdir veyâ nisbet içindir."[235]

"Zunnûn, evliyâ-ı kirâmdan bir zâtın lakabıdır ve ism-i 'âlîleri Sevbân ve künyesi Ebu'l-Feyz'dir."[236]

"Keyhusrev, Siyâvuş'un oğludur ve Siyâvuş da Efrâsyâb'ın oğludur, tercüme-i hâlleri Firdevsî'nin Şâhnâme'sindedir."[237]

"Ârdeşîr-i Bâbekân, mülûk-i 'Acem'den birinin ismidir."[238]

"Nûşîrevân-i 'âdil, fi'l-asl *Nûş-i revân*'dır, mu'ahharen bir melik-i 'âdile 'alem olmuşdur, *'âdil*'e izâfeti mevsûfun sıfatına izâfetidir."[239]

"Hurmuz, hâ'nın ve mîm'in zammeleri ve râ'nın sükûnuyla Nûşirevân'ın oğludur."[240]

"Bozorc-mehr, vuzerâ-ı Nûşîrevân'dan kemâlât-ı 'ilmiyye ve 'akliyyeyi câmi' edîb ve erîb bir zât imiş."[241]

"Ferîdûn, mülûk-i 'Acem'den birinin ismidir ki Dehhâk'ı katl etmişdir."[242]

"Cemşîd, mulûk-i 'Acem'den bir melik ismi."[243]

"Kemân-i Keyânî, izâfeti beyâniyye, selâtîn-i mâziyyenin bir kısmına Keyâniyân derler, evvelleri Keyhüsrev âhirleri İskender b. Dârâ'dır."[244]

[235] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 172.
[236] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 152.
[237] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 147.
[238] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 250.
[239] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 125.
[240] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 85.
[241] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 154.
[242] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 60.
[243] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 452.
[244] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 277.

"İskender, meşhûr bir pâdişâhın ismidir ki *Rûmî* demekle meşhûrdur, tafsîl ve tahkîki *Okyânûs*'dadır."[245]

"Hâmân, vezîr-i mervîdir ki Fir'avun'un da'vâ-yı rubûbiyyetini evvelâ tasdîk eden oldur."[246]

"Ebû Bekr b. Ebî Nasrin, bu Ebû Bekir pâdişâh olan Ebû Bekir'in akrabâsındandır, zîrâ atabekîler vüzerâyı kendi akrabâsından eylemek mu'tâdlarıdır."[247]

"Uğlumış, hemze'nin ve lâm'ın zammeleri ve ğayn'ın sükûnu ve mîm'in kesriyle Cengiz Hân neslinden bir pâdişâhın ismidir."[248]

2.7.3. Darb-ı Meseller

Sa'dî'nin eserinde pek çok darb-ı mesel kullanması gibi Tayyâr da şerhinde Arapça darb-ı mesellere yer verir. Bu darb-ı meselleri *Gülistân* metnini tercüme ederken anlamı pekiştirmek için genellikle tercümenin sonuna yerleştirir. Kullandığı Arapça darb-ı mesellerin kaynağını vermez. Ancak Lokman-ı Hekim'in Davud peygamberle aralarında geçen kıssayı anlatırken yaptığı alıntının Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin (ö. 518/1124) *Mecmaʿu'l-Emṣâl* adlı eserinde geçtiği tespit edilmiştir. Şârihin benzer biçimde diğer Arapça darb-ı meselleri de bu eserden almış olma ihtimali yüksektir.

"Onun-çün "en-nasîhatu sehlun ve'l-muşkilu kabûluhâ" [249] vârid olmuşdur."[250]

"Kanâ'at, 'ilm bâbından masdardır, mâlik olduğuna râzı olmağa derler, ammâ üçüncü bâbdan tese''üldür. Nitekim "el-'abdu hurrun in kani'e ve'l-hurru 'abdun in kana'a"[251] derler."[252]

[245] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 167.
[246] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 246.
[247] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 47.
[248] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 80.
[249] "Nasihat etmek kolaydır, ancak kabul ettirmek zordur." Gazzâlî, *Eyyuhe'l-veled*, 38.
[250] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 203.
[251] "Eğer kanaat ederse kul kimse hürdür ve eğer alçalırsa hür kimse kuldur." Darb-ı mesel.
[252] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 245.

"Bâzû-yi saht, izâfeti lâmiyye ve mısrâ'-ı sânî makâm-ı te'allîde vâki'dir, nitekim denilmişdir: El-'Abdu yudebbiru vallâhu yukaddiru.[253]"[254]

"Zîrâ "el-nakdu sâbûn'ul-kulûb"[255]'dur."[256]

"Zîrâ "sâhib'ud-dârî edrâ mâ-fîhâ"[257] mesel-i meşhûrdur."[258]

"Zîrâ "el-istînâsu bi'n-nâsi min-'alâmeti'l-iflâsi"[259] denmişdir."[260]

"Yukâlu ez-zâhidu men safiye kalbuhu mine'l-elemi ve'l-kederi vestevâ 'indehu'z-zehebu ve'l-mederu.[261]"[262]

"Yukâlu ez-zâhidu men rağibe 'ani'd-dunyâ.[263]"[264]

2.7.4. Milliyetlere Ait Öğeler

Türk, Türkân ve Türkistan isimlerinin kökeni ve anlamı hakkında; Tatarlar hakkında bilgi veren şârih Türklerin kullandığı örgü çadır hakkında bilgi verir.

"Turk-ân, murâd ehl-i İslâm'a ezâ ve cefâ eden Hülâgû 'askerleridir. Bunlar ibtidâ-ı zuhûrlarında müslim değil idiler ve ekser memâlik-i 'Arab ve 'Acem'i istîlâ etmişler, sonra cümlesi şeref-i İslâm ile müşerref olmuşlardır. Bu suretde *teng-i Turk-ân*'dan murâd onların etvâr-ı nâ-ma'kûle ve evzâ-ı ğayr-i müstahseneleridir."[265]

"Tatar, murâd Hülâgu Tatarıdır ki ğayr-i müslim idiler."[266]

---

[253] "Kullar tedbir eder, ama Allah takdir eder." Darb-ı mesel.
[254] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 278.
[255] "Eleştiri kalbi sabunlar."
[256] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 124.
[257] "Ev sahibi içerde ne olduğunu daha iyi bilir."
[258] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 160.
[259] "İnsanlar ile fazlaca yakınlaşmak manevi iflasın alametindendir." Darb-ı mesel.
[260] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 202.
[261] "Denilmiştir ki kalbini elem ve kederden arındırmış zahid kimsenin yanında altın ve çamur eşittir."
[262] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 226.
[263] "Denilmiştir ki zahid kimse dünyaya rağbet etmez."
[264] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 228.
[265] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 24.
[266] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 255.

"Kulâh-i Teterî, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve kulâh-i beregî mukâbilinde vâki' olduğu için Tatar hanlarıyla mîrzâ ve sultânlarının giydikleri külâh murâddır, ya'nî kulâh-i emîrâne demek."[267]

"Be-Turkistânest, Türk tâ'nın zammıyla nâsdan bir cinsdir 'Arab ve Rûm gibi, bunlar Turk b. Yâfes neslindendir; benu Turk-ân, Vâsıt şehrinde bir hânedân ismidir."[268]

"Târem-i a'lâ, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve târem râ'nın harekât-ı sülâsesiyle Türkmen ve göçer tâ'ifesinin kendilerine mahsûs ördükleri hânedir, bunda teşbîh tarîkiyle felek murâddır."[269]

2.7.5. Oyunlar

Tayyâr, yeri geldikçe halk kültürünü yansıtan bazı oyunlar hakkında şerh metni içerisinde detaylı bilgiler verir. Atlıların top çevirdiği Çevgân ve uzun eşek oyunu Hirsek'in nasıl oynandığını açıklar.

"Kes, kimse. *Ki*, râbıta. *Gûy*, top, beyâniyye. *Nîkî*, yâ'sı masdar. *Bord*, fi'l-i mâzî. İyilik topunu dünyâ meydânında kapmakdan murâd dünyâdan hayrât u hasenât ile gitmekdir. Bunun beyânı şu vechiledir ki bir topu bir meydânın ortasına vaz' ederler ve o meydâna hudûd ta'yîn ederler ve bir kaç uzun çevgânlı ve atlı bu topu çelerler ve her kangı kimse mezkûr topu ta'yîn edilen hudûddan ihrâç eder ise sâ'irine gâlib olduğundan devlet onundur ve *bord* kelimesinin fâ'ili *kes*'e râci'dir."[270]

"Bend, bâ-ı 'Arab'ın fethiyle güreşin her bir oyununa derler, izâfeti beyâniyye."[271]

"Hirsek, hâ'nın kesri ve râ'nın sükûnu ve sîn'in fethiyle uzunca eşek oyununa derler ve ba'zıları *hirs* ayıdır ve *kâf* edât-ı tasğîrdir, eski kubbeler ile kilîmlerden ayı şeklinde bir sûret yaparlar ve birisi ol sûrete girip onu oynatır dediler."[272]

---

[267] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 193.
[268] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 179.
[269] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 186.
[270] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 29.
[271] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 148.
[272] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 362.

2.7.6. Yıldızlar

Şârih metinde geçen Farsça yıldız isimlerinin Türkçe ve Arapça karşılıklarını verir, bazıları hakkında açıklama yapar.

"*Süreyyâ*, sâ'nın zammı ve râ'nın fethi ile Fârisîde Pervîn gibi Ülker yıldızına derler."[273]

"Suheyl, sîn'in zammı ve hâ'nın fethi ve tasğîr vezni üzere Yemen diyârı üzere tulû' eden bir yıldızdır ki ba'zı eşyâya kırmızılık levnini vermek hâssasındandır."[274]

2.7.7. Kültürü Yansıtan Kavramlar

Şârih, yeri geldikçe Sa'dî'nin kullandığı bazı kültürel kavramları açıklama ihtiyacı hisseder. *Levh-i simînşe* ve *'alem* gibi kavramları açıklayarak kullanıldıkları dönemdeki eğitim araçları ve kıyafet kültürü hakkında bilgiler verir.

"Levh-i sîmînşe, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve zamîr peser'e râci' ve levh lüğatda mutlaka tahtadır, ammâ 'Arab ve 'Acem evlâdı üstünde ta'allüm eyledikleri tahtanın cinsine 'alem olmuşdur, pes gümüşden de olsa yine ona levh derler, onun için levh-i sîmîn demişdir ve bunda sîmîn'in nûn'u te'kîd ve zamîr li-ecli'z-zarûre sâkin okunur."[275]

"'Alem, ma'lûm ola ki zamân-ı sâlifede kaftânın omuzundan göğüs tarafına gelen mahallerine kadar çiçek veyâ hayvânât şeklinde ipekden birer nişân işerler idi ki ona 'alem ve ol kaftâna câme-i ma'lem derler imiş."[276]

"Eyvân, çardak. Ma'lûm ola ki zamân-ı kadîmde Şîrâz şehri ahâlîsi köşklerinin nişân ve 'alemi makâmına kâ'im olmak üzere ağaçdan içi boş envâ'-ı tuyûr hey'etinde birer kuş vaz' edip ağızlarına birer sebze korlar imiş, her ne vakit rüzgâr hareket eylese onlar dahi döndükçe mücevvef olduğundan envâ'-ı sadâ sudûr edermiş ve musannifin *murğ-i eyvân zi-ehl-i û be-perîd* buyurduğu mübâlağa tarîkiyledir, ya'nî ol nâ-sâz

[273] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 40.
[274] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 368.
[275] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 363.
[276] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 452.

mutribin müz‘ic u hevl-nâk sadâsından murğ-i eyvân câmid iken ürküp kaçdı. İmdi kıyas eyle ki onun âvâzı ne mertebe elem-nâkdır demek.”[277]

2.8. TAYYÂR’IN MANZUM METİNLERİ OKUMA USÛLÜ

Arap harfli Türkçe metinlerin Latin harflerine aktarılmasında karşılaşılan güçlükler alfabe değişimi yapıldığından beri problem olarak ortada durmaktadır. Geliştirilen transkripsiyon alfabesi bu sorunun aşılmasında büyük fayda sağlasa da manzum metinlerin yeni harflere aktarımındaki problemler devam etmektedir. Şiir metinleri kendine özgü kuralları sebebiyle farklı okuma tasarruflarına açıktır. Bu nedenle şiir metinlerindeki bu telaffuz farklılıkları dikkate alınmadan yapılacak çevirilerde biçim ve anlam yönüyle bozulmalar oluşacak ve metnin doğru anlaşılması zorlaşacaktır.

Manzum metinlerin okunmasında aruz imlasının önemine değinen çalışmalara bakıldığında bu konudan ilk defa Ali Nihat Tarlan’ın bahsettiği görülür. Tarlan, *Türkiyat Mecmûası*’nda yayımlanan makalesinde Türkçe kelimelerde imale kullanımına ve şiirlerin bu imale kullanımına uygun şekilde imla edilmesine örnekler getirerek değinir.[278] Atabey Kılıç, son dönemde bu konuyu yeniden gündeme getirir ve aruz imlasını Türkçe kelimelerdeki ünlü seslerin aruz veznine uygun biçimde açık-kapalı şeklinde yazmak olarak ifade eder.[279] Bu çalışmaların genelde şiirdeki Türkçe kelimelerin aruz veznine uygun imla edilmelerine odaklandıkları görülür. Fakat şiir metinlerindeki Arapça ve Farsça kelimelerin de aruz cihetiyle başkaca imla imkanlarına sahip oldukları malumdur. Nitekim Cem Dilçin, *Süheyl ü Nev-bahâr* adlı mesneviyi incelerken aruzun Türkçe kelimelerde olduğu gibi Arapça ve Farsça kelimelerde de uzun hecelerin kısa okunmasına yol açtığını belirtir. Bununla beraber bu imla tasarrufunun 13. yy. başları ve 14. yy. sonlarında ortaya çıkan eserlerde harf ve hareke açısından takip edilebildiğini ifade eder.[280]

[277] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 201.
[278] Ali Nihat Tarlan, “Bir İmla Hususiyeti”, *Türkiyat Mecmuası* 3/0 (1935), 229.
[279] Atabey Kılıç, “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar”, *Journal of Turkish Studies* 3/6 (2008), 472.
[280] Mes’ûd bin Ahmed, *Süheyl ü Nev-bahār: İnceleme-Metin-Sözlük*, thk. Cem Dilçin (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991), 37.

Mesnevî-i Ma'nevî, Dîvân-ı Hâfız ve *Gülistân-ı Sa'dî* Osmanlı medreselerinde Farsça talimi ve talebelerin ahlakî gelişimi için en çok okutulan eserlerin başında gelirler. Bu eserlerde yer alan bazı kelimelerin doğru telaffuz edilememesi sorun oluşturmaktadır. Zaman içerisinde bu telaffuz sorunlarının aşılması için şerhler, haşiyeler ve talikalar tarzında bir literatür gelişme göstermiştir. *Mesnevî*'deki Farsça kelimelerin aruz imlasına göre doğru okunması için oluşan literatür müstakil çalışmaların konusu olmuştur.[281]

Gülistân, Farsça şiir metinlerinde içerdiği için aruz imlası ve aruz tasarrufları bakımından dikkat çeken bir eserdir. Eserin Türkçe tercüme ve şerhlerine bakıldığında bu şiir metinlerinin aruz imlasına uygun doğru okunması için mütercim ve şârihlerin kimi yerlerde açıklama ve uyarılarda bulundukları görülür. Tayyâr da *Gülistân*'ın doğru okunup anlaşılmasına yönelik *Rehber-i Gülistân*'da aruz imlasına dair birtakım tespitlerde bulunmuş, bazı telaffuz teklifleri getirmiştir.

Gülistân'ın yapısına bakıldığında manzum ve mensur kısımlar içerdiği görülür. Tayyâr bu manzum kısımların doğru telaffuzuna büyük önem verir ve yeri geldikçe bunların aruz imlasına uygun okunması için tespitlerini *Rehber-i Gülistân*'ın şerh kısmında ortaya koyar. Aruz kurallarına değinir; harflerin harekelerini sıralayarak kelimelerin vezne ve kafiye yapısına göre nasıl okunacağını net olarak belirtir. Tayyâr, Arapların ve Acemlerin telaffuzda ayrıştıkları kelimeleri tespit eder; kelimelerin aralarındaki ilişkileri ve izafet durumlarını tek tek açıklar; kelimelerin yapılarındaki değişimleri ve müdahaleleri gösterir.

Bu bölümde, şiirlerin aruz imlasına göre doğru telaffuzu için Tayyâr'ın *Rehber-i Gülistân*'da uygulayarak gösterdiği okuma teklifleri tespit edilecektir. Böylece bu şiirlerin çeviri yazıya aktarımında doğru okunması için aruz imlasının önemi gösterilecektir. Beyitlerin imla yapıları aruz veznine, kafiye yapısına, harflerin harekelerine, kelime çekimlerine ve gramer hususlarına göre incelenecektir.

[281] Abdülkadir Dağlar, "Şem'i'nin Mesnevî'yi Lafzen Okuma Teklifleri", *Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies* 1/2 (2010), 55-72; Ahmet Tanyıldız, "Mesnevî'de Vezin ve Kafiyenin İmlâya Etkisi", *Journal of Turkish Studies* 3/6 (2008), 576-587.

Bu bölümde kullanılan örnekler ve tespitler daha önce yayımlanan makalemizde de kullanılmıştır.[282] Örnek beyitlerin mısralarının tercümeleri arasına virgül konmuştur. Bu sebeple şart eki ve bağlaçlardan önce veya sonra görülen virgüller hata olarak görülmemelidir. Tayyâr'ın tercümesi satır arası olduğu için kelimelerdeki sıralama aynen korunmuş, bu nedenle devrik ifadeler oluşmuştur. Ancak diliçi çeviride cümle yapıları yeniden düzenlenmiştir.

2.8.1. Aruz Hususiyetlerine Göre Okuma

Manzum metinlerin aruz imlasına göre okunması büyük önem taşımaktadır. Aruz imlasından haberdar olmayan okuyucu veya araştırmacı, metindeki aruz hususiyetlerini yazım hatası veya aruz kusuru kabul edebilmektedir. Şairlerin bilinçli olarak yaptıkları tasarruflar şiirin aruza uygun imla edilebilmesi içindir. Bu tasarruflarla kimi zaman bazı heceler sakin veya harekeli, bazı heceler de müşedded veya muhaffef olarak değiştirilir. Yine kelimelerde yapılan birleştirmeler, kelimelere yapılan harf ekleme ve harf eksiltme tasarrufları da aruz imlası kapsamında değerlendirilir.

2.8.1.1. Sakin ve Harekeli Okuma

Aruz veznine uygun olması için kimi harfler aslen sakinken harekeli, kimileri de aslen harekeli olduğu halde sakin olarak okunmuştur. Bu tasarrufun daha çok Farsça zamirlerde yapıldığını görmekteyiz. Tayyâr, bu okuma özelliğini şerh kısmındaki açıklamalarda belirtmiştir.

Sa'dî: *Her ki mezrû'-i hod be-hored hîd*
*Vakt-i **hirmenşe** hûşe bâyed çîd*

Tayyâr'ın çevirisi: Her kimse ki kendi ekinini yiye hâm, ona vakt-i harmanda başak devşirmek lâzımdır.

Diliçi çeviri: Bir kimse ekinini olgunlaşmadan yerse, harman vaktinde kuru başak toplamak zorunda kalır.

[282] Osman Şenlik, "Ca'fer-i Tayyâr'ın Rehber-i Gülistân'da Aruz İmlasına Dair Tespitleri ve Telaffuz Teklifleri", *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 18 (25 Nisan 2023), 127-147.

Tayyâr'ın açıklaması: *Vakt-i hirmen*, izâfeti lâmiyye veyâ *fî* ma'nâsınadır ve nûn zarûret-i vezin için sâkin okunur.[283]

Açıklama: Normalde kelime *hirmeneş* biçiminde okunurken vezne uydurmak için nûn harfi sakin okunarak şin harfine hareke verilmiştir. Bu şekilde kelime *hirmenşe* biçiminde okunarak vezin korunmuştur.

Sa'dî: *Seg u der-bân çu yâftend ğarîb*
*În **girîbânşe** gîred ân dâmen*

Tayyâr'ın çevirisi: Köpek ve kapıcı çünkü bulalar ğarîbi, kapıcı ğarîbin yakasını tutar köpek eteğini.

Diliçi çeviri: Köpek ve kapıcı geleni yabancı bulurlarsa, biri eteğini diğeri yakasını tutar.

Tayyâr'ın açıklaması: *Girîbân*, kâf-ı 'Acemin ve râ'nın kesriyle yakaya derler ve nûn li-ecli'z-zarûre sâkin okunur.[284]

Açıklama: *Girîbâneş* kelimesindeki nûn sakin okunarak şin harfi fethalı okunmuştur. Bu şekilde *girîbânşe* telaffuzuyla vezin korunmuştur.

Sa'dî: *Cem'i çu gul u lâle be-hem peyveste*
*Tû hîzum-i huşk der-**miyânşân** ruste*

Tayyâr'ın çevirisi: Bir tâ'ife gül ve lâle gibi birbirine karışmış, sen kuru odun gibisin onların arasında bitmişsin.

Diliçi çeviri: Güller ve laleler toplanıp demet olmuş, sen onların arasından kuru odun gibi çıkmışsın.

Tayyâr'ın açıklaması: *Miyânşân*, miyân'ın nûn'u Fârisîde zamâyirin meftûh olduğundan meftûh okunmak lâzım ise de li-ecli'z-zarûre sâkindir.[285]

[283] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 31.
[284] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 119-120.
[285] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 331-332.

Açıklama: Kelimenin aslı *miyâneşân* olmasına rağmen zamirle birleştiği için aruz veznine uygun olarak *miyânşân* şeklinde okunmuştur.

Sa‘dî: *Ne-dîde’î ki çi sahtî hemî-resed be-kesî*
*Ki ez-**dehânşe** be-der mî-koned dendânî*

Tayyâr’ın çevirisi: Görmemiş misin ki ne meşakkat erişir bir kimseye, ki onun ağzından çıkarırlar bir dişini.

Diliçi çeviri: Nasıl acı çektiğini görmedin mi, ağzından dişi sökülmüş kimsenin.

Tayyâr’ın açıklaması: *Dehânşe*, nûn li-ecli’z-zarûre sâkin okunmak lâzımdır.[286]

Açıklama: Kelimenin aslı *dehâneş* olmasına rağmen vezne uyması için nûn harfi sakin, şin harfi fethalı olarak *dehânşe* şeklinde okunmalıdır.

2.8.1.2. Müşedded ve Muhaffef Okuma

Vezin ve kafiye uyumu için bilinçli olarak bazı kelimelerdeki şeddeli harfler muhaffef okunmuş, bazı kelimelerde de harfler şeddeli yapılmıştır. Aşağıdaki örneklerde Tayyâr, Sa‘dî’nin bu gibi aruz tasarruflarını tespit ederek şiirde geçen kelimelerin nasıl okunması gerektiğini belirtmiştir.

Sa‘dî: *Be-gozâr ki bende-i kemînem*
*Tâ der-**saf**-i bendegân nişînem*

Tayyâr’ın çevirisi: Bırak ki hakîr bendeyim, tâ ki bendegân arasında ya‘nî onların makâmında oturayım.

Diliçi çeviri: Küçücük bir kulum bırakın beni, müsaade edin kulların arasında oturayım.

[286] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 348.

Tayyâr'ın açıklaması: *Saf-i bendegân*, lâmiyye, *saf* lafzı fi'l-asl müşedded olup burada li-ecli'z-zarûre muhaffefdir.[287]

Açıklama: *Saff* kelimesindeki fe harfi aslında şeddeli bir harf olmasına rağmen hafifletilerek kelime *saf* şeklinde okunmuş ve vezin korunmuştur.

Sa'dî: *Çi hoş goft ân tehî-dest-silah-şôr*
Cevî zer bih-ter ez-pencâh ***men*** *zûr*

Tayyâr'ın çevirisi: Ne hoş söyledi o müflis silahşör, arpa mikdârı altın daha iyidir elli batman kuvvetden.

Diliçi çeviri: O eli boş savaşçı ne güzel söyledi, bir arpa tanesi kadar altın elli batman ağırlığındaki güç ve kuvvetten daha iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Men*, nûn'un teşdîdiyle batman demek ve nûn-ı müşeddede li-ecli'z-zarûre muhaffefdir.[288]

Açıklama: *Menn* kelimesindeki nûn harfi hafifletilerek men şeklinde okunarak vezne uydurulmuştur.

Sa'dî: *Çun ne-dârî nâhun-i* ***derrende****-tîz*
Bâ-bed-ân ân bih ki kem gîrî sitîz

Tayyâr'ın çevirisi: Çünkü tutmazsın yırtıcı keskin tırnak, fenâlar ile ol uludur ki az tutasın 'inâdı.

Diliçi çeviri: Yırtıcı keskin tırnaklara sahip değilsen, kötülerle fazla inatlaşmamak senin için iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Derrende*, derîden masdarından ism-i fâ'il olup yırtıcı demek ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir.[289]

[287] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 120.
[288] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 297.
[289] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 131-132.

Açıklama: *Derende* kelimesinin vezne uygun olması için râ harfi mecburen şeddeli okunmalıdır.

Sa‘dî: *Dest derâz ez-pey-i yek habbe sîm*
*Bih ki be-**berrend** be-dângî yu nîm*

Tayyâr'ın çevirisi: El uzatmak bir habbe gümüş için, iyidir ki kat‘ edeler bir ve nısf deng gümüş için.

Diliçi çeviri: Küçük bir gümüş tanesi için el uzatmak, bir kaç parça gümüş için el kesilmesinden daha iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Be-berrend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, keseler demek ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir.[290]

Açıklama: *Berend* kelimesindeki râ harfi vezin gereği şeddeli okunmak zorundadır.

2.8.1.3. Hazf-Îsâl ve İşbâ ile Yapılan Okuma

Gülistan'ın şiir metinlerinde kafiye ve vezin uyumu için bazı kelimelerden harf eksiltilerek hazf, kelimeler bitiştirilerek îsâl ve bazı kelimelerin sonuna da harf eklenerek işbâ‘ yapılmıştır. Bu şekilde aruz vezni korunmuştur. Tayyâr, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere beyitlerdeki bu tasarrufları şerh bölümünde yeri geldikçe açıklamıştır.

Sa‘dî: ***Nikûyî** bâ-bed-ân kerden çunânest*
Ki bed kerden be-cây-i nîk-merd-ân

Tayyâr'ın çevirisi: İyiliği fenâlara eylemek ancılayındır, zîrâ fenâlık gibidir iyi âdemlar hakkında.

Diliçi çeviri: Kötü insanlara iyilik yapmak, iyi insanlara kötülük yapmaya benzer.

[290] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 277.

Tayyâr'ın açıklaması: *Nikûyî*, ism-i masdar, iyilik demek, aslı *nîk* olup zarûret-i vezin için yâ hazf olunmuşdur.[291]

Açıklama: *Nîkûyî* kelimesinde nûn harfini uzatan ye harfi vezin gereği bilinçli olarak hem yazıda hem telaffuzda düşürülmüş ve kelime nikûyî olarak yazılmıştır.

Sa'dî: *Pohten-i dîk nîk-hâh-ân-râ*
*Her-çi raht-i **serâst** sûhte bih*

Tayyâr'ın çevirisi: Yemek pişirmek için dostlara, her ne şey ki hânenin metâ'ıdır yanması iyidir.

Diliçi çeviri: Dostlara kazanla yemek pişirmek için, evde ne var ne yok yaksan iyidir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Serâst*, aslı serâyest olup li-ecli'z-zarûre yâ hazf olunmuşdur ve sîn ve tâ edât-ı haberdir.[292]

Açıklama: Kelimenin aslı *serâyest* olup vezin gereği ye sesi düşürülmüş ve *serâst* biçiminde yazılmış ve okunmuştur.

Sa'dî: *Bûriyâ-bâf eger-çi **bâfendest***
Ne-berendeş be-kâr-gâh-i harîr

Tayyâr'ın çevirisi: Hasır dokuyucu eğerçi dokuyucudur, onu götürmezler ipek-hâne işine.

Diliçi çeviri: Hasır dokuyan kişi aslında dokuyucu olsa da, onu ipek dokuma tezgâhına götürmezler.

Tayyâr'ın açıklaması: *Bâfendest*, aslı bâfende est olup hâ-ı resmî ve hemze-i müctelibe li-ecli'z-zarûre hazf-îsâl tarîkiyle lafzen ve kitâbeten terk olunmuşdur.[293]

[291] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 79.
[292] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 158.
[293] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 377.

Açıklama: Dokuyucu anlamındaki *bâfende* kelimesinin sonundaki he harfi ve *est* edatının başındaki hemze vezin gereği düşürülerek bu iki ifade birleştirilmiş ve kelime *bâfendest* şeklinde yazılıp okunmuştur.

Sa'dî: *Ez-**tû** be-ki nâlem ki diger dâver nîst*
V'ez-dest-i tû hîç dest bâlâ-ter nîst

Tayyâr'ın çevirisi: Senden kime feryâd edeyim zîrâ diğer hâkim yokdur, ve senin kudretinden hîç daha bâlâ kudret yokdur.

Diliçi çeviri: Seni kime şikayet edeyim ki senden başka hâkim yoktur, senin elinden daha yüce bir el yoktur.

Tayyâr'ın açıklaması: *Tû*, tâ'nın zammesini vezne halel gelmemek için işbâ' ile okumak gerekdir.[294]

Açıklama: "Sen" anlamındaki *tu* kelimesi te ve vav harflerinden oluşsa da *te* harfi uzatılarak zammeli okunmaz, ancak burada vezin gereği zammeli okunarak *tû* şeklinde uzatılmıştır.

Sa'dî: ***Her ki** der-sâye-i 'inâyet-i ûst*
Guneheş tâ'atest u duşmen dûst

Tayyâr'ın çevirisi: Her bir kimse ki onun 'inâyeti gölgesindedir, onun günahı tâ'atdir düşman dostdur.

Diliçi çeviri: Her kim onun inayet gölgesinde olursa, onun günahı ibadet ve düşmanı dost olur.

Tayyâr'ın açıklaması: *Her ki*, aslı *her kes ki* olup zarûret-i vezin için *kes* lafzı hazf olunarak *ki* onun makâmına kâ'im olmuşdur, mübteda.[295]

Açıklama: *Her kes ki* ifadesindeki *kes* kelimesi vezne uymak için düşürülmüştür ve ki edatı anlamsal olarak *kes*'in yerini almıştır.

[294] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 451.
[295] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 48.

Sa‘dî: *Dûst nezdîk-ter ez-men be-menest*

V’în *‘acz-ter ki men ez-vey dûrem*

Tayyâr’ın çevirisi: Hudâ daha yakındır benden bana, bu daha ‘acîbdir ki ben ondan ba‘îdim.

Diliçi çeviri: Dost bana benden daha yakındır, benim ondan uzak olmam daha büyük bir acizliktir.

Tayyâr’ın açıklaması: *V’în*, aslı *ve în* olup hemze’si zarûret-i vezin için hazf olunarak kesresi vâv’a nakl olundu veyâhud hemze kesresiyle hazf olup vâv’ın fethası mâ-ba‘dindeki yâ-ı sâkine için kesreye tebdîl olunmuşdur.[296]

Açıklama: Kelime, *ve* bağlacı ve *în* işaret zamirinden oluşmaktadır. Vezin gereği birleşince *în* zamirindeki hemze düşmüş ve hemzenin kesresi vav harfine kaydırılmıştır veya hemze kesresiyle beraber düşünce ortada kalan sakin ye harfi vav harfine kesre olmuştur.

2.8.1.4. Vasl ile Okuma

Şiirde *he* harfiyle biten kelimeler ve hemze ile başlayan kelimeler kendinden önce veya sonraki kelimeyle vasl edildiğinde *he* ve hemze harfleri düşürülmüştür. Bu kullanımı Osmanlı Türkçesi ve Farsça ile yazılmış pek çok şiirde görmek mümkündür, zira Farsça *ki* edatı ile vasl yapılması yaygın bir kullanımdır.

Sa‘dî: *Biyendîş u ân geh ber-âver nefes*

Ve’z-ân *pîş bes kon ki gûyend bes*

Tayyâr’ın çevirisi: Tefekkür eyle ve sonra tekellüm eyle, ve ondan evvel sus ki derler kâfî.

Diliçi çeviri: Önce düşün ve sonra konuş, sana yeter denilmeden önce konuşmayı kes.

[296] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 187.

Tayyâr'ın açıklaması: *Vav*, 'âtıfe. *Z-ân*, aslı *ez-ân* olup hemze vasl ile sâkıt olmuşdur.[297]

Açıklama: Kelimenin aslı *ve ez-ân* iken vasıl yapılarak hemze düşürülmüş ve vezne uygun olarak *ve'z-ân* şeklinde yazılıp okunmuştur.

Sa'dî: *Be-hor ey nîk-sîret u sere-merd*
***K'ân** nigûn-baht gird kerd u ne-hord*

Tayyâr'ın çevirisi: Ye ya'nî ekl et ey güzel gidişli iyi âdam, zîrâ o bed-bahtlı mûris topladı ve yiyemedi.

Diliçi çeviri: Ey güzel ahlaklı iyi adam malını ye, çünkü bedbaht kişi toplayıp biriktirdi ve miras bırakıp yiyemedi.

Tayyâr'ın açıklaması: *K'ân*, ki harf-i ta'lîl. *Ân*, ism-i işâret.[298]

Açıklama: Kelimenin aslı *ki ân* biçimindedir, ancak vasıl ile vezne uydurularak *ki*'deki he harfi düşürülmüştür.

Sa'dî: *Mâ-râ be-cihân hoş-ter **ezîn** yek-dem nîst*
***K'ez**-nîk u bed endîşe ve ez-kes ğam nîst*

Tayâr'ın çevirisi: Bize cihânda daha hoş bu bir vakitden yokdur, zîrâ iyi ve fenâdan kederimiz ve kimseden ğamımız yokdur.[299]

Diliçi çeviri: Bizim için dünyada bundan daha güzel bir an yoktur, zira iyi-kötü gibi bir derdimiz ve kimseden yana kederimiz yoktur.

Açıklama: *Ki ez* şeklindeki ifade vezin gereği *k'ez* şeklinde, *ez-în* ifadesi *ezîn* şeklinde vasl edilerek yazılıp okunmuştur. Her iki vasılda da hemze düşmüştür.

2.8.1.5. Takdim ve Tehir Ederek Okuma

[297] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 52.
[298] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 274.
[299] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 93-94.

Beyitlerde geçen bazı ek veya kelimelerin öne çekilmesi veya sonraya bırakılması suretiyle takdim ve tehir yapılır. Bu uygulama ile açık ve kapalı hecelerin yerleri değiştirilerek vezne uygun okuma elde edilir.

Sa‘dî: *Be-‘ozr-i tovbe tuvân resten ez-‘azâb-i Hudây*
*Velîk **mî-ne-tuvân** ez-zebân-i merdum rest*

Tayyâr’ın çevirisi: Tevbe ‘özrüyle halâs olmak mümkündür Hudâ’nın ‘azâbından, velâkin mümkün değildir insânın lisânından kurtulmak.

Diliçi Çeviri: Allah’ın azabından tövbe edip özür dileyerek kurtulmak mümkündür, ama insanın dilinden bu şekilde kurtulmak mümkün değildir.

Tayyâr’ın açıklaması: *Mî-ne-tuvân*, takdîri *ne-mî-tuvân* olup li-ecli’z-zarûre takdîm ve te’hîr edilmişdir.[300]

Açıklama: Aslında *ne-mî-tuvân* şeklinde olan kelimenin ön ekleri aruz kalıbındaki açık-kapalı hece sıralamasını sağlamak için yer değiştirmiştir. *Ne* eki takdim edilerek öne çekilmiş, *mî* eki tehir edilerek sonraya bırakılmıştır.

2.8.2. Kafiye Uyumuna Göre Okuma

Şiirdeki ahenk için en önemli unsurlardan biri de kafiyedir. Şairler istedikleri ahengi yakalamak için mısralar ve beyitler arasındaki kafiye uyumuna büyük önem verirler. Mısra sonlarında kafiye uyumu için kelimelerde harf eksiltme, kelimelere harf ekleme, harfleri uzun-kısa okuma ve harflerin yerlerini değiştirerek okuma gibi tasarruflarda bulunurlar. Tayyâr, Sa‘dî’nin şiirdeki bu tasarruflarını tespit etmiş ve *Gülistân*’daki şiirlerin kafiye uyumunun korunması için nasıl okunması gerektiğini belirtmiştir.

Sa‘dî: *Vaktî uftâd fitne’î der-Şâm*
*Her kes ez-kûşe’î **ferâ reftend***

Rûstâ-zâdegân-i dâniş-mend

[300] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 205.

*Be-vezîrî-i **pâdişâ reftend***

Tayyâr'ın çevirisi: Bir vakit vâki‘ oldu bir fitne Şâm'a, her kimse bir köşeden dağıldılar. Köy ‘ulemâ-zâdeleri, pâdişâhın vezirliğine gitdiler.

Diliçi çeviri: Vaktiyle Şam'da bir fitne çıktı, herkes bir köşeden kaçmaya başladı. Köy âlimlerinin çocukları, padişahın vezirlik makamına yükselip gittiler.

Tayyâr'ın açıklaması: *Vezîrî-i pâdişâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ-ı evvelî masdariyye, sânî izâfiyye ve pâdişâh'dan hâ zarûret-i kâfiye için hazf olunmuşdur.[301]

Açıklama: Birinci beyitteki *ferâ* kelimesi ikinci beyitteki *pâdişâ* kelimesiyle kafiyeye girmiştir, kafiye uyumu için aslen *pâdişâh* olan kelimedeki he harfi düşürülmüştür.

Sa‘dî: *Vaktest hoş ân-râ ki buved zikr-i tû **mûnis***
*Ver hod buved ender şikem-i hût çu **Yûnis***

Tayyâr'ın çevirisi: Vakti hoşdur o kimsenin ki senin zikrin ola ona mûnis, ve eğer olur ise balığın karnında Hâzret-i Yûnus gibi.

Diliçi çeviri: Seni zikretmeye alışmış kimsenin zamanı güzeldir, eğer Yûnus gibi balığın karnında dahi olursa.

Tayyâr'ın açıklaması: *Yûnis*, bunda ri‘âyet-i kâfiye için nûn'un kesriyledir.[302]

Açıklama: Normalde zammeli okunan *Yûnus* kelimesi, *mûnis* kelimesiyle kafiye oluşturması için *Yûnis* şeklinde kesreli okunmuştur.

Sa‘dî: *Ger-çi bîrûn zi-rızk ne-tuvân **hered***
*Der-taleb kâhilî ne-şâyed **kered***

Tayyâr'ın çevirisi: Eğerçi rızıkdan hâric yemek mümkün olmaya, talebde gevşeklik etmek lâyık değildir.

[301] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 357.
[302] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 449.

Diliçi çeviri: Eğer rızkının dışında bir şey yemek mümkün değilse, yine de istemede tembellik etmek uygun değildir.

Tayyâr'ın açıklaması: *Ne-tuvân hered*, yemek olmaz demek ve *hored* bunda masdar ma'nâsınadır ve mısrâ'-ı sânîde kered kelimesine tevâfuk olsun için zammeye mâ'il fetha ile okunur.[303]

Açıklama: *Hored* kelimesi ikinci mısradaki kered kelimesiyle kafiyeye girince hâ harfinin zammesi fethaya dönüşür ve kelime *hered* şeklinde telaffuz edilir. Tayyâr, bu harfin zammeye yakın bir fetha ile telaffuz edilmesi gerektiğini söyler.

Sa'dî: *Hikmet-i mahzest eger lutf-i cihân-âferîn*
Hâs koned bende'î maslahat-i ***'âm****-râ*

Devlet-i câvîd yâft her ki nikû-nâm zîst
K'ez 'akibeş zikr-i hayr zinde koned ***nâm****-râ*

Tayyâr'ın çevirisi: Sarf-ı hikmetdir eğer lutf-i âlihî, tahsîs ederse bir kula nâsın 'umûrunu. Devlet-i ebediyyeyi buldu her kimse ki güzel nâmı dirildi, zîrâ onun arkasından zikr-i hayr diri kılar nâmını.

Diliçi çeviri: Eğer dünyayı yaratan Allah'ın lütfu bir kulunu herkese fayda sağlayan biri yaparsa bu tam bir hikmettir. Bir kimsenin ardından ismi güzel anılırsa ebedi mutluluğu bulmuştur, zira böyle birini arkasından hayırla anmak onun adını yaşatır.

Tayyâr'ın açıklaması: *Nâm*, sânîsi ve takdîri *nâmeş* olup zarûret-i vezin ve kâfiye için terk olunmuşdur.[304]

Açıklama: İlk beyitteki *'âm* ve ikinci beyitteki *nâm* kelimeleri kafiyelidirler. *Nâm* kelimesi beyitte aslında *nâmeş* anlamındadır, ancak kafiye oluşturmak için kelimedeki ek düşürülmüştür.

2.8.3. Harf ve Harekelere Göre Okuma

[303] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 298.
[304] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 50.

Arapça ve Farsça kimi kelimeler yazılış olarak birbirine benzeseler de telaffuz ve anlam bakımından ayrışırlar. Eski harfli şiir metinlerinde hareke olmadığı zaman bu kelimelerin ayırt edilmesi güçleşmektedir. İşte bu noktada şârihler metinde yanlış okumaların ve yazılışları benzer olan kelimelerin karışmasının önüne geçmek için birçok yerde kelimelerin harflerini sıralamış ve harekelerini vermişlerdir. Aşağıdaki örneklerde Tayyâr'ın *Gülistan*'daki şiir metinlerinde geçen bu tarz kelimelere dair okuma teklifleri görülür.

Sa'dî: *Eger biryân koned Behrâm gûrî*
Ne çun pây-i ***melah*** *bâşed zi-mûrî*

Tayyâr'ın çevirisi: Eğer kebâb ederse Behrâm-ı Gûr bir yaban merkebi, bir çekirge ayağı mikdârı olmaz bir karıncadan.

Diliçi çeviri: Eğer Behrâm-ı Gûr bir yaban eşeğini kebap yaparsa, bir karıncanın getirdiği bir çekirge ayağı gibi değeri olmaz.

Tayyâr'ın açıklaması: *Melah*, mîm'in ve lâm'ın fethalarıyla çekirgeye derler.[305]

Sa'dî: *Tâ çi hâhî* ***hirîden*** *ey mağrûr*
Rûz-i der-mândegî be-sîm-i dağal

Tayyâr'ın çevirisi: 'Acabâ ne istersin almak ey ğâfil, 'acz gününde geçmez akçe mukâbilinde.

Diliçi çeviri: Ey mağrur adam acaba ne almak istersin, çaresizlik gününde sahte para ile?

Tayyâr'ın açıklaması: *Hirîden*, hâ'nın ve râ'nın kesreleriyle satın almak ma'nâsına ezdâddan masdardır.[306]

Sa'dî: *Ne-dîde'î ki çi sahtî hemî-resed be-kesî*

[305] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 214.
[306] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 180.

*Ki ez-dehânşe be-der **mî-koned** dendânî*

Tayyâr'ın çevirisi: Görmemiş misin ki ne meşakkat erişir bir kimseye, ki onun ağzından çıkarırlar bir dişini.

Diliçi çeviri: Görmedin mi nasıl bir zorluk ulaştığını bir kimseye ki, onun ağzından bir dişini çekerler.

Tayyâr'ın açıklaması: *Mî-konend*, kâf mazmûm ise fi'l-i muzâri'-i hâl cem'dir, ederler ma'nâsına, ammâ kâf meftûh ise koparırlar demek, iki sûretde de çıkarmakdan kinâyedir.[307]

Açıklama: Tayyâr yukarıdaki beyitlerde geçen *melah*, *hirîden* ve *mî-koned* kelimelerinin harflerini tek tek harekeleyerek başka kelimelerle karıştırılmasının önüne geçmiştir. *Hirîden* kelimesinin *harîden* biçiminde okunması ve *mî-koned* kelimesinin *mî-kened* biçiminde okunması durumunda bambaşka bir kelime elde edilecek ve beyitteki mana değişecektir. Anlam bozulmalarının önüne geçmek için Tayyâr, bunun gibi birçok yerde kelimelerin harekelerini vermiştir.

2.8.4. Bâblara (Vezinlere) Göre Okuma

Arapça çekimli bir dil olduğu için kelime kökleri belirli bâblarda çekimlenerek yeni kelimeler elde edilir. Bazı Arapça kelimeler, yazılış ve harf dizilimi bakımından aynı görünseler de farklı bâblarda çekimlendiklerinden birbirlerinden farklı anlamlara sahip olabilmektedir. Yazılışları aynı, telaffuzları ve anlamları farklı bu kelimelerin doğru bâblarda okunması için şerh kısmında birçok kelimenin bâbı verilerek hangi bâbdan masdar, ism-i fâ'il veya ism-i mef'ûl oldukları belirtilmiştir.

Sa'dî: *Çu kârî bî-**fuzûl**-i men ber-âyed*
Me-râ der-vey sohen goften ne-şâyed

Tayyâr'ın çevirisi: Çünkü bir iş ben karışmaksızın hâsıl ola, bana onda söz söylemek yaraşmaz.

[307] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 348.

Diliçi çeviri: Çünkü ben karışmaksızın bir iş ortaya çıkarsa, onun üzerine söz söylemek bana düşmez.

Tayyâr'ın açıklaması: *Fuzûl*, fâ'nın ve dâd'ın zammeleriyle, *Sihâh*'da bu vezin üzere masdar ityân edilmemiş ise de lâkin 'Acem masdar ma'nâsına isti'mâl eder, ziyâdelik demek, men'e izâfeti lâmiyyedir.[308]

Açıklama: *Fuzûl* Arapça kökenli bir sözcüktür ve metinde masdar manasına kullanılmıştır. Ancak Tayyâr, meşhur Arapça sözlüklerden *Sihâh'ul-luga*'ya dayanarak Arapların *fudûl* şeklinde bir masdar kullanılmadığını, bu masdarın Acemler tarafından kullanıldığını söyler.[309]

Sa'dî: *Hâhî* ***mutemetti'*** *şevî ez-ni'met-i dunyâ*
Bâ-halk kerem kon ki Hudâ bâ-tû kerem kerd

Tayyâr'ın çevirisi: İster isen fâ'ide-mend olasın dünyâ ni'metinden, halka kerem eyle zîrâ Allâh Te'âlâ sana kerem eylediği gibi.

Diliçi çeviri: Dünya nimetinden faydalanmış olmak istersen, Allah'ın sana lütfettiği gibi sen de insanlara lütfet.

Tayyâr'ın açıklaması: *Mutemetti'*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir, fâ'ide-mend demek.[310]

Sa'dî: *'Ozr-i taksîr-i hidmet âverdem*
Ki ne-dârem be-tâ'at ***istizhâr***

Tayyâr'ın çevirisi: İnkıyâd ve tâ'atda olan kusûrun 'özrünü getirdim, zîrâ tutma itâ'ata i'timâd.

[308] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 165.
[309] Tayyâr'ın ifade ettiği gibi *Sihâh'ul-luğa*'da "fadele" maddesi içerisinde fudûl şeklinde bir masdar yer almamaktadır. Bkz. Ebû Naṣr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naṣr el-Cevherî, "Fedale", *Tâcu'l-Luğa ve Ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye*, thk. Aḥmed ʿAbdulğafûr ʿAṭṭâr (Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1407/1987).
[310] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 410.

Diliçi çeviri: İtaat ve ibadetteki kusurlarımın özrünü getirdim, çünkü ibadetlerime güvenim yok.

Tayyâr'ın açıklaması: *İstizhâr*, istif'âl bâbından masdar olup arkalanmak ma'nâsınadır ve mef'ûl-i sarîhi.[311]

Sa'dî: *Delket be-çi kâr âyed u tesbîh u* ***murakka'***
Hod-râ ez-'amel-hâ-yi ne-gûhîde berî dâr

Tayyâr'ın çevirisi: Senin hırkan ne işe yarar ve tesbîh ve yamalı hırkan dahi, kendini bâtıl 'amellerden berî tut.

Diliçi çeviri: Senin yamalı hırkan ve tespihin ne işine yarar, kendini yanlış amellerden uzak tut.

Tayyâr'ın açıklaması: *Murakka'*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûl nice parça ile yamalı hırkadır.[312]

Açıklama: Tayyâr; *fuzûl, mutemetti'*, *istizhâr* ve *murakka'* gibi Arapça kelimelerin hangi bâblara göre okunması gerektiğini belirterek anlamlarını verip yanlış telaffuzları engellemiş ve böylece beyitlerdeki kastedilen anlamı korumuştur.

2.8.5. Gramer Kurallarına Uygun Okuma

Metnin gramer kurallarına uygun biçimde doğru okunması için pek çok kelimenin açıklamasında gramer kuralları verilmiş, kimi yerlerde Arapça ve Farsça gramerine dair detaylı bilgiler verilmiştir.

2.8.5.1 İzâfet Terkîbine Göre Okuma (Muzâf – Muzâfun-ileyh)

Tayyâr, beyitlerde geçen terkîblerde yanlış manalar ve yorumlamaları engellemek için kelimelerin muzâf olup olmamasına dikkat etmiş ve kelimelerin tamlayan-tamlanan gibi izâfet durumlarını belirtmiştir. Kelime terkîblerinde kelimeler arasındaki ilişkiyi ayırt etmek Arapça kelimelerde elif-lam takısı sebebiyle daha kolay iken Farsça terkîblerde kelimeler arasındaki ilişkiyi tespit etmek daha zordur. Bu

[311] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 170.
[312] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 193.

nedenle Tayyâr'ın terkîblerdeki izafetleri sıralayarak verdiği telaffuz teklifleri, şiirin doğru anlaşılması için mühimdir.

Sa'dî: *Ekallu **cibâli'l-'ardi** Tûrun ve innehu*
Le a'zamu 'indillâhi kadren ve menzilen

Tayyâr'ın çevirisi: 'Arz dağlarının küçüreği Tûr'dur hâlbuki Tûr, daha büyükdür Allâh'ın 'indinde kadr ve şeref cihetiyle.

Diliçi çeviri: Yeryüzü dağlarının küçükçe olanı Tûr'dur halbuki Tûr, Allah'ın katında değer ve makam yönüyle daha büyüktür.

Tayyâr'ın açıklaması: *Cibâl*, cebel lafzının cem'i, muzâfun-ileyh. *El-Ard*, zemîn, bu dahi muzâfun-ileyhdir.[313]

Sa'dî: *Bozorgeş ne-hânend ehl-i hired*
*Ki **nâm-i bozorgân** be-ziştî bered*

Tayyâr'ın çevirisi: Onu büyük saymazlar 'akıl sâhibi, zîrâ büyüklerin nâmını çirkînlik ile yâd ede.

Diliçi çeviri: Akıl sahipleri büyüklüğünü saymazlar, büyüklerin adını kötülükle yad edenin.

Tayyâr'ın açıklaması: *Nâm-i bozorgân*, muzâf cânibinden i'tibâr olunan yâ-ı batniyle izâfeti izâfet-i lâmiyyedir.[314]

Sa'dî: *Serâ tayfu men **yeclû** bi-tal'atihi'd-ducâ*
Şikuft âmed ez-bahtem ki în devlet ez-kocâ

Tayyâr'ın çevirisi: Gece geldi ol kimsenin hayâli ki açar cemâliyle zulmeti, 'acib geldi bahtımdan ki bu devlet nereden.

[313] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 63-64.
[314] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 168.

Diliçi çeviri: Yüzünün güzelliğiyle karanlığı aydınlatan o kimsenin hayali gece geldi, bu yücelik nereden geldi diye talihime şaşırdım.

Tayyâr'ın açıklaması: *Yeclû*, bâb-ı evvelin nâkıs vâvîsinden fi'l-i muzâri', açar demek, fâ'ili men'e râci', cümlesi sıla ve mevsûl sılasıyla muzâfun-ileyhdir.[315]

Sa'dî: *Pîr-merdî **zi-nez'** mî-nâlîd*
Pîre-zen sandaleş hemî-mâlîd

Tayyâr'ın çevirisi: Bir ihtiyâr âdam hâlet-i nez'de inlerdi, ihtiyâr hâtûnu ona sandal yağını sürerdi.

Diliçi çeviri: İhtiyar bir adam can çekişirken inlerdi, ihtiyar karısı ona sandal yağı sürerdi.

Tayyâr'ın açıklaması: *Zi-nez'*, zi-telhî-i nez' demekdir ki bir muzâf takdîr olunur.[316]

2.8.5.2. Kelimelerin Müfred ve Mürekkeb Oluşuna Göre Okuma

Tayyâr, kelimelerin müfred ya da mürekkeb olmalarına dikkat etmiş, birleşik kelimelerin telaffuzunu ve nasıl terkîb edildiğini açıklamıştır. Aşağıdaki örnek beyitlerde geçen *hûrşîd*, *huş-yâr* ve *tehî-dest* kelimelerinin nasıl okunduğunu ve nasıl terkîb edildiğini göstermiştir.

Sa'dî: *Ebr u bâd u meh u **hûrşîd** u felek der-kârend*
Tâ tû nânî be-kef ârî u be-ğeflet ne-horî

Tayyâr'ın çevirisi: Bulut ve yel ve ay ve güneş felek iştedirler, hattâ sen bir etmeği ele getiresin ve gafletle yemeyesin.

Diliçi çeviri: Bulut ve rüzgar ve ay ve güneş ve felek sürekli çalışırlar, sen dahi eline bir ekmek geçerse gafletle yemeyesin.

[315] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 321.
[316] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 349.

Tayyâr'ın açıklaması: *Hûrşîd*, hâ-ı mu'cemenin zammı ve vâv-ı mechûle ve şîn-i memdûdenin kesri ve dâl ile güneş ma'nâsına, lafz-ı mürekkebdir, çünkü yalnız hûr ve şîd kelimeleri de güneş ma'nâsınadır ve bu iki lafız da hâ'nın zammı ve şîn'in kesriyle iktifâ edip hûr lafzından vâv'ı ve şîd kelimesinden ya'yı hazf ederek *hurşid* dahi câ'izdir ve bu lafzda 'ale'l-infirâd ve 'ale'l-ictimâ' sekiz luğat vardır: 1- *hûr*, 2- *hur*, 3- *şîd*, 4- *şid*, 5- *hûrşîd*, 6- *hûrşid*, 7- *hurşîd*, 8- *hurşid*.[317]

Açıklama: Hûr-şîd kelimesi birleşik bir kelime olup hûr ve şîd kelimelerinden oluşmaktadır. Tayyâr bu iki kelimenin ayrı ayrı olarak da güneş anlamını karşıladıklarını, ayrıca hûr'da vav harfinin şîd'de ise ye harfinin düşürülebileceğini ve bu şekilde harf düşürme ve müfred ve mürekkeb olarak yazmak ile sekiz ayrı kullanımın mümkün olduğunu söylemektedir.

Sa'dî: *Zen-ân-i bâr-dâr ey merd-i* ***huş-yâr***
Eger vakt-i vilâdet mâr zâyend

Tayyâr'ın çevirisi: Hâmile hâtûnlar ey 'âkil kimse, eğer vilâdet zamânında yılan doğursalar.

Diliçi çeviri: Ey aklı başında adam hamile kadınlar, doğum zamanında eğer yılan doğursalar.

Tayyâr'ın açıklaması: *Merd-i huş-yâr*, aslı hûş-yâr olup li-ecli'z-zarûre vâv hazf olunmuşdur, vasf-ı terkîbî olup hûş'la yâr'dan mürekkebdir, aklı kendiye yâr demekdir lâkin ayıkda ve zekîde müsta'meldir.[318]

Açıklama: Hûş-yâr kelimesi birleşik bir kelime olup "aklı başında kimse" manasına gelen bir sıfat tamlamasıdır. Hûş'taki vav harfi zorunlu olarak düşürülmüştür.

Sa'dî: *Ey* ***tehî-dest refte*** *der-bâzâr*
Tersemet pur neyâverî destâr

[317] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 10.
[318] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 372.

Tayyâr'ın çevirisi: Ey eli boş gitmiş bâzâra, korkarım sen dolu getirmezsin mendili.

Diliçi çeviri: Ey pazara eli boş gitmiş kişi, korkarım mendili dolu getiremezsin.

Tayyâr'ın açıklaması: *Tehî-dest*, vasf-ı terkîbîdir, eli boş demekdir ki fakîrlikden kinâyedir. *Refte*, mâzî-i naklî ve *tehî-dest* terkîbinin *refte*'ye izâfeti ve 'adem-i izâfeti câ'izdir.[319]

Açıklama: Sıfat tamlaması olan *tehî-dest* eli boş anlamında birleşik bir kelimedir ve *refte* kelimesiyle *tehî-dest-i refte* şeklinde üçlü tamlama şeklinde de okunabilir.

2.8.5.3. Fiilden Önce Gelen *bâ* ve Olumsuzluk Harfi *ne* ile Okuma

Farsça fiillerden önce gelen emir ve te'kîd bildiren bâ harfi ile olumsuzluk bildiren ne harfi hemze ile başlayan bir kelimenin önüne gelince hemze yâ harfine dönmüştür. Bâ harfi hemze'nin yâ'ya döndüğü yerlerde genelde kesre ile okunmuştur.

Sa'dî: Mısra': *Merdiyat **biyâzmây** ve ân geh zen kon*

Tayyâr'ın çevirisi: Erkekliğini tecrübe et ve sonra tezevvüc eyle.

Diliçi çeviri: Önce erkekliğini dene ve ondan sonra evlen.

Tayyâr'ın açıklaması: *Biyâzmây*, âzmûden masdarından emr-i hâzır, tecrübe eyle demek ve evveline bâ-ı te'kîd gelmek ile hemze yâ'ya kalb edilmişdir.[320]

Sa'dî: *Sa'dî uftâde'îst âzâde*
*Kes **neyâyed** be-ceng-i uftâde*

Tayyâr'ın çevirisi: Sa'dî bir düşkündür cidâlden beri, kimse gelmez düşmüşün cengine.

[319] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 30.
[320] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 55.

Diliçi çeviri: Sa‘dî kavgadan uzak duran bir biçaredir, biçarenin kavgasına kimse gelmez.

Tayyâr’ın açıklaması: *Neyâyed*, aslı *ne âyed*’dir, âmed masdarından fi‘l-i muzâri‘-i nefy-i istikbâl, evveline harf-i nefy dâhil olduğundan hemze yâ’ya kalb olundu, haberi.[321]

Sa‘dî: ***Neyuftâde*** *der-dest-i duşmen esîr*
Be-girdeş ne-bârîde bârân-i tîr

Tayyâr’ın çevirisi: Düşmemiş idi düşmanın eline esîr, onun tarafına yağmamış idi ok yağmuru.

Diliçi çeviri: Düşmanın eline hiç esir düşmemiş, ok yağmuru onun etrafına hiç yağmamış.

Tayyâr’ın açıklaması: *Neyuftâde*, fi‘l-i mâzîden kısım, hemze yâ’ya kalb olunmuşdur, düşmemiş demek.[322]

Açıklama: *Biyâzmây* kelimesi aslen *be-âzmây*, *neyâyed* kelimesi aslen *ne-âyed*, *neyuftâde* kelimesi aslen *ne-uftâde* biçiminde iken kelime başlarında hemze olduğu için sonradan gelen gelen *be* tekid ve *ne* olumsuzluk harfleri hemzenin ye harfine dönmesine sebep olmuşlardır.

Sa‘dî: *Ger hod heme ‘ayb-hâ bedîn bende derest*
Her ‘ayb ki sultân ***bi-pesended*** *hunerest*

Tayyâr’ın çevirisi: Eğerçi cümle me‘âyib bu bendede vardır, her ‘aybı ki pâdişâh tahsîn ede hünerdir.

Diliçi çeviri: Bütün ayıplar bu kulda olsa da, sultanın beğendiği her ayıp hünerdir.

[321] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 54.
[322] Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 381.

Tayyâr'ın açıklaması: *Be*, te'kîd, bu bâ'yı zürefâ-yı 'Acem meksûr ğayrıları mazmûm okur.[323]

Açıklama: *Bi-pesended* kelimesinde hemze olmadığı için ye harfine dönüşme olmamıştır. Tayyâr, bu kelimedeki be harfinin telaffuzunu kibar Acemlerin kesreli (*bi-pesended*) ve diğer kişilerin zammeli (*bu-pesended*) okuduğunu söyler.

2.9. METNİ OKURKEN DİKKAT EDİLEN HUSUSLAR

Rehber-i Gülistân yazma bir eser olmayıp matbu bir eser olsa da metnin okunmasında İSAM'ın Tenkitli Neşir Kılavuzu[324] esas alınmıştır. 19. yüzyıla ait matbu bir eser olması hasebiyle transkripsiyon alfabesi kullanılmamış; sadece 'ayn, hemze ve uzun ünlüler ile terkîbler gösterilmiştir. Eserdeki kelimelerin doğru okunması için kullanılan sözlükler şunlardır: Kubbealtı Lügati[325], A Comprehensive Persian - English Dictionary[326], Büyük Farsça Türkçe Sözlük[327], Kamûs-ı Türkî[328], Osmanlı Türkçesi Sözlüğü[329], Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat[330].

Bunlarla beraber metnin okunmasında dikkat edilen hususlar şunlardır:

- Her sayfanın numarası sayfa başlarken köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Matbu metnin sayfa sonunda cümle yarım kalmış ise sayfa üç nokta (...) ile bitirilmiş, yeni sayfada bu cümle üç nokta (...) ile başlatılmıştır. Aynı sayfadaki tercüme ve şerh metnini birbirinden ayırmak için eserde kullanılan çizgi yerine üç yıldız (***) kullanılmıştır.

- Tercüme kısmında satır aralarında verilen tercüme parçaları birleştirilmiş ve italik yazıyla telaffuzu verilen Farsça metnin hemen altına italik olmayan yazı fontuyla yerleştirilmiştir. Farsça ve Türkçe cümle yapılarındaki farklılık sebebiyle bu tercüme

[323] Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim, *Rehber-i Gülistân*, 21.
[324] Berat Açıl vd. (ed.), *Tenkitli neşir kılavuzu (Osmanlı türkçesi metinleri için)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022).
[325] Ayverdi, "Kubbealtı Lügati".
[326] Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian - English Dictionary* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005).
[327] Mehmet Kanar, *Büyük Farsça Türkçe Sözlük* (İstanbul: Say, 2008).
[328] Şemseddin Sâmi, *Kamûs-ı Türkî*, ed. Paşa Yavuzarslan (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015).
[329] İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Yargı Yayınevi, 2017).
[330] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2020).

metinlerdeki Türkçe cümle yapısı bozuk olsa da cümle düzeninde değişiklik yapılmamış ve tercüme sırasına göre kelime ve kelime grupları dizilmiştir.

- Matbu metinde noktalama kullanımı sınırlı olduğu için gerekli görülen yerlerde noktalama işaretleri kullanılmıştır.

- Beyitlerin satır arası tercümeleri birleştirilerek verilirken mısralar arasına virgül konmuştur. Bu virgül kullanımı, bazen şart ekinden ve bağlaçlardan sonra gelmiş olsa da tercümede mısraların sınırlarını korumak için tercih edilmiştir. Bağlaç ile başlayan beyitlerin tercümeleri de bağlaç ile başladığından dolayı ilk beytin tercümesinden sonra nokta konmuş, devamındaki bağlaç ile başlayan beytin tercümesi de bağlaç ile başlatılmıştır.

- İktibaslarda ya da özel isimlere vurgu yapılırken ya italik yapılmış, ya tırnak içerisine ya da parantez içerisine alınmıştır. Aynı anda çift vurgu yapılmamıştır. Sadece vurgu içinde vurgu durumunda vurgu araçları birlikte kullanılmıştır.

- *Gülistan*'ın Farsça asıl metninin ve tercümesinin bitiminde Tayyâr tarafından bağlama uygun yerleştirilen ayet ve hadis metinleri, alıntı şiirler ile mısralar *Gülistan* metnine dâhil olmadıkları için italik yazılmamıştır.

- Matbu metindeki başlıklar haricinde başlık olabilecek ifadeler de modern metnin kuruluşuna uygun biçimde başlık olarak düzenlenmiştir.

- Şerh kısmındaki uzun paragraflar okumayı kolaylaştırmak amacıyla anlatımı bozmayacak şekilde parçalanmıştır.

- Tayyâr, *Gülistân* metninin tercüme kısmında bazı kelime ve beyitleri yazmayı unutmuş, ancak bunları aynı sayfanın altında şerh etmiştir. Bu tarz eksik kalan kelime ve beyitler Zübde-i Gülistân metni ile karşılaştırılarak tercümeleriyle beraber olması gereken yerlere yerleştirilmiştir.

- Osmanlıca metindeki Arapça ve Farsça kelimeler Türkçedeki gibi telaffuz edilerek yazılmış; Farsça ve Arapça metinlerdeki kelimeler ise kendi dillerindeki telaffuzları esas alınarak yazılmıştır. Bu nedenle Arapça kelimelerde -ü harfi yerine -u harfi, -ı harfi yerine -i harfi kullanılmıştır. Sadece sınırlı sayıda bazı Arapça

kelimelerde zı, tı, kaf harflerinin ayırt edilebilmesi için bu kullanımdan taviz verilerek -ı ve -ü harfleri kullanılmıştır. Tüla, zıllullah, ırdi.

- Türkçe metnin çeviri imlasında Türkiye Türkçesi esas alınmış, kelimelerdeki düz ve yuvarlak ünlüler bugünkü imlaya göre okunmuştur. İçün>için, anın>onun, ol>o. Ancak ünsüz harflerinde değişiklik olan kelimelerin imlası korunmuştur. Oldıkda=olduğunda, taşra=dışarı, urma=vurma.

- Arapça harflerin telaffuzuna gelen Türkçe ekler ayrılmıştır. Be'nin fethasıyla, râ'nın kesresiyle.

- 'Ayn ve hemze harfleri kelime başında, içinde ve sonunda gösterilmiştir. Sadece hemze harfi kelimenin ilk harfi uzun ünlü olduğunda gösterilmemiştir. Îrâd, În gibi.

- Farsça ve Arapça metinlerin telaffuzunda bütün ekler kelimelerden tire (-) ile ayrılmıştır. *Der-nazar-i îşân, diraht-ân-râ*, *min-mevlûdin, mâ-halak.*

- Farsça ön ekler ve son eklerde kelimenin ünlü ile başlaması veya bitmesi durumlarında arada oluşan ünsüz sebebiyle bu kelimelerde ekler tire (-) ile ayrılmamıştır. *Biyâzmây, neyâyed, bendegân.*

- Şerh metninde açıklanan ekler çoğunlukla başlarına tire (-) işareti konarak telaffuz edildikleri gibi yazılmıştır. -st, -nd, -dâr, -kâr, -mend. Ancak bağlaç vavı ve aitlik bildiren ye harfi ve şahıs ekleri gibi tek bir harf olarak yazılmış bağlaç ve eklerin alfabedeki telaffuzları yazılmıştır. Be, He, Vav, Mim.

- Farsça -est eki asıl metinde ayrı yazılmışsa ayrı, bitişik yazılmışsa bitişik okunmuştur. -end eki, eğer bitiştiği kelimenin sonu ünlü bir sesle bitiyorsa hemze (') işaretiyle kelimeden ayrılmıştır. Gofte'end.

- "Hudâ" kelimesinin aslı şârihin ifadesiyle "Hudây" yani "hod ây" olduğundan Hudâ kelimesine -y harfiyle başlayan ekler geldiğinde -y sesi kelimenin aslından kabul edilmiş ve kesme işareti -y'den sonra konmuştur. Hudây'a, Hudây'ı.

-Şerh metninde çokça geçen izâfet-i lâmiyye ve izâfet-i beyâniyye ifadelerinde izâfet kelimesinin sonuna -y harfi gelmişse terkîbsiz okunmuş, ancak kelime uzun te ile bitmişse terkîbli okunmuştur. İzâfeti lâmiyye, izâfeti beyâniyye, izâfet-i lâmiyye, izâfet-i beyâniyye.

- Farsça metinde ez-în, der-în, ber-û gibi ifadelerdeki elif harfi yazılmadığı için mevcut hali korunarak ezîn, derîn, berû şeklinde okunmuştur. Tayyâr bunların asıllarının der-în, ez-în, ber-û şeklinde olduğunu şerhte belirtmiştir.

- Farsça çi soru edatı soru anlamı taşıdığı yerlerde ayrı, soru anlamı dışında "şey" ve "ne" anlamında başka kelimelerle beraber kullanıldığı yerlerde tire (-) ile kelimelere bitiştirilmiştir. Eger-çi, her-çi, ger-çi, ân-çi.

- Şerh metni içerisinde kelimelerin aralarındaki ilişki açıklanırken dile getirilen Farsça kelimelere getirilen Türkçe ekler kesme işaretiyle ayrılmıştır. (*Meh*, mâh'dan muhaffefdir ki ay.)

- Cer harfleri kalıplaşmış ifadeler dışında kelimelerden tire ile ayrılmıştır. Bi-hamdillâh, bi't-Tevfîk-i Te'âlâ.

- Türkçe metinlerde lafzatullahta med uygulaması yapılmamış, lafzatullah tamlamalarda bitişik yazılmıştır. Allah, Elhamdülillah, Bismillah.

- Özel isimlere birleşen ekler ayrılmıştır.

- Metin içerisinde geçen ayet ve hadis iktibaslarının kaynakları dipnotta verilmiştir. Metin içerisinde manası geçmeyenlerin dipnotta tercümesi verilmiştir. Ayetlerin mealleri Kur'an Yolu mealinden alınmış, hadisler tercüme edilmiştir.

- Türkçe metinde, "içün" edatı tam bir şekilde ve önceki kelimeden ayrı yazılmışsa "için" şeklinde, eğer sadece "çün" şeklinde ve kendinden önceki kelimeyle bitişik yazılmışsa "çün" şekli korunmuştur. Eğer çün'den önce gelen kelime ünlü ses ile bitiyorsa araya -y ünsüzü konmuştur. Onun-çün, Hakkı-y-içün, selâmeti-y-içün, köşesi-y-içün.

- Terkibe giren kelimelerin son harfleri ‘ayn ve hemze olduğunda bu harfler kelimenin aslına dâhil olduğu için izafet tiresinden önce gösterilmiştir.

- Türkçe zarf-fiil eklerindeki -b sesleri -p harfiyle gösterilmiştir. -ıp, -ip, up, -üp.

- Türkçe bulunma durum eki -da, -de; çıkma durum eki -dan, -den; bildirme eki -dır, -dir, geçmiş zaman eki -dı, -di mevcut halleriyle korunmuş -t sesiyle telaffuz edilmemiştir.

- Matbaa dizisinden kaynaklanan harf hataları, harf ve nokta eksiklikleri giderilerek okunmuştur. Ziş[t]est, masda[r], âye[n]d, tır[ma]lamak, kaldı[rı]cı, i[c]âbet.

- Türkçe kelimelerde kef harfiyle yazılan yumuşak ğ harfi “ğ” şeklinde yazılmıştır. Söylemeğe, etmeğe, düşdüğü, kemiği, bileğini, söğmeğe.

- Eser isimleri italik yazılmış, özel adlara gelen ekler kesme işareti ile ayrılmıştır.

- Çokça bilinen ve kullanılan kelimelerdeki ve şahıs isimlerindeki terkîbler gösterilmemiş, kelimeler bitişik yazılmıştır. ‘Abdulhamid, sallallahu ‘aleyhi ve sellem, ‘aleyhisselam, ‘aleyhisselâtu vesselâm.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

Rehber-i Gülistân

Eser

-Tayyâr-

Her hakkı sâhib-i imtiyâza ‘â’iddir

Birinci def‘a olarak Ma‘ârif-i ‘Umûmiyye Nezâret-i Celîlesi’nin 642 numaralı ruhsat-nâmesiyle tab‘ olunmuşdur

---

Tâbi‘ u sâhib-i imtiyâzı

Üsküdar’da vâki‘ Atlama Taşı Rüşdiyye Mektebi mu‘allim-i evveli Abdulfettâh Efendi

İş bu mühür ile memhûr olmayan nüshalar sâhte olduğu gibi tâb‘ı dahi nizâmen mes’ûldür

İstanbul

Matba‘a-i Âmire

1308

[2]

Mukaddime

Hamd-i firâvân Cenâb-ı Bârî-i bî-imtinâna şâyândır ki kıta‘ât-ı sehâb-ı zulmetle mestûr olan ebyât-ı vücûd-ı insâniyyeyi misbâh-ı akl u fikr ile rahşân ve sipâs-ı bî-pâyân Hudâ-yı vefîri’l-in‘âm ve’l-ihsâna erzândır ki eczâ-yı cism-i âdemî hikâyât u kısası iz‘ân ve idrâkden mu‘arrâ iken onda ebvâb-ı fehm ve firâseti küşâd ederek iklîm-i vücûd-ı beşeri mânend-i mihr-i münîr ezvâ-ı ulûm ve envâr-ı edebiyyât ile leme‘ân buyurmuşdur.

Ve dürûd-ı kasâyıd ü mesneviyyât ve tahiyyât-ı rubâ‘î vü gazeliyyât Cenâb-ı Peyğamber-i zîşân *Muhammed Mustafâ* sallallahu ‘aleyhi ve sellem efendimizin ravza-i pâk-i ‘ıtır-nâklerine şâyestedir ki enfüs ü âfâkı tâb-nâk eden zât-ı risâlet-me’âbları dâ’ire-i edebiyyâtın merkezi ve fesâhat ü belâğatin menba‘ u esâsı ve kâffe-i ‘ulûm u fünûnun şehir ve medînesidir ve onun âl u ashâb ve etbâ‘ u ensârına dahi elyak u ahrâdır ki her biri mişkât-ı envâr-ı edebiyyeden iktibâs-ı ulûm-ı nâfi‘a ile tenvîr-i câdde-i kavîm-i dîn-i mübîne sa‘y u verziş eylemişlerdir.

Ba‘de-zâ velî-ni‘met-i kemâlât-ı sîret-i bî-imtinân, nûr-ı şafak-ı ‘ilm u ‘irfân, mefhar-ı cemî‘-i hükümdârân-ı cihân, pâdişâhımız Sultân *‘Abdulhamîd* Hân (etâlellahu umrahu bi-hurmeti sûreti’r-Rahmân ve eyyedellahu şevketehu bi-hakki seb‘i’l-mesânî ve’l-furkân) efendimiz hazretlerinin şu ‘asr-ı mehâsin-hasr-ı hümâyûnlarında erbâb-ı te’lîf ü tasnîfin mazhar ola-geldikleri teşvîkât-ı avâtıf-ı ğâyâta müsteniden ve ‘avn u ‘inâyet-i Samedânî’ye mütevessilen bu fakîr-i kalîlü’l-bizâ‘a *Ca‘fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim* (ahsenellahu ileyhe’l-hüsnâ ve ziyâde) dahi evlâd-ı vatana elden geldiği mertebe bir hizmet maksadıyla *Şeyh Sa‘dî-i müte‘ârif*’in *Gülistân* kitâbı üzerine min-ğayr-i istitâ‘a cem‘ u tertîb eylediğim şerhi bundan dokuz sene evvel *Zübde-i Gülistân* nâmıyla tab‘ ve neşre cür’et eylemişdim. Bu kerre zümre-i füzelâdan ba‘zı zevât-ı kirâm zikr olunan şerh-i nâ-çîzin tahsîl-i lisân-ı Fârisîye pek güzel yardımı olduğunu lütfen ve tenezzülen takdîr etmekle berâber Şeyh-i müşârün-ileyhin eser-i nefîsini daha mufassalca bir sûretde şerh ve tefsîr ederek me‘ânîsi ‘ibâreleri arasına ve kavâ‘id ve müfredât-ı îcâbiyesini zîrlerine derc ü tezbîr ve

kenârına dahi ‘ilm-i me‘ânînin bedî‘ kısmında gösterilen sanâyi‘-i lafziyye ve ma‘neviyyeye ...

[3] ... müte‘allik nüktelerden ve escâ‘ u kavâfî ve mecâz ü kinâyât gibi kavâ‘id-i sâ’ire-i mütenevvi‘asından birer nebze tahrîr ü tezkîr kılındığı takdîrde mârrü’l-beyân *Zübde-i Gülistân*’ın bahş eylediği istifâde ma‘a’z-ziyâdeti tevsî’ u tezyîd edilmiş olacağı beyânıyla tarz-ı meşrûhda diğer bir şerh yazmaklığım tensîb ü tavsiye buyurulmuş ve etrâflıca bir eserin cem‘ u tertîbinde bizâ‘a-i nâ-çîzânemin mefkûdiyyet ve ‘adem-i kifâyeti sâ’ikasıyla tabî‘u’s-sudûr olan nekâyıs, esâtize-i kirâmın enzâr-ı hatâ-pûşânelerinde ma‘füv tutulur emînesi ve bâ-husûs Atlama Taşı Mekteb-i Rüşdiyyesi mu‘allim-i evveli mekremetli Abdulfettâh Efendi birâderimizin mu‘âvenet-i mahsûse-i fazîlet-mendânesi teşvîkât-ı vâkı‘âya inzimâm eylemiş olduğundan mütevekkilen bi-tevfîkihî Te‘âlâ bu def‘aki şerhimizi tavsiye buyurulan sûretde tanzîm ü terkîm ve *Rehber-i Gülistân* nâmla tevsîm ederek enzâr-ı evlâd-ı vatana arz eyledim. *Vallahu’l-muvaffiku ilâ-sebîli’r-reşâd ve huve Re’ûfun bi’l-‘ibâd ve huve hasbî ve ni‘me’l-vekîl.*

[4]

Rehber-i Gülistân

Bismillâhirrahmânirrahîm

Minnet Hudây-râ ‘azze ve celle

Minnet ‘azîz ve celîl olan Hudây’a mahsûsdur.

***

Müfredât: Musannif Cenâb-ı Şeyh Sa‘dî -‘aleyhi rahmetü’l-Bârî- besmelenin zikrinden fâriğ oldukdan sonra hamd ile iftitâh ederek *minnet Huday-râ* demişdir ve bu terkîb her ne kadar sarâheten hamdi müştemil değil ise de lâkin ma‘nâ hamdi muhtevîdir. Zîrâ hakîkat-i hamd, lafz-ı hamd ve müştakkâtını derc ve zikr ile mukayyed olmayıp belki sıfât-ı kemâliyyeyi müştemil elfâzı îrâddır ve minnet kelimesi menne yemunnu maddesinden tâ’lı ve tâ’sız olarak masdardır ki iki kısımdır:

1- Tevbîhî, ya‘nî ba‘zı kesâna küllî ve cüz’î verilen şey’i başına kakmakdır ve minnetin bu kısmı şer‘ân “lâ tubtilû sadakâtikum bi’l-menni ve’l-ezâ”[1] âyet-i celîlesiyle menhîdir.

2- Tenbîhî, ya‘nî bir kimse ba‘zı sevdiği adama eylemiş olduğu iyilik ve mu‘âveneti ona olan muhabbetini iş‘âr için ta‘dâd eylemekdir ve bu kısmın makbûliyyetine “belillâhu yemunnu ‘aleykum”[2] âyeti delâlet eder.

Hudây, hâ-ı mu‘cemenin zammıyla Cenâb-ı Bârî Te‘âlâ’ya ıtlâk olunur. Çünkü bu lafz yâ müfred veyâ mürekkebdir ve eğer müfred ise sâhib ve mâlik ma‘nâsınadır ki ‘Arab ondan Rabb lafzıyla ta‘bîr eder. İmdi Rabb lafzı gibi başka lafz ile terkîb olunur ise Hakk Te‘âlâ’nın ğayrısına ıtlâk olunur, ked-hudâ ve kişver-hudâ ve dih-hudâ ve sîm-hudâ gibi ve ammâ ve yalnız, ya‘nî terkîbsiz olarak Hudây denildikde, Allah Te‘âlâ’dan mâ-‘adâya ıtlâk sahîh değildir ve eğer mürekkeb ise aslı *hod ây’*dır

[1] “*... sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın*.” *Kur’an Yolu Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), el-Bakara 2/264.

[2] “*... asıl Allah size lütufta bulunmaktadır*.” el-Hucurât 49/17.

ki ‘Arabîde *el-câ’î bi-zâtihi* ya‘nî kendi gelici demek. Sonra li-ecli’t-tahfîf hod lafzının vâv’ı hazf olunarak hâ-ı mu‘cemeye zamme-i müşebbe‘a ile hareke verilerek *Hudây* dediler. Bu takdîrce vâcibü’l-vücûd ma‘nâsınadır ki varlığı kendüden demek ve iki veçhe göre dahi Allah Te‘âlâ’ya mahsûsdur ve âhirindeki yâ sâkin okunur. *Râ,* edât-ı tahsîs. *‘Azze,* mâzîdir, bî-misl ve bî-mânend ma‘nâsını mutazammın olarak istimrâr ifâde eder. *Ve,* ‘âtıfe. *Celle,* Te‘âlâ ma‘nâsına olarak mâ-kabline ma‘tûfdur.

[5] *Ki tâ‘ateş mûcib-i kurbetest ve be-şukr endereş mezîd-i ni‘met. Her nefesî ki furû-mî-reved, mumidd-i hayâtest ve çun ber-mî-âyed, muferrih-i zât. Pes der-her nefesî do ni‘met mevcûdest ve ber-her ni‘metî şukrî vâcib*.

Zîrâ ona itâ‘at kurbiyyete vesîledir ve Hudây’a şükürde ni‘metin izdiyâdı sâbitdir. Her bir nefes ki aşağı iner, hayâtı kuvvetlendiricidir ve çünkü yukarı çıkar, vücûdu ferahlandırıcıdır. Bu sûretde her bir nefeste iki ni‘met zâhirdir ve her bir ni‘mete şükür vâcibdir.

***

Ki, râbıt-ı sıfat veyâ ta‘lîl. *Tâ‘at,* tâ‘a yetû‘u’dan masdardır ki inkiyâd ma‘nâsınadır ve zamîre izâfeti masdarın mef‘ûlünedir. *Şin,* Hudây’a ‘â’id. *Mûcib*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il olup izâfeti fâ‘ilin mef‘ûlünedir ve burada sebeb ma‘nâsınadır. *Kurbet*, nüzhet vezninde yakınlık ma‘nâsına masdardır. *-est*, edât-ı haber, zîrâ tâ‘at mübtedâ, mûcib haberi. *Vav*, ‘âtıfe. *Be*, zarfiyye. *Şukr*, bâb-ı evvelden masdardır, lüğatda şâkire in‘âmı için mün‘ime ta‘zîmden haber veren fi‘ildir, lâkin ıstılâhda ‘abd kendisine in‘âm ve ihsân olunan şey’in cümlesini mâ-halaka lehine sarfdır. *Ender*, bâ-ı zarfiyyeti te’kîd. *Şin,* Hudây’a râci‘. *Mezîd*, zâde yezîdu’dan mîm’in fethiyle ziyâde ma‘nâsına masdar-ı mîmî ve ni‘met lafzına izâfeti masdarın fâ‘iline izâfeti kabîlindendir ve yine edât-ı haber mukadder olup ma‘nâ cihetinden zamîre masrûfdur ve *be-şukr-endereş* mukaddem haber, *mezîd-i ni‘met* mu’ahhar mübtedâdır veyâ mezîd kelimesi zarfın fâ‘ili olması da câ’izdir, bu hâlde *der-şukr mezîd-i ni‘met sâbitest* takdîrindedir, imdi cümle-i ismiyye ismiyye veyâ cümle-i zarfiyye ismiyye üzerine ma‘tûfdur. *Her*, edât-ı isti‘âb. *Nefes*, nûn’un ve fâ’nın fethalarıyla sâhib-i hayâtın derûnuna girip çıkan havâdır. *Furû*, fâ’nın ve râ’nın zammeleriyle edât-ı te’kîd, lâkin bunda tenezzül ifâde eder. *Mî*, edât-ı hâl. *Reved*, gitmek ma‘nâsına olan reften

masdarından muzâri‘dir. *Mumidd*, if‘âl bâbından mîm-i evvelin zammı ve sânînin kesri ve dâl’ın teşdîdiyle ism-i fâ‘ildir ki kuvvet verici demek, izâfeti mef‘ûlüne. *Hayât*, hâ’nın fethiyle dirilikdir. *-est*, edât-ı haber. *Vav*, ‘âtıfe. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Ber-mî-âyed*, hurûc eyleye demek ve âyed kelimesi ber edâtıyla müsta‘mel olunca hurûc ma‘nâsını mutazammındır. *Muferrih*, tef‘îl bâbından ism-i fâ‘ildir, ferah verici demek ve izâfeti fâ‘ilin mef‘ûlünedir. *Zât*, zâtest takdîrindedir, zîr-i kâfiye-i evveliyede mezkûr olan bir edât, sâniyede li-ecli’l-ihtisâr hazf olunur. *Pes*, fâ-ı cüz’iyye ma‘nâsına. *Der*, zarfiyye. *Her*, edât-ı sûr. *Do ni‘met*, mübtedâ. *Mevcûdest*, haberi. *Vav*, ‘âtıfe. *Ber*, isti‘lâ. *Ni‘metî*, vâcib kelimesinin mef‘ûlün bih ğayr-i sarîhi. *Şukr*, mübtedâ. *Ye*, tenkîr. *Vâcib*, haberi ve bu cümle mâ-kabline ma‘tûfdur.

[6] Beyt:

Ez-dest u zebân ki ber-âyed
K’ez-‘uhde-i şukreş be-der âyed

Kimin elinden ve dilinden hâsıl ola**,** ki Hudâ’nın hakk-ı şükründen hurûc ede.

İ‘melû âle Dâvûde şukren ve kalîlun min-‘ibâdiye’ş-şekûr.[3]

Ey etbâ‘-ı Dâvud ‘amel ediniz şâkir olarak, hâlbuki kullarımdan ziyâde şâkir az ve nâdirdir.

Kıt‘a:

Bende hemân bih ki zi-taksîr-i hîş
‘Ozr be-der-gâh-i Hudây âvered

Kula ol evlâdır ki kendi eksikliğinden, i‘tizârı bâr-gâh-ı Samedânî’ye getire.

***

Ez, ibtidâ’iyye. *Dest*, el ve mevrid-i şükrün ‘umûmiyyetine işâretdir, zîrâ şükür lisân ile olduğu gibi sâ’ir a‘zâ ile dahi olur. *Zebân*, zâ’nın feth ve zammıyla lüğatdir, dil demek ve izâfeti lâmiyye. *Ki*, kim ma‘nâsına isimdir ve zevi’l-‘ukûlda müsta‘meldir. *Ber-âyed*, fi‘l-i muzâri‘, burada husûl ma‘nâsını mutazammındır. *K’ez*,

[3] es-Sebe’ 34/13.

takdîri *ki ez*'dir. '*Uhde-i şukreş*, izâfetleri lâmiyyedir ve ayn'ın zammıyla 'uhde-i hak ma'nâsında müsta'meldir ve âhirindeki tâ, hâ-ı resmî şeklinde yazıldığı cihetle fevkına li-ecli'l-izâfe bir hemze-i müctelibe dâhil olmuşdur. *Be*, sıla. *Der*, dâl'ın fethi ve râ'nın sükûnuyla kapıdır. *Âyed*, âmeden'den muzâri'dir, ğayr-i kıyâsdır ve emri *ây* gelir ve yâ'nın hazfıyla *â* denilir ve kapıya gele demek, hurûcdan kinâyedir. *İ'melû*, 'alime bâbından emr-i hâzır. *Âle Dâvûde*, âl kelimesi münâdâ-yı muzâf olduğu için mensûbdur ve Dâvûd lafzı dahi ğayr-i munsarif olduğundan cerri fetha iledir ve Dâvud Hazret-i Süleymân'ın peder-i vâlâ-güheridir ('aleyhimesselâm) ve Zebûr ona nâzil olmuşdur. *Şukren*, yâ hâl veyâ mef'ûlün leh veyâ mutlakdır. *Vav*, hâliyye veyâ ibtidâ'iyye. *Kalîlun*, mukaddem haber. *Min*, kalîl'e müte'allik. '*İbâd*, ayn'ın kesriyle abd'in cem'i. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *Eş-Şekûr*, mu'ahher mübtedâ ve sîğa-ı mübâlağadandır ki ziyâde şâkir demek. *Bende*, bâ'nın fethiyle kuldur. *Hemân*, *hem* ile *ân*'dan mürekkebdir. *Bih*, bâ-ı Arab'ın kesri ve hâ-ı asliyye ile hasen ma'nâsına. *Ki*, beyâniyye. *Zi*, *ez*'den muhaffef ve min-i ibtidâ'iyye ma'nâsına. *Taksîr*, masdardır, bunda eksiklik murâd ve izâfeti fâ'iline. *Hîş*, vâv-ı resmiyle kendi. *Âvered*, muzâri', fâ'ili bende'ye râci'. '*Ozr*, ma'zeret ma'nâsına olarak mef'ûl-i sarîhi. *Be*, sıla. *Der-gâh*, ğayr-i sarîhi ve der-gâh terkîb-i mekânîdir, zîrâ *der* kapı ve *gâh* dahi kâf-i 'Acem'le edât-ı mekândır ve ba'zen zamân dahi olur ve cümlesi cümle-i fi'liyye olarak mütekaddim cümle-i ismiyyeyi beyândır.

[7] *V'er ne sezâ-vâr-i Hudâvendîş*
Kes ne-tuvâned ki be-cây âvered

Yohsa Hudâ'nın kibriyâlığına lâyık 'ameli, kimse kâdir olamaz ki yerine getire.

Bârân-i rahmet bî-hisâbeş heme-râ resîde ve hân-i ni'met bî-dirîğeş heme câ keşîde. Perde-i nâmûs-i bendegân be-gunâh-i fâhiş ne-dered ve vazîfe-i rûzî be-hatâ-yi munker ne-bered.

Hudâ'nın nihâyetsiz ihsânı yağmuru cümle mahalle erişmiş ve mebzûl olan ni'meti sofrası cümle 'arza çekilmiş. Kullarının 'ırz perdesini yaramaz günâhları sebebiyle yırtmaz ve rızıkları vazîfesini nâ-makbûl hatâları sebebiyle kesmez.

***

V'er ne, yohsa ma'nâsına ve illâ gibi, takdîr-i 'ibâre *ve eger 'ozr be-der-gâh-i Hudây neyâvered'*dir. *Sezâ*, sîn'in ve zâ'nın fethalarıyla lâyık ma'nâsına. *-vâr*, edât-ı nisbetdir, takdîri *'amel-i sezâ-vâr* olup muzâf hazf edilmişdir ve izâfeti lâmiyye. *Hudâvend*, sâhib ve mâlik ma'nâsına isimdir. *Ye*, masdariyye ve burada li-ecli'z-zarûre meftûh okunur. *Ne-tuvâned*, tuvânisten masdarından nefy-i istikbâldir, kâdir olmaz demek. *Be*, sıla. *Cây*, mahal ve âvered kelimesinin mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Bârân*, bârîden masdarından sıfat-ı müşebbehe ve ba'zıları ism-i fâ'ildir dedi, yağıcı ma'nâsına, sonra nakl ile yağmura isim olmuşdur ve izâfeti lâmiyye. *Rahmet*, masdardır, esirgemek, izâfeti beyâniyye. *Bî*, edât-ı selb. *Hisâb*, bâb-ı evvelden masdardır, sayı demek. *Şin,* Hudây'a râci'. *Heme*, cümle ma'nâsına isim. *Râ*, sıla. *Resîde*, mâzîden kasem ve bârân mübtedâ olup resîde cümlesiyle berâber haberdir veyâ bârân, resîde'nin fâ'ilidir, bu sûretde cümle cümle-i fi'liyyedir. *Vav*, 'âtıfe. *Hân*, vâv-ı resmiyye ile sofra, izâfeti lâmiyye. *Ni'met*, rızıkdır, izâfeti beyâniyye. *Bî*, edât-ı selb. *Dirîğ*, dâl'ın ve râ'nın kesreleriyle esirgemek. *Şin,* Hudây'a. *Keşîde*, ism-i mef'ûl.

Perde-i, izâfeti beyâniyye ve muzâfın âhiri hâ-ı resmiyyeye râ müntehî olduğundan hâ-ı resmiyyenin fevkine bir hemze getirilmişdir. *Nâmûs*, 'ırz ve vakâr, izâfeti lâmiyye. *Bendegân*, bende'nin cem'i, kullar demek. *Be*, sebebiyye. *Gunâh*, cürm. *Ne-dered*, yırtmak ma'nâsına olan *derîden* masdarından nefy-i istikbâldir ve fâ'ili Hudây'a 'â'id olup cümlesi haberdir. *Be-gunâh*, haberin mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Vazîfe*, insân için külle yevm ta'yîn olunan rızık ve ta'âmdır ve izâfeti 'âmmın hâssa izâfetidir. *Rûzî*, yâ-ı asliyye ile rızıkdır. *Be*, sebebiyye. *Hatâ*, sevâbın nakîzi. *Ye*, izâfiyye. *Munker*, if'âl bâbından ism-i mef'ûl olup yaramaz ve çirkîn. *Ne-bered*, nûn'un fethi ve bâ'nın zammıyla nefy-i istikbâl, kesmez demek ve fâ'ili Hudây'a râci' ve *vazîfe* mübtedâ*, ne-bered* cümlesi haber ve *be-hatâ-yı* haberin mef'ûlün bih ğayr-i sarîhi ve cümlesi *ne-dered* cümlesi üzere ma'tûfdur.

[8] Kıt'a:

Ey Kerîmî ki ez-hizâne-i ğayb
Gebr u tersâ vazîfe-hor dârî

Dûst-ân-râ kocâ konî mahrûm
Tû ki bâ-duşmen-ân nazar dârî

Ey bir Kerîm ki ğayb hazînesinden, âteş ve put-peresti vazîfe yiyici tutarsın. Dostlarını kanda me'yûs edersin, sen ki düşmanlarına nazar tutarsın.

Ferrâş-i bâd-i sabâ-râ gofte tâ ferş-i zumurrudîn be-gustered ve dâye-i ebr-i behârî-râ fermûde…

Döşeyici sabâ rüzgârına Hudâ buyurdu hattâ zümrüd gibi çimenleri döşeye ve dâye gibi bahâr bulutuna buyurdu…

***

Ey, nidâ. *Kerîm*, münâdâ ve sıfat-ı müşebbehe. *Ye*, vahdet veyâ münâdâ mukadderdir, bu takdîrce Kerîm lafzının âhirindeki yâ hitâbdır. *Ki*, râbıt-ı sıfat. *Ez*, beyâniyye. *Hizâne-i*, hâ-ı mu'cemenin kesriyle hazîne ma'nâsınadır ki cem'i hazâ'in gelir ve hemze izâfet için gelmişdir ki ğayb'a izâfeti beyâniyye. *Gebr*, kâf-ı 'Acem'in fethi ve bâ'nın sükûnuyla âteş-perestdir. *Vav*, 'âtıfe. *Tersâ*, Nasârâ'ya derler, vâhidi tersâyî'dir. *Vazîfe-hor*, vasf-ı terkîbî. *Dârî*, muzâri'-i muhâtab, gebr mef'ûl-i evveli, vazîfe-hor sânîsi, ez-hizâne ğayr-i sarîhi, cümlesi ki râbıtasıyla mâ-kabline sıfatdır. *Dûst*, muhib. *Ân*, edât-ı cem' ve takdîri dûst-ânet'dir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Kocâ*, edât-ı istifhâm. *Konî*, kerden'den muzâri'-i muhâtab, dûst-ân mef'ûl-i evveli. *Mahrûm*, sânîsi. *Tû*, zamîr-i hitab olup konî kelimesinin yâ'sını te'kîd eder. *Ki*, beyâniyye. *Bâ*, sıla. *Duşmen-ân*, duşmen'in cem'i ve dârî kelimesinin mef'ûl-i evveli. *Nazar*, sânîsi ve cümlesi beyâniyyedir.

Ferrâş, döşeyici ma'nâsına, mübâlağa ile ism-i fâ'il, izâfeti beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Gofte*, mâzîden kısım, fâ'ili Hudây'a râci', *ferrâş* mef'ûlü. *Tâ*, ta'lîl. *Ferş*, döşenen nesneye derler, izâfeti beyâniyye. *Zumurrud*, zâ'nın ve mîm ve râ'nın zammeleriyle ve râ'nın teşdîdiyle bir yeşil taşdır. *-în*, yâ nisbet, nûn te'kîd, *zumurrud*'e mümâsil, yeşil ferşi demekdir ki nebâtâtdan 'ibâretdir. *Be*, harf-i istikbâl. *Gustered*, fi'l-i muzâri', fâ'ili *ferrâş*'a 'â'id, *ferş* mef'ûlüdür ve cümlesi mâ-kabline 'illetdir. Cenâb-ı Sa'dî bu fıkrada bâd-ı sabâyı ferrâşa ve tâze çimenleri zümrüde teşbîh etmişdir. *Dâye-i*, süd anası ki Türkçe taya derler ve hemze izâfiyyedir ve izâfeti beyâniyye. *Ebr*, hemze'nin fethi ve bâ'nın sükûnuyla bulut. *Behârî*, ism-i mensûb. *Fermûde*, mâzîden kısımdır ve fâ'ili Hudây'a râci'.

[9] *... tâ benât-i nebât-râ der-mehd-i zemîn be-pervered ve diraht-ân-râ be-hil'at-i nevrûzî kabâ-yi sebz-varak der-ber-kerde ve etfâl-i şâh-râ be-kudûm-i mevsim-i rebî' kulâh-i şukûfe ber-ser-nihâde ve 'usâre-i nâyî be-kudret-i û şehd-i fâ'ik şode ve tohm-i hurmâ be-terbiyeteş nahl-i bâsık geşte*.

... tâ ki etfâl-i nebâtâtı beşik gibi olan yerde besleye ve ağaçların nevrûzî hil'at mukâbilinde yeşil yaprak kaftânını üzerine giydirmiş ve şâh-ı tıfıllarının fasl-ı bahârın duhûlü sebebiyle çiçek külâhını başına vaz' eylemiş ve şeker kamışı şîresi Hudâ'nın kudretiyle hâlis bal olmuş ve hurma çekirdeği onun terbiyesi sebebiyle uzun hurmâ ağacı olmuş.

***

Tâ, harf-i ta'lîl. *Benât*, bint lafzının cem'idir ki kızlar demek. *Der*, zarfiyye. *Mehd*, mîm'in fethi ve hâ'nın sükûnuyla beşikdir, izâfeti beyâniyye. *Zemîn*, yer. *Pervered*, muzâri', fâ'ili dâye'ye râci', benât mef'ûlüdür, mehd zarfı, *tâ pervered benât-i nebât-râ der-mehd-i zemîn* takdîrinde ve cümlesi ta'lîliyyedir ve ma'lûlüyle berâber ferrâş-i bâd-i sabâ cümlesine ma'tûfdur. *Diraht*, dâl'ın kesri ve râ'nın fethi ve hâ-ı mu'cemenin sükûnuyla yaş ağaçda müsta'mel. *-ân*, edât-ı cem'. *Râ*, tahsîs, ağaçların demek. *Be*, mukâbele. *Hil'at*, libâs-ı fâhire. *Nevrûzî*, âhirindeki yâ nisbet. *Kabâ*, zammile kaftân. *Ye*, izâfiyye ve izâfeti beyâniyyedir. *Varak*, vâv'ın ve râ'nın fethiyle yaprak. *Der*, sıla. *Ber*, isti'lâ. *Kerde*, mâzîden kısım, fâ'ili Hudây'a râci' ve Cenâb-ı Sa'dî fıkra-i sâniyede tâze nebâtâtı kızlara ve bahâr bulutunu dâye'ye ve fıkrâ-i sâlisede dirâht-ân'ı a'yân-ı nâsa ve evrâkı nevrûzî hil'at'lara teşbîh buyurmuşlardır.

Etfâl, ef'âl vezninde tıfl'ın cem'idir ki yedi yaşına kadar olan çocuğa derler, ondan sonrasına sabî ıtlâk olunur, izâfet-i beyâniyye. *Şâh*, dal ve budak. *Şukûfe*, şîn'in zammıyla mutlakâ çiçek ma'nâsınadır, gerek ağaçda ve gerek yerde hâsıl olsun ba'zılar şîn'in kesriyle zabt eylemişlerdir. *Ber*, isti'lâ. *Ser*, baş. *Nihâde*, mâzîden kısım, koymuş demek, fâ'ili Hudâ, etfâl mef'ûl-i evvel-i sarîhi, kulâh-ı şukûfe sânîsi, ber-ser ve be-kudûm ğayr-i sarîhleri ve cümlesi diraht-ân'a ma'tûf.

'*Usâre*, ayn'ın zammıyla bir nesneyi sıkmakdan hâsıl olan şeydir. *Nây*, kamış veyâ hulkûm. *Ye*, vahdet veyâ nisbet. *Şehd*, şîn'in fethiyle bal. *Fâ'ik*, sülâsi bâb-ı

evvelinin ecvef-i vâvîsinden ya‘nî fâka yefûku mâddesinden ‘âlî ma‘nâsına ism-i fâ‘il. *Şode*, sayrûret ma‘nâsını mutazammın olarak mâzîden kısımdır, ‘usâre ismi, şehd-i fâ’ik haberi, be-kudreteş ğayr-i sarîhi, cümlesi ma‘tûfdur mâ-kabline. *Be*, musâhabet. *Terbiyet*, bir nesneyi beslemekdir. *Şin,* Hudây’a râci‘. *Nahl*, hurmâ ağacı. *Bâsık*, uzun. *Geşte*, mâzîden kısımdır, olmuş demek, tohm-i hurmâ mef‘ûl-i evveli, nahl sânîsi, be-terbiyet ğayr-i sarîhi yâ karîbine veyâ ba‘îdine ma‘tûfdur ve geşte kelimesi sayrûret ma‘nâsını mutazammındır.

[10] Kıt‘a:

Ebr u bâd u meh u hûrşîd u felek der-kârend
Tâ tû nânî be-kef ârî u be-ğeflet ne-horî

Heme ez-be-her tû ser-geşte u fermân-ber-dâr
Şart-ı insâf ne-bâşed ki tû fermân ne-berî

Bulut ve yel ve ay ve güneş felek iştedirler, hattâ sen bir etmeği ele getiresin ve gafletle yemeyesin. Cümle senin için mütehayyir ve mutî‘dirler, lâyık-ı ‘adâlet olmaz ki sen o emr-i İlâhîyi îfâ etmeyesin.

Der-haberest ez-ser-ver-i kâ’inât…

Haberde vardır mahlûkâtın re’îsinden…

***

Ebr, hemze’nin fethi ve bâ’nın sükûnuyla bulut ve mübtedâ. *Vav*, ‘âtıfe. *Bâd*, yel. *Vav*, ‘âtıfe. *Meh*, mâh’dan muhaffefdir ki ay. *Hûrşîd*, hâ-ı mu‘cemenin zammı ve vâv-ı mechûle ve şîn-i memdûdenin kesri ve dâl ile güneş ma‘nâsına, lafz-ı mürekkebdir. Çünkü yalnız hûr ve şîd kelimeleri de güneş ma‘nâsınadır ve bu iki lafz da hâ’nın zammı ve şîn’in kesriyle iktifâ edip hûr lafzından vâv’ı ve şîd kelimesinden ya’yı hazf ederek *hurşid* dahi câ’izdir ve bu lafzda ‘ale’l-infirâd ve ‘ale’l-ictimâ‘ sekiz luğat vardır: 1- *hûr*, 2- *hur*, 3- *şîd*, 4- *şid*, 5- *hûrşîd*, 6- *hûrşid*, 7- *hurşîd*, 8- *hurşid*.

Felek, gök. *Der*, zarfiyye. *Kâr*, iş. *-nd*, est’in cem‘i ya‘nî haber-i mübtedâdır ve edât-ı haberin cem‘-i îrâdı, ebr lafzı üzerine ‘atfolunan kelimât i‘tibârıyladır. *Tâ*, ta‘lîl. *Tû*, şomâ lafzının müfredidir. *Nân*, ekmek, ism-i cinsdir, her nev etmeğe

şâmildir. *Ârî*, âverî muhaffefidir. *Be*, musâhabet. *Ğeflet*, rahmet vezninde masdar. *Ne-horî*, yemek ma‘nâsına olan horden kelimesinden nefy-i istikbâl muhâtabdır ve mısrâ‘-ı sânînin takdîri *tâ ârî tû nânî be-kef u ne-horî be-ğeflet*’dir ve tû lafzı ârî’deki zamîri te’kîd ve nânî mef‘ûl-i sarîhi, bu cümle mısrâ‘ evvele ta‘lîldir ve ne-horî cümlesi dahi ârî cümlesine ma‘tûfdur.

Heme, cümle ma‘nâsına isim. *Ez*, ibtidâ’iyye. *Be-her*, edât-ı ta‘lîl ve lâzımü’l-izâfe olan elfâzdandır. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Ser-geşte* ve *Fermân-ber-dâr*, vasf-ı terkîbîlerdir, evvel mütehayyir ve bî-karâr ikinci mutî‘ ma‘nâlarına. *İnsâf*, ‘adâlet. *Fermân*, emr, bu beytin takdîri *heme ser-geşte’end ez-be-her tû ve fermân-ber-dâr ne-bâşed şart-ı insâf ki ne-berî tû fermân*’dır ki heme mübtedâ, ser-geşte’end haberi, ez-be-her tû habere müte‘allik ve fermân-ber-dâr habere ma‘tûf ve *şart-ı insâf ne-bâşed*’in fâ‘ili, fermân ne-berî’nin mef‘ûlü ve ne-berî cümlesi beyâniyyedir. Cenâb-ı Sa‘dî ma‘nâ-yı Hudây’a hamd ve şükrü, zikr ve beyân ve tenbîh, acz ve kusûru izhâr ve ‘ayândan sonra eltâf-ı Hakk’ın ta‘addüdü sadedinde ifâde-i âtiye ile tasliyeye bidâ’ eylemişdir.

Der-haberest, mukaddem haber ve belağu’l-‘alî şi‘rinden sonra vâki‘ *her ki ki* ‘ibâresi mu’ahher mübtedâdır ve haberden burada âtîde zikr olunacak hadîs-i kudsî murâddır. *Ez*, haberi beyândır. *Ser-ver*, ulu, izâfeti lâmiyye. *Kâ’inât*, mahlûkât ma‘nâsına.

[11] *... ve mefhar-i mevcûd-ât ve rahmet-i ‘âlemiyân ve safvet-i âdemiyân ve tetimme-i devr-i zemân Muhammed Mustafâ sallallâhu ‘aleyhi ve sellem*.

... ve mevcûdâtın mâye’ü’l-iftihârından ve ehl-i ‘âlemin rahmetinden ve âdemoğullarının güzîdesinden ve dâ’ire-i zamânın tetimmesinden Muhammed Mustafâ sallallahu ‘aleyhi ve sellem’dir.

Beyt:

Şefî‘un mutâ‘un nebiyyun kerîmun
Kasîmun cesîmun besîmun vesîmun

Muhammed sâhib-i şefâ‘atdir, emrine itâ‘at olunmuşdur, nebîdir, sahîdir. ‘Ulûmu taksîm edicidir, azîmü’l-kadrdir, gülünç yüzlüdür, zahr-i sa‘âdetleri mühr-i nübüvvetle temhîr olunmuşdur.

Beyt:

Çi ğam dîvâr-i ummet-râ ki bâşed çun tû poştî-bân

Ne ğam ümmet duvarına ki senin gibi ola arkacı.

***

Mefhar, masdar-ı mîmî, izâfeti lâmiyye. *Mevcûd-ât*, mahlûkâtdır. ‘*Âlem*, lâm’ın fethiyle *mâ-ye‘lemu bih*’in ismi. *Ye*, nisbet. *Ân*, edât-ı cem‘. *Safvet*, sâd’ın harekât-ı selâsesiyle masdardır, izâfeti lâmiyye. *Âdemî*, ism-i mensûb. *Ân*, edât-ı cem‘. *Tetimme*, tef‘îl bâbından masdardır, izâfeti lâmiyye. *Devr-i zemân*, beyâniyye, bu kelâm *lâ nebiyye ba‘dî*[4] hadîs-i şerîfine işâretdir, zîrâ dâ’ire-i nübüvvet vücûd-i seniyyeleriyle tamâm olmuşdur. *Muhammed Mustafâ*, mâ-kabline ‘atf-ı beyândır.

Şefî‘un, şîn’in fethiyle fa‘îl vezninde olarak fâ‘il ma‘nâsına sâhib-i şefâ‘at veyâ mef‘ûl ma‘nâsına makbûlü’ş-şefâ‘at demek. *Mutâ‘un*, if‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür. *Nebiyyun*, nebe’e yenbi’u‘dan ya‘nî bâb-ı sânînin[5] mehmûzü’l-lâmından aslı fa‘îl vezninde olarak nebi’ hemze yâ’ya ba‘de’l-kalb nebî olmuşdur, muhbir ma‘nâsına, cem‘i enbiyâ veyâhûd nebâvetden mu‘telu’l-lâm müşerrifun ‘ale’n-nâs demek, zîrâ şeref rif‘atdır, imdi bu ma‘nâlar lügavîdir ve ıstılâhda nebî cânib-i ulûhiyyetden teblîğ-i ahkâm için ba‘s olunan insândır, kitâb ile olur ise resûl ıtlâk olunur. *Kerîmun*, sahî ma‘nâsına sıfat-ı müşebbehedir. *Kasîmun*, kasâmet’den me’hûz ise güzel yüzlü ve kısm’dan ise ‘ilm ve ma‘rifeti taksîm edici demek. *Cesîmun*, cîm’in fethiyle ‘azîmu’l-kadr. *Vesîmun*, veseme’dendir ki ‘alâmete ıtlâk olunur, ya‘nî mübârek zahr-i sa‘âdetleri mühr-i nübüvvetle nişânlanmasından veyâ nûr-i nübüvvetle mübârek alnının tenvîrinden kinâyedir ve mısrâ‘-ı sânîde vâki‘ elfâz tecnîs-i mutarraf uslûbu

[4] “Ancak benden sonra nebi olmayacaktır.” Ebû ʿUrve Maʿmer b. Râşid el-Ezdî Maʿmer b. Râşid, *el-Câmiʿ*, thk. Ḥabîbu’r-Raḥmân el-ʾAʿẓamî (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1403/1982), md. 20390.

[5] *Nebe’e* fiili aslında sülâsi mücerredlerin üçüncü bâbından olup *nebe’e yenbe’u* şeklinde okunması lazımken müellif ikinci bâbdan (nebe’e yenbi’u) kabul etmiştir. Biz de müellifin tasarrufunu aynen koruduk.

üzere ya‘nî evvel harfinden ğayrı harfler birdir *‘ilm, kılm, silm* gibi ve bu elfâz tekerrür-i haber kabîlinden olarak *huve şefî‘un mutâ‘un nebiyyun kerîmun* takdîrindedir.

Çi, zevi’l-‘ukûlün ğayrıya mahsûs edât-ı istifhâmdır. *Ğam*, keder. *Dîvâr-i ummet*, beyâniyye. *Râ*, sıla. *Ki*, beyâniyye veyâ ta‘lîl. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Poştî-bân*, ism-i fâ‘il, bâ-ı ‘Acem’in zammı ve şîn ve tâ’nın sükûnuyla poşt arka ve bân dahi edât-ı fâ‘ildir ki arkacı demek, zahîr ve sened murâd.

[12] *Çi bâk ez-mevc-i bahr ân-râ ki bâşed Nûh keştî-bân*

Ne korku denizin dalgasından ol kimseye ki Nûh ola gemici.

Nazm:

Belağa’l-‘ulâ bi-kemâlihi keşefe’d-ducâ bi-cemâlihi
Hasunet cemî’u hisâlihi sallû ‘aleyhi ve âlihi

Muhammed vâsıl oldu derecât-ı ‘ulyâya kemâli ile Muhammed açdı zulmetleri cemâli ile, güzel oldu onun cümle ahlâkı du‘â ediniz Muhammed üzere ve ashâbı üzere.

Ki her geh ki yekî ez-bendegân-i guneh-kâr-i perîşân-rûz-gâr dest-i inâbet be-umîd-i icâbet…

Ki her vakit ki ahvâli perîşân günah-kâr bendelerden biri rücû‘ elini kabûl olur ümidiyle…

***

Bâk, memdûdenin meddiyle korkmak. *Ez*, beyâniyye. *Mevc*, mîm’in fethi ve vâv’ın sükûnuyla dalga-i bahre izâfeti beyâniyye. *Ân-râ ki*, ân kes-râ ki takdîrindedir ki *râ* edât-ı sıla ve *ki* dahi râbıtadır. *Bâşed*, muzâri‘. *Nûh*, bir peygamber-i zî-şânın ismi. *Keştî*, yâ-ı asliyye ile gemi. *Bân*, edât-ı fâ‘il, gemici ma‘nâsına.

Belağa, fi‘l-i mâzî ve tahtında müstekin fâ‘ili Cenâb-ı Muhammed’e râci‘. *El-‘Ulâ*, ayn’ın zammı ve lâm’ın fethiyle müfred ise şeref ve rif‘at ma‘nâsına olarak takdîren mensûbdur ki *belağa* kelimesinin mef‘ûlüdür ve eğer cem‘ ise müfredi ayn’ın

zammı ve lâm'ın sükûnuyla *'ulyâ*'dır ki müzekkeri a'lâ gelir, bu sûretde takdîri *derecâtu'l-'ulâ*'dır. *Be*, sebebiyye, *belağa*'ya müte'allik. *Kemâlihi*, masdar ve zamîr-i mecrûr, Muhammed'e râci'. *Keşefe*, mâzî. *Ed-Ducâ*, dâl'ın zammı ve cîmin fethiyle müfred ise zulmet ma'nâsına, cem' ise ducye kelimesinin cem'îdir ki karanlıklar demek. *Be*, *keşefe*'ye müte'allik. *Cemâlihi*, kemâlihi gibidir. *Hasunet*, fi'l-i mâzî, mü'ennes. *Cemî'u*, fâ'ili ve izâfeti lâmiyye. *Hisâl*, hâ-ı mu'cemenin kesri ile hulk ve hûy ma'nâsına olan *haslet*'in cem'i. *Sallû*, emr-i hâzır. '*Aley*, ona müte'allik. *Hi*, Muhammed'e râci'. *Ve âlihi*, 'aleyh üzerine ma'tûf.

Ki, râbıta ya'nî mübtedâyı habere rabt içindir zîrâ *der-haberest* mukaddem haber. *Her geh*, mu'ahher mübtedâdır ve *her* edât-ı istî'âb, *geh* dahi *gâh*'dan muhaffefdir ki vakit ma'nâsına. *Ki*, beyâniyye. *Yekî*, yâ'sı tenkîr. *Ez*, beyâniyye. *Bendegân*, bendenin cem'i, kâf-ı Acemî hâ-ı resmiyyeden bedel ve elif ve nûn edât-ı cem'dir, izâfeti beyâniyye. *Gunah-kâr*, âsî ma'nâsına ism-i fâ'il, zîrâ *kâr* lafzı kâf-ı 'Acem'le edât-ı fâ'ildir, sitem-kâr gibi, izâfeti beyâniyye. *Perîşân-rûz-gâr*, vasf-ı terkîbî. *Dest*, el, izâfeti mâ-kabli gibi. *İnâbet*, hemze'nin kesriyle if'âl bâbından masdar olup rücû' ma'nâsına. *Be-umîd-i icâbet*, masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir. *İcâbet*, hemze'nin kesriyle masdardır.

[13] *... be-der-gâh-i Hakk celle ve 'alâ ber-dâred. Îzid Te'âlâ der-vey nazar ne-koned bâzeş be-hând. Bâz i'râz koned bâzeş be-tazarru' u zârî be-hând. Hakk subhânehu ve Te'âlâ gûyed*: *Yâ melâ'iketî kad istahyeytu min-'abdî ve leyse lehû rabbun ğayrî fekad ğafertu lehû.*[6] *Ya'nî da'veteş-râ icâbet kerdem ve hâceteş-râ ber-âverdem. Ki ez-bisyârî-i du'â u zârî-i bende hemî-şerm dârem.*

... bâr-gâh-i semedânîye kaldırdı. Allah Te'âlâ ona iltifat etmez yine ol bende taleb-i mağfiret ede. Allah Te'âlâ yine i'râz eder yine ol bende tazarru' ve figân ile taleb-i mağfiret eyleye. Allah Te'âlâ buyurur: Ey ferişte lerim! Tahkîk kulumdan hayâ eyledim, hâlbuki ol 'abdimin olmadı benden mâ'dâ ma'bûdu. Tahkîk ben onu mağfiret eyledim. Ya'nî ol 'abdimin du'âsını kabûl etdim ve onun metâlibini is'âf etdim. Zîrâ bendenin kesret-i du'â ve feryâdından utanırım.

[6] İsmâʿîl Ḥaḳḳî b. Muṣṭafâ el-İstânbûlî el-Ḥanefî el-Ḫalvetî İsmâʿil Ḥaḳḳı Bursevî, *Rûḥu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/315.

***

Der-gâh, ‘atabe-i İlâhî murâd. *Ber-dâred*, ber-dâşten masdarından muzâri‘dir, ba‘de-zâ bu terkîbâtın takdîri *ki her geh ki ber-dâred yekî dest-i inâbet be-umîd-i icâbet be-der-gâh-i Hakk celle ve ‘alâ ez-bendegân-i perîşân-rûzgâr*’dır ki *yekî ber-dâr*’ın fâ‘ili, *dest-i inâbet* mef‘ûl-i sarîhi, *be-umîd-i icâbet* ğayr-i sarîhi, *be-der-gâh* zarfı, *ez-bendegân* ğayr-i sarîh-i sânîsi ve cümlesi beyâniyyedir. *İzid*, hemze ve zâ’nın kesriyle Hudâ demek ve *ne-koned*’in fâ‘ili. *Nazar*, mef‘ûl-i sarîhi. *Der-vey*, ğayr-i sarîhi ve *der* bâ-ı sıla ma‘nâsına ve vâv’ın fethiyle *vey* zamîr-i ğâ’ib *bende*’ye râci‘dir. *Bâz*, yine demek. *Şin, bende*’ye ‘â’id. *Be-hând*, hânden masdarından emr-i ğâ’ib. *Koned*, fâ‘ili Hudây’a râci‘. *İ‘râz*, mef‘ûlü ve hemze’nin kesriyle yüz çevirmeğe ıtlâk olunur. *Be*, musâhabet. *Tazarru‘*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, inledi. *Vav*, ‘âtıfe. *Zârî*, mâ-kabline ‘atf-ı tefsîr.

Yâ, nidâ. *Melâ’ike*, tâ’lı ve tâ’sız meleğin cem‘i ferişteler demek. *Kad*, harf-i tahkîk. *İstahbîtu*, hayâ maddesinin istif‘âl bâbına nakliyle mâzî mütekellim, utandım demek ve hayâ ‘ayb ve zemm havfından insâna ‘ârız olan tağayyür ve inkisârdır. İmdi Hudâ hakkında hayâ ‘abdi nâ-ümîd eylemeyi terkden mecâzdır. *Men*, fi‘l-i mezkûra müte‘allik. ‘*Abd*, Kul. *Ye*, mütekellim. *Vav*, hâliyye. *Leyse*, if‘âl-i nâkısadan mâzî. *Lehu*, harf-i cer, ta‘lîl içindir ve zamîr *‘abd*’e râci‘. *Rabbu ğayrî*, leyse’nin ismi ve zarf ya‘nî *lehu* haberi. *Fe*, şart-ı mahzûfa cevab. *Kad*, harf-i tahkîk. *Ğefertu*, mâzî mütekellim. *Da‘vet*, masdar. *Şin,* bende’ye râci‘. *Râ*, edât-ı mef‘ûl ya‘nî kerdem kelimesinin mef‘ûl-i evvel-i sarîhi. *İcâbet*, sânîsi. *Vav*, ‘âtıfe. *Ber-âverdem*, mâzî mütekellim, hâsıl eyledim demek. *Hâceteş*, mef‘ûlü, cümlesi kerdem cümlesine ma‘tûfdur. *Ki*, ta‘lîl. *Hemî*, *hâ* harf-i te’kîd ve *mî* edât-ı hâl. *Dârem*, muzâri‘ mütekellim, tutarım demek. *Şerm*, hayâ ma‘nâsına isim ve fi‘l-i mezkûrun mef‘ûl-i sarîhi. *Ez*, beyâniyye. *Bisyâr*, çok. *-î*, masdariyye ve hemze izâfiyyedir. *Zârî*, inledi ve hemze yine izâfet içindir.

[14] Beyt:

Kerem-bîn u lutf-i Hudâvendigâr
Guneh bende kerdest ve û şerme-sâr

Keremi gör ve Hudâ'nın lütfünü dahi gör. Günâhı kul işlemişdir, hâlbuki Hudâ mahcûbdur.

'Âkifân Ka'be-i celâleş be-taksîr-i 'ibâdet mu'terifend ki mâ-'abed-nâke hakka 'ibâdetik ve vâsıfân-i hilye-i cemâleş be-tehayyur-i mensûb ki mâ-'araf-nâk hakka ma'rifetik.

Hudâ'nın 'azameti Ka'be'sinde 'ibâdete mülâzım olanlar ibâdetteki kusurlarını mukirrlerdir ki biz sana 'ibâdet eylemedik hakk-ı 'ibâdetle ve Hudâ'nın güzelliği ziynetini vasf eyleyenler vâdî-i hayrete giriftâr olmuşlardır ki biz seni bilmedik hakk-ı ma'rifetle.

***

Bîn, görmek ma'nâsına olan *dîden* masdarından emr-i hâzır. *Kerem*, mef'ûlü. *Vav*, 'âtıfe. *Lutf*, mülâyemet, *Hudâvendigâr*'a izâfeti lâmiyye. *Kerdest*, mâzîden kısım olup mâzî değildir, zîrâ edât-ı haber ismin hâssasındandır fi'le dâhil olmaz, eylemiş demek ve aslı *kerde est* olup zarûret-i vezn için hâ-ı resmiyye ile hemze-i müctelibe hazf edilmişdir. *Guneh*, mef'ûlü ve aslı *gunâh* olup ba'de't-tahfîf *guneh* kalmışdır. *Vav*, hâliyye. *Û*, Hudâvendigâr'a 'â'id. *Şerme-sâr*, mîm'in fethiyle sîğa-i mübâlağadandır, utangan, zîrâ *-sâr* lafzı edât-ı mübâlağadandır ve ba'zıları bu kelime fi'l-asl ism-i mekândır, *şerm* hayâ ma'nâsına olduğu gibi *-sâr* dahi edât-ı mekândır ve mîm ictimâ'-ı sâkineyn sıkletini def' için meftûh kılındı demişdir.

'Âkif, mülâzım demek ve mübtedâ. *Ân*, edât-ı cem'. *Ka'be-i*, hâne-i Hudâ *Celâl*'e izâfeti lâmiyyedir. *Be*, harf-i sıla. *Taksîr-i 'ibâdet*, masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir. *Mu'terif*, ifti'âl bâbından ism-i fâ'il ve haber-i mübtedâ. *-nd*, est lafzının cem'i, ma'lûm ola ki mübtedâ cem' oldukda haberin dahi cem'-i irâdıyla mutabakatı kâ'ide-i müttehizesinden olduğundan *mu'terifend* lafzının âhirinde olan edât-ı haber cem' olarak getirilmişdir ve *be-taksîr* haberin mef'ûlün bih ğayr-i sarîhidir. *Mâ*, nâfiye. '*Abed-nâ*, fi'l-i mâzî mütekellim-i ma'a'l-ğayr. *Kef*, zamîr-i mensûb-ı muttasıl, mef'ûlü. *Hakka 'ibâdetik*, sıfatın mevsûfuna izâfeti kabîlinden olup *kâf* zamîr-i mecrûr-ı muttasıldır. *Vav*, 'âtıfe. *Vâsıf*, sülâsînin ikinci bâbından ism-i fâ'il ve mübtedâ. *Ân*, edât-ı cem' ve mâ-ba'dine izâfeti fâ'ilin mef'ûlünedir. *Hilye-i cemâl*,

beyâniyye ve hâ'nın kesri ve lâm'ın sükûnuyla hilye ziynetdir. *Şin,* Hudây'a râci'. *Be*, sıla. *Tahayyur*, tefa''ul bâbından masdar olup hayrete düşmek ve mensûb'un mef'ûlün bih ğayr-i sarîhi. *Mensûb*, haber-i mübtedâ ve *mensûbend* takdîrindedir ki edât-ı haber mâ-kabli karînesiyle hazf olunmuşdur. *Mâ*, nâfiye. '*Araf-nâ*, fi'l-i mâzî mütekellim-i ma'a'l-ğayr. *Kef*, zamîr-i mensûb-ı muttasıl. *Hakka ma'rifetik*, yine sıfatın mevsûfuna izâfeti nev'indendir ve *kâf* zamîr-i mecrûr-ı muttasıldır.

[15] Kıt'a:

Ger kesî vasf-i û zi-men porsed
Bî-dil ez-bî-nişân çi gûyed bâz

'Âşık-ân kuştegân-i ma'şûkand
Ber-neyâyed zi-kuştegân âvâz

Eğer bir kimse Hudâ'nın vasfını benden su'âl eder ise 'âşık nişânsızdan ne söyler geri, 'âşıklar ma'şûklarının maktûlleridir. Çıkmaz maktûllerden sadâ.

Yekî ez-sâhib-dil-ân ser be-ceyb-i murâkabe furû-burde bûd ve der-bahr-i mukâşefe mustağrak şode.

Velîlerden biri başını murâkabe yakasına sarkıtmış idi ve 'âlemi keşif deryâsına ğark olmuşidi.

***

Ger, edât-ı şart. *Porsed*, muzâri', *porsîden* masdarından kıyâsîdir. *Kes*, fâ'ili. *Ye*, vahdet. *Zi*, *ez*'den muhaffef. *Men*, zamîr-i mütekellim ve mef'ûlün bih ğayr-i sarîhi. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Gûyed*, muzâri', goften masdarından ğayr-i kıyâsîdir. *Bî-dil*, fâ'ili, burada 'âşık ve muhib ma'nâsına, meşhûr sâhib-i dîvân bir şâ'ir-i belîğin 'alemidir. *Bâz*, mef'ûl-i sarîhi, geri ma'nâsına veyâ edât-ı te'kîd. *Ez-bî-nişân*, murâd-ı Hudâ'dan kinâyedir ve *gûyed* fi'linin mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve *bî* lafzı edât-ı selb olduğu gibi *nişân* da 'alâmetdir. '*Âşık*, ism-i fâ'il ve mübtedâ. *Ân*, edât-ı cem'. *Kuştegân*, koşte'nin cem'i ve müfredinin âhirindeki hâ-ı resmiyye cem'inde kâf-ı Acemîye tebdîl edilmişdir. *Ma'şûk*, mahbûb ma'nâsına, esmâ'-i İlâhiyye tevkîfiyye olduğundan Allah'a ıtlâk olunmaz. *-nd*, edât-ı haber. *Ber*, harf-i te'kîd. *Neyâyed*, gelmez demek ve

âmeden masdarından nefy-i istikbâldir lâyecî'ü ma'nâsına çıkmaz, ma'nâ-yı lâzımîdir. *Âvâz*, fâ'ili. *Zi-kuştegân*, mef'ûlün bih ğayr-i sarîhi ve edât, *ne-bâyed* fi'line müte'allikdir.

Yek, esmâ'-i 'adedden birin ismi. *Ye*, tenkîr. *Ez*, beyâniyye. *Sâhib-i dil*, ehl-i kalb demek, evliyâ'ullahdan 'ibâretdir, murâd-ı musannif kendisi olmak muhtemeldir. *Ser*, baş. *Be*, sıla. *Ceyb*, reyb vezninde yakadır ve izâfeti beyâniyye. *Murâkabe*, mufâ'ale bâbından masdar olup Hudâ'dan feyze tâlip ve râgıb olmaya ıtlâk olunur. *Furû-burde bûd*, lüğat hasebiyle başını aşağıya iletmiş idi demek ise de lâkin yakaya çekmeden 'ibâretdir, ma'lûm ola ki mâzî-i naklînin âhirine *bûd* lafzı ilâve edildikde hikâye-i mâzî fi'l-mâzî olur, *hânde bûd* gibi *burde bûd* dahi bu kabîldendir. *Yekî,* fâ'ili, *Ser* mef'ûl-i sarîhi, *be-ceyb-i murâkabe* ğayr-i sarîhi. *Vav*, 'âtıfe. *Bahr-i mukâşefe*, beyâniyye ve *mukâşefe* mufâ'ale bâbından masdar olup ahvâl-i ğayba ıttılâ'a derler. *Şode*, takdîri *şode bûd*'dur, *bûd* lafzı fıkra-i evvelîde zikr olunduğundan fıkra-i sâniyede hazf edilmek kâ'ide-i mukarreredendir, edât-ı haber dahi bunun gibidir, ismi *yek*'e râci', *mustağrak* haberi, cümlesi cümleten evveli üzerine ma'tûfdur.

[16] *Ân geh ki ez-ân hâlet bâz âmed*, *yekî ez-eshâb be-tarîk-i inbisât goft*: *Ez-ân bûstân ki tû bûdî mâ-râ çi tuhfe-i kerâmet âverdî*? *Goft: Be-hâtir dâştem ki çun be-diraht-i gul be-resem dâmenî pur konem hediye-i eshâb-râ çun be-resîdem bûy-i gulem çunân mest kerd ki dâmenem ez-dest be-reft*.

Ol vakit ki o hâletden 'avdet eyledi, ashâbdan biri latîfe tarîkiyle dedi: Ol bûstândan ki sen idin bize ne kerâmet hediyesi getirdin? Dedi: Hâtırımda tutdum ki çünkü gül ağacına erişir isem bir etek doldurayım ashâba hediye için, çünkü erişdim beni gülün râyihası ancılayın sarhoş eyledi ki eteğim elden gitdi.

***

Bâz, geri. *Âmed*, fi'l-i mâzî, fâ'ili *yek* lafzına râci'. *Ez-ân hâlet*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ân geh ki*, zarfı ve *geh* gâh'dan muhaffef olarak vakit demek. *Ki*, beyâniyye. *Goft*, fâ'ili *yek* lafzına râci'. *Ez-eshâb*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve murâd mürîdândır mecâz olarak, zîrâ ashâb Hazret-i Peygambere mülâkât eden zevât-ı kirâmda hakîkat-i 'urfiyye olmuşdur. *Be-tarîk-i inbisât*, sânîsi ve küstâhâne tarîkiyle demek zîrâ mürîdi

şeyhinden kerâmet istemek sû'-i edebdir. *Ez-ân bûstân*, *bûdî*'nin mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve *bûstân* vâv ile olur ise Fârisî, vâv'sız olur ise 'Arabîdir. *Ki*, râbıta. *Mâ*, men'in cem'i. *Râ*, sıla. *Tuhfe-i*, tâ'nın zammı ve hâ-ı mühmelenin sükûnuyla hediye ve armağan ta'bîr olunur ve nev-peydâ tarafında şî'e denir, bundan ma'nâ-yı sânî murâd-ı eblağdır. *Kerâmet*, velîden da'vâya ğayr-i mukârin sâdır olan hârık-ı 'âdedir ve hemze izâfiyyedir ki kerâmet'e izâfeti beyâniyyedir. *Âverdî*, mâzî, muhâtab. *Be*, zarfiyye. *Hâtir*, gönle düşen nesne, takdîri *hâtirem*'dir. *Dâştem*, mâzî, mütekellim. *Ki*, beyâniyye. *Çun*, edât-ı ta'lîl. *Be*, sıla. *Diraht-i gul*, izâfeti lâmiyye ve dâl'ın kesri ve râ'nın fethi ve hâ'nın sükûnuyla *diraht* yaş ağaçda müsta'meldir, cem'i *diraht-ân*, kuru ise cem'i *diraht-hâ* gelir. *Resem*, muzâri', mütekellim, masdarı erişmek ma'nâsına olan *resîden* kelimesidir. *Dâmen*, etek. *-î*, vahdet. *Pur*, bâ-ı Fârisînin zammı ve râ'nın sükûnuyla dolu demek. *Konem*, muzâri' mütekellim. *Hediye-i eshâb*, izâfeti lâmiyye. *Râ*, tahsîs. *Çun*, ta'lîl. *Be*, te'kîd. *Resîdem*, mâzî mütekellim, erişdim demek. *Buy*, zammile koku, *gul*'e izâfeti lâmiyye. *Mim*, ma'nâda *mest*'e mukayyed. *Çunân*, çun ân takdîrinde olup hîn terkîbinde vâv sâkıt olmuşdur, ancılayın demek. *Mest kerd*, medhûş ve lâ yu'kal eyledi ma'nâsına. *Dâmen*, etek. *Mim*, *dest*'e mukayyed. *Be-reft*, mâzî, *dâmen* fâ'ili, *ez-dest* mef'ûl-i ğayr-i sarîhi.

[17] Kıt'a:

Ey murğ-i seher 'ışk zi-pervâne biyâmûz
K'ân sûhte-râ cân şod u âvâz neyâmed

În mudde'iyân der-talebeş bî-haber-ânend
K'ân-râ ki haber şod haberî bâz neyâmed

Ey seher kuşu 'aşkı kelebekden öğren, zîrâ ol yanmışın cânı gitdi ve savtı çıkmadı. Bu müdde'iler Hudây'ı talebde haber-dâr değillerdir, zîrâ ol kimsenin ki haberi oldu geri bir haber gelmedi.

Kıt'a:

Ey ber-ter ez-hayâl u kiyâs u gumân u vehm
V'ez-her-çi gofte'end şenîdîm u hânde'îm

Ey ‘âlî hayâlden kıyâsdan ve zandan ve vehmden ve her şeyden ki söylemişlerdir işitdik ve okuduk.

***

Ey, nidâ. *Murğ-i seher*, münâdî ve bülbül murâd ve ednâ mülâbese tarîkiyle izâfeti lâmiyyedir. ‘*Işk*, ifrât-ı muhabbet. *Zi*, beyâniyye. *Pervâne*, kelebek. *Be*, te’kîd. *Âmûz*, emr-i hâzır, öğren demek, zîrâ masdarı öğrenmek ma‘nâsına olan *âmûhten*’dir. *Ki*, ta‘lîl. *Ân*, pervâne’ye işâretdir. *Sûhte*, mâzî-i naklî, yanmış demek. *Râ*, tahsîs. *Cân*, hayvânda revân insânda müsta‘meldir ve mübtedâ. *Şod*, haberi. *Vav*, hâliyye. *Âvâz*, sadâ ve savt. *Neyâmed*, mâzî-i menfî, gelmedi demek, burada Cenâb-ı Sa‘dî parvâneyi âşık-ı sâdıka ve bülbülü âşıklık da‘vâsında bulunan müdde‘iye teşbîh eylemişdir. *În*, müdde‘iyâna işâretdir. *Müdde‘î*, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir ki da‘vâsında sâdık olmayana derler. *Der*, zarfiyye. *Taleb*, masdar. *Şin,* Hudây’a râci‘. *Bî*, edât-i selb ve cevâmide mahsûsdur. *Haber-ân*, haberin cem‘i, ân edât-ı cem‘, *-nd* lafzı edât-ı rabt-ı cem‘dir. *Ki*, ta‘lîl. *Ân*, mukadder *kes*’e işâretdir. *Râ*, sıla. *Ki*, beyâniyye veyâ râbıta. *Şod*, mâzîdir sare ma‘nâsına. *Haberî*, yâ’sı vahdet veyâ tenkîr. *Neyâmed*, evvelinde hemze bulunan kelimeye nûn-ı nâfiye dâhil oldukda yâ’ya kalb olunur.

Ey, harf-i nidâ. *Ber-ter*, harf harf üzerine dâhil olduğundan evvelki isim ma‘nâsına *ey ‘âlî* demek. *Ez*, beyâniyye. *Hayâl*, kuvve-i müdrike-i bâtıniyyenin birisi. *Vav*, ‘âtıfe. *Kiyâs*, bir nesneyi diğer nesne ile birleşdirmek. *Gumân*, kâf-ı Fârisînin zammıyla zan ma‘nâsınadır ki bir nesneyi bilmede taraf-ı râciha derler. *Vehm*, bir nesneyi bilmede taraf-ı mercûha derler. *V’ez*, takdîri *ve ez*’dir. *Her-çi*, edât-ı istifhâm, ba‘de-zâ *v’ez* lafzındaki vâv ‘âtıfedir ve mâ-ba‘dini mâ-kablindeki dört şey’e ‘atf. *Gofte’end*, mâzî-i naklînin cem‘îdir ve mâzî-i naklî mâzî-i mutlakanın âhirine bir hâ-ı resmiyye ilâvesiyle hâsıl olur: *Gofte, gofte’end, gofte’i, gofte’îd, gofte’em, gofte’îm* gibi ve âhiri hâ-ı resmiyye olduğu için edât-ı cem‘ ya‘nî *-nd* lafzı hemze-i müctelibe ile îrâd edilir. *Şenîdîm*, mâzî-i naklî mütekellim-i ma‘a’l-ğayrî, takdîri *şenîde’îm* olup zarûret-i vezn için hâ-ı resmiyye ile hemze-i müctelibe terk edilmişdir. *Hânde’îm*, bu terke karînedir ki bu dahi mâzî-i naklî mütekellim-i ma‘a’l-ğayrdır.

[18] *Meclis temâm geşt u be-âhir resîd ‘omr*
Mâ hem-çunân der-evvel-vasf-i tû mânde’îm

Meclis-i goft u gû tamâm oldu ve encâma erişdi hayât. Biz öylece senin evvel vasfında kalmışız.

Der zikr-i mehâmid-i pâdişâh-i İslâm

Pâdişah-ı İslâm'ın evsâf-ı cemîlesinin zikri beyânındadır.

Hullide mulkuhu zikr-i cemîl-i Sa'dî ki der-efvâh-i 'avâm uftâde est ve sît-i soheneş ki der-basît-i zemîn refte.

Mü'ebbed olsun onun saltanatı Sa'dî'nin zikr-i cemîli ki 'avâmın ağızlarına düşmüşdür ve onun sözünün şöhreti ki rûy-ı arza dağılmışdır.

***

Meclis, ism-i mekân, takdîri *meclis-i goft u gû*'dur. *Temâm*, masdar. *Geşt*, sâre ma'nâsına, mâzî. *Vav*, 'âtıfe. *Be*, sıla. *Âhir*, encâm. *Resîd*, resîden masdarından mâzî. '*Omr*, müddet-i hayât. *Mâ*, men'in cem'i. *Hem*, edât-ı te'kîd. *Çunân*, kezâlik demek. *Der*, zarfiyye. *Evvel-vasf-i tû*, evvelki izâfet-i lâmiyye ikinci masdarın mef'ûlüne. *Mânde'îm*, mânden masdarından mâzî-i naklî mütekellim-i ma'a'l-ğayrdır, kalmışız demek ve hemze edât-ı müctelibedir.

Der, zarfiyye. *Zikr*, zâl'ın kesriyle dil ile anmaya ve zammıyla gönül ile anmağa derler ki bir nesneyi hâtıra getirmekden 'ibâretdir. *Mehâmid*, mahmidunun cem'i ve mahmidu sülâsînin dördüncü bâbından masdar-ı mîmîdir, evsâf-ı cemîleye ıtlâk olunur ve takdîri *der-zikr-i mehâmid-i pâdişâh-i İslâmest în*'dir ki *mehâmid* mukaddem haber, *în* mu'ahher mübtedâ ve aksi de ca'izdir, ya'nî *în der-zikr-i mehâmid-i pâdişâh-i İslâmest*'dir. *Pâdişâh-i İslâm*, izâfeti lâmiyye ve takdîri ehl-i İslâm'dır.

Hullide, tef'îl bâbından mâzî mechûl ve mevki'-i du'âda vâkı'dır. *Mulk*, mîm'in zammıyla memleket ve saltanat ma'nâları beyninde müşterekdir ve *hullide*'nin nâ'ib-i fâ'ili ve tûl-i 'ömrden kinâyedir. *Zikr*, masdar, bir nesneyi hâtıra getirmek, *mehâmid'*e izâfeti beyâniyye. *Cemîl*, selîm vezinde sıfat-ı müşebbehe, güzel demek, izâfeti lâmiyye. *Sa'dî*, mü'ellif hazretlerinin mahlas-ı şerîfleri ve ism-i 'âlîleri Muhlisuddîn'dir. *Ki*, râbıta. *Efvâh*, if'âl vezninde olarak femm lafzının cem'i ve

femm'in aslı fûh olup kesret-i isti'mâlinden nâşî hâ hazf olundukda fû kalmışdır ve kelâm-ı Arab'da mâ-kabli mazmûm huve lafzından ğayrı isim bulunmadığından ve vâv ile mîm her ikisi harf-i şefevî olmada yekdiğerine münâsebetleri olduğundan vâv'ı mîm'e ibdâl eylediklerinde femm olmuşdur. Bu halde tasğîr ve cem'inde aslına red edilerek fuveyh ve efvâh dediler, ağızlar demek. '*Avâm*, hâss'ın nakîzi olan '*âm* lafzının cem'idir, halk-ı âlem murâd. *Uftâde est*, mâzî-i naklîdir, düşmüş demek. *Sît*, sâd'ın kesriyle şöret, izâfeti lâmiyye. *Sohen*, söz. *Şin,* Sa'dî'ye râci'. *Der*, sıla. *Basît*, bâ'nın fethiyle geniş. *Zemîn*, lafzına izâfetle yeryüzü murâddır. *Refte*, mâzî-i naklî, gitmiş demek.

[19] *Ve kasabu'l-habîb hadîseş ki hem-çun şeker mî-horend ve ruk'a-i munşe'âteş ki çun kâğez-i zer mî-berend ber-kemâl-i fazl u belâğat-i û haml ne-tuvân kerd, belki Hudâvend-i cihân u kutb-i dâ'ire-i zemân…*

Ve şeker kamışı gibi kelimâtına şeker misillü yerler ve yazdığı eş'âr-ı kâğıt pârelerini ki emr-i şerîf gibi etrâfa neşr ederler onun kemâl-i fazl u belâğatına nisbet eylemek mümkün değildir, belki cihânın sâhibi ve dâire-i zamânın kutbu…

***

Kasabu'l-habîb, izâfeti lamiyyedir, ma'lûm ola ki şeker kamışının kabuğunu soyup bir tabâk derûnuna ufak ufak doğrarlar ve dürlü dürlü zînetler ile tezyîn ederek üzerine gül-âb u buhûr suyu dökerler, ba'dehû herkes ehibbâsına gönderir, işde ona kasabu'l-habîb ıtlâk olunur. *Hadîs*, musannifin şîrîn kelimâtı murâd. *Ki*, râbıta. *Hem*, edât-ı te'kîd. *Çun*, nûn ile ve nûn'suz edât-ı teşbîhdir. *Mî-horend*, muzâri'-i hâl, cem'-i ğâ'ib, yerler demek, murâd iktisâb-ı telezzüz ve temettu'dur. *Vav*, 'âtıfe. *Ruk'a-i*, kâğıt pâresi ve âhirindeki tâ hâ-ı resmiyye şeklinde yazıldığından izâfet için bir hemze-i müctelibe getirmişdir. *Munşe'ât*, if'âl bâbından ism-i mef'ûlün müfred mü'ennesinin cem'idir ve inşâ lüğatda halk ve îcâd ma'nâsına ise de isti'mâlde inşâ karîhasından eş'ar söylemek ve inşâd ğayrın şi'rini okumak, bunda nazmen ve nesren musannifden sâdır olan kelimât murâddır. *Şin,* Sa'dî'ye râci'. *Ki*, râbıta. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Kâğez-i zer*, akça cem'i için verilen emr-i şerîfdir ve izâfeti ednâ mülâbese ile lâmiyyedir. *Mî-berend*, muzâri'-i hâl cem', iletirler demek. *Ber*, isti'lâ. *Kemâl*, masdar olup sülâsînin birinci veyâ dördüncü veyâ beşinci bâblarının her birinden gelir, lüğatda tamâm

ma‘nâsına lâkin bunda ‘ilm ve ma‘rifetde nihâyete vuslatdan ‘ibâretdir. *Fazl*, ‘ilm ve ma‘rifetde akrân ve emsâline tefevvukdur. *Vav*, ‘âtıfe. *Haml*, hâ’nın fethi ve mîm’in sükûnuyla burada nisbet ve izâfet ma‘nâsınadır. *Ne-tuvân kerd*, ma‘lûm ola ki *kerd* mâzîsinin evveline *tuvânisten* masdarının mâzîsi olan *tuvânist* kelimesi geldikde iktidâr masdarının mâzîsi muzâri‘i bulunan *tuvâned* geldikde muzâri‘ kısmı hâsıl olur ve tasrîfâtı *tuvânist* ve *tuvâned* kelimelerinde icrâ olunup nûn-ı nâfiye dahi onlara dâhil olur. *Ne-tuvân kerd* dahi *ne-tuvâned kerd* ma‘nâsına olduğundan fi‘il iktidârî-i menfîdir. Ba‘de-zâ *zikr-i cemîl* mübtedâ ve *ne-tuvân kerd* haberi ve bunların aralarında olan terkîb *zikr-i cemîl*’in sıfat ve ma‘tûfâtıdır ve *haml ne-tuvân kerd* mef‘ûl-i sarîhi, *ber-kemâl* ğayr-i sarîhi. *Bel*, edât-ı idrâb. *Ki*, beyâniyye. *Hudâvend*, sâhib ve mâlik ma‘nâsına isim ve mübtedâ, *cihân*’a izâfeti fâ‘ilin mef‘ûlüne. *Vav*, ‘âtıfe. *Kutb*, umûr-ı enâmın intizâmı re’y ve tedbîrine müfevvaz ve muhavvel olmasından dolayı selâtîn-i İslâmiyye’ye denilir.

[20] *... kâ’im-makâm-i melik Süleymân ve nâsır-i ehl-i îmân şâhin-şâh-i mu‘azzam atâbek-i a‘zam Muzafferuddîn Ebû Bekr b. Sa‘d b. Zengî zıllullâhi Te‘âlâ fi-erdihi rabbi irda anhu ve erdihi. Bi-‘ayn-i ‘inâyet nazar kerde est ve tahsîn-i belîğ fermûde ve irâdet-i sâdık numûde. Lâ-cerem kâffe-i enâm be-muhabbet-i û gerâyîde’end ki en-nâsü ‘alâ dîni mulûkihim*.

... Süleymân nebînin halîfesi ve ehl-i îmânın mu‘âvini mülklerin re’îsi lâlâ-yı a‘zam Muzafferüddîn Zengî oğlu Sa‘d ve Sa‘d’ın oğlu Ebû Bekr’dir, yeryüzünde Hudâ’nın gölgesi, yâ rab ondan râzı ol ve onu da râzı eyle. Çeşm-i ‘inâyet ile mütâla‘a eylemişdir ve ziyâde tahsîn buyurmuşdur ve irâdet-i sâdık göstermişdir. Bizzarûr cümle halk onun muhabbeti ile meyl etmişlerdir. Zîrâ Âdemoğulları meliklerinin ‘âdet ve kânûnu üzerinedir.

***

Kâ’im-makâm-i melik Süleymân, izâfeti lâmiyye. *Nâsır*, izâfeti fâ‘ilin mef‘ûlüne. *Ehl-i îmân*, izâfeti lâmiyye. *Şâhinşâh*, meliku’l-mülûk demek, *mu‘azzam*’a izâfeti beyâniyye. *Zıll*, gölge, lafza-i celâl’e izâfeti lâmiyye ve bu ‘ibâre Cenâb-ı

Peygamberin "es-Sultânu zıllullahi fi'l-ard ye'vî ileyhi kulli mazlûm"[7] kavl-i şerîfine işâretdir, ya'nî herkes güneş sıcağından gölgeye penâh eylediği gibi zâlimlerin şerrinden mazlûmlar da pâdişâhlara ilticâ ederler. *Fî*, zarfiyye. *Erd*, yer. *He*, Hudây'a râci'. *Rab*, yâ rab takdîrinde ve aslı rabbî olup kesre ile iktifâ olunarak *yâ* hazf edilmişdir. *İrda*, sülâsî dördüncü bâbının nâkıs vâvîsinden emr-i hâzır olup masdarı rızâ ve rızvânen gelir.

'Anhu, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve zamîr-i mecrûr Ebû Bekr'e 'â'id. *Vav*, 'âtıfe. *Erdihi*, if'âl bâbından emr-i hâzır ve âhirindeki hâ zamîr-i mensûb-ı muttasıl olup Ebû Bekr'e 'â'id, *fî erdihi* kelimesiyle musğâ olduğundan mansûb zamîri meksûr okumak lâzımdır ve yine bunların arasında cinâs-ı tâm vardır. *Be*, musâhabet. '*Ayn*, göz. '*İnâyet*, kasd ma'nâsına masdar ve *kerde est*'in maf'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ve nazar*, sarîhi ve cümlesi *hudâvend-i cihân* mübtedâsına haber-i vâki' olmuşdur. *Vav*, 'âtıfe. *Tahsîn*, masdar, izâfeti beyâniyye. *Belîğ*, ziyâde. *Fermûde*, mâzî-i naklî, fâ'ili Ebû Bekr'e râci', cümlesi *bi-'ayn-i 'inâyet nazar kerde est* cümlesine ma'tûfdur. *Vav*, 'âtıfe. *İrâdet*, if'âl bâbından masdar, *sâdık*'a izâfeti beyâniyye.

Numûde, mâzî-i naklî, göstermiş demek, bu cümle dahi yâ karîbine veyâ ba'îdine ma'tûfdur. *Lâ-cerem*, lâ ile müsta'mel lafızdır ki zarûrî demek. *Kâffe*, fâ'nın teşdîdiyle cemî' ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Enâm*, hemze'nin fethiyle halk demek, bu sûretde *kâffe-i enâm* cümle insân demek olur. *Ez*, beyâniyye. *Havâs*, hâssın; *'avâm*, 'âmmın cem'leridir. *Be-muhabbet-i û*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve zamîr Sa'dî'ye râci'. *Gerâyîde'end*, mâzî-i naklînin cem'i, meyl etmişler demek. *Ki*, ta'lîl. *En-Nâs*, mübtedâ ve Âdemoğulları demek. *'Âlâ*, harf-i cer, mukadder kâ'inûn lafzına müte'allik. *Dîn*, 'âdet, izâfeti lâmiyye. *Mulûk*, mülkün cem'i, izâfeti lâmiyye. *Hum*, cem'-i ğâ'ib zamîri ve zarf haber-i mübtedâdır.

[21] Rubâ'î:

Zi-ân geh ki tu-râ ber-men-i miskîn nazarest
Âsârem ez-âfitâb meşhûr-terest
Ger hod heme 'ayb-hâ bedîn bende derest

[7] Ebû Bekr Aḥmed b. ʿAmr el-ʿİtkî el-Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḫḫâr*, thk. Maḥfûẓurraḥmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-ʿUlûm ve'l-Ḥikem, 1988/2009), 12/17.

Her ‘ayb ki sultân bi-pesended hunerest

Ol vakitden biri ki senin ben hakîre iltifâtın vardır, eserlerim güneşden daha meşhûrdur. Eğerçi cümle me‘âyib bu bendede vardır, her ‘aybı ki pâdişâh tahsîn ede hünerdir.

Kıt‘a:

Gilî hoş-bûy der-hemmâm rûzî
Resîd ez-dest-i mahbûbî be-destem

Bedû goftem ki muşkî yâ ‘âbîrî
Ki ez-buy-i dil-âvîz-i tû mestem

Güzel kokulu bir çamur hamâmda bir gün erişdi bir mahbûbun elinden elime. Ona dedim ki misk misin yâ ‘anber misin? Zîrâ senin herkesi meftûn eyleyen kokundan sarhoşum.

***

Zi, munzu gibi ibtidâ’iyyet ifâde eder. *Ân*, ism-i işâret. *Geh*, gâh’dan muhaffefdir ki vakit ve zamân ma‘nâsınadır. *Ki*, beyâniyye. *Tu-râ*, âhirindeki *râ* lâm-ı câre misillü tahsîs içindir ve mübtedâ ve aslı *tû-râ*’dır. *Ber*, sıla. *Men*, zamîr-i mütekellim, *miskîn* lafzına izâfeti beyâniyyedir. *Nazarest*, haberi, mısrâ‘-ı evvelin takdîri *tu-râ nazarest zi-ân geh ki ber-men-i miskîn*’dir. *Âsâr*, eserin cem‘i. *Mim*, edât-ı mütekellim ve mübtedâ. *Meşhûr-terest*, terkîb-i tafdîlî ve haber. *Ez-âfitâb*, habere müte‘allik ve âfitâb güneşdir.

Ger, gerçi takdîrindedir. *Hod*, edât-ı te’kîd. *Heme*, cümle ma‘nâsına. *‘Ayb-hâ*, mübtedâ. *Bedîn*, aslı be-în’dir. *Der*, bâ’nın mutazammın olduğu ma‘nâ-yı zarfiyyeti te’kîd. *-st*, edât-ı haber. *Her*, edât-ı istî‘âb. *‘Ayb*, mübtedâ. *Ki*, râbıta. *Sultân*, mübtedâ. *Be*, te’kîd, bu bâ’yı zürefâ-yı ‘Acem meksûr ğayrıları mazmûm okur. *Pesended*, bâ-ı Fârisînin fethasıyla muzâri‘, beğene demek, cümlesi fi‘liyye olarak haberdir ve mübtedâ haberiyle berâber cümlesi ismiyye olup *her ‘ayb*’a sıfat vâki‘dir. *Hunerest*, haberdir ve hüner ‘aybın zıddıdır.

Gil, kâf-i ‘Acem’in kesri ve lâm’ın sükûnuyla çamura ıtlâk olunur. *Ye*, vahdet ve mübtedâ. *Hoş-bûy*, vasf-ı terkîbî ve mübtedâya sıfatdır. *Rûz*, gün. *Ye*, vahdet. *Resîd*, mâzî, fâ‘ili *gil*’e râci‘ ve cümlesi haber. *Ez-dest-i mahbûbî*, resîd kelimesine müte‘allik ve izâfeti lâmiyyedir. *Be*, sıla. *Dest*, el. *Mim*, esmâ ve ef‘âlin evâhirine lâhik oldukda edât-ı mütekellimdir. *Bedû*, aslı *be-û*’dur. Kâ‘ide: *în* ve *ân* ism-i işâretleriyle o zamîr-i ğâ’ibenin evveline *bâ* gelirse hemze’leri dâl’a kalb ile *bedîn* ve *bedân* ve *bedû* derler, bâ’nın fethasıyla ve zamîr *gil*’e râci‘. *Goftem*, mâzî mütekellim. *Ki*, râbıt-ı makûl-i kavldir. *Müşk*, misk. *Ye*, hitâb. *Yâ*, edât-ı terdid. *‘Abîr*, ‘anber. *Yâ*, hitâb. *Ki*, ta‘lîl. *Bûy*, koku, izâfeti mevsûfun sıfatına. *Dil-âvîz*, âvîhten’den vasf-ı terkîbî, izâfeti lâmiyye. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Mest*, sarhoş ve mısrâ’-ı sânî evvele ta‘lîldir.

[22] *Be-goftâ men gilî nâ-çîz bûdem*
Velîkin muddetî bâ-gul nişestem

Kemâl-i hem-nişîn der-men eser kerd
Ve ger ne men hemân hâkem ki hestem

Dedi ben bir hakîr çamur idim, velâkin bir zamân gül ile oturdum. Musâhabetin kemâli bana te’sîr eyledi. Yohsa ben evvel toprağım ki mevcûdum.

Allâhumme metti‘i’l-muslimîn bi-tûli hayâtihî ve zâ‘if sevâbe cemîlihî ve hasenâtihî ve irfa‘ derecete evdâ’ihî ve vulâtihî ve demmir ‘alâ a‘dâ’ihî ve şunâtihî bimâ tülâ fi’l-Kur‘âni min-âyâtihî.

Yâ Allah! Mü’minleri fâ’idelendir. Ebû Bekr’in hayâtının imtidâdıyla ve kat kat ile onun fi‘l-i hasenesinin sevâbını ve hayrâtı hasenâtının sevâbını ve kaldır dostlarının kadrini ve vâlîlerinin kadrini ve kahr eyle onun a‘dâ ve bed-hâhlarını, Kur’ân’da kırâ’at olunan şey hakkı-y-içün âyetlerinden.

***

Be, harf-i te’kîd. *Goftâ*, mâzî, fâ‘ili *gil-i hoş-bûy*’a râci‘ ve âhirindeki elif su’âl ile cevâb meyânını fark içindir ve ba‘zen tahsîn-i kelâm zımnında dahi gelir. *Gilî*, izâfeti lâmiyye. *Nâ-çîz*, lâ-şey ve lâ-i‘tibâr demek. *Bûdem*, mâzî mütekellim. *Vav*, zâ’id. *Lîkin*, edât-ı istidrâkdir ve istidrâk dahi kelâm-i mütekaddimden tevellüd eden

tevehhümü def‘dir. *Müddet*, zamân. *Ye*, vahdet. *Bâ*, müsâhabet. *Gul*, gül ile demek. *Nişestem*, oturmak ma‘nâsına olan *nişesten*’den mâzî mütekellim olup muzâri‘i *nişîned* gelir. *Kemâl*, masdar ve mübtedâ. *Hem-nişîn*, mücâliset ve müsâhabet ve kemâlin mâba‘dine izâfeti beyâniyyedir. *Kerd*, cümlesi haber. *Eser*, haberin mef‘ûl-i sarîhi. *Dermen*, ğayr-i sarîhi. *Ve ger ne*, *ve eger ne*’den tahfîfdir ki illâ ma‘nâsına. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Hemân*, hem ile ân’dan mürekkeb. *Hâk*, toprak. *Hest*, varlıkdan ve mevcûdiyetden ‘ibâret. *Mim,* mütekellim içindir, Cenâb-ı Sa‘dî bu kıt‘asında kesr-i nefs ederek pek tevâzu‘ buyurmuşlardır. Zîrâ onun fazl ve kemâline ve fesâhat ve belâğatine bu kitâbla sâ’ir âsârı şâhid-i bî-raybdır.

Metti‘, tef‘îl bâbından emr-i hâzır. *El-Muslimîn*, müslim lafzının cem‘i ve lafzen yâ ile mensûb olarak mef‘ûl-i sarîhidir. *Bi*, sebebiyye. *Tûl*, tâ’nın zammıyla uzunluk ma‘nâsına masdar. *Vav*, ‘âtıfe. *Zâ‘if*, emr-i hâzır ve *metti‘* üzerine ma‘tûfdur. *Sevâb*, ivaz ve cezâ ve mef‘ûlü. *Cemîlihî*, takdîri fi‘l-i cemîlihi’dir. *Hasenâtihî*, hasenenin cem‘i, takdîri *sevâbe hayrât-ı hasenâta*’dır. *Derecete*, mertebe. *Evdâ’ihî*, zamîr Ebû Bekr’e râci‘ ve *evdâ’, vedîd*’in cem‘i olduğu gibi dostlar demek. *Vav*, ‘âtıfe. *Demmir*, tedmîrden emirdir, bu fi‘l ‘alâ harfiyle ve ‘alâ harfi olmaksızın bir ma‘nâya olduğu cihetle ‘alâ burada mansûs olduğu ma‘nâya delâlet etmez. *Şunât*, şîn’in zammıyla mebğizler demek. *Bi*, kasem. *Mâ*, mevsûl, takdîri *bi-hakk-i mâ*’dır. *Tülâ*, mâzî mechûl. *Fî*, tülâ’ya müte‘allik. *El-Kur’ân*, Kelâmullah. *Min*, beyâniyye. *Âyâtihî*, nişân ma‘nâsına olan âyetinin cem‘i ve zamîr Kur’ân’a ‘â’id ve âyet ıstılahda kelâm-ı Mecîd’den bir mikdâra derler.

[23] *Allâhumme âmin beledehû ve ihfaz veledehû.*

Yâ Allah! Emîn eyle onun şehrini ve hıfz eyle onun oğlunu.

Şi‘r:
Lekad sa‘ide’d-dunyâ bihi dâme sa‘dehu
Ve eyyidhu el-mevlâ bi-elviyeti’n-nasr

Kezâlik tenşe’u lînetun huve ‘ırkuhâ
Ve husnu nebâti’l-arz min-keremi’l-bezr

Tahkîk-i mes‘ûd oldu ‘âlem onunla onun sa‘âdeti dâ’im olsun ve Allah Te‘âlâ onu mü’eyyed eylesin. Nusret sancakları ile Ebû Bekr gibi bir dal uzar. Ebû Bekr onun köküdür ve nebât-ı arzın güzelliği tohumun iyiliğindendir.

Îzid Te‘âlâ ve tekaddes hıtta-i pâk-i Şîrâz-râ be-heybet-i hâkim-ân-i ‘âdil-ân ve himmet-i ‘âlim-ân-i ‘âmil-ân…

Allah Te‘âlâ ve tekaddes hazretleri Şîrâz’ın pâk sınırını ‘âdil hâkimlerin heybetiyle ve ‘ilmiyle ‘âmil ‘ulemânın himmetiyle…

***

Âmin, if‘âl bâbından emr-i hâzır ve tef‘îl bâbından okunursa ma‘nâsı yâ Allah sen emânda kıl demek olduğundan belîğ olur ve altı fıkrada vâki‘ emir sîğaları muvakka‘ du‘âda îrâd edilmişdir. *Beled*, bâ’nın ve lâ’mın fethalarıyla şehirdir, cem‘i bâ’nın kesriyle bilâd veyâ zammıyla büldân gelir. *Ve ihfaz*, hemze-i vaslın kesriyle emr-i hâzır. *Veled*, oğuldur. *Lekad*, kasem-i mahzûfa cevâb. *Sa‘ide*, sülâsînin dördüncü bâbından mâzî. *Ed-Dunyâ*, fâ‘ili. *Bihi*, zamîr-i mecrûr Ebû Bekr’e râci‘ ve harf-i cer *sa‘ide* kelimesine müte‘allik.

Dâme, mâzî. *Sa‘de*, sîn’in fethi ve ‘ayn’ın sükûnuyla îhâm tarîkiyle zikr edilmişdir, ya‘nî Ebû Bekr’in sa‘âdeti veyâ Sa‘d adlı mahdûmu dâ’im olsun demek. *Eyyidhu*, zamîr Ebû Bekr’e râci‘ ve *eyyid* te’yîd masdarından mâzî olup, *Dâme*, üzerine ma‘tûfdur. *El-Mevlâ*, fa‘ili ve efendi demek. *Bi*, eyyid fi‘line müte‘allik. *Elviyet*, ef‘ilet vezni üzere *livâ*’nın cem‘idir ki sancaklar demek. *En-Nasr*, masdar olup nusret ve zafer ma‘nâsına Ebû Bekr’e işârettdir. *Tenşe’u,* bâb-ı sülâsîden muzâri‘ mü’ennes, uzar demek ve âhirindeki hemze’yi telbîn edip elif’e kalb etmişler. *Lînetun*, bunda dal ve budak ma‘nâsınadır ki Ebû Bekr’in oğlundan kinâyedir ve *tenşe’u* kelimesinin fa‘ilidir. *Huve*, mübtedâ ve Ebû Bekr’e râci‘.

‘Irkuhâ, ‘ayn’ın kesri ve râ’nın sükûnuyla tamara derler, bunda kök murâd ve zamîr *lîne*’ye râci‘ ve haber-i mübtedâdır ve cümle-i ismiyye *lînetun*’un sıfatı. *Vav*, ‘âtıfe. *Husn*, güzellik. *Nebât*, ot, izâfeti lâmiyye. *El-Arz*, zemîn. *El-Bezr*, bâ’nın fethiyle tohumdur. *Îzid*, hemze ve zâ’nın kesreleriyle Hudâ ma‘nâsınadır. *Hıtta*, hâ’nın kesri ve tâ’nın fethi ve teşdîdiyle sınır demek, *pâk*’e izâfeti beyâniyye, Şîrâz’a lâmiyye

ve Şîrâz Cenâb-ı Sa‘dî’nin ve hâce Hâfız’ın maskat-i re’sleridir. *Be*, sebebiyye. *Heybet*, mehâbet ve celâldir, *hâkim-ân*’a izâfeti lâmiyye ve *‘âdil-ân*’a beyâniyye. *Vav*, ‘âtıfe. *Himmet*, hâ’nın fethi ve kesriyle kasd ve irâde ma‘nâsına, *‘âlim-ân*’a izâfeti masdarın fâ‘iline ve *‘âmil-ân*’a beyâniyyedir.

[24] *... tâ zemân-i kıyâmet der-emân-i selâmet nigeh dâred.*

... vakt-i kıyâmete kadar emn ve selâmetde hıfz eylesin.

Kıt‘a:

Ne-dânî ki men der-ekâlîm-i ğurbet
Çerâ rûz-gârî be-kerdem direngî

Birûn reftem ez-teng-i Turk-ân ki dîdem
Cihân derhem uftâde çun mûy-i zengî

Heme âdemî-zâde bûdend lîkin
Çu gorg-ân be-hûn-hârgî tîz-çengî

Bilmez misin ki ben ğurbet iklîmlerinde, niçin bir müddet eyledim meks. Şîrâz’dan taşra gitdim Türklerin zulmünden ki gördüm, cihan halkı birbirine karışmış Arab saçı gibi. Cümlesi Âdemoğlu idiler lâkin, kurtlar gibi kan içicilikde keskin pençeli idiler.

***

Emân, emânet ve emîn olmak, *selâmet*’e izâfeti beyâniyye ve emân ve zamân meyânında tecnîs-i mutarraf vardır ve bu terâkîb zü’l-kâfiyeteyn vâki‘ olmuşdur. *Nigeh*, nigâh’dan muhaffef. *Dâred*, muzâri‘ hıfz eyleye demek ve bu terkîb mevki‘-i du‘âda vâki‘dir. Ba‘de-zâ nigâh lafzı dâşten ve dârîden müştakkâtıyla isti‘mâl olundukda hıfz ve siyânet ve kerden müştakkâtıyla müsta‘mel olunca nazar ma‘nâlarını ifâde eder.

Ne-dânî, neyf-i istikbâl muhâtab, hitâb-ı ‘âm ve istifhâm-ı inkârî tarîkiyle bilmez misin demek. *Ki*, beyâniyye. *Ekâlîm*, iklîmin cem‘i ve reb‘-i meskûnu yedi hisseye bölmüşler ve her bir hissesine iklîm demişler ve ekâlîm lafzını cem‘-i irâddan,

musannifin ekser ma‘mûre-i arzı seyâhat eylediklerini iş‘ârdır, izâfeti beyâniyye. *Ğurbet*, küdret vezninde masdar ve bu kelimenin mâzî ve muzâri‘i sülâsîden müsta‘mel olmayıp belki ifti‘âl ve tefe‘‘ül bâbından gelir, zîrâ iğterebe ve teğerrebe denilir. *Çerâ*, edât-ı ta‘lîl. *Rûz-gâr*, zaman. *Ye*, vahdet. *Direng*, dâl’ın kesri ve râ’nın fethiyle eğlenmeye derler. *Birûn*, bîrûn gibi taşra demek. *Reftem*, mâzî mütekellim. *Ez*, beyâniyye. *Teng*, ‘ar, izâfeti lâmiyye.

Turk-ân, murâd ehl-i İslâm’a ezâ ve cefâ eden Hülâgû ‘askerleridir. Bunlar ibtidâ-ı zuhûrlarında müslim değil idiler ve ekser memâlik-i ‘Arab ve ‘Acem’i istîlâ etmişler, sonra cümlesi şeref-i İslâm ile müşerref olmuşlardır. Bu suretde *teng-i Turk-ân*’dan murâd onların etvâr-ı nâ-ma‘kûle ve evzâ-ı ğayr-i müstahseneleridir. *Derhem*, karışık demek. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Mûy*, saç, izâfeti beyâniyye. *Zengî*, ‘Arab memleketi ve siyâhlar vatanı ve âhirindeki yâ nisbet ifâde eder. *Heme*, cem‘ ma‘nâsına. *Bûdend*, mâzî cem‘. *Lîkin*, edât-ı istidrâk ve mısrâ-‘ı sâniye merhûndur. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Gork*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla kurd. *Ân*, edât-ı cem‘ ve gorkân mübtedâ. *Be*, zarfiyye. *Hûn-hârgî*, hârîden masdarından vasf-ı terkîbî ve âhiri hâ-ı resmiyye olan kelimeye *yâ* geldikde kâf-ı ‘Acemîye tebdîl olunur, kan içicilikde demek. *Tîz-çeng*, vasf-ı tekîbî, keskin tırnaklı ma‘nâsına ve haber-i mübtedâdır. *Ye*, tenkîr ve *be-hûn-hârgî* haberin mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi.

[25] *Çu bâz âmedem kişver-i âsûde dîdem*
Peleng-ân rehâ kerde hûy-i pelengî

Derûn merdumî çun melek nîk-mahzar
Birûn-i leşkerî çun hizebr-ân-i cengî

Çunân bûd der-‘ahd-i evvel ki dîdem
Cihân pur zi-âşûb u teşvîş u tengî

Çunîn şod der-eyyâm-i sultân-i ‘âdil
Atabek Ebû Bekr Sa‘d b. Zengî

Çünkü ‘avdet eyledim iklîmi râhat gördüm, kaplanlar terk eylemişler kaplanlık tabî‘atını. Şehrin içerisi bir nev‘i âdemlar idi melek gibi güzel tabî‘atlı, şehrin hâricindeki ‘asker cenk arslanları gibi idiler. Öyle idi zamân-ı sâbıkda ki gördüm,

dünyâ dolu fitne ve karışıklıkdan ve darlıkdan. Böyle oldu sultân-ı ‘âdilin zamânında, Atabek Zengioğlu Sa‘d ve Sa‘d’ın oğlu Ebû Bekr’dir.

***

Çu, ta‘lîl. *Bâz âmedem*, mâzî mütekellim, ‘avdet eyledim demek. *Kişver*, kâf-ı ‘Arabînin kesriyle iklîm. *Âsûde*, elif-i memdûde ve sîn-i mazmûme ile *âsûden* masdarından ism-i mef‘ûldür, galebe-i isti‘mâl ile ism-i mutlak menziline tenzîl ve râhat ma‘nâsına da isti‘mâl olundu. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî-i nefs-i mütekellim vahdedir, ben gördüm demekdir, muzâri‘i ‘alâ ğayri’l-kıyâs *bîned* gelir. *Peleng*, bâ-ı Fârisî ile kaplan demek. *Rehâ kerde*, mâzî-i naklî, takdîri *rehâ kerde’end,* li-ecli’z-zarûre edât-ı haber hazf edilmişdir. *Hûy*, tabî‘at, izâfeti beyâniyye. *Pelengî*, âhirindeki yâ masdariyyedir, imdi *peleng-ân* mübtedâ, *rehâ kerde* haberi ve *hûy-i pelengî* haberin mef‘ûl-i sarîhidir.

Derûn, takdîri *derûn-i şehr* olup li-ecli’z-zarûre terk edilmişdir. *Merdumî*, yâ vahdet-i nev‘iyye. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Melek*, ferişte. *Nîk-mahzar*, vasf-ı terkîbî. *Birûn*, yâ’lı yâ’sız taşra demek, takdîri *birûn-i şehr-i leşkerî*’dir. *Hizebr*, hâ’nın kesri ve zâ’nın fethiyle ve bâ’nın sükûnuyla arslanlardır. *Ân*, edât-ı cem‘. *Ceng*, savaş, yâ nisbet. *Çunân*, aslı *çun ân*’dır, tahfîfen vâv’ı hazf edilmişdir. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *‘Ahd-i evvel*, izâfet-i beyâniyye ile zamân-ı evvel demek. *Ki*, râbıt-ı sıfat. *Dîdem*, mâzî-i mütekellim ve mısrâ-ı sânîye merbûtdur. *Âşûb*, elif-i memdûde ile fitne. *Vâv*, ‘âtıfe. *Teşvîş*, tef‘îl bâbından masdardır, bunda *âşûb*’a ‘atf-ı tefsîrî düşmüşdür.

Teng, tâ’nın fethi ve nûn’un sükûnuyla dar demek. *Ye*, masdariyyet içindir. *Çunîn*, çun în takdîrindedir. *Şod*, fi‘l-i mâzî, muzâri‘i ğayr-i kıyâs olarak *şeved* gelir, vâv’ın ve şîn’in fehalarıyla emr-i hâzır şev gelir. *Der*, zarfiyye. *Eyyâm*, zamândır, izâfeti ednâ mülâbese ile lâmiyye. *Sultân-i ‘âdil*, mevsûfun sıfatına izâfeti nev‘indendir. *Atabek*, kâf-ı ‘Arabiyle lakab. *Ebû Bekr*, künye. *Sa‘d*, lisân-ı ‘Arabîde ‘alameyn beyninde olan ibn lafzından hemze hazf olunduğu gibi lisân-ı Fârisîde ibn lafzı hazf olunmak kâ‘idedir. Bu cihetle takdîri Ebû Bekr b. Sa‘d’dır, gerçi Ebû Bekr künyedir, şöhretinden ‘alem-i menzilete tenzîl olunmuşdur.

[26] Kıt‘a:

İklîm-i Pârs-râ ğam ez-âsîb-i dehr nîst
Tâ ber-sereş buved çu tûyî sâye-i Hudâ

İmrûz kes nişân ne-dihed der-basît-i hâk
Mânend-i âsitân deret me'men-i rızâ

Ber-tust pâs-i hâtir-i bî-çâregân u şukr
Ber-mâ u ber-Hudây-i cihân-âferîn cezâ

Pârs iklîmine keder zamânın fitnesinden olmadı, mâdem ki onun başında ola bir senin gibi Hudâ gölgesi. Bugün kimse nişân vermez rûy-ı zemînde, senin kapının eşiği gibi ola rızâ makâmı. Senin üzerine lâzımdır bî-çârelerin hâtırını hıfz ve şükür de, bize lâzımdır ve Allah Te'âlâ'ya dahi mükâfât lâzımdır.

***

İklîm, memleket, *Pârs*'a izâfeti lâmiyye. *Râ*, sıla veyâ tahsîs. *Âsîb*, bunda fitne ve *âşûb*, *deh*r'e izâfeti lâmiyye. *Nîst*, bunda edât-ı nefydir, ma'nâ *ğam* lafzından musallat olup takdîri *ğam nîst* ya'nî ğam ve keder değil demekdir, yohsa *nîst* lafzı ef'âl-i nâkısadan *leyse* ma'nâsına gelir demek, ğalat-ı mahzdır, zîrâ *nîst* iki harften mürekkebdir fi'il değildir beki nî lafzı *leyse*'ye müşâbih *mâ* ma'nâsına olup ğam ismi, haberi mahzûf, *iklîm-i Pârs-râ* haberin 'illeti, *ez-âsîb* mahzûfun mef'ûlün bih ğayr-i sarîhi, imdi mısrâ'ın takdîri *nî ğam hâsılest iklîm-i Pârs-râ ez-âsîb-i dehr*'dir. *Tâ*, tevkîtiyye. *Ber*, sıla. *Sereş*, zamîri *iklîm*'e râci'. *Buved*, bâ'nın zammı ve vâv'ın fethiyle muzâri'dir. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Tûyî*, bir senin gibi demek, yâ-ı evvelî nefs-i kelimeden sânî vahdetdir.

Sâye-i Hudâ, lâmiyye ve hemze izâfiyyedir. *İmrûz*, rûz ve şeb ve sâl misillü elfâza esmâ'-ı işâretden karîbe-i mevzû' olan *-în* lafzı dâhil oldukda hemze'nin kesresine delâlet eyleyen yâ hazf olunarak nûn mîm'e kalb olunur, imrûz ve imşeb ve imsâl denir, bu sûretde imrûz bugün demek. *Kes*, mübtedâ ve kimse demek. *Nişân*, 'alâmet. *Ne-dihed*, nefy-i istikbâl fâ'ili *kes*'e râci' tahtında müstekin zamîrdir ve cümlesi fi'liyye olarak haber-i mübtedâdır ve *nişân* mef'ûl-i evveli ve *imrûz* zarf-ı zamanî. *Der-basît-i hâk*, zarf-ı mekânî ve murâd rûy-i arzdır ve izâfeti lâmiyye.

Mânend, gibi, izâfeti fâ‘ilin mef‘ûlüne. *Âsitân*, eşik. *Der*, kapı, izâfeti lâmiyye. *Te*, edât-ı hitâp ve *mânend* lafzı *ne-dihed*'in mef‘ûl-i sânîsidir.

Me'men-i rızâ, izâfeti lâmiyye ve *mânend, deret*'den bedeldir. *Ber*, isti‘lâ. *Tust*, fi'l-asl *tû est* olup vasille *tû* lafzından vâv hazf edilmişdir, senin üzerine lâzım ve vâcibdir demek ve mukaddem haberdir. *Pâs*, mu'ahher mübtedâ ve *pâsîden* hıfz ve siyânet ma‘nâsına izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Hâtir*, izâfeti lâmiyye. *Bî-çâregân*, bî-çâre'nin cem‘idir ki fukarâ ve zü‘afâdan ‘ibâretdir. *Vav*, ‘âtıfe. *Şukr*, mübtedâ ve mısrâ‘-ı sânîye merhûndur. *Ber-mâ*, haberi ve takdîri *ber-mâst*'dır ve *şukr*'ün burada Allah Te‘âlâ'ya ve pâdişâha ta‘mîmi câ'izdir. *Vav*, ‘âtıfe. *Hudây*, mukaddem haber ve izâfeti beyâniyye. *Cihân-âferîn*, âferîden masdarından vasf-ı tekîbî, cihân yaradıcı demek. *Cezâ*, mu'ahher mübtedâ, sevâb ve ‘ivaz ma‘nâsına.

[27] *Yâ Rab zi-bâd-i fitne nigeh-dâr hâk-i Pârs*
Çendân ki hâk-râ buved u bâd-râ bekâ

Ey Hoda! Fitne rüzgârından hıfz eyle Pârs toprağını, o kadar ki küre-i turâb ola ve rüzgârında sebâtı ola.

Der-sebeb-i te'lîf-i kitâb-i Gulistân

Gülistân kitâbının sebeb-i te'lîfi beyânındadır

Yek şeb te'emmul-i eyyâm-i guzeşte mî-kerdem ve ber-‘omr-i telef-kerde te'essuf mî-hordem ve seng-i serâçe-i dil-râ be-elmâs-âb-i dîde mî-suftem ve în beyt-hâ-râ munâsib-i hâl-i hod mî-goftem.

Bir gece eyyâm-ı mâziyeyi tefekkür eylerdim ve telef eylediğim ‘ömr üzerine esef eyler idim ve gönül hânesinin taşını elmâs gibi berrak göz suyuyla deler idim ve bu beyitleri kendi hâlime münâsib söyler idim.

***

Yâ Rab, li-ecli'z-zarûre tahfîf ile kırâ'at olunur. *Bâd-i fitne*, izâfeti beyâniyyedir. *Nigeh-dâr*, hıfz eyle demek, zîrâ *nigeh* kelimesi *dâr* lafzıyla terkîb edilmişdir, nigeh hıfz ma‘nâsına ism-i câmiddir, dâr lafzıyla tasarruf olunup hıfz ma‘nâsına, nigeh-dâşt *yehfiz* ma‘nâsına, nigeh dâred *ihfaz* ma‘nâsına, *nigeh-dâr* denir,

dernek-i meks ma‘nâsına ism-i câmid olup kerd lafzıyla tasarruf olunduğu gibi. *Hâk*, mef‘ûlü, izâfeti lâmiyye. *Pârs*, bâ-ı ‘Acem ile ve fâ ile lüğat olup memleket-i Şîrâz’a derler. *Çendân*, o kadar demek. *Ki*, beyâniyye. *Hâk-râ*, râ tahsîs. *Vav*, ‘âtıfe. *Bâd*, murâd havâdır, ya‘nî küre-i havâ hâk’e ma‘tûf olup takdîri *hâk-râ ve bâd-râ bekâ buved*’dir. *Yek*, esmâ-ı a‘dâddan birin ismi. *Te’emmul*, masdar, izâfeti mef‘ûlüne. *Eyyâm*, zamândan ‘ibâretdir, izâfeti beyâniyye. *Guzeşte*, mâzî-i naklî, geçmiş demek. *Mî-kerdem*, hikâye-i hâl-i mâzî, eyler idim demek. *Vav*, ‘âtıfe. *Ber*, sıla. ‘*Omr*, izâfeti beyâniyye.

Telef-kerde, telef eylemiş demek, amâ burada telef eylediğim ma‘nâsınadır, zîrâ takdîri ‘*omr-i telef-kerde-i hod*’dur. *Te’essuf*, hemze ve sîn’in fethalarıyla esef mâddesinin tefe‘‘ul bâbına nakliyle masdardır, ğam’a derler. *Mî-hordem*, fıkra-i ûlânın kâfiyesine muvâfık olsun için hâ-yı Rûm zamme ile okumak icâb eder, *horden* ekl ma‘nâsınadır. *Seng*, izâfeti lâmiyye, mecâzen. *Serâçe*, sarâydan muhaffef olan *serâ* lafzının tasğîridir ki hâne demek, izâfeti beyâniyye. *Dil*, gönül. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be*, isti‘âne. *Elmâs*, bir zî-kıymet cevherdir ki hep sarb ve muhkem cevâhiri onunla delerler, Cenâb-ı Sa‘dî’nin kelâmı da bu ma‘nâyı îmâ eder, izâfeti müşebbehün-bih’in müşebbeh’e izâfeti nev‘indendir. *Âb*, izâfeti lâmiyye. *Dîde*, çeşm ma‘nâsına hikâye-i hâl-i mâzî, deler idim demek. *Vav*, ‘âtıfe. *În*, beyitlere işâret. *Munâsib*, mufâ‘ale bâbından ism-i fâ‘ildir, izâfeti mef‘ûlünedir. *Hâl*, izâfeti lâmiyye. *Hod*, kendi. *Mî-goftem*, hikâye-i hâl-i mâzî, söyler idim demek. *În beyt-hâ*, makûl-i kavl.

Munâsib-i hâl-i hod, makûl-i kavlden hâldir.Bu dört fıkra yek-diğerine ma‘tûf olmakla üslûb vasla dâhil oldığı-y-içün muttasıl yazılmışdır. Zîrâ ‘ilm-i me‘ânîde zikr olunduğu üzere vasl, cümlelerden ba‘zısını ba‘zı âher üzere ‘atfa ve fasıl, cümlelerden ba‘zısının ba‘zısı üzere ‘atfını terke derler; beynlerinde tekâbül-i ‘adem ve meleke vardır.

[28] Mesnevî:

Her dem ez-‘omr mî-reved nefesî
Çun nigeh mî-konem ne-mând besî

Ey ki pencâh reft u der-hâbî
Meger în penc-rûz der-yâbî

Hacl ân kes ki reft u kâr ne-sâht
Kûs-i rihlet zedend u bâr ne-sâht

Hâb-nûşîn bâmdâd-i rahîl
Bâz dâred piyâde-râ zi-sebîl

Her ki âmed...

Her sâ‘at ‘ömürden bir nefes gider, çünkü bakdım kalmamış çok. Ey o kimse ki elli gitdi hâlbuki uykudasın, me’mûl ki bu beş günde esbâb-ı âhireti tedârik edesin. Mahcûb o kimsedir ki gitdi ve iktisâb-ı a‘mâl-i hayriye etmedi, göç davulunu çaldılar ve esbâb-ı âhireti tehyi’e etmedi. Göç ertesinin tatlı uykusu, mâni‘dir yayayı yoldan. Her kimse ki geldi...

***

Her, edât-ı istî‘âb. *Dem*, vakt. *Nefesî*, yâ’sı vahdetdir. *Çun*, vâv-ı resmiyye ile edât-ı ta‘lîdir, çünkü ma‘nâsına. *Nigeh mî-konem*, muzâri‘ mütekellim, bakdım demek. *Ne-mând*, mâzî menfî, kalmadı demek. *Besî*, yâ’yla ve *bes* yâ’sız ve *besâ* elif ile çok demek. *Ey*, harf-i nidâ, münâdî mahzûf olduğundan takdîri *ey ân ki*’dir. *Ki*, harf-i râbıta sıfat. *Pencâh*, esmâ-ı a‘dâddandır, elli demek, murâd ‘ömrün ekseridir. *Reft*, mâzî. *Vav*, hâliyye veyâ ‘âtıfe. *Der*, zarfiyye. *Hâb*, uyku ve rü’yâya derler, bunda ğafletden kinâyedir. *Meger*, edât-ı temennî, me’mûl ve mercûdur ki demek. *În penc rûz*, ‘ömrün ekalli murâddır. *Der-yâbî*, der-yâften masdarından muzâri‘ muhâtab, müfredi *der-yâbed* gelir. *Hacil*, hâ’nın fethi ve cîm’in kesriyle sıfat-ı müşebbehedir, utanmakdan hâsıl olan hayret ve dehşete derler ve bunun masdarı hâ’nın ve cîm’in fethalarıyla *hacel* gelir.

Ki, râbıt-ı sıfat. *Ne-sâht*, mâzî-i menfî, lüğatda yapmadı demek, ammâ isti‘mâlde hâsıl eylemedi ma‘nâsına. *Kûs*, bir nev‘ büyük davuldur, izâfeti lâmiyye. *Rihlet*, râ’nın kesri ve hâ-ı mühmelenin sükûnuyla ve lâm’ın fethiyle göçmek ma‘nâsına. *Zend*, mâzî cem‘, fa‘ili kûs’ı çalanlardır. *Vav*, hâliyye. *Bâr*, yük ma‘nâsına, *rihlet zedend* kelimesinin mef‘ûlü, *nâr* dahi ne-sâht’ın. *Hâb*, uyku, izâfeti beyâniyye. Nûşîn, terkîb-i nisbî, zîrâ yâ harf-i nisbet ve nûn dahi yâ-ı nisbeti te’kîd için gelmişdir, imdi nûş bala ve her tatlıya ıtlâk olunur, ammâ şimdi şîrîn gibi tatlı ma‘nâsında

müsta‘meldir, izâfeti lâmiyye. *Bâmdâd*, bâm gibi erte ma‘nâsında, izâfeti lâmiyye. *Rahîl*, göçmenin ismi. *Bâz dâred*, dâşten masdarından muzâri‘dir, bi-hasebi’l-isti‘mâl mâni‘ olur demek. *Piyâde*, yayan. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Zi*, beyâniyye. *Sebîl*, yol.

Cenâb-ı Sa‘dî bu beytinde lezâ’iz-i dünyeviye ile meşgûl olan kimse iktisâb-ı zâd-ı râh-ı âhirete dest-res olamayacağını beyân buyurmuşdur.

[29] *... ‘imâretî nev sâht*
Reft u menzil be-dîgerî perdâht

V’ân diger poht hem-çunîn hevesî
V’în ‘imâret be-ser ne-bord kesî

Yâr-i nâ-pây-dâr dûst me-dâr
Dûstî-râ ne-şâyed în ğaddâr

Nîk u bed çun hemî-be-bâyed mord
Hunuk ân kes ki gûy-i nîkî bord

... bir cedîd binâ düzdü, gitdi ve binâyı bir ğayrısına terk eyledi. Ve o diğeri dahi pişirdi böyle bir hevesi, bu dünyâ bir kimseyi ğâyete iletmedi. Sebâtsız yâri dost tutma, dostluğa yaraşmaz bu dünyâ. Çünkü iyi ve fenâ bahtlı ölecekdir, sa‘âdetli o kimsedir ki iyilik topunu iletdi.

***

‘İmâret, fi’l-asl ‘ayn’ın kesriyle sülâsînin bâb-ı evvelinden masdar olup bir nesneyi ma‘mûr eylemek ma‘nâsınadır, sonra binâ’da isti‘mâl eylemişlerdir. *Ye*, vahdet. *Nev*, nûn’un fethi ve vâv-ı asliyye ile cedîd demek. *Sâht*, mâzî, düzdü ve yapdı demek, muzâri‘i *sâzed* gelir. *Perdâht*, fi‘l-i mâzî, tamâm eylemek ile tahliye meyânında lafz-ı müşterekdir. *Menzil*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-dîger*, ğayr-i sarîhi. *Ye*, vahdet, cümlesi fi‘liyyedir ve muzârî‘i *perdâzed* gelir. *V’ân diger*, beyt-i mütekaddimde muharrer olan *dîger*’dir. *Poht*, mâzî. *Hem*, edât-ı te’kîd. *Çunîn*, böyle demek, yeni ‘imâret binâ eylemeğe işâretdir. *V’în ‘imâret*, murâd dünyâdır ve *ne-bord* kelimesinin mukaddem mef‘ûlüdür ve *be-ser* ğayr-i sarîhi. *Kesî*, fâ‘ili veyâhûd *în*

‘imâret mübtedâ, *ne-bord* haberi ve *kesî ne-bord*’un mef‘ûl-i sarîhi ve *be-ser* ğayr-i sarîhidir. *Yâr*, yoldaş, izâfeti beyâniyye. *Nâ*, harf-i tavsîf-i nefy.

Pây-dâr, dâşten’den vasf-ı terkîbî, lüğat hasebiyle ayak tutucu demek ise de isti‘mâlde sâbit kadem ma‘nâsınadır. *Me-dâr*, nehy-i hâzır, *yâr* mef‘ûl-i evveli, *dûst* sânîsi. *Dûstî*, yâ’sı masdariyye, *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ne-şâyed*, şâyesten masdarından nefy-i istikbâl. *În ğaddâr*, pek vefâsız demek ve mu’ahher mübtedâ. *Ne-şâyed*, mukaddem haber, *dûstî-râ ne-şâyed*’in mef‘ûlüdür. *Nîk*, iyi. *Bed*, fenâ. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Hemî*, edât-ı te’kîd. *Be-bâyed*, fi‘l-i müstakbel, müfred-i ğâ’ib. *Mord*, mâzîdir, masdar ma‘nâsına, zîrâ mâzî muzâri‘e mukârin oldukda masdar ma‘nâsını ifade eder. *Hunuk*, hâ’nın ve nûn’un zammıyla soğuk ile mübârek meyânında müşterek lafızdır, *âb-ı hunuk* soğuk suya ve *hevâ-yi hunuk* soğuk havâya ıtlâk olunur, bunda bahtlı ve sa‘âdetli ma‘nâsınadır. *Ân*, ism-i işâret.

Kes, kimse. *Ki*, râbıta. *Gûy*, top, beyâniyye. *Nîkî*, yâ’sı masdar. *Bord*, fi‘l-i mâzî. İyilik topunu dünyâ meydânında kapmakdan murâd dünyâdan hayrât u hasenât ile gitmekdir. Bunun beyânı şu vechiledir ki bir topu bir meydânın ortasına vaz‘ ederler ve o meydâna hudûd ta‘yîn ederler ve bir kaç uzun çevgânlı ve atlı bu topu çelerler ve her kanğı kimse mezkûr topu ta‘yîn edilen hudûddan ihrâç eder ise sâ’irine ğâlib olduğundan devlet onundur ve *bord* kelimesinin fâ‘ili *kes*’e râci‘dir.

[30] *Berg-i ‘ayşî be-gûr-i hîş fîrist*
Kes neyâred zi-pes-i tû pîş fîrist

‘Omr berfest u âfitâb-i temûz
Endekî mând hâce ğirre henûz

Ey tehî-dest refte der-bâzâr
Tersemet pur neyâverî destâr

Hayât-ı ebedî esbâbını kabrine gönder, kimse getirmez senden sonra ileriden gönder. ‘Ömr-i insân kar gibidir ve mâh-ı Temmuzun güneşi, az bırakdı hâlbuki Sa‘dî mağrur el-ân. Ey eli boş gitmiş bâzâra, korkarım sen dolu getirmezsin mendili.

***

Berg, bâ'nın fethi ve râ'nın sükûnu ve kâf-ı 'Acem'le yaprağa ve yol ve sefer esbâb ve hazırlığına ıtlâk olunur. *'Ayş*, 'ayn'ın fethi ve yâ'nın sükûnuyla dirilik ve hayâtdır. *Ye*, tenkîr. *Be*, sıla. *Gûr*, kâf-ı 'Acemînin zammıyla kabir. *Hîş*, vâv-ı resmiyeyle kendi ve *gûr* lafzının *hîş*'e izâfeti ve 'adem-i izâfeti câ'izdir. *Firist*, *firistâden*'den emr-i hazırdır, gönder ma'nâsına. *Neyâred*, neyf-i istikbâl, *neyâverd*'den muhaffefdir, getirmez demek. *Zi, ez*'den muhaffef. *Pes*, sonra, izâfeti lâmiyye. *Tû*, zamir-i hitâb. *Pîş*, ön ve ileri ma'nâsına ve zurûfdandır, *ikdâm* gibi. *'Omr*, 'ayn'ın zammı ve mîm'in sükûnuyla bunda yaş ma'nâsınadır ve 'ayn'ın ve mîm'in zammeleriyle de lüğatdir ve mübtedâ. *Berfest*, haberi, takdîri *'omr çun berfest* olup mübâlağa kasdıyla edât-ı teşbîh terk olunmuşdur ve *berf* kara ıtlâk olunur. *Vav*, 'âtıfe veyâ hâliyye. *Âfitâb*, güneş, temûz'a izâfeti ednâ mülâbese ile lâmiyyedir ve mısrâ'-ı sânîye merhûn olarak mübtedâ-ı sânîdir.

Endek, az ve *mâned*'in mukaddem mef'ûlü. *Ye*, tenkîr. *Mând*, mâzîdir, nûn'un sükûnuyla ve lâzımla müte'addi meyânında müşterek ef'âldendir, kaldı ve koydu demek ve fâ'ili *âfitâb*'a râci' olup cümlesi cümle-i fi'liyye olarak mübtedâ-ı sânîye haberdir. *Vav*, hâliyye. *Hâce*, bunun gibi yerlerde ta'zîmi vacib olan kesâna ve vüzerâya derler ve mübtedâdır. *Ğirre*, ğayn'ın kesri ve râ-ı müşeddede ile ğaflet ma'nâsına ola, haber-i mübtedâdır, lâkin 'Acem ğayn'ı meftûh okur. *Henûz*, el-ân ma'nâsına.

Ve Cenâb-ı Sa'dî bu beytde 'ömrü tîz-mürûr eylemede mâh-ı temmûz güneşin harâretinden der-'akab eriyen kara teşbîh eylemişdir. Murâd mürûr-i eyyâm u ezmine 'ömr-i insânı itmâm eylediğinden ğaflet üzere bulunmamalıdır demek ister.

Ey, harf-i nidâ, münâdî mahzûf olduğundan takdîri *ey merd-i tehî-dest*'dir. *Tehî-dest*, vasf-ı terkîbîdir, eli boş demekdir ki fakîrlikden kinâyedir. *Refte*, mâzî-i naklî ve *tehî-dest* terkîbinin *refte*'ye izâfeti ve 'adem-i izâfeti câ'izdir. *Tersem*, muzâri' mütekellim vahde. *Te*, zamîr-i hitâb, korkarım sen demek. *Pur*, bâ-ı Fârisînin zammıyla dolu. *Neyâverî*, nefy-i istikbâl, getiremezsin demek. *Destâr*, dest-mâl ma'âsınadır ki *neyâverî*'nin mef'ûl-i evveli. *Pur*, sânîsi.

Bu beytden murâd âhiret bâzârına hayrât u hasenâtsız ve a'mâl-i sâlihâtsız giden kimseden korkulur ki cennet ni'metlerinden mahrûm olur demeyi murâd eder.

[31] *Her ki mezrû‘-i hod be-hored hîd*
Vakt-i hirmenşe hûşe bâyed çîd

Mâye-i ‘ayş-i âdemî şikemest
Tâ be-tedrîc mî-reved çi ğamest

Ger be-bended çunân ki ne-guşâyed
Ger dil ez-‘omr ber-koned şâyed

Ve’r guşâyed çunân ki ne-tuvân best

Her kimse ki kendi ekinini yiye hâm, ona vakt-i harmanda başak devşirmek lâzımdır. İnsânın mâye-i ta‘yîşi karındır, hattâ tedrîc ile gide ne ğamdır. Eğer bağlar ise öyleki açılmaz, eğer gönlü ‘ömürden kopara lâyıkdır. Ve eğer açar ise öyle ki bağlanmaya.

***

Her ki, takdîri *her kes ki* olup li-ecli’z-zarûre kes hazf olunmuşdur. *Mezrû‘*, sülâsînin üçüncü bâbından ism-i mef‘ûl olup eğilmiş demek ise de burada ekin murâd, *hod*’a izâfeti lâmiyye. *Be*, harf-i te’kîd. *Hored*, mâzî, yedi demek. *Hîd*, vâv-ı resmiyle hûş vezni üzere hasîl’e denir, bu vâv’a vâv-ı mechûle derler, sarâhaten okunmayıp mâ-kabli meksûr olur ise zammeye imâle edilir, hasm ve kendi ma‘nâlarına gelen *hîş* kelimesi bu vecih üzere imâle ile okunur, eğer mâ-kabli meftûh olur ise hâce gibi kezâlik fetha zammeye imâle ile okunur, burada *hîd, çîd* lafzıyla kâfiye olduğundan *çîd* gibi okunur. *Vakt-i hirmen*, izâfeti lâmiyye veyâ *fî* ma‘nâsınadır ve nûn zarûret-i vezin için sâkin okunur. *Şin*, kes’e râci‘. *Hûşe*, başak ve bâyed fi‘linin mukaddem mef‘ûlü. *Çîd*, cîm-i Fârisînin kesriyle fi‘l-i mâzîdir ve muzâri‘e mukârin olduğu için masdar ma‘nâsınadır, devşirmek lâzımdır demek.

Cenâb-ı Sa‘dî bu beytinde civânlık ‘âleminde hayrât u hasenâta ve a‘mâl-i salihâya ‘ömrünü sarf eylemeyip lehv ve lu‘bile tazyî‘-i evkât eden kimselere vakt-i şeyhûhetlerinde olsun tedârik-i zâd-ı âhiretin sa‘yı yoluna ihtimâm eylemelerini tenbîh buyurmak murâd ederler.

Mâye-i, ser-mâye ve muzâfın âhiri hâ-ı resmiyyeye müntehî olduğundan bir hemze-i müctelibe getirilmişdir ve mübtedâ ve izâfeti lâmiyye. *'Ayş*, dirilik ve izâfeti lâmiyye. *Âdemî*, yâ'sı nisbet ifade eder, insî ve cinnî gibi. *Şikem*, şîn'in kesri ve kâf'ın fethiyle kârındır ve haber-i mübtedâdır. *-st*, edât-ı haber. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Be*, musâhabet. *Tedrîc*, tef'îl bâbından masdar. *Mî-reved*, reften masdarından muzâri'-i hâl, fâ'ili *Âdemî*'ye râci', *be-tedrîc* ğayr-i sarîhi ve *Ğam*, mübtedâ-yı mahzûfun haberi, takdîri *bedû çi ğamest*'tir. *Ger*, edât-ı şart. *Be*, harf-i istikbâl. *Bended*, muzâri', masdarı *besten* gelir. *Çunân*, öyle demek. *Ki*, beyâniyye. *Ne-guşâyed*, nefy-i istikbâl, masdarı *guşûden*'dir. *Ger*, eger'den muhaffef. *Dil*, gönül. *Ez*, beyâniyye. '*Omr*, ber-koned'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Dil*, sarîhi. *Şâyed*, cezâ-yı şartdır ve masdarı şâyesten gelir. *Ve'r*, edât-ı şart. *Guşâyed*, keşûden masdarından muzâri' olup fi'l-i şartdır. *Ne-tuvân*, ne-tuvâned ma'nâsına olduğu için *Best*, kelimesi mâzîdir, masdar ma'nâsına.

[32] *Gû be-şûy ez-hayât-i dunyâ dest*

Çâr-tab' muhâlif u ser-keş
Penc rûzî şevend bâ-hem hûş

Ger yekî z'în çehâr şod ğâlib
Cân-i şîrîn ber-âred ez-kâlib

Lâ-cerem merd-i 'ârif u kâmil
Ne-nihed ber-hayât-i dunya dil

Pend-i Sa'dî be-gûş-i cân bişnev
Reh-i çunînest...

Söyle yıka hayât-ı dünyâdan el. 'Anâsır-ı erba'a muhâlif ve itâ'atsizdirler, bir beş gün olurlar yekdiğeriyle muvâfık. Eğer biri bu dörtden ğâlip ola, tatlı cânı çıkarır kalıbdan. Zarûrî 'ârif ve kâmil kimse, koymaz hayât-ı dünyâya gönül. Sa'dî'nin va'zını cân kulağıyla dinle, yol böyledir...

***

Gû, goften masdarından emr-i hâzır, muzâri'i gûyed gelir fâ'nın yâ'ya kalbiyle. *Be*, harf-i te'kîd. *Şûy*, şosten'den emr-i hâzır. *Dest*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-hayât-i dunyâ*,

ğayr-i sarîhi, cümle makûl-i kavl ve makûl-i kavl kavliyle cezâ'-ı şartdır. *Çâr tab'*, mübtedâ, havâ ve mâ' ve nâr ve serâb murad. *Muhâlif*, mufâ'ele bâbından ism-i fâ'il ve haber-i mübtedâ ve edât-ı haber, li-ecli'z-zarûre hazf edilmişdir, takdîri muhâlifend'dir. *Vav*, 'âtıfe. *Serkeş*, vasf-ı terkîbî, aslı keşende-i ser'dir, baş çekici ma'nâsına. *Penc*, esmâ'-ı 'adedden beşin ismi. *Rûz*, gündüz. *Ye*, vahdet. *Şevend*, muzâri' cem' ism-i çâr tab'a râci'.

Hûş, haber-i sarîhi. *Bâ-hem*, ğayr-i sarîhi ve penc rûzî zarfı veyâ penc rûzî mübtedâ, şevend cümlesi haberdir. *Ger*, eger'den muhaffef. *Şod*, ef'âl-i nâkıseden mâzî olup fi'l-i şart düşmüşdür. *Yekî*, ismi. *Ğâlib*, haber-i sarîhi. *Z'în çehâr*, ğayr-i sarîhi. *Ber*, harf-i te'kîd. *Âred*, muzâri', fâ'ili yekî'ye râci'. *Cân-i şîrîn*, mef'ûl-i sarîhi ve cân'ın şîrîn'e izâfeti beyâniyye ve şîrîn tatlı demek. *Ez-kâlib*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi, cümlesi cezâ'-ı şartdır. *Ne-nihed*, nihâden masdarından nefy-i istikbâl, koymaz demek. *Merd*, fâ'ili ve âdem demek izâfeti mevsûfun sıfatına. *'Ârif*, ism-i fâ'il. *U kâmil*, *'ârif'*e ma'tûfdur. *Dil*, gönül ve ne-nihed'in mef'ûl-i sarîhi. *Ber-hayât-i dunyâ*, ğayr-i sarîhi, cümlesi lâ-cerem mübtedâsına haberdir.

Pend, bâ-ı Fârisînin fethi ve nûn'un sükûnuyla va'z ve nasîhatdir, Sâ'dî'ye izâfeti lâmiyye ve be-şinev emrinin mef'ûl-i sarîhi. *Be*, harf-i musâhabet. *Gûş*, kâf-ı Fârisînin zammıyla kulakdır, izâfeti beyâniyye. *Cân*, rûh-ı hayvânîye ve revân-ı rûh-ı insânîye ıtlâk olunur ve emr-i mezbûrun ğayr-i sarîhi. *Be*, harf-i te'kîd. *Şinev*, emr-i hâzır, işit ve dinle demekdir, masdarı şenîden ve şenûden gelir, isma' ve isağ ma'nâlarına gelir. *Reh*, râh'dan muhaffef, tarîk-i tahsîl-i zâd-ı âhiret demekdir ve mübtedâ. *Çunînest*, haberi ve fi'l-asl *çun înest* olup çun edât-ı teşbîh ve în karîye mevzû' ism-i işâret ve sîn ve tâ edât-ı haberdir, hîn-ı terkîbde *çun* lafzından vâv ve *în* kelimesinden hemze hazf olunup *çunînest* kalmışdır.

[33] *.... merd bâş u borov*

... insan ol ve git.

Ba'd ez-te'emmul-i în ma'nâ maslahat-i ân dîdem ki der-nişîmen-i 'uzlet nişînem ve dâmen ez-sohbet ferâ-hod çînem ve defter ez-goft-hâ-yi perîşân be-şûyem ve min-ba'd perîşân ne-gûyem.

Bu ma‘nâyı tefekkürden sonra onu münâsip gördüm ki halkdan inkitâ’ mekânında oturayım ve eteğimi musâhabetden kendime devşireyim ve defter-i lisânı saçma sözlerden yıkayayım ve min-ba‘d saçma söylemeyeyim.

Beyt:

Zebân perîde be-koncî nişeste summ u bukum

Be ez-kesî ki ne-bâşed zebâneş ender hukum

Dili kesik bir köşede oturmuş sağırlar ve dilsizler, iyidir bir kimseden ki olmaya onun lisânı hükümde.

***

Merd, adam. *Bâş*, emr-i hâzır. *Vav*, ‘âtıfe. *Be*, sarf-ı te’kîd. *Rov*, reften masdarından emr-i hâzır, git demek ve merd-i bâş kelimesinin haberi ve borov cümlesi mâ-kabline ma‘tûfdur. *Ba‘d*, sonra demek, Fârisîce pes derler. *Ez*, beyâniyye. *Te’emmul*, tefe‘‘ul bâbından masdar olup fikir ve mülâhazaya derler, izâfeti masdarın mef‘ulüne. *În ma‘nâ*, murad ebyât-ı sâbıkanın mazmûnu. *Dîdem*, mâzî mütekellim. *Ân*, mef‘ûl-i evveli. *Maslahat*, sânîsi. *Ki*, beyâniyye. *Der*, zarfiyye. *Neşîmen*, nûn’un fethi ve kesriyle oturacak yere derler, izâfeti beyâniyye. *‘Uzlet*, ferağât ve inkitâ’ ma‘nâsına masdar. *Neşînem*, muzâri‘ mütekellim, masdarı nişesten’dir. *Vav*, ‘âtıfe. *Dâmen*, dâmân gibi etekdir. *Ez*, beyâniyye. *Sohbet*, küdret vezninde masdardır. *Ferâ*, bâ-ı sılâ ma‘nâsına. *Hod*, kendi. *Çînem*, devşirmek ma‘nâsına olan çîden masdarından muzâri‘ mütekellim. *Vav*, ‘âtıfe. *Defter*, defter zebân takdîrindedir ki muzâfun-ileyh mahzûfdur. *Ez*, beyâniyye. *Gofthâ-yi perîşân*, izâfeti beyâniyye, saçma kelâmlardan kinâyedir. *Be*, harf-i istikbâl. *Şûyem*, yıkamak ma‘nâsına olan soşten masdarından muzâri‘ mütekellim. *Ne-gûyem*, söylemek ma‘nâsına olan goftenden muzâri‘ menfî mütekellim, sıfat ve sıla delâlet eylemek için bu dört fıkra vâv-ı ‘âtıfe ile getirildiği için muttasıl yazılmışdır, zîrâ vasl-ı ‘atf, fasl-i terk-i ‘atıfdır.

Zebân perîde, bâ’nın zammıyla perîden’den vasf-ı terkîbîdir, dili kesik ma‘nâsına. *Be*, zarfiyye. *Konc*, kâf-ı ‘Arabînin zammı ve nûn’un sükûnuyla köşeye derler. *Ye*, vahdet. *Summ*, sâd’ın zammı ve mîm’in teşdîdiyle esamm lafzının cem‘îdir, hamr ahmerin cem‘i olduğu gibi sağırlar demek. *Bukum*, ubkum’un cem‘i dilsizler

demek. *Be*, hüsn demek. *Ez*, beyâniyye. *Kes*, kimse, *Ye*, vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Ne-bâşed*, neyf-i istikbâl. *Zebân*, dil. *Şin*, kes'e râci'. *Ender*, edât-ı zarf. *Hukum*, bunda emr ma'nâsına.

[34] *Tâ yekî ez-dûst-ân ki der-kecâve enîs-i men bûdî ve der-hucre hem celîs be-resm-i kadîm ez-der der-âmed çendân ki neşât-i mulâ'abet kerd ve besât-i mudâ'abet gustered cevâbeş ne-goftem ve ser ez-zânû-yi 'ibâdet ber-ne-giriftem rencîde nigeh kerd ve goft:*

Hattâ biri dostlardan ki mahfede musâhebem idi ve hücrede müşâvirim idi, 'âdet-i kadîm ile kapıdan dâhil oldu, o kadar ki meserret oyununu eyledi ve latîfe döşeğini döşedi. Ona cevâp demedim ve başı 'ibâdet dizinden kaldırmadan incinip bakdı ve dedi:

Kıt'a:

Konûnet ki imkân-i goftâr hest
Begû ey berâder be-lutf u hoşî

Şimdiki senin tekellüme kudretin vardır, söyle ey birâder lütuf ve mülâyemet eyle.

***

Tâ, edât-ı intihâ. *Yekî*, ya-ı tenkîr ile birisi demek. *Ez*, beyâniyye. *Dûst-ân*, dosyun cem'i. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Der*, zarfiyye. *Kecâve*, kecâbe kejâve kejâbe mahfe ma'nâsınadır, zîrâ vâv ile yekdiğerine kalb olunurlar âv gibi. *Enîs*, fa'îl-i bi-ma'nâ fâ'ildir, mizâc ve hûyu alışdırmak. *Celîs*, bu dahi fa'îl-i bi-ma'nâ fâ'ildir hem-nişîn ma'nâsına ve takdîri *celîs-i men bûdî* olup fıkra-i evvelîde îrâd edilmekle iktifâ edilmişdir. *Be*, musâhabet. *Resm*, 'âdet-i kadîme, izâfeti beyâniyye. *Ez*, beyâniyye. *Der*, kapı. *Der-âmed*, duhûl eyledi demek. *Çendân*, o kadar demek. *Ki*, beyâniyye. *Neşât*, nûn'un fethiyle sürûr ve kesriyle nâşit'in cem'i. *Mulâ'abet*, mefâ'ile bâbından masdardır, oyun. *Besât*, mefâ'ile bâbından masdar-ı sânî ammâ bunda döşek murâd. *Mudâ'abet*, bu dahi o bâbdan masdar olup mizâc ve latîfe ma'nâsına. *Gustered*, mâzî, döşedi demek. *Cevâbeş*, zamîr-i yekî ez-dûst-ân'a râci'. *Zânû*, diz. *Ye*, izâfiyye ve izâfe-i beyâniyye. *Ta'abbud*, hizmet ve kulluk. *Ber-ne-giriftem*, kaldırmadım demek. *Rencîde*, incinip demek bunun gibi hâ-ı resmîlere hâ-ı terettüb derler. *Nigeh kerd*,

nûn'un kesri ve kâf-ı 'Acem ile fi'l-i mâzîdir, nazar eyledi demek, zîrâ *nigeh* lafzıyla terkîb edilmişdir.

Konûn, kâf-ı 'Arabînin ve nûn'un zammıyla el-ân ve şimdi demekdir ki hemze'nin fethiyle eknûn lafzından muhaffefdir. *Te*, hitâp. *Ki*, harf-i beyân. *İmkân*, masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir. *Goftâr*, fi'l-asl vasf-ı terkîbî olup söz getirici ma'nâsına, sonra mecmû'-ı mürekkebi kelâmda isti'mâl eylemişdir. *Be*, te'kîd. *Gû*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla goften masdarından emr-i hâzır. *Be*, musâhabet. *Lutf*, mülâyemet. *Vav*, 'âtıfe. *Hoş*, vâv-ı resmiyle lutf'un 'atf-ı tefsîridir ve hâ-ı mu'ceme li-ecli'l-kâfiye re-vâv-mim zamme ile okunur. *Ye*, masdariyye.

[35] *Ki ferdâ çu pîk-i ecel der-resed*
Be-hukm-i zarûret zebân der-keşî

Zîrâ yarın çünkü ecel muhbiri erişse, tabî'î dili çekersin.

Yekî ez-muta'allik-an-i meneş ber-haseb-i vâkı'a muttali' gerdânîd ki felân 'azm kerde est ve niyet-i cezm ki bakiye-i 'omr der-dunyâ mu'tekef nişîned ve hâmûşî gozîned tû nîz eger tevânî ser-i hîş gir ve râh-i mucânebet pîş.

Biri müte'alliklerimden ona 'uzletin aslını bildirdi ki Sa'dî kasd etmişdir ve kat'iyyen niyet eylemişdir ki bakiye-i 'ömrünü dünyâda mu'tekef otura ve sükûtu ihtiyâr ede, sen dahi eğer kâdir isen başının tedârikinde ol ve ictinâb yolunu tecessüs eyle.

***

Ki, ta'lîl. *Ferdâ*, yarın demek. *Çu*, ta'lîl. *Pîk*, bâ-ı 'Acem'in fethiyle muhbir ma'nâsına, ecel lafzına izâfeti beyâniyye veyâ lâmiyyedir, murâd Cenâb-ı 'Azrâ'il'dir. *Der*, harf-i te'kîd. *Resed*, râ'nın ve sîn'in fethalarıyla muzâri'dir, erişe demek, masdarı resîden gelir. *Be*, musâhabet. *Hukm*, bunda te'kîd ifâde eder. *Der*, harf-i te'kîd. *Keşî*, çekmek ma'nâsına olan keşîden masdarından muzâri' muhatab. *Zebân*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-hukm*, ğayr-i sarîhi.

Yek, bir. *-î*, tenkîr. *Ez*, harf-i beyân. *Muta'allik-ân*, takdîri merd-ân-i muta'allik-ân olup mukadder-i zevi'l'ukûle sıfat olduğu için elif ve nûn'la cem' edilmişdir, izâfeti

lâmiyye. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Şin*, ma‘nâda gerdânîd lafzına masrûfdur ve yâr-ı kadîme râci‘. *Ber*, isti‘lâ. *Haseb*, hâ’nın ve sîn’in fethalarıyla asl ve mikdâr. *Vâkı‘a*, şeyhin halkdan inkıta‘ ve kasd-ı ‘uzleti murad. *Gerdânîd*, mâzî, eyledi demek. *Ki*, harf-i beyân. *Filân*, elfâz-ı kinâyeden olup bunda Hazret-i Şeyh murâddır ve mübtedâ. *‘Azm*, kasddır. *Kerde*, mâzî-i naklî. *Est*, edât-ı haber. *Vav*, ‘âtıfe. *Niyet-i cezm*, infisâh-ı kabûl eylemeyen niyetdir ve takdîri kerde est’tir, fıkra-i evvelî karînesiyle hazf edilmişdir ve mâ-kabline ‘atf-ı tefsîri düşmüşdür.

Ki, beyâniyye. *Bakiye-i ‘omr*, lâmiyye. *Mu‘tekef*, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘il. *Nişîned*, fi‘l-i muzâri‘. *Vav*, ‘âtıfe. *Hâmûş*, hamş ve hâmiş ve hamûş misillü sâkit ma‘nâsına. *-î*, masdariyye. *Gozîned*, gozîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ ihtiyâr eyleye demek. *Tû*, ente gibi zamîrdir. *Nîz*, dahi demek. *Eger*, edât-ı şart. *Tevânî*, muzâri‘-i muhâtabdır. *Ser*, baş ve sevdâ ma‘nâları meyânında müşterekdir. *Gîr*, giriften masdarından emr-i hâzır, ola göre ma‘nâ başının tedârikine bak, sânîye göre sevdâ-yı nefsânî ve ârzû-yı tabî‘atı tut ve zabt eyle ki pây-mâl-i hâdes-nefs olmayasın demekdir. *Vav*, ‘âtıfe. *Râh*, yol. *Mucânebet*, mufâ‘ale bâbından masdar olup ‘uzlet ve inkitâ‘ muraddır. *Pîş*, bâ-ı Fârisînin kesriyle ön ma‘nâsına olarak fıkrâ-i sâbıkaya kıyâsen takdîri pîş-gîr’dir.

[36] *Goftâ be-‘izzet-i ‘azîm ve sohbet-i kadîm ki dem ber-ne-bârem ve kadem ber-ne-dârem merger ân geh ki sohen gofte şod ber-‘âdet-i me’lûf, ve tarîk-i ma‘rûf ki âzerden-i dûst-ân cehlist ve kefâret-i yemîn sehl ve hilâf-i râh-i sevâbest ve ‘aks-i re’y-i uli’l-elbâb ki zulfikâr-i ‘Alî der-neyâm ve zebân-i Sa‘dî der-kâm.*

Dedi Hoday-ı ‘azîm hakkı için ve ülfet-i kadîm hakkı için ki teneffüs etmem ve ayağımı kaldırmam illâ ol vakt ki söz söylenile ülfet olunan ‘âdet üzere ve tarîk-i ma‘hûd üzerine zîrâ dostları incitmek cehâletdir ve kefâret-i yemîn kolaydır ve tarîk-i müstakîmin hilâfıdır ve ‘ukalâ re’yinin ‘aksidir ki ‘Alî’nin zülfikârı kında ve Sa‘dî’nin dili ağzında dura.

***

Goft, mâzî, fâ‘il yâr-ı kadîm’dir. *-â*, su’âl ile cevâp meyânını fark için gelmişdir. *Be*, kasem. *‘İzzet-i ‘azîm*, lâmiyyedir, misil ve nazîri olmayıp ‘azîm olan

Hudâ'nın 'izzet-i hakkı için demek. *Vav*, 'âtıfe. *Sohbet*, kadîm mâ-kabline ma'tûfdur. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dem ber-neyârem*, nefes çıkarmam demek 'adem-i huzûr ve karârdan kinâyedir. *Ve kadem ber-ne-dârem*, ve ayak kaldırmam demek, ikâmet ve gitmemekden kinâyedir. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Ân geh*, ol vakt demek. *Ki*, beyâniyye. *Sohen*, söz. *Gofte şod*, muzâri' mechûl söylene demek. *Ber*, isti'lâ. *'Âdet-i me'lûf*, Cenâb-ı Sa'dî'yle yâr-ı kadîm meyânında vâki' musâhabetdir. *Ve tarîk-i ma'rûf*, 'atf-ı tefsîrî.

Ki, ta'lîl. *Âzerden-i dûst-ân*, mübtedâ. *Cehlist*, haberi ve âzerden kelimesi lâzımla mu'tedî meyânında müşterek mesâdirden olup lâzım olunca dûst-ân fâ'ili, bu sûretde murâd şeyhin incinmesidir ve müte'addî olunca dûst-ân mef'ûlüdür, ya'nî yâr-ı kadîmi incitmekdir ki 'akla mülâyim olan budur. *Ve kefâret-i yemîn*, mübtedâ. *Sehl*, haberi, cümlesi âzerden-i dûst-ân cümlesine ma'tûfdur ve kefâret burada ehl-i şer'in her günâhı izâle için ta'yîn ve takdîr eylediği nesne olduğu gibi kefâret-i yemîn dahi üç gün oruç tutmak veyâ on kişinin karnını doyurmakdır. *Vav*, harf-i 'atf veyâ hâliyye. *Hilâf*, sevâbın nakîzî, izâfeti lâmiyye. *Râh*, sevâba izâfeti beyâniyye ve mukaddem haberi. *Ve 'aks-i re'y*, hilâf-i râh sevâb üzere ma'tûfdur. *Ulâ*, hilâf-ı kıyâs üzere zû'nın cem'i ve bunun hâlet-i ref'i vâv ve nasb u cerî yâ iledir. *Elbâb*, lâm'ın zammı ve bâ'nın teşdîdiyle leb'in cem'i, ashâb-ı 'ukûl. *Zulfikâr*, Cenâb-ı Peygamberin Hazret-i 'Alî'ye ihsân buyurdukları kılıçdır ve mu'ahher mübtedâ. *Neyâm*, kın. *Kâm*, kâf-ı 'Arabiyle murad ve dimağ ve çeneye derler, bunda çene demek.

[37] Kıt'a:

Zebân der-dehân ey hired-mend çist
Kilîd-i der-i genc-i sâhib-huner

Çu der beste bâşed çi dâned kesî
Ki cevher-furûşest yâ pîlever

Ey 'âkıllı dil ağızda nedir, sâhib-hünerin hazînesi kapısının miftâhıdır. Çünkü kapı bağlı ola ne bilir bir kimse cevher satıcı mıdır, yâ çerçici mi?

Kıt'a:

Eger-çi pîş-i hired-mend hâmuşî edebest

Be-vakt-i maslahat ân bih ki der-sohen kûşî

Do çîz tîre-i ‘aklest dem furû-besten
Be-vakt-i goften u goften be-vakt-i hâmûşî

Eğerçi ‘âkilin yanında sükût edebdir, vakt-i maslahatda o hasendir kelâma sa‘y edesin. İki nesne ğazab-ı ‘akla sebebdir sükût zamân-ı tekellümde ve söylemek zamân-ı sükûtta.

***

Zebân, mübtedâ. *Der*, zarfiyye. *Dehân*, ağız. *Ey*, harf-i nidâ. *Hired-mend*, terkîb-i nisbî, ‘âkıllı demek. *Çîst*, haber. *Kilîd*, kâf-ı ‘Arabînin feth ve kesriyle miftâhdır. *Der*, kapı, izâfeti lâmiyye. *Genc*, kâf-ı ‘Acemînin fethiyle hazînedir, kilîd’in der lafzına ve der’in genc kelimesine izâfetlerinde birer yâ-ı batnî isbât edilir ve yâ-ı batnî muzâfın kesresinden mütevellid olan yâ’dır. *Sâhib-i huner*, vasf-ı terkîbî ve bu beyt su’âl u cevâb san‘atını mutazammındır. *Çu*, ta‘lîl. *Der*, kapı. *Beste bâşed*, bağlı ola demek, çünkü Fârisîde ism-i mef‘ûl ef‘âl-i ‘âmmenin birisiyle gelir. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Dâned*, bilmek ma‘nâsına olan dânisten masdarından muzâri‘. *Kesî*, yâ’sı vahdetdir. *Ki*, harf-i beyân. *Cevher-furûş*, furûhten masdarından vasf-ı terkîbî cevher satıcı ma‘nâsına. *Yâ*, harfi terdîd. *Pîlever*, çerçiye derler, murâd bir kimse tekellüm etmedikçe ‘âlim mi veyâ câhil mi bilinmez, zîrâ her kimsenin ‘ilm ve ma‘rifeti kelâmından nümâyan olur.

Eger-çi, bunda in-i vasliye ma‘nâsına. *Hâmeşî*, yâ-ı masdariyye ile mübtedâ’. *Edebest*, haberi. *Pîş*, ön, izâfeti lâmiyye. *Hired-mend*, terkîb-i nisbî, ‘âkıllı demek. *Be*, zarfiyye. *Vakt-i maslahat*, lâmiyye. *Der*, sıla. *Sohen*, sözdür. *Kûşî*, muzâri‘ muhâtap. *Do*, iki. *Çîz*, nesne ve do çîz mübtedâ. *Tîre-i ‘aklest*, haberi ve izâfet masdarın mef‘ûlüne izâfeti olduğu gibi hemze dahi li-ecli’l-izâfe gelmişdir ve Fârisî lisânında tâ olmadığından tîre’nin aslı tîre’dir ki ğazab ve bulanık ma‘nâları meyânında müşterekdir, def‘-i iltibâs için ğazab ma‘nâsına olan tîre’yi tâ ve bulanık ma ‘nâsına olan tîre’yi tâ ile yazılmışlardır ve takdîri *sebeb-i tîre-i ‘aklest*’dir. *Dem*, nefes. *Furû-besten*, masdar, merkebve nefes bağlamak, goften karînesiyle sukût’tan kinâyedir. *Be*, zarfiyye. *Vakt*, zamân, gosten kelimesine izâfeti zarfın masdara izâfeti nev‘indendir.

Vav, ‘âtıfe. *Goften*, dem furû-besten üzerine ma‘tûfdur. *Be*, zarfiyye. *Vakt-i hâmûşî*, kezâlik zarfın masdara izâfetidir, zîrâ yâ masdariyyet için.

[38] *Fi’l-cumle zebân ez-mukâleme der-keşîden kuvvet ne-dâştem ve rûy ez-muhâvere-i û gerdânîden muruvvet ne-dânişte m ki yâr muvâfik bûd ve muhabbet-i sâdık.*

Hâsıl-ı kelâm dilimi onunla söyleşmekden çekmeye muktedir olamadım ve yüzümü onun musâhabetinden döndürmeyi mürüvvet bilmedim, zîrâ yâr muvâfık idi ve muhabbet-i sâdık idi.

Beyt:

Çu ceng-âverî bâ-kesî ber-sitîz
Ki ez-vey gozîret buved yâ girîz

Çünkü uğraşıcısın bir kimse ile, ‘inât ile ki o kimseden zarûretsizliğin ola yâ nefretin ola.

Be-hukm-i zarûret sohen goftîm ve tefric-konân bîrûn reftîm der-fasl-i rabî‘ ki savlet-i berd ...

Bi’z-zarûr mükâleme eyledik ve eğlenerek dışarı gitdik zamân-ı bahârdaki soğuğun şiddeti ...

***

Fi’l-cumle, hâsıl-ı kelâm. *Zebân*, dil. *Ez*, beyâniyye. *Mukâleme-i û*, muhâvere-i û gibi izâfeti masdarın mef‘ûlüne ve zamîr yâr-i kadîm’e ‘â’id ve mukâleme muhâvere misillü mufâ‘ale bâbından masdar olup iki kişi meyânında kelâmın deverânına ıtlâk olunur. *Der*, harf-i te’kîd. *Keşîden*, çekmek ma‘nâsına masdar, zebân mef‘ûl-i evvel-i sarîhi ez-mukâleme ğayr-i sarîhi. *Ne-dâştem*, mâzî-i menfî. *Kuvvet*, mef‘ûli. *Vav*, harf-i ‘atf. *Gerdânîden*, kâf-ı Fârsiye ile masdardır, a‘râz ma‘nâsına. *Rûy*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-muhâvere*, ğayr-i sarîhi. *Ne-dânişte m*, mazî-i menfî. *Muruvvet*, mef‘ulü. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Bûd*, mâzî. *Yâr muvâfık*, mef‘ûlü. *Ve muhabbet sâdik*, ‘atf-i tefsîrîdir.

Çu, ta‘lîl. *Ceng-âver*, vasf-ı terkîbî. *-î*, hitâbiye. *Bâ*, musâhabet. *Kes*, kimse. *-î*, vahdet. *Ber*, harf-i te’kîd. *Sitîz*, emr-i hâzır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Ez*, beyâniyye. *Vey*, o gibi zamîr-i gâibdir. *Gozîr*, kâf-ı ‘Acemînin zammı ve zâ’nın kesriyle zarûretsizlik ma‘nâsına ism-i masdarına dâhil oldukda zarûret ma‘nâsını ifâde eder. *Te*, hitap. *Yâ*, harf-i terdîd. *Girîz*, emr-i hâzır, bunda nefret ve kaçma ma‘nâsına, ‘Arabîde nazîri bed ve lâ-bed kelimeleri ve masdarı kerîhten’dir.

Be, harf-i musâhabet. *Hukm*, bunda te’kîd ifâde eder. *Tefric-konân*, elif ve nûn mübâlağa ma‘nâsını ifâde eder ve tefric vasf-ı terkîbî, tenzih ve tesrir ederek demek. *Bîrûn*, taşra. *Reftîm*, reften masdarından mazî mütekellim-i ma‘a’l-ğayr. *Der*, zarfiyye. *Fasl-i rebî‘*, bahâr demek. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Savlet*, bir kimsenin üzerine sıçrayıp hücûm eylemekdir, ammâ bunda şiddetden ‘ibâret, izâfeti masdarın fâ‘ilinedir. *Berd*, bâ’nın fethiyle soğukdur.

[39] *... ârmîde bûd ve evân-i devlet-i verd resîde.*

... sükûnet bulmuşidi ve gülün zamân-ı saltanatı erişmiş idi.

Beyt:
Pîrâhen-i berg ber-diraht-ân
Çun câme-i ‘iyd-i nîk-baht-ân

Yaprak gömleği ağaçlar üzerinde, ashâb-ı devletin bayram libâsı gibi idi.

Kıt‘a:
Evvel-i Urdibehişt-i mâh-i Celâlî
Bulbul-i gûyende ber-menâber-i kadbân

Ber-gul-i surh ez-nem uftâde le’âlî

Sene-i Celâliyye Nîsân mâhının evveliydi, bülbül ötücü idi minber gibi olan dallarında. Kırmızı gül üzerine çiyden düşmüş idi inciler.

***

Ârmîde bûd, sâkin olmuşidi ma‘nâsına hikâye-i mâzîdir. *Evân*, zaman izâfeti lâmiyye. *Devlet*, saltanat izâfeti lâmiyye. *Verd*, vâv’ın fethi ve râ’nın sükûnuyla gül ma‘nâsına. *Resîde*, mâzîden kısımdır ve verd lafzına devlet isnâdı gül çiçeklerin sultânı olduğu için. *Pîrâhen*, elif ile ve elifsiz gömleğe derler, izâfeti beyâniyye. *Berk*, bâ’nın fethi ve râ’nın sükûnuyla yaprakdır ve pîrâhen-i berk mübdetâ sân’i haberi. *Ber*, isti‘lâ. *Diraht*, ağaç. *Ân*, edât-ı cem‘. *Çun*, teşbîh. *Câme-i ‘iyd*, lâmiyye. *Nîk-baht*, vasf-ı terkîbî takdîri merd-ân-i nîk-baht-ân’dır.

Urdibehişt-i mâh, Rûmî aylarından mâh-ı Nîsândır mısra‘ “meh ay Nîsân ayı adıdır Urdibehişt”. *Celâl*, ma‘lûm ola ki Sultân Celâleddin Melikşâh İbn-i Arslan Selçukî dörtyüz yetmiş beşinci senesi mâh-ı Ramazânın sekizinci günü taht-ı saltanata cülûs eyledikde ‘Ömer Hayyâm ile ba‘zı hükemâ “eslâf târîhine ihtiyâcımız olmadığından i‘tibâr etmeyelim” dediklerinde cümle erkân buna rızâ gösterdiler. Bu sûretde o şâhın taht-ı saltanata cülûs gününü ve ayını ve senesini târîh-i i‘tibâr ve aylarının esâmîsini i‘tibârda “Yezdicerd” aylarını mu‘tedun bih kıldılar ki ber-vech-i âtî zikr olunur.

Nazm:

Zi-Ferverdîn çu bugzeştî meh-i Urdibehişt âyed
Be-mâh Hordâd u Tîr ân geh ki Mordâdî hemî-pâyed

Pes ez-Şehrîver u ez-Mihr u Âbân Âzer û Dey dân
Ki ber-Behmen cuz İsfendâr-meh mâhî neyefzâyed[8]

-î, nisbet. *Bulbul*, mübtedâ. *Gûyende*, haberi ve burada mecâzen nâlinde ma‘nâsında. *Menâber*, mîm’in kesriyle olan minber lafzının cem‘idir ki âlet-i irtifâ‘dır. *Kadbân*, kâf’ın zammı ve kesriyle kadb’ın cem‘i budak ma‘nâsına ammâ beyt-i âtîdeki ğadbân lafzına tevâfuk eylesin için kâf meftûh okunur. *Ber*, isti‘lâ. *Gul-i surh*, beyâniyye ve kırmızı güldür. *Ez*, beyâniyye. *Nem*, çiydir, sabah vakti yağar. *Uftâde*, vâv ile ve vâvsız ism-i mef‘ûldür, düşmüş demek. *Le’âlî*, elif-i memdûde ile lü’lü’nün cem‘i, inciler demek.

[8] Şiirin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

[40] *Hem-çu ‘arak ber-‘izâr-i şâhid-i ğadbân*

Terin düşdüğü gibi hışmınan mahbûbun yanağı üzere.

Şeb-râ be-bûstân-i yekî ez-dûst-ân ittifâk-i mebît uftâd mevzi‘-i hoş u hurrem ve dirahtân-i dilgeş der-hem, goftî ki hurde-i mînâ ber-hâkeş rîhte ve ‘ıkd-i Sureyyâ.

Geceleyin dostlardan birinin bostânında gecelemek ittifâkı vâki‘ oldu, bir güzel ve müzeyyen mevzi‘ idi ve onun gönül çekici ağaçları yekdiğerine karışmış idi, der idin ki sırça ufakları onun toprağı üzere dökülmüş idi ve Ülker yıldızının boğumu.

***

Hem, edât-ı te’kîd. *Çu*, edât-ı teşbîh. *‘Arak*, ter. *‘İzâr*, yanak, izâfeti lâmiyye. *Şâhid*, mahbûb, dilârâm, izâfeti beyâniyye. *Ğadbân*, ‘atşân vezni üzere sıfat-ı müşebbehe olup ğazablı demek.

Cenâb-ı Sa‘dî bu beytinde kırmızı gülü ğazabından kızaran nev-civânın cemâline ve gülün üzerine düşen nem ve çiy dahi cemâlinin üzerindeki dürdânelerine teşbîh etmişdir ve bu teşbîhe teşbîh-i mutlak derler, zirâ gülü ruh-ı mahbûba ve ruh-ı mahbûbu güle ve çiyi ‘arak-ı cânâna veyâ ‘aksiyle cemâl-i mahbûbu güle ve ‘arak-ı cânânı çiye teşbîh câ’iz idi.

Şeb, gece. *Râ*, edât-ı mef‘’ul. *Be*, zarfiyye. *Bûstân*, vâv ile Fârisî vav’sız ‘Arabîdir, cennet ma‘nâsına, izâfeti lâmiyye. *Yekî*, yâ’sı tenkîr ifade eder. *Ez*, beyâniyye. *Dûst-ân*, dost lafzının cem‘i. *İttifâk*, vifâk maddesinin ifti‘âl bâbına nakliyle masdardır. *Mebît*, bâte yebîtu’dan masdar-ı mîmîdir, beytûtet ya‘nî gecelemek ma‘nâsına. *Uftâd*, mâzî vâki‘ oldu demek. *Mevzi‘*, ism-i mekân. *Ye*, vahdet. *Hoş*, güzel. *Vav*, ‘âtıfe. *Hurrem*, hâ’nın zammı ve râ-ı müşeddedenin fethiyledir lâkin lisân-ı Fârisîde teşdîd olmadığından teşdîd ğalebe-i isti‘mâlden nâşîdir, lüğatda şâd ve lisân-ı Türkîde kutlu ma‘nâsına, lâkin bunda âb ve çimen ve çiçekle müzeyyen mahal murâddır. *Diraht-ân*, diraht’ın cem‘i izâfeti beyâniyye. *Dilgeş*, gönül çekici ma‘nâsına, keşîden masdarından vasf-ı terkîbî. *Derhem*, mümtezic demek ise de bunda ağaçların sıklığından ve dalların ve budakların yekdiğerine kemâl-i mertebe ittisalinden ‘ibâretdir, bu iki fıkra ol mevzi‘in çemenzâr olan mevki‘iyle ağaçların

meyvesinden kesretini tavsîfdir. *Goftî*, şart-ı mahzûfa cevab, takdîri *eger dîdî goftî*'dir. *Ki*, beyâniyye. *Hurde'*, ufak, izâfeti beyâniyye. *Mînâ*, yeşil sırça. *Ber-hâkeş*, zamîr, mevzi'e râci'. *Rîhte*, dökülmüş ma'nâsına ism-i mef'ûl. *'Ikd,* bunda boğum ma'nâsına izâfeti beyâniyye. *Süreyyâ*, sâ'nın zammı ve râ'nın fethi ile Fârisîde Pervîn gibi Ülker yıldızına derler.

[41] *ez-târekeş der-âvîhte.*

Ol ağaçların başında asılmış idi.

Kıt'a:

Ravzatun mâ'-i nehrihâ selsâl
Devhatun sec'-i tayrihâ mevzûn

Ân pur ez-lâle-hâ-yi rengâreng
V'în pur ez-mîve-hâ-yi gûnâgûn

Bâd der-sâye-i diraht-âneş
Gusterânîde ferş-i bukalemûn

Bir bâhçe idi onun nehrinin suyu hafîf, bir ağaçlık idi onun kuşlarının sadâsı vezinli idi. O taraf dolu renk renk lâlelerden, bu taraf dolu dürlü dürlü meyvelerden. Rüzgâr bostânın ağaçları gölgesine, döşemiş bukalemûn şeklinde ferşi.

***

Ez, beyâniyye. *Târek*, tâ'nın ve râ'nın fethesiyle tepeye ıtlâk olunur. *-ş*, dirahtân'a râci'. *Der*, harf-i te'kîd. *Âvîhte*, asılmış ma'nâsına ism-i mef'ûl, çimenin envâ-ı şükûfe ile mülemma' olmasını lem'aniyetde yeşil sırçaya ve dirahtân'ın dalları ucundan elma ve armut ve kiraz ve ğayrı meyvelerin top top olan çiçeğini 'ıkd-i Süreyyâ'ya teşbîh eylemişdir.

Ravzatun, lüğatde çimendir, burada zikr olunan bostân murâddır ve mübtedâ-i mahzûfun haberi olup takdîri *hiye ravzatun*'dur. *Mâ'*, su, izâfeti lâmiyye ve mübtedâ. *Nehrihâ*, ravzaya râci', zamire izâfeti lâmiyye. *Selsâl*, hafîfi ve haberdir. *Devhatun*, ulu ağaca derler ve ism-i cins olup kalîle ve kesîre şamildir ki kesret eşcârı îhâm eder

bu dahi mübtedâ-yı mahzûfun haberidir ki *hey devhatun* demekdir. *Sec*‘*-i tayrihâ,* mübtedâ ve zamîr devhaya râci‘dir ve sec‘ bunda mutlak âvâze denilir ve tayr uçmakla kuş meyânında lafz-ı müşterekdir ve izâfetleri lâmiyyedir. *Mevzûn*, haberi ve ma’-i nehri cümle-i ismiyyesi ravza’ya ve sec‘-i tayrihâ cümlesi dahi devha’ya sıfat vâki‘ olmuşdur.

Ân, işaretdir ravza’ya. *Pur*, dolu. *Ez*, min, beyâniyye ma‘nâsına. *Lâlehâ-yi rengâreng*, muhtelif lâlelerden ‘ibâretdir. *V’în*, aslı *ve în* olup hemze’si vaslile sâkıt olmuşdur, işâretdir devha’ya. *Mîve*, yemiş. *Hâ*, edât-ı cem‘. *-yi*, izâfiyyedir. *Bâd*, mübtedâ. *Der*, zarfiyye. *Saye‘*, gölge ve hemze izâfet için gelmişdir. *Dirahtâneş*, zamîr, bostana râci‘. *Gusterânîde*, mâzî-i naklî ve edât-ı ta‘diye olan elif ve nûn zaruret-i vezin için gelmişdir, zîrâ *gusterde* kelimesi müte‘addi olduğundan edât-ı ta‘diyeye ihtiyâcı yokdur ve haber-i mübtedâdır. *Ferş*, döşenen nesneye ıtlâk olunur. *Bukalemûn*, bir nev‘-i kumaşdır ki her ne tarafdan bakılır ise bir dürlü ya‘nî elvân-ı muhtelife şeklini gösterir. Cenâb-ı Sa‘dî bunda rüzgâr hareket eyledikçe çimenler üzere dökülen şükûfeler ile çimenler arasında bulunan rengârenk çiçekler yekdiğerlerine ihtilât edince hâsıl eylediği gûnâgûn hüsn-i manzarayı her bir tarafdan bir dürlü görünen hâlâyı zemîne döşenen kumaş-ı bukalemûna teşbîh etmişdir.

[42] *Bâmdâdân ki hâtir-i bâz âmeden ber-re’y-i nişesten ğâlib âmed. Dîdemeş dâmenî gul u reyhân u sunbul u zeymurân ferâ-hem âverde ve ‘azîmet-i şehr kerde. Goftem: Gul-i bûstân-râ çunân ki dânî bekâyî nebâşed ve ‘ahd-i gulistân-râ vefâ’î ne ve hukemâ gofte’end: Her-çi ne-pâyed dil-bestegî-râ ne-şâyed. Goftâ: Pes tarîk çîst? Goftem: Berây-i nuzhet-i nâzir-ân ve fushat-i hâtir-ân kitâb-i Gulistân tevânem tasnif kerden…*

Ertesi günü ki ‘avdet etmek fikri oturmak re‘yi üzere gâlip geldi. O yâri gördüm bir etek gül ve fesleğen ve sümbül ve sultân fesleğeni toplamış ve şehre kast eylemiş. Dedim: Bostân gülünün ancılayın ki bilirsin bir karârı olmaz ve gülistân zamanının da vefâsı olmaz ve ‘ukalâ demişlerdir: Her nesne ki sebât etmeye gönül bağlamaya yakışmaz. O dost dedi: Bu sûretde yol nedir? Dedim: Ehl-i mutâla‘anın meserreti için ve zihinlerin vus‘at-içün kitâb-ı Gülistân’ı te’lîfine muktedir…

***

Bâmdâdân, bâmdâd gibi, sabah vakti. *Hâtir*, fikir, izâfeti lâmiyye. *Bâz âmeden*, masdar-ı mürekkeb. *Nişesten*, masdar. *Âmed*, fi'l-i mâzî, muzâri'i âyed gelir. *Didem*, mâzî mütekellim. *-ş*, yâr-ı kadime râci'. *Dâmenî*, yâ'sı vahdet. *Reyhân*, fesleğen. *Zeymurân*, dâd'ın fethi ve yâ'nın sükûnu ve mîm'in zammıyla sultân berki ıtlâk olunan bir nev'-i fesleğendir. *Ferâ-hem âverde*, mâzî-i naklî, devşirmiş. *Vav*, 'âtıfe. *'Azîmet-i şehr*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *Kerde*, âverde gibidir. *Goftem*, mâzî mütekellim. *Gul-i bûstân*, lâmiyye. *Bekâyî*, sebât ve karârdır ve yâ-i evvelî nefs-i kelimeden ve sânî tenkîrdir. *'Ahd-i gulistân*, izâfeti lâmiyye. *Râ*, tahsîs. *Vefâyî*, yâ-ı sanîye tenkîr için. *Hukemâ*, murâd erbâb-ı 'akıldır, mübtedâ. *Gofte'end*, haberi. *Ne-pâyed*, nefy-i istikbâl. *Dil*, gönül. *Bestegi*, bağlamak.

Râ, sıla. *Ne-şâyed*, neyf-i müstakbel, lâyık değil demek, masdarı şâyesten'dir. *Goftâ*, mâzî ve âhirindeki elif-i su'âl ile cevab meyânını li-ecli't-tefrîk getirilmişdir ve fâ'ili yâr-ı kadîme râci'. *Pes*, fâ-ı cezâ'iyye ma'nâsına. *Tarîk*, mübtedâ. *Çîst*, haberi. *Berây*, yâ-ı asliyye ile edât-ı ta'lîl. *Nuzhet*, küdret vezinde masdar olup sürûr ve şâdîlikdir ve izâfeti fâ'ilinedir. *Nâzir-ân*, murâd ehl-i mutâla'adır. *Vav*, 'âtıfe. *Fushat*, fâ'nın zammı ve sîn'in sükûnuyla masdar olup vus'at ma'nâsına, izâfeti fa'iline. *Hâtir-ân*, elif ve nûn'la cem' edilmesi şâz kabilindendir. *Kitâb-i Gulistân*, beyâniyye, murâd bu kitabdır ve berâ'atu'l-istihlâl tarikiyle zikr edilmişdir. *Tevânem*, tevânesten masdarından muzâri' mütekellim, kâdirim demek ve kitâb mef'ûl-i evvelî. *Tasnîf*, sânîsi ve tevânem ma'nâ cihetinden kerden masdarına mukayyeddir.

[43] *ki bâd-i hazân-râ ber-varak-i û dest-i tetâvul nebâşed ve gerdiş-i zemân 'ayş-i rebî'eş-râ be-tayş-i harîf mubeddel ne-koned.*

Güz faslı rüzgârının onun yaprağına ta'addi eli olmaya ve fusûl-i erba'anın te'âkibi onun zamân-ı bahârı zevkini güz faslının hiffetine tebdil etmeğe.

Mesnevî:

Be çi kâr âyedet zi-gul tabakî
Ez gulistân-i men be-ber varakî

Gul hemîn penc rûz u şeş bâşed
V'în gulistân hemîşe hoş bâşed

Senin ne işine gelir bir açılmış gül, benim gülistanımdan al bir yaprak. Gül ancak beş ve altı gün olur ve bu gülistân dâ'imâ hoş olur.

Hâlî ki men în sohen begoftem dâmen-i gul berîht ve der-dâmenem…

Bir vakitteki ben bu sözü dedim gül eteğini dökdü…

***

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâd-i hazân*, lâmiyye, takdîri bâd-ı fasl-ı hazân'dır. *Râ*, tahsîs. *Ber*, isti'lâ. *Varak-i û*, lâmiyye. *Dest-i tetâvul*, beyâniyye, murâd zulm. *Gerdiş*, gerdîden masdarından ism-i mef'ûl, izâfeti masdarın fa'ilinedir. *Zemân*, murâd fusûl-i erba'anın te'âkibidir. *'Ayş*, 'ayn'ın fethiyle dirilikdir, lâkin bunda zevk ve safâ murâddır. *Be*, sıla. *Tayş*, tâ'nın fethiyle hiffet ve sebüksârlık demek, izâfeti masdarın fâ'iline. *Harîf*, takdîri fasl-i harîf'dir ki güz faslıdır, ba'de-zâ *gerdiş* mübtedâ *ne-koned* cümlesi haberdir ve *'ayş* haberin mef'ûl-i evvel-i sarîhi. *Mubeddel*, sânî'i sarîhi *be-tayş* ğayr-i sarîhidir.

Be, sıla. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Kâr*, iş. *Âyed*, muzâri'. *-et, mef'*ûl, zîrâ zamîr mensûb-ı muttasıldır. *Zi-gul*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Tabak*, fâ'ili ve murâd açılmış güldür. *-î*, vahdet. *Be*, harf-i te'kîd. *Ber*, emr-i hâzır ve hitâb-ı 'âmdır, ahz eyle demek ve masdarı bâ'nın fethiyle *berden* gelir. *Varakî*, yâ'sı vahdetdir ve murâd bir kağıddır. *Gul*, mübdetâ. *Hemîn*, ancak ma'nâsına. *Penc rûz*, zarfı. *Vav*, 'âtıfe. *Şeş*, penc üzere ma'tûfdur. *Bâşed*, haber-i mübtedâ. *Hemîşe*, dâ'im. *Hoş*, vâv-ı resmiyye ile hûb ve latîf ma'nâsına. *Bâşed*, muzâri' ve cümlesi haberdir, zîrâ *veyn gulistân* mübtedâdır ve mübtedâ haberiyle mısrâ'-ı evvel üzerine ma'tûfdur. *Hâlî*, yâ'sı vahdet içindir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Men*, zamîr-i mütekellim. *În*, ism-i işâret. *Sohen*, müşârün-ileyh. *Be*, harf-i te'kîd. *Goftem*, mâzî mütekellim. *Dâmen-i gul*, ednâ mülâbese tarîkiyle lâmiyyedir, ya'nî gül eteğin içinde bulunmak hasebiyledir ve dökülen etek olmayıp güldür. *Be*, harf-i te'kîd. *Berîht*, mâzî, dökdü demek. *Vav*, 'âtıfe. *Der*, sıla. *Dâmenem*, mîm edât-ı mütekellim.

[44] *…âvîht ki el-Kerîmu izâ va'ade vefâ faslî do der-ân çend rûz ittifâk be-beyâz uftâd der-husn-i mu'âşeret ve âdâb-i muhâveret der-libâsî ki mutekellim-ân-râ*

be-kâr âyed ve muteressil-ân-râ belâğât efzâyed. Fi'l-cumle ez-gul-i bûstân bakiyyetî mevcûd bûd ki kitâb-i Gulistân bi-'avnillâhi'l-meliki'l-mennân temâm şod.

…ve eteğime yapışdı ki sahi va'd eyledikde îfâ eder bir iki bâb o birkaç günde beyâza ittifâk vâki' oldu hüsn-i musâhabet hakkında ve hüsn-i müşâvere hakkında bir elfâzda ki Fârisî tekellüm edenlerin işine gelir ve münşîlerin fesâhati artar hâsıl-ı kelâm kitâb-ı Bostân'ın gülünden bir mikdâr mevcûd idi ki Gülistân kitabı 'inâyet-i ilâhî ile tekmîl oldu.

Ve temâm ân geh şeved be-hakîkat ki pesendîde âyed der-bâr-gâh-i şâh-i cihânpenâh sâye-i kirdigâr ve pertev-i luf-i perverdigâr zuhr-i zemân ve kehf-i emân. El-Mu'eyyedu mine's-semâ, el-mansûru 'ale'l-a'dâ', 'adudu'd-devleti'l-kâhire, sirâcu'l-milleti'l-bâhire…

Ve tekmîl ol vakt olur hakîkatde ki makbûl gele cihânsığınıcı şâhın dergâhında, Hudâ'nın gölgesi ve Hudâ'nın eser-i lütfü ve zamânın zahîresi ve mültecîler mağarası. Semâdan zafer bulmuş, düşmanları üzerine gâlip olmuş, düşmanı kahr için devletin pâzısı, millet-i mu'teberenin nûru…

***

Âvîht, mâzî, muzâri'i âvîzed gelir, yapışdı demek. *El-Kerîm*, mübtedâ. *İzâ*, zarfiyye ve ma'nâ-yı şartı mutazammındır. *Vefâ*, mâzî ve cümle-i zarfiyye haber-i mübtedâdır. *Fasl*, bunda bâbdır. *-î* vahdet. *Do*, vâv-ı resmiyle iki demek. *Der-ân*, vaslile okunur. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Rûz*, gün. *İttifâk*, masdar. *Be-beyâz uftâd*, murâd tahrîr ve kitâbet olunmasıdır. *Der*, sıla. *Husn-i mu'âşeret*, izâfeti masdarın fâ'ilinedir. *Vav*, 'âtıfe. *Âdâb-i muhâveret*, lâmiyye ve muhâvere mükâlemedir. *Der*, zarfiyye. *Libâs*, elfâz ve 'ibârâtdan kinâyedir. *-î*, vahdet. *Ki*, râbıta. *Mutekellimân*, mütekellimin cem'i, murâd lisân-ı Fârisîyle mükâleme edenlerdir. *Râ*, tahsîs. *Be-kâr*, bâ harf-i sıla. *Âyed*, muzâri'. *Vav*, 'âtıfe. *Muteressilân*, murâd ehl-i inşâ. *Efzâyed*, muzâri', artdırır demek.

Gul-i bûstân, izâfeti 'ahd-i hâricîdir, mezkûr bahçenin gülünden demek ya'nî bu kitâbın te'lîfi müddet-i kalîle olup henüz gül mevsimi geçmemişidi demek, tercümede beyân olunduğu üzere Bostân kitâbına telmîh dahi olur. *Bakiyyetî*, yâ'sı

vahdet veyâ tenkîrdir. *Kirdigâr*, kerden masdarından terkîb-i fâ‘ilîdir, Hudâ murâd. *Perverdigâr*, rab ma‘nâsına. *Kehf*, mağara. *El-Mu’eyyed*, muhkem demek, semâya isnâd mecâzîde. *‘Adud*, ‘ayn’ın fethi ve dâ’nın zammıyla kuldur, *devlet*’e izâfeti lâmiyye. *El-Kâhire*, *devlet*’in sıfatı. *Sirâc*, sîn’in kesriyle kandîl. *El-Millet*, murâd dîn-i İslâm. *El-Bâhire*, ayın nûru yıldızların nûruna gâlip oldukda behru’l-kamer denilir, imdi *bâhire* pek rûşen demek.

[45] *…cemâlu’l-enâm, mafheru’l-İslâm, atabek-i a‘zam, şâhinşâh-i mu‘azzam, mâlik-i rikâbi’l-umem, mevlâ mulûku’l-‘Arab ve’l-‘Acem, sultânu’l-berr ve’l-bahr, vâris-i mulk-i Suleymân, Muzafferuddîn Ebû Bekr b. Sa‘d b. Zengî edâmellâhu ikbâlehumâ ve dâ‘afe iclâlehumâ ve ce‘ale ilâ kulli hayrin me’âlahumâ ve be-girişme-i lutf-i hudâvendî mutâla‘a fermâyed.*

…halkın hüsnü İslâm’ın mâ-bihi’l-iftihârı, lâlâ-ı a‘zamı, meliklerin re’isi, ümmetlerin boyunlarına mâlik, ‘Arab ve ‘Acem meliklerinin efendisi, kara ve denizin meliki, saltanât-ı Süleymân’a mâlik, Muzafferüddîn Zengî’nin oğlu Sa‘d ve Sa‘d’ın oğlu Ebû Bekr’dir, Hudâ onların ikbâllerini dâ’im eylesin ve mehâbetlerini kat kat eylesin ve cümle hayra kılsın, merci‘lerini ve şâha mensûb lutf-ı cilvesiyle mutâla‘a buyurur ise.

Kıt‘a:

Ger iltifât-i hudâvendîş biyârâyed
Nigâr-hâne-i çînî u nakş-i Erjengîst

Eğer kitâb-ı Gülistân’ı tutar pâdişâh, tezyîn ederse Çîn nakış-hânesi ve Erjeng nâm tasvîr-nâme gibi meşhûr olur.

***

Cemâl, hüsündür ve güzellik yüzde zâhir olduğu için cemâl dediler. *El-Enâm*, halk demek. *Şâhinşâh-i mu‘azzam*, izâfetu’l-mevsûfi ile’s-sifadır. *Mâlik*, izâfeti mef‘ûlüne. *Rikâb*, rekebe’nin cem‘i boyunlar demek. *El-Umem*, ümmetin cem‘i, halâlik ve tevâ’if-i muhtelife ma‘nâsına. *Mevlâ*, efendi ma‘nâsına. *Mulûk*, melikin cem‘i. *Muzafferuddîn*, Ebû Bekr’in kalabı. *Ebû Bekr*, künyesi. *Vav*, ‘âtıfe ve bu fıkra *pesendîde âyed* fıkrası üzere ma‘tûfdur. *Be*, musâhabet. *Girişme’*, kâf-ı ‘Acemînin ve

râ'nın kesreleri ve şîn'in sükûnuyla bunda göz ucuyla bakmakdır, izâfeti beyâniyye. *Lutf*, izâfeti beyâniyye. *Hudâvendî*, ism-i mensûb. *Fermâyed*, fermûden masdarından fi'l-i muzâri'dir, buyura demek ve fâ'ili Sa'd'a 'â'iddir.

Ger, edât-ı şart. *İltifât*, ifti'âl bâbından masdar olup giderken başını ardına döndürüp bakmaya ıtlâk olunur, izâfeti masdarın fâ'iline. *Hudâvendîş*, zamîr kitâb-ı Gülistân'a ve Sa'd'a ve zikri akreb olan Ebû Bekr'e râci' olması câ'izdir. *Biyârâyed*, bâ harf-i istikbâl ve *ârâyed* ârâsten masdarından muzâri'dir. *Nigârhâne*, nakışhâne demek, zîrâ nûn'un kesri ve kâf-ı 'Acem'le nakş ma'nâsına isimdir ve güzellere nigâr denilmek bundandır ve hemze izâfiyye ve izâfeti beyâniyyedir. *Çînî*, terkîb-i nisbî ve Çîn'in nigârhânesi bir 'azîm kelîsâdır ki onda cümle üstâd ve ressâmın istihrâc eyledikleri nukûş mahfûz ve mersûmdur. *Erjeng*, hemze'nin fethi ve râ'nın sükûnuyla bir tasvîrnâmedir ki Mânî tesmiye olunan nakkâş o tasvîrnâmeye resm ve derc eylemişdir. *-î*, nisbet. *-st*, edât-ı haber.

[46] *Umîd hest ki rûy-i melâl der-ne-keşed*
Ezîn sebeb ki gulistân ne cây-i dil-tengîst

'Ale'l-husûs ki dîbâce-i humâyûneş
Be-nâm-i Sa'd-i Ebî Bekr-i Sa'd-i bin Zengîst (Zikr-i emîr-i kebîr Fahruddîn Ebû Bekr b. Ebî Nasr)

Me'mûldur ki bî-huzurluk yüzünü portarmaya, bu sebebden ki kitâb-ı Gülistân bî-huzurluk mahalli değildir. Husûsen ki onun mübârek dîbâcesi, Sâ'd nâmındadır Zengî'nin oğlu Sa'd ve Sa'd'ın oğlu Ebî Bekr'dir. (Emîr-i kebîrin zikri beyânındadır, dînin mâ-bihi'l-iftihârı Ebû Bekr b. Ebî Nasr'dır.)

Diger 'arûs-i fikr-i men ez-bî-cemâlî ser ber-neyâred ve dîde-i ye's ez-poşt-i pây-i hicâlet ber-ne-dâred ve der-zumre-i sâhib-i cemâlân mutecellî ne-şeved.

Dahi fikrimin gelini çirkînlikden başını kaldırmaz ve me'yûsiyet gözünü hacâlet ayağının arkasından kaldırmaz ve sâhib-i cemâller bölüğünden 'arz-ı cemâl etmez.

***

Umîd, mübtedâ. *Hest*, haberi. *Ki*, beyâniyye. *Rûy-i melâl*, beyâniyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Ne-keşed*, muzâri'-i menfî fâ'ili Sa'd'a râci', takdîri *der-hem ne-keşed*'dir. *Ezîn sohen*, ne-keşed'e müte'allik ve beyt-i evvelin mazmûnuna işâretdir. *Ki*, ta'lîl. *Gulistân*, îhâm tarîkiyle zikr olunmuşdur. *Ne*, nâfiye, munfa'il yazıldığında âhirine hâ-ı resmiyye gelmişdir. *Cây*, mahal, izâfeti beyâniyye. *Dilteng*, vasf-ı terkîbî melûl demek. *-î*, masdariyye. *-st*, edât-ı haber. *'Ale'l-husûs*, der-ne-keşed lafzına 'illet olduğundan makâm-ı ta'lîlde vâki'dir. *Dîbâce*, lüğatde yanakdır, kitâpların evveline dîbâce ıtlâk-ı teşbîh tarîkiyledir, kâ'ine-i evvelî yüzü mesâbesindedir, izâfeti beyâniyyedir. *Humâyûn*, mübârek. *-ş*, kitâb-ı Gülistân'a râci'. *Be*, sıla. *Nâm-i Sa'd*, ve sa'd bunda îhâm tarîkiyle mezkûrdur, zîrâ yâ sa'âdet ma'nâsına masdar veyâ şâhzâde Sa'd'dır, evvele göre izâfet-i beyâniyyedir ve isim ya'nî şâhzâde Sa'd murâd olunca izâfet-i lâmiyyedir ve Sa'd'ın dahi mukadder ibn lafzına beyâniyye ve ibn lafzının Ebî Bekr'e lâmiyye ve ve Ebî Bekr'den sonra dahi ibn lafzı mukadderdir, zîrâ beyne'l-'alemeyn hazf eylemek kâ'ide-i A'câmdandır.

Diger, dahi demek. *'Arûs*, gelin murâd, izâfeti beyâniyye. *Fikr*, men'e izâfeti lâmiyye. *Bî*, edât-ı selb. *Cemâl*, hüsün. *-î*, masdariyye. *Ber-neyâred*, nefy-i istikbâl, kaldırmaz demek. *Dîde-i ye's*, beyâniyye, ümitsizlik murâd. *Poşt*, bâ-ı 'Acem'in zammı ve şîn'in sükûnuyla arka, izâfeti lâmiyye. *Pây*, ayak, izâfeti beyâniyye. *Hicâlet*, utanmakdır. *Ber-ne-dâred*, dâşten masdarından nefy-i istikbâl ve *ber* lafzı da edât-ı te'kîddir. *Zumre*, zâ'nın zammı ve mîm'in sükûnuyla bölük, izâfeti beyâniyye. *Sâhib-i cemâl*, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem'. *Mutecellî*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'il olup güzelliğin göstermeye derler. *Neşeved*, şoden masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, olmaz demek.

[47] *Meger ân geh mutehallî kerded be-zîver-i kabûl-i emîr-i kebîr, 'âlim-i 'âdil, mu'eyyed-i muzaffer, zahîr-i serîr-i saltanât, muşîr-i tedbîr-i memleket, kehfu'l-fukarâ', melâzu'l-ğurebâ', murebbiyu'l-fuzelâ', muhibbu'l-etkiyâ', iftihâr-i âl-i Fâris, yemînu'l-mulk, meliku'l-havâs, fahru'd-devleti ve'd-dîn, ğiyâsu'l-islâm ve'l-muslimîn, 'umdetu'l-mulûki ve's-selâtîn Ebû Bekr b. Ebî Nasrin.*

İllâ ol vakt ki tezyîn oluna emîr-i kebîrin kabûl-i zînetiyle fâzıl u 'âdil, gâlib-i muzaffer, taht-ı saltanatın mu'ayyeni, 'umûr-i memleketi tedbîr ve işâret edici, fakîrler mağârası, garîpler melcâ'ı, 'ulemânın ahvâline mukayyed olucu, ehl-i takvâya

muhabbet edici, ehl-i Fârisin mâ-bihi'l-iftihârı, saltanatın kuvveti, ehl-i a'yânın re'îsi, dîn ve devletin mâ-bihi'l-iftihârı, İslâm ve müslimînin imdâdına erişici, mülûk ve selâtînin mu'temedi Ebî Nasr oğlu Ebû Bekr'dir.

***

Meger, edât-ı istisnâ, istisnâ-ı mefrağ tarîki üzere. *Ân geh*, ol vakit demek. *Mutehallî*, bu dahi tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir, mütezeyyîn ma'nâsına ve mütecellî ile mütehallî meyânında sanâyi'-i bedî'iyyeden tecnîs-i hat san'atı vardır, zîrâ imlâları bir olup fakat noktada muhtelifdir. *Be*, musâhabet. *Zîver*, zâ'nın kesri ve yâ'nın sükûnu ve vâv'ın fethiyle zînet ma'nâsına isimdir, izâfeti beyâniyye. *Kabûl*, izâfeti masdarın fâ'iline. *Emîr*, izâfeti beyâniyye. *Kebîr*, vezinde ve ma'nâda 'azîm gibidir. *'Âlim-i 'âdil*, beyâniyye. *Mu'eyyed*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûl. *Zahîr*, mu'ayyen, izâfeti ism-i fâ'ilin mef'ûlüne. *Serîr*, taht-ı saltanata izâfeti lâmiyye. *Muşîr*, if'âl bâbından ism-i fâ'il, izâfeti ism-i fâ'ilin mef'ûlüne. *Tedbîr*, memlekete izâfeti masdarın mef'ûlüne. *Kehf*, mağâra, ğâr ile kehf beyninde fark vardır, bunda makâm-ı 'ilticâ murâd. *Melâz*, ism-i mekân, sığınacak yer demek. *El-Ğurebâ'*, garîbin cem'i. *Murebbî*, tef'îl bâbından ism-i fâ'il, izâfeti mef'ûlüne. *El-Fuzelâ'*, vezinde ve ma'nâda 'ulemâ' gibidir.

Muhib, if'âl bâbından ism-i fâ'il, izâfeti mef'ûlüne. *El-Etkiyâ'*, takînin cem'idir, perhîzgâr. *İftihâr*, ifti'âl bâbından masdar, izâfeti masdarın fâ'iline. *Âl*, bunda ehl ma'nâsına, *Fâris*'e izâfeti lâmiyye. *Yemîn*, kuvvet ve kasem ve cihât-ı sitteden yesârın zıddı sağ cenâb ma'nâlarından müşterek lafz-ı 'Arabîdir, izâfeti lâmiyye. *El-Mulk*, mîm'in zammı ve lâm'ın sükûnuyla memleket ve saltanat ma'nâlarınadır. *Melik*, mîm'in fethi ve lâm'ın kesriyle pâdişâh ma'nâsına. *El-Havâs*, hâs'ın cem'i. *Ğiyâs*, ğayn'ın kesriyle feryâd-ı res ma'nâsına, İslâm'a izâfeti fâ'ilin mef'ûlüne. *ve'l-Muslimîn*, İslâm üzere ma'tûf. *'Umdet*, 'ayn'ın zammı ve mîm'in sükûnuyla mu'temedun 'aleyhi ma'nâsına. *Ebû Bekr b. Ebî Nasrin*, bu Ebû Bekr pâdişâh olan Ebû Bekr'in akrabâsındandır, zîrâ atabekîler vüzerâyı kendi akrabâsından eylemek mu'tâdlarıdır.

[48] *Etâlallâhu 'umurahu ve ecelle kadrehu ve şereha sadrehu ve dâ'afa ecrehu ki memdûh-i ekâbir-i âfâkest ve mecma'-i mekârim-i ahlâk.*

Allah Te‘âlâ ‘ömrünü uzatsın ve şerefini dahi ‘âlî eylesin ve Hudâ kalbini pür-nûr eylesin ve onun ecrini kat kat eylesin, zîrâ cihân ulularının senâ olunmuşudur ve ahlâk- hasenenin mecmâ‘ıdır.

Beyt: *Her ki der-sâye-i ‘inâyet-i ûst*
Guneheş tâ‘atest u duşmen dûst

Her bir kimse ki onun ‘inâyeti gölgesindedir, onun günahı tâ‘atdir düşman dostdur.

Ber her yekî ez-sâ’ir bendegân ve havâşî hidmet-i mu‘ayyenest ki eger der-’edâ-yi ân berhî tehâvun ve tekâsul revâ dârend....

Her bir kimse üzere cümle bende ve hâdimlerden bir hizmet ta‘yîn olunmuşdur ki eğer onu îfâda bir mikdâr müsâmaha ve ihmâli tecvîz ederler ise...

***

Etâl, if‘âl bâbından mâzîdir. *Allâh*, fâ‘ili. *‘Umrehu*, mef‘ûlü ve zamîr vezîr olan Ebû Bekre râci‘ ve bu cümle mevki‘-i du‘âda vâki‘ olmuşdur. *Vav*, ‘âtıfe. *Eccele*, if‘âl bâbından fi‘l-i mâzîdir, fâ‘ili tahtında Hudây’a râci‘. *Kadrehu*, mef‘ûl, bu dahi mevki‘-i du‘âda vâki‘dir. *Vav*, ‘âtıfe. *Şerehâ*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili Hudây’a râci‘. *Sadr*, mecâzen kalb murâddır, ya‘nî zikr-i mahall-i irâde-i hâl kâbilindendir. *Ve za‘afa*, mufâ‘ale bâbından mâzîdir, kezâlik *Allâh*’a râci‘. *Ecrehu*, mef‘ûlü. *Ki*, ta‘lîl. *Memdûh*, ism-i mef‘ûl, ekâbire izâfeti nâ’ib-i fâ‘ilinedir. *Âfâk*, hemze’nin ve fâ’nın zammeleriyle ufuk lafzının cem‘idir, gök kenarı, bunda mecâzen etrâf murâd. *-st*, edât-ı haber. *Mecma‘*, sülâsînin üçüncü bâbından ism-i mekân, izâfeti lâmiyye. *Mekârim*, mukerremetu’nun cem‘i, izâfeti lâmiyye. *Ahlâk*, hâ’nın zammı ve lâm’ın sükûn veyâ zammıyla halkın cem‘idir.

Her ki, aslı *her kes ki* olup zarûret-i vezin için *kes* lafzı hazf olunarak *ki* onun makâmına kâ’im olmuşdur, mübteda. *Der*, zarfiyye. *Sâye-i ‘inâyet*, beyâniyye ve haberdir. *Û*, vezîre râci‘. *-st*, edât-ı haber. *Guneh*, mübtedâ. *-ş*, ki lafzına râci‘. *Tâ‘at*, haberi. *Vav*, ‘âtıfe. *Duşmen*, mübtedâ ve takdîri *duşmeneş*’dir. *Dûst*, haberi. *Sâ’ir*, cemî‘ ve bakiye ma‘nâlarına gelir, bunda cemî‘ demek. *Havâşî*, hidâm ve müte‘allikât

demek ve müfredi hâşiye'dir. *Hidmetî*, mübtedâ. *Mu'ayyen*, haberi. *Edâ-yi ân*, masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlindendir. *Berh*, bâ'nın fethi ve râ'nın sükûnuyla mikdâr ve ba'd demek. *-î*, vahdet. *Tehâvun*, tefâ'ul bâbından masdar olup nesneyi hakîr tutmaya derler ve tembellik ma'nâsını müstelzimdir. *Ve tekâsul*, ona 'atf-ı tefsîrdir. *Revâ*, câ'iz demek. *Dârend*, fi'l-i mâzî, cem'-i müzekker-i gâibdir.

[49] *Her-âyîne der-ma'raz-i hitab âyend ve mahall-i 'itâb, meger berîn tâ'ife-i dervîş-ân ki şukr-i ni'met-i bozorg-ân ber-îşân vâcibest ve zikr-i cemîl ve du'â-i hayr ve edâ-yi çunîn hidmetî der-ğaybet evlâ-terest ki der-huzûr ki în be-tasannu' nezdîkest ve ân ez-tekelluf dûr ve be-icâbet-i makrûn.*

Elbette makâm-ı hitâba gelirler ve mahall-i 'itâba dahi gelirler, ancak bu tâ'ife-i dervîş-âna bir hizmet ta'yîn olunmamışdır, zîrâ ekâbirin ni'metine şükür onlara vâcibdir ve zikr-i cemîl ve 'ed'iye-i hayriye de lâzımdır ve bu misillü hizmeti îfâ ğıyâbda daha evlâdır huzûrda edâdan, zîrâ bu du'â riyâya karîbdir ve ğıyabdaki du'â riyâdan ba'îddir ve kabûle yakındır.

Kıt'a:

Poşt-i do tâ-yi felek râst şod ez-hurremî
Tâ çu tû ferzend zâd mâder-i eyyâm-râ

Feleğin iki kat arkası doğruldu sevinmekden, hattâ senin gibi oğlu zamânın anası doğurdu.

***

Her-âyîne, elbette demek. *Ma'raz*, şüzûzen ism-i mekândır, hitâba izâfeti lâmiyye. *Ve mahall-i 'itâb*, ma'raz-ı hitâb üzere ma'tûfdur, takdîri *âyend*'dir. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Tâ'ife-i dervîş-ân*, izâfeti beyâniyye. *Ki*, râbıt-ı sıfat veyâ ta'lîl. *Şukr-i ni'met*, izâfeti masdarın mef'ûlüne. *Ni'met*, *bozorg-ân*'a lâmiyye ve *şukr* mübtedâ. *Vâcibest*, haberi. *Ber-îşân*, vâcibe müte'allik. *Ve zikr-i cemîl ve du'â-i hayr*, her ikisi şükre ma'tûfdur. *Edâ-yi çunîn hidmet*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. -î, vahdet veyâ tenkîr ve mübtedâdır. *Der-ğaybet evlâterest*, haberi. *Ki*, beyâniyye. *Der-huzûr*, ğaybet'e ma'tûfdur, ammâ ma'nâ cihetinde mufaddalun 'aleyhi vâki'dir. *Ki*, min-i tafdîliyye ma'nâsına. *Ki*, ta'lîl. *În*, huzûra işâret, karîb'e mavzû'dur. *Be*, sıla. *Tasannu'*,

riyâ ma‘nâsına tefa‘‘ul bâbından masdardır. *În*, mübtedâ. *Nezdîk*, haberi, yakın demek ve *be-tasannu‘* habere müte‘allikdir. *Ân*, mübtedâ ve ğaybete işâretdir. *Dûr*, haberi. *Ve ez-tekelluf*, habere müte‘allik ve tekellüf-i kalbde olmayan ma‘nâyı izhârdır. *Ve be-icâbet*, ez-tekellüf’e ma‘tûf ve makrûna müte‘allikdir ve makrûn ‘atf ile. *Ân*, ism-i işâret *ba‘îd*’e mevzû‘dur, haber ba‘de’l-haberdir.

Poşt-i do tâ, izâfeti beyâniyye ve mübtedâ ve *poşt* arka ve *do tâ* iki kat, Türkîde kanbur demek. *-î*, izâfiyye ve feleğe izâfeti lâmiyyedir. *Râst*, doğru. *Râst şod*, doğruldu demek ve haber-i mübtedâdır. *Ez*, beyâniyye. *Hurrem*, meserret. *-î*, masdariyye. *Tâ*, munzu ma‘nâsına ya‘nî ibtidâ-ı ğâyet içindir. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Ferzend*, oğul. *Zâd*, mâzî, lâzım ve müte‘addî meyanında müşterekdir, lâzım olunca fâ‘ili tahtında *ferzend*’e râci‘ zamîrdir ve müte‘addî oldukda felekdir ve mef‘ûlü *mâder-i eyyâm*. *Râ*, edât-ı mef‘ûldür, ammâ lâzım oldukda *râ* edât-ı tahsîsdir, çünkü fi‘l-i lâzımdan mef‘ûl gelmez, lâkin burada müte‘addî ma‘nâsı zâhirdir.

[50] *Hikmet-i mahzest eger lutf-i cihân-âferîn*
Hâs koned bende’i maslahat-i ‘âm râ

Devlet-i câvîd yâft her ki nikû-nâm zîst
K’ez-‘akabeş zikr-i hayr zinde koned nâm râ

Vasf-i tu-râ ger koned v’er ne-koned ehl-i fazl
Hâcet-i muşşâte nîst rûy-i dilârâm râ

Sarf-ı hikmetdir eğer lutf-i âlihî, tahsîs ederse bir kula nâsın ‘umûrunu. Devlet-i ebediyeyi buldu her kimse ki güzel nâmı dirildi, zîrâ onun arkasından zikr-i hayr diri kılar nâmını. Senin vasfını eğer eder ise ve eğer etmez ise ehl-i kemâl, tezyîn ediciye ihtiyâç yokdur rûy-ı mehtâbın.

***

Hikmet-i mahzest, beyâniyye, cezâ’-ı şart ve mukaddem. Eger, edât-ı şart. *Hâs koned*, fi‘l-i şart ve takdîr-i ‘ibâre *Eger hâs koned lutf-i cihân-âferîn bende’i maslahat-i ‘âm-râ hikmet-i mahzest’*dir, imdi *koned* bunda ca‘l ve tasyîr ma‘nâsına olduğundan ismi. *Lutf*, izâfeti lâmiyye. *Cihân-âferîn*, vasf-ı terkîbî. *Bende’i*, haberi, veyâhûd te ve

hemze edât-ı tavvasuldur. *Maslahat*, haber-i sânîsi, *'âm*'a izâfeti lâmiyye. *Râ*, lâm-ı cârre ma'nâsınadır. *Devlet*, mübtedâ, izâfeti beyâniyye. *Câvîd*, ve câvîdân-ı bededî demek. *Yâft*, yâften masdarından mâzî ve haber-i mübtedâdır ve cümle-i ismiyye *her ki nekû-nâm zîst* terkîbinin mutazammın olduğu şartın cezâsıdır. *Her ki*, her kes ki takdîrinde olup *kes* hazf olunarak *ki* onun makâmına kâ'im olup isim olmuşdur. *Nikû-nâm*, vasf-ı terkîbî. *Zîst*, mâzî, muzârî'i *zîd*, masdarı *zîsten* gelir. *Ki*, ta'lîl. *'Akib*, 'ayn'ın fethi ve kaf'ın kesriyle ard ve sol ma'nâsına. *Şin*, ki'ye râci'. *Zikr-i hayr*, beyâniyye ve mübtedâ. *Zinde*, zâ'nın kesriyle diri. *Koned*, haber-i mübtedâ ve zinde mef'ûl-i evveli. *Nâm*, sânîsi ve takdîri *nâmeş* olup zarûret-i vezin ve kâfiye için terk olunmuşdur. *Râ*, edât-ı mef'ûldür.

Vasf-i tu-râ, izâfeti masdarın mef'ûlünedir. *V'er ne*, ve eger ne'den muhaffef, *koned* ve *ne-koned* fi'illeri ehlin fâ'iliyet ve vasfın mef'ûliyetinde tenâzü' etmişlerdir. *Ehl-i fazl*, izâfeti lâmiyye ve şartların cezâsı mahzûfdur ki takdîri *berâberest ve tû-râ bevasf-i îşân ihtiyâc nîst'*dir ve mısrâ'-ı sânî makâm-ı ta'lîlde vâki'dir. *Hâcet*, izâfeti masdarın fâ'iline. *Muşşâte*, mübâlağa ile ism-i fâ'ilin müfred-i mü'ennesidir, kızların ve gelinlerin yüzünü yazıp ve zülüflerini tarayıp zînetlendiren 'avretdir ki ona Fârisîce *zen pîrâye gerd* derler, meşt, mîm'in zammı ve şîn'in sükûnuyla tarakdır, mezbûrenin tezyîn-i 'arûsa illeti tarak olduğundan muşşât'a dönmüşdür, mecâzen mu'ahheren hakîkat-ı 'örfiyye olmuşdur. *Hâcet*, mübtedâ. *Nîst*, haberi. *Rûy*, yüz, izâfeti lâmiyye ve beyâniyye. *Dilârâm*, gönle sabır ve karâr verici ma'nâsına, vasf-ı terkîbî. *Râ*, tahsîs.

[51] *'Ozr-i taksîr-i hidmet ve mûcib-i ihtiyâr-i 'uzlet taksîr u takâ'udî ki der-muvâzebet-i hidmet-i bâr-gâh-i hudâvendî mî-reved benâber ânest ki tâ'ife-i hukemâ-i Hind der-fezâil-i Bozorc-mehr sohen mî-goftend âhir coz în 'aybeş ne-dânistend ki der-sohen goften batîst ya'nî direng bisyâr mî-koned mustemi'-râ besî muntazar bâyed bûd ki...*

Hizmet-i vezîrde vâki' olan kusûrun 'özrü ve ihtiyâr-ı 'uzletin sebebi beyânındadır. Bir kusûr ve halvet ki hizmet-i bâb-ı vezîre mülâzemetde vâki' olur. Ona binâ'endir ki Hind hükemâsı tâ'ifesi bozorc-mehrin kemâlâtı hakkında söz söylerler idiler. Encâm onun bundan başka 'aybını bilmediler ki söz söylemekde batîdir ya'nî tevkîfi ziyâde eyler, dinleyene çok etmek lâzım idi ki...

***

‘Ozr, bahâne ve sebeb demek. *Taksîr,* tef‘îl bâbından masdardır, bunda eksiklikdir ve bunda bir yâ-ı tenkîr veyâ vahdet mukadderdir. *Takâ‘ud,* tefâ‘ul bâbından masdar olup bunda ihtiyâr-ı ‘uzletdir. *Ki*, râbıta. *Muvâzebet*, lafzen ve ma‘nen mülâzemet gibidir, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Hidmet*, izâfeti lâmiyye. *Bâr-gâh*, ism-i mekân, murâd ekâbir sarâylarının kapısıdır, zîrâ *bâr* icâzet ve *gâh* mekân ma‘nâlarına olup hâsılı icâzet ve ruhsât mekânı demekdir, ekâbir sarâylarına dahi icâzetsiz girilmediğinden bâr-gâh denilmişdir, izâfeti beyâniyye. *Hudâvendî*, yâ’sı nisbet ifâde eder ve murâd *vezîr*’dir. *Mî*, harf-i istimrâr. *Reved*, reften masdarından fi‘l-i muzâri‘dir, vâki‘ ve sâdır olur demek. *Benâber ânest*, benâ bunda masdar olup ism-i mef‘ûl ma‘nâsınadır, ‘Arabîde binâ’en‘aleyhdir.

Tâ’ife’, ism-i cem‘dir, bölük ma‘nâsına, izâfeti beyâniyye. *Hukemâ’*, hakîmin cem‘i, bunda ‘ukela murâd, Hind’e izâfeti lâmiyye. *Der*, zarfiyye. *Fezâ’il*, fazl veyâ fazîlenin cem‘idir ki naksî ve nakîsenin zıddıdır, izâfeti lâmiyye. *Bozorc-mehr*, bâ’nın ve zây’ın zammeleriyle bozorg lafzından mu‘arrebdir, çünkü ‘Arabîde kâf-ı Fârsiye olmadığından cîm’e kalb ile ligâm da licâm denildiği gibi *bozorg-mehr* de *bozorc-mehr* denilir ve *mehr* muhabbetdir ve fi’l-asl vasf-ı terkîbî olup büyük muhabbetli demek ise de sonra Nûşîrevân vüzerâsından birine mahsûs ‘alem olmuşdur. *Sohen*, makûl-i kavl. *Mî-goftend*, hikâye-i hâl-i mâzî, zîrâ *mî* lafzı edât-ı hâldir fi‘l-i mâzîye dâhil olursa muzâri‘e takrîb eder. *Âhir*, ‘âkibet. *Coz în*, bundan ğayrı demek ve hemze’nin vüsûl ve iskâtıyla *cezîn* dahi câ’izdir. *‘Aybeş*, zamîr, bozorc-mehr’e râci‘. *Ki*, beyâniyye. *Batî*, geç. *-st*, edât-ı haber. *Direng*, dâl’ın kesri ve râ’nın fethi ve nûn’un sükûnuyla eğlenmek ve mî-koned lafzına mukayyeddir. *Bisyâr*, çok, aslı *ârende besî*’dir. *Besî*, yâ-ı asliyye ile çok demek. *Bâyed bûd*, bûd lafzı bâyed muzâri‘ine mukârenetinden için masdar ma‘nâsına.

[52] *Tâ vey takrîr-i sohen koned Bozorc-mehr be-şenîd u goft: Endîşe kerden ki çi gûyem bih ez-peşîmân horden ki çerâ goftem.*

Tâ kim o kelamı takrîr etsin bozorc-mehr işitdi ve dedi tefekkür eylemek ki ne söyleyeyim ahsendir nedâmet etmekden ki niçin söyledim.

Mesnevî:

Sohendân-i perverde pîr-i kuhen
Biyendîşed ân geh begûyed sohen

Mezen bî-te'emmul be-goftar dem
Nikû guy v'er dîr gûyî çi ğam

Biyendîş u ân geh ber-âver nefes
V'ez-ân pîş bes kon ki gûyend bes

Söz bilici mürebbî eski pîr, tefekkür eder sonra söyler kelâm. Vurma tefekkürsüz kelâma nefes, güzel söyle ve eğer geç söyler isen ne ğam? Tefekkür eyle ve sonra tekellüm eyle, ve ondan evvel sus ki derler kâfî.

***

Tâ, edât-ı intihâ. *Vey*, zamîr-i ğâ'ib ve bozorc-mehre râci'. *Takrîr-i sohen*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Endîşe*, fikir, ism-i masdardır, tasarruf-i if'âl murâd olunduğunda kerd lafzıyla endîşe kerd, endîşe koned, endîşe kon denir. *Ki*, beyâniyye. *Peşîmânî*, yâ'sı masdariyyedir, nedâmet ma'nâsına ma'lûm ola ki bu kelimâtdan maksûd bast ve temhîd ma'zeretdir ki vezîrin 'azemet-i şânını ve mahfil ve meclisine dâhil olan ehl-i fazl ve kemâlin ta'zîm ve tebcîlini muhtevîdir. *Sohen-dân*, dânisten masdarından vasf-ı tekîbîdir, söz bilici ma'nâsına izâfeti beyâniyye. *Perverde*, mürebbî, ya'nî terbiye edilmiş. *Pîr*, ihtiyâr, izâfeti beyâniyye. *Kuhen*, kâf'ın zammı ve hâ'nın fethi ile eski demek, mâ-kabline sıfat ve bedel ve 'atf-ı beyân olmak câ'izdir. *Biyendîşed*, muzâri'. *Ân geh*, ân gâh'tan muhaffef. *Be-gûyed*, muzâri'-i müstakbel.

Mezen, zeden masdarından nehy-i hâzır, vurma demek. *Be*, sıla. *Goftâr*, söz, fi'l-asl vasf-ı terkîbîdir, ğalebe-i isti'mâl ile isim kılınmışdır, kâf-ı 'Arabiye ile sırtlan ma'nâsına gelir. *Dem*, nefes. *Guy*, emr-i hâzır. *V'er*, edât-ı şart. *Dîr*, geç. *Gûyî*, goften'den muzâri' muhâtab fi'l-i şart. *Çi ğêm*, cevâb-ı şartdır. *Biyendîş*, emr-i hâzır olup fikr ile demek ve evveline bâ-ı te'kîd dâhil olmakla hemze yâ'ya kalb olunmuşdur. *Vâv*, 'âtıfe. *Ân geh*, sonra. *Ber-âver*, emr-i hâzır, çıkar demek. *Nefes*, mef'ûl-i evveli. *Vav*, 'âtıfe. *Z-ân*, aslı *ez-ân* olup hemze vasl ile sâkıt olmuşdur. *Pîş*, bâ-ı 'Acemînin kesriyle evvel ve ön ma'nâsınadır, bu vezin ihtilâf-ı nikât ile muhtelif

kelimâtdandır, *bîş* bâ-ı ‘Arabiye ile ziyâde ma‘nâsına, *bîşe* orman, *pîşe* san‘at, *nîş*, diken, *nîşe* süngü, *tîşe* keser ma‘nâlarına gelir. *Bes*, bâ-ı ‘Arabînin fethi ile kâfî demek. *Kon*, emr-i hâzır. *Gûyend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘.

[53] *Be-nutk Âdemî bih-terest ez-devâb*
Devâb ez-tû bih ger ne-gûyî sevâb

Nutk ile insân ziyâde iyi ve daha makbûldür hayvânâtdan, hayvânât senden iyidir eğer söylemezsen doğruyu.

Fekeyfe der-nazar-i a‘yân-i hudavendî azze nasruhû ki mecmâ‘-i ehl-i dilest ve merkez-i ‘ulemâ-yi mutebahhir, eger der-siyâkat-i sohen dilîrî konem şûhî kerde bâşem ve bezâ‘at-i muzcât be-hazret-i ‘azîz âverde ve şebeh der-bâzâr-i cevheriyân cevî neyâred ve çerâğ pîş-i âfîtâb pertevî ne-dâred ve menâre-i bulend...

Hussûsen vezîrin erkânı nazarında Hudâ nusretini ‘azîz eylesin, zîrâ ‘âriflerin mecma‘ıdır ve ‘ulemâ-yi kâmilin merkezidir, eğer sevk-i kelâmda cesûrluk eder isem küstâhlık etmiş olurum ve diğer söz metâ‘ı huzûr-ı ‘azîze ‘arz etmiş olurum ve bu ne çok cevherciler pazarında bir arpa kıymeti götürmez ve mûm güneşin önünde bir ziyâ tutmaz ve yüksek minâre...

***

Ez, beyâniyye. *Devâb*, bâ’nın teşdîdiyle olan dabbetün’ün cem‘idir, dört ayaklı hayvân ma‘nâsına. *Devâb ez-tû*, vaslile okunduğunda bâ’da teşdîd ve tahfîf câ’izdir ve mukaddem cezâdır. *Ger ne-gûyî*, fi‘l-i şart. *Sevâb*, makûl-i kavl ve nakîd hilâfdır.

Nazar-i a‘yân-i hudâvend, izâfetleri lâmiyyedir. *Ye*, nisbiye. *Azz*, mazî, muvakki‘ du‘âda vâki‘dir. *Ki*, râbıta veyâ ta‘lîl. *Mecma‘*, ism-i mekân, izâfeti lâmiyye. *Ehl*, dil’e izâfeti lâmiyye. *Merkez*, makâma derler, izâfeti lâmiyye. *‘Ulemâ-yi*, izâfeti beyâniyye. *Mutebahhir*, pek ‘âlime derler. *Eger*, edât-ı şart. *Siyâkat*, sîn’in kesriyle dirâyet vezni üzere masdardır, sohen’e izâfeti masdarın mef‘ûlünedir. *Dilîr*, dâl’ın ve lâm’ın kesriyle bâhâdır. *Ye*, masdariyye. *Konem* ve *bâşem*, kelimeleri muzâri‘ mütekellim-i vahde’lerdir. *Şûh*, küstâh. *Ye*, masdariyye. *Vav*, ‘âtıfe. *Bezâ‘at*, ser-mâye, bunda esbâb ve metâ‘dır, izâfeti beyâniyye. *Muzcât*, mîm’in zammı ve zâ’nın

sükûnuyla azıcık pahâlı nesne. *Be*, harf-i sıla. *Hazret-i 'azîz*, Yûsuf 'aleyhisselâm murâd ve bu 'ibârede "veci'nâ bi bidâ'atin muzcâtin"[9] âyet-i kerîmesine telmîh vardır. *Âverde*, mâ-kabli karînesiyle bâşem mukadderdir.

Şebeh, hâ-ı asliyye ile buncak'dır. *Cevheriyân*, gevheryân'dan mu'arrebdir veyâ edât-ı nisbet ve elif ve nûn 'alâmet-i cem'dir. *Cev*, cîm'in fethiyle arpa. *Ye*, vahdet. *Neyâred*, ârîden masdarından nefy-i istikbâl. *Çerâğ*, şem'in fitilinde yanan âteşdir. *Pîş*, ön ma'nâsına zarfdır. *Âfîtâb*, Güneş. *Pertev*, ziyâ. *Ye*, vahdet. *Ne-dâred*, dâşten masdarından nefy-i istikbâl. *Menâre-i bulend*, mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Be*, musâhabet. *Nutk*, söz. *Âdemî*, insân demek. *Bih-ter*, ism-i tafdîl. *Ez*, beyâniyye.

[54] *...der dâmen-i kûh-i Elvend pest numâyed.*

... Elvend Dağı'nın eteğinde alçak görünür.

Mesnevî:
Her ki gerden be-da'vâ efrâzed
Duşmen ez-her taraf bedû tâzed

Sa'dî uftâde'îst âzâde
Kes neyâyed be-ceng-i uftâde

Evvel endîşe u ân gehî goftâr
Pâybest âmedest u pes dîvâr

Nahl-bendem velî ne der-bûstân
Şâhidem men velî ne der-Ken'ân.

Her kim ki boynunu da'vâ ile uzata, hasmı her tarafdan ona koşar. Sa'dî bir düşkündür cidâlden beri, kimse gelmez düşmüşün cengine. Evvelâ tefekkür gerek ve sonra kelâm, temel gelmişdir ve sonra duvâr. Nahl bağlayıcıyım velâkin bostânda değil, ben güzelim velâkin Ken'ân'da değil.

***

[9] " *... az bir bedel ile geldik*." el-Yûsuf 12/88.

Der, zarfiyye. *Dâmen-i kûh-i Elvend*, izâfetleri lâmiyye ve beyâniyye ve kûh kâf-ı ‘Arabînin zammıyla dağdır ve Elvend hemze’nin fethi ve lâm’ın sükûnu ve vâv’ın fethiyle Hemedân dağlarından bir dağın ismi. *Pest*, bâ-ı ‘Acem’in fethi ve sîn’in sükûnuyla alçak demek. *Numâyed*, fi‘l-i muzâri‘ görünür demek, zîrâ lâzımdır Cenâb-ı Sa‘dî burada a‘yân-ı meclis-i vezîri *âfitâb*’a ve *kûh-i Elvend*’e ve kendisini hadmen li nefsihi çerağ ve minâreye teşbîh eylemişdir. *Her ki*, takdîri herkes ki’dir. *Gerden*, boyundur kâf-ı Fârisî ile. *Efrâzed*, muzâri‘, yücelte demek, zîrâ efrâhten müte‘addîdir. *Duşmen*, mübtedâ. *Bedû*, aslı *be-û*’dur, zamîr-i ğâ’ib olan o lafzının evveline bâ-ı sıla geldiğinden hemze’nin dâl’a kalbi kâ‘ide-i makrûredir. *Tâzed*, hücûm ma‘nâsına olan *tahten* masdarından muzâri‘dir ve haber-i mübtedâdır. *Sa‘dî*, mübtedâ. *Uftâde*, haberi. *Hemze*, müctelibe. *-i* vahdet. *-st*, edât-ı haber. *Âzâde*, uftâde’nin sıfatı. *Kes*, mübtedâ. *Neyâyed*, aslı *ne âyed*’dir, âmed masdarından fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl-i evveline harf-i nefy dâhil olduğundan hemze yâ’ya kalb olundu, haberi. *Be*, sıla. *Ceng-i uftâde*, lâmiyye ve uftâde düşmüş ma‘nâsına mâzîden kısımdır, musannif burada kesr-i nefs edip izhâr-ı tezellül eylemişdir.

Ân gehî, yâ’sı asliyyedir. *Pâybest*, yâ’nın sükûnuyla temeldir, fi’l-asl vasf-ı terkîbî aksâmından olup ayağı bağlı demek bu ma‘nâdan temel ya‘nî esâs ma‘nâsına isti‘mâl olundu. *Âmedest*, aslı hâ-ı resmiyle âmede est olup zarûret-i vezn için hâ-ı resmiyye ve hemze-i müctelibe hazf olunmuşdur. *Pes*, bunda ba‘d ma‘nâsınadır ve *pâybest* mübtedâ *âmedest* haberidir. *Nahl-bend*, nahl hurmâ ağacı, vasf-ı terkîbî, gerekse çiçekden ve gerekse bal mûmunda olsun nahl bağlayıcı demek. *Mim*, edât-ı mütekellim. *Velî*, edât-ı istidrâk, velâkin dahi denir, ‘Arabîde lâkin gibi. *Ken‘ân*, Hazret-i Yûsuf ‘aleyhisselâmın dünyâya geldiği mahallin ismidir ki Kudüs ile Dımaşk meyânındadır ve bu beyit de mâ-kabli gibi tezellülü mutazammındır.

[55] *Lokmân Hakîm-râ goftend ki hikmet ez-ki âmûhtî? Goft: Ez-nâ-bînâyân ki tâ cây ne-bînend pây ne-nihend. Kaddimu’l-hurûce kable’l-vulûc.*

Mısrâ‘: Merdiyat biyâzmây ve ân geh zen kon

Lokmân Hakîm’e dediler ki hikmeti kimden öğrendin? Dedi: a‘mâlardan ki tâ basacakları mahalli his etmedikçe ayağını koymazlar, mutâla‘a ile çıkmayı girmezden evvel.

Mısra': Erkekliğini tecrübe et ve sonra tezevvüc eyle.

Nazm:

Ger-çi şâtir buved hurûs be-ceng
Çi zened pîş-i bâz-i rûyîn-çeng

Gorbe şîrest der-giriften-i mûş
Lîk mûşest der-masâf-i peleng

Gerçi sür'atli olur ise horoz cenkde ne vurur tunç pençeli doğanın önünde. Kedi arslandır fâre tutmakda, lâkin fâre gibidir kaplan ile savaşda.

Emmâ be-i'timâd-i si'at ahlâk-i bozorg-ân ki çeşm...

Lâkin büyüklerin vüs'at-i ahlâkına i'timâd eyle ki gözü...

***

Lokmân Hakîm, essah olan rivâyete göre bir fâdılın ismidir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Goftend*, mâzî cem'. *Ki*, beyâniyye. *Âmûhtî*, mâzî muhatap, öğrendin demek. *Nâ-bînâyân*, sıfat-ı müşebbehe a'mâ demek ve âhiri elif olduğu cihetle hîn-i cem'inde bir yâ ziyâde edilmişdir. *Ki*, beyâniyye. *Tâ*, müdâm ma'nâsına. *Cây*, mahall. *Ne-bînend*, nefy-i istikbâl. *Pây*, ayak. *Ne-nihend*, *nihâden*'den fâ'ili *nâ-binâyân*'a 'a'it. *Kaddim*, emr-i hâzır, masdarı takdîm gelir. *El-Hurûc*, masdar. *Kabl*, zürûfdandır. *El-Vulûc*, duhûl vezni üzere sülâsînin ikinci bâbından masdar olup duhûl ma'nâsına, bu terkîbât cümleten 'acz ve tezellülü mutazammındır. *Merd*, âdem. *Ye*, masdariyye, zarûret-i vezin için meftûh okunur. *Te*, hitabdır. *Biyâzmây*, âzmûden masdarından emr-i hâzır, tecrübe eyle demek ve evveline bâ-ı te'kîd gelmek ile hemze yâ'ya kalb edilmişdir. *Zen kon*, te'hil ile mevki'inde îrâd olunur.

Şâtir, serî' ve çalakdır. *Be-ceng*, bâ zarfiyyet ifâde eder. *Zend*, muzâri'. *Çi*, mef'ûlü. *Pîş*, zarfı, izâfeti lâmiyye. *Bâz*, doğan. *Rûy*, tunç. *-în*, yâ nisbet ve nûn te'kîd-i nisbetdir. *Çeng*, pençeye derler. *Gorbe*, kâf-ı 'Acemînin zammıyla kedidir ve mübtedâ. *Şîr*, arslan ve haber. *-st*, edât-ı haber. *Giriften*, izâfeti masdarın mef'ûlüne. *Mûş*, fâre. *Lîk*, kâf'ın sükûnuyla edât-ı istidrâkdir. *Mûşest*, mukaddem haber. *Der-musâf-i peleng*, mu'ahher mübtedâ ve mîm'in zammıyla musâf cenk ve savaşdır ve

peleng kaplandır. Bir kelime âhirinde kâf olupda mâ-kabli nûn-ı sâkine olsa o kâf-i ‘Acemî olduğu kâ‘ide-i mukarreredendir. *Emmâ*, edât-ı istidrâk. *Be*, harf-i musâhabet. *İ‘timâd*, if‘âl bâbından dayanmak ma‘nâsına masdardır, izâfeti mef‘ûlüne. *Si‘at*, vesi‘a maddesinden masdardır ve sîn harf-i halk için meftûhdur, izâfeti lâmiyye. *Ahlâk*, hâ’nın zammıyla halkın cem‘i, izâfet-i lâmiyye. *Bozorg-ân*, bozorg lafzının cem‘i. *Ki* harf-i râbıt-ı sıfat.

[56] *... ez-‘avâ’ib-i zîr-destân be-pûşend ve der-ifşâ-yi cerâyim-i kih-ter-ân ne-kûşend. Kelime’i çend ber-sebîl-i ihtisâr ez-nevâdir u âsâr ve hikâyât u eş‘âr ve sîre-i mulûk-i mâzî rahimehumullâh derîn kitâb derc kerdîm ve berhî ez-‘omr-i girânmâye berû harc, mûcîb-i tasnîf-i kitâb-i Gulistân în bûd ve billâhi’t-tevfîk.*

Taht-ı himâyelerinde bulunanların ‘ayıplarından yumarlar ve pek küçüklerin kusûrlarını ifşâya çabalamazlar. Bir kaç kelimeyi ‘alâ tarîku’l-ihtisâr kelimât ve eserlerden ve hikâyeler ve şi‘irlerden ve mülûk-ı mâziyenin ‘âdetlerinden Hudâ onlara rahmet eylesin bu kitâba cem‘ eyledik ve bir mikdâr hayât-ı mu‘azzezden kitâba sarf eyledik, Gülistân kitâbının sebeb-i te’lîfi bu idi ve tevfîk Allah Te‘âlâya mahsûsdur.

Kıt‘a:

Be-mâned sâl-hâ în nazm u tertîb

Kalır nice yıllar bu nazm ve bu tertîb

***

‘Avâ’ib, ‘aybın cem‘i, izâfeti lâmiyye. *Zîr-destân*, kişinin eli altında bulunan kul ve hizmetkâr vesâ’ireye ıtlâk olunur. *Zîr*, zâ’nın kesriyle altdır. *Destân*, dahi *dest*’in cem’idir. *Be-pûşend*, fi‘l-i muzâri‘-i cem‘, örterler ve yumarlar demek. *Çeşm*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-‘avâ’ib*, ğayr-i sarîhi. *Der*, sıla. *İfşây*, yâ izâfiyye ve hemze’nin kesriyle ifşâ if‘âl bâbından masdardır, izâfeti mef‘ûlüne. *Cerâyîm*, cerîmenin cem‘i, günâh ma‘nâsına, izâfeti lâmiyye. *Kih-ter*, ism-i tafdîl, zîrâ *Kih*, kâf’ın kesri ve hâ’nın sükûnuyla küçük demek ve *ter* edât-ı ism-i tafdîl. *Ân*, edât-ı cem‘. *Ne-kûşend*, kûşîden’den nefy-i istikbâl, sa‘y etmezler demek. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Nevâdir*,

nâdirin cem‘i olup şîrîn hikâyât ve ğarîp kelimât murâddır. *Âsâr*, eserin cem‘i, üdebâyı sâlife sözlerine ıtlâk olunur.

Sîre, sîn’in kesri ve râ’nın fethiyle sîret lafzının. *Ve mulûk*, melikin cem‘idir, pâdişâhlar. *Der*, sıla veyâ zarfiyye. *În kitâb*, murâd Gülistân’dır. *Derc*, bâb-ı evvelden masdar olup devşirmek ma‘nâsına. *Berh*, bâ’nın fethiyle cüz’î demek. *-î*, vahdet. *Girânmâye*, mu‘azzez ma‘nâsına, zîrâ girân kâf-ı ‘Acemînin kesriyle kıymetli ve ağır ve mâye dahi ser-mâye ma‘nâsınadır. *Berû*, ber-û takdîrindedir. *Harc*, takdîri *harc kerdîm*’dir ve harc sarfdır. *Mûcib*, ism-i fâ‘il olup bunda sebeb ma‘nâsına, izâfeti masdara izâfeti nev‘indendir. *Tasnîf*, kitâba izâfeti mef‘ûlünedir. *Et-Tevfîk*, tef‘îl bâbından masdardır, lüğatda uydurmak, lâkin ısılâhda Allah Te‘âlâ kulun murâdını kendi murâdına muvâfık getirmekdir. *Be*, harf-i istikbâl. *Mâned*, muzâri‘, kalır demek masdarı *mânden* gelir. *În nazm*, fâ‘ili. *Sâl*, zarf-ı zamândır. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Ve tertîb*, nazma ma‘tûf.

[57]

Zi-mâ her zerre hâk uftâde câyî

Garaz nakşîst k’ez-mâ bâz mâned
Ki hestî-râ ne-mî-yâbem bekâyî

Meger sâhib-dilî rûzî be-rahmet
Koned der-kâr-i dervîş-ân du‘âyî

Bizden her zerre vücûd toprağı düşe bir mahalli. Matlûb bir nakışdır ki bizden geri kala, zîrâ varlığın bulamam istimrârını. Meğer bir velî bir gün terahhum ile, ede dervîşler hakkında bir du‘â.

İm‘ân-ı nazar der-tertîb-i kitâb ve tehzîb-i ebvâb icâz-i sohen-râ maslahat dîd tâ merîn ravzâ-i ra‘nâ ve hadîka-i ğalbâ çun bihişt be-heşt ittifâk uftâd ezîn sebeb muhtasar âmed tâ be-melâlet neyencâmed.

Bâb-i evvel der-sîret-i pâdişâh-ân

Bâb-i dovvom der-ahlâk-ı dervîş-ân

Nazar-ı dikkatim tertîb-i kitâp ve tathîr-i ebvâbda ihtisâr-ı kelâmı münâsip gördü. Tâ bu güzel ravza ve ağaçlarının dalları birbirine girmiş bahçe cennet gibi sekiz bâba tertîbini tesâdüf dü. Bu sebebden muhtasar oldu, hattâ bî-huzûrluğu netîce vermeye.

Birinci bâb pâdişâhların ‘âdeti beyânındadır.

İkinci bâb dervîşlerin ahlâkı beyânındadır.

***

Zi-mâ, be-mâned fi‘iline müte‘allikdir, *zi-hâk-ten-i mâ her zerre câyî uftâde be-mâned* takdîrindedir. *Cây*, mahal. *-i*, vahdet. *Uftâde*, mâzî-i naklî veyâ ism-i mef‘ûldür. *Garaz*, mübtedâ. *Nakşîst*, haberi. *K’ez*, ki ez takdîrindedir. *Mâ*, mütekellîm-i ma‘alğayr zamîri. *Bâz*, geri. *Mâned*, mânden’den muzâri‘. *Ki*, ta‘lîl. *Hestî*, yâ-ı masdariyye ile varlık. *Râ*, tahsîs. *Ne-mî-yâbem*, yâften masdarından nefy-i hâl mütekellim. *Bekâyî*, yâ’sı tenkîrdir. *Meger*, edât-ı temennî. *Sâhib-dil*, murâd ehlullah. *-i*, vahdet. *Be*, musâhabet. *Rahmet*, masdar. *Der*, sıla. *Kâr*, murâd hakdır. *Du‘âyî*, yâ’sı vahdet veyâ tenkîrdir ve bu beyit *garaz nakşîst* cümlesine ‘illet-i sâniye düşmüşdür.

İm‘ân-ı nazar, mübtedâ ve takdîri nazarımdır ve izâfeti masdarın fâ‘iline. *Tehzîb-i ebvâb*, mazdarın mef‘ûlüne, murâd her bâbta münâsibi zikr olunmakdır, zîrâ tehzîb tathîr ma‘nâsına masdardır. *Îcâz*, ihtisâr ma‘nâsına if‘âl bâbından masdardır ve dîd kelimesinin mef‘ûl-i evveli. *Maslahat*, sânîsi ve fâ‘ili tahtında im‘âna râci‘ ve cümlesi haberdir. *Tâ*, ta‘lîl. *Mer*, edât-ı te’kîd. *În*, ism-i işâret. *Ravza-i ra‘nâ*, murâd güzel bahçedir. *Hadîka’*, bahçe, bunda ravzanın ‘atf-ı tefsîri düşmüşdür. *Ğalba’*, ‘aynın fethi ve elif-i memdûde ile hamra’ vezni üzere ağlebe’nin mü’ennesi, ağaçlarının dalları ve budakları yekdiğerine girift demek ve bu kelime hadîkâ’nın sıfatı. *Bihişt*, bâ’nın fethi ve kesriyle cennet. *Be*, sıla. *Heşt*, sekiz. *Tâ*, ta‘lîl. *Be*, musâhabet. *Melâlet*, ızdırabdır. *Neyencâmed*, nefy-i istikbâl, âhir olmaya demek. *Ezîn sebeb*, im‘ân-ı nazarım îcâz-ı soheni münâsip gördüğü için demek. *Dovvom*, dâl’ın ve vâv’ın zammeleriyle ikinci demek ve bu mîm’in mâ-kabli dâ’ima mazmûm okunur.

[58] *Bâb-i sevvom der-fazîlet-i kanâ‘at*

Bâb-i çehârom der-fevâ'id-i hâmûşî

Bâb-i pencom der-'ışk u cevâni

Bâb-i şeşom der-za'f u pîrî

Bâb-i heftom der-te'sîr-i terbiyet

Bâb-i heştom der-'âdâb-i sohbet

Üçüncü bâb kanâ'atda olan fazîlet beyânındadır.

Dördüncü bâb sükûtda olan fevâ'id beyânındadır.

Beşinci bâb 'aşk ve civânlık beyânındadır.

Altıncı bâb za'af ve ihtiyârlık beyânındadır.

Yedinci bâb terbiyenin te'sîri beyânındadır.

Sekizinci bâb sohbetin âdâbı beyânındadır.

Târîh-i Kitâb

Der ân muddet ki mâ-râ vakt hoş bûd
Zi hicret şeş-sad u pencâh u şeş bûd

Murâd-i mâ nasîhat bûd u goftîm
Havâlet bâ-Hudâ kerdîm u reftîm

O zamânda ki bizim zamânımız hoş idi, hicret-i nebîden altı yüz ve elli altı idi. Murâdımız nasîhat idi ve söyledik, Hudây'a ihâle eyledik ve gitdik.

Bâb-ı evvel der-sîret-i pâdişâh-ân

Birinci bâb pâdişâhların 'âdeti beyânındadır.

Hikâyet:

Pâdişâhî-râ şenîdem ki be-koşten-i esîrî işâret kerd. Bî-çâre der-ân hâlet-i nevmîdî be-zebânî ki dâşt melik-râ doşnâm dâden girift ve sakat goften âğâz kerd...

Bir pâdişâhı işitdim ki bir esîri öldürmeye emir eyledi. O esîr o me'yûsiyeti zamânında bir lisâna ki mâlik idi, pâdişâha söğmeğe başladı ve nâ-makbûl söylemeye bidâ' eyledi...

***

Muddet, zamândır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Râ*, harf-i tahsîs. *Hoş*, vâv-ı resmiyle iyi demekdir. *Seş-sad*, terkîb-i ta'dâdî. *Vav*, 'âtıfe. *Pencâh*, ve penceh elli ma'nâsına. *Murâd-i mâ*, izâfeti lâmiyyedir. *Bûd*, mâzî. *Goftîm*, goften masdarından mâzî mütekellim-i ma'a'l-ğayrdir. *Havâlet*, hâ'nın fethiyle ihâle ma'nâsına masdardır ve âhirindeki tâ harf-i masdardır, Fârisîde bu misillü tâ'lar devlet ve sa'âdet gibi uzun yazılır. *Bâ-Hudâ*, bâ harf-i sıla. *Kerdîm u reftîm*, kerden ve reften'den mâzî mütekellim-i ma'a'l-ğayrdir. *Şenîdem*, mâzî mütekellim. *Pâdişâhî-râ*, mef'ûlü. *Ki*, harf-i beyân. *İşâret*, kerd'in mef'ûl-i sarîhi. *Be-koşten-i esîrî*, ğayr-i sarîhi ve bâ sıla olup izâfeti dahi masdarın mef'ûlüne ve yâ'sı vahdetdir ve kerd'in fâ'ili pâdişâha râci'. *Bî-çâre*, murâd esîrdir. *Der*, zarfiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Hâlet-i nevmîd*, beyâniyye. *-i*, masdariyye. *Be*, musâhabet. *Zebân*, murâd esîrin mütekellim olduğu lisânıdır. *-i*, vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Dâşt*, mâzî, tutdu demek ise de bunda hikâye-i mâzî ma'nâsınadır. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Doşnâm dâden girift*, lüğaten ma'nâsı sövmeğe vermek tutdu demek ise de lâkin doşnâm lafzı dâden ve müştakkâtıyla isti'mâl olundukda sövmeğe başladı demekdir, nitekim âğâz lafzı kerd'in müştakkâtıyla isti'mâl olundukda şürû' ve mübâşeret ma'nâsını ifâde eylediği gibi.

[59] *... ki gofte'end: Her ki dest ez-cân be-şûyed, her-çi der-dil dâred, be-gûyed.*

Zirâ demişlerdir her kim ki eli cânından yıkaya her kelâmı ki gönlünde tuta söyler.

Şi'r:

İzâ ye'ise'l-insânu tâle lisânuhu
Ke-sinnevrin mağlûbin yesûlu 'ale'l-kelb

Me’yûs oldukda insân, uzar onun lisânı; mağûb kedi gibi hücûm eder kelp üzere.

Beyt:

Vakt-i zarûret çu ne-mâned girîz
Dest be-gîred ser-i şemşîr-i tîz

Zarûret vaktinde çünkü kalmaz kaçmaya mecâl, el tutar keskin kılıcın ucunu.

Melik porsîd ki çi mî-gûyed? Yekî ez-vuzerâ-yi nîk-mahzar goft: Ey hudâvend mî-gûyed ki ve’l-kâzimîne’l-ğayz ve’l-‘âfîn...

Pâdişâh su’âl eyledi ki ne söyler? Güzel huylu vezîrlerden biri dedi: Ey melik söyler ki cennet hazm edenler içindir ğazabı ve ‘afuv edenler içindir.

***

Her ki, aslı herkes ki’dir. *Be*, istikbâliye. *Şûyed*, yıkaya ma‘nâsına olan şosten masdarından muzâri‘dir. Dest, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-cân*, ğayr-i sarîhi. *Dâred*, daşten masdarından muzâri‘. *Her-çi*, mef‘ûl-i sarîhi. *Der-dil*, ğayr-i sarîhi ve cümlesi makûl-i kavldir. *İzâ*, ma‘nâ-yı şartı mutazammın olarak şartiyyedir. *Ye’s*, ‘ilm bâbından fi‘l-i mâzî. *El-İnsân*, fâ‘ili ve cümlesi şartiyyedir. *Tâl*, beşinci bâbdan mâzî, uzadı demek. *Lisânuhu*, fa‘ili ve zamîr, en-nâs’a râci‘ ve cümlesi cezâ’-ı şartdır. *Kesinnevr*, kâf harf-i cer olup mukadder ke’enne lafzına müte‘allikdir ve sîn’in kesri ve nûn-ı müşeddedenin fethiyle billûr vezni üzere sinnûr kedidir, mağlûb lafzına izâfeti sıfatın mevsûfuna izâfetidir. *Yesûl*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili sinnûr’a ‘â’id cümle eder demek. *‘Ale’l-kelb*, yesûl kelimesine müte‘allik cümlesi sinnûr’un sıfatıdır.

Vakt-i zarûret, izâfeti fî ma‘nâsınadır. *Çu*, ta‘lîl. *Ne-mâned*, mânden masdarından nefy-i istikbâl, kalmaya demek. *Girîz*, kâf-ı ‘Acemînin kesriyle gurîhten masdarından ism-i masdardır, kaça ma‘nâsına. *Dest*, mübtedâ. *Be-gîred*, giriften masdarından fi‘l-i muzâri‘ müstakbel, tutar demek ve haberdir. *Ser*, mef‘ûlü, izâfeti lâmiyye. Şemşîr, şîn’in fethi ve kesriyle kılıç, izâfeti beyâniyye. *Tîz*, tâ’nın kesri ve meddiyle keskin demek. *Melik*, pâdişâh. *Porsîd*, fi‘l-i mâzî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Çi*, istifhâmiye. *Mî-gûyed*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl. *Nîk-mahzar*, herkesi arkasından iyilik ile

zikr eden kimseye sıfatdır. *Ey*, nidâ. *Hudâvend*, münâdî. *Ve'l-kâzimîn*, kâzım kelimesinin cem'i, hazm ediciler demek. *El-Ğayz*, ğayn'ın fethiyle ğazabdır ve mef'ûldür. *Ve'l-'âfîn*, 'âfî'nin cem'i.

[60] *... 'ani'n-nâsi.*[10] *Melik-râ berû rahm âmed ve ez-ser-hûn-i û der-guzeşt. Vezîr-i diger ki zidd-i û bûd goft: Ebnâ-yi cins-i mâ-râ ne-şâyed der-hazret-i pâdişâh-ân coz be-râstî sohen goften. În melik-râ doşnâm dâd ve nâsezâ goft. Melik rûy ezîn sohen der-hem keşîd u goft: Me-râ ân durûğ-i vey pesendîde-ter âmed ezîn râst ki tû goftî ân-râ rûy-i der maslahat bûd ve în-râ binâ-ber hubs ve hukemâ gofte'end: Durûğ-i maslahat-âmîz bih ez-râst fitne-engîz.*

... nâsdankusûru. Pâdişâhın ona terahhumu geldi, o esîrin kanı sevdâsından geçdi ve diğer vezîr ki o vezîrin zıddı idi dedi: Emsâlimize yakışmaz pâdişâhlar huzûrunda doğrulukdan ğayrı söz söylemek bu esîr pâdişâha söğdü ve nâ-makbûl söyledi. Pâdişâh yüzünü bu sözden portardı ve dedi: Bana o vezîrin kizbi daha makbûl geldi, bu doğrudur ki sen söyledin zîrâ onun kizbi bir maslahat cihetinden idi ve bu senin doğru sözün habâsetine mebnîdir ve hâlbuki 'ukelâ söylemişlerdir maslahat bitirici yalan ahsendir fitne koparıcı doğrudan.

Beyt:
Her ki şâh ân koned ki û gûyed
Hayf bâşed ki coz nikû gûyed

Her kimse ki pâdişâh onu eyler ki o söyleye, zülüm olur ki iyilikden ğayrı söyleye.

Hikmet: Ber-tâk-i eyvân-i Ferîdûn nuvişte bûd

Ferîdûn'un köşkü üzerinde yazılmış idi.

***

'Ani'n-nâs, mâ-kabline müte'allik. *Melik-râ*, harf-i tahsîs veyâ sıla, melikin veyâ melike demek. *Berû*, aslı ber-û'dur. *Rahm*, masdar. *Âmed*, mâzî. *Vav*, 'âtıfe. *Ser*,

[10] el-Âl-i İmrân 3/134.

bunun gibi mahallerde cihet ve sevdâ ma‘nâsında müsta‘meldir. *Ebnâ-yi cins*, akrân ve emsâlde müsta‘meldir. *Ne-şâyed*, şâyesten masdarından nefy-i istikbâl, lâyık değil demek. *Hazret*, bunda huzûr mâ‘nâsınadır. *Coz*, ğayr ma‘nâsına. *Be*, musâhabet. *Râst*, doğru ve gerçek ma‘nâsına. *-i*, masdariyye. *În*, esîre işâretdir.

Melik-râ, pâdişâha demek ve *râ* edât-ı mef‘ûl. *Durûğ-i vey*, izâfeti lâmiyye ve dâl’ın ve râ’nın zammeleriyle durûğ yalan demekdir. *Pesendîde-ter*, ism-i tafdîl. *Ruy*, vecih ve zâhir ma‘nâsına. *Der*, sıla. *Maslahatî*, yâ’sı vahdetdir. *Bûd*, edât-ı zamâniye. *Benâ*, mebnâ ma‘nâsına. *Habes*, habâset ma‘nâsına masdardır.

Durûğ, izâfeti beyâniyye. *Maslahat-âmîz*, âmîhten masdarından vasf-ı tekîbî. *Râst*, izâfeti beyâniyye. *Fitne-engîz*, engîhten masdarından vasf-ı tekîbîdir. *Ân*, koned’in mukaddem mef‘ûlü. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Û*, ki’ye râci‘dir. *Tâk*, kemerdir. *Eyvân*, fi’l-asl hemze’nin kesriyle ise de ‘Acem fethile okur, köşk ma‘nâsına. *Ferîdûn*, mülûk-i ‘Acem’den birinin ismidir ki Dehhâk’ı katl etmişdir. *Nuvişte bûd*, hikâye-i mâzî ma‘nâsına.

[61] Mesnevî:

Cihân ey berâder ne-mâned be-kes
Dil ender cihân-âferîn bende u bes

Me-kon tekye ber-mulk-i dunyâ vu poşt
Ki bisyâr kes çun tû perverd u koşt

Çu âheng-i reften koned cân-i pâk
Çi ber-taht morden çi ber-rûy-i hâk

Dünyâ ey kardeş kalmaz kimseye, gönlünü Hallâk-ı ‘âleme bağla kâfîdir. İ‘timâd etme dünyâ mülküne ve arkalanma, zîrâ çok kimseyi senin gibi besledi ve öldürdü. Çünkü gitmek kastını ede rûh-ı tâhir, taht üzere ölmek ne toprak üzerinde ölmek ne.

Hikâye: *Yekî ez-mulûk-i Horâsân Sultân Mahmûd Sebuk Tegîn-râ be-hâb dîd ba‘d ez-vefât-i û be-sed sâl ki cumle-i vucûd-i û rîhte bûd ve hâk şode.*

Horâsân meliklerinden biri Sebük Tegîn'in oğlu Sultân Mahmûd rü'yâda gördü onun vefâtından yüz sene sonra ki onun cümle a'zâsı dökülmüş idi ve toprak olmuş idi.

***

Ne-mâned, fi'l-i nefy-i müstakbel, kalmaz demek. *Be*, sıla. *Kes*, ne-mâned'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ender*, edât-ı sıla. *Cihân-âferîn*, âferîden masdarından vasf-ı terkîbîdir, cihân yaratıcı ma'nâsına. *Bend*, besten masdarından emr-i hâzır. *U bes*, vâv ile fakat ve ancak ma'nâsını ifâde eder. *Me-kon*, nehy-i hâzır. *Tekye*, dayanmakdır, tekye me-kon'dır, zîrâ bu kelime kerd müştakkâtıyla müsta'meldir. *Mulk*, zammile saltanat, dünyâya izâfeti lâmiyye. *Ki*, ta'lîl. *Bisyâr kes*, perverd kelimesinin mef'ûlü ve fâ'ili dünyâdır. *Çun tû*, mâ-kabline ve mâ-ba'dine kayd olmak kâbildir. *Koşt*, perverd'e ma'tûfdur. *Çu*, edât-ı ta'lîl. *Âheng*, elif-i memdûde ile kasd'dır, izâfeti masdarın masdaradır. *Reften*, masdar. *Koned*, muzâri'. *Cân-i pâk*, fâ'ili ve izâfeti beyâniyye ve takdîr-i 'ibâre *çu koned cân-i pâk âheng-i reften*'dir ki koned'in mef'ûlüdür veyâ *âheng* mübtedâ *koned* cümlesi haberdir. *Çi*, iyi mahalde müsâvât ifâde eder.

Horâsân, bir memleketin ismi. *Sultân Mahmûd*, bir meşhûr pâdişâhdır ki Firdevsî Şâhnâme'yi onun nâmına nazm eylemişdir. *Sebuk Tegîn*, bâ'nın zammı ve tâ'nın fethi ve zammıyla babasının ismi ve kâf evveli 'Arabî ve sânî Fârisîdir ve beyne'l-'alemeyn vâki' olan ibn lafzını hazf eylemek lüğatlarında şâyi' olmak mülâbesesiyle takdîri İbn-i Sebuk Tegîn'dir. *Be*, zarfiyye. *Hâb*, rü'yâdır. *Be*, zâ'id. *Sed*, esmâ'-ı 'adedden yüzün ismi. *Ki*, beyâniyye. *Cumle*, izâfet ve 'adem-i izâfeti câ'izdir, muzâf olduğu takdîre göre beyâniyyedir. *Vucûd-i û*, Mahmûd'a râci'. *Rîhte*, ism-i mef'ûl, dökülmüş demek. *Bûd*, edât-ı zamâniyedir, idi demek. *Ve hâk şode*, takdîri bûd'dur.

[62] *Meger çeşmân-i û ki hem-çunân der-çeşm-hâne hemî-girdîd ve nazar mî-kerd. Sâ'ir hukemâ ez-te'vîl-i ân hâb 'âciz mândend meger dervîşî ki hizmet be-cây âverd u goft: Henûz nigerânest ki mulkeş bâ-diger-ânest.*

Ela gözleri toprak olmamışidi ki hayatındaki gibi göz evinde dönerdi ve bakardı. Cümle mu‘abbirler o rü’yânın ta‘bîrinden ‘âciz kaldılar illâ bir dervîş ki ta‘bîri yerine getirdi ve dedi: El-ân bakıcıdır ki onun saltanatı kimlerdedir.

Kıt‘a:

Bes nâm-ver be-zîr-i zemîn defn kerde’end
K’ez-hestîş be-rûy-i zemîn ber-nişân ne-mând

V’ân pîr-lâşe-râ ki sipurdend zîr-i hâk
Hâkeş çunân be-hord k’ezû ustuhân ne-mând

Zinde est nâm-i fereh-i Nûşirevân be-hayr
Ger-çi besî guzeşt ki Nûşirevân ne-mând

Çok nâmlıyı yer altında defn eylediler, ki onun varlığından yer yüzünde nişân kalmadı. Ol ihtiyâr lâşeyi ki teslîm eylediler yer altına, toprak onu öyle yedi ki ondan kemik kalmadı. Diridir Nûşîrevân’ın güzel nâmı hayr ile, eğerçi çok zamân geçdi ise de Nûşîrevân kalmadı.

***

Meger, illâ gibi edât-ı istisnâdır. *Çeşm*, göz. *Ân*, edât-ı cem‘. *Ki*, harf-i beyân. *Hem-çunân*, güzellik ma‘nâsına. *Der*, zarfiyye. *Çeşm-hâne*, güzel evi demek. *Hemî-girdîd*, deverân eylerdi demek. *Sâ’ir*, cem‘ demek. *Hukemâ*, hakîm’in cem‘i. *Nigerân*, sıfat-ı müşebbehe. *Ki*, ta‘lîl. *Mulk*, zammile saltanat. *-ş*, Mahmûd’a râci‘. *Bâ*, zarfiyye. *Diger-ân*, diger’in cem‘i. *-st*, edât-ı haber.

Bes, bâ-ı ‘Arabînin fethiyle bisyâr gibi çok ma‘nâsınadır. *Nâm-ver*, nâmlı ma‘nâsına terkîb-i nisbî. *Be*, sıla. *Zîr*, alt, zemîne izâfeti lâmiyye. *Defn*, kerde’end kelimesinin mef‘ûl-i sânîsi, *bes nâm-ver* evveli ve *be-zîr-i zemîn* ğayr-i sarîhi. *K’ez*, aslı *ki ez*’dir. *Hestî*, âhirinde bâ-ı masdariyye ile varlıkdır. *-ş*, nâm-ver’e râci‘. *Be*, zarfiyye. *Rûy-i zemîn*, rûy arzdır ve izâfeti lâmiyye. *Ber*, bâ-ı zarfiyye te’kîddir ve câ’izdir ki isti‘lâ için ola veyâ edât-ı te’kîd ola. *Nişân*, ‘alâmet. *Ne-mând*, mâzî-i menfî, kalmadı demek.

Vav, ‘âtıfe. *Ân*, ism-i işâret. *Pîr-lâşe*, müşârün-ileyh ve Sultân Mahmûd murâd. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfatdır. *Sipurdend*, mâzî cem‘ teslîm eylediler demek. *Hâk*, toprak. *-ş*, lâşe’ye râcî‘. *K’ezû*, ki ezû takdîrindedir, ki harf-i beyân, u zamîr pîr’e râci‘. *Ustuhân*, hemze’nin ve tâ’nın zammeleri ve sîn’in sükûnuyla kemikdir. *Zinde est*, zâ’nın kesriyle diri ve hemze edât-ı müctelibe ve est edât-ı haberdir. *Nâm-i fereh*, beyâniyye, nâm-ı mübârek demek ve mu’ahher mübtedâ ve izâfeti lâmiyye. *Nûşirevân*, mülûk-i ‘Acem’den bir melik ismi. *Be-hayr*, zinde’ye müte‘allik. *Guzeşt*, mâzî-i müsbet. *Ne-mând*, menfî.

[63] *Hayrî kon ey fulân u ğanîmet şomâr ‘omr*
Z’ân pîş-ter ki bâng ber-âyed fulân ne-mând

Bir hayır ile ey kimse ğanîmet say hayâtı, ondan evvelki sadâ çıkar filân kalmadı.

Hikâyet: *Melik-zâde’i-râ şenîdem ki kûtâh bûd hakîr ve diger berâder-âneş bulend ve hûb-rûy. Bârî pedereş be-kerâhiyyet u istihfâf der-vey nazar kerd. Peser be-firâset der-yaft u goft: Ey peder! Kûtâh-i hired-mend bih ez-nâ-dân-i bulend. Ne her-çi be-kâmet mih-ter be-kiymet bih-ter ki eş-şâtu nazîfetun ve’l-fîlu cîfetun.*

Hikâye: Bir pâdişâh-zâdeyi işitdim ki kısa idi ve i‘tibârsız idi ve onun diğer birâderleri uzun ve güzel yüzlü idi. Bir kere onun pederi kerâhet ve hakâretle ona bakdı. Çocuk zekâvetiyle anladı ve dedi: Ey baba! ‘Âkıllı kısa a‘lâ uzun câhilden. Değil her nesne ki boyda pek büyük ola bahâda daha makbûl ola, zîrâ koyun pâkdır ve fîl murdârdır.

Şi‘r:
Ekallu cibâli’l-‘ardi Tûrun ve innehu

‘Arz dağlarının geçireği Tûr’dur, hâlbuki Tûr

***

Hayrî, yâ’sı vahdet veyâ tenkîr. *Kon*, emr-i hâzır. *Fulân*, elfâz-ı kinâyedendir ve münâdî. *Vav*, ‘âtıfe. *Şomâr*, emr-i hâzır. *‘Omr*, mef‘ûl-i evveli. *Ğanîmet*, sânîsi. *Z’ân*, ez-ân’dan muhaffef. *Bâng*, âvâz. *Ber-âyed*, çıkar demek. *Ne-mând*, kalmadı,

murâd fevtdir. *Melik-zâde'î*, yâ vahdet ve hemze edât-ı tevessüldür. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Kûtâh*, elif'le kûteh elif'siz kısa. *Bulend*, bunda tevîl demek. *Hûb-rûy*, güzel yüzlü ma'nâsına ve sıfat-ı terkîbî. *Bâr*, kere demek. *-i*, vahdet. *Be*, musâhabet. *Kerâhiyyet*, bâb-ı râbi'den ya'nî kere'den yâ'nın tahfîfiyle masdar olup çirkînlikdir. *Vav*, 'âtıfe. *İsihfâf*, istif'âl bâbından masdardır, hakâret ma'nâsına. *Der*, sıla. *Vey*, kûtâh peser'e râci'. *Kerd*, fâ'ili, peder'e râci'.

Be, musâhabet. *Firâset*, zeyreklik. *Der-yâft*, if'âl kalıbından fi'l-i mâzî eğildi demek. *Kûtâh-i hired-mend*, mevsûfun sıfatına izâfeti nev'indendir. *Ez*, min ma'nâsına. *Nâdân-i bulend*, beyâniyye. *Mih-ter/bih-ter*, terkîb-i tafdîlîlerdir. *Ki*, ta'lîl. *Eş-Şâtu*, mübtedâ. *Nazîfetun*, haberi. *Vav*, 'âtıfe. *El-Fîlu*, mübtedâ. *Cîfetun*, haberi, bu iki cümle mâ-kablindeki iki cümleye 'illetdir, ya'nî o cümleleri tenvîr ve tavzîhdir. *Ekallu*, ism-i tafdîl, bunda asğar ma'nâsına ve mübtedâ. *Cibâl*, cebel lafzının cem'i, muzâfun-ileyh. *El-Ard*, zemîn, bu dahi muzâfun-ileyhdir. *Tûr*, haber-i mübtedâ ve bir cebel'in ismidir ki Cenâb-ı Mûsâ 'aleyhisselâm ondan kelamullahı istimâ' buyurmuşdur. *Vav*, hâliyye. *İnnehu*, mısrâ-'ı sânîye merhûndur ve ism-i Tûr'a râci'.

[64] *Le a'zamu 'indillâhi kadren ve menzilen*

Daha büyükdür Allah'ın 'indinde kadr ve şeref cihetiyle.

Kıt'a:
Ân şenîdî ki lâğar-i dânâ
Goft rûzî be-ebleh-i ferbih

Esb-i tâzî eger za'îf buved
Hem-çunân ez-tavîle-i har bih

Onu işitdin mi ki bir za'îf 'âlim bir gün dedi bir semiz ahmağa, 'Arabî at eğer za'îf olur ise, za'fiyetiyle bir tavla eşekden evlâdır.

Peder be-handîd ve erkân-i devlet be-pesendîdend ve berâder-ân be-cân be-rencîdend.

Pederi güldü, hâzirûn tahsîn eylediler ve birâderleri cândan incindiler.

Nazm: *Tâ merd sohen ne-gofte bâşed*
‘Ayb u hunereş nuhufte bâşed

Her bîşe gumân meber ki hâlîst
Şâyed ki peleng hefte bâşed

Mâdem ki insan söz söylememiş ola, onun ‘ayb ve hüneri mahfî olur. Her mîşeliği zan etme ki boşdur, câ’iz ki kaplan yatmış ola.

Şenîdem ki der-ân muddet melik-râ duşmen-i sa‘b rûy numûd, çun do leşker rûy be-hem âverdend evvel kesî ki esb...

İşitdim ki o zamânda pâdişâha bir kavî düşman yüz gösterdi, çünkü iki ‘asker yüzü birbirine getirdiler evlâ bir kimse ki atını...

***

Lam, harf-i te’kîd. *A‘zam*, inne lafzının haberi ve bu cümle Tûr’dan hâldir. *‘İnd*, a‘zamu’ya müte‘allik. *Allâh*, muzâfun-ileyhdir. *Kadren*, temyîzdir. *Ve mezîlen*, ona ma‘tûfdur. *Lâğar*, za‘îf. *-i*, vahdet. *Dânâ*, sıfat-i müşebbehe ve lâğar ile mısrâ-‘ı sânî merhûndur. *Rûzî*, yâ’sı vahdet. *Ebleh*, ahmak. *Ferbih*, fâ’nın fethi ile semiz demek ve rûzî goft’un zarfı. *Be-ebleh*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi, fâ‘ili lâğar-i dânâ’dır. *Esb*, at, izâfeti beyâniyye. *Tâzî*, ‘Arabî demek. *Eger*, harf-i şart. *Tavîle’*, hemze izâfet için gelmişdir. *Har*, fethile himârdır. *Bih*, ahsen ma‘nâsına *peder-i be-handîd*’in fâ‘ili ve takdîri pedereş’dir, karîne kâ’im olduğu için zamîr hazf edilmişdir.

Be, harf-i te’kîd. *Pesendîdend*, mâzî cem‘ fâ‘ili *erkân-i devlet*’tir ve cümlesi mâ-kabline ma‘tûfdur ve *berâder-ân rencîdend* lafzının fâ‘ili. *Be-cân*, ona müte‘allikdir. *Tâ*, tevkîtiyye. *Merd*, mübtedâ. *Ne-gofte*, mâzî-i ba‘îd-i menfî. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘ fâ‘ili merd’e râci‘ ve *sohen ne-gofte*’nin mef‘ûlü. *‘Ayb*, mübtedâ. *Huner*, ona ma‘tûf. *-ş*, merd’e râci‘. *Nuhufte*, mâzîden kısım, gizli demek. *Bâşed*, fâ‘ili tenâzi‘ ve cümle *‘ayb u huner*’den her ikisine ‘â’iddir. *Bîşe*, mîşe. *Gumân*, meber kelimesinin mukaddem mef‘ûlü. *Ki*, beyâniyye. *Hâlî*, boş. *Şâyed*, fi‘l-i muzâri‘ lâyık ve câ’iz demek. *Ki*, beyâniyye. *Peleng*, bâ-ı ‘Acemînin fethiyle kaplandır. *Duşmen*, ‘adv. *-i* vahdet. *Sa‘b*, sâd’ın fethi ve. ‘ayn’ın sükûnuyla sarp ma‘nâsına. *Rûy*, numûd’un

mukaddem mef‘ulü. *Leşker*, ‘asker. *Rûy*, âverdend kelimesinin mef‘ul-i sarîhi. *Behem*, ğayr-i saîhî. *Kes*, kimse. *-i*, vahdet. *Ki*, râbıt-ı sıfat. *Esb*, cihânîd’in mukaddem mef‘ûlü.

[65] *... der-meydân cehânîd ân peser bûd u goft:*

... meydânda sıçratdı o çocuk idi ve dedi:

Kıt‘a:
Ân ne men bâşem ki rûz-i ceng bînî poşt-i men
Ân menem k’ender-miyân-i hâk u hûn bînî serî

K’ân ki ceng âred be-hûn-i hîş bâzî mî-koned
Rûz-i meydân v’ân ki be-gurîzed be-hûn-i leşkerî

Ben o kimse değilim ki cenk gününde görürsün arkamı, ben o kimseyim ki toprak ve kan arkasında görürsün bir baş. Zîrâ o kimse ki cenk eder kendi kanıyla oynar, meydân gününde ve o kimse ki kaçar ‘askerin kanıyla oynar.

În be-goft ve ber-sipâh-i duşmen zed ve tenî çend ez-merd-ân-i kâr-dîde biyendâht. Çun pîş-i peder âmed, zemîn-i hidmet be-bûsîd u goft:

Ve bunu söyledi ve ‘adûnun ‘askeri üzere hücûm eyledi ve bir kaç kimseyi muhârebe görmüş bahâdırlardan atdı. Çünkü pederinin önüne geldi, hizmet yerini öpdü ve dedi:

***

Der meydân, zarf-ı mekânî ve cehîd kelimesi lâzım olup sıçradı demek, âhirine edât-ı ta‘dîd olan elif ve nûn gelmek ile cehânîd olup sıçratdı ma‘nâsınadır. *Evvel*, mübtedâ. *Ân peser bûd*, haberî. *Vav*, ‘âtıfe. *Goft*, goften masdarından mâzîdir, muzâri‘i gûyed ve emr-i hâzırı gûy gelir. *Ne*, bâşem fi‘line masrûfdur ve fi‘ilden munfasıl olduğundan hâ-ı resmiyye ile yazılmışdır ve takdîr-i ‘ibâre ân men ne bâşem veyâ *men ân ne-bâşem*’dir. *Rûz-i ceng*, lâmiyye. *Bînî*, dîden’den muzâri‘ muhâtab ve hitâb ‘umûmiyyet ifâde eder. *Poşt-i men*, lâmiyye. *K’ender*, ki ender takdîrinde olup li-

ecli'z-zarûre muttasıl yazılmışdır. *Miyân-i hâk*, yâ-ı batniye ile izâfeti lâmiyye. *U hûn*, hâk'a ma'tûf. *Ser*, baş. *-i*, vahdet.

Ki, ta'lîl. *Ân*, ism-i işâret. *Ki*, kes ki demek. *Bâzî*, yâ-ı nefs gelmeden ism-i câmid, la'b gibi oyundur. *Koned*, fi'l-i muzâri'. *Rûz-i meydân*, bâzî mî-koned ve âverd ve be-gurîzed fi'illerinin 'alâ tarîku't-tenâzu' zarfıdır. *Be*, musâhabet. *Hûn*, kan. *Leşker*, yâ'sı vahdetdir. *În*, ism-i işâret. *Be*, harf-i te'kîd. *Goft u zed*, fi'illeri mâzîlerdir. *Vav*, 'âtıfe. *Sipâh*, elif ile sipeh elif'siz 'askerdir. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Ez*, *ten*'i beyândır. *Merd-ân-i kâr-dîde*, mevsûfun sıfatına izâfeti kısmındandır. *Zemîn-i hidmet*, beyâniyye. *Be*, harf-i te'kîd. *Bûsîd*, bâ-ı 'Arabiye ile bûsîden masdarından. *U goft*, goften masdarından fi'l-i mâzîdir.

[66] Kıt'a:

Ey ki şahs-i menet hakîr numûd
Tâ duruştî huner ne-pindârî

Esb-i lâğar-miyân be-kâr âyed
Rûz-i meydân ne gâv-i pervârî

Ey pederim ki şahsım sana hakîr göründü, âgâh o ki semizliği ma 'rifet zan etmesin. İnce belli at işe yarar, muhârebe gününde besili öküz yaramaz.

Âverde'end ki sipâh-i duşmen bisyâr bûd ve înân endek. Tâ'ife-i âheng gurîz kerdend. Peser na'ra'i be-zed u goft: Ey merd-ân! Be-kûşîd tâ câme-i zen-ân ne-pûşîd. Suvâr-ân-râ be-goften-i û tehevvur ziyâde geşt ve be-yekbâr hamle kerdend. Şenîdem ki hem der-ân rûz ber-duşmen...

Nakl ederler ki düşmanın 'askeri çok idi ve bunlar az idi. Bir tâ'ife kaçma kasdını eylediler. Çocuk bi na'ra vurdu ve dedi: Ey âdemler! Sa'y ediniz hattâ kadınlar libâsını giymeyesiniz. Süvârilere onun kelâmıyla ikdâm ziyâde oldu ve cümleten hamle eylediler. İşitdim ki dahi o günde düşmana...

***

Ey, harf-i nidâ, münâdî mahzûfdur, *ey kes* takdîrinde. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Şahs*, murâd vücûd. *Men*, zamîr-i mütekellim. *-t*, hitâp. *Numûd*, lâzımdır, göründü

demek. *Tâ*, edât-ı tenbîh. *Duruşt*, dâl'ın ve râ'nın zammeleri ve şîn ve tâ'nın sükûnuyla iri demek ise de bunda vücûtlu ve bedenli olmakdan 'ibâretdir. *Ne-pindârî*, pindâşten masdarından muzâri' nefy-i istikbâldir, zan etmesin demek, nûn edât-ı nefy. *Henuz*, mef'ûlüdür. *Esb-i lâğar-miyân*, terkîb-i tavsîfî ve lâğar- miyân vasf-ı terkîbî. *Be*, sıla. *Kâr*, iş ve savaşdır. *Kâr âyed*, mısrâ-'ı sânî merhûndur. *Rûz-i meydân*, muhârebe günüdür. *Gâv*, sığır, izâfeti beyâniyye. *Pervârî*, ism-i mensûb, besili demek.

Âverde'end, mâzî-i naklînin cem'-i müfredi *âverde est*'dir. Ki, beyâniyye. *Sipâh-i duşmen*, lâmiyye. *Bisyâr*, çok. *Bûd*, edât-ı zamâniye. *Vav*, 'âtıfe. *Înân*, işâretdir şâhzâdenin 'askerine. *Endek*, bûd takdîrinde. *Tâ'ife'i*, yâ vahdet hemze harf-i tevessül. *Âheng*, kasd. *Gurîz*, gurîhten masdarından kaçma ma'nâsına ism-i masdardır. *Be-zed u goft ve be-kûşîd*, fi'illeri mâzîlerdir. *Ne-pûşîd*, mâzî-i menfî. *Suvâr-ân-râ*, suvâr lafzının cem'i. *Râ*, harf-i tahsîs, atlıların demek. *Be*, harf-i sebeb. *Goften-i û*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Tehevvur*, tefe''ul bâbından masdar olup bî-pervâ bir şey'e duhûle derler ise de bunda hücûm ve ikdâm murâddır. *Be*, harf-i te'kîd. *Yekbâr*, def'aten ve bir uğurdan demek. *Hamle kerdend*, mâzî-i mürekkebdir. *Şenîdem*, fi'l-i mâzî mefs-i mütekellim-i vahdedir, *semi'tu* ma'nâsına. *Der-ân rûz*, fî zalike'l-yevm ma'nâsına. *Ber-duşmen*, yaftend fi'linin mukaddem mef'ulün bih ğayr-i sarîhidir.

[67] *... zafer yaftend. Melik ser u çeşmeş be-bûsîd ve der-kenâr girift ve her rûz nazar bîş kerd tâ velî'ahd-i hîş kerd. Berâder-ân hased bordend ve zehrî der-ta'âmeş kerdend. Hâhereş ez-ğurfe be-dîd ve derîçe berhem zed. Peser der-yâft ve dest ez-ta'âm bâz keşîd u goft: Muhâlest ki huner-mendân be-mîrend ve bî-hunerân cây-i îşân be-gîrend.*

... zafer buldular. Pâdişâh onun başını ve gözünü öpdü ve kucağında tutdu ve her gün iltifâtını ziyâde eyledi hattâ kendine kâ'im-makâm eyledi. Birâderleri hased eylediler ve zehri onun ta'âmına vaz' eylediler. Onun hemşîresi çardakdan gördü ve pencereyi birbirine vurdu. Çocuk anladı ve elini yemekden geri çekdi ve dedi: Mümkün değildir ki hünerliler öleler ve hünersizler onların makâmını tutalar.

Beyt:

Kes neyâyed be-zîr-i sâye-i bûm
V'er humây ez-cihân şeved ma'dûm

Kimse gelmez baykuşun gölgesi altına, ve eğer hümâ kuşu cihândan yok olur ise de.

Peder-râ ezîn hâlet âgâhî dâdend. Berâder-âneş-râ, be-hând ve gûş-mâlî be-vâcibî dâd.

Babasına bu hâletden haber verdiler. Onun birâderlerini celb eyledi ve te'dîbi muktezâsınca.

***

Zafer, ğalebedir. *Der-kenâr girift*, kucakladı demek. *Tâ*, hattâ ma'nâsına. *Velî*, hâkim. *'Ahd*, zamân. *Hîş*, kendi. *Hâher*, vâv-ı resmiyle kızkardeşdir. *-ş*, peser'e râci'. *Ğurfe*, ğayn'ın zammı ve râ'nın sükûnuyla çardakdır. *Derîçe*, pencere, bunda kapakları murâd. *Berhem*, birbirine demek. *Zed*, fi'l-i mâzî, fâ'ili *hâher*'e râci' ve masdarı *zeden* olup muzâri'i *zend* gelir.

Kes, *neyâyed*'in fâ'ili. *Be*, sıla. *Zîr*, alt, tahtın mürâdifi, izâfeti lâmiyye. *Sâye'*, gölge, hemze izâfiyye ve izâfeti lâmiyye. *Bûm*, beyne'n-nâs şe'âmetle ma'rûf baykuş ıtlâk olunan kuşdur, 'Arabîde hâme denir, teşâ'ümünden hadîs-i şerîf nehy etmişdir. *V'er*, ve eger'den muhaffefdir. *Humây*, yemn ile ma'rûf bir kuşdur ki gölgesi her kime isâbet eder ise yâ pâdişâh veyâ ziyâde devletli ve tâli'li olurmuş ve havâda yumurtlar ve yavrusu hâvada çıkarak uçar imiş. *Ma'dûm*, ism-i mef'uldür. *Peder-râ*, takdîri *pedereş-râ* olup karînenin zuhûruna binâen zamîr hazf edilmişdir. *Âgâh*, haberdâr demek. *-i*, masdariyye. *Dâdend*, fi'l-i mâzî cem', bunda murâd duyurdular demek. *Gûş-mâl*, terkîb-i tavsîfî, lüğatda kulak ovmakdır, lâkin ıstılâhda te'dîbdir. *-i*, tenkîr veyâ vahdet. *Be-vâcib*, be-kavl-i vâcib ve nasîhat-i vâcibdir. *-i*, tenkîr.

[68] *Pes her yekî-râ ez-etrâf-i bilâd hisse-i merzî mu'ayyen kerd tâ fitne be-nişest ve nizâ' ber-hâst ki gofte'end: Deh dervîş der-kilîmî be-hosbend ve do pâdişâh der-iklîmî ne-kuncend.*

Sonra her birine etrâf-ı memâlikden râzı olacak hisseyi ta'yîn eyledi hattâ fitne oturdu ve cidâl kalkdı zirâ demişlerdir: On dervîş bir kilimde uyurlar ve iki pâdişâh bir iklîmde sığmazlar.

Kıt‘a:

Nîm nâmî ger hored merd-i Hudây
Bezl-i dervîş-ân koned nîmî diger

Mulk-i iklîmî be-gîred pâdişâh
Hem-çunân der bend-i iklîmî diger

Bir etmeğin yarısını eğer yer ise ehlullah, dervîşlere tasadduk eder o bir yarısını. Bir iklîmin hükûmetini zabt eder pâdişâh, ancılayın diğer iklîmin zabtı sevdâsını da tutar.

Hikâyet: *Tâ’ife-i dozdân-i ‘Arab ber-ser-i kûhî nişeste bûdend ve menfez-i kârvân beste ve ra‘iyyet-i buldân ez-mekâyid-i îşân mer‘ûb...*

‘Arab sâriklerinden bir tâ’ife bir dağın başında oturmuş idiler ve kârvânın geçidini bağlamış idiler ve ahâlî-i memâlik onların hîlelerinden korkmuş idiler...

***

Bilad, bâ’nın kesriyle şehir mâ‘nâsına olan beled’in cem‘i. *Merzî*, bâb-ı râbi‘in nâkıs vâvisinden ism-i mef‘ûldur ki mâzîsi *razî* muzâri‘i *yerzî* gelir. *Tâ*, ta‘lîl. *Nizâ‘*, mufâ‘ale bâbından masdar-ı sânîsidir. *Ber-hast*, fi‘l-i mâzî masdarı elif ile hâsten, muzâri‘i hîzed gelir, vâv ile hâsten masdarının muzâri‘i hâhed gelir. *Ki*, ta‘lîl. *Gofte’end*, mâzî karîb-i cem‘i. *Be*, istikbâl. *Hosbend*, muzâri‘-i cem‘i. *Ne-kuncend*, nefy-i istikbâl, fâ‘ili *do pâdişâh*’a râci‘ ve cümlesi de dervîş üzere ma‘tûfdur. *Nîm*, yarım, izâfeti beyâniyye. *Nân*, ekmek. *-i*, vahdet. *Merd-i Hudây*, ehlullah demek. *Bezl-i dervîş-ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘ fâ‘ili *merd-i Hudây*’a râci‘. *Nîmî diger*, yâ vahdetdir ve murâd yarının yarısı demek ve *bezl koned*’in mef‘ûl-i evveli *nîmî diger* sânîsi ve cümle *ger hored* cümle-i şartiyyesine cezâ vâki‘ olmuşdur.

Mulk, saltanat, izâfeti lâmiyye. *İklîm*, rûy-i zemînin dört hassasından bir hassasına denir. *-i*, vahdet. *Be-gîred*, muzâri‘ müstakbel. *Pâdişâh*, fâ‘ili. *Bend*, bunda sevdâ ma‘nâsınadır. *Ta’ife-i dozdân-i ‘Arab*, izâfetleri beyâniyyedir. *Ber*, isti‘lâ. *Ser*, baş. *Kûh*, dağ. -i, vahdet. *Menfez*, bâb-ı evvelden ya‘nî nefeze yenfuzu’dan ism-i mekândır, geçecek mahal demek. *Ra‘iyyet*, izâfeti lâmiyye. *Buldân*, bâ’nın zammıyla

beled'in cem'idir, şehirler demek. *Mekâyid*, mekîd lafzının cem'idir ki masdar-ı mîmîdir, hîle ma'nâsına. *Mer'ûb*, ism-i mef'ûl olup korkmuş ma'nâsına, masdarı râ'nın zammıyla ru'b'dur.

[69] *... ve leşker-i sultân mağlûb. Be-hukm-i ân ki melâzî menî' ez-kulle-i kûhî be-dest âverde bûdend ve melce' u me'vâ-yi hod sâhte. Mudebbirân-i memâlik-i ân taraf der-def'-i mazarrat-i îşân meşveret kerdend ki eger în tâ'ife ber-în nesak rûz-gârî mudâvemet numâyend mukâvemet bâ-îşân mumteni' kerded.*

... ve sultânın 'askeri mağlûb idiler. O sebebe binâ'en ki muhkem bir sığınacak yeri bir dağın tepesinden ele getirmiş idiler ve kendilerinin sığınacak yerini düzmüş idiler. Onların def'-i mazarratında müşâvere eylediler ki eğer bu tâ'ife bu siyâk üzere bir zamân müdâvemet gösterirler ise mukâbele onlara muhâl olur.

Mesnevî:
Dirahtî ki eknûn giriftest pây
Be-nîrû-yi şahsî ber-âyed zi-cây

Bir ağaç ki el-ân kök tutmuşdur, bir şahsın kuvvetiyle çıkar yerinden.

***

Be, musâhabet. *Hukm*, bunda sebeb ve 'illetdir. *Melâz*, ism-i mekân, sığınacak yerdir. *-i*, vahdet. *Menî'*, muhkem. *Kulle*, dağ başı. *Kûhî*, yâ'sı vahdetdir. *Be-dest*, bâ sıla. *Âverde*, mâzîden kısım, getirmiş demek. *Bûdend*, edât-ı zamâniye. *Melce' u me'vâ*, ism-i mekânlardır, sığınacak makâm ve mekân demek. *Sâhte*, mâzîden kısım, düzmüş demek, yine bûdend mukadderdir. *Mudebbir*, ism-i fâ'il, ehl-i tedbîr demek. *Ân*, edât-ı cem', izâfeti lâmiyye. *Memâlik*, memleket'in cem'i, izâfeti lâmiyye. *Ân taraf*, murâd dozdân'ın zuhûr eylediği nevâhîdir. *Der*, zarfiyye. *Def'*, izâfeti masdarın mef'ûlüne. *Mazarrat*, mîm'in ve dâd'ın fetheleri ve râ'nın teşdîdiyle zarar ma'nâsına masdar-ı mîmîdir, îşân lafzına izâfeti lâmiyyedir. *Meşveret*, mîm'in ve vâv'ın fetheleri ve şîn'in sükûnuyla danışıklık ma'nâsına masdar-ı mîmîdir ve mîm'in fethi ve şîn'in zammı ve vâv'ın sükûnuyla da lüğatdır ve şîn'in zammıyla şûrâ da böyledir.

Nesak, nûn'un ve sîn'in fetheleriyle lüğatda nazım ma'nâsına ise de ammâ bunda üslûb murâddır. *Rûz-gâr*, zamân. *-i*, vahdet. *Mudâvemet*, mufâ'ale bâbından devâm ve mülâzemet ma'nâsına masdardır. *Mukâvemet*, mukâbele ma'nâsına masdar olduğu gibi. *Bâ*, musâhabet. *Îşân*, onun cem'i. *Kerded*, fi'l-i muzâri'dir, intikâl ma'nâsına, ya'nî onlar ile mukâbele ve harb imkândan imtinâ'a müntakil olur demek. *Diraht*, ağaç. *-i*, vahdet. *Ki*, râbıta. *Eknûn*, şimdi demek. *Giriftest*, girifte est takdîrindedir. *Pây*, murâd kökdür. *Be*, musâhabet. *Nîrû*, nûn'un kesriyle kuvvetdir. *-i*, izâfiyye ve şahs'a izâfeti lâmiyyedir. *Zi*, ber-âyed'e müte'allik. *Cây*, takdîri câyeş olup zarûret-i vezin ve kâfiye için şîn hazf olunmuşdur.

[70] *V'ereş hem-çunân rûz-gârî hilî*
Be-gerdûneş ez-bîh ber-negsulî

Ser-i çeşme şâyed giriften be-bîl
Çu pur şod ne-şâyed guzeşten be-pîl

Ve eğer onu öyle bir müddet terk eder isen, onu araba ile kökünden üzemezsin. Bekârın başını tutmak mümkündür bel ile, çünkü su çok ola mürûr mümkün değildir fîl ile.

Sohen berîn mukarrer şod ki yekî-râ be-tecessus-i îşân ber-gumâştend ve fursat nigâh dâştend tâ vaktî ki ber-ser-i kavmî rânde bûdend ve buk'a hâlî mânde. Tenî çend ez-merd-ân-i vâki'a-dîde u ceng-âzmûde-râ be-firistâdend tâ der-şi'b-i cebel...

Söz bunun üzerine takarrür eyledi ki birini onları araşdırmaya havâle eylediler ve fırsatı hıfz eylediler bir vakte değin ki bir kavmin başına sürmüş idiler ve meskenleri boş kalmış idi. Bir kaç kimseyi umûr-dîde yiğitlerden ve cenki tecrübe etmişlerden gönderdiler, hattâ dağın yolunda...

***

Vereş, aslı *ve egereş* olup li-ecli'z-zarûre tahfîf kılınmışdır. *Hem-çunân*, kezâlik ma'nasına. *Hilî*, heşten masdarından muzâri' muhâtabdır, terk eder isen demek. *Be*, musâhabet. *Gerdûn*, kâf-ı 'Acemînin fethiyle bir nev' arabadır. *-ş*, diraht'a râci'. *Bîh*, bâ-ı 'Arabînin kesriyle kökdür. *Ber*, harf-i te'kîd. *Negsulî*, kâf'ın zammı ve

fethiyle kırmak ve üzmek ma‘nâsına olan *gusîhten* masdarından fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtabdır. *Ser-i çeşme*, izâfeti lâmiyye. *Şâyed*, şâyesten masdarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Be*, musâhabet. *Bîl*, bel ıtlâk olunan kazmadır. *Çu*, edât-ı ta‘lîl. *Pur*, bâ-ı ‘Acem’in zammıyla bunda çok demek. *Ne-şâyed*, nefy-i istikbâl, ‘adem-i imkân ma‘nâsına. *Guzeşten*, masdardır, mürûr ma‘nâsına. *Be*, musâhabet. *Pîl*, fîl demek.

Sohen, mübtedâ. *Berîn*, berîn ittifâk takdîrindedir. *Mukarrer* şod, haber-i mübtedâdır. *Ki*, beyâniyye. *Be*, sıla. *Tecessüs*, tefe‘‘ül bâbından masdar olup casûsluk eylemeye derler. *Gumâştend*, kâf’ın zammıyla fi‘l-i mâzî cem‘, havâle eylediler demek. *Nigâh*, hıfz. *Dâştend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Vaktî*, yâ’sı harf-i vahdet. *Ki*, râbıta. *Ber*, isti‘lâ. *Ser*, tahsîn-i lafız için gelmişdir. *Kavmî*, yâ’sı vahdet. *Rânde bûdend*, mâzî-i naklî cem‘. *Buk‘a*, pâre-i ez-zemîn ma‘nâsına. *Hâlî*, boş. *Mânde*, takdîri *bûd* ve bu kelime-i lâzımla müte‘addî meyânında müşterek olduğundan lâzım olunca yerleri hâlî kalmış demek, müte‘addî olur ise hâlî koymuşlar ma‘nâsınadır. *Ten*, murâd şahs’tır. *-i*, vahdet. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Ez*, beyâniyye. *Merd-ân*, merd’in cem‘i, izâfeti mevsûfun sıfatınadır. *Vâki‘a-dîde*, iş görmüş demek. *Vav*, ‘âtıfe. *Ceng-âzmûde*, mâ-kabline ‘atf-ı tefsîr düşmüşdür. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be*, harf-i te’kîd. *Firistâdend*, fi‘l-i mâzî cem‘, gönderdiler demek. *Tâ*, ta‘lîl. *Şi‘b-i cebel*, lâmiyye ve şîn’in kesri ve ‘ayn’ın sükûnuyla şi‘b dağ arasında olan yoldur.

[71] *... pinhân şodend. Şebângâh ki dozdân bâz âmedend sefer kerde ve ğâret âverde. Silâh be-guşâdend ve ğanâ’im be-nihâdend. Nuhustîn duşmen ki ber-ser-i îşân tâht hâb bûd. Çendân ki pâsî ez-şeb be-guzeşt.*

... gizlendiler. Gece vakti ki sârikler ‘avdet eylediler sefer ederek ve yağma getirerek. Silâhlarını çözdüler ve ğanâ’imi koydular. Evlâ bir düşman ki onların başına çarpdı uyku idi. O kadar ki bir mikdâr geceden geçdi.

Beyt:

Kurs-i hûrşîd der-siyâhî reft
Yunus ender dehân-i mâhî reft

Güneşin cirmi zulmete gitdiği gibi, Cenâb-ı Yûnus balığın ağzına gitdiği gibi.

Merd-ân-i dil-âver-ân ez-kemîn be-der cestend ve dest-i heme-râ yegân yegân ber-ketf bestend. Bâmdâdân be-der-gâh-i melik hâzir âverdend, heme-râ be-koşten işâret fermûd.

Cesûr merdler pusudan taşra sıçradılar ve cümlesinin elini birer birer arkasına bağladılar. Ertesi günü melikin der-gâhına hâzır getirdiler, cümlesini katle emir eyledi.

***

Sefer kerde ve ğâret âverde, hâ-ı resmîler harf-i terettübdür, sefer edip ve gâret edip ve gâret getirip demek. *Be*, te'kîd. *Guşâdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Ğanâ'im*, ğanîmet lafzının cem'idir ki doyumluk ma'nâsına. *Nuhust*, nûn'un ve hâ'nın zammeleri ve sîn'in ve tâ'nın sükûnuyla evvel demek. *-i*, vahdet. *Nun*, te'kîd-i nisbet. *Ber*, isti'lâ. *Ser*, tahsîn-i lafz için gelmişdir. *Tâht*, çarpdı ma'nâsına fi'l-i mâzîdir. *Hâb*, uyku. *Pâs*, ba'z. *-i*, vahdet. *Ez*, pâs'ı beyândır. *Guzeşt*, guzeşten masdarından fi'l-i mâzîdir. *Kurs-i hûrşîd*, cirm-i şems murâd. *Der*, sıla. *Siyâhî*, yâ-i masdariyye ile zulmetdir. *Reft*, fi'l-i mâzî. *Yûnus*, bir peygamber-i zî-şânın ism-i şerîfidir. *Ender*, sıla. *Dehân*, ağız, izâfeti lâmiyye. *Mâhî*, ya-ı asliyye ile balıkdır ve beyitde edât-ı teşbîh muzmerdir.

Merd-ân, merd'in cem'i, izâfeti mevsûfun sıfatınadır. *Dil-âver-ân*, vasf-ı terkîbî ve elif nûn edât-ı cem'. *Ez*, beyâniyye. *Kemîn*, kâf-ı 'Arabînin fethi ve mîm'in kesriyle pusuya derler. *Be-der*, bâ-ı sıla ile taşra demek. *Cestend*, fi'l-i mâzî cem' sıçradılar demek. *Dest-i heme*, lâmiyye. *Râ*, tahsîs. *Yegân yegân*, kâf-ı 'Acemî ve yâ'nın feth ve kesriyle birer birer demek. *Ber*, sıla. *Ketf*, kâf-ı 'Arabînin fethi ve tâ'nın kesr ve sükûnuyla yağrın ma'nâsına. *Bestend*, fi'l-i mâzî cem'-i ğâ'ib, bağladılar demek. *Bâmdâdân*, erte demek. *Heme*, cem' ma'nâsına isim. *Râ*, 'alâmet-i mef'ûl. *Be*, sıla. *Koşten*, masdar. *İşâret*, fermûd'un mef'ûlü, fâ'ili melik'e râci'.

[72] *İttifâken der-ân miyân cevânî bûd ki mîve-i 'unfuvân-i şebâbeş nev-resîde ve sebze-i gulistân-i 'izâreş nev-demîde. Yekî ez-vuzerâ pây-i taht-i melik-râ bûse dâd ve rûy-i şefâ'at ber-zemîn nihâd u goft: În peser hem-çunân ez-bâğ-i zindegânî ber-ne-horde est ve ez-reye'ân-i cevânî temettu' ne-yafte. Tevakku' be-kerem ahlâk-i hudâvendî ânest ki be-bahşîden hûn-i û ber-bende...*

Bi't-tesâdüf onların arasında bir yiğit var idi ki onun gençliğinin evvel meyvesi yeni erişmiş idi ve gülistân cemâlinin tâze tüyü yeni bitmiş idi. Vezîrlerden biri pâdişâhın tahtının ayağını öpdü ve şefâ'at yüzünü yere koydu ve dedi: Bu çocuk refikâsı gibi dirilik bâğından meyve yememişdir ve yiğitliğinin evvelinden fâ'ide bulmamışdır. Ricâ melikin ahlâk-ı kereminden odur ki onun kanının afvını bu bendeye...

***

İttifâken, masdar. *Der*, sıla. *Ân*, ism-i işâret. *Miyân*, orta demek. *Cevân*, yiğit. *-i*, vahdet. *Bûd*, fi'l-i mâzî. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Mîve'*, yemiş ve hemze izâfiyyedir. *'Unfuvân*, 'ayn'ın ve fâ'nın zammeleri ve nûn'un sükûnuyla 'Arabîde evvel demek. *Şebâb*, yiğitlik. *-ş*, cevân'a râci'. *Resîde*, mâzî-i mukayyed, zîrâ *bûd* mukadderdir. *Vav*, 'âtıfe. *Sebze*, sîn'in fethi ve bâ'nın sükûnuyla ve hâ-ı resmiyye ile çimen ve hâ'sız yeşil renk ma'nâsınadır, izâfeti lâmiyye. *Gulistân*, ism-i mekân, gül mahallî demek, sonra hadîka ma'nâsına isti'mâl olundu, izâfeti lâmiyye. *'İzâr*, sakal, bütün mahalle derler. *-ş*, peser'e râci'. *Nev*, nûn'un fethiyle yeni ve cedîd ma'nâsına. *Demîde*, bitmiş ve oparmış demek ve *bûd* takdîrindedir. *Pay-i taht*, lâmiyye. *Bûse dâd*, öpdü ma'nâsında müsta'meldir. *Rûy-i şefâ'at*, beyâniyye.

Hem-çunân, refikâsı olan harâmîler gibi demek. *Bâğ*, izâfeti beyâniyye. *Zinde*, diri ve âhirinde hâ-ı resmiyye olduğundan cem'inde kâf-ı 'Acemîye tebdîl edilmişdir onun için hâ yazılmaz okunmadığı için. *-i*, masdariyye. *Ber*, mîve. *Ne-horde*, fi'l-i mâzî-i naklî-i ba'îd-i menfî. *Reye'ân*, râ'nın fethi ve yâ'nın sükûnuyla *'unfuvân* gibi evvel demek. *Cevânî*, yâ'sı masdar-ı ye'dir. *Temettu'*, tefe''ul bâbından masdardır, fâ'idelenmek ma'nâsına. *Ne-yâfte*, fi'l-i mâzî-i naklî-i menfî bulmamış demek. *Tevakku'*, ricâ ve ümîd, mübtedâdır. *Be*, musâhabet veyâ sıla olup min ma'nâsını mutazammındır ve tevakku'a müte'allikdir. *Kerem*, izâfeti lâmiyye. *Ahlâk*, hâ'nın ve lâm'ın zammeleriyle halk'ın cem'i *hudâvendî*'ye izâfeti beyâniyye. *Ânest*, haberi. *Ki*, beyâniyye. *Be*, sıla. *Bahşîd*, masdar, izâfeti mef'ûlüne. *Hûn*, kan. *Û*, zamîrine izâfeti lâmiyye. *Ber-bende*, *ber-în bende* takdîrindedir.

[73] *... minnet nihed. Melik rûy ezîn sohen der-hem keşîd ve muvâfık-i re'y-i bulendeş neyâmed u goft:*

... minnet koya. Pâdişâh yüzünü bu sözden portardı ve onun re'y-i 'âlîsine muvâfık geldi ve dedi:

Beyt: *Pertev-i nîgân ne-gîred her ki bunyâdeş bedest*
Terbiyet-i nâ-ehl-râ çun girdegân ber-kunbedest

İyilerin sa'yı te'sîr etmez her kimin ki onun aslı fenâdır, alçağı terbiye eylemek ceviz gibidir kubbe üzerinde.

Nesl-i tebâr-i înân munkati' kerden evlîterest ve bîh u bunyâd-i îşân ber-âverden bih-ter âteş nişânden u âhger gozâşten ve ef'î koşten ve beççe nigâh dâşten...

Bunların nesil ve hândânı kesilmek daha evlâdır ve onların binâsının esâsını çıkarmak a'lâdır, zîrâ âteşi söndürüp ve korunu terk etmek ve yılanı öldürüp ve yavrusunu hafz etmek...

***

Minnet, nihed kelimesinin mef'ûl-i sarîhi *be-bahşîden* ve *ber-bende* ğayr-i sarîhleridir. *Melik*, pâdişâh. *Rûy*, yüz. *Der-hem keşîd*, mâzîdir, portardı demek. *Muvâfık*, ism-i fâ'il, izâfeti mef'ûlüne. *Re'y*, masdar, izâfeti beyâniyye. *Bulend*, bâ'nın zammı ve lâm'ın fethiyle 'âlî demek. *-ş*, melik'e 'â'id. *Neyâmed*, mâzî-i menfî. *Pertev*, ziyâ ve eser ve mübtedâ ve izâfeti lâmiyye. *Nîgân*, nîk lafzının cem'i. *Ne-gîred*, giriften masdarından nefy-i istikbâl, te'sîr etmez demek. *Her ki*, her kes takdîrindedir. *Bunyâd*, binâ ve asıl ve nesil ma'nâsına. *-ş*, ki'ye râci'. *Nâ-ehl*, ehliyeti nefy ve sulbden 'ibâretdir. *Râ*, sıla, nâ-ehl ve nâ-cins, bed asıla demekdir. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Girdegân*, iki kâf-ı 'Acemî ve evvelkisi meksûr ve ikincisi meftûhdur ve ba'zılar kâf-ı sânî 'Arabî ve ba'zılar evvel 'Arabî, sânî 'Acemîdir dediler, ceviz demek. *Ber*, isti'lâ. *Kunbed*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla kubbedir. *-st*, edât-ı haber ve ve takdîri *çun girdegânest ber-kunbed*'dir.

Nesl, döldür. *Vav*, 'âtıfe. *Tebâr*, tâ'nın fethiyle kavim ve kabîle murâddır, izâfeti lâmiyye. *În*, ism-i işâret. *Ân*, edât-ı cem'. *Munkati' kerden*, kesilmek demekdir, zîrâ *munkati'* infi'âl bâbından ism-i fâ'il olup ism-i mef'ûl ma'nâsınadır ve fi'l-i sülâsîye metâvi'dır. *Evlî*, ism-i tafdîl, 'Arabîde lâm meftûh okunur ise de lâkin 'Acem

kesrile okur. *Ter*, edât-ı tafdîl, li-ecli't-te'kîd dâhil olmuşdır ve *nesl* ve *tebâr munkati' kerde*'nin mukaddem mef'ûlü. *Vav*, 'âtıfe. *Bîh*, bâ-ı 'Arabînin kesriyle kökdür. *Bunyâd*, asıldır, *îşân*'a izâfeti lâmiyye. *Ber-âverden*, bunda çıkarmakdır ve *bîh* mukaddem mef'ûlü. *Bih-ter*, ism-i tafdîl ve sîn tâ mukadderdir. *Ki*, ta'lîl. *Âteş*, *nişând*'ın mukaddem mef'ûlü *nişânden* söndürmek ma'nâsına masdardır. *Ahger*, kâf-ı 'Arabînin fethiyle âteş korudur. *Gozâşten*, terk eylemek ma'nâsına masdardır. *Ef'î*, 'ayn'ın fethiyle 'Arabîdir engerek yılanına derler, ammâ 'Acem 'ayn'ın kesriyle okur, ğayr-i munsarif, vasf-ı aslî ve 'alemdir; 'Abdülgafûr[11], Câmî hâşiyesinde mâr-i bozorg ile tefsîr etmişdir. *Beççe*, bâ-ı 'Arabînin fethi ve cîm-i 'Acemî ile yavrudur.

[74] *... kâr-i hired-mendân nîst.*

'Ukalânın işi değildir.

Kıt'a:

Ebr eger âb-i zinde-gî bâred
Hergiz ez-şâh-i bîd ber-ne-horî

Bâ-furû-mâye rûz-gâr meber
K'ez-ney-i bûriyâ şeker ne-horî

Bulut ger âb-ı hayâtı yağdırsa, aslâ söğüt ağacından yemiş yemezsin. Alçak kimseye vakit zâyi' etme, zîrâ hasır kamışından şekeri yemezsin.

Vezîr în sohen be-şenîd. Tav'an ve kerhen be-pesendîd ve ber-husn-i re'y-i melik âferîn hând u goft: Ân-çi hudâvend dâme mulkuhu fermûd 'ayn-i hakîkatest ki eger der-silk-i sohbet-i ân bedân terbiyet yâftî hûy-i îşân giriftî ve yekî ez-îşân şodî...

Vezîr bu kelâmı işitdi. İster isemez tahsîn eyledi ve melikin hüsn-i re'yine âferîn eyledi ve dedi: O kelâmı ki melik onun saltanâtı dâ'im olsun buyurdu sarf-ı hakîkatdir ki eğer o bedlerin tarîk-i ülfetlerinde terbiye bulaydı onların tabî'atını tutardı ve onlardan biri olurdu...

[11] "Abdurrahman-ı Câmî'nin önde gelen müridlerinden, âlim ve mutasavvıf." Bkz. DİA, "Abdülgafûr-i Lârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

***

Kâr-i hired-mendân, lâmiyye ve mübtedâ. *Nîst*, haberi. *Ebr*, mübtedâ. *Eger*, edât-ı şart. *Bâred*, fi'l-i muzâri' ve bu kelime lâzım ile müte'addî meyânında müşterek olduğundan bunda müte'addîdir, yağdırır ma'nâsına ve tahtında müstekin, fâ'ili *ebr*'e râci'. *Âb-i zinde-gî*, mef'ûlü ve cümle-i şartiyye haberidir. *Ne-horî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl müfred muhâtab, yemezsin demek. *Ber*, yemiş ve mef'ûl-i sarîhi. *Ez*, beyâniyye. *Şâh*, dal ve budak, izâfeti lâmiyye. *Bîd*, bâ-ı 'Arabînin kesriyle söğüd ağacına derler, 'Arabîde hilâf ve safsâf gibi ve *nehorî*'nin mef'ûl-i ğayr-i sarîhidir. İmdi bu beyitin takdîri *ebr eger bâred âb-i zinde-gî hergiz ne-horî ber-ez-şâh-i bîd*'dir ki mısrâ-'ı sânînin cümlesi cezâ'-ı şartdır, mısrâ-'ı evvelin takdîri *meber rûz-gâr bâ-furû-mâye*'dir ki *Meber*, nehy-i hâzır, sây' etmek demekdir. *Rûz-gâr*, mef'ûl-i sarîhi ve vakit ma'nâsına. *Bâ*, sıla. *Furû-mâye*, bed asıllı ve *mebe*r'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhidir. *Ki*, ta'lîl. *Ze*, ez'den muhaffef. *Ney*, kamış, izâfeti lâmiyye. *Bûriyâ*, hasır ve *nehorî*'nin mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Şeker*, mef'ûl-i sarîhi. *Be*, harf-i te'kîd. *Şenîd*, fi'l-i mâzî.

Vezîr, fâ'ili. *În sohen*, mef'ûlü. *Tav'an ve kerhen*, temyîziyet ile mensûb masdarlar. *Dâme mulkuhu*, du'âyı müştemil cümle-i mu'terizedir, 'ilm-i bedî'de buna haşv-i melîh derler, nitekim kâ'idesi kitâbın kenârında mündericdir. *Fermûd*, fi'l-i mâzî. *Ân-çi*, mübtedâ. *'Ayn-i hakîkatest*, haberi. *Ki*, ta'lîl. *Silk*, sîn'in kesriyle dizi, izâfeti beyâniyye. *Sohbet*, masdar. *Yâftî*, hikâye-i mâzî. *Ez-îşân*, îşân karîbe mevzû', *în* lafzının cem'idir, 'Arabîde hulâ' ma'nâsına, hemze'nin harekesi mâ-kabline nakil ile ihtilâs olunur.

[75] *... emmâ bende umîdvârest ki be-sohbet-i sâlihân terbiyet pezîred ve hûy-i hired-mendân gîred ki henûz tıflest ve sîret-i bağy u 'inâdân gurûh der-nihâd-i vey mutemekkin neşode est ve der-hadîsest ki: Mâ-min-mevlûdin illâ vekad yûledu 'alâ-fitrati'l-islâmi summe ebevâhu yuhevvidânihi ve yunessirânihi ve yumeccisânihi.*[12]

... lâkin bendeniz ma'mûl ederim ki sülehâya musâhabet sebebiyle terbiyeyi kabûl eder ve 'ukalânın tabî'atını tutar ki el-ân çocukdur ve ta'addî 'âdeti ve o tâ'ifenin

[12] Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buḫârî el-Buḫârî, *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî*, thk. Muṣṭafa Dîb el-Buġâ (Dımaşk: Dâru İbn Keṯîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), 1/456.

serkeşliği onun tabî‘atında sâbit olmamışdır ve hadîsde vardır ki: Bir tevellüd eden olmadı fakat tevellüd eder oldu hilkat-i İslâm üzere sonra onun ebeveyni onu Yahûdî ve Nasrânî ve âteş-perest kılarlar.

Kıt‘a:

Bâ-bedân yâr koşt hemser-i Lût
Hânedân-i nubuvveteş gum şod

Seg-i ashâb-i kehf ...

Fenâlara yâr oldu Lût’un haremi, Lût’un ehl-i beyti zâyi‘ oldu. Mağara ashâbının kelbi...

***

Umîdvâr, terkîb-i nisbî, ümitli demek. *Ki*, beyâniyye. *Be*, sebebiyye. *Sohbet*, mukârenetir. *Pezîred*, fi‘l-i muzâri‘, tahtında müstekin, fâ‘ili ğulâma râci‘. *Ki*, ta‘lîl. *Henûz*, el-ân demek. *Bağy*, ta‘addî. *Ân gurûh*, tâ’ife-i dozdan-i ‘Arab murâddır. *Nihâd*, tabî‘at. *Mutemekkin*, sâbit ma‘nâsınadır. *Vav*, hâliyye. *Der*, zarfiyye. *Hadîsest*, hadîs-i vârid ve sâbitest takdîrindedir. *Ki*, beyâniyye. *Mâ*, nâfiye. *Min*, bâ-ı sıla ma‘nâsına. *Mevlûdin*, ism-i mef‘ûl, veled murâd. *İllâ*, edât-ı istisnâ. *Vav*, hâliyye. *Kad*, harf-i tahkîk. *Yûledu*, fi‘l-i muzâri‘ mechûl. *‘Alâ*, ona müte‘allik. *Fitrat*, ‘alâ lafzıyla mecrûrdur, hilkat ma‘nâsına ve İslâm’a izâfeti lâmiyye. *Summe*, harf-i ‘atf. *Ebvâhu*, ümm üzerine tağlîb tarîkiyle eb lafzının tesniyesidir, zamîre izâfetle tesniye nûnu sâkıt olmuşdur ve lafzen merfû‘ mübtedâ ve zamîr-i mecrûr *mevlûd*’a ‘â’id. *Yuhevvidânihi*, fi‘l-i muzâri‘ ma‘lûm tesniye ğâ’ib ve fâ‘ili *ebevân*’a ‘â’id ve zamîr mevlûd’a râci‘, Yahûdî ederler demek. *Vav*, ‘âtıfe. *Yunessirânihi*, mâ-kabli gibidir, Nasrânî ederler ve Nasrân ‘alâ-kavlin Şâm’da bir köyün ismidir ve bu din o karyenin halkından zuhûr eylediği için ona nisbet edip Nasrânî dediler. *Yumeccisânihi*, Mecûsî ve âteş-perest ederler demek, ma‘lûm ola ki vezîr kelâmını hadîs-i şerîf ile ve kıt‘a-i âtiye ile te’yîd etmişdir.

Bâ, musâhabet. *Bedân*, bed’in cem‘i yaramazlar demek. *Yâr*, refîk. *Koşt*, fi‘l-i mâzîdir. *Hemser-i Lût*, murâd hâtûn-i Lût’tur ve fâ‘il. *Yâr*, mef‘ûl-i sarîhi. *Bâ-bedân*, ğayr-i sarîhi. *Hânedân*, ehl-i beyt, izâfeti lâmiyye. *Nubuvveteş*, Lût’a râci‘. *Gum şod*,

kâf-ı ‘Acem’in zammıyla delâlete dü demek. *Seg*, kâf-ı ‘Acem’le kelbdir, izâfeti lâmiyye. *Ashâb*, ednâ mülâbese tarîkiyle izâfeti lâmiyyedir. *Kehf*, mağara.

[76] *... rûzî çend*
Pey-i nîgân girift u merdum şod

... bir kaç gün. İyilerin ardını tutdu ve insân mertebesine vâsıl oldu.

În be-goft ve tâ’ife-i ez-nudemâ’-i melik bâ-û be-şefâ‘at yâr şodend tâ melik ez-ser-i hûn-i û der-guzeşt u goft: Bahşîdem eger-çi maslahat ne-dîdem.

Bunu dedi ve melikin musâhiblerinden bir tâ’ife vezîrle şefâ‘atda mu‘âvenet eylediler, hattâ pâdişâh onun kanı sevdâsından geçdi ve dedi: Bağışladım her ne kadar ki münâsib görmedim.

Rubâ‘î:
Dânî çi goft Zâl bâ-Rustem-i gurd
Duşmen ne-tuvân hakîr u bî-çâre şimord
Dîdîm besî âb zi-ser-çeşme-i hurd
Çun bîş-ter âmed şutur u bâr be-bord

Bilir misin ne söyledi Zâl pehlivân bahâdır Rüstem’e düşmanı mümkün değildir hakîr ve bî-çâre saymak. Gördük çok su ufak pınarın başından, çünkü ziyâde geldi deveye ve yükü aldı.

Fi’l-cumle vezîr peser râ...

Hâsıl-ı kelâm vezîr çocuğu...

***

Rûz, gündüz. *-i*, vahdet. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Pey*, bâ-ı ‘Acem’in fethiyle izdir. *Nîgân*, nûn’un kesriyle ve kâf-ı ‘Acem ile *nîk* lafzının cem‘i. *Girift*, fi‘l-i mâzî tutdu demek, fâ‘ili *seg*’e râci‘. *Merdum*, bunda insan ma‘nâsına, Hazret-i Lût’un zevcesi, hikâyesi ashâb-ı kehfin kıssası âyet-i kerîme nâtık ve tefsîrlerde mufassilen beyân olunmuşdur. *Be*, harf-i te’kîd. *Goft*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili vezîr. *Tâ’ife’i*, yâ vahdet

ve hemze edât-ı tevessüldür. *Ez*, beyâniyye. *Nidemâ'*, nedîm'in cem'i ve hemze izâfiyyedir ya'nî *melik*'e izâfeti lâmiyyedir. *Bâ*, musâhabet. Û, vezîre râci'. *Be*, zarfiyye. *Şefâ'at*, masdar. *Yâr*, refîk. *Şodend*, fi'l-i mâzî cem', oldular demek. *Tâ*, ta'lîl. *Melik*, pâdişâhdır. *Ez*, beyâniyye. *Ser*, sevdâ, izâfeti lâmiyye. *Hûn*, kan, izâfeti lâmiyye. *Û*, ğulâma râci'. *Der*, harf-i te'kîd. *Guzeşt*, fi'l-i mâzî, geçdi demek. *Bahşîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim, bağışladım demek. *Eger-çi*, bunda inne, vasliye ma'nâsına. *Maslahat*, ne-dîdem kelimesinin mef'ûl-i sarîhi.

Dânî, fi'l-i muzâri', muhâtab-ı istifhâmî mutazammındır, ya'nî Fârisîde edât-ı istifhâm olmadığından isifhâm makâmdan müstefâd olur. *Ki*, beyâniyye. *Zâl*, bir pehlivânın ismi. *Bâ*, sıla. *Rustem*, izâfeti beyâniyye. *Gurd*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla bahâdır ma'nâsına. *Şimord*, fi'l-i mâzîdir, velâkin *ne-tuvân* lafzında râyiha-i istikbâl olduğu cihetle masdar ma'nâsınadır, ya'nî saymak. *Dîdîm*, fi'l-i mâzî mütekellim-i ma'a'l-ğayrî. *Besî*, çok demek. *Zi*, beyâniyye. *Ser-çeşme*, pınar başı demek, izâfeti mevsûfun sıfatına. *Hurd*, hâ'nın zammı ve râ'nın sükûnuyla ufak demek. *Şutur*, deve. *Bâr*, yükdür. *Be*, harf-i te'kîd. *Bord*, fi'l-i mâzî. *Fi'l-cumle*, hâsıl-ı kelâm demek. *Vezîr*, fâ'ili. *Peser*, mef'ûlü. *Râ*, edât-ı mef'ûl.

[77] *... be-hâne bord ve be-nâz u ni'met be-perverd ve ustâd-i edîb be-terbiyeteş nasb kerd tâ husn-i hitâb u redd-i cevâb ve sâ'ir âdâb-i mulûkeş biyâmûhtend tâ der-nazar-i hem-ginân pesendîde âmed. Bârî vezîr ez-şimâ'il u ahlâk-i û der-hazret-i melik şemme'i mî-goft ki terbiyet-i 'âkilân der-vey eser kerde est ve cehl-i kadîm ez-cibillet-i û be-der-refte melik-râ ezîn sohen tebessum âmed u goft:*

... evine getirdi ve nâz ve ni'metle besledi ve üstâd-ı edîbi onun terbiyesine nasb eyledi tâ ki hüsn-i hitâbı ve cevâb-ı reddi ve ona sâ'ir âdâb-ı mülûku ta'lîm edeler, hattâ cümlenin nazarında makbûl geldi. Bir kere vezîr onun ahlâk ve evsâfından huzûr-i melikde bir mikdâr söyledi ki 'ukalânın terbiyesi ona te'sir etmişdir ve eski cehâleti onun hilkatinden zâ'il olmuşdur. Pâdişâha bu sözden gülmek geldi ve dedi:

Beyt:

***

Be-hâne, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Be*, te’kîd. *Perverd*, fi‘l-i mâzî fâ‘ili vezîre râci‘. *Be-nâz*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *U ni‘met*, *nâz*’a ma‘tûf, cümle cümle-i evvelî üzerine ma‘tûfdur. *Ustâd-ı edîb*, mevsûfun sıfatına izâfetidir ve *kerd* kelimesinin mef‘ûl-i sânîsi. *Nasb*, evveli. *Be-terbiyeteş*, *nasb*’a müte‘allikdir ve *kerd*’in fâ‘ili, kezâlik vezîre râci‘dir. *Tâ*, ta‘lîl. *Husn-i hitâb*, murâd herkese mülâyemetle tekellüm-i hitâbıdır. *U redd-i cevâb*, mâ-kabline ma‘tûfdur. *Sâ’ir*, se’r’dan müştak, bakiye ma‘nâsına gelir, lâkin bunda cemî‘ ma‘nâsınadır. *Âdâb-i mulûk*, izâfeti lâmiyye. *Biyâmûhtend*, fi‘l-i mâzî cem‘, takdîri *tâ biyâmûhtend husn-i hitâb u redd-i cevâb*’dır. *Tâ*, hattâ gibi harf-i ta‘lîl içindir. *Der*, zarfiyye. *Hem-ginân*, hâ’nın fethi ve kâf-ı ‘Acem’in kesriyle cemî‘ ve akrân ve emsâl ma‘nâları meyânında müşterek olarak ism-i cem‘dir. *Pesendîde*, ism-i mef‘ûl. *Âmed*, fi‘l-i mâzî.

Bâr, kere demek. *-i*, vahdet. *Şimâ’il*, şîn’in kesriyle şem’el lafzının cem‘idir fey‘al vezninde. *Ahlâk*, hâ’nın zammı ve lâm’ın sükûnuyla halk kelimesinin cem‘idir ve *şimâ’il* kelimesinin ‘atf-ı tefsîri düşmüşdür, hûylar demek. *Hazret*, huzûr demek. *Şemme’i*, bir mikdâr demek ve yâ’sı vahdet ve hemze tevessüldür. *Mî-goft*, hikâye-i mâzî. *Ki*, râbıta. *Terbiyet-i ‘âkilân*, mübtedâ. *Der*, zarfiyye. *Vey*, peser’e râci‘. *Eser kerde est*, haberi. *Cibillet*, hilkatdir. *Be-der-refte*, murâd ihrâc ve izâledir. *Tebessum*, tefe‘‘ul bâbından masdar olup gülümsemek ma‘nâsına. *Âmed u goft*, fi‘l-i mâzîlerdir, *âmeden* ve *goften* masdarlarından fi‘l-i muzâri‘leri ğayr-i kıyâs olarak *âyed* ve *gûyed* gelir.

[78] *‘Âkibet-i gorg-zâde gorg şeved*
Ger-çi bâ-âdemî bozorg şeved

‘Âkibet-i kurt-zâde kurt olur, eğerçi insân ile büyür ise de.

Sâlî do berîn ber-âmed. Tâ’ife-i ez-evbâş-i mahalle bedû peyvestend ve ‘akd-i muvâfakat bestend tâ be-vakt-i fursat vezîr-râ bâ-do pesereş be-koşt ve ni‘met-i bî-kiyâs ber-dâşt ve der-mağâre-i dozdân be-cây-i peder binişest u ‘âsî şod. Melik dest-i tahayyur be-dendân girift u goft:

Bir iki sene bu hâl üzere geçdi. Mahalle ipsizlerinden bir tâ’ife ona ulaşdılar ve muvâfakat düğümünü bağladılar, hattâ vakt-i fırsatda vezîri iki çocuğuyla öldürdü ve

hesâpsız ni‘metini kaldırdı. Sâriklerin mağârasında pederinin makâmına oturdu ve ‘âsî oldu. Pâdişâh hayret elini dişiyle tutdu ve dedi:

Kıt‘a:

Şemşîr-i nîk zi-âhen-i bed çun koned kesi

A‘lâ kılıcı fenâ demirden nice eder bir kimse.

***

Gorg, iki kâf-ı ‘Acemî ile kurt demek ve kâf-ı evvelî mazmûm ve sânî ile râ dahi sâkindir. *Şeved*, muzâri‘. *Ger-çi*, inne, vasliye ma‘nâsına. *Bâ*, musâhabet. *Âdemî*, insân demek. *Bozorg*, bâ’nın zammıyla büyük demek ve bu beyit makûl-i kavl vâki‘ olmuşdur. *Sâl*, sene. *-i*, vahdet. *Do*, esmâ’-ı ‘adedden ikinin ismi. *Berîn*, aslı *ber-în* olup vaslile hemze’si dümüşdür. *Ber*, harf-i te’kîd. *Âmed*, mâzî. *Tâ’ife*, ism-i cem‘. *Ez*, beyâniyye. *Evbâş*, murâd nâsın dîrenti ve ipsizleridir. *Bedû*, aslı *be-û*’dur. *Peyvestend*, fi‘l-i mâzî cem‘, fi‘l-i muzâri‘i *peyvend* gelir. *Vav*, ‘âtıfe. *‘Akd*, düğüm. *Muvâfakat*, mufâ‘ale bâbından masdardır. *Bestend*, mâzî cem‘. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Fursat*, masdardır. *Vezîr-râ*, râ edât-ı mef‘ûl. *Bâ*, musâhabet. *Do*, esmâ’-ı ‘adedden ikinin ismi. *Pesereş*, zamîr vezîre râci‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Koşt*, kâf-ı ‘Arabînin zammıyla *koşten* masdarından mâzîdir, öldürdü demek ve tahtındaki fâ‘ili *peser*’e râci‘. *Vav*, ‘âtıfe. *Ni‘met-i bî-kiyâs*, beyâniyye. *Ber*, harf-i te’kîd. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî, muzâri‘i *dâred* gelir. *Der-mağâre-i dozdân*, *nişest* kelimesinin zarfı. *Be-cây-i peder*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi, zîrâ. *Nişest*, ‘Arabîde ka‘ade gibi fi‘l-i lâzımdır ve fâ‘ili peser-i ma‘hûda râci‘. *‘Âsî*, ism-i fâ‘il. *Şod*, fi‘l-i mâzî bu ‘ibâreden müstefâd olduğuna göre vezîrin katlden ‘afv etdirip yanına aldığı çocuk hırsızların re’îsinin oğludur.

Melik, *girift*’in fâ‘ili. *Dest-i tahayyur*, mef‘ûl-i sarîhi. *Goft*, fâ‘ili *melik*’tir ve kıt‘a-i ‘âtîye makûl-i kavldir ve murâd kemâl-i tahayyüründen elini ısırarak dedi demekdir, mısrâ-‘ı evvelin takdîri *çun koned kesî şemşîr-i nîk zi-âhen-i bed*’dir. *Çun*, vâv-ı asliyye ile istifhâm-ı inkârî ifâde eder. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Kes*, fâ‘ili. *-i*, vahdet. *Şemşîr*, şîn’in feth u kesri ile kılıç, izâfeti beyâniyye, ya‘nî mevsûfun sıfatınadır. *Nîk*, iyi ve *koned*’in mef‘ûl-i sarîhi. *Âhen*, ğayr-i sarîhi ve izâfeti beyâniyye. *Bed*, fenâ. *Çun koned*, istifhâm-ı inkârî, mâ-yef‘alu ma‘nâsınadır.

[79] *Nâkes be-terbiyet ne-şeved ey hakîm kes*

Bârân ki der-letâfet-i tab'eş hilâf nîst
Der-bâğ lâle rûyed ve der-şûre-bûm hes

Alçak terbiye ile olmaz ey 'âkil kimse. Rahmet ki onun tab'ının letâfetinde hilâf yokdur, bâğda lâle bitirir ve çorak mahalde çörçöp bitirir.

Kıt'a:
Zemîn-i şûre sunbul ber-neyâred
Derû tohm-i 'amel zâyi' me-kerdân

Nikûyî bâ-bed-ân kerden çunânest
Ki bed kerden be-cây-i nîk-merd-ân

Çorak mahal sünbülü çıkarmaz, ona 'amel tohumunu zâyi' etme. İyiliği fenâlara eylemek ancılayındır, zîrâ fenâlık gibidir iyi âdemlar hakkında.

***

Nâkes, alçak ve deniyyü'l-asla derler. *Ne-şeved*, şoden masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, olmaz ma'nâsına ism-i nâkes'e 'â'id. *Kes*, haberi. *Ey hakîm*, mübtedâ ve haber beyninde mu'terizedir. *Bârân*, yağmur. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Letâfet-i tab'*, lâmiyye. *-ş*, bârân'a râci'. *Hilâf*, zarfın fâ'ili. *Rûyed*, tazmîn tarîkiyle mute'addî i'tibâr olunur ise sebebine isnâd kabîlinden mecâz olur, zîrâ fi'l-hakîka münebbit Allah Te'âlâdır. *Der-bâğ*, zarfiyye. *Lâle*, mef'ûlü, ammâ *rûyed* lâzım-ı i'tibâr olunur ise *lâle* mübtedâ, *rûyed* haberidir, bu sûretde *rûyed*'in sılası bir mukadder nesne olur, meselâ *ez-sebebeş* ve *ezû* gibi. *Ve der-şûre*, ve der *bâğ*'a ma'tûfdur. *Bûm*, zemîn demek, *pes der-şûre-bûm* ot bitmeyen çorak yerdir ve fi'l-asl bûm-i şûre olup izâfetden kat' ile terkîb-i mezcî etmişlerdir. *Hes*, çörçöp ma'nâsına.

Zemîn-i şûre, beyâniyye ve mübtedâ. *Ber-neyâred*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, lüğaten ma'nâsı yukarı götürmez demek ise de lâkin hâsıl eylemez ve bitirmez demekdir ve haberdir ve fâ'ili zemîn-i şûre'ye râci'. *Sunbul*, mef'ûlü. *Derû*, aslı *der-û*'dur. *Mekerdân*, eyleme ma'nâsına nehy-i hâzır. *Tohm-i 'amel*, beyâniyye ve mef'ûl-i evveli. *Zâyi'*, sânîsi. *Derû*, zarfıdır. *Nikûyî*, ism-i masdar, iyilik demek, aslı *nîk* olup

zarûret-i vezin için yâ hazf olunmuşdur ve *Kerden*, kelimesinin mef'ûl-i sarîhi. *Bâ-bed-ân*, ğayr-i sarîhi ve *bâ* sıladır. *Çunânest*, mısrâ-'ı sânîye merhûndur. *Ki*, beyâniyye. *Bed*, kerden lafzının mef'ul-i sarîhi. *Be-cây*, ğayr-i sarîhi ve *cây* 'ahd ve hak ma'nâsına olunca *bâ* zarfiyyedir ve ammâ mukhem ve zâ'id i'tibâr olunur ise *bâ* harf-i sıladır ve izâfeti lâmiyyedir. *Nîk-merd*, aslı izâfetle merd-i nîk olup sonra izâfeti fesih olunarak terkîb-i mezcî eylemişlerdir. *Merd-ân*, elif ve nûnu edât-ı cem'dir, ba'de-zâ musannifin bu hikâyeyi bast ve temhîdinden maksadı bu kıt'aların mazmûnudur, ya'nî bed asıl olanlara terahhum eyleyerek iyilik câ'iz değildir, çünkü "'adlun vad'uş-şey'i fî mevdi'ihi ve zulmun vad'uş-şey'i fî ğayri mevdi'ihi"[13] ta'rifleri ile mu'arreflerdir.

[80] Hikâyet: *Serheng-zâde'i-râ ber-der-i serây-i Uğlumış dîdem ki 'akl u kiyâsetî ve fehm u firâsetî zâ'idu'l-vasf dâşt ve hem ez-'ahd-i hurdî âsâr-i bozorgî der-nâsiye-i û peydâ.*

Bir çavuş-zâdeyi Sultân Uğlumış'ın sarâyı kapısı yanında gördüm ki 'akıl u zekâveti ve fehm u dirâyeti hâricü'l-vasf tutardı ve dahi küçüklük zamânında büyüklük sırları onun alnında zâhir idi.

Beyt: *Bâlâ-yi sereş zi-hûş-mendî*
Mî-tâft sitâre-i bulendî

Onun başı üzerinde 'âkıllılıkdan, parlar idi kevkeb-i rif'at.

Fi'l-cumle makbûl-i nazar-i sultân âmed ki cemâl-i sûret u kemâl-i ma'nâ dâşt ve hukemâ gofte'end: Tuvân-gerî...

Hâsıl-ı kelâm sultânın nazarında makbûl geldi zîrâ sûretde cemâle ve bâtında kemâle mâlik idi ve 'ukalâ demişlerdir zenginlik...

***

[13] "Bir şeyi olması gereken yere koymak adalettir ve bir şeyi olması gereken yerin dışına koymak zulümdür." Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürʿaî ed-Dımaşḳī el-Ḥanbelî İbn Ḳayyim el-Cevziyye, *Şifâu'l-ʿAlîl fî Mesâîli'l-Ḳaḍâʾ ve'l-Ḳader ve'l-Ḥikme ve't-Taʿlîl* (Beyrut: y.y., 1398/1978), 363.

Serheng-zâde'i-râ, dîdem kelimesinin mukaddem mef'ûlü ve *Serheng*, çavuş ve çeribaşıya ıtlâk olunur ve *zâde'i* kelimesinin âhirinde vâki' *yâ* harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessüldür. *Ber*, zarfiyye. *Der*, kapı, izâfeti lâmiyye. *Serây*, izâfeti lâmiyye. *Uğlumış*, hemze'nin ve lâm'ın zammeleri ve ğayn'ın sükûnu ve mîm'in kesriyle Cengiz Hân neslinden bir pâdişâhın ismidir. *Dîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim-i vahde, gördüm demek. *Ki*, râbıta. *Kiyâset*, zeyreklik. *-i*, tenkîr. *Firâset*, 'atf-ı tefsîrî. *-i*, tenkîr. *Zâ'idu'l-vasf*, hâriç ez-vasf demek hüsn'ül-vech kabîlinden. *'Ahd,* zamân, izâfeti lâmiyye. *Hurd*, küçük. *-i*, masdariyyedir. *Der*, zarfiyye. *Nâsiye*, alın üzerine gelen saça derler ise de bunda mecâzen alın murâd. *Peydâ*, vâzıh ve lâyih ve zâhir ma'nâsına.

Bâlâ, fevk ve üst ma'nâsına cihât-i sitteden *zîr*'in zıddıdır. *-i*, izâfiyye ve izâfeti lâmiyye. *Sereş*, serheng-zâde'ye râci'. *Ze*, ibtidâ'iyye. *Hûş-mend*, terkîb-i nisbî, 'âkıllı demek. -i, masdariyye. *Mî-tâft*, hikâye-i hâl mâzî, rahşân olurdu demek, masdarı *tâften*'dir bükmek ma'nâsına dahi gelir. *Hûş-mendî*, mef'ûlün bih, ğayr-i sarîhi. *Sitâre*, fâ'ili, izâfeti beyâniyye. *Bulend*, yüce. *-i*, masdariyye. *Âmed*, fi'l-i mâzî, fâ'ili *serheng-zâde*'ye râci'. *Makbûl-i nazar-i sultân*, mecâzen mef'ulün fîhîdir ve izâfetleri lâmiyyedir. *Ki*, edât-ı ta'lîl. *Dâşt*, fi'l-i mâzî, fâ'ili yine *serheng-zâde*'ye 'â'id, tutdu ma'nâsına ise de varlıkdan 'ibâret, fi'l-i muzâri'i *dâred* gelir. *Cemâl-i sûret*, izâfetle *dâşt* fi'ilinin mef'ûlü ve murâd cemâlinin hüsnüdür. *Ve kemâl-i ma'nâ*, mâ-kabline ma'tûfdur ve bâtının ma'mûriyetini beyândır. *Vav*, hâliyye. *Hukemâ*, hakîm'in cem'i, hakîm her işi yerli yerinde işlemekdir, esmâ'-ı hüsnâdandır, Hakk Sübhânehu ve Te'âlâya ıtlâkı hakîkat ve ğayra ıtlâkı mecâzdır. *Gofte'end*, mâzî-i naklî cem'. *Tuvân-gîr*, terkîb, fâ'ili ğanî ve mübtedâ. *-i*, masdariyye.

[81] *... be-huner est ne be-mâl ve bozorgî be-'aklest ne be-sâl. Ebnâ-yi cins-i û berû hased bordend ve be-hiyânetî muttehem kerdend ve der-koşten-i û sa'y-i bî-fâ'ide numûdend.*

... hüner iledir mâl ile değildir ve büyüklük 'akıl iledir çok yaşamakla değildir. Onun akrânı ona hased eylediler ve bir ithâm ile töhmetli eylediler ve onun katlinde fâ'idesiz sa'y gösterdiler.

Mısrâ':

Duşmen çi koned çu mihr-bân bâşed dûst?

Düşman ne eyler çünkü muhabbetli ola dost?

Melik porsîd ki mûcib-i hasmî-i îşân der-hakk-i tû çîst? Goft: Der-sâye-i devlet-i hudâvendî hem-ginân-râ râzî kerdem meger hasûd-râ ki râzî ne-mî-şeved illâ be-zevâl-i ni'met-i men devlet u ikbâl-i hudâvendî bâkî bâd.

Pâdişâh su'âl eyledi ki onların husûmetine sebeb senin hakkında nedir? Dedi: Sâye-i devlet-i sultâniyede cümlesini râzı eyledim illâ hasûdunu râzı olmaz fakat benim ni'metimin zevâliyle râzı olur ikbâl u devlet-i pâdişâhı dâ'im olsun.

Kıt'a:

Tevânem ân ki neyâzârem enderûn-i kesî

Ona kâdirim ki incitmeyeyim kimsenin kalbini

***

Be, musâhabet. *Huner*, 'aybın nakîzi. *-st*, edât-ı haber. *Ne be-mâl*, be-mâl nîst takdîrindedir. *Vav*, 'âtıfe. *Bozorg*, mübtedâ. *-i*, masdariyye. *Be-'aklest*, haberi ve *bozorg*'dan burada nebâhet ve 'azamet murâddır. *Ebnâ-yi cins-i û*, lâmiyyelerdir, murâd sâ'ir çavuş-zâdelerdir ve *borden* kelimesinin fâ'ili. *Hased*, mef'ûl-i sarîhi. *Berû*, ğayr-i sarîhi. *Kerdend*, fâ'ili *ebnâ-yi cins*'e 'â'id. *Muttehem*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-hiyânetî*, ğayr-i sarîhi, cümlesi mâ-kabline ma'tûfdur. *Der-koşten-i û*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve *numûdend* kelimesinin zarfı. *Sa'y-i bî-fâ'ide*, mef'ûlü. *Duşmen*, 'adû. *Çi*, harf-i istifhâm. *Koned*, fi'l-i muzâri'. *Çu*, ta'lîl. *Mihr-bân*, terkîb-i fâ'ilî. *Bâşed*, fi'l-i muzâri'. *Dûst*, ismi. *Porsîd*, mâzî.

Melik, fâ'ili. *Ki*, beyâniyye. *Mûcib*, bunda sebeb ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Hasm*, düşman. *-i*, masdariyye ve hemze izâfiyye ve izâfeti lâmiyye. *Îşân*, onun cem'i. *Sâye-i devlet-i hudâvend*, beyâniyyelerdir. *-i*, nisbiye. *Hem-ginân*, cemî' demek. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Hasûd*, sıfat. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ki*, ta'lîl. *İllâ*, edât-ı istisnâ. *Be*, musâhabet. *Zevâl*, bâb-ı evvelin ecvef-i vâvîsinden ya'nî zâle yezûludan masdardır, gitmek ma'nâsına, izâfeti masdarın fâ'iline. *Ni'met*, men'e izâfeti lâmiyyedir. *Devlet u ikbâl*, 'atf-ı tefsîrî nev'indendir ve izâfeti lâmiyye. *Hudâvendî*,

terkîb-i nisbî. *Bâd*, emr ğâ'ib ve mevki'-i du'âda vâki' olmuşdur. *Tevânem*, fi'l-i iktidârî, mütekellim-i vahde, kâdirim demek. *Ân*, takdîri *ân râ*'dır. *Ki*, beyâniyye. *Neyâzârem*, fi'l-i neyf-i müstakbel, mütekellim-i vahde, incitmeyeyim, ammâ lâzım olunca incinmeyeyim demekdir. *Enderûn*, bunda kalbdir, *kesî*'ye izâfeti lâmiyyedir.

[82] *Hasûd-râ çi konem k'û zi-hod be-renc derest*

Hasûda ne eyleyeyim zîrâ o kendinden 'illettedir.

Be-mîr tâ be-rehî ey hasûd k'în rencîst
Ki ez-meşakkat-i ân cuz be-merg ne-tuvân rest

Öl tâ kim kurtulasın ey hâsud zîrâ bu hased bir 'illetdir, zîrâ onun meşakkatinden ölümden mâ-'ada halâs mümkün değildir.

Kıt'a:
Şûr-baht-ân bârzû hâhend
Mukbil-ân-râ zevâl-i ni'met u câh

Bed bahtlılar şevkle taleb ederler, ikbâllilerin ni'met ve mansıbının zevâlini.

Ger ne-bîned be-rûz şeb-pere-çeşm
Çeşme-i âfitâb-râ çi gunâh

Eğer görmez ise gündüzde yarasa gözlü kimse, güneş çeşmesinin günâhı nedir?

Râst hâhî ...

Hakîkati ister isen...

***

Çi konem, çi çâre konem takdîrindedir imdi. *Hasûd*, konem'in mef'ûl-i evveli. *Çi*, sânîsi. *K'û*, aslı *ki û* olup ki ta'lîl vâv dahi *hasûd*'a râci'dir. *Hod*, vâv-ı resmiyye ile kendi. *Be*, zarfiyye. *Renc*, meşakkat. *Der*, bâ'nın mutazammın olduğu zarfiyyeti te'kîd veyâ emr-i bil'aksdir. *-st*, edât-ı haber. *Be*, harf-i te'kîd. *Mîr*, emr-i hâzır, *morden* masdarından öl demek. *Tâ*, ta'lîl. *Be*, harf-i istikbâl. *Rehî*, râ'nın fethiyle muzâri'

muhâtab, halâs olasın demek. *Ey*, harf-i nidâ. *Hasûd*, münâdî. *K'în*, aslı *ki în* olup *ki* ta'lîl, *în* hased'e işâretdir. *Renc*, zahmet. *-i*, vahdet. *-st*, edât-ı haber. *Ki*, râbıta. *Meşakkat-i ân*, izâfeti lâmiyye ve *renc*'e işâretdir. *Cuz*, harf-i istisnâ. *Be*, ez ma'nâsına. *Merg*, ölümdür. *Ne-tuvân*, ne-tuvâned ma'nâsına. *Rest*, fi'l-i mâzî sîğası üzerine masdar, murahham, ya'nî resten ma'nâsınadır.

Şûr-baht, vasf-ı terkîbî olup bedbaht ma'nâsına ve mübtedâdır. *Ân*, edât-ı cem'. *Hâhend*, fi'l-i muzâri' cem', haber-i mübtedâdır, isterler demek. *Be*, musâhabet. *Ârzû*, elif-i memdûde ile şevk ve iştiyâk ma'nâsına ve *hâhend*'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Mukbil*, ashâb-ı ikbâl demek. *Ân*, edât-ı cem'. *Râ*, tahsîs. *Zevâl*, hâhend'in mef'ûl-i sarîhi, *ni'met*'e izâfeti masdarın masdarın fâ'iline izâfetidir. *Câh*, mansıb ve ni'mete ma'tûfdur. *Ger*, harf-i şart. *Ne-bîned*, dîden masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, eğer görmez ise demek. *Be*, zarfiyye. *Rûz*, gündüzdür. *Şeb-pere*, fi'l-asl *şeb* ile *perîden*'den vasf-ı terkîbî, *perende-i şeb* takdîrinde olup sonra yarasa cinsine 'alem-i cins kılındı, sonra çeşm ile vasaf-ı terkîbî olmuşdur, imdi gece görüp gündüz görmeyen kimseye yarasa gözlü derler. *Çeşme-i âfîtâb*, izâfeti beyâniyye. *Râ*, tahsîs. *Çi gunâh*, çi gunâhest takdîrindedir. *Râst*, bunda gerçek ve doğru ma'nâsınadır. *Hâhî*, muzâri' muhâtab olup ma'nâ-yı şartiyeti mutazammındır makâm iktizâsıyla.

[83] *... hezâr çeşm-i çunân*
Kûr bih-ter ki âfîtâb siyâh

... öyle bin gözün, a'mâ olması evlâdır şemsin siyâh olmasından.

Hikâyet:

Pâdişâhî bâ-ğulâm-i 'Acemî der-keştî nişeste bûd. Ğulâm hergiz deryâ ne-dîde bûd ve mihnet-i keştî neyâzmûde, girye vu zârî âğâz kerd ve lerze ber-endâmeş uftâd. Çunân ki mulâtafat kerdend ârâm ne-girift. Melik-râ 'ayş ezû munağğas şod ve çâre ne-dânistend. Hakîmî der-ân keştî bûd goft: Eger fermâyî men û-râ hâmûş konem. Pâdişâh goft: Ğâyet lutf bâşed. Hakîm fermûd tâ ğulâm-râ be-deryâ endâhtend. Bârî çend...

Bir pâdişâh 'Acemî ğulâm ile gemide binmişidi. Köle ki aslâ deniz görmemişidi, geminin meşakkatini tecrübe etmemişidi, ağlamağa ve inlediye başladı

ve titremek onun vücûduna düşdü. O kadar ki iltifât eylediler karâr tutmadı. Pâdişâhın dirliği onun ağlamasından mükedder oldu ve çâreyi bilmediler. Bir hakîm o gemide idi dedi: Eğer buyurursan ben onu susdururum. Pâdişâh dedi: Ziyâde lütüf olur. Hakîm buyurdu hattâ ğulâmı denize atdılar. Bir kaç def'a...

***

Hezâr, mübtedâ ve esmâ'-ı 'adedden binin ismi. *Çeşm-i çunân*, mevsûfun sıfatına izâfeti nev'indendir ve *hezâr*'ın mümeyyizidir. *Kûr*, mübtedâ-ı sânî. *Bih-ter*, mübtedâ-ı sânînin haberi ve cümle-i ismiyye mübtedâ-yı evvele haberdir. *Ki*, min-i tafdîliyye ma'nâsını mutazammındır. *Âfîtâb*, mübtedâ. *Siyâh*, haberi. *Pâdişâhî*, yâ'sı vahdetdir. *Bâ*, musâhabet. *Ğulâm*, kul ve köle, izâfeti beyâniyye. *'Acemî*, dil bilmeyene derler. *Der*, zarfiyye. *Keştî*, yâ-ı asliyye ile gemidir. *Nişeste bûd*, hikâye-i mâzî. *Ağlâm*, mübtedâ. *Hergiz*, aslâ demek. *Deryâ*, *nedîde bûd*'un mef'ûlü ve cümlesi haber-i mübtedâdır. *Vav*, 'âtıfe. *Mihnet*, izâfeti lâmiyye. *Keştî*, deryâ üzerine ma'tûfdur. *Neyâzmûde*, mâzî menfî naklî, tecrübe eylememiş demek. *Girye*, ağlama. *Zârî*, yâ-ı asliyye ile inledi ma'nâlarına ism-i masdarlardır. *Âğâz*, bidâ'dır. *Kerd*, mâzî. *Lerze*, lâm'ın fethiyle titreme ma'nâsına isimdir. *Endâm*, a'zâ. *-ş*, ağlâm'a râci'. *Uftâd*, mâzî. *Çendân ki*, o kadar ki demek. *Mulâtafat*, mülâyemet ma'nâsına. *Kerdend*, mâzî cem'. *Ârâm*, bunda karâr ma'nâsına. *Ne-girift*, mâzî menfî.

Melik, isim. *Râ*, tahsîs. *'Ayş*, 'ayn'ın fethiyle dirilikdir. *Munağğas*, sâd-ı mühmele ile tef'îl bâbından ism-i mef'ûldür, mükedder demek. *Şod*, mâzî. *Ne-mî-dânistend*, hikâye-i hâl, mâzî-i menfî. *Çâre*, mef'ûlü. *Hakîm*, sıfatı müşebbehe. *-i*, vahdet. *Bûd*, mâzî. *Der-ân keştî*, zarfiyye. *Goft*, mâzî. *Eger*, edât-ı şart. *Fermâyî*, muzâri' muhâtab. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Û*, zamîr-i ğâ'ib. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Hâmûş konem*, iskat ederim demek. *Pâdişâh*, goft'ın fâ'ili. *Ğâyet lutf bâşed*, cümlesi makûl-i kavldir. *Fermûd*, mâzî. *Hakîm*, fâ'ili. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Endâhtend*, mâzî cem'. *Ğulâm-râ*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-deryâ*, ğayr-i sarîhi. *Bâr*, kere ma'nâsına. *-i*, vahdet. *Çend*, nice demek.

[84] *... ğavta hord, mûyeş be-giriftend ve sûy-i keştî âverdend. Ağlâm be-her do dest der-donbâl-i keştî âvîht. Çun ber-âmed, be-kûşe'i benişest u karâr yâft. Melik-râ tedbîr-i hakîm pesendîde âmed goft: Derîn çi hikmet bûd? Goft: Evvel mihnet-i ğark*

şoden ne-çeşîde bûd, kadr-i selâmet-i keştî-râ ne-mî-dânist. Hem-çunîn kadr-i ‘âfiyet kesî dâned ki be-musîbetî giriftâr âyed.

... dalga yutdu, onun saçını tutdular ve geminin tarafına getirdiler. Köle her iki eliyle geminin dümenine yapışdı. Çünkü yukarı geldi, bir köşede oturdu ve karâr buldu. Padişâha hakîmin tedbîri makbûl gedi ve dedi: Bunda ne hiket oldu? Hakîm dedi: evvelâ ğark olmak mihnetini tatmamış idi, geminin selâmet-i kadrini bilmez idi. Böyledir ‘âfiyet kadrini bir kimse bilir ki bir musîbete mübtelâ ola.

Kıt‘a:

Ey sîr tu-râ nân-i cevîn hoş ne-numâyed
*Ma‘şûk-i menest ân ki be-nezdîk-i tû zişte*st

Ey tok sana arpa ekmeği güzel görünmez, benim ma‘şûkumdur o kişi ki senin yanında çirkîndir.

***

Ğavta, ğayn’ın fethiyle suya dalmak. *Hord*, fi‘l-i mâzî, bunda içdi demek ve ğavtâ’ya isnâdı mecâz-ı mürseldir. *Mûy*, saç. *-ş*, ğulâm’a râci‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Giriftend*, mâzî cem‘. *Sûy*, taraf, izâfeti lâmiyye. *Keştî*, gemidir. *Âverdend*, mâzî cem‘. *Be*, musâhabet. *Her*, edât-ı istî‘âb. *Do*, iki. *Dest*, eldir. *Der*, sıla. *Donbâl*, bunda gemi dümenidir. *Âvîht*, bunda yapışdı ma‘nâsına fi‘l-i mâzîdir. *Çun*, ta‘lîl. *Ber-âmed*, çıkdı demek, *ber* ile müsta‘mel olunca bu ma‘nâyı ifade eder. *Be*, zarfiyye. *Kûşe’i*, yâ harf-i vahdet, hemze harf-i tevessüldür. *Pesendîde*, müstahsen ma‘nâsına. *Âmed u goft*, fi‘l-i mâzîlerdir. *Derîn*, aslı *der-în*’dir. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Hikmet*, masdar. *-st*, edât-ı haber. *Goft*, fâ‘ili *hakîm*’e ‘â’id. *Mihnet*, meşakkat. *Ğark şoden*, masdar-ı mürekkeb. *Ne-çeşîd*e *bûd*, mâzî-i ba‘îd menfî. *Kadr-i selâmet*, lâmiyye. *Ne-mî-dânist*, hikâye-i mâzî menfî.

Hem-çunîn, ğulâm-ı ‘Acemî gibi demek. *Kadr*, lâmiyye. *‘Âfiyet*, sıhhat murâd. *Kesî*, yâ’sı vahdetdir. *Dâned*, fi‘l-i muzâri‘. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, harf-i sıla. *Musîbet*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il müfred mü’ennesdir. *Giriftâr âyed*, mübtelâ ola demek. *Ey*, harf-i nidâ, münâdî mahzûf olduğu cihetle takdîri ey şahs demekdir. *Sîr*, sîn’in kesri ve yâ-ı mechûle ile tok demek. *Tu-râ*, sana demek. *Nân*, ekmek, izâfeti

beyâniyye. *Cev*, cîm'in fethiyle arpa. *-în*, yâ nisbet, nûn te'kîd-i nisbetdir. *Ne-numâyed*, numûden masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, görünmez demek. *Ma'şûk-i menest*, izâfeti lâmiyye. *Ân ki*, *ân kes ki* takdîrindedir. *Be*, zarfiyye. *Nezdîk*, 'ind ma'nâsına *tû* lafzına izâfeti lâmiyye. *Zişt*, zâ'nın kesriyle çirkîndir.

[85] *Hûr-ân-i bihiştî-râ dûzah bûd a'râf*
Ez dûzahyân pors ki a'râf bihiştest

Cennet hûrîlerine cehennem olur a'râf, ehl-i cehennemden su'âl eyle ki a'râf cennettedir.

Beyt:

Farkest miyân-i ân ki yâreş der-ber
Bâ-ân ki do çeşm-i intizâreş ber-der

Fark vardır o kimsenin arasında ki yarı sînesinde ola, o kimse ile ki onun iki çeşm-i intizârı kapıdadır.

Hikâyet:

Hurmûz-i tâc-dâr-râ goftend: Ez-vezîr-ân-i peder çi hatâ dîdî ki heme-râ bend fermûdî? Goft: Hatâ-yi ma'lûm ne-kerdem, velîken dîdem ki mehâbet-i men der-dil-i îşân bî-kerânest ve ber-'ahd-i men i'timâd-i kullî ne-dârend. Tersîdem ki...

Tâc sâhibi Hürmüz'e dediler pederinin vezîrlerinden ne hatâ gördün ki cümlesini hapse buyurdun? Dedi: Bir hatâ ma'lûm olmadı, velâkin gördüm ki benim havfım onların gönlünde hesapsızdır ve benim zamânıma i'timâd-ı küllî tutmazlar. Korkdum ki...

***

Hûr, hâ'nın zammıyla ahver ve havrâ' kelimelerinin cem'i ise de lâkin 'Acem müfred makâmında isti'mâl eder, mısrâ'-ı havrâ gözü kara teni ğâyet de akdır, cem'i hûr. *Ân*, edât-ı cem', izâfeti beyâniyye. *Bihişt*, cennet. *-i*, nisbet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Dûzah*, dâl'ın zammı ve zâ'nın fethiyle cehennemdir. *Bûd*, fi'l-i muzâri'. *A'râf*, 'alâ kavl cennetle cehennem meyânında bir duvârın ismidir. *Ez*, beyâniyye. *Dûzahî*, ism-i mensûb. *Ân*, edât-ı cem'. *Pors*, emr-i hâzır, su'âl eyle demek. *Ki*, harf-i beyân. *A'râf*,

mübtedâ. *Bihişt*est, haberi. *Farkest*, mukaddem haber. *Miyân*, mu'ahher mübtedâ, izâfeti lâmiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Yâr*, dost. *-ş*, ân'a râci'. *Der*, zarfiyye. *Ber*, sîne. *Bâ*, fark'a müte'allik. *Ân ki*, aslı *ân kes ki*'dir. *Do*, esmâ'-ı 'adedden ikinin ismi. *Çeşm-i intizâr*, beyâniyye. *-ş*, ân lafzının müşârün-ileyhi olan *kes*'e 'â'id. *Ber*, isti'lâ. *Der*, kapıdır.

Hurmuz, hâ'nın ve mîm'in zammeleri ve râ'nın sükûnuyla Nûş-i revân'ın oğludur ve *Tâc-dâr*, dediği murassa' tâcı evvelâ giydiği içindir. *Goftend*, mâzî cem'. *Ez*, beyâniyye. *Vezîr-ân*, vezîrin cem'i, *peder*'e izâfeti lâmiyye. *Çi*, istifhâmiye. *Hatâ*, sevâbın nakîzidir. *Dîdî*, mâzî muhâtab. *Ki*, beyâniyye. *Heme*, cem' ma'nâsına isimdir. *Bend*, bukağı. *Fermûdî*, mâzî muhâtab. *Goft*, fâ'ili Hurmuz'e râci'. *Hatâyî*, yâ'sı tenkîrdir. *Ma'lûm*, ism-i mef'ûl. *Ne-kerdem*, fi'l-i mâzî menfî. *Vav*, zâ'id. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Dîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim. *Ki*, beyâniyye. *Mehâbet*, mîm'in fethiyle bunda havf ma'nâsına. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Der*, zarfiyye. *Dil*, gönül, izâfeti lâmiyye. *İşân*, vezîr-ân'a râci'. *Bî*, edât-ı selb. *Kerân*, kâf-ı 'Arab'ın fethiyle had ve ğâyetdir. *Ber*, isti'lâ. *'Ahd*, peymân ve zamân, izâfeti lâmiyye. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Ne-dârend*, fi'l-i nefy-i istikbâl cem'. *İ'timâd-ı kullî*, mef'ûlü. *Tersîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim. *Ki*, beyâniyye.

[86] *... ez-bîm-i gozend-i hîş kasd-i helâk-i men konend. Pes kavl-i hukemâ-râ kâr bestem ki gofte'end.*

Kendi zararları korkusundan benim helâkime kasd ederler. Bu sûretde hükemânın kavline 'amel eyledim ki demişlerdir.

Kıt'a:

Ez-ân k'ez-tû tersed be-ters ey hakîm
Ve ger bâ-çu û sad ber-âyî be-ceng

Ne-bînî ki çu gorbe 'âciz şeved
Ber-âred be-çengâl çeşm-i peleng

Ez ân mâr ber-pây-i râ'î zened
Ki tersed sereş-râ be-kûbed...

O kimseden ki senden korkar sen de ondan kork ey hakîm, ve eğer onun gibi yüz kimseye mukâbele edersen de cenkde. Görmez misin ki çünkü kedi ‘âciz ola, çıkarır pençesiyle kaplanın gözünü. O sebebden yılan çobânın ayağını sokar, zîrâ korkar onun başını ezer...

***

Ez, beyâniyye. *Bîm*, korkutur, izâfeti lâmiyye. *Gozend*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla zarardır, izâfeti lâmiyye. *Hîş*, kendi. *Kasd*, masdar, izâfeti mef‘ûlüne. *Helâk*, izâfeti lâmiyye. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Konend*, muzâri‘ cem‘. *Pes*, fâ-ı cezâ’iyye ma‘nâsına. *Kavl*, izâfeti masdarın fâ‘iline. *Hukemâ-râ*, râ tahsîs ifâde eder. *Bestem*, fi‘l-i mâzî mütekellim. *Ki*, ta‘lîl. *Gofte’end*, fi‘l-i mâzî naklî cem‘. *Ez-ân*, ez-ân kes demek. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Tersed*, tâ’nın ve sîn’in fethalarıyla fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili *kes*’e râci‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Ters*, emr-i hâzır. *Ey*, harf-i nidâ. *Hakîm*, münâdî. *Ve ger*, ve eger’den muhaffef. *Bâ*, musâhabet. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Û*, kes’e râci‘. *Sad*, çu û ‘ibâresine kayddır. *Ber*, harf-i te’kîd. *Âyî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, bunda mukâbele edersin ma‘nâsına. *Be*, zarfiyye veyâ sıla. *Ceng*, mef‘ûlün fîhi.

Ne-bînî, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâldir, görmez misin demek, istifhâm-ı inkârîyi mutazammındır. *Ki*, harf-i beyân. *Çu*, harf-i ta‘lîl. *Gorbe*, kedi ve mübtedâ. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘ ismi *gorbe*’ye râci‘. *‘Âciz*, haberi ve cümlesi cümle-i fi‘liyye haberdir. *Ber-âred*, muzâri‘, fâ‘ili gorbe’ye râci‘, çıkarır demek. *Be*, musâhabet. *Çengâl*, cîm-i ‘Acem’in fethiyle yırtıcı hayvânın pençesi ve *ber-âred*’in mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Çeşm-i peleng*, lâmiyye ve mef‘ûl-i sarîhi ve cümle-i fi‘liyye, cevâb-ı ta‘lîldir. *Ez-ân*, edât-ı ta‘lîl. *Mâr*, yılan. *Ber*, sıla. *Pây*, ayak, izâfeti lâmiyye. *Râ‘î*, sülâsînin üçüncü bâbının nâkıs yâ’îsinden ya‘nî re‘â yer‘âdan ism-i fâ‘il. *Zend*, fi‘l-i muzâri‘ lüğaten ma‘nâsı vurur demek ise de bunda sokar demek. *Ki*, harf-i beyân. *Tersed*, fi‘l-i muzâri‘. *Be*, harf-i istikbâl. *Kûbed*, kâf-ı ‘Arab’ın zammı ve bâ’nın fethiyle goften masdarından muzâri‘dir, dövmek ma‘nâsına ise de bunda ezer demek. *Sereş-râ*, mef‘ûl-i sarîhi.

[87] *... be-seng*

... taşla

Hikâyet:

Yekî ez-mulûk-i ʻArab rencûr bûd, der-hâlet-i pîrî ve umîd ez-zindegânî katʻ kerde. Nâ-gâh suvârî ez-der der-âmed u beşâret âverd ki felân kalʻa-râ be-devlet-i hudâvendî guşâdîm ve duşmen-ân esîr şodend ve sipâh u raʻiyyet-i ân taraf be-cumlegî mutîʻ-i fermân geştend. Çun în sohen be-şenîd nefesî serd ber-âverd u goft: În mujde me-râ nîst, belki duşmen-ânem râst, yaʻnî vârisân-i memleket.

ʻArab meliklerinden biri hasta idi, ihtiyârlık vaktinde ve diriliğinden ümîdi katʻ eylemişidi. Ansızın bir atlı kapıdan içeri girdi ve müjde getirdi: Filân kalʻayı pâdişâhın sâye-i devletinde fetih eyledik ve düşmanlar esîr oldular ve o tarafın ʻasker ve reʻâyâsı cümleten fermâna mutîʻ oldular. Çünkü bu sözü işitdi bir soğuk nefes çıkardı ve dedi: Bu müjde bana değildir, belki benim düşmanlarımadır, yaʻnî memleket vârislerine.

Kıtʻa:

Derîn umîd be-ser şod dirîğ ʻomr-i ʻazîz

Bu ümîde nihâyet vardı ʻömr-i ʻazîze yazık.

***

Be-seng, ğayr-i sarîhi. *Yekî*, yâ'sı tenkîr içidir. *Ez*, beyâniyye. *Mulûk*, melikin cemʻi izâfeti beyâniyye. *ʻArab*, baʻzı nüshada ʻAcem vâkiʻdir. *Rencûr*, râ'nın fethiyle merîz demek. *Bûd*, fiʻl-i mâzî. *Vav*, ʻâtıfe. *Ez*, beyâniyye. *Zindegânî*, hayât demek. *Katʻ*, masdar. *Kerde*, mâzî-i nakl. *Nâ-gâh*, ansızın demek. *Suvâr*, atlı. *-i*, vahdet. *Ez*, beyâniyye. *Der*, kapı. *Der-âmed*, mâzî, duhûl eyledi demek. *Vav*, ʻâtıfe. *Beşâret*, masdar. *Âverd*, fiʻl-i mâzî. *Ki*, beyâniyye. *Felân*, elfâz-ı kinâyedendir. *Kalʻa-râ*, edât-ı mefʻûl. *Be*, sıla. *Devlet-i hudâvendî*, beyâniyye. *Guşâdîm*, fiʻl-i mâzî mütekellim-i maʻa'l-ğayrî maʻnâ-yı lâzımî, fetih eyledik demek. *Vav*, ʻâtıfe. *Duşmen-ân*, düşmânın cemʻi. *Esîr*, şodend kelimesinin haberi. *Sipâh*, ʻasker ve raʻiyyet, sipâh'a maʻtûf. *Be-cumlegî*, cemîʻan demek ve âhirine *yâ* geldiği için hâ-ı resmiyye kâf-ı ʻAcemîye tebdîl olunmuşdur. *Mûtîʻ-i fermân*, fâʻilin mefʻûlüne izâfetidir. *Geştend*, fiʻl-i mâzî cemʻ.

Çun, taʻlîl. *În*, ism-i işâret. *Sohen*, müşârün-ileyh. *Be*, harf-i te'kîd. *Şenîd*, fiʻl-i mâzî. *Nefesî*, yâ'sı vahdet. *Serd*, soğuk. *Ber*, harf-i te'kîd. *Âverd u goft*, mâzîlerdir. *În mujde*, murâd kalʻanın fethidir. *Me-râ*, bana demek. *Nîst*, est'in menfîsi. *Duşmen-*

ânem-râ, lâmiyye ve *râ* tahsîs. *-st*, edât-ı haberdir. *Derîn*, aslı *der-în*'dir. *Be*, sıla. *Ser*, nihâyet. *Şod*, fi'l-i mâzi. *Dirîğ*, yazık. *'Omr-i 'azîz*, mevsûfun sıfatına izâfeti.

[88] *K'ân-çi der-dilemest ez-derem ferâz âyed*

Umîd-i beste ber-âmed velî çi fâ'ide z'ânk
Umîd nîst ki 'omr-i guzeşte bâz âyed

Zîrâ o ârzû ki gönlümdedir kapımdan içeri gele. Ümîd-i muzmer husûl buldu velâkin ne fâ'ide zîrâ, ümîd yokdur ki geçmiş ömür 'avdet ede.

Kıt'a:
Kûs-i rihlet be-kûft dest-i ecel
Ey do çeşmem vedâ'-i ser be-konîd

Ey kef-i dest u sâ'id u bâzû
Heme tevdî'-i yek-dîger be-konîd

Ber men uftâd merg-i duşmen-kâm
Âhir ey dûst-ân guzer be-konîd

Rûzgârem be-şod be-nâdânî
Men ne-kerdem şomâ hazer be-konîd

Güç davulunu çaldı ecel eli, ey iki gözüm başa vedâ' ediniz. Ey el ayası ve bilek ve pazı, cümleniz birbiriniz ile vedâ' ediniz. Bana düşdü düşman murâdlı ölüm, encâm ey dostlar geçiniz. Eyyâm-ı 'ömrüm gitdi cehâlet ile, ben etmedim siz hazer ediniz.

***

Ki, harf-i beyâniyye. *Der*, zarfiyye. *Dilemest*, dilimdedir demek. *Ez*, harf-i beyân. *Der*, kapı. *Mim*, ferâz'a masrûfdur, *ferâzem âyed* takdîrindedir, ya'nî bana hâsıl ve müyesser ola demek ve *ferâz* kapıda kapmak ma'nâsına müsta'meldir ammâ bunda husûl ma'nâsına. *Umîd-i beste*, beyâniyye. *Ber-âmed*, fi'l-i mâzî. *Velî*, edât-ı istidrâk. *Çi*, istifhâmiye. *Z'ânk*, kâf'ın sükûnuyla edât-ı ta'lîldir. *'Omr-i guzeşte*, izâfeti

beyâniyye. *Bâz*, geri. *Âyed*, âmeden masdarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Kûs*, bir nev‘ davuldur, izâfeti beyâniyye. *Rihlet*, güç ma‘nâsına masdardır. *Be*, harf-i te’kîd. *Kûft*, mâzî, lüğatda dökdü demek ammâ murâd çaldı’dır. *Dest-i ecel*, mecâzen lâmiyyedir. *Ey*, harf-i nidâ. *Do çeşmem*, münâdî. *Vidâ‘*, tevdî‘ ma‘nâsına isimdir, *ser*’e izâfeti masdarın mef‘ûlünedir. *Be*, harf-i te’kîd. *Konîd*, emr-i hâzır cem‘dir. *Ey*, harf-i nidâ. *Kef*, elin ayasına derler, *dest*’e izâfeti lâmiyye, murâd pençedir. *Sâ‘id*, ‘ayn’ın kesriyle bilekdir. *Bâzû*, koldur. *Be-konîd*, emr-i hâzır. *Tevdî‘-i yek-dîger*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir, ve *be-konîd*’in mef‘ûlüdür.

Ber, harf-i isti‘lâ. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Uftâd*, fi‘l-i mâzîdir, dü ma‘nâsına. *Merg*, fevtdir, izâfeti mevsûfun sıfatına. *Duşmen-kâm*, düşman murâdlı ma‘nâsına vasf-ı terkîbî, ya‘nî düşmanın ârzûsunca. *Âhir*, te’kîd ve takrîr ifâde eder. *Guzer*, guzeşten masdarından geçme ve uğrama ma‘nâsına ism-i masdardır. *Guzer*, *be-konîd*’in mef‘ûl-i sarîhi *ber-men* ğayr-i sarîhi zîrâ takdîri *ber-men guzer be-konîd*’dir. *Rûzgâr*, ezmân ve eyyâm ma‘nâsına ve gâhî ‘ömürden kinâye ederler ve mübtedâ. *Mim*, zamîr-i mübtedâ. *Şod*, be-reft ma‘nâsına. *Be-nâdânî*, *be-şod*’a müte‘allik ve cümlesi haberdir. *Men*, mübtedâ. *Ne-kerdem*, mâzî-i menfî mütekellim, mef‘ûlü mukadder *hazer*’dir ki mezkûr *hazer* onu beyân ve tefsîr eder ve cümle-i fi‘liyye haber-i mübtedâdır. *Hazer*, be-konîd’in mef‘ûlüdür.

[89] Hikâyet:

Sâlî ber-bâlîn-i turbet-i Yahyâ peyğember ‘aleyhisselâm mu‘tekif bûdem der-câmi‘-i Dimaşk, yekî ez-mulûk-i ‘Arab ki be-bî-insâfî mevsûf bûd ittifâken be-ziyâret âmed ve nemâz kerd ve hâcet hâst.

Bir sene Cenâb-ı Yahyâ’nın türbesi sandukası yanında ‘ibâdete mülâzım idim Benî Ümeyye Câmi‘-i Şerîfi’nde, ‘Arab meliklerinden biri ki insâfsızlık ile ma‘rûf idi râstgele ziyârete geldi ve namâz kıldı ve hâcet istedi.

Beyt:

Dervîş u ğanî bende-i în hâk-derend
V’ân-ân ki ğanî-terend muhtâc-terend

Fakîr ve zengîn bu kapının toprağına bendedirler, ve onlar ki daha ğanîdirler daha muhtâçdırlar.

Ân geh rûy be-men kerd u goft: Ez-ân câ ki himmet-i dervîş-ânest ve sidk-i mu'âmele-i îşân hâtirî hemrâh-i men konîd ki ez-duşmen-i sa'b...

Sonra yüzünü bana çevirdi ve dedi: O makâmdan ki dervîşlerin himmeti vardır ve onların hakk ile mu'âmele-i sâdıkânesi vardır, bir teveccüh-i kalbiyeyi bana refîk ediniz, zîrâ kavî düşmandan...

***

Sâlî, yâ'sı vahdetdir. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Bâlîn*, bâliş gibi yastığa derler, izâfeti lâmiyye. *Turbet*, kabr-i şerîfleri murâddır, bu sûretde *bâlîn-i turbet*'ten murâd başı ucudur ve Yâhyâ'ya izâfeti kezâlik lâmiyyedir. *Mu'tekif*, mülâzım ma'nâsına. *Bûdem*, fi'l-i mâzî, ol nice oldum ve edât, ol nice idim demek. *Der*, zarfiyye. *Câmi'-i Dimaşk*, lâmiyye, murâd Şâm'da Câmi'-i Benî Ümeyye'dir ve *Dimaşk* fi'l-asl dâl'ın kesri ve mîm'in fethiyle ise de lâkin ikisinin kesriyle ma'rûfdur. *Mulûk-i 'Arab*, beyâniyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, sıla. *Ziyâret*, masdar *ve nemâz kerd ve hâcet hâst* fi'illerinin mef'ûlleridir. *Bende-i în hâk-der*, izâfetleri lâmiyyedir. *-nd*, istek cem'i. *V'ân-ân*, aslı elif-i memdûde ile *ânân*'dır, *vâv* 'âtıfe ve sıla, hemze-i memdûde sâkıt olmuşdur. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat veyâ beyândır. *Ğanî-ter* ve *Muhtâc-ter*, terkîb-i tafdîlî. *-nd*, kezâlik *est* lafzının cem'i.

Ân geh, ân gâh'dan muhaffef, namâz kılıp ve du'â edip ve hâcet diledikden sonra demek. *Rûy*, takdîri *rûyeş* olup karîne kâ'im olduğu için zamîr hazf olunmuşdur. *Be*, sıla. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Ez-ân câ*, o makâm ve mertebeden demek, zîrâ *câ* lafzı *cây*'den muhaffef olup bunun gibi mahallerde mahal ve mertebe ma'nâsını ifâde eder. *Himmet*, hâ'nın fethi ve kesiyle ihtimâm ma'nâsına *dervîş-ân*'a izâfeti lâmiyye. *Sidk-i mu'âmele*, riyâdan beri olan mu'âmele-i sâdıka murâddır. *Hâtirî*, yâ'sı vahdet veyâ tenkîrdir. *Hemrâh*, refîk, zîrâ edât-ı cem'dir, *men* lafzına izâfeti fâ'ilin mef'ûlünedir ve *konîd*'in mef'ûlüdür. *Ki*, ta'lîl. *Duşmen-i sa'b*, beyâniyye.

[90] *... endîş-nâkem. Goftem: Ber-ra'iyet-i za'îf rahmet kon tâ ez-duşmen-i kavî zehmet ne-bînî.*

... havflıyım. Dedim: Za‘îf re‘âyâ üzere merhamet eyle tâ ki kavî düşmandan zahmet görmeyesin.

Nazm:

Be-bâzuvân-i tuvânâ ve kuvvet-i ser-dest
Hatâst pençe-i miskîn-i nâ-tuvân bişkest

Be-tersed ân ki ber-uftâdegân ne-bahşâyed
Ki ger zi-pây der-âyed keseş ne-gîred dest

Her ân ki tohm-i bedî kişt u çeşm-i nîkî dâşt
Dimâğ-i bî-hude poht u hayâl-i bâtel best

Zi gûş penbe birûn âr...

Kuvvetli bâzûlar ile ve pençe kuvvetiyle, hatâdır kudretsiz miskînin pençesini kırmak. Korksun o kimse ki düşkünleri esirgemez, zîrâ eğer ayakdan düşse onun kimse elini tutmaz. Her o kimse ki fenâlık tohumunu ekdi ve iyilik ümîdini tutdu, fâ’idesiz fikri pişirdi ve bâtıl hayâli bağladı. Kulakdan pamuğu taşra çıkar...

***

Endîş-nâk, terkîb-i nisbî, havflı demek. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Goftem*, mâzî mütekellim. *Kon*, emr-i hâzır. *Rahmet*, mukaddem mef‘ûlü, cümlesi makûl-i kavldir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Ne-bînî*, dîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl müfred muhâtab. *Zahmet*, mukaddem mef‘ûlü. *Ez*, ne-bînî’ye müte‘allik. *Duşmen-i kavî*, beyâniyye ve cümlesi mâ-kabline ta‘lîldir. *Be*, musâhabet. *Bâzuvân*, bâzû’nun cem‘idir, kol demek, izâfeti beyâniyye. *Tuvânâ*, sıfat-ı müşebbehe. *Vav*, ‘âtıfe. *Kuvvet-i ser-dest*, izâfetleri lâmiyyedir ve *bâzuvân* üzere ma‘tufdur. *Hatâst*, mukaddem haber. *Pençe*, bişkest kelimesinin mukaddem mef‘ûlüdür ve *bişkest* bunda masdar ma‘nâsına olduğu cihetden zâhir efâ‘il almaz ve mübtedâ olmaya dahi kâbildir.

Tersed, muzâri‘le emr meyânında müşerekdir. *Ân ki*, ân kes ki takdîrindedir. *Ber*, isti‘lâ. *Uftâdegân*, mesâkîn ve du‘afâ murâd. *Ne-bahşâyed*, muzâri‘ nefy-i müstakbel, esirgemez demek. *Ki*, harf-i beyân veyâ harf-i ta‘lîl. *Zi-pây*, der-âyed’a müte‘allikdir ki fi‘l-i şartdır. *Kes*, mübtedâ. *Ne-gîred*, fi‘l-i nefy-i müstakbel, tutmaz

demekdir, haber-i mübtedâdır ve cümle-i ismiyye cezâ'-ı şart vâki'dir ve *kes*, *keseş* takdîrindedir. *Her*, edât-ı istî'âb, 'Arabîde kullun ma'nâsına. *Ân ki*, takdîri ân kes ki'dir. *Tohm*, izâfeti beyâniyye. *Bedî*, ism-i masdar. *Kişt*, mâzî, ekdi demek. *Vav*, 'âtıfe. *Çeşm-i nîkî*, lâmiyye ve *çeşm* bunda ricâ ma'nâsınadır. *Dâşt*, fi'l-i mâzî, tutdu demek. *Dimâğ*, dâl'ın kesriyle Türkçe damak dedikleridir, bunda zikr-i mahal-i irâde-i hâl kabîlinden olarak fikir ve mülâhaza murâddır. *Bî-hude*, bî-hûde'nin muhaffefi olup bî-fâ'ide ve bâtıl ma'nâsına. *Hayâl-i bâtel*, beyâniyye, *dimâğ pohten* ve *hayâl besten* mef'ûlüdür. *Gûş*, kâf-ı 'Acemînin zammıyla kulak. *Penbe*, bâ-ı 'Acemînin harekât-ı sülâsesiyle pamukdur. *Birûn*, taşra. *Âr*, âverîden kelimesinin muhaffefi olan *ârîden*'den emr-i hâzırdır, çıkar demek, müte'addîdir, lâzım murâd olunur ise *birûn ây* denir.

[91] *... u dâd-i halk be-dih*
Ve ger tû mî ne-dihî dâd rûz-i dâdî hest

... ve halka 'adâleti ver ve eğer sen vermezsen 'adâleti bir 'adâlet günü vardır.

Mesnevî:

Benî Âdem a'zâ-yi yek-dîgerend
Ki der-âferîneş zi-yek gevherend

Çu 'uzvî be-derd âvered rûzgâr
Diger 'uzv-hâ-râ ne-mâned karâr

Tû ki zi-mihnet-i dîger-ân bî-ğamî
Ne-şâyed ki nâmet nihend Âdemî

Âdem evlâdları yekdiğerinin a'zâsıdırlar, zîrâ onun hilkati bir ana ve pederdendirler. Çünkü bir a'zâyı elime getire zamân, diğer a'zâların kalmaz karârı. Sen ki diğerlerin mihnetinden ğamsızsın, lâyık değildir ki nâmını koyalar insân.

Hikâyet:

Dervîşî mustecâbu'd-da'vet der-Bağdâd pedîd âmed. Haccâc-i Yûsuf be-hândeş...

Du'âsı makbûl bir fakîr Bağdâd'da zuhûr eyledi. Haccâc-ı Yûsuf onu da'vet eyledi...

***

Dâd, ‘adl ma‘nâsına isimdir, *halk*’a izâfeti masdarın mef‘ûlünedir. *Be*, harf-i te’kîd. *Dih*, dâl’ın kesri ve hâ-ı asliyye ile dâden masdarından emr-i hâzırdır, ver demek, lâkin bu mâddenin muzâri‘iyle ism-i fâ‘ilinde dâl’ın fethi meşhûrdur ve *dâd* mef‘ûlüdür. *Mî ne-dihî*, takdîri ne-mî-dihî olup li-ecli’z-zarûre nûn te’hîr olunmuşdur. *Dâd*, ‘adl ma‘nâsına mef‘ûlüdür. *Rûz dâdî*, lâmiyye, yâ’sı vahdet veyâhûd tenkîrdir. *Benî*, aslı benîn olup izâfetle nûn sâkıt olmuşdur, murâd evlâd-ı Âdemdir, erkek ve dişi berâberdir. *Âdem*, murâd Cenâb-ı Âdem’dir. *A‘zâ*, *‘uzv*’un cem‘i. *Yek-dîger*, izâfeti lâmiyye. *-nd*, istek cem‘i. *Ki*, ta‘lîl. *Âferîneş*, âferîden’den ism-i masdardır, yaratılmış ma‘nâsına. *Gevher*, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle ‘arzın zıddı, asıl ve mâdde ma‘nâsına olup bunda nutfe murâddır. *-nd*, kezâlik istek cem‘i. *Çu*, edât-ı ta‘lîl. *‘Uzvî*, yâ’sı vahdetdir. *Be*, sıla. *Derd*, ağrı. *Âvered*, muzâri‘. *Rûzgâr*, fâ‘ili, *‘uzvî* mef‘ûl-i sarîhi, *be-derd* ğayr-i sarîhi. *‘Uzv-hâ-râ*, *hâ* edât-ı cem‘ ve *râ* harf-i tahsîs. *Ne-mâned*, mânden masdarından nefy-i istikbâl, kalmaz demek. *Karâr*, fâ‘ili. *Tû*, zamîr-i hitâb, *Ki*, beyâniyye. *Mihnet*, yâ-ı batniyle *dîger-ân* lafzına izâfeti lâmiyye. *Bî*, edât-ı selb. *Ğamî*, yâ’sı hitâbdır. *Ne-şâyed*, nefy-i müstakbel, lâyık değil demek. *Ki*, beyâniyye. *Nâm*, isim. *Te*, hitâb. *Nihend*, muzâri‘ cem‘ korlar demek. *Âdemî*, yâ ile insân ma‘nâsınadır. *Dervîşî*, yâ’sı vahdetdir. *Mustecâbu’d-da‘vet*, izâfeti ism-i mef‘ûlün nâ’ib-i fâ‘ilinedir ve *mustecâb* istif‘âl bâbından makbûl ma‘nâsına ism-i mef‘ûl olduğu gibi *da‘vet* dahi du‘â ma‘nâsınadır. *Pedîd*, bâ-ı ‘Acemiyle veyâhûd ‘Arabiyle âşkâre ve zâhir ma‘nâsınadır. *Âmed*, fi‘l-i mâzî. *Haccâc*, zulmile ma‘rûf bir şahsın ismidir, pederinin ismi Yûsuf olduğundan takdîr-i kelâm *Haccâc b. Yûsuf*’tur ve beyne’l-‘alemeyn vâki‘ olan ibn lafzını hazf eylemek kâ‘ide-i A‘câmdandır. *Be*, harf-i te’kîd. *Hând*, mâzî, fâ‘ili *Haccâc*’a ‘â’id. *Şin,* mef‘ûlü, *dervîşe* râci‘.

[92] *... u goft: Du‘â-yi hayr ber-men kon. Goft: Hudâyâ! Câneş be-sitân. Goft: Ez-behr-i Hudâ în çi du‘âst? Goft: Du‘â-yi hayrest tu-râ ve cumle-i muselmân-ân-râ.*

... ve dedi: Hayırlı du‘âyı bana eyle. Dedi: Ey Allah! Haccâc’ın cânını al. Dedi: Allah için bu nasıl du‘âdır? Dervîş dedi: Hayırlı du‘âdır sana ve cümle Müslümânlara.

Mesnevî:

Ey zeber-dest-i zîr-dest-âzâr
Germ tâ key be-mâned în bâzâr

Be-çi kâr âyedet cihân-dârî

Mordenet bih ki merdum âzârî

Ey ‘âcizleri incitici merd-i cefâkâr, harâret nokta kadar mümted olur bu zulüm. Senin işine gelir hükümdârlık, senin mevtin evlâdır ‘âleme cevrinden.

Hikâyet:

Yekî ez-mulûk-i bî-insâf pârsâyî-râ porsîd ki ez-‘ibâdet-hâ kodâm fâzılterest? Goft: Tu-râ hâb-i nîm-rûz...

İnsâfsız merhametsiz meliklerden biri bir ‘âbide su’âl eyledi ki ‘ibâdetlerden kangısı daha efdâldir? ‘Âbid dedi: Sana gündüzün nısfına kadar uyumak...

***

Goft, fâ‘ili Haccâc’a râci‘. *Goft*, dervîş’e râci‘. *Câneş*, zamîr, Haccâc’a râci‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Sitân*, sitânîden masdarından emr-i hâzırdır, al demek. *Goft*, fâ‘ili Haccâc’dır. *Ez*, beyâniyye. *Behr*, ta‘lîl ifâde eder. *În*, ism-i işâret. *Du‘â-yi hayr*, yâ izâfet ifâde eder. *-st*, edât-ı haber. *Tu-râ*, tû-râ’dan muhaffef. *Ey*, harf-i nidâ, müdâdâsı mahzûfdur ki takdîri *ey merd-i zeber-dest*’tir ve *zeber-dest* yüksek elli ma‘nâsına vasf-ı terkîbî, zîrâ *zeber* zâ’nın ve bâ’nın fethalarıyla fevk ya‘nî üst ma‘nâsınadır, izâfeti beyâniyye. *Zîr-dest*, vasf-ı terkîbîdir, eli aşağı ma‘nâsına, lâkin mağlûbdan kinâyedir, zîrâ *zîr* râ’nın kesriyle taht ma‘nâsınadır. *Âzâr*, zîr-dest ile dîğer bir vasf-ı terkîbîdir, lâkin ma‘nâsı dahi *zîr-dest*’e mukayyeddir. *Germ*, harâret. *Tâ*, eli ma‘nâsına. *Key*, edât-ı istifhâm. *În*, bâzâr’a işâretdir. *Be*, sıla. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Kâr*, iş. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘. *Te*, mef‘ûlü, zîrâ zamîr-i mensûb ma‘nâsına. *Cihân-dâr*, vasf-ı terkîbîdir, cihân tutucu ya‘nî sâhib-i saltanat vehükûmet ma‘nâsına. *-i*, masdariyye. *Mordenet*, tâ zamîr-i mecrûr ma‘nâsına olarak muzâfun-ileyh ve edât-ı hitâbdır. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Merdum âzâr*, insân incitici ma‘nâsına vasf-ı tekîbîdir. *-i*, zamîr-i hitâbdır. *Yekî*, yâ’sı tenkîr ifâde eder. *Ez*, beyâniyye. *Mulûk-i bî-insâf*, izâfetu’l-mevsûfi ilâ sifetihi kabîlindendir. *Pârsâ*, bâ-ı ‘Acemiyle ‘âbid demek. *-i*, vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Porsîd*, fi‘l-i mâzî, sordu demek. *Ki*, harf-i beyân. *Kodâm*, kâf-ı ‘Arab’ın zammıyla edât-ı istifhâm. *Fâzıl-ter*, terkîb-i tafdîlî. *-st*, edât-ı haber. *Goft*, fâ‘ili *pârsâ*’ya ‘â’id. *Tu-râ*, sana ma‘nâsına. *Hâb*, bunda uyku ma‘nâsına izâfeti lâmiyye. *Nîm-rûz*, nısf-ı gün demek.

[93] *... tâ der-ân yek-nefes halk-râ neyâzârî.*

... tâ ki o müddetde bir nefes ‘âlemi incitmeyesin.

Kıt‘a:

Zâlimî-râ hofte dîdem nîm-rûz

Goftem în fitne est hâbeş borde bih

Ân ki hâbeş bih-ter ez-bîdârîst

Ân çunân bed-zindegânî morde bih

Bir zâlimi uyumuş gördüm nısf-ı gün, dedim bu fitnedir onu uyku ihâta evlâdır. O kimse ki onun uykusu daha iyidir uyanıklığından, o misillü fenâ dirilikli kimsenin mevti evlâdır.

Hikâyet:

Yekî ez-mulûk şenîdem ki şebî der-'işret rûz gerde bûd ve der-pâyân-i mestî mî-goft:

Meliklerden birini işitdim ki bir gece 'işretde sabâhlamış idi ve sarhoşluğunun nihâyetinde söyler idi:

Beyt:

Mâ-râ be-cihân hoş-ter ezîn yek-dem...

Bize cihânda daha hoş bu bir vakitden...

***

Tâ, ta'lîl. *Der*, zarfiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Yek-nefes*, müşârün-ileyh. *Neyâzârî*, nefy-i istikbâl muhâtab, incitmeyesin demek. *Zâlimî*, yâ'sı vahdetdir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Hofte*, yatmak ve uyumak meyânında lafz-ı müşterek olan *hoften* masdarından mâzîden kısımdır, bunda uyumuş demek. *În*, zâlim'e işâretdir ve mübtedâ. *Fitne est*, haberi. *Hâb*, mübtedâ. *Şin,* zâlim'e râci'. *Borde bih*, haberi ve *borde* kelimesi mâzî-i naklîdir. *Ân ki*, takdîri *ân kes ki*. *Hâb*, mübtedâ. *Şin,* kes'e râci'. *Bih-ter*, haber-i mübtedâdır. *Ez*, min-i tafdîliyye ma'nâsına. *Bîdâr*, uyanık ma'nâsına sıfat-ı müşebbehe. *-i*, masdariyye. *-st*, edât-ı haber. *Ân*, ism-i işâret. *Çunân*, edât-ı teşbîh. Bed-zindegânî, vasf-ı terkîbî ve edât-ı cem' şüzûzen dâhil olmuşdur, zîrâ *zindegî* ve *zindegânî* yâ-ı masdariyye ile dirilik ma'nâsınadır. *Morde*, takdîri morde şoden'dir ya'nî ölmekdir. *Yekî*, yâ'sı tenkîr içindir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ez*, beyâniyye. *Mulûk*, mülk'ün cem'i. *Şenîdem*, mâzî mütekellim. *Ki*, harf-i beyân. *Gerde bûd*, mâzî-i bâ'îd, ca'l ve tasyîr ma'nâsını mutazammın olduğu için iki mef'ûl alır. *Şeb*, mef'ûl-i evveli. *-i*, vahdet. *Rûz*, mef'ûl-i sânîsi. *Der-'işret*, zarfı ve *'işret* lüğatda ihtilât ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Mestî*, ism-i masdar. *Mî-goft*, hikâye-i hâl mâzî, söylerdi demek. *Mâ*,

men lafzının cem‘i. *Râ*, sıla veyâ tahsîs, bize ve bizim demek. *Be-cihân*, bâ harf-i zarf. *Hoş-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Ez*, harf-i ibtidâ. *În*, bir mikdâr dem ve zamân lafzına işâretdir. *Yek-dem*, mübtedâ.

[94] *... nîst*

K’ez-nîk u bed endîşe v’ez-kes ğam nîst

... yokdur, zîrâ iyi ve fenâdan kederimiz ve kimseden ğamımız yokdur.

Dervîşî berehne bîrûn be-sermâ hofte bûd, be-şenîd u goft:

Bir fakîr çıplak olarak taşrada soğukda yatmış idi, işitdi ve dedi:

Beyt:

Ey ân ki be-ikbâl-i tû der-‘âlem nîst

Gîrem ki ğamet nîst ğam-i mâ hem nîst

Ey o kimse ki senin tâli‘in cihânda bir kimsede yokdur, farz edelim ki senin kederin yokdur bizim ğamımız da mı yokdur.

Melik-râ în kelâm hoş âmed, surre-i hezâr dînâr ez-revzen bîrûn dâşt u goft: Ey dervîş! Dâmen be-dâr. Goft: Dâmen ez-kocâ ârem ki câme ne-dârem? Pâdişâh râ...

Pâdişâha bu söz güzel geldi, bin altın dolu bir keseyi pencereden taşraya tutdu ve dedi: Ey fakîr eteğini tut. Dedi: Eteği nereden getireyim, zîrâ elbîse tutmam. Melikin...

***

Nîst, haberi. *K’ez*, aslı ki ez’dir. *Ki*, ta‘lîl. *Nîk*, iyi. *Bed*, fenâ. *Endîşe*, fikir. *Ğam*, ğussadır. *Dervîşî*, bir fakîr. *-i*, vahdet. *Berehne*, bâ’nın fethi ve zammıyla ve hâ’nın sükûnuyla çıplakdır. *Bîrûn*, taşra demek, zarf-ı mekândandır. *Be*, zarfiyye. *Sermâ*, sîn’in ve râ’nın sükûnuyla soğuk demek. *Hofte bûd*, mâzî-i ba‘îd, yatmış idi ma‘nâsına. *Be*, harf-i te’kîd. *Şenîd* ve *goft*, şenîden ve goften masdarlarından fi‘l-i mâzîlerdir. *Ey ân ki*, ey ân kes ki takdîrindedir. *Be*, harf-i tahsîs. *İkbâl*, devlet, izâfeti lâmiyye. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Gîrem*, giriften masdarından fi‘l-i muzâri‘ mütekellim, farz ve kıyâs edeyim demek. *Ki*, harf-i beyân. *Ğam*, ğussa. *-t*, hitâb. *Ğam-i mâ*, yâ-ı batniyle izâfeti lâmiyyedir. *Hem nîst*, istifhâmı mutazammındır ve *hem* bunda ‘atf ve cem‘iyet ma‘nâsını ifâde eder. *Melik-râ*, râ edât-ı mef‘ûl. *În*, ism-i işâret. *Kelâm*, müşârün-ileyhi. *Hoş*, güzel ve iyi demek. *Âmed*, fi‘l-i mâzî. *Surre-i*, sâd’ın zammı râ-ı müşeddedle kese ma‘nâsına izâfeti lâmiyye. *Hezâr*, esmâ’-ı ‘adedden bine ıtlâk olunur. *Dînâr*, altındır ve burada hezâr’ın mümeyyizidir. *Ez*, beyâniyye. *Revzen*, pencere.

Bîrûn, taşra ma‘nâsına zarfdır. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî. *Vav*, ‘âtıfe. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Ey*, harf-i nidâ. *Dervîş*, münâdî. *Dâmen*, etek. *Be*, harf-i te’kîd. *Dâr*, dâşten masdarından emr-i hâzır. *Goft*, fi‘l-i mâzî fâ‘ili *dervîş*’e ‘â’id. *Dâmen* ve *dâmân*, etek ma‘nâsına, *ârem* kelimesinin mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-kocâ*, ğayr-i sarîhi ve *kocâ* edât-ı istifhâmdır. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ne-dârem*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Câme*, mef‘ûlü ve elbise demek. *Pâdişâh-râ*, râ harf-i tahsîs.

[95] *... ber-za‘f-i hâl-i û rehmet ziyâde geşt ve hil‘atî ber-ân mezîd kerd u pîş-i û firistâd. Dervîş ân nakd-râ be-endek müddetî be-hord u telef kerd u bâz âmed.*

... onun zayıf hâli üzerine merhameti ziyâde oldu ve bir kaç elbiseyi o altın üzerine ziyâde kıldı ve dervîşin önüne irsâl eyledi. Fakîr o nakdi bir zamân-ı kalîlde yedi ve telef eyledi ve ‘avdet eyledi.

Beyt:

Karâr ber-kef-i âzâdegân ne-gîred mâl

Ne sabr der-dil-i ‘âşık ne âb der-ğirbâl

Sebât âzâdeler elinde tutmaz mâl, sabır da karâr eylemez ‘âşıkın gönlünde kalburda su dahi.

Der hâletî ki melik-râ pervâ-yi û ne-bûd, hâleş be-goftend. Be-hem ber-âmed u rûy der-hem keşîd ve ez-în câ gofte’end ashâb-i fitnat...

Bir hâlde ‘avdet eyledi ki melikin ondan pervâsı yoğidi, onun hâlini söylediler. Ğazablandı ve yüzünü portardı ve bu gibi makâmdan söylediler ehl-i ‘irfân...

***

Ber, harf-i isti‘lâ. *Za‘f-i hâl-i û*, izâfetleri lâmiyyedir. *Rehmet ziyâdet*, masdarlardır. *Geşt*, fi‘l-i mâzî, burada sâra ma‘nâsına olduğu cihetle oldu demek. *Hil‘at*, kaftan. *-i*, vahdet. *Ber*, harf-i cer, *‘alâ* ma‘nâsına. *Ân*, saraya işâretdir. *Mezîd*, ziyâde ma‘nâsına masdar-ı mîmidir. *Bîrûn*, zürûfdandır. *Firistân*, firistâden masdarından gönderdi demek, fi‘l-i mâzîdir. *Be*, harf-i te’kîd. *Hord* ve *kerd* ve *âmed*, mâzîlerdir ve *bâz*, geri demekdir. *Karâr*, mübtedâ. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Âzâdegân*, âzâde’nin cem‘idir ki dünyâ kaydıyla mukayyed olmayanlardır. *Ne-gîred*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, tutmaz demek. *Mâl*, fâ‘ili. *Ber-kef*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi, cümlesi cümle-i fi‘liyye olarak haber-i mübtedâdır. *Ğirbâl*, ğayn’ın kesriyle kalburdur. *Der-hâletî*, bâz âmed’e kayddır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Melik-râ*, râ edât-ı tahsîs ifâde eder. *Pervâ-yi û*, izâfeti lâmiyye, onun kaydında demek. *Ne-bûd*, fi‘l-i mâzî-i menfî.

Hâleş, zamîr, dervîşe râci‘. *Be*, harf-i zâ’id. *Goftend*, mâzî-i cem‘. *Be-hem ber-âmed*, munkabid ve münfa‘il oldu makâmında müsta‘meldir. *Vav*, ‘âtıfe. *Rûy*, yüzdür, vecih ma‘nâsına. *Ez*, beyâniyye. *Vey*, zamîr-i ğâ’ib dervîş’e râci‘. *Der-hem keşîd*, buruşdurdu demek. *Ez*, harf-i ibtidâ. *În*, ism-i işâret-i karîbe mevzû‘dur. *Câ*, mahal ve müşârün-ileyhdir, yahût *Ez-în câ*, teşbîh ma‘nâsını ifâde eder, imdi ma‘nâ bu makâmdan veyâ bunun gibi hâletden demek olur. *Ashâb-i fitnat*, izâfeti lâmiyye ve fıtnat fâ’nın kesri ve tâ’nın sükûnuyla masdar olup fehm ve zeyreklik ma‘nâsına ve bu kelime sülâsînin birinci ve dördüncü bâblarından gelir, ukalâ ve hükemâ ma‘nâsına isti‘mâl olunur, *ashâb-i hibret* umûr-dîde ma‘nâsına.

[96] *... u hibret ki ez-hiddet u sevret-i pâdişâh-ân ber-hazer bâyed bûd ki ğâlib-i himmet-i îşân ber-mu‘dilât-i umûr-i memleket mute‘allik bâşed ve tahammul-i izdihâm-i ‘avâm ne-konend.*

... ve erbâb-ı imtihân ki pâdişâhların hışm ve ğazabından hazer üzere olmak gerekdir ki onların ekser evkatda himetleri ahvâl-i memleketin müşkilâtı üzere müte‘allik olur ve ‘avâmın kesretine tahammül etmezler.

Mesnevî:

Harâmeş buved ni‘met-i pâdişâh
Ki hengâm-i fursat ne-dâred nigâh

Mecâl-i sohen tâ ne-bînî zi-pîş
Be bî-hûde goften meber kadr-i hîş

O dervîşe harâm ola pâdişâhın ni‘meti, zîrâ vakt-i fırsatda tutmaz hafz. Mahal-i kelâmı görmedikçe önden, bâtıl söylemek ile zâyi‘ etme kendi şerefini.

Goft: Berânîd...

Melik dedi: Sürünüz...

***

Hibret, habere yehburudan ya‘nî bâb-ı evvelden hâ’nın kesriyle masdardır, tecrübe ve imtihân ma‘nâsınadır. *Ki*, harf-i râbıt-ı makûl-i kavldir. *Hiddet*, hâ’nın kesri ve dâl’ın teşdîdiyle keskinlik demek. *Sevret*, sîn’in fethi ve vâv’ın sükûnuyla hışm ve ğazab ma‘nâsına, *pâdişâh-ân*’a izâfeti lâmiyye. *Hazer*, hâ’nın ve zâ’nın fethâlarıyla ‘aleme bâbından sakınmak ma‘nâsına masdardır. *Bâyed bûd*, olmak lâzımdır demek, zîrâ bûd kelimesi muzâri‘e mukârin olduğu için masdar ma‘nâsınadır, onun için zâhir

efâ‘il iktizâ etmez. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ğâlib*, ğâlib-i evkât takdîrindedir. *Himmet-i îşân*, lâmiyye. *Ber*, sıla. *Mu‘dilât-i umûr-i memleket*, lâmiyyelerdir ve mu‘dilât müşkilât ma‘nâsına ve *Ğâlib*, mübtedâ-ı evvel. *Himmet*, mübtedâ-ı sânî. *Mute‘allik bâşed*, ikinci mübtedânın haberi ve mübtedâ-ı sânî haberiyle mübtedâ-ı evvelin haberidir. *Ve tahammul*, mute‘allik lafzına ma‘tûfdur ve *İzdihâm* lafzına izâfeti masdarın mef‘ûlünedir ve *‘avâm*’a lâmiyyedir ve *tahammul* mübtedâ. *Ne-konend*, haberi. *Harâmeş*, zamîr, ızmâr kable’z-zikr tarîkiyle mısrâ-‘ı sânînin evvelinde vâki‘ *ki* lafzına râci‘. *Buved*, bûden masdarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Ni‘met-i pâdişâh*, lâmiyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hengâm-i fursat*, izâfeti fî ma‘nâsınadır ve *hengâm* vakit ma‘nâsınadır. *Ne-dâred*, nefy-i istikbâldir, tutmaz demek. *Nigâh*, ne-dâred ile isti‘mâl olunduğu cihetle hafz ma‘nâsınadır. *Mecâl*, mahal ma‘nâsına, *Sohen* lafzına izâfeti lâmiyye. *Tâ*, harf-i tevkît. *Ne-bînî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, müfred muhâtab mâdem ki görmeyesin demek. *Zi-pîş*, ona müte‘allik. *Be*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın *goften* kelimesine müte‘allikdir. *Meber*, borden masdarından nehy-i hâzır. *Kadr-i hîş*, lâmiyye. *Goft*, mâzî, fâ‘ili melikdir. *Berânîd*, sürmek ma‘nâsına olan rânden masdarından emr-i hâzırın cem‘idir.

[97] *... în gedâ-yi şûh-çeşm-i mubezzir-râ ki çendîn ni‘met u mâl-râ be-endek-i muddet ber-endâht ne-dâned ki hazîne-i beytu’l-mâl lokme-i mesâkînest, ne tu’me-i ihvân-i şeyâtîn.*

... bu aç gözlü müsrif dilenciyi zîrâ bu kadar ni‘met ve mâlı zamân-ı kalîlde telef eyledi bilmez mi ki beytu’l-mâl hazînesi fukarânın medâr-ı inti‘âşıdır, şeytân kardeşlerinin lokması değildir.

Beyt:

Eblehî k’û rûz-i rûşen şem‘-i kâfûrî nihed

Zûd bînî k’eş be-şeb revğan ne-bâşed der-çerâğ

Bir ahmak ki o ahmak ziyâdâr günde ya‘nî nehârâ beyâz bal mûmunu yaka, zamân-ı karîbde görürsün ki o ahmak vakt-i leylde yağı bulamaz kandîlde.

Yekî ez-vuzerâ-yi nâsih goft: Ey hudâvend! Maslahat ân mî-bînem ki çunîn kesân-râ ...

Biri nâsih vüzerâdan dedi: Ey melik! Maslahatı onu görürüm ki bu misillü kimselerin ...

***

În, ism-i işâret. *Gedâ*, sâ'il, izâfeti beyâniyye. *Şûh-çeşm*, aç gözlü ma'nâsına vasf-ı terkîbî, izâfeti beyâniyye. *Mubezzir*, tef'îl bâbından ism-i fâ'ildir, müsrif ma'nâsına ve bunlar makûl-i kavldir. *Ki*, ta'lîl veyâ râbıt-ı sıfat. *Be*, zarfiyye. *Endek*, az. *Muddet*, zamân. *Ber*, harf-i te'kîd. *Endâht*, mâzî, atdı ve telef eyledi ma'nâsına. *Ne-dâned*, muzâri' nefy-i müstakbel, bilmez veyâ istifhâm tarîkiyle bilmez mi demek. *Ki*, harf-i beyân. *Hazîne-i beytu'l-mâl*, lâmiyye ve mübtedâ. *Lokme-i mesâkînest*, lâmiyye ve haberdir. *Ne*, harf-i nefy. *Tu'me-i ihvân-i şeyâtîn*, lâmiyyelerdir ve *tu'me* ta'âm demek ve *ihvân* hemze'nin kesriyle *ah* lafzının cem'idir, kardeşler demek. *Ebleh*, sıfat-ı müşebbehedir, ahmak demek. *-i*, vahdet. *K'û*, ki û'dan muhaffefdir. *Ki*, râbıt-ı sıfat. *Û*, ebleh'e râci'. *Rûz-i rûşen*, zarf-ı zamândır ve izâfeti beyâniyye olup rûşen günde demek. *Şem'-i kâfûrî*, beyâniyye ve yâ-ı nisbetle beyâz bal mûmuna derler. *Nihed*, nihâden'den muzâri'dir, bunda yaka demek. *Zûd*, tîz ve zamân-ı karîbde demek. *Bînî*, dîden masdarından muzâri' muhâtab, görürsün demek. *K'eş*, aslı kâf'ın kesriyle *ki eş* olup zamîr-i ğâ'ible terkîb olunca Fârisîde zemâ'irin mâ-kabli meftûh okunduğundan kıyâs olan kâf'ı fethaya tahsîs eylemek idi, lâkin ba'zılar şüzûzen kesr ile okumuşdur, bu sûretde kâf'ın feth ve kesri câ'izdir ve zamîr ma'nâda *çerâğ*'a kayddır, *çerâğeş* takdîrinde. *Ne-bâşed*, nefy-i istikbâl, olmaz demek. *Be-şeb*, zarfiyye. *Çerâğ*, kandîl ve şam'dândır. *Yekî*, yâ'sı tenkîr. *Ez*, beyâniyye. *Vuzerâ*, vezîr'in cem'i. *-i*, izâfiyye. *Nâsih*, ism-i fâ'il. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Ey*, harf-i nidâ. *Hudâvend*, münâdî. *Maslahat*, masdar-ı mîmî. *Ân*, ism-i işâret. *Mî-bînem*, fi'l-i muzâri'-i hâl mütekellim. *Çunîn*, böyle demek. *Kes*, kimse. *Ân*, edât-ı cem'. *Râ*, tahsîs.

[98] *... vech-i kifâf be-tefârîk mecrâ dârend tâ der-nafaka isrâf ne-konend. Emmâ ân-çi fermûdî ez-zecr u men' munâsib-i sîret-i erbâb-i himmet nîst, yekî-râ be-lutf umîdvâr gerdânîden ve bâz be-nevmîdî haste-hâtir kerden.*

Nafaka ve rızıklarını cihetini günbegün mu'ayyen tutalar hattâ nafakada isrâf ve tebzîr etmeyeler. Lâkin o şey' ki buyurdun şiddet ve men'den erbâb-ı himmet ve ashâb-ı keremin şânına lâyık değildir, birini lütuf ile ümitli edip ve yine me'yûsiyetle perîşân fikir etmek.

Beyt:

Be rûy-i hod der-i itmâ' bâz ne-tuvân kerd

Çu bâz şod be-duruştî firâz ne-tuvân kerd

Kendi yüzüne tama‘ kapısını açmak mümkün değildir, çünkü açıldı huşûnetle kapamak mümkün değildir ya‘nî lâyık ve şân değildir.

Kıt‘a:

Kes ne-bîned ki teşnegân-i Hicâz
Be-leb-i âb-i şûr gird âyend

Her kocâ ...

Kimse görmez ki Hicâz yolunun susuzları, acı su kenârına cem‘ olalar. Her nerede ...

***

Vech, cihet. *Kifâf*, kâf’ın feth ve kesriyle nafaka ve rızka derler. *Be*, musâhabet. *Tefârîk*, tefrîk kelimesinin cem‘i ayrı ayrı ve günbegün demek. *Mecrâ*, if‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür, mu‘ayyen ma‘nâsına. *Dârend*, muzâri‘ cem‘. *Tâ*, ta‘lîl. *Emmâ*, *maslahat mî-bînem*’den istidrâkdir. *Ân*, ism-i işâret. *Çi*, istifhâmiye. *Fermûdî*, mâzî, buyurdun demek. *Ez-zecr*, fermûdî kelimesine müte‘allik ve onu beyândır. *U men‘*, ‘atf-ı tefsîrî. *Munâsib*, izâfeti mef‘ûlüne. *Sîret*, masdar, izâfeti fâ‘iline. *Erbâb-i himmet*, ashâb-ı himmetdir. *Umîdvâr*, terkîb-i nisbî, ümitli demek. *Gerdânîden*, kâf-ı Fârisiye ile eylemek ma‘nâsına masdardır. *Bâz*, bunda yine demek. *Be*, musâhabet. *Nevmîd*, me’yûs. *-i*, masdariyye. *Haste-hâtir*, mükedder demek. *Kerden*, masdar. *Be*, ne-tuvân kerd’e müte‘allik. *Rûy-i hod*, lâmiyye. *Der*, kapı, izâfeti lâmiyye. *İtmâ‘*, if‘âl bâbından masdar olup bir kimseyi tama‘a düşürmek. *Bâz ne-tuvân kerd*, bâb-ı tama‘ı fethin ‘adem-i cevâzından ‘ibâretdir ve *kerd* masdar ma‘nâsına. *Çu*, ta‘lîl. *Bâz şod*, açıldı demek, mef‘ûl ma‘nâsına. *Be*, musâhabet. *Duruşt*, dâl’ın ve râ’nın zammeleriyle iri ve katı demek ğaliz’den kinâyedir ki nerm mukâbilidir. *Fîrâz*, fâ’nın feth ve kesriyle bend ve ağlâk ma‘nâsına. *Kes*, kimse ma‘nâsına isim. *Ne-bîned*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl görmez demek. *Ki*, harf-i beyân. *Teşnegân*, teşne’nin cem‘i susuzlar demek, âhirinde hâ-ı mevkûfe kâf-ı Fârisiyeye tebdîl edilmişdir. *Be*, sıla. *Leb*, bunda kenâr ma‘nâsına izâfeti lâmiyye. *Âb-i şûr*, beyâniyye, *şûr* tuzlu demek. *Gird*, kâf-ı Acem’in kesri ve râ’nın sükûnuyla degirmi ve etrâf ma‘nâsına. *Âyend*, muzâri‘ cem‘ *gird* lafzıyla berâber cem‘ olalar demek. *Her*, edât-ı istî‘âb. *Kocâ*, edât-ı istifhâm.

[99] *... çeşme’i buved şîrîn*
Merdum u murğ u mûr gird âyend

… bir çeşme olur ise tatlı, âdem ve kuş ve karınca toplanırlar.

Hikâyet:

Yekî ez-pâdişâh-ân-i pîşîn der-ri'âyet-i memleket sustî kerdî ve leşker be-sahtî dâştî, çun duşmen-i sa'b rûy numûd heme poşt be-dâdend.

Biri mülûk-i sâlifeden ahâlî-i beldeye ri'âyetde müsâmaha ederdi ve 'askeri meşakkatle tutardı, çünkü düşman kavî yüz gösterdi cümlesi arka verdiler.

Beyt:

Çu dârend genc ez-sipâhî dirîğ

Dirîğ âyedeş dest borden be-tîğ

Çünkü tutarlar hazîneyi 'askerden esirgemek, ona esirgemek gelir elini götürmek kılınca.

Yekî-râ ez-ân-ân ki ğadr kerdend bâ-meneş dûstî bûd, melâmeteş kerdem …

O terk-i vefâ edenlerden biri ki onun benimle dostluğu var idi, onu levm etdim …

***

Çeşme'i, yâ'sı vahdet ve hemze'si tevessül içindir. *Buved*, fi'l-i muzâri' olur demek. *Şîrîn*, şîn'in kesr u meddiyle tatlı demek, fi'l-asl *şîr* süt ma'nâsına olup yâ nisbet ve nûn nisbeti te'kîd için, sütlü demekdir. *Âyend*, fi'l-i muzâri'. *Merdum*, fâ'ili, zîrâ ma'nen cem'dir. *U murğ*, ona ma'tûfdur. *Yek*, esmâ'-ı 'adedden birin ismi. *-i*, tenkîr. *Ez*, beyâniyye. *Pâdişâh-ân*, izâfeti beyâniyye. *Pîş*, ön. *-i*, nisbet. *-n*, te'kîd-i nisbetdir ki evvelki demek. *Ri'âyet-i memleket*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve bir muzâf takdiriyle ehl-i memleket demek. *Sust*, sîn-i evvelin zammı ve sânînin sükûnuyla gevşek demek, lâkin ihmâl ve teğâfülden kinâyedir. *-i*, masdariyye. *Kerdî*, hikâye-i hâl mâzî. *Ve leşker*, ri'âyet'e ma'tûf. *Be*, musâhabet, *dâştî*'ye müte'allik. *Saht*, sîn'in fethi ve hâ'nın sükûnuyla katı ma'nâsına. *-i*, masdariyye. *Dâştî*, hikâye-i mâzî, tutardı demek. *Çun*, ta'lîl. *Duşmen-i sa'b*, beyâniyye. *Rûy*, numûd'un mukaddem mef'ûlüdür. *Heme*, edât-ı te'kîd. *Poşt*, bâ-ı 'Acem'in zammıyla arka ve *be-dâdend* kelimesinin mef'ûlüdür, arka verdiler demek. *Çu*, ta'lîl. *Dârend*, muzâri' cem', fâ'ili selâtîn ve hükemâdır. *Genc*, hazîne. *Ez*, beyâniyye. *Sipâh*, 'asker. *-i*, tenkîr. *Dirîğ*, esirgemek, sânî hayf ma'nâsına. *Âyed*, muzâri'. *Şin,* sipâhî'ye râci'. *Dest borden*, masdar-ı mürekkeb. *Be*, sıla. *Tîğ*, kılınc. *Yekî*, yâ'sı tenkîr. *Râ*, tahsîs. *Ez*, beyâniyye. *Ânân*, ân lafzının cem'i. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Ğadr*, terk-i vefâdır. *Bâ*, musâhabet.

Men, zamîr-i mütekellim. *Şin,* yekî'ye 'â'id. *Dûstî*, yâ'sı masdariyyet ifâde eder. *Bûd*, fi'l-i mâzî. *Melâmet*, levm. *Şin,* yekî'ye 'â'id. *Kerdem*, fi'l-i mâzi mütekllim-i vahdedir.

[100] *... u goftem: Dûnest u nâ-sipâs u sifle u hak nâ-şinâs ki be-endek tağayyur-i hâl ez-mahdûm-i kadîm hod ber-gerded ve hukûk-i ni'met-i sâlyân der-neverded. Goft: Eger be-gûyem ma'zûr dârî, şâyed ki esbem bî-cev bûd ve nemed-zîn der-girev ve sultân ki be-zer bâ-sipâhî bahîl koned, bâ-û be-cân cevân-merdî ne-tuvân kerd.*

... ve dedim: Alçakdır ve şükürsüzdür ve sefîhdir ve hukûk tanımayayıcıdır, zîrâ bir mikdâr hâlin tağayyür ile kendinin ni'met-i kadîminden i'râz eder ve nice senelik hukûk-i ni'metini zâyi' eder. Dedi: Eğer söylersem ma'zûr tutarsın, lâyık mıdır ki benim atım arpasız ola ve eğerin keçesi rehinde ola ve pâdişâhına akçede 'asker bahîllik eyleye ona cân ile bahâdırlık etmek mümkün değildir.

Beyt:

Zer bedih merd-i sipâhî-râ tâ ser ...

Akçe ver bahâdır 'askere tâ kim başını ...

***

Vav, 'âtıfe. *Goftem*, mâzî mütekellim. *Dûn*, alçak. *Nâ-sipâs*, küfrân-ı ni'met ma'nâsına. *Sifle*, sîn'in zamm ve kesriyle alçakdır. *Hak nâ-şinâs*, tuz ve etmek hakkını gözetmeyende müsta'meldir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, sebebiyyeti mutazammın harf-i musâhabet *ber-gerded* kelimesine müte'allik. *Tağayyur-i hâl*, lâmiyye. *Ez*, beyâniyye. *Mahdûm-i kadîm*, beyâniyye. *Ber-gerded*, muzâri', i'râz eder ma'nâsına. *Hukûk-i ni'met-i sâlyân*, lâmiyyelerdir ve *sâl* sene. *-i*, nisbet. *Ân*, edât. *Der*, harf-i te'kîd. *Neverded*, nûn'un fethi ve zammı ve vâv ve dâl-ı evvelînin fethalarıyla muzâri'dir, zâyi' eder ma'nâsına, fâ'ili tahtında *yekî*'ye râci'. *Goft*, mâzî. *Eger be-gûyem*, fi'l-i şart. *Ma'zûr dârî*, cezâsıdır. *Şâyed*, muzâri' istifhâmı mutazammın, lâyık mıdır demek. *Ki*, harf-i beyân. *Esb*, at. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Bî*, edât-ı selb. *Cev*, cîm'in fethiyle arpa ma'nâsına. *Bûd*, muzâri', ola demek. *Vav*, 'âtıfe. *Nemed*, mutlaka keçedir, izâfeti lâmiyye. *Zîn*, zâ'nın kesriyle eğer ma'nâsına, imdi *nemed-zîn* murâd eğer keçesidir. *Der*, zarfiyye. *Girev*, kâf-ı 'Acem'in kesri ve râ'nın fethiyle rehin ma'nâsına. *Sultân ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, zarfiyye. *Zer*, bunda mutlaka akçe ma'nâsına. *Bâ*, harf-i sıla. *Sipâh*, 'asker. *-i*, nisbet. *Bahîl*, hasîs, sahî'nin mukâbilidir. -

i, masdariyye. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘ eyleye demek. *Bâ*, sıla. *Û*, sultân’a râci‘. *Be*, musâhabet. *Cân*, rûhdur. *Cevân-merd*, bahâdır ve sahî ve kerîm meyânlarında lafz-ı müşterekdir. *-i*, masdariyye. *Ne-tuvân kerd*, ‘adem-i cevâzdan kinâyedir. *Zer*, akçe ve altına şâmidir. *Be*, harf-i te’kîd. *Dih*, emr-i hâzırdır, ver demek, *dâden* masdarından. *Zer*, mef‘ûl-i evveli. *Merd*, mef‘ûl-i sânîsi, ‘urefâ bahâdır demek. *Tâ*, ta‘lîl. *Ser*, be-nihed kelimesinin mef‘ûl-i sarîhidir.

[101] *... be-nihed*

Ve gereş zer ne-dihî ser be-nihed der-‘âlem

... itâ‘at koya, ve eğer ‘askere akçe vermez isen başını kor cihâna.

Beyt:

İzâ şebi‘a’l-kemiyyu yesûlu batşen

Ve hâviye’l-batni yebtuşu bi’l-firâr

Tok oldukda bahâdır hamle eder haml-i şedîd ile ve kârnı hâlî oldukda hamle eder kaçmaya.

Hikâyet:

Yekî ez-vuzerâ ma‘zûl şod ve be-halka-i dervîş-ân der-âmed ve bereket-i sohbet-i îşân der-vey eser kerd ve cem‘iyet-i hâtireş dest dâd. Melik bâr-i dîger berû dil-hoş kerd ve ‘amel fermûd. Kabûl ne-kerd u goft: Ma‘zûlî bih ki meşğûlî.

Vezîrlerden biri ‘azl oldu ve dervîşlerin halkasına geldi ve onların musâhebet-i bereketi ona te’sîr eyledi ve ona cem‘iyet-i hâtır el verdi. Pâdişâh başka kere ona iltifât eyledi ve mansıb buyurdu. Kabûl etmedi ve dedi: Ma‘zûllük iyidir meşğûliyetden.

Rubâ‘î:

Ânân ki be-kunc-i ‘âfiyet be-nişestend

O kimseler ki ‘âfiyet köşesinde oturdular.

***

Der ‘âlem, ğayr-i sarîhidir. *İzâ*, şartiyye. *Şebi‘*, üçüncü bâbdan mâzî. *El-Kemiyyu*, bahâdır demek ve fi‘l-i mezkûrun fâ‘ili. *Yesûlu*, fi‘l-i muzâri‘ ve cezâ’-ı şartdır. *Batşen*, mef‘ûl-ı mutlakdır. *Vav*, ‘âtıfe. *Hâvî*, hâlî ma‘nâsına. *El-Batni*, karındır. *Yebtuşu*, fi‘l-i muzâri‘. *Bâ*, ona müte‘allik. *Firâr*, fâ’nın kesriyle kaçmaya derler. *Şod*, fi‘l-i mâzî, oldu demek, sâre ve kâne ma‘nâsına ef‘âl-i nâkisedendir. *Yekî*, ismi. *Ma‘zûl*, haberi. *Ez-vuzerâ*, haber olan *ma‘zûl* kelimesinin mef‘ûl-ı ğayr-i sarîhi.

Be-halka-i dervîş-ân, izâfeti lâmiyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Âmed*, mâzî, fâ'ili *yekî'*ye 'â'id. *Bereket*, bunda yümn ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Sohbet*, izâfeti masdarın fâ'iline veyâ mef'ûlüne. *İşân*, dervîşlere 'â'id. *Der*, sıla. *Vey*, vâv'ın fethiyle vezîre râci' zamîrdir. *Eser kerd*, fi'l-i mâzî, *eser* mef'ûlü. *Berû*, aslı *ber-û* olup vasl ile hemze sâkıt olmuşdur, imdi bir harf-i isti'lâ veyâ sıla, vâv zamîri dahi vezîre 'â'iddir. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *Dil*, mef'ûl-i evveli. *Hoş*, sânîsi ve takdîri *dileş hoş kerd* olup zamîr *melik*'e râci'dir. *Ma'zûlî*, yâ'sı masdariyyedir. *Ki*, min-i tafdîliyye ma'nâsına. *Meşğûlî*, yâ'sı masdariyyedir, *ma'zûl*'ün zıddı me'mûr demek. *Ânân*, ân lafzının cem'idir ki onlar demek, ha'ûlâ'i mâ'nâsına. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, zarfiyye. *Kunc*, kâf-ı 'Arabînin zammıyla köşe ve bucakdır, izâfeti beyâniyye. *'Âfiyet*, Allah Te'âlâ kulundan belâyı def' eylemeğe derler. *Be*, harf-i te'kîd. *Nişestend*, mâzî cem'.

[102] *Dendân-i seg u dehân-i merdum bestend*
Kâğez be-derîdend u kalem be-şikestend
V'ez-dest u zebân-i harf-gîr-ân restend

Kelbin dişini ve adamın ağzını bağladılar. Kağıdı yırtdılar ve kalemi kırdılar, ve muzurların elinden ve dilinden halâs oldular.

Melik goft: Her-âyîne mâ-râ hired-mend-i kâfî bâyed ki tedbîr-i memleket-râ şâyed. Goft: Nişân-i hired-mend-i kâfî ânest ki be-çunîn kâr-hâ ten der-ne-dihed.

Pâdişâh dedi: Elbette bize bir 'âkıllı ve makbûl kimse gerekdir ki memleketin tedbîrine lâyık ola. Dedi: 'Âkıllı ve makbûl kimsenin nişânı odur ki bunun misillü işlere vücûd vermeye.

Beyt:

Humây ber-heme murğ-ân ez-ân şeref dâred
Ki ustuhân hored ...

Hümâ kuşu cümle kuşlara o sebebden şerefi tutar, zîrâ kemiği ekl eder ...

***

Dendân, diş, elif ve nûn nefs-i kelimeden izâfeti lâmiyye. *Seg*, sîn'in fethi ve kâf-ı 'Acem'le kelbe derler. *Dehân*, elif'le ve elif'siz ağza derler. *Merdum*, adam. *Bestend*, fi'l-i mâzî cem' bağladılar demek. *Kâğez*, Türkîde kağıddır ki *Be-derîdend* kelimesinin mukaddem mef'ûlü, *derîden* yırtmak ma'nâsına. *Be*, harf-i te'kîd. *Şikestend*, mâzî cem'. *Kalem*, mef'ûlü, cümlesi mâ-kabline izâfeti ma'tûfdur. *V'ez*, aslı ve ez'dir. *Dest*, el. *Zebân*, dil, zâ'nın fethi ve zammı ve bâ'nın bedelinde fâ ile dört

lüğatdir, lâmiyye. *Harf-gîr*, vasf-ı terkîbî olup kişinin ‘ayb ve noksânını tutucu demek. *Ân*, edât-ı cem‘. *Restend*, mâzî cem‘, muzâri‘i *mî-rehed* gelir. *Melik*, isim. *Goft*, mâzî. *Her-âyîne*, elbette demek, ‘Arabîde *len* ma‘nâsına olup fi‘l-i muzâri‘ te’kîd-i nefy-i cem‘i. *Râ*, edât istikbâl edâtıdır, mef‘ûl. *Hired-mend*, terkîb-i nisbî. *Mâ*, men’in cem‘i. *Kâfî*, bunda makbûl demek. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘ gerek demek. *Tedbîr-i memleket*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Şâyed*, şâyesten masdarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Nişân-i hired-mend-i kâfî*, beyâniyye ve *nişân* ‘alâmet ma‘nâsına. *Hired-mend*, ‘âkıllı demek, terkîb-i tavsîfîdir. *Ki*, harf-i beyân. *Be*, sıla. *Çunîn*, böyle demek. *Kâr*, iş. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Ten*, murâd vücûd ve zâtdır. *Der*, harf-i te’kîd. *Ne-dihed*, fi‘l-i nefy-i istikbâl, vermeye demek. *Humây*, bir kuşun ismi. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Heme*, cem‘ ma‘nâsına. *Murğ*, kuş. *Ân*, edât-ı cem‘. *Ez-ân*, edât-ı ta‘lîl. *Şeref*, meziyyet. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘ varlıkdan ‘ibâretdir. *Ki*, ta‘lîl. *Ustuhân*, hemze ve tâ’nın zammı ve sîn’in sükûnu ve vâv-ı mechûle ile kemik. *Hored*, fi‘l-i muzâri‘ *horden* masdarından ye’kulu ma‘nâsına, mecâzen yeşrebu ma‘nâsına gelir.

[103] ... *u cân-ver neyâzâred*

... ve cânlıyı incitmez.

Mesel:

Siyâh-gûş-râ goftend: Tu-râ mulâzemet-i sohbet-i şîr be-çi vech ihtiyâr uftâd? Goft: Tâ fazla-i saydeş mî-horem ve ez-şerr-i duşmen-ân der-penâh-i savleteş zindegânî mî-konem. Goftend: Eknûn ki be-zıll-i himâyeteş der-âmedî ve şukr-i ni‘meteş i‘tirâf numûdî çerâ nezdîk-ter neyâyî tâ halka-i hâss-ânet der-âvered ve ez-bendegân-i muhliset şimâred. Goft: Hem-çunân ez-batş-i û îmin nîstem.

Karakulağa dediler: Sana arslanın sohbetine mülâzemet ne vechile ihtiyâr vâki‘ oldu? Dedi: Tâ ki onun avının fazlasını yerim ve düşmanların şerrinden onun mehâbeti sâyesinden dirilik ederim. Dediler: El-ân ki onun himâyesi gölgesinden geldin ve onun ni‘metine şükrü ikrâr gösterdin, niçin daha yakın gelmezsin tâ ki seni hâslar halkasına getire ve seni hâlis bendelerinden ‘ad eyleye? Karakulak dedi: Ancılayın onun şiddetinden emîn değilim.

Beyt:

Eger sed sâl gebr âteş ...

Eğer yüz sene âteşperest âteşi ...

***

U cân-ver, terkîb-i nisbî. *Neyâzâred*, nefy-i istikbâl ve lâzımla müte‘addî meyânında müşterekdir, bunda müte‘addîdir, incitmez demek. *Siyâh-gûş*, arslana mülâzemet eyleyen ve karakulak ıtlâk olunan hayvânın ismidir, ‘Arabîde *anâk* derler. *Râ*, edât-ı mef‘ûl, müdâvemetdir lafzen ve ma‘nen. *Mulâzemet*, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Sohbet*, izâfeti lâmiyye. *Şîr*, arslandır. *Tâ*, ta‘lîl. *Falza-i*, artığa derler ve hemze izâfiyyedir. *Sayd*, av. Şin, şîr’e râci‘. *Mî-horem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim-i vahde, yerim demek, *mî* lafzı muzâri‘i hâle tahsîs eder ‘Arabîde *mâ* gibi. *Penâh*, sığınma ma‘nâsına isim, izâfeti beyâniyye. *Savlet*, şiddet. *Şin,* şîr’e râci‘. *Zindegânî*, dirilikdir. *Mî-konem*, fi ‘l-i muzâri‘-i hâl mütekellim, eylerim demek. *Goftend*, mâzî cem‘. *Be*, sıla yâhûd zarfiyye. *Zıll*, zâ’nın kesri ve lâm’ın teşdîdiyle gölgeye derler, izâfeti beyâniyye. *Himâyet*, hafz. *Der*, harf-i zâ’id veyâhûd *be* ma‘nâ-yı zarfiyye olunca ona harf-ı te’kîddir. *Âmedî*, mâzî muhâtab. *Nezdîk*, nûn’un fethi ve zâ’nın sükûnu ve dâl’ın kesriyle yakın demek. *-t*er, edât-ı tafdîl yâ ta‘lîl. *Be*, sıla yâhûd zarfiyye. *Halka-i hâss-ân*, izâfeti beyâniyye. *Te*, edât-ı hitâbdır. *Der*, harf-i zâ’id tahsîn-i lafz veyâhûd te’kîd için getirilmiş. *Âvered*, vâv’ın ve râ’nın fethalarıyla *âverden* masdarından fi‘l-i muzâri‘dir, getire demek. *Bendegân-i muhlis*, beyâniyye. *Goft*, fâ‘ili karakulağa ‘â’id. *Hem-çunân*, kezâlik ma‘nâsına. *Batş*, şiddet ma‘nâsına. *Eger*, edât-ı şart. *Sed*, yüz. *Sâl*, sene. *Gebr*, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle âteşperesdederler.

[104] *... furûzed*

Eger yek-dem derû ufted be-sûzed

... yaksa, eğer bir nefes âteşe düşer ise yakar.

Hikâyet:

Yekî ez-refîk-ân şikâyet-i rûzgâr-i nâ-musâ‘id be-nezdîk-i men âverd ki kefâf-i endek dârem ve ‘iyâl-i bisyâr ve tâkat-i bâr-i fâka ne-dârem bâr-hâ der-dilem âmed ki be-iklîmî diger revem tâ der-ân be-her sûret ki zindegânî konem kesî-râ ber-nîk u bed-i men ittilâ‘î ne-bâşed.

Refîklerden biri zamânın ‘adem-i müsâ‘idesinden şikâyeti benim yanıma getirdiği ta‘ayyüşüm dardır ve ‘iyâlim çokdur ve fakîrlik yüküne tutdum, nice def‘a gönlüme gedi ki diğer bir iklîme gideyim, hattâ onda her sûretde ki dirilik ederim, bir kimsenin benim iyilik ve kötülüğüme ıttılâ‘ı olmaya.

Beyt:

Bes gurisne hoft u kes ...

Çok kimse aç uyudu ve hiç kimse ...

***

Furûzed, fâ'nın ve râ'nın zammeleri ve zâ'nın fethiyle fi'l-i muzâri'dir, yaka demek ve bu kelime hemze'li ve hemze'siz lüğatdir, masdarı furuhten olup hâ-ı mu'ceme muzâri'inde zâ'ya kalb olunur. *Sûzed*, fi'l-i muzâri' lâzımile müte'addî meyânında müşterekdir, lâzım olunca, fâ'ili *gebr*'dir. *Yek*, esmâ'-ı 'adedden birin ismi. *-i*, tenkîr. *Ez*, beyâniyye. *Refîkân*, refîk'in cem'i Fârisî kâ'idesince. *Şikâyet*, izâfeti lâmiyye. *Rûzgâr*, vakit ve zamân ma'nâsına. *Nâ-musâ'id*, izâfeti beyâniyye. *Be*, sıla. *Nezdîk*, burada 'ind ma'nâsına, *men* lafzına izâfeti lâmiyye. *Âvered*, fi'l-i mâzî, fâ'ili *yekî*'ye râci'. *Ki*, beyâniyye. *Kefâf*, kâf'ın fethiyle nafaka ve rızıkdır. *Endek*, az. *Dârem*, fi'l-i muzâri' mütekellim-i vahde. *'İyâl*, 'ayn'ın fethi ve yâ'nın kesriyle 'ayyil kelimesinin cem'idir *ciyâd, ceyyid*'in cem'i olduğu gibi kişinin nafakası üzerine lâzım olana derler. *Bisyâr*, çok ma'nâsına, fi'l-asl *besî âr*'dır. *Bâr*, bunda kere ma'nâsına. *Hâ*, edât-ı cem' ve bu edât-ı cem'in mâ-kabli sâkin okunur, meğer ki cem'i murâd olunan kelimenin âhirinde hâ-ı resmiyye ola, jâle gibi pes ol vakit müteharrik okunarak lâle-hâ ve jâle-hâ derler. *Der*, sıla. *Dil*, gönül. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Âmed*, mâzî. *Ki*, harf-i beyân. *Be*, sıla. *İklîmî*, yâ'sı vahdetdir. *Revem*, reften masdarından fi'l-i muzâri' mütekellim, giderim demek. *Tâ*, ta'lîl. *Der-ân*, iklîm'e işâret. *Be-her sûret*, bâ-ı zarfiyye *her kull* ma'nâsına *fî kulli hâl* demek. *Zindegânî*, dirilik. *Kesî-râ*, râ harf-i tahsîs. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Bed-i men*, lâmiyye. *Bes*, bâ-ı muvahhidenin fethiyle çok demek. *Gurisne*, kâf-ı 'Acem'in zammı ve râ'nın sükûnu ve sîn'in kesriyle aç demek ve takdîr-i 'ibâre *bes gurisne-kes*'dir. *Hoft*, fi'l-i mâzî, yatdı ve uyudu ma'nâları meyânında müşterekdir, fi'l-i muzâri'i *hâbed* gelir, ism-i masdarı *hâb*'dır, *câme-i hâb* yatak ma'nâsına bundan me'hûzdur. *Kes*, kimse.

[105] *... ne-dânist ki kîst*

Bes cân be-leb âmed ki berû kes ne-girîst

... bilmedi ki kimdir, çok kimsenin cânı dudağa geldi ki ona kimse ağlamadı.

Bâz ez-şemâtet-i a'dâ mî-endîşem ki be-ta'ne der-kafâ-yi men be-handend ve sa'y-i me-râ der-hakk-i 'iyâl ber-'adem-i muruvvet haml konend ve gûyend:

Yine düşmanların meserretinden havf ederim, zîrâ dahl u ta'arruz ile benim arkamdan gülerler ve benim ğayretimi 'ayâlimin hakkında mürüvvetsizliğim üzere haml ederler ve derler:

Kıt‘a:

Be-bîn ân bî-hamiyyet-râ ki hergiz

Ne-hâhed dîd rûy-i nîk-bahtî

Ten-âsânî guzîned hîşten-râ

Zen u ferzend be-gozâred be-sahtî

Gör o mürüvvetsizi ki aslâ görmek istemez iyi bahtlılık yüzünü. Beden râhatını ihtiyâr eder kendine, harem ve evlâdını terk eder meşakatte.

Ve der-‘ilm-i muhâsebe ...

Ve ‘ilm-i muhâsebede ...

***

Ne-dânist, fi‘l-i mâzî menfî. *Ki*, beyâniyye. *Kîst*, kimdir demek ve *çi* ve *ki* lafızlarına edât-ı haber olan sîn ve tâ lâhik oldukda hâ-ı resmî yâ’ya tebdîl olunur. *Bes cân*, bes kes-râ cân takdîrindedir. *Be*, sıla. *Leb*, dudak. *Ki*, beyâniyye. *Ber*, harf-i isti‘lâ, ‘alâ ma‘nâsına. *Û*, kes’e râci‘. *Ne-girîst*, fi‘l-i mâzî-i menfî, ağlamadı demek. *Şemâtet*, düşman, düşmanın belâ hüznüne sevinmekdir. *A‘dâ*, lafzının zikri tecrîde mahmûldür. *Mî-endîşem*, fi‘l-i muzâri‘ hâl mütekellim, fikir ve havf ederim demek. *Ki*, ta‘lîl veyâ beyâniyye. *Be*, musâhabet. *Ta‘ne*, bunda duhul ve ta‘arruz ma‘nâsına ve âhirindeki hâ-ı resmiyye ‘Arabîden Fârisîye nakle ‘alâmetdir. *Der*, sıla. *Kafâ-yi men*, lâmiyye ve kâf’ın fethiyle kafâ ense demek. *Sa‘y-i me-râ*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *‘Adem-i muruvvet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Konend* ve *gûyend*, kerden ve goften masdarlarından fi‘l-i muzâri‘lerdir. *Bi*, harf-i te’kîd. *Bîn*, emr-i hâzır, gör demek, fi‘l-i muzâri‘i *bîned* masdarı *dîden*’dir. *Bî-hamiyyet*, bî-ğayret demek. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ne-hâhed dîd*, fi‘l-i müstakbel menfî, görmek istemez demek. *Rûy*, mef‘ûl-i sarîhi, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Nîk-baht*, vasf-ı terkîbî, devletli demek. *-i*, masdariyye. *Ten-âsân*, sâhib-i huzûr ve râhat ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. -i, masdariyye. *Guzîned*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla *guzîden*’den fi‘l-i muzâri‘dir, ihtiyâr eder demek. *Hîşten*, kendi demek, vâv-ı mechûle *hîş* dahi bu ma‘nâyadır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl, *ten-âsânî guzîned*’in mef‘ûl-i evveli, *hîşten* sânîsi, yâhûd *ten-âsânî* mübtedâ *guzîned* cümlesi haberdir. *Be-gozâred*, muzâri‘, terk eder demek. *Zen u ferzend*, mef‘ûl-i sarîhi, *ferzend* lafzı ‘Arabîde *veled*’in mürâdifidir. *Be-saht*, ğayr-i sarîhi. *-i*, masdariyyet. *Der*, zarfiyye. *‘İlm-i muhâsebe*, masdarın masdara izâfetidir, ‘ilm-i hisâb bir fenn-i mahsûsun ismidir.

[106] *... çunân ki ma'lûmest çîzî dânem eger be-câh-i şomâ kârî mu'ayyen kerded ki mûcib-i cem'iyyet-i hâtir bâşed bakiyye-i 'omr ez-'uhde-i şukr-i ân be-der ne-tuvânem âmed. Goftem: Ey yâr! 'Amel-i pâdişâh do taraf dâred, umîd-i nân ve bîm-i cân ve hilâf-i re'y-i hired-mendânest, bedîn umîd der-ân bîm uftâden.*

... ancılayın ki ma'lûmdur bir mikdâr şey bilirim eğer devletiniz sebebiyle bir işe ta'yîn oluna ki cem'iyyet-i hâtıra sebeb olur 'ömrümün bakiyyesini onun îfâ-yı teşekküründen hârice çıkmağa kâdir değilim. Dedim: Ey refîk! Pâdişâh mansıbı iki taraf tutar, birisi ni'met-i dünyâ ve diğeri ğazab-ı sultân ve 'ukalânın re'yinin hilâfıdır, ni'met-i dünyâ ümîdiyle ğazab-ı sultânda vâki' ola.

Kıt'a:

Kes neyâyed be-hâne-i dervîş

Ki harâc-i zemîn u bâğ bidih

Kimse gelmez ve taleb edip aramaz fakîrin evine ki bâğ ve zemînin harâcını ve 'öşrünü ver.

***

Çunân, öyle. *Ki*, beyâniyye harf. *Ma'lûm*, ism-i mef'ûldür dördüncü bâbdan. *-st*, edât-ı haber. *Çîz*, nesne. *Ye*, harf-i vahdet. *Dânem*, fi'l-i muzâri' mütekellim-i vahde, bilirim demek. *Eger*, edât-ı şart. *Be*, harf-i cer, musâhabet ma'nâsına ve sebebiyyeti mutazammın. *Câh*, cîm-i 'Arabiye ile mansıb ve mertebe ve şeref ma'nâlarına gelir, izâfeti lâmiyye. *Şomâ*, tû lafzının cem'i. *Kâr*, iş. *Ye*, vahdet. *Mu'ayyen*, ism-i mef'ûl. *Kerded*, fi'l-i muzâri', ola demek. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Mûcib*, ism-i fâ'il, if'âl bâbından izâfeti mef'ûlüne. *Cem'iyyet*, izâfeti masdarın fâ'ilinedir. *Bâşed*, fi'l-i muzâri', ola demek. *Bakiyye-i 'omr*, lâmiyye. *'Uhde-i şukr*, hak-ı şükür demek, *ân* lafzına izâfeti masdarın mef'ûlüne. *Be-der*, taşra, fi'l-asl *der* kapı ma 'nâsınadır, taşra ma'nâsı ma'nâ-yı lâzımîdir. *Ne-tuvânem*, fi'l-i nefy-i istikbâl mütekellim, kâdir olamam demek. *Âmed*, fi'l-i mâzîdir, masdar ma'nâsına, muzâri'i *âyed* gelir. *Goftem*, fi'l-i mâzî mütekellim-i vahde. *Ey*, harf-i nidâ. *Yâr*, münâdî. *'Amel-i pâdişâh*, masdarın fâ'iline izâfeti kabîlindendir. *Dâred*, fi'l-i muzâri'. *Umîd-i nân* ve *Bîm-i cân*, *do taraf*'dan bedeldir bedel-i küll mine'l-küll tarîkiyle ve *bîm*, havfa derler. *Hired-mend*, terkîb-i nisbî. *Bedîn umîd*, *nân*'a ve *Der-ân bîm*, *cân*'a işâretdir. *Neyâyed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, gelmez demek. *Kes*, fâ'ili ve kimse demek. *Be*, harf-i sıla. *Hâne-i dervîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, *neyâyed*'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ki*, beyâniyye.

Harâc-ı zemîn, lâmiyye ve *bâğ*, *zemîn*'e ma'tûf, *harâc-i zemîn* misil tarîkiyle zikr olunmuşdur. *Bi*, harf-i te'kîd. *Dih*, *dâden* masdarından emr-i hâzır, ver demek, fi'l-i muzâri'i ğayr-i kıyâs üzere *dihed* gelir.

[107] *Yâ be-teşvîş u ğussa râzi şev*

Yâ ciger-bend pîş-i zâğ binih

Yâ teşvîş-i ğussaya râzı ol, yâ bögrekini karganın önüne koy.

Goft: În sohen muvâfık-i hâl-i men ne-goftî ve cevâb-i su'âl-i men neyâverdî. Neşenîde'i ki gofte'end her ki hiyânet verzed, desteş der-hisâb belerzed.

Dedi: Bu sözü benim hâlime muvâfık söylemedin ve benim su'âlime cevâb getirmedin. İşitmedin mi ki demişlerdir her kimse ki hıyâyetliğe sa'y ede, onun eli hesabda ditrer.

Beyt:

Râstî mûcib-i rızâ-yi Hudâ'st

Kes ne-dîdem ki gum şod ez-reh-i râst

Doğruluk Hudâ'nın rızâsını mûcibdir, kimseyi görmedim ki zâyi' ola tarîk-i müstakîmden.

Kıt'a:

Me-kon ferâh-revî der-'amel eger hâhî

Ferâh-revlik eyleme mansıbda eğer ister isen,

***

Yâ, 'Arabîde hemze'nin kesriyle ammâ gibi harf-i terdîd ve taksîm içindir, ya'nî "'azze men kani'a ve zelle men tami'a"[14]dır veyâ harf-i 'atıfdır, ya'nî mâ-ba'dini *harâc* üzerine 'atf için olması dahi câ'izdir. *Ciger-bend*, bögrekdir. *Pîş*, bâ-ı Fârisînin kesriyle ön demek. *Be*, harf-i te'kîd. *Nih*, koy ma'nâsına emr-i hâzırdır *nihâden* masdarından, ya'nî bögreki karğa önüne koymak kendi helâkını kasddan kinâyedir. *Goft*, fi'l-i mâzî. *În*, ism-i işâret. *Sohen*, söz. *Muvâfık-i hâl*, fâ'ilin mef'ûlüne izâfetidir ve *men*'e izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Ne-goftî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Cevâb-i su'âl-i men*, tetâbi'-i izâfet kabîlinden izâfetleri lâmiyyedir. *Neyâverdî*, fi'l-i mâzî-i menfî muhâtab. *Ne-şenîde'i*, fi'l-i mâzî-i menfî naklî muhâtab ve istifhâmı mutazammındır makâm hasebiyle. *Ki*, beyâniyye. *Gofte'end*, fi'l-i mâzî-i naklî cem'. *Her ki*, *her kes ki*

[14] "Kişi kanaatli olursa aziz olur ve kişi tamahkar olursa zelil olur." Ebû's-Saʿâdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî İbnu'l-Eşîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Ḥadîş ve'l-Eşer*, thk. Ṭâhir Aḥmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muḥammed eṭ-Ṭanâḥî (Beyrut: el-Mektebetu'l-ʿİlmiyye, 1399/1979), 4/114.

takdîrinde. *Verzed*, uzanmak ma‘nâsına olan *verzîden* masdarından fi‘l-i muzâri‘dir, sa‘y ve kûşiş ma‘nâ-yı lâzımîdir. *Desteş*, zamîr *ki* lâfzına râci‘. *Der*, zarfiyye, *fî* ma‘nâsına. *Be*, harf-i istikbâl. *Lerzed*, ditremek ma‘nâsına olan *lerzîden* masdarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Râstî*, yâ’sı harf-i masdariyyedir, doğruluk ma‘nâsınadır. *Mûcib-i rızâ-yi*, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir ve *yâ* dahi izâfiyyedir ve *Hudây*’a izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Kes*, *ne-dîdem* kelimesinin mukaddem mef‘ûlüdür. *Ki*, râbıta. *Gum*, kâf-ı ‘Acemînin zammıyla zâyi‘ ma‘nâsına. *Reh-i râst*, izâfeti beyâniyyedir, doğru yol ma‘nâsına. *Me-kon*, nehy-i hâzır. *Ferâh-rev*, *reften*’den vasf-ı terkîbî, takdîri *revende-i ferâh*’dır. *Ye*, masdariyye. *Der-‘amel*, zarfı. *Eger hâhî*, cümle-i şartiyye, mısrâ‘-ı sânî merhûndur.

[108] *Ki vakt-i ref‘-i tû bâşed mecâl-i duşmen teng*

Tû pâk bâş u me-dâr ey berâder ez-kes-i bâk
Zenend câme-i nâ-pâk gâzur-ân ber-seng

Zîrâ ‘azlin vaktinde ola düşmanın kudreti dar. Sen tâhir ol ve tutma ey kardaş kimseden korku, vururlar kirli libâsı çırpıçılar taşa.

Goftem: Hikâyet-i ân rûbâh munâsib-i hâl-i tust ki dîdendeş gurîzân ve uftân ve hîzân. Kesî gofteş: Çi âfetest ki mûcib-i çendîn mehâfetest? Goft: Şenîdem ki şuturrâ be-suhre mî-gîrend.

Dedim: Ol tilkinin hikâyesi senin hâline münâsibdir ki onu gördüler kaçıcı ve düşücü ve kalkıcı. Bir kimse ona dedi: Ne belâdır ki bu kadar havfa sebebdir? Tilki dedi: İşitdim ki deveyi ankaryaya tutarlar.

***

Ki, beyâniyye. *Vakt*, izâfeti lâmiyye. *Ref‘*, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Tû*, zamîr-i hitâb, munfasıldır. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, bunda ola demek. Mecâl, ism-i mekân ve *bâşed*’in ismi. *Teng*, haberi ve tâ’nın fethi ve nûn’un sükûnuyla *teng* dar demek ve kâf’ın mâ-kabli nûn-ı sâkine olmak hasebiyle kâf-ı ‘Acemîdir. *Tû*, mübtedâ. *Pâk bâş*, haberi ve *bâş, bâşîden*’den masdarından yâhûd *şoden* masdarından emr-i hâzır ol demek. *Me-dâr*, dâşten’den nehy-i hâzırdır, tutma demek. *Bâk*, bâ-ı ‘Arabiyle havfdır. *Câme-i*, elbise ve hemze’si izâfiyye ve izâfeti beyâniyye. *Nâ-pâk*, kirli demek. *Gâzurân*, kâf-ı ‘Acemî ve zâ-yı mazmûme ile bez çırpıcılarına derler ise de bunda mutlakâ *câme-şûy* murâddır. *Goftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim, dedim demek. *Hikâyet*, mübtedâ.

Ân, muzâfun-ileyh. *Rûbâh*, muzâfun-ileyhin müşârün-ileyhi ve *rûbâh* elif'le ve *rûbeh* elif'siz olarak tilki demek. *Munâsib*, haber-i mübtedâdır, izâfeti mef'ûlüne. *Hâl*, *tû*'ya izâfeti lâmiyye. *-st*, edât-ı haber. *Ki*, harf-i beyân. *Dîdend*, mâzî cem'. *Şin*, tilkiye râci' ve mef'ûlü. *Gurîzân*, kâf-ı 'Acem'in ve râ-ı mühmelenin kesriyle sıfat-ı müşebbehedir, kaçıcı demek, masdarı *gurîhten*'dir. *Uftân*, düşücü. *Hîzân*, kalkıcı ma'nâlarına olarak *uftâden* ve elif ile *hâsten* masdarlarından sıfat-ı müşebbehelerdir. *Kes*, kimse. *Ye*, vahdet. *Gofteş*, zamîr *rûbâh*'a râci'. *Âfet*, belâ. *-st*, edât-ı haber. *Ki*, harf-i beyân. *Mûcib-i çendîn*, fâ'ilin mef'ûlüne izâfetidir. *Mehâfetest*, havf ma'nâsına masdar-ı mîmî olduğu gibi *çendîn* lafzının dahi müşârün-ileyhidir. *Goft*, fi'l-i mâzî, fâ'ili *rûbâh*'a râci'. *Şenîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyân. *Şutur*, deve, hemze ile *uştur* dahi denir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be*, harf-i sıla. *Suhre*, sîn'in zammı ve hâ'nın sükûnuyla ücretsiz istihdâma derler. *Mî*, edât-ı hâl. *Gîrend*, muzâri' cem' tutarlar demek.

[109] *Goftendeş: Ey sefîh! Şutur-râ bâ-tû çi munâsebetest ve tu-râ bâ-û çi muşâbehet? Goft: Hâmûş! Eger hasûdân be-ğaraz gûyend ki în şutur est ve giriftâr âyem kirâ ğam-i tahlîs-i men bâşed ve teftîş-i hâl-i men koned ve tâ tiryâk ez-'Irâk âverde şeved mâr-gezîde morde bâşed ve tu-râ hem-çunîn fazl u diyânetest ve takva vu emânet. Emmâ hasûdân der-kemînend ve mudde'iyân kûşe-nişîn.*

Ona dediler: Ey ahmak! Devenin sana münâsebeti nedir ve senin deveye müşâbehetin nedir? Tilki dedi: Sükût ediniz! Eğer hasûdlar nefsâniyetle derler ise bu tilki devedir ve tutulur isem kimin beni halâsa ğamı ola ve benim hâlimi tecessüs eyleye veyâ tiryâk Bağdâd'dan getirilinceye değin yılan sokmuş kimse ölmüş olur, hâlbuki senin böyle fazl ve diyânetin vardır ve salâh ve emînliğin vardır. Lâkin hasûdlar pusudadırlar ve müdde'îler köşede oturucudurlar.

***

Goftendeş, zamîr *rûbâh*'a 'â'id. *Ey*, harf-i nidâ. *Sefîh*, alçak ma'nâsına, münâdî. *Şutur-râ*, *râ* edât-ı tahsîs. *Muşâbehet*, mufâ'ale bâbından masdar olup benzemek ma'nâsına. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Hâmûş*, emr-i hâzır, sükût eyle demek. *Eger*, edât-ı şart. *Hasûdân*, *hasûd*'un cem'i. *Be*, harf-i musâhabet. *Gûyend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Ki*, beyâniyye. *În*, tilkiye işâretdir ve mübtedâ. *Şuturest*, haberdir. *Giriftâr*, sıfâtdandır. *Âyem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Ki*, kim ma'nâsına isim. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Ğam*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Tahlîs*, *men* lafzına izâfeti masdarın mef'ûlüne izâfeti

kabîlindendir. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘dir, ola demek. *Tâ*, ta‘lîl. *Teftîş*, masdar. *Tâ*, ilâ ma‘nâsına. *‘Irâk*, Bağdâd’a ‘Irâk-ı ‘Arab, İsfahân’a ‘Irâk-ı ‘Acem derler. *Âverde şeved*, fi‘l-i muzâri‘ mechûl, getirilmiş ola demek. *Mâr-gezîde*, vasf-ı terkîbî, takdîri *merd-i mâr-gezîde* demekdir ki yılan sokmuş âdem demek, zîrâ *mâr* yılandır ve *gezîde* dahi kâf-ı ‘Acem’in fethi ve zâ’nın kesriyle ısırmak ma‘nâsına ise de bunda sokmuş demek, ‘Arabîde *‘ad* ısırmak ve *nehş* sokmak ma‘nâsınadır. *Morde bâşed*, ism-i mef‘ûl, Fârisîde ism-i mef‘ûl ef‘âl-i ‘âmmenin biriyle müsta‘meldir makâmına göre. *Tu-râ*, senin demek, *râ* tahsîs ifâde eder. *Hem*, edât-ı te’kîd. *Çunîn*, böyle demek. *Kemîn*, kâf-ı ‘Arab’ın fethiyle pusudur. *-nd*, *est*’in cem‘i. *Mudde‘iyân*, *hasûdân* üzere ma‘tûfdur. *Kûşe-nişîn*, vasf-ı terkîbî, ekseriyâ ‘uzlet ma‘nâsına gelir ise müterakkib ve mütecessis ma‘nâsınadır ve *-nd*, mahzûfdur, mâ-kabli karînesiyle Fârisîde edât ile fıkra-ı evveli kayd edilmek kâ‘idedir.

[110] *Eger ân-çi husn-i sîret-i tust be-hilâf-i ân takrîr konend ve der-ma‘raz-i hitâb-i pâdişâh âyî ve mahall-i ‘itâb der-ân hâlet kirâ mecâl-i makâlet bâşed? Pes maslahat ân mî-bînem ki mulk-i kanâ‘at-râ hirâset konî ve terk-i riyâset gûyî ki ‘âkilân gofte’end:*

Eğer ol şey’ ki senin hüsn-i mesleğindir onun hilâfını takrîr ederler ise ve pâdişâhın mahall-i hitâbına gelirsen ve makâm-ı ‘itâbına dahi gelirsen ol hâlde kimin söze kudreti ola? Bu sûretde maslahatı onu görürüm ki kanâ‘at mülkünü hıfz edesin ve riyâseti terk ile söyleyesin ki ‘âkıllılar demişlerdir:

Beyt:

Be-deryâ der-menâfi‘ bî-şomârest

Eger hâhî selâmet der-kenârest

Denizde menfa‘atler sayısızdır, eğer selâmeti ister isen kenârdadır.

Refîk în sohen be-şenîd be-hem ber-âmed ve rûy der-hem keşîd ve sohenhâ-yi renciş-âmîz...

Refîk bu sözü işitdi mükedder oldu ve yüzünü portardı ve elem verici sözleri...

***

Husn, masdar, izâfeti fâ‘iline. *Sîret*, *tû*’ya izâfeti lâmiyye. *Ma‘raz*, câriye bey‘a ‘arz olunmak vaktinde müşterîye güzel görünmek için ‘âriyeten giydirdikleri libâsdır, âlet-i ‘arz demekdir, fakat burada şüzûzen mahall ma‘nâsınadır. *‘İtâb*, azarlamak ve kakmak, ekseriyâ muhabbet bâkî olduğu hâlde eser-i buğz izhâr eylemekdir, ‘âşıkla

ma‘şûk beyninde olan mükâlemeye ‘itâb denir. *Makâlet*, tâ’nın isbâtı *hâlet* lafzına kâfiye olsun ve sec‘a ri‘âyet içindir. *Bâşed*, muzâri‘. *Mulk-i kanâ‘at*, beyâniyye. *Hirâset*, masdardır, hıfz ma‘nâsına. *Konî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Terk*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Riyâset*, masdar. *Gûyî*, goften masdarından fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *‘Âkilân*, ‘âkilin cem‘i. *Gofte*, fi‘l-i mâzî naklî. *End*, est’in cem‘i. *Be*, zarfiyye. *Deryâ*, deniz. *Dur*, bâ-ı zarfiyyeyi te’kîddir, dâl’ın zammıyla *dur* okumağa hattın müsâ‘adesi ğavvâs hâline îmâdır. *Menâfi‘*, menfa‘atin cem‘i, fevâ’id demek. *Bî*, edât-ı selb. *Şomâr*, hesâb. *Eger hâhî*, fi‘l-i şart, diler isen demek. *Selâmet*, mef‘ûlü. *Der-kenârest*, cezâ-ı şartdır. *Refîk*, murâd musannifden bir mahal ile kayrılmak üzere iltimâs taleb eden kimsedir. *În sohen*, tilki kıssasıdır. *Be-hem ber-âmed*, mükedder oldu demek. *Ve rûy der-hem keşîd*, mâ-kabline ‘atf-ı tefsîri şeklîdir, ğazaba geldi demek. *Sohenhâ-yi*, sohen lafzının cem‘i veyâ izâfiyyedir ve izâfeti beyâniyyedir. *Renciş-âmîz*, vasf-ı hâzır fi’l-asl *âmîzende-i renciş* takdîrindedir.

[111] *... goften girift ki în çi fehmest u kiyâset ve çi ‘aklest ve dirâyet ve kavl-i hukemâ durust âmed ki gofte’end: Dûst-ân der-zindân be-kâr âyend ki ber-sufre heme duşmen-ân dûst numâyend.*

... söylemeğe bidâ’ eyledi ki bu ne fehmdir ne zekâvetdir ve ne ‘akıldır ve ne dirâyetdir ve hükemânın kavli doğru geldi, zîrâ demişlerdir: Dostlar zindânda işe yararlar, zîrâ sofrada cümle düşmanlar dost görünürler.

Kıt‘a:

Dûst meşomâr ân ki der-ni‘met zened
Lâf-i yârî vu berâder hândegî

Dûst ân bâşed ki gîred dest-i dûst
Der perîşân-hâlî vu der-mândegî

Dost ‘add etme ol kimseyi ki ni‘metde vurur, yârlık kelâmını ve kardaş okumak sözünü. Dost ol olur ki tutar dostun elini, hâl-i perîşânlığında ve ‘âcizlik zamânında.

***

Goften girift, söylemeğe başladı, hikâye-i hâl mâzî. *Ki*, râbıt-ı makûl-i kavl. *În*, ism-i işâret, söylenen pend ve nusha işâret-i mecâzdır. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Fehm*, masdar. *-st*, edât-ı haber. *Ve kiyâset*, lafzen ve ma‘nen *dirâyet* gibi ve *fehm*’e ma‘tûfdur. *Ve çi ‘aklest*, yâ karîbine veyâ ba‘îdine ma‘tûfdur ve *dirâyet* dahi böyledir,

makâm-ı ta‘accübde denir. *Ve kavl-i hukemâ*, izâfeti lâmiyye veyâhûd masdarın fâ‘iline izâfeti kabîlindendir. *Durust*, sahih demek. *Âmed*, mâzî fi‘l. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gofte’end*, mâzî-i naklî cem‘. *Dûst-ân der-zindân be-kâr âyend*, takdîri *dûst-ân ânend ki der-zindân be-kâr âyend*’dir. *Ki*, harf-i ta‘lîl, lâm-ı câre ma‘nâsına. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Hem*, cümle demek. *Duşmen-ân*, *duşmen*’in cem‘i. *Nemâyend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, masdarı *numûden*’dir. *Meşomâr*, nehy-i hâzır, sayma demek *şemorden* masdarından me’hûz, fi‘l-i muzâri‘i *şomârd* gelir. *Dûst*, mef‘ûl-i evveli. *Ân*, takdîri *ân râ*’dır ki mef‘ûl-i sânîsidir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Der-ni‘met zend*, mısrâ‘-ı sânîye merhûndur ve *zend*, *zeden* masdarından fi‘l-i muzâri‘. *Lâf-i yâr*, beyâniyye. *Ye*, harf-i masdariyye. *Berâder*, *yârî*’ye ma‘tûfdur. *Hândegî*, âhirine yâ’ gelmekle hâ-ı resmî kâf-ı ‘Acemîye tebdîl olunmuşdur ve elif-nûn dahi geldikde yine hâ-ı resmiyye kâf-ı Fârsiyeye tebdîl olunur, *hândegân* gibi. *Ân*, ism-i işâret. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, ef‘âl-i ‘âmmeden masdar-ı meşhûru *şoden*’dir. *Ki*, harf-i beyân. *Gîred*, fi‘l-i muzâri‘, ye’huz ma‘nâsına masdarı *giriften* idüginden muzâri‘inde ‘alâ hilâfi’l-kıyâsdır. *Dest-i dûst*, lâmiyye. *Der*, *gîred* fi‘line müte‘allik. *Perîşân-hâl*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, masdariyye. *Vav*, harf-i ‘atf. *Der-mândegî*, ‘âciz ma‘nâsına ve kâf-ı ‘Acemî hâ-ı resmîden bedeldir. *Ye*, masdariyye.

[112] *Dîdem ki muteğayyîr mî-şeved ve nasîhat-i men be-ğaraz mî-şineved, be-nezdîk-i sâhib-dîvân reftem be-sâbıka-i ma‘rifetî ki der-miyân-i mâ bûd, sûret-i hâleş begoftem ve ehliyet u istihkâkeş beyân kerdem, tâ be-kârî muhtasareş nasb kerdend. Çend rûz berîn âmed, lutf-i tab‘eş-râ bedîdend ve husn-i tedbîreş pesendîdend, kâreş ez-ân der-guzeşt ve be-mertebe-i ber-ter ez-ân mutemekkin geşt.*

Gördüm ki bî-huzûr olur ve benim nasîhatimi garez ile dinler, vezîrin yanına gitdim bir me‘ârife-i sâbıka ile ki bizim aramızda var idi, refîkin sûret-i hâlini söyledim ve onun ehliyet ve istihkâkını beyân eyledim, hattâ onu bir muhtasar işe nasb eylediler. Bir kaç gün bu hâl üzere geçdi, onun lutf-i tab‘ını gördüler ve onun hüsn-i tedbîrini beğendiler, onun hidmeti muhtasar işden geçdi ve daha ‘âlî mertebede o hidmetden takarrür eyledi.

***

Dîdem, dîden masdarından fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyân. *Muteğayyir*, tefa‘‘ul bâbından ism-i mef‘ûl. Mî-şeved, fi‘l-i muzâri‘-i hâl. *Nasîhat-i men*, izâfeti beyâniyye. *Be*, musâhabet. *Ğaraz*, nefsâniyetdir. *Mî*, edât-ı hâl. *Şineved*,

şîn'in kesri nûn'un fethiyle fi'l-i muzâri'dir. *Be*, harf-i sıla. *Nezdîk*, 'ind ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Sâhib-dîvân*, murâd vezîrdir. *Reftem*, fi'l-i mâzî-i mütekellim vahde, gitdim demek. *Be*, musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Sâbıkâ-i*, hemze izâfiyye ve izâfet-i lâmiyye. *Ma'rifet*, masdar. *Ye*, vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Der*, zarfiyye. *Miyân*, vasat, izâfeti lâmiyye. *Mâ*, zamîr. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Sûret-i hâleş*, izâfeti lâmiyye ve zamîr *refîk*'e 'â'id. *Be*, harf-i te'kîd. *Goftem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Beyân*, zikirdir. *Kerdem*, fi'l-i mâzî mütekellim. *Tâ*, edât-ı ta'lîl. *Kâr*, iş. *Ye*, vahdet. *Muhtasar*, cüz'î demek. *Şin*, *refîk*'e 'â'id. *Nasb*, ta'yîndir. *Kerdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Rûz*, gün. *Berîn*, aslı *ber-în* olup vasl ile hemze'si sâkıt olmuşdur. *Ber*, harf-i te'kîd. *Âmed*, fi'l-i mâzî. *Lutf*, masdar. *Tab'eş*, zamîr *refîk*'e 'â'id. *Be*, harf-i te'kîd. *Dîdend*, fi'l-i mâzî cem', gördüler demek. *Husn-i tedbîr*, masdarın masdara izâfetidir. *Pesendîd*, bâ-ı 'Acem'in fethiyle fi'l-i mâzî cem', beğendiler demek. *Kâreş*, *refîk*'e 'â'id. *Ez-ân*, *muhtasar*'a işâretdir. *Der*, harf-i te'kîd. *Guzeşt*, fi'l-i mâzî, masdarı *guzeşten* gelir. *Be-mertebe-i*, derece, izâfeti mevsûfun sıfatınadır. *Ber-ter*, 'âlî demek. *Ez-ân*, *muhtasar*'a işâretdir. *Mutemekkin*, ism-i fâ'il. *Geşt*, fi'l-i mâzî.

[113] *Ve hem-çunîn necm-i sa'âdeteş der-terakkî bûd, tâ be-evc-i irâdet resîd ve mukarreb-i hazret-i sultân şod ve muşârun-ileyh bi'l-benân ve mu'temedun-'aleyh 'inde'l-a'yân be- selâmet-i hâleş şâd-mânî kerdem ve goftem:*

Ve bu minvâl üzere onun kevkeb-i tâli'i terakkîde idi, hattâ gâye-i matlaba erişdi ve sultân hazretlerine mukarreb oldu ve parmak uçlarıyla kendiye işâret olunurdu ve ona i'timâd olunmuşidi vücûh-i belde nezdinde onun selâmet-i hâli üzere izhâr-ı meserret eyledim ve dedim:

Beyt:

Zi kâr-i beste meyendîş u dil şikeste me-dâr

Ki âb-i çeşme-i hayvân derûn-i târîkest

Muğlak ve sa'b işden mükedder olma ve kalbini kırık tutma, zîrâ âb-ı hayât çeşmesi derûn-i zulmetdedir.

Şi'r:

Elâ lâ-tehzenen ehâ'l-beliyye

Feli'r-Rahmâni eltâfun hafiyye

Âgâh ve mütenebbih ol elbette sen mahzûn olma ey sâhib-i keder, Hudâ için sâbitdir gizli lutuflar.

***

Hem, edât-ı te'kîd. *Çunîn*, aslı *çun în*, böyle demek. *Necm*, yıldız, tâli'den kinâyedir, izâfeti beyâniyye. *Sa'âdeteş*, zamîr *refîk*'e 'â'id. *Der*, harf-i zarfiyye. *Terakkî*, tefa''ul bâbından masdar. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Tâ*, ilâ ma'nâsına. *Be*, sıla. *Evc*, hadîd mukâbili, lâkin bunda müntehâ-yı matlab ve aksâ-yı taleb murâd. *İrâdet*, masdar. *Resîd*, fi'l-i mâzî. *Mukarreb*, ism-i mef'ûl. *Şod*, fi'l-i mâzî. *Muşârun*, ism-i mef'ûl. *İleyh*, zamîr-i mecrûr *refîk*'e 'â'id, *muşâr* lafzının nâ'ib-i fâ'ili. *Bâ*, *muşâr* lafzına müte'allik. *El-Benân*, elif ve lâm harf-i ta'rîf, *benân* parmağın ucuna ıtlâk olunur, lâkin zikr-i cüz' irâde-i küll tarîkiyle parmak murâddır. *Mu'temed*, ism-i mef'ûl. *'Aleyh*, ileyh gibidir. *'İnd*, zurûfdandır. *El-A'yân*, vücûh murâd. *Şâd-mân*, meserretdir. *Ye*, harf-i masdariyye. *Kerdem ve goftem*, mâzî mütekellimlerdir. *Meyendîş*, nehy-i hâzır. *Zi*, *ez*'den muhaffef, ona müte'allik. *Kâr*, iş, izâfeti mevsûfun sıfatınadır ya'nî beyâniyye. *Me-dâr*, *dâşten*'den nehy-i hâzır, tutma demek. *Dil*, mef'ûl-i sarîh-i evveli. *Şikeste*, sânîsi ve *şikeste* ism-i mef'ûl, meksûr ma'nâsına. *Âb-i çeşme-i hayvân*, evvelki izâfet-i lâmiyye, ikinci beyâniyye ve mübtedâ. *Derûn*, içeri ma'nâsına *târîk*'e izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Târîk*, karanlık. *-st*, edât-ı haber. *Elâ*, harf-i istiftâh, ba'zılar basît ve ba'zılar mürekkebdir dediler. *Lâ-tehzen*, nehy-i hâzır. *Nun*, nûn-ı te'kîd muhaffefe. *Ehâ*, esmâ'-ı sitte-i mu'attileden, *el-beliyyet* lafzına muzâf, münâdî, harf-i nidâ mahzûf, yâ 'Abdullah" misillü hâlet-i nasbî elif ile. *El-Beliyyet*, musîbet. *Fe*, cevâbiyye, ma'nâ *eltâf*'a muttasıl, takdîri *fi-eltâf hafiyyeti li'r-Rahmân*'dır. *Li'r-Rahmân*, lâm-ı evvelî harf-i cer, sânî harf-i ta'rîf ve haber-i zarf olup mübtedâ üzerine takdîm olunduğu cihetle mukaddem haberdir ve *Rahmân* sıfat-ı müşebbehedir. *Eltâf*, mu'ahher mübtedâ ve *lutf*'un cem'i, müsevvağ haberin takdîmi *fi'd-dâri reculun* kabîlinden. *Hafiyye*, gizli ma'nâsına ve *eltâf*'ın sıfatıdır.

[114] Beyt:

Menşîn turş-rû ez-gerdiş-i eyyâm ki sabr

Ger-çi telhest velîken ber-i şîrîn dâred

'Abûsu'l-vech oturma eyyâmın deverânından zîrâ sabır, acıdır velâkin tatlı meyveyi tutar.

Der ân muddet me-râ bâ-cem‘-i yâr-ân ittifâk sefer-i Mekke uftâd. Çun ez-ziyâret-i Mekke bâz âmedem do menzilem istikbâl kerd, zâhir-i hâleş-râ dîdem perîşân ve der-hey’et-i dervîş-ân. Goftem: Hâl çîst? Goft: Çunân ki tû goftî tâ’ife’i hased bordend...

Ol zamânda bana bir sınıf refîklerim ile Mekke seferine ittifâk vâki‘ oldu. Çünkü Mekke-i Mükerreme’yi ziyâretden ‘avdet eyledim beni iki menzil istikbâl eyledi, onun zâhir-i hâlini perîşân gördüm ve dervîşler kıyâfetinde gördüm. Dedim: Hâl nedir? Dedi: Ancılayın ki mukaddemâ sen söylemiş idin bir tâ’ife hased eylediler...

***

Menşîn, nişesten masdarından nehy-i hâzır, oturma demek. *Turş*, ekşi. *Rû*, yüz, aslı *rûy*’dur ve fâ‘il zamîrinden hâldir. *Ez*, *menşîn*’e müte‘allik. *Gerdiş*, ism-i masdar, deverân ma‘nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Eyyâm*, yevm’in cem‘i, bunda ezmân murâd. *Ki*, ta‘lîl. Sabr, mısrâ‘-ı sânîye merhûndur ve mübtedâ. *Ger-çi*, vasliye. *Telhest*, haberi ve *telh* acı demek. *Vav*, zâ’id. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Ber*, yemiş, izâfeti beyâniyye. *Şîrîn*, tatlı demek. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, masdarı *dâşten*’dir.

Hâfız: *Ridâ bedâ dih-be-dih v’ez-cebîn kerre be-guşây ki ber-men u tû der-ihtiyâr ne-guşâdest.*

Der, zarfiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Muddet*, vakit ve zamândan ‘ibâretdir. *Me-râ*, bana demek. *Bâ*, musâhabet. *Cem‘*, bunda sınıf ve tâ’ife demek. *Yâr-ân*, yâr’ın cem‘i. *İttifâk sefer-i Mekke*, murâd vakf-ı ‘Arafât ve tavâf-ı Beytullah kasdıdır. *Uftâd*, fi‘l-i mâzî, muzâri‘i *ufted* gelir. *Çun*, ta‘lîl. *Ez*, beyâniyye. *Ziyâret*, masdar. *Bâz*, geri. *Âmedem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Do menzil*, ism-i mekân, imdi iki menzilden murâd iki konakdır. *İstikbâl*, *kerd*’in mef‘ûlü. *Zâhir-i hâl*, izâfeti lâmiyye. *Şin*, *refîk*’e râci‘. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Hey’et*, sûret ve kıyâfetden ‘ibâretdir, *dervîş-ân*’a izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Dervîş-ân*, *dervîş*’in cem‘i, fakîr ma‘nâsına. *Goftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Hâl*, mübtedâ. *Çîst*, haberi, cümlesi makûl-i kavldir. *Goft*, fi‘l-i mâzî, muzâri‘i ğayr-i kıyâs olarak *gûyed* gelir. *Çunân*, ancılayın demek. *Ki*, beyâniyye. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Goftî*, fi‘l-i mâzî muhâtab. *Tâ’ife’i*, ism-i cem‘ ve hemze yâ-ı vahdet bedeline gelmişdir ve mübtedâ. *Hased bordend*, haberi. *Hased*, ğayrın ni‘metinin zevâlini talebdir.

[115] *... ve be-hiyânetem mensûb kerdend ve pâdişâh der-keşf-i hakîkat-i ân istiksâ ne-fermûd ve yâr-ân-i kadîm ve dûst-ân-i rahîm ez-kelime-i hak hâmûş şodend ve sohbet-i dîrîne-râ ferâmûş kerdend.*

... ve beni hiyânetlige nisbet eylediler ve pâdişâh onun hakîkatini keşifde teftîş buyurmadı ve kadîm refîklerim ve merhametli dostlarım hak kelâmdan sükût eylediler ve musâhabet-i kadîmeyi unutdular.

Kıt'a:

Be-sun'-i Hudâ çun kesî ûftâd
Heme 'âlemeş pây ber-ser nihend

Ne-bînî ki pîş-i hudâvend-i câh
Sitâyiş-konân dest ber-ber nihend

Çu bînend k'ikbâl-i desteş girift
Sitâyiş-konân dest ber-ber nihend

Emr-i İlâhî ile çünkü bir kimse devletinde düşdü, cümle 'âlem ayağını onun başına korlar. Görmez misin ki mansıb sâhibinin önünde, medh eyleyerek eli sîne üzerine korlar. Çünkü göreler ki ikbâl ona mu'ayyen oldu, medh eyleyerek eli sîne üzerine korlar.

***

Vav, 'âtıfe. *Be*, harf-i sıla. *Hiyânetem*, mîm zamîr-i mütekellim ve ma'nâda *mensûb* kelimesine masrûfdur, *hiyânet* emânetin zıddı, bâb-ı evvelden hân-ı yehûnu *hiyânet* gelir. *Keşf*, şerh ve îzâh ma'nâsına, darb bâbından izâfeti masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlinden, fâ'ili ma'lûm olduğundan mahzûfdur. *Hakîkat*, mecâzın zıddı, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ân*, *hiyânet*'e işâretdir. *İstiksâ*, istif'âl bâbından teftîş ve taharrî ma'nâsına. *Ne-fermûd*, fi'l-i mâzî menfî, buyurmadı demek, *fermûden* masdarından. *Yâr-ân-i kadîm*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, me'mûriyyet hengâmında dost zan olunanlar demek. *Vav*, 'âtıfe. *Dûst-ân-i rahîm*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hâmûş*, sükûtdur. *Dîrîne*, kadîm demek. *Ferâmûş*, nisyândır. *Kerdend*, fi'l-i mâzî cem', eylediler demek. *Be*, musâhabet. Sun*'-i Hudâ*, lâmiyye, emr-i Hudâ demek. *Çun*, ta'lîl. *Ûftâd*, fi'l-i mâzî, vâv ile düşdü demek. *Heme*, cem' ma'nâsına. *'Âlemeş*, zamîr *kesî*'ye râci' ve ma'nâda *ser*'e masrûfdur. *Nihend*, mâzî cem', korlar demek. *Pây*, mef'ûl-i

sarîhi. *Ber-ser*, ğayr-i sarîhi. *Ne-bînî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, makâm hasebiyle muhâtab istifhâm-ı inkârîyi mutazammın olup görmez misin ya‘nî görürsün demek. *Ki*, beyâniyye. *Pîş*, ön, izâfeti lâmiyye. *Hudâvend*, sâhib ma‘nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Câh*, mansıb. *Sitâyiş*, ism-i masdar, medh demek. *Konân*, sıfat-ı müşebbehe. *Dest*, *nihend*’in mef‘ûl-i sarîhi. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Ber*, sîne ve mef‘ûl-i ğayr-i sarîhidir. *Çu*, edât-ı ta‘lîl. *Bînend*, dîden masdarından muzâri‘ cem‘. *Ki*, harf-i beyân. *İkbâl*, mübtedâ. *Girift*, mâzî. *Dest*, mukaddem mef‘ûlü ve cümlesi haber-i mübtedâdır. *Şin*, *kesî*’ye râci‘dir. *Sitâyiş kon*, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem‘ yâhûd *Konân*, sıfat-ı müşebbehedir.

[116] *Ve ger rûzgâreş der-âred zi-pây*
Heme ‘âlemeş pây ber-ser nihend

Ve eğer zamân onu düşürür ise ayakdan, cemî‘-i ‘âlem onun başı üzerine ayak korlar.

Fi’l-cumle be-envâ‘-i ‘ukûbet giriftâr bûdem tâ derîn hefte ki mujde-i selâmet-i huccâc resîd ez-bend-i girânem halâs kerdend ve mulk-i mevrûsem hâss. Goftem: Ân nevbet işâret-i men kabûl ne-kerdî ki ‘amel-i pâdişâh...

Hâsıl-ı kelâm envâ‘-ı ‘azâba mübtelâ oldum bu haftaya değin ki hüccâcın selâmeti müjdesi erişdi ağır bukağıdan beni halâs eylediler ve mülk-i mevrûsemi mîrîye zabt eylediler ya‘nî müsâdere etdiler. Dedim: Ol vakit benim nasîhatimi kabûl eylemedin ki ğareze haml eyledin, emîre hidmet...

***

Ve ger, *ve eger*’den muhaffef. *Rûzgâr*, zamîr *hudâvend-i câh*’a ‘â’id. *Der*, harf-i te’kîd, çünkü fi’l-asl *der* fî ma‘nâsına harf-i cer olup fi‘l üzerine harf-i cer dâhil olmadığından fi‘le dâhil olan *der* ve *ber* lafızları te’kîde mahmûl olur. *Âred*, âverîden kelimesinin muhaffefi olan *ârîden*’den fi‘l-i muzâri‘dir getire demek. *Zi-pây*, âred kelimesine müte‘allikdir ve ayakdan getirmekden maksad tahkîr ve tezlîldir. Tenbîh: ba‘zı nüshada evvelki beyt ile üçüncü beyt mezkûr ve ba‘zısında ikinci beyt ile dördüncü beyt mestûrdur, nüshalara tevâfuk eylesin için dört beytin cümlesi dercedilmişdir, gerçi cümleten tekrârdır. *Be*, sıla. *Envâ‘*, nev‘in cem‘i, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *‘Ukûbet*, masdardır, ‘azâb ma‘nâsına. *Giriftâr*, fi’l-asl vasf-ı terkîbîdir, bunda mübtelâ ma‘nâsına. *Bûdem*, yâ mâzî mütekellim veyâ edât-ı zamâniyye oldum ve idim demekdir. *Tâ*, ilâ ma‘nâsına. *Derîn*, aslı *der-în*’dir. *Mujde-i*, hemze izâfiyye ve izâfeti

lâmiyye. *Selâmet*, masdar ve masâdir-i ‘Arabîye yâ-ı masdariyyenin lahûkı câ’iz ise de Fârisîye değildir, masâdir-i ‘Arab ehl-i Fars ‘indinde câmid hükmünde olduğu için izâfeti izâfet-i lâmiyye ve tâ dahi tavîl yazılır. *Huccâc*, hâcı kelimesinin cem‘i olup aslı *hâcic*’dir, ikinci cîm’in mâ-kabli meksûr olduğu için *yâ*’ya kalb olunmuşdur, mübâlağa-i ism-i fâ‘il. *Be-resîd*, mâzî. *Bend-i girân*, izâfet-i beyâniyye, ‘ukûbet ve işkenceden kinâyetdir. *Mim*, ma‘nâda *halâs*’a mukayyeddir. *Mulk*, mîm’in kesriyle bunda mâl ve esbâbdır, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Mevrûs*, ırsen intikâl eden demek. *Mim*, zamir-i mütekellim. *Hâss*, takdîri *hâss kerdend*’dir. *Goftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde, dedim demek. *Ân*, ism-i işâret. *Nevbet*, müşârün-ileyhi. *İşâret-i men*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Ne-kerdî*, mâzî-i menfî muhâtab, eylemedin demek. *Kabûl*, mef‘ûl-i sarîhi, mukaddemi işâret sânîsi. *Ki*, ta‘lîl. *‘Amel-i pâdişâh*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir, mübtedâ.

[117] *... çun sefer-i deryâst sûd-mend ve hatar-nâk, yâ genc ber-gîrî yâ der-tılsım bemîrî.*

... deryâ seferi gibidir fâ’ideli ve havflıdır, yâ hazîneyi tahsîl edersin yâ tılsımda ölürsün.

Beyt:

Yâ zer be-her do dest koned hâce der-kenâr

Yâ mevc rûzî efgendeş morde der-kenâr

Yâ altını her iki elile ahz eder tüccâr kucağına, yâ dalğa bir gün onu atar meyyit olarak sâhile.

Maslahat ne-dîdem ezîn bîş rîş-i derûneş-râ be-nâhun-i melâmet herâşîden ve nemek pâşîden. Bedîn do beyt ihtisâr kerdem ve goftem:

Münâsib görmedim bundan ziyâde onun kalbinin yarasını levm tırnağıyla tırmalamak ve tuzu serpmek. Bu iki beyt ile ihtisâr eyledim ve dedim:

Kıt‘a:

Ne-dânistî ki bînî bend ber-pây

Bilmedin mi ki görürsün bukağı ayağında.

***

Çun sefer-i deryâst, haberi. *Sûd-mend* ve *Hatar-nâk*, terkîb-i nisbîlerdir, fâ’ideli ve havflı demekdir. *Yâ*, harf-i terdîd. *Genc*, hazîne. *Ber*, harf-i te’kîd. *Gîrî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, masdarı *giriften* gelir. *Yâ*, yine harf-i terdîddir. *Tılsım*, defîneyi hıfz

eden şekildir. *Bemîrî*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel muhâtab, ölürsün demek. *Yâ*, harf-i terdîd. *Be*, musâhabet. *Her*, edât-ı sûr. *Do*, iki. *Dest*, eldir. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Hâce*, fâ‘ili. *Der-kenâr*, zarfı. *Yâ*, yine harf-i terdîd. *Mevc*, dalğadır. *Rûz*, gün. *Ye*, vahdet. *Efgend*, fi‘l-i muzâri‘. *Şin*, zamîr-i mensûb-ı muttasıl. *Morde*, meyyit ma‘nâsına ve zamîrden hâldir. *Ber*, sıla. *Kenâr*, bunda sâhil ma‘nâsınadır, beynlerinde tecnîs-i tâm vardır. *Maslahat*, masdar-ı mîmî, bunda fikir ve mülâhaza demek. *Ne-dîdem*, dîden masdarından fi‘l-i mâzî-i mütekellim vahde, görmedim demek. *Ezîn*, aslı *ez-în* olup vasl ile hemze’si sâkıt olmuşdur. *Rîş*, râ’nın kesriyle yaradır, izâfeti lâmiyye. *Derûn*, burada kalbdir. *Şin*, *refîk*’e ‘â’id. *Be*, harf-i musâhabet. *Nâhun*, tırnak. *Melâmet*, masdar. *Herâşîden*, masdar, tırmalamak ma‘nâsına. *Vav*, ‘âtıfe. *Nemek*, nûn’un ve mîm’in fethalarıyla tuz. *Pâşîd*, serpmek ma‘nâsına, hâsılı yaraya tuz serpmek ma‘nâsına musîbet-zede ve belâ-dîdeyi tevbîh ve serzenişden kinâye olup bu ise mürüvvet değildir. *Kerdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *İhtisâr*, mef‘ûlün bih sarîhi. *Bedîn do beyt*, ğayr-i sarîhi. *Ne-dânistî*, fi‘l-i mâzî-i menfî muhâtab, istifhâmı mutazammındır, bilmedin mi ya‘nî bildin demek. *Ki*, harf-i beyân. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, görürsün demek. *Bend*, bâ’nın fethi ve nûn’un sükûnuyla bukağı ve kayddır. *Ber*, bunda *der* gibi zarfiyyet ifâde eder. *Pây*, ayak.

[118] *Çu der-gûşet neyâmed pend-i merdum*

Diger reh ger ne-dârî tâkat-i nîş
Me-kon enguşt der-sûrâh-i kejdum

Çünkü kulağına girmedi adamın nasîhati. Başka kerre eğer tutmaz isen iğneye tâkat sokma parmağını ‘akrebin deliğine.

Hikâyet:

Tenî çend der-sohbet-i men bûdend. Zâhir-i hâl-i îşân be-salâh ârâste. Yekî ez-bozorg-ân der-hakk-i în tâ’ife husn-i zann-i belîğ dâşt ve idrârî mu‘ayyen kerde bûd. Meger yekî ez-îşân hareketî kerd nâ-munâsib-i hâl-i dervîş-ân.

Bir kaç kimse benim sohbetimde idiler. Onların zâhir-i hâli takvâ ile zînetlenmiş idi. Büyüklerden biri bu tâ’ife hakında ziyâde hüsn-i zann tutar idi ve vazîfeyi ta‘yîn eylemişidi. Me’mûl ki biri onlardan bir hareket eyledi dervîşlerin hâline münâsib değil.

***

Çu, edât-ı ta‘lîl. *Der*, zarfiyye. *Gûş*, kulak. *Te*, hitâbiyye. *Neyâmed*, fi‘l-i mâzî menfî. *Pend*, bâ-ı ‘Acem’in fethi ve nûn’un sükûnuyla nasîhatdir, izâfeti lâmiyye. *Morde*, mü’ellifden kinâyedir. *Diger reh*, başka kerre demek, çünkü *diger* ğayr ma‘nâsına olduğu gibi *reh* dahi *râh*’dan muhaffefdir. *Ger ne-dârî*, fi‘l-i şart. *Tâkat*, kudret ma‘nâsına masdar, izâfeti mef‘ûlüne izâfet kabîlindendir. *Nîş*, nûn’un kesr ve meddiyle zehir-nâk hayvânâtın iğnesine ıtlâk olunur, nîş-i kejdum gibi. *Me-kon*, mîm’in fethi ve kâf-ı ‘Arabînin zammı ile nehy-i hâzır, eyleme demek, bunda ma‘nâ-yı lâzımîsi murâd, sokma demek. *Enguşt*, parmak. *Der*, sıla. *Sûrâh*, sîn’in zammıyla delikdir. *Kejdum*, kâf-ı ‘Acemînin fethi ve zâ-yı Fârisînin sükûnu ve dâl’ın zammıyla ‘akrebe derler, hâsıl-ı kelâm “lâ-yuldeğu’l-mu’minu min-cuhrin vâhidin merreteyni”[15] hadîs-i şerîfi me’âli ile nasîhatdir. *Ten*, şahısdır. *Ye*, vahdet. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Der*, zarfiyye. *Sohbet-i men*, izâfeti fâ‘iline. *Bûdend*, edât-ı zamâniyye cem‘. *Zâhir-i hâl-i îşân*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Salâh*, takvâdır. *Ârâste*, elif-i memdûde ile müzeyyen ma‘nâsına. *Bozorg*, büyük. *Ân*, edât-ı cem‘dir. *Der*, harf-i zarfiyye. *Hakk-i în tâ’ife*, izâfetleri izâfet-i lâmiyye. *Husn*, izâfeti masdarın fâ‘iline. *Zann*, izâfeti beyâniyye. *Belîğ*, ziyade demek. *Dâşt*, hikâye-i hâl mâzî ma‘nâsınadır, tutardı demek, varlıkdan ‘ibâretdir. *İdrâr*, hemze’nin kesriyle vazîfe ma‘nâsına. *Ye*, harf-i vahdet. *Kerde bûd*, fi‘l-i mâzî-i naklî, *idrâr* mef‘ûl-i evveli. *Mu‘ayyen*, sânîsi. *Meger*, bunda ke’enne ma‘nâsına. *Yek*, esmâ’-ı ‘adedden birin ismi. *Ye*, harf-i tenkîr. *Ez*, min, beyâniyye ma‘nâsına. *Îşân*, *tenî çend*’e ‘â’id. *Hareket*, masdar. *Ye*, harf-i vahdet. *Kerd*, fi‘l-i mâzî. *Nâ*, harf-i tavsîf-i nefy. *Munâsib-i hâl*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfeti kabîlinden, *dervîş-ân*’a izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ.

[119] *Zann-i ân şahs fâsid şod ve bâzâr-i înân kâsid. Hâstem tâ be-tarîkî kefâf-i yâr-ân-râ mustahlas konem. Âheng-i hidmeteş kerdem, der-bânem rehâ ne-kerdem ve cefâ kerd, ma‘zûreş dâştem be-hukm-i ân ki gofte’end:*

Ol şahsın hüsn-i zannı fâsid oldu ve bunların vazîfeleri maktû‘ oldu. İstedim hattâ bir tarîk ile ya‘nî bir hüsn-i sûretle refîklerin vazîfesini ya‘nî ma‘hûd ve ta‘yînâtlarını kurtarayım. Ona mülâkâta kasd eyledim, kapıcı beni salıvermedi ve cefâ eyledim, onu ma‘zûr tutdum ol sebebe binâ’en ki demişlerdir:

Kıt‘a:

Der-i mîr u vezîr u sultân-râ

[15] “Mü’min kişi aynı delikten iki defa sokulmaz.” Buḫârî, *Ṣaḥîḥu’l-Buḫârî*, 5/271.

Bî-vesîlet me-gerd pîrâmen

Seg u der-bân çu yâftend ğarîb

În...

Beğ kapısının vezîr kapısının ve sultân kapısının, vâsıtasız dolanma etrâfını. Köpek ve kapıcı çünkü bulalar ğarîbi, kapıcı...

***

Zann-i ân, izâfeti lâmiyye ve mübtedâ. *Şahs*, müşârün-ileyhi. *Fâsid şod*, haber-i mübtedâ ve cümle-i ismiyye şart-ı mahzûfa cevâbdır. *Bâzâr-i înân*, lâmiyye ve mübtedâ. *Kâsid*, takdîri *kâsid şod*'dur, murâd ol zâtın hüsn-i iltifâtından düşdüklerini beyândır, *fâsid* ve *kâsid* lafızları beyninde cinâs vardır ve cümlesi cümle-i sâbıkaya ma'tûfdur. *Hâstem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahdedir, vâv-ı mechûle ile ya'nî vâv ile yazılır elif ile okunur. *Tâ*, ta'lîl. *Be*, musâhabet. *Tarîkî*, yâ'sı vahdetdir. *Kefâf*, kâf'ın fethiyle rızıkdır. *Râ*, tahsîs. *Konem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde, *kefâf* mef'ûl-i evveli. *Mustahlas*, sânîsi ve ism-i mef'ûl. *Âheng*, kasd, *hidmet*'e izâfeti masdarın mef'ûlünedir ve *kerdem* kelimesinin mukaddem mef'ûlüdür. *Der-bân*, ism-i fâ'il, kapıcı demek ve mübtedâ. *Mim*, ma'nâda *ne-kerd*'in mef'ûl-i evveli. *Rehâ*, sânîsi. *Cefâ*, *kerd*'in mef'ûlü. *Ma'zûr*, ism-i mef'ûl. *Şin*, *der-bân*'a râci'. *Dâştem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Gofte'end*, mâzî-i naklî cem' ve hemze edât-ı müctelibedir. *Der-i mîr*, izâfeti lâmiyye. *Vezîr*, *mîr*'e *Sultân*, *vezîr*'e ma'tûflardır. *Râ*, harf-i tahsîs ve ma'nâ cihetiyle *mîr*'e masrûfdur. *Bî*, edât. *Vesîlet*, masdar, tâ'sı üslûb-ı 'Acem üzere uzun yazılmışdır. *Me-gerd*, kâf-ı 'Acemînin fethiyle nehy-i hâzır, dolaşma demek. *Pîrâmen*, pîrâmûn gibi etrâf ma'nâsına. *Seg*, kâf-ı Fârisî ile köpek ve mübtedâ. *Der-bân*, bu dahi mübtedâdır 'atıf tarîkiyle ve *der* kapı ve *bân* edât-ı fâ'ildir ve mısrâ'-ı sânî haberdir. *Çu*, ta'lîl. *Yâftend*, fi'l-i mâzî cem', buldular demek, fâ'ili *seg* ile *der-bân*'a râci', zîrâ Fârisîde tesniye ile cem' sîğada müştereklerdir. *În*, *der-bân*'a *Ân*, *seg*'e işâretdir leff ü neşr-i müşevveş tarîkiyle. Leff ü neşr san'at-ı bedî'iyyedendir, mutlaka ya'nî bir kısmına müterettib bir kısmına müşevveş denir.

[120] *... girîbânşe gîred ân dâmen*

... ğarîbin yakasını tutar köpek eteğini.

Çendân ki mukarrebân-i hazret-i ân bozorg ber-hâl-i men vâkıf şodend ve bâ-kirâmem der-âverdend ve ber-ter makâmî mu'ayyen kerdend. Emmâ be-tevâzu' furû-ter nişestem ve goftem:

Ol kadar ki ol devletlinin mukarrebleri benim hâlime vâkıf oldular ve beni ta'zîm ile içeri getirdiler ve bir 'âlî makâmı ta'yîn eylediler. Lâkin tevâzu' ile daha aşağı oturdum ve dedim:

Beyt:

Be-gozâr ki bende-i kemînem

Tâ der-saf-i bendegân nişînem

Bırak ki hakîr bendeyim, tâ ki bendegân arasında ya'nî onların makâmında oturayım.

Goft:

Dedi:

Mısrâ':

Allâh Allâh! Çi cây-i în sohenest?

Ta'accüb söylediniz bu sözün ne mahalli vardır?

***

Girîbân, kâf-ı 'Acem'in ve râ'nın kesriyle yakaya derler ve nûn li-ecli'z-zarûre sâkin okunur. *Gîred*, fi'l-i muzâri', masdarı giriften'dir. *Dâmen*, dâmân gibi etekdir. *Çendân*, edât-ı kemmiyyet. *Ki*, harf-i beyân. *Mukarrebân*, mukarreb'in cem'i *mukarreb* tef'îl bâbından ism-i fâ'il ise de Fârisî edâtı ile cem'lenmişdir, izâfeti lâmiye. *Hazret*, izâfet-i lâmiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Bozorg*, bâ'nın ve zâ'nın zammeleri ve râ'nın sükûnuyla büyük demek. *Ber*, harf-i sıla. *Hâl-i men*, izâfeti lâmiyye. *Vâkıf*, ism-i fâ'il, darabe bâbından muttali' ma'nâsına. *Şodend*, fi'l-i mâzî cem'. *Der*, harf-i te'kîd, zîrâ mâzî üzerine harf-i cer dâhil olunur. *Âverdend*, fi'l-i mâzî cem', içeri getirdiler demek. *Bâ-kirâm*, mef 'ûl-i ğayr-i sarîhi ve bâ-ı musâhabet fi'l-i mezkûra müte'allikdir. *Mim*, ma'nâ cihetinden zamîr-i mensûb muttasıl olarak *âverdend* kelimesine mukayyeddir, ya'nî onun mef'ûl-i sarîhidir. *Ber-ter*, 'âlî demek. *Makâm*, ism-i mekân. *Ye*, vahdet. *Emmâ*, harf-i istidrâk. *Be*, harf-i musâhabet. *Tevâzu'*, alçaklık göstermege derler, sıddı tekebbürdür. *Furû-ter*, pek aşağı demek. *Nişestem*, fi'l-i mâzî mütekellim, oturdum demek. *Be*, harf-i te'kîd. *Gozâr*, gozâşten masdarından emr-i hâzırdır. *Ki*, harf-i ta'lîl veyâ beyâniyye. *Bende-i*, kavl ve hemze'si izâfiyye ve izâfeti beyâniyye. *Kemîn*,

eksikli ve hakîr demek ve yâ'sı nisbet ve nûn'u te'kîd ifâde eder, kemîne dahi denir. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Tâ*, ta'lîl. *Saf-i bendegân*, lâmiyye, *saf* lafzı fi'l-asl müşedded olup burada li-ecli'z-zarûre muhaffefdir. *Nişînem*, fi'l-i muzâri' mütekellim, masdarı nişesten gelir. *Goft*, fâ'ili sâhib-i devlet'e 'â'id. *Allâh Allâh*, bunda ta'accüb ifâde eder, zîrâ fi'l-asl kısımdır ki Allah hakkı-y-içün demekdir, mesnevînin cild-i evvelinde mürîdân lisânından vezîre hitâbda *Allâh Allâh în cefâ bâ-mâ me-kon* mısrâ'ı şâhiddir. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Cây*, mahal. *În*, ism-i işâret. *Sohen*, söz. *-st*, edât-ı haber.

[121] Beyt:

Ger ber-ser u çeşm-i men nişînî

Nâzet bekeşem ki nâzenînî

Eğer başım ve gözüm üzere oturursan, nâzını çekerim zîrâ nâzlısın.

Fi'l-cumle benişestem ve ez-her derî sohen peyvestem, tâ hadîs-i zellet-i yârân der-miyân âmed. Goftem:

Hâsıl-ı kelâm oturdum ve her bir kapıdan sözü îsâl eyledim, hattâ refîklerimin mezellet kelâmı ortaya geldi. Dedim:

Kıt'a:

Çi curm dîd hudâvend-i sâbık'ul-in'âm

Ki bende der-nazar-i hîş hâr mî-dâred

Hudây-râst musellem bozorg-vârî u lutf

Ki curm bîned u nân....

Ne günâh gördü ihsânı sebkat eden efendi, zîrâ bendesini kendi iltifâtında hakîr tutar. Allah Te'âlâ'ya mahsûsdur ululuk ve ihsân, zîrâ günâhı görür ve etmeği...

***

Ger, edât-ı şart. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Ser*, baş. *Vav*, 'âtıfe. *Çeşm*, gözdür, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Nişînî*, fi'l-i muzâri' muhâtab otursun demek. *Bekeşem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Nâzet*, mef'ûlü ve tâ hitâbdır. *Ki*, ta'lîl. *Nâzenîn*, iki nûn arasındaki yâ nisbet ifâde eder ve evvelki nûn şüzûzen dâhildir. *Ye*, ism-i zamîr hitâbdır. *Benişestem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde, oturdum demek, masdarı *nişesten* gelir. *Her*, edât-ı istî'âb. *Der*, kapı, bunda üslûb ve nev' ma'nâsı maksûddur. *Sohen*, söz. *Peyvestem*, fi'l-i mâzi mütekellim vahde, oluşdurdum demek

zîrâ müte‘addîdir. *Tâ*, ta‘lîl. *Hadîs*, sözdür. *Zellet*, zâ’nın fethi ve lâmın teşdîdiyle yohsukluk ma‘nâsına *yâr-ân*’a izâfeti lâmiyye. *Der*, sıla. *Miyân*, vasat. *Âmed*, elif-i memdûde ile fi‘l-i mâzîdir. *Goftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde, dedim demek. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Curm*, cîm’in zammı ve râ’nın sükûnuyla günâhdır. *Hudâvend-i sâbık’ul-in‘âm*, izâfetleri beyâniyye ve aslı *sâbık-ı in‘âme*’dir ki in‘âm sâbık’ın fâ‘ilidir, sonra zamîr hazf olunarak bedeline elif ve lâm getirilip fâ‘iline muzâf olmuşdur. *Ki*, beyâniyye. *Mî-dâred*, fi‘l-i muzâri‘ hâl. *Bende*, mef‘ûl-i evveli, zîrâ takdîri *bende râ*’dır. *Hâr*, hakîr ve mef‘ûl-i sânîsi. *Der-nazar-i hîş*, zarfı. *Hudây*, Allah Te‘âlâ’dır. *Râ*, harf-i sıla, takdîri *Hudây-râ musellemest*’dir ki mukaddem haberdir. *Bozorg*, büyük. *Vâr*, edât-ı liyâkat. *Ye*, harf-i masdariyye ve mu’ahher mübtedâdır. *Lutf*, keremdir. *Ki*, ta‘lîl. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘. *Curm*, mef‘ûlü. *Mî-dâred*, fi‘l-i muzâri‘ ve *mî* lafzı bunda istimrâr ve sübût ifâde eder, zîrâ fi‘lullah zamândan münselihdir ye‘lemullah gibi.

[122] *... ber-karâr mî-dâred*

... karâr üzere tutar ya‘nî rızkını kat‘ etmez.

Hâkim-râ în sohen pesendîde âmed ve esbâb-i ma‘âş-i yâr-ân fermûd, tâ ber-kâ‘ide-i mâzî muheyyâ dârend ve me’unet-i eyyâm-i ta‘tîl vefâ konend. Şukr-i ni‘met goftem ve zemîn-i hidmet be-pûsîdem ve ‘ozr-i cesâret behâstem ve der-hâlet-i bîrûn âmeden goftem:

Hâkime bu söz makbûl geldi ve fıkrânın esbâb-ı ta‘ayyüşlerini buyurdu, tâ kim kâ‘ide-i sâbıka üzere hâzır tutalar ve eyyâm-ı ta‘tîlin bedel ve mukâbilini edâ edeler. İltifâtına teşekkür eyledim ve makâm-ı hidmeti öpdüm ve cür’etimin ‘özrünü istedim ve ‘avdet zamânında dedim:

Kıt‘a:

Çu Ka‘be kible-i hâcet şod ez-diyâr-i ba‘îd
Revend halk be-dîdâreş ez-besî ferseng

Turâ tahammul emsâl-i mâ be-bâyed kerd
Ki hîç kes...

Çünkü Ka‘be hâcet kıblesi oldu uzak memleketlerden, giderler ya‘nî gelirler mahlûk onu ziyârete ziyâde uzak mahallerden. Sana bizim emsâlimize tahammül eylemek lâzımdır, zîrâ hiçbir kimse...

***

Ber karâr, ğayr-i sarîhidir. *Hâkim*, murâd dervîş-âna vazîfe tahsîs eden zâtdır. *Râ*, mef'ûl. *În*, ism-i işâret. *Sohen*, müşârün-ileyhi. *Pesendîde*, makbûl demek. *Âmed*, fi'l-i mâzî. *Esbâb-i ma'âş-i yâr-ân*, izâfetleri lâmiyyedir. *Fermûd*, fi'l-i mâzî. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Kâ'ide-i mâzî*, izâfeti beyâniyye ve hemze edât-ı tevessül. *Muheyyâ*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûl, hâzırlanmış demek. *Dârend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Me'unet*, kifâyet ma'nâsına, izâfeti lâmiyye. *Eyyâm-i ta'tîl*, izâfeti lâmiyye. *Konend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Vefâ*, mef'ûlü. *Şukr-i ni'met*, masdarın mef'ûlüne izâfeti kabîlinden ve *begoftem*'in makûl-i kavli. *Zemîn-i hidmet*, be-pûsîdem kelimesinin mef'ûlü. *Ve 'ozr-i cesâret*, behâstem kelimesinin mukadem mef'ûlü ve cîm'in fethiyle *cesâret* cür'etdir. *Hâlet-i bîrûn âmeden*, tetâbi'-i izâfet ve izâfetleri beyâniyye. *În sohen*, begoftem'in makûl-i kavli. *Çu*, ta'lîl. *Ka'be*, Beytullah'dır. *Kible-i hâcet*, izâfet-i lâmiyye. *Şod*, fi'l-i mâzî. *Diyâr*, *dâr*'ın cem'i, evler demek ise de memleket ma'nâsına müsta'meldir, *ba'îd*'e izâfeti beyâniyye ve *diyâr-i ba'îd* mısrâ'-ı sânîye merhûndur. *Revend*, muzâri' cem'. *Halk*, fâ'ili. *Be*, harf-i sıla. *Dîdâr*, fi'l-asl vasf-ı tekîbî ise de bunda ziyâret ma'nâsına müsta'meldir. *Besî*, yâ-ı asliyye ile bisyâr gibi çok ma'nâsınadır. *Ferseng*, Fârisîdir, 'Arabîdeki fersah gibi on iki bin adıma derler, *ye'tîne min-kulli feccin 'amîk*[16] âyet-i kerîmesine telmîhdir. *Tahammul*, masdar, izâfeti mef'ûlüne. *Emsâl*, izâfeti lâmiyye. *Mâ*, men lafzının cem'i. *Be-bâyed*, fi'l-i muzâri' müstakbel. *Kerd*, fi'l-i mâzîdir, masdar ma'nâsına. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hîç kes*, hiçbir kimse demek.

[123] *... ne-zened ber-diraht-i bî-ber seng*

... vurmaz ya'nî atmaz yemişsiz ağaç üzerine taş.

Hikâyet:

Melik-zâde'i genc-i firâvân ez-peder mîrâs yâft. Dest-i kerem ber-guşâd ve dâd-i sehâvet be-dâd ve ni'met-i bî-kiyâs ber-sipâh u ra'iyyet be-rîht.

Bir pâdişâh-zâde çok hazîneyi babasından mîrâs buldu. Kerem elini açdı ve sahâya 'adâleti verdi ve hesâbsız ni'meti 'asker ve re'âyâya dökdü.

Kıt'a:

Neyâsâyed meşâm ez-tabla-i 'avd

Ber-âteş nih ki çun 'anber be-bûyed

[16] "*...uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar*." el-Hac 22/27. *Ye'tîne* ifadesi matbu metinde *ye'tûne* şeklinde yazılmıştır.

Bozorgî bâyedet bahşendegî kon

Dinlenmez ya‘nî ahz-ı râyiha etmez kuvve-i şâme ya‘nî burun ‘avd tablasından, âteş üzere koy tâ kim ‘anber gibi koka. Sana büyüklük lâzım ise ihsân eyle.

***

Ne-zened, nefy-i istikbâl. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Diraht*, dâl’ın kesriyle ağaç. *Bî*, edât-ı selb. *Ber*, yemiş. *Seng*, sîn’in fethiyle taşdır. *Melik*, mîm’in fethiyledir. *Zâde’i*, yâ vahdet ve hemze harf-i tevessüldür. *Genc*, bunda hazîne demek, izâfeti beyâniyye. *Firâvân*, fâ’nın kesriyle çok demek. *Ez*, beyâniyye. *Peder*, takdîri *pedereş* olup karîne kâ’im olduğu için hazf olunmuşdur. Yâft, fi‘l-i mâzî, buldu demek, fâ‘ili *melik-zâde*’ye râci‘, *genc* mef‘ûl-i evveli. *Mîrâs*, sânîsi ve *ez-peder* ğayr-i sarîhi ve cümle-i fi‘liyye *melik-zâde’i* mübtedâsına haber düşmüşdür. *Ber*, harf-i te’kîd. *Guşâd*, fi‘l-i mâzî, açdı demek, fâ‘ili *melik-zâde*’ye râci‘. *Dest-i kerem*, mef‘ûlü ve cümle-i fi‘liyye şart-ı mahzûfa cevâbdır. *Be*, harf-i te’kîd. *Dâd*, fi‘l-i mâzî, verdi demek. *Dâd-i sehâvet*, mef‘ûlü ve iki dâd meyânında cinâs-ı tâm vardır. *Berîht*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili melik-zâde’dir. *Ni‘met-i bî-kiyâs*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ber-sipâh*, ğayr-i sarîhi ve *ra‘iyyet, sipâh*’a ma‘tûfdur ve cümle-i fi‘liyye mâ-kablindeki cümleye ma‘tûfdur. *Neyâsâyed*, âsûden masdarından nefy-i istikbâl, dinlenmek ma‘nâsına, bunda mu‘attar olmaz demek. *Meşâm*, fâ‘ili ve mecâzen koku alan mevki‘in ismi, bînî ma‘nâsına. *Ez-tabla-i ‘avd*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi ve izâfeti izâfet-i lâmiyye ve hemze izâfet için gelmişdir. *Nih*, nihâden masdarından emr-i hâzır, koy demek ve mef‘ûl-i sarîhi mukadder *‘avd* lafzıdır. *Ber-âteş*, ğayr-i sarîhi. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Be-bûyed*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel, koka demek. *Bozorgî*, büyüklük demek, zîrâ âhirindeki yâ masdariyyedir. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, gerekse demek, zîrâ ma‘nâ-yı şartiyeti mutazammındır. *Te*, zamîr-i mensûb muttasıl. *Bahşendegî*, bağışlayıcılık demek, zîrâ *bahşende* ism-i fâ‘ili ve âhirine yâ-ı masdariyye geldiği için hâ-ı resmiyye kâf-ı ‘Acemîye tebeddül etmişdir. *Kon*, emr-i hâzır, eyle demek ve şart-ı mukaddere cevâbdır, hâsıl-ı kelâm *el-insânun ‘abîdu’l-ihsân* mantıkınca kerîme herkes bende olur.

[124] *Ki dâne tâ neyefşânî ne-rûyed*

Zîrâ dâneyi saçmadıkca bitmez.

Yekî ez-culesâ-yi bî-tedbîr nasîhateş âğâz kerd ki mulûk-i pîşîn în ni‘met-râ be-sa‘y endûhte’end ve berây-i maslahat nihâde. Dest ezîn hareket kûtâh kon ki vâkı‘a-hâ der-pîşest ve duşmen-ân der-pes. Mebâdâ ki der-vakt-i hâcet der-mânî.

Biri tedbîrsiz musâhiblerden ona nasîhata bede’ eyledi ki selâtîn-i sâlife bu ni‘meti ğayretle kesb etmişlerdir ve mesâlih-i mühimme için koymuşlardır. Eli bu hareketden kısa eyle, zîrâ nice vukû‘ât öndedir ve düşmanlar arkadadır. Olmaya ki ihtiyâc zamânında ‘âciz kalasın.

Zîrâ “el-nakdu sâbûn’ul-kulûb”[17]’dur.

Kıt‘a:

Eger gencî konî ber-‘âmiyân bahş

Resed her kedhudâyî-râ birincî

Çerâ nestânî ez-her yek...

Eğer hazîneyi edersen ‘âmme-i nâsa taksîm, erişir her bir hâne sâhibine bir pirinc mikdârı. Niçin almazsın her hâneden...

***

Ki, harf-i ta ‘lîl. *Dâne*, habbe. *Tâ*, harf-i tevkît, mâdem ma‘nâsına. *Neyefşânî*, nefy-i istikbâl, saçmayasın demek. *Ne-rûyed*, resten masdarından nefy-i istikbâldir, bitmez demek ve mısrâ‘-ı sâni mısrâ‘-ı evvele makâm-ı ta‘lîlde vâki‘dir. *Yek*, bir demek. *Ye*, tenkîr. *Culesâ*, cîm’in zammı ve lâm’ın fethiyle câlis’in ve celîs’in cem‘i. *Ye*, izâfiyye ve *bî-tedbîr*’e izâfeti beyâniyyedir. *Nasîhateş*, zamîr *melik-zâde*’ye râci‘. *Âğâz kerd*, şürû‘ eyledi ma‘nâsına. *Ki*, beyâniyye. *Mulûk-i pîşîn*, izâfeti beyâniyye. *Be-sa‘y*, bâ harf-i musâhabet. *Endûhte’end*, mâzî-i naklî cem‘, kazanmışlardır demek. *Berây*, edât-ı ta‘lîl, *maslahat*’a izâfeti lâmiyye. *Nihâde*, end mukadderdir, vaz‘ eylemişlerdir demek. *Kon*, emr-i hâzır. *Dest*, mef‘ûl-i evveli. *Kûtâh*, sânîsive kâf’ın zammıyla kısa demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Vâkı‘a-hâ*, vâkı‘anın cem‘i, vâkı‘a-i mühimme ve hâdise ma‘nâsına ve mübtedâ. *Der-pîşest*, haberi. *Duşmen-ân*, mübtedâ. *Der-pes*, haberi. *Ne-bâyed*, bâyesten masdarından nefy-i istikbâl, lâyık değil demek. *Ki*, beyâniyye. *Der*, zarfiyye. *Vakt-i hâcet*, izâfet-i lâmiyye. *Der-mânî*, dermânden masdarından muzâri‘ muhâtab, ‘âciz kalasın demek, zîrâ *der*’le masdar olunca bu ma‘nâyı ifâde eder. *Genc*, hazîne. *Ye*, vahdet, *Konî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, fi‘l-i

[17] “Eleştiri kalbi sabunlar.”

şartdır, eğer eyler isen demek. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *‘Âmiyân*, ‘âmînin cem ‘i ‘âmme-i nâs ma‘nâsına ve *‘âmî* lüğatda mîm’in teşdîdiyle ise de lâkin ‘Acem tahfîf ile okur. *Bahş*, hisse. *Resed*, fi‘l-i muzâri‘. *Kedhudâ*, sâhib-i hâne. *Ye*, vahdet. *Râ*, sıla. *Birinc*, pirinc. *Ye*, vahdetdir. *Çerâ*, niçin demek. *Nestânî*, fi‘l-i nefy-i istikbâl muhâtab, almazsın demek. *Ez-her yek*, her bir *‘âmî*’den veyâ her *kedhudâ*’dan demek.

[125] *... cevî sîm*

Ki gird âyed turâ her rûz gencî

... bir arpa mikdârı gümüş, zîrâ cem‘ ola sana her gün bir hazîne.

Melik-zâde rûy ezîn sohen der-hem keşîd ki muvâfık-i re’yeş neyâmed ve û-râ zecr fermûd u goft: Hudây azze ve celle me-râ mâlik-i în memleket gerdânîde est tâ be-horem ve be-bahşem ne pâsbânem ki nigeh dârem.

Pâdişâh-zâde yüzünü bu sözden portardı, zîrâ onun re’yine mutâbık gelmedi ve onu zecre buyurdu ve dedi: Allah Te‘âlâ beni bu memlekete mâlik eylemişdir tâ kim ekl edeyim ve ihsân edeyim hâfız değilim ki hıfz edeyim.

Beyt:

Kârûn helâk şod ki çihil hâne genc dâşt

Nûşîrevân ne-mord ki nâm-i nikû gozâşt

Kârûn helâk oldu ya‘nî hasf oldu hâlbuki kırk hâne hazîneye mâlik idi, Nûşîrevân ölmedi ki güzel nâmı terk eyledi.

Hikâyet:

Âverde’end ki Nûşîrevân-i ‘âdil râ...

Rivâyet ederler ki Nûşîrevân-ı ‘âdili...

***

Cev, cîm’in fethi ve vâv-ı asliye ile arpadır. *Ye*, harf-i vahdet. *Sîm*, gümüş. *Ki*, ta‘lîl. *Gird âyed*, cem‘ ola demek. *Genc*, hazîne. *Ye*, harf-i vahdet. *Melik-zâde*, şâh-zâde demek. *Rûy*, yüz. *Ezîn*, aslı *ez-în*’dir. *Sohen*, müşârün-ileyhi. *Der-hem keşîd*, portardı mevki‘inde müsta‘meldir. *Ki*, harf-i ta‘lîl, burada musâhabet ve ma‘iyyet ma‘nâsınadır. *Muvâfık-i re’y*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Neyâmed*, fi‘l-i mâzî-i menfî. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Hudây*, Bârî Te‘âlâ. *Azze* ve *Celle*, fi‘l-i mâzîlerdir. *Me-râ*, beni demek. *Mâlik-i în memleket*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Gerdânîde*, eylemiş ma‘nâsına ve elif-nûn edât-ı ta‘diyyedir. *Est*, edât-ı haber. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Be-horem* ve *be-bahşem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahdedir. *Ne*, nâfiye. *Pâs-bân*, hâfız. *Ki*,

beyâniyye. *Nigeh dârem*, nigeh lafzı burada dârem lafzıyla isti‘mâl olunduğundan hıfz ma‘nâsınadır. *Kârûn*, Hazret-i Mûsâ ‘aleyhisselâmın ‘ammî-zâdesidir, ‘alâ kavl. *Helâk*, mahvdir. *Şod*, fi‘l-i mâzî. *Çihil*, cîm-i ‘Acem’in ve hâ’nın kesreleriyle kırk demek. *Hâne*, beyt ma‘nâsına. *Genc*, kâf-ı ‘Acemînin fethiyle mâl ve hazîne. *Dâşt*, bunda hikâye-i hâl mâzî ma‘nâsınadır, tutar demek. *Ne-mord*, mâzî menfî. *Ki*, ta‘lîl. *Nâm-i nikû*, beyâniyye. *Gozâşt*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla mâzîdir, terk eyledi demek ve Kârûn’un Hazret-i Mûsâ ‘aleyhisselâma iftirâsından ‘avenesi ve mâlı ile yere batdığının kıssası tefsîrlerde mufassalân münderic olduğu cihetle buraya derc edilmemişdir. *Âverde’end*, mâzî naklî cem‘. *Nûşîrevân-i ‘âdil*, fi‘l-asl *Nûş-i revân*’dır, mu’ahharen bir melik-i ‘âdile ‘alem olmuşdur, *‘âdil*’e izâfeti mevsûfun sıfatına izâfetidir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl.

[126] *... der-şikâr-gâhî saydî kebâb kerdendî, nemek ne-bûd. Ğulâmî be-rûstâ firistâdend tâ nemek âverd. Nûşîrevân goft: Nemek-râ be-kıymet besitân tâ resmî ne-kerded ve dih harâb ne-şod. Goftend: Ezîn kadr çi halel zâyed? Goft: Bunyâd-i zulm der-cihân evvel endek bûde est ve her ki âmed berû mezîd kerd, tâ bedîn ğâyet resîd.*

Bir av mahallinde bir avı kebâb ederlerdi, tuz yoğidi. Bir ğulâmı karyeye gönderdiler hattâ tuz getire. Nûşîrevân dedi: Tuzu para ile al tâ kim kânûn olmaya ve köy de harâb olmaya. Dediler: Bu mikdârdan ne zarar doğar? Dedi: Zulmün esâsı cihânda mukaddemâ az olmuşdur ve her kimse ki geldi esâs zulmü ziyâde eyledi, hattâ bu dereceye erişdi.

Kıt‘a:

Eger zi-bâğ-i ra‘iyyet melik hored sîbî

Ber-âverend ğulâmân-i û ...

Eğer re‘âyânın bâğından pâdişâh ekl eder ise bir elmayı, çıkarırlar onun köleleri...

***

Der, zarfiyye. *Şikâr-gâh*, terkîb-i mekânî, av makâmı demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Sayd*, av. *Ye*, vahdet. *Kerdendî*, hikâye-i hâl mâzî ve *sayd* mef‘ûl-i evveli. *Kebâb*, sânîsi. *Nemek*, nûn’un ve mîm’in fethalarıyla tuzdur. *Ne-bûd*, fi‘l-i mâzî-i menfî, yoğidi demek. *Firistâdend*, fi‘l-i mâzî cem‘, gönderdiler demek. *Ğulâmî*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be*, sıla. *Rûstâ*, köydür ve mef‘ûl-i ğayr-i sarîhidir. *Tâ*, ta‘lîl. *Âverd*, fi‘l-i muzâri‘. *Nemek*, mukaddem mef‘ûlü. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Nûşîrevân*, fâ‘ili. *Be*, harf-i

te'kîd. *Sitân*, emr-i hâzır, al demek. *Nemek*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-kıymet*, ğayr-i sarîhi, cümlesi makûl-i kavldir. *Tâ*, ta'lîl. *Resm*, 'âdet. *Ye*, harf-i tenkîr. *Ne-kerded*, kâf-ı 'Acem'in fethiyle nefy-i istikbâl, olmaya demek. *Dih*, mübtedâ. *Harâb*, mübteda-ı sânî. *Ne-şod*, fi'l-i mâzî nefy-i müstakbel, fâ'ili *dih* kelimesine râci', cümle-i fi'liyye mübtedâ-ı sânîye ve cümle-i ismiyye mübtedâ-ı evvelîye haberdir. *Goftend*, fi'l-i mâzî cem'. *Ezîn*, aslı *ez-în*'dir. *Kadr*, mikdâr. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Halel*, noksân. *Zâyed*, fi'l-i muzâri', doğar ve hâdis olur demek. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Bunyâd-i zulm*, lâmiyye, esâs-ı zulüm demek. *Endek*, az. *Bûde est*, mâzî naklî müfred. *Ber*, isti'lâ. *Û*, bunyâd-i zulm'e râci'. *Mezîd*, masdarı mîmî. *Bedîn*, aslı *be-în*'dir. *Ğâyet*, had. *Resîd*, fi'l-i mâzî. *Eger*, edât-ı şart. *Zi*, ez'den muhaffef. *Bâğ-i ra'iyyet*, lâmiyye ve *hored*'in mef'ûlün bih ğayr-i sarîhi. *Melik*, fâ'il. *Sîb*, elma ve mef'ûl-i sarîhidir. *Ye*, vahdet ve cümlesi cümle-i şartiyye. *Ber-âverend*, fi'l-i muzâri' cem', bunda çıkarırlar. *Ğulâmân-i û*, izâfeti izâfet-i bi-ma'n'el-lâm ve fâ 'ili.

[127] *... diraht ez-bîh*

Be-penc beyza ki sultân sitem revâ dâred
Zenend leşkeriyâneş hezâr murğ be-sîh

... ağacı kökünden. Beş yumurtaya ki melik zulmü tecvîz ederse, vururlar melikin 'askerleri bin tavuğu şişe.

Beyt:

Ne-mâned sitem-kâr-i bed-rûz-gâr
Be-mâned berû la'net-i pây-dâr

Kalmaz bed zamânlı zâlim, kalır onun özüne la'net bâkî.

Hikâyet:

'Âmilî-râ şenîdem ki hâne-i ra'iyyet harâb kerdî tâ hazîne-i sultân âbâdân koned. Bî-haber ez-kavl-i hukemâ ki gofte'end: Her ki Hudây azze ve celle râ...

Bir hâkimi işitdim ki re'âyânın hânesini harâb eylerdi tâ kim hazîne-i sultânı ma'mûr ede. Ğâfil olarak kavl-i hükemâdan ki demişlerdir: Her kimse ki Allah Te'âlâ'yı...

***

Diraht, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-bîh*, ğayr-i sarîhi ve bâ-ı 'Arabînin kesriyle *bîh* kökdür, gerek ağacın olsun ve gerek ğayrısının. *Be*, harf-i sıla. *Penc*, esmâ-ı 'adedden

beşin ismi. *Beyza*, bâ'nın fethiyle yumurtaya derler, burada temsîl tarîkiyle zikr olunmuşdur. *Ki*, harf-i beyân. *Sultân*, masdar. *Sitem*, sîn'in kesri ve tâ'nın fethiyle zulümdür. *Revâ*, râ'nın fethiyle cevâz. *Dâred*, fi'l-i muzâri'. *Zenend*, zeden masdarından fi'l-i muzâri' cem', urarlar demek. *Leşker*, 'asker. *Ye*, harf-i nisbet. *Ân*, edât-ı cem'. *Şin*, melik'e râci'. *Hezâr*, bin demek. *Murğ*, kuş demek ise de bunda makâm karînesiyle tavuk murâddır. *Be*, harf-i sıla. *Sîh*, kebâb şişi. *Ne-mâned*, fi'l-i nefy-i istikbâl müfred ğâ'ib, kalmaz demek. *Sitem-kâr*, ism-i fâ'ildir zâlim ma'nâsına, zîrâ kâf-ı 'Acem'le kâr edât-ı fâ'ildir ve *ne-mâned*'in fâ'ilidir ve izâfet-i beyâniyye. *Bed-rûz-gâr*, vasf-ı terkîbî, bed zamânlı demek ve bedlik zamâna nisbetle olmayıp zulme nisbetledir. *Be-mâned*, fi'l-i muzâri'. *La'net*, fâ'ili. *Pây-dâr*, izâfeti beyâniyye ve mef'ûl-i sarîhi. *Berû*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhidir. *'Âmil*, hâkim. *Ye*, vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Şenîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde, işitdim demek. *Ki*, harf-i beyân. *Kerdî*, hikâye-i mâzî. *Hâne-i ra'iyyet*, mef'ûl-i evveli ve izâfet-i lâmiyye. *Harâb*, mef'ûl-i sânîsi. *Tâ*, ta'lîl. *Koned*, fi'l-i muzâri', fâ'ili *'âmil*'e râci'. *Hazîne-i sultân*, izâfet-i lâmiyye ve mef'ûl-i evveli. *Âbâdân*, mef'ûl-i sânîsi ve elif-i memdûde ile *âbâdân* ma'mûr ma'nâsına. *Bî-haber ez-kavl-i hukemâ*, koned'in fâ'ilinden hâldir. *Ki*, beyâniyye. *Gofte'end*, mâzî naklî cem'. *Her ki*, esâsı *her kes ki*'dir. *Biyâzâred*, fi'l-i muzâri' müstakbel, incide demek. *Hudây Te'âlâ-râ*, mef'ûlü.

[128] *... biyâzâred tâ dil-i halkî be-dest âred, Îzid Te'âlâ hemân halk-râ ber-vey gumâred, tâ demâr ez-rûz-gâreş ber-âred.*

... incide tâ kim halkın gönlünü ele götüre, Allah Te'âlâ hemân halkı ona musallat eder, hattâ intikâmı onun zamânından çıkara.

Beyt:

Âteş-i sûzân ne-koned bâ-sipend

Ân-çi koned dûd-i dil-i muste-mend

Yakıcı âteş yakmaz yüzerlik tohmunu, ol nesneyi ki yakar mazlûmun gönlünün dumanı.

Hikmet:

Gûyend ser-ver-i cumle-i hayvânât şîrest ve kemterîn cân-ver-ân her ve be-ittifâk-i hired-mendân her-i bâr-ber bih ez-şîr-i merdum-der.

Derler cümle hayvânların re'îsi ve ulusu arslandır ve cânlıların en hakîri ve alçağı merkebdir ve 'âkıllıların ittifâkıyla yük götürücü merkeb iyidir adam yırtıcı arslandan zîrâ muzırdır.

Mesnevî:

***

Tâ, harf-i ta'lîl. *Dil-i halk*, izâfeti lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet ve *âred*'in mef'ûl-i sarîhi. *Be-dest*, ğayr-i sarîhi. *Hemân*, yâ müfreddir veyâ *hem* ile *ân*'dan mürekkebdir. *Halk*, mahlûk ma'nâsına. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ber*, isti'lâ. *Gumâred*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla *gumâşten* masdarından fi'l-i muzâri'dir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Demâr*, 'Arabîde helâk ma'nâsına, amma Fârisîde asıl ve kök ve intikâm ma'nâları meyânında lafz-müşterekdir ve *ber-âred*'in mef'ûl-i sarîhi. *Şin*, ma'nâda *demâr*'a kayddır. *Âteş*, izâfeti beyâniyye. *Sûzân*, sıfat-i müşebbehe, bunda yakıcı demek ve *ne-koned*'in fâ'ili. *Bâ*, ne-koned'e müte'allik. *Sipend*, sîn'in ve bâ-ı 'Acem'in fethiyle yüzerlik denilen nebâtdır ki esâbit-i 'ayn olmamak için yakarlar, 'Arabîde harmel denir. *Koned*, fi'l-i muzâri'. *Dûd*, duman ve fâ'ili ve izâfeti lâmiyye. *Dil*, gönül, izâfeti sıfatın mevsûfunadır. *Muste-mend*, mim'in zammı ve sîn'in sükûnuyla mazlûm ve mağmûm ma'nâsına. *Ân-çi*, koned'in mef'ûlüdür. *Ser-ver*, re'îs ma'nâsına mübtedâ izâfeti lâmiyye. *Cumle-i hayvânât*, lâmiyye. *Şîrest*, haber ve arslan. *Ve kemterîn*, terkîb-i nisbî, aşağırakı demek, izâfeti sıfatın mevsûfuna. *Cân-ver*, ism-i mensûb, cânlı demek. *Ân*, edât-ı cem' ve mübtedâ. *Her*, haberi ve edât-ı haber, mâ-kabli karînesiyle mukadderdir ki herest demekdir. *Her-i bâr-ber*, izâfeti beyâniyye ve *bâr-ber* yük çekiçi ma'nâsına vasf-ı terkîbî ve mübtedâ. *Bih*, ahsen ma'nâsına. *Ez*, min-i tafdîliyye ma'nâsına. *Şîr*, izâfeti beyâniyye. *Merdum-der*, derîden masdarından vasf-ı terkîbî, adam yırtıcı demekdir ve *be-ittifâk* dahi ona müte'allikdir, "hayr'un-nâs men yenfe'un-nâs"[18] nassına işâretdir.

[129] *Miskîn her eger-çi bî-temîzest*
Çu bârin hemî-keşed 'azîzest

Gâv-ân u her-ân-i bâr-ber-dâr
Bih zi-âdemyân-i merdum-âzâr

[18] "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır." Sûyûtî, *Cem'ul-cevâmi el-ma'rûf bi'l-câmi'î'l-kebîr*, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezheri'ş-şerîf, 2005), 20/193.

Miskîn eşek her ne kadar temyîze muktedir değildir, çünkü yükü çeker ‘azîzdir. Yük kaldırıcı öküzler ve eşekler iyidir, insân incitici adamlardan.

Melik-râ tarafî ez-zemâ’im-i ahlâkeş be-karâ’in ma‘lûm şod. Be-şikence keşîdeş ve be-envâ‘-i ukûbet be-koşt.

Pâdişâha bir mikdâr onun ahlâk-ı zemîmelerinden karîneler ile ma‘lûm oldu. ‘Azâba onu çekdi ve dürlü ‘azâbla öldürdü.

Kıt‘a:

Hâsıl ne-şod rızâ-yi sultân

Tâ hâtir-i bendegân ne-cûyî

Hâhî ki Hudây ber-tû bahşed

Bâ-halk-i Hudây...

Hâsıl olmaz sultânın rızâsı, mâdem ki bendelerinin hâtırını taleb etmezsin. Diler misin ki Allah Te‘âlâ seni esirgeye, ‘ibadullaha...

***

Miskîn her, aslı mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden olarak *her-i miskîn* idi, sonra li-ecli’z-zarûre izâfetden fek edilmişdir ve mübtedâdır. *Bî*, edât-ı selb. *Temîz*, aslı tef‘îl bâbından olarak *temyîz* olup lâkin ‘Acem yâ-ı masdarın hazfıyla isti‘mâl eder. *-st*, edât-ı haber. *Hemî*, hâ harf-i te’kîd ve *Mî*, bunda istimrâr ifâde eder. *Keşed*, fi‘l-i muzâri‘ ve *Bâr*, mef‘ûlü ve cümlesi *‘azîz*’e ‘illetdir. *Gâv-ân*, mübtedâ. *Her-ân*, ona ma‘tûf, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bâr-ber-dâr*, vasf-ı terkîbî, yük kaldırıcı demek. *Bih*, ahsen ma‘nâsına. *Zi*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Âdemiyân*, âdemî’nin cem‘i ve izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Merdum-âzâr*, vasf-ı terkîbî, insân incitici ma‘nâsına ve mısrâ‘-ı sânî haberdir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Taraf*, tâ’nın ve râ’nın fethalarıyla bunda ba‘d ma‘nâsına. *Ye*, harf-i vahdet. *Zemâ’im*, zemîme’nin cem‘i, mazmûme ma‘nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ahlâk*, halk’ın cem‘i, lâkin fi’l-asl izâfet-i beyâniyye ile ahlâk-ı zemîme idi. *Be*, harf-i sıla. *Şikence*, ‘azâbdır. *Keşîd*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili *melik*’e râci‘. *Şin*, *‘âmil*’e ‘â’id. *Be*, musâhabet. *Envâ‘-ı ‘ukûbet*, lâmiyye. *Be-koşt*, fi‘l-i mâzî, öldürdü demek. *Rızâ-yi sultân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ. *Hâsıl ne-şod*, mukaddem haber. *Tâ*, mâdem ma‘nâsına. *Ne-cûyî*, custen masdarından nefy-i istikbâl muhâtab. *Hâtir-i bendegân*, izâfet-i lâmiyye ve mef‘ûlüdür. *Hâhî*, muzâri‘ muhâtab ve ma‘nâ-yı şartiyeti mutazammındır. *Ki*, beyâniyye. *Hudây*, mübtedâ. *Ber*, harf-i isti‘lâ.

Tû, zamîr-i hitâb. *Bahşed*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili *Hudây*’a râci‘ ve cümle-i fi‘liyye haber-i Hudâ’dır ve mübtedâ haberiyle berâber cümle-i ismiyye olarak *hâhî*’nin mef‘ûlüdür. *Halk*, mahlûk ma‘nâsına *Hudây*’a izâfeti lâmiyye.

[130] *... kon nikûyî*

... iyilik ile.

Yekî ez-sitem-dîdegân berû beguzeşt ve goft:

Biri mazlûmlardan onun yanından geçdi ve dedi:

Kıt‘a:

Ne her ki kuvvet-i bâzû u mansıbî dâred

Be-saltanat be-hored mâl-i merdumân be-guzâf

Tuvân be-halk furû-berden ustuhân-i duruşt

Velî şikem be-dered çun be-gîred ender nâf

Değil her kimse ki bâzû ve mansıbı kuvvetiyle tutar, tasallut ve ğalebe ya‘nî kuvvet ve kahr ile yiye adamların mâlını ücretsiz. Mümkündür boğazdan indirmek büyük ve katı kemiği, velâkin karnı yırtar çünkü tutula göbekde.

Hikâyet:

Merdum-âzârî-râ hikâyet konend ki sengî ber-ser-i sâlihî zed. Dervîş-râ mecâl-i intikâm ne-bûd. Seng-râ bâ-hod nigeh mî-dâşt tâ vaktî ki melik râ...

Bir insân inciticiyi nakl ederler ki bir taşı bir sâlihin başına urdu. Sâlihin mukâbeleye kudreti yok idi. Taşı kendiyle hıfz eylerdi bir vakte değin ki pâdişâh...

***

Nikûyî, yâ-ı evveli asliyye sânî masdariyyedir. *Sitem-dîde*, vasf-ı terkîbî, mazlûm demek. *Ân*, edât-ı cem‘. *Berû*, ‘âmil’e râci‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Goft* ve *Dîd*, fi‘l-i mâzîlerdir. *Ne*, harf-i nâfiye, *be-hored* fi‘line nâzırdır. *Her ki*, her kes ki takdîrinde. *Kuvvet-i bâzû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mansıbî*, yâ vahdet veyâ tenkîr. *Be*, harf-i musâhabet. *Saltanat*, tasallut ma‘nâsına. *Be-hored*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel. *Mâl-i merdumân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, musâhabet. *Guzâf*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve zâ-yı mu‘ceme ile ücretsiz demek. *Tuvân*, imkân ma‘nâsına isimdir ve *furû-berden*’e mukayyeddir. *Be*, harf-i te’kîd. *Halk*, hâ-ı mühmelenin fethi ve lâm’ın sükûnuyla boğazdır. *Furû-berden*, yutmak ma‘nâsına masdar-ı mürekkebdir. *Ustuhân*, vâv-ı resmiyle kemik, izâfeti mevsûfun sıfatına. *Duruşt*, dâl’ın ve râ’nın zammeleri ve şîn’in

sükûnuyla iri demek. *Velî*, edât-ı istidrâk. *Şikem*, şîn'in kesri ve kâf'ın fethiyle karındır. *Dered*, fi'l-i muzâri', yırtar demek. *Çun*, ta'lîl. *Be*, te'kîd. *Gîred*, fi'l-i muzâri' mechûl ma'nâsına, tutula demek. *Nâf*, göbek. *Merdum-âzâr*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Hikâyet*, masdar. *Konend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Ki*, beyâniyye. *Seng*, taş. *Ye*, harf-i vahdet. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Ser-i sâlihî*, izâfeti lâmiyye. *Zed*, fi'l-i mâzî. *Dervîş*, murâd *sâlih*'dir. *Râ*, tahsîs. *Mecâl-i intikâm*, izâfeti lâmiyyedir. *Ne-bûd*, fi'l-i mâzî-i menfî, yok idi demek. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Nigeh mî-dâşt*, hikâye-i mâzî. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Vaktî*, yâ'sı vahdetdir. *Ki*, beyâniyye veyâ râbıt-ı sıfat. *Melik*, mübtedâ.

[131] *... ber-ân leşkerî hişm girift ve der-çâheş kerd. Dervîş der-âmed ve ân seng-râ-ber sereş endâht. Goft: Tû kîstî ve în seng-râ ber-ser-i men çerâ zedî? Goft: Men fulânem ve în hemân sengest ki der-fulân târîh ber-ser-i men zedî. Goft: Çendîn muddet kocâ bûdî? Goft: Ez-câhet endîşe mî-kerdem, eknûn ki der-çâhet yâftem, fursat-râ ğanîmet dânistem ki gofte'end:*

... ol tâ'ife ve leşker üzerine ğazablandı ve ol tâ'ife veyâ ol leşkerîyi kuyuya atdırdı. Sâlih geldi ve ol taşı onun başına atdı. Zâlim dedi: Sen kimsin ve bu taşı benim başıma niçin urdun? Dedi: Ben falâmım ve bu taş ol taşdır ki falân târîhde benim başıma urdun. Dedi: Bu kadar vakir nerede idin? Dedi: Senin mansıbından havf eylerdim, şimdi ki seni kuyuda buldum, fırsatı ğanîmet bildim zîrâ 'ukalâ demişlerdir:

Mesnevî:

Nâ-sezâyî-râ çu bînî baht-yâr
'Âkilân teslîm kerdend ihtiyâr

Çun ne-dârî nâhun-i derrende-tîz

Bir lâyıksızı çünkü görürsün tâli'li, 'âkıllılar teslîm eylediler ihtiyârı. Çünkü tutmazsın yırtıcı keskin tırnak,

***

Leşkerî, terkîb-i nisbî. *Hişm*, ğazab. *Girift*, fi'l-i mâzî, fâ'ili *melik*'e râci' ve *hişm* mef'ûl-i sarîhi, *ber-ân leşkerî* ğayr-i sarîhi ve cümle-i fi'liyye haber-i mübtedâdır. *Der-çâh*, der-zindân demek. *Şin*, merdum-âzâr'a râci'. *Dervîş*, murâd sâlih. *Âmed* ve *Endâht* ve *Goft*, fi'l-i mâzîlerdir. *Ân*, ism-i işâret. *Seng*, müşârün-ileyhi. *Ber-sereş*, zâlime 'â'id. *Tû*, hitâb. *Kîst*, kimdir demek. *Ye*, zamîr-i hitâb. *Ser-i men*, izâfeti lâmiye. *Çerâ*, edâ-ı ta'lîl. *Zedî*, fi'li mâzî muhâtab. *Fulân*, elfâz-ı kinâye denir. *Mim*, edât-ı

mütekellim. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *-în*, yâ nisbet, nûn te'kîd-i nisbetdir. *Câh*, cîm-i 'Arabiyle mansıb, cîm-i Fârisî ile kuyudur. *Nâ-sezâ*, lâyıksız demek zîrâ *nâ* harf-i tavsîf-i nefydir. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Çu*, ta'lîl. *Bînî*, dîden'den fi'l-i muzâri' muhâtab, göresin demek. *Baht-yâr*, tâli'li ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *'Âkilân*, mübtedâ. *Kerdend*, mef'ûl-i evveli *teslîm*, sânîsi *ihtiyâr*'dır. *Çun*, ta'lîl. *Ne-dârî*, nefy-i müstakbel muhâtab, tutmazsın demek. *Nâhun*, hâ'nın zammıyla tırnakdır, izâfeti beyâniyye. *Derrende*, derîden masdarından ism-i fâ'il olup yırtıcı demek ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir. *Tîz*, keskin ma'nâsına.

[132] *Bâ-bed-ân ân bih ki kem gîrî sitîz*

Her ki bâ-pûlâd-bâzû pençe kerd
Sâ'id-i sîmîn-i hod-râ rence kerd

Bâş tâ desteş be-bended rûz-gâr
Pes be-kâm-i dûst-ân mağzeş ber-âr

Fenâlar ile ol uludur ki az tutasın 'inâdı. Her kim ki kuvvetli bâzû ile pençeleşdi, kendinin gümüş gibi bileğini incitdi. Sabır ile tâ ki onun elini bağlaya zamân, sonra dostların murâdınca onun beynini çıkar.

Hikâyet:

Yekî-râ ez-mulûk marazî hâ'il bûd ki i'âde-i zikr-i ân muvecceh ne-bûd. Tâ'ife-i hukemâ-i Yûnân muttefik şodend ki...

Meliklerden birinin bir mahûf 'illeti var idi ki onun zikrini i'âde tahsîn olunmazdı. Hükemâ-i Yûnân tâ'ifesi ittifâk eylediler ki...

***

Bâ-bed-ân, ğayr-i sarîhi. *Ân*, hâl ve şân gibi bir mikdara işâretdir. *Bih*, hasen demek. *Kem*, mef'ûl-i sarîhi. *Gîrî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Sitîz*, lecce ve 'inâd ma 'nâsına ism-i masdardır. *Her ki*, her kes ki takdîrindedir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Pûlâd-bâzû*, vasf-ı terkîbî, çelik bâzûlu ile demek, kemâl-i kuvvetden kinâyedir. *Pençe*, hâ'sı tahsîs ifâde eder, zîrâ penc beş demek, sonra hâ ile beş parmağa tahsîs eylediler ve *kerd*'in mef'ûlün bih sarîhi, *pûlâd* mef'ûlün bih ğayr-i sarîhidir. *Sâ'id*, 'ayn'ın kesriyle bilek, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Sîmîn*, yâ nisbet ve nûn te'kîd, *hod*'a izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef'ûl ve *kerd*'in *sâ'id* mef'ûl-i evveli. *Rence*, sânîsi, elemli

demek, zîrâ hâ-ı resmî tahsîs ifâde eder. *Bâş*, emr-i hâzır, mecâzen isbir ma‘nâsına. *Tâ*, ilâ ma‘nâsına. *Desteş*, zamîr *pûlâd-bâzû*’ya râci‘. *Be-bended*, fi‘l-i müstakbel, bağlaya demek. *Rûz-gâr*, fâ‘ili. *Pes*, sonra demek. *Be*, bunun gibi mahallerde cah ma‘nâsına. *Kâm-i dûst-ân*, izâfet-i lâmiyye, dostların murâdınca demek. *Mağz*, ilik ve beyni. *Şin*, pûlâd-bâzû’ya râci‘. *Ber*, harf-i te’kîd. *Âr*, emr-i hâzır. *Yekî*, yâ’sı tenkîr içindir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Ez*, beyâniyye. *Mulûk*, melik’in cem‘i. *Marazî*, yâ’sı vahdetdir. *Hâ’il*, korkunc. *Bûd*, fi‘l-i mâzî. *Ki*, râbıta. *İ‘âde-i*, if‘âl bâbının ecvef-i vâvîsinden masdardır, lüğatda döndermek ise bunda tekrâr murâddır ve izâfeti mef‘ûlünedir. *Zikr-i ân*, izâfet-i lâmiyye. *Muvecceh*, ma‘kûl ve makbûl demek, zîrâ muvecceh tevcîh masdarından ism-i mef‘ûldür. *Ne-bûd*, fi‘l-i menfî. *Tâ’ife-i hukemâ-i Yûnân*, izâfetleri izâfeti beyâniyye ve lâmiyye. *Muttefik*, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘il, aslı mûttefik’dir. *Şodend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Ki*, beyâniyye.

[133] *... merîn derd-râ devâyî nîst, meger zehre-i âdemî ki be-çendîn sıfat mevsûf bûd. Melik be-fermûd taleb kerdend. Dih-kân peserî yâftend, bedân sıfat ki hukemâ gofte-bûdend. Melik peder u mâdereş-râ be-hând ve ni‘met-i bî-girân hoşnûd kerd ve kâzî fetvâ dâd ki hûn-i yekî ez-ra‘iyyet rîhten berây-i selâmetî-i nefs-i pâdişâh revâ bâşed. Cellâd kasd-i koşteneş kerd, peser rûy be-sûy-i âsmân kerd ve be-handîd. Melik goft:*

... bu derde bir ‘ilâc yokdur, illâ bir âdemin ödüne bu bir kaç sıfatla ma‘rûf ola. Pâdişâh buyurdu taleb eylediler. Bir köylü çocuğunu buldular ol sıfatla ki hükemâ tavsiye eylemiş idiler. Pâdişâh onun ebeveynini da‘vet eyledi ve hesâbsız ni‘metle mesrûr eyledi ve hâkim fetvâ verdi ki re‘âyâdan birinin kanını dökmek nefs-i pâdişâhın selâmeti-y-içün câ’iz olur. Cellâd onu öldürmeğe kasd eyledi, çocuk yüzünü taraf-ı semâya döndürdü ve güldü. Pâdişâh dedi:

***

Mer, râ’nın mutazammın olduğu ma‘nâ-yı mef‘ûliyeti te’kîd içindir. *În*, ism-i işâret. *Derd*, maraz. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Devâ*, ‘ilâc. *Ye*, harf-i vahdet. *Nîst*, est lafzının menfîsi. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Zehre-i*, cigerin yanından olan öddür ve âhirindeki hâ-ı resmiyye tahsîs ifâde eder, zîrâ zehr-i âğûdur ki âğûya mensûb demekdir ve ba‘zen mecâl ma‘nâsına dahi gelir, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Âdemî*, yâ’sı harf-i vahdetdir. *Ki*, râbıt-ı sıfat. *Be*, musâhabet. *Çendîn*, bunda elfâz-ı kinâyedendir ki ‘aded-i ğayr-i mu‘ayyen murâddır. *Sıfat*, masdar. *Mevsûf*, ism-i mef‘ûl. *Bûd*, fi‘l-i muzâri‘, bunda ola

demek. *Be-fermûd*, fi‘l-i mâzî. *Melik*, fâ‘ili. *Taleb*, masdar. *Dih-kân peserî*, zirâ‘iden birinin oğlu demek, zîrâ *dih-kân* köylü ve ekinci ma‘nâsına. *Yâftend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Bedân*, aslı *bâ-ân*’dır. *Sıfat*, masdar. *Ki*, râbıta. *Hukemâ*, hakîmin cem‘i. *Gofte-bûdend*, mâzî-i ba‘îdin cem‘idir. *Melik*, be-hând’ın fâ‘ili. *Peder*, mef‘ûlü. *U mâder*, peder’e ma‘tûf. *Şin*, peser’e râci‘ zamîr. *Be*, musâhabet. *Ni‘met-i bî-girân*, beyâniyye. *Hoşnûd*, *kerd*’in mef‘ûlün bih sarîhi, fâ‘ili *melik*’e ‘â’id. *Dâd*, fi‘l-i mâzî. *Kâzî*, fâ‘ili. *Fetvâ*, mef‘ûlü. *Ki*, beyâniyye. *Hûn-i yekî*, izâfeti lâmiyye. *Ez*, beyâniyye. *Ra‘iyyet*, efrâd murâd. *Berây*, ta‘lîl. *Selâmet*, masdar. *Ye*, harf-i masdar ve hemze izâfiyye. *Revâ*, câ’iz. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘. *Koşten*, kâf-ı ‘Acemînin fi’l-asl vasf-ı terkîbî, değirmene benzeyici demekdir, zammile masdar.[19] *Şin*, peser’e râci‘. *Sûy*, taraf, izâfeti beyâniyye. *Âsmân*, gök. *Kerd* ve *Handîd*, fi‘l-i mâzîlerdir.

[134] *Derîn hâlet çi cây-i hande est? Peser goft: Nâz-i ferzendân ber-peder u mâder bâşed ve dâvâ pîş-i kâzî berend ve dâd ez-pâdişâh-ân hâhend. Eknûn peder u mâderem be-‘illet-i hutâm-i dunyâ me-râ be-hûn der-sipurdend ve kâzî be-koştenem fetvâ dâd ve sultân sıhhat-i hîş der-helâk-i men mî-bîned, pes be-cuz Hudây Te‘âlâ penâhî ne-dârem.*

Bu hâlde ne gülecek mahal vadır? Çocuk dedi: Çocukların nâzı ebeveynine olur ve da‘vâyı hâkimin huzûruna getirirler ve ‘adâleti pâdişâhlardan taleb ederler. Şimdi ebeveynim dünyâ metâ‘ı sebebiyle beni kana teslîm eylediler ve hâkim benim katlime fetvâ verdi ve sultân kendi sıhhatini benim helâkimde görür, bu sûretde Allah Te‘âlâ’dan ğayrı melce’im yokdur.

Beyt:

Pîş-i ki ber-âverem zi-destet feryâd

Hem pîş-i tû ez-dest-i tû mî-hâhem dâd

Kimin önüne götüreyim senin elinden fiğânı, hem huzûrunda senin elinden isterim ‘adâleti.

Sultân-râ dil ezîn sohen be-hem ber-âmed ve âb der-dîde be-gerdânîd...

Pâdişâhın gönlü bu sözden mükedder oldu ve su gözüne dolandı...

***

[19] Tercümede bu kelime öldürmek manasında koşten kavramıyla verilmesine rağmen şerh kısmında geşten olarak yorumlanmıştır.

Çi, edât-ı istifhâm. *Cây*, mahal. *Hande*, gülme ma‘nâsına ism-i masdar. *Est*, edât-ı haber, âhirinde hâ-ı resmiyye olan kelimeye muttasıl olduğundan elif ile okunur. *Nâz*, iftihâr. *Ferzendân*, evlâd ma‘nâsınadır ve elif-nûn edât-ı cem‘dir. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Peder*, baba. *Mâder*, vâlide. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘dir. *Pîş*, bâ-ı ‘Acem’le öndür. *Berend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Dâd*, ‘adl ma‘nâsına isim. *Hâhend*, hâsten masdarından fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Eknûn*, hemze’nin fethiyle şimdi demek. *Mâderem*, âhirindeki mîm zamîr-i mütekellim. *Be*, musâhabet. *‘İllet*, bunda sebebdir. *Hutâm*, metâ‘dır. *Be*, harf-i sıla. *Hûn*, kan. *Der*, harf-i te’kîd. *Sipurdend*, fi‘l-i mâzî cem‘, teslîm eylediler demek. *Be*, harf-i sıla. *Koşten*, masdar. *Mim*, zamîr-i mütekellim vahde. *Sıhhat*, masdar, fâ‘iline muzâfdır. *Hîş*, kendi. *Mî-bîned*, muzâri‘ hâl, görüyor demek. *Pes*, fâ-ı cezâ’iyye ma‘nâsına. *Be*, harf-i zâ’ide. *Cuz*, edât-ı istisnâ. *Penâh*, ilticâ. *Ne-dârem*, dâşten masdarından nefy-i istikbâl mütekellim vahdedir. *Pîş*, bâ-ı ‘Acem’le ön. *Ki*, kim ma‘nâsına. *Ber-âverem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Feryâd*, mef‘ûlün bih sarîhi. *Zi-dest*, ğayr-i sarîhi. *Te*, harf-i hitâb. *Hem*, edât-ı te’kîd. *Mî-hâhem*, fi‘l-i muzâri‘ hâl mütekellim vahde. *Dâd*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-dest-i tû*, ğayr-i sarîhi. *Pîş-i tû*, izâfeti lâmiyye ve zarfıdır. *Sultân-râ*, tahsîs ifâde eder. *Dil*, dâl’ın kesriyle gönüldür. *Âb*, su. *Be*, harf-i te’kîd. *Gerdânîd*, dolandı fi‘l-i mâzîdir.

[135] *... ve goft: Helâk-i men evlâterest ez-hûn-i çunîn bî-gunâhî rîhten. Ser u çeşmeş-râ be-pûsîd ve der-kenâr girift ve ni‘met-i bî-girân bahşîd ve âzâd kerd. Gûyend ki melik hem der-ân hefte şifâ yâft.*

... ve dedi: Benim helâkım daha evlâdır bu misillü bir günâhsızın kanını dökmekden. Onun başını ve gözünü öpdü ve ihtirâm âğûşunda tutdu ve hesâbsız ni‘meti ihsân eyledi ve âzâd eyledi. Nakl ederler ki pâdişâh dahi ol haftada şifâ buldu.

Kıt‘a:

Hem-çunân der-fikr-i ân beytem ki goft
Pîl-bânî ber-leb-i deryâ-yi Nîl

Zîr-i pâyet ger nedânî hâl-i mûr
Hem-çu hâl-i tust zîr-i pây-i pîl

El-ân ol beytin fikrindeyim ki dedi, bir filci Nîl Nehri’nin kenârında. Ayağının altında eğer bilmez isen karıncanın hâlini, senin hâlin gibidir filin ayağının altında.

Hikâyet:

Yekî ez-bendegân-i ʻAmru Leys gurîhte bûd. Kesân der-ʻakabeş reftend ve bâz âverdend. Vezîr-râ bâ-vey...

Biri Leys'in oğlu ʻAmr'ın bendelerinden firâr etmiş idi. Nice kimseler onun arkasından gitdiler ve geri getirdiler. Vezîrin ona...

***

Evlâ, ism-i tafdîl. *-ter*, te'kîd ifâde eder. *-st*, edât-ı haber. *Hûn*, kân. *Bî*, edât-ı selb. *Gunâh*, ʻisyândır. *Rîhten*, dökmek maʻnâsına masdardır. *Niʻmet-i bî-girân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bahşîd*, fiʻl-i mâzî. *Gûyend*, fiʻl-i muzâriʻ cemʻ. *Ki*, beyâniyye. *Yâft*, fiʻl-i mâzî, fâʻili melik. *Şifâ*, mefʻûlü. *Der-ân hefte*, zarfı. *Hem*, edât-ı te'kîd. *Çunân*, bunda el-ân demek. *Fikr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Beyt*, müşârün-ileyhi. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Ki*, râbıta. *Goft*, fiʻl-i mâzî. *Pîl-bân*, ism-i fâʻil, zîrâ bân edât-ı fâʻildir, filci demek. *Ber*, harf-i istiʻlâ. *Leb*, bunda kenâr, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Deryâ-yi Nîl*, beyâniyye ve Nîl Irmağı demek. *Zîr-i pây*, lâmiyye. *Te*, hitâb ve ʻumûm ifâde eder. *Ger*, edât-ı şart. *Ne-dânî*, fiʻl-i muzâriʻ nefy-i istikbâl müfred muhâtab, eğer bilmez isen demek. *Hâl-i mûr*, lâmiyye ve mefʻûlü, zîr-i pây zarfı. *Hem-çu*, edât-ı teşbîh. *Hâl-i tust*, mukaddem haber. *Zîr-i pây-i pîl*, mu'ahher mübtedâ. *Bendegân*, bende'nin cemʻi. *ʻAmru Leys*, ʻalemeyn beyninde vâkiʻ ibn lafzını hazf eylemek kâʻide-i Aʻcâmdan olduğu cihetle takdîri *ʻAmru b. Leys* demekdir. *Gurîhte bûd*, mâzî-i naklî baʻîd. *Kesân*, kes'in cemʻi. *Der-ʻakabeş*, ʻayn'ın ve kâf'ın fethalarıyla ard maʻnâsına. *Şin*, bende'ye râciʻ. *Bâz*, geri. *Âverdend* ve *Reftend*, fiʻl-i mâzî cemʻlerdir. *Vezîr-râ*, râ edâtı tahsîs içindir. *Bâ*, harf-i sıla. *Vey*, zamîr-i ğâ'ib, bende'ye ʻâ'id.

[136] *... ğarazî bûd. İşâret be-koşten-i û kerd, tâ dîger bendegân çunîn hareket ne-konend. Bende pîş-i ʻAmru ser ber-zemîn nihâd u goft:*

... bir nefsâniyeti vâr idi. Emri onun katline eyledi, tâ ki diğer bendeler böyle hareketde bulunmayalar. Kul ʻAmru'nun önünde başını yer üzerine koydu ve dedi:

Beyt:

Her-çi reved ber-serem çun tû pesendî revâst

Bende çi daʻvâ koned hukm hudâvend râst

Her nesne ki vâkiʻ olur başım üzere çünkü sen beğendin câ'izdir, kul ne daʻvâ eder emir şâhındır.

Emmâ be-mûcib-i ân ki perverde-i ni'met-i în hânedânem, ne-hâhem ki der-kıyâmet be-hûn-i men giriftâr âyî, eger în bende-râ be-hâhî koşt bârî be-te'vîl-i şer'...

Lâkin ol sebebe binâ'en ki bu hânedânın ni'metiyle beslenmişim, istemem ki kıyâmetde benim kanımla mu'âheze olasın, eğer bu bendeyi öldüreceksen mercûdur ki şer'a tatbîk ile...

***

Ğarazî, yâ'sı vahdetdir. *İşâret*, masdar. *Be*, harf-i sıla. *Koşten-i û*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *Tâ*, ta'lîl. *Ne-konend*, nefy-i istikbâl. *Çunîn*, böyle. *Nihâd*, fi'l-i mâzî. *Bende*, fâ'ili. *Ser*, mef'ûlü. *Pîş-i 'Amru*, zarfı. *Ber-zemîn*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *U goft*, nihâd üzere ma'tûfdur. *Her*, küll-i efrâdı ma'nâsına. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Reved*, fi'l-i muzâri', gider demek. *Çun*, edât-ı ta'lîl. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Pesendî*, fi'l-i mâzî muhâtab, beğendin demek. *Revâ*, râ'nın fethiyle câ'iz demek. *-st*, edât. *Bende*, kuldur. *Çi da'vâ koned*, cümle-i istifhâmiyye. *Hukm*, emir u nehydir. *Hudâvend*, 'Amru Leys murâd. *Râ*, tahîs. *-st*, edât-ı haber. *Emmâ*, edât-ı istidrâk. *Be*, musâhabet. *Mûcib*, cîm'in fethiyle sebebdir, izâfeti. *Ân*, ism-i işâret. *Ki*, harf-i beyân. *Perverde-i ni'met*, ism-i mef'ûlün nâ'ib-i fâ'iline izâfetidir ve *În* lafzına izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hânedân*, müşârün-ileyhi. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Ne-hâhem*, nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Ki*, beyâniyye. *Be*, musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Hûn-i men*, lâmiyye. *Giriftâr âyî*, mu'âheze olasın demek, zîrâ *giriftâr* mu'âheze ma'nâsına. *Eger*, edât-ı şart. *În*, ism-i işâret. *Bende*, müşâr-ı müşârün-ileyh. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-hâhî*, muzâri' muhâtab ve fi'l-i şartdır. *Koşt*, mâzîdir, masdar ma'nâsına. *Bârî*, yâ-ı asliyye ile edât-ı tevessüldür, evveli ve uhrâyı ihtiyâr mâ'nâsını müştemildir. *Be*, musâhabet. *Te'vîl-i şer'*, lâmiyye. *Be*, harf-i te'kîd. *Koş*, emir, öldür demek. *Tâ,* ta'lîl. *Der-kıyâmet*, rûz-i kıyâmet murâd. *Mu'âheze*, bir kimseyi işlediği günâh için tutmağa derler. *Ne-bâşî*, nefy-i istikbâl muhâtab. *Te'vîl*, masdar.

[137] *... bekoş, tâ der-kıyâmet mu'âheze ne-bâşî. Melik goft: Çi gûne konem? Goft: İcâzet fermây tâ men vezîr-râ bekoştem, ân geh be-kısâs-i û me-râ befermây koşten tâ be-hakk koşte bâşî. Melik behandîd ve vezîr-râ goft: Çi maslahat mî-bînî? Goft: Ey hudâvend! Be-sadaka-i gûr-i pederet în harâm-zâde-râ âzâd kon, tâ me-râ hem der-belâ neyefgend. Gunâh ez-menest ki kavl-i hukemâ-râ mu'teber ne-dâştem ki gofte'end:*

... öldür, hattâ kıyâmetde mu'âheze olunmayasın. Melik buyurdu: Nasıl edeyim? Bende dedi: Emir buyur hattâ ben vezîri katl edeyim, sonra onun kısâsıyla beni buyur katle hattâ hakk ile öldüresin. Pâdişâh güldü vezîre dedi: Ne re'y görüyorsun? Dedi: Ey melik! Pederinin kabri sadakasına bu harâm-zâdeyi âzâd eyle, hattâ beni dahi belâya düşürmesin. Günâh bendendir ki hükemânın sözünü mu'teber tutmadım, zîrâ demişlerdir:

Kıt'a:

Çu kerdî bâ-kulûh-endâz peykâr

Ser-i hod-râ be-nâ-dânî şikestî

Çünkü eyledin kesek atıcı kimse ile harb, kendi başını cehâletle kopardın.

***

Gûne, nev'. *Konem*, fi'l-i muzâri'. *Goft*, fi'l-i mâzî. *İcâzet*, masdar. *Fermây*, emr-i hâzır. *Tâ*, hattâ ma'nâsına. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Bekoştem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Ân geh*, sonra. *Be*, musâhabet. *Kısâs*, masdar, fâ'iline muzâf. *Û*, vezîr'e râci'. *Me-râ*, beni demek. *Be*, harf-i te'kîd. *Fermây*, emr-i hâzır. *Koşten*, masdar. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Koşte*, fi'l-i mâzî-i naklî. *Bâşî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Behandîd*, fi'l-i mâzî. *Melik*, fâ'ili. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Vezîr-râ*, mef'ûlü. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Maslahat*, masdar-ı mîmî. *Mî-bînî*, fi'l-i muzâri' hâl muhâtab, cümlesi makûl-i kavldir. *Ey*, harf-i nidâ. *Hudâvend*, münâdî ve 'Amru Leys'den 'ibâretdir. *Gûr*, kabir. *Peder*, baba. *Te*, hitâbdır. *Harâm-zâde*, veled-i zinâya derler. *Hem*, 'atıf içindir. *Belâ*, musîbet. *Neyefgend*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Gunâh*, cürm. *Ez*, min ma'nâsına. *Men*, zamîr-i mütekellim. *-st*, edât-ı haber. *Mu'teber*, ism-i mef'ûl. *Nedâştem*, fi'l-i mâzî-i menfî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Gofte'end*, fi'l-mâzî-i naklî cem'. *Çu*, harf-i ta'lîl. *Kerdî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Bâ*, musâhabet. *Kulûh-endâz*, endâhten masdarından vasf-ı terkîbî ve takdîri *bâ-merd-i kulûh-endâz*'dır ve *kulûh* kâf-ı 'Arabînin zammı ve fethiyledir. *Peykâr*, bâ-ı 'Acem'in fethi ve kâf-ı 'Arabiyle veyâ bâ-ı 'Arab'ın kesri ve kâf-ı 'Acem'le harb ve ceng ma'nâsına. *Ser*, yâ-ı batniyle izâfeti lâmiyye. *Hod*, ism-i câmid. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be*, musâhabet. *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehe. *Ye*, harf-i masdariyye. *Şikestî*, fi'l-i mâzî muhâtab.

[138] *Çu tîr endâhtî der-rûy-i duşmen*

Hazer kon k'ender âmâceş nişestî

Çünkü oku atdın düşmanın yüzüne, sakın ki onun nişân-gâhına oturdun.

Hikâyet:

Melik-i Zevzen-râ hâce'i bûd kerîmu'n-nefs ve nîk-mahzar ki hem-ginân-râ der-muvâcehe hidmet kerdî ve der-ğaybet nikûyî goftî. İttifâken ez-vey hareketî der-nazar-i melik nâ-pesendîde âmed. Musâdere kerd ve 'ukûbet fermûd. Ser-hengân-i melik be-sevâbik-i ni'met-i û mu'terif bûdend ve be-şukr-i ân...

Zevzen pâdişâhının bir defter-dârı var idi güzel nefisli ve güzel ahlâklı iki her kimsenin huzûrunda hidmet ederdi ve arkasında da iyiliğini söylerdi. Râstgele ondan bir hareket melikin nazarından makbûl gelmedi. Mâlını ğasb eyledi ve 'azâba buyurdu. Melikin çavuşları onun ni'met-i sâbıkalarını mukirr idiler ve ol ni'metin şükrüne...

***

Çu, ta'lîl. *Endâhtî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Tîr*, mef'ûl-i sarîhi. *Der-rûy*-i *duşmen*, ğayr-i sarîhi. *Kon*, emr-i hâzır. *Hazer*, mef'ûlü. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Ender*, zarfiyye. *Âmâc*, elif-i memdûde ile ve hemze'nin zammıyla *ûmâc* ok nişânına derler. *Şin*, kulûh-endâz'a râci'. *Nişestî*, fi'l-i mâzî muhâtab masdarı nişesten'dir. *Nazar-i melik*, izâfeti lâmiyye. *Zevzen*, iki zâ'nın fethi ve aralarındaki vâv'ın sükûnuyla bir şehrin ismidir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Hâce'i*, hemze yâ-ı vahdet bedeline gelmişdir ve bunda defter-dâr murâd. *Bûd*, idi ma'nâsına edât-ı zamâniyye. *Kerîmu'n-nefs*, nîk-nefs ma'nâsına terkîb-i izâfîdir. *Ve nîk-mahzar*, güzel huylu demek ve mâ-kabline 'atf-ı tefsîrîdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hem-ginân*, hâ'nın fethi ve mîm'in sükûnuyla ve kâf-ı 'Acem'in kesriyle cem' ma'nâsına isimdir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Der*, zarfiyye. *Muvâcehe*, huzûr. *Kerdî*, hikâye-i hâl mâzî, ederdi demek ve *hem-ginân* mef'ûl-i evveli, *hidmet* sânîsi. *Der-ğaybet*, muvâcehe'ye ma'tûfdur ve zarf-ı mekândır, *der-muvâcehe* gibi. *Nikûyî*, yâ'sı masdariyyedir. *Goftî*, hikâye-i mâzî. *Ez*, min ma'nâsına. *Vey*, hâce'ye râci'. *Hareket*, masdar. *Ye*, vahdet. *Nâ-pesendîde*, nâ-makbûl demek. *Musâdere*, bi-ğayr-i hakkin bir kimsenin mâlını almağa derler. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *'Ukûbet*, 'azâb. *Fermûd*, fi'l-i mâzî. *Ser-hengân*, ser-heng lafzının cem'i, çavuşlar demek, melik'e izâfeti lâmiyye. *Be*, sıla. *Sevâbik-i ni'met-i û*, takdîri *ni'am-i sevâbik-i û*'dur, sonra sıfat mevsûf üzere takaddüm etmişdir ve zamîr *hâce* 'â'iddir. *Mu'terif*, mukirr ma'nâsına. *Bûdend*, edât-ı zamâniyye cem'. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Be*, harf-i sıla. *Şukr-i ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[139] *... murtehin. Pes der-muddet-i tevkîl-i û rifk u mulâtafat kerdendî ve zecr u mu'âtebetî revâ ne-dâştendî.*

... rehin idiler. Bu sûretde ona zamân-ı vekâletde mülâtafat ve mülâyemet eylerlerdi ve ezâ ve ‘itâbı tecvîz etmezlerdi.

Kıt‘a:

Sulh bâ-duşmen eger hâhî her geh ki turâ

Der kafâ ‘ayb koned der-nazareş tahsîn kon

Sohen âhir be-dehen mî-guzered mu’ezzî-râ

Soheneş telh ne-hâhî deheneş şîrîn kon

Müsâlahayı düşmanla eğer dilersen her vakit ki senin, arkanda ta‘yib ede onu nazarda tahsîn et. Söz encâm ağzına geçer cefâ-kârın, onun sözünü acı istemezsen onun ağzını tatlı eyle.

Ân-çi mazmûn-i hitâb-i melik bûd ez-‘uhde-i ba‘zî bîrûn âmed ve be-bakiyyetî...

Ol nesne ki melikin emrinin mâsadakı idi ba‘zısının ‘uhdesinde hâric geldi ve bakiyyesi sebebiyle...

***

Murtehin, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il ve yine fıkra-i evvelî karînesiyle *bûdend* mukadderdir. *Muddet*, zamân. *Tevkîl*, masdar, zamîre izâfeti mef‘ûlüne. *Û*, hâce’ye râci‘. *Rifk*, râ’nın kesri ve fâ’nın sükûnuyla mülâyemetdir. *Mulâtafat*, ‘atf-ı tefsîrî. *Kerdendî*, hikâye-i mâzî cem‘, *rifk* mef‘ûlü *der-muddet* zarf-ı zamânı. *Ne-dâştendî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Zecr*, mef‘ûl-i evvelî ve zâ’nın fethiyle sürmek ve azarlamak ma‘nâsına. *Mu‘âtebet*, mufâ‘ale bâbından masdardır, mâ-kabline atf-ı tefsîrîdir. *Revâ*, câ’iz ma‘nâsına ve mef‘ûl-i sânîdir. *Eger hâhî*, fi‘l-i şartdır. *Sulh*, mef‘ûl-i sarîhi. *Bâ-duşmen*, ğayr-i sarîhi. *Her geh*, her gâh’dan muhaffef. *Ki*, beyâniyye. *Turâ*, senin demek. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *‘Ayb*, mef‘ûl-i sarîhi. *Der-kafâ*, zarfı. *Kon*, emr-i hâzır. *Der-nazar*, zarfı. *Şin*, duşmen’e râci‘. *Sohen*, mübtedâ. *Âhir*, te’kîd ve takrîr ifâde eder. *Be*, ez ma‘nâsına olarak *mî-guzered* kelimesine müte‘allikdir. *Dehen*, ağız. *Mu’ezzî*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir, cefâ-kâr ma‘nâsına. *Râ*, edât-ı lâm, tahsîs ma‘nâsına olarak *mî-guzered*’e müte‘allikdir ve cümle-i fi‘liyye haberdir. *Ne-hâhî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, ma‘nâ-yı şartı mutazammındır, eğer dilemezsen demek. *Sohen*, mef‘ûl-i sarîhi. *Şin*, mu’ezzî’ye râci‘. *Telh*, acı ve mef‘ûl-i sarîh-i sânîsi. *Kon*, emr-i hâzır. *Dehen*, mef‘ûl-i evveli. *Şîrîn*, tatlı ve mef‘ûl-i sânîsidir. *Ân-çi*, mübtedâ. *Mazmûn*, ma‘nâ, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hitâb*, emir, izâfeti lâmiyye. *Melik*, hüküm-dâr. *Bûd*,

edât-ı zamâniyye. *Ez*, beyâniyye, *âmed*'e müte'allik. *'Uhde-i*, hak ve hemze izâfiyyedir. *Ba'zî*, yâ'sı harf-i tenkîrdir. *Bîrûn*, zurûfdandır. *Âmed*, fi'l-i mâzî ve ba'zısının 'uhdesinden hârice gelmekden maksad edâdır ve cümle-i fi'liyye haberdir. *Be-mâned*, fi'l-i mâzî. *Be-bakiyyetî*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi.

[140] *... der-zindân bemâned. Yekî ez-mulûk-i ân nevâhî der-hufye peyğâmeş firistâd ki mulûk-i ân taraf kadr-i çunân bozorg-vârî ne-dânistend ve bî-'izzetî kerdend. Eger hâtir-i 'azîz-i fulân ahsenallâhi 'avâkibihi be-cânib-i mâ iltifât koned, der-ri'âyet-i hâtireş her-çi temâm-ter sa'y kerde şeved ki a'yân-i în memleket be-dîidâr-i û muftehirend ve cevâb-i în hurûf-râ muntazar. Hâce berîn vukûf yâft ez-hatar...*

... mahbusda kaldı. Biri etrâf meliklerinden gizli olarak ona haber verdi ki ol taraf melikleri öyle 'âlî zâtın kadrini bilmediler ve hürmetsizlik eylediler. Eğer filânın hâtır-ı 'azîzi güzel kılsın Te'âlâ onun 'âkibetlerini bizim tarafımıza iltifât eder ise onun hâtırına ri'âyetde her ne şey'ile ki itmâm olur ğayret olunur, zîrâ bu memleketin vucûhu onu ziyâretle iftihâr edicilerdir ve bu kelimâtın cevâbına muntazardırlar. Defter-dâr mazmûn-ı mektûba muttali' oldu, muhâtaradan...

***

Der zindân, zarfıdır. *Yekî*, mübtedâ. *Firistâd*, fi'l-i mâzî, gönderdi demek, fâ'ili *yekî*'ye râci'. *Peyğâm* ve *peyâm* ve *peyğem* ve *peyem*, haber ma'nâsına ve *firistâd*'ın mef'ûlü. *Ez-mulûk-i ân nevâhî*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve *nevâhî* taraf ma'nâsına olan nâhiye'nin cem'i ve cümlesi haber-i mübtedâdır. *Ki*, beyâniyye. *Mulûk-i ân taraf*, lâmiyye ve mübtedâ. *Ne-dânistend*, fi'l-i mâzî menfî cem', bilmediler demek, fâ'ili *mulûk-i ân nevâhî*'ye râci'. *Kadr-i çunân*, mef'ûlü. *Bozorg-vâr*, terkîb-i nisbî, 'âlî mertebeli demek. *Ye*, harf-i vahdet ve cümle-i fi'liyye haberdir. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Bî*, edât-ı selb. *'İzzet*, masdar. *Kerdend*, fi'l-i mâzî cem' ve cümlesi *ne-dânistend* cümlesine ma'tûfdur. *Eger*, edât-ı şart. *Hâtir-i 'azîz*, beyâniyye ve *fulân*'a izâfeti lâmiyye. *Ahsenallâh*, cümle-i du'â'iyye. *'Avâkib*, fevâ'il vezni üzere 'âkibet'in cem-'i mükesseridir. *Koned*, fi'l-i muzâri'. *İltifât*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-cânib-i mâ*, ğayr-i sarîhi. *Ri'âyet-i hâtir*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *Ki*, harf-i ta'lîl. *A'yân-i în memleket*, mübtedâ. *Muftehirend*, haberi ve *muftehir* ifti'âl bâbından ism-i fâ'ildir ve nûn ve dâl *-st* lafzının cem'idir. *Be-dîdâr-i û*, habere müte'allikdir ve *dîdâr* ziyâretden 'ibâretdir ve zamîr *fulân*'a râci'. *Muntazar*, habere ma'tûfdur, takdîri *muntazarend*'dir. *Cevâb-i*

în hurûf, muntazar'ın mef'ûlü. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Hâce*, mübtedâ. *Yâft*, fi'l-i mâzî. *Vukûf*, mef'ûl-i sarîhi. *Berîn*, ğayr-i sarîhi ve *mazmûn* mektûba işâretdir ve cümle-i fi'liyye haber-i mübtedâdır. *Endîşîd*, fi'li mâzî, havf eyledi demek. *Ez*, ona müte'âllik. *Hatar*, zarar ve cümle-i fi'liyye haber üzere ma'tûfdur.

[141] *... endîşîd, cevâbî muhtasar çunân ki maslahat dîd, ber-zahr-i varak nûşt ve revân kerd.*

Yekî ez-mute'allik-ân-i melik berîn vâkı'a muttâli' şod ve melik-râ i'lâm kerd ve goft: Fulân-râ ki habs fermûde'i bâ-mulûk-i nevâhî murâselet dâred. Melik be-hem ber-âmed ve goft-i în haber fermûd ve kâsid-râ begiriftend ve risâle-râ behândend. Nuvişte bûd ki husn-i zann-i bozorg-ân bîş ez-fazîlet-i în bende est ve teşrîf-i kabûlî ki fermûde'end bende-râ imkân-i icâbet-i ân nîst, be-hukm-i ân ki perverde-i ni'met-i în hânedânem...

... havf eyledi, bir muhtasar cevabı ancılayın ki re'y eyledi, mektûbun arkasına yazdı ve irsâl eyledi.

Biri melikin müte'alliklerinden bu husûsa muttali' oldu ve melike i'lâm eyledi ve dedi: Filânı ki habse buyurmuşsun etrâf melikleriyle mektûblaşıyor. Melik hiddetlendi ve bu haberin îzâhını buyurdu ve hâmil-i mektûbu tutdular ve mektûbu okudular. Yazılmış idi ki büyüklerin hüsn-i zannı bu bendenin fazîletinden ziyâdedir ve hidmetlerini kabûl-i şerîfi ki buyurmuşlardır bendenize onu kabûlün imkânı yokdur ol sebebe binâen ki bu hânenin ni'metiyle beslenmişim...

***

Cevâbî, yâ vahdetdir. *Muhtasar*, sıfatı. *Çunân*, ancılayın. *Ki*, râbıta. *Dîd*, fi'l-i mâzî. *Maslahat*, mef'ûl-i sarîhi ve cümlesi i'tirâziyye. *Nûşt*, yazdı ma'nâsına fi'l-i mâzî. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Zahr-i varak*, lâmiyye ve mektûbun arkasına demek ve *cevab* mef'ûl-i sarîhi. *Mute'allik-ân-i melik*, lâmiyye. *Berîn vâkı'a*, murâd kıssa-i mektûbdur. *Muttali'*, ifti'âl bâbından fi'l-i mâzî. *Fulân*, elfâz-ı kinâyedendir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ*, musâhabet. *Mulûk-i nevâhî*, lâmiyye. *Murâselet*, mufâ'ale bâbından masdardır, mektûblaşmak ma'nâsına. *Dâred*, fi'l-i muzâri'. *Melik*, mübtedâ. *Be-hem ber-âmed*, haberi. *Fermûd*, fi'l-i mâzî, fâ'ili melik'e râci'. *Goft-i în haber*, mef'ûlü, cümlesi *ber-âmed* üzerine ma'tûfdur. *Be*, harf-i te'kîd. *Giriftend* ve *Hândend*, fi'l-i mâzî cem'lerdir. *Kâsid* ve *Risâle*, mef'ûlleridir. *Nuvişte bûd*, hikâye-i mâzî-i naklî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Husn*, masdar, *zann*'a izâfeti beyâniyye. *Bozorg-ân*,

bozorg'un cem'i. *Bîş*, bâ-ı 'Arabiyle ziyâde ma'nâsına. *Ez*, beyâniyye. *Fazîlet*, 'ilimde ve kemâlde artıklığa derler, bende'ye izâfeti lâmiyye. *Teşrîf*, bunun gibi yerlerde ihsân demek ve mübtedâ, *kabûl*'e izâfeti mef'ûlünedir. *Ki*, râbıta. *Fermûde'end*, mâzî-i naklî cem'. *Bende-râ*, râ edât-ı sıla. *İmkân-i icâbet-i ân*, masdarlar mef'ûllerine muzâfdır ve *imkân* mübtedâ. *Nîst*, haberi, cümle-i ismiyye *teşrîf*'in haberidir. *Be*, musâhabet. *Hukm*, bunda sebeb ma'nâsına. *Ân*, ism-i işâret. *Ki*, beyâniyye. *Perverde-i ni'met-i în*, izâfetleri lâmiyye. *Hânedân*, în'in müşârün-ileyhi, aslı *hâneân*'dır, hemze-i memdûde dâl'a tebdîl olunmuşdur *bedû* ve *bedîn* gibi. *Mim*, zamîr-i mütekellim.

[142] *... ve be-endek-i mâye-i tağayyur-i hâtir bâ-velî-ni'met-i hod bî-vefâyî ne-tuvân kerd ki gofte'end:*

... ve hâlbuki bir mikdâr hâtırın tağayyürü ile kendi velî-ni'metime vefâsızlık eylemek mümkün değildir zîrâ demişlerdir:

Beyt:

Ân-râ ki be-cây-i tust her dem keremî

'Ozreş binih er koned be-'omrî sitemî

Ol kimsenin ki sanadır her vakit ihsânı, onu ma'zûr tut eğer eder ise bir zamânda bir zulüm.

Melik-râ hak-şinâsî û pesendîde âmed, hil'at u ni'met bahşîd ve 'ozr hâst ki hatâ kerdem ve turâ bî-gunâh biyâzurdem. Goft: Ey hudâvend! Bende derîn hâlet ez-şomâ gunâhî ne-mî-bînem, belki takdîr-i Hudây Te'âlâ çunîn bûd ki merîn bende-râ mekrûhî...

Pâdişâha onun hak biliciliği makbûl geldi, hil'at ve ni'meti ihsân eyledi ve 'özür diledi ki hatâ eyledim ve hâlbuki seni kabâhatsiz incitdim. Dedi: Ey melik! Kulunuz bu husûsda sizden bir kusûr görmem, belki takdîr-i İlâhî böyle idi ki bu kulunuza bir musîbet...

***

Vav, hâliyye. *Be*, musâhabet. *Endek*, az. *Mâye'*, bunda asıl ve sebeb ma'nâsına ve hemze izâfet için gelmişdir ve izâfeti lâmiyye. *Tağayyur-i hâtir*, lâmiyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Velî*, fi'îl bima'nâ fâ'ildir ve ni'met'e izâfeti mef'ûlünedir, sâhib-i ni'met ma'nâsına ve *hod* lafzına izâfeti lâmiyyedir. *Bî*, edât-ı selb. *Vefâyî*, yâ'sı masdariyyedir. *Ne-tuvân*, ne-tuvâned ma'nâsına olduğu cihetle. *Kerd*, kerden ma'nâsınadır. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Gofte'end*, fi'l-i mâzî-i naklî cem'dir. *Ân-râ ki*, ân kes-

râ ki takdîrindedir. *Be*, harf-i sıla. *Cây*, zâ'id, *tust* lafzına izâfeti lâmiyye. *Kerem*, ihsân. *Ye*, vahdet-i nev'iyye. *Er*, eger'den muhaffef olarak edât-ı şartdır. *Be*, zarfiyye. *'Omr*, zamân. *Ye*, vahdet. *Sitem*, zulüm. *Ye*, vahdet. *Melik*, isim. *Râ*, harf-i sıla. *Hak-şinâs*, vasf-ı terkîbî, hak bilici demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Û*, hâce'ye 'â'id. *Pesendîde*, makbûl demek. *Âmed*, fi'l-i mâzî. *Bahşîd*, fi'l-i mâzî. *Ni'met*, mef'ûlü. *Hil'at*, ona ma'tûf. *'Ozr*, hâst lafzının mef'ûlü. *Ki*, beyâniyye. *Hatâ*, kerdem kelimesinin mef'ûlü. *Vav*, hâliyye. *Biyâzurdem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Turâ*, mef'ûlü. *Bî-gunâh*, mef'ûlden hâldir. *Goft*, fâ'ili hâce'ye râci'. *Ey hudâvend*, makûl-i kavl. *Şomâ*, zamîr-i muhâtab. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ne-mî-bînem*, nefy-i hâl mütekellim. *Belki*, edât-ı idrâb. *Takdîr-i Hudây Te'âlâ*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Çunîn*, aslı çun în'dir. *Ki*, beyâniyye. *Me-râ*, edât-ı te'kîd. *În*, ism-i işâret, hemze hazf olunup harekesi râ'ya nakil olunur. *Bende*, müşârün-ileyhi. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Mekrûh*, bunda elem ve şiddetdir. *Ye*, vahdet.

[143] *... beresed. Pes be-dest-i tû evlâterest ki sevâbik-i ni'met berîn bende dârî ve eyâdî-i minnet ve hukemâ gofte'end:*

... erişe. Bu sûretde senin elin ile daha evlâdır, zîrâ ni'am-ı sâbıka bu kuluna tutarsın ve bî-hesâb lütuf dahi tutarsın ve 'ukalâ demişlerdir:

Mesnevî:

Ger guzendet resed zi-halk me-renc
Ki ne râhat resed zi-halk ne-renc

Ez hudâ dân hilâf-i duşmen u dûst
Ki dil-i her do der-tasarruf-i ûst

Ger-çi tîr ez-kemân hemî-guzered
Ez kemân-dâr bîned ehl-i hired

Eğer sana zarar erişir ise halkdan incinme, zîrâ ne râhat erişir halkdan ne meşakkat. Hudâ'dan bil dost ve düşmanın hilâfını, zîrâ her ikisinin gönlü onun hükmündedir. Eğerçi ok yaydan geçer, Hudâ'dan görür 'akıl sâhibi.

Hikâyet:

Yekî ez-mulûk-i 'Arab mute'allik-ân-i dîvân-râ fermûd ki mersûm-i fulân-râ çendân ki hest muzâ'af konîd ki mulâzim-i der-gâhest.

Biri ‘Arab meliklerinden dîvân-ı rü’esâsına emir eyledi ki filânın ma‘âşı ne kadar ise bir mislini daha zamm ediniz, zîrâ zîvâna mülâzımdır...

***

Beresed, fâ‘ili mekrûh’a râci‘. *Pes*, fâ-ı cezâ’iyye ma‘nâsına. *Be*, zarfiyye. *Dest-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Sevâbik-i ni‘met*, izâfeti sıfatın mevsûfuna izâfetidir. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Eyâdî-i minnet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *eyâdî* eydî’nin ve eydîd lafzının cem‘idir. *Ger*, edât-ı şart. *Guzend*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve zâ’nın fethiyle zarar ma‘nâsına isimdir. *Te*, zamîr-i hitâb. *Zi-halk*, resed’e veyâ me-renc’e müte‘allikdir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ne*, resed kelimesine masrûfdur. *Renc*, râ’nın fethi ve nûn’un sükûnuyla derd ve elem ma‘nâsına. *Dân*, emr-i hâzır. *Hilâf*, mufâ‘ale bâbından masdar-ı sânî, duşmen’e izâfeti fâ‘ilinedir. *U dûst*, duşmen’e ma‘tûfdur ve *Dân* lafzının *hilâf* mef‘ûl-i sarîhi *ez-Hudâ* ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Dil-i her do*, yâ-ı batniyle izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Tasaruf-i û*, masdarın fâ‘iline izâfeti. *Ger-çi*, eger-çi’den muhaffefdir. *Tîr*, hemî-guzered’in fâ‘ili. *Ez-kemân*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘ görür demek, masdarı dîden gelir. *Ez*, beyâniyye. *Kemân-dâr*, vasf-ı terkîbî, yay tutucu demek, murâd ok atıcıdır. *Ehl-i hired*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî. *Yekî*, fâ‘ili. *Mute‘allik-ân-i dîvân-râ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-mulûk-i ‘Arab*, ğayr-i sarîhi. *Ki*, beyâniyye. *Mersûm*, vazîfe. *Fulân*, elfâz-ı kinâyedendir. *Muzâ‘af*, mufâ‘ale bâbından ism-i mef‘ûl, iki kat demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Mulâzim-i der-gâh*, izâfeti lâmiyye.

[144] *... ve muterassid-i fermân ve sâ’ir hidmet-kâr-ân be-lehv u la‘ib meşğûlend ve der-edâ-yi hidmet mutehâvin. Sâhib-dilî beşenîd u goft: ‘Uluvv-i derecât-i bendegân be-der-gâh-i Hakk celle ve ‘alâ hemîn misâl dâred:*

... ve emre muntazır ve müdâvim-i der-gâhdır ve diğer hidmet-kârlar ârzû-yı nefsânîleriyle meşğûldürler ve îfâ-yı vazîfede mütekâsildirler. Bir velî işitdi ve dedi: Kulların derecelerinin ‘âlî olması bâr-gâh-i Samedânî’de bu misâl gibi tutar:

Nazm:

Do bâmdân ger âyed kesî be-hidmet-i şâh
Sivvom her-âyîne der-vey koned be-lutf nigâh

Umîd hest perestendegân-i muhlis-râ
Ki nâ-umîd ne-gerdend zi-âsitân-i İlâhî

İki sabâh eğer gelse bir kimse şâhın hidmetine, üçüncü sabâh elbette ona eder lütf ile iltifât. Ümîd-vârdır hâlis ‘âbidlerin, zîrâ mahrûm rucû‘ etmezler der-gâh-ı Rahmânîden.

***

Ve muterassid-i fermân, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfeti kabîlindendir. *Sâ’ir*, bâkî demek. *Hidmet-kâr-ân*, hidmet-kâr’ın cem‘i. *Lehv*, lâm’ın fethi ve hâ’nın sükûnuyla ve *La‘ib*, lâm’ın fethi ve ‘ayn’ın kesriyle oyun ma‘nâlarınadır. *Der*, harf-i zarfiyye. *Edâ-yi hidmet*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Mutehâvin*, gevşek ma‘nâsına ism-i fâ‘ildir. *Sâhib-dil*, berere-i kirâma ıtlâk olunur. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, harf-i te’kîd. *Şenîd* ve *Goft*, fi‘l-i mâzîlerdir. *‘Uluvv*, sıfatın mevsûfuna izâfetidir. *Derecât*, derece’nin cem‘i, yüksek yere çıkmağa alet olan basamağa derler. *Be*, zarfiyye. *Der-gâh*, ism-i mekân. *Hemîn*, aslı *hem în*’dir. *Misâl*, masdar. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘. *Do*, iki. *Bâmdâd*, erte. *Ger âyed*, fi‘l-i şart. *Kesî*, yâ’sı harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Hidmet-i şâh*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Sivvom*, sîn’in kesri ve vâv’ın zammıyla üçüncü demek. *Her-âyîne*, elbette ma‘nâsına. *Der*, harf-i sıla. *Vey*, kesî’ye râci‘. *Koned*, tahtında fâ‘ili şâh’a râci‘. *Be-lutf* ve *Der-vey*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhleri ve *Nigâh*, mef‘ûl-i sarîhi ve nazar ma‘nâsınadır. *Umîd*, mübtedâ. *Hest*, haberi. *Perestendegân*, ism-i fâ‘il cem‘, ‘âbidler ma‘nâsına, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Muhlis*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il. *Râ*, tahsîs ve mısrâ‘-ı evvel sânîye merhûndur. *Ki*, harf-i beyân. *Nâ-umîd*, me’yûs ve mübtedâ. *Ne-gerdend*, gerdîden masdarından mâzî-i menfî cem‘, dönmezler demek ve haber-i mübtedâdır. *Zi*, ez’den muhaffef olarak ona müte‘allik. *Âsitân*, elif-i memdûde ile eşik, *İlâh* lafzına izâfeti lâmiyye.

[145] Mesnevî:

Mihterî der-kabûl-i fermânest
Terk-i fermân delîl-i hirmânest

Her ki simâ-yi râstân dâred
Ser-i hidmet ber-âsitân dâred

Büyüklük emri kabûldedir, emri terk mahrûmluğa delîldir. Her kimse ki doğrular nişânını tutar, hidmet başını eşik üzerinde tutar.

Hikâyet:

Zalimî-râ hikâyet konend hîzum-i dervîş-ân hirîdî be-hayf ve tuvân-ger-ân-râ dâdî be-tarh. Sâhib-dilî berû beguzeşt u goft:

Bir zâlimi nakil ederler ki dervîşlerin odununu alırdı zulüm ile ve zengînlere verirdi zulüm ile. Bir velî onun yanından geçdi ve dedi:

Beyt:

Mârî tû ki her ki-râ be-bînî be-zenî

Yâ bûm ki her kocâ nişînî ...

Yılan mısın ki her kimi görsen sokarsın, yâ baykuş musun ki her nereye otururbut...

***

Mih, büyük. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Ye*, harf-i masdariyye ve mübtedâ. *Der*, zarfiyye. *Kabûl-i fermân*, masdarın mef'ûlüne izâfeti ve mübtedânın haberidir. *-st*, edât-ı haber. *Terk-i fermân*, masdarın mef'ûlüne izâfeti ve mübtedâ. *Delîl-i hirmânest*, haberi ve izâfeti ism-i fâ'ilin mef'ûlünedir. *Her ki*, her kes ki takdîrindedir. *Sîmâ*, sîn'in kesriyle 'alâmet ve nişândır, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, izâfete tevessül içindir. *Râstân*, doğrular demek. *Dâred*, fi'l-i muzâri', masdarı dâşten gelir. *Ser-i hidmet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Âsitân*, âsitâne gibi eşikdir. *Konend*, fi'l-i muzâri' cem' fâ'ili nâsdır. *Zâlimî*, mef'ûl-i evveli ve yâ'sı vahdetdir. *Hikâyet*, mef'ûl-i sânîsi. *Hirîdî*, hikâye-i hâl mâzî, satın alırdı demek. *Hîzum*, hâ'nın kesri ve zâ'nın zammıyla odundur ve mef'ûl-i sarîhi ve *dervîş-ân*'a izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Be-hayf*, ğayr-i sarîhi, bunda zulüm ma'nâsınadır. *Dâdî*, hikâye-i mâzî. *Tuvân-ger*, zengîn ve mef'ûl-i sarîhi. *Ân*, edât-ı cem'. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be-tarh*, ğayr-i sarîhi. *Be*, harf-i te'kîd. *Guzeşt*, fi'l-i mâzî. *Sâhib-dilî*, fâ'ili. *Berû*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi, aslı *ber-û*'dur. *U goft*, guzeşt'e ma'tûfdur. *Mâr*, yılan. *Ye*, hitâb. *Tû*, zamîr-i hitâb ve *mârî tû* ihbâr ve inşâya muhtemeldir. *Ki*, harf-i ta'lîl veyâ beyân. *Be*, harf-i istikbâl. *Bînî* ve *Zenî*, dîden ve zeden masdarlarından fi'l-i muzâri' muhâtablardır, görürsün ve sokarsın demek. *Yâ*, harf-i 'âtıfe, 'Arabîde *ev* lafzı gibi ma'nâ-yı terdîd ifâde eder. *Bûm*, baykuş, takdîri *yâ bûmî tû ki*'dir. *Nişînî*, nişesten masdarından fi'l-i muzâri' muhâtab, otursun demek.

[146] *... bekenî*

... koparırsın ya'nî harâb edersin.

Kıt'a:

Zûret er bîş mî-reved bâ-mâ

Bâ-Hudâvend-i ğayb-dân ne-reved

Zûr-mendî me-kon ber-ehl-i zemîn

Tâ du'âyî ber-âsmân ne-reved

Zûrun eğer ziyâde geçer ise bize, 'âlimu'l-ğayb olan Hudây'a gitmez. Zûr-bâzlık etme ashâb-ı zemîne, hattâ bir du'â taraf-ı âsumâna gitmeye.

Zalim ezîn sohen be-rencîd ve rûy ezû der-hem keşîd ve berû iltifâtî ne-kerd. Ehezethu'l-'izzetu bi'l-ismi.[20] *Tâ şebî ki âteş ez-matbah der-enbâr-i hîzumeş uftâd ve sâ'ir-i emlâkeş be-sûht ve ez-pister-i nerm ber-hâkister-i germeş...*

Zâlim bu kelâmdan elemlendi ve yüzünü ondan buruşdurdu ve ona bir iltifât etmedi. Onu haml eyledi ğayret-i câhiliyye 'isyâna. Hattâ bir gece ki matbahdan âteş onun odun anbârına düşdü ve onun sâ'ir emlâkını yakdı ve yumuşak döşekden onu sıcak küle...

***

Bekenî, kenden masdarından fi'l-i muzâri' muhâtab, harâb edersin demek. *Zûr*, kuvvet. *Te*, hitâb. *Er*, eger'den muhaffef. *Mî-reved*, fi'l-i muzâri' hâl, gitmek ve vâki' olmak meyânında müşterekdir. *Bâ*, harf-i sıla. *Mâ*, zamîr mütekellim-i ma'a'l-ğayrî. *Bâ*, harf-i sıla. *Hudâvend*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ğayb-dân*, 'âlim'ul-ğayb ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Ne-reved*, reften masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, iştirâk üzere gitmez ve vâki' olma demek. *Zûr-mend*, terkîb-i nisbî, zûrlu demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Me-kon*, nehy-i hâzır, eyleme demek. *Ber*, harf-i sıla. *Ehl-i zemîn*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Du'âyî*, yâ'sı harf-i tenkîr. *Ber*, harf-i sıla. *Âsmân*, sîn'in sükûnuyla gök. *Ne-reved*, gitmeye ve vâki' olmaya demek. *Zâlim*, ism-i fâ'il. *Ezîn sohen*, murâd zikr edilen beyitler ma'nâsıdır. *Be*, te'kîd. *Rencîd*, fi'l-i mâzî. *Rûy*, yüz. *Ezû*, ez-û takdîrindedir. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Û*, sâhib-dil'e râci'. *Ehezethu*, fi'l-i mâzî mü'ennes ve zamîr mef'ûlü olduğu gibi Ahnes b. Şerîk nâm münâfıka râci'. *El-'izzetu*, fâ'ili ve 'izzet ğayret-i câhiliyye. *Bâ*, 'alâ ma'nâsına. *El-ismi*, hemze'nin kesri ve sâ'nın sükûnuyla günâh demek. *Tâ*, intihâ-ı ğâyet içindir. *Şebî*, yâ'sı vahdetdir. *Ki*, harf-i râbıta. *Âteş*, mübtedâ. *Matbah*, feteha bâbından ism-i mekân. *Der*, harf-i sıla. *Enbâr-i hîzum*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şin*, zâlim'e râci'. *Uftâd*, fi'l-i mâzî. *Sâ'ir*, bunda cem' ma'nâsına. *Emlâk*, mülkün cem'i. *Be*, harf-i te'kîd. *Sûht*, fi'l-i mâzî,

[20] el-Bakara 2/206.

masdarı sûhten gelir, fâ‘ili âteş’e ‘â’id. *Ez*, beyâniyye. *Pister*, bâ-ı ‘Acem’in kesri ve sîn’in sükûnu ve tâ’nın fethiyle döşekdir, izâfeti mevsûfun sıfatınadır. *Nerm*, nûn’un fethi ile yumuşak demek. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Hâkister*, hâ’ı mu‘cemenin fethi ve kâf-ı ‘Arab’ın kesri ve sîn’in sükûnu ve tâ’nın fethiyle odun vesâ’ire, germ’e izâfeti mevsûfun sıfatınadır. *Germ*, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle sıcak demek. *Şin*, zâlim’e râci‘.

[147] *... nişând. İttifâken hemân sâhib-dil berû beguzeşt, şenîdeş ki bâ-yâr-ân-i hod hemî-goft: Ne-dânem ki în âteş ez-koca der-serây-i men uftâd? Goft: Ez-dûd-i dil-i dervîş-ân.*

... oturtdu. Râstgele ol sâhib-dil onun yanından geçdi, onu işitdi ki kendi refîklerine söylerdi: Bilmem ki bu âteş nereden benim sarâyıma düşdü? Dedi: Dervîşlerin gönlü dumanı âteşinden.

Kıt‘a:

Hazer kon zi-dûd-i derûn-hâ-yi rîş
Ki rîş-i derûn ‘âkibet ser koned

Be-hem ber-me-kon tâ tuvânî dilî
Ki âhî cihânî be-hem ber-koned

Sakın mecrûh kalblerin âhı dumanından, zîrâ kalb yarası encâm uç verir. Perîşân etme sen muktedir oldukça bir kalbi, zîrâ bir âh bir cihânı zîr ü zeber eder.

Hikâyet

Ber tâc-i Keyhusrev nuvişte bûd:

Keyhüsrev’in tâcı üzerinde yazılmışıdı:

Kıt‘a:

Çi sâlhâ-yi fîrâvân u ‘omrhâ-yi derâz

Nice çok yıllar ve nice uzun müddetler.

***

Nişând, fi‘l-i mâzîdir, nasb etdi demek. *İttifâken*, tesâdüfen demek. *Hemân*, hem ile ân’dan mürekkeb. *Ber*, ‘ind ma‘nâsına. *Û*, zâlim’e râci‘. *Beguzeşt*, fi‘l-i mâzî. *Hemî-goft*, hikâye-i mâzî ve hâ harf-i te’kîddir. *Ne-dânem*, nefy-i istikbâl mütekellim, lâ-a‘rifu ma‘nâsına. *În*, ism-i işâret. *Âteş*, müşârün-ileyhi. *Kocâ*, edât-ı istifhâm. *Der*, harf-i sıla. *Serây-i men*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Uftâd* ve *Goft*, fi‘l-i mâzîlerdir. *Ez*, min ma‘nâsına. *Dûd*, duman, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dil*, gönül. *Dervîş-ân*, dervîş’in

cem‘i. *Kon*, emr-i hâzır. *Hazer*, hâ’nın ve zâl’ın fethalarıyla ictinâbdır ve mef‘ûl. *Zi*, ez’den muhaffef. *Dûd*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Derûnhâ-yi*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Rîş*, râ’nın kesriyle bunda mecrûh demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Rîş-i derûn*, bunda murâd yaralı kalb demek. *Ser koned*, uç gösterir demek. *Be-hem ber-me-kon*, bî-huzûr eyleme demekdir. *Tâ*, mâdem ma‘nâsına. *Tuvânî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Dil*, gönül. *Ye*, vahdet. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Âhî*, yâ’sı vahdetdir. *Ber-koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Cihânî*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-hem*, ğayr-i sarîhidir. *Keyhusrev*, Siyâvuş’un oğludur ve Siyâvuş da Efrâsyâb'ın oğludur, tercüme-i hâlleri Firdevsî’ni Şâhnâme’sindedir. *Nuvişte bûd*, ism-i mef‘ûl, zîrâ Fârisîde ism-i mef‘ûl ef‘âl-i ‘âmmenin biriyle müsta‘meldir. *Çi*, bunda mübâlağa ifâde eder. *Sâl*, sene. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Ye*, izâfiyye ve izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Firâvân*, çok ma‘nâsına. *‘Omr*, zamân ve müddet. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Ye*, izâfiyye. *Derâz*, uzun.

[148] *Ki halk ber-ser-i mâ ber-zemîn be-hâhed reft*

Çunân ki dest-be-dest âmedest mulk be-mâ
Be-dest-hâ-yi diger hem-çunîn behâhed reft

Zîrâ mahlûk başımız üzere yer üzerinde gidecekdir. Şöyle ki elden ele gelmişdir saltanat bize, dîgerlerin ellerine böyle gidecekdir.

Hikâyet:

Yekî der-san‘at-i kuştî-gîrî be-ser âmede bûd. Sîsad u şast bend-i fâhir derîn ‘alem dânistî ve her rûz be-nev‘î kuşten giriftî. Meger kûşe-i hâtireş bâ-cemâl-i yekî ez-şâkird-ân meylî dâşt. Sîsad u pencâh u nuh bendeş der-âmûht, meger yek bend ki...

Biri güreş tutmak san‘atında ğâyete gelmiş idi. Üçyüz altmış iftihâra şâyân oyun bu ‘alemde bilirdi ve her gün bir nev‘ güreşle tutardı. Ola ki onun kalbinde birinin cemâline şâkirdlerden muhabbeti tutardı. Üçyüz elli dokuz oyunu şâkirde öğretdi, illâ bir oyunu ki...

***

Ki, beyâniye. *Halk*, mübtedâ. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Ser-i mâ*, lâmiyye. *Zemîn*, arz. *Behâhed reft*, fi‘l-i müstakbel, *ber-ser-i mâ* ve *ber-zemîn* mef‘ûl-i ğayr-i sarîhleri ve cümle-i fi‘liyye haber-i mübtedâdır. *Çunân*, ancılayın. *Ki*, beyâniyye. *Âmedest*, aslı âmede est olup li-ecli’z-zarûre hâ-ı resmiyye ile hemze-i müctelibe hazf edilmişdir. *Mulk*, âmede’nin fâ‘ili. *Be-mâ*, mef‘ûlü. *Be*, harf-i sıla. *Desthâ-yi diger*, lâmiyye.

San‘at, izâfet-i beyâniyye. *Kuştî*, yâ-ı asliyye ile güreş ve *kuştî-gîr* vasf-ı terkîbî. *Ye*, masdariyye. *Be*, harf-i sıla. *Ser*, had ve ğâyet ma‘nâsına. *Âmede bûd*, mâzî-i ba‘îd. *Sîsad*, üçyüz. *Vav*, ‘âtıfe. *Şast*, altmış. *Bend*, bâ-ı ‘Arab’ın fethiyle güreşin her bir oyununa derler, izâfeti beyâniyye. *Fâhir*, bunda mu‘teber ve makbûl ma‘nâsına. *Derîn*, aslı *der-în*’dir. *‘Alem*, müşârün-ileyhi. *Dânistî* ve *Giriftî*, hikâye-i hâl mâzîlerdir. *Meger*, bunda ke’enne ma‘nâsına. *Kûşe-i hâtir*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Şin*, yekî’ye râci‘. *Bâ*, harf-i sıla. *Cemâl-i yekî*, lâmiyye. *Ez*, min, beyâniyye ma‘nâsına. *Şâkirdân*, şâkird’in cem‘i. *Meylî*, yâ’sı tenkîr. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî hikâye-i hâl mâzî, tutardı demek. *Sîsad*, üçyüz. *Pencâh*, bâ-ı ‘Acem’in fethi ve nûn’un sükûnuyla elli demek. *Nuh*, nûn’un zammı ve hâ-ı asliyye ile dokuz demek, a‘dâd-ı mürekkebe-i ‘Arabiyyede âhâd ve ‘aşerât ve mi’ât, bunun ‘aksine tis‘aten ve hamsîn ve selâsu-mi’etin denir, kâ‘ide-i hisâb-i ‘Arabî tercümesidir. *Bendeş*, zamîr şakird’e râci‘ ve temyîz-i ‘adeddir. *Der*, harf. *Âmûht*, fi‘l-i mâzî, bunda müte‘addîdir, öğretdi demek, fâ‘ili üstâd’a râci‘, *sîsad* ma‘tûfâtıyla berâber mef‘ûlü. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Yek bend*, müstesnâ. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat.

[149] *... der-ta‘lîm-i ân def‘ endâhtî ve tehâvun kerdî. Fi’l-cumle peser der-san‘at u kuvvet be-ser âmed ve kesî-râ bâ-û imkân-i mukâvemet ne-bûdî, tâ be-haddî ki pîş-i sultân goft: Ustâd-râ fazîletî ki ber-menest ez-rûy-i bozorgîst u hakk-i terbiyet ve illâ be-kuvvet ezû kem-ter nîstem ve be-san‘at bâ-û berâberem.*

Melik-râ în terk-i edeb ez-vey pesendîde neyâmed, befermûd tâ musâra‘at konend. Makâmî muttesi‘ mu‘ayyen kerdend, erkân-i devlet ve a‘yân-i memleket...

... onu ta‘lîmde ihmâl ederdi ve tekâsül ederdi. Hâsıl-ı kelâm şâkird güreş ve kuvvetde ğâyete geldi ve bir kimsenin şâkirdle mukâbeleye imkânı olmazdı, ol ğâyete değin ki melik huzûrunda dedi: Üstâdımın bir meziyyeti ki üzerimdedir büyüklük yüzündendir ve hukûk-i terbiye cihetindendir ve yohsa kuvvetde ondan eksik değilim ve san‘atda onun ile berâberim.

Pâdişâha bu terk-i edeb ondan makbûl gelmedi, emir eyledi tâ kim güreşeler. Bir geniş mahall ta‘yîn eylediler, vüzerâ ve vücûh-i belde...

***

Der, zarfiyye. *Ta‘lîm-i ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Def‘*, masdardır gidermek ma‘nâsına. *Endâhtî*, hikâye-i mâzî, bunda eylerdi ma‘nâsına. *Ve tehâvun kerdi*, def‘ üzerine ma‘tûfdur. *Peser*, mezkûr *şâkird* murâd ve *âmed*’in fâ‘ili. *Be-ser*,

mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Der-san‘at*, zarfı veyâ *peser* mübtedâ *âmed* cümlesi haberdir. *Kesî*, yâ vahdet. *Râ*, harf-i tahsîs. *Bâ-û*, peser’e râci‘. *İmkân*, masdar, izâfeti mef‘ûlüne. *Mukâvemet*, masdardır karşı koymak ma‘nâsına. *Ne-bûdî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Tâ*, hattâ ma‘nâsına. *Be*, harf-i sıla. *Haddî*, yâ’sı vahdetdir. *Ki*, beyâniyye. *Pîş-i sultân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Ustâd-râ*, tahsîs. *Fazîlet*, ziyâdelik. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Men*, zamîr-i mütekellim. *-st*, edât-ı haber. *Ez*, beyâniye. *Rûy-i bozorgî* ve *Hakk-i terbiyet*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *İllâ*, edât-ı istisnâ. *Be-kuvvet*, bâ zarfiyyedir. *Ezû*, aslı ez-û’dur. *Terk-i edeb*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Ez*, beyâniyye. *Vey*, peser’e ‘â’id. *Pesendîde*, makbûl. *Neyâmed*, fi‘l-i mâzî-i menfî. *Be*, harf-i te’kîd. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Musâra‘at*, mufâ‘ale bâbından masdardır güreşmek ma‘nâsına, kâ‘ide-i Fârisî üzere tâ tavîl yazılır. *Muttesi‘*, ism-i fâ‘il ve *makâm*’ın sıfatı. *Mu‘ayyen*, masdar-ı mîmîdir, ta‘yîn ma‘nâsına. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Erkân-i devlet*, vüzerâ murâd. *A‘yân-i memleket*, vücûh-i beldeden ‘ibâretdir ma‘nâ-yı mecâzî üzere.

[150] *... hâzır şodend. Peser çun pîl-i mest der-âmed, be-sadematî eger kûh-i âhenîn bûdî ez-cây ber-kenedî. Ustâd dânist ki cevân ezû be-kuvvet berterest. Bedân bend-i ğarîb ki ez-vey nihân dâşte bûd bâ-vey der-âvîht. Cevân def‘-i ân ne-dânist. Ustâd be-do dest ez-zemîn ber-dâşt ve ber-bâlâ-yi ser bord ve ber-zemîn zed. Ğirîv ez-halk ber-hâst. Melik fermûd tâ ustâd-râ hil‘at u ni‘met dâdend ve peser-râ zecr u melâmet kerkend ki...*

... hâzır oldular. Çocuk azğın fil gibi geldi, bir şiddetle ki eğer demirden dağ olsaydı yerden koparır idi. Üstâd bildi ki şâkird kuvvetde kendinden daha ziyâdedir. Ol ‘acîb oyun ile ki ondan gizlemişidi onunla yapışdı. Şâkird onun def‘ini bilmedi. Üstâdı iki eliyle yerden kaldırdı ve bâşı üzere iletdi ve yere urdu. Feryâd halkdan kalkdı. Pâdişâh emir eyledi hattâ üstâdına libâs-ı fâhire ve ni‘met verdiler ve şâkirde zecr ve levm eylediler ki...

***

Hâzır, ism-i fâ‘il. *Şodend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Peser*, murâd şâkird. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Pîl-i mest*, izâfet-i beyâniyye. *Der*, harf-i te’kîd. *Âmed*, fi‘l-i mâzî. *Be*, harf-i musâhabet. *Sademat*, gövde ile tutunmak ma‘nâsına ise de bunda heybet ve ‘azamet murâddır. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Kûh*, dağ, izâfeti beyâniyye. *Âhenîn*, terkîb-i nisbî ve demir demek. *Ez*, beyâniyye. *Cây*, mahall. *Ber*, harf-i te’kîd. *Kendî*,

kâf-ı ‘Arab’ın fethiyle hikâye-i mâzi, koparırdı demek. *Dânist*, fi‘l-i mâzî. *Ustâd*, fâ‘ili. *Ki*, beyâniyye. *Cevân*, şâkird murâd. *Ezû*, aslı ez-û’dur. *Ber-ter*, a‘lâ ma‘nâsına. *-st*, edât-ı haber. *Bedân*, aslı bâ-ân’dır. *Bend*, oyun, izâfeti beyâniyye. *Ğarîb*, ‘acîb. *Ki*, harf-i râbıta. *Ez*, min ma‘nâsına. *Vey*, şâkird’e râci‘. *Nihân*, gizli. *Dâşte bûd*, fi‘l-i mâzî ba‘id. *Âvîht*, fi‘l-i mâzî, bunda yapışdı demek. *Cevân*, şâkird ve mübtedâ. *Def‘*, masdar. *Ne-dânnest*, mâzî-i menfî, cümlesi haberdir. *Bâlâ-yi ser*, baş üstü demek. *Bord*, fi‘l-i mâzî fâ‘ili ustâd. *Zemîn*, yer. *Zed*, urdu ma‘nâsına fi‘l-i mâzî. *Ğirîv*, feryâd ma‘nâsına ism-i masdar. *Halk*, masdar bima‘nâ ism-i mef‘ûl, orada tecemmu‘ eden kesân murâddır, zikr-i ‘âmm ve irâde-i hâss tarîkiyle. *Ber-hâst*, fi‘l-i mâzî. *Melik*, fâ‘ili. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Ustâd*, mu‘allim. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hil‘at*, libâs-ı fâhire. *U ni‘met*, ona ma‘tûf. *Dâdend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Ve peser-râ*, ustâd-râ üzerine ma‘tûf. *Zecr*, ‘itâb. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Melâmet*, levm. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî cem‘.

[151] *... bâ-perverende-i hîş da‘vâ-yi mukâvemet kerdî ve be-ser ne-berdî. Goft: Ey hudâvend! Ustâd be-zûr u kuvvet ber-men dest neyâft, belki der-‘ilm-i kuştî dakîke’i mânde bûd ki ez-men dirîğ hemî-dâşt, imrûz bedân dakîke bermen dest yâft. Ustâd goft: Ez-behr-i çunîn rûz nigeh mî-dâştem ki hukemâ gofte’end:*

Dûst-râ çendân kuvvet me-dih ki eger duşmenî koned, be-tuvâned. Ne-şenîde’i ki çi goft ân ki ez-perverde-i hod cefâ dîd?

... kendi velî-ni‘metin ile mukâbele da‘vâsını etdin ve ğayete iletmedin. Dedi: Ey melik! Üstâdım zûr ve kuvvetle bana muzaffer olmadı, belki pehlivanlık ‘ilminde bir oyun kalmış idi ki benden esirgerdi, bugün ol oyun ile bana muzafer oldu. Üstâdı dedi: Bu misillü günler için hıfz ederdim, zîrâ ‘ukalâ demişlerdir:

Dosta ol kadar kuvvet verme ki eğer düşmanlık eder ise ‘adâvete kâdir ola. İşitmedin mi ki ne söyledi ol kimse ki kendi şâkirdinden cefâ gördü?

Kıt‘a:

Yâ vefâ hod ne-bûd der-‘âlem

Yâ meger kes derîn zemâne ne-kerd

Kes...

Yâ vefâ tahkîk yoğidi cihânda, yâ ke’ennehu kimse bu zamânda etmedi. Kimse...

***

Bâ, harf-i musâhabet. *Perverend*, ism-i fâ‘il, mürebbî demek, *hîş*’e izâfeti lâmiyye. *Da‘vâ-yi mukâvemet*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Kerdî*, fi‘l-i mâzî muhâtab. *Be-ser*, ne-berdî’nin mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Goft*, fâ‘ili şâkird’dir. *Ey*, nidâ. *Hudâvend*, münâdî. *Ustâd*, mübtedâ. *Neyâft*, haberi. *Dest*, haberin mef‘ûl-i sarîhi. *Be-zûr u kuvvet*, ğayr-i sarîhi. *Mânde bûd*, hikâye-i mâzî fi’l-mâzî. *Dakîke’i*, fâ‘ili ve murâd bir oyundur. *Der-‘ilm-i kuştî*, zarfı. *Ki*, beyâniyye. *Hemî-dâşt*, hikâye-i mâzî. *Dirîğ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-men*, ğayr-i sarîhi. *Dest*, zarfı. *Nigeh*, hıfz. *Mî-dâştem*, hikâye-i fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Me-dih*, mîm’in fethiyle nehy-i hâzır. *Dûst-râ*, mef‘ûl-i sarîh-i evveli. *Kuvvet*, sânîsi. *Eger*, edât-ı şart. *Duşmen*, yâ’sı masdariyye. *Tuvâned*, fi‘l-i muzâri‘ fâ‘ili dûst’a râci‘. *Ne-şenîde’i*, fi‘l-i mazî-i naklî-i menfî muhâtab. *Ki*, harfi beyâniyye. *Çi*, istifhâmiyye. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Ân ki*, ân kes ki takdîrinde. *Dîd*, fi‘l-i mâzî. *Cefâ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-perverde-i hod*, ğayr-i sarîhi. *Yâ*, bunda ammâ ma‘nâsına. *Hod*, edât-ı te’kîd. *Ne-bûd*, fi‘l- mâzî-i menfî. *Der-‘âlem*, zarfı. *Yâ*, harf-i ‘atf. *Meger*, ke’ennehu ma ‘nâsına ve te’kîd olmakda câ’izdir. *Kes*, mübtedâ. *Ne-kerd*, fi‘l-i mâzî-i menfî ve haber-i mübtedâdır. *Derîn zemâne*, zarf-ı zamâniyedir. *Kes*, mübtedâ.

[152] *... neyâmûht ‘ilm-i tîr ez-men*
Ki me-râ ‘âkibet nişâne ne-kerd

... öğrenmedi ok ‘ilmini benden, ki beni encâm nişân etmedi.

Hikâyet:

Yekî ez-vüzerâ pîş-i Zunnûn-i Mısrî kuddise sirruhu reft ve himmet hâst ki rûz u şeb be-hidmet-i sultân meşğûlem ve be-hayreş umîd-vârem ve ez-‘ukûbeteş tersân. Zunnûn be-girîst u goft: Ger men ez-Hudây Te‘âlâ çunîn tersîdem ki tû ez-sultân ez-cumle-i sıddîk-ân bûdemî.

Vezîrlerden biri Cenâb-ı Zünnûn-ı Mısrî’nin huzûruna gitdi ve himmet taleb eyledi ki gece ve gündüz pâdişâhın hidmetinde meşğûlüm ve onun hayrına ümîdliyim ve onun ‘azâbından korkucuyum. Zünnûn-ı Mısrî ağladı ve dedi: Eğer ben Allah Te‘âlâ’dan böyle korkaydım ki sen melikden korkduğun gibi sâdıklar silkinden olurdum.

Kıt‘a:

Ger ne-bûdî umîd-i râhat u renc
Pây-i dervîş ber-felek bûdî

V'er vezîr ez-Hudâ be-tersîdî

Eğer olmasaydı râhat ve meşakkat ümîdi, dervîşin ayağı felek üzere olurdu. Ve eğer vezîr Hudâ'dan korkaydı.

***

Neyâmûht, fi'l-i mâzî-i menfî. *'İlm-i tîr*, izâfeti lâmiyye ve mef'ûl-i sarîhi. *Ez-men*, ğayr-i sarîhi ve cümle-i fi'liyye haberdir. *Ne-kerd*, fi'l-i mâzî-i menfî. *Me-râ*, mef'ûl-i evveli. *Nişâne*, sânîsi. '*Âkibet*, encâm ma'nâsına. *Yek*, bir. *Ye*, tenkîr. *Ez*, beyâniyye. *Vuzerâ*, vezîr'in cem'i. *Pîş*, zarf. *Zunnûn*, evliyâ-ı kirâmdan bir zâtın lakabıdır ve ism-i 'âlîleri Sevbân ve künyesi Ebu'l-Feyz'dir. *Reft*, fi'l-i mâzî. *Himmet*, masdar. *Hâst*, fi'l-i mâzî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Rûz*, gündüz. *Şeb*, gece. *Umîd-vâr*, terkîb-i nisbî. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *'Ukûbet*, masdar ve fâ'iline muzâfdır. *Şin*, sultân'a 'â'id. *Tersân*, tersîden masdarından sıfat-ı müşebbehe, takdîri *tersânem*'dir. *Girîst* ve *Goft*, fi'l-i mâzîlerdir. *Ger*, şartiyye. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Tersîdemî*, hikâye-i fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Cumle*, bölükdür. *Sıddîkân*, sıddîk'in cem'i. *Bûdemî*, hikâye-i fi'l mâzî mütekellim vahde. *Ger*, edât-ı şart. *Ne-bûdî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Umîd-i râhat*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *U renc*, ona ma'tûf. *Pây*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dervîş*, 'âbid ve zâhid demek ve *bûdî* kelimesinin fâ'ili. *Ber-felek*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve cümle-i fi'liyye cezâ vâki'dir. *V'er*, ve eger'den muhaffefdir. *Be*, harf-i te'kîd. *Tersîdî*, hikâye-i mâzî. *Vezîr*, fâ'ili. *Ez-Hudâ*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi, *ez* min ma'nâsına, çünkü havf lafzı min ile sılalanır.

[153] *Ân-çunân k'ez-melik melek bûdî*

Melikden korkduğu gibi melek olurdu. Ya'nî sûreten insân ve ma'nen melek olurdu.

Hikâyet:

Pâdişâhî be-koşten-i bî-gunâhî fermân dâd. Goft: Ey melik! Be-mûcib-i hişmî ki tu-râ ber-menest âzâr-i hod me-cûy. Goft: Çi gûne? Goft: În 'ukûbet be-yek-nefes ber-men âred ve beze-i ân ber-tû câvîd bemâned.

Bir pâdişâh bir günâhsızı katle emir verdi. Dedi: Ey pâdişâh! Bir ğazaba sebeb ki senin benim üzerimedir kendi incinmeni taleb etme. Pâdişâh dedi: Nasıl? Mazlûm dedi: Bu 'azâb bir nefesde benim üzerime gelir ve onun günâhı senin üzerinde ebedî kalır. Ya'nî hakk-ı 'ibâd tövbe ile sâkıt olmaz.

Rubâ‘î:

Devrân-i bekâ çu bâd-i sahrâ beguzeşt

Telhî u hoşî u zişt u zîbâ beguzeşt

Pindâşt sitem-ger ki...

Zamân-ı hayât sahrâ rüzgârı gibi mürûr eyledi, acılık ve güzellik ve çirkînlik ve yaraşıklılık geçdi. Zann eyledi zâlim ki...

***

K'ez, aslı ki ez'dir. *Bûdî*, hikâye-i mâzî ve burada sâra ma‘nâsına olduğu için vezîr'e râci‘. *Melek*, haberi. *Pâdişâhî*, yâ harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Koşten*, masdar, *bî-gunâh*'a izâfeti izâfet-i lâmiyyedir, zîrâ takdîri *şahs-i bî-gunâh*'dır. *Ye*, harf-i vahdet. *Fermân*, dâd'ın mef‘ûlü. *Goft*, fâ‘ili *bî-gunâh*'a râci‘. *Ey*, nidâ. *Melik*, münâdî. *Be*, harf-i musâhabet. *Mûcib*, cîm'in feth u kesriyle muktezî ve sebeb ma‘nâsına izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hişmî*, yâ'sı harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Tu-râ*, râ harfi tahsîs ifâde eder, senin demek. *Âzâr*, incinme ma‘nâsına *hod*'a izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Me-cûy*, nehy-i hâzır. *'Ukûbet*, ‘azâbdır. *Be*, zarfiyye. *Yek*, bir. *Nefes*, bunda sâ‘at ma‘nâsına. *Beze-i*, bâ'nın fethiyle günah, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ân*, ‘ukûbet'e işâretdir. *Ber-tû*, ‘aleyk ma‘nâsına. *Câvîd*, ebedî. *Be*, harf-i istikbâl. *Mâned*, fi‘l-i muzâri‘. *Devrân-i bekâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *bekâ* hayâtdır. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Bâd*, yel, *sahrâ*'ya izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *sahrâ*'ya tahsîs li-ecli'z-zarûredir ve el-enfüs bâd-ı serî‘-ul-mürûrdur. *Be*, harf-i te'kîd. *Guzeşt*, fi‘l-i mâzî, bunda müstakbel menziline tenzîl edilmişdir. *Telh*, acı. *Hoş*, bunda lezzetdir. *Zişt*, çirkîn. *Zîbâ*, bunda hûb ve âhirlerindeki yâ'lar masdariyyedir. *Pindâşt*, fi‘l-i mâzî, zann eyledi ma‘nâsına. *Sitem-ger*, terkîb-i fâ‘ilî, zîrâ *ger* edât-ı ism-i fâ‘ildir, zâlim ma‘nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, fi‘l-i muzâri‘i ğayr-i kıyâs üzere koned gelir.

[154] *... sitem ber-mâ kerd*

Der gerden-i û be-mând u ber-mâ be-guzeşt

... zulmü bize eyledi, onun boynunda kaldı ve bizim üzerimizden geçdi.

Melik-râ nasîhat-i û sûd-mend âmed ve ez-ser-i hûn-i û der-guzeşt.

Pâdişâha onun nasîhatı fâ'ideli geldi ve onun kanı sevdâsından geçdi.

Hikâyet:

Vuzerâ-yi Nûşîrevân der-muhimmî ez-mesâlih-i memleket endîşe mî-kerdend ve her yekî ber-vefk-i dâniş-i hod re'yî mî-zed. Melik nîz hem-çunîn endîşe mî-kerd.

Bozorc-mehr-râ re'y-i melik ihtiyâr uftâd. Vezîr-ân dersır goftendeş: Re'y-i melik-râ çi meziyyet dîdî...

Nûşîrevân'ın vezîrleri bir emr-i mu'tenâda memleket muslihlerinden fikir eylerlerdi ve her biri kendi bildiğinin muvâfıkı üzere bir re'y vururdu. Pâdişâh dahi böylece tefekkür ederdi. Bozorc-mehr'e melikin re'yi ihtiyâr vâki' oldu. Vezîrler hafiyen ona dediler: Melikin re'yinin ne meziyyetini gördün...

***

Sitem, mef'ûl-i sarîhi. *Ber-mâ*, ğayr-i sarîhi. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Gerden*, boyun, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Û*, zâlim'e râci'. *Be-mând*, fâ'ili sitem'e râci'. *Guzeşt*, fi'l-i mâzî. *Ber-mâ*, ona müte'allik. *Âmed*, fi'l-i mâzî. *Nasîhat-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve fâ'ili. *Melik-râ*, mef'ûlü. *Sûd-mend*, terkîb-i nisbî, fâ'ideli demek ve nasîhat'den hâl vâki'dir. *Der*, harf-i te'kîd. *Guzeşt*, fi'l-i mâzî. *Ez-ser-i hûn-i û*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve *guzeşt*'in fâ'ili *melik*'e râci' ve cümle-i fi'liyye *âmed* cümlesine ma'tûfdur. *Vuzerâ-yi Nûşîrevân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Muhimm*, zarûrî. *Ye*, harf-i vahdet. *Mesâlih*, maslahat kelimesinin cem'i, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Memleket*, şehir demek. *Endîşe*, fikir. *Mî-kerdend*, hikâye-i mâzî cem', eylerlerdi demek. *Her*, edât-ı sûr. *Yekî*, yâ'sı tenkîr içindir. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Vefk*, masdar, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dâneş*, ism-i masdar, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hod*, kendi. *Re'y*, fikir. *Ye*, harf-i vahdet. *Mî-zed*, hikâye-i fi'l-i mâzî, vururdu demek. *Melik nîz*, melik dahi demek. *Hem*, edât-ı mukârenet. *Çunîn*, vuzerâ gibi demek. *Mî-kerd*, hikâye-i mâzî, fâ'ili melikdir. *Endîşe*, mef'ûlü. *Bozorc-mehr*, vuzerâ-ı Nûşîrevân'dan kemâlât-ı 'ilmiyye ve 'akliyyeyi câmi' edip ve erib bir zât imiş. *Râ*, harf-i sıla. *Re'y-i melik*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Uftâd*, fi'l-i mâzî. *Vezîr-ân*, mübtedâ. *Sır*, gizli. *Gotend*, fâ'ili vuzerâ'ya râci'. *Şin*, bozorc-mehr'e 'â'id. *Meziyyet*, mîm'in fethi ve zâ'nın kesri ve yâ'nın teşdîd ve fethiyle bir masdardır ki fi'ili müsta'mel değildir, ziyâdelik demek. *Dîdî*, fi'l-i mâzî muhâtab, muzâri'i bîned gelir.

[155] *... ber-fikr-i çendîn hakîm? Goft: Be-mûcib-i ân ki encâm-i kâr ma'lûm nîst ve re'y-i hem-ginân der-meşiyyet-i Hudâst ki sevâb âyed yâ hatâ. Pes muvâfakat-i re'y-i melik evlâterest, tâ eger hilâf-i sevâb âyed be-'illet-i mutâba'at-i û ez-mu'âtebet-i û îmin bâşîm.*

... bu kadar hakîmin fikri üzere? Bozorc-mehr dedi: Ol sebebe binâ'en ki işin sonu ma'lûm değildir ve cümlesinin re'yi Hudâ'nın irâde ve meşiyyetine menûtdur ki

doğru gelir yâ hatâ gelir. Bu sûretde melikin re'yine muvâfakat daha evlâdır, hattâ eğer doğrunun 'aksi gelir ise re'y-i melike tabi'iyyet sebebiyle onun 'azâbından emîn oluruz.

Mesnevî:

Hilâf-i re'y-i sultân re'y custen
Be-hûn-i hîş bâşed dest şosten

Eger hod rûz-râ gûyed şebest în
Be-bâyed goften înek Mâh u Pervîn

Sultânın re'yinin hilâfına re'y aramak, kendi kanıyla olur el yıkamak. Eğer gündüze sultân der ise bu gecedir, söylemek gerekdir işde Ay ve Ülker Yıldızı.

***

Ber, harf-i isti'lâ. *Fikr*, masdar. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *În*, yâ nisbet ve nûn te'kîd-i nisbet. *Goft*, fi'l-i mâzî, fâ'ili bozorc-mehr'dir. *Encâm-i kâr*, izâfeti lâmiyye ve mübtedâ. *Ma'lûm nîst*, haberi ve cümlesi makûl-i kavldir. *Re'y-i hem-ginân*, izâfeti lâmiyye ve mübtedâ ve hem-ginân hâ'nın fethi ve mîm'in sükûnu ve kâf-ı 'Acem'in kesriyle cem' ma'nâsına isim. *Der*, zarfiyye. *Meşiyyet*, irâdât ma'nâsına masdar-ı mîmî ve Hudây'a izâfeti lâmiyye ve cümle-i zarfiyye haberdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sevâb*, hatânın nakîzidir. *Pes*, fâ-ı cezâ'iyye ma'nâsına. *Muvâfık-i re'y-i melik*, mübtedâ. *Evlâterest*, haberi. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Hilâf-i sevâb*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *Âyed*, fi'l-i muzâri'. *Be*, musâhabet. *'İllet-i mutâba'at-i û*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *Ez*, beyâniyye. *Mu'âtebet-i û*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Îmin*, hemze ve mîm'in kesri ve yâ'nın sükûnuyla emîn ma'nâsına. *Bâşîm*, fi'l-i muzâri' mütekellim-i ma'a'l-ğayrdır, oluruz demek. *Hilâf-i re'y-i sultân*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Custen*, masdar. *Re'y*, mef'ûl. *Be*, harf-i musâhabet. *Hûn*, kan, hîş'e izâfeti lâmiyye. *Şosten*, masdar. *Dest*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-hûn*, ğayr-i sarîhi. *Bâşed*, fi'l-i muzâri'. *Eger*, edât-ı şart. *Hod*, edât-ı te'kîd. *Gûyed*, fi'l-i muzâri'. *Rûz-râ*, mef'ûl-i sarîhi. *Şeb*, mef'ûl-i sânîsi. *În*, şeb'e işâretdir. *Be*, harf-i istikbâl. *Bâyed*, bâyesten masdarından fi'l-i muzâri'. *Eynek*, işde demek. *Pervîn*, Ülker Yıldızı, 'Arab Süreyyâ der.

[156] Hikâyet:

Şeyyâdî gîsuvân ber-tâft ki men 'Alevî'em ve bâ-kâfile-i Hicâz be-şehr der-âmed ki ez-hac mî-âyem ve kasîde'i pîş-i melik berd ki men gofte'em. Yekî ez-nudemâ-

i melik der-ân sâl ez-sefer âmede bûd, goft: Men û-râ der-'îd-i adhâ der-Basra dîdem, hâcî çi gûne bâşed? Ve dîgerî goft: Pedereş Nasrânî bûd der-Malâtya, 'Alevî çi gûne bâşed? Ve şi'reş der-dîvân-i Enverî yâftend. Melik fermûd tâ be-zenendeş ve nefy konend ki çendîn durûğ çerâ goftî? Goft: Ey hudâvend-i rûy-i zemîn! Sohenî dîger be-gûyem, eger râst ne-bâşed be-her 'ukûbet ki...

Bir kezzâb saçlarını bükdü ki Cenâb-ı 'Alî'nin evlâdındanım ve Hicâz kâfilesiyle şehre dâhil oldu ki hacdan gelirim ve melikin huzûruna bir kasîde takdîm eyledi ki ben söyledim. Biri melikin musâhiblerinden ol senede seferden gelmişidi, dedi: Ben onu kurbân bayramında Basra'da gördüm, hacı nasıl olur? Ve diğer bir kimse dahi dedi: Onun pederi Rûm idi Malatya'da, evlâd-ı 'Alî'den ne vechile olur? Ve onun şi'rini Enverî dîvânında bildiler. Pâdişâh buyurdu tâ kim ona uralar e nefy edeler, zîrâ bu kadar yalanı niçin söyledin? Kezzâb dedi: Ey rûy-i arzın şâhı! Diğer bir söz söyleyeyim, eğer doğru olmaz ise her bir 'azâb ki...

***

Şeyyâd, şîn'in fethi ve yâ-ı müşeddîde ile kezzâb demek. *Gîsuvân*, saç bölüklerine derler. *Ber-tâft*, fi'l-i mâzî urdu demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Men*, zamîr-i mütekellim. *'Alevî*, ism-i mensûb, Hazret-i 'Alî evlâdına derler. *Der*, harf-i te'kîd. *Âmed*, fi'l-i mâzî, fâ'ili şeyyâd'a râci'. *Bâ-kâfile-i Hicâz*, mef'ûl-i ğayr-i sarîh-i evveli. *Be-şehr*, sânîsi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mî-âyem*, fi'l-i muzâri' hâl mütekellim vahde. *Kasîde'i*, yâ vahdet, hemze tevessüldür. *Pîş*, zurûfdandır. *Berd*, fi'l-i mâzî. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Gofte'em*, fi'l-i mâzî-i naklî mütekellimdir. *Nudemâ'i*, nedîm'in cem'i. *Âmede bûd*, hikâyet'ul-mâzî fi'l-mâzî. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Û*, şeyyâd'a râci'. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *'Îd-i adhâ*, kurbân bayramına ıtlâk olunur. *Basra*, 'Arabistân'da bir şehrin ismi. *Dîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Pedereş*, zamîri şeyyâd'a 'â'id. *Malâtya*, bir şehrin ismi. *Enverî*, ma'rûf-ı fâzıl u mâhir bir şâ'irin mahlasıdır. *Yâftend*, fi'l-i mâzî cem'. *Melik*, fermûd'un fâ'ili. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Be-zenend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Şin*, zamîr. *Durûğ*, dâl'ın ve râ'nın zammeleriyle yalana derler. *Goftî*, fi'l-i mâzî muhâtab, söyledin demek. *Râst*, doğru.

[157] *... fermâyî sezâ-vârem. Melik goft: Ân çîst? Goft:*

... buyurursun lâyıkım. Pâdişâh dedi: Ol nedir? Yalancı dedi:

Kıt'a:

Ğarîbî geret mâst pîş âvered

Do peymâne âbest u yek çemçe dûğ

Ger ez-bende lağvî şenîdî me-renc

Cihân-dîde bisyâr-gûyed durûğ

Bir ğarîb eğer sana yoğurd önüne getirirse, iki ölçeği sudur ve bir çömçeği ayrandır. Eğer bu bendeden bir yalanı işitdin ise incinme, cihân gezmiş çok söyler yalanı.

Melik be-handîd u goft: Ezîn râst-ter sohen der-'omr-i hod ne-gofte'i. Be-fermûd tâ ân-çi me'mûl-i ûst muheyyâ dârend tâ be-dil-hoşî be-reved.

Pâdişâh güldü ve dedi: Bundan daha doğru sözü kendi 'ömründe duymamışsın. Buyurdu tâ kim ol şey' ki onun matlûbudur hâzır tutalar tâ kim gönül hoşluğuyla gide.

Hikâyet:

Âverde'end ki yekî ez-vuzerâ ber-zîr-dest-ân...

Rivâyet ederler ki vezîrlerden biri taht idâresinde olanlara...

***

Fermâyî, fi'l-i muzâri' muhâtab, buyurursun demek. *Sezâ-vâr*, terkîb-i nisbî. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Goft*, fâ'ili melik'e râci'. *Ân*, sohen-i dîger'e işâretdir ve mübtedâ. *Çîst*, haberi ve cümle-i ismiyye makûl-i kavldir. *Goft*, fi'l-i mâzî, fâ'ili şeyyâd'dır ve kıt'a-i âtiye makûl-i kavldir. *Ğarîbî*, yâ'sı vahdetdir. *Ger*, edât-ı şart. *Te*, hitâb. *Mâst*, sîn ve tâ'nın sükûnuyla yoğurd demek. *Pîş*, bâ-ı 'Acem'le ön. *Âvered*, fi'l-i muzâri'. *Peymâne*, ölçek. *Çemçe*, çamçak denilen zarfdır. *Dûğ*, ayrana derler. *Lağv*, lâm'ın fethi ve ğayn'ın sükûnuyla bunda yalandır. *Ye*, harf-i vahdet. *Şenîdî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Me-renc*, nehy-i hâzır ve fi'l-i lâzımdır. *Cihân-dîde*, vasf-ı terkîbî. *Bisyâr*, çok. *Gûyed*, fi'l-i muzâri', masdarı goften'dir. *Durûğ*, mef'ûlü. *Be*, harf-i te'kîd. *Handîd*, fi'l-i mâzî. *Melik*, fâ'ili. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Ezîn*, ez-în'den muhaffef. *Râst-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Sohen*, söz. *Hod*, kendi. *Ne-gofte'i*, fi'l-i mâzî-i naklî menfî muhâtab. *Be*, harf-i te'kîd. *Fermûd*, fi'l-i mâzî. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Ân-çi*, ol şey' demek. *Me'mûl*, ism-i mef'ûl. *Û*, zamîr. *-st*, edât-ı haber. *Muheyyâ*, ism-i mef'ûl, aslı mehmûz'dur tef'îl bâbından. *Dârend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Be*, harf-i musâhabet. *Dil-hoş*, vasf-ı terkîbî, memnûn demek. *Ye*, masdariyye. *Be-reved*, reften masdarından fi'l-i muzâri'. *Âverde'end*, fi'l-i mâzî-i naklî cem'. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Yekî*, yâ'sı harf-i

tenkîrdir. *Vuzerâ*, vezîr'in cem'i. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Zîr-dest*, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem' fukarâ murâddır.

[158] *... rahmet âverdî ve salâh-i hem-ginân custî. İttifâken be-hîtâb-i melik giriftâr âmed. Hem-ginân der-mûcib-i istihlâs-i û sa'y kerdend ve muvekkilân ber-vey der-mu'âkabeteş mulâtafat kerdendî ve bozorg-ân-i dîger der-sîret-i nîk-i û be-pâdişâh goftend tâ melik ez-ser-i hatâ-yi û der-guzeşt. Sâhib-dilî berîn hâl ittilâ' yâft u goft:*

... terahhum eylerdi ve cümlesinin fevzini taleb ederdi. Râstgele melikin 'itâbına mübtelâ oldu. Cümlesi onun sebeb-i halâsında ğayret eylediler, ona vekîl kılınanlar ona azâbda iltifât eylerlerdi ve diğer büyükler onun güzel gidişinde melike söylediler tâ kim melik onun hatâsı sevdâsından geçdi. Bir velî bu hâl üzere muttali' oldu ve dedi:

Kıt'a:

Tâ dil-i dûst-ân be-dest ârî
Bûstân-i peder furûhte bih

Pohten-i dîk nîk-hâhân râ
Her-çi raht-i serâst sûhte bih

Bâ-bed-endîş...

Tâ kim dostların gönlünü ele getirmek için, babanın bostânını bey' etmesi iyidir. Yemek pişirmek için dostlara, her ne şey ki hânenin metâ'ıdır yanması iyidir. Düşmana...

***

Âverdî, hikâye-i mâzî. *Salâh-i hem-ginân*, izâfet-i lâmiyye, cümlesinin fâ'idesi demek. *Cust*, fi'l-i mâzî. *Ye*, harf-i hikâye. *Mûcib*, cîm'in kesriyle ism-i fâ'ildir, izâfeti ism-i fâ'ilin mef'ûlüne. *İstihlâs-i û*, zamîre izâfeti masdarın mef'ûlünedir. *Muvekkilân*, tef'îl bâbından ism-i mef'ûl ve elif-nûn edât-ı cem'dir. *Mu'âkabet*, mufâ'ale bâbından masdar olup şikence ve 'azâb ma'nâsınadır. *Mulâtafat*, mülâyemet ma'nâsına masdardır. *Kerdendî*, hikâye-i mâzî cem', eylerlerdi demek. *Bozorg-ân-i dîger*, izâfet-i beyâniyye. *Sâhib-dil*, murâd mü'ellifdir. *Berîn*, aslı ber-în'dir. *İttilâ'*, masdar. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Dil-i dûst-ân*, izâfeti lâmiyye. *Be*, harf-i sıla. *Dest*, el. *Ârî*, fi'l-i muzâri'

muhâtab. *Bûstân-i peder*, izâfeti lâmiyye, mâmelek murâd, gerek ırsen intikâl eylesin ve gerek bi'l-fi'il pederin yedinde mevcûd olan olsun. *Furûhte*, ism-i mef'ûl, satılmış ma'nâsına. *Bih*, ahsen demek. *Pohten*, masdar, izâfeti mef'ûlüne, fi'l-i muzâri'i *pezed* gelir, bâ'nın zammıyla. *Dîk*, yâ-ı mechûlenin kesri ve kâf-ı 'Acem'le çömlek demekdir. *Nîk-hâh*, vasf-ı terkîbîdir, dost ma'nâsına. *Ân*, edât-ı cem'. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Raht*, metâ', izâfeti lâmiyye. *Serâst*, aslı serâyest olup li-ecli'z-zarûre yâ hazf olunmuşdur ve sîn ve tâ edât-ı haberdir. *Bâ*, harf-i sıla. *Bed-endîş*, düşman ma'nâsına vasf-ı terkîbî, kötü fikirli demek.

[159] *... hem nikûyî kon*

Dehen-i seg be-lokme dûhte bih

... dahi lütf eyle, kelbin ağzını lokma ile dikmek evlâdır.

Hikâyet:

Yekî ez-peser-ân-i Hârûn'ur-Reşîd pîş-i peder âmed hişm-nâk ki fulân ser-heng-zâde me-râ doşnâm dâd be-mâder. Hârûn erkân-i devlet-râ goft: Cezâ-yi în çi bâşed? Yekî işâret be-koşten kerd ve dîgerî be-musâdere vu nefy. Hârûn goft: Ey peser! Kerem ânest ki 'afv konî ve eger ne-tuvânî tû nîz doşnâm-i mâdereş dih. Ne çendân ki intikâm ez-had guzered. Ân gâh zulm ez-taraf-i mâ bâşed ve da'vâ ez-kibel-i hasm.

Biri Hârûn'ur-Reşîd'in oğullarından pederinin huzûruna geldi ğazablı olarak ki filân çavuşun oğlu bana söğdü vâlideme. Hârûn Reşîd erkân-ı devlete dedi: Bunun cezâsı ne olur? Biri katle işâret eyledi ve bir ğayrısı mâlını zabt ve nefye işâret eyledi. Hârûn dedi: Ey oğul! Lütuf oldur ki 'afv edesin ve eğer muktedir değil isen sen dahi onun vâlidesine söğmeği ver. Ol kadar söğme ki mukâbele hadden tecâvüz eder. Ol vakit tecâvüz bizim tarîkimizden olur ve husûmet taraf-ı hısımdan olur.

***

Nikûyî, iyilik demek, zîrâ âhirindeki yâ masdariyyedir. *Kon*, emr-i hâzır. *Dehen-i seg*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be-lokme*, bâ harf-i musâhabet. *Dûhte*, dikmek ve mıhlamak meyânında müşterek olan dûhten masdarından ism-i mef'ûldür, fi'l-i muzâri'i dûzed gelir. *Yek*, bir. *Ye*, harf-i tenkîr. *Ez*, harf-i beyâniyye. *Peser-ân*, peser'in cem'i. *Hârûn'ur-Reşîd*, hulâfâ-yi 'Abbâsiyyenin altıncı halîfesi olup künyesi Ebû Ca'fer'dir ve târîhi nebeviyyenin yüz yetmişinci senesinde serîr-i hilâfete cülûs etmişdir. *Pîş*, ön. *Âmed*, fi'l-i mâzî. *Hişm-nâk*, terkîb-i nisbî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Fulân*, elfâz-ı kinâye. *Ser-heng-zâde*, çavuş-zâde demek ve dâd'ın fâ'ili. *Doşnâm* ve

Me-râ, mef‘ûlleri. *Hârûn*, goft’un fâ‘ili. *Erkân-i devlet-râ*, mef‘ûlü. *Cezâ-yi în*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘. *Be*, harf-i sıla. *Koşten*, masdar. *Zebân*, lisân. *Borîden*, masdar. *Musâdere* ve *Nefy*, masdarlardır. *Ey*, harf-i nidâ. *Peser*, münâdî. *Eger ne-tuvânî*, fi‘l-i şart. *Doşnâm-i mâdereş dih*, cezâ. *Ne çendân*, takdîri *çendân doşnâm me-dih*’dir. *İntikâm*, ifti‘âl bâbından masdar. *Guzered*, fi‘l-i muzâri‘. *Kibel*, zarfdır.

[160] Kıt‘a:

Ne merdest ân be-nezdîk-i hired-mend
Ki bâ-pîl-i demân peykâr cûyed

Belî merd ânkesest ez-rûy-i tahkîk
Ki çun hişm âyedeş bâtil ne-gûyed

İnsân değildir ol kimse ‘akıllı yanında, zîrâ azğın fîl ile uğraşmak taleb eyleye. Evet âdem ol kimsedir tahkîk cihetden, zîrâ ona ğazab gele bâtıl söylemez.

Mesnevî:

Yekî-râ zişt-hûyî dâd doşnâm
Tahammul kerd u goft ey nîk-fercâm

Be-ter zi-ânem ki hâhî goft ânî
Ki dânem ‘ayb-i men çun-i men ne-dânî

Birine bir çirkîn tabî‘atlı söğdü, tahammül eyledi ve dedi ey ‘âkibeti hayırlı. Ondan daha fenâyım ki söyleyeceksin onu, zîrâ bilirim benim ‘aybımı benim gibi bilmezsin.

Zîrâ “sâhib’ud-dârî edrâ mâ-fîhâ”[21] mesel-i meşhûrdur.

Hikâyet:

Bâ-tâ’ife-i dâniş-mend-ân der-keştî bûdem, zevrakî der-pey-i mâ ğark şod.

Bir takım büyükler ile gemide idim, bir kayık arkamızda ğark oldu.

***

Ne merdest, merd nîst takdîrindedir ve mukaddem haber. *Ân*, mukadder kes’e işâretdir ve mu’ahher mübtedâ. *Be*, zarfiyye. *Nezdîk*, ‘ind ma‘nâsına. *Hired-mend*, terkîb-i nisbî. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Pîl-i demân*, izâfeti beyâniyye ve demân kükremiş

[21] “Ev sahibi içerde ne olduğunu daha iyi bilir.”

demek. *Peykâr*, harb. *Cûyed*, fi‘l-i muzâri‘. *Belî*, edât-ı tasdîk. *Merdum*, âdem ma‘nâsına. *Ân*, ism-i işâret. *Kes*, isim. *-st*, edât-ı haber. *Ez*, izâfeti beyâniyye. *Rûy-i tahkîk*, izâfeti beyâniyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Hişm*, ğazab. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘. *Şin*, merd’e râci‘. *Ne-gûyed*, nefy-i istikbâl. *Bâtil*, mef‘ûlü. *Dâd*, fi‘l-i mâzî. *Zişt-hûy*, fâ‘ili ve vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Yekî-râ*, mef‘ûl-i evveli. *Doşnâm*, sânîsi. *Tamammul*, tefe‘‘ul bâbından masdar. *Kerd* ve *Goft*, fi‘l-i mâzîlerdir. *Ey*, harf-i nidâ. *Nîk-fercâm*, münâdî ve ‘âkibeti hayırlı ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Be-ter*, ba‘zılar aslı bed-ter ve ba‘zılar be-ter de bed-ter ma‘nâsına olarak aslı üzere bir kelimedir demişlerdir. *Zi-ânem*, aslı ez-ânem. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hâhî goft*, fi‘l-i müstakbel muhâtab. *Ân*, ism-i işâret. *Ye*, harf-i hitâb. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *‘Ayb-i men*, izâfeti lâmiyye. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Tâ’ife-i bozorg-ân*, izâfeti lâmiyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Keştî*, yâ-ı asliyye ile gemi. *Zevrak*, zâ’nın ve râ’nın fethaları ve vâv’ın sükûnuyla sandal. *Ye*, harf-i vahdet. *Der-pey-i mâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[161] *Do berâder der-gird-âbî der-uftâdend. Yekî ez-bozorg-ân mellâh-râ goft: Begîr ân her do berâder-râ tâ turâ sad dînâr be-dihem. Mellâh tâ yekî-râ halâs kerd ve dîgerî helâk şod.*

Goftem: Bakiyye-i ‘omreş ne-mânde bûd ez-ân sebeb der-giriften-i û te’hîr uftâd. Mellâh be-handîd u goft: Ân-çi ki tû goftî râstest, lâkin meyl-i hâtir-i men be-rehânîden-i în bîş-ter bûd be-sebeb-i ân ki vaktî der-biyâbân mânde bûdem, în me-râ ber-uştur nişâned ve ez-dest-i ân dîger tâziyâne horde bûdem der-tıflî. Goftem: Sadakallâhu’l-‘azîm! Men ‘amile sâlihen...

İki kardeş bir girdâba düşdüler. Biri büyüklerden gemiciye dedi: Tut ol iki karındaşı hattâ sana yüz altın vereyim. Gemici hattâ birini kurtardı, diğer karındaşı helâk oldu.

Dedim: Onun bakiyye-i ‘ömrü kalmamışidi ol sebebden onu tutmakda te’hîr vâki‘ oldu. Gemici güldü ve dedi: Ol kelâmı ki sen söyledin doğrudur ve gerçekdir, lâkin benim hâtırımın meyli bunu kurtarmakda ziyâde idi ol sebeble ki bir vakit çölde kalmışidim, bu beni deveye bindirdi ve ol mağrûkun elinden kamçı yemiş idim çocuklukda. Dedim: Sadakallahu’l-‘azîm! Kim ki işleye ‘amel-i sâlihi...

***

Gird-âb, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve râ’nın sükûnuyla suyun deverân eylediği yerdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Mellâh*, gemici ve kapudân’a derler, Fârisîde keştî-bân’dır.

Be, harf-i te'kîd. *Gir*, emr-i hâzır. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Turâ*, aslı tû râ'dır. *Sad*, yüz. *Dînâr*, altına derler. *Be*, harf-i istikbâl. *Dihem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Hâtir-i men*, izâfeti lâmiyye. *Be*, harf-i sıladır. *Rehânîden*, masdar-ı müte'addîdir, kurtarmak, fi'l-i lâzımî, rehîden kurtulmak ma'nâsına, zîrâ elif ve nûn edât-ı ta'diyyedir. *Bîş-ter*, daha ziyâde ma'nâsına ism-i tafdîldir. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Vaktî*, yâ'sı vahdetdir. *Der*, zarfiyye. *Biyâbân*, çöl ve sahrâdır. *În*, halâs olan birâdere işâretdir. *Me-râ*, aslı men râ'dır. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Uştur*, hemze'nin ve tâ'nın zammı ve şîn'in sükûnuyla devedir, hemze'nin hazfı ve şîn'in ve tâ'nın zammıyla şutur dahi derler. *Nişâned*, fi'l-i mâzî, bindirdi demek. *Tâziyâne*, zâ'nın kesriyle kamçıya derler. *Horde bûdem*, hikâye-i mâzî der-mâzî. *Men*, ism-i mevsûl ve mübtedâ. *'Amile*, fi'l-i mâzî, fâ'ili men'e râci'. *Sâlihen*, mef'ûlü ve cümle-i fi'liyye ism-i mevsûlün sılası, 'amel-i sâlih şer'an müstahsen olan iş demekdir.

[162] *... fe li-nefsihi ve men esâ'e fe 'aleyhâ.*[22]

... onun zâtına 'â'iddir ve kim ki kabîh işleye kendinedir.

Kıt'a:

Tâ tuvânî derûn-i kes me-herâş
K'enderîn râh hâr-hâ bâşed

Kâr-i dervîş-i muste-mend ber-âr
Ki turâ nîz kâr-hâ bâşed

Tâ kim sen muktedir oldukça kimsenin kalbini yıkma, zîrâ bu yolda dikenler olur. Hâcetli ya'nî muhtâc fakîrin işini tesviye eyle, zîrâ senin dahi işlerin olur. "İn hayren fe hayrun ve in şerren fe şerrun."[23]

Hikâyet:

Do berâder bûdend. Yekî hidmet-i sultân kerdî ve dîgerî be-sa'y-i bâzuvân nân hordî. Bârî ân berâder-i tuvân-ger în dervîş-râ goft: Çerâ hidmet-i sultân ne-mî-konî tâ ez-meşakkat-i kâr-kerden be-rehî? Goft: Tû çerâ kâr ne-konî...

İki birâder var idiler. Biri sultâna hidmet eylerdi ve diğeri ellerinin emeğiyle ekmek yerdi. Bir def'a ol zengîn karındaşı bu fakîre dedi: Niçin sultâna hidmet

[22] el-Fussilet 41/46.

[23] "İyilik yapan iyilik bulur, kötülük yapan kötülük bulur." İbn Hibbân, *Sahih-i İbn Hibbân*, thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 1/468.

etmezsin hattâ işçilik meşakkatinden kurtulasın? Fakîr dedi: Sen niçin iş işlemiyorsun...

***

Fe, şartiyyeti mutazammın olan mevsûlün haberine dâhil olmuşdur, zîrâ sıla cümle-i fi‘liyyedir. *Li-nefsihi*, harf-i cer, mukadder kâne veyâ kâ’in kelimesine mute‘allik ve nefis’den bunda zât murâd. *Ve men*, mübtedâ. *Esâ’e*, if‘âl bâbından fi‘l-i mâzîdir, ‘isyân eyledi demek. *Fe*, yine ism-i mevsulün haberine dâhildir ki şartiyyeti mutazammındır. *‘Aleyhâ*, câr-i mecrûrile haberdir ve zamîr-i mü’ennes nefs’e râci‘dir, bunda ‘alâ mazarrat ve lâm menfa‘atda nassdır tekâbül karînesiyle. *Tâ*, harf-i tevkît. *Tuvânî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Derûn-i kes*, izâfeti lâmiyye, murâd kalbdir. *Me-herâş*, nehy-i hâzır, tırmalama ve rencîde-hâtır etme demek. *K’enderîn*, aslı ki enderîn’dir. *Râh*, yol. *Hâr*, diken. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘dir. *Ber*, harf-i te’kîd. *Âr*, emr-i hâzır. *Kâr-i dervîş-i muste-mend*, mef‘ûlü ve izâfetleri lâmiyyelerdir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Turâ*, senin demek. *Nîz*, dahi ma‘nâsına. *Kâr*, fi‘ildir. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Bâşed*, şoden veyâhûd bâşîden masdarlarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Do*, iki. *Berâder*, karındaşdır. *Bûdend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Kerdî*, hikâye-i hâl mâzî. *Be*, harf-i musâhabet. *Sa‘y*, masdar, izâfeti fâ‘iline. *Bâzû*, kol. *Ân*, edât-ı cem‘dir. *Nân*, ekmek. *Hored*, fi‘l-i mâzî. *Ye*, harf-i hikâye. *Bâr*, kerre. *Ye*, harf-i vahdet. *În*, ism-i işâret. *Berâder*, müşârün-ileyhi, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Tuvân-ger*, zengîn. *Hidmet-i sultân* ve *Meşakkat-i kâr-kerden*, masdarın mef‘ûllerine izâfeti kabîlindendir. *Be-rehî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, halâs olasın demek. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Çerâ*, edât-ı ta‘lîl. *Kâr ne-konî*, lem ta‘mel ma‘nâsına.

[163] *... tâ ez-mezellet-i hidmet rehâyî yâbî? Ki hukemâ gofte’end: Nân-i hod horden ve nişesten bih ki kemer-i zerrîn besten ve be-hidmet-i emîr îstâden.*

... tâ hidmet-i mezelletden halâs bulasın? Zirâ hükemâ demişlerdir: kendi etmeğini yemek ve oturmak iyidir ki altın kemeri bağlamak ve hidmet-i emîrde durmakdan.

Beyt:

Be-dest âhen-i tefte kerden hamîr

Bih ez-dest ber-sîne pîş-i emîr

El ile kızmış demiri yoğurmak, elden iyidir göğüs üzere emîrin huzûrunda.

Kâle ‘Aliyyun radiyallâhu ‘anhu:

Lenakl'us-sahri min-kulel'il-cibâl

Ehabbu ileyye min-minen'ir-ricâl[24]

Kıt'a:

'Omr-i girân-mâye derîn sarf şod

Tâ çi horem sayf u çi pûşem şitâ

Ey şikem-i hîre be-nânî be-sâz

Tâ ne-konî poşt be-hidmet do tâ

'Ömr-i mu'azzez bu fikirde sarf oldu, 'acabâ ne yerim yazın ve ne giyerim kışın. Ey zebûn karın bir ekmeğe râzı ol, hattâ kılmayasın arka ki hidmetde iki kat.

Hikâyet:

Kesî pîş-i Nûşîrevân mujde âverd ki...

Bir kimse Nûşîrevân'ın huzûruna müjde getirdi ki

***

Mezellet-i hidmet, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Rehâyî*, yâ-ı masdariyye ile halâs ma'nâsınadır. *Yâbî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, bulasın demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Nân-i hod*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve horden kelimesinin mef'ûlü. *Bih*, ahsen demek. *Ki*, min-i tafdîliyye ma'nâsına. *Besten*, masdar. *Kemer-i zerrîn*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mukaddem mef'ûlü. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Hidmet-i emîr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Îstâden*, masdar. *Kerden*, masdar. *Âhen*, elif-i memdûde ile demirdir, izâfeti mevsûfun sıfatına. *Tefte*, kızmış. *Hamîr*, yoğurmakdır ve âhen, tefte kerd'in mef'ûl-i evveli, hamîr sânîsi. *Be-dest*, ğayr-i sarîhi. *Bih*, ahsen ma'nâsına. *Ez-dest*, ona müte'allik. *Pîş-i emîr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *'Omr*, izâfeti beyâniyye. *Girân-mâye*, vasf-ı terkîbî, mu'azzez ve kıymetli demek, zîrâ kâf-ı 'Acem'in kesriyle girân lafzı ağır ve kıymetli meyânında müşterek olduğu gibi mâye dahi asıl demekdir. *Derîn*, takdîri derîn fikr'dir. *Tâ*, edât-ı ta'accüb. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Horem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Sayf*, sâd'ın fethi ve yâ'nın sükûnuyla yazdır. *Şitâ*, şîn'in kesriyle kışdır. *Ey*, harf-i nidâ, münâdî mahzûf. *Şikem*, şîn'in kesri ve kâf-ı 'Acem'in fethiyle karındır. *Hîre*, hâ'nın kesriyle alçak ve zebûn demek, müdâdâ-yı mahzûfun sıfatıdır.

[24] "Dağın zirvesinden taşı kesip getirmem, benim için insanların minnetinden daha iyidir." 'Alî b. Ebî Tâlib, *Divânu el-imâmu 'Aliyyu ibnu Ebî Tâlib*, thk. Abdurrahman el-Mustavî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 128.

Be-sâz, sâhten masdarından emr-i hâzır. *Be-nânî*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Ne-konî*, nefy-i istikbâl muhâtab. *Poşt*, mef'ûl-i evveli. *Do tâ*, sânîsi, be-hidmet ğayr-i sarîhi. *Âverd*, fi'l-i mâzî. *Kesî*, fâ'il. *Mujde*, mef'ûlü. *Pîş-i Nûşîrevân*, zarfı. *Ki*, harf-i beyâniyye.

[164] *... Hudây 'azze ve celle fulân-i duşmenet-râ ber-dâşt. Goft: Hîç şenîdî ki me-râ furû-gozâşt.*

... Allah Te'âlâ filân düşmanınızı ref' eyledi ya'nî vefât etdi. Dedi: Hiç işitdin mi ki beni terk eyledi. Kâlellahu Te'âlâ: Efe'in mitte fehumu'l-hâlidûn.[25]

Beyt:

Me-râ be-merg-i 'adû cây-i şâd-mânî nîst

Ki zindegânî-i mâ nîz câvîdânî nîst

Bana düşmanın fevtiyle meserret mahalli değildir, zîrâ bizim hayâtımız dahi ebedî değildir.

Hikâyet:

Gurûhî ez-hukemâ der-bâr-gâh-i Kisrâ der-maslahatî sohen mî-goftend. Bozorc-mehr hâmûş bûd. Goftend: Çerâ derîn bahs bâ-mâ sohen ne-mî-gûyî? Goft: Vuzerâ emsâl-i etibbâ' end ve tabîb dârû ne-dihed cuz sakîm râ. Pes mî-bînem ki re'y-i şomâ ber-nehc-i sevâbest, me-râ der-ân sohen goften hikmet ne-bâşed.

Hükemâdan bir tâ'ife Kisrâ'nın dîvân-hânesinde bir maslahat hakkında müzâkere eylerlerdi. Bozorc-mehr sükût ederdi. Dediler: Niçin bu bahisde bizim ile söz söylemezsin? Dedi: Vezîrler etibbâ gibidirler ve hakîm 'ilâc vermez 'alîlin ğayrıya. Bu sûretde görüyorum ki sizin re'yiniz tarîk-i müstakîm üzeredir, bana o mebhasda söz söylemek hikmet olmaz.

***

Ber-dâşt, fi'l-i mâzî. *Fulân-i duşmenet-râ*, mef'ûlü. *Hîç şenîdî*, istifhâmı mutazammın olarak hiç duydun mu demek. *Merâ*, aslı men râ'dır. *Furû*, edât. *Gozâşt*, fi'l-i mâzî, terk eyledi demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Merg*, 'adûya izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Cây*, mahall ve izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Şâd-mân*, sıfat-ı müşebbehe. *Ye*, masdariyye, makâm-ı meserret ve sürûr ma'nâsına. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Zindegânî*, âhirinde yâ-ı masdariyye ile dirilikdir ve mâ lafzına izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Câvidânî*, terkîb-i nisbî. *Mî-goftend*, hikâye-i mâzî cem'. *Gurûh*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla bölük

[25] "*... Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar*?" el-Enbiyâ 21/34.

ma‘nâsına. *Ye*, harf-i vahdet. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Bâr-gâh*, murâd sarây veyâ dîvân-hânedir. *Kisrâ*, ‘Arab kâf’ın feth u kesri ve sîn’in sükûnu ve râ’nın fethiyle ‘Acem râ’nın kesriyle okur ki mülûk-i ‘Acem’in lakabıdır, cem‘i ekâsire gelir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Maslahat*, masdar-ı mîmî. *Ye*, harf-i vahdet. *Sohen*, söz. *Goftend*, fi‘l-i mâzî cem‘-i müzekker, cümlesi mübtedânın haberi. *Bûd*, fi‘l-i mâzî. *Bozorc-mehr*, fâ‘ili, mu‘arrebdir, aslı bozorg-mehr’dir. *Hâmûş*, mef‘ûlü. *Goftend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Ne-mî-gûyî*, nefy-i hâl muhâtab. *Dârû*, ‘ilâc. *Ne-dihed*, nefy-i istikbâl. *Cuz*, edât-ı istisnâ. *Sakîm*, marîz. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Pes*, fâ-ı cezâ’iyye ma‘nâsına. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Nehc*, nûn’un fethi ve hâ’nın sükûnuyla tarîkdir. *Hikmet*, masdar. *Ne-bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, hâsılı îcâb etmedikçe kelâm ‘abesdir.

[165] Mesnevî:

Çu kârî bî-fuzûl-i men ber-âyed
Me-râ der-vey sohen goften ne-şâyed

Ve ger bînem ki nâ-bînâ vu çâst
Eger hâmûş be-nîşînem gunâhest

Çünkü bir iş ben karışmaksızın hâsıl ola, bana onda söz söylemek yaraşmaz. Ve eğer görür isem ki kör kuyuya yakındır, eğer sâkit oturur isem günâhdır.

Hikâyet:

Hârûn’ur-Reşîd-râ çu mulk-i Mısr musellem şod. Goft: Be-hilâf-i ân tâğî ki be-ğurûr-i mulk-i Mısr da‘vâ-yi Hudâyî kerd, ne-bahşem în memleket-râ illâ be-kemterîn-i bendegân. Siyâhî dâşt gevden nâm-i û Husayb. Mulk-i Mısr râ...

Hârûn Reşîd’e çünkü saltanat-ı Mısır teslîm olundu. Dedi: Ol ‘âsînin hilâfına ki mulk-i Mısır’a tasarrufu ğurûruyla ulûhiyyet da‘vâsını eyledi, bahş etmem bu memleketi illâ bendegânımın en hakîrine bağışlarım. Bir ahmak kölesi var idi, onun ismi Husayb idi. Saltanat-ı Mısır’ı...

***

Çu, harf-i ta‘lîl. *Kâr*, iş. *Ye*, harf-i vahdet. *Bî*, edât-ı selb. *Fuzûl*, fâ’nın ve dâd’ın zammeleriyle, *Sihâh*’da[26] bu vezin üzere masdar ityân edilmemiş ise de lâkin ‘Acem masdar ma‘nâsına isti‘mâl eder, ziyâdelik demek, men’e izâfeti lâmiyyedir. *Ber-âyed*,

[26] “İsmâil b. Hammâd el-Cevherî’nin (ö. 400/1009’dan önce) Arapça sözlüğü.” Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥibbân el-Bustî İbn Ḥibbân, *es-Ṣaḥîḥ*, thk. Şuʿayb el-ʾArnaʾût (Beyrut: Muʾessesetu’r-Risâle, 1408/1988), 468.

fi‘l-i muzâri‘. *Ne-şâyed*, nefy-i istikbâl. *Sohen goften*, fâ‘ili. *Me-râ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Der-vey*, ğayr-i sarîhi. *Ve ger*, aslı ve eger’dir. *Bînem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Nâ-bînâ*, sıfat-ı müşebbehe. *Vav*, ma‘a ma‘nâsına. *Çâh*, cîm-i ‘Acem’in meddiyle kuyudur. *Hâmûş*, sükût demek. *Be*, harf-i istikbâl. *Nişînem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde, masdarı nişesten gelir, oturur isem demek. *Be*, harf-i sıla. *Hilâf*, bunda rağm ve körlükdür, izâfet-i lâmiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Tâğî*, azğın ma‘nâsına. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, harf-i musâhabet. *Ğurûr-i mulk-i Mısr*, izâfetleri lâmiyyedirler. *Da‘vâ-yi*, yâ izâfiyye, hemze edât-ı tevessüldür ve izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Hudâyî*, yâ-ı masdariyye ile ulûhiyyet demek. *Ne-bahşem*, nefy-i istikbâl, bağışlamam demek. *Meger*, illâ gibi edât-ı istisnâdır. *Kem-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Ye*, harf-i nisbet. *Nun*, te’kîd, ziyâde nâkıs ve eksikli, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bendegân*, bende’nin cem‘i. *Siyâh*, bunda ğulâm. *Ye*, harf-i vahdet. *Dâşt*, hikâye ma‘nâsınadır, var idi demek. *Kevden*, kâf-ı ‘Arabî ve dâl’ın fethalarıyla ahmak demek, fi’l-asl semere verilen bâr-gîr ma‘nâsına. *Nâm-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Husayb*, hâ’nın zammı ve sâd’ın fethiyle ism-i tasğîrdir.

[166] *... be-vey erzânî dâşt. Gûyend: ‘Akl u kifâyet-i û be-haddî bûd ki tâ’ife-i harrâs-i Mısr şikâyet âverdend ki penbe kâşte bûdîm ber-kenâr-i Nîl, bârân-i bî-vakt âmed ve telef şod. Goft: Peşm bâyestî kâşten. Sâhib-dilî be-şenîd u goft:*

Ona lâyık gördü. Derler: Onun ‘akl u kifâyeti bir mertebede idi ki Mısır zürrâ‘ı teşekkî eylediler ki pamuk ekmiş idik Nîl’in kenârına, rahmet vakitsiz geldi ve telef oldu. Dedi: Yün ekmek münâsib idi. Bir velî işitdi ve söyledi:

Mesnevî:

Eger rûzî be-dâniş der-fuzûdî

Zi nâ-dân teng-rûzî-ter ne-bûdî

Be-nâ-dânân çunân rûzî resâned

Ki sad dânâ der-ân hayrân be-mâned

Eğer rızık ‘ilm ile artsaydı, câhilden rızkı daha dar olmazdı. Câhillere öyle rızık erişir, zîrâ yüz ‘âlim onda hayrân kalır.

Mesnevî:

Baht u devlet be-kâr-dânî nîst

Baht ve devlet iş eylemek ile değildir.

***

Be, harf-i sıla. *Vey*, Husayb'a râci'. *Erzânî*, lâyık. *Dâşt*, fi'l-i mâzî. *Gûyend*, fi'l-i muzâri' cem'. *'Akl u kifâyet*, 'atf-ı tefsîrî sûretidir. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Haddî*, yâ'sı vahdetdir. *Bûd*, fi'l-i mâzî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Tâ'ife-i harrâs-i Mısr*, izâfeti beyâniyye ve lâmiyyedir ve harrâs vezinde ve ma'nâda fellâh gibidir, ekinciler demek, zürrâ' ma'nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Penbe*, bâ-ı Fârisînin harekât-ı selâsesiyle pamukdur. *Kâşte bûdîm*, hikâye-i mâzî-i naklî der-mâzî, ekmiş idik demek. *Nîl*, Mısır ırmağı. *Bârân*, yağmur. *Peşm*, bâ-ı 'Acem'in fethi ve şîn'in sükûnuyla yüne derler. *Bâyestî*, hikâye-i mâzî, gerek idi demek. *Kâşten*, masdardır. *Eger*, edât-ı şart. *Rûzî*, yâ-ı asliyye ile rızıkdır. *Be*, harf-i musâhabet. *Dâniş*, biliş ma'nâsına ism-i masdardır. *Der*, harf-i te'kîd. *Furûdî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Zi*, ez'den muhaffef. *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehe. *Teng*, dar. *Ter*, edât-ı tafdîl, teng'e kayddır. *Be*, harf-i sıla. *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehe. *Ân*, edât-ı cem'. *Çunân*, çu ân'dan muhaffef. *Resâned*, fi'l-i muzâri', erişdirir demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sad dânâ*, mübtedâ-yı evvel ve dânâ 'alîm ma'nâsına sıfat-ı müşebbehe. *Der-ân*, rızkın îsâline işâretdir. *Hayrân*, mübtedâ-yı sânî. *Be-mând*, fi'l-i muzâri' ve cümlesi mübtedâ-ı sânînin haberi ve mübtedâ-yı sânî haberiyle berâber mübtedâ-yı evvelin haberidir. *Baht*, sa'âdetden, *Devlet*, rif'atden 'ibâretdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Kâr-dân*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, masdariyye. *Nîst*, isti'mâlde leys ma'nâsına, ya'nî âhirine fi'l-i mâzî edâtı muttasıl olur muhâtab ve mütekellim olur.

[167] *Cuz be-te'yîd-i âsmânî nîst*

Tevfîk-i semedânîsiz dahi değildir.

Uftâde est der-cihân bisyâr

Bî-temîz erc-mend u 'âkil hâr

Kimyâ-ger be-ğussa morde vu renc

Ebleh ender harâbe yâfte genc

Vâki' olmuşdur cihânda çok, câhil mu'azzez ve 'akıllı hakîr. Kimyâcı kederle ölmüş ve meşakketle, ahmak harâbelikde bulmuş hazîneyi.

Hikâyet:

İskender-i Rûmî-râ porsîdend ki diyâr-i mağrib u meşrik be-çi giriftî ki mulûk-i pîşîn-râ hazâ'in u mulk u 'omr u leşker bîş ezîn bûd ve îşân-râ çunîn fethî muyesser

ne-şod? Goft: Bi-'avnillâhi Te'âlâ her memleketî ki giriftem ra'iyyeteş neyâzurdem ve nâm-i pâdişâh-ân cuz be-nîkûyî ne-berdem.

İskender-i Rûmî'ye su'âl eylediler ki diyâr-ı mağrib u maşrıkı ne ile zabt eyledin, zîrâ evvelki pâdişâhların hazîneleri ve mülkü ve 'ömrü ve 'askeri bundan ziyâde idi ve onlara böyle bir fetih müyesser olmadı? Dedi: 'İnâyet-i Semedâniyle her memleketi ki zabt eyledim onun re'âyâsını incitmedim ve pâdişâhların nâmını iyilikden ğayrıyla zikr etmedim.

***

Cuz, edât-ı istisnâ. *Be*, harf-i musâhabet. *Te'yîd*, tef'îl bâbından masdar. *Âsmânî*, terkîb-i nisbî ve âsmân'a isnâdı mecâzîdir, zîrâ fâ'il-i hakîkî hallâk-ı 'âlemdir, âferînende-i âsmân demekdir. *Uftâde est*, mukaddem haber. *Bisyâr*, mu'ahher mübtedâ. *Der-cihân*, habere müte'allik. *Bî*, edât-ı selb. *Temîz*, aslı iki yâ ile temyîz olup lâkin 'Acem 'ayn'ul-fi'ilde vâki' yâ'nın hazfıyla isti'mâl eder. *Erc-mend*, cîm'in sükûnuyla terkîb-i nisbîdir, mu'azzez ve kıymetli ma'nâsına. *Hâr*, vâv-ı resmiyle zelîl ve hakîr ma'nâsına olduğu gibi mısrâ'-ı evvel sânîye merhûndur. *Kimyâ-ger*, ism-i fâ'il, kimyâcı ma'nâsına ve morde'nin fâ'ili. *Be-ğussa*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Renc*, ona ma'tûf. *Ebleh*, sıfat-ı müşebbehe ve yâfte kelimesinin fâ'ili. *Genc*, kâf-ı 'Acem'in fethiyle hazîne, mef'ûlü. *Ender*, zarfiyye. *Harâbe*, vîrân ve morde ve yâfte kelimeleri mâzî-i naklîdir. *İskender*, meşhûr bir pâdişâhın ismidir ki *Rûmî* demekle meşhûrdur, tafsîl ve tahkîki *Okyânûs*[27]'dadır. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Goftend*, fi'l-i mâzî cem'. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Diyâr-i mağrib u meşrik*, aktâr-ı şark ve ğarbda kâ'in-i memâlik murâddır. *Be-çi vech*, bi-eyyi vesîletin ve vâsitetin demek. *Giriftî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Mulûk-i pîşîn*, izâfeti beyâniyye. *Râ*, harf-i tahsîs. *Hazâ'in*, hazîne'nin cem'i. *Mulk*, saltanatdır. *U 'omr*, mulk'e ma'tûfdur. *U leşker*, 'omr'e. *Bîş*, bâ-ı 'Arabiyle ziyâde ma'nâsına. *Ezîn*, ez-în'den muhaffef. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Ra'iyyeteş*, zamîri memleket'e 'â'id. *Neyâzurdem*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Cuz*, ğayr ma'nâsına. *Be*, harf-i musâhabetdir. *Nîkûyî*, yâ-ı masdariyye ile iyilik demek. *Ne-berdem*, fi'l-i mâzî-i menfî mütekellim vahde.

[168] Beyt:

Bozorgeş ne-hânend ehl-i hired

[27] Fîrûzâbâdî'nin el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ adlı Arapça sözlüğünün Mütercim Âsım Efendi (ö. 1819) tarafından yapılan ve Kāmus Tercümesi diye bilinen Türkçe tercümesinin asıl ismi. Bkz. Hulusi Kılıç, "el-Kāmûsü'l-Muhît", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

Ki nâm-i bozorg-ân be-zişti bered

Onu büyük saymazlar ‘akıl sâhibi, zîrâ büyüklerin nâmını çirkînlik ile yâd ede.

Kıt‘a:

În heme hîçest çun mî-bugzered

Baht u taht u emr u nehy u gîr u dâr

Nâm-i nîk-i reftegân zâyi‘ me-kon

Tâ be-mâned nâm-i nîket pây-dâr

Bunların mecmû‘u hiçdir çünkü geçer, baht ve taht ve emir ve nehiy ve iş ve güç. Geçmişlerin iyi adını zâyi‘ etme, tâ kim kalsın senin güzel nâmın bâkî.

Bâb-i Dovvom der-Ahlâk-i Dervîş-ân

İkinci Bâb Dervîşlerin Ahlâkı Beyânındadır

Hikâyet:

Yekî ez-bozorg-ân pârsâyî-râ goft ki çi gûyî der-hakk-i fulân ‘âbid ki...

Biri büyüklerden bir zâhide dedi ki ne dersin filân ‘âbidin hakkında ki...

***

Bozorg, büyük. *Şin*, ezmâr-i kable’z-zikr kâ‘idesine tevfîken mısrâ‘-ı sânînin evvelinde mukadder olan ki lafzına ‘â’iddir ve ma‘nâ ne-hânend fi’line muttasıl, mef‘ûlün bih sarîhidir, takdîr-i ‘ibâre *ân kes ki nâm-i bozorg-ân be-zişti bered ehl-i hired ne-hânendeş bozorg* demekdir fefhem. *Ne-hânend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Ehl-i hired*, fâ‘ili. Ki, takdîri *ân kes-râ ki*’dir. *Nâm-i bozorg-ân*, muzâf cânibinden i‘tibâr olunan yâ-ı batniyle izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Be*, harf-i musâhabet. *Zişt*, çirkîn. *Ye*, edât-ı masdariyye. *În heme*, mübtedâ ve müşârün-ileyhi mısrâ‘-ı sânînin mazmûnu. *Hîçest*, haber. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Mî*, edât-ı te’kîddir. *Bugzered*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel. *Baht*, fâ‘il. *U taht u emr u nehy u gîr u dâr*, yekdiğerlerine ma‘tûfdurlar ve gir ve dâr her ikisi mürekkeb olduğu hâlde sa‘y ve ğayret ma‘nâsına, zîrâ gîr giriften ve dâr dâşten masdarlarından emr-i hâzırlardır. *Nâm*, izâfeti beyâniyye. *Nîk*, izâfeti lâmiyye. *Reftegân*, refte’nin cem‘i ve me-kon kelimesinin nâm mef‘ûl-i evveli. *Zâyi‘*, sânîsi. *Tâ*, edât-ı ta‘lîl. *Be-mâned*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel. *Nâm-i nîk*, izâfeti

beyâniyye ve fâ‘ili. *Te*, edât-ı hitâb. *Pây-dâr*, mef‘ûlü. *Do*, esmâ’-ı ‘adedden ikinin ismi. *Mim*, ‘alâmet-i a‘dâd-ı vasfiyyedir, el-sânî ma‘nâsına. *Ahlâk*, hâ’nın ve lâm’ın zammeleri veyâ lâm’ın sükûnuyla hulk kelimesinin cem‘i, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dervîş-ân*, ehl-i sülûk mürîdlerdir. *Yekî*, yâ’sı tenkîr. *Ez*, beyâniyye. *Pârsâ*, bâ-ı ‘Acem’le ‘âbid. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Ki*, harf beyâniyye. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Gûyî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Fulân*, elfâz-ı kinâyedendir. *‘Âbid*, ism-i fâ‘il. *Ki*, harf-i ta‘lîl.

[169] *... dîger-ân der-hakk-i û be-ta‘ne sohen-hâ gofte’end? Goft: Der-zâhireş ‘ayb ne-mî-bînem ve der-bâtineş ğayb ne-mî-dânem.*

... diğerleri onun hakkında levm ile sözler söylemişlerdir? Dedi: Onun zâhirinde kusûr görmem ve ahlâl-i bâtıniyyesinde ğaybdır bilmem.

Kıt‘a:

Her kirâ câme-i pârsâ bînî
Pârsâ dân u nîk-merd engâr

V’er ne-dânî ki der-nihâdeş çîst
Muhtesib-râ derûn-i hâne çi kâr

Her kimi ki zâhid libâslı görürsün, zâhid bil ve güzel adam zann eyle. Ve eğer bilmezsen ki onun tab‘ında nedir, çavuşun hâne-i derûnunda işi ne?

Hikâyet:

Dervîşî-râ dîdem ki ser ber-i âsitân-i Ka‘be nihâde bûd ve rûy der-zemîn mî-mâlîd ve mî-nâlîd ve mî-goft: Yâ Ğafûr ve yâ Rahîm! Tû dânî ki...

Bir dervîşi gördüm ki başını Ka‘be-i Mükerreme’nin eşiğine koymuş idi ve yüzünü yere sürerdi ve inlerdi ve der idi: Ey mağfiret edici ve ey merhamet edici! Sen bilirsin ki...

***

Be, harf-i musâhabet. *Ta‘ne*, tâ’nın fethi ve ‘ayn’ın sükûnuyla ta‘n lafzı masdar olup hâ-ı resmiyye dahi ‘alâmet-i nakildir. *Goft*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili kendisinden su’âl edilen ‘âbiddir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Ne-mî-bînem*, ne-mî-dânem gibi nefy-i hal mütekellimdir. *Bâtin*, zâhir’in mukâbilidir. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Her kirâ*, mef‘ûl-i evveli ve takdîri her ki-râ ki olup li-ecli’z-zarûre ki lafzı hazf edilmişdir. *Câme-i pârsâ*, vasf-ı terkîbî, sûfî libâsı demek ve mef‘ûl-i sânîdir. *Dân*, emr-i hâzır.

Pârsâ, mef‘ûlü. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Engâr*, kâf-ı Fârsiye ile engâşten masdarından emirdir, zann eyle demek. *Nîk-merd*, mef‘ûlü, aslı izâfetle merd-i nîk olup li-ecli’z-zarûre terkîb-i mezcî olmuşdur. *V’er*, aslı ve eger’dir. *Ne-dânî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Nihâd*, nûn’un kesriyle tabî‘at. *Şin*, kes’e râci‘. *Çîst*, nedir demek. *Muhtesib*, zabtiye ve çavuşa derler. *Râ*, harf-i tahsîs. *Derûn-i hâne*, izâfeti zarfiyyedir. *Dervîşî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ser*, baş. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Âstân-i Ka‘be*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, Ka‘be’nin eşiği demek. *Nihâde bûd*, hikâye-i mâzî der-mâzî. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Rûy*, yüz. *Mî-mâlîd*, hikâye-i mâzî , sürer idi demek. *Mî-nâlîd*, dahi mî-goft gibi hikâye-i mâzîdir. *Yâ*, harf-i nidâ. *Ğafûr* ve *Rahîm*, mübâlağa-i ism-i fâ‘illerdir, ziyâde yarlığayıcı ve esirgeyici demek, münâdî. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Dânî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye.

[170] *... ez-zalûm ve cehûl çi âyed turâ şâyed?*

... ziyâde zâlimden ve ziyâde câhilden ne hâsıl olur sana lâyık ola?

Kıt‘a:

‘Ozr-i taksîr-i hidmet âverdem
Ki ne-dârem be-tâ‘at istizhâr

‘Âsiyân ez-gunâh tovbe konend
‘Ârifân ez-‘ibâdet istiğfâr

İnkıyâd ve tâ‘atda olan kusûrun ‘özrünü getirdim, zîrâ tutma itâ‘ata i‘timâd. Âsîler günâhdan tövbe ederler, ‘ârifler tâ‘atdaki kusurlarından mağfiret isterler. “Hâsenât’ul-ebrâr seyyi’ât’ul-mukarrebîn.”[28]

‘Âbidân cezâ-yi tâ‘at hâhned ve bâzergân-ân bahâ-yi bezâ‘at ve men bende umîd âverdem ne tâ‘at ve be-deryûze âmede’em ne ticâret. İsna‘ bî mâ...

‘Âbidler ‘ibâdetlerinin ecrini isterler ve bâzirgânlar ser-mâyesinin bahâsını isterler ve ben kulun ümîd getirdim tâ‘at değil ve sâ’illiğe gelmişim ticârete değil. İşle bana ol şey’i...

***

[28] “İyi kişilerin güzel amelleri, Allah’a yakın kişilerde kötü amel derecesindedir.” Hüccetü’l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *İḥyâ’u ʿUlûmi’d-Dîn* (Beyrut: Dâru’l-Maʿrife, ts.), 4/44. Gazali bu sözün hadis olmadığını söylemektedir.

Zalûm ve cehûl, sîğa-i mübâlağadandır, pek zâlim ve câhil demekdir. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘. *Turâ*, sana demek. *Şâyed*, fi‘l-i muzâri‘dir. *Âverdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *‘Ozr-i taksîr-i hidmet*, mef‘ûlü ve izâfetleri lâmiyyelerdir. *Ki*, edât-ı ta‘lîl. *Ne-dârem*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *İstizhâr*, istif‘âl bâbından masdar olup arkalanmak ma‘nâsınadır ve mef‘ûl-i sarîhi. *Be-tâ‘at*, ğayr-i sarîhi. *‘Âsî*, ism-i fâ‘il, mücrim ma‘nâsına. *Ân*, edât-ı cem‘ ve konend kelimesinin fâ‘ili. *Tovbe*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-gunâh*, ğayr-i sarîhi. *‘Ârif*, ism-i fâ‘il. *Ân*, edât-ı cem‘ ve mukadder konend’in fâ‘ili. *İstiğfâr*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-‘ibâdet*, ğayr-i sarîhi ve takdîri ez-taksîr-i ‘ibâdet. *‘Âbidân*, ‘âbid’in cem‘i ve *Hâhend* kelimesinin fâ‘ili. *Cezâ-yi tâ‘at*, izâfet izâfet-i lâmiyye ve mef‘ûlü. *Bâzergân-ân*, bunun meferr-i âhirinde tahsîs ma‘nâsını ifâde eden hâ-ı resmiyye ile çârşıya mahsûs ma‘nâsına olan bâzâre’dir, imdi elif ve nûnla cem‘ olmak mülâbesesiyle mezkûr hâ-ı resmî kâf-ı ‘Acemîye tebdîl kılınarak *bâzergân* oldu, ba‘de isti‘mâlât-i vefîre ile elif dahi hazf olunarak *bâzergân* oldu, bu dahi sonra kesret-i isti‘mâl ile müfred hükmünde tutularak bir dahi cem‘ kılınıp bâzergân-ân oldu. *Bahâ-yi bezâ‘at*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve bezâ‘at’dan esbâb ve metâ‘ murâd ve bu fıkra mâ-kabline ma‘tûfdur. *Deryûze*, dâl’ın fethi ve râ’nın sükûnuyla cerrârlıkdır. *Âmede’em*, fi‘l-i mâzî-i naklî mütekellim vahde. *İsna‘*, emr-i hâzır, ef‘al ma‘nâsına, lâkin fi‘lun a‘ammun ve sun‘un ehassun’dır. *Bî*, sıla, yâ zamîr-i mütekellim vahde, bana demek ve emrin mef‘ûl-i sarîhi. *Mâ*, ellezî ma‘nâsına ism-i mevsûl ve mef‘ûl-i sarîhi.

[171] *... ente ehluhu ve lâ tef‘al bî-mâ-ene ehluhu.*

... sen ona ehlisin ya‘nî ulûhiyyetine lâhik ve işleme bana ol şey’i ki ona lâyıkım. Ez-kûçegân hatâst ve ez-bozorg-ân ‘atâst.

Beyt:

Ger koşî u curm bahşî rûy u ser ber-âstânem

Bende-râ fermân ne-bâşem her-çi fermâyî ber-ânem

Eğer öldürürsen ve cürmü bahş edersen yüz ve başım eşik üzerindedir, bendenin fermânı olmaz her nesneyi ki buyurursun onun üzerineyim.

Kıt‘a:

Ber der-i Ka‘be sâ’ilî dîdem

Ki hemî-goft u mî-giristî hûş

Men ne-gûyem ki tâ'atem be-pezîr

Kalem-i 'afv ber-gunâhem keş

Ka'be-i Mükerreme (şerrefehallahu ilâ yevm'il-kiyâme) kapısında bir dilenciyi (ya'nî sâ'ilun 'anillah demek) gördüm, ki der idi ve ağlar idi katı. Ben demezdim ki itâ'atimi kabûl eyle, afüvv kalemini günâhıma çek.

***

Ente, zamîr muhâtab ve mübtedâ. *Ehluhu*, ehl-i lâyık ve sezâ-vâr ma'nâsına ve haberdir ve zamîr-i mecrûr mâ lafzına râci' olup cümlesi mevsûle sıladır. *Lâ tef'al*, nehy-i hâzır. *Bî*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Mâ*, sarîhi. *Ene*, mübtedâ. *Ehluhu*, haberi. *Ger*, edât-ı şart. *Koşî*, kâf-ı 'Arabînin zammıyla koşten kelimesinden fi'l-i muzâri' muhâtab, *in katelte* ma'nâsına. *V'er*, ve eger'den muhaffef. *Curm*, 'isyân. *Bahşî*, fi'l-i muzâri' muhâtab ve *in 'afevte* 'isyânı demek. *Rûy* ve *Ser*, rûyem ve serem takdîrindedir ki vechî ve re'sî demek. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Âstân*, eşik. *Mim*, ma'nâda rûy ve ser lafızlarına masrûfdur. *Bende*, 'abd demek. *Râ*, harf-i tahsîs. *Fermân*, isimdir, emir ma'nâsına. *Ne-bâşed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Fermâyî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Ân*, ism-i işâret. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Ber*, edât-ı zarfiyye. *Der-i Ka'be*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve der kapıdır. *Sâ'il*, dilenci. *Ye*, harf-i vahdet ve dîdem kelimesinin mef'ûlü, ber-der-i Ka'be zarfıdır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hâ*, harf-i te'kîd. *Mî-goft*, hikâye-i fi'l-i mâzî. *Mî-giristî*, bu dahi hikâye-i fi'l-i mâzi olup râ'dan sonraki yâ li-ecli'z-zarûre hazf edilmişdir. *Hûş*, mübâlağa ma'nâsını ifâde eder, katı ve ziyâde demek. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Ne-gûyem*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Tâ'at*, masdar. *Mim*, zamîr. *Be*, harf-i te'kîd. *Pezîd*, bâ-ı 'Acem'le emr-i hâzır, kabûl eyle demek. *Kalem-i 'afv*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve *Keş* kelimesinin mef'ûl-i sarîhi. *Ber-gunâhem*, ğayr-i sarîhi.

[172] Hikâyet:

'Abdulkâdir-i Geylânî kuddise sirruhu-râ dîdem ki der-Harem-i Kâ'be rûy ber-hasâ nihâde hemî-goft: Ey Hudâvend! Be-bahşây ve eger mustevcib-i 'ukûbetem der-kıyâmet me-râ nâ-bînâ ber-engîz, tâ der-rûy-i nîkân şerm-sâr ne-şevem.

'Abdulkâdir-i Geylânî kuddise sirruhu hazretlerini gördüm ki Harem-i Ka'be'de yüzünü taşlar üzerine koyup der idi: Ey Hudâ! Mağfiret eyle ve eğer 'azâba lâyık isem yevm-i kıyâmetde beni a'mâ olarak haşr eyle, hattâ iyilerin muvâcehesinden mahcûb olmayayım.

Kale Resûlullah sallallahu ‘aleyhi ve sellem: “Ed-Du‘â’u muhh’ul-‘ibâdeti ve innellâhe yuhibb’ul-mulhîne fi’d-du‘â’i.”[29]

Kıt‘a:

Rûy ber-hâk-i ‘acz mî-gûyem

Her seher-geh ki bâd mî-âyed

Ey ki hergiz ferâmuşet ne-konem

Hîçet...

Yüzü hâk-i mezellete koyup söylerim, her seher vaktinde ki bâd-ı sabâ eser. Ey Rahîm ki asla seni unutmak eylemem, senin hiç...

***

‘Abdulkâdir-i Geylânî, meşâyih-i a‘zâm ve evliyâ-ı kirâmdan bir zât-ı sütûde-semâtın ismidir, merkad-i şerîfleri Bağdâd’dadır ve Geylân kâf-ı ‘Acem’in kesriyle bir memleketdir veyâ nisbet içindir. *Kuddise sirruhu*, cümle-i du‘âya ve buna ‘ilm-i bedî‘de haşv-i melîh derler. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Harem-i Ka‘be*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hasâ*, hâ’nın fethiyle hasât lafzının cem‘i, çakıl ve hurda taşlar demek. *Nihâde*, koyup demek ve âhirindeki hâ-ı resmiyye harf-i terettübdür. *Be*, harf-i te’kîd. *Bahşây*, emr-i hâzır, esirge demek. *Mustevcib-i ‘ukûbet*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir, lâyık-ı ‘ukûbet demek. *Me-râ*, beni demek. *Nâ*, harf-i tavsîf-i nefy. *Bînâ*, sıfât-ı müşebbehe. *Ber*, harf-i te’kîd. *Engîz*, engîhten masdarından emr-i hâzır. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Rûy-i nîk*, mevsûfun sıfatına izâfeti. *Ân*, edât-ı cem‘ ve murâd muvâcehedir. *Şerm-sâr*, mîm’in sükûnuyla hecl gibi sıfat-ı müşebbehedir. *Ne-şevem*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel, olmayalım demekdir. *Rûy*, mukadder nihâde’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Ber-hâk*, ğayr-i sarîhi. *Her*, edât-ı istî‘âb, küll ma‘nâsına. *Seher-geh*, ism-i zamân. *Ki*, harf-i râbıt ve seher-geh mî-gûyem’in zarfıdır. *Bâd*, mutlaka yele derler. *Mî*, edât-ı hâl. *Âyed*, gelmek ma‘nâsına olan âmeden’den fi‘l-i muzâri‘dir. *Ey*, harf-i nidâ, münâdî mahzûfdur, takdîri ey cânân’dır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hergiz*, asla demek. *Ferâmuş*, aslı ferâmûş olup vâv li-ecli’z-zarûre hazf olunmuşdur, şîn cevher-i kelimeden nisyân ma‘nâsına *Te*, zamîr-i hitâbdır. *Hîçet*, hîç turâ demek.

[29] “Dua ibadetin beynidir ve duada ısrarcı olanlar Allah katında sevilirler.” Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-Tirmiẕî, *Sunenu’t-Tirmiẕî*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fuʾâd ʿAbdulbâḳî (Mısır: Şirketu Muṣṭafâ’l-Bâbî’l-Ḥalebî, 1395/1975), 5/456.

[173] *... en bende yâd mî-âyed*

... kulundan hâtıra gelir mi?

Hikâyet:

Dozdî der-hâne-i pârsâyî-râ der-âmed. Çendân ki taleb kerd çîzî ne-yâft, dil-teng şod. Pârsâ-râ haber şod. Gilîmî ki ber-ân hofte bûd, der-reh-guzer-i dozd endâht tâ mahrûm ne-kerded.

Bir sârik bir ‘âbid hânesine girdi. Ol kadar ki aradı bir şey’ bulmadı, bî-huzûr oldu. Zâhidin haberi oldu. Bir kilîm ki onun üzerinde uyumuşidi, hırsızın geçeceği yola atdı hattâ me’yûs ‘avdet etmesin.

Kıt‘a:

Şenîdem ki merd-ân-i râh-i Hudâ
Dil-i duşmen-ân-râ ne-kerdend teng

Turâ key muyesser şeved în makâm
Ki bâ-dûst-ânet hilâfest u ceng

İşitdim ki Hudâ yolunun merdleri, kulûb-i a‘dâyı etmezler dar. Sana nasıl müyesser olur bu makâm, zîrâ dostların ile ceng ve hilâfın vardır.

Meveddet-i ehl-i safâ çi der-rûy u çi der-kafâ, ne ân çunân ki ez-peset ‘ayb gîrend ve pîşet be-mîrend.

Ehl-i safânın muhibbi huzûrda ne ve ğaybda ne ya‘nî her hâlde müsâvîdir, öyle değildir ki arkadan ‘ayb tutalar ve huzûrda fedâ-yı cân edeler.

Beyt:

De-berâber çu gûsfend-i selîm
De-kafâ hem-çu gorg-i merdum-hâr

Huzûrunda halîm koyun gibi, ğıyâbında adam yiyici kurt gibi.

Beyt:

***

Yâd, zikirdir. *Dozd*, sârik. *Ye*, harf-i vahdet. *Der*, harf-i sıla. *Hâne-i pârsâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Der-âmed*, fi‘l-i mâzîdir, girdi demek. *Dil-teng*, teng-dil gibi vasf-ı terkîbîdir, bî-huzûr ma‘nâsına. *Gilîmî*, yâ’sı vahdetdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hofte bûd*, hikâye-i mâzî der-mâzî, yatmış ve uyumuşidi demek. *Reh-guzer*, râ’nın fethi ve hâ’nın sükûnu ve kâf-ı ‘Acem’in zammıyla terkîb-i

mezcîdir, geçid ya‘nî memerr. *Endâht*, fi‘l-i mâzî, atdı demek. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Ne-kerded*, olmaya veyâ dönmeye ma‘nâsına. *Merd-ân-i râh-i Hudâ*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Dil-i duşmen-ân*, kezâlik lâmiyyelerdir ve ne-kerded’in mef‘ûl-i sarîhi. *Teng*, sânîsi. *Turâ*, sana demek. *Key*, edât-ı istifhâm. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘. *În*, ism-i işâretdir. *Meveddet*, muhabbet ma‘nâsına izâfeti lâmiyye. *Gîrend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *‘Ayb*, mef‘ûl-i evveli. *Ez*, bunda *der* gibi edât-ı zarfdır. *Pes*, ard ma‘nâsına. *Te*, hitâbdır. *Pîş*, ön ve ‘ind ma‘nâsına. *Te*, zamîr-i hitâb. *Be-mîrend*, morden’den fi‘l-i muzâri‘ cem‘dir. *Gûsfend*, koyun. *Gorg*, kurd, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Merdum-hâr*, adam yırtıcı ma‘nâsına vasf-ı terkîbî, ahvâl-i münâfıkîndir. Kalellahu te‘âlâ: Veizâ leku’llezîne kâlû âmennâ. El-Âyetu.[30]

[174] *Her ki ‘ayb-i dîger-ân pîş-i tû âverd u şimord*
Bî-gumân ‘ayb-i tû pîş-i dîger-ân hâhed bord

Her kim ki diğerlerin ‘aybını senin huzûruna getirdi ve saydı, şübhesiz senin ‘aybını diğerlerin huzûrunda zikr eder.

Hikâyet:

Tenî çend ez-revendegân muttefik-i seyâhat bûdend ve şerîk-i renc u râhat. Hâstem ki murâfakat konem. Muvâfakat ne-kerdend. Goftem: Ez-kerem-ahlâk-i bozorg-ân bedî‘est, rûy ez-musâhabet-i miskîn-ân ber-tâften ve fâ’ide dirîğ dâşten ki men der-nefs-i hîş în kadr kuvvet u kudret mî-şinâsem ki der-hidmet-i merd-ân yâr-i şâtır bâşem ne bâr-i hâtır.

Bir kaç kimse seyyâhînden seyâhata müttefik idiler ve muhannet ve râhatda şerîk idiler. İşitdim ki yoldaş olayım. Muvâfakat etmediler. Dedim: Büyüklerin ahlâk-ı kereminden ‘acîb ya‘nî ba‘îddir, yüzü miskînlerin musâhabetinden çevirmek ve fâ’ideyi esirgemek, zîrâ ben kendi nefsimde bu mikdâr kuvvet ve kudreti anlıyorum ki yiğitlerin hidmetinde serî‘ yoldaş olurum hâtır yükü olmam.

Şi‘r-i ‘Arabî:

İn lem ekun râkib’el-mevâşî
Es‘â lekum hâmil’el ğavâşî

Eğer olmaz isem hayvâna binici, sizin ile giderim eğer kılıflarını ya‘nî örtülerini hâmil olarak.

Yekî ez-ân-mîyân goft: Ezîn sohen ki...

[30] “*İman edenlerle karşılaşınca “inandık” derler, ...*” el-Bakara 2/14.

Onların arasından biri dedi: Bu sözden ki...

***

‘Ayb-i dîger-ân, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve tenâzi‘ tarîkiyle fi‘illerin mef’ûlü. *Pîş-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve onların zarfı. *Âverd* ve *Şimord* fi‘l-i mâzîlerdir. *Hâhed bord*, fi‘l-i müstakbel. *‘Ayb-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mef‘ûlü. *Pîş-i dîger-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve zarfı ve *Bord*, masdar ma‘nâsına. *Revendegân*, revende’nin cem‘i. *Seyâhat*, masdardır, gezmek ma‘nâsına. *Murâfakat* ve *Muvâfakat*, mufâ‘ale bâbından masdarlardır, refîklik ve uymak ma‘nâlarına. *Bedî‘*, ‘acîb ma‘nâsına ise de bunda ba‘îd demek. *Musâhabet-i miskîn-ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Tâften*, masdardır, döndürmek ve bükmek ma ‘nâsına ise de a‘râz murâddır. *Nefs-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mî-şinâsem*, fi‘l-i muzâri‘ hâl mütekellim vahde, anlarım demek. *Hidmet-i merd-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şâtır*, ayağına çabuk demek. *Bâr-i hâtır*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *İn* ve *Lem*, hurûf-i cevâzimdendir. *Ekun*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Râkib’el mevâşî*, haberi ve mevâşî mâşeye’nin cem‘i, at ve katır murâd. *Es‘â*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Lekum*, ona müte‘allik. *Hâmil*, es‘â kelimesinin fâ‘ilinden hâldir, izâfeti fâ‘ilin mef‘ûlünedir. *Ğavâşî*, ğâşiye’nin cem‘i eğer kılıfına derler.

[175] *... şenîdî dil-teng me-dâr ki derîn rûz-hâ dozdî be-sûret-i dervîş-ân der-âmed, ne ber-sıfat-i îşân ve hod-râ der-silk-i sohbet-i mâ muntazam kerd.*

... işitdin bî-huzûr olma zîrâ bu günlerde bir sârik dervîş-ân sûretinde geldi, onların sıfatında değil ve kendini bizim cem‘iyyetimiz silkinde dâhil kıldı.

Beyt:

Çi dânend merdum ki der-câme kîst

Nivîsende dâned ki der-nâme çîst

Ne bilirler halk-ı ‘âlem elbîse içinde kimdir, kâtib bilir ki mektûbda nedir.

Ez-ân câ ki selâmet-i hâl-i dervîş-ânest, gumân-i fuzûleş ne-bordîm ve biyârî kabûleş kerdîm.

Ol mertebeden ki dervîşlerin pâk zamîrleridir, onun hakkında su’-i zann etmedim ve yoldaşlığa onu kabûl eyledik.

Beyt:

Zâhir-i hâl-i ‘ârifân delkest

În kadr bes ki rûy-i der-halkest

‘Âriflerin zâhir-i hâli hırkadır, bu mikdâr kifâyet eder ki zâhiren halkla ihtilâtdadır.

Mesnevî:

Sûfî-i geşte bih pîş în li’âm

El-hiyâtah ve’l-levâtah ve’s-selâm[31]

Kıt‘a:

Der-‘amel kûş ve her-çi hâhî...

‘Amele çalış ve her nesneyi ki ister isen...

***

Me-dâr, nehy-i hâzır. *Dil*, mef‘ûl-i evveli. *Teng*, sânîsi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Rûz*, gün. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Kerd*, fi‘l-i mâzî. *Hod-râ*, mef‘ûl-i evveli. *Muntazam*, sânîsi. *Der*, harf-i sıla. *Silk*, dizi ve dizi iplikdir. *Çi*, edât-i istifhâm. *Dânend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Merdum*, isim cem‘ olduğundan dânend’in fâ‘ili olmağa salâhiyyeti vardır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Câme*, libâs. *Kîst*, hâ-ı resmiyye yâ’ya kabl olmuşdur. *Nivîsende*, ism-i fâ‘il, kâtib ma‘nâsına. *Dâned*, fi‘l-i muzâri‘. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Nâme*, mektûb. *Çîst*, aslı çi est olup hâ-ı resmiyye yâ’ya kalb olunmuşdur. *Ez-ân câ*, ol makâm ve mertebeden demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Selâmet-i hâl*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, sâfî derûn ve bî-ğarez ve bî-‘illet olmalarından kinâyedir. *Gumân-i fuzûl*, zann-i fâsid ve vehm-i bâtıl demek. *Şin*, dozd’a râci‘. *Zâhir-i hâl-i ‘ârifân*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir ve murâd ‘ârif-i billah olanlar ve mübtedâdır. *Delk*, dâl’ın fethi ve lâm’ın sükûnuyla fukarâ hırkası ve haber-i mübtedâdır. *În*, zâhir-i hâl-i ‘ârifân’a hırka olmağa işâretdir. *Kadr*, mikdâr. *Bes*, kâfî demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Rûy*, bunda zâhir ma‘nâsına. *Der*, harf-i sıla veyâ musâhabet. *Halkest*, sîn-tâ edât-ı haberdir. *Kûş*, kâf’ı ‘Arabînin zammıyla emr-i hâzır, sa‘y et demek, kâf-ı Fârisiyye ile ism-i câmid kulak ma‘nâsına. *Der-‘amel*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab.

[176] *... pûş*

Tâc ber-ser ne ve ‘alem ber-dûş

Zâhîdî der-palâs-pûşî nîst

[31] “Fakat aşağılık kişilerse sofîliği, terzilik ve lûtîlikten ibâret sandılar!” Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, thk. Amil Çelebioğlu, çev. Süleymân Nahîfî (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 537.

Zâhid-i pâk bâş ve atlas pûş.

... giy, tâcı başına koy ve nişânı omuzuna. Sâlihlik eski giymekle değildir, sâlih-i pâk ol ve atlas giy.

Mesnevî:

Hest sûfî ân geh şod safvet taleb

Ne hiyât u sûf u hiyâtî u deb[32]

Mesnevî:

Terk-i dunyâ u şehvetest u heves

Pârsâyî ne terk-i câme u bes

Der-kejâğend merd bâyed bûd

Ber-muhannes salâh-i ceng çi sûd

Dünyâyı ve şehveti ve hevesi terkdir, 'âbidlik libâsı tek değildir ancak. Derûn-i zırhda insân olmak lâzımdır, bed kişiye ceng salâhı ne fâ'ide.

Fi'l-cumle rûzî tâ şeb refte bûdîm ve şebângâh be-pây-i hisârî hofte, dozd-i bî-tevfîk ibrîk-i refîk-râ ber-dâşt ki be-tahâret mî-revem, û hod be-ğâret...

Hâsıl-ı kelâm bir gün geceye değin gitmiş idim ve geceleyin bir kal'anın kenârında uyumuşduk, tevfîksiz hırsız refîkinin ibriğini kaldırdı ki tahârete giderim, o hırsız yağmaya...

***

Her-çi, mef'ûlü, cümlesi. *Pûş*, emrinin mef'ûlü. *Ne*, emr-i hâzır, koy demek. *'Alem*, tâc'a ma'tûfdur ve murâd 'Acem ve 'Arab sâ'illerinin omuzlarına atıp cer eyledikleri nişândır. *Zâhidî*, yâ'sı masdariyyedir. *Palâs-pûş*, vasf-ı terkîbî, eski giyici demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Zâhid-i pâk*, izâfeti lâmiyye. *Bâş u pûş*, emr-i hâzırlardır, ol ve giy demekdir. *Terk-i dunyâ*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve mukaddem haber. *Şehvet* ve *Heves*, dunyâ'ya ma'tûfdur. *Pârsâyî*, mu'ahher mübtedâ veyâ harf-i masdar. *Ne*, nâfiye. *U bes*, vâv ile ancak demek. *Kajâğend*, zırha derler, muhârebe zamânında giyerler. *Bâyed*, fi'l-i muzâri'. *Bûd*, masdar-ı muhaffefdir. *Muhannes*, bunda korkak ma'nâsına. *Salâh-i ceng*, lâmiyye. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Sûd*, fâ'ide demek. *Rûz*, gün. *Ye*, harf-i vahdet. *Tâ*, intihâ-ı ğâyet ifâde eder. *Şeb*, gece. *Refte*

[32] "Sofî saflığı taleb edendir. Sofîliği sof giymek, terzilik etmek veya ağır ağır yürümekle sanma!" Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf*, 537.

bûdîm, hikâye-i mâzî, gitmiş idik demek. *Şebângâh*, ism-i zamân, gece vakti demek. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Pây-i hisâr*, kal'anın aşağısı. *Ye*, harf-i vahdet. *Hofte*, bûdîm mâ-kabli karînesiyle mukadderdir ve hofte yatmış ve uyumuş meyânında müşterekdir. *Dozd-i bî-tevfîk*, beyâniyye. *İbrîk-i refîk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ber-dâşt*, fi'l-i mâzî, kaldırdı demek. *Ki*, harf-i beyân veyâ harf-i ta'lîl. *Be-tahâret*, bâ-ı sıla ile tahârete demek. *Û*, dozd'a râci'. *Hod*, edât-ı te'kîd. *Be-ğâret*, bâ-ı sıla ile yağmaya demek.

[177] *... mî-reft.*

... giderdi.

Beyt:

Pârsâ bîn ki hırka der-ber-kerd

Câme-i Ka'be-râ çul-i her kerd

Zâhidi gör ki hırkayı üzerine giydi, Ka'be örtüsünü eşeğe çul eyledi.

Çendân ki ez-nazar-i dervîş-ân ğâ'ib geşt, be-burcî be-reft u durcî be-dozdîd tâ rûz rûşen şod, ân târîk-dil meblağî râh refte bûd ve refîkân-i bî-gunâh hofte. Bâmdâdân heme-râ be-kal'a berdend ve be-zindân kerdend. Ez-ân târîh terk-i sohbet goftîm ve tarîk-i 'uzlet giriftîm ki es-selâmetu fi'l-vahdeti.

Ol kadar ki dervîşlerin nazarından ğâ'ib oldu, bir kal'a burcuna çıkdı ve bir cevâhir hokkasını çaldı, ortalık aydınlanıncaya kadar ol kalbi kara bir hayli yol gitmişidi ve bî-günâh refîkler uyumuşidi. Sabahleyin cümlesini kal'aya getirdiler ve zindâna koydular. Ol târîhden ülfeti terk ile dedik ve 'uzlet tarîkini tutduk zîrâ selâmet yalnızlıkdadır.

Kıt'a:

Çu ez-kavmî yekî bî-dânişî kerd

Çünkü bir kavimden biri cehâlet eyledi.

***

Mî-reft, hikâye-i hâl mâzî. *Bîn*, emr-i hâzır. *Pârsâ*, mef'ûlü. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *Hırka*, mef'ûl-i sarîhi. *Der-ber*, ğayr-i sarîhi, zîrâ *der* harf-i sıla ve *ber* üst ma'nâsına isimdir ve üstüne eyledi demekden maksad giymekden kinâyedir. *Câme-i Ka'be*, yâ-ı batniyye ile izâfeti lâmiyyedir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Çul-i her*, bu dahi yâ-ı batniyye ile izâfeti lâmiyyedir ve *câme* kerd'in mef'ûl-i evveli, *çul-i her* sânîsi, teşbîh tarîkiyle vâki'dir. *Be*, harf-i sıla. *Burc*, murâd hisâr burcudur. *Ye*, harf-i vahdet. *Be-reft*, bunda çıkdı demek, 'uruc ma'nâsına. *Derc*, cevher

hokkası. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, harf-i te'kîd. *Dozdî*, fi'l-i mâzî, sirkat eyledi demek. *Tâ*, intihâ-ı ğâyet içindir, ilâ ma'nâsına. *Rûz*, gündüz. *Ruşen*, aydınlık. *Şod*, fi'l-i mâzî, murâd sabah oluncaya değin demek. *Târîk-dil*, gönlü kara demek. *Meblağ*, hayli demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Refîkân-i bî-gunâh*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hofte*, yatmış ve uyumuş demek. *Be*, harf-i sıla. *Zindân*, mahbus. *Kerdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Târîh*, bunda vakit ma'nâsına. *Terk-i* sohbet, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Goftîm*, fi'l-i mâzî nefs-i mütekellim-i ma'al-ğayrî. *Tarîk-i 'uzlet*, izâfeti lâmiyye veyâ beyâniyye. *Ki*, harf-i ta 'lîl. *Es-Selâmetu*, mübtedâ. *Fi'l-vahdeti*, haberi. *Dâniş*, 'ilm ma'nâsına dânisten masdarından emr-i hâzır olan dân kelimesinin âhirine mâ-kabl-i meksûr şîn el-hak olundukda ism-i masdar denir, 'ilm ma'nâsına. *Ye*, harf-i vahdet.

[178] *Ne kih-râ menzilet mâned ne mih-râ*

Ne-mî-bînî ki gâvî der-'ulf-zâr
Beyâlâyed heme gâv-ân-i dih-râ

Ne küçüğün hürmeti kalır ne büyüğün. Görmez misin ki bir öküz çayırda, bulaşdırır hep köyün öküzlerini.

Goftem: Minnet Hudây-râ 'azze ve celle ki ez-fevâ'id-i dervîş-ân mahrûm ne-mândem, eger-çi ez-sohbet-i 'işân vahîd şodem ve bedîn hikâyet mustefîd geştem ve emsâl-i me-râ der-heme 'omr în nasîhat be-kâr âyed.

Dedim: Minnet 'azîz ve celîl olan Hudây'a mahsûsdur ki dervîşlerin fâ'idelerinden mahrûm kalmadım, her ne kadar onların sohbetinden tenhâ kaldım ve bu hikâye ile fâ'ide kesb eyledim ve emsâlimin dahi bütün 'ömründe bu nasîhat işine yaraya.

Mesnevî:

Be-yek nâ-tirâşîde der-meclîsî
Be-renced dil-i hûş-mend-ân besî

Eger burke'i pur konend ez-gul-âb
Segî der-vey ufted koned muncul-âb

Bir lâyıksız bir meclisde, incitir çok ehl-i fazlın kalbini. Eğer bir havuzu doldursalar gül suyundan, bir kelb ona düşer ise eder murdâr.

***

Mâned, nûn'un fethiyle fi'l-i muzâri'. *Ki*, kâf-ı 'Arab'ın kesri ve hâ-ı asliyye ile küçük demek. *Mih*, mîm'in kesri ve hâ-ı asliyye ile büyük demek. *Râ*, edât-ı mef'ûldür, ya'nî bunlar mâned'in mef'ûl-i evvelleri. *Menzilet*, sânîsidir. *Ne-mî-bînî*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel, istifhâmı mutazammındır, görmez misin demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gâv*, kâf-ı 'Acem'le sığır demek. *Ye*, harf-i vahdet. *'Ulf*, yulafdır. *Zâr*, kesret ifâde eder, edâtdır. *Beyâlâyed*, fi'l-i muzâri' müstakbel, bulaşdırır demek. *Heme*, edât-ı te'kîd. *Gâv-ân*, gâv lafzının cem'i, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dih*, aslı dîh ise de lâkin yâ'sız isti'mâli ziyâdedir, karye ma'nâsına ism-i câmiddir, dâden masdarından emir dahi olur, a'ti ma'nâsına. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Fevâ'id*, fâ'idenin cem'i. *Vahîd*, yalnız. *Mustefîd*, istif'âl bâbından ism-i fâ'il, fâ'idelenici ma'nâsına. *Âyed*, fi'l-i muzâri'. *Emsâl-i me-râ*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-kâr*, ğayr-i sarîhi. *Der-heme 'omr*, zarfı. *Nâ-tirâşîde*, nâ-sâz ve nâ-hem-vâr ma'nâsına, Türkîde yontulmamış. *Be*, harf-i te'kîd. *Renc*, fi'l-i muzâri' ve bunda lâzımdır. *Dil*, fâ'ili, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hûş-mend-ân*, 'âkilân demek. *Besî*, yâ-ı asliyye ile çok demek. *Burke'i*, bâ'nın zammı ve râ'nın sükûnuyla havuzdur ve hemze yâ-ı vahdet bedeline gelmişdir. *Vey*, burke'ye râci'. *Ufted*, fi'l-i muzâri' müfred ğâ'ib ve ma'nâ-yı şartı mutazammındır ve fâ'ili tahtında seg'e râci'. *Koned*, fâ'ili, kezâlik seg'e râci'. *Muncul-âb*, mîm'in ve cîm'in zammeleri ve nûn'un sükûnuyla murdâr ve nâ-pâk suya derler.

[179] Hikâyet:

Zâhidî mihmân-i pâdişâhî bûd. Çun ber-sufre be-nişestend, kem-ter ez-ân hord ki irâdet-i û bûd ve çun be-nemâz ber-hâstend, bîş-ter ez-ân kerd ki 'âdet-i û bûd, tâ zann-i salâhiyyet der-hakk-i û ziyâdet konend.

Bir 'âbid bir pâdişâhın misâfiri idi. Çünkü sofraya oturdular, ondan pek az yedi ki onun isteği var idi ve çünkü namâza kalkdılar, ondan ziyâde kıldı ki onun 'âdeti idi, hattâ hüsn-i zannı onun hakkında ziyâde edeler.

Hazret-i Sa'dî zâhidin hâlini bu beyt ile temsîl eder:

Beyt:

Tersem ne-resî be-Ka'be ey A'râbî

K'în reh ki tû mî-revî be-Turkistânest

Korkarım erişmezsin Ka'be'ye ey A'râbî, zîrâ bu yoldan ki sen gidersin Türkistân'dır.

Çun be-makâm-i hîş bâz âmed, sufre hâst tâ tenâvul koned. Peserî dâşt sâhib-i firâset goft:

Çünkü kendi hânesine ‘avdet eyledi, sofra istedi yemek için. Bir oğlu var idi sâhib-i zekâvet dedi:

***

Zâhid, ‘âbid. *Ye*, harf-i vahdet. *Mihmân*, mîm’in kesri ve hâ’nın sükûnuyla misâfir, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Pâdişâhî*, yâ harf-i vahdetdir. *Bûd*, fi‘l-i mâzî veyâ edât-ı zamâniyye. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Sufre*, üzerinde ta‘am yenilen şeydir, sini vesâ’ire gibi. *Be*, harf-i te’kîd. *Nişestend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Kem-ter*, ism-i tafdîl, pek eksik demek. *Hord*, fi‘l-i mâzî, yedi demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *İrâdet*, masdar, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Û*, zâhid’e râci‘. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Ber-hâstend*, fi‘l-i mâzî cem‘, kıyâm eylediler ma‘nâsına muzâri‘i ber-hîzed gelir, hâsten vâv ile muzâri‘i hâhed gelir, taleb ma‘nâsına. *Bîş*, yâ-ı ‘Arab’ın kesriyle ziyâde demek. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Ki*, harf-i beyâniyye. *‘Âdet-i û*, izâfeti lâmiyye. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Salâhiyyet*, ya’sı muhaffefdir. *Hakk-i û*, izâfeti lâmiyye. *Ziyâdet*, masdar, tâ üslûb-ı ‘Acem üzere uzun yazılır. *Tersem*, tersîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahdedir, korkarım demek. *Ne-resî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel. *A‘râbî*, terkîb-i nisbî ve a‘râb ism-i cins olup sahrâlarda ve biyâbânda konar ve göçer bir tâ’ifedir. *K’în*, aslı ki în’dir. *Mî-revî*, fi‘l-i muzâri‘ hâl muhâtabdır, gidersin demek. *Be-Turkistânest*, Türk tâ’nın zammıyla nâsdan bir cinsdir ‘Arab ve Rûm gibi, bunlar Turk b. Yâfes neslindendir; benu Turkân, Vâsıt şehrinde bir hânedân ismidir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Tenâvul*, ekl-i ta‘amdır. *Peser*, bunda oğuldur. *Ye*, harf-i vahdet. *Firâset*, zekâvet ve fetânet. *Goft*, mâzî, fâ‘ili peser’e râci‘.

[180] *Ey peder! Der-da‘vet-i sultân çîzî ne-hordî? Goft: Der-nazar-i îşân çîzî ne-hordem ki be-kâr âyed. Goft: Nemâz-râ hem kazâ kon ki çîzî ne-kerdî ki be-kâr âyed.*

Ey baba! Sultânın da‘vetinde bir şey yedin mi? Dedi: Onların nazarında bir şey yemedim ki kâfî ola. Dedi: Namâzı dahi kazâ eyle ki bir şey etmedin ki kabûl ola.

Kıt‘a:

Ey huner-hâ nihâde ber-kef-i dest

‘Ayb-hâ ber-girifte zîr-i bağal

Tâ çi hâhî hirîden ey mağrûr

Rûz-i der-mândegî be-sîm-i dağal

Ey ‘âbid hünerlerini koyup avuç içine, kusûrlarını setr edip koltuğun altına. ‘Acabâ ne istersin almak ey ğâfil, ‘acz gününde geçmez akçe mukâbilinde.

Hikâyet:

Yâd dârem ki der-‘ahd-i tufûliyyet mute‘abbid bûdem ve şeb-hîz ve mûli‘-i zuhd u perhîz. Şebî der-hidmet-i peder nişeste bûdem ve heme şeb dîde...

Hâtırımdadır ki çocukluk zamânında ‘ibâdet edici idim ve müteheccid idim ve zühd ve takvâya harîs idim. Bir gece pederin hidmetinde oturmuş idim ve bütün gece gözümü...

***

Çîz, nesne. *Ye*, harf-i vahdet. *Ne-hordî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, istifhâmı mutazammındır, yemedin mi demek. *Nazar-i îşân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be-kâr* âyed, işe gelir, ya‘nî riyâ ile kılınan namâz dahi makbûl-i Hudâ olmaz. *Ey*, nidâ, münâdî mukadder. *Huner*, san‘at. *Hâ*, edât-ı cem‘ ve nihâde’nin mef‘ûl-i sarîhi ve nihâde’nin âhirindeki hâ-ı resmî harf-i terettübdür, koyup demek. *Ber-kef*, ğayr-i sarîhi ve kef-i dest el içi. *‘Ayb-hâ*, ber-girifte’nin mef‘ûl-i evveli. *Zîr*, sânîsi ve taht ma‘nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bağal*, koltukdur. *Tâ*, edât-ı ta‘accüb. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Hirîden*, hâ’nın ve râ’nın kesreleriyle satın almak ma‘nâsına ezdâddan masdardır. *Ey*, harf-i nidâ. *Mağrûr*, münâdî, merd-i mağrûr demek. *Rûz-i der-mândegî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, ‘acz gününde demek veyâ masdariyye olduğu gibi kâf dahi hâ-ı resmîden bedeldir. *Be*, mukâbele. *Sîm*, gümüş, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dağal*, kalb, geçmez akçedir. *Yâd dârem*, hâtırımda demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *‘Ahd*, zamân ve izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Tufûliyyet*, sebâvet. *Mute‘abbid*, ifti‘âl bâbından ism-i fâ‘il olup ‘ibâdete meşğûl olana derler. *Şeb-hîz*, müteheccid ya‘nî gece kalkıcı ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Mûli‘*, harîs ve bu ma‘nâda bülğat ism-i mef‘ûl vezni üzere müsta‘meldir. *Perhîz*, zuhd’e ‘atf-ı tefsîrîdir. *Şebî*, yâ’sı vahdetdir. *Dîde*, ism-i câmid, göz.

[181] *... be-hem ne-beste ve mushaf-i ‘azîz der-kenâr girifte ve tâ’ife’i gird-i mâ hofte. Peder-râ goftem: Ezînân yekî ser ber-ne-mî-dâred ki dogâne berây-i Yegâne be-gozâred. Çunân hofte’end ki gûyî morde’end. Goft: Cân-i peder! Tû nîz eger be-hoftî bih ki der-pûstîn-i halk uftî.*

... yummamışidim ve mushaf-i şerîfi kucağımda tutmuşidim ve bir tâ'ife etrâfımızda uyumuşidi. Pedere dedim: Bunlardan biri başını kaldırmaz ki iki rek'at namâz Allahu vahdehu için edâ ede. Öyle uyumuşlardır ki ke'enne ölmüşlerdir. Dedi: Ey cân-i peder sen dahi eğer uyuya idin ahsen idi zîrâ halkın mezemmetinde vâki' oldun.

Kıt'a:

Ne-bîned mudde'î cuz hîşten-râ

Ki dâred perde-i pindâr der-pîş

Gereş çeşm-i Hudâ-bînî be-bahşend

Ne-bîned hîç kes 'âciz-ter ez-hîş

Görmez hod-bîn kendinden ğayrısını, zîrâ tutar zann perdesini önünde. Eğer ona Hudâ-görücülük gözünü verseler, görmezdi hiç kimseyi daha 'âciz kendinden.

Hikâyet:

Bozorgî-râ der-mahfilî hemî-sutûdend...

Bir büyük kimseyi bir meclisde medh eylerdi...

***

Be-hem ne-beste, terk-i nevmden kinâyedir. *Der-kenâr*, kucak. *Girifte*, bûdem takdîrinde. *Gird*, kâf-i Fârisiyye ile taraf ma'nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mâ*, zamîr mütekellim-i ma'a'l-ğayrî. *Hofte*, yatmış uyumuş. *Peder*, baba. *Râ*, harf-i sıla. *Ez*, min ma'nâsına. *Înân*, etrâfında yatanlara işâretdir. *Dogâne*, iki rek'at namâzdan kinâyedir. *Berây-i Yegâne*, Allahu'l-vâhid ma'nâsına. *Be*, harf-i istikbâl. *Gozâred*, fi'l-i muzâri'. *Çunân*, ancılayın demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gûyî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Cân-i peder*, münâdî, harf-i nidâ mahzûfdur. *Nîz*, dahi. *Be*, harf-i te'kîd. *Hoftî*, fi'l-i mâzî muhâtab ve fi'l-i şart vâki' olmuşdur. *Pûstîn*, kürk demek ise de bunda ğaybet ve müsâvîden 'ibâretdir. *Uftî*, fi'l-i muzâri' muhâtab ve cezâ-yı şartdır. *Ne-bîned*, fi'l-i muzâri' menfî. *Mudde'î*, bunda hod-bîn ma'nâsına. *Cuz*, ğayr demek. *Hîşten*, ism-i câmid. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Pindâr*, zann. *Ger*, harf-i şart. *Çeşm*, göz, izâfeti beyâniyye. *Hudâ-bîn*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Ne-bîned*, görmez demek, fâ'ili mudde'î'ye râci'. *Hîç kes*, mef'ûl-i evvel-i sarîhi. *'Âciz-ter*, sânîsi. *Ez-hîş*, ğayr-i sarîhi ve cümlesi fi'liyyedir. *Bozorg*, büyük. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Mahfil*,

kesret ma‘nâsına olan hafl maddesinden ism-i mekândır, mecma‘ demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Hâ*, harf-i te’kîd. *Mî-sutûdend*, hikâye-i mâzî, medh ederlerdi demek.

[182] *... ve der-evsâf-i cemîleş mubâlağa mî-numûdend. Ser ber-âverd u goft: Men ânem ki men dânem.*

... ve onun evsâf-ı cemîlesinde mübâlağa gösterirlerdi. Başını kaldırdı ve dedi: Ben ol kimseyim ki ben bilirim.

Şi‘r-i ‘Arabî:

Kefeyte ezâ yâ men ta‘uddu mehâsinî

‘Alâ niyyetî hazâ ve lem tedri bâtinî

Kâfîsin ezâ cihetiyle ey kimse ta‘dâd edersin hünerlerimi, benim zâhirim budur ve bilmezsin bâtınımı.

Yukâlu fi’l-meseli sâhibu’d-dâri edrâ mâ-fî-hâ[33]

Kıt‘a:

Şahsem be-çeşm-i ‘âlemiyân hûb-manzarest

V’ez-hubs-i bâtinem ser-i hiclet futâde pîş

Tâvus-râ be-nakş u nigârî ki hest halk

Tahsîn konend u û hacil ez-pây-i zişt-i hîş

Vücûdum halk-ı ‘âlemin gözüne güzel nazar-gâhdır, ve bâtınımın habâsetinden hicâlet başı önüme düşmüşdür. Tâvusu bir nakış sebebiyle ki vardır mahlûk, tahsîn ederler ve o utanıcıdır kendi çirkîn ayağından.

Hikâyet:

Yekî ez-sulehâ-i cebel-i Lubnân ki makâmât-i û...

Biri cebel-i Lübnân sâlihlerinden ki onun mertebeleri...

***

Evsâf-i cemîl, izâfeti beyâniyye. *Şin*, bozorg’a râci‘. *Ser*, baş. *Ber-âverd*, kaldırdı demek, fâ‘ili bozorg’a râci‘. *Kefeyte*, sülâsînin ikinci bâbının nâkıs yâ’îsinden fi‘l-i mâzî meçhûl. *Ezâ*, altıncı bâbdan masdardır ve temyîziyyet üzere mensûbdur. *Yâ*, harf-i nidâ. *Men*, ism-i mevsûl, münâdî. *Ta‘addu*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Mehâsin*, mesâcid vezni üzere hilâf-ı kıyâs olarak hüsn’in cem‘i. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *‘Alâ niyye*, âşikâre. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *Lem tedri*, lem termi gibi cahd-ı mutlak. *Bâtin*,

[33] “Bir atasözünde denilir ki ev sahibi içerde ne olduğunu daha iyi bilir.”

mef‘ûlü. *Ye*, zamîr-i mütekellim ve ‘alâ niyye mukaddem haberi. *Hâzâ*, mu’ahher mübtedâ. *Şahs*, vücûd. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Be*, harf-i sıla. *Çeşm*, göz. *‘Âlemiyân*, yâ nisbet ve elif-nûn edât-ı cem‘. *Manzar*, nazar-gâh gibi ism-i mekândır. *Bâtinem*, mîm-i mütekellim hiclet’e masrûfdur. *Ser-i hiclet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Pîş*, mîm-i evvelî karînesiyle bunda dahi bir mîm-i mütekellim takdîr olunur. *Be*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Nigâr*, nakş’a ma‘tûfdur. *Ye*, harf-i vahdet, nev‘iyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Halk*, mısrâ‘-ı sânîye merhûndur. *Konend*, tâvus mef‘ûl-i evvel-i sarîhi. *Tahsîn*, sânîsi. *Be-nakş*, ğayr-i sarîhi. *Û*, tâvus’a ‘â’id. *Hacil*, sıfat-ı müşebbehe. *Pây*, ayak, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Zişt*, çirkîn, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hîş*, kendi. *Sulehâ-yi cebel-i Lubnân*, izâfetleri lâmiyye ve beyâniyye ve Lubnân, ‘Osmân vezni üzere Şâm-ı Şerîf tarîkinde bir dağın ismi. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Makâmât*, merâtibdir.

[183] *... der-diyâr-i ‘Arab mezkûr bûd ve kerâmât-i û meşhûr, be-câmi‘-i Dimaşk der-âmed ve ber-kenâr-i burke-i Kellâse tahâret mî-kerd. Pâyeş be-lağzîd ve be-havz der-uftâd ve be-meşakat-i bisyâr ez-ân câ halâs yâft. Çun ez-nemâz be-perdâhtend. Yekî ez-ashâb goft: Me-râ muşkilî hest. Şeyh goft: Ân çîst? Goft: Yâd dârem ki ber-rûy-i deryâ-yi mağrib mî-reftî ve kademet ter ne-mî-şodî ve imrûz derîn yek kâmet-i âb ez-helâket çîzî ne-mânde bûd, derîn çi hikmetest? Ser be-cîb-i tefekkur furû-bord ve pes ez-te’emmul-i bisyâr ser ber-âverd u goft: Neşenîde’i ki seyyid-i ‘âlem Muhammed Mustafâ sallallâhu ‘aleyhi ve sellem goft “Lî ma‘allâhi vaktun lâ yese‘unî fîhi mulekun mukarrebun...*

... diyâr-ı ‘Arab’da mezkûr idi ve onun kerâmetleri meşhûr idi, Dımaşk Câmi‘i’ne geldi ve Kellâse havuzunun kenârında tahâret eylerdi. Onun ayağı kaydı ve havuza düşdü ve çok meşakkatle havuzdan kurtuldu. Çünkü namâzdan fâriğ oldular. Ashâbdan biri dedi: Benim bir şübhem vardır. Şeyh dedi: Ol şübhe nedir? Dedi: Hâtırımdadır ki mağrib deryâsı üzerinde giderken ve ayağın ıslanmazdı ve bugün bir adam boyu su içinde senin helâkından bir şey kalmamışidi, bunda ne hikmet vardır? Başını tefekkür yakasına eğdi ve çok tefekkürden sonra başını kaldırdı ve dedi: İşintmedin mi ki cihânın seyyidi Muhammed Mustafâ sallahu ‘aleyhi ve sellem buyurdu: “Benim Allah Te‘âlâ ile vardır bir zamân bana ol zamânda hâ’il olmaz melek-i mukarreb...

***

Be, harf-i musâhabet. *Câmi‘-i Dimaşk*, Şâm-ı Şerîf’de Câmi‘-i Benî Umeyye murâddır. *Âmed*, fi‘l-i mâzî. *Burke*, havuz. *Kellâse*, bir mahallin ismi. *Tahâret*, masdar. *Mî-kerd*, hikâye-i fi‘l-i mâzî. *Pâyeş*, zamîr sâlih’e râci‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Lağzîd*, fi‘l-i mâzî. *Be*, harf-i sıla. *Havuz*, murâd burke’dir. *Be*, harf-i musâhabet. *Meşakkat-i bisyâr*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Çun*, harf-i ta‘lîl. *Ez-nemâz*, namâzdan demek. *Be*, harf-i te’kîd. *Perdâhten*, fi‘l-i mâzî cem‘, hâlî oldular demek. *Ân*, muşkil’e işâretdir. *Helâket*, tâ zamîr-i hitâbdır. *Be*, harf-i sıla. *Cîb*, yaka, tefekkur’e izâfeti beyâniyye. *Furû-bord*, lüğat hasebiyle aşağı iletdi demek ise de lâkin isti‘mâlde indirdi demekdir. *Te’emmul-i bisyâr*, izâfeti beyâniyye, evvelki *ser*, furû-bord’un mef‘ûl-i sarîhi, *be-cîb* ğayr-i sarîhi ve ikinci *ser Ber-âverd*, kelimesinin mef‘ûlü. *Lî*, lâm harf-i cer, *yâ* zamîr-i mütekellim ve mukaddem haberi. *Ma‘*, harf-i musâhaabet içindir. *Lâ yese‘unî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel, nûn harf-i vikâye, yâ zamîr-i mütekellim, bana hâ’il olmaz demek. *Melek*, ferişte. *Mukarreb*, ism-i mef‘ûl ve melek’e sıfatdır.

[184] *... velâ nebiyyun murselun”*[34] *ve ne-goft ‘ale’d-devâmi. Vaktî çunîn ki fermûd be-Cebrâ’îl u Mîkâ’îl ne-perdâhtî ve dîger vakt bâ-Hafsa vu Zeyneb der-sâhtî ki muşâhedetu’l-ebrâri beyne’t-tecellî ve’l-istitâr, mî-numâyed ve mî-rubâyed.*

... ve nebî-yi mürsel de hâ’il olmaz” ve buyurmadı “devâm üzere” ve bir vakit de böyle buyurdu ki Cebrâ’îl ve Mîkâ’îl’e mukayyed olmazdı ve bir vakit de dahi Hafsa ve Zeyneb ile musâhabet eylerdi, zîrâ büyüklerin müşâhedesi zuhûr ile setr arasındadır, görünür ve gözlenir.

Beyt:

Dîdâr mî-numâyî u perhîz mî-konî

Bâzâr-i hîş u âteş-i mâ tîz mî-konî

Cemâlini gösterirsin ve perhîz edersin, kendi pazarını ve bizim ateşimizi keskin edersin.

Şi‘r-i ‘Arabî:

Uşâhidu men ehvâ bi-ğayri vesîletin

Feyelhakunî şe’nun edillu tarîkân

Görürüm ol yâri muhabbet ederim vesîlesiz, imdi bana erişir bir hâl ğayb ederim yolu.

---

[34] Ebû Bekr Muḥammed b. Ebî İsḥâḳ b. İbrâhîm el-Buḫârî el-Kelâbâẕî, *Baḥru’l-Fevâidi’l-Musemmâ bi Meʿâni’l-Aḫbâr - Kelâbâẕî*, thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail - Aḥmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: y.y., 1420/1999), 335.

***

Vav, harf-i ‘âtıfe. *Lâ*, harf-i nefy. *Nebiyyun*, melek’e ma‘tûfdur, takdîri lâ yese‘unî nebiyyun’dur. *Murselun*, nebiyyun’un sıfatı. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Ne-goft*, hadîs-i şerîfin evvelindeki goft üzerine ma‘tûfdur. *‘Ale’d-devâm*, makûl-i kavldir. *Vakt*, zamân. *Ye*, harf-i vahdet. *Çunîn*, böyle demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ne-perdâhtî*, hikâye-i mâzî-i menfî, mukayyed ve meşğûl olmazdı demek. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Hafsa* ve *Zeyneb*, (radiyallahu te‘âlâ ‘anhumâ) Resûllullah sallalâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin zevce-i mutahharalarındandır. *Der*, harf-i te’kîd. *Sâhtî*, hikâye-i fi‘l-i mâzî kâni‘ ve râzı olurdu demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Muşâhede*, meşâyihin seyr u temâşâsından ‘ibâretdir. *Ebrâr*, berr’in cem‘i ebrâr ve bârr’ın cem‘i berere gelir, iyiler demek, murâd mukarrebîn-i Hudâ’dır. *Tecellî* ve *İstitâr*, masdarlardır, zuhûr ve gizlenmek ma‘nâlarına. *Mî-numâyed*, fi‘l-i muzâri‘ hâl, mebnî lil-mef‘ûl ma‘nâsına, görünür demek. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Mî-rubâyed*, fi‘l-i muzâri‘ hâl, kapar demek ise de setr’den kinâyedir. *Mî-numâyî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Dîdâr*, yüz ve mukaddem mef‘ûlü. *Mî-konî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Perhîz*, mef‘ûlü. *Bâzâr-i hîş*, izâfeti lâmiyye ve ikinci mî-konî’nin mef‘ûl-i evveli. *Âteş-i mâ*, ona ma‘tûf. *Tîz*, sânîsi. *Uşâhidu*, mufâ‘ale bâbından fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Men*, ism-i mevsûl ve mef‘ûl-i sarîhi. *Ehvâ*, ‘ilm bâbından fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde ve mevsûle râci‘, zamîr-i mensûb li-ecli’z-zarûre hazf edilmişdir. *Bi-ğayri*, uşâhidu’ya müte‘allik. *Vesîletin*, vâsıta. *Fe*, harf-i ta‘kîb. *Yelhakunî*, fi‘l-i muzâri‘, nûn vikâye veyâ zamîr-i mütekellim vahde. *Şe’nun*, fâ‘ili ve hâl ma‘nâsına. *Edillu*, bâb-ı sânîden fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde ve cümlesi şe’nun kelimesine sıfatdır ve mevsûfa râci‘ zamîr mahzûfdur, *edillu bihi* takdîrindedir. *Tarîkân*, mef‘ûl-i sarîhi.

[185] *Yu’eccicu nâren summe yutfî bi-reşşetin*
Li-zâke terânî muharrekan ve ğarîkan

Ziyâlandırır nâr-ı muhabbeti sonra söndürür su serpmekle, onun için sen beni görürsün yanıcı ve mağrûk.

Hikâyet-i Manzûme:

Yekî porsîd ez-ân gum kerde ferzend
Ki ey rûşen-guher pîr-i hired-mend

Zi Mısreş bûy-i pîrâhen şenîdî

Çerâ der-çâh-i Ken'âneş ne-dîdî

Be-goft ahvâl-i mâ berk-i cihânest

Demî peydâ vu dîger dem nihânest

Biri sordu ğaybûbet-i Hazret-i Yûsuf'da pederi Ya'kûb 'aleyhisselâmdan, ki ey 'akıllı pâk gevher pîr! Mısır'dan Yûsuf'un gömleğinin kokusunu duydun, ne için onu Ken'ân kuyusunda görmedin? Dedi bizim hâlimiz sıçrayıcı şimşek gibidir, bir vakit zâhirdir ve başka vakit gizlidir.

***

Yu'eccicu, tef'îl bâbından fi'l-i muzâri'dir, fâ'ili men lafzına râci' ve te'cîc-i îkâd gibi ateş 'alevlendirmeğe derler. *Nâren*, mef'ûlü. *Summe*, harf-i 'atf. *Yutfi*, if'âl bâbından fi'l-i muzâri' sevindirir demek fâ'ili men lafzına râci'. *Bi*, yutfi'ye râci'. *Reşşetin*, râ'nın fethi ve şîn'in teşdîddiyle ufak yağmur tâneleri. *Li*, harf-i ta'lîl. *Zâke*, te'cîc-i nâra ve itfâ'-i reşşeye işâretdir. *Terâ*, fi'l-i muzâri' muhâtab ve nûn harf-i vikâye veyâ zamîr-i mütekellim vahde ve mahallen mensûb mef'ûlü ve ru'yet'den ru'yet-i 'ayn murâd ise bir mef'ûl kâfîdir ve ru'yet-i kalb murâd ise sâ'ir ef'âl-i kulûb gibi iki mef'ûl alır. *Muharrekan*, if'âl bâbından ism-i mef'ûl, mef'ûl-i sânî veyâ hâliyetle mensûbdur. *Ğarikan*, fi'l-i mef'ûl ma'nâsına, mağrûk demek ve i'râbı muharrekan gibidir. *Porsîd*, fi'l-i mâzî, sordu demek. *Gum kerde*, zâyi' etmiş demek. *Ferzend*, oğul. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Rûşen-guher*, vasf-ı terkîbî, kerîmu'n-nisb ve şerîfu'l-hasb ya'nî pâkîze asıl demek ve takdîri merd-i rûşen-guher'dir. *Pîr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hired-mend*, terkîb-i nisbî ve rûşen-guher'den bedeldir. *Zi*, ez'den muhaffef. *Mısreş*, zamîr pîrâhen'e masrûfdur. *Bûy-i pîrâhen*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şenîdî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Çâh-i Ken'ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve çâh kuyu ve *Ken'ân* Hazret-i Ya'kûb 'aleyhisselâmın memleketi ve mezkûr kuyunun ıraklığı iki fersahdır. *Şin*, Yûsuf'a râci'. *Ahvâl-i mâ*, mübtedâ. *Berk*, şimşek. *Cihân*, cîm'in fethiyle sıfat-ı müşebbehe ve takdîri ahvâl-i mâ çu berk-i cihânest ve haber-i mübtedâdır. *Demî*, mübtedâ. *Peydâ*, haberi ve takdîri nihânest karînesiyle peydâst'dır. *Dîger dem*, mübtedâ. *Nihânest*, haberi. "Li ma'allâhi vaktun lâ-yese'unî"[35] ilâ âhirihi hadîs-i şerîfi bu ma'nâyı beyândır.

[186] *Gehî ber-târem-i a'lâ nişînem*

[35] Kelâbâẕî, *Baḥru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Meʿâni'l-Aḫbâr - Kelâbâẕî*, 335.

Gehî ber-poşt-i pây-i hod ne-bînem

Eger dervîş ber-hâlî be-mândî
Ser-i dest ez-do ʻâlem ber-feşândî

Bir vakit felek-i aʻlâ üzere otururum, baʻzen kendi ayağımın arkasını görmem. Eğer fakîr bir hâl üzere kalsaydı, elinin ucunu iki cihândan silkerdi.

Hikâyet:

Der-Câmîʻ-i Baʻalbek kelimeʼi çend ber-tarîk-i vaʻz mî-goftem bâ-cemâʻatî efsurde, dil morde ve râh ez-ʻâlem-i sûret be-maʻnâ ne-borde. Dîdem ki nefesem ser ne-mî-gîred ve âteş-i germ-i men der-hîzum-i ter-i îşân eser ne-mî-koned. Dirîğ âmedem...

Baʻalbek Câmiʻiʼnde bir kaç kelime vaʻz tarîkiyle söylerdim donuk bir cemâʻata kalbleri ölmüş ve yolu ʻâlem-i sûretden ʻâlem-i maʻnâya iletmemiş. Gördüm ki benim nefesim teʼsîr etmez ve harâretli ateşim bunların yaş odunlarına teʼsîr etmez. Bana esirgemek geldi...

***

Gehî, yâʼsı harf-i vahdet, bir vakit demek. *Ber*, harf-i istiʻlâ. *Târem-i aʻlâ*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve târem râʼnın harekât-ı sülâsesiyle Türkmen ve göçer tâʼifesinin kendilerine mahsûs ördükleri hânedir, bunda teşbîh tarîkiyle felek murâddır. *Ber*, harf-i sıla. *Poşt-i pây-i hod*, izâfetleri izâfet-i lâmiyye. *Ne-bînem*, fiʻl-i muzâriʻ nefy-i müstakbel mütekellim vahde, görmezim demek. *Eger*, edât-ı şart. *Be-mândî*, hikâye-i hâl mâzî. *Ser*, uç ve destʼe izâfeti izâfet-i lâmiyye, murâd parmaklardır. *Ber*, harf-i teʼkîd. *Feşândî*, hikâye-i mâzî, lüğatta silkerdi demek ise de bunda ferâğatdan kinâyedir. *Mî-goftem*, hikâye-i fiʻl-i mâzî mütekellim vahde. *Kelimeʼi çend*, mefʻûl-i sarîhi ve hemze edât-ı tevessül ve çend edât-ı kemmiyyetdir. *Ber-tarîk-i vaʻz*, mefʻûl-i ğayr-i sarîh-i evveli. *Bâ-cemâʻatî*, ğayr-i sarîh-i sânîsi. *Der-Câmiʻ-i Baʻalbek*, zarfıdır ve Baʻalbek Şâmʼa karîb bir memleketin ismi. *Efsurde*, donmuş demek ve cemâʻatʼin sıfatı. *Dil morde*, kalbi ölmüş demek ve cemâʻatʼin sıfat-ı baʻd sıfatıdır. *Ne-borde*, fiʻl-i mâzî-i menfî naklî. *Râh*, mefʻûl-i sarîhi. *Ez-ʻâlem-i sûret* ve *Be-maʻnâ*, ğayri sarîhleridir. *Dîdem*, fiʻl-i mâzî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Nefes*, murâd sözdür. *Mim*, zamîr-i mütekellim vahde. *Der*, harf-i teʼkîd. *Ne-mî-gîred*, fiʻl-i muzâriʻ nefy-i istikbâl maʻnâsına, teʼsîr eylemez demek. *Âteş-i germ-i men*, izâfetleri

beyâniyye ve lâmiyyelerdir. *Der*, harf-i sıla. *Hîzum*, odun, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ter*, yaş, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Îşân*, în lafzının cem‘i. *Dirîğ*, hayf. *Âmedem*, sûreten fi‘l-i mâzî nefs-i mütekellim, lâkin ma‘nâ edât-ı mütekellim, dirîğ kelimesine muttasıldır, takdîri dirîğem âmed’dir.

[187] *... terbiyet-i sutûr-ân ve âyîne-dârî der-mahalle-i kûr-ân. Velîken der-i ma‘nâ bâz bûd ve silsile-i sohen derâz. Der-ma‘nâ-i în âyet ki “ve nahnu akrebu ileyhi min-habli’l-verîd”*[36] *sohen be-câyî resânîde bûdem ki mî-goftem.*

... hayvânları terbiye gibi geldi ve âyîne tutuculuk gibi geldi körler mahallesinde. Velâkin ma‘nâ kapısı açık idi ve birbirini velî eden kelâm uzun idi. Bu âyet-i kerîmenin ma‘nâ-yı şerîfinde idi ki “ve biz ‘azîmü’ş-şân ziyâde yakınız insâna şâh damarından.” Sözü bir mahalle îsâl eyledim ki söylerdim, ya‘nî bu âyet-i kerîmede kurbiyyet-i ilâhiyeyi beyân ve tefehhümde.

Kıt‘a:

Dûst nezdîk-ter ez-men be-menest
V’în ‘acz-ter ki men ez-vey dûrem

Çi konem bâ-ki tuvân goft ki û
Der-kenâr-i men ve men mehcûrem

Hudâ daha yakındır benden bana, bu daha ‘acîbdir ki ben ondan ba‘îdim. Ne edeyim kime söylemek mümkün ola ki dost, kucağımdadır hâlbuki ben mahrûmum.

Men ez-şerâb-i în sohen mest ve fazla-i kadeh...

Ben bu sözün şarâbından sarhoş ve kadehin fazlası...

***

Terbiyet-i sutûr-ân, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve elif ve nûn edât-ı cem‘dir ve sutûr binmeğe mahsûs hayvândır. *Âyîne-dâr*, vasf-ı terkîbî, âyîne tutucu demek ve ol kimseye ıtlâk olunur ki eline bir âyîne alıp râst geldiği kimseye verir, o dahi bir mikdâr âyîneye bakdıkdan sonra sâhib-i âyîneye bir kaç para vererek âyînesini i‘âde eder. *Ye*, harf-i masdariyye. *Vav*, harf-i zâ’id. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Bâz*, açık. *Silsile*, zincir, sohen’e izâfeti mecâzen beyâniyyedir. *Derâz*, uzun demek. *Nahnu*, zamîr-i merfû‘ munfasıl ve mübtedâ. *Akrebu*, ism-i tafdîl ve haberdir. *İleyhi*, ilâ harf-i cer ve hâ zamîr-i mecrûr. *Min*, harf-i cer. *Habli*, ip, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Verîd*, vâv’ın

[36] el-Kâf 50/16.

fethiyle boynun iki cânibindeki damardır *ve* habl-i verîd'i 'Arab kurb-i emkinede isti'mâl eder, lâkin kurbiyyet-i ilâhiye kurb-i mekânî değildir, buna kurb-i ma'nevî denir. *Dûst*, mübtedâ. *Nezdîk-ter*, terkîb-i tafdîlî ve haberdir. *Be-menest*, sîn ve tâ ma'nâda nezdîk lafzına masrûfdur. *V'în*, aslı *ve în* olup hemze'si zarûret-i vezin için hazf olunarak kesresi vâv'a nakl olundu veyâhud hemze kesresiyle hazf olup vâv'ın fethası mâ-ba'dindeki yâ-ı sâkine için kesreye tebdîl olunmuşdur. *Bâ*, harf-i sıla. *Ki*, kim ma'nâsına isimdir. *Goft*, masdar-ı murahham. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Û*, dûst'a râci' ve mısrâ'-ı sânîye merhûndur. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Kenâr-i men*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Vav*, hâliyye. *Men*, mübtedâ. *Mehcûr*, haberi. *Men*, mübtedâ, mâ-ba'di haberi. *Fazla-i kadeh*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve fazla artığa derler.

[188] *... der-dest revende'i ez-kenâr-i meclis guzer kerd ve devr-i âhir der-vey eser kerd, na'ra'i çunân zed ki dîger-ân be-muvâfakat-i û der-hurûş âmedend ve hâm-ân-i meclis der-cûş. Goftem: Subhânallâh! Dûr-ân-i bâ-haber der-huzûr ve nezdîk-ân-i bî-basar dûr.*

... elde iken bir yolcu meclisin kenârından geçdi ve meclisin son devri ona te'sîr eyledi, bir na'ra öyle vurdu ki diğerleri ona muvâfakat ile bağrışdılar ve meclisin hâmları kaynaşdılar. Dedim: Ne 'acib hâletdir ki uzakdaki habîrler huzûrdadırlar ve yakında olan idrâksizler ba'îddedirler.

Kâle 'aleyhisselâtu vesselâm: "Rubbe mubelleğin ev'â" ilâ âhiri'l-hadîs.[37]

Kıt'a:

Fehm-i sohen çun ne-koned mustemi'
Kuvvet-i tab' ez-mutekellim me-cûy

Fushat-i meydân-i irâdet biyâr
Tâ be-zened merd-i sohen-gûy gûy

Kelâmı fehim çünkü etmez muhâtab, kuvvet-i tabi'î mütekellimden arama. İrâdet meydânına vüs'at getir, tâ kim vura söz söyleyici adam kelâm topunu.

Hikâyet:

***

[37] "Burada olan, kendisinden daha iyi kavrayacak birine tebliğ etmiş olabilir." Buḫârî, *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî*, md. 1744.

Ki, harf-i beyâniyye. *Revende'i*, yolcuya derler ve yâ vahdet, hemze edât-ı tevessüldür. *Kenâr-ı meclis*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Devr-i âhir*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, takdîri devr-i âhir-i meclis'dir. *Der-vey*, aslı der-ûy'dur. *Na'ra*, savtdır. *Çunân*, ancılayın. *Muvâfakat-i û*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *Der*, harf-i sıla. *Hurûş*, hâ-ı mu'cemenin ve râ'nın zammeleriyle tencere ve sâ'irenin kapağı üstüne kondukda onlardan zuhûr eden savta ıtlâk olunur. *Hâm*, nâ-pohte. *Ân*, edât-ı cem'. *Der*, harf-i sıla. *Cûş*, kaynamakdır. *Subhânallâh*, makâm-ı tenziye ve ta'accübde müsta'meldir. *Dûr-ân*, dûr'un cem'i bâ-haber'e izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Huzûr*, ğaybet mukâbili. *Nezdîk-ân-i bî-basar*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Dûr*, haberi ve takdîri dûrend olup edât-ı haber karîne kâ'im olduğu için hazf edilmişdir ve der-huzûr da böyledir, zîrâ mübtedâlar cem'-i vâki' olmuşlardır. *Fehm-i sohen*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Çûn*, edât-ı ta'lîl. *Mustemi'*, ism-i fâ'il. *Kuvvet-i tab'*, masdarın fâ'iline izâfeti. *Me-cûy*, custen masdarından nehy-i hâzır. *Fushat*, masdar. *Biyâr*, âverîden kelimesinin muhaffefi olan ârîden lafzından emr-i hâzır ve fushat mef'ûlüdür. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Be-zend*, fi'l-i muzâri' müstakbel, vura demek. *Merd*, fâ'ili, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Sohen-gûy*, vasf-ı terkîbî, bunda vâ'iz murâddır. *Gûy*, mef'ûlü ve kâf-ı 'Acem'in zammıyla top demek. Kâle 'aleyhisselam: Kellimi'n-nâse 'alâ kadri 'ukûlihim, ey lâ 'alâ kadri 'ukûlikum.[38]

[189] *Şebî der-biyâbân-i Mekke ez-ğâyet-i bî-hâbî pây-i reftenem ne-mând. Ser be-nihâdem ve şutur-bân-râ goftem: Dest ez-men be-dâr.*

Bir gece Mekke sahrâsında ziyâde uykusuzlukdan yürümeğe tâkatim kalmadı. Başımı koydum ve deveciye dedim: Elini benden çek, ya'nî beni kendi hâlime terk et.

Kıt'a:

Pây-i miskîn piyâde çend reved
K'ez-tahammul sutûh şod buhtî

Tâ şeved cism-i ferbihî lâğar
Lâğarî morde bâşed ez-sahtî

[38] "İnsanlarla akılları ölçüsünde konuşun yani kendi aklınız ölçüsünde değil." İbnu'l-Muberrîd el-Hanbelî, *et-Tahrîcu es-sağîr ve't-tahbîru'l-kebîr*, thk. Nureddin Tâlib (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2011), 3/33.

Bî-çâre piyâdenin ayağı nice gider, zîrâ tahammülden ‘âciz oldu besili deve. Hattâ olur bir semiz hayvân za‘îf, za‘îf hayvân dahi ölmüş olur meşakkatden.

Goft: Ey berâder! Harem pîşest ve harâmî der-pes. Eger reftî, cân berdî ve eger hoftî, mordî.

Deveci dedi: Ey birâder! Harem-i Mekke öndedir ve düşman arkadadır. Eğer gittin, cânı kurtardın ve eğer uyudun, öldün.

Beyt:

Hoşest zîr-i muğaylân be-râh-i bâdiye...

Hoşdur muğaylân altında sahrâ yolunda...

***

Ne-mând, fi‘l-i mâzî-i menfî, kalmadı demek. *Pây-i reften*, fâ‘ili ve izâfeti beyâniyye, yürümek ayağı demek. *Mim*, zamîr-i mütekellim vahde. *Ez-ğâyet-i bî-hâbî*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi ve izâfeti lâmiyye, pek uykusuzlukdan demek ve yâ masdariyyedir. *Der-biyâbân*, zarf-ı mekânî ve çöl demek, Mekke’ye izâfeti lâmiyye. *Şebî*, zarf-ı zamânî ve yâ vahdetdir. *Be-nihâdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde, koydum demek. *Ser*, mef‘ûlü. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Goftem*, fi‘l-i mâzî. *Şutur-bân*, ism-i fâ‘il. *Râ*, edât-ı mef‘ûlü. *Dest*, be-dâr’ın mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-men*, ğayr-i sarîhi. *Pây-i miskîn piyâde*, aslı pây-i piyâde-i miskîn olup li-ecli’z-zarûre sıfat mevsûfu üzere takaddüm etmişdir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ez*, ibtidâ’iyye. *Tahammul*, masdar. *Sutûh*, sîn’in zammıyla ‘âciz demek. *Buhtî*, bâ’nın zammı ile besili deve demek. *Tâ*, ilâ ma‘nâsına. *Şeved*, fi‘l-i muzâri‘, yasîr ma‘nâsına. *Cism*, ismi ve izâfeti lâmiyye. *Ferbih*, fâ’nın fethi ve râ’nın sükûnu ve bâ’nın kesri ve hâ-ı asliyye ile ism-i câmid, semiz demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Lâğar*, şeved’in haberi ve za‘îf demek. *Lâğarî*, yâ’sı vahdetdir ve mübtedâ. *Morde bâşed*, haberi. *Ez-sahtî*, habere müte‘allik. *Goft*, fâ‘ili şutur-bân’dır. *Harem* ile *Harâmî*, meyânında san‘at-i iştikâk ve *Pîş* ile *Pes* arasında dahi tezâd vardır. *Eger reftî*, fi‘l-i şart. *Cân berdî*, cezâ. *Ve eger hoftî*, fi‘l-i şart. *Mordî*, cezâ. *Hoşest*, mukaddem haber. *Zîr-i muğaylân*, mu’ahher mübtedâ ve izâfeti izâfet-i lâmiyye ve muğaylân bir dikenli ağacın ismidir. *Hoft*, masdar-ı murahham. *Be-râh-i bâdiye*, ona müte‘allik, çöl yolunda demek.

[190] *... hoft*

Şeb-i rahîl velî terk-i cân be-bâyed goft

... uyumak, göç gecesinde velâkin cânın terkini söylemek lâzımdır.

Hikâyet:

Pârsâyî-râ dîdem ber-kenâr-i deryâ ki zahm-i peleng dâşt ve be-hîç dârû bih ne-mî-şod ve muddet-hâ der-ân rencûr bod ve dem-be-dem şukr-i Hudây Te'âlâ hemî-goft elhamdulillâh ki be-musîbetî giriftârem ne be-ma'siyyetî.

Bir 'âbidi gördüm deryâ kenârında ki kaplan yarası tutardı ve hiçbir devâ ile iyi olmazdı ve nice müddetler onda marîz idi ve mütemâdiyen Allah Te'âlâ'ya şükür söylerdi elhamdulillah ki bir musîbete mübtelâyım bir ma'siyyete mübtelâ değilim.

Kıt'a:

Ger me-râ zâr be-koşten dihed ân yâr-i 'azîz
Tâ ne-gûyî ki der-ân dem ğam-i cânem bâşed

Gûyem ez-bende-i miskîn çi guneh sâdır şod
Ki dil-âzurde şod ez-men ğam-i ânem bâşed

Eğer beni zelîl olarak katle verirse ol cânân, âgâh ol demeyesin ki ol vakitde bana cânımın ğamı ola ya'nî cânımı dirîğ tutayım. Derim hakîr kuldan ne günah sâdır oldu, zîrâ rencîde hâtır oldu benden bana onun ğamı olur, ya'nî cân ğamı olmayıp cânân ğamı olur.

Hikâyet:

Dervîşî-râ zarûretî pîş âmed.

Bir fakîrin bir ihtiyâcı zuhûr eyledi.

***

Şeb, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Rahîl*, göçmenin ismi. *Velî*, edât-ı istidrâk. *Terk-i cân*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Be*, harf-i te'kîd. *Bâyed*, fi'l-i muzâri'. *Goft*, masdar-ı murahham. *Pârsâyî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ber*, edât-ı zarf. *Kenâr-i deryâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Zahm*, yara, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Peleng*, kaplan. *Dârû*, râ'nın zammıyla 'ilâc. *Bih*, iyi. *Rencûr*, marîz. *Dem-be-dem*, her sâ'at demek. *Şukr-i Hudâ*, masdar, mef'ûlüne izâfeti. *Musîbet*, elem. *Ye*, harf-i vahdet. *Ma'siyyet*, günâh. *Ye*, harf-i vahdet. *Zâr*, zelîl ve hakîr ma'nâsına isim. *Be*, harf-i sıla. *Koşten*, katl ma'nâsına masdar. *Dihed*, fi'l-i şart. *Ân*, fâ'ili. *Yâr-i 'azîz*, fâ'ilin müşârün-ileyhi ve izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Me-râ*, mef'ûl-i evvel-i sarîhi. *Zâr*, sânîsi ve be-koşten ğayr-i sarîhi. *Tâ*, harf-i tenbîh. *Ne-gûyî*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Dem*,

vakit. *Ğam-i cânem*, izâfeti lâmiyye. *Bâşed*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili ğam-i cân’a râci‘. *Bende-i miskîn*, beyâniyye. *Guneh*, gunâh’dan muhaffef. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dil-âzurde*, gönlü incinmiş ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ğam-i ân*, lâmiyye. *Dervîşî*, yâ’sı vahdetdir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Zarûret*, masdar. *Ye*, vahdet.

[191] *Gilîmî ez-hâne-i yârî be-dozdîd. Hâkim fermûd ki desteş be-berend. Sâhib-i gilîm şefâ‘at kerd ki men û-râ bahil kerdem. Hâkim goft: Be-şefâ‘at-i tû hadd-i şer‘ furû-ne-gozârem. Goft: Râst fermûdî, emmâ her ki ez-mâl-i vakf çîzî be-dozded, kat‘-i yedeş lâzim neyâyed ki el-fakîr lâ yemliku şey’en ve lâ yemliku. Her-çi dervîş-ân-râst vakf-i muhtâc-ânest. Hâkim dest ezû be-dâşt u goft: Cihân ber-tû teng âmede bûd ki dozdî ne-kerdî illâ ez-hâne-i çunîn yârî? Goft: Ey hudâvend! Neşenîde’i ki gofte’end: Hâne-i dûst-ân be-rûb ve der-i duşmen-ân...*

Bir kilîmi bir dostunun evinden çaldı. Hâkim emr eyledi ki onun elini kat‘ etsinler. Kilîmin sâhibi şefâ‘at eyledi ki ben onu helâl eyledim. Hâkim dedi: Senin şefâ‘atin ile hükm-i şer‘i terk etdim. Dedi: Doğru buyurdun lâkin her kim ki mâl-i vakıfdan bir nesne sirkat eylemek ile onun elini kesmek lâzım gelmez zîrâ fakîr mâlik olmaz bir şey’e ve bir kimseye memlûk da olmaz. Her ne ki dervîşlerindir muhtâclara vakıfdır. Hâkim elini ondan çekdi ve dedi: Cihân sana dar geldi mi ki sirkat etmedin fakat bu misillü dostunun hânesinden etdin? Dedi: Ey hâkim! İşitmedin mi ki demişlerdir: Dostların hânesini süpür ve düşmanların kapısını...

***

Hâne-i yâr, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, harf-i te’kîd. *Dozdîd*, fi‘l-i mâzî. *Be*, harf-i te’kîd. *Berend*, emr-i ğâ’ib cem‘. *Sâhib-i gilîm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bahil*, bâ’nın fethi ve hâ’nın kesri ve lâm’ın sükûnuyla helâl ma‘nâsına. *Be*, harf-i musâhabet. *Şefâ‘at-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Furû*, bunda edât-ı te’kîd. *Ne-gozârem*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel mütekellim vahde, terk ve ihmâl etmem demek. *Râst*, bunda gerçek ma‘nâsına. *Emmâ*, edât-ı istidrâk. *Her ki*, her kes ki takdîrindedir. *Çîzî*, yâ’sı harf-i vahdet. *Be-dozded*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *El-Fakîr*, mübtedâ. *Lâ yemliku*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel, fâ‘ili fakîr’e râci‘. *Şey’en*, mef‘ûlü. *Ve lâ yemliku*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel meçhûl, memlûk da olmaz zîrâ ‘abdullah olan ‘abdu’d-derâhim ve’d-denânîr olmaz. *Vakf-i muhtâc*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Ân*, edât-ı cem‘. *-st*, edât-ı haber. *Teng âmede bûd*, istifhâmı mutazammındır, dar mı geldi demekdir. *İllâ*, edât-ı

istisnâ. *Be*, harf-i te'kîd. *Rûb*, râ'nın zammıyla reften'den emr-i hâzır süpür demek. *Hâne-i dûst-ân*, mef'ûlü. *Der-i duşmen-ân*, mef'ûlü, izâfeti ve izâfet-i lâmiyye, dûst-ân ve duşmen-ân beynlerinde san'at-i tezâd vardır.

[192] *... me-kûb.*

... çalma, ya'nî dakk-i bâb edersen me'yûs olur ve mahrûm kalırsın.

Beyt:

Çun furû-mânî be-sahtî ten be-'acz ender me-dih

Duşmen-ân-râ pûst ber-kon dûst-ân-râ pûstîn

Çünkü 'âciz kalasın muhannetle vücûdu 'acze verme, düşmanların derisini soy dostların dahi kürkünü soy.

Hikâyet:

Yekî ez-pâdişâh-ân pârsâyî-râ dîd u goft: Hîçet ez-mâ yâd mî-âyed? Goft: Belî, her geh ki Hudây-râ ferâmûş mî-konem.

Biri pâdişâhlardan bir 'âbidi gördü ve dedi: Sana asla bizden tahattür gelir mi? Dedi: Evet, her vakit ki Hudây'ı unutursam.

Beyt:

Her sû deved ân kes zi-der-i hîş be-râned

Vân-râ ki be-hâned be-der-i kes ne-devâned

Her tarafa koşar ol kimse kendi kapısından süre, ol kimesneyi ki da'vet ede kimsenin kapısına koşdurmaz.

Hikâyet:

Yekî ez-sâlihân pâdişâhî-râ be-hâb dîd der-behişt ve pârsâyî-râ der-dûzah. Porsîd ki mûcib-i derecât-i ân...

Biri 'âbidlerden bir pâdişâhı rü'yâda gördü cennetde ve bir zâhidi dahi cehennemde gördü. Su'âl eyledi ki onun derecelerine sebeb...

***

Me-kûb, kûften'den nehy-i hâzır. *Furû-mânî*, mânden'den fi'l-i muzâri' muhâtab, 'âciz kalasın demek zîrâ mânden masdarıyla müştekâtı furû lafzıyla isti'mâl edildikde 'acz ma'nâsını ifâde eder. *Be*, harf-i musâhabet. *Saht*, katı. *Ye*, harf-i masdariyye. *Ten*, beden. *Be*, harf-i sıla veyâ zarfiyye. *'Acz*, masdar. *Ender*, bâ'yı te'kîd. *Me-dih*, nehy-i hâzır, verme demek zîrâ *Râ*, edât-ı tahsîsdir. *Pûst*, deri. *Ber*, harf-i te'kîd. *Kon*, emr-i hâzır. *Pûstîn*, kürk ma'nâsına. *Dîd* ve *Goft*, fi'l-i mâzîlerdir.

Hîçet, tâ zamîr-i hitâbdır. *Mâ*, men'in cem'i. *Yâd*, tahattür. *Mî-âyed*, fi'l-i muzâri' hâl. *Sû*, sîn'in zammıyla cânib. *Deved*, dâl'ın ve vâv'ın fethalarıyla fi'l-i muzâri', koşar demek. *Ân kes*, fâ'ili. *Zi*, ez'den muhaffef. *Der*, kapı. *Hîş*, ism-i câmid. *Be*, harf-i te'kîd. *Râned*, fi'l-i muzâri', süre demek, fâ'ili Hudâ'dır. *Vav*, harf-i 'atf. *Ân-râ ki*, ân kes-râ ki takdîrindedir. *Be*, harf-i istikbâl. *Hâned*, fi'l-i muzâri', fâ'ili Hudâ'dır. *Der-i kes*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ne-devâned*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel, fâ'ili Hudâ'dır ve elif-nûn edât-ı ta'diyyedir, koşdurmaz demek zîrâ devîden lâzımdır. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Hâb*, düş. *Porsîd*, fâ'ili sâlih'e râci'. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mûcib*, ism-i fâ'il, izâfeti mef'ûlüne. *Derecât*, derece'nin cem'i, lüğatda yüksek yere çıkmağa sebeb olan basamakdır, lâkin makâmât-i cennetde müsta'meldir, nitekim derekât tabakât-i nârda müsta'meldir.

[193] *... çîst ve sebeb-i derekât-i în çi ki mâ be-hilâf-i în pindâştîm. Goftend: Ân pâdişâh be-muhabbet-i dervîş-ân der-bihişt şod ve în pârsâ be-takarrub-i pâdişâh-ân der-dûzah.*

... nedir ve bunun sebeb-i derekâtı nedir zîrâ biz bunun hilâfı zann ederdik. Dediler: Ol pâdişâh dervîş-âna muhabbet sebebiyle cennete dâhil oldu ve bu zâhid pâdişâhlara takarüb ile cehenneme girdi.

Kıt'a:

Delket be-çi kâr âyed u tesbîh u murakka'
Hod-râ ez-'amel-hâ-yi ne-gûhîde berî dâr

Hâcet be-kulâh-i beregî dâştenet nîst
Dervîş-sıfat bâş u kulâh-i Teterî dâr

Senin hırkan ne işe yarar ve tesbîh ve yamalı hırkan dahi, kendini bâtıl 'amellerden berî tut. Hâcetin kuzu derisinden külâhı tutmakla değildir, dervîş sıfatlı ol ve Tatar külâhını tut.

Hikâyet:

Piyâde'i ser u pâ berehne bâ-kârvân-i Hicâz...

Bir piyâde başı ve ayağı çıplak Hicâz kârvânıyla...

***

Derkât, dereke'nin cem'i, alçak mahalle inmeğe sebeb olan basamakdır, lâkin merâtib-i dûzahda isti'mâli mecâzdır. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Mâ*, men lafzının cem'i.

Pindâştîm, fi‘l-i mâzî mütekellim-i ma‘a’l-ğayrî. *Be*, harf-i te’kîd. *Hilâf-i în*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mef‘ûlü. *Be*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Muhabbet-i dervîş-ân* ve *Be-takarrub-i pâdişâh-ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Delk*, fukarâ hırkası. *Te*, harf-i hitâb. *U tesbîh*, delk üzere ma‘tûf. *Murakka‘*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûl niçe parça ile yamalı hırkadır. *Hod*, vâv-ı resmiyle kendi demek. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ne-gûhîde*, nûn’un kesri ve kâf-ı ‘Acem’in zammıyla hakîr ve zelîl demek. *Berî*, fe‘îl vezninde olarak aslı *berî’* olup lâkin ‘Acem hemzenin hazfıyla isti‘mâl eder. *Dâr*, emr-i hâzır. *Hod-râ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-‘amel*, ğayr-i sarîhi. *Be*, harf-i sıla. *Kulâh-i beregî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve *bere* bâ’nın ve zâ’nın fethaları ve hâ-ı resmiyye ile kuzu ve âhirine yâ geldiği için hâ-ı resmiyye kâf-ı ‘Acemîye tebdîl olunmuşdur ve âhirindeki yâ nisbet içindir ve fukarâ cinsi ol külâhı giydikleri için burada tahsîsun bi’z-zikr eylemişdir. *Dâşten*, masdar. *Te*, hâcet kelimesine masrûfdur. *Dervîş-sıfat*, vasf-ı terkîbî. *Bâş*, emr-i hâzır. *Kulâh-i Teterî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve kulâh-i beregî mukâbilinde vâki‘ olduğu için Tatar hanlarıyla mîrzâ ve sultânlarının giydikleri külâh murâddır, ya‘nî kulâh-i emîrâne demek. *Piyâde’i*, yâ harf-i vahdet, hemze edât-i tevessül. *Ser*, baş. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Pâ*, ayakdır. *Berehne*, bâ’nın fethi ve zammıyla çıplak ‘üryân ma‘nâsına. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Kârvân-i Hicâz*, lâmiyye, *Hicâz*, Cezîretu’l-‘Arab’da Mekke ve Medîne ve Tâ’if kazâlarından ‘ibâret olan ülkenin ismidir.

[194] *... ez-Kûfe be-der-âmed ve hem-râh-i mâ şod. Hirâmân hemî-reft u mî-goft:*

... Kûfe’den zuhûr eyledi ve bize yoldaş oldu. Salınarak giderdi ve söylerdi:

Nazm:

Ne ber-uşterî suvârem ne çu ester zîr-i bârem
Ne hudâvend-i ra‘iyyet ne ğulâm-i şehriyârem

Ğam-i mevcûd u perîşânî-i ma‘dûm ne-dârem
Nefesî mî-zenem âsûde vu ‘omrî be-ser ârem

Ne deve üzere binmişim ne katır gibi yük altındayım, ne ra‘iyyetin emîriyim ne pâdişâhın ğulâmıyım. Mevcûdun ğamını ve yokluğun perîşânlığını tutmam, bir nefes vururum râhata ve müddet-i hayâtı ikmâl ederim.

Uştur-suvârî gofteş: Ey dervîş! Kocâ mî-revî? Bâz gerd ki be-sahtî be-mîrî. Neşenîd u kadem der-biyâbân nihâd u be-reft. Çun be-Nahle-i Mahmûd resîdîm, tuvânger-râ ecel ferâ-resîd u mord. Dervîş be-bâlîneş...

Bir deveye râkib ona dedi: Ey dervîş! Nereye gidiyorsun? Geri dön zîrâ meşakkatle ölürsün. Dinlemedi ve ayağını sahrâya koydu ve gitdi. Çünkü Nahle-i Mahmûd nâm mahalle erişdik, zengînin eceli erişdi ve vefât eyledi. Ol fakîr onun başı ucuna...

***

Ez, harf-i beyâniyye. *Kûfe*, meşhûr bir şehrin ismidir. *Be-der-âmed*, çkdı demek. *Hem-râh*, refîk, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mâ*, zamîr. *Hirâmân*, sıfat-ı müşebbehe. *Hemî-reft*, hikâye-i mâzî ve hâ harf-i te'kîd. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Suvâr*, atlı. *Çû*, edât-ı teşbîh. *Ester*, hemze'nin fethi ve sîn'in sükûnuyla katır. *Zîr-i bâr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, yük altında demek. *Ğulâm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şehriyâr*, pâdişâhdır. *Ne-dârem*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Ğam-i mevcûd*, mef'ûlü ve izâfeti beyâniyye veyâ lâmiyye. *Perîşânî-i ma'dûm*, ğam üzerine ma'tûfdur. *Nefesî*, yâ'sı vahdet veyâ tenkîr. *Mî-zenem*, fi'l-i muzâri'-i hâl mütekellim vahde. *Âsûde*, râhat. *Ârem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *'Omrî*, mef'ûl-i sarîhi ve yâ'sı vahdet veyâ tenkîr. *Be-ser*, ğayr-i sarîhi. *Uştur-suvâr*, vasf-ı terkîbî, deveye binici. *Ye*, harf-i vahdet. *Bâz*, geri. *Gerd*, emr-i hâzır, dön demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Be*, harf-i musâhabet veyâ zarfiyye. *Saht*, katı. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Nihâd*, fi'l-i mâzî. *Kadem*, mef'ûl-i sarîhi. *Der-biyâbân*, ğayr-i sarîhi. *Çu*, edât-ı ta'lîl. *Nahle-i Mahmûd*, Kûfe'ye üç günlük bir mevzi'in ismi. *Resîdîm*, fi'l-i mâzî mütekellim-i ma'a'l-ğayrî, erişdik demek. *Tuvân-ger*, ğanî. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bâlîn*, yasdık, fi'l-asl bâl, kanat, yâ harf-i nisbet ve nûn te'kîd-i *kanâd*'a mensûb demekdir, bi-hasebi'l-'örf ve sâde ma'nâsında müsta'meldir. *Şin*, tuvân-ger'e 'â'id.

[195] *... biyâmed u goft: Mâ be-sahtî ne-mordî ve tû ber-buhtî be-mordî.*

... geldi ve dedi: Biz meşakkatle ölmedik ve sen besili deve üzerinde öldün.

Beyt:

Şahsî heme şeb ber-ser-i bîmâr girîst

Çu rûz şod û be-mord u bîmâr be-zîst

Bir kimse bütün gece hastanın başında ağladı, çünkü sabâh oldu ağlayan öldü ve hasta dirildi.

Kıt‘a:

Ey besâ esb-i tîz-rev ki be-mând

Ki her-i leng cân be-menzil bord

Bes ki der-hâk ten-durust-ân-râ

Defn kerdend u zahm-horde ne-mord

Ey yâr nice sür‘atli at ki kaldı, zîrâ topal eşek cânı maksada iletdi. Kesîru’l-vukû‘dur ki toprağa sağlamları, defin eylediler ve mecrûh öldü.

Hikâyet:

‘Âbidî-râ pâdişâhî taleb kerd. ‘Âbid endîşîd ki dârûyî be-horem tâ za‘îf şevem. Meger i‘tikâd der-hakk-i men ziyâdet koned. Âverde’end ki dârû kâtil bûd, be-hord u be-mord.

Bir ‘âbidi bir pâdişâh istedi. Zâhid te’emmül eyledi ki bir ‘ilâc yiyeyim tâ ki za‘îf olayım. Me’mûldur ki hüsn-i zannı benim hakkımda ziyâde ede. Nakl ederler ki ‘ilâc zehir idi, yedi ve öldü.

Kıt‘a:

Ân ki çu piste dîdemeş...

Ol ‘âbid ki fıstık gibi onu zann eyledim...

***

Buhtî, bâ’nın zammı ve hâ’nın sükûnuyla semiz deveye derler. *Şahsî*, yâ’sı vahdet. *Ser*, baş, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bîmâr*, hasta. *Girîst*, kâf-ı ‘Acem’in ve râ’nın kesreleriyle fi‘l-i mâzîdir, ağladı demek. *Bîmâr*, mübtedâ. *Be-zîst*, haberi ve mâzî olup dirildi demek. *Ey*, nidâ, münâdî mahzûf, ey yâr takdîrinde. *Besâ*, çok. *Esb*, at, izâfeti beyâniyye. *Tîz-rev*, vasf-ı terkîbî, sür‘atli demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be-mând*, fi‘l-i mâzî. *Ki*, lâkin ma‘nâsına. *Her-i leng*, izâfeti beyâniyye, ağsak eşek demek ve mübtedâ. *Bord*, fi‘l-i mâzî. *Cân*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-menzil*, ğayr-i sarîhi ve cümle-i fi‘liyye haber-i mübtedâdır. *Bes*, çok. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, harf-i sıla. *Hâk*, toprak. *Ten-durust*, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem‘. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî, *ten-durust-ân* mef ‘ûl-i evveli. *Defn*, sânîsi. *Vav*, hâliyye. *Zahm-horde*, vasf-ı terkîbî ve mübtedâ, yaralı ve mecrûh ma‘nâsına. *Ne-mord*, fi‘l-i mâzî-i menfî, ölmedi demek ve haber-i mübtedâdır. *Endîşîd*, fi‘l-i mâzî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dârûyî*, yâ’sı

vahdetdir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Meger*, edât-ı temennî. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Ân ki*, ân kes ki takdîrinde. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Piste*, bâ-ı ‘Acem’in fethi ve kesriyle fıstık. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Şin*, ki lafzına râci‘ ve dîdem kelimesi bunda fi‘l-i kabldir, zann ma‘nâsına iki mef‘ûlüne ta‘diyye eder, evveli zamîr, sânîsi *heme mağz*’dır.

[196] *... heme mağz*
Pûst ber-pûst bûd hem-çu piyâz

Pârsâyân-i rûy der-mahlûk
Poşt ber-kıble mî-konend nemâz

... hep iç, deri deri üzerine idi soğan gibi. Yüzleri mahlûka olan ‘âbidler, arkayı kıbleye ederler namâzı.

Beyt:

Çun bende Hudâ-yi hîş hâned
Bâyed ki be-cuz Hudâ ne-dâned

Çünkü kul kendi ma‘bûdunu taleb ede, lâzımdır ki Hudâ’dan ğayrıyı bilmeye.

Hikâyet:

Kârvânî der-zemîn-i Yûnân be-zedend ve ni‘met-i bî-kıyâs bordend. Bâzergân-ân girye vu zârî kerdend ve Hudâ vu resûl-râ şefî‘ âverdend, fâ’ide ne-dâd.

Bir kervânı ‘arâzî-i Yûnân’da vurdular ve hesâbsız mâlı aldılar. Bâzirgânlar feryâ u fiğân eylediler ve Hudâ ve resûlden şefâ‘at taleb eylediler, fâ’ide vermedi.

Beyt:

Çu pîrûz şod dozd-i tîre-revân
Çi ğam dâred ez-girye-i kârvân

Çünkü mazhar oldu kara cânlı hırsız, ne ğam tutar kârvânın ağlamasından.

Lokmân-i Hakîm der-ân miyân bûd. Yekî ez-kârvâniyân goft: Kelime’i çend ez-hikmet u mev‘izet...

Lokmân-ı Hakîm onların içinde idi. Kârvânilerden biri dedi: Bir kaç söz hikmet ve mev‘izeden...

***

Heme, hep. *Mağz*, bunda iç ma‘nâsına. *Pûst*, deri, bunda kuvvet murâd. *Bûd*, edât-ı zamâniyye, bunda imiş demekdir. *Hem-çu*, edât-ı teşbîh. *Piyâz*, soğandır.

Pârsâyân, ‘âbidler demek, zîrâ elif ve nûn edât-ı cem‘, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Rûy*, yüzdür. *Der-mahlûk*, rûy’a mukayyed. *Poşt*, arka. *Çun*, ta‘lîl. *Hâned*, fi‘l-i muzâri‘, da‘vet eyleye demek. *Hudâ-yi hîş*, mukaddem mef‘ûlü ve izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bâyed*, fi‘l-i muzâri‘, gerek demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be*, harf-i zâ’id. *Cuz*, ğayr ma‘nâsına ve ne-dâned kelimesinin mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Hudâ*, sarîhi. *Zemîn-i Yûnân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Zârî*, yâ-ı asliyye ile feryâd u fiğândır. *Pîrûz*, bâ-ı ‘Acem’in kesriyle ğâlib ve muzaffer demek. *Dozd*, sârik, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Tîre-revân*, vasf-ı terkîbî, kara cânlı demek, zîrâ revân rûh-ı insânda müsta‘meldir. *Girye-i kârvân*, izâfeti lâmiyye. *Lokmân*, ism-i şerîfi Kur‘ân-ı Kerîm’de mezkûr, lâkin nübüvvetinde ihtilâf olunmuşdur.

Mısrâ‘: ‘Uzeyr ve Lokmân ve Zülkarneyn üçünde ihtilâf

Kârvâniyân, aslı kârvân bunun dahi aslı kârbân’dır, zîrâ *kâr* iş ve *bân* dahi edât-ı fâ‘ildir, işçi demek ve bâ ile vâv meyânında tevâhî ve tebâdil olduğu cihetden vâv ile de bâ ile de müsta‘meldir, kârvân-serây ve kârbân-serây derler ve yâ nisbet ve elif ve nûn edât-ı cem‘dir. *Mev‘izet*, masdar-i mîmîdir, va‘z u nasîhat demek.

[197] *... be-înân be-gûy bâşed ki tarfî ez-mâl-i mâ dest be-dârend ki dirîğ bâşed ki çendîn ni‘met zâyi‘ kerded. Lokmân goft: Dirîğ bâşed kelime-i hikmet be-îşân goften.*

... bunlara söyle ola ki bir mikdâr bizim mâlımızdan el çekeler, zîrâ yazık olur ki bu kadar ni‘met zâyi‘ ola. Lokmân dedi: Yazık olur hikmet kelâmını onlara söylemek.

Kıt‘a:

Âhenî-râ ki mûriyâne be-hord
Ne-tuvân bord ezû be-saykal jeng

Bâ-siyeh-dil çi sûd goften-i va‘z
Ne-reved mîh-i âhenîn ber-seng

Bir demiri ki pas yiye, izâle mümkün değildir ondan âlet-i saykal ile pası. Kara gönüllüye ne fâ’ide nasîhat etmek, gitmez demir çivi taşa.

Kıt‘a:

Be-rûz-gâr-i selâmet şikestegân der-yâb
Ki cebr-i hâtır-i miskîn belâ be-gerdâned

Çu sâ'il ez-tû be-zârî taleb koned çîzî

Be-dih ve ger ne sitem-ger be-zûr be-sitâned

Selâmet zamânında fakîrleri tedârik eyle, zîrâ miskînin hâtırını almak belâyı tahvîl eder. Çünkü sâ'il senden fiğân u feryâd ile ister ise bir şey, ver yohsa zâlim zûr ile alır.

Hikâyet:

***

Tarfî, bir mikdâr demek, yâ'sı harf-i vahdetdir. *Âhen*, demir. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Mûriyâne*, demir kurduna ve pasa ıtlâk olunur. *Ne-tuvân bord*, masdar-ı murahham. *Be*, musâhabet. *Saykal*, fey'al vezni üzere pas açıcı üstâddır, maskule pâs açıcı âlet olduğu gibi. *Jeng*, jâ-yı 'Acem'in fethiyle pasdır. *Bâ*, harf-i sıla. *Siyeh-dil*, vasf-ı terkîbî, kara gönüllü demek. *Goften-i va'z*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Mîh*, çivi, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Âhenîn*, mecâzen demirdir, zîrâ fi'l-asl ism-i mensûbdur, yâ nisbet ve nûn te'kîd-i nisbetdir. *Der*, harf-i sıla. *Seng*, taş. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Rûz-gâr-i selâmet*, izâfeti lâmiyye. *Der-yâb*, emr-i hâzır, tedârik eyle demek. *Şikestegân*, şikeste'nin cem'i dil-haste ve meksûr hâtır-ı fukarâ murâd ve mukaddem mef'ûlüdür ve takdîri *hâl-i şikestegân*'dır.

Ve kâle 'aleyhisselâm fi'l-hadîsi'l-kudsî: Enâ 'inde'l-munkesîreti kulûbihim li-eclî.[39]

Ki, harf-i ta'lîl. *Cebr-i hâtır-i miskîn*, evvelki izâfet masdarın mef'ûlüne ikincisi izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i te'kîd. *Gerdâned*, fi'l-i muzâri' döndürür demek ve elif-nûn edât-ı ta'diyyedir. *Belâ*, mukaddem mef'ûlü. *Çu*, harf-i ta'lîl. *Sâ'il*, gedâ. *Be*, harf-i musâhabet. *Zârî*, feryâd u fiğândır. *Çîz*, nesne. *Ye*, harf-i vahdet. *Be-dih*, emr-i hâzır. *Ve ger ne*, ve illâ ma'nâsına. *Sitem-ger*, zâlim. *Be*, harf-i musâhabet. *Zûr*, kahr. *Be-sitâned*, fi'l-i muzâri' müstakbel, alır demek.

[198] *Çendân ki me-râ şeyh-i ecell Şemseddîn Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî terk-i simâ' fermûdî ve be-halvet u 'uzlet işâret kerdî, 'unfuvân-i şebâbem ğâlib âmedî ve hevâ vu heves tâlib. Nâ-çâr be-hilâf-i re'y-i murebbî be-reftemî ve ez-simâ' u muhâlatat hazzî ber-giriftemî, çun nasîhat-i şeyhem yâd âmedî, goftemî:*

[39] "Ben, benim için kırılmış kalplerin yanındayım." İsmail b. Muḥammed b. ʿAbdu'l-Hâdî el-Cerâḥî el-ʿAclûnî ed-Dimeşḳî Ebu'l-Fidâʾ el-ʿAclûnî, *Keşfu'l-Ḫafâʾ* (Kahire: y.y., 1351), 1/203.

Ol kadar ki bana şeyh-i a‘zam Şemseddin Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî çalğı dinlemeği terki buyururdu ve halvet ve halkdan inkıtâ‘ı emr ederdi, gençliğimin evveli ğâlib gelirdi ve hevâ vü hevesim tâlib olurdu. Zarûrî şeyhimin re’yinin hilâfına giderdim ve istimâ‘-ı sâzdan ve halk ile ülfetden nasîb tutardım, çünkü şeyhimin nasîhati hâtırıma geldikçe der idim:

Beyt:

Kâzî er bâ-mâ nişîned ber-feşânet dest-râ

Muhtesib ger mey hored ma‘zûr dâred mest-râ

Hâkim eğer bizim ile otursa çalardı elini, zabtiyye eğer şarâb içse ma‘zûr tutardı sarhoşu.

Tâ şebî be-mecma‘-i kavmî be-resîdem ve der-ân miyân mutribî dîdem.

Nihâyet bir gece bir kavmin meclisine erişdik ve onların içinde bir sâzende gördüm.

Beyt:

Gûyî reg-i cân mî-guseled zahme-i sâzeş

Derdin cân damarını üzer sâzının mıdrâbı,

***

Ecell, lâm’ın teşdîdiyledir, zîrâ aslı ecleli olup idğâm olunmuşdur, fekk-i idğâm ile *elhamdulillâhi’l-‘aliyyi’l-ecleli* dahi gelmişdir. *Şemseddin*, lakab. *Ebu’l-Ferec*, künye. *İbn-i Cevzî*, sıfatdır. *Be*, harf-i sıla. *Terk*, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Simâ‘*, bunda sâz ve hânende âvazı murâddır. *‘Unfuvân*, evvel. *Şebâb*, yiğitlik. *Âmedî*, hikâye-i hâl-i mâzî. *Nâ-çâr*, bi’z-zarûr demek. *Be*, edât-ı ta‘diyye. *Hilâf-i re’y-i murebbî*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve murebbî’den muhaddisînden İbn-i Cevzî hazretleri murâddır. *Be-reftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Ye*, harf-i hikâye. *Muhâlatat*, halk ile ihtilâtdan ‘ibâretdir. *Ber*, harf-i te’kîd. *Giriftemî*, hikâye-i hâl-i mâzî mütekellim vahde, tutar demek. *Er*, eger’den muhaffef. *Ber-feşâned*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili *kâzî*’ye râci‘. *Tâ*, intihâ-ı ğâyet içindir. *Şebî*, yâ’sı harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Mecma‘*, meclisdir. *Kavmî*, yâ vahdet. *Gûyî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, hâzır olup işitseydin der idin demek. *Reg-i cân*, izâfeti lâmiyye veyâ beyâniyye ve râ’nın fethi ve kâf-ı ‘Acemiyle damardır. *Mî*, bunda te’kîd ifâde eder. *Guseled*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve kesri ve sîn’in fethi ve kesriyle guselîden masdarından fi‘l-i muzâri‘dir, üzer ve kırar

demek. *Zahme-i*, sâz çaldıkları ağaç veyâ kemik pâresidir ki sâzendeler ona tâziyâne ıtlâk ederler, izâfeti lâmiyye ve hemze izâfiyyedir. *Sâzeş*, zamîr *mutrib*'e râci'.

[199] *Nâ-hoş-ter ez-âvâze-i merg-i peder âvazeş*

Ziyâde fenâ pederin vefâtı sadâsından onun sadâsı.

Gâhî enguşt-i harîfân ezû der-gûş ve gâhî ber-leb ki hâmûş.

Ba'zen dostların parmağı onun âvâzından kulakda idi ve ba'zen dudakda idi ki sus.

Şi'r:

Yuhâcu ilâ savti'l-uğânî li-tiybihi

Ve ente muğinne in sekte tatiybu

Meyl olunur hânendelerin sadâsına güzellik-içün, hâlbuki sen hânende isen eğer sükût edersen latîf olur.

Beyt:

Ne-bîned kesî der-simâ'et hoşî

Meger vakt-i reften ki dem der-keşî

Görmez bir kimse seni hânendelikde iyilik ile, illâ gitmek vaktinde ki sükût edesin.

Mesnevî:

Çun der-âvâz âmed ân ber-tab-serây

Kedhudâ-râ goftem ez-behr-i Hudây

Zîbakem der-gûş kon tâ nişnevem

Yâ derem bugşây tâ bîrûn revem

Çünkü sadâya geldi ol kobûz çalıcı, sâhib-i hâneye dedim Hudâ için. Cîvayı kulağıma koy hattâ işitmeyeyim, yâ kapıyı bana aç hattâ taşra gideyim.

Fi'l-cumle...

Hâsıl-ı kelâm...

***

Nâ-hoş-ter, ism-i tafdîl-i menfî. *Âvâze-i merg-i peder*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Yuhâcu*, sülâsînin ikinci bâbının ecvef-i yâ'îsinden fi'l-i muzâri' meçhûldür, masdarı hâ'nın ve yâ'nın fethi ile *heyecân* gelir, meyl ve rağbet ma'nâsına. *İlâ*, harf-i cer. *Savt*, sadâ, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *El-Uğânî*, hemzenin zammı ve ğayn'ın sükûnu ve yâ'nın

teşdîdiyle *uğniyye*'nin cem'idir, emânî emniyye'nin cem'i olduğu gibi, hânendeler murâd. *Li-Tiybihi*, harf-i cer yuhâcu kelimesine müte'allik ve zamîr *savt*'a 'â'id. *Vav*, hâliyye. *Ente*, zamîr-i hitâb ve mübtedâ. *Muğinne*, ism-i fâ'il ve haber-i mübtedâdır, zîrâ aslı muğannî'dir. *Ân*, harf-i şart. *Sekte*, fi'l-i şart. *Tatiybu*, cezâ-ı şart, ve şart cezâsıyla berâber muğinne kelimesine sıfatdır. *Ne-bîned*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, görmez demek. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Simâ'*, nağme ve savt'dır. *Te*, hitâb. *Hoşî*, yâ-ı masdariyye ile iyilik demek. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Vakt-i reften*, izâfet-i lâmiyye. *Dem*, nefes. *Der*, harf-i te'kîd. *Keşî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, geçersin demek, nefes çekmek sükût ma'nâsınadır. *Çun*, harf-i ta'lîl. *Der*, harf-i sıla. *Ber-tab-serây*, vasf-ı terkîbî, kobuz çalıcıya derler. *Kedhudâ*, kâf-ı 'Arab'ın fethiyle sâhib-i hâne demek. *Behr*, edât-ı ta'lîl. *Zîbak*, zâ'nın kesri ve bâ'nın fethiyle *jîve*'ye derler. *Mim*, ma'nâda gûş'a mukayyeddir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Der*, kapı. *Mim*, zamîr-i mensûb-ı muttasıl ma'nâsına. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Revem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde, reften masdarından, muzâri'inde fâ, vâv'a tebdîl olunur.

[200] ... *pâs-i hâtır-i yâr-ân-râ muvâfakat kerdem ve şebî be-çendîn mucâhede be-rûz âverdem.*

... dostların hâtırını hıfz için muvâfakat eyledim ve geceyi nice meşakkatle sabâhladım.

Kıt'a:

Mu'ezzin bâng bî-hengâm ber-dâşt
Ne-mî-dâned ki çend ez-şeb guzeştest

Derâzî-i şeb ez-mujgân-i men pors
Ki yek-dem hâb der-çeşmem ne-geştest

Mü'ezzin sabâh ezânını vakitsiz okudu, bilmez ki ne kadar geceden geçmişdir. Gecenin uzunluğunu benim kirpiğimden sor, zîrâ bir vakit uyku benim gözümde olmamışdır.

Bâmdâd-ân be-hukm-i teberruk destâr ez-ser ve dînâr ez-kemer be-guşâdem ve pîş-i muğannî nihâdem ve der-kenâreş giriftem ve besî şukr goftem. Yarân irâdet-i men der-hakk-i û ber-hilâf-i 'âdet dîdend ve ber-hiffet-i 'akl-i men haml kerdend ve nihufte mî-handend. Yekî ez-îşân zebân-i ta'arruz derâz kerd ve melâmet kerden âğâz ki în hareket munâsib-i hâl-i hired-mend-ân ne-kerdî. Hırka-i meşâyih...

Sabâhleyin teberrük kasdıyla sarığı başdan ve altını kemerden çıkardım ve hânendenin önüne koydum ve onu kucağa aldım ve çok teşekkür dedim. Ahbâb benim mu‘âmele-i muhabbetimi onun hakkında ‘âdetin hilâfında gördüler ve benim ‘aklımın hiffetine nisbet eylediler ve gizli güldüler. Onlardan biri i‘tirâz lisânını uzatdı, ‘itâba bidâ’ eyledi ki bu hareketi ‘ukalânın hâline münâsib etmedik. Meşâyih hırkasını...

***

Pâs, hıfz, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Hâtır*, yâr-ân’a izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şeb*, gece. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Be*, harf-i sıla. *Rûz*, gün. *Bâng*, murâd sabâh ezânıdır. *Derâzî-i şeb*, izâfeti lâmiyye veyâ masdariyye. *Mujgân-i men*, izâfeti lâmiyye. *Pors*, bâ-ı ‘Acem’in zammı ve râ’nın sükûnuyla emr-i hâzır demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Dem*, nefes ve sâ‘at. *Hâb*, uyku. *Ne-geştest*, fi‘l-i mâzî menfî naklî, olmamış demek, aslı *ne-geşte est*’dir. *Bâmdâd-ân*, bâmdâd gibi ertesi sabah demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Hukm*, resm ve üslûbdan ‘ibâretdir, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Teberruk*, tefe‘‘ul bâbından masdardır, tuhfe ve hediye ma‘nâsına. *Destâr*, tülbent. *Dînâr*, altın. *Kemer*, kuşak. *Muğannî*, murâd zikr olunan sâzendedir. *İrâdet-i men*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Ber*, harf-i sıla. *Hilâf-i ‘âdet*, izâfeti lâmiyye. *Hiffet*, masdar, izâfeti fâ‘iline. *‘Akl*, men’e izâfeti lâmiyye. *Zebân-i ta‘arruz*, izâfeti beyâniyye. *Munâsib*, izâfeti mef‘ûlüne. *Hâl*, izâfeti lâmiyye. *Hired-mend-ân*, ‘ukalâ demek. *Hırka-i meşâyih*, în hareket’den bedeldir ve *dâdî*’nin mef‘ûl-i sarîhi.

[201] *... be-çunîn mutribî dâdî ki der-heme ‘omreş diremî der-kef ne-bûde est ve kurâze’i der-def.*

... böyle bir hânendeye verdik ki onun bütün ‘ömründe bir pâra eline geçmemişdir ve bir kırık akçe definde olmamışdır.

Mesnevî:

Mutribî dûr ezîn huceste serây
Kes do-bâreş ne-dîde der-yek-cây

Râst çun bângeş ez-dehen ber-hâst
Halk-râ mûy ber-beden ber-hâst

Murğ-i eyvân zi-hovl-i û be-perîd
Mağz-i mâ bord u halk-i hod be-derîd

Bir mutrib ba‘îd olsun bu misillü mübârek sarâyda, kimse onu iki def‘a görmesin veyâ görmemiş bir mahalde. Bî-şek çünkü onun sadâsı ağızdan kalkdı, halkın tüyü bedeninde ürperdi. Köşkün kuşu onun havfından uçdu, beynimizi iletdi ve kendi boğazını yırtdı.

Goftem: Maslahât ânest ki zebân-i ta‘arruz kûtâh konî ki me-râ kerâmet-i û...

Dedim: Maslahât odur ki lisân-ı i‘tirâzı kısa edesin, zîrâ bana onun kerâmeti...

***

Be-çunîn, ğayr-i sarîhi. *Mutribî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Kurâze*, altın hurdası. *Mutrib*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il, sevindirici demek, zîrâ sadâsı güzel sâzendeden sâmi‘în memnûn ve mesrûrlardır. *Ye*, harf-i vahdet. *Dûr*, takdîri *dûr bâd*’dır. *Huceste*, kutlu ve mübârek. *Kes*, takdîri *ki kes* olup harf-i râbıt-ı sıfat li-ecli’z-zarûre terk edilmişdir. *Do-bâr*, iki kere ma‘nâsına. *Ne-dîde*, fi‘l-i mâzî-i menfî naklî ve *Dûr ezîn huceste serây*, sıfatla mevsûf beyninde cümle-i i‘tirâziyyedir ve buna fenn-i bedî‘de haşv-i melîh derler. *Râst*, gerçek. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Bâng*, kâf-ı ‘Acem’le âvâz. *Halk-râ*, harf-i tahsîs.

Murğ, kuş. *Eyvân*, çardak. Ma‘lûm ola ki zamân-ı kadîmde Şîrâz şehri ahâlîsi köşklerinin nişân ve ‘alemi makâmına kâ’im olmak üzere ağaçdan içi boş envâ‘-ı tuyûr hey’etinde birer kuş vaz‘ edip ağızlarına birer sebze korlar imiş, her ne vakit rüzgâr hareket eylese onlar dahi döndükçe mücevvef olduğundan envâ‘-ı sadâ sudûr edermiş ve musannifin *murğ-i eyvân zi-ehl-i û be-perîd* buyurduğu mübâlağa tarîkiyledir, ya‘nî ol nâ-sâz mutribin müz‘ic u hevl-nâk sadâsından murğ-i eyvân câmid iken ürküp kaçdı. İmdi kıyas eyle ki onun âvâzı ne mertebe elem-nâkdır demek.

Hovl, korku. *Be*, harf-i te’kîd. *Perîd*, fi‘l-i mâzî, uçdu demek. *Mağz*, beyni. *Halk*, hâ’nın fethi ve lâm’ın sükûnuyla boğaz. *Be*, harf-i te’kîd. *Derîd*, fi‘l-i mâzî, derîden masdarından yırtmak ma‘nâsına, ‘Arabîde *hark* gibi muzâri‘inde yâ hazf olunarak *dered* gelir, fâ‘ili mutrib’e ‘â’id. *Zebân-i ta‘arruz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Kerâmet-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, zamîr mezkûr mutrib’e râci‘dir.

[202] *... zâhir şod. Goft: Me-râ ber-keyfiyyet-i ân muttali‘ kerdân tâ hem-ginân takarrub numâyîm ve ber-mutâyebe’i ki reft istiğfâr konîm. Goftem: Be-hukm-i ân ki me-râ Şeyh bâr-hâ be-terk-i simâ‘ fermûde bûd ve mev‘ize-hâ-yi belîğ gofte ve der-sem‘-i kabûl-i men neyâmed. İmşeb me-râ tâli‘-i meymûn ve baht-i humâyûn bedîn*

buk‘a reh-berî kerd tâ be-dest-i în mutrib tovbe kerdem ki dîger-bâr gird-i simâ‘ u muhâlatat ne-gerdem.

... zâhir oldu. Mu‘teriz dedi: Beni mutribin keyfiyyet-i kerâmetine vâkıf eyle tâ kim cümleten yakınlık gösterelim ve bir latîfe ki vâki‘ oldu istiğfâr edelim. Dedim: Ol sebebe binâen ki bana ya‘nî Şeyh-i Ecell İbn-i Cevzî hazretleri nice def‘a istimâ‘-ı sâz ve sadânın terkini emr eylemişidi ve benim sem‘-i kabûlüme girmedi. Bu gece bana meymenetli tâli‘ ve mübârek baht bu mahalle kulağuzluk eyledi tâ kim bu hânendenin eliyle veyâhûd elinde tevbe eyledim ki bir daha sâz ve sadâ etrâfında ve ülfet-i ehibbâda dolaşmayayım.

Zîrâ “el-istînâsu bi’n-nâsi min-‘alâmeti’l-iflâsi”[40] denmişdir.

Kıt‘a:

Âvâz-i hoş ez-kâm u dehân-i leb-i şîrîn

Ger nağme koned v’er ne-koned dil...

Güzel âvâz damağdan ve tatlı dudaklının ağzından, eğer nağme eder ise ve eğer etmez ise gönlü...

***

Goft, fâ‘ili mu‘teriz. *Keyfiyyet*, yâ-ı müşeddede ve tâ-ı masdariyye ile nicelik demek. *Kerdân*, emr-i hâzır, eyle demek, masdarı kerdâniden gelir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Hem-ginân*, cümlemiz demek. *Numâyîm*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde ma‘a’l-ğayrî, numûden masdarından fi‘l-i muzâri‘i ‘alâ hilâfi’l-kiyâs numâyed gelir. *Tekarrub*, mef‘ûlü. *Mutâyebe*, mufâ‘ale bâbından masdardır, latîfe. *Be*, sebebiyye. *Hukm*, ‘illet ma‘nâsına. *Bâr-hâ*, kerrâtla demek ve *hâ* edât-ı cem‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Terk-i simâ‘*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Fermûde bûd*, hikâyetu’l-mâzî fi’l-mâzî, buyurmuşidi demek. *Mev‘ize-hâ-yi belîğ*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mev‘ize masdar-ı mîmî. *Gofte*, bûd takdîrinde. *Vav*, hâliyye. *Der*, harf-i sıla. *Sem‘-i kabûl-i men*, izâfeti beyâniyye ve lâmiyye. *Tâli‘-i meymûn*, izâfeti beyâniyye, mübârek tâli‘. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Baht-i humâyûn*, ‘atf-ı tefsîrî. *Buk‘a*, bâ’nın zammı ve kâf’ın sükûnuyla yerden bir mikdâr demek, bunda mezkûr mutrible cem‘ oldukları hâne murâd. *Reh-ber*, vasf-ı terkîbî, kulağuz ma‘nâsına. *Ye*, harf-i masdariyye. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Dest-i în*, izâfeti lâmiyye. *Mutrib*, müşârün-ileyhi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Gird*, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve râ’nın sükûnuyla degirmi ve etrâf ma‘nâsına.

[40] “İnsanlar ile fazlaca yakınlaşmak manevi iflasın alametindendir.” Darb-ı mesel.

Muhâlatat, ihtilât. *Ne-gerdem*, kâf-ı ‘Acemiyle gerdîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel mütekellim vahde. *Âvâz-i hoş*, izâfeti beyâniyye, güzel âvâz demek. *Kâm*, kâf-ı ‘Arabiyle damağ. *Leb-i şîrîn*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Koned*, nağme mef‘ûlü. *V’er*, ve eger’den muhaffef.

[203] *... be-firîbed*

V’er perde-i ‘uşşâk u safâhân u hicâzest

Ez-hançere-i mutrib-i mekrûh ne-zîbed

... aldadır. Ve eğer fenn-i mûsîkîden nağme-i ‘uşşâk ve safâhân ve hicâz ise de, mekrûh hânendenin boğazından yakışmaz.

Hikâyet:

Lokmân-râ goftend: Edeb ez-ki âmûhtî? Goft: Ez-bî-edeb-ân ki her-çi ez-îşân der-nazarem nâ-pesendîde âmed ez-fi‘l-i ân perhîz kerdem.

Hazret-i Lokmân’a su’âl eylediler: Edebi kimden öğrendin? Dedi: Edebsizlerden, zîrâ her ne şey ki onlardan benim nazarımda çirkîn geldi onu işlemekden ictinâb eyledim.

Kıt‘a:

Ne-gûyend ez-ser-i bâzîçe harfî

K’ez-ân pendî ne-gîred sâhib-i hûş

Ve ger sad bâb-i hikmet pîş-i nâ-dân

Be-hânend âyedeş bâzîçe der-gûş

Söylemezler latîfe cihetinden bir kelâm, zîrâ ondan bir nasîhat tutmasın ‘akıl sâhibi. Ve eğer yüz bâb-ı hikmeti câhilin yanında, okusalar ona oyun gelir kulağına.

Onun-içün “en-nasîhatu sehlun ve’l-muşkilu kabûluhâ”[41] vârid olmuşdur.

Hikâyet:

‘Âbidî-râ hikâyet konend ki şebî deh men ta‘âm hordî ve tâ seher...

Bir ‘âbidi nakl ederler ki bir gecede on batmân ta‘âm yerdivakt-i sehere değin...

***

[41] “Nasihat etmek kolaydır, ancak kabul ettirmek zordur.” Gazzâlî, *Eyyuhe’l-veled* (Beyrut: Dâru’l-Minhâc, 2014), 38.

Be-firîbed, fi‘l-i muzâri‘, aldadır demek, masdarı firîbîden gelir, müte‘addîdir. *Dil*, mef‘ûlü. *Hançere*, hâ’nın fethiyle boğaz, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mutrib*, mekrûh’a izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ne-zîbed*, fi‘l-i muzâri‘, nefy-i müstakbel, yaraşmaz demek. *Lokmân*, bir hakîmin ismi. *Ki*, kim ma‘nâsına isim. *Âmûhtî*, fi‘l-i mâzî muhâtab, öğrendin demek. *Bî-edeb-ân*, elif-nûn edât-ı cem‘. *Nâ*, nâfiye. *Pesend*, makbûl ma‘nâsına isim. *Fi‘l*, fâ’nın fethiyle işlemek ma‘nâsına isimdir. *Perhîz*, ictinâbdır. *Ne-gûyend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl cem‘, fâ‘ili halkdır. *Ser*, cihet. *Bâzîçe*, bâzî’nin tasğîri, oyuncak demek. *Harfî*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-ser*, ğayr-i sarîhi. *K’ez-ân*, aslı *ki ez-ân*’dır. *Pend*, nasîhat. *Ye*, harf-i vahdet. *Ne-gîred*, sâhib-i hûş fâ‘ili, ‘akıl sâhibi demek. *Vav*, hâliyye. *Eger*, edât-ı şart. *Bâb-i hikmet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *be-hânend*’in mef‘ûlü. *Pîş-i nâ-dân*, zarfı ve izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *be-hânend* cümlesi şartiyye. *Âyed*, cevâb-ı şartdır. *Şin*, nâ-dân’a râci‘ ve gûş lafzına masrûfdur, imdi takdîri *der-gûşeş âyed*‘dir. *‘Âbid*, ism-i fâ‘il. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Şeb*, her şeb takdîrinde. *Ye*, harf-i vahdet. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Seher*, kabîlu’l-fecr’dir, lâkin bunda cemî‘u’l-leyl murâddır.

[204] *... hatmî der-nemâz kerdî. Sâhib-i dilî be-şenîd u goft: Eger nîm-i nânî be-hordî ve be-hoftî, bisyâr fâzıl-ter ez-ân bûdî.*

... bir hatim namâzda okurdu. Bir velî işitdi ve dedi: Eğer bir ekmeğin nısfını yiye idi ve uyuya idi çok daha efdal ondan olurdu.

Kıt‘a:

Enderûn ez-ta‘âm hâlî dâr
Tâ derû nûr-i ma‘rifet bînî

Tehî ez-hikmetî be-‘illet-i ân
Ki purî ez-ta‘âm tâ bînî

Karnını ta‘âmdan boş tut, tâ kim onda nûr-ı ma‘rifeti göresin. Hikmetden hâlîsin ol sebebden, zîrâ dolusun yemekden burnuna kadar.

Hikâyet:

Bahşâyiş-i İlâhî gum şode’i-râ der-menâhî çerâğ-i tevfîk ferâ-râh dâşt tâ be-halka-i ehl-i tahkîk der-âmed, be-yumn-i sohbet-i dervîş-ân ve sıdk-i nefes-i îşân zemâyim-i ahlâkeş be-mehâmid...

İhsân-ı İlâhî dalâletde kalıp kendini zâyi‘ etmişi tarîk-i menâhîde tevfîk kandîlini irâde-i tarîk eyledi tâ kim halka-i ehl-i tahkîke dehâlet eyledi, dervîşlerin ülfet-i bereketiyle ve onların sâdık nefesleri bereketiyle onun ahlâk-ı zemîmesi ahlâk-ı hamîdeye...

***

Hatmî, yâ vahdet, bir hatim demek. *Kerdî*, hikâye-i mâzî. *Nîm-i nân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, *Ye* harf-i vahdet, bir ekmeğin yarısı demek. *Be-hordî*, *be-hoftî* gibi hikâye-i mâzî. *Fâzıl-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Ez-ân*, on batmân ta‘âm yiyip de namâzda bir hatim Kur‘ân eylemekden demek. *Enderûn*, murâd karındır. *Hâlî*, boş. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Derû*, aslı der-û olup hemze vasl ile sâkıt olmuşdur ve zamîr enderûn’a râci‘. *Nûr-i ma‘rifet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve bînî’nin mukaddem mef‘ûlüdür ve bîni kelimesi dîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, göresin demek. *Tehî*, hâlî. *Ez*, beyâniyye. *Hikmetî*, yâ’sı hitâbdır. *Be*, harf-i musâhabet. *‘İllet-i ân*, izâfeti lâmiyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Purî*, yâ zamîr-i hitâb, dolusun demek. *Tâ*, edât-ı intihâ. *Bînî*, yâ-ı asliyye ile burundur. *Bahşâyiş*, ism-i masdar, izâfeti beyâniyye. *İlâhî*, yâ nisbetdir. *Gum şode’i*, dalâletde müsta‘meldir zîrâ *gum* kâf-ı ‘Acem’in zammıyla zâyi‘ ma‘nâsına ve şode’nin âhirindeki yâ vahdet, hemze tevessüldür. *Râ*, harf-i tahsîs. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Menâhî*, menhî kelimesinin cem‘idir ki *mermî* gibi ism-i mef‘ûldür. *Çerâğ-i tevfîk*, izâfeti beyâniyye ve *Dâşt* kelimesinin mef‘ûl-i evveli. *Ferâ-râh*, sânîsi. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Be*, harf-i sıla. *Halka*, murâd meclisdir. *Be*, harf-i musâhabet ve sebebiyyeti mutazammın. *Yumn*, mübâreklik, izâfeti lâmiyye. *Dervîş-ân*, dervîş’in cem‘i. *Nefes*, nûn’un ve fâ’nın fethalarıyla bunda sözdür. *Zemâyim*, zemîme’nin, *Mehâmid*, hamîde’nin cem‘idir.

[205] *... mubeddel şod ve dest ez-hevâ u heves kûtâh kerd ve zebân-i tâ‘in-ân der-hakk-i û derâz şod ki hem-çunân ber-kâ‘ide-i evvelest ve zuhd u salâheş nâ-mu‘avvel.*

... tahvîl eyledi ve eli hevâ ve hevesden kısa eyledi ve ehl-i ta‘nın lisânı onun hakkında uzun oldu ki öylece kâ‘ide-i sâbık üzere ve onun salâh u takvâsına i‘timâd etmezlerdi.

Beyt:

Be-‘ozr-i tovbe tuvân resten ez-‘azâb-i Hudây

Velîk mî-ne-tuvân ez-zebân-i merdum rest

Tevbe ‘özrüyle halâs olmak mümkündür Hudâ’nın ‘azâbından, velâkin mümkün değildir insânın lisânından kurtulmak.

Tâkat cevr-i zebân-hâ neyâverd ve şikâyet pîş-i pîr-i tarîkat bord. Şeyh be-girîst u goft: Şukr în ni‘met çi-gûne gozârî bih-ter zi-ânî ki pindârendet.

Dil yaralarına tâkat getirmedi ve şikâyeti tarîkat şeyhinin huzûrunda zikr eyledi. Şeyh ağladı ve dedi: Bu ni‘metin şükrünü nasıl edâ edersin zîrâ sen ondan a‘lâsın ki halk seni zann ederler.

Mısrâ‘: Şöhretde âfet eksik değildir.

Kıt‘a:

Çend gûyî bed-endîş u hasûd

Nice söylersin kötü fikirli ‘adû ve hasûd.

***

Mubeddel, ism-i mef‘ûl. *Kerd*, fi‘l-i mâzî. *Dest*, mef‘ûl-i evvel-i sarîhi. *Kûtâh*, sânîsi. *Ez-hevâ*, ğayr-i sarîhi. *Zebân-i tâ‘in-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Hakk-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Derâz*, uzun. *Şod*, fi‘l-i mâzî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hem-çunân*, ancılayın. *Ber-kâ‘ide-i evvel*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Nâ*, nâfiye. *Mu‘avvel*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûl, i‘timâdsız demek. *Be*, harf-i musâhabet. *‘Ozr-i tovbe*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mî-ne-tuvân*, takdîri *ne-mî-tuvân* olup li-ecli’z-zarûre takdîm ve te’hîr edilmişdir. *Zebân-i merdum*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Rest*, masdar-ı murahhamdır. *Takât cevr-i zebân-hâ*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Pîş-i pîr-i tarîkat*, kezâ lâmiyyelerdir. *Be*, te’kîd. *Girîst*, fi‘l-i mâzî, ağladı demek. *Şukr-i în ni‘met*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Gozârî*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, edâ edersin demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Bih-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Zi*, harf-i ibtidâ. *Ân*, ism-i işâret. *Ye*, zamîr-i hitâb. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Pindârend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, zann ederler demek. *Te*, edât-ı hitâb. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Gûyî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, nice söylersin demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bed-endîş*, bed-gumân ma‘nâsına vasf-ı terkîbî.

[206] *‘Ayb-cûyân-i men miskînend*

Ger be-hûn rihtenet ber-hîzened
V’er be-bed-hâstenet be-nişînend

Nîk bâşî vu bedet gûyed halk

Bih ki bed bâşî vu nîket bînend

Ben hakîrin ‘aybını taleb edicilerdir. Eğer kanını dökmeğe ittifâk ederler ise, eğer senin fenâlığını talebe kasd ederler ise. İyi olasın ve sana fenâ söylesin mahlûk, güzeldir ki fenâ olasın ve seni iyi göreler.

Velîken me-râ bîn ki husn-i nazar-i hem-ginân der-hakk-i men be-kemâlest ve men der-‘ayn-i noksân.

Velâkin beni gör ki cümlenin hüsn-i zannı benim hakkımda kemâldedir, hâlbuki ben mahz-ı noksândayım.

Kâle ‘aleyhisselâm: Bi-hasbî imri’in en yuşâra bi’l-benân.[42]

Beyt:

Ger ân-hâ ki mî-goftemî kerdemî

Nîkû-sîret u pârsâ merdumî

Eğer ol akvâli ki halka söylerdim onunla ‘amel edeydim, güzel revişli ve ‘âbid adam idim.

Kâlellahu Te‘âlâ: Lima tekûlûne mâ-lâ tef‘elûn. El-Âyeh.[43]

Şi‘r-i ‘Arabî:

İnnî le-mustetirun min-‘ayni cîrânî

Vallâhu ye‘lemu esrârî ve i‘lânî

Ben gizliyim komşularımın gözlerinden, ve Allahu Te‘âlâ bilir gizlilerimi ve âşikârlarımı.

***

‘Ayb-i cûy, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem‘, ‘ayb isteyiciler demek ise de ‘ayblayıcılar ma‘nâsına. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Hûn*, kan. *Rîhten*, dökmek ma‘nâsına masdar. *Te*, edât-ı hitâb. *Ber*, harf-i te’kîd. *Hîzened*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, kıyâm ederler ise demek ise de ittifâk murâd. *V’er*, edât-ı şart. *Hâsten*, masdar, dilemek ve bir nesneyi murâd eylemek. *Te*, hitâb. *Be-nişînend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘-i ğâib, oturalar ve kasd edeler demek. *Bâşî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Bedet*, tâ zamîr-i hitâb, sana demek ve gûyed’in mef‘ûlü. *Halk*, fâ‘ili. *Bînend*, fi‘l-i muzâri‘. *Nîk*, mef‘ûlü, iyi demek. *Te*,

[42] “Kişinin kötülerden anılması için insanların onu işaret etmesi yeterlidir.” Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-Tirmiẕî, *es-Sunen*, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998), md. 2453. Tayyâr’ın verdiği hadis metninde eksiklik vardır.

[43] “*... Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?*” es-Saff 61/2.

zamîr-i hitâb. *Ân-hâ*, akvâl'dan kinâye. *Ki*, beyâniyye. *Mî*, edât-ı hikâye. *Goftem*, fi'l-i mâzî mütekellim. *Ye*, edât-ı hikâyeyi te'kîddir. *Kerdemî*, hikâye-i fi'l-i mâzî. *Nikû-sîret*, vasf-ı terkîbî, iyi huylu demek. *Pârsâ merdumî*, aslı merdum-i pârsâ olup li-ecli'z-zarûre takdîm ve te'hîr olunmuşdur veyâ hikâye-i hâl ifâde eder. *İnnî*, yâ-ı mütekellim ismi. *Le*, harf-i te'kîd. *Mustetirun*, ifti'âl bâbından ism-i fâ'il ve *inne*'nin haberi. *Min*, ona müte'allik. *'Ayn*, göz. *Cîrân*, câr'ın cem'i, konşular demek. *Ye*, mütekellim. *Esrâr*, hemze'nin fethiyle *sırr*'ın cem'i. *Ye*, mütekellim. *İ'lân*, esrâr vezninde âşikâr ma'nâsına '*ilan* lafzının cem'i veyâhûd her ikisi hemze'nin kesreleriyle masdarlardır. *Ye*, zamîr-i mütekellim.

[207] Kıt'a:

Der beste be-rûy-i hod zi-merdum
Tâ 'ayb ne-gusterend mâ-râ

Der beste çi sûd 'âlimu'l-ğayb
Dânâ-yi nihân u âşikârâ

Kapıyı bağlamışız kendi yüzümüze insândan, tâ kim bizim 'aybımızı yaymasınlar. Bağlı kapı ne fâ'ide Hudây'a sırr ve âşikârı bilicidir.

Hikâyet:

Gile kerdem pîş-i yekî ez-meşâyih ki fulân der-hakk-i men guvâhî dâde est be-fesâd. Goft: Be-salâheş hacil kon.

Şikâyet eyledim birinin huzûrunda şeyhlerden ki filân kimse benim hakkımda şehâdet eylemişdir fesâd ile. Dedi: Onu salâh ile mahcûb et, ya'nî kelâmına nedâmet etsin.

Nazm:

Tû nîkû-reveş bâş tâ bed-sigâl
Be-naks-i tû goften neyâbed mecâl

Çu âheng-i berbat buved mustakîm
Key ez-dest-i mutrib hored gûş-mâl

Sen hûb-sîret ol tâ kim su'-i zann edici, senin noksânını söylemeğe bulmaya kudret. Çünkü kopuzun sadâsı olur ise doğru, kaçan hânendenin elinden yer te'dîbi.

Şâhidî[44] - Mısrâ‘: Yaramazla yâr olma iyilerden iyilik öğren.

Hikâyet:

Yekî-râ ez-meşâyih-i Şâm porsîdend ki...

Birine Şâm şeyhlerinden su’âl eylediler ki...

***

Beste, takdîri *Mâ* karînesiyle *beste’îm*’dir. *Der*, mef‘ûl-i sarîhi ve *be-rûy-i hod* ve *zi-merdum* ğayr-i sarîhleri. *Tâ*, ta‘lîl. *Ne-gusterend*, fi‘l-i nefy-i istikbâl cem‘ ifşâ etmeyeler demek, zîrâ gusterîden döşemekdir. *‘Ayb*, mukaddem mef‘ûlü. *Mâ*, zamîr. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Der-beste*, takdîri *der-beste şoden*’dir. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Sûd*, fâ’ide. *‘Âlimu’l-ğayb*, mübtedâ ve mısrâ‘-ı sânîye merhûndur. *Dânâ-yi nihân*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfeti ve takdîri *nihânest*’dir ki haberdir. *U âşikârâ*, nihân’a ma‘tûfdur, vâzıh ma‘nâsına ve âşikâre dahi böyledir. *Gile*, kâf-ı ‘Acem’in kesriyle şikâyet. *Ki*, beyâniyye. *Guvâh*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla şâhid. *Ye*, masdariyye. *Be*, musâhabet. *Salâh*, fesâd’ın nakîzi. *Şin*, fulân’a râci‘. *Hacil*, sıfat-ı müşebbehe. *Nîkû-reveş*, vasf-ı terkîbî, hûb sîretli ma‘nâsına. *Bâş*, emr-i hâzır. *Tâ*, ta‘lîl. *Bed-sigâl*, bed zann ma‘nâsına vasf-ı terkîbî, zîrâ sîn’in feth u kesriyle *sigâlîden* tecribedir. *Neyâbed*, nefy-i istikbâl, fâ‘ili bed-sigâl’e râci‘. *Mecâl*, mef‘ûlü. *Be-naks-i tû*, goften kelimesinin mef‘ûlü. *Çu*, edât-ı ta‘lîl. *Âheng*, sadâ. *Berbat*, kopuz denilen âlet-i lehvdir. *Key*, edât-ı istifhâm. *Hored*, fi‘l-i muzâri‘, yer demek. *Gûş-mâl*, vasf-ı terkîbî, kulak bürücü demek, te’dîb’den kinâye.

[208] *... hakîkat-i tasavvuf çîst? Goft: Pîş ezîn tâ’ife’i der-cihân bûdend, perâkende be-sûret ve be-ma‘nâ cem‘ ve imrûz kavmî end be-zâhir cem‘ ve be-bâtin perîşân.*

... tasavvufun hakîkati nedir? Dedi: Bundan evvel bir tâ’ife cihânda var idiler, zâhirde perîşân ve bâtında muntazam ve bugün bir kavim vardır ki zâhirde muntazam ve bâtında perîşân.

Kıt‘a:

Çu her sâ‘at ez-tû be-câyî reved dil

Be-tenhâyî ender safâyî ne-bînî

Geret mâl u câhet ve zer‘ u ticâret

[44] Şahidiye bak

Çu dil bâ-Hudâyest halvet-nişînî

Çünkü her sâ‘at senden bir tarafa gide gönül, halvetde safâda görmezsin. Eğer senin mâlın ve mansıbın ve zirâ‘atin ve ticâretin varsa da, çünkü kalbin Hudây'a merbûtdur halvet-nişînsin.

Buna kesretde vahdet denir.

Hikâyet:

Yâd dârem ki şebî der-kârvânî heme şeb refte bûdîm ve seher-geh der-kenâr-i bîşe'i hofte. Şûrîde'i ki der-ân sefer hem-râh bûd, na'ra'i be-zed ve râh-i biyâbân girift ve yek nefes ârâm ne-yâft. Çun rûz şod, goftemeş: În çi hâlest? Goft: Bulbul-ân-râ dîdem ki be-nâliş der-âmede bûdend, ez-diraht...

Hâtırımdadır ki bir gece bir kâfile meyânında bütün gece gitmiş idik ve seher vakti bir orman kenârında uyumuş idik. Bir dîvâne ki ol seferde bize yoldaş oldu, bir na‘ra vurdu ve sahrâ yolunu tutdu ve bir nefes râhat bulmadı. Çünkü gündüz oldu, ona dedim: Bu ne hâldir? Dedi: Bülbülleri gördüm ki feryâda gelmiş idiler ağaçdan...

***

Perâkende, kâf-ı ‘Acem'in fethiyle perîşân. *Be*, zarfiyye. *Sûret*, zâhir. *Vav*, ‘âtıfe. *Be*, zarfiyye. *Ma'nâ*, bâtın murâd. *Kavmî*, yâ'sı vahdet. *End*, est'in cem‘i. *Perîşân*, perâkende gibi. *Be*, sıla. *Cây*, mahall. *Ye*, vahdet. *Be*, zarfiyye. *Tenhâyî*, yâ-ı masdariyye ile yalnızlık. *Ender*, zarfiyye. *Safâyî*, yâ tenkîr ifâde eder. *Ne-bînî*, nefy-i istikbâl müfred muhâtab, görmezsin demek. *Câh*, mansıb. *Zer'*, ekin. *Halvet-nişîn*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i hitâb. *Yâd*, zikr. *Dârem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim. *Ki*, beyâniyye. *Şeb*, gece. *Ye*, harf-i vahdet. *Der-kârvânî*, yâ'sı vahdet, bir kârvân içinde demek. *Bîşe'i*, bâ-ı mevhide ile mîşelik ya‘nî orman, yâ'sı vahdet ve hemze'si tevessül içindir. *Hofte*, yatmış ve uyumuş. *Şûrîde'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze tevessül içindir ve ‘aşkdan kendisinde eser ve ‘alâmet olan kimseye ıtlâk olunur.

[209] *... ve kebk-ân ez-kûh ve ğûk-ân ez-âb ve behâyim ez-bîşe. Endîşe kerdem ki muruvvet ne-bâşed heme der-tesbîh refte ve men be-ğeflet hofte.*

... ve keklikler dahi gelmiş idiler dağdan ve kurbağalar dahi sudan ve hayvânlar dahi ormandan. Tefekkür eyledim ki mürüvvet olmaz cümlesi zikr-i Allah'a dalmışlar hâlbuki ben ğafletle uyumuşum.

Kıt‘a:

Dûş murğî be-subh mî-nâlîd

‘Akl u sabrem be-bord ve tâkat u hûş

Yekî ez-dûst-ân-i muhlis-râ
Meger âvâz-i men resîd be-gûş

Goft bâver ne-dâştem ki tu-râ
Bâng-i murğî çunîn koned medhûş

Goftem în şart-i âdemiyyet nîst
Murğ tesbîh-hân u men hâmûş

Dün gece bir kuş sabâha kadar feryâd ederdi, ‘akıl ve sabrımı aldı ve tâkat ve fikrimi. Biri hâlis dostlarımdan, ke’enne benim feryâdım erişdi kulağına. Dedi inanmam ki seni, bir kuşun âvâzı böyle ede lâ-ye‘kul. Dedim bu şart-ı insâniyyet değildir, kuş ‘ibâdetde ola hâlbuki ben sükût edeyim.

Hikâyet:

Vaktî der-sefer-i Hicâz tâ’ife-i cevân-ân-i sâhib-dil hem-dem-i men bûdend ve hem-kadem. Vakt-hâ zemzeme kerdendî ve beytî çend...

Bir vakit Hicâz seferinde bir takım sâhib-dil civânlar musâhibim idiler ve ayakdaşım idiler. Ekser evkât tağannî eylerlerdi ve nice beyt...

***

Kebk-ân, kebklik, *Ğûk-ân*, ğûğ’un cem‘leri keklikler ve kurbağalar demek. *Nâliş*, ism-i masdar, feryâd ve fiğândır. *Behâyim*, behîme’nin cem‘idir ki dört ayaklı hayvâna ıtlâk olunur. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Tesbîh*, tef‘îl vezninde masdar. *Refte*, refte bâşed takdîrindedir. *Dûş*, dün gece. *Murğ*, kuş. *Ye*, harf-i vahdet. *Be-subh*, bâ zarfiyye veyâ edât-ı intihâdır, sabâha kadar demek. *Bâver ne-dâştem*, inanmam demek, zîrâ dâşten ve kerden müştekâtıyla isti‘mâl olundukda bu ma‘nâyı ifâde eder. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Tu-râ*, seni demek. *Bâng-i murğ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Medhûş*, mütehayyir. *Şart-i âdemiyyet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ ve tâ edât-ı masdardır. *Murğ*, mübtedâ. *Tesbîh-hân*, vasf-ı terkîbî ve haber-i mübtedâdır. *Vav*, hâliyye. *Men*, mübtedâ. *Hâmûş*, haberi ve iki cümlenin takdîri *murğ tesbîh-hân bâşed* ve *men hâmuş bâşem*’dir. *Vakt*, zamân. *Ye*, harf-i vahdet. *Sefer-i Hicâz*, izâfeti lâmiyye. *Tâ’ife-i cevân-ân-i sâhib-dil*, izâfetleri beyâniyye. *Hem-dem* ve *Hem-kadem*,

musâhib ve refîk demek. *Vakt-hâ*, vaktin cem‘i. *Zemzeme*, âvâz. *Kerdendî*, hikâye-i mâzî cem‘ eylerlerdi demek. *Beytî*, yâ vahdetdir. *Çend*, edât-ı kemmiyyet.

[210] *... muhakkikâne be-goftendî ve ‘âbidî der-sebîl munkir hâl-i dervîş-ân bûd. Bî-haber ez-derd-i dil-i îşân tâ be-resîdîm be-Nahîl-i Benî Hilâl. Kûdekî siyâh ez-hayy-i ‘Arab be-der-âmed ve âvâzî ber-âvered ki murğ-i hevâ-râ ez-teyerân ve âb-i revân-râ ez-cereyân bâz dâşt. Uştur-i ‘âbid-râ dîdem ki be-raks der-âmed ve ‘âbid-râ biyendâht ve râh-i biyâbân girift. Goftem: Ey şeyh! Der-heyvânî eser kerd ve tu-râ eser ne-mî-koned?*

... belîğâne söylerlerdi ve bir zâhid tarîkde dervîşlerin hâlini münkir idi. Ğâfil onların gönlünün derdinden hattâ erişdik Nahl-i Benî Hilâl nâm mevzi‘e. Bir siyâh çocuk ‘Arab kabîlesinden zuhûr eyledi ve bir sadâ kaldırdı ki hevâ kuşunu uçmadan ve akıcı suyu akmadan geri durdurdu. ‘Âbidin devesini gördüm ki oyuna geldi ve zâhidi atdı ve çöllerin yolunu tutdu. Dedim: Ey şeyh! Hayvâna te’sîr eyledi ve sana te’sîr etmez mi?

Nazm:

Dânî çi goft me-râ ân bulbul-i seherî
Tû hod çi âdemî k’ez-‘ışk bî-haberî

Uştur be-şi‘r-i ‘Arab der-hâletest u tarab
Ger zevk nîst...

Bilir misin ne söyledi bana o seherî bülbül, sen ne insânsın ki ‘aşkdan habersizsin. Deve ‘Arab’ın şi‘rini zevkdedir ve meserretdedir, eğer zevkin yok ise...

***

Muhakkik, ism-i fâ‘il. *Âne*, nisbet ve liyâkat ifâde eder, belîğâne demek. *Be*, harf-i te’kîd. *Goftend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Ye*, harf-i hikâye. *‘Âbid*, ism-i fâ‘il. *Ye*, harf-i vahdet. *Sebîl*, yol. *Munkir*, ism-i fâ‘il, izâfeti mef‘ûlüne. *Hâl*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dervîş-ân*, dervîş’in cem‘i. *Tâ*, harf-i intihâ. *Be*, harf-i te’kîd. *Resîdîm*, fi‘l-i mâzî mütekellim-i ma‘a’l-ğayrî. *Be*, harf-i sıla. *Nahîl-i Benî Hilâl*, takdîri Nahîl-i Yahyâ b. Hilâl olup hazf u îsâl tarîkiyle Nahîl-i Benî Hilâl olmuşdur ve Medîne-i Münevvere’ye dört konakda vâki‘ bir yerin ismi. *Kûdek*, kâf-ı ‘Arab’ın zammı ve vâv’ın sükûnu ve dâl’ın fethiyle çocuk. *Ye*, harf-i vahdet. *Siyâh*, sıfatı. *Ez*, harf-i beyâniyye. *Hayy*, kabîle, ‘Arab’a izâfeti lâmiyye. *Âmed*, fi‘l-i mâzî. *Be-der*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Âvâzî*,

yâ vahdet. *Ber-âvered*, çıkardı. *Teyerân*, cereyân gibi masdardır. *Revân*, sıfat-ı müşebbehe. *Be*, harf-i sıla. *Raks*, oynamak. *Biyendâht*, fi'l-i mâzî, evveline bâ gelmekle hemze yâ'ya kalb olunmuşdur. *Dânî*, istifhâmı mutazammındır. *Bulbul-i seherî*, izâfeti beyâniyye. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Hod*, edât-ı te'kîd. *Âdemî*, yâ hitâbdır. *K'ez*, aslı ki ez. *Bî*, edât-ı selb. *Haberî*, yâ hitâbdır. *Şi'r-i 'Arab*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hâlet*, bunda şevk ve zevk. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Tarab*, meserret.

[211] *... tu-râ kej-tab' cân-verî*

... senin eğri tabî'atlı cân-versin.

Beyt:

Şutur-râ çu şûr u tarab der-serest

Eger âdemî-râ ne-bâşed herest

Devenin çünkü sevdâ ve meserret başındadır, eğer insânın sevdâ ve meserreti olmaz ise eşekdir.

Şi'r-i 'Arabî:

Ve 'inde hubûbi'n-nâşirâti 'ale'l-himâ

Temîlu ğusûnu'l-bâni lâ'l-haceru's-saldu

Ve rûzgârlar esdiği vakitde çayır üzere, salınır sorğun ağacının dalları katı taş sallanmaz.

Mesnevî:

Be-zikreş her-çi bînî der-hurûşest

Dilî dâned derîn ma'nâ ki gûşest

Ne bulbul ber-guleş tesbîh-hânîst

Ki her hârî be-tesbîheş zebânîst

Hudây'ı zikirde her nesneyi ki görürsün feryâddadır, bir gönül bilir bu ma'nâyı ki kulakdır. Bülbül değil gül üzerinde Hudây'ı zikr edicidir, belki her bir diken Hudây'ı zikr için bir dildir.

Hikâyet:

Yekî-râ ez-mulûk muddet-i 'omreş siperî şod ve kâ'im-makâmî ne-dâşt...

Birinin pâdişâhlardan 'ömrünün müddeti tamâm oldu ve bir velî'ahdı yoğidi...

***

Kec, kâf-ı ‘Arab’ın fethi ve cîm-i ‘Arabiyle eğri demek, pes *kec-tab‘* vasf-ı terkîbî olup eğri tabî‘atlı demek. *Cân-ver*, cânlı. *Ye*, harf-i hitâb. *Şutur*, deve. *Râ*, harf-i tahsîs. *Hubûb*, masdardır, yel esmek, izâfeti lâmiyye. *En-Nâşirâti*, yeller ve rüzgârlar demek. *‘Alâ*, hubûb’a müte‘allik. *El-Himâ*, hâ’nın kesri ve mîm’in fethiyle çayır. *Temîlu*, meyl’den fi‘l-i muzâri‘ müfred mü’ennesdir, salınır demek. *Ğusûn*, ğusn’un cem‘i, dallar ve budaklar, izâfeti lâmiyye. *El-Bâni*, sorkun ağacı. *Lâ*, nâfiye. *El-Hacer*, taş. *Es-Saldu*, sâd’ın fethi ve lâm’ın sükûnuyla katı ve hacer’e sıfatdır. *Be*, harf-i musâhabet. *Zikr*, masdar. *Şin*, dilde muzammir olan Hudây’a râci‘. *Hurûş*, hâ’nın ve râ’nın zammeleriyle bunda sadâ. *-st*, edât-ı haber. *Dilî*, yâ vahdet. *Der*, edât-ı zarfiyye. *În*, hurûş’a veyâ zikr’e işâret. *Ma‘nâ*, dâned’in mef‘ûlü. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Guleş*, Hudây’a veyâ bulbul’e ‘â’id. *Tesbîh-hân*, vasf-ı terkîbî, tesbîh okuyucu demek. *Ye*, harf-i tenkîr. *-st*, edât-ı haber. *Ki*, bunda ‘Arabîde *bel* gibi ızrâb ifâde eder. *Hâr*, diken. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, musâhabet veyâ zarf veyâ ta‘lîldir. *Tesbîheş*, zamîr Hudây’a râci‘. *Zebân*, lisândır. *Siperî dâşt*, tamâm oldu demek, zîrâ sîn’in ve bâ-ı ‘Acem’in zammeleri veyâ sîn’in kesri ve bâ-ı ‘Acem’in fethiyle bitmek ve tamâm olmak ma‘nâsına lüğatdir. *Kâ’im-makâm*, izâfeti lâmiyye. *Ye*, vahdet.

[212] *... vasiyet kerd ki bâmdâdân nuhustîn kesî ki ez-der-i şehr der-âyed, tâc-i pâdişâhî ber-ser-i vey nihîd ve tefvîz-i memleket bedû konîd. İttifâken evvel kesî ki ez-der-i şehr der-âmed, gedâyî bûd ki der-heme ‘omr lokme lokme endûhtî ve hırka ber-hırka dûhtî. Erkân-i devlet u a‘yân hazret-i vasiyyet-i melik-râ be-cây âverdend ve mulk u hazâ’in bedû erzânî dâştend. Dervîş muddetî memleket râned tâ ba‘zî ez-umerâ-i devlet gerden ez-itâ‘at-i û pîcânîdend ve mulûk-i diyâr ez-her taraf be-munâza‘at ber-hâstend ve be-mukâvemet leşker ârâstend. Fi’l-cumle sipâh u ra‘iyyet be-hem ber-âmedend ve berhî ez-bilâd ez-kabza-i tasarruf-i û...*

... vasiyyet eyledi ki yarın sabâh ibtidâ bir kimse ki şehrin kapısından dâhil ola, pâdişâhlık tâcını onun başına koyunuz ve memleketin umûrunu teslîm ona ediniz. Bi’t-tesâdüf evlâ bir kimse ki şehrin kapısından girdi, bir sâ’il idi ki bütün ‘ömründe lokma lokma kesb ederdi ve yamayı yama üzerine dikerdi. Vezîrler ve vücûh-i belde melik hazretlerinin vasiyyetini mahalline getirdiler ve saltanatı ve hazîneleri ona lâyık tutdular. Fakîr bir zamân hükûmet sürdürdü hatta bir ba‘d ümerâ-i devletden boyunlarını ona itâ‘atden çevirdiler ve etrâf memâlikinin melikleri her tarafdan nizâ‘

ile kalkdılar ve mukâbeleye ‘askeri techîz eylediler. Hâsıl-ı kelâm ‘asker ve re‘âyâ birbirine geldiler ve bir mikdâr şehirlerden onun hükmünden...

***

Nuhust, ibtidâ. Ye, harf-i nisbet. Nun, harf-i te’kîd. Kes, kimse. Ye, harf-i vahdet. Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. Der-âyed, içeri gire demek. Ber, harf-i isti‘lâ. Ser-i vey, izâfeti lâmiyye. Nihîd, emr-i hâzır cem‘ muhâtab, koyunuz demek. Tefvîz-i memleket, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. Bedû, aslı be-û, hemze dâl’a kalb olunmuşdur. Gerdâyî, yâ vahdet. Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. Hırka, yama. Ber, harf-i isti‘lâ. Hırka, yine yama. Endûhtî, dûhtî gibi hikâye-i mâzîdir. Erzânî, lâyık demek. Dâştend, fi‘l-i mâzî cem‘, lâyık gördüler demek. Tâ, harf-i intihâ veyâ ta‘lîl. Ba‘zî, yâ vahdet. Umerâ’, emîrin cem‘i ve hemze izâfiyye ve devlet’e izâfeti lâmiyye. Gerden, boyun. Tâ‘at, itâ‘at. Pîçânîdend, fi‘l-i mâzî cem‘, dödürdüler demek ve elif ve nûn edât-ı ta‘diyyedir. Be, harf-i sıla. Munâza‘at, çekişme. Mukâvemet, mukâtele ve mukâbele. Be-hem ber-âmedend, bî-huzûr oldular ve karışdılar. Berhî, bir kaç demek. Bilâd, beled’in cem‘i şehirler. Kabza’, el ve avuç, izâfeti izâfet-i beyâniyye. Tasarruf-i û, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[213] *... be-der-reft. Dervîş ezîn vâkı‘a haste-hâtır hemî-bûd tâ yekî ez-dûst-ân-i kadîmeş ki der-hâlet-i dervîşî karîn-i û bûd ez-sefer bâz âmed ve û-râ der-çunân mertebe dîd u goft: Minnet Hudây-râ ‘azze ve celle ki baht-i bulendet yâverî kerd ve ikbâl rehberî tâ gulet ez-hâr ve hâret ez-pây ber-âmed ve bedîn pâye resîdî. İnne me‘a’l-‘usri yusrâ.*[45]

... çıkdı. Pâdişâh bu husûsdan fikri perîşân idi hattâ biri onun kadîm dostlarından ki dervîşlik zamânında onun refîki idi seferden geri geldi ve onu öyle bir mertebede gördü ve dedi: Minnet ‘azîz ve celîl olan Hudây’a mahsûsdur ki senin ‘âlî bahtın mu‘âvenet eyledi ve ikbâliniz kulağuzluk eyledi tâkim gülün dikenden ve dikenin ayakdan çıkdı ve bu mertebeye erişdi. Tahkîk zahmeti müte‘âkibdir râhat.

Beyt:

Şukûfe gâh şikeftest u gâh hûşîde

Diraht vakt berehne est u vakt pûşîde

Çiçek ba‘zen açılmışdır ve ba‘zen solmuşdur, ağaç ba‘zen yaprakdan hâlîdir ve ba‘zen yaprakla mestûrdur.

[45] el-İnşirâh 94/5.

Goft: Ey berâder! Ta'ziyetem kon ki cây-i tehniyet nîst. Ân geh ki tû dîdî ğam-i nânî dâştem ve imrûz teşvîş-i cihânî.

Dedi: Ey birâder! Bana sabrı tavsiye eyle ki tebrîkin yeri değildir. Ol vakit ki sen gördün bir etmek ğamını çekerdim ve bugün cihânın ğamını çekerim.

Mesnevî:

Eger dunyâ ne-bâşed derd-mendîm
Ve ger bâşed be-mihreş pây-bendîm

Belâyî...

Eğer emvâl-i dünyâ olmaz ise mükedderiz, ve eğer olur ise onun muhabbetine ayağımız bağlıdır. Bir belâ...

***

Be-der-reft, çıkdı demek. *Hemî*, hâ harf-i te'kîd. *Tâ*, harf-i intihâ. *Dûst-ân-i* kadîm, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Baht-i bulend*, izâfeti izâfet-i beniyy. *Te*, harf-i hitâb. *Yâver*, yardımcı. *Ye*, harf-i masdariyye. *Gulet*, tâ hitâb. *Hâr*, diken. *Şukûfe*, çiçek. *Şikeftest*, aslı şikefte est olup li-ecli'z-zarûre hazf-îsâl vâki' olmuşdur, açılmış demek. *Hûşîde*, kurumuş ve buruşmuş ve solmuş ma'nâsına fi'l-i mâzîden kısımdır. *Pûşîde*, mestûr. *Ta'ziye*, zamân-ı musîbetde bir kimseye sabır vermekdir, zîrâ sülâsîsi sabır ma'nâsına *'azâ*'dır. *Tehniyet*, mübârek bâd ma'nâsına. *Ğam-i nân*, izafeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Teşvîş-i cihân*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *Ye*, harf-i tenkîr. *Dunyâ*, emvâl ve eskâl murâd. *Be*, harf-i sıla. *Mihr*, muhabbet. *Şin*, dunyâ'ya râci'. *Pây-bend*, ayak bağı. *Belâyî*, yâ harf-i vahdet.

[214] *... zîn cihân âşûb-ter nîst*
Ki renc-i hâtırest er hest v'er nîst

... bu 'âlemden ziyâde müşevveş yokdur, ki hâtıra rencdir eğer var ise ve eğer yok ise.

Kıt'a:

Me-taleb ger tuvân-gerî hâhî
Cuz kanâ'at ki devletîst henî'

Ger ğanî zer be-dâmen efşâned
Tâ nazar der-sevâb-i û ne-konî

İsteme eğer ğanîlik diler isen, kanâ‘atden ğayrı ki devletdir hazmı. Eğer zengîn altını eteğiyle saçarsa, âgâh ol nazarı ona sevâbda etmeyesin.

Beyt:[46]

Ki'z-bozorg-ân şenîde'em bisyâr

Sabr-i dervîş bih ki bezl-i ğanî

Zîrâ büyüklerden işitdim çok, fakîrin sabrı iyidir ğanînin ihsânından.

Beyt:[47]

Eger biryân koned Behrâm gûrî

Ne çun pây-i melah bâşed zi-mûrî

Eğer kebâb ederse Behrâm-ı Gûr bir yaban merkebi, bir çekirge ayağı mikdârı olmaz bir karıncadan.

Hikâyet:

Yekî-râ dûstî bûd ki 'amel-i dîvân kerdî. Muddetî ittifâk-i dîdeneş...

Birinin bir dostu var idi ki kapı hidmetiyle meşğûl olurdu. Bir zamân onu görmek ittifâkı...

***

Zîn, ezîn'den muhaffef. *Âşûb-ter*, terkîb-i tafdîlî, zîyâde müşevveş ve perîşân demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Renc-i hâtır*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, elem-i hâtır demek. *Er*, eger'den *V'er*, ve eger'den muhaffefdir. *Me-taleb*, nehy-i hâzır, isteme demek, masdarı *talebîden* gelir ve ‘Arabî kelimede ‘Acem tasarruf eylese ona ma‘mûl ıtlâk olunur. *Tuvân-ger*, ism-i fâ‘il. *Ye*, harf-i masdariyye. *Hâhî*, fi‘l-i şart, me-taleb cezâsı. *Cuz*, me-taleb'in mef‘ûl-i evveli. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Devletî*, yâ vahdet. *Henî'*, fe‘îl vezninde olarak fâ‘il mâ‘nâsına münhazim demek. *Ğanî*, mübtedâ. *Efşâned*, fi‘l-i muzâri‘, haberi. *Zer*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-dâmen*, ğayr-i sarîhi ve cümlesi cümle-i ismiyye olarak şartiyyedir. *Tâ*, harf-i tenbîh. *Der*, harf-i sıla. *Sevâb-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve zamîr ğanî'ye râci‘. *Ne-konî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Nazar*, mef‘ûl-i sarîhi. *Der-sevâb*, ğayr-i sarîhi. *Ki'z*, *ki* harf-i ta‘lîl ve *ze*, *ez*'den muhaffef. *Bozorg*, büyük. *Ân*, edât-ı cem‘. *Sabr-i dervîş*, masdarın fâ‘iline izâfeti. *Bih*, ahsen. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Bezl-i ğanî*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Behrâm*,

[46] Bu beyit, şerh kısmında yer almasına rağmen metin ve tercüme kısmına hataen konmadığından tercümesi Zübde-i Gülistân'dan alınarak buraya konmuştur.

[47] Bu beyit, şerh kısmında yer almasına rağmen metin ve tercüme kısmına hataen konmadığından tercümesi Zübde-i Gülistân'dan alınarak buraya konmuştur.

fâ‘ili ve Behrâm yaban eşeği saydına ziyâde merâklı bir pâdişâh olduğundan adını mülâbese tarîkiyle Behrâm-i Gûr demişlerdir. *Gûr*, mef‘ûl-i evveli. *Ye*, harf-i vahdet. *Biryân*, sânîsi ve kebâb demek. *Ne*, harf-i nefy. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Pây*, ayak, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Melah*, mîm’in ve lâm’ın fethalarıyla çekirgeye derler. *Mûr*, karınca. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *‘Amel-i dîvân*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Muddetî*, yâ harf-i vahdet. *İttifâk*, ifti‘âl bâbından masdardır, izâfeti masdarın masdarınadır. *Dîdeneş*, zamîr *dûst-i dîvânî*’ye râci‘.

[215] *... neyuftâd. Kesî goft ki fulân-râ dîr şod ki ne-dîdî. Goft: Men û-râ ne-mî-hâhem ki bînem. Kazâ-râ ez-kesân-i û yekî hâzır bûd, goft: Çi hatâ kerde est ki ez-dîden-i û melûlî? Goft: Hatâyî nîst, velî dûst-i dîvânî-râ vaktî tuvân dîd ki ma‘zûl bâşed ve me-râ râhat-i hîş der-renc-i û ne-mî-bâyed.*

... vâki‘ olmadı. Bir kimse dedi ki filânı hayli müddet oldu ki görmedin. Dedi: Ben onu istemem ki göreyim. Râstgele onun adamlarından biri hâzır idi, dedi: Ne hatâ etmişdir ki onu görmekden nefret edersin? Dedi: Bir hatâsı yokdur, velâkin kapı hidmetiyle meşğûl ahbâbı bir zamân görmek mümkündür ki ma‘zûl ola ve bana râhatımı taleb onun eleminde gerekmez.

Kıt‘a:

Der-bozorgî ve dâr u gîr-i ‘amel
Zi âşinâyân ferâğatî dârend

Rûz-i der-mândegî u ma‘zûlî
Derd-i dil pîş-i dûst-ân ârend

Büyüklükde ve vakt-i mansıbda, dostlardan a‘râz eylerler. ‘Âcizlik ve ma‘zûllük gününde, gönülleri derdini dostlarının önüne getirirler.

Hikâyet:

Ebû Hureyre radiyallâhu ‘anhu her rûz be-hidmet-i Mustafâ sallallâhu ‘aleyhi ve sellem âmedî.

Cenâb-ı Ebû Hüreyre her gün hidmet-i celîl-i Peygamberî’ye gelirdi.

***

Neyuftâd, fi‘l-i mâzî-i menfî, vâki‘ olmadı demek. *Dîr*, lüğatda geç ma‘nâsına ise de bunda çok zamân demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ne-dîdî*, fi‘l-i mâzî-i menfî muhâtab. *Goft*, fâ‘ili *yekî*’ye râci‘. *Kesân*, kes lafzının cem‘i, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

Û, dûst-i dîvânî'ye râci'. *Bozorg*, büyük. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Dâr u gîr*, tutma ve kapma ma'nâsına, 'amel'e izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ferâğat*, masdar. *Ye*, harf-i tenkîr. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Mândegî*, 'âcizlik demek ve kâf-ı 'Acemî hâ-ı resmiyyeden bedel olduğu gibi yâ dahi masdariyyet ifâde eder. *Derd-i dil* ve *Pîş-i dûst-ân*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Ârend*, âverend kelimesinin muhaffefi olarak fi'l-i muzâri' cem'dir. *Ebû Hureyre*, sahâbe-i kirâmdan bir zât-ı celîlü'l-kadrin künyesidir, ism-i 'âlîleri *'Abdurrahmân*'dır.

Bir gün sevb-i şerîflerinin altına bir kedi alarak giderken Cenâb-ı Peygamber'e tesâdüf eyledi. Hazret-i Peygamber dahi "Yâ 'Abdurrahmân libâsının altında ne vardır?" diye su'âl buyurmaları üzerine müşârün-leyh dahi "Kedidir yâ Resulallah!" dedikde Hazret-i Peygamber dahi "Ente Ebû Hureyre" kelâm-ı dürr-i intizâmıyla mulâtafa buyurduklarında ba'de Ebû Hüreyre müşârün-ileyhe künye olmuşdur ve müşârün-ileyh Cenâb-ı Resûl'den 5340 hadîs rivâyet eylemişdir.

[216] *Goft: Yâ Ebâ Hureyre! Zurnî ğibben, tezded hubben. Ya'nî her rûz meyâ tâ muhabbet ziyâde kerded.* [48]

Buyurdu: "Ey Ebâ Hüreyre! Beni ziyâret eyle gün aşırı, ziyâde olasın muhabbet cihetinden." Ya'nî her gün gelme tâ kim muhabbet ziyâde olsun.

Latîfe:

Sâhib-dilî-râ goftend: Bedîn hûbî ki âfitâbest ne-şenîde'îm ki kesî û-râ dûst girifte bâşed. Goft: Ez-berây-i ân ki her rûzeş mî-tuvân dîd meger der-zimistân ki mahcûbest ve mahbûb.

Bir sâhib-dile dediler: Bu güzellik ile ki güneşdir işitmedik ki bir kimse onu dost ittihâz etmiş ola. Dedi: Onun için ki onu her gün görmek mümkündür lâkin kışın ki mestûrdur ve mahbûbdur.

Kıt'a:

Be-dîdâr-i merdum şoden 'ayb nîst
Velîken ne çendân ki gûyend bes

Eger hîşten-râ melâmet konî

[48] Ebû Bekr Muḥammed b. Caʿfer b. Muḥammed b. Sehl es-Sâmirî el-Ḫarâʾiṭî, *ʾİʿtilâlu'l-Ḳulûb*, thk. Ḥamdî ed-Demirdâş (Riyad: Nizâr Muṣṭafâ el-Bâz, 1421/2000), 573; Ebü'l-Ḳâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Ṭaberânî, *el-Muʿcemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, thk. Ḥamdî b. ʿAbdulmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 18/178.

Melâmet ne-bâyed şenîden zi-kes

Her kesin ziyâretine gitmek ‘ayb değildir, velâkin ol kadar gitme ki derler kâfî. Eğer kendini levm edersen, levmi işitmek gerekmez kimseden.

Hikâyet:

Ez-sohbet-i yâr-ân-i Dimaşkem melâmetî pedîd âmede bûd. Ser der-biyâbân-i Kuds nihâdem ve bâ-hayvânât uns giriftem...

Şâm’da olan ahbâbın sohbetinden bana bir nefret zuhûra gelmişidi. Başı Kudüs sahrâlarına koydum ve hayvânlar ile ünsiyyet eyledim...

***

Zur, zâ’nın zammı ve râ’nın sükûnuyla emr-i hâzırdır. *Nî*, nûn harf-i vikâye, yâ zamîr-i mütekellim. *Ğibben*, ğayn’ın kesriyle gün aşırı ve temyîziyyet üzere mensûbdur. *Tezded*, ifti‘âl bâbından fi‘l-i muzâri‘ muhâtabdır ve emre cevâb vâki‘ olduğundan meczûmdur. *Hubben*, hâ’nın zammıyla muhabbet ve bu dahi temyîziyyetle mensûbdur. *Meger*, illâ ma‘nâsına. *Zimistân*, kış. *Mahcûb*, perdelenmiş demek. *Be*, harf-i sıla. *Dîdâr*, fi’l-asl vasf-ı terkîbîdir, *ârende-i dîd* ma‘nâsına, sonra gâh yüzde ve gâh ziyâretde isti‘mâl eylediler, bunda ziyâret demek. *Şoden*, reften ma‘nâsına masdardır. *Hîşten*, kendi ma‘nâsına ism-i câmiddir. *Ne-bâyed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel. *Şenîden*, masdar. *Zi*, ez’den muhaffef. *Sohbet-i yâr-ân-i Dimaşk*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Pedîd*, bâ-ı ‘Acem veyâ ‘Arab’ladır. *Âmede bûd*, hikâye-i mâzî fi’l-mâzî. *Ser*, baş. *Der*, harf-i sıla. *Biyâbân-i Kuds*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve Kudüs-i Şerîf murâd. *Nihâdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Giriftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Bâ-hayvânât*, ân’ın mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Uns*, sarîhi.

[217] *... tâ vaktî ki esîr-i kayd-i Fireng şodem. Der-hendek-i Tirablus bâ-Cuhûdânem be-kâr-i gil be-dâştend, tâ yekî ez-ru’esâ-yi Haleb ki sabikâ-i ma‘rifetî der-miyân-i mâ bûd guzer kerd ve me-râ be-şinâht, goft: În çi hâlest ve çi gûne gozârî? Goftem:*

... bir vakte değin ki zincîr-i Frenge esîr oldum. Trablus hendekinde Benî Yahûdîler ile çamur işinde tutdular, hattâ biri Haleb rü’esâsından ki bir me‘ârife-i sâbıka bizim aramızda var idi geçdi ve beni tanıdı, dedi: Bu ne hâldir ve nice geçinirsin? Dedim:

Kıt‘a:

Hemî-gurîhtem ez-merdum-ân be-kûh u be-deşt

Ki ez-Hudây ne-bûdem be-dîgerî perdâht

Kiyâs kon ki çi hâlem bûd derîn sâ'at

Ki der-tavîle-i nâ-merdumem be-bâyed sâht

Kaçardım âdemlerden dağa ve sahrâya, zîrâ Hudâ'dan olmayayım ğayrıyla mukârin. Farz eyle ki ne hâlim var bu sâ'atde, zîrâ nâ-cinsler sırasında bana ülfet gerekdir.

Beyt:

Pây der-zencîr pîş-i dûst-ân

Bih ki bâ-bîgânegân der-bûstân

Ayak zincîrde dostların önünde, iyidir zîrâ yabancılar ile olmakdan bostânda.

Ber-hâlet-i men rahm âvered ve be-dih dînâr ez-kayd-i Firengem halâs kerd ve bâ-hod be-Haleb bord, duhterî dâşt...

Benim hâlime terahhum eyledi ve on altın ile beni esâret-i Frengden halâs eyledi ve kendiyle Haleb'e götürdü, bir kızı var idi...

***

Tâ, harf-i intihâ. *Esîr-i kayd-i Fireng*, lâmiyyelerdir. *Şodem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Der-hendek-i Trablus*, zarfı ve Trablus, Şâm nevâhîsinde bir şehrin ismi. *Tâ*, intihâ içindir. *Yekî*, yâ'sı tenkîrdir. *Ru'esâ-yi Haleb*, izâfeti lâmiyye ve râ'nın zammı ve hemze ve sîn'in fethalarıyla ru'esâ *re'îs*'in cem'idir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Sâbika-i ma'rifetî*, hemze edât-ı tevessül ve yâ vahdetdir. *Miyân-i mâ*, izâfeti lâmiyye. *Guzer kerd*, uğradı demek. *Gozârî*, bunda imrâr-ı eyyâm edersin demek. *Hemî-gurîhtem*, hikâye-i hâl-i mâzî mütekellim vahde, kaçardım demek ve hâ harf-i te'kîddir. *Merdum-ân*, merdum'un cem'i, murâd insândır. *Be*, harf-i sıla. *Kûh*, dağ. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Derîn sâ'at*, bu hâlde demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Tavîle-i nâ-merdum*, izâfeti lâmiyye. *Mim*, ma'nâda *Be-bâyed* lafzına masrûfdur. *Sâht*, fi'l-i mâzîdir, masdar ma'nâsına, râzı ve kâni' olmak demek. *Bîgânegân*, kâf-ı sânî hâ-ı resmiyyeden bedel olduğu gibi elif ve nûn dahi edât-ı cem'dir. *Duhter*, kız. *Ye*, harf-i vahdet.

[218] *... ve der-'akd-i nikâh-i men âverd ve be-kâbîn-i sad dînâr. Çun muddetî ber-âmed, duhter bed-hûy u sitîze-cûy u nâ-fermân, zebân derâzî kerden girift ve 'iyş-i me-râ munakkas dâşten, çunân ki goftend:*

... ve benim ‘akd-i nikâhıma getirdi ve mihr-i mü’ecceli yüz altın eyledi. Çünkü bir zamân geçdi, kız bed tabî‘at idi ve ‘inâdcı idi ve söz dinlemez idi, dilini uzatmağa başladı ve benim râhatımı selb etmeğe başladı, şöyle ki demişlerdir:

Mesnevî:

Zen-i bed der-serây-i merd-i nikû

Hem derîn ‘âlemest dûzah-i û

Zînhâr ez-karîn-i bed zinhâr

Ve kinâ Rabbenâ ‘azâbe’n-nâr

Fenâ ‘avrat iyi adamın evinde, dahi bu cihândadır onun cehennemi. Sakın fenâ yoldaş sakın, ve bizi sakla ey Rabbimiz ‘azâb-ı cehennemden.

Bârî zebân-i ta‘net derâz kerde hemî-goft: Tû ân nîstî ki peder-i men tu-râ ez-kayd-i Fireng be-deh dînâr bâz herîd? Goftem: Belî, be-deh dînâr bâz herîd ve be-sad dînâr be-dest-i tû giriftâr kerd.

Bir kere hakâret lisânını uzadıp söylerdi: Sen o değil misin ki benim babam seni esrâret-i Frengden on altına satın aldı? Dedim: Evet, on altına satın aldı ve yüz altına senin eline mübtelâ eyledi.

***

‘Akd-i nikâh, izâfeti beyâniyye. *Be-kâbîn*, kâf-ı ‘Arabiyle mihr-i mü’ecceldir. *Bed-hûy* ve *Sitîze-cûy*, vasf-ı terkîbîlerdir, bed huylu ve mu’annîd ma‘nâlarına. *Nâ-fermân*, ğayr-i mutî‘ demek. *Munakkas*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür. *Zen-i bed*, izâfeti lâmiyye. *Serây-i merd-i nikû*, izâfeti lâmiyye ve beyâniyye. *Dûzah-i û*, izâfeti lâmiyye ve mu‘ahher mübtedâ. *Derîn ‘âlemest*, mukaddem haberi. *Zînhâr*, zâ’nın kesri ve nûn’un sükûnuyla ve yâ’lı ve yâ’sız olarak lüğatdir, red‘ ve tahzîr ve emân meyânında müşterekdir, bunda tahzîr ve emân ma‘nâları mülâyimdir. *Karîn-i bed*, izâfeti beyâniyye. *Vav*, ibtidâ’iyye. *Kaf*, vekâ bekâ’dan emr-i hâzır, vikâye eyle demek. *Nâ*, zamîr-i mensûb. *Rabbenâ*, münâdî , takdîri *yâ rabbenâ*’dır. *‘Azabe’n-nâr*, nez‘-i hâfizle mensûbdur, ya‘nî takdîri *min-‘azâbe’n-nâr*’dır. *Zebân*, dil, izâfeti beyâniyye. *Ta‘net*, kişinin zillet ve hakâretini istemekdir. *Derâz kerde*, uzadıp demek, zîrâ bu hâ’ya harf-i terettüb derler. *Hemî-goft*, hikâye-i fi‘l-i mâzî, söylerdi demek. *Tâ*, zamîr-i hitâb. *Ân nîstî*, tû ân kesî nîstî takdîrindedir, istifhâm-ı inkârî tarîkiyle sen ol şahs değil misin demek. *Ki*, edât-ı râbıta. *Peder-i men*, izâfeti lâmiyye. *Bâz*, te’kîd. *Herîd*,

fi‘l-i mâzî. *Belî*, edât-ı tasdîk, ‘Arabîde lâm’ın fethiyle Fârisîde kesriyledir, *belî* mâ-kablinde olan nefyi isbât ve *na‘am* mutlaka mâ-kablini tasdîkdir. *Gûsfend*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve sîn’in sükûnu ve fâ’nın fethiyle koyundur.

[219] Mesnevî:

Şenîdem gûsfendî-râ bozorgî
Rehânîd ez-dehân u dest-i gorgî

Şebângâh kârd ber-halkeş be-mâlîd
Revân-i gûsfend ez-vey be-nâlîd

Ki ez-çengâl-i gorgem der-rubûdî
Çu dîdem ‘âkibet gorgem tû bûdî

İşitdim bir koyunu bir büyük, halâs eyledi bir kurdun elinden ve ağzından. Gece vakti bıçağı onun boğazına sürtdü, koyunun cânı ondan fiğân eyledi. Ki kurdun pençesinden beni kapdın, çünkü gördüm encâm kurdum sen oldun.

Hikâyet:

Yekî ez-pâdişâh-ân ‘âbidî-râ porsîd ki evkât-i ‘azîzet çi gûne mî-guzered? Goft: Heme şeb der-munâcât u seher der-du‘â u hâcât ve heme rûz der-bend-i ihrâcât. Melik fermûd: Tâ vech-i kifâf-i û mu‘ayyen dârend tâ bâr-i ‘iyâl ez-dil-i û ber-hîzed.

Pâdişâhlardan biri bir zâhide su’âl eyledi ki ‘azîz vakitlerin nasıl geçer? Dedi: Bütün gece münâcâtda ve vakt-i seherde du‘â ve hâcetlerde ve bütün gün haracların tedâriki kaydında. Pâdişâh buyurdu: Tâ kim onun medâr-ı ta‘ayyüşünü mu‘ayyen tutalar, hattâ ‘iyâl yükü onun kalbinden kalka.

***

Ye, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bozorg*, büyük. *Ye*, harf-i vahdet. *Rehânîd*, fi‘l-i mâzî, kurtardı demek ve elif ve nûn edât-ı ta‘diyyedir. *Gorg*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve râ’nın sükûnuyla kurddur. *Şebângâh*, gecesi demek. *Kârd*, kâf-ı ‘Acemînin fethi ve üç sâkin ile bıçakdır. *Halk*, hâ-ı mühmelenin fethi ve lâm’ın sükûnuyla boğazdır. *Şin*, gûsfend’e râci‘. *Be*, harf-i te’kîd. *Mâlîd*, fi‘l-i mâzî, sürtdü ve boğazladı demek. *Revân*, rûh-ı insânîde ve cân-ı hayvânîde müsta‘mel olduğundan bunda cân murâddır. *Çengâl*, pençe. *Der*, harf-i te’kîd. *Rubûdî*, râ’nın fethi ve zammıyla fi‘l-i mâzî muhâtab, kapdın demek. *Çu*, harf-i ta‘lîl. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde.

Yek, bir. *Ye*, harf-i tenkîr. *Ez*, harf-i beyâniyye. *Pâdişâh-ân*, pâdişâhın cem‘i. *Porsîd*, fi‘l-i mâzî, *yekî* fâ‘ili. *‘Âbidî-râ*, mef‘ûl-i sarîhi, *ez-pâdişâh-ân* ğayr-i sarîhi. *Bend*, kayd. *İhrâcât*, murâd ehle ve ‘iyâle nafaka ve kisve için harac tedârik eylemekdir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Vech*, cihet, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Kifâf*, kâf’ın fethiyle rızıkdır, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Û*, ‘âbid’e râci‘. *Bâr*, bunda sıkletdir. *‘İyâl*, ‘ayn’ın kesriyle ‘ayl’in cem‘i, *ciyâd cîd* gibi.

[220] Mesnevî:

Ey giriftâr-i pây-bend-i ‘iyâl
Diger âzâdegî me-bend hiyâl

Ğam-i ferzend u nân u câme vu kût
Bâzet âred zi-seyr der-melekût

Heme rûz ittifâk mî-sâzem
Ki be-şeb bâ-Hudây perdâzem

Şeb çu ‘akd-i nemâz mî-bendem
Çi hored bâmdâd ferzendem

Ey ayağı ‘iyâli bağına mübtelâ olan kimse, ğayrı huzûru fikir bağlama. Evlâd ğamı ve ekmek ve elbîse ve rızık ve ğamı, seni geri getirir gitmekden ‘âlem-i kudsda. Bütün gün ittifâk eylerim, ki gecede ‘ibâdet-i Hudâ ile mukayyed olayım. Gece çünkü namâzda bidâ’ eylerim, ne yer yarın sabâh oğlum.

Hikâyet:

Yekî ez- mute‘abbid-ân-i Şâm der-bîşe’i sâl-hâ ‘ibâdet kerdî ve berg-i diraht-ân hordî. Pâdişâh-i ân taraf be-hukm-i ziyâret be-nezdîk-i û reft u goft: Eger maslahat bînî der-şehr ez-berây-i tû makâmî sâzîm ki ferâğat-i ‘ibâdet ezîn bih muyesser şeved ve dîger-ân...

Şâm zâhidlerinden biri bir ormanda nice seneler ‘ibâdet eylerdi ve ağaçların yaprağını yerdi. Ol tarafın pâdişâhı ziyâret kasdıyla onun yanına gitdi ve dedi: Eğer münâsib görürsen şehirde senin için bir mahall tanzîm edelim, zîrâ ‘ibâdetde huzûr-i kalb bundan iyi müyesser ola ve diğerleri...

***

Giriftâr, fi'l-asl vasf-ı terkîbî olup sonra mübtelâ ma'nâsında isti'mâl olunmuşdur. *Pây-bend*, bu da fi'l-asl vasf-ı terkîbî olup sonra ayak bağında isti'mâl edilmişdir ve izâfetler lâmiyye ve beyâniyye. *Me-bend*, nehy-i hâzır. *Âzâdegî*, hürriyetdir ve *yâ* masdariyye ve mef'ûl-i evveli. *Hiyâl*, sânîsi. *Ferzend*, oğul. *Nân*, ekmek. *Câme*, elbîse. *Kût*, rızıkdır. *Bâz*, geri. *Te*, ma'nâda *âred*'in mef'ûlü. *Melekût*, lüğatda melek ma'nâsına ise de bunda 'âlem-i kuds murâddır. *Heme*, cem' ma'nâsına. *Rûz*, gün. *Mî-sâzem*, sâhten masdarından fi'l-i muzâri' hâl mütekellim vahde. *İttifâk*, mef'ûlü. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Şeb*, gece. *Bâ-Hudây*, bâ-'ibâdet-i Hudây takdîrindedir. *Perdâzem*, fi'l-i muzâri' nefs-i mütekellim vahde, mukayyed olayım demek. *Çû*, harf-i ta'lîl. *'Akd-i nemâz*, murâd rek'atlarıdır. *Mî-bendem*, besten masdarından fi'l-i muzâri' hâl mütekellim vahde. *Hored*, fi'l-i muzâri'. *Ferzend*, oğul. *Mim*, edât-ı mütekellim. *Kerdî*, hikâye-i mâzî. *Yekî*, fâ'ili. *'İbâdet*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-mute'abbid-ân-i Şâm*, ğayr-i sarîhi. *Der-bîşe'i*, zarf-ı mekânî. *Sâl-hâ*, zarf-ı zamânî. *Hordî*, hikâye-i mâzî. *Berg-i diraht-ân*, mef'ûlü. *Be*, harf-i musâhabet. *Hukm*, 'illet ve sebeb *ziyâret*'e izâfeti lâmiyye. *Maslahat*, masdar-ı mîmî. *Makâmî*, yâ vahdetdir. *Sâzîm*, fi'l-i muzâri' mütekellim-i ma'a'l-ğayrî. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Ferâğat-i 'ibâdet*, masdarın fâ'iline veyâ mef'ûlüne izâfetidir.

[221] *... be-berekât-i enfâs-i şomâ mustefîd şevend ve ber-a'mâl-i sâlih-i şoma iktidâ konend. Zâhid în sohen kabûl ne-kerd. Erkân-i devlet goftend: Pâs-i hâtır-i melik-râ maslahat ânest ki çend rûzî be-şehr der-âyî ve keyfiyyet-i makâm ma'lûm konî. Pes eger safâ-yi vakt-i 'azîz-ân ez-sohbet-i ağyâr kedûretî pezîred ihtiyâr bâkîst. Âverde'end ki 'âbid be-şehr der-âmed, bûstân-serây-i hâss-i melik-râ ez-berây-i û perdâhtend, makâmî dil-guşây u revân-âsây çun bihişt.*

... enfâs-ı kudsiyenizin berekâtıyla fâ'ide-mend olalar ve a'mâl-i sâlihanıza iktidâ edeler. 'Âbid bu sözü kabûl eylemedi. Vüzerâ dediler: Pâdişâhın hâtırına ri'âyeten münâsib oldur ki bir kaç gün şehre gelesin ve makâmın keyfiyyetini öğrenesin. Bu sûretde ağer 'azîzlerin safâ-yı vakti ağyârın muhabbetinden bir halel kabûl eder ise ihtiyâr bâkîdir. Nakl ederler ki zâhid şehre geldi, pâdişâhın hâss bağçe sarâyını onun için hâzırladılar, bir mahall idi kalbe ferah verici ve rûha meserret verici cennet gibi.

Mesnevî:

Gul-i surheş çu 'ârız-i hûb-ân

Onun kırmızı gülü güzellerin cemâli gibi idi.

***

Be, harf-i musâhabet. *Berekât*, bereketin; *Enfâs*, nefesin cem‘leri. *İktidâ*, ifti‘âl bâbından uymak ma‘nâsına masdardır. *Pâs*, bâ-ı ‘Acem’le hıfz ma‘nâsına isimdir, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Hâtır*, izâfeti lâmiyye. *Melik-râ*, harf-i tahsîs. *Safâ’*, elif-i memdûde ile masdardır, bulanık mukâbilidir, izâfeti mecâzen lâmiyyedir. *Vakt*, izâfeti lâmiyye. *‘Azîz-ân*, murâd mezkûr *mute‘abbid*’dir ve cem‘-i îrâdî li-ecli’t-ta‘zîmdir. *Sohbet-i ağyâr*, masdarın fâ‘iline veyâ mef‘ûlüne izâfetidir. *Kedûretî*, yâ vahdet. *Pezîr*, fi‘l-i muzâri‘, kabûl ede veyâ eyler ise demek, fâ‘ili *safâ*’ya râci‘ zamîrdir ve ma‘nâda fi‘l-i şart vâki‘dir. *İhtiyâr*, mübtedâ. *Bâkîst*, haberi ve cümle-i ismiyye cevâb-ı şart vâki‘dir. *Âverde’end*, fi‘l-i mâzî-i naklî cem‘-i müfredi *âverde est*’dir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *‘Âbid*, âmed’in fâ‘ili. *Be-şehr*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Bûstân-serây*, terkîb-i mezcî, zîrâ aslı *serây-i bûstân* idi ki bostânda olan sarây demekdir, izâfeti beyâniyye. *Hâss*, melik’e izâfeti lâmiyye. *Râ*, tahsîs. *Perdâhtend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Makâmî*, yâ’sı vahdet ve bostân sarâyını ‘izâhdır. *Dil-guşây* ve *Revân-âsây*, vasf-ı terkîbîlerdir, gönül açıcı ve rûha meserret verici demek. *Gul-i surh*, mübtedâ, mâ-ba‘di haberi. *Şin*, bustân-serây’a râci‘. *Çu*, edât-ı teşbîh. *‘Ârız*, ‘Acem bu makûle kelimelerin ‘aynu’l-fi‘lini meftûh okur ve fi’l-asl sakala derler ise de sonra sakal bütün mahalle ıtlâk olunmuşdur.

[222] *Sunbuleş hem-çu zulf-i mahbûb-ân*

Hem-çunân ez-nehîb-i berd-i ‘acûz
Şîr nâ-horde tıfl-i dâye henûz

Onun sünbülü mahbûbların zülfü gibi idi. Kezâlik berd-i ‘acûzun havfından, süd içmemiş tıfl-i dâye idi el-ân.

Şi‘r-i ‘Arabî:

Ve efânîne ‘aleyhâ culenâr
‘Aliket bi’ş-şeceri’l-ahdari nâr

Ve fidanları üzerinde olan nâr çiçeği, yeşil ağaca ta‘lîk olunmuş âteş gibidir.

Melik der-hâl kenîzekî hûb-rûy pîşeş firistâd.

Pâdişâh hemân güzel yüzlü bir câriye onun önüne yolladı.

Nazm:

Ezîn meh-pâre’i ‘âbid-firîbî

Melâ'ik-sûretî tâvûs-zîbî

Ki ba'd ez-dîdeneş sûret ne-bended

Vucûd-i pârsâyân-râ şekîbî

Bir ay parçası gibi bir 'âbid aldadıcı, bir melek sûretli bir tâvûs zînetli idi. Zirâ onu gördükden sonra sûret bağlamaz, zâhidlerin vücûduna sabır.

Hem-çunân...

Kezâlik...

***

Sunbul, mübtedâ, mâ-ba'di haberi. *Nehîb*, korku. *Berd*, soğuk, izâfeti lâmiyye. *'Acûz*, koca karı, kışın âhirinde bahâra karşı yedi günün ismine kâ'ine kışın ihtiyârlık zamânına tesâdüf eylediği için isti'âre tarîkiyle berd-i 'acûz denilmişdir. *Nâ-horde*, içmemiş demek. *Tıfl*, çocukdur. *Henûz*, el-ân demek. *Efânîn*, efnân lafzının cem'idir ki fenn lafzının cem'idir, ağaç dalları ve fidanları demekdir ve mübtedâ. *'Aleyhâ*, mahallen mecrûr *efânîn*'e râci'. *Culenâr*, gül-nârın mu'arrebîdir, lâkin 'Arab lâm-ı mazmûnun teşdîdiyle isti'mâl eder, birye enârının çiçeğine ıtlâk ederler ve zarfın fâ'ili olup cümle-i zarfiyye *efânîn*'e sıfatdır. *'Aliket*, ta'lîk'den fi'l-i mâzî mechûl, asıldı demek. *Bi'ş-şecer*, ona müte'allik. *El-Ahdar*, sıfatı, yeşil ağaç demek. *Nâr*, nâ'ib-i fâ'ili, cümlesi haber-i mübtedâdır. *Ezîn*, bunda teşbîh ma'nâsını ifâde eder. *Meh-pâre'i*, ay pâresi demek, yâ vahdet ve hemze harf-i tevessüldür. *'Âbid-firîb*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet, 'âbid aldadıcı demek. *Tâvûs-zîb* ve *Melâ'ike-sûret*, vasf-ı terkîbîlerdir ve yâ'lar vahdetdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ba'd*, sonra demek. *Ez*, min ma'nâsına. *Dîden*, masdar. *Şin*, kenîzek'e râci'. *Ne-bended*, besten masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, bağlamaz demek. *Sûret*, mef'ûlü. *Şekîb*, şîn'in ve kâf-ı 'Arab'ın kesriyle sabır. *Ye*, harf-i tenkîr ve *ne-bended* kelimesinin fâ'ili. *Vucûd*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Pârsây*, 'âbid'e derler. *Ân*, edât-ı cem'dir. *Râ*, harf-i tahsîs ve mısrâ'-ı evvel sânîye merbûtdur. *Hem*, edât-ı te'kîd. *Çunân*, kezâlik demek, aslı *çun ân*'dır, *çun* edât-ı teşbîh ve *ân* ism-i işâretdir.

[223] *... der-'akabeş ğulâmî bedî'u'l-cemâl ve latîfu'l-i'tidâl firistâd.*

... onun arkasınca bir köle hüsnü bî-nazîr ve şîvesi mu'tedil gönderdi.

Kıt'a:

Heleke'n-nâs havlehu 'ataşen

Ve huve sâkin yerâ ve lâ-yeskî

Nâs helâk oldu onun etrâfında susuzluk cihetinden, hâlbuki ğulâm bir sâkîdir nâsa kâseyi gösterir ve şarâbı nâsa içirmez.

Dîde ez-dîdeneş ne-geştî sîr

Hem-çunân k'ez-furât musteskî

Göz onu görmekden olmazdı tok, kezâlik sudan doymadığı gibi müsteskî olan kimse.

'Âbid lokme-i lezîz horden girift ve kisve-i latîf pûşîden ve ez-fevâkih u meşmûm, halâvet u temettu' yâften ve der-cemâl-i ğulâm...

Zâhid lezîz lokmayı yemeğe başladı ve nefîs elbîseyi giymeğe başladı ve meyvelerden ve hoş kokulu şeylerden lezzeti ve zevki bulmağa başladı ve güzelin yüzüne...

***

'Akab, arka. *Şin*, kenîzek'e râci'dir. *Bedî'*, bunda bî-nazîr ma'nâsına. *El-Cemâl*, masdar. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Latîf*, bunda şîveden 'ibâretdir. *İ'tidâl*, ifti'âl bâbından masdardır, mu'tedil ma'nâsına ve latîfu'l-i'tidâl bedî'u'l-cemâl üzere ma'tûfdur. *Firistâd*, fi'l-i mâzî, fâ'ili melik'e râci', gönderdi ma'nâsına. *Heleke*, fi'l-i mâzî. *En-Nâs*, lafzen merfû', fâ'ili. *Havlehu*, zarfiyyetle mensûb ve zamîr ğulâm'a râci'. *'Ataşen*, heleku'nun fâ'ili olan en-nâs lafzına isnâdından temyîziyyet ile mensûbdur. *Ve huve*, mübtedâ. *Sâkin*, takdîren merfû', haberi ve cümle-i ismiyye mahallen mensûb-ı hâldir. *Yerâ*, if'âl bâbından fi'l-i muzâri', fâ'ili sâkî'ye râci' ve cümle-i fi'liyye mahallen merfû', sâkî'nin sıfatı. *Lâ-yeskî*, cümle-i fi'liyye olup mâ-kablindeki cümle-i fi'liyyeye ma'tûfdur ve iki fi'lin mef'ûlleri mahzûfdur, ma'lûm olduğundan takdîri *yurîhimi'l-ke'se ve lâ-yeskîhimi'ş-şerâbe*'dir. *Dîde*, mübtedâ. *Ez*, min ma'nâsına. *Dîden*, masdar, izâfeti mef'ûlüne. *Şin*, ğulâm'a râci'. *Ne-geştî*, hikâye-i fi'l-i mâzî-i menfî, olmazdı demek, fâ'ili dîde'ye râci'. *Sîr*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-dîdeneş*, ğayr-i sarîhi. *K'ez*, aslı *ki ez*'dir. *Furât*, fâ'nın zammıyla bunda tatlı su. *Musteskî*, istif'âl bâbından ism-i fâ'ildir, istiskâ marazına mübtelâ olan kimse. *Lokme-i lezîz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Horden girift*, yemeğe başladı demek, şurû'dan kinâyedir. *Pûşîden*, masdardır, girift takdîrinde. *Fevâkih*, fâkihe'nin cem'idir. *Meşmûm*, hoş kokulu nesne. *Halâvet* ve *Temettu'*, masdarlardır. *Yâften*, masdar, yâften girift takdîrinde. *Der*, harf-i sıla. *Cemâl-i ğulâm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[224] *... u kenîzek nazar kerden ve hired-mend-ân gofte'end: Zulf-i hûb-ân zencîr-i pây-i 'aklest u dâm-i murğ-i zîrek.*

... ve câriyenin yüzüne nazar etmeğe başladı ve 'ukalâ demişlerdir: Mahbûbların zülfü 'akıl ayağının zincîridir ve 'âkil kuşun tuzağıdır.

Beyt:

Der-ser-i kâr-i tû kerdem dil u dîn bâ-heme dâneş

Murğ-i zîrek be-hakîkat menem imrûz tû dâmî

Senin işinin sevdâsında sarf eyledim gönlü ve dîni cümle fazlımı, 'âkil kuş hakîkatde benim bugün sen tuzaksın.

Fi'l-cumle devlet-i vakt-i mecmû'eş be-zevâl âmed çunân ki gofte'end:

Hâsıl-ı kelâm onun mecmû'-ı devletinin vakti zevâle geldi, şöyle ki demişlerdir:

Kıt'a:

Her ki hest ez-fakîh u pîr u murîd

V'ez-zebân-âver-ân-i pâk-nefes

Çun be-dunyâ-yi dûn furûd âmed

Be-'asel der-be-mâned hem-çu meges

Her kimde ki vardır 'ilm ve mürşid ve dervîşlikden, ve mü'essir nefesli fasîh vâ'izlikden. Çünkü alçak dünyâya tenezzül ede, balda kalır sinek gibi.

Bârî melik be-dîden-i û rağbet kerd. 'Âbid-râ dîd...

Bir kere pâdişâh onu görmeğe rağbet eyledi. 'Âbidi gördü...

***

Hired-mend-ân, mübtedâ. *Gofte'end*, haberi ve cümle-i ismiyye hâl vâki' olmuşdur. *Zulf-i hûb-ân*, izâfeti lâmiyye ve mübtedâ. *Zencîr-i pây-i 'aklest*, izâfeti lâmiyye ve haber-i mübtedâdır. *Dâm*, tuzağa ve ağa denilir, izâfeti lâmiyye. *Murğ*, kuş, izâfeti beyâniyye. *Zîrek*, fatîn ve 'âkil ma'nâsına. *Der*, harf-i sıla veyâ zarfiyye. *Ser*, bunda sevdâ. *Kâr*, iş, izâfeti lâmiyye. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Kerdem*, takdîri sarf kerdem'dir. *Dil*, mef'ûlü. *Dîn*, ona ma'tûf. *Bâ*, harf-i musâhabet, kerdem fi'line müte'allik. *Dâneş*, 'ilm ma'nâsına ism-i masdar. *Murğ-i zîrek*, izâfeti beyâniyye ve mübtedâ. *Be*, harf-i musâhabet veyâ zarfiyye. *Hakîkat*, nefsu'l-emirde demek. *Menem*, haberi. *İmrûz*, zarf-ı zamân. *Tû*, mübtedâ. *Dâmî*, yâ-ı hitâbla haber-i mübtedâdır.

Devlet-i vakt-i mecmû‘, izâfeti lâmiyye ve beyâniyye. *Şin*, ‘âbid’e râci‘. *Be*, harf-i sıla. *Zevâl*, masdar. *Her ki*, her kes ki takdîrindedir. *Ez*, harf-i beyâniyye. *Pîr*, mürşid. *Murîd*, dervîş. *Zebân-âver*, âverden’den vasf-ı terkîbî fasîh ve belîğ ma‘nâsına. *Ân*, edât-ı cem‘, izâfeti beyâniyye. *Pâk-nefes*, vasf-ı terkîbîdir, pâk ve mü’essir nefesli demek. *Be*, harf-i sıla. *Dunyâ-yi dûn*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, alçak dünyâya demek. *Furûd âmed*, meyl ve tenezzülden ‘ibâretdir. *Der*, harf-i te’kîd. *Mând*, fi‘l-i mâzî. *Hem*, edât-ı te’kîd. *Çû*, teşbîh. *Meges*, sinek, musannif burada dünyâyı *‘asel*’e ehl-i dünyâyı *meges*’e teşbîh eylemişdir.

[225] *... ez-hey’et-i nuhustîn be-girdîde ve surh u sefîd geşte ve ferbih şode ve ber-bâliş-i dîbâ tekye zede, ğulâm-i perî-peyker bâ-mirvaha-i tâvûsî bâlâ-yi sereş îstâde ber-selâmet-i hâleş şâd-mânî kerd ve ez-her derî sohen goftend tâ melik be-encâm-i sohen goft: Men în do tâ’ife-râ der-cihân dûst mî-dârem ‘ulemâ vu zuhhâd-râ. Vezîrî feylesof-i cihân-dîde hâzır bûd, goft: Ey melik! Şart-i dûstî ânest ki bâ-her do tâ’ife nîkûyî konî. Melik goft: Çi gûne? Goft: ‘Ulemâ-râ zer be-dih tâ dîger be-hâned ve zuhhâd-râ çîzî me-dih...*

... evvelki hey’etinden dönmüş ve kırmızı ve beyâz olmuş ve semizlemiş ve kumaş yasdığa dayanmış perî sıfat ğulâm tâvûsî yelpâze ile onun başı ucunda durmuş, onun selâmet-i hâline izhâr-ı meserret eyledi ve her bir kapıdan söz söylediler hatta melik encâm-ı kelâmda dedi: Ben bu iki tâ’ifeyi cihânda dost tutarım ‘ulemâ ve sülehâyı. Bir vezîr ‘âkil ve mücerrebu’l-ahvâl hâzır idi, dedi: Ey pâdişâh! Dostluğun şartı oldur ki her iki tâ’ifeye iyilik edesin. Pâdişâh dedi: Ne vechile? Vezîr dedi: ‘Ulemâya altın ver tâ kim ziyâde okuya ve ‘âbidlere bir nesne verme...

***

Hey’et-i nuhustîn, izâfeti beyâniyye. *Be-girdîde*, fi‘l-i mâzî-i naklî, dönmüş demek. *Surh*, kırmızı. *Sefîd*, beyaz. *Ferbih*, semiz. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Bâliş*, yasdık, izâfeti beyâniyye. *Dîbâ*, kumaşdır. *Tekye zede*, dayanmış demek, zîrâ tekye lafzı terkîble müsta‘meldir. *Peyker*, bâ-ı ‘Acem’in ve kâf’ın fethaları ve yâ’nın sükûnuyladır. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Mirvaha*, mîm’in kesri ve râ’nın sükûnu ve vâv ve hâ’nın fethalarıyla ism-i âlet, yelpâze’ye derler, Fârisîde bâd-zen ve bâd-bizen ıtlâk olunur, izâfeti beyâniyye. *Tâvûsî*, yâ’sı nisbet ifâde eder. *Bâlâ-yi ser*, izâfeti lâmiyye. *Şin*, zâhid’e râci‘. *Îstâde*, fi‘l-i mâzî-i naklî, durmuş demek. *Ez-her derî*, yâ’sı vahdet, her bir bâbdan demek. *Tâ*, hattâ ma‘nâsına. Melik, pâdişâh. *Encâm-i sohen*, izâfeti

lâmiyye. *Vezîrî*, yâ harf-i vahdet. *Feylesof*, ‘âkil, izâfeti beyâniyye. *Cihân-dîde*, vasf-ı terkîbî, mücerreb rüzgâr demek. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Ey*, harf-i nidâ. *Melik*, münâdî. *Şart-i dûstî*, yâ harf-i masdariyye ve izâfeti lâmiyye ve mübtedâ. *Ânest*, haberi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Konî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Nîkûyî*, mef‘ûl-i sarîhi. *Bâ-her do tâ’ife*, ğayr-i sarîhi. *Be-dih*, emr-i hâzır, ver demek. *Zer*, mef‘ûl-i evveli. *‘Ulemâ-râ*, sânîsi. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Dîger*, ziyâde demek. *Be-hânend*, vâv-ı mechûle ile fi‘l-i muzâri‘ cem‘, okuyalar demek. *Me-dih*, nehy-i hâzır, dâden masdarından muzâri‘i dihed gelir.

[226] *... tâ zâhid be-mânend.*

... tâ kim ‘âbid kalalar.

Beyt:

Ne zâhid-râ direm bâyed ne dînâr

Çu be-sitad zâhid-i dîger be-dest âr

Ne zâhide akçe lâzımdır ne altın, çünkü alır diğer ‘âbid ele getire.

Yukâlu ez-zâhidu men safiye kalbuhu mine’l-elemi ve’l-kederi vestevâ ‘indehu’z-zehebu ve’l-mederu.[49]

Kıt‘a:

Ân-râ ki sîret-i hoş u serîst bâ-Hudây

Bî-nân-i vakf u lokme-i deryûze zâhidest

Enguşt-i hûb-rûy u binâgûş-i dil-firîb

Bî-gûş-vâr u hâtem-i fîrûze şâhidest

Ol kimsenin ki sîreti hoş ve seri Hudâ iledir, vakf-ı ta‘âmı olmaksızın ve sâ’illik lokması olmaksızın ‘âbiddir. Güzel yüzlünün parmağı ve gönül aldadıcının kulak tozu, küpesiz ve mücevherli yüzüksüz güzeldir.

Kıt‘a:

Dervîş-i nîk-sîret u ferhunde-re’y-râ

Nân-i ribât u lokme-i deryûze gû me-bâş

Hâtûn-i hûb-sîret u pâkîze-rûy-râ

Nakş u nigâr u hâtem-i fîrûze gû me-bâş

[49] “Denilmiştir ki kalbini elem ve kederden arındırmış zahid kimsenin yanında altın ve çamur eşittir.”

Güzel huylu dervîşe ve mübârek fikirli dervîşe, tekye lokması ve sâ'illik ta'âmı söyle olmasın. Güzel gidişli hâtûn ve pâk yüzlü hâtûn, nakş ve zînet ve mücevherli yüzüğü söyle olmasın.

Beyt:

Tâ me-râ hest dîgerem bâyed

Ger ne-hânend zâhidem şâyed

Mâdem ki benim vardır lâzım ola, eğer beni 'âbidler çağırmaz ise lâyık ola.

***

Be-mânend, fi'l-i muzâri' cem'. *Be*, harf-i te'kîd. *Sitad*, fi'l-i muzâri' alır demek. *Be*, harf-i sıla. *Dest*, el. *Âr*, emr-i hâzır, getir demek. *Enguşt*, kâf-ı Fârisiyenin zammıyla parmak, izâfeti beyâniyye. *Hûb-rûy*, vasf-ı terkîbî, güzel yüzlü demek. *Binâgûş*, kulak tozu, izâfeti beyâniyye. *Dil-fîrîb*, gönül aldadıcı ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Deryûze*, cerre derler. *Gûş-vâr*, küpe. *Hâtem*, izâfeti beyâniyye. *Fîrûze*, bir nev' cevherin ismi, 'Acem ta'rîb edip pîrûze der. *Şâhid*, mahbûb. *Dervîş*, izâfeti beyâniyye. *Nîk-sîret*, iyi huylu ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Ferhunde-re'y*, mübârek fikirli ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Râ*, bâ-ı sıla ma'nâsına. *Nân*, izâfeti lâmiyye. *Ribât*, murâd tekyedir. *Lokme-i deryûze*, izâfeti lâmiyye. *Gû me-bâş*, ba'zı makâmda emr-i nehy sîğasıyla isti'mâl eder ve hitâb-ı 'âmm'dır. *Hûb-sîret* ve *Pâkîze-rûy*, vasf-ı terkîbîlerdir ve sânî 'atf-ı tefsîridir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *U nigâr*, nakş'a 'atf-ı tefsîrî. *Hâtem*, tâ'nın fethiyle yüzükdür. *Tâ*, mâdem ma'nâsına. *Hest*, est ma'nâsına râbıtadır, vardır demek. *Me-râ*, benim demek. *Dîger*, ğayrı. *Bâyed*, fi'l-i muzâri', gerek demek. *Ne-hânend*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel, okumayalar demek. *Zâhidem*, mîm zamîr-i mensûb muttasıl ma'nâsına ve ma'nâda ne-hânend'e masrûfdur. *Şâyed*, muzâri'dir, lâyık ma'nâsına.

[227] Hikâyet:

Mutâbık-i în sohen pâdişâhî-râ muhimmî pîş âmed. Goft: Eger encâm-i în hâlet ber-murâd-i men bâşed, çendîn direm zâhid-ân-râ be-dihem. Çun hâceteş ber-âred, vefâ-yi nezreş be-mûcib-i şart lâzım âmed. Yekî-râ ez-bendegân-i hâss kîse-i direm dâd ki be-zâhid-ân tefrika koned. Gûyend: Ğulâm 'âkil u hûş-yâr bûd, heme rûz be-girdîd ve şebângâh bâz âmed ve direm-hâ-râ bûse dâd ve pîş-i melik nihâd u goft: Zâhid-ân-râ neyâftem. Goft: În çi hikâyetest? Ân-çi men dânem derîn şehr çehâr sad zâhidend. Goft:

Bu söze mutâbık bir pâdişâhın bir emr-i mühimmi zuhûr eyledi. Dedi: Eğer bu hâletin encâmı benim murâdım üzere olur ise, haylî akçe ‘âbidlere vereyim. Çünkü onun hâceti hâsıl oldu, nezrini îfâ bir muktezâ-yı şart lâzım geldi. Birine hâss bendelerinden bir kese akçe verdi ki ‘âbidlere dağıta. Nakl ederler: Köle ‘âkil ve ve zekâvetli idi, bütün gün dolaşdı ve gece vakti ‘avdet eyledi ve akçeyi öpdü ve pâdişâhın huzûruna koydu ve dedi: ‘Âbidleri bulamadım. Dedi: Bu nasıl kelâmdır? Ol zâhidleri ki ben bilirim bu memleketde dört yüz ‘âbidlerdir. Dedi:

***

Mutâbık, ism-i fâ‘il, izâfeti mef‘ûlüne. *În sohen*, ebyât-ı sâbıkaya işâretdir. *Muhimmî*, yâ harf-i vahdet. *Encâm-i în hâlet*, izâfeti lâmiyye. *Çendîn*, bunda elfâz-ı kinâyeden olup ‘adem-i ta‘yîn murâd. *Direm*, akçe. *Vefâ-yi nezr*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Şin*, pâdişâh’a râci‘. *Be*, harf-i musâhabet. *Mûcib*, ism-i fâ‘il vezni üzere oldukda sebeb ve ism-i mef‘ûl vezni üzere oldukda muktezâ ma‘nâsına. *Tefrika*, tef‘îl bâbından masdar olup yâ-ı masdariyye hazf olunarak bedeline tâ verilmişdir ve bu hazf ve bedel sâlimde simâ‘î nâkısada kıyâsîdir. *Hûş-yâr*, zeki demek. *Heme*, cem‘ manâsına. *Rûz*, gün. *Be*, harf-i te’kîd. *Girdîd*, fi‘l-i mâzî, gezdi ve dolaşdı demek. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Şebângâh*, terkîb-i zamânî. *Bâz*, geri. *Âmed*, fi‘l-i mâzî. *Direm-hâ*, direm’in cem‘i. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bûse*, dâd’ın mef‘ûl-i evvel-i sarîhi. *Direm-hâ-râ*, sânîsi. *Nihâd*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili ğulâm’a râci‘. *Pîş-i melik*, zarfı. *Neyâftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Zâhid-ân-râ*, mef‘ûl-i sarîhi, cümlesi goft kelimesinin makûl-i kavli. *În*, mübtedâ. *Çi hikâyetest*, haberi, cümlesi goft’un makûl-i kavli ve evvelki goft’un fâ‘ili ğulâm’a ikincinin pâdişâh’a râci‘dir. *Ân*, ism-i işâret. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Dânem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Derîn şehr*, zarfı. *Çehâr sad*, mübtedâ, dört yüz, ‘Arabîde *erbâ’u mâ’etin* gibi. *Zâhidend*, haberi.

[228] *Ey Hudâvend-i cihân! Ân ki zâhidest ne-mî-sitând ve ân ki mî-sitând zâhid nîst. Melik be-handîd ve nedîm-ân-râ goft: Çendân ki me-râ der-hakk-i în tâ’ife-i Hudâ-perest-ân irâdetest ve ikrâr. În şûh-dîde-râ ‘adâvetest u inkâr, lîken hakk be-cânib-i ûst.*

Ey pâdişâh-i cihân! Ol kimse ki ‘âbiddir almaz ve ol kimse ki alır ‘âbid değildir. Pâdişâh güldü ve musâhiblere dedi: Ol kadar ki benim Hudây’a ‘ibâdet eyleyen bu tâ’ife hakkında muhabbetim vardır ve ikrârım vardır. Bu küstâhın ‘adâveti vardır ve inkârı da vardır, lâkin hakk onun tarafındadır.

Yukâlu ez-zâhidu men rağibe ‘ani’d-dunyâ.[50]

Beyt:

Zâhid ki direm girift u dînâr

Rev zâhid-i dîgerî be-dest âr

‘Âbid ki akçeyi aldı ve altını, git bir diğer ‘âbid ele getire.

Hikâyet:

Yekî ez-‘ulemâ-i râsih-râ porsîdend ki çi gûyî der-nân-i vakf. Goft: Eger ez-behr-i cem‘iyyet-i hâtır u ferâğ-i ‘ibâdet sitânend helâlest ve eger mecmû‘ ez-behr-i nân nişînend harâm.

Birine ‘ulemâ-ı ekmelînden su’âl eylediler ki ne söylersin vakıf etmeği hakkında. Dedi: Eğer cem‘iyyet-i hâtır için ve îfâ-yı ‘ibâdet için alırlar ise helâldir ve eğer cem‘ olup vakıf etmeği için otururlar ise harâmdır.

Beyt:

Nân ez-berây-i kunc-i ‘ibâdet girifte’end

Etmeği ‘ibâdet köşesi-y-içün almışlardır

***

Be-handîd, fi‘l-i mâzî. *Melik*, fâ‘ili. *Nedîm*, musâhib. *Ân*, edât-ı cem‘. *În tâ’ife-i Hudâ-perest-ân*, izâfeti beyâniyye, ‘âbidler demek. *Şûh-dîde*, küstâh. *Râ*, harf-i tahsîs. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Hakk*, mübtedâ. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Cânib-i ûst*, izâfeti lâmiyye ve haberdir. *Zâhid*, ‘âbid. *Ki*, harf-i râbıta. *Girift*, fi‘l-i mâzî. *Direm*, mef‘ûl-i sarîhi. *U dînâr*, ona ma‘tûfdur. *Rev*, reften’den ve *Âr*, ârîden’den emr-i hâzırlardır. *‘Ulemâ-i râsih*, izâfeti beyâniyye ve *râsih* muhkem ma‘nâsına. *Porsîdend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Der-nân-i vakf*, der-hakk-i nân-i vakf takdîrindedir. *Sitânend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘ ve fi‘l-i şart. *Ve eger*, edât-ı şart. *Behr*, bâ’nın fethi ve hâ’nın sükûnuyla edât-ı ta‘lîl olup lâzımu’l-izâfe esmâdandır. *Nân*, ekmek. *Nişînend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, otururlar ise demek, masdarı nişesten gelir. *Harâm*, harâmest takdîrindedir ve helâl lafzı gibi cezâ-yı şartdır. *Kunc-i ‘ibâdet*, mecâzen, izâfeti lâmiyye. *Nân*, girifte’end’in mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-berây*, ğayr-i sarîhi.

[229] *Sâhib-dil-ân ne kunc-i ‘ibâdet berây-i nân*

Sâhib-diller ‘ibâdet köşesi değildir ekmek için.

Hikâyet:

[50] “Denilmiştir ki zahid kimse dünyaya rağbet etmez.”

Dervîşî be-makâmî resîd ki sâhib-i ân buk'a kerîmu'n-nefs bûd, tâ'ife-i ehl-i fazl u belâğat der-sohbet-i û, her yekî bezle vu latîfe çunân ki resm-i zarîf-ân bâşed hemî-goftend: Dervîş râh-i biyâbân kat' kerde bûd ve mânde şode ve çîzî ne-horde. Yekî ez-ân miyân be-tarîk-i inbisât goft: Tu-râ hem çîzî be-bâyed goft. Dervîş goft ki me-râ çun dîger-ân fazl u belâğat nîst ve çîzî ne-hânde'em, be-yek beyt ez-men kanâ'at konîd. Hemginân be-rağbet goftend: Be-gû! Goft:

Bir dervîş bir hâneye erişdi ki ol hânenin sâhibi bir sahî adam idi ve ehl-i fazl ve belâğatdan bir tâ'ife onun sohbetinde her biri müdhike ve latîfeyi ancılayın ki zarîflerin 'âdetidir söyler idiler: Mesâfe-i sahrâyı kat' eylemiş bir dervîş var idi ve yorulmuş ve bir şey' yememiş. Onların içinden biri latîfe tarîkiyle dedi: Sen dahi bir şey' söylemek lâzımdır. Dervîş dedi ki benim diğerleri gibi 'ilm ve belâğatım yokdur ve bir şey' okumamışım, bir beyt ile benden râzı olunuz. Cümlesi rağbet ile söylediler: Söyle! Dedi:

***

Sâhib-dil-ân, fâ'ili. *Ne*, *ne-girifte'end* takdîrindedir, fâ'ili *sâhib-dil-ân*'a 'â'id. *Kunc-i 'ibâdet*, mef'ûl-i sarîhi. *Berây-i nân*, mef'ûlun lehu tahsîli. *Dervîşî*, resîd'in fâ'ili. *Be-makâmî*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Buk'a*, arzdan bir pâre ma'nâsına. *Kerîmu'n-nefs*, cömerd demek. *Fazl* ve *Belâğat*, masdarlardır. *Hemî-goftend*, hikâye-i mâzî cem', söyler idiler demek ve *tâ'ife* mübtedâ olup *hemî-goftend* cümlesi haberdir. *Mânde şode*, yorulmuş demek, zîrâ mânde yorulmakdır. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Çîz*, nesne. *Ye*, harf-i vahdet. *Ne-horde*, fi'l-i mâzî-i menfî-i naklî. *Be-bâyed*, fi'l-i muzâri'. *Goft*, masdar-ı murahhamdır. *Me-râ*, aslı men-râ'dır. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Dîger-ân*, dîger'in cem'i. *Ne-hânde'em*, fi'l-i mâzî-i naklî mütekellim vahde. *Be*, harf-i musâhabet. *Yek*, bir. *Konîd*, fi'l-i muzâri' cem'. *Kanâ'at*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-yek* ve *Ez-men*, ğayr-i sarîhleri. *Hemginân*, kâf-ı 'Acemî hâ-ı resmîden bedel gelmişdir, cümlesi demek. *Goft*, cem'i goftend gelir. *Be*, harf-i te'kîd. *Gû*, emr-i hâzır, goften masdarından fi'l-i muzâri'i gûyed gelir.

[230] Beyt:

Men gursine der-berâberem sufre-i nân
Hem-çu 'azebem ber-der-i hemmâm-i zen-ân

Ben aç karşımda ta'âm sofrası, ergen gibiyim kadınlar hamâmının kapısında.

Goft: Ey yâr! Zemânî tevakkuf kon ki perestâr-ânem kûfte biryân mî-sâzend. Dervîş ser ber-âverd u goft:

Dedi: Ey birâder! Bir mikdâr meks eyle ki hidmet-kârlarım köfteyi kızardırlar. Dervîş başını kaldırdı ve dedi:

Beyt:

Kûfte der-sufre-i men gû me-bâş
Kûfte-râ nân-i tehî kûfte est

Köfte benim soframda söyle olmasın, yorulmuş açа katıksız ekmek köftedir.

Şi'r:

Fî-haddi cû'i'l-fetâ kavlâni kîle bi'enne
Yeşhâ bihi'l-hubzu ferden hâlete'l-ekli

Ve kîle in veka'at fi'l-ardi riyaketuhu
Şemme'z-zubâbu ve cedde's-seyru min-'aceli[51]

Hikâyet:

Murîdî pîrî-râ goft: Çi konem ez-halâyik be-zahmet enderem, ez-bisyârî ki be-ziyâretem hemî-âyend ve evkât-i 'azîz-i me-râ ez-tereddud-i îşân teşvîş hâsıl mî-şod. Goft: Her-çi dervîş-ânend, îşân-râ vâmî be-dih ve her-çi tuvân-ger-ânend...

Bir mürîd bir pîre dedi: Ne edeyim halâyıkdan zahmetdeyim, çok ziyâretime gelirler ve benim 'azîz vakitlerim onların gülüp gitmelerinden karışıklık hâsıl ediyor. Dedi: Her kim ki fakîrlerdir onlara borç ver ve her kim ki ğanîlerdir...

***

Men gurisne, men mübtedâ ve gursine kâf-ı 'Acem'in zammı ve râ'nın sükûnu ve sîn'in kesriyle aç demek ve takdîri *gursîne'em*'dir, li-ecli'z-zarûre ityân edilmişdir

[51] "Kişinin açlık hissinin derecesi hakkında iki görüş vardır: Nefsinin yalnızca ekmek istemesi (yani ekmeğin yanına başka bir şey isterse o kişi gerçekten aç değildir). Şayet kişinin ağzından tükürüğü yere düştüğünde (o tükürükte gıda olmamasından ötürü) sinekler ona konup kokladıktan sonra çekip giderse o kişi gerçekten açtır." Ebu'l-ʿAbbâs Aḥmed b. ʿİmâdu'd-Dîn el-Ḳâhirî el-Aḳfehsî, *Âdâbu'l-Ekl*, thk. ʿAbdulğaffâr Süleymân el-Bendârî - Muḥammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: y.y., 1407/1987), 26.

ve mısrâ‘-ı sânî haberdir. *Sufre-i nân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *‘Azeb*, ‘ayn’ın ve zâ’nın fethalarıyla ergen demek. *Der-hemmâm-i zen-ân*, izâfeti lâmiyyelerdir ve câ’izdir ki *men gurisne* mübtedâ-yı evvel *sufre-i nân* sânî. *Der-berâberem*, mübtedâ-yı sânînin haberi olarak cümle-i ismiyye hâl ve mısrâ‘-ı sânî mübtedâ-yı evvele haber ola. *Perestâr*, fi’l-asl vasf-ı terkîbî olup tapıcı ma‘nâsına ise de sonra hidmet-kâr cinsine isim olmuşdur. *Ân*, edât-ı cem‘. *Mim*, edât-ı mütekellim. *Biryân*, susuz pişen et. *Mî-sâzend*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl cem‘, eylerler demek. *Kûfte*, bunda ma‘hûd köfte ammâ ikinci isim mef‘ûldür, dökülmüş ve muhinn ve meşakkat-i seferiyyeye giriftâr olmuş kimsedir. *Nân-i tehî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Tereddud*, tefe‘‘ul bâbından masdardır, gülüp gitme ma‘nâsına. *Teşvîş*, tef‘îl bâbından masdar. *Her-çi*, burada her ki ma‘nâsınadır. *Vâm*, borç. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr.

[231] *... ez-îşân çîzî be-hâh ki dîger gird-i tû ne-girdend*

... onlardan bir nesne iste ki bir daha senin etrâfında dolaşmazlar.

Beyt:

Ger gedâ pîş-rev-i leşker-i İslâm buved

Kâfir ez-bîm-i tevakku‘ be-reved tâ der-Çîn

Eğer dilenci İslam ‘akerinin kulavuzu olur ise, ‘adû sâ’illik havfından gider hudûd-ı Çîn’e kadar.

Hikâyet:

Fakîhî peder-râ goft: Hîç ezîn sohen-ân-i dil-âvîz-i mutekellim-ân der-men eser ne-mî-koned, be-‘illet-i ân ki ne-mî-bînem îşân-râ kerdârî muvâfık-i goftâr. Kavluhu Te‘âlâ: Ete’murûne’n-nâse bi’l-birri ve tensevne enfusekum.[52]

Bir fâzıl pederine dedi: Asla bu vâ‘izlerin hûb-edâ sözleri bana te’sîr etmez, onun için ki görmem onların bir ‘amelini sözlerine muvâfık. Kavluhu Te‘âlâ: Emr eder misiniz nâsa takvâ ile ve unutur musunuz nefislerinizi.

Mesnevî:

Terk-i dunyâ be-merdum âmûzend

Hîşten-râ sîm u ğalle endûzend

‘Âlimî-râ ki goft bâşed u bes

Çun be-gûyed...

[52] el-Bakara 2/44.

Dünyâ terkini halka öğretirler, kendileri gümüş ve habbe kazanırlar. Bir ‘âlimin ki kavli evlâ ve ancak, çünkü söyleye...

***

Ki, harf-i ta‘lîl. *Gird-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ne-girdend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel cem‘. *Gedâ*, sâ’il. *Pîş-rev*, vasf-ı terkîbî, önde gidici ya‘nî kulağuz demek, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Leşker*, ‘asker ve İslâm’a izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Kâfir*, ‘Acem fâ’yı meftûh okur. *Bîm*, havf, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Tevakku‘*, tesâ’üldür. *Be-reved*, fi‘l-i muzâri‘, gider demek, murâd fırârdır. *Der-Çîn*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, murâd ser-hadd-i Çîn’dir. *Fakîh*, ‘âlim. *Ye*, harf-i vahdet. *Peder-râ*, pedereş-râ takdîrinde. *Ez*, harf-i ibtidâ. *În*, ism-i işâret, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Sohen-ân*, sohen’in cem‘i, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dil-âvîz*, âvîhten’den vasf-ı terkîbî, gönül ta‘lik edici demek, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mutekellim-ân*, murâd vâ‘izler ve nâsihler demek. *Kerdâr* ve *Kâfir*, ‘amel ve kavl ma‘nâlarına isimlerdir. *Âmûzend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Terk-i dunyâ*, mef‘ûl-i sarîhi ve izâfeti mesdarın mef‘ûlüne. *Be-merdum*, ğayr-i sarîhi ve bâ sıladır. *Hîşten*, ism-i câmid ve bunda kendileri demek ve mübtedâ. *Endûzend*, kazanırlar ma‘nâsına fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Sîm*, gümüş ve mef‘ûl-i sarîhi. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Ğalle*, habbe ve sîm üzere ma‘tûfdur ve cümle-i fi‘liyye haber-i mübtedâdır. *‘Âlimî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, harf-i tahsîs. *Goft*, kavl ma‘nâsına isim. *U bes*, vâv ile fakat demek.

[232] *... ne-gîred ender kes*

‘Âlim ân kes buved ki bed ne-koned
Ne be-gûyed be-halk u hod ne-koned

... te’sîr etmez kimseye. ‘Âlim ol kimsedir ki fenâlık etmez, değil söyleye ‘âleme ve kendi etmeye.

Beyt:

‘Âlim ki kâm-rânî u ten-perverî koned
Û hîşten kemest ki-râ rehberî koned

‘Âlim ki murâd sürücülük ve ten besleyicilik eder, o kendi delâletdedir kime kulağuzluk eder.

Peder goft: Ey peser! Be-mucerred-i în hiyâl-i bâtıl ne-şâyed rûy ez-terbîyyet-i nâsih-ân ber-tâften ve râh-i batâlet giriften ve ‘ulemâ-râ be-delâlet mensûb kerden

ve der-taleb-i ‘âlim-i ma‘sûm ez-fevâ’id-i ‘ilm mahrûm mânden. Hem-çu ân nâ-bînâyî ki şebî der-vahal uftâd u goft: Ey muselmân-ân! Çerâğî ferâ-râh-i men dârîd. Zenî fâcire be-şenîd u goft: Tû ki çerâğ ne-bînî, be-çerâğ çi bînî? Hem-çunîn meclis-i va‘z...

Pederi dedi: Ey oğul! Mucerred bu hayâl-i bâtıl ile yakışmaz yüzü nâsihlerin terbiyesinden çevirmek ve batâlet yolunu tutmak ve ‘ulemâyı dalâlete nisbet etmek ve ‘âlim-i pâk talebinde ‘ilmin fâ’idelerinden mahrûm kalmak ol kör gibi bir gece çamura düşdü ve dedi: Ey Müslümânlar! Bir mûm benim yoluma tutunuz. Bir fâsıka kadın duydu ve dedi: Sen ki mûmu görmezsin, mûm ile ne göreceksin? Bu gibi nasîhat meclisi...

***

Ne-gîred, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, te’sîr eylemez ma‘nâsına. *Ender*, bâ ma‘nâsına edât-ı sıladır. *Kes*, kimse demek. *‘Âlim*, ism-i fâ‘il. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Kâm-rân*, rânden masdarından vasf-ı terkîbîdir, murâd sürücü ma‘nâsına. *Ye*, harf-i masdar. *Ten-perver*, perverdin masdarından vasf-ı terkîbî, bedenini besleyici demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Û*, ‘âlim’e râci‘. *Hîşten*, mübtedâ. *Kemest*, haberi. *Ki*, kim ma‘nâsına isim. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Rehber*, vasf-ı terkîbî, kulağuz ma‘nâsına. *Hiyâl-i bâtıl*, izâfeti beyâniyye. *Terbiyet*, masdar, izâfeti fâ‘iline. *Nâsih-ân*, nâsih’in cem‘i. *Ber-tâften*, döndürmek ma‘nâsına masdar. *Taleb*, masdar, izâfeti mef‘ûlüne. *‘Âlim*, izâfeti beyâniyye. *Ma‘sûm*, mahfûz demek. *Fevâ’id-i ‘ilm*, izâfeti lâmiyye ve her bir fıkrada ne-şâyed takdîr olunur. *Nâ-bînâ*, kör. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Vahal*, vâv’ın ve hâ’nın fethalarıyla sıvık balçığa ıtlâk olunur. *Çerâğ*, kandîl ve mûm demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Ferâ*, bunda bâ-ı sıla ma‘nâsına. *Râh-i men*, izâfeti lâmiyye. *Dârîd*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘-i müzekker muhâtab. *Zen*, kadın. *Ye*, harf-i vahdet. *Fâcire*, fâsıka demek. *Be*, harf-i te’kîd. *Şenîd* ve *Goft*, fi‘l-i mâzîlerdir. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Ne-bînî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtab.

[233] *... çun kulbe-i bezzâz-ânest, ân câ tâ nakdî ne-dihî bezâ‘atî ne-sitânî ve în câ tâ irâdetî ne-yârî sa‘âdetî ne-berî.*

... bezciler dükkânı gibidir, oraya mâdem ki akçe vermeyesin bir mâl alamazsın ve meclis-i ‘ilme mâdem muhabbet getirmezsin bir sa‘âdet bulamazsın.

Kıt‘a:

Goft-i ‘âlim be-gûş-i cân bişnev

V’er ne-mâned be-goftaneş kerdâr

Bâtılest ân ki mudde'î gûyed
Hofte-râ hofte key koned bî-dâr

Merd bâyed ki gîred ender gûş
V'er nuvişte est pend ber-dîvâr

'Âlimin kavlini cân kulağıyla dinle, eğer benzemezse onun kavline 'ameli. Bâtıldır ol kavl ki câhil söyler, uyumuşu uyumuş nice eder uyanık. 'Âkil adama gerekdir ki tuta kulağında, ve eğer yazılmış ise de nasîhat dîvâra.

Hikâyet-i Manzûme:

Sâhib-dilî be-medrese âmed zi-hânkâh
Be-şikest 'ahd-i sohbet-i ehl-i tarîk-râ

Goftem miyân-i 'âlim u 'âbid...

Bir veli medreseye geldi tekyeden, kırdığı sûretde ehl-i tarîkin sohbetinin 'ahdini. Dedim ehl-i 'ilm ile dervîşin arasında...

***

Kulbe, kâf-ı 'Acem'in zammı ve lâm'ın sükûnuyla dükkân ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Bezzâz-ân*, mübâlağa ile ism-i fâ'ildir, bez satıcılar demek ve elif-nûn edât-ı cem'dir. *Ân câ*, kulbe-i bezzâz-ân'a işâretdir. *Tâ*, mâdem mâ'nâsına. *Nakdî*, yâ vahdet veyâ tenkîr. *Ne-dihî*, ne-sitânî gibi fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel muhâtabdır. *Ne-berî*, bu dahi nefy-i müstakbeldir. *În câ*, meclis-i 'ilme işâret. *Tâ*, harf-i tevkît. *İrâdet*, if'âl bâbından masdar olup taleb ma'nâsına. *Ye*, harf-i tenkîr. *Sa'âdet*, masdar. *Ye*, harf-i tenkîr. *Goft*, bunda kavl ma'nâsına isimdir, izâfeti masdarın fâ'ilinedir. *Be*, harf-i musâhabet. *Gûş-i cân*, izâfeti beyâniyye. *V'er*, eger'den muhaffef. *Ne-mâned*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel, benzemez ise demek. *Be*, harf-i sıla. *Goftenеş*, masdar ve zamîr *'âlim*'e râci'. *Kerdâr*, kâf-ı 'Arab'ın fethiyle 'amel ma'nâsına. *Mudde'î*, bunda 'ilmi olmayarak 'ilm da'vâsında bulunana derler veyâ Hakîm Senâyî murâddır.

Bu sûretde mısrâ'-ı sânî makûl-i kavldir, zîrâ Hakîm Senâyî *'Âlimest hofte est u tû hofte / Hofte-râ hofte key koned bî-dâr* demişdir ve Cenâb-ı Sa'dî onun mısrâ'-ı sânîsini almışdır.

Bâyed, fi‘l-i muzâri‘. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gired*, fi‘l-i muzâri‘. *Ender*, edât-ı zarf. *Dilî*, yâ harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Medrese*, mübâlağa ile ism-i mekândır. *Hânkâh*, hân-gâh’dan mu‘arrebdir, sûfîler tekyesi demekdir. *Be*, harf-i te’kîd. *Şikest*, fi‘l-i mâzî. *‘Ahd-i sohbet-i ehl-i tarîk*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Goftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim. *Miyân*, vasat ma‘nâsınadır.

[234] *... çi fark buved*
Tâ ihtiyâr kerdî ez-ân în ferîk-râ

Goft ân gilîm-i hîş birûn mî-bered zi-mevc
V’în cehd mî-koned ki be-gîred ğarîk-râ

... ne fark var, tâ kim ihtiyâr eyledin ondan bu fırkayı. Dedim dervîş kendi kilimini taşra çıkarır dalğadan, ehl-i ‘ilm ğayret eder ki kurtara mağrûku.

Hikâyet:

Yekî ber-ser-râhî mest hofte bûd ve zimâm-i ihtiyâreş ez-dest refte. ‘Âbidî ber-ser-i û guzer kerd ve der-hâlet-i mustakbeh-i û nazar kerd. Cevân ser ber-âverd u goft: Ve izâ merrû bi’l-lağvi merrû kirâmen.[53]

Biri bir yol üzerinde sarhoş yatmış idi ve kendine mâlikiyyet irâdesi elinden gitmişidi. Bir zâhid onun yanından geçdi ve onun çirkîn hâline bakdı. Yiğit başını kaldırdı ve dedi: Hudâ kulları geçdiklerinde bir sâhib-i günâhın yanından geçerler müsâmaha ederek.

Şi‘r-i ‘Arabî:

İzâ re’eyte esîmen kun sâtiren...

Gördüğünde bir günâh-kârı ol saklayıcı...

***

Tâ, edât-ı ta‘lîl. *Kerdî*, fi‘l-i mâzî muhâtab. *İhtiyâr*, mef‘ûlü. *Ân*, ehl-i tarîk’a *În*, ehl-i medreseye işâretdir. *Ferîk*, bölük ma‘nâsına ism-i cem‘dir. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Ân*, dervîş’e ve ehl-i tarîk’a işâretdir. *Gilîm-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve murâd vücûdudur. *Birûn*, taşra demek. *Mî-bered*, fi‘l-i muzâri‘ hâl. *Ğarîk*, fa‘îl vezninde olarak mef‘ûl ma‘nâsınadır, boğulan kimseye derler. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ser-râh*, yol ucu ve sokak başı. *Ye*, harf-i vahdet. *Hofte*, bunda yatmış ma‘nâsına. *Zimâm-i ihtiyâr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve zâ’nın kesriyle *zimâm* dizgin. *Şin*, zamîr *yekî*’ye râci‘. *Ez-*

[53] el-Furkân 25/72.

dest refte, ez-desteş refte bûd takdîrindedir. *'Âbidî*, yâ'sı vahdet. *Ber-ser-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, onun başı üzerinde demek. *Hâlet-i mustakbeh-i û*, izâfeti beyâniyye ve lâmiyye. *Goft*, fi'l-i mâzî, ber-âverd üzerine ma'tûfdur. *İzâ*, şart, ğayr-i câzimdir. *Merrû*, fi'l-i mâzî. *Bi'l-lağvi*, bi-ehli'l-lağvi takdîrindedir. *Merrû*, cevâb-ı şart. *Kirâmen*, cevâbın fâ'ilinden hâliyyet üzere mensûbdur ki mükerremîn ma'nâsına. *İzâ*, edât-ı şart. *Re'eyte*, fi'l-i mâzî muhâtab, görürsün demek, ya'nî fi'l-i şartdır. *Esîmen*, esemm ye'semm ya'nî 'ilm bâbının mehmûzü'l-fâ'sından fa'îl vezninde olarak fâ'il ma'nâsınadır ki günâh-kâr demek. *Kun*, kâne yekûnu'dan emr-i hâzır, ef'âl-i nâkısadan ismi tahtında müstetir, istitârı vâcib, ente ile te'kîd edilir. *Sâtiren*, lafzen mensûb, haberi.

[235] *... ve halîmen*

Yâ men tukabbihu lağvî lima lâ-temurru kerîmen

... ve halîm, ey kimse takbîh eder 'isyânı niçin geçmezsin kerîm olarak.

Kıt'a:

Me-tâb ey pârsâ rûy ez-gunâh-kâr

Be-bahşâyendegî der-vey nazar kon

Eger men nâ-cevân-merdem be-kerdâr

Tû ber-men çun cevân-merd-ân guzer kon

Çevirme ey 'âbid günâh-kârdan yüz, lutf ile ona nazar eyle. Eğer ben bahîl isem 'amelde, sen yanımdan sahîler gibi mürûr eyle.

Hikâyet:

Tâ'ife-i rind-ân be-inkâr-i dervîşî be-der-âmedend ve sohen-ân-i nâ-sezâ goftend ve be-rencânîdend. Şikâyet pîş-i pîr-i tarîkat bord u goft: Çunîn hâletî reft. Goft: Ey ferzend! Hırka-i dervîş-ân câme-i rızâst. Her ki derîn kisvet tahammul-i nâ-murâdî ne-koned mudde'îst ve hırka ber-vey harâm.

Lâ-kayd lâ'ubâlî tâ'ifesi bir dervîşi inkâra çıkdılar ve lâyıksız sözler söylediler ve incitdiler. Teşekkî tarîkat pîrinin huzûrunda iletti ve dedi: Böyle bir hâlet vâki' oldu. Dedi: Ey oğul! Dervîşlerin hırkası rızâ elbîsesidir. Her kim ki bu libâs için nâ-murâdlığa tahammül etmezse müdde'îdir ve hırka ona harâmdır.

Beyt:

Deryâ-yi firâvân ne-şeved tîre be-seng

Deryâ-yı ‘azîm olmaz bulanık tâş ile.

***

Halîmen, ona ma‘tûfdur. *Yâ*, harf-i nidâ. *Men*, ism-i mevsûl ve münâdî. *Yukabbihu*, tef‘îl bâbından fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, çirkîn görürsen demek. *Lağvî*, takdîren mensûb-ı mef‘ûlü ve cümlesi mevsûla sıladır. *Lim*, li-ecli’z-zarûre lâm’ın kesri ve mîm’in sükûnuyla okunur lâkin aslı mîm’in fethiyledir, bahr-i hafîfdendir. *Lâ-temurru*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, geçmezsin demek. *Kerîmen*, hâliyyetle mensûbdur. *Rûy*, me-tâb kelimesinin mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-gunâh-kâr*, ğayr-i sarîhi. *Be*, harf-i sıla. *Bahşâyendegî*, bahşûdend’in ism-i fâ‘ili, terahhum eylemek ve *kâf* hâ-ı resmiyyeden bedeldir ve *yâ* masdariyyedir. *Der*, harf-i sıla. *Vey*, vâv’ın fethiyle zamîr-i ğâ’ib olup *gunâh-kâr*’a râci‘dir. *Cevân-merd*, kerîm. *Ân*, edât-ı cem‘. *Nâ-cevân-merd*, bahîl demek. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Kerdâr*, kâf’ın fethiyle ‘amel’e derler. *Tâ’ife-i rind-ân*, izâfeti beyâniyye. *Be*, harf-i sıla. *İnkâr-i dervîş*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Ye*, harf-i vahdet. *Be-der-âmedend*, hâric oldular demek. *Sohen-ân-i nâ-sezâ*, izâfeti beyâniyye. *Hâlet*, masdar. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Reft*, vâki‘ ve sâdır oldu demek. *Hırkâ-i dervîş-ân*, izâfeti lâmiyye. *Câme-i rızâ*, mecâzen izâfeti lâmiyye. *Tahammul-i nâ-murâdî*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Deryâ-yi fırâvan*, izâfeti beyâniyye, çok deryâ demek, vüs‘atden kinâyedir. *Tîre*, bulanık demek.

[236] *‘Ârif ki be-renced tenuk âbest henûz*

‘Ârif ki incine hafîf sudur el-ân.

Kıt‘a:

Ger guzendet resed tahammul kon

Ki be-‘afû ez-gunâh pâk şevî

Ey berâder çu ‘âkibet hâkest

Hâk şev pîş-i ez-ân ki hâk şevî

Eğer sana zarar erişirse tahammül eyle, belki ‘afuv ile günâhdan pâk olursun. Ey birâder çünkü encâm toprakdır, toprak ol ondan evvel ki toprak olursun.

Hikâyet-i Manzûme:

În hikâyet şinev ki der-Bağdâd

Râyet u perde-râ hilâf uftâd

Râyet ez-gerd-i râh u renc-i rikâb
Goft bâ-perde ez-tarîk-i ‘itâb

Men u tû her do hâce-tâş-ânîm
Bende-i bâr-gâh-i sultânîm

Men zi-hidmet demî neyâsûdem
Gâh u bî-gâh...

Bu hikâyeyi dinle ki Bağdâd’da, sancak ve perdenin muhâlifi vâki‘ oldu. Sancak yol tozu zahmetinden ve üzengi eleminden, dedi perdeye ‘itâb cihetinden. Seninle ben ikimiz bir efendi bedeyiz, bir sultânın dîvân-hânesinin kuluyuz. Ben hidmetden bir sâ‘at istirâhat etmem, vakitli vakitsiz...

***

Tenuk, tâ’nın fethi ve nûn’un zammı ve kâf-ı ‘Arabiyle yufka demek. *Henûz*, el-ân ma‘nâsına. *Ger*, edât-ı şart. *Guzend*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve zâ’nın fethiyle zarar ma‘nâsınadır. *Te*, zamîr-i hitâb. *Resed*, fi‘l-i muzâri‘. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Be-‘afû*, bâ musâhabet. *Pâk*, bâ-ı ‘Acem’le tâhir. *Şevî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Şinev*, şîn’in kesri ve nûn’un fethiyle şenîden’den emr-i hâzırdır ve hitâb-ı ‘âmmdır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Râyet*, sancak. *Perde*, murâd hâne perdesidir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Gerd*, toz, izâfeti lâmiyye. *Râh*, yol. *Renc-i rikâb*, izâfeti lâmiyye, üzengi zahmeti.

Zîrâ sancağın ağacı üzengiye dayanmazsa zabtı müşkildir, zabtı mümkün olsun için ağacının ökçesini üzengiye dayarlar, ammâ bu zamânda kayış ile zabt ederler.

Goft, fâ‘ili râyet’dir. *Bâ-perde* ve *Ez-tarîk-i ‘itâb*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhleri ve ‘itâb kitâb vezninde masdar olup azarlamakdır. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Vav*, ma‘iyyet ifâde eder. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Hâce-tâş*, Türkice tahrîf edip hâce-deş derler. *Ân*, edât-ı cem‘. *-îm*, edât mütekellim-i ma‘a’l-ğayrî, seninle ikimiz bir efendi kullarıyız demek ve mısrâ‘-ı sânî evveli beyândır. *Dem*, nefes ve sâ‘at. *Ye*, harf-i vahdet. *Neyâsûdem*, fi‘l-i mâzî-i menfî mütekellim vahde. *Gâh u bî-gâh*, vakitli ve vakitsiz demek, kâf’lar Fârisîdir.

[237] *... der-sefer bûdem*

Tû ne renc âzmûde’i ne hisâr

Ne biyâbân u bâd-gerd u gubâr

Kadem-i men be-sa'y pîşterest
Pes çerâ 'izzet-i tû bîşterest

Tû ber-bendegân-i meh-rûyî
Bâ-kenîz-ân-i yâsemen-bûyî

Men futâde be-dest-i şâkird-ân
Be-sefer pây-bend u ser-gerd-ân

Goft men ser ber-âstân dârem
Ne çu tû ser ber-âsmân dârem

Her ki bî-hûde be-kerden efrâzed
Hîşten-râ be-gerden endâzed

... sefer bulunurum. Sen ne meşakkat tecrübe eyledin ne kal'a, ne sahrâ ve ne kasırğa ve ne toz. Benim ayağım sa'y ile daha ileridir, bu sûretde niçin senin hürmetin ziyâdedir. Sen ay yüzlü bendeler ilesin, yâsemin kokulu câriyeler ilesin. Ben düşmüşüm hidmet-kârlar eline, seferde ayağı bağlı ve mütehayyir. Dedi ben başı eşikde tutarım, ne senin gibi başı gökde tutarım. Her kimse ki bî-fâ'ide ta'zîm ede, kendini boynuna atar.

Hikâyet:

Yekî ez-sâhib-dil-ân zûr-azmâyî-râ...

Biri sâhib-dillerden bir zûr-bâzı...

***

Âzmûde'i, fi'l-i mâzî-i naklî muhâtab ve hemze yâ-ı hitâb bedeline gelmişdir, tecrübe eylemişsin demek. *Hisâr*, kal'a ve hisârı tecrübeden maksad hisâra hücûm eylediklerinde sancağı dikmek için ileri çekerler. İmdi hisâr içindeki halk dahi sancağı düşürmek için taş ve ok ve tüfeng atarlar, pes sancak pâre pâre olur. *Bâd-gerd*, kasırğa derler ve terkîb-i mezcîdir, zîrâ aslı gerd-bâd. *Kadem*, ayak. *Pîş-ter*, pek ileri demek, zîrâ terkîb-i tafdîlîdir. *'İzzet-i tû*, yâ-ı batniyle izâfeti lâmiyye. *Bîş-ter*, bâ-ı 'Arabiyle

ziyâderek demek. *Ber*, ‘ind ma‘nâsına izâfeti lâmiyye. *Bendegân*, izâfeti beyâniyye. *Meh-rûy*, ay yüzlü ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ye*, hitâbdır. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Kenîz*, kâf-ı ‘Arab’ın fethi ve nûn’un kesriyle câriye. *Ân*, edât-ı cem‘, izâfeti beyâniyye. *Yâsemen-bûy*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, hitâb. *Futâde*, takdîri futâde’em. *Be*, harf-i sıla. *Dest-i şâkird-ân*, izâfeti lâmiyye, murâd ‘askerlerdir. *Be-sefer*, bâ zarfiyyet ifâde eder. *Pây-bend*, ayağı bağlı ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ser-gerd-ân*, mütehayyir demek. *Goft*, fâ‘ili perde. *Âstân*, eşik, bunda “Men tevâde‘a refe‘ahullâhu ve men tekebbere vede‘ahullâhu”[54] hadîs-i şerîfine işâret vardır. *Bî-hûde*, zâ’id ve bâtıl. *Efrâzed*, fi‘l-i muzâri‘ rif‘ ede ve yücelte demek, tekebbür ve ta‘azzumdan kinâyedir. *Endâzed*, fi‘l-i muzâri‘, atar demek. *Hişten*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-gerden*, ğayr-i sarîhi. *Zûr-âzmâ*, vasf-ı terkîbî, zûr-bâz demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl.

[238] *Dîd ki be-hem ber-âmed ve der-hişm şode ve kef ber-dehân âverde. Goft: În-râ çi hâlest? Kesî goft: Fulân û-râ doşnâm dâde est. Goft: În furû-mâye hezâr menn seng ber-mî-dâred ve tâkat-i bâr-i sohen ne-mî-âred?*

Gördü ki hiddetlenmiş ve ğazablanmış ve ağzı köpürmüş. Dedi: Bunun hâli nedir? Biri dedi: Filân ona söğmüşdür. Dedi: Bu alçak bin batmân taşı kaldırır ve bir söze tâkat getirmez mi?

Kıt‘a:

Lâf-i ser-pençegî yu da‘vâ-i merdî bogzâr
‘Âciz-i nefs-i furû-mâye çi merdî çi zenî

Geret zi-dest ber-âyed dehenî şîrîn kon
Merdî ân nîst ki muştî be-zenî ber-dehenî

Yiğitlik sözünü ve merdlik da‘vâsını bırak, ey alçak nefsin ‘âcizi erkeklik ile kadınlığın beyninde fark ne? Eğer senin elinden gelir ise bir ağzı tatlı eyle, merdlik o değildir ki yumruk vurasın bir ağza.

Kıt‘a:

Eger hod ber-dered pîşânî-i pîl
Ne merdest ân ki der-vey merdumî nîst

Eğer yırtarsa fîlin alnını, merd değildir ol kimse ki onda insâniyyet yokdur.

[54] “Mütevazi kimseyi Allah yükseltir ve kibirli kimseyi Allah alçaltır.” Muḥammed b. Muḥammed b. ʿAbdurrezzâḳ ez-Zebîdî, *Taḫrîcu Eḥâdîṯi İḥyâ’i ʿUlûmi’d-Dîn* (Riyad: y.y., 1408/1987), 6/2404.

***

Be-hem ber-âmed, ğazablanmış demek. *Der-hişm şode*, mâ-kabline'atf-ı tefsîri düşmüş. *Kef*, köpük. *Fulân*, elfâz-ı kinâyedendir. *Doşnâm dâde est*, söğmüşdür demek. *Furû-mâye*, bed asıl. Menn, nûn'un teşdîdiyle batmândır. *Ber-mî-dâred*, kaldırır demek. *Takat-i bâr-i sohen*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Ye*, harf-i vahdet. *Ne-mî-âred*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, görmez mi demek, istifhâmı mutazammındır. *Lâf-i ser-pençegî*, izâfeti lâmiyye ve âhirine yâ-ı masdariyye lâhik olamağla *pençe* lafzının hâ'sı kâf-ı 'Acemîye ibdâl edilmişdir, kavîlik lâfını demek. *Da'vâ*, izâfeti masdarın mef'ûlüne. *Merdî*, yâ'sı masdariyyedir. *Bogzâr*, bâ'nın zammı ve kâf-ı 'Acem'in sükûnuyla emr-i hâzır. *'Âciz-i nefs-i furû-mâye*, münâdîdir, *ey 'âciz* takdîrindedir, yâhûd *furû-mâye*'de yâ-ı hitâb muzmerdir, takdîri *furû-mâye'i*'dir. *Çi merdî çi zenî*, yâ'ları hitâb içindir. *Geret*, yâ-ı hitâb ma'nâda dest'e mukayyed olduğundan *ez-destet* demekdir. *Dehenî*, yâ harf-i vahdet. *Be-zenî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Hod*, edât-ı te'kîd. *Ber*, edât-ı te'kîd. *Dered*, dâl'ın fethi ve kesri ve râ'nın fethiyle fi'l-i muzâri'. *Pîşânî-i*, bâ-ı 'Acem'in kesri ve yâ-ı asliyye ile alın. *Ân ki*, aslı ân kes ki'dir. *Vey*, kes'e râci'. *Merdum*, âdem. *Ye*, harf-i masdariyye. *Nîst*, burada *leys* ma'nâsınadır.

[239] *Benî âdem sirişt ez-hâk dâred*
Eger hâkî ne-bâşed âdemî nîst

İnsân hilkati toprakdan tutar, eğer mütevâzı' olmaz ise insân değildir.

Hikâyet:

Bozorgî-râ porsîdend ez-sîret-i ihvân-i safâ. Goft: Kemîne ân ki murâd-i hâtır-i yâr-ân ber-mesâlih-i hod mukaddem dâred ve hukemâ gofte'end: Berâder ki der-bend-i hîşest ne berâderest ve ne hîşest.

Bir büyüğe su'âl eylediler ehl-i safânın ahlâkından. Dedi: Ednâsı ol kimsedir ki dostlarının gönlü murâdını kendi işleri üzerine mukaddem tutar ve 'ukalâ demişlerdir: Bir karındaş ki kendi kaydındadır birâder ve hısım değildir.

Beyt:

Hem-râh eger şitâb koned hem-reh-i tû nîst
Dil der-kesî me-bend dil-beste-i tû nîst

Arkadaşın eğer ta'cîl eder ise senin yoldaşın değildir, gönlünü bir kimseye bağlama ki sana gönlü bağlı değildir.

Beyt:

Çun ne-bûd hîş-râ diyânet u takvâ

Kat‘-i rahm bih-ter ez-meveddet-i kurbî

Çünkü olmadı hısmın diyânet ve takvâsı, karâbeti kat‘ daha iyidir hısımlık sevgisinden.

Yâd dârem ki yek mudde‘î derîn beyt...

Hâtırımdadır ki bir müdde‘i bu beytde...

***

Sirişt, sîn’in ve râ’nın kesri ve şîn’in sükûnuyla hilkat ma‘nâsına ism-i masdardır. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘, *ez-hâk* mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi, *sirişt* mef‘ûl-i sarîhi, *benî âdem* fâ‘ili. *Eger hâkî ne-bâşed*, cümle-i şartiyye. *Âdemî*, cümle-i cezâ’iyye. *Bozorg*, büyük. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Sîret*, halk ve hûy, izâfeti lâmiyye. *İhvân*, *eh* lafzının cem‘i, izâfeti lâmiyye. *Safâ*, hâlis demek. *Kemîne*, ednâsı demek, zîrâ *kem* eksik ve yâ nisbet ve nûn ve hâ edât-ı te’kîd. *Ân ki*, ân kes ki takdîrinde. *Murâd-i hâtır-i yâr-ân* ve *Mesâlih-i hod*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Hem-râh*, yoldaş. *Şitâb*, ‘acele ma‘nâsına ism-i masdardır. *Der*, harf-i sıla. *Kesî*, yâ’sı vahdet. *Me-bend*, nehy-i hâzır, bağlama demek. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Dil-beste-i*, vasf-ı terkîbî ve tû lafzına izâfeti lâmiyye. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Ne-bûd*, fi‘l-i mâzî-i menfî. *Hîş*, bunda hısım ma‘nâsına. *Râ*, harf-i tahsîs. *U takvâ*, diyânet, ‘atf-ı tefsîri şeklîdir. *Kat‘-ı rahm*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve rahm râ’nın fethi ve hâ-ı mühmelenin sükûnuyla karâbetdir. *Meveddet*, muhabbet ma‘nâsına masdar-ı mîmîdir, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Kurbî*, hısımlık. *Yâd*, zikr. *Dârem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Derîn beyt*, murâd zikr edilen beytdir.

[240] *... ber-kavl-i men i‘tirâz kerd u goft: Hakk celle ve ‘alâ der-Kitâb-i Mecîd ez-kat‘-i rahm nehy kerde est ve “bi-meveddeti zevî’l-kurbâ”*[55] *fermûde ve ân-çi tû goftî munâkiz-i ânest. Goftem: Ğalat kerdî, muvâfık-i Kur’ânest. Kalellâhu Te‘âlâ: Ve in câhedâke ‘alâ-en tuşrike bî mâ leyse leke bi-hi ‘ilmun felâ-tuti‘humâ.*[56]

... benim sözüme i‘tirâz eyledi ve dedi: Allah Te‘âlâ Kitâb-ı Mecîd’inde akrabâdan ülfeti kesmeği nehy etmişdir ve akrabâya muhabbeti buyurmuşdur ve o sözü ki sen söyledin onun zıddıdır. Dedim: Ğalat eyledin, Kur’ân’a muvâfıkdır. Allâh

[55] eş-Şûrâ 42/23.
[56] el-Lokmân 31/15.

Te‘âlâ buyurdu: Ve eğer vâlideynin cehd ederler ise bana işrâkın için ol şey’ senin için ol şey’e olmadı ma‘lûmât sen onlara itâ‘at etme.

Beyt:

Hezâr hîş ki bîgâne ez-Hudâ bâşed

Fidâ-yi yek ten-i bîgâne k’âşinâ bâşed

Bin hısım ki yabancı Hudâ’dan ola, bir yabancı tene fedâ olsun ki âşinâ ola.

Hikâyet-i Manzûme:

Pîr-merdî latîf der-Bağdâd

Duhtereş-râ be-kefş-dûzî dâd

Merdek-i seng-dil çunân be-gezîd

Leb-i duhter ki hûn ezû...

Zarîf bir ihtiyâr adam Bağdâd’da, kızını bir papuşcuya verdi. Tâş yürekli adam cağız öyle ısırdı, dudağını ki ondan kan...

***

Fermûde, fi‘l-i mâzî-i naklî ve edât-ı haber mâ-kabli karînesiyle mahzûfdur. *İn*, harf-i şart. *Câhedâ*, mufâ‘ale bâbından fi‘l-i mâzî tesniye müzekker ğâ’ibdir ve fâ‘ili vâlideyn’e râci‘. *Kef*, zamîr-i mensûb muttasıl. *‘Alâ*, harf-i cer ve *câhedâ* kelimesine müte‘allik ve onun mef‘ûlün bih ğayr-i sarîhidir. *En*, masdariyye. *Tuşrike*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, te’vîl-i masdarda olarak *‘alâ* ile mahallen mecrûrdur. *Bî*, *teşrike*’nin mef‘ûlün bih ğayr-i sarîhi. *Mâ*, mahallen mensûb, mef‘ûl-i sarîhi. *Leyse*, if‘al-i nâkısadan fi‘l-i mâzî. *‘İlmun*, lafzen merfû‘ ismi. *Leke*, haberi. *Bihi*, harf-i cer, *‘ilm*’e müte‘allik ve zamîr-i mecrûr *mâ*’ya râci‘. *Felâ-tuti‘humâ*, *humâ* zamîri *vâlideyn*’e râci‘ ve *lâ-tuti‘* nehy-i hâzır ve cümle-i fi‘liyye cevâb-ı şart vâki‘dir. *Hezâr hîş*, mübtedâ. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bîgâne*, yabancıya derler. *Fidâ-yi yek ten-i bîgâne*, haberdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Âşinâ*, biliş. *Pîr*, izâfeti sıfatın mevsûfuna. *Merdî*, yâ harf-i vahdetdir. *Be*, harf-i sıla. *Kefş-dûz*, vasf-ı terkîbîdir, ayakkabı dikici demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Dâd*, fi‘l-i mâzî. *Merdek*, ism-i tasğîr, izâfeti beyâniyye. *Seng-dil*, vasf-ı terkîbîdir, taş yürekli demek. *Be*, harf-i te’kîd. *Gezîd*, fi‘l-i mâzî, ısırdı demek, fâ‘ili *merdek*’e râci‘. *Leb-i duhter*, mef‘ûlü ve izâfeti lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye.

[241] *... be-çekîd*

Bâmdâdân peder çunân dîdeş
Pîş-i dâmâd reft u porsîdeş

K'ey furû-mâye în çi dendânest
Çend hâyî lebeş ne enbânest

Be-mizâhet ne-goftem în goftâr
Hezl bogzâr u cidd ezû ber-dâr

Hûy-i bed der-tabî'atî ki nişest
Ne-reved cuz be-vakt-i merg ez-dest

... damladı. Ertesi sabâh babası kızının dudağını öyle gördü, dâmâdının yanına gitdi ve ona sordu. Ki ey alçak bu ne dişdir, nice çiğnersin onun dudağını sahtiyân değildir. Latîfe ile söylemedim bu kelâmı, latîfeyi terk eyle ve ondan doğrusunu al. Bed hûy bir tabî'atda ki yerleşdi, gitmez ölmeyince elden.

Hikâyet:

Fakîhî duhterî dâşt be-ğâyet zişt-rûy ve be-cây-i zen-ân resîde, bâ-vucûd-i cihâz u ni'met. Kesî be-munâkehet-i û rağbet ne-mî-numûd.

Bir 'âlimin bir kızı var idi pek çirkîn yüzlü ve bülûğa erişmiş idi vâfir-i cihâz ve ni'metiyle. Bir kimse onu tezevvüce meyl göstermezdi.

Beyt:

Zişt bâşed dîbakî yu dîbâ
Ki buved ber-'arûs-i nâ-zîbâ

Çirkîn olur dîbakî ve dîbâ kumaşları, zîrâ ola yakışıksız gelin üzerinde.

Fi'l-cumle...

Hâsıl-ı kelâm...

***

Be, harf-i te'kîd. *Çekîd*, fi'l-i mâzî, damladı demek. *Pîş*, 'ind ma'nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ey*, harf-i nidâ, münâdâsı mahzûf, takdîri *ey merdek*'dir. *Furû-mâye*, bed asıl demek. *Hâyî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, çiğnersin demek. *Lebeş*, mef'ûlü. *Enbân*, hemze'nin fethi ve nûn'un sükûnuyla lüğatda dağarcık ise de ammâ bunda mutlaka dibâğat olmuş deri murâddır. *Be*, harf-i musâhabet. *Mizâhat*, mîm'in kesriyle *mizâh*

mufâ‘ale bâbından masdar-ı sânî ve zammeyle latîfe ma‘nâsına isimdir. *Hezl*, latîfe. *Cidd*, cîm’in kesriyle gerçekdir. *Hûy-i bed*, izâfeti beyâniyye. *Tabî‘atî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Nişest*, fi‘l-i mâzî. *Fakîhî*, yâ harf-i vahdet. *Duhter*, kız. *Ye*, harf-i vahdet. *Zişt-rûy*, vasf-ı terkîbî, çirkîn yüzlü ma‘nâsına. *Cihâz*, cîm’in fethi ve kesriyle kız ve gelin ve sefer esvâbına derler. *Be*, harf-i sıla. *Munâkehet*, mufâ‘ale bâbından masdardır ve nikâh masdar-ı sânî olup ‘avratı ere vermeğe derler, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Û*, duhter’e râci‘. *Dîbak*, dâl’ın fethi ve bâ’nın kesriyle Mısır nevâhîsinden bir kasabanın ismi, bu sûretde yâ-ı nisbetle *dîbakî* ol kasabada işlenen kumaşa derler. *Dîbâ*, şîb ıtlâk olunan kumaşdır. *‘Arûs*, gerdekden mukaddem, hem ere ve hem ‘avrata derler. *Nâ-zîbâ*, yaraşıksız demek.

[242] *... be-huk-i zarûret bâ-darîrî ‘akd-i nikâheş bestend. Âverde’end ki der-ân târîh hakîmî ez-Serendîb be-resîd ki dîde-i nâ-bînâyân-râ rûşen kerdî. Fakîh-râ goftend: Çerâ dâmâd-i tu-râ ‘ilâc ne-mî-konî? Goft: Tersem ki bînâ şeved ve duhterem-râ talâk dihed.*

... nâ-çâr bir a‘mâya kızın ‘akd-i nikâhını bağladılar. Rivâyet ederler ki ol târîhde bir hekîm memleket-i Serendîb’den erişdi ki a‘mâların gözünü açardı. Fakîhe dediler: Niçin dâmâdına ‘ilâc etmezsin? Dedi: Korkarım ki görür ve kızımı ıtlâk eder.

Mısrâ‘:

Şûy-i zen-i zişt-rûy nâ-bînâ bih.

Çirkîn yüzlü olan kadının zevci kör olması iyidir.

Hikâyet-i Manzûme:

Dîdem gul-i tâze çend deste
Ber gunbedî ez-giyâh beste

Goftem çi buved...

Gördüm bir kaç deste tâze gül, bir kubbe üzerinde otla bağlanmış. Dedim ne şeydir...

***

Bâ, harf-i sıla. *Darîr*, fa‘îl vezninde gözsüze denir ki murâd a‘mâ olarak mütevellid olandır, tekûlu “Ebu’l-‘Alâ’i’l-Ma‘arrî kâne darîren ey zâhibe’l-basari”[57],

[57] “Ebu’l-‘Alâ’i’l-Ma‘arrî darir idi, yani sonradan görme yetisini kaybetmiş biriydi.” Ebu’l-‘Alâ’i’l-Ma‘arrî (ö. 449/1057), meşhur Arap filozof ve şairi. Bkz. Sahbân Halîfât, “Ebü’l-Alâ el-Maarrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

cem‘i edrâ’u gelir. *Ye*, harf-i vahdet. *Bestend*, fi‘l-i mâzî cem‘, fi‘l-i muzâri‘i hilâf-ı kâ‘ide olarak bended gelir. *Âverde’end*, fi‘l-i mâzî-i naklî cem‘, müfredi âverde est’dir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hakîm*, bunda kehhâl’dir. *Ye*, harf-i vahdet.

Serendîb, sîn’in ve râ’nın fethiyle Hindistân’da bir belde adıdır. Şârih der ki *Serendîb* aksâ-yı Hindistân’da cezîre-i kesîredir. Hazret-i Âdem ‘aleyhisselâm nâzil olduğu Cebel-i Râhvan ondadır, zirvesine ‘uruc merhâle-i imkândan dûrdur (*Okyânûs*[58]).

Şûy, ‘avrat eridir, izâfeti lâmiyye. *Zen*, kadın. *Zişt-rûy*, vasf-ı terkîbî, çirkîn yüzlü demek ve şûy mübtedâ. *Nâ-bînâ bih*, haberi ve *nâ* harf-i tavsîf-i nefy. *Bînâ*, sıfat-ı müşebbehe, görücü demek. *Kerdî*, hikâye-i hâl mâzî, eylerdi demek.

Hikâyet-i manzûme işbu nazma ıstılâh-ı ‘arûziyyûnda mesnevî derler. Her beyti iki kâfiye tutar, nazm-ı ‘Arabîde ercûze derler. Ekseriyâ bahr-i recezden tanzîm olduğundan hülâsa-i me’âli, sâlihîne mukârenet insânı kâmil ve sâlih eder demekdir.

Mısrâ‘: Yaramazla yâr olma iyilerden iyilik öğren.[59]

Gul-i tâze, izâfeti beyâniyye. *Gunbed*, kâf-ı ‘Acemînin zammı ve nûn’un sükûnu ve bâ’nın fethiyle kubbe. *Ye*, harf-i vahdet. *Ez*, bâ ma‘nâsına. *Giyâh*, ot demek. *Beste*, ism-i mef‘ûl, masdarı besten’dir. *Çî buved*, istifhâm-ı tahkîrî tarîkiyle ne şeydir demek.

[243] *... giyâh-i nâ-çîz*
Tâ der-saf-i gul nişîned û nîz

Bigrîst giyâh u goft hâmûş
Sohbet ne-koned kerem ferâmûş

Ger nîst cemâl u reng u bûyem
Âhir ne giyâh-i bâğ-i ûyem

Men bende-i hazret-i kerîmem
Perverde-i ni‘met-i kadîmem

[58] Fîrûzâbâdî’nin el-Ḳāmûsü’l-muḥîṭ adlı Arapça sözlüğünün Mütercim Âsım Efendi (ö. 1819) tarafından yapılan ve Kāmus Tercümesi diye bilinen Türkçe tercümesinin asıl ismi. Bkz. Kılıç, “el-Kāmûsü’l-Muhît”.

[59] Bu söz, Evliya Çelebi’nin Hz. Muhammed ve ashâbını gördüğü rüyasında sahabeden Sa‘d b. Ebî Vakkâs’ın Çelebi’ye nasihatidir. Ancak mısra olarak kime ait olduğu tespit edilememiştir.

Ger bî-hunerem u ger huner-mend
Lutfest umîdem ez-Hudâvend

Bâ-ân ki bezâ'atî ne-dârem
Ser-mâye-i tâ'atî ne-dârem

Û çâre-i kâr-i bende dâned
Çun hîç vesîleteş ne-mâned

Resmest ki mâlik-ân-i tahrîr
Âzâd konend bende-i pîr

Ey bâr-Hudây-i kîtî-ârây

... lâ-şey ot, tâ kim gül silkinde oturur o dahi. Ağladı ot ve dedi sâkit ol, musâhabet etmez keremi unutmak. Eğer yok ise gül gibi cemâlim ve rengim ve kokum, encâm onun bâğının otu değilim. Ben hazret-i kerîmin bendesiyim, ve ni'met-i kadîm ile beslenmişim. Eğer hünersiz isem ve eğer hünerli isem, keremdir ricâm Hudâ'dan. Onunla berâber ki bir ser-mâye tutmam, ve bir tâ'at ser-mâyesi dahi tutmam. Hudâ bendesinin işinin çâresini bilir, çünkü ona hîç vesîle kalmaya. 'Âdetdir ki kul âzâdına mâlik olanlar, âzâd eylerler pîr bendesini. Ey cihânı ziynetlendirici efendi, ...

***

Giyâh-i nâ-çîz, sıfatın mevsûfuna izâfetidir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Saf-i gul*, izâfeti lâmiyye. *Nîz*, edât-ı 'atıfdır, dahi demek. *Be*, harf-i te'kîd. *Girîst*, fi'l-i mâzî. *Giyâh*, fâ'ili. *U goft*, girîst'e ma'tûf. *Hâmûş*, emr-i hâzır. *Sohbet*, mübtedâ. *Kerem*, ne-koned'in mef'ûl-i evveli. *Ferâmûş*, sânîsi. *Âhir*, elfâz-ı Fârisî meyânında takrîr ve te'kîd mevzu'unda isti'mâl eder. *Giyâh-i bâğ-i ûyem*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Bende-i*, hemze izâfiyye ve izâfeti lâmiyye. *Hazret*, kerîm'e izâfeti beyâniyye. *Perverde-i ni'met-i kadîm*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Ger*, edât-ı şart. *Bî*, edât-ı selb. *Hunerem*, mîm edât-ı mütekellim. *Huner-mend*, terkîb-i nisbî, hünerli demek. *Lutfest*, mukaddem haber. *Umîdem*, mu'ahher mübtedâ. *Ez-Hudâvend*, lutf'un kaydıdır ve murâd Hudâ'dır. *Bezâ'at*, ser-mâye. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Ser-mâye-i tâ'at*,

beyâniyye. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr ve mısrâ‘-ı sânî evveli beyân eder. *Û*, mübtedâ. *Dâned*, haberi. *Çâre-i*, haberin mef‘ûlü ve *kâr*’a ve *kâr*’ın *bende*’ye izâfetleri lâmiyyelerdir. *Resm*, ‘âdet. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mâlik-ân*, izâfeti ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Tahrîr*, tef‘îl bâbından masdar olup âzâd eylemek ve hür kılmak ma‘nâsınadır. *Konend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Âzâd*, mef‘ûl-i sânîsi. *Bende-i pîr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mef‘ûl-i evvelidir. *Ey*, harf-i nidâ. *Bâr-Hudâ*, efendi demek, izâfeti beyâniyye. *Kîtî-ârây*, ârâsten’den vasf-ı terkîbî, cihân ziynetlendirici demek.

[244] *Ber-bende-i pîr-i hod be-bahşây*

Sa‘dî reh-i Ka‘be-i rızâ gîr
Ey merd-i Hudâ reh-i Hudâ gîr

Bed-baht kesî ki ser be-tâbed
Z’în der ki derî diger neyâbed

... Kendi pîr kuluna terahhum eyle. Ey Sa‘dî rızâ Ka‘be’sinin yolunu tut, ey Hudâ’nın kulu Hudâ’nın yolunu tut. Bed tâli‘ bir kimsedir ki başını çevire, bu kapıdan ki başka kapı bulmaya.

Hikâyet:

Hakîmî-râ porsîdend ki ez-sehâvet u şecâ‘at kodâm bihterset? Goft: Ân-râ ki sehâvet hest be-şecâ‘at hâcet nîst.

Bir hakîme sordular ki sahâvet ve şecâ‘atdan kangısı daha ahsendir? Dedi: Ol kimsenin ki sahâsı vardır şecâ‘ata hâceti yokdur.

Beyt:

Niviştest ber-gûr-i Behrâm-i Gûr
Ki dest-i kerem bih zi-bâzû-yi zûr
Yazılmışdır Behrâm-ı Gûr’un kabrine, ki kerem eli iyidir kuvvetli bâzûdan.

Kıt‘a:

Ne-mând Hâtem-i Tâyî velîk tâ be-ebed
Be-mând nâm-i bulendeş be-nîkûyî meşhûr

Zekât-i mâl be-der-kon ki fazla-i rez-râ
Çu bâğbân be-bered...

Kalmadı Hâtem-i Tâyî velâkin kıyâmete kadar, kaldı onun nâm-ı ‘âlîsi iyilik ile ma‘rûf. Mâlının zekâtını çıkar zîrâ üzüm çubuğunun ziyâdesini, çünkü bâğcı budaya...

***

Ber, harf-i isti‘lâ. *Bende-i pîr-i hod*, izâfeti beyâniyye ve lâmiyye. *Be-bahşây*, bahşûden’den emr-i hâzırdır, terahhum eyle demek. *Sa‘dî*, münâdî, harf-i nidâ mahzûfdur. *Gîr*, emr-i hâzır. *Reh*, mef‘ûlü, mısrâ‘-ı sânî de böyledir. *Bed-baht*, vasf-ı terkîbî. *Kesî*, yâ vahdet. *Be-tâbed*, fi‘l-i muzâri‘. *Ser*, mukaddem mef‘ûlü. *Zîn der*, be-tâbed kelimesine müte‘allik. *Neyâbed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Derî diger*, mef‘ûlü. *Porsîdend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Hakîmî-râ*, mef‘ûlü. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Kodâm*, edât-ı istifhâm. *Niviştest*, aslı nivişte est olup li-ecli’z-zarûre hazf-‘isâl olmuşdur. *Gûr*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla kabîr. *Behrâm-i Gûr*, ‘Acem şâhlarından bir şâhın ismidir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dest-i kerem*, izâfeti beyâniyye. *Bâzû-yi zûr*, izâfeti lâmiyyedir. *Ne-mând*, fi‘l-i mâzî-i menfî. *Hâtem-i Tâyî*, Tây kabîlesinden bir meşhûr şahsının ismidir ve tâ’yı ‘Acem meftûh okur. *Velîk*, edât-ı idrâb. *Tâ*, harf-i intihâ. *Be*, harf-i sıla. *Ebed*, ğâyet. *Nâm-i bulend*, izâfeti beyâniyye. *Şin*, Hâtem-i Tâ’î’ye râci‘. *Nîkûyî*, yâ-ı masdariyye ile iyilikdir. *Zekât-i mâl*, izâfeti lâmiyye. *Be*, harf-i sıla. *Der*, bunda mecâzen taşra demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Rez*, râ’nın fethi ve zây’ın sükûnuyla bâğ çubuğu. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bâğ-bân*, ism-i fâ‘il. *Be-bered*, fi‘l-i muzâri‘, kese demek, murâd budamakdır.

[245] *... bîş-ter dihed engûr.*

... ziyâde ver üzümü.

Bâb-i Sevvom der-Fazîlet-i Kanâ‘at
Üçüncü Bâb Kanâ‘atin Fazîleti Beyânındadır

Hikâyet:

Hâhende-i mağribî der-saf-i bezzâz-ân-i Haleb mî-goft: Ey hudâvend-ân-i ni‘met! Eger şomâ-râ insâf bûdî ve mâ-râ kanâ‘at resm-i su’âl ez-cihân ber-hâstî.

Mağribli bir sâ’il Haleb beldesinde bezciler pazarında söylerdi: Ey ni‘met sâhibleri! Eğer sizin için insâf olsaydı ve bizim için dahi kanâ‘at olsaydı dilenmek ‘âdeti ‘âlemden kalkardı.

Kıt‘a:

Ey kanâ‘at tuvân-gerem kerdân

Ki verâ-yi tû hîç ni‘met nîst

Kunc-i sabr ihtiyâr-i Lokmânest

Her ki-râ sabr nîst hikmet nîst

Ey kanâ‘at beni ğanî eyle, zîrâ senin fevkinde hîç ni‘met yokdur. Sabır köşesi Lokmân'ın muhtârıdır, her kimin sabrı yokdur hikmeti yokdur.

Hikâyet:

Do emîr-zâde der-Mısr bûdend. Yekî ‘ilm âmûhte ve dîgerî mâl endûht. Ân ‘allâme-i ‘asr şod ve în ‘azîz-i Mısr geşt. Pes în tuvân-ger...

İki beğ-zâde Mısır'da idiler. Biri ‘ilm öğrendi ve diğeri mâl kazandı. ‘İlm öğrenen ‘allâme-i ‘asr oldu ve mâl kazanan hâkim-i Mısır oldu. Bu sûretde hâkim-i Mısır olan...

***

Engûr, üzümdür. *Kanâ‘at*, ‘ilm bâbından masdardır, mâlik olduğuna râzı olmağa derler, ammâ üçüncü bâbdan tese’’üldür. Nitekim “el-‘abdu hurrun in kani‘e ve’l-hurru ‘abdun in kana‘a”[60] derler. *Hâhende-i mağribî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Saf-i bezzâz-ân-i Haleb*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Hudâvend-ân-i ni‘met*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir, ağniyâ murâd. *Şomâ-râ*, tahsîs ifâde eder. *İnsâf*, if‘âl bâbından ‘adâlet ma‘nâsına masdardır. *Resm-i su’âl*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bûdî ber-hâstî*, hikâye-i mâzîlerdir. *Tuvân-ger*, ğanî ma‘nâsına ism-i fâ‘il. *Mim*, zamîr-i mensûb muttasıl ma‘nâsına olarak *kerdân* emrine mukayyeddir. *Kunc*, kâf-ı ‘Arab'ın zammıyla köşe ve kâf-ı ‘Acem'in fethiyle hazînedir, burada her ikisi câ'izdir ve mübtedâ ve sabr'a izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *İhtiyâr-i Lokmân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve haberdir. *Âmûht*, endûht gibi fi‘l-i mâzîdir. *Ân*, kâsib-i ‘ilme *În*, kâsib-i mâla işâretdir. *‘Allâme-i*, mübâlağa ile ism-i fâ‘ildir, müzekkere ve mü'ennese sıfat vâki‘ olur. *‘Asr*, zamândır. *‘Azîz-i Mısr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Geşt*, fi‘l-i mâzî müfred, kâf-ı Fârisînin fethiyle.

[246] *... be-çeşm-i hakâret der-fakîh nazar kerdî yu goftî: Men be-saltanat resîdem ve tû hem-çunân der-meskenet be-mândî. Fakîh goft: Ey berâder! Şukr-i ni‘met-i Bârî Te‘âlâ ber-menest ki mîrâs-i peyğember-ân yâftem ya‘nî ‘ilm ve tû mîrâs-i Fir'avn u Hâmân ya‘nî mulk-i Mısr.*

[60] “Eğer kanaat ederse kul kimse hürdür ve eğer alçalırsa hür kimse kuldur.” Darb-ı mesel.

... nazar-ı hakâretle ‘âlim olan birâderine nazar eylerdi ve söylerdi: Ben saltanata erişdim hâlbuki sen öylece zilletde kaldın. ‘Âlim birâderi dedi: Ey birâder! Hudâ’nın şükür ni‘meti benim üzerimedir ki peygamber-ân mîrâsını buldum ya‘nî ‘ilm ve sen Fir‘avn ve Hâmân’ın mîrâsını buldun ya‘nî saltanat-ı Mısır’ı.

Mesnevî:

Men ân mûrem ki der-pâyem be-mâlend
Ne zenbûrem ki ez-nîşem be-nâlend

Kocâ hod şukr-i în ni‘met gozârem
Ki zûr-i merdum-âzârî ne-dârem

Ben o karıncayım ki ayakda beni çiğnerler, arı değilim ki benim dikenimden fiğân edeler. Kanda bu ni‘metin şükrünü edâ ederim, ki kimseye cefâ eylemek zûrunu tutmam.

Hikâyet:

Dervîşî-râ şenîdem ki der-âteş-i fâka...
Bir dervîşi işitdim ki fukarâlık âteşine...
***

Be, harf-i musâhabet. *Çeşm-i hakâret*, izâfeti beyâniyye. *Der*, harf-i sıla. *Fakîh*, murâd kâsib-i ‘ilmdir. *Kerdî* ve *Goftî*, hikâye-i hâl-i mâzîlerdir. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Be*, harf-i sıla. *Saltanat*, pâdişâhlıkdır. *Resîdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Hem-çunân*, evvelki gibi demek, murâd kesb-i ‘ilmden mukaddem nice miskîn isen kezâlik yine miskînsin demekdir. *Meskenet*, masdar. *Be*, harf-i te’kîd. *Mândî*, fi‘l-i mâzî muhâtab. *Şukr*, masdar, izâfeti mef‘ûlüne ve mübtedâ. *Ni‘met*, izâfeti lâmiyye. *Bârî*, bunda Hâlık ma‘nâsına. *Ber-menest*, haberi. *Ya‘nî ‘ilm*, bu tefsîr musânnifindir. *Mîrâs-i Fir‘avn*, izâfeti lâmiyye. *Hâmân*, vezîr-i mervîdir ki Fir‘avun’un da‘vâ-yı rubûbiyyetini evvelâ tasdîk eden oldur. *Ya‘nî mulk-i Mısr*, bu tefsîr dahi şeyhindir. *Ki*, harf-i râbıta. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Be-mâlend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, ovarlar ve çiğnerler demek. *Pây*, ayak. *Mim*, zamîr-mensûb, misl ma‘nâsına olarak be-mâlend’in mef‘ûlü ve ona kayddır. *Zenbûr*, arı. *Ki*, harf-i râbıta. *Nîş*, arı ve ğayrısının sokduğu iğnedir. *Be*, harf-i te’kîd. *Nâlend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, inlerler demek. *Hod*, edât-ı te’kîd. *Şukr-i în ni‘met*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Gozârem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde, edâ ederim demek. *Ki*, ni‘meti beyân eder. *Zûr*, kuvet, izâfeti masdarın mef‘ûlüne.

Merdum-âzâr, vasf-ı terkîbî, adam incitici demek. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Âteş-i fâka*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, fukarâ âteşi demek.

[247] *... mî-sûht ve hırka ber-hırka mî-dûht ve tesellî-i hâtır-i hod bedîn beyt mî-kerd:*

... yanardı ve yamayı yama üzere dikerdi ve kendi hâtırına tesellî bu beyt ile eylerdi:

Beyt:

Be-nân-i huşk kanâ'at konîm u câme-i delk

Ki bâr-i mihnet-i hod bih ki bâr-i minnet-i halk

Kuru etmek ile kanâ'at ederiz ve hırka ile dahi, zîrâ kendi mihnetimiz yükü ahsendir halkın mihneti yükünden.

Kesî gofteş: Çi nişînî ki fulân derîn şehr tab'-i kerîm dâred ve kerem-i 'amîm, miyân be-hidmet-âzâdegân beste ve ber-der-i dil-hâ nişeste. Eger ber-sûret-i hâl-i tû muttali' kerded, pâs-i hâtır-i 'azîz-ân minnet dâned. Goft: Hâmuş! Ki der-nîstî morden bih ki hâcet pîş-i kesî borden ki gofte'end:

Biri ona dedi: Ne otursun ki filân bu şehirde sehâ-yı tabi'î tutar ve kerem-i 'amîmi dahi tutar, belini iyilerin hidmetine bağlamış ve gönüllerin kapısına oturmuş. Senin sûret-i hâline muttali' olur ise 'azîzlerin hâtırına ri'âyeti minnet bilir. Dedi: Sus! Zîrâ yoklukda ölmek iyidir ki bir kimsenin önüne ihtiyâç 'arz etmekden zîrâ demişlerdir:

Kıt'a:

Hem ruk'a dûhten bih...

Dahi yamayı dikmek iyidir...

***

Hırka, pâre. *Mî-sûht* ve *Mî-Dûht*, hikâye-i hâl-i mâzîlerdir. *Tesellî*, tef'îl bâbından masdar, izâfeti lâmiyye. *Hod*, kendi. *Nân-i huşk* ve *Câme-i delk*, izâfeti beyâniyye. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Bâr*, yük, izâfeti beyâniyye. *Mihnet*, meşakkat, izâfeti lâmiyye. *Hod*, kendi. *Ki*, min ma'nâsına. *Bâr*, izâfeti beyâniyye. *Minnet-i halk*, izâfeti lâmiyye. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Gofteş*, zamîr dervîşe râci'. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Fulân*, bunda şahs-ı zevî'l-'ukûldan kinâyedir. *Kerem-i 'amîm*, kerem-i 'âmm ma'nâsına ve izâfeti beyâniyye. *Be*, harf-i sıla. *Hidmet-i âzâdegân*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Der-i dil-hâ*, mecâzen lâmiyyedir. *Sûret-i hâl-i tû*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Pâs*, bâ-ı

‘Acem’le hıfz ma‘nâsınadır, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Hâtır*, gönül ma‘nâsına *‘azîzân*’a izâfeti lâmiyye. *Hâmûş*, emr-i hâzır müfred muhâtabdır, sükût eyle ma‘nâsına. *Ki*, harf. *Nîst*, yokluk, zîrâ yâ masdariyyedir. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Borden*, masdar. *Hâcet*, mukaddem mef‘ûlü. *Pîş*, zarfı, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Kes*, kimse. *Ye*, harf-i vahdet. *Ruk‘a*, bunda yama. *Dûhten*, dikmek ma‘nâsına masdar, fi‘l-i muzâri‘i ‘ale’l-kıyâs *dûzed* gelir ve *ruk‘a* mukaddem mef‘ûlüdür.

[248] *... u ilzâm-i kunc-i sabr*
K’ez-behr-i câme ruk‘a ber-i hâcegân nivişt

Hakkâ ki bâ-‘ukûbet-i dûzah berâberest
Reften be-pây-merdî-i hem-sâye der-bihişt

... ve sabırsız köşesine mülâzemet dahi, ki elbîse için bir varakayı büyükler huzûrunda yazmakdan. Hakîkat-i hâl ki cehennem ‘azâbıyla müsâvîdir, gitmek komşunun mu‘âvenetiyle cennete.

Hikâyet:

Yekî ez-mulûk-i ‘Acem tabîbî hâzık be-hidmet-i Mustafâ sallâhu ‘aleyhi ve sellem firistâd. Sâlî çend der-diyâr-i ‘Arab bûd, kesî be-tecrubetî pîş-i û neyâmed ve mu‘âlecetî ez-vey der-ne-hâst. Rûzî pîş-i Seyyidu’l-Enbiyâ’ ‘aleyhisselâtu vesselâm âmed ve gile kerd ki me-râ berây-i mu‘âlecet-i ashâb...

‘Acem meliklerinden biri mâhir bir tâbîbi Cenâb-ı Peygamber’in hidmet-i seniyyesine irsâl eyledi. Bir kaç yıl diyâr-ı ‘Arab’da kaldı, bir kimse bir tecrübe ile onun yanına gelmedi ve bir mu‘âlece ondan istemedi. Bir gün huzûr-ı pür-nûr-ı Resûl-i Kibriyâ‘ya geldi ve şekvâ eyledi ki beni ashâb-ı kirâma mu‘âlece için...

***

İlzâm, if ‘al bâbından masdar olup bir nesneyi bir nesneye yapışdırmak, bunda murâd kunc-i sabrı nefsine lâzım eylemek veyâ kunc-i sabra mülâzım olmakdır ve sabr’a kunc izâfeti isti‘âre tarîkiyledir, sabrın köşesi olmadığı için netîce-i kelâm oturup sabr eylediği bucağa mecâzen kunc-i sabr derler ve izâfeti mef‘ûlüne. *Kunc*, köşe ve sabr’a izâfeti izâfet-i beyâniyye. *K’ez*, aslı ki ez’dir. *Behr-i câme*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ruk‘a*, kağıd pâresi. *Ber-i hâcegân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, büyüklerin huzûruna demek. *Nivişt*, masdar-ı murahham olduğundan yazmak ma‘nâsınadır. *Hakkâ*, makâm-ı tasdîkde müsta‘meldir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bâ*, harf-i musâhabet.

‘Ukûbet, işkence, izâfeti lâmiyye. *Dûzah*, cehennem. *Be*, harf-i musâhabet. *Pây-merd*, ıstılâh-ı ‘Acem’de şefî‘ ve mu‘în demek. *-î-i*, harf-i masdariyye ve hemze izâfiyyedir ve izâfeti lâmiyye. *Hem-sâye*, komşu ma‘nâsına. *Der*, harf-i sıla, bâ ma‘nâsına. *Bihişt*, cennete ıtlâk olunur. *Tabîb*, hekîm. *Ye*, harf-i vahdet. *Mâhir*, hâzık ve tabîb’in sıfatı. *Firistâd*, fi‘l-i mâzî. *Yekî*, fâ‘ili ve *tabîb* mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-mulûk* ve *Be-hidmet*, ğayr-i sarîhleri. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Be*, harf-i musâhabet. *Tecrubetî*, yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Der*, harf-i te’kîd. *Ne-hâst*, fi‘l-i mâzî-i menfî. *Rûzî*, yâ harf-i vahdet. *Pîş*, âmed’in zarfı. *Gile*, kâf-ı ‘Acem’in kesriyle şikâyet ma‘nâsına. *Berây*, yâ-ı asliyye ile edât-ı ta‘lîl, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mu‘âlecet*, ashâb’a izâfeti masdarın mef‘ûlünedir.

[249] *... firistâde’end ve derîn muddet hîç kes be-men iltifât ne-kerdî tâ hidmetî ki berîn bende mu‘ayyenest, be-cây ârem. Resûlullâh ‘aleyhisselâtu vesselâm fermûd ki în tâ’ife-râ tarîkîst ki tâ iştihâ ğâlib ne-şeved çîzî ne-horend ve henûz ki iştihâ bâkî bâşed dest ez-ta‘âm bâz dârend. Hakîm goft: Înest mûcib-i ten-durustî. Pes zemîn-i hidmet be-bûsîd u be-reft.*

... göndermişlerdir ve bu müddet zarfında hiç kimse bana iltifât etmedi hattâ bir hidmet ki bu bendenize ta‘yîn olunmuşdur edâ edeyim. Hazret-i Peygamber sallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki bu sahâbenin bir mesleği vardır ki iştihâları ğâlib olmadıkça bir şey yemezler ve el-ân ki iştihâları bâkî ola ellerini ta‘âmdan çekerler. Tabîb dedi: Budur sebeb-i ‘âfiyet. Sonra zemîn-i hidmeti öpdü ve gitdi.

Mesnevî:

Sohen ân geh koned hakîm âğâz
Yâ ser-i enguşt sûy-i lokme derâz

Ki zi-nâ-goftene halel zâyed
Yâ zi-nâ-hordene be-cân âyed

Lâ-cerem hikmete buved goftâr
Hordene...

Söze ol vakit eder hekîm ibtidâ’, yâ parmağının ucunu lokma tarafına uzatmak. Ki onun söylememekliğinden zarar doğa, yâ onun yememekliğinden câna gele ya‘nî mertebe-i helâke gele. Lâ-bed ve nâ-çâr hikmet olur onun kelâmında, onun yemesi...

***

Firistâde'end, fi'l-i mâzî-i naklî cem', göndermişlerdir demek. *Derîn*, aslı *derîn* olup vasl ile hemzesi sâkit olmuşdur. *Muddet*, zamân. *Ne-kerd*, fi'l-i mâzî-i menfî. *Hîç kes*, fâ'ili. *İltifât*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-men*, ğayr-i sarîhi. *Be*, harf-i sıla. *Cây*, mahall. *Ârem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde, getireyim demek. *Tarîk*, bunda kâ'ide. *Ye*, harf-i vahdet. *Tâ*, mâdem ma'nâsına harf-i tevkît. *Bâz dârend*, lüğaten geri çekerler demek ise de bunda terk-i eklden 'ibâretdir. *Mûcib*, cîm'in kesriyle sebeb. *Ten-durust*, sıhhat ve 'âfiyet demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Koned*, fi'l-i muzâri'. *Hakîm*, fâ'ili. *Sohen*, mef'ûlü. *Âğâz*, koned fi'liyle terkîb olduğundan *yebtedi'u* ma'nâsına olur. *Yâ*, harf-i 'atf, terdîdiyye. *Enguşt*, parmakdır, lâkin zikr-i cüz irâde-i küll tarîkiyle el murâddır ve *ser-i enguşt* parmak ucu, enmele ma'nâsına. *Sûy-i lokme*, izâfeti lâmiyye. *Derâz*, dâl'ın kesri ve fethiyle uzun demek, 'adîli karînesiyle mukadder olan *koned* terkîbiyle yekûlu ma'nâsına, *enguşt* mef'ûl-i sarîhi ve *sûy-i lokme* ğayr-i sarîhidir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Nâ-goften*, masdar-ı menfî, söylememek. *Şin*, hakîm'e râci'. *Halel*, bunda zarar ma'nâsına. *Zâyed*, fi'l-i muzâri', bunda doğa demek. *Yâ*, harf-i 'atf. *Nâ-horden*, masdar-ı menfî, yememek. *Şin*, hakîm'e râci'. *Be-cây*, bâ harf-i sıla. *Lâ-cerem*, lâ-budd ma'nâsına 'inde'l-Ferrâ'[61] ve yemîn mecrâsında 'inde'l-ba'z. *Hikmeteş*, zamîr ma'nâda goftâr'a mukayyeddir, *goftâreş hikmet buved* demek olur ki *goftâr* mübtedâ, *hikmet buved* haberi. *Hordeneş*, mübtedâ, harf-i 'atf-ı mukadder, *ve hordeneş* takdîrinde.

[250] *... ten-durustî âred bâr*

... 'âfiyeti netîce getirir.

Hikâyet:

Yekî tovbe bisyâr kerdî ve bâz şikestî tâ yekî ez-meşâyih bedû goft: Çunîn mî-dânem ki bisyâr horden 'âdet dârî ve kayd-i nefs ez-mûy bârîk-terest, ya'nî tovbe ve nefs-râ çunîn ki tû mî-perverî. Zencîr be-guselâned u âyed rûzî ki tu-râ be-dered.

Biri tövbeyi çok eylerdi ve yine bozardı hattâ biri şeyhlerden ona dedi: Böyle bilirim ki çok yemeği 'âdet tutarsın ve nefsin zincîri tüyden ya'nî kıldan daha incedir, ya'nî hâlbuki nefsi böyle ki sen beslersin. Zincîri üzer ya'nî kırar ve gelir bir gün ki seni yırtar.

Hazret-i Şeyh irsâl-i mesel ile demişdir:

[61] Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ (ö. 207/822), Arap dili ve tefsir âlimi. Bkz. Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

Beyt:

Yekî beççe-i gorg mî-perverîd

Çu perverde şod hâce-râ be-derîd

Biri kurd yavrusunu besler idi, çünkü büyüdü sâhibini yırtdı.

Hikâyet:

Der-sîret-i Ârdeşîr-i Bâbekân âmede est ki hakîm-i 'Arab-râ porsîd ki rûzî çi mâye ta'âm bâyed hored? Goft:

Ârdeşîr-i Bâbekân'ın tercüme-i hâlinde Şâhnâme-i Firdevsî'de mezkûrdur ki 'Arab hekîmine sordu ki bir günde ne mikdâr ta'âm yemek lâzımdır? Dedi:

***

Âred, fi'l-i muzâri', fâ'ili horden'e râci'. *Ten-durustî*, mef'ûl-i evveli. *Bâr*, sânîsi ve cümle-i fi'liyye haber-i mübtedâdır. *Bâr*, hâsıl ve netîce. *Yekî*, mübtedâ. *Kerdî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Tovbe*, mef'ûl-i evveli. *Bisyâr*, sânîsi ve cümle-i fi'liyye haber-i mübtedâdır ve cümle-i ismiyye müste'nifedir. *Be-şikestî*, hikâye-i mâzî. *Tâ*, edât-ı intihâ veyâ ta'lîl. *Kayd-i nefs*, izâfeti lâmiyye. *Bârîk*, ince. *-ter*, edât-ı tafdîl, *nefs* mî-perverî'nin mef'ûlü. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be*, harf-i te'kîd. *Guselân*, kâf-ı 'Acem'in zammı ve sîn'in fethiyle fi'l-i muzâri', kırar demek. *Âyed*, âmeden'den fi'l-i muzâri'. *Rûz*, fâ'ili. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Tu-râ*, seni demek. *Be*, harf-i te'kîd. *Dered*, dâl'ın fethi ve kesri ve râ'nın fethiyle fi'l-i muzâri'dir, yırtar demek. *Beççe-i gorg*, izâfeti lâmiyye ve bâ-ı 'Arabî ve cîm-i Fârisî ile *beççe* yavru ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir. *Mî-perverîd*, hikâye-i mâzî, beslerdi demek. *Çû*, harf-i ta'lîl. *Perverde şod*, beslendi demek, zîrâ Fârisîde ism-i mef'ûl ef'âl-i 'âmmenin biriyle mukayyed olandır ve karîne kâ'im olduğu makâmda gâhî kayd hazf olunur. *Hâce*, sâhibi murâd. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be*, harf-i te'kîd. *Derîd*, fi'l-i mâzîdir, yırtdı demek. *Ârdeşîr-i Bâbekân*, mülûk-i 'Acem'den birinin ismidir. *Rûz*, gün. *Ye*, vahdet. *Mâye*, mikdâr. *Sad direm seng*, yüz dirhem tâş veznî.

[251] *... sad direm seng kifâyet mî-koned. Goft: În kadr çi kuvvet dihed? Hakîm goft: Hâze'l-mikdâru yehmiluke ve mâ-zâde 'alâ zâlike fe'ente hâmiluhu. Ya'nî în kadr tu-râ ber-pây hemî-dâred ve her-çi berîn ziyâdet konî tû hemmâl-i ânî.*

... yüz dirhem taşın ağırlığı kifâyet eder. Dedi: Bu mikdâr ne kuvvet verir? Hekîm dedi: Bu mikdâr şey' seni hâmil olur bunun üzerine 'ilâve olunan mikdâr sen

onun hammâlısın. Bu mikdâr seni ayakda tutar ve her ne ki bunun üzerine ziyâde edersen sen onun hammâlısın.

Beyt:

Horden berây-i zîsten u zikr kerdenest

Tû mu'tekid ki zîsten ez-behr-i hordenest

Yemek yaşamak için ve zikir eylemek içindir, sen mu'tekidsin ki yaşamak ekl eylemek içindir.

Hikâyet:

Do dervîş-i Horâsânî mulâzim-i sohbet-i yek-dîger seyâhat kerdendî. Yekî za'îf bûd ki be-her do şeb iftâr kerdî ve ân dîger kavî ki rûzî se bâr hordî. Kazâ-râ ber-der-i şehrî be-tohmet-i câsûsî giriftâr şodend. Her do-râ...

Horâsânlı iki dervîş yek-diğeriyle musâhabet ederek seyâhat ederlerdi. Biri za'îf idi ki her iki gecede iftâr ederdi ve onun biri kavî idi ki bir günde üç def'a yerdi. Tesâdüfen bir şehirde câsûsluk töhmetiyle tutuldular. Her ikisini...

***

Kadr, kâf'ın ve dâl'ın fethaları veyâ dâl'ın sükûnuyla mikdâr demek. *Hâzâ*, mübtedâ. *El-Mikdâru*, sıfat veyâ 'atf-ı beyân. *Yehmilu*, fi'l-i muzâri', fâ'ili tahtında müstetir *hâzâ*'ya râci'. *Kef*, zamîr-i mensûb-ı mutasıl, mef'ûlü ve cümle-i fi'liyye mahallen merfû' haber ve cümle-i ismiyye i'râbdan mahallî yok müste'nife. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Mâ*, ellezî ma'nâsına olarak mübtedâ. *Zâde*, fi'l-i mâzî, fâ'ili *mâ*'ya râci'. *'Alâ zâlike*, zâde kelimesine müte'allik. *Fe'ente*, mübtedâ. *Hâmiluhu*, haberi. *Ziyâdet*, masdar ve *tâ* üslûb-ı 'Acem üzere uzun yazılır. *Hammâl-i ân*, fâ'ilin mef'ûlüne izâfeti. *Ye*, hitâbdır. *Horden*, mübtedâ. *Berây*, edât-ı ta'lîl, izâfeti lâmiyye. *Zîsten*, masdar, haber-i mübtedâdır. *Zikr kerden*, habere ma'tûf. *Tû*, mübtedâ. *Mu'tekid*, ism-i fâ'il. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Behr-i horden*, haberi. *Horâsânî*, ism-i mensûb. *Seyâhat*, masdar. *Kerdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Ye*, hikâye. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Her*, edât-ı tahsîn. *İftâr*, lüğatda savmı açmak ise de bunda ekl murâddır. *Kerdî*, hikâye-i mâzî. *Kavî*, kavî bûd takdîrindedir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Rûz*, hordî'nin zarfı. *Ye*, hikâye. *Kazârâ*, nâ-gehânî demek. *Der-i şehr*, izâfeti lâmiyye. *Be*, harf-i musâhabet. *Tohmet-i câsûs*, izâfeti lâmiyye. *Ye*, masdariyye. *Giriftâr*, sîğa-ı mübâlağadandır. *Şodend*, fi'l-i mâzî cem'. *Her*, edât-ı istî'âb. *Do*, esmâ'-ı 'adedden ikinin ismi. *Râ*, edât-ı mef'ûl.

[252] *... be-hâne'i kerdend ve dereş-râ be-gil ber-âverdend. Ba'd ez-do hefte ma'lûm şod ki bî-gunâhend. Der be-guşâdend, kavî-râ dîdend morde ve za'îf cân be-selâmet borde. Derîn 'aceb be-mândend. Hakîmî goft: Eger be-hilâf-i în bûdî 'aceb dâştemî, zîrâ ân yekî bisyâr-hâr bûd tâkat-i bî-nevâyî ne-dâşt helâk şod ve ân dîger hîşten-dâr bûd ber-'âdet-i hod sabr kerd ve be-selâmet be-mând.*

... bir hâneye koydular ve hânenin kapısını duvâr ile ördüler. İki haftadan sonra ma'lûm oldu ki kabâhatsizdirler. Kapıyı açdılar, kavîyi gördüler ölmüş ve şahs-ı za'îf cânı selâmete iletmiş. Bunda ta'accübde kaldılar. Bir hakîm dedi: Eğer bunun hilâfı olsaydı ta'accüb ederdim, zîrâ ol biri çok yiyici idi açlığa tâkat tutmadı helâk oldu ve ol diğeri kendisini hafız idi kendi 'âdeti üzere sabr eyledi ve selâmetde kaldı.

Kıt'a:

Çu kem horden tabî'at şod kesî-râ
Çu sahtî pîşeş âyed sehl gîred

Ve ger ten-perverest ender ferâhî
Çu tengî bîned ez-sahtî be-mîrend

Çünkü az yemeklik tabî'at oldu bir kimseye, çünkü bir şiddet onun önüne gele âsân tutar. Ve eğer vücûd besleyici ise vüs'atde, çünkü darlık göre şiddetden ölür.

Hikâyet:

Yekî ez-hukemâ pesereş-râ nehy kerd ez-bisyâr horden...

Hakîmlerden biri oğlunu men' eyledi çok yemekden...

***

Be, harf-i sıla. *Hâne'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Der*, kapı. *Şin*, hâne'ye râci'. *Be-gil ber-âverdend*, balçık ile yapdılar, ya'nî duvâr ile ördüler demek ve bu ma'nâ *ber* harfiyle müsta'meldir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Bisyâr-hâr*, vasf-ı terkîbîdir, çok yiyici ma'nâsına. *Tâkat-i bî-nevâyî*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve *nevâ* bunda iltizâmen azık ma'nâsınadır. *Ne-dâşt*, fi'l-i mâzî-i menfî, tutmadı demek, fi'l-i muzâri'i dâred, masdarı dâşten gelir. *Helâk*, masdar. *Şod*, fi'l-i mâzî, muzâri'i şeved, masdarı şoden'dir. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Ân*, ism-i işâret. *Diger*, müşârün-ileyhi. *Hîşten-dâr*, vasf-ı terkîbî, kendini hıfz edici ve ekl-i ta'âma perhîz-kâr ve takayyüd eylemezdi demek. *Bûd*, edât-ı zamâniyye. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *Sabr*, mef'ûl-i sarîhi. *Ber-'âdet-i hod*, ğayr-i sarîhi. *Be-selâmet*, bâ harf-i musâhabet veyâ zarfiyye. *Be*, harf-i te'kîd. *Mând*, fi'l-i

mâzî. *Sahtî*, yâ-ı masdariyye ile şiddetdir. *Sehl*, âsân. *Ten-perver*, vasf-ı terkîbî, ten besleyici ve çok yiyici. *Ferâh*, vâsi‘. *Ye*, harf-i masdariyye, bu hâlde vüs‘at ma‘nâsınadır. *Sahtî*, ferâhî’nin nakîzîdir.

[253] *... ki sîrî merd-râ rencûr dâred. Goft: Ey peder! Gurisnegî be-koşed, ne-şenîde’i ki zarîf-ân gofte’end: Be-sîrî morden bih ki gurisnegî borden. Goft: Endâze nigeh dâr. Kalellâhu Te‘âlâ: Kulû veşrebû ve lâ tusrifu.*[62]

... zîrâ tokluk insânı hasta eder. Dedi: Ey baba! Açlık öldürür, işitmedin mi ki zürefâ demişlerdir: Toklukla ölmek iyidir açlık ile yaşamakdan. Dedi: İ‘tidâli hıfz eyle. Allâh Te‘âlâ buyurdu: Yiyiniz ve içiniz isrâf etmeyiniz.

Beyt:

Ne çendân be-hor kes dehânet ber-âyed

Ne çendân ki ez-za‘f cânet ber-âyed

Ol kadar yeme ki ağzından gele, ve ol kadar aç durma ki za‘fiyetden cânın çıka.

Kıt‘a:

Bâ-ân ki der-vucûd-i ta‘âmest hıfz-i nefs

Renc âvered ta‘âm ki bîş ez-kadar bûd

Ger gul-şeker horî be-tekelluf ziyân koned

V’ez-nân-i huşk dîr horî gul-şeker bûved

Onun ile berâber ki vücûdda ta‘âm vardır nefsin nasîbi, muzır getirir ta‘âm ki mikdârdan ziyâde ola. Eğer gül-bâ-şeker yer isen tokluk ile ziyân eder, ve eğer kuru etmeği geç yer isen gül-bâ-şeker olur.

Hikâyet:

***

Sîrî, yâ-ı masdariyye ile tokluk demek. *Merd*, âdem. *Râ*, edât-ı mef ‘ûl. *Rencûr*, marîz. *Dâred*, fi‘l-i muzâri‘. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Gurisnegî*, açlık, zîrâ kâf’ın zammı ve râ’nın kesri ve sîn’in sükûnuyla *gurisne* aç demek ve *kâf* hâ-ı resmîden bedel olduğu gibi *yâ* dahi masdariyyet ifâde eder. *Be*, harf-i istikbâl. *Koşed*, fi‘l-i muzâri‘. *Zarîf-ân*, mübtedâ. *Gofte’end*, haberi. *Be*, harf-i musâhabet. *Sîrî*, yâ-ı masdariyye ile toklukdur. *Bih*, evlâ. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Endâze*, mikdârdır. *Kulû*, ekele ye’kulu’dan emr-i hâzır cem’, yiyiniz demek. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *İşrebû*, ‘ilm bâbından kezâlik emr-

[62] el-A‘râf 7/31.

i hâzır cem‘dir, içiniz demek. *Velâ tusrifu*, nehy-i hâzır cem‘. *Ne*, ma‘nâda be-hor fi‘line mukayyeddir, *çendân me-hor* demek. *Ne çendâ*, çendân gurisne me-bâş takdîrindedir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ta‘âm*, mübtedâ. *-st*, nefs’e mukayyeddir. *Hıfz-i nefs*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve haber-i mübtedâdır. *Âvered*, fi‘l-i muzâri‘. *Ta‘âm*, fâ‘ili. *Renc*, mef‘ûlü. *Ki*, harf-i râbıta. *Bîş*, bâ-ı ‘Arabînin kesriyle ziyâde demek. *Kadar*, kâf’ın ve dâl’ın fethalarıyla mikdâr demek. *Gul-şeker*, ve gül-bâ-şeker ve gül-be-şeker şekerle gül murabbâsına derler, şemsî ve nârî iki kısımdır, münâfi‘i ve tertîb-i ‘ameli Karabadinler’de mezkûrdur. *Tekelluf*, toklukdur. *Nân-i huşk*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, kuru etmek demek. *Dîr*, geç, bunda açlıkdan kinâyedir.

[254] *Rencûrî-râ goftend: Dilet çi mî-hâhed? Goft: Ân-çi dilem hîç ne-hâhed.*

Bir hastaya dediler: Gönlün ne ister? Dedi: Ol şey’ ki gönlüm hiç istemez.

Beyt:

Mi‘de çu pur geşt u şikem derd hâst

Sûd ne-dâred heme esbâb-i râst

Mi‘de çünkü doldu ve karında maraz zâhir oldu, fâ’ide etmez cümle esbâb-ı mu‘âlece.

Hikâyet:

Kassâbî-râ der-şehr-i Vâsıt ber-sûfiyân diremî çend gird âmede bûd ve her rûz mutâlebet kerdî ve sohen-hâ-yi bâ-huşûnet goftî. Ashâb ez-te‘annut-i û haste-hâtır bûdend ve cuz ez-tahammul çâre ne-bûd. Sâhib-dilî ez-ân-miyân goft: Nefs-râ va‘de dâden be-ta‘âm âsân-terest ki kassâb-râ be-direm.

Bir kasâbın Vâsıt nâm kasabada sûfîler üzerinde bir kaç kuruş birişmiş idi ve her gün ister idi ve nâ-ma‘kûl sözleri söylerdi. Sûfîler onun cefâsından mükedderü’l-kalb idiler ve tahammülden mâ-‘ada çâreleri yoğidi. Bir velî onların arasından dedi: Nefse va‘de vermek ta‘âm ile daha kolaydır, kasâba para ile va‘de vermekden.

Kıt‘a:

Terk-i ihsân-i hâce evlâ-ter

Bir velî-ni‘metin ihsânını terk daha efdaldir, ...

***

Rencûr, marîz. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Goftend*, fi‘li mâzî cem‘. *Dil*, gönül. *Te*, zamîr-i hitâbdır. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Mî*, edât-ı hâl. *Hâhed*, fi‘l-i muzâri‘dir. *Mi‘de*, insânda hayvân-ı cinsinin şırdanı makâmındadır. *Şikem*, mi‘de’ye

ma‘tûfdur. *Derd*, mübtedâ. *Hâst*, haberi. *Sûd*, fâ’ide ve mübtedâ. *Ne-dâred*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, tutmaz demek ve haber-i mübtedâdır. *Heme*, cem‘ demek. *Esbâb-i râst*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve ne-dâred’in fâ‘ili ve râst’dan murâd tecrübe-i sahîha ile mücerreb esbâbdır ki esbâb mu‘âlecedir. *Şehr-i Vâsıt*, Bağdâd ile Basra meyânında bir şehirdir. *Mutâlebet*, tâ’sı üslûb-ı ‘Acem üzere uzun yazılır. *Ashâb*, sûfîler murâd. *Te‘annut*, tefe‘‘ul bâbından masdardır, zillet demek, burada cefâ ve ezâ murâddır. *Sâhib-dil*, bu kitâbda zikr edilen sâhib-dil’den murâd hep musannif kendidir. *Dâden*, masdar. *Va‘de*, mef‘ûl-i evvel-i sarîhi. *Nefs-râ*, sânîsi. *Âsân*, kolay. *-ter*, edât-ı tafdîldir. *Terk*, mübtedâ, izâfeti mef‘ûlüne. *İhsân*, izâfeti fâ‘iline. *Hâce*, efendi ma‘nâsına, murâd velî-ni‘meti demek. *Evlâ-ter*, haberi.

[255] *K’ihtimâl-i cefâ-yi bevvâb-ân*

Be-temennâ-yi goşt morden bih
Ki tekâzâ-yi zişt-i kassâb-ân

... Kapıcıların cefâsı ihtimâlinden. Et ârzûsuyla ölmek ahsendir, kasâbların çirkîn tekâzâlarından.

Hikâyet:

Cevân-merdî-râ der-ceng-i Tatar cerâhetî hovl-nâk resîd. Kesî gofteş: Fulân bâzergân nûş-dârû dâred, eger be-hâhî şâyed ki kadrî be-dihed ve gûyend ân bâzergân be-buhl ma‘rûf bûd.

Bir sahî adama Tatar cenginde bir mahûf yara erişdi. Biri ona dedi: Filân bâzirgân tatlı merhem tutar, eğer ister isen muhtemel ki bir mikdâr vere ve hâlbuki derler ol bâzirgân denâ’et ve hissetle ma‘rûfdur.

Beyt:

Ger be-cây-i nâneş ender sufre bûdî âfitâb
Tâ kıyâmet rûz-i rûşen kes ne-dîdî der-cihân

Eğer onun ekmek yerine sofrasında güneş olsaydı, kıyâmete kadar ziyâ-dâr günü kimse görmezdi cihânda.

Cevân-merd goft: Eger nûş-dârû hâhem dihed yâ ne-dihed ve eger dihed menfa‘at koned yâ ne-koned. Be-her hâl ezû çîzî hâsten zehr-i kâtilest.

Sahî adam dedi: Eğer tatlı merhemi ister isem verir yâ vermez ve eğer verir ise menfa‘at eder yâ etmez. Her hâlde ondan bir şey’ istemek zehr-i kâtildir.

Beyt:

***

Ki, min-i tafdîliye ma‘nâsına. *İhtimâl-i cefâ-yi bevvâb-ân*, iki izâfet de masdarın fâ‘ilinedir ve *bevvâb* nassâr vezni üzere kapıcı demek. *Ân*, edât-ı cem‘. *Be*, harf-i musâhabet. *Temennâ-yi*, tefe‘‘ul bâbından masdardır ve nûn’u meftûh kılıp yâ’yı elif’e kalb etmek tasarrufât-ı ‘Acem’dendir, izâfeti mef‘ûlüne. *Goşt*, et. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Tekâzâ-yi zişt-i kassâb-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve kassâb mübâlağa ile ism-i fâ‘il olup et pâreleyici demek, masdarı kâf’ın fethi ve sâd’ın sükûnuyla kasb elir. *Cevân-merd*, sahî. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı sıla. *Tatar*, murâd Hülâgû Tatarıdır ki ğayr-i müslim idiler. *Cerâhetî*, yâ harf-i vahdet. *Hovl-nâk*, sıfatı, mahûf demek. *Nûş-dârû*, fâ’ideli ve iyi merhemdir, lisânımızda tatlı merhem derler. *Kadr*, mikdâr. *Ve gûyend*, vâv harf-i hâldir. *Eger*, edât-ı şart. *Bûdî*, fi‘l-i şart. *Tâ*, hattâ ma‘nâsına. *Ne-dîdî*, hikâye-i hâl mâzî-i menfî. *Der-cihân*, zarfı ve mısrâ‘-ı evvel şart, sânî cezâdır. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Cevân-merd*, fâ‘ili. *Hâhem*, fi‘l-i şart. *Dihed*, cezâ. *Eger dihed*, şart. *Menfa‘at koned*, cezâ. *Çîz*, nesne. *Ye*, harf-i vahdet. *Hâsten*, masdar, fi‘l-i muzâri‘i hâhed gelir.

[256] *Her-çi ez-dûn-ân be-minnet hâstî*
Der-ten efzûdî yu ez-cân kâstî

Her ne ki alçaklardan minnetle istedin, tende artırdın ve cândan eksildin.

Ve hakîm-ân gofte’end: Eger âb-i hayât fi‘l-mesel be-âb-rûy furûşend dânâ ne-hired ki morden be-‘izzet bih ez-zindegânî be-zillet.

Ve ‘ukalâ demişlerdir: Eğer âb-ı hayât meselâ yüz suyuna satsalar ‘âkil satın almaz zîrâ ölmek ‘izzet ile ahsendir yaşamakdan hakâretle.

Beyt:

Eger hanzal horî ez-dest-i hoş-hûy
Bih ez-şîrînî ez-dest-i turş-rûy

Eğer Ebû Cehil kapuzunu yer isen güzel hûylunun elinden, iyidir tatlı yemekden ekşi sûratlının elinden.

Hikâyet:

Yekî ez-‘ulemâ horende-i bisyâr dâşt ve kifâf endek. Bâ yekî ez-bozorg-ân ki husn-i zann-i belîğ der-hakk-i û dâşt be-goft. Rûy ez-tevakku‘-i vey keşîd.

‘Âlimlerden biri kesîrü’l-‘iyâl idi ve ma‘îşeti az idi. Birine büyüklerden ki ziyâde hüsn-i zannı onun hakkında tutardı beyân-ı hâl eyledi. Yüzünü onun ümniyesinden çekdi.

***

Dûn, alçak. *Ân*, edât-ı cem‘dir. *Be*, harf-i musâhabet. *Minnet*, masdar. *Hâstî*, fi‘l-i mâzî muhâtab, istedin demek. *Efzûdî*, lâzım ile müte‘addî meyânında müşterekdir, bunda lâzımdır, artırdın demek. *Kâstî*, bu dahi böyledir, eksiltdin demek. *Fi’l-mesel*, mîn’in ve sa’nın fethalarıyla farziyyât ve takdîriyyâtda müsta‘meldir, farazâ demek. *Be*, harf-i mukâbele. *Âb-rûy*, yüz suyudur. *Furûşend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, satalar demek. *Dânâ*, ‘âlim demek ise de murâd iltizâmen ‘âkildir. *Ne-hired*, hâ’nın fethi ve kesriyle fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbeldir, satın almaz demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Be-‘izzet*, morden kelimesine müte‘allikdir. *Zindegânî*, dirilik, zîrâ kâf-ı ‘Acemî hâ-ı resmîden bedel olduğu gibi *yâ* dahi masdariyyet ifâde eder. *Be*, harf-i musâhabet. *Mezellet*, hakâret ma‘nâsına masdar-ı mîmîdir. *Hanzal*, hâ-ı mühmele ve zâ-ı mu‘ceme ile Ebû Cehil karpuzuna der. *Hoş-hûy* ve *Turş-rûy*, vasf-ı terkîbîlerdir, iyi hûylu ve ekşi sûratlı demek. *Horende*, ism-i fâ‘il, yiyici ma‘nâsına, murâd ehlî ve ‘iyâlîdir. *Kifâf*, bunda rızıkdır. *Ez-bozorg-ân*, yekî’yi beyândır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Husn-i zann*, masdarın fa‘iline izâfetidir ve belîğ’e izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Rûy der-hem*, keşîd’in mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-tevakku‘*, ğayr-i sarîhi ve tevakku‘ bunda ümîd ma‘nâsınadır. *Vey*, ‘âlim’e râci‘, *Dâşt* ve *Keşîd*, kelimelerine fâ‘ili ‘alâ tarîki’l-tenâzu‘ *yekî ez-bozorg-ân*’dır.

[257] *... ve ta‘arruz-i su’âl ez-ehl-i edeb der-nazareş nâ-pesend âmed.*

... ve ‘arz-ı su’âl ehl-i edebden onun nazarında makbûl gelmedi.

Kıt‘a:

Zi-baht rûy turş kerde pîş-i yâr-i ‘azîz
Me-rev ki ‘ayş berû nîz telh kerdânî

Be-hâcetî ki revî tâze-rûy u handân rev
Furû-ne-bended kâr-i guşâde-pîşânî

Bahtdan yüzünü ekşiderek yâr-ı ‘azîzin önüne, gitme ki safâyı ona dahi acı eylersin. Bir hâcete ki gidersin tâze ve gülünç yüzle git, bağlanmaz alnı açığın işi.

Âverde'end endekî der-vazîfe-i û ziyâdet kerd ve bisyârî ez-irâdet kem. Pes ez-çend rûz çun muhabbet-i ma'hûd ber-karâr ne-dîd, goft:

Nakl ederler ki bir mikdâr ol 'âlimin vazîfesini tezyîd eyledi ve hüsn-i iltifâtından kısm-ı küllîsini tenkîs eyledi. Bir kaç gün sonra çünkü muhabbet-i sâbıkı karâr üzere görmedi, dedi:

Şi'r:

Bi'se'l-metâ'imu hîne'z-zullu tuksibuhâ

El-Kidru muntesibun ve'l-kadru...

Ne çirkîn oldu ta'âmlar zamân-ı zilletde onu kesb edersin, çömlek dikilip kaynar ve rif'at...

***

Ta'arruz-i su'âl, dilenmeğe ta'arruz demek. *Nazareş*, şin zamîri yekî'ye râci'dir. *Kerde*, hâ-ı resmî harf-i terettübdür. *Rûy*, mef'ûl-i evvel-i sarîhi. *Turş*, sânîsi. *Me-rev*, reften'den nehy-i hâzır, gitme demek. *Pîş-i yâr-i 'azîz*, zarfı ve izâfetler lâmiyye ve beyâniyyedir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *'Ayş*, 'ayn'ın fethiyle dirilikdir. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Û*, yâr-i 'azîz'e râci'. *Nîz*, harf-i 'atf. *Kerdânî*, fi'l-i muzâri' muhâtab ve *'ayş* mef'ûl-i evvel-i sarîhi, *telh* sânîsi. *Be*, harf-i sıla. *Hâcet*, maksaddır. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Revî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Tâze-rûy*, vasf-ı terkîbî, güleç yüzlü demek. *Handân*, handân-rûy takdîrindedir ki mâ-kabline 'atf-ı tefsîri. *Rev*, emr-i hâzır, git demek, tenâzü' tarîkiyle iki vasf-ı terkîbîye dahi kayddır ve mısrâ'-ı sânî makâm-ı ta'lîlde vâki'dir. *Furû*, edât-ı te'kîd. *Ne-bended*, fi'l-i muzâri', nefy-i istikbâl binâ-ı mechûl ma'nâsına bağlanmaz demek. *Kâr*, iş, yâ-ı batniyle izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Guşâd-pîşânî*, vasf-ı terkîbî, alnı açık demek. *Âverde'end*, fi'l-i mâzî-i naklî cem'. *Ziyâdet* ve *İrâdet*, tâ'ları üslûb-ı 'Acem üzere mutavvel yazılmışdır. *Muhabbet-i ma'hûd*, izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Bi's*, ef'âl-i zemdendir. *El-Metâ'imu*, mîm'in fethi ve tâ'nın sükûnu ve 'ayn'ın fethiyle olan *met'am*'ın cem'idir ki yenilen nesnedir, mahzûfdur ki metâ'im demekdir. *El-Kidru*, kesr ile çömlek. *El-Kadru*, feth ile rif'at, kidr ve kadr beynlerinde tecnîs-i tâm vardır, müntesib ve mahfûz kezâlik.

[258] *... mehfûdun*

... münkesirdir.

Beyt:

Nânem efzûd u âb-i rûyem kâst

Bî-nevâyî bih ez-mezellet-i hâst

Etmeğim artdı ve yüzümün suyu eksildi, nasîbsizlik iyidir dilenmek hakâretinden.

Hikâyet:

Dervîşî-râ zarûretî pîş âmed. Kesî gofteş: Fulân ni'met-i bî-kıyâs dâred, eger ber-hâcet-i tû vâkıf kerded hemânâ der-kazâ-yi ân tevakkuf revâ ne-dâred. Goft: Men û-râ ne-dânem. Goft: Menet rehberî konem. Desteş be-girift tâ be-menzil-i ân kes der-âverd. Dervîş yekî-râ dîd leb furû-hişte u tund nişeste. Sohen ne-goft u bâz geşt. Gofteş: Çi kerdî? Goft: 'Atâ-yi û be-likâ-yi û bahşîdem.

Bir dervîşin bir zarûreti zuhûr eyledi. Biri ona dedi: Filân kimse hesâbsız ni'meti vardır, eğer senin hâcetine muttali' olur ise me'mûldur ki onu kazâda te'hîri tecvîz etmez. Dedi: Ben onu bilmem. Dedi: Ben sana kulağuzluk edeyim. Onun elini tutdu hattâ o kimsenin hânesine getirdi. Fakîr birini gördü dudağını aşağı sarkıtmış ve 'abûsu'l-vech oturmuş. Söz söylemedi ve 'avdet eyledi. Ona dedi: Ne eyledin? Dedi: onun ihsânını onun yüzüne bağışladım.

***

Mehfûdun, ism-i mef'ûldür ki merfû'un nakîzidir. *Nânem*, etmek demek ve mübtedâ. *Efzûd*, fi'l-i mâzî, lâzımla müte'addî meyânında müşterekdir, bunda lâzımdır, artdı demek ve haber-i mübtedâdır. *Âb-i rûyem*, izâfet-i lâmiye ve mübtedâ. *Kâst*, kâf-ı 'Arabiyle fi'l-i mâzî, lâzımla müte'addî meyânında müşterekdir, bunda lâzımdır, eksildi demek. *Bî-nevâyî*, fakîrlik. *Mezellet*, masdar-ı mîmîdir, hakâret demek, izâfeti lâmiyye. *Hâst*, masdar ma'nâsına mâzîdir, dilenmek demek. *Hemânâ*, ke'ennehu demek. *Kazâ-yi ân*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *Tevakkuf*, masdar. *Revâ*, câ'iz. *Ne-dâred*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Û*, zamîr. *Ne-dânem*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl ve mütekellimdir. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Te*, hitâb. *Rehber*, kulağuz ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Tâ*, harf-i ğâye. *Be*, harf-i sıla. *Menzil-i ân kes*, izâfeti lâmiyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Âverd*, fi'l-i mâzi, getirdi. *Furû*, aşağılık ma'nâsını ifâde eder. *Hişte*, fi'l-i mâzî-i naklî. *Tund*, tâ'nın zammı ve nûn'un sükûnuyla keskin, ammâ bunda 'abûsu'l-vech olmakdan kinâyedir. *Nişeste*, mâzî-i naklî, oturmuş. *Bâz geşt*, rec' ma'nâsına fi'l-

i mürekkeb. *Likâ*, bunda yüzdür. *Û*, zamîr-i ğâ'ib. *Bahşîdem*, nefs-i mütekellim vahdedir.

[259] Kıt'a:

Me-ber hâcet be-nezdîk-i turş-rûy
Ki ez-hûy-i bedeş fersûde gerdî

Eger gûyî ğam-i dil bâ-kesî gûy,
Ki ez-rûyeş be-nakd âsûde gerdî

'Arz-ı hâcet etme ekşi yüzlü kimsenin huzûruna, zîrâ onun bed tabî'atından muzdarib olursun. Eğer söyler isen gönlünün ğamını bir kimseye söyle, ki onun yüzünden bi'l-fi'l râhat olasın.

Hikâyet:

Hâtem-i Tâyî-râ goftend: Ez-hod bozorg-ter himmet der-cihân dîde'i yâ şenîde'i? Goft: Rûzî çihil şutur kurbân kerde bûdem ve bâ-umerâ-i 'Arab be-kûşe-i sahrâ bîrûn reftîm. Har-kenî-râ dîdem ki puşte-i hâr ferâ-hem âverde. Goftem: Be-mihmânî-i Hâtem çerâ ne-revî ki halkî ber-simât-i û gird âmede'end? Goft:

Hâtem-i Tâ'î'ye dediler: Kendinden ziyâde 'âlî himmet cihânda gördün mü yâ işitdin mi? Dedi: Bir gün kırk deve kurbân eylemiş idim ve 'Arab beğleri ile sahrânın bir tarafına taşra gitmişidik. Bir çalıcıyı gördüm ki bir arka çalı toplamış. Dedim: Hâtem-i Tâyî'nin misâfirliğine niçin gitmezsin zîrâ bir tâkım halk onun sofrasına toplanmışlardır? Dedi:

Beyt:

Her ki nân ez-'amel-i hîş hored
Her kim ki etmeği kendi kesbinden yiye, ...

***

Me-ber, nehy-i hâzır iletme demek. *Hâcet*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-nezdîk*, ğayr-i sarîhi, izâfeti lâmiyye. *Turş-rûy*, ekşi sûratlı ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hûy-i bed*, izâfeti beyâniyye. *Şin*, turş-rûy'a râci'. *Fersûde*, fi'l-i mâzî-i naklî, lüğatda aşınmış demek ise de bunda ıztırâb ma'nâsınadır. *Gerdî*, gerdîden masdarından fi'l-i muzâri' muhâtab, olursun demek, sayrûret ma'nâsını ifâde eder. *Gûyî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Ğam-i dil*, izâfeti lâmiyye ve mef'ûlü. *Gûy*, emr-i hâzır. *Bâ-kesî*, mef'ûlü. *Âsûd*, fi'l-i mâzî-i naklî, dinlenmiş demek. *Hâtem-i Tâyî*, izâfeti beyâniyye, Tay

kabîlesinden Hâtem demekdir ki bir meşhûr sahînin nâmıdır ve Tâyî ism-i mensûbdur. *Bozorg-ter*, ism-i tafdîl. *Himmet*, hâ'nın feth ve kesriyle kasddır. *Dîde'i* ve *Şenîde'i*, mâzî-i naklînin muhâtabıdır. *Çihil*, kırk. *Umerâ-i 'Arab*, lâmiyye ve umerâ emîr'in cem'i, zîrâ fa'îl vezni olan isimler ekser bu vezin üzere cem' olurlar. *Hâr-ken*, diken yolucu ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Ye*, vahdet. *Ki*, beyâniyye veyâ râbıta. *Puşte-i hâr*, izâfeti beyâniyye ve puşte yığındır. *Ferâ-hem âverde*, toplamış demek. *Be*, harf-i sıla. *Mihmân*, mîm'in kesri ve hâ'nın sükûnuyla misâfir. *Ye*, harf-i masdariyye. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Halkî*, yâ harf-i vahdetdir. *Simât*, bunda sofradır. *Gird âmede'end*, toplanmışlardır demek. *Her ki*, takdîri *her kes ki*'dir ve mübtedâ. *Hored*, fi'l-i muzâri'. *Nân*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-'amel-i hîş*, ğayr-i sarîhi ve izâfeti izâfet-i lâmiyye ve cümlesi haber-i mübtedâdır.

[260] *Minnet-i Hâtem-i Tâyî ne-bered*

Hâtem-i Tâ'î'ye minnet etmez.

İnsâf dâdem ki men û-râ be-himmet u cevân-merdî ber-terâz-i hod dîdem.

Hak verdim ki ben onu himmet ve sahâvetde kendimden ziyâde gördüm.

Hikâyet:

Mûsâ 'aleyhisselâm dervîşî-râ dîd ki ez-berehnegî be-rîn ender nihâd şode bûd. Goft: Yâ Mûsâ! Du'âyî kon tâ Hudây Te'âlâ me-râ kifâfî dihed ki ez-bî-tâkatî be-cân âmedem. Mûsâ 'aleyhisselâtu vesselâm du'â kerd tâ Hakk Te'âlâ û-râ dest-gâhî dâd. Pes ez-çend rûzî ki ez-munâcât bâz âmed, dîdeş giriftâr ve halkî enbûh berû gird âmede. Goft: În-râ çi hâlest? Goftend: Hamr horde ve 'arbede kerde ve yekî-râ koşte, eknûn kısâs mî-konend.

Cenâb-ı Mûsâ bir fakîri gördü ki çıplaklıkdan kum içine gömülmüşidi. Dedi: Ey Mûsâ! Bir du'â eyle tâ kim Hakk Te'âlâ bana bir rızık vere ki tâkatsizlikden câna geldim. Hazret-i Mûsâ 'aleyhisselâm du'â eyledi tâ kim Hakk Te'âlâ ona kudret verdi. Bir kaç gün sonra ki münâcatdan 'avdet eyledi, onu gördü tutulmuş ve birçok halk ona toplanmış. Dedi: Bunun hâli nedir? Dediler: Şarâb içmiş ve ğavğa etmiş ve birini öldürmüş, şimdi kısâs eylerler.

Beyt:

Gorbe-i miskîn...

Miskîn kedinin...

***

Minnet-i Hâtem-i Tâyî, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Ne-bered*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, iletmez demek, bunda getirmez ma‘nâsınadır ve fâ‘ili *her ki*’ye râci‘dir ve *minnet* mef‘ûlüdür. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Û*, hâr-ken’e râci‘. *Be-himmet*, bâ harf-i musâhabet veyâ zarfiyyedir. *Ber-ter*, a‘lâ gibi ism-i tafdîldir. *Berehnegî*, bâ’nın fethi ve kesri ve râ’nın fethiyle berehne çıplak ma‘nâsına olduğu gibi ve kâf-ı ‘Acemî dahi hâ-ı resmîden bedeldir ve *yâ* masdariyyedir. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Rîn*, râ’nın kesri ve kâf-ı ‘Acem’le kum. *Ender*, bâ’nın mutazammın olduğu ma‘nâ-yı zarfiyyeti te’kîd eder. *Nihâd*, nûn’un kesriyle gizli demek. *Du‘âyî*, yâ’sı harf-i vahdetdir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Kifâfî*, yâ’sı harf-i vahdet veyâ tenkîdir. *Dest-gâhî*, dâl’ın fethi ve sîn ve tâ’nın sükûnuyla kudret ve miknetdir ve yâ’sı harf-i vahdet ifâde eder. *Dîd*, fâ‘ili Mûsâ’dır. *Şin*, zamîr dervîş-i berehne’ye râci‘. *Halkî*, yâ harf-i vahdet. *Enbûh*, hemze’nin fethi ve nûn’un sükûnu ve bâ’nın zammı ve hâ-ı asliyye ile çok ma‘nâsına. *Berû*, aslı *ber-û*’dur, *ber* harf-i isti‘lâ ve zamîr dervîş’e râci‘. *Gird âmede*, toplanmış demek. *Hamr*, bâde. *Horde*, horden masdarından fi‘l-i mâzî-i naklî. *‘Arbede*, ğavğadır. *Gorbe-i miskîn*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Gorbe*, kedi ve *miskîn* ‘âciz ve bî-çâre ma‘nâsına.

[261] *... eger per dâştî*

Tohm-i guncişk ez-cihân ber-dâştî

... eğer kanadı olsaydı, serçenin tohumunu cihândan kaldırırdı.

Beyt:

‘Âciz bâşed ki dest-i kudret yâbed

Ber-hîzed u dest-i ‘âciz-ân ber-tâbed

‘Âciz olur ki kudret elini bulur, kalkar ve ‘âcizlerin elini büker.

Mûsâ ‘aleyhisselâtu vesselâm be-hikmet-i cihân-âferîn ikrâr kerd ve ez-tecâsur-i hîş istiğfâr ve âyet-i “Velev basatallâhu’r-rızka li-‘ibâdihi lebeğav fi’l-ardi”[63] *ber-hând.*

Hazret-i Mûsâ ‘aleyhisselâm Cenâb-ı Allâh’ın hikmetini ikrâr eyledi ve kendi cesâretinden taleb-i mağfiret eyledi ve âyet-i celîleyi “Ve eğer vâsi‘ eylese Allâh Te‘âlâ rızkı kullarına yeryüzünde fesâd ederlerdi” okudu.

Şi‘r:

Mâzâ ehâdeke yâ mağrûru fi’l-hatari

Hattâ helekte feleyte’n-nemle lem yetiri

[63] eş-Şûrâ 42/27.

Ne şey seni idhâl eyledi ey mütekebbir muhâtaraya, hattâ helâk oldun ne olaydı karınca uçamaya idi.

Nazm:

***

Per, bâ-ı ‘Acem’in fethiyle kanad. *Dâştî*, hikâye-i mâzî, tutaydı demek. *Guncişk*, kâf-ı evvelîyi ba‘zı A‘câm ‘Arabî ve ba‘zısı Fârisî okudular, ammâ kâf-ı sânî ‘Arabîdir, serçe demek, pencişk dahi böyledir. *Ber-dâştî*, hikâye-i mâzî, kaldırdı demek ve cezâ-ı şartdır. *‘Âciz*, merd-i ‘âciz takdîrinde. *Yâbed*, fi‘l-i muzâri‘. *Dest-i kudret*, izâfeti beyâniyye ve mef‘ûlü. *Ber-hîzed*, kalkar ma‘nâsına fi‘l-i mâzî. *Ber*, harf-i te’kîd. *Tâbed*, fi‘l-i muzâri‘. *Dest-i ‘âciz-ân*, mef‘ûlü ve izâfeti lâmiyye. *Cihân-âferîn*, vasf-ı terkîbî, takdîri Hudây-i cihân-âferîn’dir. *Tecâsur*, tefâ‘ul bâbından cür’et ma‘nâsına masdardır, izâfeti lâmiyye. *Hîş*, kendi demek. *İstiğfâr*, kerd takdîrindedir. *Lev*, harf-i şart. *Basat*, fi‘l-i mâzî ve fi‘l-i şart. Allâh, fâ‘ili. *Er-Rızk*, râ’nın kesriyle mef‘ûlü. *Li-‘ibâdihi*, ğayr-i sarîhi. *Lebeğav*, fi‘l-i mâzî cem‘ ve cevâb-ı şartdır. *Fi’l-ardi*, zarf-ı mekânî. *Ber*, harf-i te’kîd. *Hând*, hânden masdarından fi‘l-i mâzî, okudu demek ve fâ‘ili Hazret-i Mûsâ’ya râci‘dir. *Mâzâ*, mecmû‘u ey şey’ ma‘nâsına isimdir ve mübtedâ. *Ehâd*, if‘âl bâbından mâzî, idhal ma‘nâsına. *Kef*, mef‘ûlü ve cümlesi haberdir. *Yâ*, nidâ. *Mağrûru*, münâdî. *Fi’l-hatari*, mef‘ûlü fîhi ve hatar hâ’nın ve tâ’nın fethalarıyla helâka karîb olmakdır. *Hattâ*, ta‘lîliyye. *Helekte*, fi‘l-i mâzî muhâtab. *Fe*, şart-ı mahfûza cevâb. *Leyte*, harfdır hurûf-i müşebbehe bi’l-fi‘lden. *El-Neml*, nûn’un fethiyle karınca ve ismi. *Lem yetiri*, haberi ve iki râ’dan li-ecli’z-zarûre takdîren birer yâ tevellüd eylemek için kesrin işbâ‘ıyla okunur muhâfaza-i vezn için, zîrâ bahr-i basîtin darb-ı evvelindendir.

[262] *Sifle çu câh âmed u sîm u zereş*
Sîlî hâhed be-hakîkat sereş

În mesel âher ne hakîmî zi-dest
Mûr hemân bih ki ne-bâşed pereş

Alçağa çünkü mansıb geldi ve gümüş ve ona altın, sille ister hakîkatde başına. Bu darb-ı meseli bir hakîm vurmadı mı, karınca ol ahsendir ki olmaya onun kanadı.

Hikmet:

Peder-râ ‘asel bisyârest velîken peser germî-dârest.

Pederin balı çokdur velâkin çocuk harâret tabî‘atlıdır.

Beyt:

Ân kes ki tuvân-geret ne-mî-gerdâned

Û maslahat-i tû ez-tû bih-ter dâned

O kimse ki seni zengîn etmez, o senin maslahatini senden daha iyi bilir.

Hikâyet:

A‘râbî-râ dîdem der-halka-i cevheriyân-i Basra hikâyet hemî-kerd ki vaktî der-biyâbân râh gum kerde bûdem ve ez-zâd-i ma‘nâ bâ-men çîzî ne-mânde bûd, dil ber-helâk nihâde bûdem ki nâ-gâh kîse’i yâftem pur ez-murvârîd, hergiz ân zevk u şâdî ferâmûş ne-konem...

Bir A‘râbîyi gördüm Basra kuyumcuları çarşısında nakl eylerdi ki bir vakit çölde yolu ğayb eylemişidim ve yiyecekden benim ile bir şey kalmamışidi, gönlümü helâka koymuş idim ki ansızın bir kîse buldum dolu inciden, asla ol zevk ve meserreti unutamam...

***

Sifle, sîn’in kesriyle alçak demek ve bir râ takdîriyle âmed’in mef‘ûlüdür. *Sîlî*, sîn’in ve lâm’ın kesreleri yâ-ı asliyye ile sille ma‘nâsına. *Be-hakîkat*, bâ edât-ı zarfiyye. *Sereş*, zamîr sifle’ye râci‘dir. *Peder*, baba. *Râ*, harf-i tahsîs. *‘Asel*, bal ve mübtedâ. *Bisyârest*, haberi. *Germî-dâr*, vasf-ı terkîbî, harâret-dâr ma‘nâsına, zîrâ germî yâ-ı masdariyye ile zâtî ve ‘ârızî olan harârete ıtlâk olunur. *-st*, edât-ı haber, ya‘nî *peser* mübtedâ *germî* haberi. *Tuvân-ger*, kuvvet ve kudret sâhibi demek. *Te*, zamîr-i hitâbdır. *Ne-mî-gerdâned*, gerdânîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ nefy-i hâldir, mâ-yesîru ma‘nâsına. *A‘râb*, çöllerde sâkin olan kavme ism-i cinsdir, cem‘i E‘ârîb gelir. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Halka*, murâd çarşıları, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Cevheriyân*, yâ edât-ı nisbet ve elif-nûn edât-ı cem‘, izâfeti lâmiyye. *Basra*, bir şehrin ismi. *Zâd-i ma‘nâ*, izâfeti beyâniyye, her ne olur ise olsun yiyecekden ‘ibâretdir. *Dil*, dilem takdîrindedir. *Nihâde bûdem*, hikâyetu’l-mâzî ‘ale’l-mâzî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Nâ-gâh*, ansızın demek. *Kîse’i*, yâ harf-i vahdetdir. *Yâftem*, fi‘l-i mâzî mütekellimdir. *Pur*, bâ-ı ‘Acem’in zammıyla inci ma‘nâsına. *Murvârîd*, mîm’in zammı ve râ’nın sükûnuyla inci demek. *Şâdî*, yâ edât-ı masdariyyedir, meserret ma‘nâsına.

[263] *... ki pindâştem ki gendum-i biryânest ve bâz ân telhî ve nâ-umîdî ma'lûm kerdem ki murvârîdest.*

... zîrâ zann eyledim ki kavrulmuş buğdaydır ve yine ol açlığı ve me'yûsiyyeti unutmam ki anladım ki incidir.

Kıt'a:

Der-biyâbân-i huşk u rîg-i revân
Teşne-râ der-dehân çi dur çi sadef

Merdum bî-tûşe k'ûftâd ez-pây
Der-kemer-bend-i û çi zer çi hazef

Kuru çölde ve kumsal-ı sahrâda, susuzun ağzında inci ne sedef ne? Ta'âmsız adam ki düşdü ayakdan, onun kemerinde altın ne saksı parçası ne?

Hikâyet:

Yekî ez-'Arab der-biyâbânî ez-ğâyet-i teşnegî mî-goft:

'Arab'dan biri bir çölde pek susuzlukdan söylerdi:

Şi'r:

Yâ leyte kable meniyyetî
Yevmen afûzu bi-minyetî

Nehren telâteme rukbetî
Fe'ezellu emle'u kirbetî

Ey Hudâ ne olaydı mütemeddin ol bir gün zafer bulaydım murâdım ile, murâdım bir nehirdir çarpaydı dizimi imdi dolduraydım kırbamı.

Hikâyet:

Hem-çunîn der-kâ'-i basît musâfirî...

Böyle vâsi' bir sahrâda bir misâfir...

***

Pindâştem, bâ-ı 'Acem'in kesriyle fi'l-i mâzî mütekellim vahde, zann eyledim demek. *Gendum*, kâf-ı 'Acem'in fethiyle buğday. *Biryân*, kavrulmuş. *Telhî*, yâ edât-ı masdarriyye. *Nâ-umîdî*, yâ edât-ı masdariyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Rîg*, râ'nın kesri ve kâf-ı 'Acem'le kumdur. *Revân*, reften'den sıfat-ı müşebbehe akan ma'nâsına. *Teşne*, susamış. *Râ*, harf-i tahsîs. *Merdum-i bî-tûşe*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve tûşe

azıkdır. *K'ûftâd*, ki uftâd takdîrindedir, imdi *ki* harf-i râbıt-ı sıfat. *Uftâd*, vâv'la ve vâv'sız lüğatdir, düşdü demek. *Ez-pây*, ona müte'allik. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Kemer-bend*, kuşağa derler. *Hazef*, hâ ve zâ-yı mu'ceme ile saksı. *Yâ*, nidâ, münâdî mahzûfdur, takdîri *yâ Allâh*'dır. *Leyte*, hurûf-i müşebbeheden ismi mahzûf, takdîri *leyte'l-hâlu kemâ etemennâ*'dır. *Kable*, zarfdır. *Meniye*, fe'île vezni üzere mevt ma'nâsına isim, yâ zamîr-i mütekellim. *Yevmen*, zarfdan bedeldir. *Afûzu*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Minye*, mîm'in zammı ve nûn'un sükûnuyla murâd. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *Nehren*, minye'den bedeldir. *Telâteme*, tefâ'ul bâbından fi'l-i mâzî, çarpaydı demek. *Rukbe*, râ'nın zammı ve kâf'ın sükûnuyla diz. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *Fe'ezellu*, inne mukadder, lehu mensûbdur, esîru ma'nâsına. *Emle'u*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde, dolduraydım demek. *Kirbe*, kâf'ın kesriyle tulumdur. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *Kâ'*, sahrâ ve biyâbân ve çöl ma'nâlarına. *Basît*, mebsût ya'nî geniş. *Musâfir*, yâ harf-i vahdet.

[264] *... gum şode bûd ve kuvvet u kûteş ne-mânde ve diremî çend der-miyân dâşte. Bisyâr be-gerdîde râh be-cây ne-borde ve be-sahtî helâk şod. Tâ'ife'i be-resîdend ve direm-hâ pîş-i rûyeş nihâde dîdend ve ber-hâk nivişte:*

... ğâ'ib olmuşidi ve kuvveti ve yiyeceği kalmamışidive bir kaç dirhem belinde tutmuşidi. Çok dolaşıp yolu bir mahalle iletememişidi ve meşakkatle helâk olmuşidi. Bir tâ'ife erişdiler ve akçelerini yüzünün önüne koymuş gördüler ve toprağa yazmış gördüler:

Kıt'a:

Ger heme zer-i Ca'ferî dâred
Merd-i bî-tûşe ber-negîred gâm

Der-biyâbân fakîr-i sûhte-râ
Şalğam-i pohte bih ki nukre-i hâm

Eğer hep Ca'ferî altını tutar ise, azıksız adam atamaz adımı. Çöllerde yanmış fakîre, pişmiş şalğam iyidir senelenmemiş gümüşden.

Hikâyet:

Hergiz ez-devr-i zemân ne-nâlîde bûdem ve rûy ez-gerdiş-i âsmân der-hem ne-keşîde, meger vaktî ki pâyem berehne bûd ve istitâ'at-i pây-pûşî ne-dâştem. Be-câmi'-i Kûfe der-âmedem dil-teng.

Aslâ devr-i zamânda feryâd etmemişidim ve yüzümü feleğin dönmesinden buruşdurmamışidim, illâ bir vakit ki ayağım çıplak kalmışidi ve bir ayakkabı almağa kudret tutmazdım. Kûfe Câmi‘i’ne geldim muzdarib olarak.

***

Gum, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla zâyi‘ ma‘nâsına. *Kût*, azık. *Şin*, musâfir’e râci‘. *Ne-mânde*, bûd takdîrinde fıkra-i evvelîde mezkûr olduğundan sânîde hazf edilmişdir. *Ne-borde*, fi‘l-i mâzî’i nakle menfî. *Râh*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-cây*î, ğayr-i sarîhi. *Be*, harf-i musâhabet. *Sahtî*, yâ-ı masdariyye ile şiddetdir. *Direm*, akçe. *Hâ*, edât-ı cem‘ ve nihâde’nin mef‘ûlü. *Pîş*, zarfı ve mecmû‘ı, *Dîdend* kelimesinin mef‘ûlü. *Ber-hâk*, nivişte'nin mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Zer*, râdde şode li-ecli’z-zarûredir, izâfeti beyâniyye. *Ca‘ferî*, terkîb-i nisbî. *Merd-i bî-tûşe*, izâfeti beyâniyye. *Gâm*, kâf-ı ‘Acem’le adım ma‘nâsına ve câ’izdir ki kâf-ı ‘Arabiyle ve *zer* karînesiyle murâd murâd ma‘nâsına ola. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Biyâbân*, çöldür. *Fakîr-i sûhte* ve *Şalğam-i pohte*, izâfeti beyâniyyelerdir. *Nukre-i hâm*, senelenmemiş gümüşdür. *Hergiz*, lafz-ı Fârisîdir, aslâ demek. *Devr-i zemân*, izâfeti mecâzen lâmiyyedir, zamân tağayyur etmez ahvâl-i nâs tağayyur eylediği için. *Ne-nâlîde bûdem*, fi‘l-i mâzî-i naklî menfî, inlememiş idim demek, ‘adem-i huzûrdan kinâyedir. *Gerdiş*, dönüş ma‘nâsına ism-i masdardır. *Meger*, illâ gibi edât-ı istisnâdır. *Vaktî*, yâ’sı vahdetdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *İstitâ‘at*, kudret. *Pây-pûş*, vasf-ı terkîbî, pâpucdur. *Ye*, vahdet. *Der-âmedem*, girdim demek. *Dil-teng*, vasf-ı terkîbîdir, kasvet-i kalbden kinâyedir.

[265] *Yekî-râ dîdem ki pây ne-dâşt. Sipâs u şukr-i ni‘met-i Hakk be-câ*y *âverdem ve bî-kefşî sabr kerdem.*

Birini gördüm ki ayağı yok idi. Ni‘met-i ilâhiyyenin hamd ve şükrünü îfâ eyledim ve pabuçsuzluğa sabr eyledim.

Kıt‘a:

Murğ-i biryân be-çeşm-i merdum-i sîr
Kem-ter ez-berg-i terre ber-hânest

V’ân ki-râ dest-gâh u kudret nîst
Şalğam-i pohte murğ-i biryânest

Kebâb olmuş kuş tok adamın gözünde, daha dûndur tere yaprağından sofra üzerindedir. Ve ol kimsenin servet ve sâmânı yokdur, pişmiş şalğam kebâb olmuş kuşdur.

Hikâyet:

Yekî ez-mulûk bâ-tenî çend ez-hâss-ân der-şikâr-gâhî be-zimistân[64] *ez-'imâret dûr uftâd. Şeb der-âmed hâne-i dih-kânî dîdend. Melik goft: Şeb ân câ revîm tâ zahmet-i sermâ ne-bâşed. Yekî ez-vuzerâ goft: Lâyık-i kadr-i pâdişâh-ân ne-bâşed ilticâ be-hâne-i dih-kân-i rekîk borden, în câ hayme zenîm ve âteş efrûzîm. Dih-kân-râ...*

Pâdişâhlardan biri bir kaç kimesne ile mukarreblerden şehirden uzak düşdü. Gece dâhil oldu bir köylünün evini gördüler. Pâdişâh dedi: Gece oraya gidelim tâ soğuğun zahmeti olmaya. Vezîrlerden biri dedi: Pâdişâhların kadrine lâyık olmaz sığınmağı za'îf bir köylünün hânesine iletmek, buraya çadır kuralım ve âteş yakalım. Köylünün...

***

Şukr, izâfeti masdarın mef'ûlüne. *Ni'met-i Hakk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, edât-ı selb. *Kefş*, kâf-ı 'Arab'ın fethi ve fâ'nın sükûnuyla paşmakdır. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Murğ*, kuş, biryân'a izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Bâ*, harf-i sıla. *Çeşm-i merdum-i sîr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve beyâniyye, tok adamın gözüne demek. *Berg-i terre*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hân*, sofradır. *V'ân ki-râ*, aslı *ân kes-râ ki* olup hazf u îsâl tarîkiyle *ân ki-râ* olmuşdur. *Dest-gâh u kudret*, 'atf-ı tefsîri şeklîdir. *Şalğam-i pohte*, izâfeti beyâniyye ve mübtedâ. *Murğ-i biryânest*, izâfeti beyâniyye ve haberdir. *Ez-hâss-ân*, tenî çend'i beyândır. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Zimistân*, zâ'nın ve mîm'in kesreleriyle kış demek. *Hâne-i dih-kân*, izâfeti lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Dîdend*, mâzî cem', gördüler demek. *Ân câ*, hâne-i dih-kân'a işâretdir. *Revîm*, reften'den fi'l-i muzâri' mütekellim-i ma'a'l-ğayrî, gidelim demek. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Zahmet-i sermâ*, izâfeti lâmiyye, soğuğun zahmeti demek. *Ne-bâşed*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel. *Yekî*, goft'un fâ'ili. *Ez-vuzerâ*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *İlticâ*, ifti'âl bâbından masdardır, sığınmak demek ve ne-bâşed'in ismi. *Lâyık-i kadr-i pâdişâh-ân*, haberi ve cümlesi makûl-i kavldir. *Rekîk*, za'îf. *Zenîm* ve *Efrûzîm*, fi'l-i muzâri' mütekellim-i ma'a'l-ğayrlardır.

[64] Tercüme metinde geçmeyen "*der-şikâr-gâhî be-zimistân*" ifadesi Zübde-i Gülistân ile karşılaştırılarak buraya konmuştur. Şerh metni içerisinde sadece "*be-zimistân*" ibaresi geçmektedir.

[266] *... haber şod, mâ-hadarî ez-ta'âm tertîb kerd ve pîş-i sultân bord ve zemîn-i hidmet be-bûsîd u goft: Kadr-i bulend-i sultân bedîn kadr nâzil ne-şodî velîken ne-hâstend ki kadr-i dih-kân bulend şeved. Melik-râ sohen goften-i û matbû' âmed, şebângâh be-menzil-i û nakl kerdend. Bâmdâdân û-râ ni'met u hil'at bahşîd. Şenîdem ki der-rikâb-i melik kademî çend mî-reft u mî-goft:*

... haberi oldu, mevcûddan bir yemek tertîb eyledi ve pâdişâhın huzûruna getirdi ve makâm-ı hidmeti öpdü ve dedi: Sultânın kadr-i 'âlîsi bu mikdârla tenezzül olmazdı velâkin istemediler ki köylünün kadri 'âlî ola. Pâdişâha onun söz söylemesi makbûl geldi, gece vakti onun hanesine nakl eylediler. Ertesi sabâh ona ni'met ve libâs-ı fâhire ihsân eyledi. İşitdim ki melikin üzengisi yanında bir kaç ayak giderdi ve der idiler:

(Zâhir olan bu beytin me'âlini der idi ve muhtemel ki makûl 'aynı bu beyt ola.)

Kıt'a:

Zi-kadr-i şevket-i sultân ne-geşt çîzî gom
Zi-iltifât be-mihmân-serây-i dih-kânî

Kulâh-i kûşe-i dih-kân be-âfitâb resîd
Ki sâye ber-sereş efgend...

Sultânın şevket-i kadrinden olmadı bir şey eksik, iltifâtdan köylünün hânesine misâfirlikden. Köylünün külâhının köşesi güneşe erişdi, zîrâ gölgeyi onun başına bırakdı...

***

Mâ-hadarî, bir mâ-hazar demek, zîrâ *mâ* ism-i mevsûl. *Hadara*, fi'l-i mâzî müfred ğâ'ib, sılasıdır ya'nî *ellezi hadara* ma'nâsınadır. *Ez-ta'âm*, mâ-hadar'ı beyândır. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *Tertîb*, mef'ûlü. *Zemîn-i hidmet*, izâfeti lâmiyye. *Kadr*, kâf'ın fethi ve dâl'ın sükûnuyla mikdâr ma'nâsına, izâfeti beyâniyye. *Bulend*, 'âlî, sultân'a izâfeti lâmiye. *Bedîn*, aslı be-în'dir. *Kadr*, yine mikdâr demek. *Nâzil ne-şodî*, alçak olmazdı ve mertebesinden düşmezdi demekdir. *Âmed*, fi'l-i mâzî. *Sohen goften-i û*, fâ'ili. *Melik-râ*, mef'ûl-i evveli. *Matbû'*, sânîsi. *Kerdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Nakl*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-menzil-i û*, ğayr-i sarîhi. *Şebângâh*, zarfı ve gece vakti demek. *Bahşîd*, fi'l-i mâzî, fâ'ili melik'e râci'. *Hil'at*, mef'ûlü. *Bâmdâdân*, zarfıdır. *Rikâb*, üzengi. *Mî-reft* ve *Mî-goft*, hikâye-i mâzîlerdir. *Şevket-i sultân*, izâfeti lâmiyye ve

‘Acem *şevket*’i heybet ve ‘azamet ma‘nâsında isti‘mâl eder. *Ne-geşt*, kâf-ı ‘Acem’le fi‘l-i mâzî menfî. *Gom*, kâf-ı ‘Arab’ın fethiyle eksik. *Zi*, ne-geşt lafzına müte‘allik. *İltifât*, bakmakdır. *Be*, harf-i sıla. *Mihmân-serây*, terkîb-i mezcî, misâfir-hâne, aslı serây-i mihmân’dır. *Resîd*, fi’l-i mâzî, fâ‘ili kulâh-i kûşe’ye râci‘. *Be-âfitâb*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Sâye*, gölge. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Sereş*, dih-kân’a râci‘. *Efgend*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili sultândır.

[267] *... çun tû sultânî*

... senin gibi bir pâdişâh.

Hikâyet:

Gedâyî hûl-râ hikâyet konend ki ni‘met-i vâfir dâşt. Yekî ez-mulûk goft: Mî-numâyed ki mâl-i bî-girân dârî ve mâ-râ muhimmî hest, eger berhî ez-ân dest-gîrî konî be-hukm-i ‘âriyyet çun irtifâ‘-i vilâyet be-resed vefâ kerde şeved. Goft: Lâyık-i kadr-i bulend-i hudâvend-i cihân ne-bâşed dest-i himmet be-mâl-i çun men gedâyî âlûde kerden ki cev cev ferâ-hem âverde’em. Goft: Ğam nîst ki be-Tatar mî-dihem. Kavluhu Te‘âlâ: El-Habîsâtu lil-habîsîne.[65]

Bir ’arsız sâ’ili nakl ederler ki çok mâlı var idi. Pâdişâhlardan biri dedi: Görünüyor ki hesâbsız mâlın vardır ve bizim bir mühim işimiz vardır, eğer bir mikdâr ondan mu‘âvenet eder isen ‘âriyyet sûretiyle çünkü vilâyetin mahsûlü erişir ise îfâ olunur. Dedi: Şâh-ı cihânın kadrine lâyık olmaz himmet elini benim gibi bir sâ’ilin mâlına bulaşdırmak, zîrâ habbe habbe toplamışım. Dedi: Keder yokdur zîrâ Tatara vereceğim. Murdârlar murdârlar içindir.

Şi‘r:

Kâlû ‘acînu’l-kilsi leyse bi-tâhirin

Kulnâ nesuddu bihi...

Dediler alçı çamuru tâhir değildir, cevâbında murdârlığının zararı yokdur demek onunla örteriz...

***

Gedâyî hûl, tese’’ül eylediği kimseden almayınca gitmeyen sâ’ile ıtlâk olunur ve yâ-ı sânî vahdetdir ve konend’in mef‘ûl-i evveli. *Hikâyet*, sânîsi. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Dâşt*, fi‘l-i mâzî. *Ni‘met-i vâfir*, mef‘ûlü. *Mî-numâyed*, mebnî lil-mef‘ûl ma‘nâsına, görünür demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mâl-i bî-girân*, mâl-ı bî-

[65] en-Nûr 24/26.

hâd demek. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Berhî*, yâ-ı vahdetle bir mikdâr demek. *Dest-gîr*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i masdariyye. *‘Âriyyet*, karzdır. *Çun*, harf-i ta‘lîl. *İrtifâ‘-i vilâyet*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Kerde şeved*, fi‘l-i muzâri‘ mechûl. *Goft*, fâ‘ili gedâdır. *Lâyık*, ism-i fâ‘il, izâfeti mef‘ûlüne. *Kadr*, izâfeti beyâniyye. *Bulend-i hudâvend-i cihân*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Dest-i himmet*, izâfeti beyâniyye. *Be*, harf-i musâhabet. *Mâl-i çun men*, izâfeti lâmiyye. *Gedâyî*, yâ harf-i vahdet. *Âlûde kerden*, masdar-ı mürekkebdir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Goft*, fâ‘ili pâdişâh’a râci‘. *Be*, harf-i sıla. *Tatar*, Hülâgû Tatarı murâddır. *Habîsât*, habîs’in cem‘i, murdârlar demek. *‘Acîn*, fe‘îl vezninde olarak mef‘ûl ma‘nâsınadır, ya‘nî hamîr’dir. *Kils*, kâf’ın kesri ve lâm’ın sükûnuyla alçı. *Leyse*, ismi ‘acîn’e râci‘. *Be*, zâ’id. *Tâhir*, haberi. *Kulnâ*, kâlû’nun cevâbı. *Nesuddu*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim-i ma‘a’l-ğayrî, bunda bağlarız ve savarız demekdir. *Bihi*, ona müte‘allik ve zamîr *kils*’e râci‘dir, câr-ı ma‘a’l-mecrûr *nesuddu*’nun mef‘ûlün bih ğayr-i sarîhidir.

[268] *... şukûke’l-mebrezi*

... helâ yarıklarını.

Beyt:

Ger âb-i çâh-i Nâsrânî ne pâkest

Cuhûd-i morde mî-şûyem çi bâkest

Eğer Nasrânî kuyusunun suyu pâk değil ise ölmüş Yahûdî’yi yıkarım ne havf vardır.

Şenîdem ki ser ez-fermân-i melik bâz zed ve huccet âverden girift ve şûh-çeşmî kerden. Melik fermûd tâ mazmûn-i hitâb ezû be-zecr u tevbîh mustahlas kerdend.

İşitdim ki başını emr-i pâdişâhîden çevirdi ve delîl getirmeğe bidâ’ eyledi ve yüzsüzlük etmeğe başladı. Pâdişâh buyurdu tâ kim emrinin mazmûnunu ondan tahdîd ve şiddetle halâs eylediler.

Mesnevî:

Be-letâfet çu ber-neyâyed kâr

Ser be-bî-hurmetî keşed nâçâr

Her ki ber-hîşten ne-bahşâyed

Ger ne-bahşed bedû kesî şâyed

Letâfetle çünkü hâsıl olmaz iş, ğâyeti hürmetsizliğe çekilir zarûrî. Her kim ki kendine terahhum etmez ise, eğer terahhum etmez ise ona bir kimse lâyıkdır.

Hikâyet:

Bâzergânî-râ dîdem ki sad u pencâh şutur-bâr dâşt...

Bir bâzirgânı gördüm ki yüz elli deve yükü mâlı var idi...

***

Şukûke'l-mebrezi, izâfeti lâmiyye ve *şukûk* şuk'un cem'idir, yarık demek, ammâ fi'l-asl masdardır ve *mebrez* râ-ı mühmelenin zâ-yı mu'ceme üzerine takdîmiyle bereze yebruzu burûzen mâddesinden ism-i mekândır, murâd âbdest-hânedir. *Âb*, izâfeti lâmiyye. *Çâh*, kuyu, izâfeti lâmiyye. *Nasrân*, Şâm'da bir köyün ismidir. *Ye*, edât-ı nisbet. *Ne pâkest*, nâ-pâkest takdîrindedir. *Cuhûd-i morde*, yâ-ı batniyle izâfeti beyâniyye. *Mî-şûyem*, şosten masdarından fi'l-i muzâri'-i hâl mütekellimdir. *Fermân-i melik*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Bâz zed*, ser-keşlikden kinâyedir. *Şûh-çeşm*, bunda yüzsüzlük ve alın pekliğinden 'ibâretdir. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Zecr u tavbîh*, bunda 'atf-ı tefsîri şeklîdir, serzeniş ma'nâsına. *Mustahlas*, lâm'ın fethiyle istif'âl bâbından ism-i mef'ûldür. *Ber-neyâyed*, 'adem-i husûlden 'ibâretdir. *Ser*, bunda had ve ğâyetdir ve takdîri *sereş*'dir ki *kâr*'a 'â'iddir. *Be*, harf-i sıla. *Bî*, edât-ı selb. *Hurmetî*, yâ harf-i masdar. *Keşed*, fi'l-i muzâri' ve mechûl ma'nâsına, çekilir demek, murâd inkılâbdır. *Nâ-çâr*, bi'z-zarûre ma'nâsına ve *keşed*'in fâ'ili, *kâr*'a 'â'iddir. *Ser*, mef'ûlü. *Her ki*, her kes ki takdîrindedir. *Ber*, harf-i te'kîd. *Hîşten*, kendi ma'nâsına. *Ne-bahşâyed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, terahhum eylemez demek. *Ger*, harf-i şart. *Ne-bahşed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, esirgemez ise demek. *Şâyed*, fi'l-i muzâri', lâyıkdır demek. *Şutur-bâr*, deve yükü.

[269] *... ve çihil bende u hidmet-kâr. Şebî der-cezîre-i Kîş me-râ be-hucre-i hîş bord ve heme şeb neyârâmîd, ez-sohen-hâ-yi perîşân goften ki fulân enbâzem be-Turkistânest ve fulân bezâ'at be-Hindistân ve în kâğez kabâle-i fulân zemînest ve fulân çîzî-râ fulân damîn. Gâh goftî ki hâtır-i İskenderiye dârem ki hevâ'i hoşest ve gâh goftî ne ki deryâ-yi mağrib muşevveşest. Bâz goft: Sa'diyâ! Seferî dîger der-pîşest ki eger ân kerde şeved, bakiyye-i 'omr-i hîş be-kûşe'i be-nişînem ve terk-i ticâret konem. Goftem: Ân kodâm seferest? Goft: Gûgird-i Pârsî be-Çîn hâhem bered...*

... ve kırk köle ve hidmet-kârı var idi. Bir gece cezîre-i Kiş'de beni kendi odasına getirdi ve bütün gece râhat etmedi, saçma sözleri söylemekden ki filân ortağım

Türkistân'dadır ve filân ser-mâyem Hindistân'dadır ve bu kâğıd filân yerin senedidir ve filân nesneye filân kimse kefîldir. Ba'zen söylerdi ki İskenderiye'ye gitmek fikrini tutarım zîrâ havâsı güzeldir ve ba'zen söylerdi gitmem zîrâ mağrib deryâsı mahûfdur. Yine dedi: Ey Sa'dî! Diğer bir sefer öndedir ki eğer o seferi edersem bakiyye-i hayâtımda bir köşede oturacağım ve ticâreti terk edeceğim. Dedim: O kangı seferdir? Dedi: Pârs kükürdünü Çîn'e götüreceğim...

***

Cezîre-i Kîş, ser-hadd-i Hind'de bir cezîrenin ismidir. *Neyârâmîd*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, dinlenmedi demek, zîrâ *ârâmîden* dinlenmekdir. *Enbâz*, hemze'nin fethiyle şerîk ve ortak ma'nâsına. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Be-Turkistân*, bâ zarfiyye. *-st*, edât-ı haber. *Bezâ'at*, ser-mâye. *Be-Hindistân*, -st takdîrindedir, fıkra-i evvelîde mezkûr olduğundan sânîde hazf edilmişdir. *În*, ism-i işâret. *Kâğez*, müşârün-ileyhi. *Kabâle-i*, kâf'ın fethiyle kadı mektûbu ve hemze izâfiyyedir ve izâfeti lâmiyye. *Fulân*, elfâz-ı kinâye. *Zemîn*, yer. *Damîn*, kefîl. *Gâh*, ba'zen demek. *Goftî*, hikâye-i mâzî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dârem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hevâ'i*, mübtedâ. *Hîşest*, haberi. *Ne*, gitmem demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Deryâ-yi mağrîb*, mübtedâ. *Muşevveşest*, haberi. *Seferî dîger*, yâ-ı vahdetledir ve mesâfât-ı ba'îdede vâki' olacak esfâr-ı müte'addidede bir sefer 'add olunmuşdur. *Ân*, sefer-i dîger'e işâretdir. *Kerde şeved*, fi'l-i muzâri' mechûl. *Be-kûşe'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Be-nişînem*, fi'l-i muzâri'-i müstakbel mütekellim vahde. *Terk-i ticâret*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Konem*, fi'l-i muzâri'. *Goftem*, fi'l-i mâzî mütekellimdir. *Kodâm*, edât-ı istifhâm. *Gûgird-i Pârsî*, izâfeti beyâniyye ve gûgîrd iki kâf-ı 'Acemiyle Türkçe iki kâf-ı 'Arabiyle kükürd dedikleridir.

[270] *... şenîdem ki ân câ kıymet-i 'azîm dâred ve ez-ân câ kâse-i Çînî be-Rûm ârem ve dîbâ-yi Rûmî be-Hind ve pûlâd-i Hindî be-Haleb ve âb-gîne-i Halebî be-Yemen ve berd-i Yemânî be-Pârs ve ez-ân pes terk-i ticâret konem ve be-dukkânî nişînem. Çendân ezîn mâl-i hulyâ furû-hând ki bîş ez-ân takât-i gofteneş ne-mând. Goft: Ey Sa'dî! Tû nîz sohenî be-gûy ez-ân-hâ ki dîde'i u şenîde'i. Goftem:*

... işitdim ki orada çok kıymet vardır ve oradan Çîn kâsesini taraf-i Rûm'a götüreceğim ve Rûm kumâşını Hind'e ve Hind çeliğini Haleb'e ve Haleb şîşesini Yemen'e ve Yemen kumâşını Pârs'a götüreceğim ve ondan sonra ticâreti terk edeceğim ve bir dükkânda oturacağım. Ol kadar bunun gibi fikr-i fâsidden söyledi ki

ondan ziyâde kelâm söylemeğe kudreti kalmadı. Dedi: Ey Sa‘dî! Sen dahi bir söz söyle onlardan ki gördün ve işitdin. Dedim:

Rubâ‘î:

Ân şenîdestî ki der-sahrâ-yi Ğûr

Bâr-i salârî beyuftâd ez-sutûr

Goft çeşm-i teng-i dunyâ-dâr-râ

Yâ kanâ‘at pur koned yâ hâk-i gûr

Onu işitmiş misindir ki Ğûr sahrâsında, bir kârvân başı düşdü hayvânından. Dedi zengînin aç gözünü yâ kanâ‘at doldurur yâ kabir toprağı.

Hikâyet:

Mâl-dârî-râ şenîdem ki be-buhl çunân ma‘rûf bûd Hâtem-i Tâyî be-sehâ.

Bir zengîni işitdim ki bahîllik ile öyle meşhûr idi ki Hâtem-i Tâyî’nin sahâvetle meşhûr olduğu gibi.

***

Kâse-i Çînî, izâfeti beyâniyye. *Be-Rûm*, be-taraf-i Rûm demek. *Ârem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Dîbâ-yi Rûmî*, izâfeti beyâniyye ve dîbâ kumâşdır. *Pulâd-i Hindî* ve *Âb-gîne-i Halebî* ve *Berd-i Yemânî*, izâfeti beyâniyyelerdir ve berd-i Yemânî bir nev‘ alacadır. *Ezîn*, bunun gibi demek, zîrâ teşbîh ifâde eder. *Mâl-i hulyâ*, fikr-i fâsid demek, emrâz-ı dimâğiyyedendir. *Furû*, edât-ı te’kîd. *Hând*, fi‘l-i mâzî, bunda söyledi demek. *Bîş*, ziyâde. *Tâkat-i goften*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Ân*, beyt-i sânîye işâretdir. *Şenîdestî*, aslı şenîde estî’dir, mâzî-i naklîden hâ-ı resmiyye hazf edilince est’in hemzesi sâkit olmuşdur. *Ye*, zamîr-i hitâb. *Sahrâ-yi Ğûr*, izâfeti beyâniyye ve Tihâme ile Yemen arasında bir sahrâdır. *Bâr*, bâ-ı ‘Arabî ve sükûn-ı râ ile. *Salâr*, re’îs, murâd tüccâr arasında kârbaşı denilen tüccârdır. *Ye*, harf-i vahdet. *Beyuftâd*, fi‘l-i mâzî, düşdü demek. *Ez*, ona müte‘allik. *Sutûr*, sîn’in zammıyla binek hayvânıdır. *Goft*, fâ‘ili bâr-i salâr’dır. *Çeşm-i teng*, izâfeti beyâniyye, aç göz demek, izâfeti lâmiyye. *Dunyâ-dâr*, vasf-ı terkîbî, fâ‘ili ehl-i dunyâ demek. *Yâ*, ba‘zen ibtidâ’-ı kelâmda ve gâhî makâm-ı ‘atıfda vâki‘dir. *Hâk-i gûr*, mezârdır. *Be*, harf-i musâhabet. *Buhl*, bahîllik. *Hâtem-i Tâyî*, beyâniyye. *Be*, harf-i musâhabet. *Sehâ*, cömerdlik.

[271] *Zâhir-i hâleş be-ni‘met-i dunyâ ârâste ve hisset-i nefs-i cibillî der-nihâdeş hem-çunân mutemekkin ki nânî be-cânî ez-dest ne-dâdî ve gorbe-i Ebû*

Hureyre-râ be-lokme'i ne-nevâhtî ve seg-i ashâb-i kehf-râ ustuhânî neyendâhtî. Fi'l-cumle hâne-i û-râ kesî ne-dîdî der-guşâde ve sufre-i û-râ ser-guşâde.

Onun zâhir-i hâli dünyâ ni'metiyle müzeyyen idi ve hulkî olan hisset-i nefsî onun tab'ında ancılayın yerleşmiş idi ki bir pâre etmek bir câna elinden vermezdi, Hazret-i Ebû Hureyre'nin kedisini bir lokma ile ohşamazdı ve mağara ashâbının köpeğine bir kemik atmazdı. Hâsıl-ı kelâm onun hânesinin bir kimse görmezdi kapısı açık ve onun sofrasının üstü açık. Kemâl-i buhl ve ğâyet-i hisset u denâ'etden kinâyedir.

Beyt:

Dervîş be-cuz bûy-i ta'âmeş ne-şenîdî

Murğ ez-pes-i nân-horden-i û rîze ne-çîdî

Fakîr onun ta'âmının kokusundan ğayrıyı duymazdı, kuş o ekmeği yedikden sonra dökündüsünü devşirmezdi.

Şenîdem ki be-deryâ-yi mağrib râh-i Mısr ber-girifte bûd ve hiyâl-i fir'avnî der-ser. Kavluhu Te'âlâ: Hattâ izâ edrekehu...

İşitdim ki mağrib deryâsında Mısır yolunu tutmuşidi ve fir'avnî tekebbür başında idi. Hattâ ona erişdikde...

***

Zahir-i hâleş, izâfeti lâmiyye. *Ârâste*, ma'mûr ve müzeyyen demek. *Cibillî*, hulkî demek ve *yâ* nisbetdir. *Nihâd*, tab'. *Mutemekkin*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'il, sâbit demek. *Nân*, ekmek. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, mukâbele. *Cânî*, harf-i vahdet. *Ne-dâdî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Gorbe*, kâf-ı 'Acem'in zammı ve râ'nın sükûnuyla kedi ve Ebû Hureyre'ye izâfeti ta'zîmendir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ne-nevâhtî*, nevâhten masdarından hikâye-i mâzî-i menfîdir, ohşamazdı demek. *Neyendâhtî*, dahi endâhten masdarından böyledir, atmazdı ma'nâsına. *Hâne-i û*, izâfeti lâmiyye. *Râ*, harf-i tahsîs. *Kes*, kimse. *Ye*, harf-i vahdet. *Ne-dîdî*, hikâye-i mâzî-i menfî, görmezdi demek. *Der-guşâde*, kapısı açık demek. *Sufre-i û*, izâfeti lâmiyye. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ser-guşâde*, ser bunda üst ma'nâsınadır ki üstü açık demek. *Be*, zâ'id. *Cuz*, ğayr ma'nâsına. *Bûy-i ta'âm*, izâfeti lâmiyye. *Şin*, bahîl'e râci'. *Ne-şenîdî*, hikâye-i mâzî-i menfî, bunda mecâzen duymazdı demek. *Murğ*, kuş, murâd tavukdur. *Pes*, bâ-ı 'Acem'le sonra. *Rîze*, dökündü, bunda etmek hurdesi murâddır. *Ne-çîdî*, hikâye-i mâzî-i menfî, devşirmezdi demek. *Râh-i Mısr*, izâfeti lâmiyye ve *ber-girfite*'nin mukaddem mef'ûlü.

Hiyâl-i fir'avnî, izâfeti beyâniyye. *Der-ser*, girifte bûd takdîrindedir. *İzâ*, şartiyye. *Edreke*, if'âl bâbından fi'l-i mâzîdir ve zamîr mef'ûlü olup *fir'avn*'a râci'dir.

[272] *... el-ğaraku*[66] *nâ-gâh bâdî muhâlif gird-i keştî ber-âmed, çunân ki gofte'end:*

... ğark, ansızın bir muhâlif rüzgâr geminin etrâfını ihâta eyledi, ancılayın ki demişlerdir:

Beyt:

Bâ-tab'-i melûlet çi koned dil ki ne-sâzed

Şarta heme vaktî ne-buved lâyık-i keştî

Senin mahzûn tabî'atın ile ne ayler gönül ki ittifâk etmeye, poyraz cümle vakit olamaz gemiye lâyık.

Dest-i du'â ber-âverd ve feryâd-i bî-fâ'ide kerden girift. Kavluhu Te'âlâ: Fe-izâ rekibû fi'l-fulki de'avullâhe muhlisîne lehu'd-dîn.[67]

Du'â elini kaldırdı ve fâ'idesiz fiğân etmeğe başladı. Müşrikler gemiye bindiklerinde Allâh'a du'â ederler Hudâ için dîni hâlis eyledikleri hâlde.

Beyt:

Dest-i tazarru' çi sûd bende-i muhtâc-râ

Vakt-i du'â ber-Hudâ vakt-i kerem der-bağal

Tazarru' eli ne fâ'ide muhtâc bendeye, du'â vaktinde Hudây'a kerem vaktinde koltuğunda.

Kıt'a:

Ez-zer u sîm râhatî be-resân

Hîşten hem temettu'î ber-gîr

Dân ki în hâne ez-tû hâhed mând

Hıştî...

Altın ve gümüşden bir râhat erişdir, kendin dahi bir fâ'ide tahsîl eyle. Bil ki bu hâne senden kalacakdır, bir kerpicini...

***

[66] el-Yûnus 10/90.
[67] el-Ankebût 29/65.

El-Ğaraku, fâ‘ili. *Bâ*, harf-i sıla veyâ musâhabet. *Tab‘-i melûl*, izâfeti beyâniyye. *Te*, zamîr-i hitâb. *Çi koned*, bunda yine kâdirdir demek. *Dil*, fâ‘ili. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ne-sâzed*, fi‘l-i muzâri‘ neyf-i istkbâl, fâ‘ili dildir, muvâfakat eylemeye demekdir. *Şarta*, şîn’in fethiyle poyraz ıtlâk olunan rüzgârın ismidir. *Heme*, cem‘ ma‘nâsına. *Vaktî*, yâ harf-i tenkîrdir. *Lâyık-i keştî*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Dest-i du‘â*, mecâzen lâmiyyedir. *Feryâd-i bî-fâ’ide*, izâfeti beyâniyye. *İzâ*, şartiyye. *Rekibû*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Fî*, ona müte‘allik. *El-Fulki*, fâ’nın zammı ve lâm’ın sükûnuyla gemidir. *De‘av*, mâzî cem‘. *Allâh*, mef‘ûlü. *Dest*, izâfeti beyâniyye. *Tazarru‘*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, ‘arz-ı niyâza derler. *Bende-i muhtâc*, izâfeti beyâniyye. *Râ*, edât-ı sıla. *Vakt-i du‘â*, izâfeti lâmiyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Bağal*, bâ’nın ve ğayn’ın fethalarıyla koltukdur, *Râhatî*, yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Be*, edât-ı te’kîd. *Resân*, resânîden masdarından emr-i hâzırdır, erişdir demek ve elif ve nûn edât-ı ta‘diyyedir, zîrâ resîden erişmekdir. *Hîşten*, vâv-ı resmiyle kendi ma‘nâsına. *Temettu‘*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, fâ’idelenmekdir. *Ber*, edât-ı te’kîd. *Gîr*, emr-i hâzır, ahz eyle demek. *În hâne*, murâd kendi hânendir. *Mând*, masdar-ı murahham, *hâhed mând*’ın takdîrinde, kalmak ister demekdir. *Hışt*, kerpic.

[273] *... ez-sîm u hıştî ez-zer gîr*

... gümüşden ve bir kerpicini altından tut.

Âverde’end ki der-Mısr ekârib-i dervîş dâşt. Be-bakiyyet-i mâl-i û tuvân-ger şodend ve câme-hâ-yi kuhen be-merg-i û be-derîdend ve hezz-i Dimyâtî be-borîdend. Hem der-ân hefte yekî-râ dîdem ez-îşân ber-bâd-pâyî revân ve ğulâmî perî-peyker der-pey-i û devân. Bâ-hod goftem:

Rivâyet ederler ki Mısır’da fakîr hısımları var idi, onun mâlının bakiyyesiyle zengîn oldular ve eski libâsları onun vefâtıyla yırtdılar ve Dimyâtî kürkleri biçindiler. Dahi o haftada birini gördüm onlardan bir serî‘ at üzerinde gidici ve perî sıfat bir köle onun arkasında koşucu. Kendi kendime dedim:

Kıt‘a:

Veh ki ger morde bâz gerdîdî
Be-miyân-i kabîle vu peyvend

Redd-i mîrâs saht-ter bûdî
Vâris-ân-râ zi-merg-i hîşâvend

Hayf ki eğer ölmüş ‘avdet etseydi, kavminin arasına ve akrabasının meyânına. Mîrâsı redd etmek daha müşkül olurdu, vârislere hısımlarının fevtinden.

Be-sâbıka-i ma‘rifetî ki miyân-i mâ bûd, âstîneş keşîdem u goftem:

Bir ülfet-i sâbıka ki aramızda var idi, onun yükünü çekdim ve dedim:

***

Gîr, emr-i hâzır, bunda farz eyle demekdir. *Âverde’end*, fi‘l-i mâzî naklî cem‘. *Ekârib*, akrabânın ve akrabâ karîb’in cem‘leridir, izâfeti beyâniyye. *Dervîş*, fakîr. *Hezz*, hâ-ı mu‘cemenin fethi ve zâ-yı mu‘ceme-i müşeddede ile deniz koyunu ve onun ve onun yününe derler. *Dimyât*, dâl’ın kesriyle eyâlet-i Mısır’da bir şehrin ismidir. *Ye*, edât-ı nisbet. *Be-borîdend*, fi‘l-i mâzî cem‘, biçindiler demek. *Bâd-pây*, vasf-ı terkîbî, rüzgâr ayaklı demek, murâd sür‘at olduğu gibi takdîri bir *esb-i bâd-pây*’dır. *Ye*, harf-i vahdet. *Revân*, sıfat-ı müşebbehe, gidici demek. *Ğulâmî*, yâ harf-i vahdet. *Perî-peyker*, vasf-ı terkîbî, perî yüzlü demek. *Devân*, devîden masdarından sıfat-ı müşebbehedir, koşucu demek. *Bâ*, harf-i sıla. *Hod*, kendi. *Goftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Veh*, vâv’ın fethi ve hâ-ı asliyye ile edât-ı tahassür ve teğâbündür. *Morde*, ölmüş. *Bâz*, geri. *Gerdîdî*, hikâye-i mâzî, ‘avdet edeydi demek. *Miyân-i kabîle*, izâfeti lâmiyye. *Peyvend*, hısım ve kavm ma‘nâsınadır. *Redd-i mîrâs*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Saht-ter*, ism-i tafdîl. *Vâris-ân*, redd’in fâ‘ili. *Râ*, harf-i sıla. *Zi*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Hîşâvend*, akrabâ ma‘nâsına ism-i cem‘dir ve müfred makâmında dahi müsta‘meldir. *Be*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammındır. *Sâbıka-i ma‘rifet*, izâfeti lâmiyye ve ma‘rifet bunda âşinâlıkdır. *Ki*, harf-i râbıta. *Miyân-i mâ*, izâfeti lâmiyye, bizim aramızda demekdir, ya‘nî aslından âşinâ idi.

[274] Beyt:

Be-hor ey nîk-sîret u sere-merd

K’ân nigûn-baht gird kerd u ne-hord

Ye ya‘nî ekl et ey güzel gidişli iyi adam, zîrâ o bed-bahtlı mûris topladı ve yiyemedi.

Hikâyet:

Seyyâd-i za‘îf-râ mâhî-i kavî der-dâm uftâd, tâkat-i zabt-i ân ne-dâşt. Mâhî berû ğâlib âmed ve dâm ez-desteş der-rubûd u be-reft.

Bir za‘îf balıkçının bir kavî balık ağına düşdü, onun zabtına kâdir olamadı. Balık seyyâda ğâlib geldi ve ağı onun elinden kapdı ve gitdi.

Kıt‘a:

Şod ğulâmî ki âb-i cûy âred

Âb-i cûy âmed u ğulâm be-bord

Dâm her bâr mâhî âverdî

Mâhî în bâr reft u dâm be-bord

Gitdi bir ğulâm ki ırmak suyu getire, ırmak suyu geldi ve ğulâmı götürdü. Ağ her def‘a balığı getirirdi, balık bu def‘a gitdi ve ağı götürdü.

Dîger seyyâd-ân dirîğ hordend ve melâmeteş kerdend ki çunîn saydî der-dâmet uftâd ve ne-tuvânestî nigâh dâşten. Goft: Ey berâder-ân! Çi tuvân kerd ki me-râ rûzî ne-bûd ve mâhî-râ hem-çunân rûzî mânde bûd.

Diğer balıkçılar te’essüf eylediler ve ona ‘itâb eylediler ki böyle bir av senin tuzağına düşdü ve muktedir olamadın hıfz etmeğe. Dedi: Ey birâderler! Ne yapmak mümkündür, zîrâ benim rızkım yoğidi ve balığın ancılayın rızkı kalmışidi.

***

Nîk-sîret, vasf-ı terkîbîdir, hoş huy ma‘nâsına. *Sere-merd*, nîk-merd demek, zîrâ *sere* fi’l-asl râyic akçede müsta‘meldir. *K’ân*, ki harf-i ta‘lîl. *Ân*, ism-i işâret. *Nigûn-bâht*, nûn’un kesri ve kâf-ı ‘Acem’in zammıyla vasf-ı terkîbî olup bed-baht ma‘nâsına. *Gird*, kâf-ı ‘Acem’in kesriyle cem‘dir. *Kerd*, fi‘l-mâzî. *Ne-hord*, fi‘l-i mâzî-i menfî. *Seyyâd-i za‘îf*, izâfeti beyâniyye. *Râ*, harf-i tahsîs. *Dâm*, ağ. *Tâkat-i zabt-i ân*, masâdır’ın mef‘ûllerine izâfetidir. *Mâhî*, mübtedâ. *Ğâlib âmed*, haberi. *Der*, harf-i te’kîd. *Rubûd*, fi‘l-i mâzî, kapdı ma‘nâsınadır. *Âb*, su, izâfeti lâmiyye. *Cûy*, ırmak. *Be-bord*, fi‘l-i mâzî. *Ğulâm*, mef‘ûlü. *Bâr*, kere ma‘nâsına. *Dirîğ*, dâl’ın kesriyle meşhûr ise de zamme ile de gelmişdir. *Hordend*, fi‘l-i mâzî cem‘, hayflandılar demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Çunîn saydî*, böyle bir sayd demekdir ki *yâ* harf-i vahdetdir. *Vav*, hâliyye. *Ne-tuvânestî*, fi‘l-i mâzî-i menfî muhâtabdır. *Nigâh dâşten*, masdar-ı mürekkeb olup hıfz ma‘nâsınadır. *Rûzî*, yâ-ı asliyye ile rızıkdır. *Mânde bûd*, hikâye-i mâzî der-mâzî.

[275] Hiktmet: *Seyyâd-i bî-rûzî der-Dicle mâhî ne-gîred ve mâhî-i bî-ecel der-huşkî ne-mîred.*

Nasîbsiz balıkçı Bağdâd Irmağı’nda balık tutamaz ve ecelsiz balık dahi karada ölmez.

Hikâyet:

Dest u pâ borîde'i hezâr-pâyî-râ be-koşt. Sâhib-dilî berû be-guzeşt u goft: Subhânallâh! Bâ-hezâr pâyî ki dâşt çun eceleş ferâ-resîd ez-bî-dest u pâyî ne-tuvânest gurîht.

Elşi ve ayağı kesilmiş bir kimse bir bin ayaklı böceği öldürdü. Bir velî onun yanından geçdi ve dedi: Ne 'aceb hâldir bin ayağıyla ki vardır çünkü onun eceli erişdi bir elsiz ve ayaksızdan muktedir olmadı kaçmağa.

Mesnevî:

Çu âyed zi-pes duşmen-i cân-sitân

Be-bended ecel pây-i merd-i devân

Der-ân dem ki duşmen pey-â-pey resîd

Kemân-i Keyânî ne-şâyed keşîd

Çünkü gele arkadan cân alıcı düşman, ecel bağlar koşucu adamın ayağını. Ol vakit ki düşmanı iz-be-ize erişdi, Keyânî yayı çekmek mümkün olmaz.

Hikâyet:

Eblehî-râ dîdem ki semîn...

Bir ahmak kimesneyi gördüm ki semiz...

***

Seyyâd, mübâlağa ile ism-i fâ'il, avcı demek ise de bunda makâm karînesiyle balık tutan murâddır, izâfeti beyâniyye. *Bî*, edât-ı selb. *Rûzî*, yâ-ı asliyye ile rızıkdır. *Mâhî*, yâ-ı asliyye ile balıkdır. *Huşk*, kuru demek. *Borîde'i*, ism-i mef'ûl, yâ harf-i vahdet, hemze harf-i tevessül. *Hezâr-pây*, kırk ayak ıtlâk olunan böcekdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Subhânallâh*, masdariyyet üzere fi'l-i mukadderle mensûbdur, takdîri *usebbihu*'dur, *unezzihu* ma'nâsına, *unezzihu* Allahı tenzîhen demekdir, ekseriyâ makâm-ı ta'accübde müsta'meldir, burada dahi böyledir. *Ferâ*, harf-i te'kîd. *Gurîht*, bunda gurîhten ma'nâsınadır. *Pey*, bunda ard ma'nâsınadır. *Duşmen*, izâfeti beyâniyye. *Cân-sitân*, cân alıcı ma'nâsına vasf-ı terkîbîdir. *Be-bended*, fi'l-i muzâri'. *Ecel*, fâ'ili. *Pây*, izâfeti lâmiyye. *Merd*, izâfeti beyâniyye. *Devân*, koşmak ma'nâsına olan *devîden*'den sıfat-ı müşebbehedir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Ân*, ism-i işâret. *Dem*, vakit. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Pey-â-pey*, birbiri ardınca. *Kemân-i Keyânî*, izâfeti beyâniyye, selâtîn-i mâziyyenin bir kısmına Keyâniyân derler, evvelleri

Keyhüsrev âhirleri İskender b. Dârâ'dır. *Keşîd*, fi'l-i mâzî, masdar ma'nâsına. *Eblehî*, yâ harf-i vahdet. *Zi*, edât-ı mef'ûl. *Semîn*, fe'îl vezninde semiz demek.

[276] *... ve hil'at-i semîn der-ber ve merkeb-i tâzî der-zîr ve kasab-i Mısrî berser. Kesî goft: Ey Sa'dî! Çi gûne mî-bînî în dîbâ-yi mu'lem berîn heyvân-i lâ-ye'lem? Goftem: Hattâ zîştest ki be-âb-i zer nivişte est.*

... ve kıymet-dâr elbîse üzerinde ve 'Arab atı altında ve Mısır âbânîsi başında idi. Biri dedi: Ey Sa'dî! Nasıl görürsün bu nişânlanmış kumaşı bu idrâksiz hayvânın üzerinde? Dedim: Çirkîn bir yazıdır ki altın suyuyla yazılmışdır.

Şi'r:

Kad şâbehe bi'l-verâ himârun

'İclen ceseden lehu huvârun

Tahkîk-i meşâbe oldu Benî Âdeme merkeb, buzağı cesedini murâd ederim ki sığır âvâzı sâhibidir.

Kıt'a:

Be-âdemî ne-tuvân goft mâned în heyvân

Be-cuz dirâ'e vu destâr u nakş-i bîrûneş

Be-gird der-heme esbâb u mulk u hestî-i û

Ki hîç çîz neyâbî helâl cuz hûneş

İnsâna demek mümkün değildir benzer bu hayvân, bu hayvân taylasân ve sarığının ğayrı ve hâricdeki nakşının ğayrı. Dolaş hep esvâbını ve mâl mülkünü ve onun varlığını, zîrâ hîç nesneyi helâl bulmazsın kanının ğayrı.

Kıt'a:

Şerîf eger muteza''if şeved hiyâl me-ber

Ki pây-gâh-i bulendeş za'îf hâhed şeved

Şerîf eğer za'îf olur ise zann etme, ki onun 'uluvv-i mertebesi za'îf ola.

***

Semîn, bahalı, zîrâ semen kıymetdir. *Merkeb-i tâzî*, 'Arabî at demek. *Kasab-i Mısrî*, murâd Mısır âbânîsidir. *Dibâ-yi*, kumâşdır, izâfeti beyâniyye. *Mu'lem*, if'âl bâbından ism-i mef'ûldür, murâd tırâzdır ki ol zamânda libâsın omuzu başlarına göğse gelecek yerlerine onu nişân ederler imiş. *Kad*, harf-i tahkîk. *Şâbehe*, mufâ'ale bâbından fi'l-i mâzî. *Bâ*, harf-i sıla. *El-Verâ*, vâv'ın ve râ'nın fethalarıyla Benî Âdem

demek. *'İclen*, himâr'dan bedel olmak üzere kıyâs olan merfû' olmak ise de lâkin Kur'ân'dan iktibâsa delâleti-y-içün mensûbiyyeti 'alâ hâle terk edildi, zîrâ Kur'ân'da ittihazat fi'linden mef'ûliyyet ile mensûbdur. *Ceseden*, 'iclen'den bedeldir. *Lehu*, mukaddem haber. *Huvâr*, mu'ahher mübtedâ ve cümle-i ismiyye cesed'e sıfatdır ve huvâr hâ-yı mu'cemenin zammıyla öküz âvâzına derler. *Be*, harf-i sıla. *Âdemî*, insân. *Goft*, masdar-ı murahham. *Mâned*, mânesten'den fi'l-i muzâri', benzer demek ve takdîr-i mısrâ' *ne-tuvân goft ki be-Âdemî mâned în heyvân*'dır. *Dirâ'e*, dâl'ın kesriyle taylasân ıtlâk olunan libâsdır. *Destâr*, tülbend. *Be*, harf-i te'kîd. *Gird*, gerdîden'den emr-i hâzır, dolaş demek. *Mulkî-i hestî*, izâfeti beyâniyyedir. *Muteza''if*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir ki kuvvetin nakîzidir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Pây-gâh*, bâ-ı 'Acem'le mertebe, izâfeti beyâniyye. *Bulend*, 'âlî demek. *Şod*, masdar-ı murahhamdır.

[277] *V'er âsitâne-i semîn be-mîh-i zer be-zend*
Gumân me-ber ki Yahûdî şerîf hâhed şod

Ve eğer gümüş eşiği altın mıhla mıhlarlar ise, zann etme ki Yahûdî şerîf ola.

Hikâyet:

Dozdî gedâyî-râ goft: Şerm ne-dârî ki ez-berây-i cevî sîm dest pîş-i her le'îm derâz mî-konî? Goft:

Bir hırsız bir dilenciye dedi: Utanmaz mısın ki bir arpa mikdârı gümüş için elini her alçakın önüne uzadırsın? Dedi:

Beyt:

Dest derâz ez-pey-i yek habbe sîm
Bih ki be-berrend be-dângî yu nîm

El uzatmak bir habbe gümüş için, iyidir ki kat' edeler bir ve nısf deng gümüş için.

Hikâyet:

Muşt-zenî-râ hikâyet konend ki ez-dehr-i muhâlif be-cân âmede bûd ve ez-halk-i ferâh ve dest-tengî be-fiğân şikâyet pîş-i peder bord ve icâzet hâst ki 'azm-i sefer dârem, tâ meger be-kuvvet-i bâzû dâmen-i kâmî be-kef ârem.

Bir yumruk vurucuyu nakl ederler ki muhâlif dehrden câna gelmişidi ve ekûlluğundan ve fakrından feryâd ile şikâyeti pederinin önüne iletdi ve izin istedi ki sefere kasd tutarım tâ kim me'mûldur kuvvet-i bâzû ile bir murâd eteğini ele getirem.

***

Âsitâne-i sîmîn, izâfeti beyâniyye. *Be*, harf-i musâhabet. *Mîh-i zer*, izâfeti beyâniyye. *Be-zened*, zeden masdarından fi'l-i muzâri'. *Şerîf*, bunda 'azîz ve makbûl ma'nâsına. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Dozd*, sârik ve fâ'ili. *Ye*, harf-i vahdet. *Gedâyî-râ*, mef'ûlü ve gedâ sâ'il demek. *Şerm ne-dârî*, utanmaz mısın denilecek mevki'de müsta'meldir. *Cev*, arpa. *Ye*, harf-i vahdet. *Dest derâz*, dest derâz kerden takdîrindedir, bu sûretde *dest*, kerden lafzının mef'ûl-i evveli *derâz* sânîsidir. *Pey*, bâ-ı 'Acem'in fethiyle edât-ı ta'lîl. *Habbe*, şey'-i kalîldir. *Be-berrend*, fi'l-i muzâri' cem', keseler demek ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir. *Dâng*, kâf-ı 'Acem'le bir dirhemde altı hisseden bir hissedir. *Muşt-zen*, vasf-ı terkîbî olup yumruk vurucu demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Dehr-i muhâlif*, izâfeti beyâniyye, zamân-ı ğayr-i müsâ'idden 'ibâretdir. *Halk*, boğaz, izâfeti beyâniyye. *Ferâh*, fâ'nın fethi ve kesriyle vâsi' demek, kesret-i ekl ve 'adem-i kanâ'atden 'ibâretdir. *Dest-teng*, vasf-ı terkîbî, iflâsdan kinâyedir. *Ye*, edât-ı masdariyye. *Be*, harf-i musâhabet. *Fiğân*, âmede bûd takdîrindedir. *Ki*, harf-i beyândır. *'Azm-i sefer*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Meger*, edât-ı temennî. *Be*, harf-i sıla. *Kef*, el içi, mecâz-ı mürsel tarîkiyle el murâddır. *Ârem*, muzâri' mütekellim, getirem demek.

[278] Beyt:

Fazl u huner zâyi'est tâ ne-numâyend

'Ûd ber-âteş nihend u muşk be-sâyend

Fazl ve ma'rifet zâyi'dir mâdem ki göstermeyeler, 'ûdu âteşe korlar ve miski sürerler.

Peder goft: Ey peser! Hiyâl-i muhâl ez-ser be-der kon ve pây-i kanâ'at der-dâmen-i selâmet keş ki bozorg-ân gofte'end: Devlet ne be-kûşîdenest, çâre kem cûşîdenest.

Pederi dedi: Ey oğul! Fikr-i muhâli başdan çıkar ve kanâ'at ayağını selâmet eteğinin altına çek zîrâ büyükler demişlerdir: Baht sa'y ile değildir, ona çâre az muztarib olmakdır.

Beyt:

Kes ne-tuvâned girift dâmen-i devlet be-zûr

Kûşiş-i bî-fâ'ide est vesme ber-ebrû-yi kûr

Kimse tutmağa kâdir olmaz devlet eteğini zûr ile, fâ'idesiz ğayretdir râstık kaşsıza.

Beyt:

Eger be-her ser-i mûyet do sad huner bâşed

Huner be-kâr neyâyed çu baht-i bed bâşed

Eğer senin her tüyünün ucunda iki yüz ma‘rifet olur ise, ma‘rifet işe yaramaz çünkü fenâ tâli‘in ola.

Beyt:

Çi koned zûr-mend-i vârûn-baht

Bâzû-yi baht bih ki bâzû-yi saht

Ne eyler bed tâli‘li zûr-bâz, tâli‘in bâzûsu iyidir kavî bâzûdan.

Peser...

Oğlu...

***

Tâ, harf-i tevkît. *Ne-numâyend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl cem‘. *Keş*, keşîden masdarından emr-i hâzır, çek demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Kûşîden*, masdardır, sa‘y eylemekdir. *Kem*, bunda terk-i küllîden ‘ibâretdir. *Cûşîden*, masdar, lüğatda kınamak ise de bunda ıztırâb ve meşâkkatdan ‘ibâretdir. *Kes*, kimse ma‘nâsına isim. *Ne-tuvâned*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Girift*, fi‘l-i mâzîdir, masdar ma‘nâsına. *Dâmen-i devlet*, mecâzen lâmiyyedir. *Kûşîş-i bî-fâ’ide*, izâfeti beyâniyye. *Vesme*, vâv’ın fethi ve sîn’in sükûnuyla râstık’dır ki kadınlar kaşlarına çekerler. *Ebrû*, kaş. *Ye*, izâfiyye ve izâfeti beyâniyye. *Kûr*, bunda a‘mâ ma‘nâsına olmayıp ‘adem-i ebrûdan ‘ibâretdir. *Eger*, edât-ı şart. *Be-her*, bâ edât-ı zarfiyye. *Ser-i mûy*, izâfeti lâmiyye, kıl ucu demek. *Te*, zamîr-i hitâb. *Bâşed*, fi‘l-i şart. *Baht-i bed*, izâfeti beyâniyye. *Bâşed*, cümle-i cezâ’iyyedir. *Huner*, ma‘rifetdir. *Zûr-mend*, terkîb-i nisbî, zûrlu demek, izâfeti beyâniyye. *Vârûn-baht*, vasf-ı terkîbî bed tâli‘li demek. *Bâzû-yi baht*, mecâzen lâmiyye ve mübtedâ. *Bih*, haberi. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Bâzû-yi saht*, izâfeti lâmiyye ve mısrâ‘-ı sânî makâm-ı te‘allîde vâki‘dir, nitekim denilmişdir: El-‘Abdu yudebbiru vallâhu yukaddiru.[68]

[279] *... goft: Ey peder! Fevâ’id-i sefer bisyârest ez-nuzhet-i hâtır ve cezb-i fevâ’id ve dîden-i ‘acâ’ib ve şenîden-i ğârâ’ib ve teferruc-i buldân ve muhâveret-i hull-ân ve tahsîl-i câh u edeb ve mezîd-i mâl u mekseb ve ma‘rifet-i yâr-ân ve tecrubet-i rûz-gâr-ân çunân ki sâlik-ân-i tarîkat gofte’end:*

[68] “Kullar tedbir eder, ama Allah takdir eder.” Darb-ı mesel.

... dedi: Ey oğul! Seferin fâ'ideleri çokdur safâ-yı kalbden ve fâ'ideleri kesbden ve 'acîb şeyleri görmekden ve ğarîb şeyleri işitmekden ve şehirleri temâşâdan ve dostlar ile müşâvereden ve mansıb ve edeb tahsîlinden ve ezyîd-i mâl ve kesbden ve dostları öğrenmekden ve zamânları tecrübeden şöyle ki tarîk-i seyâhata sâlik olanlar demişlerdir:

Nazm:

Tâ be-dukkân u hâne der-girevî

Hergiz ey hâm âdemî ne-şevî

Be-rev ender cihân teferruc kon

Pîş ez-ân rûz k'ez-cihân be-revî

Mâdem ki dükkân ve hânede rehînsin, aslâ ey hâm âdem olmamışsın. Git cihânda teferruc eyle, ol günden mukaddem ki cihândan gidersin.

Peder goft: Ey peser! Menâfi'-i sefer bedîn nemat ki goftî bî-şomârest, velîken penc tâ'ife-râ musellemest: Evvel, bâzergânî ki...

Babası dedi: Ey oğul! Seferin menfa'atleri bu minvâl üzere ki söyledik hesâbsızdır, velâkin beş sıfat kimseye mahsûsdur: Birinci, bir bâzirgân ki...

***

Fevâ'id-i sefer, izâfeti lâmiyye. *Ez*, harf-i beyâniyye. *Nuzhet-i hâtır*, masdarın fâ'iline izâfetidir, server-i hâtır demek. *Cezb-i fevâ'id*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir, fâ'ideleri çekmek demek. *Dîden-i 'acâ'ib* ve *Şenîden-i ğarâ'ib*, masdarın mef'ûllerine izâfetidir. *Teferruc*, masdar, izâfeti mef'ûlüne. *Buldân*, bâ'nın zammıyla beled'in cem'idir, şehirler demek. *Muhâveret*, mufâ'ale bâbından masdardır, hâ ile olunca musâhabet ve cîm ile konşuluk ma'nâsına, izâfeti mef'ûlüne. *Hull-ân*, lâm'ın teşdîdiyle halîl'in cem'i. *Mezîd*, masdar-ı mîmî. *Tecrubet*, tefa'lul bâbından masdar-ı simâ'îdir, zîrâ mu'tellu'l-lâm olmayınca yâ-ı masdarîyi hazf eylemek simâ'îdir. *Tâ*, harf-i tevkîtdir, mâdem ma'nâsına. *Be-dukkân*, bâ zarfiyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Girevî*, kâf-ı 'Acem'in kesri ve râ'nın fethiyle rehin ma'nâsına. *Ye*, hitâb. *Ne-şevî*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstâkbel müfred muhâtab. *Be-rev*, emr-i hâzır, git demek. *Ender*, hemze'nin fethiyle edât-ı zarfdır. *K'ez*, aslı ki ez'dir. *Menâfi'-i sefer*, izâfeti lâmiyye. *Nemat*, nûn'un ve mîm'in fethalarıyla üslûb ma'nâsına. *Penc tâ'ife-râ*, râ harf-i sıla

veyâ tahsîs. *Musellem*, mahsûs. *-st*, edât-ı haber. *Bâzergânî*, ye harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat.

[280] *... bâ-vucûd-i ni'met u miknet ğulâm-ân u kenîz-ân-i dil-âvîz ve şâkird-ân-i çâbuk dâred. Her rûz be-şehrî ve her şeb be-makâmî ve her dem be-teferruc-gâhî ez-na'îm-i dunyâ mutemetti' şeved.*

... ni'met ve kudretin vücûduyla gönül ta'alluk edici ğulâm ve câriyeleri ve serî' köleleri tuta. Her gün bir şehirde ve her gece bir makâmda ve her vakit bir seyrân-gâhda dünyâ ni'metinden müstefîd olur.

Kıt'a:

Mun'im be-kûh u deşt u biyâbân ğarîb nîst
Her câ ki reft hayme zed u hâb-gâh sâht

V'ân-râ ki ber-murâd-i cihân nîst dest-res
Der-zâd u bûm-i hîş ğarîbest u nâ-şinâht

Sâhib-i ni'met dağ ve sahrâ ve çölde ğarîb değildir, her nereye ki gitdi çadır kurdu ve yatacak yer düzdü. Ve ol kimsenin ki cihân murâdına eli erişmez, kendi memleketinde ğarîbdir ve nâ-ma'lûmdur.

Dovvom, 'âlimî ki be-mantık-i şîrîn ve kuvvet-i fesâhet ve ser-mâye-i belâğet her câ ki reved be-hidmeteş ikdâm numâyend ve ikrâm konend.

İkinci, bir 'âlim ki tatlı nutku ile ve fesâhati kuvvetiyle ve ser-mâye-i belâğatiyle her nereye ki gider onun hidmetine ikdâm gösterirler ve ikrâm ederler.

***

Bâ, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammındır. *Vucûd-i ni'met*, izâfeti lâmiyye. *Miknet*, kudret. *Ğulâm-ân*, dâred'in mukaddem mef'ûlü. *Kenîz-ân*, ona ma'tûfdur ve zevî'l-'ukûldan oldukları için elif ve nûn'la cem' edilmişdir. *Dil-âvîz*, âvîhten'den vasf-ı terkîbîdir, gönül ta'alluk ve bunda ğulâm-ân ve kenîz-ân'a iştirâk tarîkiyle sıfat vâki' olmuşdur. *Şâkird-ân-i çâbuk*, izâfeti beyâniyye, murâd hidmet-kâr-ı cinsîdir. *Dâred*, fâ'ili bâzergân'a râci' ve ğulâm-ân mef'ûlü. *Na'îm-i dunyâ*, izâfeti lâmiyye, ni'met-i dünyâ demek. *Mutemetti'*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir, fâ'idelenici demek. *Mun'im*, if'âl bâbından ism-i fâ'ildir, ğanî ma'nâsına ve mübtedâ. *Be-kûh*, bâ zarfiyye. *Deşt*, sahrâ. *Ğarîb*, mübtedâ-ı sânî. *Nîst*, haberi ve sânî haberiyle cümle-i ismiyye haber-i evveldir ve ol haberiyle cümle-i ibtidâ'iyyedir. *Zed*, fi'l-i

mâzî. *Hayme*, çadır ve mukaddem mef‘ûlü. *Sâht*, fi‘l-i mâzî. *Hâb-gâh*, ism-i mekân, yatacak yerdir ve mukaddem mef‘ûlü. *Vav*, lâkin ma‘nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Murâd-i cihân*, izâfeti beyâniyye. *Dest-res*, resîden’den vasf-ı terkîbîdir, kudret ve vüs‘at ma‘nâsına. *Der*, edât-ı zarfiyyedir. *Zâd u bûm*, zemîn ve karâr-gâhdır ve bûm ‘atf-ı tefsîrîdir ve hîş’e izâfetle kişinin maskat-ı re’si murâd olunur. *Nâ-şinâht*, nâ-ma‘lûm demek. *‘Âlimî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammındır. *Mantık*, nutk ve tekellüm ma‘nâsına masdar-ı mîmîdir, izâfeti beyâniyye. *Şîrîn*, tatlı demek. *Kuvvet*, vâv’ın teşdîdiyledir, izâfeti lâmiyye. *Fesâhet*, masdar. *Be*, harf-i sıla. *Hidmeteş*, zamîr ‘âlim’e râci‘. *İkdâm*, numâyend’in mukaddem mef‘ûlüdür.

[281] Kıt‘a:

Vucûd-i merdum-i dânâ misâl-i zer-i tilâst
Ki kocâ ki reved kadr u kıymeteş dânend

Bozorg-zâde-i nâ-dân be-şeh-revâ mâned
Ki der-diyâr-i ğarîbeş be-hîç ne-sitânend

‘Âlim kimsenin vücûdu altın yıldızı gibidir, zîrâ her nereye ki gider onun kadr u kıymetini bilirler. Câhil kibâr-zâde kalb akçeye benzer, zîrâ onu diyâr-ı ğurbetde hîç bir nesneye almazlar.

Siyum, hûb-rûyî ki derûn-i sâhib-dil-ân be-muhâlatat-i û meyl koned ve sohbeteş-râ ğanîmet şinâsend ve hidmeteş minnet dânend ki gofte’end: Endekî cemâl bih ez-bisyârî-i mâl ve rûy-i zîbâ merhem-i dil-hâ-yi haste est ve kilîd-i der-hâ-yi beste.

Üçüncü, bir cemâl sâhibi ki sâhib-dillerin kalbleri onun ülfetine meyl eder ve onunla musâhabeti ğanîmet ‘add ederler ve ona hidmeti minnet bilirler zîrâ demişlerdir: Azıcık cemâl iyidir çok mâldan ve güzel yüz hasta gönüllerin merhemidir ve bağlı kapıların miftâhıdır.

Kıt‘a:

Şâhid ân câ ki reved ‘izzet u hurmet bîned
V’er be-rânend be-kahreş peder u mâder-i hîş

Per-i tâvûs ber-evrâk-i mesâhif dîdem
Goftem...

Sâhib-i cemâl oraya ki gider ‘izzet ve hürmet görür, ve eğer sürerler ise de onu kahr ile kendi peder ve vâlidesi. Tâvûs yeleğini mushafların yapraklarında gördüm, dedim...

***

Vucûd, mübtedâ ve izâfeti lâmiyye. *Merdum*, izâfeti beyâniyye. *Dânâ*, sıfat-ı müşebbehe. *Misâl-i zer-i tilâst*, haberi ve izâfetleri lâmiyyelerdir ve *zer* de râ’nın taşdîdiyle li-ecli'z-zarûre olduğu gibi *tilâ* dahi tâ’nın kesriyle altın yıldızıdır. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat ve mâ-ba‘di dânâ’ya veyâ tilâ’ya sıfatdır. *Bozorg-zâde*, vasf-ı terkîbî, kibâr-zâde demek, izâfeti beyâniyye. *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehe. *Be*, harf-i sıla. *Şeh-revâ*, kalb akçede müsta‘meldir. *Mâned*, fi‘l-i muzâri‘, benzer demek. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Der*, zarfiyye. *Diyâr-i ğarîb*, izâfeti beyâniyye. *Şin*, şeh-revâ’ya râci‘. *Ne-sitânend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, i‘tibâr eylemezler demek. *Hûb-rûy*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıta. *Derûn-i sâhib-dil-ân*, izâfeti lâmiyye ve sâhib-dil bâ’nın sükûnuyla olunca vasf-ı terkîbî, ammâ bâ’nın kesriyle izâfeti lâmiyyedir ve elif ve nûn edât-ı cem‘. *Be*, harf-i sıla. *Muhâlatat*, mufâ‘ale bâbından masdardır, ihtilât gibi karışmakdır ve *tâ* üslûb-ı ‘Acem üzere uzun yazılır ve telaffuz olunur. *Meyl*, koned’in mef‘ûl-i sarîhi. *Be-muhâlatat*, ğayr-i sarîhi. *Şâhid*, bunda mahbûbdur. *V’er*, ve eger’den muhaffef. *Be-kahreş*, zamîr ma‘nâda be-rânend kelimesine müte‘allikdir. *Per*, bâ-ı ‘Acem ile bunda yelekdir. *Evrâk-i mesâhif*, izâfeti lâmiyye ve mesâhif mushaf’ın cem‘i.

[282] *... în menzilet ez-kadr-i tû mî-bînem bîş*

Goft hâmûş ki her kes ki cemâlî dâred
Her kocâ pây nihed dest ne-dârendeş pîş

... bu mertebeyi senin kadrinden ziyâde görürüm. Dedi sükût eyle ki her kimse ki hüsnü vardır, her nereye ayak koya mâni‘ olmazlar onun önüne.

Nazm:

Çu der-peser muvâfakat u dil-berî buved
Endîşe nîst ger peder ez-vey berî buved

Û gevherest gû sadefeş der-mîyân me-bâş
Durr-i yetîm-râ heme kes muşterî buved

Çünkü çocukda muvâfakat ve cezb-i kalb ola, endîşe yokdur eğer pederi ondan berî olursa. O gevherdir söyle onun sedefi ortada olmasın, yetîm incisine cümle ‘âlem müşterî olur.

Çehârom, hoş-âvâzî ki be-hancere-i Dâvudî âb ez-cereyân ve murğ ez-teyerân bâz dâred. Pes be-vesîlet-i în fazîlet dil-i merdum-ân-râ sayd koned ve erbâb-i ma‘nâ be-munâdemet-i û rağbet numâyend.

Dördüncü, bir güzel sesli ki Dâvudî sadâ ile suyu akmakdan ve kuşu uçmakdan geri tutar. Bu sûretde bu fazîlet vesîlesiyle insânların gönlünü sayd eder ve ehl-i hakîkat ona musâhabete meyl gösterirler.

Şi‘r:

***

Menzilet, tâ mertebet tâ’sı gibi üslûb-ı ‘Acem üzere mutavvel yazılır ve mutavvel tâ’lar telaffuz olunur. *Bîş*, bâ-ı ‘Arabiyle ziyâde demek. *Hâmûş*, emr-i hâzır, sükût eyle demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Cemâlî*, yâ harf-i tenkîr. *Ne-dârendeş*, zamîr ma‘nâda *Pîş*, lafzına mukayyed olduğundan pîşeş takdîrindedir. *Dil-berî*, yâ harf-i masdariyye. *Berî*, bî-zâr ma‘nâsına. *Û*, beyt-i sâbıkda vâki‘ peser’e râci‘ ve mübtedâdır. *Gevherest*, haberi. *Gû*, goften’den emr-i hâzırdır, söyle demek. *Sadef*, teşbîh tarîkiyle pederi murâddır. *Me-bâş*, nehy-i hâzır, olmasın demek. *Durr-i yetîm*, bir sedefde bir dâne olan inciye derler, ammâ insânda babası olmayana hayvânda anası olmayana cemâdâtda nazîri bulunmayana derler. *Hoş-âvâz*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt. *Cereyân* ve *Teyerân*, masdarlardır, akmak ve uçmak ma‘nâlarına. *Bâz dâred*, alıkor ve mâni‘dir demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Vesîlet*, ol nesnedir ki onunla tekarrüb hâsıl ola ve tâ üslûb-ı ‘Acem üzere fazîlet’in tâ’sı gibi uzun yazılır. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Dil-i merdum-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mef‘ûlü elif ve nûn edât-ı cem‘dir. *Sayd*, sânîsi. *Numâyend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, numûden masdarından. *Rağbet*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-munâdemet*, ğayr-i sarîhi ve munâdemet mufâ‘ale bâbından masdardır, musâhabet ma‘nâsına.

[283] *Sem‘î ilâ husni’l-eğânî*
Meni’l-lezî cesse’l-mesânî

Benim kulağım güzel sadâlara meyl eder, gider o kimse ki yapışdı iki telli sâza.

Kıt‘a:

Çi hoş bâşed âvâz-i nerm u hazîn

Be-gûş-i harîf-ân-i mest-i subûh

Bih ez-rûy-i zîbâst âvâz-i hoş

Ki ân hazz-i nefsest u în kût-i rûh

Ne hoş olur yumuşak âvâz ve hüzünlü âvâz, vakt-i sabâhın şarâbıyla sarhoş olanların kulağına. İyidir güzel yüzden hoş sadâ, zîrâ güzel yüz nefsin nasîbidir ve hoş âvâz rûhun rızkıdır.

Pencom, pîşe-verî ki be-sa'y-i bâzû kifâfî hâsıl koned tâ âb-i rûy ez-behr-i nân rîhte ne-şeved, çunân ki hired-mend-ân gofte'end:

Beşinci, bir ehl-i san'at ki elinin emeğiyle rızık hâsıl eder tâ kim yüz suyu ekmek için dökmeye, şöyle ki 'akıllılar demişlerdir:

Kıt'a:

Ger be-ğarîbî reved ez-şehr-i hîş

Sahtî yu mihnet ne-bered pîne-dûz

V'er harâbî futed ez-memleket

Eğer ğarîblik ile gider ise kendi memleketinden, meşakkat ve mihnet iletmez eskici. Ve eğer harâblıkda vâki' olsa memleketinden, ...

***

Sem', sîn'in fethi ve mîm'in sükûnuyla kulak ve mübtedâdır. *Ye*, mütekellim. *İlâ*, harf-i cer. *Husn*, sıfat-ı müşebbehe, izâfeti mevsûfuna. *El-Eğânî*, hemze'nin zammı ve kesri ve yâ'nın teşdîdi ve tahfîfiyle nağme ma'nâsına olan ağniye'nin cem'idir. *Men*, istifhâmiyye ve mübtedâ. *Zâ*, ism-i işâret, haberi. *Ellezî*, ism-i mevsûl. *Cesse*, fi'l-i mâzî, yapışdı demek, mevsûle sıladır ve sıla mevsûlile berâber *zâ* lafzının sıfatı. *El-Mesânî*, mesenâ'nın cem'i olup iki kıllı sâza derler. *Hazîn*, ince ve nâzik. *Be*, harf-i sıla. *Gûş*, kulak. *Subûh*, masdar olup sabâh vaktinde şarâb içmekdir. *Ân*, rûy-i hûb'a *În*, âvâz-i hûb'a işâretdir. *Pîşe*, bâ-ı 'Acem'in kesriyle san'at. *Ver*, vâv'ın fethiyle edât-ı nisbetdir, *lî* ma'nâsına. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, harf-i musâhabet. *Sa'y-i bâzû*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Kifâfî*, yâ harf-i vahdet. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Âb-i rûy* ve *Behr-i nân*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Rîhte ne-şeved*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mechûl, dökülmeye demek. *Be*, harf-i sıla. *Ğarîbî*, yâ harf-i vahdet. *Sahtî*, yâ harf-i masdariyyedir. *Pîne-dûz*, dikmek ma'nâsına olan dûhten masdarından vasf-ı

terkîbîdir, yama dikici demek, ammâ isti‘mâlde eskiciye derler ve pîne yama demekdir. *V’er*, ve eger’den muhaffefdir. *Be*, harf-i sıla. *Harâbî*, yâ-ı masdariyye ma‘mûrluğun nakîzidir. *Futed*, fâ’da kesr u zamm câ’izdir ve aslı hemze’nin feth u zammıyla ufted’dir, masdarı uftâden gelir ve hemzesi hazf edilince fâ kesr u zammile müsta‘meldir. *Ez-memleket*, futed’e müte‘allikdir.

[284] *Gurisne hosbed melik-i Nîmrûz*

... Aç uyur nısf-ı dünyânın meliki.

Çunîn sıfat-hâ ki beyân kerdem der-sefer mûcib-i cem‘iyyet-i hâtırest ve dâ‘iye-i tîb-i ‘ayş, emmâ ân ki ezîn cumle bî-behre est be-hiyâl-i bâtıl der-cihân be-reved ve dîger kes nâm u nişâneş ne-şineved.

Böyle sıfatları ki beyân eyledim seferde cem‘iyyet-i hâtıra sebebdir ve güzel dirliğe vesîledir, lâkin ol kimse ki bu mezkûrdan nasîbsizdir hiyâl-i bâtıl ile ğurbete gider ise diğer kimse onun nâm ve nişânını işitmez.

Kıt‘a:

Her ân ki gerdiş-i gîtî be-kîn-i û ber-hâst

Be-ğayr-i maslahateş rehberî koned eyyâm

Kebûterî ki diger âşiyân ne-hâhed dîd

Kazâ hemî-beredeş tâ be-sûy-i dâne vu dâm

Her ol kimse ki tebeddül-i ‘âlem ona kîn ile kıyâm eyledi, onun diğer maslahatına kılavuzluk eder zamân. Bir gügercin ki başka yuvasını görmek istemez, kazâ-yı âsimânî onu getirir dâne ve tuzak tarafına değin.

Peser goft: Ey peder! Kavl-i hukemâ-râ çi gûne muhâlefet konem ki gofte’end: Rızk eger-çi maksûmest lîken be-esbâb-i husûl-i ân...

Oğlu dedi: Ey peder! Hükemânın sözüne nasıl muhâlefet edeyim zîrâ demişlerdir: Rızık her ne kadar ta‘yîn olunmuş ise de lâkin onun esbâb-ı husûlüne...

***

Gursine, aç. *Hosbed*, fi‘l-i muzâri‘. *Melik*, tenâzü‘ tarîkiyle futed’in ve hosbed’in fâ‘ili, izâfeti beyâniyye. *Nîmrûz*, Türkistanda bir şehrin ismi veyâ nısf-ı dünyâdan kinâyedir. *Çunîn*, böyle demek. *Sıfat*, masdar. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat veyâ beyâniyye. *Mûcib-i cem‘iyyet-i hâtır*, izâfeti lâmiyyelerdir, sebeb-i cem‘iyyet-i hâtır demek. *Dâ‘iye-i*, bâ‘is, izâfeti mef‘ûlüne. *Tîb*, izâfeti sıfatın

mevsûfuna. *‘Ayş*, dirilikdir. *Bî-behre*, bî-nasîb ma‘nâsına. *Be*, harf-i musâhabet. *Hiyâl-i bâtıl*, izâfeti beyâniyye. *Der*, harf-i sıla. *Cihân*, dünyâ. *Gerdiş*, dönüş ma‘nâsına ism-i masdardır, izâfeti lâmiyye. *Kîtî*, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve yâ-ı asliyye ile cihân demekdir. *Be*, harf-i sıla. *Kîn*, kâf-ı ‘Arab’ın kesriyle ‘adâvetdir, izâfeti lâmiyye. *Û*, kes’e râci‘. *Ber-hâst*, fi‘l-i mâzî, kalkdı demek. *Rehber*, bereden’den vasf-ı terkîbîdir, böyle iletmek demek, lâzımî kılavuzlukdur ve koned’in mef‘ûl-i sarîhi. *Be-ğayr*, ğayr-i sarîhi. *Eyyâm*, fâ‘ili. *Kebûter*, gügercin. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıta veyâ beyâniyye. *Âşiyân*, yuva. *Kazâ*, mübtedâ. *Hemî-bered*, haberi. *Şin*, kebûter’e râci‘. *Dâm*, tuzakdır. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Peser*, fâ‘ili. *Ey*, hemze’nin fethiyle harf-i nidâ. *Peder*, münâdîdir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Gofte’end*, fi‘l-i mâzî-i naklî cem‘. *Eger-çi*, burada inne vasliye ma‘nâsına. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Be*, harf-i sıla. *Esbâb-ı husûl-i ân*, izâfeti lâmiyyelerdir ve esbâb sebebin cem‘i.

[285] *... ta‘alluk şartest ve belâ eger-çi mukadderest ez-ebvâb-i duhûl-i ân ihtirâz vâcib.*

... teşebbüs şartdır ve belâ her ne kadar mukadder ise de onun gireceği kapılardan ictinâb vâcibdir.

Kıt‘a:

Rızk eger çend bî-gumân be-resed
Şart-i ‘aklest custen ez-der-hâ

V’er-çi kes bî-ecel ne-hâhed mord
Tû me-rev der-dehân-i ejderhâ

Rızık eğer her ne kadar şübhesiz erişir, şart-ı ‘akıldır taleb etmek kapılardan. Ve eğerçi kimse ecelsiz ölmek istemez, sen gitme ejderhânın ağzına.

Derîn sûret ki menem bâ-pîl-i demân be-zenem ve bâ-şîr-i jiyân pençe der-efgenem. Maslahat ânest ki sefer konem ki ez-în bîş tâkat-i bî-nevâyî ne-dârem.

Bu sûretde ki benim azğın fîl ile çarpışırım ve kükremiş arslan ile pençeleşirim. Maslahat oldur ki sefer edeyim zîrâ bundan ziyâde fakîrliğe tâkat tutamam.

Kıt‘a:

Çu merd der-futâd zi-cây u makâm-i hîş
Dîger çi ğam hored heme âfâk cây-i ûst

Şeb her tuvângerî be-serâyî hemî-reved

Dervîş her câ ki...

Çünkü insân ayrıldı kendi şehr u makâmından, ğayrı ne ğam yer cümle ‘âlem onun makâmıdır. Gece her bir ğanî bir sarâya gider, fakîr her nerede ki...

***

Ta‘alluk, mübâşeret. *Ebvâb-i duhûl-i ân*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Eger çend*, egerçi ki ma‘nâsında müsta‘mel lafızdır. *Bî-gumân*, bî-şek demek. *Be-resed*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel. *Şart-i ‘aklest*, mukaddem haber. *Custen ez-der-hâ*, mu’ahher mübtedâ ve custen taleb ma‘nâsına masdardır. *Ez*, ona müte‘allik. *Der*, kapı. *Hâ*, edât-ı cem‘. *V’er-çi*, ve egerçi demek. *Kes*, kimse. *Bî-ecel*, bî edât-ı selb. *Ne-hâhed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Mord*, fi‘l-i mâzîdir, masdar ma‘nâsına. *Me-rev*, nehy-i hâzır. *Der*, harf-i sıla. *Dehân-i ejderhâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve dehân ağız demek. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Pîl-i demân*, kuvvetli ve heybetli fîl demek ve izâfeti beyâniyyedir. *Be-zenem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Bâ*, harf-i sıla. *Şîr-i jiyân*, izâfeti beyâniyye ve jiyân yırtıcı hayvânâtın sıfatlarındandır, kükremiş ve ğazaba gelmiş demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Tâkat*, izâfeti lâmiyye. *Bî-nevâ*, bî-kudret ve bî-zâd ma‘nâsına. *Ye*, harf-i masdariyye. *Der*, harf-i sıla. *Futâd*, fâ’nın kesr ve zammıyla düşdü demek, bunda ayrıldı ma‘nâsına. *Makâm*, cây’a ‘atf-ı tefsîrîdir, izâfeti lâmiyye. *Hîş*, kendi. *Dîger*, yâ ile dahi demek. *Âfâk*, etrâf. *Cây-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i sıla. *Serây*, hâne. *Ye*, harf-i vahdet. *Hemî-reved*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl ve hâ harf.

[286] *... şeb âmed serây-i ûst*

... gece geldi onun sarâyıdır.

În be-goft ve himmet hâst ve peder-râ vidâ‘ kerd ve revân şod ve der-hengâm-i reften şenîdendeş ki mî-goft:

Bunu söyledi ve himmet istedi ve pederine vedâ‘ eyledi ve gitdi ve ‘azîmeti esnâsında onu işitdiler ki söylerdi:

Beyt:

Huner-ver ki bahteş ne-bâşed be-kâm

Be-câyî reved k’eş ne-dânend nâm

Bir hünerli ki onun bahtı olmaya murâdınca, bir mahalle gitsin ki onun bilmeyeler nâmını.

Tâ be-resîd be-kenâr-i âbî ki seng ez-selâbet-i û ber-seng hemî-âmed ve âvâzeş be-ferseng hemî-reft.

Hattâ erişdi bir suyun kenârına ki taş onun şiddetinden taş üzere gelirdi ve onun sadâsı bir mîl mahalle giderdi.

Beyt:

Sehm-gîn âbî ki murğ-âbî derû îmin ne-bûdî

Kemterîn mevc âsiyâ-seng ez-kenâreş der-rubûdî

Bir şiddetli su idi ki ordan onun içinde emîn değildi, küçük dalğası değirmen taşını onu kenârından kapardı.

Gurûhî merdum-ân-râ dîd ki her yek be-kurâze'i der-mi'ber nişeste ve raht-i sefer beste. Cevân-râ dest-i 'atâ beste bûd...

Bir takım adamları gördü ki her biri bir mikdâr ücretle kayıkda oturmuş ve sefer takımını bağlamış. Civânın iktidâr eli bağlanmış idi...

***

Serây-i û, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *-st*, edât-ı haber. *În*, ism-i işâret. *Be-goft* ve *Hâst*, fi'l-i mâzîlerdir. *Revân*, sıfat-ı müşebbehe. *Hengâm-i reften*, ism-i zamân. *Mî-goft*, hikâye-i mâzî. *Huner-ver*, terkîb-i nisbî, ehl-i kemâl ma'nâsına. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Reved*, fi'l-i muzâri' veyâ emr-i ğâ'ib. *K'eş*, Fârisîde zemâ'irin mâ-kabli meftûh olduğundan kâf meftûfdur ve kâf râbıta ve zamîr huner-ver'e râci' olduğu gibi ma'nâda nâm'a kayddır. *Tâ*, ilâ ma'nâsına. *Be-resîd*, fi'l-i mâzî. *Selâbet*, şiddet, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Û*, âb'a râci'. *Hemî-âmed* ve *Hemî-reft*, hikâye-i mâzîlerdir. *Ferseng*, fersah gibi on iki bin adım mahalle derler. *Sehm-gîn*, korkunc demek zîrâ sehm Fârisîde havf ma'nâsınadır ve âhiri mîm olan kelimeye edât-ı nisbet dâhil oldukda ekseriyâ bir kef-i 'Acem tevsît edilir ğam-gîn ve nemek-în ve şerm-gîn gibi, lâkin bu kâ'ide mutarrid değildir, kâf'sız ğam-în dahi câ'izdir. *Murğ-âbî*, ördek. *Âsiyân-seng*, değirmen taşıdır. *Gurûhî*, kâf-ı 'Acem'in zammı ve yâ-ı vahdetle bir bölük demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Kurâze'i*, kâf'ın zammı ve râ'nın tahfîfiyle altın ufağı, murâd akçedir. *Mi'ber*, ism-i âlet, geçid kayığı demek. *Dest-i 'atâ*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, vermek eli demek.

[287] *... zebân-i senâ ber-guşûd, çendân ki zârî kerd yârî ne-kerdend u goftend:*

... du'â ağzını açdı, ol kadar ki tazarru' eyledi mu'âvenet etmediler ve dediler:

Beyt:

Bî-zer ne-tuvânî ki konî ber-kes zûr

V'er zer dârî be-zûr muhtâc ne'i

Altınsız kâdir olmazsın ki edesin kimseye zor, ve eğer altının var ise zora muhtâc değilsin.

Mellâh-i bî-muruvvet ezû be-hande ber-gerdîd u goft:

Mürüvvetsiz gemici ondan gülerek döndü ve dedi:

Beyt:

Zer ne-dârî ne-tuvân reft be-zûr ez-deryâ

Zûr-i deh merde çi bâşed zer-i yek merde biyâr

Çünkü akçe yokdur gitmek mümkün değildir zorla denizden, on kişilik zor ne olur bir adamlık ücret getir.

Cevân-râ ezîn ta'ne dil be-hem ber-âmed, hâst ki ez-û intikâm keşed. Keştî refte bûd, âvâz dâd ki eger bedîn câme ki pûşîde'em kâni' şevî dirîğ nîst. Mellâh tama' kerd ve keştî-râ bâz gerdânîd.

Muşt-zenin bu tahkîrden cânı sıkıldı, istedi ki ondan intikâm ala. Gemi gitmiş idi, seslendi ki eğer bu libâsı ki giymişim râzı olur isen esirgemem. Gemici tama' eyledi ve gemiyi geri döndürdü.

Beyt:

Be-dûzed şere dîde-i hûş-mend

Der-âred...

Diker hırs 'akıllının gözünü, getirir...

***

Zebân-i senâ, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ber*, harf-i te'kîd. *Guşûd*, fi'l-i mâzî, açdı demek. *Zârî*, yâ-ı asliyye ile tazarru' ma'nâsına. *Yârî*, yâ harf-i masdariyyedir. *Ne-kerdend*, fi'l-i mâzî-i menfî cem'. *Goftend*, fi'l-i mâzî cem'. *Ne-tuvânî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl muhâtab, kâdir değilsin demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *V'er*, edât-ı şart. *Dârî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Zer*, mef'ûl-i evvel-i sarîhi. *Muhtâc ne'i*, sânî-i sarîhi ve *ne'i* lafzında yâ hitâb hemze tevessüldür. *Mellâh*, gemici ve kapudan. *Be-hande*, gülerek demek ve hâ edât-ı terettübdür. *Zûr-i deh merde*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve hâ-ı resmî mikdâr ma'nâsını ifâde eder yek sâle ve yek mâhe gibi, on adamlık mikdârı zor demek. *Zer-i yek merde*, bir adamlık ücret ma'nâsına. *Cevân-râ*, râ harf-i tahsîs. *Ta'ne*, bunda hâtıra dokunmakdır. *Be-hem ber-âmed*, bî-huzûr oldu demek. *Gerdânîd*, döndürdü demek ve elif ve nûn edât-ı ta'diyyedir zîrâ aslı dönmek

ma‘nâsına olan gerdîden’dir. *Be*, harf-i te’kîd. *Dûzed*, dikmek ma‘nâsına olan dûhten masdarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Şere*, şîn’in ve râ’nın fethalarıyla hırs ma‘nâsına ve be-dûzed’in fâ‘ili. *Dîde-i hûş-mend*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Der*, harf-i te’kîd. *Âred*, fi‘l-i muzâri‘, âverden masdarından vâv ile dahi âverd gelir.

[288] *... tama‘ murğ u mâhî be-bend*

... tama‘ kuşu ve balığı ağa.

Çendân ki dest-i cevân be-rîş u girîbân-i mellâh resîd û-râ be-hod der-keşîd ve bî-muhâbâ furû-kûft. Yâreş ez-keştî be-der-âmed ki poştî koned, hem-çunân duruştî dîd poşt be-gerdânîd. Maslahat ân dîdend ki bâ-û musâlahat konend ve bâ-ucret-i keştî musâmaha numâyend.

Ol kadar ki muşt-zenin eli gemicinin sakalına ve yakasına erişdi ve onu kendisine çekdi ve pervâsız döğdü. Onun refîki gemiden dışarı çıkdı ki mu‘âvenet ede, ancılayın şiddet gördü arkasını döndürdü. Onu münâsib gördüler ki onunla musâlaha edeler ve geminin ücretinde müsâmaha göstereler.

Mesnevî:

Çu perhâş bînî tahammul biyâr
Ki sehlî be-bended der-i kâr-zâr

Letâfet kon ân câ ki bînî sitîz
Ne-bered kazz-i nerm-râ tîğ-i tîz

Be-şîrîn-zebânî yu lutf...

Çünkü cengi görürsen sabr eyle, zîrâ mülâyemet bağlar harb kapısını. Mülâyemet ile ol mahalle ki ‘inâd görürsen, kesmez yumuşak ibrişîmi keskin kılıç. Tatlı dil ile ve lütufla...

***

Tam‘, fâ‘ili. *Murğ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Mâhi*, ona ma‘tûf. *Be-bended*, ğayr-i sarîhi. *Dest-i cevân*, izâfeti lâmiyye, civânın eli demek. *Be*, harf-i sıla. *Rîş*, râ’nın kesriyle bunda sakal. *Girîbân*, yaka ve rîş’e ma‘tûfdur, izâfeti lâmiyye. *Mellâh*, gemici. *Dest*, mübtedâ. *Resîd*, haberi. *Û*, mellâh’a ‘â’id. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Bî*, edât-ı selb. *Muhâbâ*, mufâ‘ale bâbından masdardır, aslı muhâbât olup tâ üslûb-ı ‘Acem üzere hazf olmuşdur, mufâ‘ale bâbının nâkısından tâ’ı hazf kâ‘ide-i A‘câmdan olduğu için. *Kûft*,

fi‘l-i mâzî, döğdü demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Poşt*, bâ-ı ‘Acem’in zammıyla arka. *Ye*, harf-i masdariyye, ya‘nî muzâheret. *Duruşt*, haşin. *Ye*, harf-i masdariyye, haşinlik ve merdlik demekdir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Û*, muşt-zene râci‘. *Ucret-i keştî*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Musâmahat*, lüğatda âsânlık ammâ bunda sahâvetdir. *Perhâş*, bâ-ı ‘Acem’in fethi ve zammı ve râ’nın sükûnuyla harb ma‘nâsına. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Sehl*, kolay. *Ye*, harf-i masdariyye, imdi kolaylık demekdir. *Der-i kâr-zâr*, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir ve kâr-zâr kâf-ı ‘Arab’la harb ve cengdir. *Ne-bered*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl ve râ’da teşdîd li-ecli’z-zarûredir. *Kazz*, kâf’ın fethi ve zâ’nın teşdîdiyle ibrîşim ammâ bunda li-ecli’z-zarûre zâ muhaffefdir, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Nerm*, yumuşak. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Tîğ-i tîz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, keskin kılıç demek. *Şîrîn-zebân*, vasf-ı terkîbî, tatlı dilli demek. *Ye*, harf-i masdariyye, dil tatlılığı demek.

[289] *... u hoşî*

Tuvânî ki pîlî be-mûyî keşî

... ve hoşluk ile, muktedirsin ki bir fîli bir tüy ile çekersin.

Be-‘ozr-i mâzî der-kademeş uftâdend ve bûse’i çend be-nifâk ber-ser u çeşmeş dâdend ve be-keştî der-âverdend ve revân şodend tâ be-resîdend be-sutûnî ki ez-‘imâret-i Yûnân der-âb îstâde bûd. Mellâh goft: Keştî-râ halelî hest, yekî ez-şomâ ki dil-âver-terest ve merd-âne-ter ve zûr-mend-ter bâyed ki berîn sutûn be-reved ve rîsmân-i keştî be-gîred tâ ‘imâret konîm. Cevân be-ğurûr-i dil-âverî ki der-ser dâşt, ez-hasm-i dil-âzurde neyendîşîd ve kavl-i hukemâ-râ kâr ne-fermûd ki gofte’end: Her ki-râ rencî...

Geçen hâlin ma‘zeretiyle onun ayağına düşdüler ve bir kaç bûse riyâ ile onun başına ve gözüne verdiler ve gemiye getirdiler ve gitdiler hattâ erişdiler bir direğe ki Yûnân ma‘mûresinden suda dikilmiş idi. Gemici dedi: Gemide bir sakatlık vardır, biri sizden ki ziyâde şecî‘dir ve ziyâde bahâdırdır ve ziyâde kuvvetlidir lâzımdır ki bu direğin üstüne gide ve geminin halatını tuta tâ ki ta‘mîr edelim. Muşt-zen bahâdırlığına mağrûriyetle ki başında tutardı, kalbini incitmiş olduğu hasmından havf etmedi ve hükemânın kavline âmel buyurmadı zîrâ demişlerdir: Her kimin ki bir elem...

***

Hoşî, yâ harf-i masdariyye. *Tuvânî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Keşî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Be*, harf-i musâhabet. *‘Ozr-i mâzî*, izâfeti beyâniyye. *Der*, harf-i sıla. *Kademeş*, zamîr muşt-zene râci‘. *Bûse’i*, yâ harf-i vahdet

ve hemze tevessüldür. *Nifâk*, nûn'un kesriyle mufâ'ale bâbından masdar-ı sânîdir. *Be*, harf-i sıla. *Keştî*, gemi. *Der*, harf-i te'kîd. *Âverdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Be*, harf-i sıla. *Sutûn*, sîn'in ve tâ'nın zammeleriyle direkdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *'İmâret-i Yûnân*, izâfeti lâmiyye. *İstâde bûd*, hikâye-i mâzî der-mâzî. *Halelî*, yâ harf-i tenkîr. *Dil-âver*, vasf-ı terkîbî, bahâdır demek. *Ter*, edât-ı tafdîl. *Bâyed*, gerek demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Berîn*, aslı ber-în'dir. *Rîsmân-i keştî*, izâfeti lâmiyye, geminin ipi demek. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *'İmâret*, masdar. *Be*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammındır. *Ğurûr-i dil-âver*, izâfeti lâmiyye. *Ye*, harf-i masdariyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Ser dâşt*, başında var idi demek. *Hasm-i dil-âzurde*, izâfeti beyâniyye ve dil-âzurde vasf-ı terkîbîdir. *Neyendîşîd*, fi'l-i mâzî-i menfî, pervâ etmedi demek, evveline nûn-ı nâfiye gelmek ile hemze yâ'ya kalb edilmişdir. *Kâr*, ne-fermûd'un mef'ûlü. *Rencî*, yâ harf-i vahdet, bir elem demek.

[290] *... be-dil resânîdî, eger der-'akab-i ân sad râhat be-resânî ez-pâdâş-i ân yek-renc îmin me-bâş ki peykân ez-cirâhat be-der-âyed ve âzâr der-dil be-mâned.*

... kalbine îsâl eyledin, eğer onun arkasından yüz lütuf îsâl eder isen o bir ilmik cezâsından emîn olma zîrâ okun demirini cerâhatdan çıkar ise ve ıztırâbı kalbde kalır.

Beyt:

Çi hoş goft Bektâş bâ-Hîltâş

Çu duşmen herâşîdî îmin me-bâş

Ne hoş dedi Bektâş Hîltâş'a, çünkü düşmanı muzdarib kıldın emîn olma.

Kıt'a:

Me-şev îmin ki teng-dil gerdî

Çu zi-destet dilî be-teng âyed

Seng ber-bârû-yi hisâr me-zen

Ki buved k'ez-hisâr seng âyed

Emîn olma zîrâ bî-huzûr olursun, çünkü senin elinden bir gönül muzdarib ola. Taşı kal'a duvârına vurma, zîrâ olur ki kal'adan taş gelir.

Çendân ki mikved-i keştî ber-sâ'id pîçîd ve ber-bâlâ-yi sutûn reft. Mellâh zimâm ez-kefeş der-guselânîd ve keştî be-rând.

Ol kadar ki geminin ipini koluna doladı ve direğin üstüne gitdi. Gemici halatı onun elinden kurtardı ve gemiyi sürdü.

***

Resânîdî, fi‘l-i mâzî muhâtab, erişdirdik demek ve elif-nûn edât-ı ta‘diyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *‘Akab*, bunda ard ve son, izâfeti lâmiyye. *Ân*, renc’e işâretdir. *Be-resânî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, erişdirir isen demek ve elif ve nûn edât-ı ta‘diyye. *Pâdâş*, bâ-ı ‘Acem’le cezâ. *Îmin me-bâş*, cezâ-ı şart. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Peykân*, bâ ve kâf-ı ‘Acem’le demirne derler. *Cirâhat*, cîm’in kesriyle yaradır. *Bektâş* ve *Hîltâş*, iki pehlivânın isimleridir. *Çu*, harf-i ta‘lîl. *Herâşîdî*, fi‘l-i mâzî muhâtab tırmaladın demek, incinmekden kinâyedir. *Me-şev*, nehy-i hâzır. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Teng-dil*, vasf-ı terkîbî. *Gerdî*, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle gerdîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Teng*, ıztırâbdan kinâye. *Me-zen*, nehy-i hâzır. *Seng*, mef‘ûlü. *Bârû-yi hisâr*, ğayr-i sarîhi, hisâr duvârına demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Buved*, fi‘l-i muzâri‘. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Seng*, tâş ve fâ‘ili. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘. *Mikved*, lüğatde yulardır ammâ bunda gemi çekdikleri halat ve ip murâddır. *Sâ‘id*, bilek. *Bâlâ*, bunda üst ma‘nâsına. *Zimâm*, bunda yedek ipdir. *Kef*, ‘Arab fâ’nın teşdîdiyle ‘Acem tahfîfiyle okur, el ayasına ya‘nî avuça derler. *Der*, harf-i te’kîd. *Guselânîd*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve sîn’in fethiyle kırdı ve üzdü demek.

[291] *Bî-çâre der-ân câ hayrân be-mând. Rûzî do belâ vu mihnet dîd ve sahtî keşîd. Sevvom rûz, hâbeş der-girîbân girift ve be-âb endâht. Ba‘d ez-şebân-rûzî be-kenâr uftâd. Ez-hayâteş rakamî mânde bûd. Berg-i dirâht-ân horden girift ve bîh-i giyâh-ân ber-âverden tâ endekî kuvvet yâft. Ser der-biyâbân nihâd ve be-reft, tâ teşne u gurisne u bî-tâkat ber-ser-i çâhî resîd. Kavmî-râ dîd ber-û gird âmede bûdend ve şerbetî âb be-peşîzî mî-âşâmîdend. Cevân-râ peşîz ne-bûd, âb taleb kerd ibâ kerdend. Dest-i te‘addî derâz kerd muyesser ne-şod, tenî çend-râ furû-kûft. Merd-ân ğalebe kerdend, bî-muhâbâ be-zedend ve mecrûh kerdend.*

Muşt-zen orada şaşkın kaldı. Bir iki gün belâ ve meşakkat gördü ve şiddet çekdi. Üçüncü gün, onun uyku yakasını tutdu ve suya atdı. Bir gece ve gündüzden sonra kenâra düşdü. Onun hayâtından bir mikdâr kalmışidi. Ağaçların yapraklarını yemeğe başladı ve otların kökünü çıkarmağa başladı tâ ki az kuvvet buldu. Başını sahrâya koydu ve gitdi, hattâ susuzluk ve açlık ve tâkatsizlik ile bir kuyunun başına erişdi. Bir kavmi gördü kuyunun başına toplanmış idiler ve bir içim suyu bir pula içirirler idi. Muşt-zenin pulu yoğidi, su istedi imtinâ‘ eylediler. Zor-bâzlık elini uzatdı

müyesser olmadı, bir kaç şahsı darb eyledi. Adamlar ğalebe eylediler, bilâ-pervâ döğdüler ve mecrûh eylediler.

Kıt‘a:

***

Hâbeş, zamîr ma‘nâda girîbân’a mukayyeddir. *Be-âb*, bâ harf-i sıla. *Endâht*, fi‘l-i mâzî, atdı demek, düşürdü murâddır. *Ba‘d*, sonra ma‘nâsına. *Şebân-rûzî*, bir gün ma‘nâsına. *Be-kenâr*, bâ harf-i sıla. *Uftâd*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili muşt-zen’dir. *Mânde bûd*, hikâye-i mâzî der-mâzî. *Ez-hayâteş*, ona müte‘allik. *Rakamî*, râ’nın ve mîm’in fethalarıyla cânın bakiyyesine derler. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Berg-i diraht-ân*, izâfeti lâmiyye. *Bîh*, kök. *Giyâh*, otdur. *Tâ*, hattâ ma‘nâsına. *Endekî*, yâ harf-i vahdet, bir pâre demek. *Tâ*, ilâ ma‘nâsına. *Teşne*, susuz. *Gurisne*, aç. *Ber*, harf-i sıla. *Ser-i çâhî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, bir kuyu başına demek. *Resîd*, fi‘l-i mâzî. *Kavmî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ber-û*, zamîr çâh’a râci‘. *Gird âmed*, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve râ’nın sükûnuyla cem‘ olmuş demek. *Şerbetî*, yâ harf-i vahdet. *Be*, mukâbele. *Peşîz*, pul ve mankır. *Ye*, harf-i vahdet. *Mî-âşâmîdend*, hikâye-i hâl-i mâzî, içirirlerdi demek. *Dest-i te‘addî*, mecâzen lâmiyye. *Tenî*, yâ harf-i vahdet. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Furû*, edât-ı te’kîd. *Kûft*, fi‘l-i mâzî.

[292] *Peşşe çu pur şod be-zened pîl-râ*
Bâ-heme tundî yu salâbet ki ûst

Mûrçegân-râ çu buved ittifâk
Şîr-i jiyân-râ be-derânend pûst

Sivrisinek çünkü çok ola fîli sokar, ol kadar savlet ve şiddetle ki ondadır. Karıncaların çünkü ola ittifâkı, kükremiş arslanın yırtarlar derisini.

Be-hukm-i zarûret haste vu mecrûh der-pey-i kârvân uftâd u be-reft. Şebângâh be-makâmî be-resîdend ki ez-dozd-ân der-hatar bûd. Kârvâniyân-râ dîd lerze ber-endâm uftâde ve dil ber-helâk nihâde. Goft: Endîşe me-dârîd ki yekî menem derîn miyân ki pencâh merd-râ cevâb dihem ve dîger cevân-ân hem yârî dihend. Merdum-ân-râ be-lâf-i û dil kavî şod ve be-sohbet-i û şâd mân geştend ve be-zâd u âbeş dest-gîrî kerdend. Cevân-râ...

Bi’z-zarûre, hasta ve yaralı olarak kârvânın arkasına düşdü ve gitdi. Gece vakti bir mahalle vâsıl oldular ki sâriklerden muhâtarada idi. Kârvânları gördü titremek

vücûdlarına düşmüş ve kalblerini helâka koymuş. Dedi: Havf etmeyiniz zîrâ biri benim bu arada ki elli adama cevâb veririm ve diğer civânlar dahi mu‘âvenet eylerler. Kârvânların onun kelâmıyla kalbleri kesb-i kuvvet eyledi ve ona musâhabetle mesrûr oldular ve ona ekl ve şarâbda mu‘âvenet eylediler. Muşt-zenin...

***

Peşşe, bâ-ı ‘Acem’in fethiyle sivrisinek. *Pur*, bunda çok. *Be-zened*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili peşşe’ye râci‘. *Pîl-râ*, mef‘ûlü. *Tund*, şiddet. *Salâbet*, masdar. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Û*, fîl’e râci‘. *-st*, edât-ı haberdir ve salâbet ve cesâmet ve kuvvetdir. *Mûrçegân*, mûrçe’nin cem‘i ve bunda kıyâs olan *çe* edât-ı tasğîr olmak ise de lâkin isti‘mâlde mutlak karınca ma‘nâsınadır. *Râ*, harf-i tahsîs. *Şîr-i jiyân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, kükremiş arslan demek. *Râ*, harf-i tahsîs. *Be*, harf-i te’kîd. *Derânend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, yırtarlar demek ve dâl’da feth u kesr câ’iz olduğu gibi fâ‘ili tahtında mûrçegân’a râci‘. *Pûst*, mef‘ûlü. *Der*, harf-i sıla. *Pey-i kârvân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, kârvânın ardınca demek. *Be*, harf-i sıla. *Makâmî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Lerze*, titreme ma‘nâsına ism-i masdar. *Endîşe*, me-dârîd’in mef‘ûl-i sarîhi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Derîn*, aslı der-în’dir. *Miyân*, bunda orta demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Pencâh*, elli. *Merd*, yiğit. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Dihem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Hem*, dahi ma‘nâsına. *Yârî*, yâ-ı masdariyye ile mu‘âvenet. *Dihend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Merdum-ân*, merdum’in cem‘i; merdum, adam ile göz bebeği ma‘nâları meyânında lafz-ı müşterekdir, bunda adam demekdir. *Râ*, harf-i tahsîs.

[293] *... âteş-i mi‘de bilâ-girifte bûd ve ‘inân-i tâkat ez-dest refte. Lokme’i çend ez-ser-i iştihâ tenâvul kerd ve demî çend âb âşâmîd tâ dîv-i derûneş biyârâmîd ve hâbeş der-rubûd u be-hoft. Pîr-merdî-i pohte u cihân-dîde der-kârvân bûd, goft: Ey yâr-ân! Men ezîn bedreka-i şomâ endîş-nâkem ne çendân ki ez-dozd-ân. Çunân ki hikâyet konend ki A‘râbî-râ diremî çend gird âmede bûd, şeb ez-teşvîş-i Lûriyân der-hâne tenhâ hâbeş ne-bordî. Yekî-râ ez-dûst-ân nezd-i hod bord tâ vahşet-i tenhâyî be-dîdâr-i û...*

... mi‘desinin âteşi ‘alev-gîr olmuşidi ve tâkatinin dizgini elinden gitmişidi. Bir kaç lokma iştihâ cihetinden ekl eyledi ve bir kaç def‘a su içdi hattâ derûnunun şeytânı râhat eyledi ve onu uyku kapdı ve uyudu. Pişkîn bir ihtiyâr adam ve cihân görmüş kârvânın içinde idi, dedi: Ey refîkler! Ben bu sizin kulağuzunuzdan havf ederim hırsızlardan ol kadar havf etmem. Öyle ki nakl ederler ki bir A‘râbînin bir kaç ğuruşu

birikmiş idi, gece vakti sâriklerin havfından hânede yalnız olarak onun uykusu gelmezdi. Dostlarından birini kendi yanına getirdi tâ kim yalnızlık vahşeti onu görmekle...

***

Âteş-i mi'de, izâfeti lâmiyye. *Bilâ-girifte bûd*, murâd açlığından mi'desi âteş olmuşidi demek. *'İnân*, dizgin. *Tâkat*, kudret. *Refte bûd*, hikâye-i mâzî der-hikâye-i mâzî. *Ser*, bunda cihet. *İştihâ*, ârzû. *Demî çend*, bir kaç yudum demek. *Âb*, su. *Âşâmîd*, fi'l-i mâzî. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Dîv-i derûn*, izâfeti beyâniyye. *Biyârâmîd*, fi'l-i mâzî, sâkin oldu demek. *Hâb*, uyku. *Şin*, muşt-zen'e râci'. *Der*, harf-i te'kîd. *Rubûd*, fi'l-i mâzî. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Be*, harf-i te'kîd. *Hoft*, fi'l-i mâzî. *Pîr-merdî*, yâ harf-i vahdet. *Pohte*, sıfatı. *Cihân-dîde*, vasf-ı terkîbî, cihân görmüş demek. *Bûd*, fi'l-i mâzî. *Der-kârvân*, zarfı. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Ey*, harf-i nidâ. *Yâr-ân-i men*, münâdî. *Bedreka-i şoma*, izâfeti lâmiyye ve bedreka lüğatde ücret ile kulağuzluk eyleyen kimse ise de bunda emîn ve hâfız ma'nâsınadır. *Endîş-nâk*, terkîb-i nisbî, havflı. *Mim*, zamîr-i mütekellimdir. *Teşvîş*, bunda havf ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Lûriyân*, bunda sârikler demek ve elif ve nûn edât-ı cem'. *Hâb*, uyku. *Şin*, 'Arab'a râci'. *Ne-bordî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Nezd-i hod*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, kendisinin yanına demek. *Bord*, fi'l-i mâzî. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Vahşet-i tenhâyî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, yalnızlık vahşeti demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Dîdâr-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, dîdâr vasf-ı terkîbî, aslı ârende-i dîd demekdir.

[294] *... munsarif kerdâned ve şebî çend der-sohbet-i û bûd. Çendân ki ber-direm-hâş vukûf yâft, be-bord u sefer kerd. Bâmdâdân 'Arab-râ dîdend 'uryân u giryân. Goftend: Hâl çîst? Meger ân direm-hâ-yi tu-râ dozd bord? Goft: Lâ vallâhi! Bedreka bord.*

... izâle ede ve bir kaç gece onun sohbetinde idi. Hemân ki onun akçelerine muttali' oldu, sirkat eyledi ve firâr eyledi. Sabâhleyin 'Arab'ı gördüler çıplak ve ağlayıcı. Dediler: Hâl nedir? Kâ'ine o senin akçelerini hırsız mı çaldı? Dedi: Lâ vallâhi! Kılavuz sirkat eyledi.

Kıt'a:

Hergiz îmin zi-mâr ne nişestem

Tâ be-dânistem ân-çi haslet-i ûst

Zahm-i dendân-i duşmenî beterest

Ki numâyed be-çeşm-i merdum dûst

Aslâ yılandan emîn oturmazdım, tâ kim bildim ol şey' ki onun hasletidir. Bir düşmanın dişinin yarası daha fenâdır, ki görüne insânın gözüne dost.

Goft: Çi dânîd yâr-ân-i men ki în cevân nîz ez-cumle-i dozd-ân bâşed ve be-'ayyârî der-miyân-i mâ ta'biye şode tâ be-vakt-i fursat yâr-ân-râ haber koned? Pes maslahat ân mî-bînem ki...

Dedi: Ne bilirsiniz ey benim refîklerim ki bu civân dahi sârikler cümlesinden ola ve hîle-kârlık ile aramıza hâzır ola hattâ vakt-i fırsatda refîklerine haber ede? Bu sûretde onu re'y ederim ki...

***

Munsarif, infi'âl bâbından ism-i fâ'il. *Gerdâned*, gerdânîden masdarından fi'l-i muzâri'dir. *Şeb*, gece. *Ye*, harf-i vahdet. *Çend*, edât-ı kemmiyyet. *Bûd*, ismi yekî'ye râci', *şebî çend* haberi. *Der-sohbet-i û*, zarfıdır. *Çendân ki*, hemân demek, 'adem-i terâhîden kinâyedir. *'Uryân*, çıplak ma'nâsına. *Giryân*, sıfat-ı müşebbehe, masdarı girîsten gelir. *Meger*, bunda kâ'ine ma'nâsına. *Bedreka*, bunda vahşeti izâle için getirdiği kimseden 'ibâretdir. *Tâ*, ibtidâ-ı ğâyet içindir. *Haslet*, hûy. *Zahm-i dendân-i duşmen*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve *yâ* harf-i vahdetdir. *Be-ter*, bed-ter demek. *-st*, edât-ı haber. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Numâyed*, fi'l-i muzâri', mebnî li'l-mef'ûl ma'nâsına, görünür demek. *Be*, harf-i sıla. *Çeşm-i merdum*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve numâyed'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Dûst*, sarîhi ve fâ'ili duşmen'e râci'dir. *Goft*, fi'l-i mâzî, fâ'ili pîr'e râci'. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Dânîd*, emr-i hâzır cem'. *Yâr-ân-i men*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be*, harf-i musâhabet. *'Ayyâr*, lüğatde çok gezici, zeki ve zeyrek kimsedir, bunda çok bilir demek. *Ta'biye*, tef'îl bâbından masdar olup bir nesne bir nesneye sinmek ma'nâsınadır. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Vakt-i fursat*, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[295] *... mer û-râ hofte be-gozârîm ve be-rânîm. Cevân-ân-râ tedbîr-i pîr ustuvâr âmed ve mehâbetî ez-muşt-zen der-dil giriftend. Raht ber-dâştend ve cevân-râ hofte be-gozâştend. Ân gâh haber yâft ki âfitâb ber-ketifeş tâft, ser ber-âverd ve kârvân-râ refte dîd. Besî be-gerdîd ve râh be-câyî ne-bord. Teşne vu bî-nevâyî rûy ber-hâk ve dil ber-helâk nihâde mî-goft:*

... onu uyumuş terk edelimve sürelim. Civânlara pîrin tedbîri makbûl geldi ve bir havf muşt-zenden kalblerinde tutdular. Eşyâ-yı seferiyyelerini kaldırdılar ve muşt-zeni uyumuş terk eylediler. Ol vakit haber-dâr oldu ki güneş onun arkasını kızdırdı, başını kaldırdı ve kârvânı gitmiş gördü. Çok dolaşdı ve yolu bir mahalle iletmedi. Aç ve susuz olarak yüzünü yere ve nefsini helâka koyup söylerdi:

Şi‘r:

Men zâ yuhaddisunî ve zumme’l-‘îsu

Mâ lî’l-ğarîbi sîve’l-ğarîbi enîsu

Ol kimdir benim ile mükâleme ede hâlbuki yularlandı deve, ğarîb için olmadı ğarîbden mâ-‘ada musâhib.

Beyt:

***

Mer, bunda râ’nın ma‘nâsını te’kîd eder. *Û*, muşt-zen’e râci‘. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Hofte*, uyumuş demek. *Be-gozârîm* ve *Be-rânîm*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim-i ma‘a’l-ğayrlardır, terk edelim ve sürelim demek. *Mehâbet*, havf. *Ye*, harf-i vahdet-i nev‘iyye. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Ketif*, kâf-ı ‘Arab’ın fethi ve tâ’nın kesriyle yağrın, ya‘nî omuzdan aşağı küreğe derler. *Şin*, muşt-zen’e ‘â’id. *Tâft*, tâften masdarından fi‘l-i mâzî, bunda kızdırdı demek, fi‘l-i muzâri‘i tâbed gelir. *Ser*, âverd’in mef‘ûlü. *Vav*, ‘âtıfe. *Kârvân*, murâd ashâb-ı kâfiledir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Refte*, ism-i mef‘ûl. *Dîd*, fi‘l-i mâzî, masdarı dîden’dir. *Besî*, besâ gibi çok demek. *Be-gerdîd*, fi‘l-i mâzî, dolaşdı ve gezdi demek. *Râh*, yol. *Be-câyî*, yâ harf-i vahdet. *Ne-bord*, fi‘l-i mâzî-i menfî. *Teşne*, susuz. *Bî-nevâyî*, bî-kudret. *Ye*, harf-i masdariyye. *Nihâde*, hâ-ı resmiyye bunda harf-i terettübdür, koyup demekdir. *Men*, edât-ı istifhâmiyye ve mübtedâ. *Zâ*, ellezî ma‘nâsına. *Yuhaddisunî*, tef‘îl bâbından fi‘l-i muzâri‘, nûn vikâye ve yâ mütekellimdir ve tahtında müstetir fâ‘ili zâ’ya râci‘ ve cümlesi cümle-i fi‘liyye, mevsûle sıladır ve mevsûle sılasıyla haber-i mübtedâdır ve cümlesi i‘râbdan mahalli yok müste’nifedir. *Vav*, hâliyye. *Zumm*, fi‘l-i mâzî mechûli yularlandı demek. *El-‘Îsu*, e‘îs lafzının cem‘i, sarıya mâ’il develer demek ve zumme’nin nâ’ib-i fâ‘ili. *Mâ*, leyse’ye meşâbih nâfiyedir. *Li’l-ğarîbi*, haberi. *Sivâ*, ğayr ma‘nâsına edât-ı istisnâ. *Enîsu*, ismi.

[296] *Duruştî koned bâ-ğarîb-ân kesî*

Ki nâ-bûde bâşed be-ğurbet besî

Huşûnet eder ğurebâya bir kimse, ki bulunmamış ola ğurbetde çok.

Û derîn sohen bûd ki pâdişâh-zâde'i der-pey-i saydî ez-leşkeriyân dûr uftâde bûd ve bâlâ-yi sereş îstâde. În sohen be-şenîd ve der-hey'âteş nazar kerd ve sûret-i zâhireş pâkîze dîd ve hâleş perîşân. Porsîdeş ki ez-kocâyî ve bedîn cây-geh çi gûne uftâdî? Berhî ez-ân-çi ber-sereş guzeşte bûd i'âdet kerd. Melik-zâde berû rahm âmed, hil'at u ni'met dâd ve mu'temedî hem-râh-i û kerd. Tâ be-şehr-i hîş bâz âmed. Pedereş be-dîden-i û şâd-mân şod ve ber-selâmet-i hâleş şukr goft.

Civân bu sözde idi ki bir melik-zâde bir avın ardında 'askerlerinden uzak düşmüşidi ve onun başı ucunda durmuşidi. Bu sözü duydu ve onun hey'etine nazar eyledi ve onun sûret-i zâhirini pâk gördü ve onun hâlini perîşân gördü. Ona sordu ki Neredensin ve buraya nasıl düşdün? Bir mikdâr ol şeyden ki onun başından geçmişidi tekrâr eyledi. Şeh-zâde ona terahhum eyledi, libâs-ı fâhire ve ni'met verdi ve bir i'timâdlı kimseyi ona refîk etdi. Tâ kim kendi şehrine geri geldi. Onun babası onu görmek ile mesrûr oldu ve onun selâmet-i hâline şükr eyledi.

***

Duruşt, dâl'ın ve râ'nın zammeleriyle ve şîn'in sükûnuyla katı ma'nâsına. *Ye*, harf-i masdariyye. *Bâ*, harf-i sıla. *Ğarîbân*, ğarîb'in cem'i. *Nâ-bûde bâşed*, olmamış ola demek. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Be-ğurbet*, bâ edât-ı zarfiyye. *Besî*, yâ-ı asliyye ile çok demek. *Û derîn sohen*, zamîr muşt-zen'e râci'. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Pâdişâh-zâde'i*, yâ harf-i vahdet, hemze tevessüldür. *Pey-i sayd*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, saydın ardınca demek. *Leşker*, 'asker. *Ye*, edât-ı nisbet. *Ân*, edât-ı cem'. *Bâlâ-yi ser*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve bâlâ bunda üst ma'nâsına. *Hey'et*, şekil demek. *Pâkîze*, pâk ma'nâsınadır. *İ'âdet*, if'âl bâbından masdardır ve *tâ* üslûb-ı 'Acem üzere uzun yazılmışdır. *Mu'temed*, ifti'âl bâbından ism-i mef'ûldür. *Ye*, harf-i vahdet. *Hem-râh*, refîk, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Û*, muşt-zen'e râci'. *Kerd*, fi'l-i mâzî. *Tâ*, harf-i ta'lîl veyâ intihâ. *Be*, harf-i sıla. *Şehr-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bâz*, geri demek. *Âmed*, fi'l-i mâzî. *Peder*, bab. *Şin*, muşt-zen'e râci'. *Be*, harf-i musâhabet. *Dîden*, masdardır, görmek ma'nâsına, izâfeti masdarın mef'ûlünedir. *Û*, muşt-zen'e râci'. *Şâd-mân*, mesrûr demek. *Selâmet-i hâl*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Şukr*, masdar. *Goft*, fi'l-i mâzî.

[297] *Şebângâh ez-ân-çi ber-ser-i û refte bûd, ez-hâlet-i keştî ve cevr-i mellâh ve rûstâyî-ân ve ğadr-i kârvânîyân bâ-peder mî-goft. Peder goft: Ey peser, ne-goftemet der-vakt-i reften ki tehî-dest-ân-râ dest-i dilîrî beste est ve pençe-i şîrî şikeste?*

Gece vakti ol şeyden ki onun başından mürûr etmişidi, geminin hâlinden ve gemicinin cevrinden ve köylülerin cevrinden ve ehl-i kârvânın ğadrinden pederine nakl ederdi. Pederi dedi: Ey oğul, sana demedim mi vakt-i ‘azîmetdeki züğürdlerin şecâ‘at eli bağlanmışdır ve arslanlık pençesi kırılmışdır?

Beyt:

Çi hoş goft ân tehî-dest-silah-şôr

Cevî zer bih-ter ez-pencâh men zûr

Ne hoş söyledi o müflis silahşör, arpa mikdârı altın daha iyidir elli batman kuvvetden.

Peser goft: Ey peder! Her-âyîne tâ renc ne-berî genc ber-ne-dârî ve tâ cân der-hatar ne-nihî ber-duşmen zafer neyâbî ve tâ dâne perîşân ne-konî hirmen ber-ne-dârî. Ne-bînî ki be-endek mâye rencî ki bordem çi mâye genc âverdem...

Muşt-zen dedi: Ey baba? Elbette zahmet çekmedikçe hazîneyi kaldıramazın ve tâ kim cânı muhâtaraya koymadıkça düşmana ğalebe edemezsin ve tohumu saçmadıkça harmanı kaldıramazsın. Görmez misin ki cüz’î mikdâr zahmeti ki çekdim ne mikdâr hazîne getirdim...

***

Şebângâh, ism-i zamân. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Refte bûd*, hikâye-i mâzî der-mâzî. *Ez*, harf-i beyâniyye. *Hâlet-i keştî*, izâfeti lâmiyye. *Mellâh*, mübâlağa ile ism-i fâ‘il. *Rûstâyî-ân*, yâ edât-ı nisbet ve elif-nûn edât-ı cem‘dir. *Ne-goftemet*, istifhâm-ı inkâridir, demedim mi demekdir. *Vakt-i reften*, zarfın masdara izâfetidir. *Ki*, harf-i râbıt makûl-i kavldir. *Tehî-dest*, vasf-ı terkîbî, züğürd demek. *Ân*, edât-ı cem‘. *Râ*, harf-i tahsîs. *Dest-i dilîrî* ve *Pençe-i şîrî*, izâfeti beyâniyyelerdir. *Tehî-dest*, vasf-ı terkîbî, izâfeti beyâniyye. *Silah-şôr*, vasf-ı terkîbî ve silah li-ecli’z-zarûre silâh’dan muhaffef ve şôr bunda karışdırmak ma‘nâsına âl’ât-ı harbin gâh biriyle ve gâh diğeriyle oynadığı için. *Zer*, bunda altın ve akçeye şâmildir. *Pencâh*, elli. *Men*, nûn’un teşdîdiyle batman demek ve nûn-ı müşeddede li-ecli’z-zarûre muhaffefdir. *Zûr*, kuvvet. *Tâ*, harf-i tevkît. *Renc*, elem. *Ne-bord*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Genc*, hazîne. *Ber*, harf-i te’kîd. *Ne-dârî* ve *Ne-nihî* ve *Neyâyî* ve *Ne-konî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâllerdir. *Zafer*, ğalebe demek. *Be*, sebebiyye. *Endek*, az, kesret mukâbilidir. *Mâye*, ser-mâye. *Rencî*, yâ harf-i vahdet, renc ism-i masdar, zahmet ma‘nâsına.

[298] *... ve nîşî ki hordem çi mâye nûş hâsıl kerdem.*

... ve bir iğneyi ki yedim ne mikdâr bâl cem‘ eyledim.

Beyt:

Ger-çi bîrûn zi-rızk ne-tuvân hered

Der-taleb kâhilî ne-şâyed kered

Eğerçi rızıkdan hâric yemek mümkün olmaya, talebde gevşeklik etmek lâyık değildir.

Beyt:

Ğavvâs eger endîşe koned kâm-i neheng

Hergiz ne-koned durr-i girân-mâye be-çeng

Dalğıç eğer fikr eder ise timsâh balığının çenesini, aslâ ahz edemez kıymet-dâr inciyi eline.

Hikmet:

Âsyâ-seng-i zîrîn muteharrik nîst, lâ-cerem tahammul-i bâr-i girân mî-koned.

Değirmenin alt taşı müteharrik değildir, tabî‘î ağır yüke tahammül eyler.

Kıt‘a:

Çi hored, şîr-i şerze derîn ğâr

Bâz-uftâde-râ çi kuvvet buved

Ger tû der-hâne sayd hâhî kerd

Dest u pâyet çu ‘ankebût buved

Ne yer sırıtmış arslan mağâra köşesinde, düşmüş doğanın ne azığı olur. Eğer sen hânede şikâr etmek ister isen, senin elin ve ayağın örümcek gibi olur.

Peder goft: Ey peser! Derîn nevbet felek tu-râ yâverî kerd ve ikbâl rehberî...

Pederi dedi: Ey oğul! Bu nöbetde felek sana mu‘âvenet eyledi ve ikbâlin dahi kılavuzluk eyledi...

***

Nîş, arının ve sâ’ir hayvânâtın sokduğu iğneye derler. *Nûş*, baldır. *Ne-tuvân hered*, yemek olmaz demek ve hered bunda masdar ma‘nâsınadır ve mısrâ‘-ı sânîde kered kelimesine tevâfuk olsun için zammeye mâ’il fetha ile okunur. *Kâhil*, kâf-ı ‘Arabî ve hâ’nın fethalarıyla tenbel demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Ne-şâyed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Kerd*, fi‘l-i mâzîdir, masdar ma‘nâsına. *Ğavvâs*, mübâlağa ile ism-i fâ‘il, suya dalan kimsedir. *Endîşe*, bunda fikirdir. *Kâm*, kâf-ı ‘Arabiyle çene

ma‘nâsına. *Neheng*, kâf-ı ‘Acem’le timsâhdır. *Der-girân-mâye*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve kâf-ı ‘Acem’in kesriyle girân-mâye ağır bahalı demek. *Çeng*, bunda avuç ma‘nâsına. *Âsyâ-seng-i zîrîn*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bâr-i girân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, ağır yük demek. *Çi hored*, istifhâm-ı inkârî. *Şîr-i şerze*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve şerze ğazabından diş sırıtan hayvânın sıfatıdır. *Ger*, edât-ı şart. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Hâhî kerd*, eylemek ister isen demek ve kerd bunda kerden ma‘nâsınadır. *‘Ankebût*, ‘Arabîde örümcek ma‘nâsına. *Yâver*, vâv’ın fethiyle mu‘âvin. *Ye*, harf-i masdariyye. *İkbâl*, devlet. *Rehber*, vasf-ı terkîbî, fi’l-asl berende-i râh olup mürâdifi mürşid, Türkîde kulağuz demekdir. *Ye*, harf-i masdariyye.

[299] *... tâ gulet ez-hâr ve hâret ez-pây be-der-âmed ve sâhib-i devletî be-tû resîd ve ber-tû bahşîd ve terahhum kerd ve kesr-i hâl-i tu-râ be-tefakkudî cibr kerd ve çunîn ittifâk nâdir ufted ve ber-nâdir hukm ne-tuvân kerd.*

... tâ gülün dikeninden ve dikenin ayağından çıkdı ve bir sâhib-i devlet sana erişdi ve sana ihsân eyledi ve merhamet eyledi ve senin hâl-i mezelletini teftîş ile ıslâh eyledi ve böyle tesâdüf nâdir vâki‘ olur ve nâdir üzere hüküm mümkün olmaz.

Beyt:

Seyyâd ne her bâr şeğâlî be-bered

Ufted ki yekî rûz pelengeş be-dered

Avcı ne her def‘a çakal tutar, vâki‘ olur ki bir gün onu kaplan yırtar.

Temsîl:

Çunân ki yekî ez-mulûk-i Pârs nigîn-i girân-mâye der-enguşterî dâşt. Bârî be-hukm-i teferruc bâ-tenî çend ez-hâss-ân be-Musallâ-yi Şîrâz bîrûn reft ve fermûd tâ enguşterî ber-kunbed-i ‘Adudu’d-devle nasb kerdend tâ her ki...

Şöyle ki biri Pârs meliklerinden kıymet-dâr mücevheri hâteminde var idi. Bir def‘a teferrüc kasdıyla bir kaç kimse ile hâss bendelerinden Şîrâz’ın Musallâsı’na taşra çıkdı, buyurdu tâ kim bir hâtemi ‘Adudü’d-devle’nin kubbesine nasb eylediler tâ her kim ki...

***

Tâ gulet ve *Ez-hâr* ve *Hâret* ve *Ez-pây*, fakr u fâka ve mezellet u meşakkatden kurtuldun denilecek mevki‘de îfâ olunur. *Kesr-i hâl*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti ve *tu-râ*’ya izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *râ* edât-ı tahsîs. *Be*, harf-i musâhabet. *Tefakkud*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, yoklamak ma‘nâsına. *Ye*, harf-i tenkîr. *Cibr*, bunda

fakr'dan ğınâ vermekdir. *Ufted*, fi'l-i muzâri'. *Seyyâd*, mübâlağa ile ism-i fâ'ildir, avcı demek. *Ne*, nâfiye, ma'nâda bered fi'line mukayyeddir. *Bâr*, kerre ma'nâsına. *Şeğâl*, şîn'in fethiyle Fârisîdir, çakala derler. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Be-bered*, fi'l-i muzâri', bunda tutar demek. *Ufted*, bunda vâki' olur ma'nâsına. *Yekî*, bunda yek ma'nâsına. *Be-dered*, fi'l-i muzâri', yırtar demek. *Temsîl*, Cenâb-ı Sa'dî bu hikâyeye temsîl tarîkiyle 'irâd eylediğine işâret eder. *Nigîn*, nûn'un ve kâf-ı 'Acem'in kesriyle yüzük kaşına derler, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Girân-mâye*, kıymet-dâr demek. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Enguşter*, hemze'nin fethi ve kâf-ı 'Acem'in zammıyla yüzükdür. *Ye*, harf-i vahdet. *Bârî*, bir kerre demek. *Be*, harf-i sıla. *Musallâ-yi Şîrâz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve *Musallâ* Şîrâz'ın meşhûr seyrân-gâhıdır. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Kunbed-i 'Adudu'd-devle*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *'Adudu'd-devle* hulefâ-yi 'Abbâsiyyeden birinin vezîridir ki Şîrâz'da vefât etmişdir ve *kunbed*'den murâd türbesidir.

[300] *... tîr ez-halkâ-i enguşterî be-guzerâned hâtem û-râ bâşed. İttifâken çehâr sad hukm-endâz ki der-hidmet-i û bûdend biyendâhtend, cumle hatâ kerdend. Meger kûdekî ki ber-bâm-i ribât be-bâzîçe ez-her taraf tîr endâhtî. Bâd-i sabâ tîr û-râ ez-halka-i enguşterî be-guzerânîd, enguşterî-râ be-vey erzânî dâştend ve ni'met-i bî-kıyâs dâdendeş. Peser ba'd ezîn tîr u kemân-râ be-sûht. Goftend: Çerâ çunîn kerdî? Goft: Tâ revnak-i evvelîn ber-cây be-mâned.*

... oku hâtemin halkasından geçirir ise hâtem onun olsun. Tesâdüfen dört yüz ok atıcı ki onun hidmetinde idiler atdılar, cümlesi hatâ etdiler. İllâ bir çocuk ki 'imâret damının üstünde oyun ile her tarafdan ok atardı. Sabâ rüzgârı onun okunu yüzükün halkasından geçirtdi, yüzükü ona lâyık tutdular ve hesâbsız ni'meti ona verdiler. Çocuk bundan sonra ok ve yayı yakdı. Dediler: Niçin böyle eyledin? Dedi: Tâ kim evvelki i'tibâr yerinde kala.

Kıt'a:

Geh buved k'ez-hakîm-i rûşen-re'y
Ber-neyâyed durust tedbîrî

Gâh bâşed ki...
Ba'zen olur rûşen fikirli hakîmden, gelmez doğru bir tedbîr. Ba'zen olur ki...

***

Nasb, masdar ve kerdend'in mef'ûlü. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Halka-i enguşterî*, izâfeti lâmiyye ve hâ'nın ve lâm'ın fethalarıyla halka insânın ğayrıda ve sükûnuyla insânda müsta'meldir. *Hukm-endâz*, vasf-ı terkîbî olup da'vâ eylediği mahalle elbette okunu vurmağa kâdir olan kimsede müsta'meldir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Hidmet-i û*, izâfeti lâmiyye ve zamîr yekî'ye râci'. *Biyendâhtend*, fi'l-i mâzî cem', atdılar demek. *Meger*, edât-ı istisnâdır, illâ ma'nâsına. *Kûdek*, çocuk. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâm*, dam üstü, izâfeti lâmiyye. *Ribât*, râ'nın kesriyle kârvân-sarây. *Be*, harf-i musâhabet. *Bâzîçe*, oyun ma'nâsına olan bâzî'nin tasğîridir. *Endâhtî*, hikâye-i mâzî, atardı demek. *Bâd-i sabâ*, izâfeti beyâniyye. *Be-guzerânîd*, fi'l-i mâzî ve elif-nûn edât-ı ta'diyyedir, geçirtdi demek, fâ'ili bâd'dır. *Be*, harf-i sıla. *Vey*, kûdek'e râci'. *Erzânî*, yâ-ı asliyye ile lâyık demek. *Dâştend* ve *Dâdend*, fi'l-i mâzî cem'lerdir. *Şin*, kûdek'e râci'. *Revnak*, bunda i'tibârdır. *Hakîm*, izâfeti beyâniyye. *Rûşen-re'y*, vasf-ı terkîbî, pâk fikirli demek. *Durust*, bunda noksân ve hatâdan masûn demek. *Tedbîr*, tef'îl bâbından masdardır. *Ye*, harf-i vahdet. *Gâh bâşed*, fi'l-i muzâri', 'Arabîde *kad yaka'u* ma'nâsına ef'âl-i mürekkebedendir. *Ki*, harf-i beyâniyye.

[301] *... kûdek-i nâ-dân*
Be-ğalat ber-hedef zened tîrî

... câhil çocuk, sehv olarak nişân-gâha vurur oku.

Hikâyet:

Dervîşî-râ dîdem der-ğârî nişeste ve der be-rûy-i hod ez-cihân beste ve mulûk-i selâtîn-râ der-çeşm-i himmet-i û şevket ne-mânde.

Bir dervîşi gördüm bir mağarada oturmuşidi, ihtilât kapısını kendi yüzüne cihândan bağlamış ve mülûk-i selâtînin onun nazar-ı himmetinde şevketi kalmamış idi.

Kıt'a:

Her ki ber-hod der-i su'âl guşûd
Tâ be-mîred niyâz-mend buved

Âz be-gozâr u pâdişâhî kon
Gerden-i bî-tama' bulend buved

Her kim ki kendine su'âl kapısını açdı, tâ kim ölür ise niyâzlı olur. Hırsı terk eyle ve pâdişâhlık eyle, tama'sız boyun yüce olur.

Yekî ez-mulûk-i ân taraf işâret kerd ki tevakku‘ be-kerem-ahlâk-i ‘azîz-ân ânest ki bâ-nân u nemek bâ-mâ muvâfakat kerdend. Şeyh rizâ dâd ki icâbet-i da‘vet sunnetest. Dîger rûz...

Biri ol taraf meliklerinden işâret eyledi ki ricâ ‘azîzlerin ahlâk-ı kereminden oldur ki ekmek ve tuza bizimle muvâfakat edeler. Şeyh râzı oldu ki da‘vete icâbet sünnet-i seniyyedir. Diğer gün...

***

Kûdek, çocuk, izâfeti beyâniyye. *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehedir, câhil demek. *Zened*, fi‘l-i muzâri‘. *Tîrî*, yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr, mef‘ûlü. *Hedef*, hâ ve dâl’ın fethalarıyla ok nişânına derler. *Dîdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Dervîşî-râ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Nişeste*, fi‘l-i mâzî-i naklî, fâ‘ili dervîş’e râci‘. *Der-ğârî*, zarfı ve ğâr mağâra ve *yâ* vahdetdir. *Ve der be-rûy-i hod*, ve der-i ihtilât bâ-halk be-rûy-i hod takdîrindedir. *Beste*, fi‘l-i mâzî-i naklî, fâ‘ili dervîş’e râci‘. *Der-i su’âl*, izâfeti beyâniyye. *Tâ*, hattâ ma‘nâsına. *Be-mîred*, fi‘l-i muzâri‘ müstakbel. *Niyâz-mend*, terkîb-i nisbî. *Âz*, elif-i memdûde ile hırs demek. *Be*, harf-i te’kîd. *Gozâr*, emr-i hâzırdır, terk eyle demek. *Gerden-i bî-tama‘*, izâfeti beyâniyye. *Bulend*, bâ’nın fethi ve zammıyla ‘âlî demek. *Buved*, fi‘l-i muzâri‘. *Ez-mulûk*, yekî’yi beyân eder. *Ân*, ism-i işâret. *Taraf*, müşârün-ileyhi. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, yekî fâ‘ili. *İşâret*, mef‘ûl-i sarîhi, ez-mulûk ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Tevakku‘*, masdar ve mübtedâ. *Be-kerem*, bâ harf-i cer min-i ibtidâ’iyye ma‘nâsına ve tevakku‘a müte‘allik. *Ânest*, haber-i mübtedâdır. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî-i cem‘. *Muvâfakat*, mef‘ûl-i sarîhi. *Bâ-nân*, ğayr-i sarîhi. *Nemek*, tuz ve nân üzere ma‘tûfdur. *İcâbet*, masdar ve mübtedâ ve izâfeti mef‘ûlüne. *Da‘vet*, masdar. *Sunnetest*, haberi.

[302] *... melik be-‘ozr-i hidmeteş reft, ‘âbid ber-hâst ve melik-râ der-kenâr girift ve telattuf kerd, çun melik ğâ’ib şod. Yekî ez-ashâb şeyh-râ porsîd ki çendîn mulâtafa-i pâdişâh hilâf-i ‘âdet bûd, derîn çi hikmetest? Goft: Ne-şenîde’i ki goft’end:*

... pâdişâh onun hidmetinin ‘özrüyle gitdi, zâhid kıyâm eyledi ve pâdişâhı kucağında tutdu ve iltifât eyledi, çünkü pâdişâh ğâ’ib oldu. Ashâbdan biri şeyhe sordu ki pâdişâha bu kadar iltifât eylemek ‘âdetin hilâfı idi, bunda hikmet nedir? Dedi: İşitmedin mi ki demişlerdir:

Kıt‘a:

Her ki-râ ber-simât be-nişestî

Vâcib âyed be-hidmeteş ber-hâst

Çun mukâfat-i fazl ne-tuvân kerd
'Ozr-i bî-çâregî be-bâyed hâst

Her kimin sofrasına oturdun, vâcib gelir onun hidmetine kıyâm etmek. Çünkü ziyâde mükâfât etmek mümkün değildir, bî-çârelik 'özrünü taleb etmek lâzımdır.

Mesnevî:

Gûş tuvâned ki heme 'omr-i vey
Neşneved âvâz-i def u çeng u ney

Dîde şikîbed zi-temâşâ-yi bâğ
Bî-gul u nesrîn be-ser âred dimâğ

Ger ne-buved...

Kulak kâdirdir ki cümle 'ömründe o, dinlemeye def ve çengî ve ney âvâzını. Göz sabr eder bâğı temâşâdan, gül ve fesleğensiz ğâyet getirir dimâğı. Eğer olmaz ise...

***

Ber, harf-i te'kîd. *Hâst*, fi'l-i mâzî. *Melik-râ*, girift'in mef'ûl-i sarîhi. *Der-kenâr*, zarfı ve fâ'ili 'âbid'e râci'. *Çendîn*, edât-ı kemmiyyet ve yâ nisbet ve nûn te'kîddir. *Derîn*, aslı der-în'dir. *Ne-şenîde'i*, fi'l-i mâzî-i naklî muhâtab, duymadın mı demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gofte'end*, fi'l-i mâzî-i naklî cem', müfredi gofte est'dir ve âtî kıt'a makûl-i kavl vâki' olmuşdur. *Her ki-râ*, her kes-râ takdîrindedir ve râ tahsîs ifâde eder. *Be-nişestî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Hâst*, fi'l-i mâzîdir, masdar ma'nâsına. *Çûn*, harf-i ta'lîl. *Mukâfât*, mufâ'ale bâbından masdar. *Kerd*, masdar-ı murahham. *Bî-çâregî*, bî-çâre lafzının âhirine yâ-ı masdariyye gelmekle hâ-ı resmî kâf-ı 'Acemîye tebdîl edilmişdir. *'Omr-i vey*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *vey* vâv'ın fethiyle zamîr-i ğâ'ib olup gûş'a râci'. *Neşnevî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, işitmeye demek. *Âvâz-i def*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şikîbed*, fi'l-i muzâri', sabr eder demek. *Temâşâ-yi bâğ*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Bî*, edât-ı selb. *Nesrîn*, bir nev' hoş kokulu güldür. *Be-ser âred*, başa ve ğâyete getirir demekden maksad 'ömrü geçirmeden 'ibâretdir. *Dimâğ*, beyni ma'nâsına lâkin bunda mecâzen murâd meşâmdır ve âred'in fâ'ili.

[303] *... bâliş-i âgande per*

Hâb tuvân kerd hicr zîr-i ser

V'er ne-buved dil-ber-i hem-hâbe pîş
Dest tuvân kerd der-âğûş-i hîş

V'în şikem-i bî-huner-i pîç pîç
Sabr ne-dâred ki be-sâzed be-hîç

... kuş tüyüyle dolmuş yasdık, uyumak mümkündür taş baş altında. Eğer olmaz ise yasdıkda berâber dilber yanında, elini koymak mümkündür kendi kucağına. Bağırsakları dolaşık bu hünersiz karın, sabr etmez ki râzı ola yoğa.

Bâb-i Çehârom der-Fevâ'id-i Hâmûşî

Dördüncü Bâb Sükûtun Fâ'ideleri Beyânındadır

Hikâyet:

Yekî-râ ez-dûst-ân goftem: İmtinâ'-i sohen goftenem, be-'illet-i ân ihtiyâr uftâde est ki der-ğâlib-i evkât der-sohen nîk u bed ittifâk ufted ve dîde-i duşmen-ân cuz ber-bed ne-mî-âyed. Goft: Ey berâder!

Dostlardan birine dedim: Söz söylememekliğim ol sebeble ihtiyâr vâki' olmuşdur ki çok vakitlerde sözde iyi ve fenâ tesâdüf vâki' olur ve hâlbuki düşmanların nazarı fenânın ğayrıya gelmez. Dedi: Ey birâder!

***

Bâliş, lâm'ın kesriyle ve bâlin kezâlik yasdığa derler. *Âgande*, elif-i memdûde ve kâf-ı 'Acem'in fethiyle bir nesneyi bir nesneye tıkmak ma'nâsına olan âganden masdarından ismi mef'ûldür ki tıkılmış demek. *Per*, bâ-ı 'Acem'le bunda murâd kuş tüyüdür. *Hâb*, uyku. *Kerd*, masdar-ı murahhamdır. *Hicr*, mübtedâ. *Zîr-i ser*, haberi ve cümle-i ismiyye hâl vâki' olmuşdur. *Dil-ber-i hem-hâbe*, izâfeti izâfet-i beyâniyye bir döşekde berâber yatana derler. *Pîş*, 'ind ma'nâsına. *Dest*, mübtedâ. *Tuvân kerd*, haberi. *Der-âğûş-i hîş*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir, zîrâ *der-âğûş*'da ma'nâ-yı masdarî vardır. *Şikem-i bî-huner-i pîç pîç*, izâfeti beyâniyyelerdir. *Be-sâzed*, fi'l-i muzâri'dir, kanâ'at ve muvâfakat ma'nâlarında müsta'meldir ve *pîç pîç* 'ibâresi ezdâddan olup hem makâm-ı medh ve hem makâm-ı zemde müsta'meldir, bunda mezmûm ma'nâsınadır. *İmtinâ'*, mübtedâ, izâfeti masdarın mef'ûlünedir. *Goften*, masdar ve

mîm mütekellime muzâfdır ve sohen mef‘ûlü ve mecmû‘u muzâf ile vâki‘ olmuşdur. *Be*, harf-i musâhabet. *‘İllet-i ân*, izâfet-i lâmiyye ve ‘illet sebeb ma‘nâsına ve ihtiyâr’a müte‘allik. *Uftâde est*, haberi ve cümle-i ismiyye goftem’in mef‘ûlüdür. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ğâlib-i evkât*, izâfeti zarfiyyedir. *Nîk*, iyi. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Bed*, fenâ. *Ufted*, fi‘l-i muzâri‘. *Vav*, hâliyye. *Dîde-i, göz*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Duşmen-ân*, duşmen’in cem‘i. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Bed*, yaramaz. *Ne-mî-âyed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i hâl, lüğatde gelmez demek ise de murâd düşmez demekdir.

[304] *Duşmen ân bîh ki nîkî ne-bîned.*

Düşmana ol iyidir ki iyiliği görmeye.

Beyt:

Huner be-çeşm-i ‘adâvet bozorg-ter ‘aybest

Gulest Sa‘dî yu der-çeşm-i duşmen-ân hârest

Ma‘rifet ‘adûnun gözünde pek büyük ‘aybdır, Sa‘dî güldür hâlbuki düşmanların gözünde dikendir.

Şî‘r:

Ve ehu’l-‘adâveti lâ-yemurru bi-sâlihi

İllâ ve yelmuzuhu bi-kezzâbin eşiri

Ve ‘adâvet sâhibi mürûr etmez ricl-i sâlihe, fakat ona ta‘n ederek mürûr eder kezzâb ve mağrûr diye.

Beyt:

Nûr-i gîtî-furûz-i çeşme-i hûr

Zişt bâşed be-çeşm-i mûşek-i kûr

‘Âlemi münevver edici güneş çeşmesinin nûru, çirkîndir yarasanın gözüne.

Hikâyet:

Bâzergânî-râ hezâr dînâr hasâret uftâd, pesereş-râ goft: Ne-bâyed ki în sohen-râ bâ-kesî der-miyân nihî. Goft: Ey peder! Fermân tu-râst, ne-gûyem velîken...

Bir bâzirgânın bin altını zâyi‘ oldu, oğluna dedi: Lâzım değildir ki bu sözü bir kimse ile araya koyasın. Dedi: Ey baba! Emir senindir, söylemem velâkin...

***

Nîkî, yâ harf-i masdariyye. *Ne-bîned*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, du‘â-ı ‘aleyhdir, görmez demek. *Huner*, ‘ayb’ın mukâbili, mübtedâ-ı sânî. *‘Aybest*, haber-i sânî ve sânî haberiyle haber-i evveldir. *Gulest*, mukaddem haber. *Sa‘dî*, mu’ahher

mübtedâ. *Çeşm-i duşmen-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hâr*, zarfın fâ'ili. *Vav*, ibtidâ. *Ehu*, kardeş. *Lâ-yemurru*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Bi-sâlihi*, ona müte'allik, be-ricl-i sâlih takdîrindedir. *İllâ*, harf-i istisnâ. *Vav*, hâliyye. *Yelmuzu*, fi'l-i muzâri', fâ'ili *eh*'e râci'. *He*, mef'ûlü ve sâlih'e râci' ve *lemz* lâm'ın fethi ve mîm'in sükûnuyla fi'l-asl göz ile işârete derler ise de sonra ta'n ve dahl ma'nâsına müsta'meldir. *Bi-kezzâb*, yelmuzu'ya müte'allik. *Eşir*, hemze'nin fethi ve şîn'in kesriyle 'ilm bâbından sıfat-ı müşebbehe. *Nûr*, izâfeti beyâniyye. *Gîtî-furûz*, vasf-ı terkîbî. *Çeşme-i hûr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, güneş çeşmesi demek. *Çeşme*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mûşek-i kûr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hasâret*, ziyân ma'nâsına masdardır. *Ne-bâyed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, gerekmez demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *În*, ism-i işâret. *Sohen*, müşârün-ileyhi. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Der*, harf-i sıla. *Miyân*, ortaya demek. *Nihî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, koyasın demek. *Tu-râst*, râ edât-ı tahsîs ve sîn ve tâ edât-ı haberdir.

[305] *... me-râ ber-fâ'ide-i în muttali' gerdân ki maslahat der-nihân dâşten çîst? Goft: Tâ musîbet do ne-şeved, yekî noksân-i mâye ve dîger şemâtet-i hem-sâye.*

... beni söylememekliğin fâ'idesine haber-dâr kıl ki maslahatı gizli tutmakda nedir? Dedi: Tâ ki iki musîbet olmaya, biri ser-mâyenin noksânı ve diğeri komşuların meserreti.

Beyt:

Me-gû enduh-i hîş bâ-duşmen-ân

Ki lâ-havle gûyend şâdî-konân

Söyleme kendi ğamını düşmanlara, zîrâ lâ-havle derler sevinerek.

Hikâyet:

Cevânî hired-mend ki ez-funûn-i fezâ'il hazzî vâfir dâşt ve tab'î nâdir. Çendân ki der-mehâfil-i dâniş-mend-ân nişestî, hîç sohen ne-goftî. Bârî pedereş goft: Ey peser! Tû nîz ez-ân-çi dânî çerâ ne-gûyî? Goft: Tersem ki porsendem...

Bir 'akıllı civân ki envâ'-ı fezâ'ilden ma'lûmât-ı kesîresi var idi ve hüsn-i tabî'atı dahi var idi. Ol kadar ki mecâlis-i 'ulemâda otururdu, hiç kelâm söylemezdi. Bir kerre onun pederi dedi: Ey oğul! Sen dahi ol fünûndan ki bilirsin niçin söylemezsin? Dedi: Korkarım ki bana sorarlar...

***

Fâ'ide-i în, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Gerdân*, sayrûret ma'nâsına olan gerdânîden'den emr-i hâzırdır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Maslahat*, masdar-ı mîmî. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Nihân*, gizli. *Dâşten*, masdar. *Çîst*, nedir demek. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Ne-şeved*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Şemâtet*, düşmanın musîbetine sevinmeğe derler. *Hem-sâye*, konşuya derler. *Me-gû*, nehy-i hâzır, söyleme demek, masdarı goften gelir. *Enduh*, hemze'nin fethiyle endûh'dan muhaffef olup ğussa ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Hîş*, kendi demek. *Bâ*, harf-i sıla. *Duşmen-ân*, duşmen'in cem'i ve elif-nûn edât-ı cem'dir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Gûyend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Lâ-havle*, mukaddem mef'ûlü. *Şâdî-kon*, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem' ve bu terkîb gûyend'in fâ'ilinden hâldir. *Cevânî*, yâ harf-i vahdet. *Hired-mend*, sıfatı. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Funûn-i fezâ'il*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, envâ'-ı fezâ'il demek ve fezâ'il fazîlet'in cem'i olup 'ulûmda artıklığa derler. *Hazzî*, yâ harf-i vahdet ve nasîb ma'nâsına. *Vâfir*, çok. *Nâdir*, bî-misil. *Çendân*, hemân demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mehâfil*, mecâlis ma'nâsına izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dâniş-mend*, terkîb-i nisbî. *Ân*, edât-ı cem'. *Nişestî*, hikâye-i mâzî, müsbet otursun demek. *Ne-goftî*, hikâye-i mâzî-i menfîdir, söylemezsin demek. *Pedereş*, zamîr-i ğâ'ib cevân'a râci'. *Porsend*, fi'l-i mâzî cem', su'âl ederler demek. *Mim*, zamîr-i mensûb-i muttasıl ma'nâsına ve mütekellimden kinâyedir.

[306] *... ez-ân-çi ne-dânem ve şerm-sârî berem.*

... bilmediğim şeyden ve mahcûb olurum.

Kıt'a:

Ân şenîdî ki sûfî'i mî-kûft

Zîr-i na'leyn-i hîş mîhî çend

Âstîneş girift ser-hengî

Ki biyâ na'l ber-sutûrem be-bend

Onu işitdin mi ki bir sûfî vururdu, kendi na'leynleri altına bir kaç çivi. Onun yükünü tutdu bir çavuş, ki gel na'lı hayvâna mıhla.

Beyt:

Ne-gofte ne-dâred kesî bâ-tû kâr

Velâkin çu goftî delîleş biyâr

Söylemedikçe tutmaz bir kimse senin ile iş, velâkin çünkü söyledin ona delîl getir.

Hikâyet:

Yekî-râ ez-'ulemâ-i mu'teber munâzara uftâd bâ-yekî ez-melâhide ve bâ-û be-huccet ber-neyâmed, siper biyendâht ve ber-geşt. Kesî gofteş: Tû bâ-çendîn 'ilm u edeb ve fazl u hikmet bâ-bîdînî...

Birinin 'ulemâ-ı mu'tebereden mebâhisesi vâki' oldu biriyle zındıklardan ve zındık ile delîlde çıkışamadı, 'âciz oldu ve terk-i mebâhise eyledi. Biri 'âlime dedi: Sen bu kadar 'ilm u kemâl ile ve fazl u hikmetle bir dînsize...

***

Şerm-sâr, yâ harf-i masdariyye. *Berem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahdedir. *Şenîdî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sûfî*, yâ harf-i vahdet. *Mî-kûft*, hikâye-i mâzî döğerdi demek. *Zîr-i na'leyn-i hîş*, izâfeti lâmiyyelerdir ve na'leyn lâm'ın fethiyle na'l'ın tesniyesidir. *Mîh*, murâd karfiçedir. *Ye*, harf-i vahdet. *Çend*, edât-ı kemmiyyetdir. *Âstîn*, pek. *Şin*, zamîr, sûfî'ye râci'. *Ser-heng*, çavuş. *Ye*, harf-i vahdetdir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Biyâ*, âmeden'den emr-i hâzırdır. *Na'l*, bunda at na'lıdır. *Ber*, harf-i sıla. *Sutûr*, sîn'in ve tâ'nın zammeleriyle hayvândır. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Be*, harf-i te'kîd. *Bend*, besten masdarından emr-i hâzırdır, mıhla demek. *Ne-gofte*, nâ-gofte ma'nâsına söylememiş iken demek. *Ne-dâred*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Kesî*, fâ'ili. *Kâr*, mef'ûl-i sarîhi. *Bâ-tû*, ğayr-i sarîhi. *Vav*, zâ'id. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Çu*, harf-i ta'lîl. *Goftî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Delîleş*, kes'e râci'. *Biyâr*, emr-i hâzır, getir demek. *'Ulemâ-i mu'teber*, izâfeti beyâniyye. *Munâzara*, bahs demek. *Melâhid*, mulhid lafzının cem'idir ki haşr ve neşre kâ'il olmayan kimseye derler. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Û*, mulhid'e râci'. *Ber-neyâmed*, mu'ârazaya 'adem-i kudretden kinâyedir. *Siper biyendâht*, kalkan atmak, 'aczden kinâyedir. *Ber-geşt*, i'râzdan 'ibâretdir. *Gofteş*, zamîr 'âlim'e râci'dir. *Bî-dînî*, yâ vahdet.

[307] *... ber-neyâmedî. Goft: 'İlm-i men Kur'ân'est ve hadîs ve goftâr-i meşâyih ve û bedîn-hâ mu'tekîd nîst ve ne-mî-şineved ve me-râ şenîden-i kufr-i û be-çi kâr âyed?*

... ğalebe edemedin. Dedi: Benim 'ilmim Kur'ân-ı Kerîm'dir ve hadîs-i şerîfdir ve kelâm-ı meşâyihdir, hâlbuki ol mülhid bunlara mu'tekid değildir ve dinlemez ve bana onun küfrünü işitmek ne işe yarar?

Beyt:

Ân kes ki be-Kur'ân u haber zû ne-rehî

Ânest cevâbeş ki cevâbeş ne-dihî

Ol kimse ki Kur'ân ve hadîs ile ondan halâs olmazsın, ona cevâb oldur ki ona cevâb vermeyesin.

Hikâyet:

Câlînûs hakîm eblehî-râ dîd ki dest der-girîbân-i dâniş-mendî zede ve bî-hurmetî kerde. Goft: Eger în dânâ bûdî kâr-i û bâ-nâ-dân bedîn cây-geh ne-resîdî.

Câlînûs hekîm bir ahmakı gördü ki elini bir 'âlimin yakasına vurmuş ve ri'âyetsizlik eylemiş. Dedi: Eğer bu kimse 'âlim olsaydı onun işi câhil ile buraya erişmezdi.

Mesnevî:

Do 'âkil-râ ne-bâşed kîn u peykâr
Ne dânâyî sitîzed bâ-sebuk-sâr

Eger nâ-dân be-vahşet saht gûyed
Hired-mendeş...

İki 'âkilin olmaz buğzu ve savaşı, bir 'âlim 'inâd etmez bir ahmak kimse ile. Eğer câhil nefretle katı söyleye, 'akıllı onun...

***

Ber, harf-i te'kîd. *Neyâmedî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl muhâtab, mukâbele edemedin demek. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Bedîn-hâ*, aslı be-în-hâ'dır. *Şenîden-i kufr-i û*, evvelki izâfet masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve ikinci izâfet lâmiyyedir. *Ân*, ism-i işâret. *Kes*, kimse. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ne-rehî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl muhâtab. *Be-Kur'ân*, ona müte'allik. *U haber*, Kur'ân'a ma'tûfdur. *Ânest*, mukaddem haber. *Cevâbeş*, mu'ahher mübtedâ. *Ki*, harf-i râbıta. *Ne-dihî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Cevâbeş*, mef'ûlü ve zamîr kes'e 'â'id. *Câlînûs*, bir meşhûr hekîmin ismidir. *Ebleh*, sıfat-ı müşebbehe, ahmak demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Girîbân-i dâniş-mendî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Zede*, fi'l-i mâzî-i naklî, fâ'ili ebleh'e râci'. *Bî*, edât-ı selb. *Hurmet*, ri'âyetdir. *Ye*, harf-i masdariyye. *Kerde*, işlemiş demek. *Dânâ* ve *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehelerdir. *Cây-geh*, cây-gâh'dan muhaffefdir, makâm ve mertebe murâddır. *'Âkil-râ*, râ edât-ı tahsîs. *Kîn*, buğz. *Peykâr*, savaşdır. *Dânâ*, 'âlim. *Ye*, harf-i vahdet. *Sebuk-sâr*, hafîf ma'nâsına hamâkatdan kinâyedir. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, harf-i musâhabet. *Vahşet*, bunda nefret ma'nâsına.

[308] *... be-nermî dil be-cûyed*

Do sâhib-dil nigeh-dârend mûyî
Hemîdûn ser-keşî yu âzerm-cûyî

Ve ger ez-her do cânib câhilânend
Eger zencîr bâşed be-guselânend

... mülâyemetle gönlünü alır. İki ‘akıllı hıfz ederler bir kılı, ancılayın bir serkeş ve bir sâhib-i hürmet. Ve eğer her iki tarafdan câhil iseler, eğer zincîr olur ise kırarlar.

Mesnevî:

Yekî-râ zişt-hûyî dâd doşnâm
Tahammul kerd u goft ey nîk-fercâm

Be-ter zânem ki hâhî goften ânî
Ki dânem ‘ayb-i men çun men dânem

Birine bir bed ahlâklı söğdü, tahammül eyledi ve dedi ey ‘âkibeti hayırlı. Ondan daha fenâyım ki söyleyeceksin onu, zîrâ bilirim benim ‘aybımı benim gibi bilmezsin.

Hikâyet:

Sahbân-i Vâ’il-râ der-fesâhat bî-nazîr nihâde’end. Sâlî ber-ser-i cem‘i sohen goftî ve lafzî-râ mukerrer ne-kerdî ve eger hemân ma‘nâ ittifâk uftâdî be-‘ibâretî dîger goftî ve ez-cumle-i âdâb-i nudemâ-i mulûk yekî înest.

Sahbân-ı Vâ’il’i belâğatda emsâlsiz ta‘yîn etmişlerdir. Bir sene bir cem‘iyetin sadrında söz söylerdi ve bir lafzı tekrâr etmezdi ve eğer ol ma‘nâ ittifâk vâki‘ olsaydı diğer bir ‘ibâre ile söylerdi ve nüdemâ-yı mülûkun cümle-i âdâbından biri budur.

***

Be, harf-i musâhabet. *Nerm*, nûn’un fethi ve râ’nın sükûnuyla yumuşak demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Dil*, gönül. *Be-cûyed*, fi‘l-i muzâri‘-i müstakbel, gönlünü ele alır demek. *Nigeh-dârend*, hıfz ederler demek. *Mûyî*, yâ harf-i vahdet. *Hemîdûn*, edât-ı teşbîhdir, ancılayın demek, ‘Arabîde kezâlik gibi. *Ser-keş*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Âzerm-cûy*, vasf-ı terkîbîdir, hürmet isteyici, murâd sâhib-i ta‘zîm ve tekrîmdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Be-guselânend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, kırarlar

demek ve elif ve nûn edât-ı ta‘diyye ise de bunda li-ecli’z-zarûre gelmişdir, zîrâ gusîhten ve guselîden lâzım ile müte‘addî meyânında müşterekdir. *Zişt-hûy*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Be-ter*, bed-ter ma‘nâsına. *Zânem*, ez-ânem’den muhaffefdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Ân*, ism-i işâret. *Ye*, zamîr-i hitâb. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *‘Ayb-i men*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Sahbân*, sîn’in fethi ve hâ-ı mühmelenin sükûnuyla Cenâb-ı Peygamber’in meddâhlarından ve sahâbe-i kirâmdan bir fasîh ve belîğ şâ‘irdir, izâfeti lâmiyye. *Vâ’il*, bir kabîlenin ismidir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Nihâde’end*, fi‘l-i mâzî-i naklî cem‘dir. *Sâl*, sene. *Ye*, harf-i vahdet. *Ber*, edât-ı zarfiyye. *Ser-i cem‘*, izâfeti lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Goftî*, hikâye-i mâzî. *Lafzî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ne-kerdî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Uftâdî*, hikâye-i mâzî. *Cumle-i âdâb-i nudemâ-i mulûk*, izâfetleri lâmiyyelerdir.

[309] Mesnevî:

Sohen ger-çi dil-bend u şîrîn buved
Sezâ-vâr-i tasdîk u tahsîn buved

Çu yek-bâr goftî me-gû bâz pes
Ki helvâ çu yek-bâr horend bes

Söz eğerçi gönül bağlayıcı ve tatlı olur ise, tasdîke lâyık ve tahsîne lâyık olur ise. Çünkü bir def‘a söyledin tekrâr söyleme, zîrâ helvâyı çünkü bir def‘a yerler kifâyet eder.

Hikâyet:

Yekî-râ ez-hukemâ’ şenîdem ki mî-goft: Hergiz kesî be-cehl-i hod ikrâr ne-koned meger ân kes ki çun dîgerî der-sohen bâşed, henûz temâm nâ-kerde û sohen âğâz koned.

Hükemâdan birini işitdim ki söylerdi: Aslâ bir kimse kendi cehâletini ikrâr etmez illâ ol kimse ikrâr eder ki çünkü bir ğayrısı sözde ola el-ân tamâm etmemiş ola o kimse söze bidâ’ eder.

Mesnevî:

Sohen-râ serest ey hired-mend u bun
Meyâver sohen der-miyân-i sohun

Hudâvend-i ferheng u tedbîr u hûş

Ne-gûyed sohen tâ ne-bîned hamûş

Sözün evveli vardır ey ‘akıllı ve âhiri vardır, getirme sözü söz arasında. Hüner sâhibi ve tedbîr ve ‘akıl sâhibi, söz söylemez sükût görmedikçe.

Hikâyet:

Tenî çend ez-bendegân-i Sultân Mahmûd...

Bir kaç kimse Sultân Mâhmûd’un bendelerinden...

***

Dil-bend, vasf-ı terkîbî, gönül bağlayıcı. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Şîrîn*, tatlı. *Sezâ-vâr*, lâyık. *Buved*, fi‘l-i muzâri‘. *Çû*, harf-i ta‘lîl. *Goftî*, fi‘l-i mâzî muhâtab. *Yek-bâr*, mef‘ûlü. *Me-gû*, nehy-i hâzır. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Horend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, yerler demek, masdarı horden gelir. *Yekî-râ*, şenîdem’in mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-hukemâ’*, ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mî-goft*, hikâye-i mâzî. *Kesî*, ne-koned’in fâ‘ili. *İkrâr*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-cehl-i hod*, ğayr-i sarîhi. *Meger*, illâ gibi edât-ı istisnâdır. *Çun*, harf-i ta‘lîl. *Dîgerî*, bâşed’in ismi. *Der-sohen*, haberi. *Û*, kes’e râci‘. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Sohen* ve *Âğâz*, mef‘ûlleridir. *Sohen-râ*, râ harf-i tahsîs. *Ser*, bunda evvel ve ibtidâ ma‘nâsına. *Bun*, bâ’nın zammı ve nûn’un sükûnuyla dip demek ise bunda âhiri demek. *Meyâver*, nehy-i hâzır. *Sohen*, mef‘ûlü. *Der-miyân-i sohun*, zarfı. *Hudâvend-i ferheng*, izâfeti lâmiyye ve ferheng hünerdir. *Tâ*, mâdem ma‘nâsına. *Hamûş*, sükûtdur. *Tenî çend*, goftend’in fâ‘ili. *Ez-bendegân-i Sultân Mahmûd*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi ve Sultân Mahmûd’dan murâd Sultân Mahmûd Sebük Tegîn’dir, bâb-ı evvelde hikâyesi geçdi.

[310] *... Hasen-i Meymendî-râ goftend ki sultân imrûz tu-râ çi goft der-fulân maslahat? Gof: Ber-şomâ hem pûşîde ne-mând. Goftend: Tû dustûr-i memleketî ân-çi bâ-tû gûyed, be-emsâl-i mâ goften revâ ne-dârend. Goft: Be-i‘timâd-i ân ki dâned ki be-kes ne-gûyem, pes çerâ mî-porsîd?*

... Hasen-i Meymendî’ye dediler ki pâdişâh bugün sana ne söyledi filân maslahat hakkında? Dedi: Size dahi hafî değildir. Dediler: Sen meleketin vezîrisin ol şey’i ki sana söyler bizim gibilere söylemeği tecvîz etmez. Dedi: Ol i‘timâd ile ki bilir ki kimseye söylemem, bu takdîrce niçin sorarsınız?

Beyt:

Ne her sohen ki be-dâned be-gûyed ehl-i şinâht

Be-sırr-i şâh ser-i hîşten ne-şâyed bâht

Değil her bir sözü ki bilir söyler ehl-i ‘ilm, şâhın sırrını ifşâ ile kendi başını oynatmak lâyık değildir.

Beyt:

Çu gûyed melik bâ-tû punhân sohen

Be-rev bâ-ser-i hîş bâzî me-kon

Çünkü söyleye pâdişâh sana hafî söz, git kendi başınla oynama.

Hikâyet:

Der-‘akd-i bey‘-i serâyî mutereddid bûdem.

Bir hânenin ‘akd-i bey‘inde mütereddid idim.

***

Hasen-i Meymendî, iki mîm’in fethalarıyla onun vezîri imiş. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Sultân*, fâ‘ili. *Tu-râ*, mef‘ûl-i sarîhi. *İmrûz*, zarf-ı zamânî. *Dustûr*, dâl’ın ve tâ’nın zammeleriyle ıstılâhda vezîr’e derler. *Memleketî*, yâ hitâbdır. *Ne-dâred*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Bâ*, harf-i sıla. *İ‘timâd*, masdar. *Ân ki*, ism-i mevsûl. *Dâned*, fi‘l-i muzâri‘. *Ne*, harf-i nefy, *Gûyed* fi‘line masrûfdur. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Her sohen*, iştirâk üzere be-dâned’in ve be-gûyed’in mukaddem mef‘ûlleridir. *Şinâht*, ism-i masdardır, ‘ilm ma‘nâsına, pes ehl-i şinâht ehl-i dâniş demekdir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Sırr-i şâh*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bâht*, fi‘l-i mâzîdir, bâhten ma‘nâsına ya‘nî oynatmak, zîrâ lâzımla müte‘addî meyânında müşterekdir, bunda müte‘addîdir. *Çu*, harf-i ta‘lîl. *Gûyed*, fi‘l-i muzâri‘. *Melik*, fâ‘ili. *Bâ-tû*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Punhân*, bâ-ı ‘Acem’in zammı ve nûn’un sükûnuyla hafî demek. *Bâzî*, oyun. *‘Akd*, ‘ayn’ın fethiyle masdardır, bağlamak ma‘nâsına, izâfeti masdarın mef‘ûlüne. *Bey‘*, hem almak ve hem de satmak ma‘nâlarına gelir, ezdâddandır, izâfeti mef‘ûlüne, Fârisîde mürâdifleri *dâd u sited*’dir. *Serây*, hâne. *Ye*, harf-i vahdet.

[311] *Cuhûdî goft: Men ez-kedhudâyân-i kadîm-i în mahalletem, vasf-i în hâne çunân ki hest ez-men pors, be-har ki hîç ‘ayb ne-dâred. Goftem: Be-cuz ân ki tû hem-sâye-i ûyî.*

Bir Yahûdî dedi: Ben bu mahallenin kadîm mahalle sâhiblerindenim, bu hânenin vasfını şöyle ki vardır benden sor, al ki aslâ ‘aybı yokdur. Dedim: Ol ‘aybın ğayrı ki sen onun komşususun.

Kıt‘a:

Hâne'i-râ ki çun tû hem-sâye est
Deh direm sîm-i kem-'iyâr erzed

Lîken ummîd-vâr bâyed bûd
Ki ez-pes merg-i tû hezâr erzed

Bir hânenin ki senin gibi komşudu vardır, on akçe 'ayârı noksân gümüş değer. Lâkin ümîdli olmak lâzımdır, ki senin vefâtından sonra bin akçe değer.

Hikâyet:

Yekî ez-şu'arâ pîş-i emîr-i dozd-ân reft ve senâ goft. Fermûd tâ câme'eş be-sitedend ve ez-dih be-der kerdend. Seg-ân der-kafâ-yi vey uftâdend. Hâst tâ sengî ber-dâred, zemîn...

Şâ'irlerden biri hırsız beğinin huzûruna gitdi ve du'â eyledi. Buyurdu tâ ki onun elbîsesini aldılar ve köyden taşra çıkardılar. Kelbler onun arkasına düşdüler. İstedi hattâ bir taşı kaldıra, yer...

***

Kedhudâ, kedhüda izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Kadîm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *În mahalletem*, mîm mütekellimdir. *Be-har*, emr-i hâzır, satın al demek. *Hem-sâye-i ûyî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ zamîr-i hitâbdır. *Hâne'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze tevessül. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hem-sâye*, konşu. *-st*, edât-ı haber. *Deh*, dâl'ın fethiyle esmâ'-ı 'adedden onun ismi. *Sîm*, gümüş, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Kem-'iyâr*, kem eksik ve 'iyâr 'ayn'ın kesriyle mufâ'ale bâbından masdar-ı sânîdir, bir nesnenin veznini ve hiffet u sikletini teşhîse derler. *Erzed*, erzîden masdarından muzâri'dir, değer demek. *Umîd-vâr*, terkîb-i nisbî, ümidli demek ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir. *Bûd*, masdar-ı murahham. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Merg*, mîm'in fethi ve kâf-ı 'Acem'le mevt ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *Tû*, tâ'nın zammesi işbâ' olunup bir vâv mütevellid olur, vâv'lı *û* vâv-ı resmî olup vâv-ı aslî gibi okunur. *Pîş-i emîr-i dozd-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir, hırsızlar beği yanına demek. *Reft*, fi'l-i mâzî. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Câme*, elbîse. *Eş*, şâ'ire râci'. *Be*, harf-i te'kîd. *Sitedend*, fi'l-i mâzî cem', aldılar demek. *Dih*, dâl'ın kesri ve hâ-ı asliyye ile köydür. *Be-der*, taşra. *Kerdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Seg-ân*, seg lafzının cem'i. *Der*, harf-i sıla. *Kafâ*, kâf'ın fethiyle ense. *Tâ*, harf-i ta'lîl.

[312] *... yah beste bûd, ‘âciz şod, goft: În çi harâm-zâde merdum-ânend ki seg-râ guşâde end ve seng-râ beste! Emîr-i dozd-ân ez-ğurfe be-şenîd ve be-handîd u goft: Ey hakîm! Ez-men çîzî be-hâh. Goft: Câme-i hod mî-hâhem eger in‘âm fermâyî.*

... buz bağlamış idi, ‘âciz oldu, dedi: Bu ne harâm-zâde insânlardır ki köpeği açmışlardır ve taşı bağlamışlardır! Hırsızların beği çardakdan işitdi ve güldü ve dedi: Ey hakîm! Benden bir şey’ iste. Dedi: Kendi elbisemi isterim eğer ihsân buyurur isen.

Beyt:

Umîd-vâr buved âdemî be-hayr-i kes-ân

Me-râ be-hayr-i tû ummîd nîst şer me-resân

Me’mûl olunur bir adama kimselerin haberi, bana senin hayrına ümîd yokdur şerrini erişdirme.

Mısrâ‘:

Radînâ min-nevâlike bi’r-rahîli.

Biz râzı olduk senin ihsânından gitmeğe.

Sâlâr-i dozd-ân berû rahmet âmed, câme’eş be-fermûd ve kabâ-pûstînî berû mezîd kerd ve diremî çend be-dâd.

Hırsızların re’isi ona terahhum eyledi, onun elbîsesini buyurdu ve kürk kaplı bir kaftânı ona zamm eyledi ve bir kaç akçe verdi.

Hikâyet:

Hatîbî kerîhu’s-savt-i hod-râ...

Bir hatîb sadâsı çirkîn kendisini...

***

Yah, yâ’nın fethiyle buz. *Beste*, mâzîden kısımdır, donmuş demek ve yah mübtedâ beste bûd haberi ve zemîn haberin mukaddem mef‘ûlüdür. *Seng*, taşdır. *Ğurfe*, ğayn’ın zammı ve râ’nın sükûnuyla çardakdır. *Be-şenîd* ve *Be-handîd* ve *Goft*, fi‘l-i mâzîlerdir. *Ey*, harf-i nidâ. *Hakîm*, münâdî. *Be*, harf-i te’kîd. *Hâh*, emr-i hâzır. *Câme-i hod mî-hâhem*, cezâ; *Eger in‘âm fermâyî*, şartdır. *Umîd-vâr*, terkîb-i nisbî. *Be*, harf-i sıla. *Hayr-i kes-ân*, izâfeti lâmiyye. *Me-râ*, râ harfi tahsîs ifâde eder. *Be*, harf-i sıla. *Hayr-i tû*, izâfeti lâmiyye. *Ummîd*, mîm’in teşdîdiyledir. *Me-resân*, nehy-i hâzır, erişdirme demek ve elif-nûn edât-ı ta‘diyyedir. *Şer*, mef‘ûl-i sarîhi. *Radînâ*, ‘ilm bâbından mâzî mütekellim-i ma‘a’l-ğayrî. *Min*, ona müte‘allik. *Nevâl*, nûn’un fethiyle ‘ataya demek. *Kef*, nevâl’in muzâfun-ileyhi. *Rahîl*, fe‘îl vezninde olarak göçmenin

ismidir. *Salâr*, re'îs, izâfeti lâmiyye. *Dozd-ân*, dozd'un cem'i. *Berû*, zamîr şâ'ir'e râci'. *Kabâ-pûstîn*, terkîb-i mezcî, eteği açık kaftândır. *Ye*, harf-i vahdet. *Mezîd*, ziyâde ma'nâsına masdar-ı mîmidir. *Hatîbî*, yâ harf-i vahdet. *Kerîhu's-savt*, kabîhu's-savt ma'nâsına ve hatîb'in sıfatıdır. *Hod*, kendi. *Râ*, edât-ı mef'ûl.

[313] *... hoş-âvâz pindâştî ve feryâd-i bî-fâ'ide ber-dâştî, goftî: Na'îb-i ğurâbu'l-beyn der-perde'i elhân-i ûst yâ âyet "İnne enkere'l-esvât le-savtu'l-hamîri"* [69] *der-şân-i u.*

... güzel sadâlı zann ederdi ve fâ'idesiz feryâdı kaldırır idi, görse idin der idin: Alaca karğanın âvâzı onun nağmesi perdesindedir yâhûd âyet "Tahkîken savtların ziyâde çirkîni merkeb sadâsıdır" onun şânındadır.

Şi'r:

İzâ neheka'l-hatîbu ebu'l-fevâris

Lehu savtun yehuddu İstahra Fâris

Ağırdıkda hatîb merkeb, onun için savt vardır yıkar Pârsın İstahr kal'asını.

Merdum-ân-i dih be-'illet-i câhî ki dâşt, beliyyeteş mî-keşîdend ve eziyyeteş maslahat ne-mî-dîdend. Tâ yekî ez-hutebâ-i ân iklîm ki bâ-vey 'adâvet-i nihâdî dâşt. Bârî be-porsîde-i û âmede bûd.

Köyün adamları bir mansıb sebebiyle ki mâlik idi onun belâsını çekerler idi ve ona cefâyı münâsib görmezler idi. Hattâ biri ol iklîmin hatîblerinden ki onunla gizli 'adâveti tutardı. Bir def'a onu su'âle gelmişidi.

***

Hoş-âvâz, güzel âvâzlı ma'nâsına vasf-ı terkîbîdir. *Pindâştî*, hikâye-i mâzî, zann ederdi demek. *Feryâd-i bî-fâ'ide*, izâfeti beyâniyye. *Ber-dâştî*, hikâye-i mâzî, kaldırır idi demek. *Goftî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Na'îb*, fa'îl vezni üzere karğa sadâsıdır. *Ğurâbu'l-beyn*, alaca karğadır ve *Beyn*, bâ'nın fethiyle ezdâddan olarak visâl ve firâkda müsta'meldir, bunda firâk ma'nâsınadır. *Elhân*, bunun gibi mahallerde âvâz perdesi ma'nâsınadır. *Yâ*, harf-i 'atf. *İnne*, harfdır hurûf-i müşebbeheden. *Enkere*, ism-i tafdîl, pek çirkîn demek, izâfeti lâmiyye. *El-esvât*, savt'ın cem'i. *Le*, harf-i te'kîd. *Savtu'l-hamîri*, terkîb-i izâfî, inne'nin haberi. *Şân*, hâl. *İzâ*, edât-ı şart. *Neheka*, fi'l-i mâzî ağırdı ma'nâsına. *El-Hatîbu*, fâ'ili. *Ebu'l-fevâris*, hatîb'den bedeldir ve arslanın künyesidir, ammâ bunda nehek karînesiyle himâr murâddır. *Lehu savtun*, cümle-i

[69] el-Lokmân 31/19.

ismiyye izâ'nın cevâbıdır. *Yehuddu*, fi'l-i muzâri', yıkar demek. *İstahra*, Fârs memleketinde bir muhkem hisârın ismidir ve yehuddu'nun mef'ûlün bih sarîhidir. *Merdum-ân-i dih*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i musâhabet. *'İllet-i câh*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Beliyyet*, belâ ma'nâsına. *Eziyyet*, ezâ ma'nâsına. *Tâ*, harf-i intihâ. *Hutebâ-i*, hatîb'in cem'i, izâfeti lâmiyye. *Ân*, ism-i işâret. *İklîm*, müşârün-ileyhi. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ*, harf-i sıla. *Vey*, hatîb'e râci'. *'Adâvet-i nihânî*, izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Dâşt*, hikâye-i hâl-i mâzî, edât-ı mahzûfdur.

[314] *Goft: Tu-râ der-hâb dîde'em hayr bâşed. Goft: Çi dîdî? Goft: Çunân dîdem ki tu-râ âvâz hoş bûd ve merdum-ân ez-nefeset der-râhat bûdend. Hatîb enderîn lahtî biyendîşîd u goft: Çi mubârek hâbest ki dîdî ki me-râ ber-'ayb-i hîş muttali' gerdânîdî, ma'lûm şod ki âvâz-i nâ-hoş dârem ve halk ez-nefesem der-rencend, tovbe kerdem ezîn pes ki ne-hânem meger be-âhestegî.*

Dedi: Seni rü'yâda gördüm hayr ola. Dedi: Nasıl gördün? Dedi: Öyle gördüm ki senin âvâzın güzel imiş ve adamlar senin nefesinden râhatda idiler. Hatîb bunda bir mikdâr tefekkür eyledi ve dedi: Ne mübârek uykudur ki gördün ki beni kendi 'aybıma vâkıf eyledin, ma'lûm oldu ki fenâ sadâ tutarım ve mahlûk benim nefesimden ıztırâbdadırlar, tövbe eyledim bundan sonra okumam fakat ağır ağır okurum.

Kıt'a:

Ez-sohbet-i dûst-ân be-rencem
K'ahlâk-i bedem hasen numâyend

'Aybem huner u kemâl bînend
Hârem gul u yâsemen...

Dostların musâhabetinden zahmetdeyim, zîrâ benim fenâ ahlâkımı güzel gösterirler. 'Aybımı hüner ve kemâl görürler, dikeni bana gül ve yâsemin...

***

Goft, fi'l-i mâzî. *Tu-râ*, tû-râ'dan muhaffef. *Hâb*, bunda düşdür. *Dîde'em*, fi'l-i mâzî-i naklî mütekellimdir. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Dîdî*, fi'l-i mâzî muhâtab. *Çunân*, öyle demek. *Tu-râ*, râ harfi tahsîs ifâde eder. *Merdum-ân*, merdum'ün cem'i. *Nefeset*, harekât ile murâd kelâmdır. *Biyendîşîd*, fi'l-i mâzî, tefekkür eyledi demek. *Hatîb*, fâ'ili. *Lahtî*, bir pâre ma'nâsına ve yâ harf-i vahdetdir ve mef'ûlü. *Enderîn*, zarfıdır. *Gerdânîdî*, fi'l-i mâzî muhâtab, masdarı gerdânîden gelir. *Muttali'*, mef'ûl-i sarîhi.

Ber-‘ayb-i hîş, ğayr-i sarîhi. *Âvâz-i nâ-hoş*, izâfeti beyâniyye. *Dârem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Halk*, mübtedâ. *Der*, edât-ı zarfiyye veyâ te’kîd. *Renc*, elem ma‘nâsına isim. *-nd*, -st lafzının cem‘i ve haberdir, zîrâ halk ma‘nâda cem‘dir veyâ rencend rencîden masdarından fi‘l-i muzâri‘ cem‘dir, incinirler demek. *Meger*, illâ ma‘nâsına. *Be*, edât-ı zarfiyye veyâ harf-i istimrâr. *Rencem*, isim ise elem ve zahmetdeyim demek, fi‘il ise incinirim ma‘nâsına. *Ez*, ona müte‘allik. *Sohbet-i dûst-ân*, masdarın mef‘ûlüne veyâ fâ‘iline izâfetidir ve mısrâ‘-ı sânî evvele ‘illetdir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ahlâk-i bed*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Mim*, ma‘nâsına numâyend kelimesine müte‘allik. *Hasen*, sîn’in fethiyle güzel demek. *Numâyend*, numûden’den fi‘l-i muzâri‘ cem‘, gösterirler demek, zîrâ müte‘addîdir. *Hâr*, diken. *Mim*, kezâlik numâyend lafzına masrûfdur.

[315] *... numâyend*

Kû duşmen-i şûh-çeşm-i çâlâk
Tâ ‘ayb-i me-râ be-men numâyend

... gösterirler. Nerede bî-pervâ küstâh düşman, tâ kim benim ‘aybımı bana gösterirler.

Hikâyet:

Yekî der-mescid-i Sincâriye be-tetavvu‘ bâng-i nemâz goftî be-âvâzî ki mustemi‘-ân-râ ezû nefret bûdî ve sâhib-i mesid emîrî bûdî ‘âdil u nîkû-sîret. Ne-hâsteş ki dil-âzurde kerded. Goft: Ey cevân-merd! În mescid-râ mu’ezzin-ân kadîmend ki her yekî-râ penc dînâr vazîfe est, tu-râ deh dînâr mî-dihem tâ be-cây-i dîger be-revî. Berîn ittifâk uftâd ve be-reft, ba‘d ez-muddetî pîş-i emîr bâz-âmed u goft: Ey hudâvend! Ber-men hayf kerdî ki be-deh dînârem ezîn buk‘a revân kerdî.

Sincâriye mescidinde biri hasbî olarak ezân-ı şerîf okurdu bir âvâz ile ki işidenler ondan nefret ederdi ve mescidin sâhibi bir beğ idi ‘âdil ve güzeş gidişli. İstemezdi ki onu hâtırını mükedder ede. Dedi: Ey civân-merd adam! Bu mescidin mü’ezzinleri kadîmdirler ki her birinin beş altın vazîfeleri vardır, sana on altın vereyim hattâ diğer mahalle gidesin. Bunun üzerine ittifâk vâki‘ oldu ve gitdi, bir müddet sonra beğin huzûruna geri geldi ve dedi: Ey beğ! Bana yazık eyledin ki on altın ile beni bu mahalden savdın.

***

Kû, kâf-ı ‘Arab’ın zammıyla edât-ı istifhâmdır. *Şûh- çeşm*, vasf-ı terkîbî, küstâh ma‘nâsına, izâfeti beyâniyye. *Çalâk*, bunda bî-pervâ ma‘nâsına. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Numâyend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *‘Ayb-i me-râ*, izâfeti lâmiyye ve mef‘ûl-i sarîhi. *Be-men*, ğayr-i sarîhi. *Mescid-i Sincâriye*, kasaba-i Sincâriye demekdir ve Sincâriye sîn’in kesriyle Bağdâd tarafında Mûsul’a karîb bir kasabanın ismidir. *Tetavvu‘*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, ücretsiz demek. *Ne-hâst*, fâ‘ili emîr’e râci‘. *Şin*, zamîr-i mensûb-ı muttasıl, mu’ezzin’e râci‘. *Kerded*, fi‘l-i muzâri‘. *Dil-âzurde*, vasf-ı terkîbî, mükedderü’l-kulûb ma‘nâsına. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Ey*, harf-i nidâ. *Cevân-merd*, münâdî. *În*, ism-i işâret. *Mescid-râ*, râ harfi tahsîs ifâde eder. *Mu’ezzin*, ism-i fâ‘il. *Ân*, edât-ı cem‘. *Kadîmend*, nûn ve dâl est’in cem‘i. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Her*, edât-ı istî‘âb. *Yekî-râ*, râ harf-i tahsîs. *Penc*, esmâ’-ı ‘adedden beşin ismidir. *Dînâr*, altındır. *Mî-dihem*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl mütekellimdir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Be*, harf-i sıla. *Cây-i dîger*, izâfeti lâmiyye. *Be*, harf-i istikbâl. *Revî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, gidesin demek. *Buk‘a*, pâre-i arz ma‘nâsına ise de lâkin bunda murâd mescid-i mezkûrdur. *Revân*, sıfat-ı müşebbehe, reften masdarından rev emrine elif ve nûn ziyâde kılındı. *Kerdî*, fi‘l-i mâzî muhâtab, hâsıl-ı ma‘nâ savdın ve giderdin demek.

[316] *Ân câ ki refte’em bîst dînârem mî-dihend ki cây-i dîger revem kabûl ne-mî-konem. Emîr be-handîd u goft: Zinhâr ne-sitânî ki be-pencâh dînâr hem râzî şevend.*

Ol mahalle ki gitdim bana yigirmi altın veriyorlar ki diğer mahalle gideyim kabûl etmiyorum. Beğ güldü ve dedi: Sakın almayasın zîrâ elli altına dahi râzı olurlar.

Beyt:

Be-tîşe kes ne-herâşed zi-rûy-i hârâ gil

Çunân ki bâng-i duruşt-i tû mî-herâşed dil

Çapa ile kimse tırmalayamaz mermerin yüzünden çamuru, öyle ki senin ğalîz sadân tırmalar gönlü.

Hikâyet:

Nâ-hoş-âvâzî be-bâng-i bulend Kur’ân hemî-hâned. Sâhib-dilî berû bu-guzeşt u goft: Tu-râ muşâhere çendest? Goft: Hîç. Goft: Pes în zahmet be-hod çerâ mî-dihî? Goft: Ez-behr-i Hudâ mî-hânem. Goft: Ez-behr-i Hudâ me-hân.

Bir çirkîn sadâlı yüksek sadâ ile Kur’ân okurdu. Bir sâhib-dil onun yanından geçdi ve dedi: Senin aylığın kaçdır? Dedi: Yokdur. Dedi: Bu sûretde bu zahmeti

kendine niçin verirsin? Dedi: Hudâ rızâsı-y-içün okurum. Dedi: Hudâ rızâsı-y-içün okuma.

Beyt:

***

Ân, ism-i işâret. *Câ*, mahall. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Refte'em*, fi'l-i mâzî-i naklî, nefs-i mütekellim vahde. *Bîst*, esmâ'-ı 'adedden yigirminin ismi. *Mî-dihend*, fi'l-i muzâri'-i hâl cem'dir. *Be*, harf-i te'kîd. *Handîd*, fi'l-i mâzî. *Emîr*, fâ'ili. *U goft*, handîd üzerine ma'tûfdur. *Zinhâr*, edât-ı tahzîr. *Ne-sitânî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl müfred muhâtab, almayasın demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Be*, harf-i musâhabet. *Tîşe*, murâd çapadır. *Ne-herâşed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, tırmalamaz demek. *Hârâ*, bunda kara taşdır. *Bâng*, sadâ, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Duruşt*, dâl'ın ve râ'nın zammeleriyle iri ma'nâsına ve tû'ya izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mî-herâşed*, fi'l-i muzâri' ve hâl, tırmalar demek, fâ'ili tahtında bang'a râci' zamîr. *Dil*, mef'ûlü. *Hemî-hâned*, hikâye-i mâzî ve hâ edât-ı te'kîddir. *Nâ-hoş-âvâz*, fâ'ili. *Ye*, harf-i vahdet. *Kur'ân*, mef'ûlü. *Be-bâng-i bulend*, ğayr-i sarîhi ve izâfeti mevsûfun sıfatınadır. *Muşâhere*, mufâ'ale bâbından masdardır, mâh-be-mâh tahsîh olunan vazîfeye derler ve mübtedâ. *Çendest*, haberi. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Ez*, min ma'nâsına. *Behr*, edât-ı ta'lîl. *Mî-hânem*, fi'l-i muzâri'-i hâl mütekellimdir.

[317] *Ger tû Kur'ân bedîn nemat hânî*
Be-berî revnak-i muselmânî

Eğer sen Kur'ân'ı bu üslûbda okursan, izâle edersin Müslümânlık şerefini.

Bâb-i Pencom der-'Işk u Cevânî
Beşinci Bâb 'Aşk ve Civânlık Beyânındadır

Hikâyet:

Hasen-i Meymendî-râ goftend: Sultân Mahmûd çendîn bende-i sâhib-cemâl dâred ki her yekî bedî'-i cihânend çi gûne est ki bâ-hîç yek-i îşân meyl u muhabbetî nedârend çunân ki bâ-İyâz? Ki û-râ ziyâde husnî nîst. Goft: Her-çi der-dil furûd-âyed der-dîde nikû numâyed.

Hasen-i Meymendî'ye dediler: Sultân Mahmûd bu kadar sâhib-cemâl bendesi vardır ki her biri 'acib cihândırlar ne sebebe mebnîdir ki onlardan hiçbirine meyl ve

muhabbeti tutmaz İyâz'a olan meyli gibi? Zîrâ onun ziyâde hüsnü yokdur. Dedi: Her ne şey ki gönle gire göze güzel görünür.

Mesnevî:

Her ki Sultân murîd-i û bâşed

Ger heme bed koned nikû bâşed

V'ân ki-râ pâdişâh biyendâzed

Her kimse ki melik onun tâlibi ola, eğer hep fenâ işler ise makbûl olur. Ve ol kimseyi melik atarsa,...

***

Be, harf-i istikbâl. *Berî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Revnak-i muselmân*, izâfeti lâmiyye. *Ye*, harf-i masdariyye ve mef'ûl-i sarîhi ve mısrâ'-ı evvel cezâdır, sânî şart olup li-ecli'z-zarûre ceza şarta tekaddüm etmişdir. *Nemat*, nûn'un ve mîm'in fethalarıyla üslûb demek. *Hânî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Goftend*, fi'l-i mâzî cem', masdarı goften'dir. *Hasen-i Meymendî*, mef'ûlü ve Hasen-i Meymendî, Sultân Mahmûd Sebük Tegîn'in vezîri imiş. *Dâred*, fi'l-i muzâri'. *Sultân Mahmûd*, fâ'ili. *Bende-i sâhib-cemâl*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bedî'*, ğarîb-i cihân'a izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bâ-hîç*, bâ harf-i sıla. *Meylî* ve *Muhabbetî*, yâ'ları harf-i tenkîrdir. *Der*, harf-i sıla. *Dil*, gönül demek. *Furûd-âyed*, gire demek ve âyed âmeden masdarından fi'l-i muzâri'dir ve furûd dahi furû gibi tenezzül ma'nâsını ifâde eder. *Nikû*, iyi. *Numâyed*, fi'l-i muzâri' müfred ğâ'ib, mebnî lil-mef'ûl ma'nâsına. *Her ki*, her kes ki takdîrindedir ve mübtedâ. *Bâşed*, cümlesi haberdir. *Ger heme bed koned*, cümle-i şartiyye. *Nikû bâşed*, cezâdır. *Biyendâzed*, endâhten masdarından fi'l-i muzâri'dir, atar demek. *Pâdişâh*, fâ'ili. *Ân ki*, ân kes ki takdîrindedir. *Râ*, edât-ı mef'ûldür.

[318] *Keseş ez-hayl-i hâne ne-nevâzed*

... ona kimse hâne halkından iltifât etmez.

Kıt'a:

Kesî be-dîde-i inkâr eger nigeh koned

Nişân-i sûret-i Yûsuf dihed be-nâ-hûbî

Ve ger be-çeşm-i irâdet nazar koned der-dîv

Ferişte'îş numâyend be-çeşm-i kerrûbî

Bir kimse inkâr gözüyle eğer nazar etse, Yûsuf'un cemâl-i nişânesine verir çirkînlik. Ve eğer muhabbet gözüyle nazar eder ise şeytâna, şeytân ona bir ferişte görünür melek gözüyle.

Hikâyet:

Gûyend hâce'î-râ bende'î nâdiru'l-husn bûd ve bâ-vey ber-sebîl-i meveddet u diyânet nazarî dâşt. Bâ-yekî dûst-ân goft: Dirîğ eger în bende bâ-çunîn husn u şemâ'ilî ki dâred zebân-derâz ve bî-edeb ne-bûdî. Goft: Ey berâder! Çun ikrâr-i dûstî kerdî, ez-û...

Derler bir efendinin güzellikde nâdir bir bendesi var idi ve onunla muhabbet tarîki üzere ve diyânetle nazar eylerdi. Birine dostlarından dedi: Yazık eğer bu bende böyle hüsn-i evsâf ile ki tutar uzun dili ve edebsizliği olmasaydı. Dedi:Ey birâder! Çünkü dostluğu ikrâr eyledin, ondan...

***

Ne-nevâzed, nevâhten masdarından fi'l-i muzâri'dir, ohşamaz demek. *Kes*, fâ'ili. *Şin*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-hayl-i hâne*, ğayr-i sarîhi. *Kesî*, koned'in fâ'ili. *Nigâh*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-dîde-i inkâr*, ğayr-i sarîhi, cümlesi cümle-i şartiyyedir. *Nişân-i sûret-i Yûsuf*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Dihed*, fi'l-i muzâri'. *Be*, harf-i sıla. *Nâ-hûb*, çirkîn demek. *Ye*, harf-i masdariyye ve dihed cümlesi cezâdır. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Ger*, edât-ı şart. *Be*, harf-i musâhabet. *Çeşm-i irâdet*, izâfeti beyâniyye. *Der*, harf-i sıla. *Dîv*, şeytândır. *Ferişte*, hâ-ı resmiyle Fârisîde meleke derler. *-îş*, hemze harf-i müctelibe, yâ vahdet ve zamîr kes'e râci'. *Numâyed*, mechûl ma'nâsına, fâ'ili div'e râci'. *Be-çeşm*, bâ harf-i sıla ve mezkûr zamîr ma'nâda çeşm kelimesine masrûf olduğundan takdîri be-çeşmeş'dir. *Kerrûbî*, kâf'ın fethi ve râ'nın zammıyla melâ'ike-i mukarrebîndir ve teşdîd li-ecli'z-zarûredir. *Hâce'î*, lafz-ı müşterekdir, vüzerâda ve bâzirgânlarda ve ta'zîmi vâcib olanlarda müsta'meldir ve yâ harf-i vahdet ve hemze edât-ı tevessüldür. *Râ*, harf-i tahsîs. *Bende'î*, yine yâ vahdet ve hemze edât-ı tevessüldür ve bûd kelimesinin fâ'ili. *Nâdiru'l-husn*, fâ'ilin sıfatıdır. *Hâce'î-râ*, mef'ûl-i lâ-cehldir ve cümlesi gûyend'in makûl-i kavlidir. *Şemâ'il*, şîn'in kesriyle olan şimâl lafzının cem'idir, halk ve hûy ma'nâsına, lâkin bunda mutlak cemâlden 'ibâretdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Zebân-derâz*, vasf-ı terkîbîdir, uzun dilli ma'nâsına. *İkrâr-i dûstî*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir, dostluk ikrârını demek. *Kerdî*, mâzî muhâtab.

[319] *... tevakku‘-i hidmet me-dâr ki çun ‘âşıkî u ma‘şûkî der-miyân âmed, mâlikî u memlûkî ber-hâst.*

... hidmet ümîdini tutma ki çünkü ‘âşıklık ve ma‘şûkluk araya gele, mâliklik ve bendelik kalkar.

Kıt‘a:

Hâce bâ-bende-i perî-ruhsâr

Çun der-âyed be-bâzî yu hande

Çi ‘aceb ger çu hâce nâz koned

V’în keşed bâr-i nâz çu bende

Efendi perî yüzlü bendesiyle, çünkü gele oyuna ve gülmeğe. ‘Aceb midir efendi gibi bende nâz eder ise, ve efendi dahi çeker ise nâz yükünü bendesi gibi.

Beyt:

Ğulâm âb-keş bâyed u huşt-zen

Buved bende-i nâzenîn muşt-zen

Köle su çekici gerek ve kerpiç yapıcı gerek, olur nâzlı bende yumruk vurucu.

Hikâyet:

Pârsâyî-râ dîdem be-muhabbet-i şashî giriftâr şode ve râzeş ez-perde ber-melâ’ uftâd. Çendân ki melâmet dîdî ve ğarâmet keşîd, terk-i tasâbî ne-kerdî u goftî:

Bir ‘âbidi gördüm bir şahsın muhabbetine tutulmuş ve onun sırrı perde-i hafâdan ‘âleme düşmüş. Ol kadar ki levm görürdü ve meşakkat çekerdi muhabbeti terk etmezdi ve der idi:

Kıt‘a:

Kûteh ne-konem zi-dâmenet dest

Kısa etmem senin eteğinden eli,...

***

‘Âşıkî ve *Ma‘şûkî* ve *Mâlikî* ve *Memlûkî*, yâ’ları masdariyyedir. *Hâce*, mübtedâ ve beyt-i sânî haberi. *Perî-ruhsâr*, vasf-ı terkîbî, perî yüzlü demek. *Bâzî*, yâ-ı asliyye ile oyundur. *Hande*, gülüş ve gülem ma‘nâsına ism-i masdardır. *Koned*, fâ‘ili bende’ye râci‘ zamîrdir. *V’în*, aslı ve în’dir, hâce’ye işâretdir. *Keşed*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili hâce’ye ‘â’id zamîrdir. *Bâr-i nâz*, izâfeti beyâniyye. *Âb-keş*, vasf-ı terkîbî, saka demek. *Huşt-zen*, vasf-ı terkîbî, kerpiççi demek ve huşt’un hâ’sında kesr u zamm câ’izdir, lâkin

bunda zamm iledir. *Muşt-zen*, bu dahi vasf-ı terkîbî. *Pârsâyî-râ*, yâ harf-i vahdet. *Râz*, sır. *Şin*, zamîr pârsâ'ya râci'. *Perde*, hafâ murâddır. *Melâ'*, mîm'in fethiyle halâ'nın zıddıdır, ya'nî âşikâre olmuş demek. *Ğarâmet*, bunda 'azâb ve elem ma'nâsına. *Terk-i tasâbî*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve tasâbî iştiyâk ve muhabbet ma'nâsınadır. *Ne-kerdî* ve *Goftî*, hikâye-i hâl-i mâzî-i menfî ve müsbetdir. *Kûteh*, kûtâh'dan muhaffef kısa demek, mâ-kabli derâz'dır lâkin bunda çekmem ve vaz gelmem demekdir.

[320] *V'er hod be-zenî be-tîğ-i tîzem*

Ba'd ez-tû melâz u melce'em nîst
Hem der-tû gurîzem eger gurîzem

... ve eğer kendin vurur isen beni keskin kılıç ile. Senden sonra sığınacak yerim yokdur, dahi sana kaçarım eğer kaçarsam.

Bârî melâmeteş kerdem ve goftem: 'Akl-i nefîset-râ çi şod ki nefs-i hasîset berû ğâlib âmed? Zamânî be-fikret furû-reft u goft:

Bir def'a ona levm eyledim ve dedim: 'Akl-ı nefîsine ne oldu ki senin alçak nefsin ona ğâlib geldi? Bir müddet tefekküre daldı ve dedi:

Kıt'a:

Her kocâ sultân-ı 'ışk âmed ne-mâned
Kuvvet-i bâzû-yi takvâ-râ mahall

Pâk-dâmen çun ziyed bî-çâre'i
Ûftâde tâ girîbân der-vahal

Her kanda 'aşkın hâkimi geldi kalmaz, takvânın bâzûsu kuvvetine makâm. Pâk etekli nice dirlik eder bir bî-çâre, düşmüşüm yakasına değin çamura.

Hikâyet:

Şebî yâd dârem ki yâr-i 'azîzem ez-der der-âmed. Çunân bî-ihtiyâr ez-cây ber-cestem ki çerâğem be-âstîn...

Bir gece hâtırımdadır ki yâr-ı 'azîzim kapıdan içeri girdi. Öyle ihtiyârsız yerden sıçradım ki mum yanmayla...

***

V'er, edât-ı şart. *Hod*, kendi. *Be-zenî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Be-tîğ-i tîz*, izâfeti beyâniyye ve mef'ûl-i sarîhi. *Mim*, sarîhî. *Melâz* ve *Melce'*, ism-i mekânlardır. *Mim*,

zamîr-i mütekellim. *Gurîzem*, gurîhten masdarından fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde, kaçarım demek. *Bârî*, yâ harf-i vahdet. *‘Akl-i nefîs* ve *Nefs-i hasîs*, izâfeti beyâniyyelerdir ve *Nefîs* iyi ve *Hasîs* alçak demekdir. *Be-fikret*, bâ sıla. *Sultân-i ‘ışk*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve ‘aşka sultân ıtlâkı ‘akla ğâlib olduğu içindir. *Kuvvet-i bâzû-i takvâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve beyâniyyedir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Mahall*, makâmdır. *Pâk-dâmen*, vasf-ı terkîbîdir, tâhiru’z-zeyl demek. *Çun*, vâv-ı asliyye ile edât-ı istifhâmdır, keyf ma‘nâsına. *Ziyed*, zâ’nın kesri ve yâ’nın fethiyle zîsten masdarından fi‘l-i muzâri‘dir. *Bî-çâre’i*, fâ‘ili ve yâ harf-i vahdet ve hemze edât-ı tevessüldür. *Ûftâde*, sıfatı, takdîri *bî-çâre’i ki uftâde bâşed* olup hazf u îsâl tarîkiyle terk edilmişdir. *Tâ*, harf-i intihâ. *Girîbân*, kâf-ı ‘Acem’in ve râ’nın kesreleriyle yaka demek. *Der*, harf-i ilsâk. *Vahal*, vâv’ın ve hâ’nın fethalarıyla çamurdur. *Şebî*, yâ harf-i vahdet. *Der*, kapı. *Der-âmed*, girdi demek, duhûl ma‘nâsına, zîrâ *der* ile müsta‘mel oldukda bu ma‘nâyı ifâde eder. *Cestem*, fi‘l-i mâzî, sıçradım demek, cîm’in fethiyle cesten masdarından muzâri‘i cehed ve cîm’in zammıyla custen masdarından muzâri‘i cûyed gelir, taleb ma‘nâsına.

[321] *... koşte şod.*

... söndü.

Beyt:

Serâ tayfu men yeclû bi-tal‘atihi’d-ducâ

Şikuft âmed ez-bahtem ki în devlet ez-kocâ

Gece geldi ol kimsenin hayâli ki açar cemâliyle zulmeti, ‘acib geldi bahtımdan ki bu devlet nereden.

Âmed be-nişest ve ‘itâb âğâz kerd ki me-râ der-hâl ki be-dîdî çerâğ-râ be-koştî. Goftem: Gumân bordem ki âfitâb ber-âmed ve nîz zarîf-ân gofte’end:

Geldi oturdu ve ‘itâba başladı ki beni ol vakt ki gördün mumu söndürdün. Dedim: Zann eyledim ki güneş doğdu ve dahi zarîfler demişlerdir:

Kıt‘a:

Ger girânî be-pîş-i şem‘ âyed

Hîzeş ender miyân-i cem‘ be-koş

V’er şeker-hande’îst u şîrîn-leb

Âstîneş be-gîr u şem‘ be-koş

Eğer bir sakîl şey mumun önüne gelir ise, kalk onu cem‘iyyet arasında söndür. Ve eğer tatlı gülüşlü ise ve tatlı dudaklı ise, onun yanını tut ve mumu söndür.

Hikâyet:

Yekî dûstî-râ ne-dîde bûd goft: Kocâyî ki muştâkîm? Goft:

Biri bir dostunu görmemiş idi dedi: Neredesin ki iştiyâkdayız? Dedi:

***

Geşte şod, söndü demek, zîrâ geşte çerâğ ve âteş ile müsta‘mel oldukda bu ma‘nâyı ifâde eder. *Serâ*, fi‘l-i mâzî, gece geldi demek. *Tayfu*, tâ’nın fethiyle hayâl ma‘nâsına, fâ‘ili ve izâfeti lâmiyye. *Men*, ism-i mevsûl. *Yeclû*, bâb-ı evvelin nâkıs vâvîsinden fi‘l-i muzâri‘, açar demek, fâ‘ili men’e râci‘, cümlesi sıla ve mevsûl sılasıyla muzâfun-ileyhdir. *Bi*, yeclû’ya müte‘allik. *Tal‘atihi*, tal‘at yüzdür, vech ma‘nâsına ve zamîr men’e râci‘. *Ed-Ducâ*, dâl’ın ve cîm’in fethiyle karanlığa derler ve yeclû’nun mef‘ûlü. *Şikeft*, şîn’in ve kâf’ın kesr u zammıyla ‘acib ma‘nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be*, harf-i te’kîd. *Nişest*, fi‘l-i mâzî, oturdu demek. *Girân*, kâf-ı ‘Acem’in kesriyle şey’-i sakîl. *Ye*, harf-i vahdetdir. *Hîz*, hâsten masdarından emr-i hâzır, kalk demek. *Şin*, girân’a ‘â’id ve koş kelimesine masrûfdur, zamîr-i mensûb-ı muttasıl ma‘nâsına. *Be*, harf-i te’kîd. *Koş*, emr-i hâzır, öldür demek, murâd def‘dir. *V’er*, ger lafzı üzere ma‘tûfdur. *Şeker-hande*, vasf-ı terkîbîi tatlı gülmeli demek. *Îst*, hemze harf-i müctelibe, yâ vahdetdir. *Şîrîn-leb*, vasf-ı terkîbî, ve şeker-hande’ye ma‘tûfdur. *Dûstî*, yâ vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Muddet-hâ*, nice müddet demek ve hâ edât-ı cem‘dir. *Kocâyî*, yâ zamîr-i hitâb. *Ki*, beyâniyye. *Muştâkîm*, yâ ve mîm edât mütekellim-i ma‘a’l-ğayrî.

[322] *Muştâkî bih ki melûlî.*

İştiyâklık iyidir usanmakdan.

Mesnevî:

Dîr âmedî ey nigâr-i ser-mest
Zûdet ne-dihîm dâmen ez-dest

Ma‘şûka ki dîr dîr bînend
Âhir kem ez-ân ki sîr bînend

Geç geldin ey hevâyî dost, tiz salıvermez eteğini elden. Cânânı ki geç geç görürler, âhir ondan eksik mi ki sık sık göreler.

Hikâyet:

Dâniş-mendî-râ dîdem be-muhabbet-i şahsî giriftâr ve râzî ezû be-goftâr ve cevr-i firâvân bordî ve tahammul-i bî-girân kerdî. Bârî be-tarîk-i nasîhat goftemeş: Dânem ki tu-râ der-muhabbet-i în manzûr 'illetî nîst ve binâ-yi meveddet ber-zilletî ne. Bâ-vucûd-i în ma'nâ lâyık-i kadr-i 'ulemâ ne-bâşed hod-râ muttehem kerden ve cevr-i bî-edeb-ân borden. Goft: Ey yâr! Dest-i 'itâb ez-dâmen-i rûz-gârem be-dâr!

Bir 'âlimi gördüm bir şahsın muhabbetine tutulmuş ve ondan söze râzı idi ve ziyâde cefâ iletirdi ve hayli sabr eylerdi. Bir def'a nasîhat tarîkiyle ona dedim: Bilirim ki senin bu şahsın muhabbetinde bir 'illet yokdur ve muhabbetin binâsı zillet üzere değildir. Bu ma'nânın vücûdu ile 'ulemânın kadrine lâyık olmaz kendini muttehem etmek ve bî-edeblerin cevrini çekmek. Dedi: Ey refîk! Âzâr elini zamânım eteğinden çek!

***

Bih, ahsen demek. *Ki*, min-i tafdîliyye ma'nâsına. *Melûlî*, yâ harf-i masdariyye. *Dîr*, geç. *Nigâr-i ser-mest*, izâfeti beyâniyye ve mahbûb-i hevâyî ma'nâsına. *Zûd*, tiz. *Te*, hitâb. *Ne-dihîm*, fi'l-i muzâri' mütekellim-i ma'a'l-ğayrî. *Ma'şûka*, hâ-ı 'Arabîden Fârisîye naklin 'alâmetidir, 'arıza gibi. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bînend*, fi'l-i muzâri' cem', görürler demek, âhir Fârisîde edât-ı te'kîd makâmındadır. *Kem ez-ân*, istifhâmda müsta'meldir, ondan kalır mı ve ondan eksik mi demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sîr*, tok. *Dîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Dâniş-mend*, mef'ûlü ve terkîb-i nisbî. *Râ*, edât-ı mef'ûldür. *Giriftâr*, goftâr gibi sîğa-ı mübâlağadandır. *Cevr-i firâvân*, bordî kelimesinin ve tahammul-i bî-girân kerdî lafzının mef'ûl-i sarîhleridir. *Bâr*, kerre. *Ye*, harf-i vahdet. *Goftem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Şin*, zamîr-i mensûb-ı muttasıl, mef'ûlü. *Be-tarîk-i nasîhat*, ğayr-i sarîhi. *'İlletî* ve *Zilletî*, yâ'ları harf-i vahdet veyâ tenkîrdir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Vucûd-i în ma'nâ*, izâfeti lâmiyye, ism-i fâ'il, izâfeti mef'ûlüne. *Kadr-i 'ulemâ*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Ne-bâşed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Hod-râ*, kerden'in mef'ûl-i sarîh-i evveli. *Muttehem*, sânîsi. *Borden*, masdar. *Cevr*, mef'ûlü. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Ey*, harf-i nidâ. *Yâr*, münâdî. *Dest-i 'itâb* ve *Dâmen-i rûz-gâr*, izâfetleri beyâniyyelerdir. *Mim*, mütekellim. *Be-dâr*, emr-i hâzır.

[323] *Ki bâr-hâ derîn maslahat ki tû gûyî endîşe kerdem, sabr ber-cefâ-yi û sehl-ter numâyed ki sabr ez-likâ-yi û ve hukemâ gofte'end ki dil ber-mucâhede nihâden âsân-terest ki çeşm ez-muşâhede ber-giriften.*

Zîrâ nice def‘alar bu maslahatda ki sen söylersin fikr eyledim, onun cefâsına sabır daha âsân görünür onun cemâline sabırdan ve ‘ukalâ demişlerdir ki gönlü meşakkate koymak daha kolaydır ki gözü nazardan kaldırmakdan.

Mesnevî:

Ân ki bî-û be-ser ne-şâyed bord
Ger cefâyî koned be-bâyed bord

Her ki dil pîş-i dil-berî dâred
Rîş der-dest-i dîgerî dâred

Âhûyî pâleheng der-gerden
Ne-tuvâned be-hîşten reften

Rûzî ez-dest-i goftenеş zinhâr
Çend ez-ân rûz kerdem istiğfâr

Ne-koned dûst zînhâr ez-dûst
Dil nihâdem ber-ân-çi ...

Ol kimse ki onsuz ğâyete isâl mümkün değildir, eğer bir cefâ eder ise çekmek gerekdir. Her kimse ki gönlü bir dil-berin önünde tutar, sakalını bir diğerin elinde tutar. Bir ceylan yular ile boynunda, kâdir olmaz kendi kendine gitmeğe. Bir gün onun elinden emân demek, nice ol zamândan beri eyledim tövbe. Etmez dost emân dostdan, gönlü koydum ol şey’e ki...

***

Ki, harf-i ta‘lîl. *Bâr*, kerre ma‘nâsına. *Hâ*, edât-ı cem‘dir. *Ki sabr*, ki min-i tafdîliyye ma‘nâsına; *Ki çeşm*, dahi böyledir. *Ân ki*, ân kes ki takdîrindedir, *kes* hazf olunup *ki* onun makâmına kâ’im olmuşdur. *Bî*, edât-ı selb. *Û*, zamîr-i ğâ’ib munfasıl olup kes’e râci‘. *Be*, harf-i sıla. *Ser*, bunda ğâyet. *Ne-şâyed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Bord*, borden ma‘nâsına. *Ger cefâyî koned*, şart. *Be-bâyed bord*, cezâ. *Her ki*, mübtedâ. *Dâred*, cümlesi haberdir. *Dil*, dâred’in mef‘ûl-i sarîhi. *Pîş*, zarfı. *Rîş*, sakal, ikinci ve dâred’in mef‘ûl-i sarîhi. *Der-dest-i dîger*, ğayr-i sarîhi. *Âhûy*, ceylan. *Ye*, harf-i vahdet. *Pâleheng*, fi’l-asl pâlâheng’dir, yular ma‘nâsına. *Der*, edât-ı zarfiyye.

Gerden, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle boyundur. *Ne-tuvâned*, tuvânisten masdarından fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, kâdir olamaz demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Hîşten*, ism-i câmid. *Reften*, masdardır. *Rûzî*, yâ harf-i vahdet. *Ez*, min ma‘nâsına. *Dest-i goften*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, söylemek elinden demek. *Şin*, cânân’a râci‘. *Zinhâr*, makûl-i kavl. *Çend*, takdîri çend bâr’dır. *Ez*, ibtidâ. *Ân*, ism-i işâret. *Ne-koned*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Dûst*, fâ‘ili. *Zînhâr*, edât-ı tahzîr, emân demek, ‘Arabîde *ve iyyâke* ma‘nâsına, ne-koned’in mef‘ûlü.

[324] *... hâtır-i ûst*

Ger be-lutfem be-nezd-i hod hâned
V’er be-kahrem be-râned û dâned

... onun idâresi vardır. Eğer beni lutfile kendi yanına da‘vet ederse, ve eğer beni kahr ile sürer ise o bilir.

Hikâyet:

Der-‘unfuvân-i cevânî çunân ki ufted u dânî, bâ-şâhidî serî yu sırrî dâştem. Be-hukm-i ân ki halkî dâşt, tayyibu’l-edâ ve halkî ke’l-bedri izâ bedâ.

Civânlığın ibtidâsından öyle ki vâki‘ olur ve bilirsin bir dil-ber ile bir sevdâ ve bir sır tutardım. Ol sebebe binâ’en ki sadâya mâlik idi, edâsı güzel ve yaradılışı ayın on dördü gibi idi zâhir oldukda.

Beyt:

Ân ki nebât-i ‘ârızeş âb-i hayât mî-hored
Der-şekereş nazar koned her ki nebât mî-hored

Ol kimse ki onun yanağının tâze tüyü âb-ı hayât içer, onun lebine nazar eder ise her kim ki şeker yer.

İttifâken be-hilâf-i tab‘ ezû hareketî dîdem ki ne-pesendîdem ve dâmen ezû der-keşîdem ve muhre-i mihreş der-çîdem u goftem:

Râstgele tab‘ın hilâfına ondan bir hareket gördüm ki beğenmedim ve eteği ondan çekdim ve onun muhabbet boncuğunu düşürdüm ve dedim:

Beyt:

Be-rev her-çi mî-bâyedet ...

Git ya‘nî durma her ne şey ki sana lâzımdır ya‘nî sana lâyık olur...

***

Ger be-lutfem, bu mısrâ‘ şartiyye-i evvel; *V’er be-kahr*, bu mısrâ‘ dahi şartiyye-i sânî olup *Dâned*, ikisine de cevâbdır. *‘Unfuvân*, ‘ayn-ı mühmelenin ve fâ’nın zammeleriyle evvel ma‘nâsına. *Cevânî*, yâ harf-i vahdet. *Çunân ki ufted u dânî*, cümleleri cümle-i mu‘terize. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Şâhid*, mahbûb. *Ye*, harf-i vahdet. *Ser*, sevdâ. *Ye*, harf-i vahdet. *Sır*, sîn’in kesri ile gizli demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Dâştem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde, benim var idi demek. *Halk*, hâ’nın fethi ve lâm’ın sükûnuyla boğazdır, bunda âvâz murâd. *Ye*, harf-i vahdet. *Halk*, masdar, mef‘ûl ma‘nâsına ya‘nî mahlûkiyyet. *Ye*, harf-i vahdet ve evvelki karînesiyle ber-dâşt fi‘ili mukadderdir. *Nebât-i ‘ârız*, tâze çimene teşbîh tarîkiyle tâze sakala hatt-i sebz derler ve râ’nın kesriyle *‘ârız*’ı ‘Arab sakalda isti‘mâl eder, ammâ ‘Acem râ’nın fethiyle sakal biten yere ıtlâk eder. *Âb-i hayât*, izâfeti lâmiyye, murâd ‘ârız’dır, zîrâ teşbîh tarîkiyle ‘ârız’ı aya teşbîh ederler. *Mî-hored*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl. *Der*, harf-i sıla. *Şeker*, teşbîh tarîkiyle leb-i cânân murâddır. *Nebât*, şeker, *Muhre*, mîm’in zammıyla boncuk, izâfeti beyâniyye. *Mihr*, mîm’in kesriyle muhabbet. *Der*, harf-i te’kîd. *Çîdem*, çîden masdarından mâzî mütekellim ve murâd kat‘-ı ta‘alluk u ihtilât’dır. *Mî-bâyed*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl. *Te*, hitâb.

[325] *... pîş gîr*

Ser-i mâ ne-dârî ser-i hîş gîr

... önüne tut, sevdâmızı tutmazsın kendi başını tut.

Şenîdemeş ki mî-reft u mî-goft:

Onu duydum ki giderdi ve der idi.

Beyt:

Şeb-perre ger vasl-i âfitâb ne-hâhed

Revnak-i bâzâr-i âfitâb ne-kâhed

Yarasa kuşu eğer güneşe vuslatı istemezse, güneşin bâzâr-ı kadri noksân bulmaz.

În be-goft u sefer kerd ve perîşânî-i û der-men eser kerd.

Bunu söyledi ve gitdi ve onun perîşânlığı bana te’sîr eyledi.

Şi‘r:

Fekadtu zamâne’l-vasli ve’l-mer’u câhilun

Bi-kadri lezîzi’l-‘ayşi kable’l-mesâ’ibi

Zâyi‘ eyledim vuslat zamânı hâlbuki insân câhildir, huzûrun lezîz kadrini mesâ’ibin teveccühünden evvel.

Beyt:

Bâz ây u me-râ be-koş ki pîşet morden

Hoş-ter ki pes-i tû zindegânî borden

‘Avdet eyle ve beni öldür zîrâ senin huzûrunda ölmek, daha hoşdur ki senden sonra yaşamakdan.

Emmâ be-şukr u minnet-i Bârî pes ez-muddetî bâz âmed, ân halk-i Dâvudî muteğayyir şode ve cemâl-i Yûsufî be-ziyân âmede ve ber-sîb zenah-dâneş...

Lâkin Hudây’a şükr ve minnet ile bir müddet sonra ‘avdet eyledi, o Dâvudî sadâ değişmiş ve Yûsufî cemâl zarara gelmiş ya‘nî bozulmuş ve elmâ gibi çenesi...

***

Ser-i mâ, yâ-ı batniyle izâfeti lâmiyye, bizim sevdâmız demek. *Ne-dârî*, ahbâr ve inşâya tahammül vardır, tutmadın denildikde ahbârı tutmazsın denildikde inşâ’ı murâddır, ma‘nâ-yı şartiyyeti mutazammın olduğu için ve ser-i mâ mef‘ûlü. *Gîr*, emr-i hâzır. *Ser-i hîş*, mukaddem mef‘ûlü. *Şebperre*, yarasa. *Vasl-i âfitâb*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Revnak-i bâzâr-i âfitâb*, izâfeti lâmiyyelerdir ve *Revnak*, kılıcın ve ğayrısının suyuna derler, ammâ bunun gibi yerlerde letâfet ve safâ murâd. *Bâzâr-i âfitâb*, mecâzen lâmiyyedir. *Ne-kâhed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, eksilmez demek. *Fekadtu*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde, zâyi‘ eyledim demek. *Zamâne’l-vasli*, izâfeti lâmiyye ve mef‘ûlü. *Vav*, hâliyye. *El-Mer’u*, mübtedâ. *Câhilun*, haberi. *Bi-kadri*, câr-ı mecrûrile câhil kelimesine müte‘allik, izâfeti mef‘ûlüne. *Lezîz*, izâfeti sıfatın mevsûfuna. *El-‘Ayşi*, dirilikdir. *Kabl*, câhilun’a zarfdır, izâfeti lâmiyye. *El-Mesâ’ibi*, musîbetin cem‘i. *Ây*, emr-i hâzır. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Hoş-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Zindegânî*, dirilik. *Borden*, masdardır, iletmek ma‘nâsına. *Bârî*, berâ yebrî ya‘nî darb bâbının yâ’îsinden ism-i fâ‘ildir, Hâlık ma‘nâsına, murâd Hudâ’dır. *Halk-i Dâvudî* ve *Cemâl-i Yûsufî*, izâfetleri beyâniyyelerdir. *Sîb*, elma, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Zenah-dân*, çene. *Şin*, şâhid’e ‘â’id zamîr-i ğâ’ib.

[326] *... çun bih ğubârî nişeste ve revnak-i bâzâr-i husneş şikeste, mutevakki‘ ki der-kenâreş gîrem, kenâre giriftem u goftem:*

... ayva gibi toz oturmuş ve bâzâr-ı hüsnünün şerefi kırılmış, me’mûl eylerdi ki onunla mu‘ânaka edeyim, bir cânibini tutdum ve dedim:

Kıt‘a:

Ân rûz ki hatt-i şâhidet bûd

Sâhib-nazar ez-nazar be-rândî

İmrûz biyâmedî be-sulheş

Kiş fetha vu zamme ber-nişândî

Ol zamân ki senin hatt-ı sebzin var idi, nazar sâhibini iltifâtından sürer idin. Bugün geldin sâhib-nazarla sulha, hatt-ı sebzine fetha ve zamme zamm eyledin.

Mesnevî:

Tâze-behârâ varaket zerd şod

Dîg me-nih k’âteş-i mâ serd şod

Çend hurâmî yu tekebbur konî

Devlet-i pârîne tasavvur konî

Pîş-i kesî rev ki taleb-kâr-i tust

Nâz ber-ân kon ki herîdâr-i tust

Ey tâze bahâr senin yaprağın sarardı, tencereyi koyma zîrâ bizim âteşimiz soğudu. Nice salınırsın ve tekebbür edersin, geçen senenin devletini mülâhaza mı edersin. Bir kimsenin önüne git ki sana tâlibdir, nâzı ona eyle ki sana müşterîdir.

Kıt‘a:

Sebze der-bâğ gofte’end hoşest

Dâned ân kes ki în sohen gûyed

Sebze bâğda demişlerdir hoşdur, bilir ol kimse ki bu sözü söyler.

***

Çun, edât-ı teşbîh. *Bih*, bâ’nın kesri ve hâ-ı asliyye ile ayvadır. *Ğubâr*, toz. *Mutevakki‘*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘il. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, harf-i sıla. *Kenâr*, murâd kucakdır. *Kenâre*, murâd cânibdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hatt-i şâhid*, izâfeti beyâniyye nev-hat olmakdan kinâyedir. *Sâhib-nazar*, vasf-ı terkîbî, merd-i sâhib-nazar takdîrindedir. *Be-rândî*, fi‘l-i mâzî muhâtab, sürdün demek. *Be-sulheş*, bâ harf-i sıla ve zamîr sâhib-nazar’a râci‘. *Kiş*, aslı *ki eş*’dir ki zamîr hatt’a râci‘. *Fetha*, murâd bıyık.

Zamme, murâd sakaldır. *Ber*, harf-i te'kîd. *Nişândî*, fi'l-i mâzî muhâtab, kondurdun demek. *Tâze-behârâ*, elif harf-i nidâ. *Varaket zer şod*, varak-i gul-zâr-i husnet zer şod takdîrindedir. *Dîg*, çömlek. *Me-nih*, nehy-i hâzır. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Âteş-i mâ*, izâfeti lâmiyye. *Devlet-i pârîne*, izâfeti beyâniyye, imdi *Pâr*, yıl; *-îne*, yâ nisbet ve nûn ve hâ te'kîd-i nisbet. *Pîş*, bâ-ı 'Acem'le huzûr ma'nâsına. *Taleb-kâr*, ism-i fâ'il, zîrâ kâr edât-ı fâ'ildir -cı ma'nâsına. *Tust*, aslı tû est'dir. *Kon*, emr-i hâzır. *Nâz*, mef'ûlü. *Ber-ân*, aslı ber ân'dır. *Ki*, harf-i râbıta. *Herîdâr-i tust*, izâfeti lâmiyye ve herîdâr müşterî demek. *Gûyed*, fi'l-i muzâri' ğayr-i kıyâsîdir çünkü masdarı goften'dir. *În sohen*, mef'ûlü ve fâ'ili kes'e râci', tahtında müstekin zamîrdir.

[327] *Ya'nî ez-rûy-i dil-ber-ân hatt-i sebz*
Dil-i 'uşşâk bîş-ter cûyed

Bûstân-i tû gendnâ-zârîst
Bes ki ber-mî-kenî yu mî-rûyed

Ya'nî dil-berlerin yüzünden tâze tüy, 'âşıkların gönlünü ziyâde taleb eder. Senin bostân-ı cemâlin bir pırasalıkdır, çok ki yolarsın biter.

Kıt'a:

Tû pâr be-refte'i çu âhû
İmsâl âmedî çu yûzî

Sa'dî hatt-i sebz dûst dâred
Ne her elif-i çuvâl-dûzî

Sen geçen yıl gitdin ceylan gibi, bu sene geldin pârs gibi. Sa'dî tâze tüyü sever, her çuvaldız gibi elifi sevmez.

Kıt'a:

Ger sabr konî v'er be-konî mûy-i binâ-gûş
În devlet-i eyyâm-i nikûyî be-ser âyed

Ger dest be-cân dâştemî hem-çu tû ber-rîş
Negzâştemî tâ be-kıyâmet ki ber-âyed

Eğer sabr eder isen ve eğer yolarsan yanağının tüyünü, bu güzellik eyyâmının devleti nihâyet buldu. Eğer elimi câna tutaydım senin tutduğun gibi sakalını, komazdım kıyâmete kadar ki çıka.

Kıt‘a:

Su’âl kerdem u goftem Cemâl-i rûy-i tu-râ

Su’âl eyledim ve dedim senin hüsn ü cemâline, ...

***

Hatt-i sebz, izâfeti beyâniyye ve mısrâ‘-ı sânî haberdir. *Cûyed*, fi‘l-i muzâri‘, bunda alır demek, fâ‘ili tahtında hatt-ı sebz’e râci‘zamîrdir. *Dil-i ‘uşşâk*, mef‘ûlü. *Bûstân-i tû*, iâfeti lâmiyye. *Gendnâ*, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle pırasadır ki ma‘rûfdur. *Zâr*, edât-ı mekândır veyâhûd mübâlağa ve kesret kasd olunan mahalde isti‘mâl edilir. *Ye*, harf-i vahdet. *-st*, edât-ı haber. *Bes*, çok. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ber*, harf-i te’kîd. *Mî-konî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, kazmak ve yolmak ve koparmak meyânında müsta‘meldir. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Mî-rûyed*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl, biter demek, masdarı resten gelir. *Pâr*, bâ-ı ‘Acem ile yıl. *Be*, harf-i te’kîd. *Refte’i*, fi‘l-i mâzî-i naklî muhâtab. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Yûz*, pârs. *Sa‘dî*, mübtedâ. *Dâred*, haberi. *Hatt-i sebz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mukaddem mef‘ûlü. *Dûst*, sânîsi. *Nî*, ne gibi edât-ı selbdir. *Her elif-i çuvâl-dûzî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *V’er*, ve eger’den muhaffef. *Be-kenî*, kenden masdarından fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Mûy-i binâ-gûş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve binâ-gûş kulak tozuna derler, bunda sakâl murâddır. *În*, mâ-ba‘dine işâretdir. *Devlet-i eyyâm-i nikûyî*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve nikûyî’nin âhirindeki *yâ* masdariyye olduğu gibi güzellik murâddır. *Be-cân*, bâ harf-i sıla. *Dâştemî*, hikâye-i mâzî mütekellim vahde, tutaydım demek. *Rîş*, sakal. *Negzâştem*, fi‘l-i mâzî-i menfî mütekellim vahde. *Ye*, hikâye. *Tâ*, harf-i intihâ. *Cemâl-i rûy-i tu-râ*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve *râ* harf-i tahsîs.

[328] *Çi şod ki mûrçe ber-gird-i mâh cûşîde est*

Be-hande goft ne-dânem çi bûd rûyem-râ

Meger be-mâtem-i husnem siyâh pûşîde est

... ne oldu ki karıncalar ay gibi yüzünün etrâfında kaynamışdır. Gülerek dedi bilmem ne oldu yüzüme, kâ’in-i hüsnümün mâtemi sebebiyle siyâh giymişdir.

Hikâyet:

Yekî-râ ez-musta'rib-ân-i Bağdâd porsîdend ki mâ-tekûlu fi'l-murdi? Goft: Lâ-hayre fîhim, mâdâme hadduhum latîfen yetehâşenu, fe'izâ haşine yetelâtefu. Ya'nî tâ hûb u latîfend duruştî konend ve çun duruşt şevend telattuf konend ve dûstî numâyend.

Birine Bağdâd 'Arablarından sordular ki ne dersin nev-civânlar hakkında? Dedi: Onlarda hayır yokdur, onların haddi hûb ve latîf oldukça ğılzet eder, nev-civânlığı zâ'il oldukda mülâyemet eder, ya'nî nev-civân oldukları müddetce sertlik ederler ve çünkü nev-civâniyetleri geçdikde iltifât ederler ve dostluk gösterirler.

Nazm:

Merd ân geh ki hûb-rûy buved

Telh-goftâr u tund-hûy buved

Nev-civân ol vakt ki cemâl sâhibi ola, acı sözlü ve bed huylu olur.

***

Mûrçe, mûr'un tasğîri. *Gird-i mâh*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, ay etrâfında demek. *Cûşîde*, fi'l-i mâzîden kısımdır. *Est*, edât-ı haber. *Buved*, şod ma'nâsına fi'l-i mâzîdir. *Rûy*, yüz. *Mim*, edât-ı mütekellim. *Râ*, harf-i sıla. *Be*, harf-i sebeb. *Mâtem-i husn*, izâfeti lâmiyye. *Mim*, edât-ı mütekellim. *Musta'rib-ân-i Bağdâd*, izâfeti lâmiyye ve müsta'rib râ'nın kesriyle istif'âl bâbından ism-i fâ'ildir, hâsıl-ı 'Arab olmayanlara derler. *Porsîdend*, fi'l-i mâzî cem', su'âl eylediler demek, masdarı porsîden gelir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mâ*, istifhâmiyye. *Tekûlu*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Fî*, harf-i cer, tekûlu'ya müte'allik. *El-Murdi*, mîm'in zammı ve râ'nın sükûnuyla *emred*'in cem'i, nev-civânlar murâddır. *Lâ*, cinsden hükmü, nefy içindir. *Hayre*, ismi. *Fîhim*, haberi ve zamîr cemî'-i nev-civânlara 'â'id. *Mâ*, harf-i tevkît. *Dâme*, ef'âl-i nâkısadan fi'l-i mâzî. *Hadduhum*, ismi. *Latîfen*, haberi. *Yetehâşenu*, tefâ'ul bâbından muzâri'dir. *Fe'izâ*, şartiyye. *Haşune*, beşinci bâbdan mâzî. *Yetelâtefu*, fi'l-i muzâri', cümle-i fi'liyye, cevâb-ı şartdır. *Tâ*, mâdem ma'nâsına. *Hûb*, güzel. *Latîf*, ona ma'tûf. *-nd*, est'in cem'i. *Duruştî*, yâ-ı masdariyye ile nermî'nin nakîzidir, katılık ma'nâsına. *Hûb-rûy*, güzel yüzlü ve *Telh-goftâr*, acı sözlü ve *Tund-hûy*, bed huylu ma'nâlarına olarak vasf-ı terkîbîlerdir.

[329] *Çun be-rîş âmed ve be-la'net şod merdum-âmîz u mehr-cûy buved.*

Çünkü sakalı gele ve kabîhu'l-vech ola insâna yakın ve muhabbet isteyici olur.

Hikâyet:

Tûtî'i-râ bâ-zâğî der-kafes kerdend. Tûtî ez-kabh-muşâhede-i û mucâhede mî-bord u mî-goft: În çi tal'at-i mekrûhest ve hey'et-i memkût ve manzar-i mel'ûn ve şemâ'il-i nâ-mevzûn? Yâ ğurâbu'l-beyni, yâ leyte beynî ve beyneke bu'de'l-maşrikeyni.

Bir tûtîyi bir karğa ile kafese koydular. Tûtî onun çirkîn görünüşünden meşakkat çekerdir ve söylerdi: Bu ne mekrûh yüzdür ve ne mağdûb kıyâfetdir ve ne mel'ûn nazar-gâhdır ve ne ğayr-i mevzûn ahlâkdır? Ey firâk karğası, ne olaydı benimle senin aran mağrib ile maşrık kadar uzak olaydı.

Kıt'a:

'Ale's-sabâh be-rûy-i tû her ki ber-hîzed
Sabâh-i rûz-i selâmet berû mesâ bâşed

Bed-ahterî çu tû der-sohbet-i tû...

Sabâh vakti senin yüzün ile her kimse ki kalka, selâmet gününün sabâhı ona ahşâm olur. Bir bed-baht senin gibi senin musâhabetinde...

***

Be, harf-i sıla. *Rîş*, sakal. *Merdum-âmîz*, âmîhten'den ve *Mehr-cûy*, custen'den vasf-ı terkîbîlerdir. *Tûtî'i*, yâ-ı sânî vahdetdir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Zâğ*, karğa. *Ye*, harf-i vahdet. *Kabh*, kâf'ın zammıyla çirkînlik, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Muşâhede-i*, mufâ'ale bâbından masdardır, görmek ma'nâsına ve hemze tevessül. *Û*, zâğ'a râci'. *Mucâhede*, masdardır, zahmet demek. *Mî-bord* ve *Mî-goft*, hikâye-i mâzîlerdir. *În*, ism-i işâret. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Tal'at-i mekrûh*, izâfeti beyâniyye. *Hey'et*, kıyâfet, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Memkût*, mağdûb ma'nâsına. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Manzar*, bunda yüz ma'nâsına, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Mel'ûn*, nâ-makbûl ma'nâsına. *Şemâ'il*, şimâl lafzının cem'i, ahlâk demek. *Yâ*, harf-i nidâ. *Ğurâbu'l-beyn*, alaca karğa ve beyn bâ'nın fethiyle visâl ve firâkda müsta'meldir. *Yâ*, harf-i nidâ, münâdî mahzûfdur. *Leyte*, hurûf-i müşebbeheden. *Beynî*, mukaddem haberi. *Bu'd*, mu'ahher ismi ve bâ'nın zammı ve 'ayn'ın sükûnuyla bu'd masdardır, ıraklık ma'nâsına. *El-Maşrikeyni*, murâd bu'de'l-maşrik mine'l-mağrib'dir, tağlîb tarîkiyle maşrikeyni demişdir yâhûd maşrik sayf u şitâ murâddır, bu sûretde tağlîb yokdur ve bu kelâm Kur'ân-ı Kerîm'den muktesebdir. *Be-rûy-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Sabâh-i rûz-i selâmet*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Mesâ*, mîm'in fehhiyle ahşâm

ma‘nâsına. *Bed-ahter*, bed-baht ma‘nâsına. *Ye*, harf-i vahdet. *Sohbet-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[330] *... bâyestî*

Velî çunân ki tûyî der-cihân kocâ bâşed

... gerek idi, lâkin şöyle ki sencileyin cihânda kanda olur.

‘Aceb-ter ân ki ğurâb ez-mucâveret-i tûtî be-cân âmede bûd ve melûl şode ve lâ-havle-konân ez-gerdiş-i gîtî hemî-nâlîd ve dest-hâ-yi teğâbun ber-yek-dîger hemî-mâlîd u mî-goft: În çi baht-i nigûnest ve tâli‘-i dûn ve eyyâm-i bûkalemûn ve lâyık-i kadr-i men ânestî ki bâ-zâğî ber-dîvâr-i bâğî hirâmân u cilve-konân hemî-reftî.

Daha ‘acîb ol şey ki karğa tûtînin komşuluğundan cânı sıkılmışidi ve mükedder olmuşidi ve lâ-havle okuyarak cihânın devrinden inlerdi ve aldanmak ellerini birbirine sürerdi ve söylerdir: Bu ne bed-bahtdır ve ne alçak tâli‘dir ve ne mutavvel günlerdir ve benim kadrime lâyık ol idi ki bir karğa ile bir bâğın duvârında salınarak ve cilve ederek gezmeliydim.

Beyt:

Pârsâ-râ bes în kadar zindân

Ki buved der-tavîle-i rind-ân

‘Âbide kâfîdir bu kadar zindân, ki ola bâde-nûşlar meclisinde.

Tâ çi gunâh kerdem ki rûz-gârem be-‘ukûbet-i ân...

‘Acabâ ne günâh eyledim ki zamân beni onun cezâsı sebebiyle...

***

Bâyestî, bâyesten masdarından hikâye-i mâzî. *Velî*, edât-ı istidrâk. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Tûyî*, yâ-ı sânî zamîr-i hitâbdır. *‘Aceb-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Mucâveret*, mufâ‘ale bâbından masdardır, komşuluk ma‘nâsına. *Lâ-havle-konân*, murâd lâ-havle velâ-kuvvete illâ billâhi’l-‘aliyyi’l-‘azîm diyerek demek. *Gerdiş*, ism-i masdardır, dönüş ma‘nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Gîtî*, cihân, murâd zamânın tağayyür ve tebeddülüdür. *Dest-hâ-yi teğâbun*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve teğâbun tefa‘‘ul bâbından ziyân görmek ma‘nâsına masdardır. *Baht-i nigûn* ve *Tâli‘-i dûn*, izâfetleri beyâniyye, eğri bahtlı ve ma‘kûs ikbâlli demek. *Rûz-gâr-i bûkalemûn*, türlü türlü renklere giren eyyâmdır, zîrâ bûkalemûn envâ‘-ı levnde görünen bir nev‘ kumâşdır. *Lâyık-i kadr-i men*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Ânestî*, yâ harf-i hikâyedir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Zâğî*, yâ harf-i vahdetdir. *Dîvâr-i bâğî*, izâfeti

lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Hirâmân*, sıfat-ı müşebbehe, salınarak demek. *Hemî-reftî*, hikâye-i fi'l-i mâzî mütekellim vahde ve hâ edât-ı te'kîddir. *Pârsâ*, 'âbid. *Râ*, harf-i sıla. *Bes*, kâfî demek. *Tavîle-i rind-ân*, iz âfeti lâmiyye ve tavîle'den murâd dizi ve sıra ma'nâsınadır. *Tâ*, edât-ı ta'accüb. *Çi gunâh*, çi edât-ı istifhâm. *Be*, sebebiyye. *'Ukûbet-i ân*, izâfeti lâmiyye.

[331] *... der-silk-i muhabbet-i çunîn eblehî, hod-re'y ve nâ-cins-i yafe-derây be-çunîn bend-i belâ mubtelâ kerde est.*

... böyle bir ahmakın silk-i sohbetinde kendi re'yiyle 'âkil ve zâ'id sözlü bed-asıl böyle belâ bukağısına giriftâr eylemişdir.

Kıt'a:

Kes neyâyed be-pây-i dîvârî
Ki ber-ân sûretet nigâr konend

Ger tu-râ der-bihişt bâşed cây
Dîger-ân dûzah ihtiyâr konend

Kimse gelmez bir duvârın dibine, zîrâ onun üzerine senin sûretini nakş edeler. Eğer senin cennetde olur ise makâmın, diğerleri cehennemi ihtiyâr ederler.

În mesel bedân âverdem tâ be-dânî ki çendân ki dânâ-râ zi-nâ-dân nefretest, sad çendân nâ-dân-râ ez-dânâ vahşetest.

Bu meseli onun için getirdim tâ kim bilesin ki ol kadar ki 'âlimin câhilden nefreti vardır, yüz o kadar câhilin 'âlimden vahşeti vardır.

Kıt'a:

Zâhidî der-simâ'-i rind-ân bûd
Zân miyân goft şâhid-i Belhî

Ger melûlî zi-mâ turş me-nişîn
Ki tu hem der-miyân-i mâ telhî[70]

Bir 'âbid bâde-nûşlar meclisinde idi, o aradan dedi Belhli bir mahbûb. Eğer mahzûn isen bizden yüzü ekşi oturma, zîrâ sen dahi bizim aramızda acısın.

Rubâ'î:

[70] Bu beyit, şerh kısmında yer almasına rağmen metin ve tercüme kısmına hataen konmadığından tercümesi *Zübde-i Gülistân*'dan alınarak buraya konmuştur.

Cem‘i çu gul u lâle be-hem peyveste

Bir tâ’ife gül ve lâle gibi birbirine karışmış, ...

***

Der, harf-i sıla. *Silk-i sohbet-i çunîn*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve silk dizi ve dizi ipliği. *Eblehî*, yâ harf-i vahdet. *Hod-re’y*, vasf-ı terkîbî. *Nâ*, nâfiye. *Cins-i yâfe-derây*, izâfeti beyâniyye ve yâfe-derây kelâm-ı lağvdır. *Bend-i belâ*, izâfet-i beyâniyye. *Pây-i dîvâr*, izâfeti lâmiyye, duvâr dibi demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Sûretet*, tâ-ı sâniye hitâbdır. *Nigâr*, nakş. *Konend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘dir. *Ger*, edât-ı şart. *Turâ*, râ harf-i tahsîs. *Cây*, makâm. *Konend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Dîger-ân*, fâ‘ili. *Dûzah* ve *İhtiyâr*, mef‘ûlleri. *Mesel*, mîm’in ve sâ’nın fethalarıyla misâl ma‘nâsınadır. *Bedân*, aslı be-ân’dır. *Âverdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Tâ*, harf-i tenbîh. *Be-dânî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dânâ* ve *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehelerdir. *Zâhid*, ‘âbid. *Ye*, harf-i vahdet. *Simâ‘*, sâz âvâzı ve insân nağmâtı, rind-ân’a izâfeti lâmiyye. *Şâhid-i Belhî*, izâfeti beyâniyye ve goft’un fâ‘ili. *Zân miyân*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ger*, edât-ı şartiyye. *Melûlî*, yâ zamîr-i hitâb. *Zi-mâ*, melûl’e kayddır. *Me-nişîn*, nehy-i hâzır, nişesten masdarından fi‘l-i muzâri‘i nişîned gelir. *Turş*, ekşi, murâd ‘abûsu’l-vech olmasıdır. *Cem‘î*, yâ harf-i vahdet, bir cemâ‘at demek. *Be-hem*, yek-diğerine demek. *Peyveste*, fi‘l-i mâzî-i naklî, karışmış demek.

[332] *Tû hîzum-i huşk der-miyânşân ruste*
Çun bâd-i muhâlif u çu ser-i mâ nâ-hoş
Çun berf nişeste vu çun yah beste

... sen kuru odun gibisin onların arasında bitmişsin, muhâlif rüzgâr gibisin ve nâ-hoş soğuk gibisin, kar gibi oturmuşsun ve buz gibi donmuşsun.

Hikâyet:

Refîkî dâştem ki sâl-hâ bâ-hem sefer kerde bûdîm ve nân u nemek horde ve bî-girân-hukûk sâbit şode. Âhir be-sebeb-i nef‘î endek âzâr-i hâtır-i men revâ dâşt ve dûstî siperî şod ve bâ-în heme ez-her do taraf dil-bestegî hâsıl bûd. Be-hukm-i ân ki şenîdem ki rûzî do beyt ez-sohen-ân-i men der-mecma‘î hemî-goftened.

Bir refîkim var idi ki nice yıllar berâber sefer eylemişidik ve ekmek ve tuzu yemiş idik ve hesâbsız hukûk sâbit olmuşidi. Encâm cüz’î bir menfa‘at sebebiyle kalbimin incinmesini tecvîz eyledi ve dostluk zâ’il oldu ve bunun ile berâber her iki

tarafdan râbıta-i kalb hâsıl oldu. Ol sebebe binâen işitdim ki bir gün iki beyt benim sözlerimden bir meclisde okurlardı:

Nigâr-i men çu der-âyed be-hande-i nemekîn

Nemek...

Benim cânânım çünkü gele makbûl gülmek ile, tuzu...

***

Tû, zâhid'e hitâbdır. *Hîzum-i huşk*, izâfeti beyâniyye ve huşk lafzından yâ-ı hitâb hazf edilmişdir. *Miyânşân*, miyân'ın nûn'u Fârisîde zamâyirin meftûh olduğundan meftûh okunmak lâzım ise de li-ecli'z-zarûre sâkindir. *Reste*, gelmesinden dahi yâ-ı hitâb hazf edilmişdir. *Muhâlif* ve *Nâ-hoş* ve *Nişeste* ve *Beste*, 'ibârelerine haml-i sahîh olsun için birer yâ-ı hitâb takdîr olunur. *Berf*, kar ve *Yah*, buz. *Beste*, bunda donmuş demekdir. *Dâştem*, fi'l-i mâzî nefs-i mütekellim vahde. *Refîkî*, mef'ûlü ve yâ harf-i vahdetdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sâlî*, sene. *Hâ*, edât-ı cem'. *Nân*, ekmek. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Nemek*, tuzdur. *Horde*, bûdîm takdîrindedir. *Nef'î*, yâ harf-i vahdet. *Endek*, nef'in sıfatıdır ve bisyâr'ın nakîzidir. *Siperî şod*, dükendi demek. *Dil-bestegî*, yâ harf-i masdariyye ve kâf-ı 'Acemî hâ-ı resmîden bedeldir ve dil-beste gönlü bağlı demek ve vasf-ı terkîbîdir. *Sohen-ân*, sohen'in cem'i ve elif-nûn edât-ı cem'dir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Mecma'*, cem' yecma' maddesinden ism-i mekândır, mahall-i dernek demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Hâ*, harf-i te'kîd. *Mî-goftend*, hikâye-i cem'. *Der-mecma'î*, edât-ı zarfiyye. *Nigâr-i men*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, mahbûb-i men demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Hande-i nemekîn*, ...

[333] *... ziyâde koned ber-cirâhat-i rîşân*

Çi bûdî ez-ser-i zulfeş be-destem uftâdî

Çu âstîn-i kerîm-ân be-dest-i dervîş-ân

... ziyâde eyler gönüllerin cerâhatı yaralarına. Ne olurdu onun zülfü ucundan elime düşeydi, kerîmlerin yeni düşdüğü gibi dervîşlerin eline.

Tâ'ife-i dûst-ân ne ber-lutf-i în sohen belki ber-husn-i sîret-i hîş guvâhî dâde end, û hem der-ân miyân mubâlağa kerde ve ber-fevt-i sohbet-i kadîm te'essuf horde ve be-hatâ-yi hîş i'tirâf numûde. Ma'lûm kerdem ki ez-taraf-i û hem rağbet hest. În beyt-hâ-râ firistâdem u sulh kerdem.

Dostlar gürûhu bu sözün letâfetine değil belki kendi ahlâk-ı haseneleri üzerine şehâdet vermişlerdir, refîk dahi onların arasında mübâlağa eylemiş ve musâhabet-i kadîmenin zevâline esef eylemiş ve kendi hatâsını ikrâr eylemiş. Ma‘lûm eyledim ki onun tarafından dahi rağbet vardır. Bu beytleri gönderdim ve barışdım.

Kıt‘a:

Ne mâ-râ der-miyân ‘ahd-i vefâ bûd
Cefâ kerdî yu bed-mehrî numûdî

Be-yek-bâr...

Bizim aramızda ahd-i vefâ yok muydu, cefâ eyledin ve vefâsızlık gösterdin. Bir uğurdan...

***

İzâfeti izâfet-i beyâniyye ve yâ nisbet ve nûn te’kîd. *Ber*, harf-i sıla. *Cirâhat-i rîş-ân*, takdîri *cirâhat-i dil-hâ-yi rîşân* yâhûd *cirâhat-i ‘âşık-ân-i dil-rîş-ân*’dır, zîrâ cîm’in kesriyle cirâhat ve rîş her ikisi yara demek, bir şey’i nefsine izâfda fâ’ide olmadığından takdîr-i muharrereye ihtiyâc mes eylemişdir ve rîş lafzının âhirinde olan edât-ı cem‘ şâzdır. *Ser-i zulfeş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve zamîr nigâr’a râci‘. *Bûdî* ve *Uftâdî*, hikâye-i hâl-i mâzîlerdir. *Âstîn-i kerîm-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i sıla. *Dest-i dervîş-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Husn-i sîret-i hîş*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve lâmiyyedir. *Guvâh*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla şâhid. *Ye*, harf-i masdar. *Fevt-i sohbet-i kadîm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve beyâniyye. *Te’essuf*, tefa‘‘ul bâbından masdardır, ğussâ ma‘nâsına. *Horde*, horden’den mâzî-i naklî. *Ez-taraf-i û hem*, bu ‘ibâre Cenâb-ı Sa‘dî’nin rağbet olduğuna işâretdir ve izâfeti lâmiyye ve zamîr refîk’e ‘â’iddir. *Firistâdem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde, gönderdim demek. *În beyt-hâ*, mef‘ûlü. *Sulh*, kerdem’in mef‘ûlü olduğu gibi; *Ne*, nâfiye, ma‘nâda; *Bûd*, kelimesine masrûfdur, bu beytin takdîri *ne-bûd ‘ahd-i vefâ der-miyân-i mâ-râ*’dır, *‘ahd-i vefâ* ne-bûd’un fâ‘ili. *Der-miyân*, edât-ı zarfî. *‘Ahd-i vefâ*, izâfeti beyâniyye. *Bed-mehr*, vasf-ı terkîbî, bed muhabbetli demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Numûdî*, fi‘l-i mâzî muhâtab, gösterdin, numûden masdarından fi‘l-i muzâri‘i numâyed, emri numây gelir. *Be-yek-bâr*, külliyen demek.

[334] *... ez-cihân dil der-tû bestem*
Ne-dânistem ki ber-gerdî be-zûdî

Henûzet ger ser-i sulhest bâz ây

K'ez-ân mahbûb-ter bâşî ki bûdî

... cihândan sana gönül verdim, bilmedim ki tahvîl-i muhabbet eyledin sür'atle. Şimdi sen eğer musâlaha ister isen geri gel, ki ondan daha mahbûb olursun ki oldun.

Hikâyet:

Yekî-râ zenî sâhib-cemâl bûd der-guzeşt ve mâder-zen pîr-i fertût, be-'illet-i sıdâk der-hâne mutemekkin be-mând. Merd ez-muhâveret-i û be-cân rencîdî ve be-hukm-i sıdâk ez-mucâveret-i û çâre ne-dîdî. Yekî ezîn tâ'ife goft: Çi gûne'i der-firâk-i yâr-i 'azîz? Goft: Nâ-dîden-i zen ber-men çunân doşvâr ber-ne-mî-âyed ki dîden-i mâder-zen.

Birinin bir sâhib-cemâl haremi var idi vefât eyledi ve hareminin vâlidesi bunamış ihtiyâre idi, mihr-i mü'eccel sebebiyle hânede mütemekkin kaldı. Adam onunla müşâvereden cân ile incinirdi ve mihr-i mü'eccel sebebiyle onunla birlikde bulunmakdan ğayrı çâre görmezdi. Müte'ehhillerden biri dedi: Ne hâldesin yâr-i 'azîzin firâkında? Dedi: Haremi görmemek bana öyle güç gelmez kâ'im vâlidemi görmek kadar.

Mesnevî:

***

Der, harf-i sıla. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Ber*, harf-i te'kîd. *Gerdî*, kâf-ı 'Acem'in fethiyle gerdîden masdarından fi'l-i muzâri' muhâtab, rücû' eyledin demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Zûd*, tîz. *Ye*, harf-i masdariyye. *Henûzet*, tâ hitâb. *Ser*, sevdâ, izâfeti lâmiyye. *Sulhest*, sîn ve tâ edât-ı haber. *Bâz*, geri. *Ây*, gel ma'nâsına emr-i hâzır. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Ez-ân*, evvelki hâle işâretdir. *Mahbûb-ter*, terkîb-i tafdîlî. *Bâşî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, olasın demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bûdî*, yâ mâzî muhâtabdır veyâ edât-ı zamâniyyedir. *Zenî*, yâ harf-i vahdet. *Sâhib-i cemâl*, sıfatı. *Mâder-zen*, kâ'im vâlide. *Pîr-i fertût*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mâder-zen'e sıfat vâki' olmuşdur ve fertût bunamış demek. *Be*, sebebiyye. *'İllet-i sıdâk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve sıdâk sâd'ın fethi ve kesriyle kâbîn demek. *Muhâveret*, musâhabet ma'nâsına, ammâ cîm ile konşuluk demek. *Çâre*, dermândır. *Ne-dîdî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Gûne'i*, yâ zamîr-i hitâb ve hemze harf-i tevesssül. *Firâk*, ayrılık ma'nâsına masdar. *Nâ-dîden*, masdar-ı menfî, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Zen*, kadın.

Ber, harf-i isti‘lâ. *Men*, zamîr-i mütekellim. *Doşvâr*, dâl’ın zammıyla güç demek. *Ber*, harf-i te’kîd. *Ne-mî-âyed*, nefy-i hâl, masdarı âmeden gelir. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Mâder-zen*, kâ’im vâlide demek.

[335] *Gul be-târâc reft u hâr be-mând*
Genc ber-dâştend u mâr be-mând

Dîde ber-târek-i sinân dîden
Hoş-ter ez-rûy-i duşmen-ân dîden

Vâcibest ez-hezâr dûst borîden
Tâ yekî duşmenet ne-bâyed dîd

Gül yağmaya gitdi ve dikeni kaldı, hazîneyi kaldırdılar ve yılan kaldı. Gözü okların ucunda görmek, daha hoşdur düşmanların yüzünü görmekden. Vâcibdir bin dostdan kesilmek, tâ ki bir düşmanı sen görmek gerekmez.

Hikâyet:

Yâd dârem ki der-eyyâm-i cevânî guzer dâştem be-kûyî ve nazar bâ-mâh-rûyî der-Temmûzî ki harûreş âb-i dehân-râ be-hoşânîdî ve semûmeş mağz-i ustuhân be-cûşânîdî. Ez-za‘f-i beşeriyyet tâb-i âfitâb-i hecîr neyâverdem...

Hâtırımdadır ki gençlik zamânında geçer idim bir mahalleden ve bir dil-bere nazar eyler idim bir mâh-ı temmûzda ki onun harâreti ağzın tükrüğünü kurudurdu ve onun semli rûz-gârı kemiğin iliğini kaynadırdı. Za‘f-ı beşeriyyetden güneşin şiddet-i harâretine tâkat getiremedim...

***

Reft, fi‘l-i mâzî, gitdi demek. *Gul*, fâ‘ili. *Be*, harf-i sıla. *Târâc*, yağma. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Hâr*, diken ve be-mând’ın fâ‘ili. *Ber*, harf-i te’kîd. *Dâştend*, dâşten masdarından fi‘l-i mâzî cem‘. *Genc*, hazîne ve mef‘ûlü. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Mâr*, yılandır. *Be*, harf-i te’kîd. *Mând*, mânden masdarından fi‘l-i mâzî. *Dîden*, masdar. *Dîde*, mukaddem mef‘ûl-i sarîhi. *Ber-târek*, ğayr-i sarîhi ve târek her nesnenin depesine derler ve sinân’a izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Borîden*, masdar. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Duşmenet*, tâ zamîr-i hitâb. *Dîd*, masdar ma‘nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Cevânî*, yâ harf-i masdariyye. *Be*, ez ma‘nâsına. *Kûy*, kâf-ı ‘Arab’ın zammıyla mahalle. *Ye*, harf-i vahdet. *Bâ*, harf-i sıla. *Mâh-rûy*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Der*, edât-ı zarfiyye.

Temmûzî, mâh-i Temmûzî takdîrindedir ve *yâ* vahdetdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Harûr*, gece vakti esen sıcak rüzgâr. *Şin*, Temmûz'a râci'. *Âb-i dehân*, murâd tükürükdür. *Be*, harf-i te'kîd. *Hoşânîdî*, hikâye-i mâzi, kurudurdu demek ve elif-nûn edât-ı ta'diyyedir, zîrâ hoşîden lâzımdır kurumak ma'nâsına. *Semûm*, gündüz esen sıcak yeldir. *Şin*, Temmûz'a râci'. *Mağz-i ustuhân*, izâfeti lâmiyye ve mağz ilik ve ustuhân hemzenin ve tâ'nın zammeleriyle ve vâv-ı resmiyle ilikdir. *Be*, harf-i te'kîd. *Cûşânîdî*, hikâye-i mâzî, kaynadırdı demek ve elif ve nûn edât-ı ta'diyyedir. *Tâb*, tâkat, izâfeti lâmiyye. *Âfîtâb-i hecîr*, izâfeti lâmiyye ve hecîr pek sıcak zamânın günü ortasına derler. *Neyâverdem*, fi'l-i mâzî-i menfî, mütekellim vahde, getirmedim demek.

[336] *... ilticâ be-sâye-i dîvârî kerdem, muterakkib ki kesî zahmet-i harr-i Temmûz ez-men be-berd-âbî furû-nişâned. Nâ-gâh ez-tarîkî-i dehlîz-i hâne'i rûşenâyî dîdem, ya'nî cemâlî ki zebân-i fesâhat ez-beyân-i sabâhat-i û 'âciz be-mând. Çunân ki der-şeb-i târîk subh ber-âyed yâ âb-i hayât ez-zulumât be-der-âyed, kadehî berf-âb der-dest girifte ve şeker der-ân rîhte ve be-'arak der-âmîhte. Ne-dânem ki be-gul-âbeş mutayyeb kerde yâ katre-i çend ez-gul-rûyeş der-ân çekîde. Fi'l-cumle şerâb ez-dest-i nigârîneş ber-giriftem u be-hordem ve 'omr-i guzeşte ez-ser giriftem.*

... bir duvârın gölgesine ilticâ eyledim. Muntazır idim ki bir kimse Temmûzun harâreti zahmetini benden bir soğuk su ile söndüre. Ansızın bir hânenin kapı arası karalığından bir aydınlık gördüm, ya'nî bir cemâl ki lisân-ı fesâhat onun hüsnünü beyândan 'âciz kalır. Şöyle ki karanlık gecede sabâh mı oldu yâhûd âb-ı hayât zulumâtdan zuhûr mu eyledi? Bir kadeh karlı su eline almış ve onun içine şeker dökmüş ve gül suyuyla karışdırmış. Bilmem ki onu gül suyuyla mı tatayyub eylemiş yâhûd bir kaç damla onun gül gibi cemâlinden onun içine damlatmış. Hâsıl-ı kelâm şerbeti onun güzel elinden aldım ve içdim, geçen 'omrü başdan tutdum.

Şi'r:

****

İlticâ, ifti'âl bâbından sığınmak ma'nâsına masdardır. *Be*, harf-i sıla. *Sâye-i dîvâr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Muterakkib*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir, muntazır ma'nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Zahmet-i harr-i Temmûz*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Berd-âb*, soğuk su. *Ye*, harf-i vahdet. *Furû*, edât-ı te'kîd. *Nişâned*, ağaç dikmek ile söndürmek meyânında müşterek olan nişânden masdarından muzâri'dir, bunda söndüre demek. *Nâ-gâh*, der-

‘akab demek. *Târîkî*, yâ-ı masdariyye ile karanlık, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dehlîz*, zokak kapısıyla hâne kapısının aralığına derler. *Rûşenâyî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Beyân-i sabâhat*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve sabâhat cemâl ve hüsün ma‘nâsına. *Berf-âb*, fâ’nın sükûnuyla terkîb-i mezcîdir, karlı su demek. *Girifte* ve *Rîhte* ve *Âmîhte*, fi‘l-i mâzî-i naklîlerdir. *Der-ân*, berf-âb’a işâretdir. *Mutayyeb*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûl. *Yâ*, harf-i ‘atf. *Katre-i çend*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dest-i nigârîn*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve nigârîn münakkaş demek, yâ harf-i nisbet ve nûn te’kîd-i nisbetdir.

[337] *Zame’un bi-kalbî lâ-yekâdu yesîğuhu*
Reşfu’z-zilâli velev şeribtu buhûren

Harâret-i şedîde kalbimde hâsıldır karîb olmaz o harâreti izâleye, sâfî suyu sora sora ve eğer içersem denizleri.

Kıt‘a:

Hurrem ân ferhunde-tâli‘-râ ki çeşm
Ber-çunîn rûy ûfted her bâmdâd

Mest-i mey bî-dâr kerded nîm-i şeb
Mest-i sâkî rûz-i mahşer bâmdâd

Sa‘âdet o mübârek tâli‘li kimsenindir ki gözü, bu misillü cemâle vâki‘ olur her sabâh. Şarâbın sarhoşu uyanır nısf-ı leylde, sâkînin sarhoşu kıyâmet sabâhında ayılır.

Hikâyet:

Hırkâ’-pûşî der-kârvân-i Hicâz hem-râh-i mâ bûd. Yekî ez-umerâ-i ‘Arab merû-râ sad dînâr bahşîde bûd tâ nafaka-i ‘iyâl koned. Nâ-gâh dozd-ân-i Hafâce...

Bir fakîr Hicâz kervânıyla bize refîk oldu. Biri ‘Arab beğlerinden ona yüz altın ihsân eylemişidi tâ kim ‘iyâline nafaka eylesin. Ansızın Hafâce sârikleri...

***

Zame’un, vezinde ve ma‘nâda ‘ateşun gibidir ve mübtedâ. *Bi*, edât-ı zarfiyye ve mukadder hâsıl kelimesine müte‘allik. *Kalbî*, yâ zamîr-i mütekellim ve câr-ı mecrûr müte‘allikiyle haber-i mübtedâdır ve mezkûr zame’un lafzı nekre-i mevsûfedir, zîrâ takdîri *zame’un şedîdun*’dur. *Lâ-yekâdu*, ef‘âl-i mukarrebedendir. *Yesîğuhu*, fi‘l-i muzâri‘ ve zamîr zame’un’a râci‘. *Reşfu’z-zilâli*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve reşf râ’nın fethi şîn’in sükûnuyla bir nesneyi sormakdır ve *yesîğ* fi‘linin fâ‘ilidir. *Velev*,

edât-ı vasl. *Şeribtu*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Buhûren*, mef'ûlü ve bahr'in cem'i. *Hurrem*, hâ-ı mu'cemenin zammı ve râ-ı muhmelenin feth u teşdîdiyle şâd ve rûşen demek. *Ferhunde-tâli'*, vasf-ı terkîbî. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Çeşm*, mısrâ'-ı sânîye merhûndur ve takdîri çeşmeş'dir, li-ecli'z-zarûre hazf u îsâl olmuşdur. *Bâmdâd*, sabâh vakti demek. *Mest-i mey*, izâfeti lâmiyye. *Bîdâr*, bâ-ı 'Arab'ın kesriyle uyanık. *Nîm-i şeb*, izâfeti *fî* ma'nâsına, nısfu'l-leylde demek. *Mest-i sâkî* ve *Rûz-i mahşer*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Bâmdâd*, erte ma'nâsına. *Hırkâ'-pûş*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet ve bir hırka giyici demek, murâd fakîrdir. *Kârvân-i Hicâz*, izâfeti lâmiyye, kâfile-i Hicâz murâd. *Hem-râh-i mâ*, izâfeti lâmiyye. *Umerâ'-i 'Arab*, izâfeti lâmiyye ve umerâ emîr'in cem'i olup beğ ma'nâsınadır. *Mer*, bunun gibi yerlerde edât-ı mef'ûl olan râ'yı te'kîd eder. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Nafaka-i 'iyâl*, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir ve 'ayn'ın kesriyle 'iyâl 'ayyil lafzının cem'i ve 'ayn'ın fethi ve yâ-ı müşededenin kesriyle 'ayyil fakîr demek. *Dozd-ân-i Hafâce*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, Hafâce harâmîleri demek ve hâ'nın fethi ve cîm-i mu'ceme ile Hafâce, benî 'Arab'dan bir kabîlenin ismidir.

[338] *... ber-kârvân zedend u pâk be-bordend. Bâzergân-ân girye vu zârî kerden giriftend ve feryâd-i bî-fâ'ide hândend.*

... kârvânı vurdular ve tamâmen sirkat eylediler. Bâzirgânlar ağlamağa ve inlemeye başladılar ve fâ'idesiz feryâdı eylediler.

Beyt:

Eger tazarru' konî yu ger feryâd

Dozd zer bâz pes ne-hâhed dâd

Eğer tazarru' eder isen ve eğer feryâd eder isen, hırsız altını geri vermez.

Meger ân dervîş ki ber-karâr-i hod mânde bûd ve tağayyur derû neyâmede. Goftem: Meger ân ma'lûm-i tu-râ ne-berdend. Goft: Belî, berdend velîken me-râ bâ-ân çendân ulfetî ne-bûd ki be-mufârakat-i ân haste-dîl bâşem.

Ancak ol dervîş ki kendi karârı üzere kalmışidi ve ona tağayyur gelmemişidi. Dedim: Meğer o senin meblağı sirkat eylemediler. Dedi: Evet sirkat eylediler velâkin benim onunla ol kadar ülfetim yoğidi ki ondan müfârakatla hasta hâtır olayım.

Beyt:

Ne-bâyed besten ender çîz kes dil

Ki dil ber-dâşten kârîst muşkil

Bağlamak câ'iz olmaz bir nesneye kimse gönlü, zîrâ gönül kaldırmak bir müşkil işdir.

Goftem: Muvâfık-i hâl-i menest ân-çi tu goftî ki me-râ der-'ahd-i cevânî bâ-cevânî ittifâk-i muhâlatat bûd...

Dedim: Benim hâlime muvâfıkdır senin söylediğin ol şey zîrâ benim civânlık zamânında bir civân ile ülfete ittifâkım var idi...

***

Pâk, cümleten demek. *Be-berdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Tazarru'*, masdar. *Dozd*, mübtedâ. *Ne-hâhed dâd*, haberi. *Zer*, haberin mef'ûlü. *Bâz pes*, fi'l-asl bâz u pes olup 'atf-ı tefsîrî idi sonra terkîb edilerek geri ma'nâsına isti'mâl olunmuşdur. *Tağayyur*, tefa''ul bâbından masdardır. *Derû*, aslı der-û olup zamîr dervîş'e râci'. *Neyâmede*, fi'l-i mâzî-i naklî-i menfî. *Belî*, edât-ı tasdîk. *Berdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Vav*, harf-i zâ'id. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Ân*, ma'lûm'a işâretdir. *Çendân*, çend gibi edât-ı kemmiyyet. *Haste-dil*, vasf-ı terkîbî ve bâşem kelimesinin mef'ûl-i sarîhi. *Be-mufârakat-i ân*, ğayr-i sarîhi. *Ne-bâyed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, gerekmez demek. *Ender*, edât-ı sıla. *Çîz*, eşyâdan 'ibâretdir. *Kes*, insân. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Kârî*, yâ harf-i vahdet. *Muşkil*, sıfatdır. *Goftem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Muvâfık*, mufâ'ale bâbından ism-i fâ'il. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Me-râ*, benim demek. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Cevânî*, yâ-ı masdariyye. *İttifâk*, ifti'âl bâbından. *Muhâlatat*, mufâ'ale bâbından masdarlardır ve *tâ* üslûb-ı 'Acem üzere uzun yazılmışdır, muvâfakat ve musâhabat ve ülfet ma'nâlarınadır.

[339] *... ve sıdk-i meveddet be-mesâbetî ki kıble-i çeşmem cemâl-i û bûd ve sûd u ser-mâye-i 'omrem visâl-i û.*

... ve muhabbetin sadâkati bir mertebede idi ki gözümün kıblesi onun cemâli idi ve 'ömrümün fâ'ide ve ser-mâyesi onun visâli idi.

Kıt'a:

Meger melâ'ike ber-âsmân ve ger ne beşer
Be-husn-i sûret-i û der-zemî ne-hâhed bûd

Be-dûstî ki harâmest ba'd ezû sohbet
Ki hîç nutfe çu û âdemî ne-hâhed bûd

Ke'enne melek idi felekde yohsa beşer değil idi, onun hüsn-i sûretinde yerde bulunmazdı. Bir dost hakk-i-çün ki harâmdır onun ile ülfetden sonra, zîrâ hiç nutfeden onun gibi bir âdem zuhûr etmezdi.

Nâgâh pây-i vucûdeş be-gil-i ecel furû-reft ve dûd-i firâk ez-dûd-mâneş ber-âmed. Rûz-hâ ber-ser-i hâkeş mucâveret kerdem ve ez-cumle-i beyt-hâ ki der-firâk-i û goftem în bûd:

Ansızın onun vücûdunun ayağı ecel çamuruna batdı ve iftirâk dumanı onun kavim ve kabîlesinden kalkdı. Nice günler mezârı başında mücâveret eyledim ve beytleri cümlesinden ki onun firâkında söyledim bu idi:

Kıt'a:

Kâş k'ân rûz ki der-pây-i tu şod hâr-i ecel
Dest-i gîtî be-zedî...

Kâşkî ol gün ki senin ayağına batdı ecel dikeni, cihânın eli vura idi...

***

Be, harf-i sıla. *Mesâbe*, mertebe. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Kıble-i çeşmem*, izâfeti beyâniyye. *Mim*, edât-ı mütekellim. *Sûd*, fâ'ide. *Meger*, bunda tercî ma'nâsını mutazammındır. *Ve ger ne*, ve illâ ma'nâsına. *Beşer*, mısrâ'-ı sânîye merhûndur. *Be*, harf-i musâhabet. *Husn-i sûret-i û*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Der-zemî*, nûn-ı te'kîd li-ecli'z-zarûre hazf olunmuşdur, zîrâ zem soğuk ma'nâsına olduğu gibi yâ nisbet nûn te'kîddir. *Be*, kasem. *Dûstî*, yâ harf-i vahdet veyâ harf-i masdariyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat veyâ beyâniyye. *Harâmest*, mukaddem haber. *Sohbet*, mu'ahher mübtedâ. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Nutfe*, kendisinden nev' benî Âdem hâsıl olan sudur. *Pây-i vucûd*, izâfeti beyâniyye. *Şin*, dûst'a râci'. *Be*, harf-i sıla. *Gil-i ecel*, izâfeti beyâniyye. *Furû-reft*, batdı demek. *Dûd-i firâk*, izâfeti beyâniyye. *Dûd-mân*, kavim ve kabîle demek. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Ser-i hâk*, makbere ucu demek. *Mucâveret*, konşuluk ma'nâsına masdardır. *Kâş*, kâşkî demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, harf-i sıla. *Pây-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şod*, reft ma'nâsına. *Hâr-i ecel*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dest-i gîtî*, mecâzen lâmiyye. *Be-zedî*, hikâye-i mâzî.

[340] *... tîğ-i helâkem ber-ser*

Tâ derîn rûz cihân bî-tû ne-dîdî çeşmem
În menem ber-ser-i hâk-i tû ki hâkem ber-ser

... helâk kılıcını benim başıma. Zîrâ bu günde dünyâyı sensiz görmeye idi gözüm, işte benim senin kabrin üzerindeki toprak başıma olsun.

Kıt‘a:

Ân ki karâreş ne-giriftî yu hâb

Tâ gul u nesrîn nefeşândî nuhust

Gerdiş-i gîtî gul-i rûyeş be-rîht

Hâr-bun-ân ber-ser-i hâkeş be-rust

Ol cânân ki onu karar tutmazdı ve uyku dahi tıtmazdı, mâdem ki gül ve yâsemîn saçmayınca evvelâ. Cihânın deverânı onun gül gibi cemâlini dökdü, çok diken onun kabrinde bitdi.

Ba‘d ez- mufârakat-i û ‘azm kerdem ve niyyet cezm ki bakiyye-i zindegânî ferş-i heves der-neverdem ve gird-i mucâleset ne-gerdem.

Ondan müfârakatdan sonra kasd eyledim ve kat‘î niyyet eyledim ki bakiyye-i hayâtımda heves döşeğini devşireyim ve ülfet meclislerinin etrâfında dolaşmayayım.

Kıt‘a:

Sûd-i deryâ nîk bûdî ger ne-bûdî bîm-i mevc

Sohbet-i gul...

Deryânın menfa‘ati hoş olurdu eğer olmasaydı dalğa havfı, gülün sohbeti...

***

Tîğ-i helâk, mecâzen beyâniyye. *Mim*, ma‘nâda ser’e mukayyeddir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Cihân*, ne-dîdî’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Bî-tû*, ğayr-i sarîhi. *Çeşm*, fâ‘ili. *În*, bunda işte demek. *Ber-ser-i hâk-i tû*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Ki*, harf-i temennî. *Hâkem ber-ser*, mîm-i mütekellim ma‘nâda ser’e mukayyeddir ve du‘â-yı ‘aliyedir, toprak başıma demek. *Ân ki*, ân kes ki takdîrindedir. *Karâreş*, zamîr ki’ye râci‘. *Ne-giriftî*, hikâye-i mâzî-i menfî, fâ‘ili ki râci‘ zamîr, mef‘ûlü karâr. *Hâb*, uyku ve karâr’a ma‘tûf. *Tâ*, tevkîtiyye. *Nefeşândî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Gerdiş*, ism-i masdar ve murâd tağayyür ve tebeddüldür, gîtî’ye izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Gul-i rûy*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hâr-bun*, diken ocağı. *Ân*, edât-ı cem‘ ve şâzdır. *Be*, harf-i te’kîd. *Rest*, fi‘l-i mâzî, bitdi demek. *Mufârakat-i û*, masdarın mef‘ûlüne veyâ fâ‘iline izâfetidir. *‘Azm* ve *Niyyet*, kasd ma‘nâsınadır. *Cezm*, meczûm ve mukarrer ma‘nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bakiyye-i zindegânî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve *yâ* masdariyye. *Ferş-i heves*, izâfeti

izâfet-i beyâniyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Neverdem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde, devşirem demek. *Gird-i mucâleset*, mecâzen lâmiyye. *Ne-gerdem*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, dolanmayayım demek. *Sûd-i deryâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bûdî*, hikâye-i mâzî. *Bîm-i mevc*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Sohbet-i gul*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir.

[341] *... hoş budî ger nîstî teşvîş-i hâr*

Dûş çun tâvus mî-nâzîdem ender bâğ-i vasl
Dîger imrûz ez-firâk-i yâr mî-pîçem çu mâr

... iyi olurdu eğer olmasaydı diken teşvîşi. Dün gece tâvus gibi nâz ederdim maslahat bâğında, diğer gün yârin firâkından bükülürüm yılan gibi.

Hikâyet:

Yekî ez-mulûk-i 'Arab hadîs-i Leylî vu Mecnûn be-goftend ve şûriş-i hâl-i û ki bâ-kemâl-i fazl u belâğat ser der-biyâbân nihâde est ve zimâm-i ihtiyâr ez-dest dâde. Be-fermûdeş tâ hâzır âverdend, melâmeteş kerden girift ki der-şeref-i insânî çi halel dîdî ki hûy-i hayvânî giriftî ve terk-i 'ayş-i Âdemî goftî? Mecnûn be-nâlid u goft:

'Arab meliklerinden birine Leylâ ile Mecnûn'un kıssasını nakl eylediler ve Mecnûn'un muhtell hâlini ki kemâl-i fazl u belâğatile başını sahrâya koymuşdur ve ihtiyâr yularını elinden vermişdir. Mecnûn'u celbe emr eyledi tâ hâzır getirdiler, onu levm etmeğe bidâ' eyledi ki insânlık şerefinde ne mazarrat gördün ki hayvânlık tabî'atını tutdun ve insâna mahsûs ta'ayyüşü terk eyledin? Mecnûn inledi ve dedi:

Şi'r:

Ve rubbe sadîkin lâ-menî fî-vedâdihâ
Çok dost beni levm eyledi Leylâ'nın muhabbetinde,...

***

Budî, aslı bûdî olup li-ecli'z-zarûre hazf olunmuşdur ve *yâ* harf-i hikâyedir. *Nîstî*, yâ'sı dahi hikâyedir. *Teşvîş-i hâr*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Mî-nâzîdem*, hikâye-i mâzî mütekellim vahde, nâzlanırdım demek. *Bâğ-i vasl*, izâfeti beyâniyye. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Mâr*, yılandır. *Şûriş*, ihtilât ma'nâsına ism-i masdar. *Û*, Mecnûn'a râci'. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Kemâl-i fazl*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Belâğat*, fazl'a ma'tûf. *Ser*, nihâde'nin mef'ûl-i sarîhi. *Biyâbân*, ğayr-i sarîhi. *Der*, harf-i sıla. *Zimâm-i ihtiyâr*, izâfeti beyâniyye. *Be-fermûdeş*, fâ'ili melik'e 'â'id ve zamîr-i muttasıl Mecnûn'a râci' ve ma'nâda âverdend'e kayddır. *Melâmeteş*,

zamîri Mecnûn'a 'â'id. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Şeref-i insânî*, izâfeti beyâniyye. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hûy-i hayvânî*, izâfeti beyâniyye. *Terk*, izâfeti masdarın mef'ûlüne. *'Ayş*, izâfeti lâmiyye. *Âdemî*, insândır. *Goftî*, terk'e merbût ise kerdî ma'nâsına. *Rubbe*, teksîr ifâde eder. *Sadîkin*, dost. *Lâ-me*, fi'l-i mâzî. *Nî*, nûn harf-i vikâye ve yâ zamîr-i mensûb-ı muttasıl, mef'ûlü. *Fî*, lâ-me'ye müte'allik. *Vedâdi*, vâv'ın fethiyle dostluk. *Hâ*, Leylâ'ya râci'.

[342] *Elem yerehâ yevmen fetûdiha lî-'ozrî*

Leylâ'yı birgün görmez mi izhâr eyleye benim ma'zeretimi.

Kıt'a:

Kâş k'ân-ân ki 'ayb-i men custend

Rûyet ey dil-sitân be-dîdendî

Be-cây-i turunc der-nazaret

Bî-haber dest-hâ borîdendî

Kâşkî ki onlar ki benim 'aybımı ararlar, senin yüzünü ey Leylâ görse idiler. Tâ kim turunc yerine senin huzûrunda, habersiz olarak ellerini kese idiler.

Tâ hakîkat-i ma'nâ ber-sûret-i da'vâ guvâhî dâdî.

Tâ kim senin hüsnün benim da'vâ-yı muhabbetime şehâdet vereydi.

***

Elif, harf-i istifhâm. *Lem yere*, cehd-i mutlak, fâ'ili sadîk'e râci'. *Hâ*, Leylâ'ya râci'. *Yevmen*, zarf-ı zamân. *Fetûdihâ*, cevâb-ı istifhâm ve anmakdır, lehu mensûbdur, fâ'ili habîbe'ye râci' zamîr olduğu gibi if'âl bâbından muzâri'dir. *Lî*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *'Ozrî*, 'ayn'ın zammıyla mef'ûl-i sarîhi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ân-ân*, ân'ın cem'i. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *'Ayb-i men*, izâfeti lâmiyye ve custend'in mukaddem mef'ûlü. *Rûyet*, be-dîdend'in mukaddem mef'ûlüdür. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Cây-i turunc*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, bedel-i turunc demek. *Der-nazaret*, der-huzûret ma'nâsına ve mısrâ'-ı sânî makâm-ı hâlde vâki'dir. *Be-dîdendî* ve *Borîdendî*, hikâye-i mâzîlerdir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Hakîkat-i ma'nâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, murâd hüsn-i Leylâ'dır. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Sûret-i da'vâ*, murâd da'vâ-yi 'aşk ve muhabbet-i sâdıkdır.

Guvâhî, kâf-ı 'Acem'in zammıyla ve yâ-ı asliyye ile şâhid demek. Ma'lûm ola ki vaktâ ki Cenâb-ı Züleyhâ Hazret-i Yûsuf'a ifrât-ı muhabbetle muhabbet edince envâ'-ı hîl u desâyisle visâline tâlib oldu. Nisâ tâ'ifesi ise bu hâle âgâh olduklarında

‘azîzin haremi ‘abd-i Ken‘ânî’sinin ‘âşık u dil-dâdesi olmuş diyerek Cenâb-ı Züleyhâ’yı yek-diğerleri aralarında ta‘yîb ve takbîh etdiklerini Züleyhâ işidince onları bir gün da‘vet ederek Hazret-i Yûsuf’u bir hücreye gizledi ve da‘vet olunan nisânın ellerine birer keskin bıçakla birer turunc vererek “soyun sizinle turunc murabbâsı yapalım” dedi. Bunlar turuncu soymakda iken Cenâb-ı Yûsuf’a “çık bunlara bir cilve eyle” demesi üzerine Hazret-i Yûsuf bunlara göründükde kemâl-i dehşet ve hayretlerinden turunc yerine ellerini doğradılar ve Hazret-i Yûsuf’un hüsnünü ikbâr ve isti‘zâm ile hâşa lillâhi bu beşer olmayıp belki mükerrem ve mu‘azzez ferişte dir demeleri ‘akîbinde Cenâb-ı Züleyhâ dedi.

[343] *Kâlellâhu Te‘âlâ: Fezâlikunne’l-lezî lumtunnenî fîhi.*[71] *Dîger melik-râ der-dil âmed ki cemâl-i Leylâ-râ mutâla‘a koned tâ be-dâned ki çi sûretest ki mûcib-i çendîn fitne est. Be-fermûd taleb kerden. Der-ahyâ-yi ‘Arab be-gerdîdend u be-dest âverdend ve pîş-i melik der-sahn-i serâçe be-dâştend. Melik der-hey’et-i û nazar kerd, şahsî dîd siyâh-fâm za‘îf-endâm. Der-nazareş hakîr âmed be-hukm-i ân ki kem-terîn-i huddâm-i harem-i û...*

Allâh Te‘âlâ buyurdu: İşte bu ğulâmdır ki ona muhabbetimle beni levm eylediniz. Yine melikin kalbine hutûr eyledi ki Leylâ’nın cemâline nazar ede tâ bile ki ne sûretdir ki bu kadar fitneye sebebdir. Melik buyurdu aramağa. Kabâ’il-i ‘Arab içinde dolaşdılar ve ele getirdiler ve melikin huzûrunda sarây meydânında tutdular. Pâdişâh onun hey’etine nazar eyledi, bir şahıs gördü siyâh renkli za‘îf vücûdlu. Melikin nazarında hakîr geldi ol sebebden ki harem-i pâdişâhînin en ednâ hidmetçisi...

***

Zâlike, Yûsuf’a işâret. *Kun*, emr-i hâzır cem‘-i mü’ennes muhâtaba, hâtûnlar muhâtabıdır. *El-lezî*, ism-i mevsûldur. *Lumtunne*, fi‘l-i mâzî cem‘-i mü’ennes muhâtabadır, *kultunne* gibi ve nûn-ı meksûre harf-i vikâyedir veyâ zamîr-i mensûb mütekellimden kinâyedir ve fi‘lin mef‘ûl-i sarîhidir. *Fîhi*, zamîr-i mecrûr Hazret-i Yûsûf’a ‘â’iddir ve muzâf mahzûf olup *fî-iftinânihi* takdîrindedir. *Dîger*, yine demek, bâz ma‘nâsına. *Melik*, murâd melik-i ‘Arab’dır. *Râ*, harf-i tahsîs. *Der*, harf-i sıla. *Dil*, dâl’ın kesri ve lâm’ın sükûnuyla kalb demek. *Âmed*, âmeden masdarından fi‘l-i mâzîdir, geldi demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Cemâl*, yüz. *Mutâla‘a*, mufâ‘ale bâbından masdardır, nazar ma‘nâsına. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Be-dâned*, dânisten

[71] el-Yûsuf 12/32.

masdarından fi‘l-i muzâri‘dir, fâ‘ili melik’e râci‘. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Sûretest*, sîn ve tâ edât-ı haberdir. *Mûcib*, cîm’in kesriyle sebeb, ammâ fethiyle ism-i mef‘ûldür. *Be*, harf-i te’kîd. *Fermûd*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili melik’e râci‘. *Taleb kerden*, mef‘ûlü ve masdarı mürekkebdir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Ahyâ*, hayy’ın cem‘idir, kabîle ma‘nâsına. *Be*, harf-i te’kîd. *Gerdîdend*, fi‘l-i mâzî cem‘, aradılar demek. *Ve be-dest âverdend*, be-gerdîdend cümlesine ma‘tûfdur. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Be-dâştend*, fi‘l-i mâzî cem‘, fâ‘ili arayanlardır. *Der-sahn-i serâçe*, zarfı ve izâfeti izâfet-i beyâniyye ve sahn meydân ma‘nâsına olduğu gibi serâçe dahi sarâyın tasğîridir. *Siyâh-fâm*, vasf-ı terkîbî, siyâh renkli. *Za‘îf-endâm*, dahi böyledir. *Kem-terîn*, kem eksik ve -ter edât-ı tafdîl ve yâ nisbet ve nûn te’kîd-i nisbetdir, eksikli demek. *Huddâm-i harem-i û*, izâfeti lâmiyyelerdir.

[344] *... ve be-cemâl ezû pîş bûd ve be-zînet bîş. Mecnûn be-firâset der-yâft u goft: Ey melik! Ez-derîçe-i çeşm-i Mecnûn be-cemâl-i Leylâ nazar bâyest kerd tâ sırr-i muşâhede-i û ber-tû tecellî koned.*

... hüsünde Leylâ’dan a‘lâ idi ve zînetde ziyâde idi. Mecnûn zekâvetle anladı ve dedi: Ey pâdişâh! Mecnûn’un gözü evinden Leylâ’nın cemâline nazar eylemek lâzımdır tâ kim ona müşâhedenin esrârı sana tecellî eyleye.

Mesnevî:

Tu-râ ber-derd-i men rahmet neyâyed
Refîk-i men yekî hem-derd bâyed

Ki bâ-û kıssa mî-gûyem şeb u rûz
Do hîzum-râ be-hem hoş-ter bûz sûz

Senin benim derdime merhametin gelmez, bana refîk bir ehl-i derd lâzımdır. Ki onunla hikâye söyleyeyim gece ve gündüz, iki odunun berâber hoşdur yanması.

Şi‘r:

Mâ-merre min-zikri’l-himâ bi-misma‘î
Lev semi‘at vurku’l-himâ sâhat ma‘î

Yâ ma‘şere’l-hullâni kûlû...

Mürûr eden haberi menzil-i cânândan kulağıma, eğer işitseydi çayır göğer cinleri benim ile feryâd ederdi. Ey dostlar cemâ‘ati deyiniz...

***

Be-cemâl, bâ edât-ı zarfiyye. *Pîş*, ileri ve a‘lâ demek. *Bîş*, bâ-ı ‘Arab’la ziyâde. *Derîçe*, der’in tasğîri, izâfeti beyâniyye. *Çeşm-i Mecnûn*, izâfeti beyâniyyedir. *Be*, harf-i sıla. *Cemâl-i Leylâ*, izâfeti lâmiyye. *Kerd*, masdar-ı murahham. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Sırr-i muşâhede-i û*, izâfeti lâmiyyelerdir. *Tecellî*, tefa‘‘ul bâbından zuhûr ma‘nâsına masdardır. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Bâ*, harf-i sıla. *Hîzum*, odun. *Be-hem*, berâber demek. *Mâ*, ism-i mevsûl, ellezî ma‘nâsına. *Merre*, fi‘l, geçdi demek ve cümle-i fi‘liyye mevsûla sıladır ve mevsûl sılasıyla mübtedâdır. *Min*, harf-i beyâniyye, merre’ye müte‘allik. *Zikr*, masdar. *El-Himâ*, hâ’nın kesri ve mîm’in fethiyle çayır korusuna derler, bunda teşbîh tarîkiyle menzil-i cânân murâddır. *Bi*, harf-i cer. *Misma‘*, ism-i âlet, kulak demek. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *Lev*, harf-i şart. *Semi‘at*, fi‘l-i şart. *Vurk*, fâ‘ili ve vâv’ın zammı ve râ’nın sükûnuyla vurk verkâ’nın cem‘idir, humr hamrâ’nın cem‘i olduğu gibi, dağ güğercini ki cümlesi gök renginde olur. *Sâhat*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili vurk’a ‘â’id ve cümle-i şartiyye haberdir ve sayha savt ve âvâzı ref‘dir. *Ma‘î*, sâhat kelimesinin fâ‘ilinden hâldir ve yâ edât-ı mütekellim ve ma‘ zarfiyyeti lâzım isimdir. *Yâ*, harf-i nidâ. *Ma‘şere’l-hullâni*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve hullân hâ’nın zammıyla halîl’in cem‘i dostlar demek. *Kûlû*, emr-i hâzır cem‘, deyiniz demek, aslı ekûlû’dur, ba‘de’l-i‘lâl kûlû kaldı.

[345] *... li’l-mu‘âfî*

Leste tedrî mâ bi-kalbi’l-mûca‘i

... derdinden halâs oluna, bilir değilsin derdli gönülde olanı.

Nazm:

Ten-durust-ân-râ ne-bâşed derd-i rîş
Cuz be-hem derdî ne-gûyem derd-i hîş

Goften ez-zenbûr bî-hâsıl buved
Bâ-yekî der-‘omr-i hod nâ-hored nîş

Tâ tu-râ hâlî ne-bâşed hem-çu mâ
Hâl-i mâ bâşed tu-râ efsâne pîş

Sûz-i men bâ-dîgerî nisbet me-kon

Û nemek ber-dest u men ber-'uzv-i rîş

Sağ olan kimselerin olmaz yara ağrısı, bir ehl-i derdden ğayrıya söylemem kendi derdimi. Arıdan söylemek fâ'idesiz olur, birine kendi 'ömründe yememiş iğne. Mâdem ki senin bir hâlin olmaz bizim gibi, hâlimiz olur sana hikâye huzûrunda. Benim nâr-ı muhabbetimi bir ğayrıya nisbet etme, onun tuz yarasız elinde ve benim yaralı a'zamda.

Hikâyet-i Manzûme:

Cevânî pâk-bâz u pâk-rû bûd
Ki bâ-pâkîze-rûyî der-girev bûd

Çunîn hândem ki der-deryâ-yi a'zam
Be-gird-âbî der-uftâdend bâ-hem

Çu mellâh âmedeş...

Bir pâk nazarlı ve müstakîm civân var idi, ki bir mâh-rûya merhûn idi. Böyle okudum ki büyük deryâda, bir girdâba düşdüler ikisi. Çünkü gemici ona geldi...

***

Li'l-mu'âfî, evvelki lâm harf-i cer olup kûlû'ya müte'allikdir ve sânî harf-i ta'rîf, mu'âfî mufâ'ale bâbından ism-i mef'ûl, takdîri *reclu mu'âfî*'dir, murâd 'aşk derd ve belâsından halâs olan kimsedir ve mısrâ'-ı evvel *mu'â* lafzıyla tamam olup *Fî* dahi mısrâ'-ı sânînin ibtidâsıdır ve bu üslûba merhûn derler. *Leste*, ef'âl-i nâkiseden fi'l-i mâzî muhâtab. *Tedrî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Mâ*, ism-i mevsûl. *El-Mûca'i*, if'âl bâbından ism-i mef'ûldur ve ca'lanmış kimse demek. *Ten-durust*, sağlam. *Ân*, edât-ı cem'. *Râ*, harf-i tahsîs. *Derd-i rîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, yara ağrısı demek. *Be*, harf-i sıla. *Hem-derd*, derddaş. *Zenbûr*, arı. *Nîş*, iğne. *Tâ*, harf-i tevkît. *Tu-râ*, râ harf-i tahsîs. *Hâlî*, yâ harf-i tenkîr. *Hâl-i mâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Sûz*, âteş. *Pâk-bâz* ve *Pâk-rû*, muslih ve müstakîm ma'nâlarına vasf-ı terkîbîlerdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ*, harf-i sıla. *Pâkîze-rûy*, vasf-ı terkîbî, hûb-rûy ma'nâsına. *Ye*, harf-i vahdet. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Girev*, kâf-ı 'Acem'in kesri ve râ'nın fethiyle rehindir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gird-âb*, kâf-ı 'Acem'in kesriyle su çözülüp batdığı mahaldir. *Ye*, harf-i vahdet. *Uftâdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Bâ-hem*, berâber demek. *Âmedeş*, zamîr ma'nâda dest'e mukayyeddir, takdîri desteş'dir.

[346] *... tâ dest-gîred*
Me-bâdâ k'ender ân hâlet be-mîred

Hemî-goft ez-miyân-i mevc u teşvîr
Me-râ bogzâr u dest-i yâr-i men gîr

Derîn goften cihân ber-vey ber-âşuft
Şenîdendeş ki cân mî-dâd u mî-goft

Hadîs-i 'ışk ez-ân battâl me-niyûş
Ki der-sahtî koned yârî ferâmûş

Çunîn kerdend yâr-ân zindegânî
Zi kâr uftâde bişnev tâ be-dânî

Ki Sa'dî râh u resm-i 'ışk-bâzî
Çunân dâned ki der-Bâğdâd tâzî

Dil-ârâmî ki dârî dil derû bend
Diger çeşm ez-heme 'âlem furû-bend

Eger Leylâ vu Mecnûn...

... tâ ki elini tuta, olmaya ki o hâl içinde öle. Söylerdi dalğa ve hicâb deryâsından, beni terk eyle ve yârimin elini tut. Bu sözde dünyâ ona perîşân oldu, onu işitdiler ki cân verirdi ve söylerdi. 'Aşk sözünü o battâldan dinleme, zîrâ meşakkat ve fitnede yârlığı ferâmûş eder. Böyle eylediler yârlar dirilik, mücerribden dinle tâ kim bilesin. Zîrâ Sa'dî 'âşıklık kânûn ve yolunu, öyle bilir ki Bağdâd'da 'Arapça bildikleri gibi. Bir cânânın ki vardır gönlünü ona bağla, diğer gözünü cümle 'âlemden bağla. Eğer Leylâ ile Mecnûn...

***

Tâ, harf-i ta'lîl. *Me-bâdâ*, nehy-i ğâ'ib. *K'ender ân*, ki harf-i beyâniyye. *Be-mîred*, fi'l-i muzâri', fâ'ili cevân'a râci'. *Hemî*, edât-ı te'kîd. *Miyân-i mevc*, yâ-ı

batniyle izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Teşvîr*, hecâlet ve teşvîş ma‘nâsına da gelir veyâ mevc’e ‘atf-ı tefsîrîdir. *Bogzâr*, emr-i hâzır. *Dest-i yâr-i men*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Gîr*, emr-i hâzır, tut demek. *Cihân*, mübtedâ. *Ber-âşuft*, haberi. *Şenîdend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Şin*, cevân’a râci‘. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hadîs-i ‘ışk*, izâfeti lâmiyye. *Battâl*, murâd derd-i ‘aşkdan hâlî olan kimsedir. *Me-niyûş*, niyûşîden’den nehy-i hâzır, dinleme ve işitme demek. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Sahtî* ve *Yârî*, yâ’ları masdariyyelerdir. *Ferâmûş*, unutma ma‘nâsına ism-i masdardır. *Yâr-ân*, murâd ‘uşşâkdır. *Zindegânî*, yâ harf-i masdariyyedir, dirlik demek. *Kâr uftâde*, mücerreb ahvâl ma‘nâsına bu beytin mısrâ‘-ı evveli ebyât-ı sâbıkaya ve mısrâ‘-ı sânî ebyât-ı âtiyeye nâzırdır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sa‘dî*, mübtedâ. *Resm*, ‘âdet. *‘Işk-bâzî*, yâ-ı masdariyye ile ‘âşıklık demek ve mısrâ‘-ı sânî haber-i mübtedâdır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Bağdâd*, bir şehrin ismi. *Tâzî*, ‘Arabî demek, murâd ‘Arabî lisânıdır. *Dil-ârâm*, dârî’nin mukaddem mef‘ûlüdür. *Dil*, bend’in mef‘ûlü, sarîhi. *Derû*, ğayr-i sarîhi. *Çeşm*, furû-bend’in mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-heme ‘âlem*, ğayr-i sarîhi ve *furû-bend* yum demekdir.

[347] *... zinde geştî*

Hadîs-i ‘ışk ezîn defter niviştî

... sağ olaydı, ‘aşk kelâmını bu kitâbdan yazardı.

Bâb-i Şeşom der-Za‘f u Pîrî

Altıncı Bâb Za‘f ve İhtiyârlığın Ahvâli Beyânındadır

Hikâyet:

Bâ-tâ’ife-i dâniş-mend-ân der-câmi‘-i Dimaşk bahsî hemî-kerdem. Nâ-gâh cevânî ez-der der-âmed u goft: Der-miyân-i şomâ kesî hest ki zebân-i Fârisî dâned? İşâret be-men kerdend. Goftem: Hayrest. Goft: Pîrî sad u pencâh sâle der-hâlet-i nez‘est, be-zebân-i Fârisî çîzî mî-gûyed ve mefhûm-i mâ ne-mî-kerded ve eger be-kerem kadem rence şevî muzd yâbî. Bâşed ki vasiyyetî koned.

Ba‘zı ‘ulemâ ile Şâm’da Benî Ümeyye Câmi‘i’nde bir mübâhese eylerdim. Ansızın bir yiğit kapıdan içeri girdi ve dedi: Sizin aranızda bir kimse var mıdır ki lisân-ı Fârisî bilir? Bana işâret eylediler. Dedim: Hayr ola. Dedi: Bir ihtiyâr yüz elli yaşında hâlet-i nez‘dedir, lisân-i Fârisî ile bir şey söyler ve bize ma‘lûm olmaz ve eğer lütfen ‘azîmeti ihtiyâr ederseniz ecr-i kesîr bulursunuz. İhtimâl ki bir vasiyyet eyler.

***

Defter, murâd Gülistân kitâbıdır. *Geştî* ve *Niviştî*, hikâye-i fi‘l-i mâzîlerdir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Tâ’ife-i dâniş-mend-ân*, izâfeti beyâniyye ve *hemî-kerdem* kelimesinin mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi ve *Der-câmi‘-i Dimaşk*, zarfıdır ve bahsî mef‘ûl-i sarîhidir. *Nâ-gâh*, der-‘akab demek. *Cevânî*, yâ harf-i vahdet ve der-âmed’in fâ‘ili. *Goft*, âmed’e ma‘tûfdur. *Miyân-i şomâ*, izâfeti lâmiyye. *Kes*, kimse. *Ye*, harf-i vahdet. *Zebân*, zâ’nın fethiyle lisân demek. *Dâned*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili kes’e râci‘. *Kerdend*, fi‘l-i mâzî cem‘, fâ‘ili tâ’ife-i dâniş-mend-ân’a ‘â’iddir. *İşâret*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-men*, ğayr-i sarîhi. *Goftem*, fi‘l-i mâzî mütekellim vahde. *Goft*, fi‘l-i mâzî müfred ğâ’ib, fâ‘ili cevân’a râci‘. *Pîr*, ihtiyâr. *Ye*, harf-i vahdet. *Nez‘*, masdar. *-st*, edât-ı haber. *Be*, harf-i musâhabet. *Zebân-i Fârisî*, izâfeti beyâniyye. *Çîzî*, yâ harf-i vahdet. *Vav*, hâliyye. *Mefhûm-i mâ*, izâfeti lâmiyye. *Ne-mî-kerded*, nefy-i hâl ne-mî-şeved ma‘nâsına. *Ve eger*, edât-ı şart. *Be-kerem*, bâ harf-i musâhabet. *Kadem rence şevî*, elem ve zahmet ma‘nâsınadır, kadem zahmetine girersin demekdir ki yayan yürümekden kinâyedir. *Muzd*, mîm’in zammı ve zâ’nın sükûnuyla ücret ve kirâ demek ise de bunda sevâb murâddır. *Yâbî*, yâften masdarından fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Bâşed ki*, mercûdur ki demek. *Vasiyyetî*, yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr.

[348] *Çun be-bâlîneş ferâ-resîdem, în mî-goft:*

Çünkü onun yasdığı ucuna erişdim, bunu söylerdi:

Kıt‘a:

Demî çend goftem ber-ârem be-kâm
Dirîğâ ki be-girift râh-i nefs

Dirîğâ ki ber-hân-i elvân-i ‘omr
Demî çend hordîm u goftend bes

Bir kaç nefes dedim çıkarayım murâdımca, yazık ki tutuldu nefsin yolu. Hayfâ ki ‘ömrün gûn-â-gûn ni‘meti sofrasında, bir kaç nefes yedik ve dediler kâfî.

Ma‘nâ-yi în sohen bâ-Şâmiyân be-‘Arabî goftem. Ta‘accub kerdend ez-‘omr-i derâz ve te’essuf horden-i û ber-hayât-i dunyâ. Goftemeş: Çi gûne’i derîn hâlet? Goft: Çi gûyem?

Bu sözün ma‘nâsını Şâm ehline ‘Arabî olarak söyledim. Ta‘accüb eylediler uzun ‘ömründen ve onun esef etmekliğine hayât-ı dünyâya. Ona dedim: Nasılsın bu hâlde? Dedi: Ne söyleyeyim?

Kıt‘a:

Ne-dîde’i ki çi sahtî hemî-resed be-kesî

Ki ez-dehânşe be-der mî-koned dendânî

Kıyâs kon ki çi hâleş buved der-ân sâ‘at

Ki ez-vucûd-i ‘azîzeş...

Görmemiş misin ki ne meşakkat erişir bir kimseye, ki onun ağzından çıkarırlar bir dişini. Kıyâs eyle ki ona ne hâl olur ol sâ‘atde, zîrâ onun vücûd-ı ‘azîzinden...

***

Be, harf-i sıla. *Bâlîn*, yasdık. *Şin*, pîr’e râci‘. *Ferâ*, harf-i te’kîd. *Resîd*, fi‘l-i mâzî. *În*, ism-i işâret. *Mî-goft*, hikâye-i hâl-i mâzî. *Dem*, nefes. *Ye*, harf-i vahdet. *Çend*, kemiyyet ifâde eder, takdîri *goftem demî çend*’dir, li-ecli’z-zarûre takdîm ve te’hîr kılınmışdır. *Be*, harf-i sıla veyâ musâhabet. *Kâm*, kâf-ı ‘Arab’la murâd veyâ dimâğdır. *Dirîğ*, hayf. *Elif*, harf-i nidâ. *Be-girift*, fi‘l-i mâzî, mebnî li’l-mef‘ûl ma‘nâsına. *Râh-i nefs*, izâfeti lâmiyye. *Hân-i elvân-i ‘omr*, izâfetleri beyâniyyelerdir. *Te’essuf*, masdar. *Horden-i û*, masdarın fâ‘iline izâfetidir ve zamîr pîr’e râci‘. *Goftemeş*, pîr’e ‘â’id zamîr mef‘ûlü. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Gûne’i*, hemze yâ-ı hitâb bedeline gelmişdir. *Ne-dîde’i*, fi‘l-i mâzî-i naklî menfî ve hemze hitâbiyyedir, görmemiş misin demek, istifhâm-ı inkârîdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be*, harf-i sıla. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Dehânşe*, nûn li-ecli’z-zarûre sâkin okunmak lâzımdır. *Be-der*, taşra demek. *Mî-konend*, kâf mazmûm ise fi‘l-i muzâri‘-i hâl cem‘dir, ederler ma‘nâsına, ammâ kâf meftûh ise koparırlar demek, iki sûretde de çıkarmakdan kinâyedir. *Dendânî*, yâ harf-i vahdetdir. *Hâleş*, zamîr kesî’ye râci‘dir. *Vucûd-i ‘azîz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Şin*, kes’e râci‘.

[349] *... be-der-reved cânî*

... çıkarsa cânı.

Goftem: Tasavvur-i merg ez-hiyâl be-der kon ve vehm-râ ber-tabî‘at mustevlî me-kerdân ki feylesof-ân gofte’end ki mizâc eger-çi mustakîm buved i‘timâd-i bekâ-râ ne-şâyed ve maraz eger-çi hâ’il buved delâlet-i kullî ber-helâk ne-koned. Eger fermâyî tabîbî be-hânîm tâ mu‘âlece koned ki bih şevî. Goft: Heyhât!

Dedim: Mevt tasavvurunu hayâlden çıkar ve vehmi tabî‘ata ğalebe etdirme zîrâ feylesoflar demişlerdir ki tabî‘at eğerçi müstakîm olur ise bekâ-ı hayâta i‘timâd lâzım

gelmez ve ‘illet eğerçi korkunç olur ise külliyen delâlet memâta etmez. Eğer emr eder isen bir hakîm çağıralım tâ kim mu‘âlece ede ki kesb-i sohbet edesin. Dedi: Kesb-i sohbet ba‘îddir.

Mesnevî:

Hâce der-bend-i nakş-i eyvânest
Hâne ez-pây-pest vîrânest

Dest ber-hem zened tabîb-i zarîf
Çun harif bîned ûftâde herîf

Pîr-merdî zi-nez‘ mî-nâlîd
Pîre-zen...

Devletli kasrın ‘imâreti sevdâsındadır, menzil esâsından harâbdır. Elini birbirine vurur zarîf tabîb, çünkü bunamış göre düşkün şahsı. Bir ihtiyâr adam hâlet-i nez‘de inlerdi, ihtiyâr hâtûnu...

***

Cânî, yâ harf-i tenkîr. *Tasavvur-i merg*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Mustevlî*, istif‘âl bâbından ism-i fâ‘ildir, ğâlib ma‘nâsına. *Me-kerdân*, nehy-i hâzır, eyleme demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Feylesof*, fâ’nın ve lâm’ın fethalarıyla hakîm ma‘nâsına. *Ân*, edât-ı cem‘dir. *Gofte’end*, fi‘l-i mâzî-i naklî cem‘. *Ki*, harf-i râbıta. *İ‘timâd-i bekâ*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Râ*, edât-ı sıla. *Hâ’il*, korkunç. *Tabîbî*, yâ harf-i vahdet. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Bih*, iyi. *Şevî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Hâce*, vüzerâda ve ta‘zîmi vâcib olan erbâb-ı devletde müsta‘meldir, bunda mutlaka devletli murâddır. *Bend*, bunda kayd ve heves ve ârzû ma‘nâsına. *Nakş-i eyvân*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti ve eyvân kesr-i hemze ile ‘Arabîde çardak ma‘nâsına, ammâ ‘Acem hemzenin fethiyle okur. *Pây-best*, bâ-ı Arabiyle temel ma‘nâsınadır ki ‘Arabça esâs ma‘nâsınadır. *Vîrân*, harâb. *Zened*, fi‘l-i muzâri‘. *Tabîb*, fâ‘ili. Dest, mef‘ûl-i sarîhi. *Ber-hem*, ğayr-i sarîhi. *Harif*, hâ-ı mu‘cemenin fethi ve râ-ı mühmelenin kesriyle bunamış ma‘nâsına sıfat-ı müşebbehe ve bîned’in mef‘ûl-i sânîsi. *Herîf*, şahıs, mef‘ûl-i evveli. *Zi-nez‘*, zi-telhî-i nez‘ demekdir ki bir muzâf takdîr olunur. *Mî-nâlîd*, inlerdi ma‘nâsına hikâye-i fi‘l-i mâzî.

[350] *... sandaleş hemî-mâlîd*

... ona sandal yağını sürerdi.

Hikâyet:

Rûzî be-ğurûr-i cevânî saht rânde bûdem ve şebângâh be-pây-i girîve'i sust mânde. Pîr-merdî za'îf ez-pes-i kârvân hemî-âmed u goft: Çi hosbî? Hîz! Ne cây-i hoftenest. Goftem: Çun revem ki ne pây-i reftenest. Goft: Ne-şenîde'i ki gofte'end: Reften u nişesten bih ki devîden u gusisten.

Bir gün gençlik ğurûruyla ziyâde yol yürümüş idim ve gece vakti bir dağ dibinde yorğun kalmış idim. Za'îf bir ihtiyâr adam kârvânın arkasından gelir idi ve dedi: Ne yatıyorsun? Kalk! Uyuyacak mahal değildir. Dedim: Nasıl gideyim ki yürüyecek ayak kalmadı. Dedi: Duymadın mı ki demişlerdir: Gitmek ve oturmak iyidir koşmakdan ve yorğun düşmekden.

Kıt'a:

Ey ki muştâk-i menzilî me-şitâb

Ey kimse ki menziline müştâksın 'acele etme, ...

***

Sandal, Hind diyârından gelir, bir hoş kokulu ağaçdır, onu değirmende veyâ törpüyle un edip gül-âba karışdırarak def'-i sudâ' için başa ve def'-i harâret için ellere ve ayaklara sürerler. *Şin*, pîr'e 'â'id. *Hemî-mâlîd*, hikâye-i fi'l-i mâzî, sürmek ve oğmak ma'nâsına. *Rûzî*, bir gün, yâ harf-i vahdet. *Be-ğurûr-i cevânî*, yâ harf-i masdariyye. *Saht*, bunda şedîd ma'nâsına. *Rânde bûdem*, fi'l-i mâzî-i ba'îd, mütekellim vahde. *Şebângâh*, gece demek, ism-i zamân. *Pây*, bunda dip, izâfeti lâmiyye. *Girîve'i*, kâf-ı 'Acem'in ve râ'nın kesreleriyle dağ bölüğüne derler ve yâ harf-i vahdet, hemze edât-ı tevessüldür. *Sust*, bunda 'âciz ve bî-mecâl ma'nâsına. *Mânde*, bûdem takdîrindedir. *Hosbî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, yatarsın demek. *Çun*, edât-ı istifhâm, keyfe ma'nâsına. *Revem*, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Goft*, fi'l-i mâzî. *Ne-şenîde'i*, fi'l-i mâzî-i naklî muhâtab. *Reften* ve *Nişesten*, masdarlardır, fi'l-i muzâri'leri reved ve nişîned gelir, evvel kıyâsî ikinci ğayr-i kıyâsîdir. *Bih*, ahsen demek. *Ki*, min-i tafdîliyye ma'nâsına. *Devîden*, koşmak ma'nâsına masdardır. *Gusisten*, kâf-ı 'Acem'in zammı ve kesriyle ve sîn'in feth u kesriyle kezâlik masdar olup özlemek ma'nâsına, bunda yorğun düşmekden 'ibâretdir. *Ey ki*, ey ân kes ki takdîrindedir, hazf u îsâl tarîkiyle ki harfiyyetden ismiyyete nakl olunmuşdur. *Muştâk*, ifti'âl bâbından ism-i fâ'ildir, izâfeti mef'ûlüne. *Menzilî*, yâ

hitâbiyyedir. *Me-şitâb*, şitâften masdarından nehy-i hâzır, fi‘l-i muzâri‘inde fâ bâ’ya kalb olunarak şitâbed gelir, lâ-te‘cel ma‘nâsına.

[351] *Pend-i men kâr bend u sabr âmûz*

Esb-i tâzî do tek reved be-şitâb

Uştur âheste mî-reved şeb u rûz

... benim nasîhatimle ‘amel eyle ve sabır öğren. ‘Arabî atı sür‘atle gider ‘acele ile, deve âheste gider gece ve gündüz.

Hikâyet:

Cevânî çust u latîf u handân u şîrîn-zebân der-halkâ-i ‘işret-i mâ bûd ki der-dileş ez-hîç nev‘î ğam neyâmedî ve leb ez-hande ferâ-hem neyâverdî. Rûz-gârî ber-âmed ki ittifâk-i mulâkât neyuftâd. Ba‘d ez-ân dîdemeş zen hâste ve ferzend-ân hâste ve bîh-i neşâteş borîde ve gul-i heveseş pejmurde. Porsîdemeş ki în çi hâletest? Goft: Tâ kûdekân biyâverdem dîger kûdekî ne-kerdem ve huzûr neyâftem.

Bir genç hafîfu’r-rûh ve latîfeci ve gülünç ve tatlı dilli bizim halka-i ülfetimizde idi ki onun kalbinde hiçbir nev‘den ğam gelmezdi ve dudağı gülmeden birbirine kavuşmazdı. Bir müddet mürûr eyledi ki tesâdüf-i mülâkât düşmedi. Ondan sonra onu gördüm evlenmiş ve evlâdı olmuş ve esâs-ı neş’esi zâ’il olmuş ve gül hevesi solmuş. Ona su’âl eyledim ki bu ne hâldir? Dedi: Tâ kim çocuklarım oldu diğer çocukluk etmedim ve râhat bulmadım.

***

Pend-i men, mef‘ûl-i evveli ve izâfeti lâmiyye. *Kâr*, sânîsi. *Sabr*, âmûz’un mukaddem mef‘ûlü. *Do tek*, iki sekerdim demek, zîrâ *tek* ism-i masdardır. *Be*, harf-i musâhabet. *Şitâb*, ‘acele ma‘nâsına ism-i masdardır. *Esb-i tâzî*, mübtedâ-ı evvel, do tek mübtedâ-ı sânî. *Reved*, haber-i sânî ve sânî haberiyle haber-i evvel. *Uştur*, mübtedâ. *Âheste*, mübtedâ-ı sânî. *Mî-reved*, haber-i sânî ve sânî haberiyle haber-i evveldir. *Cevânî*, yâ harf-i vahdet. *Çust*, çabuk ve zarîf ma‘nâsına. *Halka-i ‘işret-i mâ*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve lâmiyyedir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Nev‘î*, yâ harf-i vahdet. *Neyâmedî*, hikâye-i mâzî-i menfîdir. *Leb*, dudak. *Ferâ-hem*, birbirine demekdir, cem‘den ‘ibâretdir. *Neyâverdî*, hikâye-i mâzî-i menfî, getirmezdi demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *İttifâk-i mulâkât*, masdarın masdara izâfetidir. *Ba‘d ez-ân*, mezkûr rûz-gâr’a işâretdir. *Zen hâste*, evlenmiş demek. *Ferzend*, oğul. *Ân*, edât-ı cem‘. *Hâste*, fi‘l-

i mâzî-i naklî, peydâ olmuş ma‘nâsına. *Bîh-i neşât*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, şenlik kökü demek. *Gul-i heves*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Pejmurde*, bâ-ı ‘Acem’in fethi ve zâ’nın sükûnu ve mîm’in zammıyla solmuş demek. *Tâ*, munzu ma‘nâsına. *Kûdek*, oğlan. *Ân*, edât-ı cem‘. *Kûdekî*, yâ masdariyye, çocukluk demek. *Ne-kerdem* ve *Neyâftem*, mâzî-i menfî mütekellimlerdir.

[352] Şi‘r:

Mâza’s-sibâ ve’ş-şeybu ğayyere limmetî

Ve kefâ bi-tağyîri’z-zemâni nezîren

Hevese meyl nedir hâlbuki pîrlik bozdu saçımı, ve kâfî oldu tağyîr-i zamân kâfî oldu nezîr cihetiyle.

Beyt:

Çu pîr şodî zi-kûdekî dest be-dâr

Bâzî yu zerâfet be-cevân-ân be-gozâr

Çünkü ihtiyâr oldun çocuklukdan el çek, oyunu ve zerâfeti gençlere terk eyle.

Mesnevî:

Tarab-i nev-cevân zi-pîr me-cûy

Ki diger neyâyed âb-refte be-cûy

Zer‘-râ çun resîd vakt-i direv

Ne-hurâmed çunân ki sebze-i nev

Tâze gençlik şâdlığını pîrden isteme, zîrâ ‘avdet etmez akan su ırmağa. Ekinin çünkü erişe biçim zamânı, salınmaz öyle ki tâze yeşillik vakti gibi.

Kıt‘a:

Devr-i cevânî be-şod ez-dest-i men

Âh u dirîğ ân zemen-i dil-furûz

Civânlık zamânı gitdi benim elimden, âh ve yazık o revnak-ı bahş-ı zamâna.

***

Mâzâ, mübtedâ olup ey şey ma‘nâsına. *Es-Sibâ*, elif-i maksûre ve sâd’ın kesriyle cehâlet ve hevâ ve hevese meyle derler. *Vav*, edât-ı hâliyye. *Eş-Şeybu*, pîrliğe derler ve mübtedâ. *Ğayyere*, tef‘îl bâbından mâzî. *Limmetun*, lâm’ın kesri ve mîm’in teşdîdiyle omuza inen saça derler. *Ye*, zamîr-i mütekellim. *Kefâ*, fi‘ili mâzî. *Bi*, harf-i zâ’id fi’l-fâ‘ildir. *Tağyîr*, masdar, zamâna izâfeti fâ‘ilinedir ve câr-ı mecrûrile

mahallen merfû‘ fâ‘ildir. *Nezîren*, inzâr ma‘nâsına tağyîr-i zamânı temîz eder ve *kefâ* cümlesi hâldir. *Kûdekî*, yâ harf-i masdariyye. *Dest*, be-dâr’ın mef‘ûl-i sarîhi ve zi-kûdekî ğayr-i sarîhi ve be-dâr, dâşten masdarından emr-i hâzır tut demek. *Be*, harf-i te’kîd. *Gozâr*, emr-i hâzır terk ve teslîm eyle ma‘nâsına. *Tarab-i nev-cevân*, masdarın fâ‘iline izâfetidir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Nâyed*, aslı neyâyed olup li-ecli’z-zarûre hemzeden münkalib olan yâ hazf olunmuşdur. *Me-cûy*, custen’den nehy-i hâzır. *Zer‘*, ekin. *Râ*, harf-i tahsîs veyâ edât-ı mef‘ûl. *Vakt*, izâfeti lâmiyye. *Direv*, dâl’ın kesri ve râ’nın fethiyle direv yedinden biçim ma‘nâsına ism-i masdardır. *Ne-hurâmed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Sebze-i nev*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve nev bunda tâze ma‘nâsına. *Devr-i cevânî*, zamân-ı civâniyyetden ‘ibâretdir. *Be-şod*, be-reft ma‘nâsınadır. *Dirîğ*, âh’a ‘atf-ı tefsîrîdir. *Zemen*, zâ’nın ve mîm’in fethalarıyla zamân ma‘nâsınadır, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dil-furûz*, vasf-ı terkîbîdir, kalbi rûşen edici demek, aslı furûzende-i dil takdîrinde.

[353] *Kuvvet-i ser-pençe-i şîrî be-reft*
Râziyem eknûn be-penîrî çu yûz

Pîre-zenî mûy siyeh kerde bûd
Goftemeş ey mâmek-i dîrîne-rûz

Mûy be-telbîs siyeh kerde gîr
Râst ne-hâhed şod în poşt-i kûz

Arslanlık zûru kuvveti gitdi, şimdi râzıyım peynîre pârs gibi. Bir koca karı saçını boyamış idi, ona dedim ey çok gün görmüş vâlidem. Saçını hîle ile boyanmış farz eyle, doğrulmaz bu kambur arka.

Hikâyet:

Rûzî be-cehl-i cevânî bâng ber-mâder zedem. Dil-âzurde be-kuncî nişest, giryân hemî-goft: Meger hurdî ferâmûş kerdî ki duruştî mî-konî.

Bir gün civânlık cehâletiyle vâlidemin yüzüne bağırdım. Kalbi mahzûn olarak bir köşeye oturdu, ağlayarak söylerdi: Kâ’ine küçüklüğünü unutdun ki sertlik ediyorsun.

Kıt‘a:

Çi hoş goft zâlî be-ferzend-i hîş

Çu dîdeş peleng-efgen u pîl-ten

Ger ez-'ahd-i hurdît...

Ne güzel dedi bir koca karı kendi çocuğuna, çünkü onu gördüm kaplan yıkıcı ve fîl vücûdlu. Eğer küçüklük zamânını...

***

Kuvvet-i ser-pençe-i şîrî, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve beyâniyyedir. *Çû*, edât-ı teşbîh. *Yûz*, pârs ıtlâk olunan hayvândır ki peynire ziyâde mâ'ildir. *Pîre-zen*, kocakarı. *Ye*, harf-i vahdet. *Mûy*, saç. *Mâm*, mâder ma'nâsına. *Kef*, edât-ı tasğîr, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dîrîne-rûz*, çok günlü ma'nâsına vasf-ı terkîbîdir, zîrâ dîrîne kadîm ve çok zamân demek. *Telbîs*, masdar ve bu beyt makûl-i kavlin tetimmesidir. *Poşt-i kûz*, izâfeti izâfet-i beyâniyyedir ve kûz kâf-ı 'Acem'in zammı ve zâ-yı 'Arab'la munhanî ve bükülmüş demek. *Zedem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Bâng*, ses ve mef'ûl-i sarîhi. *Ber-mâder* ve *Be-cehl-i cevânî*, ğayr-i sarîhleri. *Rûzî*, zarfıdır. *Dil-âzurde*, vasf-ı terkîbî. *Nişest*, fi'l-i mâzî fâ'ili mâder'e râci'. *Be-kuncî*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Giryân*, sıfat-ı müşebbehe. *Hemî-goft*, hikâye-i fi'l-i mâzî. *Meger*, kâ'ine ma'nâsına. *Hurdî*, hâ'nın zammıyla küçük. *Ye*, harf-i masdariyye. *Duruştî*, yâ-ı masdariyye ile sertlik ve haşûnetdir. *Zâl*, bunda müsinne hâtûn demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Ferzend-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, kendi oğluna demek. *Peleng-efgen* ve *Pîl-ten*, vasf-ı terkîbîlerdir, bunlar bahâdırlıkdan kinâyedir. *'Ahd-i hurdî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ masdariyyedir. *Te*, zamîr-i hitâb, ma'nâ âmedî fi'line muttasıldır.

[354] *... yâd âmedî*
Ki bî-çâre bûdî der-âğûş-i men

Ne-kerdî derîn rûz ber-men cefâ
Ki tû şîr-merdî yu men pîre-zen

... tahattur ede idin, ki bî-çâre idin benim kucağımda. Etmezdin bugünde bana cefâ, zîrâ sen arslan gibi yiğitsin ve ben ihtiyâr kadınım.

Hikâyet:

Tuvângerî bahîl-râ peserî rencûr bûd. Goftend: Maslahat ânest ki ez-bihr-i û hatm-i Kur'ân konî ve yâ bezl-i kurbân, bâşed ki Hudây Te'âlâ şifâ dihed. Lahtî be-endîşe furû-reft u goft: Hatm-i mushaf be-huzûr evlâ-ter ki gele dûrest. Sâhib-dilî be-

şenîd u goft: Hatmeş be-'illet-i ân ihtiyâr uftâd ki Kur'ân ber-ser-i zebânest ve zer der-miyân-i cân.

Bir bahîl ğanînin oğlu hasta idi. Dediler: Münâsib oldur ki onun için Kur'ân'ı hatim edesin veyâhûd kurbân tasadduk edesin, me'mûldur ki Allâh Te'âlâ şifâ vere. Bir mikdâr endîşeye daldı ve dedi: Huzûrda vâki' mushaf-ı şerîfi hatim daha evlâdır, zîrâ sürü uzakdır. Bir velî duydu ve dedi: Mushaf-ı şerîfi hatim ol sebebden ihtiyâr vâki' oldu ki Kur'ân dilin ucundadır ve altın cân arasındadır.

Mesnevî:

Dirîğâ gerden-i tâ'at nihâden

Hayfâ itâ'at boynunu koymağa, ...

***

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Âğûş*, kucak. *Ne-kerdî*, fi'l-i mâzî-i menfî muhâtab ve cevâb-ı şart vâki'dir ve şart ve cevâbı zâlik makûl-i kavlidir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Şîr-merd*, bahâdıra derler. *Ye*, zamîr-i hitâb. *Pîre-zen*, kocakarı. *Tuvânger*, ğanî. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, harf-i tahsîs. *Peser*, murâd oğuldur. *Ye*, harf-i tenkîr. *Rencûr*, hasta ve marîz demek. *Bûd*, fi'l-i mâzî ise oldu, edât-ı zamâniyye ise idi ma'nâsınadır, muzâri'i hilâf-ı kıyâs olarak buved gelir. *Goftend*, fi'l-i mâzî cem', fâ'ili nâsdır. *Maslahat*, masdar-ı mîmî. *Bihr*, harf-i ta'lîl ifâde eder ve lâzım'ul-izâfe esmâdandır. *Yâ*, harf-i terdîd. *Bezl-i kurbân*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve mâ-kabli karînesiyle konî mukadderdir. *Bâşed ki*, temennî ifâde eder. *Hudây*, dihed'in fâ'ili. *Şifâ*, sânîsi. *Furû-reft*, daldı demek, zîrâ reften maddesi bu edât isti'mâl olundukda bu ma'nâyı ifâde eder. *Hatm-i mushaf*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Be-huzûr*, bâ zarfiyyet ifâde eder. *Gele*, kâf-ı 'Acem'in fethiyle sürüdür, ba'zı mahalde lâm li-ecli'z-zarûre müşedded okunur. *Dirîğâ*, âhirindeki elif harf-i nedbe olup mısrâ'-ı sânîye masrûfdur. *Gerden-i tâ'at*, izâfeti mecâzen beyâniyyedir ve gerden kâf-ı 'Acem'in fethiyle boyun demekdir ki 'Arabîde cîd derler.

[355] *Gereş hem-râh bûdî dest-i dâden*

Be-dînârî çu her der-gil be-mâned
V'er El-Hamdî be-hâhî sad be-hâned

... Eğer ona refîk olsaydı kerem eli. Bir altın sebebiyle her gibi çamurda kalır, ve eğer bir sûre-i Fâtiha ister isen yüz okur.

Bâb-i Heftom der-Te'sîr-i Terbiyet

Yedinci Bâb Terbiyenin Te'sîri Beyânındadır

Hikâyet:

Yekî ez-vuzerâ peserî gevden dâşt. Pîş-i yekî ez-dâniş-mend-ân firistâd ki merîn-râ terbiyetî kon, meger 'âkil şeved. Muddetî ta'lîmeş kerd, mu'essir ne-bûdî. Pîş-i pedereş kesî firistâd ki în 'âkil ne-mî-şeved ve me-râ dîvâne kerd.

Vezîrlerden biri bir ahmak oğlu var idi. Birinin huzûruna 'âlimlerden gönderdi ki bu çocuğa bir terbiye eyle, me'mûl ki 'âkıllana. Bir zamân ona ta'lîm eyledi, te'sîr etmedi. Onun babasının yanına birini gönderdi ki bu iktisâb-ı terbiye etmiyor hâlbuki beni dîvâne eyledi.

Kıt'a:

Çun buved asl-i gevherî kâbil

Terbiyet-râ derû eser bâşed

Çünkü ola bir gevherin aslı kâbiliyetli, terbiyenin ona te'sîri olur.

***

Gereş, gerden-i tâ'at'a 'â'iddir. *Hem-râh*, refîkdir. *Bûdî*, hikâye-i hâl-i mâzî. *Dest-i dâden*, izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Be*, harf-i musâhabet, sebebiyyeti mutazammın. *Dînâr*, altın. *Ye*, harf-i vahdet. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Gil*, çamur. *Be-mâned*, fi'l-i muzâri'-i müstakbel. *V'er*, edât-ı şart. *El-Hamdî*, yâ harf-i vahdet. *Be-hâhî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Sad*, yüz. *Be-hâned*, fi'l-i muzâri' müfred ğâ'ib. *Gevden*, kâf-ı 'Arab'ın ve dâl'ın fethalarıyla 'Arabî olup lüğatda seher atına derler, sonra ğabî ve ahmak ma'nâlarına şâyi' olmuşdur. *Terbiyetî*, yâ harf-i tenkîrdir. *Meger*, edât-ı temennî. *Muddetî*, yâ harf-i vahdet. *Şeved*, fi'l-i muzâri' ve meger kelimesi bu kelimeye masrûfdur, ya'nî fi'l-i temennîdir ve ismi peser'e 'â'id olduğu gibi. *'Âkil*, haberidir. *Firistâd*, fi'l-i mâzî, gönderdi demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *În*, peser'e işâretdir. *Ne-mî-şeved*, fi'l-i muzâri' nefy-i hâl. *Ve me-râ*, vâv hâliyyedir, hâlbuki beni demek. *Asl-i gevher*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Kâbil*, murâd isti'dâddır. *Terbiyet*, tef'îl bâbından masdardır. *Râ*, harf-i tahsîs. *Derû*, aslı der-û olup edâtın mukârenetiyle hemzesi sâkıt olmuşdur ve asl-i gevher'e râci'dir. *Eser*, nişândır. *Bâşed*, fi'l-i muzâri'dir şoden veyâhûd bâşîden masdarından.

[356] *Hîç saykal nikû ne-dâned kerd*

Âhenî-râ ki bed-guher bâşed

Seg be-deryâ-yi heft-gâne me-şûy
Ki çu ter şod pelîd-ter bâşed

Her-i ʻÎsâ gereş be-Mekke berend
Çun biyâyed henûz her bâşed

Hiçbir saykal iyi etmeğe kâdir olmaz, bir demiri ki cinsi fenâ ola. Kelbi yedi denize yıkama, zîrâ yaş oldu daha murdâr olur. Cenâb-ı ʻÎsâ'nın eşeğini eğer onu Mekke'ye götürseler, çünkü gele yine eşek olur.

Hikâyet:

Hekimî peser-ân-râ pend hemî-dâd ki cân-ân-i peder huner âmûzîd ki milk u devlet-i dunyâ iʻtimâd-râ ne-şâyed ve câh ez-dervâze be-der ne-reved ve sîm u zer der-mahall-i hatarest, yâ dozd be-yek-bâr be-bered veyâ hâce be-tefârîk be-hored...

Bir hakîm çocuklarına nasîhat verirdi ki ey pederin cân-pâreleri kesb-i huner ediniz ki dünyânın mülk ve devletine iʻtimâd câ'iz olmaz ve mansıb şehrin kapısından dışarı gitmez ve altın ve gümüş muhâtaralı mahaldedir, yâ sârik toptan alır veyâhûd sâhibi birer birer ekl eder...

***

Saykal, sâd'ın ve kâf'ın fethalarıyla ve yâ'nın sükûnuyla demirden pas açan kimse yaʻnî sâniʻin ismidir. *Ne-dâned*, bunun gibi mahallerde ne-tuvâned maʻnâsına. *Kerd*, fiʻl-i mâzîdir masdar maʻnâsına. *Âhen*, demir. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mefʻûl. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Guher*, bunda asıl maʻnâsına. *Me-şûy*, şosten'den nehy-i hâzır. *Seg*, mefʻûl-i sarîhi. *Be-deryâ-yi heft-gâne*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve yedi deryâ murâddır. *Ki*, harf-i taʻlîl. *Ter*, yaş. *Pelîd*, bâ-ı 'Acem'in fethiyle ve lâm'ın kesriyle murdâr demek. *-ter*, edât-ı tafdîl. *Gereş*, zamîr her'e râciʻ. *Hakîmî*, yâ harf-i vahdet. *Peser-ân*, peser-âneş takdîrindedir. *Râ*, edât-ı mefʻûl. *Cân-ân*, elif ve nûn edât-ı cemʻ. *Âmûzîd*, emr-i hâzır cemʻ. *Ki*, harf-i taʻlîl. *Milk*, mîm'in kesriyle emvâl ve eskâl maʻnâsına, ammâ zammile memleket ve pâdişâhlığa denir, masdar maʻnâsına. *Devlet-i dunyâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *İʻtimâd-râ*, râ edât-ı mefʻûl. *Ne-şâyed*, fiʻl-i muzâriʻ nefy-i istikbâl, lâyık değil demek. *Câh*, mansıba derler. *Ez*, min maʻnâsına. *Dervâze*, sokak başlarında olan şehir kapısına ıtlâk olunur ki gündüz açılır gece kapanır, zîrâ *der*

kapıdır bâb ma‘nâsına ve *vâz* dahi bâz ma‘nâsına olarak açık demekdir ve âhirindeki hâ-ı resmiyye tahsîs ifâde eder. *Be-der*, taşra. *Ne-reved*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl mütekellim vahde, gitmez demek. *Sîm*, gümüş. *Zer*, altın. *Yâ*, edât-ı terdîd. *Dozd*, sârik.

[357] *... emmâ huner çeşme-i zâyende est ve devlet-i pâyende ve eger huner-mend ez-devlet beyufted, ğam ne-bâşed ki huner der-nefs-i hod devletest. Huner-mend her câ ki reved kadr bîned ve der-sadr nişîned ve bî-huner her câ ki reved lokme çîned ve sahtî bîned.*

... lâkin huner akıcı bir çeşmedir ve devlet-i dâ’imedir ve eğer hünerli devletden düşerse ğam değildir ki hüneri kendi nefsinde devletdir. Hünerli her nereye ki gide şeref görür ve sedire oturur ve hünersiz her nereye ki gider lokma devşirir ve meşakkat görür.

Beyt:

Sahtest pes ez-câh tahakkum borden

Hû kerde be-nâz cevr-i merdum borden

Güçdür mansıbdan sonra hüküm altına girmek, ünsiyet etmiş kimseye nâz ile insânın cefâsını çekmek.

Kıt‘a:

Vaktî uftâd fitne’i der-Şâm

Her kes ez-kûşe’i ferâ reftend

Rûstâ-zâdegân-i dâniş-mend

Be-vezîrî-i pâdişâ reftend

Peser-ân-i vezîr-i nâkıs-‘akl

Be-gedâyî ...

Bir vakit vâki‘ oldu bir fitne Şâm’a, her kimse bir köşeden dağıldılar. Köy ‘ulemâ-zâdeleri, pâdişâhın vezirliğine gitdiler. Vezîrin nâkıs ‘akl olan oğulları, dilencilik ile...

***

Emmâ, edât-ı istidrâk. *Huner*, mübtedâ. *Çeşme-i zâyende est*, haberi ve izâfeti mevsûfun sıfatına izâfetidir, doğucu çeşme demek, murâd mütemâdiyen ‘adem-i inkitâ‘dır. *Devlet-i pâyende*, mâ-kabline ‘atf-ı tefsîri düşmüşdür, devlet-i sâbite demek

ve izâfeti mâ-kabli gibidir. *Beyufted*, fi‘l-i muzâri‘. *Nefs-i hod*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Huner-mend*, terkîb-i nisbî. *Çîned* ve *Bîned*, fi‘l-i muzâri‘lerdir. *Sahtest*, mukaddem haber. *Borden*, mu’ahher mübtedâ. *Pes ez-câh*, haberin zarf-ı zamânı. *Tahakkum*, borden’in mef‘ûlü ve tefa‘‘ul bâbından masdar olup bir kimsenin hükmü altında olmak ve hükûmetini çekmek. *Hû kerde*, me’nûs demek. *Be*, harf-i sıla veyâ harf-i musâhabet. *Nâz*, nâza ve nâz ile demek. *Cevr-i merdum*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve borden’in mef‘ûlü. *Borden*, mübtedâ ve mukadder sahtest haberi. *Vaktî*, yâ harf-i vahdet. *Fitne’i*, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Der*, harf-i sıla. *Kûşe’i*, yâ harf-i vahdet ve hemze tevessül. *Rûstâ-zâdegân-i dâniş-mend*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve rûstâ-zâdegân köyde tevellüd eyleyen evlâd. *Be*, harf-i sıla. *Vezîrî-i pâdişâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ-ı evvelî masdariyye, sânî izâfiyye ve pâdişâh’dan hâ zarûret-i kâfiye için hazf olunmuşdur. *Peser-ân-i vezîr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Nâkıs-‘akl*, vasf-ı terkîbî olup peser-ân’a sıfatdır. *Be-gedâyî*, bâ harf-i sıla veyâ musâhabet ve *yâ* harf-i masdar, gedâ dilenci ve gedâyî dilencilik.

[358] *... be-rûstâ reftend*

... köye gitdiler.

Beyt:

Mîrâs-i peder hâhî ‘ilm-i peder âmûz

K’in mâl-i peder harc tuvân kerd be-dih-rûz

Pederin mîrâsını taleb edersen pederin ‘ilmini öğren, zîrâ babanın bu mâlını sarf eylemek mümkündür on günde.

Hikâyet:

Yekî ez-fuzelâ ta‘lîm-i melik-zâde’i kerdî ve darb-i bî-muhâbâ zedî ve zecr-i bî-kıyâs kerdî. Peser ez-bî-tâkatî şikâyet pîş-i peder bord ve câme ez-ten-i derd-mend ber-dâşt. Peder-râ dil be-hem ber-âmed, ustâd-râ be-hâned u goft: Ber-peser-ân-i âhâd-i ra‘iyyet çendîn cefâ vu tevbîh revâ ne-mî-dârî ki peser-i me-râ sebeb çîst? Goft: Sohen be-endîşe bâyed goften ve hareket-i pesendîde bâyed kerden, heme halk-râ...

Fâzıllardan biri bir melik-zâdeye ta‘lîm eylerdi ve çekinmeyerek döğerdi ve hesâbsız tekdîr eylerdi. Çocuk tâkatsizlikden şikâyeti babasının huzûruna ‘arz eyledi ve elbîseyi derdli vücûdundan kaldırdı. Babasının cânı sıkıldı, hâceyi celb eyledi ve dedi: Efrâd-ı re‘âyânın çocuklarına bu kadar cefâyı ve cevri lâyık görmezsin ki benim

çocuğuma sebeb nedir? Dedi: Sözü tefekkürle söylemek lâzımdır ve hasen hareket eylemek lâzımdır, cümle halka...

***

Be-rûstâ, bâ harf-i sıla. *Mîrâs-i peder*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hâhî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, ma‘nâ-yı şartı mutazammın. *Âmûz*, emr-i hâzır, öğren demek. *‘İlm-i peder*, mukaddem mef‘ûlü ve izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *În*, mâl-i peder’e işâretdir. *Tuvân*, kerd’in mef‘ûl-i evveli. *Harc*, sânîsi. *Kerd*, masdar ma‘nâsınadır. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Dih-rûz*, on gün demek. *Yekî*, kerdî’nin fâ‘ili. *Ta‘lîm-i melik-zâde’i*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve zâde’i kelimesinin âhirindeki yâ vahdet ve hemze harf-i tevessüldür ve kerdî’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Ez-fuzelâ*, ğayr-i sarîhi. *Darb*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bî-muhâbâ*, bî-pervâ demek. *Zedî*, kerdî gibi hikâye-i fi‘l-i mâzîdir. *Zecr*, cevr u cefâ. *Bî-tâkatî*, yâ harf-i masdariyye. *Ten-i derd-mend*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Be-hem ber-âmed*, munkabız oldu demek. *Peser-i me-râ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye benim çocuğuma demek. *Sohen*, bâyed goften’in mef‘ûl-i sarîhi ve be-endîşe ğayr-i sarîhi. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Hareket*, bâyed kerden’in mef‘ûl-i evveli. *Pesendîde*, sânîsi ve makbûl ma‘nâsına. *Heme*, cem‘ demek. *Halk*, masdardır, mef‘ûl ma‘nâsına, lafz melfûz ma‘nâsına geldiği gibi.

[359] *... hâssa pâdişâh-ân-râ ki her-çi ber-dest u zebân-i mulûk refte şeved, her-âyîne be-efvâh gofte şeved ve kavl u fi‘l-i ‘avâm çendân i‘tibâr ne-bâşed.*

... husûsen pâdişâhlara zîrâ her ne mulûkun elinden ve dilinden sâdır olur ise, elbette lisânlarda söylenir ‘avâmın kavl ve fi‘iline ol kadar i‘tibâr yokdur.

Kıt‘a:

Eger sad nâ-pesend âyed zi-dervîş
Refîk-âneş yekî ez-sad ne-dânend

Ve ger yek nâ-pesend âyed zi-sultân
Zi-iklîmî be-iklîmî resânend

Eğer yüz nâ-makbûl gelirse fakîrden, onun refîkleri yüzden birini bilmezler. Ve eğer bir nâ-makbûl gelir ise melikden, bir iklîmden bir iklîme erişdirirler.

Pes der-tehzîb-i ahlâk-i hudâvend-zâdegân -enbetehumullâhu nebâten hasenen- ictihâd bîş ez-ân bâyed kerd ki der-hakk-i ‘avâm.

Bu sûretde pâdişâh-zâdelerin ahlâkını tashîhde -Allâh Te‘âlâ onları nebât-ı hasen ile bitirsin- sa‘y ondan ziyâde eylemek lâzımdır ‘avâmın hakkında olan sa‘yden.

Kıt‘a:

Her ki der-hordiyeş edeb ne-konend

Der-bozorgî felâh ezû ber-hâst

Her kimse ki onu küçüklüğünde te’dîb etmezler, büyüklükde ondan fevz kalkar.

***

Hâssa, husûsen demek. *Pâdişâh-ân*, elif ve nûn edât-ı cem‘dir. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Her-âyîne*, elbette demek. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Efvâh*, femin cem‘i, ağızlar demek. *Gofte şeved*, fi‘l-i muzâri‘ mechûl. *Çendân*, edât-ı kemmiyyet. *Eger*, edât-ı şart. *Âyed*, fi‘l-i şart. *Sad*, yüz. *Nâ-pesend*, nâ-makbûl demek. *Yekî ez-sad*, cezâ-ı şart. *Ve ger yek nâ-pesend*, mısrâ‘-ı evvel şart ve sânî cezâdır. *Zi-iklîmî be-iklîmî*, memleket-be-memleket demek. *Resânend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘ ve elif ve nûn edât-ı ta‘diyyedir. *Tehzîb*, tef‘îl bâbından tathîr ma‘nâsına masdardır, izâfeti masdarın mef‘ûlüne izâfeti kabîlindendir. *Ahlâk*, hulkun cem‘i ve hâ’nın zammı ve lâm’ın sükûn u zammıyla hulk, hûy ve ‘âdet ma‘nâsına ve hudâvend-zâdegân’a izâfeti lâmiyye. *Enbete*, fi‘l-i mâzî ve nebâte bitirmekdir. *Hum*, zamîr-i mensûb-ı muttasıl, mef‘ûl-i sarîhi. *Allâh*, fâ‘ili. *Nebâten*, mef‘ûl-i mutlak. *Hasenen*, sıfatı. *İctihâd*, ifti‘âl bâbından masdardır, sa‘y ve kûşiş ma‘nâsına. *Bîş*, bâ-ı ‘Arabînin kesriyle ziyâde ma‘nâsınadır. *Her ne*, her kes ne takdîrindedir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Hordî*, yâ-ı masdariyye ile küçüklük. *Şin*, ki’ye râci‘. *Bozorgî*, yâ-ı masdariyye ile büyüklük. *Felâh*, fevz ve necât ma‘nâsına isimdir ve sülâsîden fi‘ili müsta‘mel olmayıp if‘âl bâbından müsta‘meldir, zîrâ iyi işli adama müflih derler. *Ber-hâst*, elif ile fi‘l-i mâzî ve ber zâ’iddir.

[360] *Çûb-i ter-râ çunân ki hâhî pîç*

Ne-şeved huşk cuz be-âteş râst

Yaş ağacı şöyle ki ister isen bük, olmaz kuru ağaç âteşden ğayrıyla doğru.

İnne’l-ğusûne izâ kavvemtehâ i‘tedelet

Veleyse yunfe‘uke’t-takvîmu bi’l-haşebi

Tâze dalları doğrultmak murâd eder isen doğrulur, ve hâlbuki sana fâ’ide etmez doğrultmak kuru ağacı.

Melik-râ husn-i tedbîr-i ustâd ve takrîr-i sohen-i û pesendîde âmed, hil‘at u ni‘met bahşîd ve pây-gâheş ez-ân-çi bûd ber-ter gerdânîd.

Pâdişâha hâcenin hüsn-i tedbîri ve onun takrîr-i kelâmı makbûl geldi, libâs-ı fâhire ve ni'met ihsân eyledi ve onun mertebesini bulunduğu mertebeden terfi‘ eyledi.

Hikâyet:

Mu‘allim-i kuttâbî dîdem der-diyâr-i mağrib turş-rûy u telh-goftâr u bed-hûy u merdum-âzâr u gedâ-tab‘...

Bir mekteb hâcesini gördüm diyâr-ı mağribde ekşi yüzlü ve acı sözlü ve fenâ tabî‘atlı ve halkı incitici ve dilenci tabî‘atlı...

***

Çûb, ağaç, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ter*, yaş. *Pîç*, eğmek ve bükmek ma‘nâsına olan pîçîden masdarından emr-i hâzır. *Ne-şeved*, olmaz ma‘nâsına fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbeldir. *Huşk*, çûb-i huşk takdîrindedir. *Be-âteş*, bâ harf-i musâhabet. *Râst*, bunda doğru demek. *Ğusûn*, dal ve budak ma‘nâsına olan ğusn’un cem‘i. *İzâ*, şartiyyeti mutazammın olarak zarfiyyedir. *Kavvemte*, tef‘îl bâbından mâzî muhâtab, masdarı doğrultmak ma‘nâsına olarak tavîm gelir. *Hâ*, mef‘ûl-i sarîhi ve ğusûn’a ‘â’id. *İ‘tedelet*, fi‘l-i mâzî mü’ennes. *Haşeb*, haşebe’nin cem‘idir, kuru ağaçlar demek ve câr-ı mecrûrile takvîm’e müte‘allikdir. *Hil‘at*, libâs-ı fâhire. *Pây-gâh*, mertebe. *Şin*, yekî’ye râci‘. *Gerdânîd*, fi‘l-i mâzî eyledi demek, fâ‘ili melik’e râci‘. *Ber-ter*, a‘lâ ma‘nâsına terkîb-i tafdîldir. *Mu‘allim*, tef‘îl bâbından ism-i fâ‘il olup öğredici demek, müte‘allim tefa‘‘ul bâbından öğreniciye dedikleri gibi izâfeti fâ‘ilin ism-i mekânına izâfetidir. *Kuttâb*, kâf’ın zammı ve tâ’nın teşdîdiyle müfred ile cem‘ beyninde lafz-ı müşterekdir, müfred olunca mekteb ma‘nâsına cem‘ olunca kâtibler demekdir ve dîdem’in mef‘ûlü. *Ye*, harf-i vahdet. *Der-diyâr-i mağrib*, zarf-ı mekânîdir. *Turş-rûy*, ‘abûsu’l-vech ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Telh-goftâr*, acı sözlü. *Bed-hûy*, fenâ tabî‘atlı ma‘nâlarına olarak kezâlik vasf-ı terkîbîdir. *Merdum-âzâr* ve *Gedâ-tab‘*, dahi böyledir, zâlim ve cerrâr demek.

[361] *... u nâ-perhîz-kâr ki ‘ayş-i muselmân-ân be-dîden-i û tebah geştî ve hânden-i Kur’âneş dil-i merdum siyâh kerdî. Cem‘î peser-ân-i pâkîze ve duhter-ân-i dûşîze be-dest-i cefâ-yi û giriftâr. Ne zehre-i hande vu ne yârâ-yi goftâr, geh ‘ârız-i sîmîn-i yekî-râ tabânce zedî ve gâh sâk-i billûrîn-i dîgerî-râ şikence kerdî. El-Kıssa şenîdem ki tarafî ez-hiyânet-i û ma‘lûm kerdend, be-zedendeş ve be-rândend ve*

mekteb-i û-râ be-muslihî dâdend pârsâyî selîm, nîk-merdî halîm ki sohen cuz be-hukm-i zarûret...

... ve fâsık ki Müslümânların dirlik ve safâsı onu görmek ile fâsid olurdu ve onun Kur'ân okuyuşu halkın kalbini siyâh eylerdi. Pâk erkek çocuklardan bir sınıf ve bâkire kızlardan bir nev' onun cevri eline tutulmuşlar idi. Ne gülemeğe cesâretleri ve ne söz söylemeğe kudretleri var idi, ba'zen birinin gümüş gibi beyâz yüzüne tokat vururdu ve ba'zen diğerinin billûr gibi ayağını falakaya takardı. Netîce-i kelâm duydum ki onun hâ'inliğinin bir mikdârına muttali' oldular, onu döğdüler ve tard eylediler ve onun mektebini bir sâlihe verdiler sâde bir sûfî idi, bir güzel hâlim şahıs idi ki kelâmı zarûret his etmedikçe...

***

Nâ, nâfiye. *Perhîz-kâr*, terkîb-i fâ'ili, fâsık ve 'ilmiyle 'âmil değild demek. *Tebah*, tâ'nın ve bâ-ı 'Arabiyyenin fethaları ve hâ-ı asliyye ile tebâh'dan muhaffef fâsid demek. *Geştî*, hikâye-i fi'l-i mâzî. *Hânden-i Kur'ân*, masdarın mef'ûlüne izâfeti. *Şin*, mu'allim'e râci'. *Dil*, gönül, izâfeti lâmiyye. *Merdum*, adam. *Kerdî*, hikâye-i hâl-i mâzî. *Cem'î*, yâ-ı vahdetle bir sınıf demek. *Peser-ân*, izâfeti beyâniyye. *Pâkîze*, pâk. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Duhter-ân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dûşîze*, bâkire demek. *Be*, harf-i sıla. *Dest-i cefâ-yi û*, izâfeti beyâniyye ve lâmiyyedir. *Giriftâr*, mübtelâ demek. *Zehre-i*, lüğatde ciğer yanındaki oda derler, ammâ ıstılâhda mecâl ve kudret ma'nâsında müsta'meldir. *Hande*, gülme ma'nâsına isimdir. *Yârâ-yi goftâr*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir, zîrâ yârâ yârâsten masdarından kadr ma'nâsına isimdir ve goftâr da fi'l-asl vasf-ı terkîbî olup söz getirici demek, sonra nefs kelâma ıtlâk edilir. *Geh*, gâh'dan muhaffef. *'Ârız*, yüz ve râ'yı 'Acem meftûh okur, sîmîn'e izâfeti izâfeti beyâniyye. *Tabânce zedî*, tokat vurmakdan 'ibâretdir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Tarafî*, yâ harf-i vahdet, bir mikdâr demek. *Be*, harf-i sıla. *Muslih*, if'âl bâbından ism-i fâ'ildir, ehl-i salâh demek. *Ye*, harf-i vahdet. *Pârsâyî*, yâ harf-i vahdet ve muslihden bedeldir. *Selîm*, sıfatı. *Nîk-merd*, sıfat-ı ba'de's-sıfat. *Ye*, harf-i vahdet. *Halîm*, merd'e sıfatdır. *Ki*, harf-i râbıta. *Be*, harf-i musâhabet. *Hukm*, emr ve şân demek.

[362] *... ne-goftî ve mûcib-i âzâr-i kes ber-zebâneş ne-reftî. Kûdek-ân-râ heybet-i ustâd-i nuhustîn ez-ser be-der reft ve mu'allim-i dovvomîn-râ ahlâk-i melekî dîdend, dîv-i yek-dîger şodend ve be-i'timâd-i hilm-i û terk-i 'ilm kerdend ve der-*

ağleb-i evkât be-bâzîçe ferâ-hem nişestendî ve levh durust nâ-kerde der-ser-i yek-dîger şikestendî.

... söylemezdi ve kimsenin incinmesini mûcib-i söz onun lisânından vâki‘ olmazdı. Çocukların evvelki hâcenin mehâbeti başından çıkdı ve ikinci hâcenin melek gibi ahlâkını gördüler, birbirinin şeytânı oldular ve onun hilmine i‘timâd ile ‘ilmi terk eylediler ve çok vakitlerde oyuna toplanarak otururlardı ve tekmîl yazmamış oldukları tahta yazılarını birbirinin başında kırarlardı.

Beyt:

Ustâd-i mu‘allim çu buved kem-âzâr

Hirsek bâzend kûdek-ân der-bâzâr

Öğredici üstâd çünkü ola halîm, uzunca eşek oyununu oynarlar çocuklar bâzârlarda.

Ba‘d ez-do hefte ber-der-i ân mescid guzer kerdem, mu‘allim-i evvelîn-râ dîdem ki...

İki haftadan sonra ol mescidin kapısı önünden geçdim, mu‘allim-i sâbıkı gördüm ki...

***

Mûcib-i âzâr-i kes, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir. *Kûdek-ân*, elif ve nûn edât-ı cem‘. *Râ*, harf-i tahsîs. *Heybet*, havf demek. *Nuhust*, nûn’un ve hâ’nın zammeleri ve sîn’in sükûnuyla evvel demek. *Ye*, edât-ı nisbet. *Nun*, harf-i te’kîd. *Dovvom*, ikinci ma‘nâsına. *-în*, kezâlik yâ edât-ı nisbet ve nûn te’kîddir. *Ahlâk*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Melekî*, terkîb-i nisbî. *Be*, harf-i sıla. *İ‘timâd-i hilm-i û*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve izâfet-i sâniyye lâmiyyedir. *Terk-i ‘ilm*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Ağleb-i evkât*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, ekser evkât demek. *Be*, harf-i sıla. *Bâzîçe*, oyuncak ve çe harf-i tasğîrdir. *Ferâ-hem*, mecmû‘ ma‘nâsına. *Levh*, lâm’ın fethi ve vâv’ın sükûnuyla tahta. *Der-ser-i yek-dîger*, der harf-i sıla. *Şikestendî*, hikâye-i fi‘l-i mâzî cem‘. *Kem-âzâr*, incitmeyici demek, zîrâ kem bunun gibi yerlerde terk-i küllîden ‘ibâretdir.

Hirsek, hâ’nın kesri ve râ’nın sükûnu ve sîn’in fethiyle uzunca eşek oyununa derler ve ba‘zıları *hirs* ayıdır ve *kâf* edât-ı tasğîrdir, eski kubbeler ile kilîmlerden ayı şeklinde bir sûret yaparlar ve birisi ol sûrete girip onu oynatır dediler.

Guzer kerdem, mürûr eyledim demek. *Mu'allim-i evvel*, izâfetu'l-mevsûfi ile's-sıfati. *-în*, yâ edât-ı nisbet, nûn harf-i te'kîd. *Râ*, edât-ı mef'ûl, evvelki mekteb hâcesini demek. *Dîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Ki*, harf-i beyân.

[363] *... dil-hoş kerde bûdend ve be-makâm-i hîş bâz âverde. İnsâf be-rencîdem ve lâ-havle-konân goftem ki iblîs-râ dîger bâr mu'allim-i melâ'ike çerâ kerdend? Pîr-merdî cihân-dîde be-şenîd u be-handîd u goft: Ne-şenîde'i ki gofte'end:*

... mesrûr eylemişler ve kendi yerine geri getirmişler. Ziyâde mükedder oldum ve lâ-havle okuyarak dedim ki şeytânı yine meleklere hâce niçin eylediler? Bir ihtiyâr adam cihân görmüş duydu ve güldü ve dedi: İşitmedin mi ki demişlerdir:

Mesnevî:

Pâdişâhî peser be-mekteb dâd
Levh-i sîmînşe ber-kenâr nihâd

Ber-ser-i levh-i û nivişte be-zer
Cevr-i ustâd bih ki mihr-i peder

Bir pâdişâh oğlunu mektebe verdi, onun gümüşlü yazı tahtasını koltuğuna koydu. Onun yazı tahtasının başında altınla yazılmışidi, üstâdın cevri iyidir pederinin muhabbetinden.

Hikâyet:

Pârsâ-zâde'i-râ ni'met-i bî-kıyâs ez-terike-i 'amm-ân be-dest uftâd, fısk u fucûr âğâz kerd ve mubezzirî pîşe girift. Fi'l-cumle çîzî ne-mând...

Bir sûfî-zâdenin hesâbsız mâl 'amucalarının terekesinden eline düşdü, fısk ve fücûra şurû' eyledi ve israfı 'âdet ittihâz eyledi. Hâsıl-ı kelâm bir şey' kalmadı...

***

Bâz âverde, bûdend takdîrindedir. *İnsâf*, bunun gibi yerlerde ziyâde ma'nâsına. *Lâ-havle*, lâ havle ve lâ-kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm demekdir. *Konân*, sıfat-ı müşebbehe. *Cihân-dîde*, seyyâh demek ve pîr-merd'in sıfatı. *Şenîd* ve *Handîd* ve *Goft*, fi'l-i mâzîlerdir.

Levh-i sîmînşe, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve zamîr peser'e râci' ve levh lüğatda mutlaka tahtadır, ammâ 'Arab ve 'Acem evlâdı üstünde ta'allüm eyledikleri tahtanın cinsine 'alem olmuşdur, pes gümüşden de olsa yine ona levh derler, onun için levh-i sîmîn demişdir ve bunda sîmîn'in nûn'u te'kîd ve zamîr li-ecli'z-zarûre sâkin okunur.

Kenâr, murâd koltukdur. *Ber-ser-i levh-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir. *Cevr-i ustâd*, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Mihr-i peder*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, muhabbet-i peder demek. *Pârsâ-zâde'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Râ*, harf-i tahsîs. *Terike-i*, tâ'nın fethi ve râ'nın kesriyle metrûk ma'nâsına ve âhirindeki hemze izâfet için gelmişdir. *'Amm-ân*, üslûb-ı 'Acem cem'iyle 'amm'ın cem'i, lâkin cem'i a'mâm'dır if'âl vezni üzere. *Mubezzir*, tef'îl bâbından ism-i fâ'ildir, müsrif demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Pîşe*, bâ-ı 'Acem'le san'at ma'nâsına, lâkin bi-hasbi'l-makâm bunda 'âdet demek. *Çîz*, nesne. *Ye*, harf-i vahdet.

[364] *... ez-sâ'ir-i me'âsî yu munkerî ki ne-kerd ve muskirî ki ne-hord. Bârî be-nasîhateş goftem: Ey ferzend! Dahl âb-i revânest ve 'ayş âsyâ-yi gerdân, ya'nî harc-i firâvân musellem kesi bâşed ki dahl-i mu'ayyen dâred.*

... sâ'ir 'isyân menhiyâtdan ki etmeye ve müskirâtdan ki içmeye. Bir def'a ona nasîhat tarîkiyle dedim: Oğul! Bu eline giren mâl akan su gibidir ve zevk ve sefâ dönen değirmen gibidir, ya'nî çok sarf eylemek bir kimse mahsûsdur ki îrâd-ı dâ'imîsi ola.

Kıt'a:

Çu dahlet nîst harc âheste-ter kon
Ki mî-gûyend mellâh-ân surûdî

Eger bârân be-kuhsâr-ân ne-bâred
Be-sâlî Dicle gerded huşk-rûdî

Çünkü senin 'irâdın yokdur masrafı yoluyla eyle, zîrâ söylerler gemici tâ'ifesi bir terennüm. Eğer rahmet dağlara yağmaz ise, bir senede ırmak olur bir kuru dere.

'Akl u edeb pîş gîr ve lehv u la'b be-gozâr ki çun ni'met sipurî şeved sahtî berî ve peşîmânî horî. Peser ez-lezzet-i nây u nûş...

'Akl ve edebi önünde tut ve hevâ ve hevesi terk eyle zîrâ çünkü mâl tamâm olur ise meşakkat çekersin ve izhâr-ı nedâmet edersin. Çocuk boğazının lezzetinden ve şurbun lezzetinden...

***

Sâ'ir, cem' ma'nâsına izâfeti beyâniyye. *Me'âsî*, ma'siyyet'in cem'i günâh ma'nâsına. *Munker*, if'âl bâbından ism-i mef'ûldür, nâ-meşrû' ma'nâsına. *Ye*, harf-i vahdet. *Muskir*, if'âl bâbından ism-i fâ'ildir, sekr veren nesne. *Ye*, harf-i vahdet. *Bârî*, yâ-ı vahdetle bir kere demek. *Be-nasîhateş*, be-tarîk-i nasîhateş takdîrindedir. *Dahl*,

dâl'ın fethi ve hâ'nın sükûnuyla hâricden ele giren nesnedir. *Âsyâ*, âsyâb gibi değirmen, izâfeti beyâniyye. *Gerdân*, sıfat-ı müşebbehe, dönücü demek. *Harc-i firâvân* ve *Dahl-i mu'ayyen*, izâfetleri beyâniyyelerdir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Surûd*, terennüm. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Kûhistân*, dağlık. *Be-sâl*, bâ harf-i zarf. *Ye*, harf-i vahdet. *Dicle*, dâl'ın kesri ve cîm-i 'Arab'ın sükûnuyla Bağdâd ırmağına derler. *Gerded*, fi'l-i muzâri', fâ'ili Dicle'ye râci'. *Huşk*, kuru. *Rûd*, dere. *Ye*, harf-i vahdet. *Gîr*, emr-i hâzır. *Pîş*, zurûfdandır. *Lehv*, himmeti lâyık olmayan nesneye sarf eylemeğe derler. *La'b*, müstahsen olmayan nesne ile ferahı taleb eylemekden 'ibâretdir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Sipurî*, sîn'in ve bâ-ı 'Acem'in zammeleriyle tükenmek ma'nâsına. *Peser*, murâd pârsâ-zâde'dir. *Nây*, boğazla düdük meyânında lafz-ı müşterekdir, bunda ikisine de mesâğ vardır. *Nûş*, nûşîden masdarından emr-i hâzır vezninde ism-i masdardır, içme ve içki ma'nâsına.

[365] *... în sohen der-gûş neyâverd ve ber-kavl-i men i'tirâz kerd u goft: Râhat-i 'âcil be-teşvîş-i mihnet-i âcil munağğas kerden hilâf-i re'y-i hired-mend-ânest.*

... bu nasîhati işğâ' etmedi ve benim nasîhatime i'tirâz eyledi ve dedi: Şimdiki râhatı gelecek mihnetin teşvîşiyle bozmak 'ukâlâ re'yinin hilâfıdır.

Mesnevî:

Hudâvend-i kâm u nik-bahtî
Çerâ sahtî borend ez-bîm-i sahtî

Be-rev şâdî kon ey yâr-i dil-furûz
Ğam-i ferdâ ne-şâyed horden imrûz

Sâhib-i murâd ve sâhib-i ikbâl, niçin meşakkat çekerler fakîrlik havfından. Git şâd ol ey kalbe şevk verici yâr, yarınki günün ğamını eylemek lâyık değildir bugün.

Fekeyfe me-râ ki der-sadr-i muruvvet nişeste'em ve 'akd-i futuvvet beste ve zikr-i in'âm der-efvâh-i 'avâm uftâde.

Husûsen ben ki mürüvvet köşesinde oturmuşum ve fütüvvet düğümünü bağlamışım ve ihsânımın zikri 'avâmın ağızlarına düşmüşdür.

Mesnevî:

Her ki 'alem şod be-sehâ vu kerem
Bend ne-şâyed ki nihed ber-direm

Nâm-i nikûyî çu birûn şod be-kûy

Her kim ki meşhûr oldu kerem ve sahâvetle, düğümü lâyık değildir ki vaz‘ ede akçeyi. İyilik nâmı çünkü çıkdı mahalleye, ...

***

‘Âcil, şimdi ve hâzır demek. *Âcil*, elif-i memdûde ile hâzır olmayıp geleceğe derler. *Munağğas*, mükedder demek. *Hudâvend*, sâhib ve mâlik ma‘nâsına, izâfeti fâ‘ilin mef‘ûlüne. *Kâm*, murâd. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Nîk-baht*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i masdariyye. *Çerâ*, cîm’de feth ve kesre câ’izdir. *Saht*, şedîd ma‘nâsına. *Ye*, harf-i masdariyye. *Borend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘-i ğâ’ib, eylediler demek. *Bîm*, havfdır, sahtî’ye izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Be-rev*, reften masdarından emr-i hâzır git demek. *Şâdî*, yâ harf-i masdar. *Kon*, emr-i hâzır. *Yâr-i dil-furûz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve *Dil-furûz*, gönlü mesrûr edici ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ğam-i ferdâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, ertenin ğamı. *Fekeyfe*, husûsen demek, ebyâtın mezmûnundan müstesnâdır. *Me-râ*, bana. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Sadr-i muruvvet*, izâfeti mecâzen lâmiyye. *Zikr-i in‘âm*, masdarın masdara izâfeti olup lâmiyye ve in‘âm if‘âl bâbından ihsân ma‘nâsına masdardır. *Efvâh-i ‘avâm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *‘Alem*, bunda meşhûr ma‘nâsına. *Direm*, dâl’ın kesri ve râ’nın fethiyle akçeye derler. *Nâm-i nikû*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ye*, harf-i masdariyye, aslı nîkû’dur. *Birûn*, taşra demek ve zürefâ-yı ‘Acem bâ’yı meksûr ve köylüleri mazmûm okur. *Şod*, reft ma‘nâsına. *Be-kûy*, bâ harf-i sıla, kûy mahalle ma‘nâsına, Türkîde karye ma‘nâsına isti‘mâl eder.

[366] *Der ne-tûvânî ki be-bendî be-rûy*

... Kapıyı kâdir olmazsın ki bağlayasın yüzüne.

Dîdem ki nasîhat ne-mî-pezîred ve dem-i germ-i men der-âhen-i serd-i û eser ne-mî-koned, terk-i munâsahat kerdem ve rûy ez-musâhabet-i û be-gerdânîdem ve der-kunc-i selâmet be-nişestem ve kavl-i hukemâ-râ kâr bestem ki gofte’end: Belliğ mâ-‘aleyke, fein lem yekbelû femâ ‘aleyke.

Gördüm ki nasîhat kabûl etmez ve benim sıcak nefesim onun soğuk demirine te’sîr etmez, nasîhati terk eyledim ve yüzümü onun musâhabetinden çevirdim ve selâmet köşesinde oturdum ve hükemânın kavline ‘amel eyledim ki demişlerdir: Üzerine lâzım olan şey’i haber ver, eğer kabûl etmezler ise sana bir şey lâzım değil.

Kıt‘a:

Ger-çi dânî ki neşnevend be-gûy

Her-çi mî-dânî ez-nasîhat u pend

Zûd bâşed ki hîre-ser bînî
Be-do pây ûftâde ender bend

Dest ber-dest mî-zened ki dirîğ
Ne-şenîdem hadîs-i dâniş-mend

Eğerçi bilirsin ki dinlemezler söyle, her ne şey ki bilirsin pend ve nasîhatden. Tez olur ki sersemi görürsün, iki ayağıyla düşmüş bukağıya. Elini eline vurur ki yazık, işitmedim ‘âlimin nasîhatini.

***

Der, kapı, takdîri der-i ihsân u kerem’dir. *Ne-tuvânî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtab, kâdir değilsin demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be-pendî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, bağlayasın demek. *Be-rûy*, bâ harf-i sıla, takdîri be-rûyet’dir. *Ne-mî-pezîred*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, kabûl eylemez demek. *Dem-i kerem-i men*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve lâmiyye. *Der*, harf-i sıla. *Âhen-i serd-i û*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve lâmiyye. *Terk-i munâsahat*, masdarın masdara izâfeti, izâfet-i lâmiyyedir ve munâsahat mufâ‘ale bâbından masdar-ı evvelîdir. *Belliğ*, tef‘îl bâbından emr-i hâzırdır, erişdir demek. *Mâ*, ism-i mevsûl olup ellezî ma‘nâsınadır. *‘Aleyke*, câr-ı mecrûrile mukadder sebt kelimesine müte‘allikdir ve cümlesi cümle-i fi‘liyye olarak sıla-i mevsûldür ve mevsûl sılasıyla i‘râbdan mahallen mensûb belliğ’in mef‘ûlüdür. *İn*, şartiyye. *Lem*, harf-i câzim. *Yekbelû*, cehd-i mutlakdır ve cezme ‘alâmet nûn sâkit olmuşdur. *Femâ*, ism-i istifhâm ve harf-i nefy olmak da câ’izdir. *Neşnevend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel cem‘, bunda kabûl eylemezler demek. *Zûd*, tez. *Hîre-ser*, ‘âciz ve zebûn ve sersem demek ve bînî’nin mef‘ûl-i evveli ve mısrâ‘-ı sânînin mazmûnu mef‘ûl-i sânîsidir. *Be-do pây*, bâ harf-i musâhabet ifâde eder. *Ûftâde*, aslı üzere vâv iledir. *Ender*, edât-ı sıla. *Dâniş-mend*, terkîb-i nisbî.

[367] *Pes ez-muddetî ân-çi endîşe kerde bûdem ez-nekbet-i hâleş, be-sûret be-dîdem ki pâre pâre ber-hem mî-dûht ve lokme vu lokme hemî-endûht. Dilem ez-za‘f-i hâleş be-hem ber-âmed, muruvvet ne-dîdem der-çunîn hâlet rîş-i derûneş-râ be-melâmet herâşîden ve nemek pâşîden. Bâ-dil-i hod goftem:*

Bir zamândan sonra ol şey' ki tefekkür eylemişidim onun idbâr-ı hâlinden zâhirde gördüm ki parça parça birbiri üzerine dikerdi ve lokma ve lokma tese''ül eylerdi. Gönlüm onun fakr-i hâlinden mükedder oldu, hamiyyet 'ad etmedim böyle hâlde onun derûnunun yarasını levm ile tırmalamak, tuzu serpmek. Kendi gönlüme hitâben dedim:

Mesnevî:

Herîf-i sifle der-pâyân-i mestî

Neyendîşed zi-rûz-i teng-destî

Diraht ender behâr-ân ber-feşâned

Zimistân lâ-cerem bî-berg mâned

Denî bâde-nûş sarhoşluk nihâyetinde, tefekkür etmez züğürdlük zamânını. Ağaç eyyâm-ı bahârda meyvesini saçar, kışa şübhesiz yapraksız kalır.

Hikâyet:

Pâdişâhî peserî be-edîbî dâd u goft: În ferzend-i tust, terbiyeteş çunân kon ki yekî ez-ferzend-ân-i hod. Sâlî berû sa'y kerd, be-câyî ne-resîd...

Bir pâdişâh bir oğlunu bir üstâda verdi ve dedi: Bu çocuk senin çocuğundur, onu terbiye öyle eyle ki kendi evlâdından birine eylediğin gibi. Bir yıl ona sa'y eyledi, bir şey' tahsîl etmedi...

***

Pes, sonra demek ba'd gibi. *Be-dîdem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde. *Mî-dûht*, hikâye-i hâl-i mâzî. *Dil*, gönül. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Rîş*, yara. *Herâşîden*, tırmalamak ma'nâsına masdar. *Nemek*, nûn'un ve mîm'in fethalarıyla tuz. *Herîf-i sifle*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve sifle sîn'in kesri ve zammıyla lüğatdir. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Pâyân-i mestî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ harf-i masdar. *Neyendîşed*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel. *Rûz-i teng-destî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i masdariyye. *Diraht*, mübtedâ. *Ender*, edât-ı zarf. *Behâr-ân*, hilâf-ı kıyâs üzere bahâr'ın cem'idir. *Ber*, yemişdir ve *Feşâned* kelimesinin mukaddem mef'ûlü. *Zimistân*, zâ'nın feth u kesriyle kış. *Lâ-cerem*, lâ muhâle. *Berg*, yaprak ve azık, bunda yaprak murâd. *Mâned*, mânden masdarından fi'l-i muzâri'dir, kalır demek. *Pâdişâhî*, yâ harf-i vahdetdir ve dâd'ın fâ'ili. *Peserî*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-edîbî*, ğayr-i sarîhi. *În*, mübtedâ. *Ferzend-i tust*, haberi ve cümlesi makûl-i kavldir. *Terbiyet*, tef'îl bâbından masdar.

Şin, peser'e râci'. *Kerd*, fâ'ili edîb'e râci'. *Sa'y*, mef'ûl-i sarîhi. *Berû*, ğayr-i sarîhi. *Sâlî*, zarfı.

[368] *... ve ferzend-ân-i edîb der-fazl u belâğat muntehî şodend. Melik dâniş-mend-râ mu'âheze kerd u goft: Va'de-râ hilâf kerdî ve şart-i vefâ be-câ neyâverdî. Goft: Ey melik! Terbiyet yeksânest velîken isti'dâd muhtelif.*

... ve üstâdın çocukları fazl u belâğatde muntehî oldular. Pâdişâh 'âlime 'itâb eyledi ve dedi: Ve vefâ şartını yerine getirmedin. Dedi: Ey pâdişâh! Terbiye birdir velâkin kâbiliyyet muhtelifdir.

Kıt'a:

Ger-çi sîm u zer zi-seng âyed hemî

Der-heme sengî ne-bâşed zer u sîm

Ber-heme 'âlem hemî-tâbed Suheyl

Câyî enbân mî-koned câyî edîm

Her ne kadar ki altın ve gümüş taşdan çıkarsa da, her taşda olmaz altınla ve gümüş. Bütün dünyâya ziyâ neşr eder Sühely Yıldızı, bir mahalli dağarcık renginde eyler bir mahalde sahtiyân.

Hikâyet:

Yekî-râ şenîdem ez-pîr-ân-i murebbî ki murîdî-râ mî-goft: Çendân ki ta'alluk-i hâtır-i âdemî-zâd be-rûzîst, eger be-rûzî-dih bûdî be-makâm ez-melâ'ike der-guzeştî.

Birini işitdim ki mürebbî pîrlerinden ki bir mürîdine söylerdi: Ol kadar ki nev'-i beşerin hâtırının ta'alluku rızkadır, eğer Hudây'a -rızık verici- olaydı mertebede melâ'ikeden geçerdi.

Kıt'a:

Ferâmûşet ne-kerd Îzid der-ân hâl

Seni unutmadı Allâh Te'âlâ o hâlde, ...

***

Ferzend-ân-i edîb, mübtedâ. *Şodend*, haberi. *Muntehî*, haberin haberi. *Der-fazl*, haberin zarfı. *U belâğat*, fazl'a ma'tûfdur. *Terbiyet*, mübtedâ. *Yeksânest*, haberi. *Ve*, harf-i zâ'id. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Zi-seng*, buyurduğu mecâzdır, zîrâ sîm u zer toprakdan çıkar, lâkin taşın aslı toprak olduğuna îmâ eder. *Âyed hemî*, aslı hemî-âyed'dir, li-ecli'z-zarûre takdîm ve te'hîr olunmuşdur. *Hemî-tâbed*, fi'l-i muzâri'-i hâl

ve hâ harf-i te'kîd. *Suheyl*, sîn'in zammı ve hâ'nın fethi ve tasğîr vezni üzere Yemen diyârı üzere tulû' eden bir yıldızdır ki ba'zı eşyâya kırmızılık levnini vermek hâssasındandır. *Câyî*, yâ harf-i vahdet. *Enbân*, dağarcık. *Edîm*, sahtiyân. *Ta'alluk-i hâtır*, masdarın fâ'iline izâfetidir ve âdemî-zâd'a izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i sıla. *Rûzî*, yâ-ı asliyye ile rızıkdır. *Eger*, harf-i şart. *Ruzî-dih*, vasf-ı terkîbî rızık verici demek. *Be-makâm*, bâ edât-ı zarfiyye veyâ harf-i sıla. *Îzid*, hemze'nin kesri ve yâ'nın sükûnu ve zâ-yı 'Arabînin kesriyle esmâ'-ı İlâhî'den lafzatullâha mürâdifdir, Hudâ ma'nâsınadır.

[369] *Ki bûdî nutfe-i medfûn u medhûş*

Revânet dâd u 'akl u tab' u idrâk
Cemâl u nutk u re'y u fikret u hûş

Deh enguşt muretteb kerd ber-dest
Do bâzûyet murekkeb sâht ber-dûş

Konûn pindârî ey nâ-çîz-himmet
Ki hâhed kerdenet rûzî ferâmûş

... Ki idin mestûr bir menî ve lâ-ya'kil. Sana rûh verdi ve 'akıl ve tabî'at ve idrâk, cemâl ve nutuk ve re'y ve fikir ve 'akıl. Senin on parmağını tertîb eyledi elinde, senin iki bâzûnu terkîb eyledi omuzunda. Şimdi zan mı edersin ey alçak himmetli, ki senin eyleye rızkını unutmak.

Hikâyet:

A'râbî-râ dîdem ki peser-i hod-râ mî-goft: Yâ buneyye! İnneke mes'ûlun yevme'l-kıyâmeti mâzâ iktesebte velâ yukâlu bimen intesebte. Ya'nî tu-râ hâhend porsîden ki 'amelet çîst ve ne-gûyend ki pederet kîst.

Bir A'râbî gördüm ki kendi oğluna der idi: Ey oğulcuğum! Sen mes'ûlsün yevm-i kıyâmetde ne şey kazandın ve sana denilmez kime mensûbsun. Ya'nî sana su'âl edeceklerdir ki senin 'amelin nedir ve sana demezler ki senin baban kimdir.

Kıt'a:

***

Ki, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bûdî*, hikâye-i mâzî. *Nutfe-i*, menî ve hemze izâfiyye eve izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Medfûn*, mestûr. *Medhûş*, lâ-ya‘kil. *Revân*, bunda rûhdur. *Hûş*, zarûret-i kâfiye için gelmişdir, zîrâ ‘akl lafzı kâfî idi. *Fikret*, tâ ‘alâmet-i nakldir. *Deh*, on. *Do*, iki. *Bâzû*, kol. *Dûş*, omuz. *Konûn*, eknûn’dan muhaffefdir, şimdi demek. *Pindârî*, pindâşten’den fi‘l-i muzâri‘ muhâtab olup istifhâmı mutazammındır, zan mı edersin demek. *Nâ-çîz-himmet*, himmetsiz ma‘nâsına. *Hâhed kerden*, ediserdir demek. *Te*, zamîr-i hitâb. *Rûzî*, yâ harf-i vahdet i‘tibâr olunur ise bir gün demek, ammâ nefs-i kelimeden i‘tibâr olunur ise rızıkdır, bu sûretde takdîri *kî hâhed rûziyet kerden ferâmûş*’dur. *A‘râbî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Yâ*, harf-i nidâ. *Buneyye*, bâ’nın zammı ve nûn ve yâ-ı müşeddedenin fethalarıyla ibnî’nin tasğîridir, oğulcuğum demek. *Mâ*, edât-ı istifhâmiyye. *Zâ*, ism-i mevsûl, terkîb ile bir isim hükmünde kılınmışdır, ey şey ma‘nâsına iktesebte’nin mukaddem mef‘ûlüdür ki mâzî muhâtabdır, kazandın demek. *Bi*, harf-i sıla. *Men*, edât-ı istifhâmiyye. *İntesebte*, mâzî muhâtab, kime mensûb oldun demek. *‘Amelet* ve *Pederet*, tâ’ları hitâb içindir.

[370] *Câme-i Ka‘be-râ ki mî-pûşend*
Û ne ez-kirm-i pîle nâmî şod

Bâ-‘azîzî nişest rûzî çend
Lâ-cerem hem-çu û girâmî şod

Ka‘be örtüsünü ki örterler, o olmadı mı ipek kurdundan meşhûr. Belki bir ‘azîz ile oturdu bir kaç gün, şübhesiz onun gibi mu‘azzez oldu.

Hikâyet:

Der-tesânîf-i hukemâ âverde’end ki kejdum-râ vilâdet-i ma‘hûd nîst. Çunân ki sâ’ir hayvanât-râ belki ahşâ-yi mâder-râ be-horend ve şikemeş-râ be-derend ve râh-i sahrâ gîrend ve ân pûst-hâ ki der-hâne-i kejdum bînend eser-i ânest. Bârî în nukte-râ pîş-i bozorgî hemî-goftem. Goft: Dil-i men be-sıdk-i în hadîs guvâhî mî-dihed ve cuz çunîn ne-şâyed bûd ki der-hâlet-i hordî bâ-mâder u peder çunîn mu‘âmele kerde’end, lâ-cerem der-bozorgî çunîn makbûlend u mahbûb.

Kütüb-i hükemâda îrâd eylemişlerdir ki ‘akrebin mu‘ayyen vilâdeti yokdur. Şöyle ki sâ’ir hayvânlar gibi belki anasının derûnundaki âletleri yerler ve karnını yırtarlar ve sahrâ yolunu tutarlar ve ol derileri ki ‘akrebin hânesinde görülür onun eseridir. Bir def‘a bu nükteyi bir büyüğün huzûrunda söylerdim. Dedi: Benim gönlüm

bu sözün sıdkına şehâdet eyler ve bunun ğayrı olmak gerek değildir ki küçüklük hâlinde ana ve babaya böyle mu‘âmele eylemişlerdir, şübhesiz büyüklükde böyle makbûl ve mahbûbdurlar.

***

Câme-i Ka‘be, izâfeti beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Mî-pûşend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, örterler demek. *Û*, câme’ye râci‘. *Ne*, harf-i nefy, ma‘nâda *Şod* kelimesine masrûfdur. *Kirm-i pîle*, izâfeti lâmiyye ve kirm kâf-ı ‘Arab’ın kesriyle ve lâm’ın sükûnuyla kurddur ve pîle bâ-ı ‘Acem’in kesriyle ipek demekdir. *Nâmî*, terkîb-i nisbî olup meşhûr ve müte‘ârif ma‘nâsına. *Bâ*, harf-i musâhabet. *‘Azîzî*, yâ harf-i vahdet. *Rûzî*, yâ harf-i vahdet. *Girâmî*, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve zammıyla ve yâ-ı asliyye ile ‘azîz demek. *Tesânîf*, tasnîf’in cem‘i, musannef ma‘nâsına ve hukemâ’ya izâfeti lâmiyyedir. *Kejdum*, kâf-ı ‘Arab’ın fethi ve zâ-yı ‘Acem’in sükûnuyla ‘akrebe derler. *Râ*, harf-i tahsîs. *Vilâdet-i ma‘hûd*, izâfeti beyâniyye ve vilâdet doğmak ma‘nâsına masdardır, murâd hayvânât-ı sâ’ire gibi anası karnından doğmamasıdır. *Ahşâ*, haşâ’nın cem‘idir, içerisi ma‘nâsına. *Be-horend*, bir karından bir kaçı doğduğu için cem‘ îrâd eylemişdir. *Pîş*, bunda ‘ind ma‘nâsına. *Bozorgî*, yâ harf-i vahdet. *Guvâhî*, kâf’ın zammıyla şehâdet. *Hordî*, yâ-ı masdariyye ile küçüklük. *Mâder*, vâlide. *Çunîn*, böyle demek. *Mu‘âmele*, mufâ‘ale bâbından masdardır.

[371] Kıt‘a:

Peserî-râ peder vasiyyet kerd
K’ey cevân-merd yâd gîr în pend

Her ki bâ-asl-i hod vefâ ne-koned
Ne-şeved dûst-rûy u devlet-mend

Bir oğluna babası vasiyyet eyledi, ki ey civân-merd hâtırında tut bu nasîhati. Her kim ki kendi aslına vefâ eylemez ise, olmaz makbûl ve devletli.

Latîfe: *Kejdum-râ goftend: Çerâ be-zimistân bîrûn ne-mî-âyî? Goft: Be-tâbistânem çi hurmetest ki be-zimistân nîz bîrûn âyem.*

‘Akrebe dediler: Niçin kışın dışarı çıkmazsın? Dedi: Yazın benim ne şerefim vardır ki kışın dahi dışarı çıkayım?

Hikâyet:

Fakîre-i dervîşî hâmile bûd, muddet-i hamleş be-ser âmed. Dervîş-râ der-heme ‘omr ferzend neyâmede bûd. Goft: Eger Hudây ‘azze ve celle me-râ peserî dihed cuz în hırka ki pûşîde’em...

Bir dervîşin haremi hâmile idi, onun müddet-i hamli tamâm oldu. Fakîrin cümle ‘ömründe evlâdı olmamış idi. Dedi: Eğer Allâh Te‘âlâ bana bir erkek çocuk ihsân eder ise bu hırkadan ğayrı ki giymişim...

***

Peserî, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Pederî*, takdîri pedereş olup li-ecli’z-zarûre terk edilmişdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ey*, harf-i nidâ. *Cevân-merd*, er ve yiğit ve sahî adam. *Yâd gîr*, hâtırda tut ve ezberle demek. *În pend*, beyt-i âtînin mazmûnuna işâretdir. *Bâ*, harf-i sıla. *Asl-i hod*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dûst-rûy*, vasf-ı terkîbîdir, makbûl ma‘nâsında müsta‘meldir. *Devlet-mend*, terkîb-i nisbî, devletli demek. *Goftend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Çerâ*, edât-ı ta‘lîl. *Zimistân*, zurûfdandır, eyyâm-ı şitâ ma‘nâsına. *Ne-mî-âyî*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl muhâtab. *Goft*, fi‘l-i mâzî. *Tâbistân*, mevsîm-i sayfdır. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Hurmet*, masdar. *Nîz*, vâv-ı ‘âtıfe ma‘nâsına. *Bîrûn*, taşra ma‘nâsına zurûfdandır. *Âyem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Fakîre-i dervîşî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve hemze harf-i tevessül ve *yâ* vahdetdir.

Hâmile, hâmil gibi yüklü ‘avrata derler, hâmil diyen bu sıfat zen-ân’a mahsûsdur dedi, hâmile diyen cârı ‘ale’l-fi‘il kıldı ve cârı ‘ale’l-fi‘ilin ma‘nâsı sîğaya getirmekdir. Meselâ “hamelet tahmulu fehiye hâmiletun” derler, merda‘a ve merda‘ dahi bu kabîldendir. İmdi bu üslûba mebnî ‘ale’l-fi‘il de derler.

Muddet-i haml, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be-ser âmed*, vaz‘-ı haml eyledi demek, muddet-i haml fâ‘ili ve be-ser mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Dervîş-râ*, harf-i tahsîs ifâde eder. *Peserî*, yâ harf-i vahdet. *Cuz*, ğayr ma‘nâsına, burada edât-ı istisnâdır.

[372] *... her-çi milk-i menest bezl-i dervîş-ân konem. İttifâken zeneş peserî âverd, şâd-mânî kerd ve sufre-i yâr-ân be-mûcib-i şart be-nihâd. Pes ez-çend sâl ki ez-sefer-i Şâm bâz âmedem, be-mahall-i ân dervîş ber-guzeştem ve ez-keyfiyyet-i hâleş porsîdem. Goftend: Be-zindân-i şihne derest. Goftem: Sebeb çîst?*

Goftend: Pesereş hamr horde est ve ‘arbede kerde ve hûn-i yekî rîhte ve ez-şehr girîhte. Peder-râ be-‘illet-i ân silsile der-nây u bend-i girân ber-pây nihâde’end. Goftem: În belâ-râ be-du‘â ez-Hudâ hâste est.

... her ne ki benim mülkümdür fukarâya tasadduk edeyim. Tesâdüfen onun haremi bir oğlan getirdi, mesrûr oldu ve ehibbâsına ziyâfet ‘ahdi mûcibince verdi. Bir kaç sene sonra ki Şâm seferinden ‘avdet eyledim, ol dervîşin mahallesine uğradım ve onun keyfiyyet-i hâlinden sordum. Dediler: Hükûmetin habsindedir. Dedim: Sebeb nedir?

Dediler: Onun oğlu şarâb içmişdir ve ğavğâ eylemişdir ve birinin kanını dökmüşdür ve memleketden kaçmışdır. Babasının ol sebeble zincîri boğazına ve sakîl bukağıyı ayağına takmışlardır. Dedim: Bu belâyı du‘â ile Hudâ’dan istemişdir.

Kıt‘a:

Zen-ân-i bâr-dâr ey merd-i huş-yâr

Eger vakt-i vilâdet mâr zâyend

Hâmile hâtûnlar ey ‘âkil kimse, eğer vilâdet zamânında yılan doğursalar.

***

Milk, mîm’in kesriyle mâlik olduğu eşya. *Bezl-i dervîş-ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Sufre-i yâr-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i musâhabet. *Mûcib-i şart*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve cîm’in fethiyle mûcib muktezâ ma‘nâsına. *Nihâde*, fi‘l-i mâzî. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Zindân-i şihne*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Der*, bâ’nın mutazammun olduğu ma‘nâ-yı zarfiyyeti te’kîd eder. *-st*, edât-ı haber. *‘Arbede*, sarhoş ğavğâsına derler. *Peder-râ*, râ harf-i tahsîs ifâde eder. *Silsile*, zincîr. *Der*, harf-i sıla. *Nây*, bunda boğaz ma‘nâsına. *Zen-ân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bâr-dâr*, vasf-ı terkîbîdir, hâmile ma‘nâsına. *Merd-i huş-yâr*, aslı hûş-yâr olup li-ecli’z-zarûre vâv hazf olunmuşdur, vasf-ı terkîbî olup hûş’la yâr’dan mürekkebdir, aklı kendiye yâr demekdir lâkin ayıkda ve zekîde müsta‘meldir. *Eger*, edât-ı şart. *Vakt-i vilâdet*, zarf-ı zamânın masdara izâfetidir ve zâyend kelimesinin mef‘ûlün fîhidir. *Mâr*, yılan ma‘nâsına ve mef‘ûlün bihi ve *Zâyend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘-i ğâ’ib, doğuralar demekdir, müte‘addîdir, lâzımı zeyed gelir, masdarı zîsten’dir.

[373] *Ez-ân bih-ter be-nezdîk-i hired-mend*

Ki ferzend-ân-i nâ-hemvâr zâyend

Ondan daha iyidir ‘âkıllının yanında, ki fenâ oğulları doğurmalarından.

Hikâyet:

Tıfl bûdem ki bozorgî-râ porsîdem ez-bulûğ. Goft: Der-mestûr-i kutub âmede est ki se nişân dâred. Yekî pânzdeh sâlikî ve dovvom ihtilâm ve sevvom âmeden-i mûy-

i zehâr. Emmâ der-hakîkat yek nişân dâred ki der-bend-i rızâ-yi Hakk celle ve ʻalâ bîş ez-ân bâşed ki der-bend-i hazz-i nefs her ki der-û în sıfat mevcûd nîst muhakkik-ân-i bâliğ ne-şomârendeş.

Çocuk idim ki bir büyüğe sordum bülûğdan. Dedi: Kitâblarda böyle beyân olunmuşdur ki üç ʻalâmet vardır. Biri on beş yaşına girmek ve ikinci ihtilâm olmak ve üçüncü kasık tüyü gelmek. Ammâ hakîkatde bir nişânı vardır ki Allâh Teʻâlâ'nın rızâsı kaydı ondan evvel ola ki nefsinin hazzı kaydından her kim ki onda bu sıfat mevcûd değildir ehl-i tahkîk onu bâliğ saymazlar.

Kıtʻa:

Be-sûret âdemî şod katre-i âb

Ki çil rûzeş karâr ender rahm mând

Ve ger çil sâle-râ ʻakl u edeb nîst

Sûretden nevʻ-i beşer bir damla su, ki ol katre kırk gün rahm-i mâderde karâr kıldı. Ve eğer kırk senede ʻakıl ve edebi yok ise, ...

***

Ez-ân, mısrâʻ-ı sânînin mazmûnuna işâretdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ferzend-ân-i nâ-hemvâr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, nâ-muvâfık ve nâ-müsâʻid demek, zîrâ hemvâr düz maʻnâsınadır, bu takdîrce düz olmamağa ʻadem-i vifâk ve müsâʻade lâzımdır ve ferzend-ân zâyend'in mefʻûlüdür. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bozorg*, büyük. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mefʻûl. *Mestûr-i kutub*, ism-i mefʻûlün nâ'ib-i fâʻiline izâfetidir, aslı kutub-i mestûredir. *Pânzdeh*, bâ-ı ʻAcem'in meddi ve nûn ve zâ'nın sükûnuyla on beş demek. *Sâlikî*, yâ harf-i masdar ve kâf-ı ʻAcem hâ-ı resmîden bedel harf-i tavassutdur. *Âmeden*, izâfeti masdarın fâʻiline. *Mûy*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Zehâr*, zâ'nın fethiyle kasıkdır. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Bend-i rızâ-yi Hakk*, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir. *Ez-ân*, bend-i hazz-i nefs'e işâretdir. *Muhakkik-ân*, muhakkikin cemʻidir, ehl-i tahkîk demek ve elif ve nûn edât-ı cemʻ. *Be-sûret*, bâ harf-i zarf. *Katre-i âb*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve bu mısrâʻın takdîri *katre-i âb be-sûret-i âdemî şod*'dur. *Ki*, harf-i taʻlîl. *Çil*, çihil'den muhaffefdir, kırk demek. *Rûzeş*, katre-i âb'a râciʻ ve maʻnâda karâr'a mukayyeddir. *Mând*, fiʻl-i mâzî, bunda kaldı demek. *Sâle*, hâ-ı resmî mikdâr ifâde eder. *Râ*, harf-i tahsîs. *ʻAkl u edeb*, beynlerinde telâzum vardır.

[374] *Be-tahkîkeş ne-şâyed âdemî hând*

... Ona hakîkatde lâyık değildir âdem demek.

Kıt‘a:

Cevân-merdî yu lutfest âdemiyyet
Hemîn nakş-i heyûlânî me-pindâr

Huner bâyed ki sûret mî-tuvân sâht
Be-eyvân-hâ ez-şingerf u jeng-âr

Çu insân-râ der-ne-bâşed fazl u ihsân
Çi fark ez-âdemî tâ nakş-i dîvâr

Bedest âverden-i dunyâ huner nîst
Yekî-râ ger tuvânî dil be-dest âr

Sahâvet ve keremdir insâniyyet, hemân bu hırsız sûret zann etme. Hüner lâzımdır zîrâ sûrete yapmak mümkündür, çardaklarda la‘lden ve kalem-i jeng-ârdan. Çünkü insânın olmaya fazl u ihsânı, farkı nedir dîvâr nakışından âdemin. Dünyâyı ele getirmek hüner değildir, birinin eğer muktedir isen gönlünü al.

Hikâyet:

Sâlî nizâ‘ der-miyân-i piyâdegân-i huccâc uftâd ve dâ‘î hem der-ân sefer piyâde bûd. İnsâf der-ser u rûy-i yek-dîger...

Bir sene münâza‘a hüccâcın piyâdeleri arasında vâki‘ oldu ve bu dâ‘î dahi ol seferde yayan idi. El-Hakk birbirimizin başına ve yüzüne...

***

Be-tahkîkeş, zamîr hând fi‘line mukayyeddir ve *Hând*, fi‘l-i mâzîdir, masdar ma‘nâsına. *Cevân-merdî*, yâ-ı masdariyye ile sahâvet ve mukaddem haber. *Lutf*, ona ma‘tûfdur. *Âdemiyyet*, mu’ahher mübtedâ ve *yâ* ve *tâ* üslûb-ı ‘Arab üzere edât-ı masdardır. *Hemîn*, ancak demek. *Nakş-i heyûlânî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Heyûlânî*, kıyâs-ı yâ ile heyûlâyî olmakdır ve heyûlâ her nesnenin maddesine derler. *Me-pindâr*, zann etme ma‘nâsına nehy-i hâzırdır. *Huner*, mübtedâ. *Bâyed*, haberi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Sûret*, mî-tuvân sâht’ın mukaddem mef‘ûlü ve sâht masdar ma‘nâsına. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Eyvân*, çardak. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Der*, bâ-ı zarfiyyeti te’kîd; *Şingerf*, şîn’in kesri ve nûn’un sükûnu ve kâf-ı ‘Acem’in fethi ve râ’nın sükûnuyla zincifrîdir. *Jeng-*

âr, zâ-yı ‘Acem’in fethi ve nûn’un sükûnuyla kalem-i jeng-âr denilen renkdir. *Tâ nakş*, tâ intihâ-ı ğâyet içindir. *Be*, harf-i sıla. *Âverden-i dunyâ*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Yekî-râ*, râ harf-i tahsîs ifâde eder. *Âr*, âverîden masdarının muhaffefi olan ârîden’den emr-i hâzırdır, getir demek. *Dil*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-dest*, ğayr-i sarîhi. *Sâlî*, yâ harf-i vahdet. *Nizâ‘*, cidâl. *Der*, harf-i sıla. *Miyân-i piyâdegân-i huccâc*, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir. *Dâ‘î*, murâd musannif kendisidir. *İnsâf*, el-hakk demek, mübâlağa ifâde eder. *Der*, harf-i sıla. *Ser*, baş. *Rûy*, ser’e ma‘tûfdur, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Yek-dîger*, birbirimize demek.

[375] *... uftâdîm ve dâd-i fısk u cidâl be-dâdîm. Kecâve-nişînî-râ şenîdem ki bâ-‘adîl-i hod hemî-goft: Yâ li’l-‘aceb! Piyâde-i ‘âc çun ‘arsa-i şatranc be-ser mî-bered, ferzîn mî-şeved ya‘nî bih ez-ân mî-şeved ki bûd ve piyâdegân-i huccâc ‘arsa-i bâdiye be-ser berdend ve be-ter şodend.*

... çarpışdık ve fısk ve cidâl ‘adâletini verdik. Bir mahfede oturucuyu işitdim ki kendi refîkine söylerdi: Ey refîkim emr-i ‘acîbi gör! Fîl kemiğinden olan nefer çünkü şatranc meydânının nihâyetine erişir, ferz olur ya‘nî ondan iyi olur ki idi ve hüccâcın piyâdeleri sahrâ-yı Hicâzı nihâyetine erişdiler ve evvelkinden beter oldular.

Kıt‘a:

Ez-men be-gûy hâcî-i merdum-gezây-râ
K’û pûstîn-i halk be-âzâr mî-dered

Hâcî tu nîstî şuturest ez-berây-i ânk
Bî-çâre hâr mî-hored...

Benden söyle insâna ezâ edici hâcıya, ki o hâcı halkın nâmus perdesini cefâ ile yırtar. Hâcı sen değilsin devedir anın için, bî-çâre deve diken yer...

***

Uftâdîm, fi‘l-i mâzî mütekellim ma‘a’l-ğayrî, düşdük demek, bu ‘ibâreden maksad yek-diğerlerine husûmet-i şedîde gösterdiklerinden ‘ibâretdir. *Ve dâd-i fısk u cidâl be-dâdîm*, bu kelâmda *Felâ refese velâ fusûke velâ cidâle fi’l-hacci*[72] âyet-i kerîmesine telmîh vardır ve murâd hacda fısk ve cidâl bu âyetle menhî olduğu hâlde biz ri‘âyet edemedik demek ister. *Kecâve-nişîn*, vasf-ı terkîbîdir. *Ye*, harf-i vahdet ve

[72] “*... hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak tartışıp çekişmek yoktur*.” el-Bakara 2/197.

kecâve kâf ve cîm-i ‘Arabî ile üstü açık mahfedir, hevdec üstü örtülü mahfe olduğu gibi. *Bâ*, harf-i sıla. *‘Adîl-i hod*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve ‘adîl fa‘îl vezninde fâ‘il ma‘nâsına murâd refîkdir. *Yâ li’l-‘aceb*, lâm-ı ta‘accübiyyenin fethiyledir, *yâ sâh leyte li‘l-‘aceb* demekdir. *Piyâde-i ‘âc*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve ‘âc fîl kemiğine derler. *Şatranc*, fasîhi şîn’in kesriyle lâkin feth-i şîn’le ma‘rûfdur. *Be*, harf-i sıla. *Ser*, ğâyet murâd. *Mî-bered*, fi'l-i muzâri‘-i hâl, iledir demek. *‘Arsa-i bâdiye*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be*, harf-i te’kîd. *Gûy*, emr-i hâzır. *Hâcî-i*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Merdum-gezây*, gezâyîden’den vasf-ı terkîbî, insân ısırıcı demek. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *K’û*, aslı ki û. *Pûstîn-i halk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve pûstîn lüğatde kürk demek ise de murâd ezâ ve cefâdır. *Be*, harf-i musâhabet. *Âzâr*, elif-i memdûde ile incitme ma‘nâsına ism-i masdardır. *Mî-dered*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl, yırtar demek, fâ‘ili hâcî’ye râci‘. *Ez-berây-i ânk*, mısrâ‘-ı sânîye merhûndur ve berây edât-ı ta‘lîl. *Bî-çâre*, ya‘nî deve. *Bâr*, yük. *Hâr*, mî-hored’in mukaddem mef‘ûlüdür.

[376] *... u bâr mî-bered*

... ve yük çeker.

Hikâyet:

Hindûyî neft-endâzî hemî-âmûht. Hakîmî gofteş: Tu-râ ki hâne neyînest bâzî ne înest.

Bir Hindli kumbara atmağı öğrenirdi. Bir ‘âkil ona dedi: Senin ki evin kamışdır oyun bu değildir.

Beyt:

Tâ ne-dânî ki sohen ‘ayn-i sevâbest me-gûy

Vân-çi dânî ki ne nîkûş cevâbest me-gûy

Mâdem ki bilmezsin söz ‘ayn-i sevâbdır söyleme, ve ol kelâmı bilirsin ki iyi değildir ona cevâb söyleme.

Hikâyet:

Merdekî-râ derd-i çeşm hâst, pîş-i beytârî reft ki me-râ devâ kon. Beytâr ez-ân-çi der-çeşm-i çehâr-pây-ân kerdî der-dîde-i û keşîd, kûr şod. Hukûmet pîş-i dâver bordend. Goft: Berû hîç tâvân nîst, eger în her ne-bûdî pîş-i beytâr ne-reftî. Maksûd-i în sohen ânest ki...

Bir adamcağızın göz ağrısı peydâ oldu, bir baytârın önüne gitdi ki bana ‘ilâc eyle. Baytâr ol ‘ilâcdan ki dört ayaklıların gözüne eylerdi onun gözüne çekdi, a‘mâ

oldu. Da‘vâyı hâkimin huzûruna getirdiler. Hâkim dedi: Baytâra aslâ diyet lâzım gelmez, eğer bu adam eşek olmayaydı baytârın yanına gitmezdi. Bu sözden maksûd oldur ki...

***

U bâr, mî-bered’in mukaddem mef‘ûlüdür. *Hindûyî*, yâ harf-i vahdet. *Neft-endâz*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i masdariyye ve *neft* nûn’un feth ve kesri ve fâ’nın sükûnuyla Şirvân’dan gelir bir yağdır, murâd kumbara atıcılıkdır. *Hemî-âmûht*, hikâye-i mâzî, öğrenirdi demek. *Hakîmî*, yâ harf-i vahdet. *Hâne*, izâfetsiz. *Ney*, kamış. *-în*, yâ edât-ı nisbet nûn edât-ı te’kîd. *-st*, edât-ı haber. *Bâzî*, oyun. *Ne*, edât-ı nefy. *În*, neft-endâzlığa işâretdir. *Tâ*, tevkîtiyye. *Ne-dânî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Me-gûy*, nehy-i hâzır, söyleme demek ve mısrâ‘-ı sânînin takdîri *ve ân-çi dânî ki ne nîkûst cevâbeş me-gû*’dur. *Merdek*, kâf-ı ‘Arabî ile harf-i tasğîrdir, murâd tasğîr-i tahkîrdir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Derd-i çeşm*, göz ağrısı. *Hâst*, lüğatde kalkdı demek ise de bunda peydâ ve hâdis oldu ma‘nâsınadır. *Beytâr*, baytar-i na‘lband. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Devâ*, ‘ilâc. *Der*, harf-i sıla. Çeşm-i çehâr-*pây-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, dört ayaklı hayvânât murâd. *Kerdî*, hikâye-i mâzî. *Der*, harf-i sıla. *Dîde-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hukûmet*, husûmet. *Dâver*, bunda kadı. *Berû*, beytâr’a râci‘. *Tâvân*, diyet demek. *Ne-reftî*, hikâye-i hâl-i mâzî nefy-i istikbâl.

[377] *... her ki nâ-âzmûde-râ kâr-i bozorg fermâyed bâ-ân ki nedâmet bered, be-nezdîk-i hired-mend-ân be-hiffet-i re’y mensûb kerded.*

... her kim ki tecrübe olunmamış kimseye büyük işi emr eder ise onunla berâber peşîmân olur, ‘ukalânın yanında hiffet-i re’yine nisbet olur.

Kıt‘a:

Ne-dihed hûş-mend-i rûşen-re’y
Be-furû-mâye kâr-hâ-yi hatîr

Bûriyâ-bâf eger-çi bâfendest
Ne-berendeş be-kâr-gâh-i harîr

İhâle etmez rûşen fikirli ‘âkil, alçağa umûr-ı mühimmeyi. Hasır dokuyucu eğerçi dokuyucudur, onu götürmezler ipek-hâne işine.

Hikâyet:

Yekî ez-bozorg-ân peserî şâyeste dâşt, vefât yâft. Porsîdendeş: Ber-sandûk-i turbeteş çi nivîsîm? Goft: Âyât-i Kitâb-i Mecîd-râ 'izzet u şeref bîş ez-ânest ki ber-çunîn cây-hâ nivîsend ki be-rûz-gâr sûde kerded ve halâ'ik...

Biri büyüklerden bir 'âkıllı mahdûma mâlik idi, vefât eyledi. Ona sordular: Onun kabrinin sandûkasına ne yazalım? Dedi: Kur'ân'ın âyetlerinin 'izzet ve şerefi ondan ziyâdedir ki bu misillü mahallere yazalar zîrâ mürûr-ı zamânla aşınır ve âdemlar...

***

Nâ-âzmûde, ism-i mef'ûl menfî, tecrübe olunmamış demek. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Kâr-i bozorg*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Fermâyed*, fi'l-i muzâri'. *Nedâmet*, masdar. *Bered*, fi'l-i muzâri'. *Ne-dihed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl müfred müzekker. *Hûş-mend*, terkîb-i nisbî izâfeti beyâniyye. *Rûşen-re'y*, vasf-ı terkîbî, açık fikirli demek. *Be*, harf-i sıla. *Furû-mâye*, bed asıllı demek. *Kâr-hâ-yi hatîr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, 'azîm ve mahûf işler demek. *Bûriyâ-bâf*, bâften'den vasf-ı terkîbî olup hasır dokuyucu demek. *Bâfendest*, aslı bâfende est olup hâ-ı resmî ve hemze-i müctelibe li-ecli'z-zarûre hazf-îsâl tarîkiyle lafzen ve kitâbeten terk olunmuşdur. *Ne-berend*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel cem'-i ğâ'ib ve fi'l-i nehy-i ğâ'ib olması dahi câ'izdir. *Şin*, bûriyâ-bâf'a râci'dir. *Be*, harf-i sıla. *Kâr-gâh* ve kâr-hâne terkîb-i mekânî ve *harîr*'e izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şâyeste*, yâ'nın fethi ve kesriyle lâyık ma'nâsınadır, ma'kûl ve makbûl demek. *Dâşt*, dâşten'den fi'l-i mâzîdir. *Porsîdend*, fi'l-i mâzî cem'. *Şin*, yekî'ye râci'. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sandûk-i turbet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Şin*, peser'e râci'. *Âyet-i Kitâb-i Mecîd*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve beyâniyye. *Râ*, harf-i tahsîs. *Cây-hâ*, cây mekân ve hâ edât-ı cem', emkine ma'nâsına. *Nivîsend*, fi'l-i muzâri' cem'-i müzekker. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Sûde kerded*, mahv olur demek.

[378] *... berû be-guzerend ve seg-ân berû şâşend. Eger be-zarûret çîzî mî-nivîsîd în do beyt kifâyet mî-koned.*

... onun üzerinden geçerler ve köpekler ona bevl ederler. Eğer zarûrî bir şey yazarsanız bu iki beyt kifâyet eyler.

Kıt'a:

Veh ki her geh ki sebze der-bustân

Be-demîdî çi hoş şodî dil-i men

Be-guzer ey dûst tâ be-vakt-i behâr

Sebze bînî demîde ez-gil-i men

Vâh ki her vakit ki yeşillik bostânda, biterdi ne hoş olurdu benim gönlüm. Uğra ey dost tâ kim vakt-i bahârda, yeşillik görürsün bitmiş kabrim toprağından.

Hikâyet:

Pârsâyî ber-yekî ez-hudâvend-ân-i ni'met guzer kerd, dîd ki bende'i-râ dest u pây ustuvâr beste 'ukûbet hemî-kerd. Goft: Ey peser! Hem çu tû mahlûkî-râ Hudây 'azze ve celle esîr-i hukm-i tû gerdânîde est ve tu-râ ber-vey fazîlet nihâde, şukr-i ni'met-i Hakk Te'âlâ be-cây âr ve çendîn cefâ...

Bir 'âbid birine ağniyâdan uğradı, gördü ki bir kölesinin eli ve ayağı kavî bağlanmış ezâ eylerdi. Dedi: Ey oğul! Senin gibi bir mahlûku 'azîz ve celîl olan Hudâ senin hükmüne esîr eylemişdir ve senin onun üzerine tercîh eylemişdir. Allâh Te'âlâ'nın ni'metine şükrü yerine getir ve bu kadar cefâyı...

***

Şâşend, fi'l-i muzâri' cem', bevl ederler demek. *Veh*, vâh'dan muhaffefdir, istiğrâb ve tahazzün ve tahassür ve nedâmet ma'nâlarında müsta'meldir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Her geh*, her gâh'dan muhaffefdir, her vakit demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Bustân*, vâv'sız 'Arabî vâv ile Fârisîdir. *Be-demîdî*, hikâye-i mâzî, bunda biterdi demek. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Hoş*, bunda iyi demek. *Şodî*, hikâye-i mâzî. *Dil-i men*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be-guzer*, fi'l-i muzâri' muhâtab, geç demek. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Vakt-i behâr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bînî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Demîde*, fi'l-i mâzîden kısım, bitmiş demek. *Pârsâyî*, yâ harf-i vahdet. *Bende'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ustuvâr*, muhkem ma'nâsına. *'Ukûbet*, işkence ve 'azâbdır. *Mahlûkî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Esîr-i hukm-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir ve mübtedâ. *Gerdânîde*, kâf-ı 'Acem'in fethiyle mâzîden kısımdır, tasyîr ma'nâsını ifâde eder. *Est*, edât-ı haber. *Mahlûkî*, mef'ûl-i evveli. *Esîr*, mef'ûl-i sânîsi ve fâ'ili Hudâ'dır. *Be*, harf-i sıla. *Âr*, âverîden masdarının muhaffefi olan ârîden'den emr-i hâzırdır.

[379] *... ber-vey revâ me-dâr. Ne-bâyed ki ferdâ der-kıyâmet în bende ez-tû bih bâşed ve şerm-sârî berî.*

... ona tecvîz etme. Olmaya ki yarın kıyâmetde bu bende senden iyi ola ve mahcûb olursun.

Mesnevî:

Ber-bende me-gîr hişm-i bisyâr
Cevreş me-kon u dileş meyâzâr

Û-râ tû be-deh dirhem hirîdî
Âhir ne be-kudret âferîdî

În hukm u ğurûr u ğadab tâ çend
Hest ez-tû bozorg-ter Hudâvend

Ey hâce-i arslân u âğûş
Fermân-dih-i hod me-kon ferâmûş

Kula tutma çok ğazab, ona cevr etme ve onun gönlünü incitme. Onu sen on dirheme aldın ise, ‘âkıbet kudretle yaratmadın. Bu hüküm ve bu ğurûr ve bu ğazab niceye değin, vardır senden büyük Hüda. Ey arslan ve âğûşun efendisi, sana rif‘at verici Hudây’ı unutma.

Der-haberest ez-peyğember ‘aleyhisselâm ki bozorg-ter hasretî der-rûz-i kıyâmet ân bâşed ki bende-i sâlih-râ be-bihişt berend ve hudâvend-i fâsık-râ be-dûzah.

Mervîdir Cenâb-ı Resûl-i kibriyâdan ki ziyâde büyük hasretli yevm-i kıyâmetde o olur ki sâlih bendeyi cennete götürürler ve fâsık efendisini cehenneme götürürler.

Kıt‘a:

Ber-ğulâmî ki tav‘-i hidmet-i tust
Bir ğulâm üzere ki senin emrine mutî‘dir, ...

***

Ne-bâyed, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel müfred müzekker ve mü’ennes, olmaya demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Şerm-sâr*, yâ harf-i masdar, mahcûbiyyet. *Me-gîr*, nehy-i hâzır, tutma demek. *Hişm-i bisyâr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve me-gîr mef‘ûl-i sarîhi. *Ber-bende*, ğayr-i sarîhi. *Cevreş*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve *Me-kon*’un mef‘ûl-i evveli. *Dileş*, cevr’e ma‘tûfdur. *Meyâzâr*, nehy-i hâzır, incitme demek. *Dileş*, mukaddem mef‘ûlü ve zamîrler bende’ye râci‘dir. *Û-râ*, râ edât-ı mef‘ûl. *Be*, harf-i mukâbele. *Deh*, on. *Direm*, akçe. *Hirîdî*, hâ’nın ve râ’nın kesreleriyle fi‘l-i mâzî

muhâtab, satın aldın demek. *Âhir*, edât-ı te'kîd. *Ne*, herf-i nefy, ma'nâda âferîde'ye mukayyed. *Âferîde*, fi'l-i mâzî muhâtab, yaratdın demek. *Tâ*, harf-i intihâ. *Çend*, edât-ı istifhâm. *Hâce-i*, bunda efendi ma'nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *U âğûş*, arslan'a ma'tûf ve bunlar birer kavlden kinâyedir. *Fermân-dih*, vasf-ı terkîbî, hod'a izâfeti fâ'ilin mef'ûlünedir ve fermân-dih me-kon'un mef'ûl-i evveli; *Ferâmûş*, sânîsi. *Hasretî*, yâ harf-i vahdet veyâ harf-i tenkîr. *Bende-i sâlih* ve *Hudâvend-i fâsık*, izâfetleri izâfet-i beyâniyyelerdir. *Ğulâmî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Tav'*, tâ'nın fethiyle inkıyâd ma'nâsına masdardır, hidmet'e izâfeti masdarın fâ'iline izâfetidir ve tust'a izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[380] *Hişm-i bî-had me-rân u tîre me-gîr*

Ki fazîhat buved be-rûz-i şomâr
Bende âzâd u hâce der-zencîr

... Nihâyetsiz hışmı sürme ve ğazab eyleme. Zîrâ rüsvâylık olur yevm-i kıyâmetde, kul âzâde ola ve efendisi zincîrde buluna.

Hikâyet:

Sâlî ez-Belh bâ-Şâmiyânem sefer bûd, râh ez-harâmiyân ber-hatar. Cevânî be-bedreka'i hem-râh-i mâ şod siper-bâz u çarh-endâz u silah-şôr u bîş-zûr ki deh merd-i tuvânâ kemân-i û-râ zih kerdendî ve zûr-âverdân-i rûy-i zemîn poşt-i û-râ ber-zemîn neyâverdendî, emmâ mutena''im bûd ve sâye-perverde, ne cihân-dîde ve ne sefer-kerde ve ra'd-i kûs-i dil-âver-ân be-gûş-i û...

Bir sene Belh'den Şâmiyân nâm memlekete benim seferim oldu, yol harâmîlerden muhâtaralı idi. Bir yiğit kulağuzluk tarîkiyle bize refîk oldu kalkan oynadıcı ve ok atıcı ve silâh kullanıcı ve ziyâde kuvvetli ki kuvvetli on adam onun yayının kirişini geçirirlerdi, yeryüzünün pehlivânları onun arkasını yere getiremezlerdi, lâkin ni'metle perverde idi ve nâzla büyümüşidi, ne seyâhat etmiş ve ne sefer eylemişidi ve bahâdırların kûs âvâzı onun kulağına...

***

Hişm-i bî-had, izâfeti beyâniyye ve me-râ'nın mef'ûl-i sarîhi ve *Ber-ğulâmî*, ğayr-i sarîhi. *Me-rân* ve *Me-gîr*, nehy-i hâzırlardır. *Tîre*, ğazab. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Fazîhat*, fâ'nın fethi ve zâ'nın kesriyle rüsvâylıkdır. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Rûz-i şomâr*, zarf-ı zamânın masdara izâfetidir. *Sâlî*, yâ harf-i vahdet. *Belh*, Horâsân tevâbi'inden

bir şehrin ismi. *Bâ*, harf-i sıla. *Şâmiyân*, Hind sınırında bir memleket. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Bûd*, fi'l-i mâzî. *Hatar*, havf bûd takdîrindedir. *Cevânî*, yâ harf-i vahdet. *Be*, harf-i musâhabet. *Bedreka*, takdîri be-tarîk-i bedreka'dır ve bedreka kirâ ile kulağuzluk eylemeğe derler ve dehrece bâbından masdardır. *Siper-bâz*, bâhten'den vasf-ı terkîbî, kalkan oynadıcı ma'nâsına. *Çarh-endâz*, endâhten'den vasf-ı terkîbî, zikr-i mahal ve irâde-i hâl tarîkiyle mecâzen nâvek-endâz ma'nâsınadır. *Silah-şôr*, ıstılâhât-ı 'Acem'de âlât-ı harbi kullanıcı kimseye derler. *Bîş-zûr*, ziyâde zûrlu demek. *Deh*, on. *Merd-i tuvânâ*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve deh'e sıfatdır. *Kemân-i û*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Zih*, zâ'nın kesriyle bunda yay kirişidir. *Kerdendî*, hikâye-i fi'l-i mâzî cem'. *Zûr-âverd*, kuvvetli ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem' izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Rûy*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Zemîn*, yer. *Neyâverdendî*, fi'l-i mâzî-i menfî cem'. *Mutena''im*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir. *Sâye-perverde*, hâneden taşra çıkmayanda müsta'meldir. *Ra'd-i kûs-i dil-âver-ân*, izâfeti lâmiyyelerdir ve ra'd râ'nın fethi ve 'ayn'ın sükûnuyla gök gürlemekdir, bunda mutlaka âvâz murâddır ve dil-âver-ân'dan murâd bahâdırlardır. *Be*, harf-i sıla. *Gûş-i û*, lâmiyye.

[381] *... ne-resîde ve berk-i şemşîr-i suvâr-ân ne-dîde.*

... erişmemişidi ve süvârîlerin kılıcı parıltısını görmemişidi.

Beyt:

Neyuftâde der-dest-i duşmen esîr

Be-girdeş ne-bârîde bârân-i tîr

Düşmemiş idi düşmanın eline esîr, onun tarafına yağmamış idi ok yağmuru.

İttifâken men ve în cevân der-pey-i hem devân her ân dîvâr-i kadîm ki pîş âmedî be-kuvvet-i bâzû biyefkendî ve her diraht-i 'azîm ki dîdî be-zûr-i ser-pençe ber-kendî ve tefâhur-konân goftî:

Tesâdüfen ben ve bu civân birbirimizin arkasında koşarak her ol dîvâr-ı kadîm ki önüne gelir idi bâzûsunun kuvvetiyle devirir idi ve her büyük ağaç ki görür idi pençesi zûruyla kökünden çıkarır idi ve iftihâr ederek söylerdi:

Beyt:

Pîl kû tâ ketif u bâzû-yi gerdân bîned

Şîr kû tâ kef u ser-pençe-i merd-ân bîned

Fîl kanda tâ kim arkayı ve döneğin bâzûyu görsün, arslan nerede tâ kim avucu ve yiğitlerin pençesi ucunu görsün.

Mâ derîn hâlet bûdîm ki do Hindû ez-pes-i sengî ser ber-âverdend ve kasd-i kitâl-i mâ kerdend...

Biz bu hâlde ki iki Hindli bir taşın arkasından baş gösterdiler ve bizim katlimize kasd eylediler...

***

Berk-i şemşîr-i suvâr-ân, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir. *Neyuftâde*, fi'l-i mâzîden kısım, hemze yâ'ya kalb olunmuşdur, düşmemiş demek. *Der*, harf-i sıla. *Dest-i duşmen*, izâfet-i lâmiyye, esîr neyuftâde'nin mef'ûl-i sarîhi. *Der-dest*, ğayr-i sarîhi. *Be*, harf-i sıla. *Gird*, kâf-ı 'Acem'in kesri ve râ'nın sükûnuyla bunda etrâf demek. *Şin*, mezkûr cevân'a 'â'id. *Ne-bârîde*, fi'l-i mâzî-i menfî mukayyed. *Bârân*, fâ'ili, izâfeti beyâniyye. *Tîr*, ok demek. *Der-pey-i hem*, birbirimiz ardınca demek. *Devân*, devîden masdarından sıfat-ı müşebbehedir, koşarak demek. *Dîvâr-i kadîm*, izâfeti beyâniyye. *Âmedî*, hikâye-i fi'l-i mâzî. *Biyefkendî*, hikâye-i fi'l-i mâzî, yıkardı demek. *Diraht-i 'azîm*, izâfeti beyâniyyedir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Dîdî*, hikâye-i mâzî. *Ber*, harf-i te'kîd. *Kendî*, kâf-ı 'Arab'ın fethiyle hikâye-i mâzî, koparırdı demek. *Kû*, kâf-ı 'Arab'ın zammıyla kanı demek. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Ketif*, kâf-ı 'Arab'ın fethi ve tâ'nın kesriyle yağrın. *Bâzû-yi gerdân*, izâfeti beyâniyye zîrâ bâzû koldur ve gerdân kâf-ı 'Acem'in fethiyle sıfat-ı müşebbehedir, döneğin demek. *Kef*, avuç içi. *Ser-pençe-i*, parmak ucu ve merd-ân'a izâfeti lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Pes-i seng*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Kasd-i kitâl-i mâ*, evvelki izâfet masdarın masdara ikinci izâfet-i lâmiyye.

[382] *... der-dest-i yekî çûpî ve der-beğal-i dîgerî kulûh-kûpî. Cevân-râ goftem: Çi pâyî?*

... birinin elinde bir sopa ve diğerinin koltuğunda bir ucu tokmaklı ağaç var idi. Civâna dedim: Ne duruyorsun?

Beyt:

Biyâr ân-çi dârî zi-merdî yu zûr

Ki duşmen be-pây-i hod âmed be-gûr

Getir ol şey'i ki tutarsın merdliğinden ve zûrundan, zîrâ düşman kendi ayağıyla geldi kabrine.

Tîr u kemân-râ dîdem ez-dest-i cevân uftâd ve lerze ber-ustuhân.

Ok ve yayı gördüm civânın elinden düşdü ve ditreme kemiğine düşdü.

Beyt:

Ne her ki mûy şikâfed be-tîr-i cevşen-hây

Be-zûr hamle-i ceng-âver-ân be-dâred pây

Öyle değil her kim ki kıl yara zırh yortıcı okla, bahâdırların hamlesi zûruna tahammül ede.

Çâre cuz ân ne-dîdem ki raht u silâh u câme rehâ kerdîm ve cân be-selâmet berdîm.

Çâreyi ondan ğayrı gördüm ki metâ‘ı ve silâhı ve libâsı terk eyledik ve cânı selâmete iletdik.

Kıt‘a:

Be-kâr-hâ-yi girân merd-i kâr-dîde firist

Cesîm işlere mücerreb kimseyi gönder...

***

Çûpî, yâ harf-i vahdet. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Beğal*, bâ’nın ve ğayn’ın fethalarıyla koltuk demekdir, ‘Arabîde ibt’dir ve dîger’e izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Kulûh-kûb*, vasf-ı terkîbî ve kulûh kâf-ı ‘Arab’ın ve lâm’ın zammeleriyle kesek ki tarlalarda olur. *Ye*, harf-i vahdet. *Pâyî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, masdarı pâyîden’dir, ne durursun demekdir. *Biyâr*, emr-i hâzır, getir demek. *Dârî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Merdî*, yâ harf-i masdariyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Duşmen*, mübtedâ. *Be*, harf-i musâhabet, âmed’e müte‘allikdir. *Pây-i hod*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i sıla, bu dahi âmed’e müte‘allikdir. *Gûr*, kabir ve takdîri be-gûreş’dir ve cümle-i fi‘liyye haber-i mübtedâdır. *Tîr*, ok. *Lerze*, ditreme ma‘nâsına isimdir. *Ustuhân*, kemik ve uftâd takdîrindedir. *Ne*, harf-i nefy, ma‘nâda be-dâred fi‘line mukayyeddir. *Her ki*, her kes ki takdîrindedir. *Şikâfed*, fi‘l-i muzâri‘, yarar demek. *Mûy*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-tîr*, ğayr-i sarîhi, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Cevşen-hây*, hâyîden’den vasf-ı terkîbî, cevşen yırtıcı demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Zûr-i hamle-i ceng-âver-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyylerdir ve ceng-âver vasf-ı terkîbî olup bahâdırdan kinâye ve be-dâred’in mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Pây*, sarîhi. *Be*, harf-i sıla. *Kâr-hâ-yi girân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve kâf-ı ‘Acem’in kesriyle girân sakîl demek ise de bunda ‘azîm ma‘nâsına. *Merd-i kâr-dîde*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, iş görmüş er demek. *Firist*, emr-i hâzır.

[383] *Ki şîr-i şerze der-âred be-zîr-i hamm-i kemend*

Cevân eger-çi kavî-bâl u pîl-ten bâşed
Be-ceng-i duşmeneş ez-hovl bugseled peyvend

Neberd pîş-i musâf-âzmûde ma'lûmest
Çunân ki mes'ele-i şer' pîş-i dâniş-mend

... Zîrâ kükremiş arslan gibi bahâdırı getire kemendinin halkası altına. Civân eğerçi kavî hâl ve fîl vücûdlu olur ise, o düşmanın cenginde havfetden küsdüğü üzere. Ceng cengi tecrübe etmiş önünde ma'lûmdur, şöyle ki mesâ'il-i şer'iyye 'âlimin yanında ma'lûm olduğu gibi.

Hikâyet:

Tuvân-ger-zâde'i-râ dîdem ber-ser-i gûr-i pedereş nişeste ve bâ-dervîş-beççe'i munâzara der-peyveste sandûk-i turbet-i pederem sengînest ve kitâbe-i rengîn ve ferş-i ruhâm endâhte ve hişt-i pîrûze derû sâhte, ...

Bir zengîn çocuğunu gördüm pederinin kabri başı ucunda oturmuş ve bir fakîr çocuğuyla mübâheseye tutuşmuş ki babamın kabrinin sandûkası taşdandır ve gûnâgûn yazı ile munakkaşdır ve mermer döşeme vaz' olunmuşdur ve pîrûzeden kerpiçler ile ol kabir yapılmışdır, ...

***

Ki, harf-i ta'lîl. *Şîr-i şerze*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Âred*, fi'l-i muzâri', getire demek. *Be*, harf-i sıla. *Zîr*, alt, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hamm*, hâ'nın fethiyle bükülmedir ve mîm'de teşdîd li-ecli'z-zarûredir ve bunda halka-i kemend murâddır. *Kavî-bâl*, vasf-ı terkîbî ve bâl bunda hâl demek. *Pîl-ten*, fîl cüsseli ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Be*, harf-i te'kîd. *Guseled*, kâf-ı 'Acem'in zammı ve kesriyle ve sîn ve lâm'ın fethiyle guselîden'den fi'l-i muzâri'dir ve bunda müte'addîdir. *Peyvend*, küstün ma'nâsına. *Neberd*, nûn'un ve bâ'nın fethaları ve râ'nın sükûnuyla cengdir ve mübtedâ. *Pîş-i musâf-âzmûd*, pîş-i merd-i musâf-âzmûde takdîrindedir ve mîm'in zammıyla musâf dahi ceng demek ve musâf-âzmûde cenge girmiş ve çıkmış kimse demek. *Ma'lûmest*, haberdir. *Mes'ele-i şer'* ve *Pîş-i dâniş-mend*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Gûr*, kâf-ı 'Acem'in zammıyladır. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Dervîş-beççe*, fakîr çocuğu. *Der*, harf-i te'kîd. *Peyveste*, fi'l-i mâzîden kısım, îsâl eylemiş demek. *Sandûk*, sâd'ın zammıyla fesîhdir, murâd kabir üzere yapdıkları sandûkdur, izâfeti lâmiyye. *Turbet-i pederem*, izâfeti izâfet-i lâmiyyelerdir. *Seng*, taş. *-în*, yâ edât-ı nisbet

ve nûn te'kîd, taşdandır demek. *Kitâbe-i rengîn*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, murâd kabir taşlarına yazılan nesnedir. *Ferş-i ruhâm*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve râ'nın zammıyla ruhâm mermere derler. *Hişt*, kerpiç, pîrûze'ye izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Der*, zarfiyye. *Û*, ruhâm'a râci' ve murâd kabrinin mermeri fîrûze ile murassa' olmasıdır ve sâhte buna karînedir.

[384] *... be-gûr-i pederet çi mâned hiştî do ferâ-hem âverde ve muştî do hâk ber-ân pâşîde.*

Dervîş-peser în be-şenîd u goft hâmûş ki tâ pederet zîr-i în seng-i girân ber-hod be-cunbîde bâşed, pederem be-bihişt resîde bâşed. Der-haberest ki mevtu'l-fukarâ'i râhetun.[73].

... senin pederinin kabrine ne benzer bir iki kerpiç cem' eylemişlerdir ve bir iki avuç toprak onun üzerine saçmışlardır.

Dervîşin çocuğu bunu duydu ve dedi sükût ile ki tâ senin pederin bu ağır taşın altından kımıldanıncaya kadar benim babam cennete vâsıl olur. Hadîs-i şerîfde buyurmuşdur ki "fukarânın mevti râhatdır."

Beyt:

Her ki kem-ter nihend ber-vey bâr

Be-reh âsûde-ter koned reftâr

Merkebe ki hafîf korlar ona yük, tarîkde ziyâde râhat eyler gidişi.

Kıt'a:

Merd-i dervîş ki bâr-i sitem-i fâka keşîd

Be-der-i merg hemânâ ki sebuk-bâr âyed

V'ân ki der-ni'met u der-râhat u âsâyiş zîst

Mordeneş zîn heme şek nîst doşvâr âyed

Be-heme hâl esîrî ki zi-bendî be-rehed

Bih-tereş dân zi-emîrî ki giriftâr âyed

Fakîr adam ki fukarâlık cefâsı yükünü çekdi, bâb-ı mevte me'mûl ki hafîf yükle gelir. Ve ol kimseye ki ni'metde ve râhat ve zevkde 'omr sürdü, onun mevti bunun

[73] Hadis kaynaklarında böyle bir hadis bulunamamıştır.

cümlesinden şeksizdir ki güç gelir. Her hâlde bir esîr ki bir kayd-ı bendden kurtula, onu daha iyi bil bir beğden ki bukağılı gele.

Hikâyet:

Bozorgî-râ porsîdem ez-ma'nâ-yi în hadîs ki...

Bir büyüğe sordum bu hadîs-i şerîfin ma'nâsından ki...

***

Çi mâned, istifhâm-ı inkârîdir, bezemez demek. *Pâşîde*, ism-i mef'ûl. *Hâmûş*, emr-i hâzır. *Cunbîde*, ism-i mevsûldür, deprenmiş ma'nâsına. *Mevt*, mübtedâ ve fukarâ'ya izâfeti fâ'ilinedir. *Râhat*, haber-i mübtedâdır. *Her*, mübtedâ. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâr-i sitem-i fâka*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve beyâniyye, fakr zulmü yükü demek. *Be*, harf-i sıla. *Der-i merg*, izâfeti mecâzen lâmiyyedir. *Hemânâ*, kâ'ine ma'nâsına. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sebuk-bâr*, vasf-ı terkîbî. *Esîrî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bendî*, yâ harf-i vahdet. *Be-rehed*, fi'l-i muzâri', kurtula demek. *Bih-tereş*, zamîr esîr'e râci'dir. *Emîrî*, yâ harf-i vahdet. *Giriftâr*, mübtelâ demek. *Porsîdem*, fi'l-i mâzî nefs-i mütekellim vahde, se'eltu demek.

[385] *... a'dâ 'aduvvike nefsuke'l-letî beyne cenbeyke. Goft: Be-hukm-i ân ki her ân duşmen ki bâ-vey ihsân konî dûst kerded meger nefs ki çendân ki medâ-râ bîş konî muhâlefet ziyâdet koned.*

...senin ziyâde düşmanın ol nefisdir ki iki hâsıra böğrünün arasındadır. Dedi: Ol sebebe binâ'en ki her kangı düşmana ki ona ihsân eder isen dost olur illâ nefs ki ol kadar ki iltifâtı ziyâde edersin muhâlefeti ziyâde eder.

Kıt'a:

Ferişte-hûy şeved âdem be-kem horden

Ve ger horî çu bahâyim beyuftî çu cemâd

Murâd-i her ki ber-ârî mutî'-i emr-i tû şod

Hilâf-i nefs ki gerden keşed çu yâft murâd

Ferişte tabî'atlı olur Âdemoğlu az yemek ile, ve eğer yer isen hayvân gibi düşersin cemâd gibi. Her kimin murâdını ki hâsıl eylersen senin emrine mutî' olur, nefsin hilâfına ki boyun çeker çünkü bula murâdı.

Cidâl-i Sa'dî bâ-Mudde'î der-Beyân-i Tuvân-gerî yu Dervîşî

Sa‘dî’nin Bir Müdde‘î ile Zengînlik ve Fukarâlık Beyânında Mücâdelesidir

Yekî der-sûret-i dervîş-ân ne ber-sîret-i îşân...

Biri dervîşler sûretinde dervîşlerin gidişinde değil...

***

A‘dâ, tecâvüz ve ezlem ma‘nâsına olan ‘adâ ye‘dû’dan ism-i tafdîldir ve mübtedâ. *‘Aduvvike*, muzâfun-ileyh ve ‘adû fe‘ûl vezninde fâ‘il ma‘nâsına olarak sıddîk’e mukâbildir, onda tezkîr ve te’nîs müsâvî olup ism-i cinsdir, zîrâ ism-i tafdîl ma‘rife oldukda te‘addüd iktizâ eden şey’e muzâf olur. *Nefsuke*, haber-i mübtedâdır, murâd nefs-i emmâredir. *Elletî*, ism-i mevsûl müfred mü’ennes ve nefsuke sıfatıdır. *Beyne*, mukadder sebt veyâ kâne fi‘line müte‘allikdir ve muzâf olmuşdur. *Cenbeyke*, cenbike tesniyesidir ve cümle-i zarfiyye mevsûle sıladır. *Goft*, fi‘l-i mâzî fâ‘ili bozorg’a râci‘dir. *Be*, harf-i sıla. *Hukm*, ‘illet ve sebeb ma‘nâsına. *Ferişte-hûy*, melek ‘âdetli ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Be*, harf-i musâhabet. *Kem horden*, kıllet-i ekl ile demek. *Bahâyim*, behmiye’nin cem‘i, dört ayaklı hayvânât ma‘nâsına. *Be*, harf-i te’kîd, *beyûftî* aslı ûftî olup bâ’ya mukârenetle hemze yâ’ya kalb olmuşdur. *Cemâd*, cîm’in fethiyle büyümeyen ve artmayan eşyâda müsta‘meldir. *Murâd-ı her ki*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve ber-ârî’nin mef‘ûlü ve her ki’nin aslı her kes ki olup hazf-îsâl tarîkiyle ki harf iken isim olmuşdur. *Ber*, harf-i te’kîd. *Ârî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab ve âverî’nin muhaffefidir. *Mutî‘-i emr*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfeti ve tû’ya izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hilâf-i nefs*, masdarın fâ‘iline veyâ mef‘ûlüne izâfetidir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gerden keşed*, ser-keşlikden kinâyedir.

[386] *... der-mahfilî nişeste ve şen‘atî der-peyveste ve defter-i şikâyet bâz kerde ve zemm-i tuvân-ger-ân âğâz, sohen bedîn-câ resânîde ki dervîş-ân-râ dest-i kudret beste est ve tuvân-ger-ân-râ pây-i irâdet şikeste.*

... bir meclisde oturmuş ve rezâleti îsâl eylemiş ve defter-i şikâyeti açmış ve ağniyâyı fasla başlamış, kelâmı bu mertebeye erişdirmiş ki fukarânın kudret eli bağlanmışdır ve zengînlerin irâdet ayağı kırılmışdır.

Beyt:

Kerîm-ân-râ be-dest ender direm nîst

Direm-dâr-ân-i ‘âlem-râ kerem nîst

Kerîmlerin ellerinde akçe yokdur, cihânda olan ğanîlerin keremi yokdur.

Me-râ ki perverde-i ni‘met-i bozorg-ânem, în sohen nâ-pesend âmed. Goftem: Ey yâr! Tuvân-ger-ân dahl-i miskîn-ânend ve zahîre-i kûşe-nişîn-ân ve maksad-i zâ’ir-ân ve kehf-i musâfir-ân ve mutehammil-i bâr-i girân, ez-behr-i râhat-i dîger-ân dest-i tenâvul...

Bana ki büyüklerin ni‘metiyle beslenmişim bu söz makbûl gelmedi. Dedim: Ey refîk! Zengînler fukarânın îrâdıdırlar ve köşede oturan dervî-ânın zahîresidirler ve züvvârın mahall-i kasdıdırlar ve misâfirlerin melce’i ve ağır yüklere mütehammildirler, diğerin râhatı için tenâvül elini...

***

Mahfil, meclis. *Ye*, harf-i vahdet. *Nişeste*, fi‘l-i mâzî-i mukayyed. *Şen‘at*, rüsvâylıkdır. *Ye*, harf-i tenkîr. *Der*, harf-i te’kîd. *Peyveste*, fi‘l-i mâzî-i mukayyed, ulaşdırmış demek. *Âğâz*, şurû‘, takdîri âğâz kerde’dir. *Kerîm*, sıfat-ı müşebbehe. *Ân*, edât-ı cem‘. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Be-dest ender*, ender dest demek zîrâ ender bâ’nın mutazammın olduğu ma‘nâ-yı zarfiyyeti te’kîd eder. *Direm-dâr*, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem‘, mâl-dâr demek ve ‘âlem’e izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Me-râ*, bana demek zîrâ *râ* edât-ı mef‘ûldür. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Perverde-i ni‘met-i bozorg-ân*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *Mim*, zamîr-i mütekellim. *Nâ-pesend*, nâ-müstahsen ma‘nâsına. Tuvân-*ger-ân*, mübtedâ. *Dahl-i miskîn-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve haber-i mübtedâdır ve dahl akçe ve ğayrı misillü şey’e hâricden kişinin mülküne dâhil olandır. *Zahîre-i kûşe-nişîn-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye zîrâ maksad darebe bâbından ism-i mekândır ve *zâ’ir-ân* zâ’ir’in cem‘i olup ziyâret edici ma‘nâsına. *Kehf*, bunda melce‘dir. *Mutehammil-i bâr-i girân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve beyâniyye ve bâr-i girân ağır yükdür. *Behr-i râhat-i dîger-ân*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *Dest-i tenâvul*, izâfeti mecâzen izâfet-i lâmiyyedir.

[387] *... be-ta‘âm ân geh berend mute‘allik-ân ve zîr-dest-ân be-horend ve fazla-i mekârim-i îşân be-erâmil u pîr-ân ve ekârib u cîr-ân resîde.*

... ta‘âma ol vakit uzadırlar ki müte‘allikleri ve hidmet-kârları yiyeler ve onların fazla-i keremleri dul kadınlara ve ihtiyârlara ve akrabâya ve komşulara vâsıl olur.

Nazm:

Tuvân-ger-ân-râ vakfest u nezr u mihmânî

Zekât u fitre vu a‘tâk u hedy u kurbânî

Tû key be-devlet-i îşân resî ki ne-tuvânî

Cuz în do rek'at u ân hem be-sad perîşânî

Zengînlerin vakfı vardır ve nezri ve misâfir da'veti, zekâtı ve fitresi ve kul âzâd etmesi ve hediye ve kurbânı vardır. Sen nasıl onların devletine vâsıl olursun zîrâ kâdir değilsin, bu iki rek'at namâzdan ğayrıya ve o dahi yüz perîşânlık ile.

Eger kudret-i cûdest ve eger kuvvet-i sucûd, tuvân-ger-ân-râ bih muyesser şeved ki mâl-i muzekkî dârend ve câme-i pâk ve 'ırz-i masûn u dil-i fâriğ u kuvvet-i tâ'at der-lokme-i latîfest...

Eğer sahâya kudret ile ve eğer secdeye kuvvet ise ağniyâya iyi müyesser olur zîrâ mutahhar mâla mâlikdirler ve pâk libâsa dahi mâlikdirler ve harâmdan mahfûz 'ırz ve fâriğ kalb ve 'ibâdete kuvvet latîf lokmadadır...

***

Be-ta'âm, bâ harf-i sıla. *Ân geh*, kâf-ı 'Acemiyle ân gâh'dan muhaffefdir, ol vakit demek. *Berend*, bâ'nın ve râ'nın fethalarıyla muzâri' cem'-i ğâ'ibdir, sunarlar demek. *Zîr-dest*, râ'nın sükûnuyla vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem', murâd hidmet-kârlar demek. *Fazla-i*, ziyâde izâfeti lâmiyye. *Mekârim*, mekreme'nin cem'i, izâfeti lâmiyye. *Îşân*, o lafzının cem'i. *Be*, harf-i sıla. *Erâmil*, ermil veyâ ermiletun'un cem'i, zevcesi vefât eden ere ermil ve zevci vefât eden kadına ermile derler. *Cîr-ân*, câr'ın cem'i, konşular demek. *Tuvân-ger-ân*, tuvân-ger'in cem'i. *Râ*, harf-i tahsîs. *Nezr*, adak. *Mihmânî*, yâ harf-i masdariyye. *A'tâk*, kul âzâd eylemek. *Hedy*, hâ'nın fethi ve dâl'ın sükûnuyla harem-i şerîfe ihdâ olunan koyun vesâ'iredir. *Kurbânî*, yâ harf-i nisbet. *Key*, edât-ı istifhâm. *Be*, harf-i sıla. *Devlet-i îşân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, onların devletine demek. *Resî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, erişirsin demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Ne-tuvânî*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel, kâdir değilsin demek. *Kudret-i cûd*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir, sahâya kudret demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Mâl-i muzekkî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve muzekkî tef'îl bâbından ism-i mef'ûldur, mâl-i mutahhar demek. *Kuvvet-i tâ'at*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve mübtedâ. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Lokme-i latîf*, haberi.

[388] *... ve sıhhat-i 'ibâdet der-kisve-i nazîf peydâst ki ez-mi'de-i hâlî çi kuvvet âyed ve ez-dest-i tehî çi muruvvet ve ez-pây-i beste çi sîr âyed ve ez-şikem-i gurisne çi hayr?*

... ve ‘ibâdetin sıhhati pâk libâsda zâhirdir zîrâ hâlî mi‘deden ne kuvvet hâsıl olur ve boş elden ne mürüvvet gelir ve bağlı ayakdan ne sîr gelir ve aç karından ne hayır gelir?

Kıt‘a:

Şeb perâkende hosbed ân ki pedîd
Ne-buved vech-i bâmdâdâneş

Mûr gird âvered be-tâbistân
Tâ ferâğat buved zimistâneş

Geceyi bî-huzûr yatar ol kimse ki zâhir, olmadı ona ertesi günün harcı. Karınca toplar yazın, tâ kim fâriğ ola o kışın.

Ferâğat bâ-fâka ne-peyvended ve cem‘iyyet der-teng-destî sûret ne-bended. Yekî tahrime-i ‘işâ beste...

Huzûr-ı kalb fakr ile hâsıl olmaz ve cem‘iyyet-i derûn züğürdlükde sûret bağlamaz. Biri tekbîretu’l-iftitâha el bağlamış...

***

Sıhhat-i ‘ibâdet, masdarın fâ‘iline izâfeti. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Kisve-i nazîf*, izâfeti beyâniyye ve haberdir. *Peydâst*, mübtedâ-ı mahzûfun haberi, takdîri în hâl peydâst’dır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mi‘de-i hâlî*, izâfeti beyâniyye. *Şikem-i gurisne*, izâfeti beyâniyye. *Çi hayr*, âyed takdîrindedir. *Şeb*, zarf-ı zamân. *Hosbed*, fi‘l-i muzâri‘ uyumak ve yatmak meyânında müşterek olan hosbîden masdarındandır. *Perâkende*, bâ ve kâf-ı ‘Acem’in fethalarıyla perîşân demek. *Ân ki*, ân kes ki takdîrindedir. *Pedîd*, zâhir ve mısrâ‘-ı sânîye merhûndur. *Ne-buved*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel, olmaya demek. *Vech*, bunda harc, izâfeti lâmiyye. *Bâmdâdân*, erte demek. *Şin*, ki lafzına râci‘. *Mûr*, mübtedâ. *Gird âvered*, kâf-ı ‘Acem’in kesriyle bunda cem‘ ma‘nâsına ve âvered fi‘l-i muzâri‘ ikisinin terkîbiyle cem‘ eyler demek ve haber-i mübtedâdır. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Tâbistân*, yaz ma‘nâsında müsta‘meldir. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Ferâğat*, delâlet vezni üzere masdardır. *Zimistân*, kış faslına derler ve ferâğat’in zarf-ı zamânıdır, der-zimistân takdîrinde. *Şin*, ferâğat’a mukayyed. *Ferâğat*, delâlet vezni üzere mübtedâdır. *Bâ*, harf-i musâhabet ne-peyvended kelimesine müte‘allik. *Fâka*, fakr. *Ne-peyvended*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel, cem‘ olmaz demek ve haber-i mübtedâdır. *Cem‘iyyet*, mübtedâ ve cem‘iyyet-i hâtır murâd. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Teng-dest*, vasf-ı terkîbî. *Ye*,

harf-i masdariyye. *Ne-bended*, haber-i mübtedâdır ve *sûret* mukaddem mef'ûlü. *Tahrime-i*, tef'îl bâbından masdardır, yâ hazf olunup bedeline tâ verilmişdir, izâfeti lâmiyye. *'İşâ*, 'ayn'ın kesriyle bunda ahşâm namâzıdır, pes tahrime-i 'işâ ahşam namâzının tekbîretu'l-iftitâhıdır.

[389] *... ve dîgerî muntazır-i 'eşâ nişeste, hergiz în ber-ân key mâned?*

... ve bir ğayrısı ahşam ta'âmına muntazır olarak oturmuş, asla bu ona kaçan benzer?

Beyt:

Hudâvend-i rûzî be-Hakk muşteğil

Perâkende-rûzî perâkende-dil

Rızık sâhibi Hakk ile meşğûl, rızkı perâkende olan muztaribu'l-kalbdir.

Pes 'ibâdet-i în-ân be-mahall-i kabûl nezdîk-terest ki cem'end ve hâzır, ne-perîşân u perâkende-hâtır ki esbâb-i ma'îşet sâhte ve be-evrâd u 'ibâdet perdâhte. 'Arab gûyed: E'ûzu billâhi mine'l-fakri'l-mukibbi ve mucâvereti men lâ-'uhibbu ve der-haberest ki "el-fakru sevâdu'l-vechi fi'd-dâreyni."[74] *Goftâ: Ne-şenîde'i ki Peyğember 'aleyhisselâtu vesselâm...*

Bu sûretde ağniyânın 'ibâdeti makâm-ı kabûle daha karîbdir zîrâ cem' ve hâzırdırlar, perîşân ve muztaribu'l-kalb değildirler zîrâ esbâb-ı ta'ayyüşü düzmüşlerdir ve evrâda 'ibâdete meşğûllerdir. 'Arab der: Sığınırım Hudây'a fakr-ı dâ'imîden ve ol kimseye komşu olmakdan ki sevmem ve hadîs-i şerîfde buyurmuşdur ki "fakîrlik yüz karalığıdır iki cihânda." Müdde'î dedi: İşitmedin mi ki Peygamber 'aleyhisselâtu vesselâm...

***

Muntazır, ism-i fâ'ilin mef'ûlüne izâfeti. *'Eşâ*, 'ayn'ın fethiyle ahşam ta'âmı. *În*, muntazır-i 'eşâ'ya, *Ân* sâhib-i tahrimeye işâretdir. *Mâned*, fi'l-i muzâri' benzer demek. Hudâvend-*i rûzî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ. *Be-Hakk muşteğil*, haberi. *Perâkende*, dağınık ve mübtedâ. *Rûzî*, fâ'ili. *Perâkende*, haberi. *Dil*, fâ'ili. *Pes*, fâ-ı cezâ'iyye ma'nâsına. *'İbâdet*, fâ'iline muzâf ve mübtedâ. *În-ân*, ağniyâ'ya işâretdir. *Nezdîk-ter*, terkîb-i tafdîlî ve haberdir. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Cem'end*, murâd ağniyâ'dır ve cem'i onlara isnâd-ımecâzdır, kalbleri mecmû' olup perîşân olmadığı

[74] Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, thk. Muhammed Bâkır el-Behbûdî (İran: İrşâd-ı İslamî Bakanlığı Yayınları, 1983), 69/30.

için. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Esbâb-i ma‘îşet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ. *Sâhte*, haber-i mübtedâdır, mâzî-i mukayyed olup fâ‘ili ağniyâ’ya râci‘. *Be-evrâd*, bâ harf-i sıla, perdâhte’ye müte‘allik. *Perdâhte*, mâzî-i mukayyed, fâ‘ili ağniyâ’ya râci‘. *El-Mukibbi*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il, sülâsîsi müte‘addî ve ef‘âl-i lâzımdır ve fakr-ı mukib ve fakr-ı mulâzım ve müdâvimdir ki insânın yakasından sıyrılmaz. *Mucâveret*, mufâ‘ale bâbından masdardır, izâfeti mef‘ûlünedir. *Men*, ellezî ma‘nâsına ism-i mevsûldür. *Lâ-uhibbu*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel mütekellim vahde, aslı lâ-ehabbe olup sec‘a ri‘âyet için zamîr terk edilmişdir. *El-Fakru*, mübtedâ. *Sevâdu’l-vechi*, haberi ve sevâd karalık ma‘nâsına masdardır. *Fi’d-dâreyn*, câr-ı mecrûrile sevâd’a müte‘allikdir. *Neşenîde’i*, istifhâmı mutazammındır ve hemze yâ-ı hitâb bedeline gelmişdir.

[390] *... fermûde est ki “el-fakru fahrî ve bihi eftehiru.”*[75] *Goftem: Hâmûş ki işâret-i Hâce-i ‘âlem ‘aleyhisselâm be-fakr-i tâ’ife’îst ki merd-ân-i meydân-i rızâ end ve teslîm-i tîr-i kazâ, ne în-ân ki hırka-i ebrâr pûşend ve lokme-i idrâr furûşend.*

... buyurmuşdur ki “fakîrlik iftihârımdır ve onunla iftihâr eylerim.” Dedim: Sükût eyle zîrâ Cenâb-ı Peygamberin bu işâretleri bir tâ’ifenin fakrine mahsûsdur ki rızâ meydânının adamlarıdırlar ve kazâ okuna teslîm olmuşlardır, bunlar değildir ki velîler hırkasını giyerler ve lokma-i vezâ’ifi satarlar.

Rubâ‘î:

Ey tabl-i bulend-bâng-i der-bâtin hîç
Bî-tûşe çi tedbîr konî vakt-i besîç
Rûy-i tama‘ ez-halk be-pîç er merdî
Tesbîh-i hezâr-dâne ber-dest me-pîç

Ey bâtında hîç nesne olmayan yüze âvâzlı davul, azıksız ne tedbîr edersin hâzırlık vaktinde. Tama‘ yüzünü halkdan çevir eğer merd isen, bin dâneli tesbîhi elinde çekme.

Dervîş-i bî-ma‘rifet neyârâmed tâ fakreş be-kufr encâmed ki “kâde’l-fakru en yekûne kufren”[76] *neşâyed...*

Ma‘rifetsiz dervîş karâr eylemez tâ onun fakrı küfrü müntec olur ki “karîb oldu fakîrlik küfrü intâc etmeğe” mümkün değildir...

***

[75] el-Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, 1983, 69/32.
[76] Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, thk. Muhammed Bâkır el-Behbûdî - İbrâhim el-Miyânicî (İran: İrşâd-ı İslamî Bakanlığı Yayınları, 1983), 70/246.

El-Fakru, mübtedâ. *Fahrî*, haberi ve yâ zamîr-i mütekellimdir. *Bihi*, zamîr-i mecrûr fakr'a râci'. *Eftehiru*, ifti'âl bâbından fi'l-i muzâri' mütekellim vahdedir. *Goftem*, fi'l-i mâzî mütekellim vahde, dedim demek. *Hâmûş*, hâmûşîden'den emr-i hâzır. *Ki*, harf-i ta'lîl. *İşâret*, fâ'iline muzâfdır. *Hâce-i*, 'âlem'e izâfeti lâmiyyedir. *Be*, harf-i sıla. *Fakr-i tâ'ife'îst*, izâfeti lâmiyye, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Merd-ân-i meydân-i rızâ*, izâfeti lâmiyye ve beyâniyyedir. *End*, est'in cem'i. *Teslîm*, mef'ûlüne muzâfdır. *Tîr-i kazâ*, izâfeti beyâniyye ve takdîri kazâ end'dir. *Ne*, nâfiye ve fakr-i tâ'ife'den menfîdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hırka-i*, izâfeti lâmiyye. *Ebrâr*, berr'in cem'i iyiler demek ve pûşend'in mef'ûlü. *Lokme-i*, izâfeti lâmiyye. *İdrâr*, vazîfe ve furûşend'in mukaddem mef'ûlü. *Ey*, harf-i nidâ. *Tabl*, mecâzen münâdî ve izâfeti beyâniyye. *Bulend-bâng*, vasf-ı terkîbî ve *der-bâtin hîç*'e izâfeti beyâniyye. *Vakt*, izâfeti lâmiyye, bâ ve cîm-i 'Acem'le hâzırlık. *Rûy-i tama'*, izâfeti lâmiyye. *Be-pîç*, emr-i hâzır, döndür demek. *Merdî*, yâ hitâbiyye. *Tesbîh-i hezâr-dâne*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Me-pîç*, nehy-i hâzır, döndürme demek. *Dervîş-i bî-ma'rifet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Neyârâmed*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel, ârâm eylemez demek. *Tâ*, hattâ ma'nâsına. *Fakreş*, dervîş'e râci'. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Kâde*, ef'âl-i mukârebeden. *El-Fakru*, ismi. *En yekûne*, haberi.

[391] *... cuz be-vucûd-i ni'met berehne'i-râ pûşîden yâ der-istihlâs-i giriftârî kûşîden, ebnâ-yi cins-i mâ-râ be-mertebe-i îşân ki resâned ve yed-i 'ulyâ be-yed-i suflî çi mâned? Ne-bînî ki Hakk celle ve 'alâ der-Muhkem-i Tenzîl ez-ni'met-i ehl-i bihişt haber mî-dihed ki "Ulâ'ike lehum rızkun ma'lûmun fevâkihu vehum mukremûn fî cennâti'n-na'îm"*[77] *tâ be-dânî ki meşğûl-i kifâf ez-devlet-i 'afâf mahrûmest ve mulk-i ferâğat zîr-i nigîn-i rızk-i ma'lûm.*

... ni'met-i dünyâ vücûdunun ğayrıyla bir çıplağı giydirmek yâ bir belâya mübtelâ olan kimseyi kurtarmağa sa'y eylemek bizim akrânımızı onların mertebesine kim îsâl eder ve sadaka verici el sadaka alıcı ele ne benzer? Görmez misin ki Allâh Te'âlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde ehl-i cennetin ni'metinden haber verir ki "Ol muhlis bendeler için hâsıldır rızk-ı mu'ayyen ol rızık meyvelerdir ve ol ehl-i cennet mu'azzezlerdir cennât-ı na'îmde" tâ ma'lûmun olsun ki rızka mukayyed olanlar harâmdan perhîzlik devletinden mahrûmdur ve safâ-yı kalb hükûmeti rızk-ı mu'ayyenin hâtemi altındadır.

[77] es-Sâffât 37/41-43.

Beyt:

Teşnegân-râ numâyend ender hâb

Susuzların görünür rü'yâsında, ...

***

Berehne'i, çıplak, yâ harf-i vahdet ve hemze tevessül. *İstihlâs-i giriftârî*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve yâ harf-i vahdetdir. *Ebnâ-yi cins-i mâ*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Be*, harf-i sıla. *Mertebe-i îşân*, izâfeti lâmiyyedir. *Ki*, kim ma'nâsına isimdir. *Resâned*, fi'l-i muzâri' erişdirir demek ve ebnâ-yi cins mef'ûl-i sarîhi ve be-mertebe ğayr-i sarîhi. *Yed*, el, izâfeti beyâniyye. *'Ulyâ*, 'ayn'ın zammı ve lâm'ın sükûnuyla a'lâ lafzının mü'ennesidir ki yüksek demek, murâd verici eldir. *Be*, harf-i sıla. *Yed*, izâfet-i beyâniyye. *Suflî*, sîn'in zammı ve fâ'nın sükûnuyla esfel'in mü'ennesidir, murâd alıcı demek. *Çi*, edât-ı istifhâm. *Mâned*, fi'l-i muzâri'. *Ne-bînî ki*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl muhâtab ve istifhâmı mutazammındır, görmez misin ki demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Muhkem-i Tenzîl*, izâfeti lâmiyye. *Mî-dihed*, fi'l-i muzâri'-i hâl. *Haber*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-ni'met-i ehl-i bihişt*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ulâ'ike,* mübtedâ. *Lehum*, câr-ı mecrûrile hasale müte'allik. *Rızkun*, zarfın fâ'ili ve cümle-i zarfiyye haberdir. *Ma'lûmun*, rızk'ın sıfatı. *Fevâkihu*, fâkihetu'nun cem'i. *Vehum mukremûn*, mübtedâ ve haber ve cümlesi cümle-i hâliyyedir. *Fî cennâti'n-na'îm*, mukrimûn'a müte'allikdir ve na'îm ni'met ma'nâsına. *Tâ*, harf-i tenbîh. *Be-dânî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Nigîn*, yüzük kaşına derler. *Teşnegân*, teşne'nin cem'i. *Râ*, harf-i tahsîs. *Numâyed*, fi'l-i muzâri' mechûl ma'nâsına, görünür demek. *Ender*, edât-ı zarfiyye. *Hâb*, düş.

[392] *Heme 'âlem be-çeşm çeşme-i âb*

... Bütün cihân gözüne su çeşmesi.

Her kocâ ki sahtî keşîde'i ve telhî çeşîde'i-râ bînî hod-râ be-şereh der-kâr-hâ-yi mahûf endâzed ve ez-tevâbi'-i ân ne perhîzed ve ez-'ukûbet-i âhiret ne-hirâsed ve helâl ez-harâm ne-şinâsed.

Her yerde ki şiddet çekmişi ve açlık tatmışı görürsün kendini hırs ile mahûf işlere atar ve ondan tevellüd edecek fenâlıklardan sakınmaz ve âhiret 'azâbından korkmaz ve helâli harâmdan tefrîk etmez.

Kıt'a:

Segî-râ ger kulûhî ber-ser âyed

Zi-şâdî ber-cehed k'în ustuhânest

Ve ger na'şî do kes ber-dûş gîrend

Le'îmu't-tab' pindâred ki hânest

Bir kelbin eğer bir kesek başına düşse, meserretinden sıçrar ki bu kemikdir. Ve eğer bir tâbûtu iki kimse omuzunda tutsalar, alçak tabî'atlı zann eyler ki sofradır.

Emmâ sâhib-i dunyâ be-'ayn-i 'inâyet Hakk Te'âlâ melhûzest ve be-helâl ez-harâm mahfûz. Men hemânâ ki takrîr-i în sohen ne-kerdem ve burhân beyân neyâverdem.

Ammâ ağniyâ nazar-i 'inâyet-i Hakk Te'âlâ ile manzûrdurlar ve helâle nâ'iliyyetle harâmdan masûndurlar, ben ke'enne ki bu kelâmı takrîr etmedim ve bu beyâna delîl getirmedim.

***

Heme 'âlem, cümle 'âlem demek ve nâ'ib fâ'ildir. *Be-çeşm*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Çeşme-i âb*, mef'ûl-i sarîhi ve izâfeti beyâniyye. *Sahtî*, yâ harf-i masdariyye. *Keşîde'i* ve Çe*şîde'i*, yâ'lar harf-i vahdet ve hemzeler tevessüldür. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Şereh*, şîn ve râ'nın fethaları ve hâ-ı asliyye ile hırsdır. *Ne-hirâsed*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel müfred müzekker. *Segî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, harf-i tahsîs. *Kulûh*, kâf-ı 'Arab'ın zamm u fethiyle kesekdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Şâdî*, yâ harf-i masdariyye. *Ber*, harf-i te'kîd. *Cehed*, cîm'in ve hâ'nın fethalarıyla fi'l-i muzâri'dir, sıçrar demek. *Ki*, harf-i ta'lîl demek. *În*, mübtedâ olan kulûh'a işâretdir. *Ustuhân*, haberi. *Na'ş*, nûn'un fethi ve 'ayn'ın sükûnuyla tâbûtdur. *Ye*, harf-i vahdet. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Dûş*, omuz. *Gîrend*, fi'l-i muzâri' cem'. *Le'îmu't-tab'*, fi'îlin fâ'iline izâfetidir, alçak tabî'atlı demek. *Pindâred*, fi'l-i muzâri', zann eder demek. *Hân*, sofradır. *Sâhib-i dunyâ*, fâ'ilin mef'ûlüne izâfetidir. *Be*, harf-i musâhabet. *'Ayn-i 'inâyet*, izâfeti beyâniyye ve Hakk'a izâfeti lâmiyye. *Melhûz*, manzûr demek, zîrâ fi'l-asl lahz göz ucuyla bakmakdır. *Hemânâ*, bunda k'în ma'nâsınadır ki lâzımî farz ve kıyâsdır. *Takrîr-i în sohen*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Burhân*, delîl, beyân'a izâfeti fâ'ilin mef'ûlüne.

[393] *İnsâf ez-tû tevakku' dârem. Hergiz dîdî ki dest-i değâyî ber-ketf beste yâ bî-nevâyî der-zindân nişeste yâ perde-i ma'sûmî derîde yâ kefî ez-mi'sam berîde illâ be-'illet-i dervîşî. Şîr-merd-ân-râ be-hukm-i zarûret der-nakb-hâ girifte'end ve ka'b-*

hâ sufte ve muhtemelest ki dervîş-râ nefs-i emmâre mutâlebet koned, çun kuvvet-i ihsâneş ne-bâşed be-'isyân mubtelâ kerded ki batn u ferc tev'em-ânend ya'nî do ferzend yek-şikemend. Mâdâm ki în ber-câst ân ber-pâst. Şenîdem ki dervîşî-râ bâ-hades-i habesî be-giriftend.

Hakkı senden ümîd eylerim. Aslâ gördün mü ki bir hîle-kârın eli arkasına bağlanmış yâhûd bir bî-çâre zindâna konulmuş veyâ bir ma'sûmun perdesi yırtılmış yâ bir eli bilekden kesilmiş ancak fukarâlık sebebiyle? Arslan gibi adamları ihtiyâç sebebiyle deliklerde tutmuşlardır ve topuklarını mecrûh eylemişlerdir ve ihtimâldir ki dervîşin nefs-i emmâresi mutâlebe eyleye, çünkü kuvvet-i 'ismeti olmaya onu 'isyâna mübtelâ kıla zîrâ batn ile ferc ikizdirler ya'nî ikisi bir karın çocuklarıdır. Mâdem ki bu tokluk hâlindedir nefs ayakdadır. Duydum ki bir fakîri bir fi'l-i habâseti ile tutdular.

***

Dârem, fi'l-i muzâri' mütekellim vahde. *İnsâf*, mef'ûl-i evveli. *Tevakku'*, sânîsi ve bunda ümîd ma'nâsınadır. *Hergiz*, aslâ ve hîç demekdir. *Dîdî*, fi'l-i mâzî muhâtab, istifhâmı mutazammın. *Dest*, izâfeti lâmiyye. *Değâyî*, hîle-kâr ve zâhiri bâtınına uymayan kimse ıtlâk olunur ve *yâ* harf-i vahdetdir. *Bî-nevâyî*, yâ harf-i vahdetdir. *Perde-i ma'sûm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, takdîri *perde-i 'ırz-i ma'sûm*'dur ya'nî bir pâk u perhîz-kârın 'ırzı perdesi demek. *Derîde'i*, bunda ism-i mef'ûldür, yırtılmış demek. *Kefî*, yâ harf-i vahdet. *Mi'sam*, mîm'in kesri ve 'ayn'ın sükûnu ve sâd'ın fethiyle bilekdir. *Berîde*, ism-i mef'ûl, kesilmiş demek. *İllâ*, mezkûrlardan edât-ı istisnâdır. *Be*, harf-i musâhabet. *Dervîşî*, yâ harf-i masdariyye. Şîr-*merd-ân*, bahâdırlardan kinâye. *Nakb*, nûn'un fethi ve kâf'ın sükûnuyla mâzî-i mukayyed ve takdîri sufte'end olup delmişlerdir demek, murâd bukağıdan topukları mecrûh olmakdır. *Nefs-i emmâre*, izâfeti beyâniyye, yaramazlığa emr eden nefis demek. *Kuvvet-i ihsân*, masdarın masdara izâfeti. *Şin*, dervîş'e râci'. *Be-'isyân*, bâ harf-i sıla. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Batn*, bâ'nın fethi ve tâ'nın sükûnuyla karın demek. *Tev'em-ân*, tâ'nın ve hemze'nin fethalarıyla ikiz ma'nâsınadır ki Fârisîde hem-zâd derler. *În*, batn'a işâretdir. *Ân*, ferc'e işâretdir. *Dervîşî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, harf-i tahsîs. *Hades-i habes*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, murâd zinâdır.

[394] *Bâ-ân ki şerm-sârî bord, bîm-i seng-sârî bûd. Goft: Ey muselmân-ân! Zer ne-dârem ki zen konem ve kuvvet ne-dârem ki sabr konem, çi konem? "Lâ-*

ruhbâniyyete fi'l-İslâm"[78] *ve ez-cumle-i mevâcib-i sukûn ve cem'iyyet-i derûn ki hudâvend-ân-i ni'met-râst yekî ânest ki her şeb sanemî der-ber gîrend ve her rûz civânî ez-ser ki subh-i tâbân-râ dest ez-sabâhat-i û ber-dilest ve serv-i hirâmân-râ pây-i hacâlet der-gil.*

Onunla berâber ki mahcûb oldu taşlanmak havfı var idi. Dedi: Ey Müslümânlar! Altınım yok ki te'ehhül edeyim ve kuvvetim yokdur ki sabr edeyim, ne yapayım? "İslâmiyyetde kânûn-i ruhbân papaslar 'âdeti yokdur" cümle-i esbâb-ı sükûtdan ve cem'iyyet-i kalbden ki ağniyâya mahsûsdur biri oldur ki her gece bir duhter-i pâkîzeye mukârenet eylerler ve her gün civânlığı başdan kesb ederler ki subh-i sâdıkın eli onun hüsn-i cemâlinden kalbi üzerindedir ve salınıcı servînin mahcûbiyyet ayağı çamurdadır.

Beyt:

Be-hûn-i 'azîz-ân furû-borde çeng

'Azîzlerin kanına batırmış pençesini, ...

***

Bâ-ân ki, ma'a'z-zâlik demek. *Şerm-sâr*, sıfat-ı müşebbehedir hacl ma'nâsına. *Ye*, harf-i masdariyye. *Bord*, fi'l-i mâzîdir. *Bîm*, bâ-ı 'Arab'ın kesri ile korku demekdir, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Seng-sârî*, yâ-ı masdariyye ile recm ve taşlanmak ma'nâsına. *Muselmân-ân*, münâdî. *Zer*, altın ve ne-dârem'in mef'ûl-i sarîhi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Zen konem*, tezvîc edeyim demek, zîrâ zen kerden evlenmek ma'nâsınadır. *Ne-dârem*, dâşten masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Ruhbâniyyete*, 'ilm bâbından masdardır ve *lâ-ruhbâniyyete fi'l-İslâm* mutavvel bir hadîs-i şerîfe işâretdir ya'nî dîn-i İslâm'da te'ehhül etmemek savm-ı dâ'imî ve et yememek gibi râhiblere mahsûs ef'âl olmaz demekdir. *Cumle-i mevâcib-i sukûn*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve mevâcib mûcib kelimesinin cem'idir ki masdar-ı mîmîdir, vücûb ma'nâsına ve bunda murâd sebebdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hudâvend-ân*, ashâb ma'nâsına izâfeti fâ'ilin mef'ûlünedir. *Ni'met-râst*, râ edât-ı tahsîsdir lâm-ı câre gibi. *Yekî*, mübtedâ. *Ânest*, haberi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Sanem*, sûrete teşbîh tarîkiyle, bunda güzel nisâ murâddır. *Ye*, harf-i vahdet. *Ber*, sîne. *Civânî*, yâ harf-i masdariyye. *Ez-ser*, başdan demekdir, istinâf ma'nâsına ve takdîri ez-ser gîrend'dir. *Ki*, harf-i râbıt-

[78] Ebû Muḥammed ʿAbdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî İbn Ḳuteybe, *Ğarîbu'l-Ḥadîṯ*, thk. ʿAbdullâh el-Cebbûrî (Bağdat: Maṭbaʿatu'l-ʿÂnî, 1397/1977), 1/444.

ı sıfat. *Subh-i tâbân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Sabâhat*, cemâldir ve *û* lafzına izâfeti lâmiyyedir. *Serv-i hirâmân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve hirâmân sıfat-ı müşebbehe. *Pây-i hacâlet*, mecâzen lâmiyye. *Der-gil*, ‘acz ve mağlûbiyyetden kinâyedir. *Be*, harf-i sıla. *Hûn-i ‘azîz-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Furû*, edât-ı te’kîd. *Borde*, fi‘l-i mâzî, mukayyed, fâ‘ili sanem’e râci‘. *Çeng*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-hûn*, ğayr-i sarîhi.

[395] *Ser-i enguşt-hâ kerde ‘unâb-reng*

... Parmaklarının ucunu eylemiş ‘unâb renkli.

Muhâlest ki bâ-vucûd-i husn-i tal‘at-i û gird-i menâhî gerdend veyâ kasd-i tebâhî konend.

Muhâldir ki onun husn-i cemâlinin vücûduyla menhiyât etrâfında dolaşalar veyâ fesâdı kasd edeler.

Beyt:

Dilî ki hûr-i bihiştî rubûd u yağmâ kerd

Key iltifât koned ber-butân-i yağmâyî

Bir gönlü ki bir cennet hûrisi gibi güzel kapdı ve yağmâ etdi, nasıl iltifât eder yağmacı gençler.

Şi‘r:

Men kâne beyne yedeyhi mâ’eştehâ rutab

Yuğnîhi zâlike ‘an-recmi’l-‘anâkîdi

Ol kimse ki önünde ola iştihâ eyledikce tâze hurmâ, ol hurmâ onu muhtâc etmez hurmâ salkımını taşlamağa.

Ağleb-i tehî-dest-ân dâmen-i ‘ismet be-ma‘siyet âlâyend ve gurisnegân...

Fukarânın çoğu ‘ismet eteğini ma‘siyetle bulaşdırırlar ve açların ekserisi...

***

Ser-i enguşt-hâ, parmaklar ucu, enâmil ma‘nâsına ve kerde’nin mef‘ûl-i evveli. *‘Unâb*, sânîsi ve bir nev‘ meyvedir. *Ki*, harf-i beyân. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Husn-i tal‘at-i û*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Gird*, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve râ’nın sükûnuyla etrâf ma‘nâsına. *Menâhî*, menhî’nin cem‘i nâ-meşrû‘ işler demek. *Gerdend*, kâf-ı ‘Acem’in fethi ve râ’nın sükûnuyla muzâri‘-i cem‘dir, deverân edeler demek. *Kasd*, mef‘ûlüne muzâfdır. *Tebâh*, tâ’nın fethiyle fâsid demek. *Ye*, masdariyye ile fesâd ma‘nâsına. *Dilî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Hûr*, her ne kadar ahver’in ve hûrâ’nın cem‘i

ise de ‘Acem müfred makâmında isti‘mâl ederler, izâfeti beyâniyye. *Bihiştî*, yâ harf-i nisbet ve dil, rubûd’un ve yağmâ kerd’in mef‘ûlü. *Ber*, harf-i sıla. *Butân-i yağmâyî*, izâfeti beyâniyye ve yâ nisbiyyedir. *Men*, ism-i mevsûl. *Kâne*, tâmahdır. *Beyne yedeyhi*, izâfeti lâmiyye, önünde demek, kodam ma‘nâsına ve bu ‘ibâreyi bu ma‘nâya isti‘mâl ederler. *Mâ*, burada masdariyye-i hîniyyedir ya‘nî devâm ifâde eder. *İştehâ*, nâkıs yâ’înin ifti‘âl bâbından mâzîdir, fâ‘ili mevsûle râci‘. *Rutab*, râ’nın zammı ve tâ’nın fethiyle tâze hurmâdır ve kâne’nin fâ‘ili ve cümlesi sıla ve sıla mevsûliyle mübtedâ. *Yuğnî*, fi‘l-i muzâri‘. *Hâ*, mevsûle râci‘. *Zâlike*, fâ‘ili ve rutab’a işâretdir ve cümlesi haber-i mübtedâdır. *‘An*, yuğnî’ye müte‘allik. *Recm*, taş atmağa derler, mef‘ûlüne muzâfdır. *El-‘Anâkîd*, ‘unkûd’un cem‘i lüğatde üzüm salkımı ise de hurmâ salkımı murâddır. *Ağleb-i tehî-dest-ân*, mübtedâ ve izâfeti lâmiyyedir. *Âlâyend*, haberi. *Dâmen*, haberin mef‘ûl-i sarîhi. *Be-ma‘siyet*, ğayr-i sarîhi. *Gurisnegân*, gurisne’nin cem‘i, hâ’ kâf’a kalb olunmuşdur, mübtedâ.

[396] *... nân rubâyend.*

... etmeği kaparlar.

Beyt:

Çun seg-i derrende goşt yâft ne-porsed

K’în şutur-i Sâlihest yâ her-i Deccâl

Çünkü yırtıcı kelb et buldukda sormaz, ki bu et Sâlih’in devesi midir yâhûd Deccâl’ın merkebi midir?

Bisyâr mestûr-ân be-‘illet-i dervîşî der-‘ayn-i fesâd uftâde end ve ‘ırd u dîn-i girâmî be-bâd-i zişt-nâmî dâde’end.

Çok mestûrlar fakîrlik sebebiyle ‘ayn-i fesâdda vâki‘ olmuşlardır ve mu‘azzez ‘ırz ve dînlerini çirkîn nâmlılık yoluna vermişlerdir.

Beyt:

Bâ-gursinegî kuvvet-i perhîz ne-mâned

İflâs ‘inân ez-kef-i takvâ bistâned

Açlık ile sâlihin kuvveti kalmaz, züğürdlük dizgini takvâ elinden alır.

Hâlî ki men în sohen be-goftem ‘inân-i tâkat-i dervîş ez-dest-i tahammul be-reft ve tîğ-i zebân ber-keşîd ve esb-i fezâhat der-meydân-i vekâhat cehânîd...

Bir zamânda ki ben bu sözü söyledim dervîşin kudret yuları tahammülü elinden gitdi ve dilinin kılıcını çekdi ve rezâlet atını edebsizlik meydânına sürdü...

***

Rubâyend, râ'nın feth u zammıyla muzâri' cem'-i ğâ'ibdir. Nân, mukaddem mef'ûlü ve cümle-i fi'liyye haber-i mübtedâdır. Seg, kelb, izâfeti beyâniyye. Derrende, dâl'ın feth u kesriyle ism-i fâ'ildir ve râ'da teşdîd li-ecli'z-zarûredir, yırtıcı kelb demek ve muzâf mübtedâdır. Yâft, cümle-i haberdir. Goşt, kâf-ı 'Acem'in zammıyla et demek ve yâft'ın mukaddem mef'ûlü. Ne-porsed, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel müfred müzekker, sormaz demek ve mısrâ'-ı sânîye merhûndur. K'în, aslı ki în olup *ki* harf-i beyân ve *în* goşt'a işâretdir. Şutur-i Sâlih, izâfeti lâmiyye. Yâ, harf-i 'atf. Her-i Deccâl, izâfeti lâmiyye ve Deccâl mesîh-i kezzâb ıtlâk olunan habîsin ismi. Mestûr-ân, perhîz-kâr-ân murâddır. Dîn-i girâmî, izâfeti beyâniyye. Be, harf-i sıla. Bâd, izâfeti beyâniyye. Zişt-nâm, vasf-ı terkîbî, çirkîn adlı demek. Ye, harf-i masdariyye. Dâde'end, fi'l-i mâzî mukayyed cem'. 'Ird, mef'ûl-i sarîhi. Be-bâd, ğayr-i sarîhi. Bâ, harf-i musâhabet. Gursinegî, yâ harf-i masdariyye. Kuvvet-i perhîz, masdarın fâ'iline veyâ mef'ûlüne izâfetidir. Ne-mâned, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl müfred müzekker, kalmaz demek. İflâs, mübtedâ. Bistâned, haberi. 'İnân, haberin mef'ûl-i sarîhi. Ez-kef, ğayr-i sarîhi. Hâlî, fi'l-hâl demek. Ki, harf-i beyâniyye. 'İnân-i tâkat-i dervîş, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve lâmiyye. Dest-i tahammul ve Tîğ-i zebân, izâfet-i izâfet-i beyâniyye. Fezâhat, rüsvâylık. Vekâhat, killet-i hayâ. Cehânîd, fi'l-i mâzî sıçratdı demek.

[397] *... ve ber-men devânîd u goft: Çendân mubâlağa der-vasf-i îşân kerdî ve sohen-hâ-yi perîşân goftî ki vehm tasavvur koned ki în tâ'ife zehr-i fâka-râ tiryâkend veyâ kilîd-i hazîne-i erzâk. Muştî mutekebbir u mağrûr ve mu'accib u neffûr ve muşteğil-i mâl u ni'met ve muftetin-i câh u servet sohen ne-gûyend illâ be-sefâhet ve nazar ne-konend illâ be-kerâhet, 'ulemâ-râ be-gedâyî mensûb konend ve fakr-râ be-bî-ser-u-pâyî ma'yûb kerdânend, be-ğurûr-i mâlî ki dârend ve 'izzet-i câhî ki pindârend, berter ez-heme nişînend ve hod-râ...*

... ve benim üzerime koşdurdu ve dedi: Ol kadar onların vasfından mübâlağa eyledin ve bir takım saçma sözler söyledin ki kuvve-i vâhime tasavvur eyler ki bu tâ'ife fakîrlik zehrine tiryâkdırlar veyâ erzâk hazînesinin miftâhıdırlar. Ağniyâ bir avuç mütekebbir ve mağrûrdurlar ve kendilerini beğenici müteneffirlerdir ve mâl ve ni'metle meşğûldürler ve mansıb ve servetin meftûnudurlar söz söylemezler ancak sefâhetle söylerler ve nazar etmezler fakat kerâhetle nazar eylerler, 'ulemâyı sâ'illikle

nisbet ederler ve fukarâyı elsiz ve ayaksızlıkla ta‘yîb ederler, bir mâlın mağrûriyyetiyle ki mâlikdirler ve ‘izzet-i mansıb ğurûruyla ki zann ederler, cümleden yukarıya otururlar ve kendilerini...

***

Devânîd, dâl’ın fethiyle koşdurdu ma‘nâsına mâzî ve elif-nûn her ikisinde edât-ı ta‘diyyedir. *Zehr-i fâka*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Kilîd*, kâf-ı ‘Arab’ın fethiyle miftâh ma‘nâsına izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hazîne-i erzâk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Muşt*, mîm’in zammı ve şîn’in sükûnuyla bunda avuç ma‘nâsınadır, killetden kinâye olup murâd tahkîrdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Mu‘accib*, if‘âl bâbında ism-i fâ‘ildir mütekebbir ve hod-bîn ma‘nâsına. *Neffûr*, sîğa-i mübâlağadan olarak fâ‘il ma‘nâsınadır, ziyâde nefret edici demek. *Muşteğil-i mâl*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir, mala meşğûl demek. *Muftetin*, if‘âl bâbından ism-i mef‘ûl, izâfeti nâ’ib-i fâ‘iline. *Câh*, mansıb. *Servet*, sâ’nın ve vâv’ın fethaları ve râ’nın sükûnuyla ğınâ demek. *İllâ*, edât-ı istisnâ. *Be*, harf-i musâhabet. *Sefâhet*, masdardır, hiffet ma‘nâsına. *Kerâhet*, bu dahi masdar. *‘Ulemâ*, ‘âlimin cem‘i. *Be*, harf-i sıla. *Gedâyî*, yâ harf-i masdariyye. *Be*, harf-i musâhabet. *Bî-ser-u-pâyî*, bî-pervâ gezip hiçbir kâr u kesb ile takayyüd etmeyen kimsede müsta‘meldir. *Kerdânend*, konend ma‘nâsınadır. *Be*, kerdânend kelimesine müte‘allikdir. *Ğurûr-i mâl*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Dârend*, fi‘l-i muzâri‘-i cem‘. *‘İzzet*, ğurûr’a ma‘tûf. *Câh*, mansıb. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıta. *Pindârend*, pindâşten masdarından.

[398] *... bih-ter ez-heme bînend ne ân der-ser dârend ki be-kesî ser ber-dârend bî-haber ez-kavl-i hukemâ ki gofte’end: Her ki be-tâ‘at ez-dîger-ân kemest ve be-ni‘met bîş, be-sûret tuvân-gerest ve be-ma‘nâ dervîş.*

Goftem: Mezemmet-i îşân revâ me-dâr ki hudâvend-ân-i keremend. Goft: Hatâ goftî ki bende-i diremend. Çi fâ’ide’i ki ebr-i âzârend ve ber-kes ne-mî-bârend ve çeşme-i âfitâbend ve ber-kes ne-mî-tâbend ve ber-merkeb-i istitâ‘at suvârend ve ne-mî-rânend. Kademî behr-i Hudâ ne-nihend, bî-menn u ezâ ne-dihend ve mâlî be-meşakkat ferâ-hem âverend ve be-hisset nigeh-dârend ve be-hasret be-gozârend ve hukemâ gofte’end: Sîm-i bahîl vaktî ez-hâk ber-âyed ki vey be-hâk reved.

... her kimseden iyi görürler ne onu başlarında tutarlar ki bir kimseyi baş kaldıralar habersiz olarak hükemânın kavlinden ki demişlerdir: Her kim ki itâ‘atde diğerlerinden eksikdir ve ni‘metde ziyâdedir, zâhirde zengîndir ve bâtında fakîrdir.

Dedim: Yanlış söylüyorsun ki bende-i diremdirler. Ne fâ'ide ki Mart bulutudurlar ve kimse üzere yağdırmazlar ve güneş çeşmesidirler ve kimseye pertev salmazlar ve iktidâr merkebine binmişlerdir ve sürmezler. Bir adım Hudâ için koymazlar, minnetsiz ve ezâsız vermezler ve mâlı meşakkatle cem' ederler ve buhl ile hıfz ederler ve hasretle terk ederler ve 'ukalâ demişlerdir: Bahîlin gümüşü bir vakit toprakdan çıkar ki kendisi vefât ede.

Beyt:

***

Ne ân der-ser dârend, başlarında ol hevâ ve sevdâ yokdur demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be*, harf-i sıla. *Kes*, kimse ma'nâsına isimdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Ser*, ber-dârend'in mukaddem mef'ûlüdür. *Be-tâ'at*, bâ edât-ı zarfiyye. *Kem*, eksik. *Bîş*, ziyâde. *Tuvân-ger*, ğanî. *-st*, edât-ı haber. *Dervîş*, takdîri dervîşest'dir. *Ebr*, bulut, izâfeti lâmiyye. *Âzâr*, ve Âzer elif ile ve elif'siz ve zâl yerine zâ ile Âzâr Âzer Mart ayına derler.

Beyt: Mart ayı Âzâr onuncu günü nevrûz imiş
Meh ay Nîsân ayı adıdır Urdibehişt

Ne-mî-bârend, nefy-i hâl cem', yağdırmazlar demek zîrâ bunda müte'addî ma'nâsınadır, murâd kimseye ihsân etmedikleridir. *Ne-mî-tâbend*, bu dahi nefy-i hâldir ve müte'addî ma'nâsınadır, kimseye pertev salmazlar demek. *Merkeb-i istitâ'at*, izâfeti beyâniyye. *Suvâr*, atlı. *-end*, est'in cem'i. *Ne-mî-rânend*, nefy-i hâl cem', masdarı rânden gelir. *Ber-âyed*, çıkar demek, zîrâ âyed kelimesi ber lafzıyla isti'mâl olunmuşdur. *Vey*, bahîl'e râci'. *Reved*, fi'l-i muzâri'.

[399] *Be-renc u sa'y kesî ni'metî be-çeng âred*
Diger kes âyed ve bî-renc u sa'y ber-dâred

Zahmet ve meşakkatle bir kimse bir ni'meti istihsân eder, diğer kimse gelir ve meşakkat ve sa'ysiz kaldırır.

Goftem: Ber-buhl-i hudâvend-ân-i ni'met vukûf neyâfte'i illâ be-'illet-i gedâyî v'er ne her ki tama' yeksû nihed kerîm u bahîleş yeksân numâyed. Mehakk dâned ki zer çîst ve gedâ dâned ki mumsik kîst. Goftâ: Be-tecrube-i ân mî-gûyem ki mute'allik-ân ber-der be-dârend ve ğalîz-ân-i şidâd-râ ber-gumârend tâ bâr-i 'azîz-ân ne-dihend ve dest ber-sîne-i sâhib-i temîz-ân nihend ve gûyend ki kes der-serây nîst ve be-hakîkat râst gofte bâşend.

Dedim: Ni‘met sâhiblerinin buhlüne vâkıf olmadın ancak dilencilik sebebiyle vâkıf oldun yohsa her kim ki tama‘ı bir cânibe korsa ona kerîm ve bahîl müsâvî görünür. Mehakk bilir ki altın nedir ve sâ’il bilir ki bahîl kimdir. Dervîş dedi: Ol tecrübe ile söylerim ki müte‘allikleri kapıda tutarlar ve yüzü katı cefâ-kârları kapıcı nasb ederler tâ kim ‘azîzlere izin vermeyeler ve eli ashâb-ı dirâyetin göğsüne korlar ve derler ki hânede kimse yokdur ve hakîkatde doğru söylemiş olurlar.

Beyt:

Ân-râ ‘akl u himmet u tedbîr u re’y nîst

Ol kimsenin ki ‘akl u himmeti ve tedbîr ve re’yi yokdur, ...

***

Be-renc, bâ harf-i musâhabet. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Çeng*, pençedir. *Âred*, fi‘l-i muzâri‘ getirir demek. *Âyed*, fi‘l-i muzâri‘ gelir demek. *Ber-dâred*, kaldırır demek. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Buhl-i hudâvend-ân-i ni‘met*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Vukûf*, ıttılâ‘dır. *V’er ne*, eger ne’den muhaffefdir, yohsa demek. *Tama‘*, nihed’in mef‘ûl-i evveli. *Yeksû*, sânîsi. *Yeksân*, müsâvî demek. *Numâyed*, fi‘l-i muzâri‘ olup meçhûl ma‘nâsına, görünür demek. *Mehakk*, mîm’in feth u kesri iledir, zîrâ evvele göre ism-i mekân, sânîye nazaren ism-i âletdir. *Mumsik*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il olup hasîs ma‘nâsına. *Be*, harf-i musâhabet. *Tecrube-i ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ğalîz-ân*, ğalîz’in cem‘i, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Şidâd*, kitâb vezninde olarak şedîd’in cem‘idir, muhkem ma‘nâsına. *Ber-gumârend*, kâf-ı ‘Acem’in zammıyla nasb ederler demek. *Tâ*, harf-i ta‘lîl. *Bâr*, bunda icâzet ma‘nâsınadır, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *‘Azîz-ân*, ‘azîz’in cem‘i. *Sâhib-i temîz-ân*, izâfet ve ‘adem-i izâfetle okumak câ’izdir. *Serây*, bunun gibi yerlerde hâne ma‘nâsına. *Be-hakîkat*, bâ edât-ı zarfiyyedir. *Gofte bâşend*, fi‘l-i muzâri‘ meçhûl cem‘dir. *Ân*, ism-i işâret. *Râ*, harf-i tahsîs.

[400] *Hoş goft perde-dâr ki kes der-serây nîst*

... Güzel söyledi kapıcı ki evde kimse yokdur.

Goftem: Be-‘ozr-i ân ki ez-dest-i mutevakki‘-ân be-cân âmede’end ve ez-ruk‘a-i gedâyân be-fiğân ve muhâl-i ‘aklest ki eger rîg-i biyâbân dur şeved çeşm-i gedâyân pur şeved.

Dedim: Ol ma‘zeretle ki ricâcıların elinden teneffür eylemişlerdir ve sâ’illerin arzuhâllerinden usanmışlardır ve muhâl-i ‘akıldır ki eğer çöllerin kumu inci olsa sâ’illerin gözü doya.

Beyt:

Dîde-i ehl-i tama‘ be-ni‘met-i dunyâ

Pur ne-şeved hem-çunân ki çâh be-şebnem

Ehl-i tama‘ın gözü dünyâ ni‘metiyle, doymaz kuyu çiy ile dolmadığı gibi.

Hâtem-i Tâyî ki biyâbân-nişîn bûd, eger der-şehr bûdî ez-cûş-i gedâyân bî-çâre geştî ve câme ber-ten-i û pâre.

Goftâ: Men ber-hâl-i îşân rahmet mî-berem. Goftem: Ne ber-mâl-i îşân hasret mî-horî. Mâ derîn goftâr ve her do be-hem giriftâr, her beydakî ki be-rândî be-def‘-i ân be-kûşîdemî ve her şâhî ki...

Hâtem-i Tâyî ki çölde oturucu idi, eğer şehirde olsaydı dilencilerin hücûmundan bî-çâre olurdu ve elbîse onun vücûdunda parça parça olurdu.

Dedi: Ben ağniyânın hâline acıyorum. Dedim: Acımıyorsun, ağniyânın mâlına hasret ediyorsun. Biz bu kelâmda ve her ikimiz mücâdelede idik, her beydakî ki sürerdi onun def‘ine çalışırdım ve her şâhî ki...

***

Perde-dâr, vasf-ı terkîbî olup kapıcıya derler. *Be*, harf-i musâhabet. *‘Ozr-i ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dest-i mutevakki‘-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mutevakki' tefa‘‘ul bâbından ümîdli ma‘nâsına ism-i fâ‘il olduğu gibi elif ve nûn da edât-ı cem‘. *Ruk‘a-i gedâyân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be-cân Be-fiğân*, bâ’ları harf-i sıladır. *Muhâl-i ‘akl*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Rîg*, râ’nın kesri ve kâf-ı ‘Acem’le kumdur, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Biyâbân*, çöl ve sahrâdır. *Dur*, dâl’ın zammı ve râ-ı müşeddede ile inci demek lâkin *râ* bunda pur lafzına tevâfuk için sâkin okunur. *Çeşm-i gedâyân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Pur şeved*, kanâ‘atden kinâyedir. *Dîde-i ehl-i tama‘*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve ehl’in izâfeti yâ-ı batniyledir, ya‘nî vezn hâsıl olmak üzere yâ’nın kesresini işbâ‘ ile okumak lâzımdır. *Be*, harf-i musâhabet. *Ni‘met-i dunyâ*, izâfeti lâmiyye. *Çâh*, kuyu. *Be*, harf-i musâhabet. *Şebnem*, çiyye derler. *Beydak*, şatranc âlâtından olup piyâdeden mu‘arrebdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be-rândî*, yâ hikâye, sürerdi demek. *Be*, harf-i sıla. *Def‘-i ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Be-kûşîdemî*, yâ hikâye, sa‘y eylerdim demek. *Şâh*, murâd kâf’ın kesriyle kişi demekdir. *Ye*, harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıta.

[401] *... be-hândî, be-ferzîn be-pûşîdemî tâ nakd-i kîse-i himmet heme der-bâht ve tîr-i ca'be-i huccet heme biyendâht.*

... okurdu, ferzîn ile oturdum nihâyet kîse-i nakdinin himmetini tamâmen sarf eyledi ve delîl okdanlığının oklarını cümlesini atdı.

Kıt'a:

Hân tâ siper neyefkenî ez-hamle-i fasîh
Kû-râ cuz ân mubâlağa-i muste'âr nîst

Dîn verz u ma'rifet ki sohen-dân-i sec'-gûy
Ber-der silâh dâred u kes der-hisâr nîst

Âgâh ol tâ izhâr-ı 'acz etmeyesin fasîh kimsenin hücûmundan, zîrâ onun ol mübâlağa-i müste'ârdan başka ser-mâyesi yokdur. Dîn ve ma'rifetde sa'y eyle ki kâfiyeli söz söyleyici kimse, kapıda silâhı vardır ve kal'ada kimse yokdur.

'Âkibetu'l-emr delîleş ne-mând, zelîleş kerdem. Dest-i te'addî derâz kerd ve bî-hûde goften âğâz ve sunnet-i câhilânest ki çun be-delîl ez-hasm furû-mânend, silsile-i husûmet...

Nihâyetu'l-emr onun delîli kalmadı onu zelîl eyledim. Zulm elini uzatdı ve saçma söylemeğe başladı ve 'âdet-i cühelâdandır ki çünkü delîlde hasımdan 'âciz kalalar, 'adâvet zincîrini...

***

Be, harf-i musâhabet. *Ferzîn*, şatranc alanından bir ma'rûf âletdir. *Be-pûşîdemî*, yâ harf-i hikâye, örterdim demek. *Tâ*, hattâ ma'nâsına. *Nakd-i kîse-i himmet*, izâfeti lâmiyye ve beyâniyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Bâht*, fi'l-i mâzî oynatdı demek. *Tîr-i ca'be-i himmet*, izâfeti lâmiyye ve beyâniyye ve ca'be tir-keş ma'nâsına. *Hân*, edât-ı tenbîhdir. *Tâ*, edât-ı te'kîd. *Siper*, kalkan. *Neyefkenî*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel mütekellim vahde, bırakmayasın demek. *Siper*, mef'ûl-i sarîhi. *Hamle-i fasîh*, izâfeti lâmiyye ve beyâniyye, fasîhin hamlesinden veyâ fasîh hamleden. *Kû-râ*, aslı ki û-râ idi hazf u îsâl eylediler. *Mubâlağa-i muste'âr*, izâfeti beyâniyyedir. *Verz*, vâv'ın fethi ve râ'nın sükûnuyla verzîden'den mer-i hâzırdır. *Dîn*, mukaddem mef'ûlü. *Ma'rifet*, ona ma'tûfdur. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Sohen-dân*, vasf-ı terkîbî, izâfet-i beyâniyye. *Sec'-gûy*, vasf-ı terkîbî, kâfiyeli kelâm söyleyici. *Ber*, harf-i sıla. *Der*, kapı. *Silâh*, sîn'in kesriyle âlet-i harbdir. *Delîleş* ve *Zelîleş*, zamâyir dervîş'e 'â'id. *Dest-i te'addî*, mecâzen

lâmiyye. *Bî-hûde*, zâ'id ve bâtıl ma'nâsına. *Âğâz*, âğâz kerd takdîrindedir. *Sunnet*, bunda 'âdetdir ve câhilân'a izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Çun*, harf-i ta'lîl. *Be-delîl*, bâ harf-i musâhabet veyâ edât-ı zarfiyye, delîl ile veyâ delîle demekdir. *Furû-mânend*, 'âciz kalalar demek, zîrâ furû-mânden 'âciz kalmakdır. *Silsile-i husûmet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye.

[402] *... be-cunbânend, çun Âzer-i but-tirâş ki be-huccet bâ-peser ber-neyâmed, be-ceng ber-hâst ki Kâlellâhu Te'âlâ: Le'in lem tentehi le'ercumenneke.*[79] *Doşnâmem dâd, sakateş goftem. Girîbânem derîd, zenahdâneş giriftem.*

... kımıldadırlar, büt yontucu Âzer misillü ki delîlde oğluyla müdâfa'a edemedi, cenge kıyâm eyledi zîrâ Allâh Te'âlâ buyurdu: Eğer sen esnâmı takbîhden müntehî olmaz isen elbette seni recm eylerim. Bana söğdü, ona bed söyledim. Yakamı yırtdı, onun sakalını tutdum.

Kıt'a:

Û der-men u men der-û ûftâde
Halk ez-pey-i mâ devân u handân

Enguşt-i ta'accub-i cihânî
Ez-goft u şenîd-i mâ be-dendân

O bana ve ben ona düşerek, 'âlem bizim arkamızdan koşarak ve gülerek. Halkın ta'accubî parmağı, bizim kîl u kâlimizden dişinde idi.

El-Kıssa murâfa'a-i în sohen pîş-i kâzî bordîm ve be-hukûmet-i 'adl râzî şodîm tâ hâkim-i muselmân-ân maslahatî be-cûyed ve der-miyân-i tuvân-ger-ân u dervîş-ân...

Hâsıl-ı kelâm bu da'vânın murâfa'asını huzûr-ı hâkime götürdük ve kâdı-ı 'âdilin hükmüne râzı olduk tâ kim Müslümânların hâkimi bir sûret-i hasene bula fukarâ ile ağniyâ arasında...

***

Be-cunbânend, tahrîk ederler demek. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Âzer*, Cenâb-ı İbrâhîm'in 'amucasıdır, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *But-tirâş*, vasf-ı terkîbî. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be-huccet*, bâ harf-i musâhabet veyâ zarfiyyedir. *Bâ-peser*, bâ-pesereş takdîrindedir. *Le'in lem tentehi*, cümle-i şartiyye. *Le'ercumenneke*, cümle-i

[79] el-Meryem 19/46.

cezâ'iyyedir. *Girîbân*, yaka. *Mim*, edât-ı mütekellim. *Derîd*, fi'l-i mâzî. *Zenahdân*, çene. *Şin*, dervîş'e 'â'id. *Giriftem*, fi'l-i mâzî mütekellim. *Û*, mübtedâ. *Futâde*, haberdir. *Halk*, mübtedâ. *Pey-i mâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Devân*, devîden'den sıfat-ı müşebbehe. *Handân*, bu dahi sıfat-ı müşebbehedir, masdarı handîden gelir. *Enhuşt-i ta'accub*, izâfeti beyâniyye veyâ mecâzen lâmiyye. *Cihânî*, yâ harf-i nisbet. *Goft u şenîd*, deme ve işitme ma'nâsına ism-i masdardır, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mâ*, men'in cem'i. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Dendân*, diş. *Murâfa'a-i*, mufâ'ale bâbından masdar olup iki hasım da'vâ ile hâkimin yanına varmağa derler, în sohen'e izâfeti mef'ûlünedir ve bordîm'in mef'ûl-i evvelii ve *Pîş-i kâzî*, sânisi. *Be*, harf-i sıla. *Hukûmet*, masdardır, hüküm ma'nâsına izâfeti izâfet-i lâmiyye. *'Adl*, 'âdil ma'nâsına. *Râzî*, şodîm'in mef'ûl-i sarîhi, be-hukûmet ğayr-i sarîhi. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Hâkim-i muselmân-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Maslahatî*, yâ harf-i vahdet ve be-cûyed'in mef'ûlü. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Miyân-i tuvân-ger-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dervîş-ân*, ona ma'tûfdur. *Farkî*, be-gûyed'in mef'ûlün bih sarîhi. *Der-miyân*, mef'ûlün bih ğayr-i sarîhi.

[403] *... farkî be-gûyed. Kâzî çun hey'et-i mâ be-dîd ve mantık-i mâ be-şenîd, ser be-cîb-i tefekkur furû-bord ve ba'd ez-te'emmul-i bisyâr ser ber-âverd u goft: Ey ân ki tuvân-ger-ân-râ senâ goftî ve ber-dervîş-ân cefâ revâ dâştî, be-dân ki her câ ki gulest hârest ve bâ-hamr humârest ve ber-ser-i genc mâr ve ân câ ki durr-i şâh-vârest neheng-i merdum-hârest. Lezzet-i 'ayş-i dunyâ-râ ledğa-i ecel der-pes est ve na'îm-i bihişt-râ dîvâr-i mekârih der-pîş.*

... bir fark söyleye. Hâkim çünkü bizim hey'etimizi gördü ve bizim nutkumuzu işitdi, başını tefekkür yakasına eğdi ve çok tefekkürden sonra başını kaldırdı ve dedi: Ey ol kimse ki zengînleri medh eyledin ve fukarâya cefâyı tecvîz eyledin, bil ki her mahalde ki gül vardır dikeni vardır ve şarâb vardır sekri vardır ve defînenin başında yılan vardır ve ol mahalde ki pâdişâha lâyık inci vardır adam yutucu balık vardır. Dünyâ lezzeti safâsının sokucu ecel arkasındadır ve cennet ni'metinin mevâni'-i şedîdesi önündedir.

Beyt:

Cevr-i duşmen çi koned ger ne-keşed tâlib-i dûst

Genc u mâr u gul u hâr u ğam u şâdî be-hemend

Düşmanın cefâsını ne eyler eğer çekmez ise dostun tâlebini, hazîne yılan ile ve gül ve dikenle ve ğam ve meserretle berâberdirler.

Nazar ne-konî...

Görmez misin...

***

Kâzî, mübtedâ. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Hey’et-i mâ*, izâfeti lâmiyye ve be-dîd’in mef‘ûlü ve *Mantık-i mâ*, izâfeti lâmiyye ve be-şenîd’in mef‘ûlü. *Mantık*, murâd hâsıl-ı masdardır ki kelâmdır. *Be*, harf-i sıla. *Cîb-i tefekkur*, mecâzen lâmiyye. *Ser*, furû-bord’un mef‘ûl-i sarîhi ve *Be-cîb*, ğayr-i sarîhi ve cümle-i fi‘liyye cevâb-ı ta‘lîldir ve ta‘lîl cevâbıyla haber-i mübtedâdır. *Ser*, ber-âverd’in mef‘ûlün bihi. *Tuvân-ger-ân*, goftî’nin mef‘ûl-i evveli. *Senâ*, sânîsi. *Cefâ*, dâştî’nin mef‘ûl-i evveli. *Durr-i şâh-vâr*, izâfeti beyâniyye, pâdişâha lâyık inci demek. *Neheng*, timsâh balığıdır, izâfeti beyâniyye. *Merdum-hâr*, vasf-ı terkîbî. *Lezzet-i ‘ayş-i dunyâ*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ledğâ-i ecel*, mecâzen lâmiyyedir ve lâm’ın fethi ve dâl’ın sükûnuyla ledğa fi’l-asl ‘akreb sokundusuna derler. *Na‘îm-i bihişt*, izâfeti lâmiyye. *Râ*, edât-ı tahsîs. *Dîvâr*, izâfeti beyâniyye. *Mekârih*, mekrûh’un cem‘i, bu kelâm “huffeti’l cennetu bi’l-mekârihi ve’n-nâru bi’ş-şehevâti”[80] hadîs-i şerîfine işâretdir. *Tâlib-i dûst*, ne-keşed’in fâ‘ili. *Cevr-i duşmen*, mef‘ûlü ve izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be-hemend*, nûn ve dâl est’in cem‘i ve mısrâ‘-ı evvel kalbe mahmûldür, takdîri *tâlib-i dûst ger ne-keşed cevr-i duşmen çi koned*’dir. *Ne-konî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl müfred muhâtab, istifhâmı mutazammındır.

[404] *... der-bustân ki bîd-i muşkest u çûb-i huşk. Hem-çunân der-zumre-i tuvân-ger-ân şâkirend u kefûr ve der-halka-i dervîş-ân sâbirend u dacûr.*

... bostânda ki güzel kokulu söğüt ağacı ve kuru ağaç vardır. Kezâlik zengînlerin zümresinde şâkirler ve küfrân-ı ni‘met eyleyenler vardır ve dervîşlerin halkasında sabr edenler ve edemeyenler vardır.

Beyt:

Eger jâle her katre’i dur şodî

Çu her-muhre bâzâr ezû pur şodî

Eğer çinin her bir dânesi inci olsaydı, eşek boncuğu gibi bâzâr ondan dolardı.

Mukarreb-ân-i hazret-i Hakk celle ve ‘alâ tuvân-ger-ânend dervîş-sîret ve dervîş-ânend tuvân-ger-himmet, mihîn-i tuvân-ger-ân ânest ki ğam-i dervîş-ân be-

[80] “Cennetin etrafı zorluklarla çevrili, cehennemin etrafı ise şehevi şeylerle çevrilidir.” Ebû’l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî Muslim, *Ṣaḥîḥu Muslim*, thk. Muḥammed Fuâd ʿAbdulbâḳî (Beyrut: Dâru İḥyâi’t-Turâs̱i’l-ʿArabî, 1374/1955), md. 2822.

horend ve bihîn-i dervîş-ân ân ki kumm-i tuvân-ger-ân ne-gîred. Kalellâhu Te'âlâ: Ve men yetevekkel 'alellâhi...

Hakk celle ve 'alâ'nın mukarrebleri fakîr sîretinde olan zengînlerdir ve zengîn himmetli dervîşlerdir, zengînlerin 'âlî kadri oldur ki fukarânın ğamını yerler ve fukarânın makbûlü ol kimsedir ki zengînlerin yükünü tutmaz. Allâh Te'âlâ buyurdu: Ve her kimse ki Allâh Te'âlâ'ya makbûl ola...

***

Der, edât-ı sıla. *Bîd-i muşk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve bîd söğüt ağacı ise de lâkin bîd-i muşk kavak ağacı cinsinden bir nev' ağaçdır ki güzel kokusu vardır. *Çûb-i huşk*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hem-çunân*, kezâlik ma'nâsınadır. *Zumre-i tuvân-ger-ân*, izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Kefûr*, fe'ûl vezninde olarak fâ'il ma'nâsınadır, küfrân-ı ni'met demek. *Zecûr*, fe'ûl vezninde olarak fâ'il ma'nâsına ve zecûret'den me'hûz olarak gönül darlığı demek. *Jâle*, çiy. *Katre*, damla. *Dur*, inci. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Her-muhre*, eşek bocuğuna derler. *Ezû*, aslı ez-û olup hazf-îsâl olmuşdur ve zamîr dur'e râci'. *Mukarreb-ân*, mübtedâ. *Tuvân-ger-ânend*, haberi. *Dervîş-sîret*, vasf-ı terkîbî ve sıfatı. *Dervîş-ânend*, tuvân-ger üzerine ma'tûfdur. *Tuvân-ger-himmet*, dervîş-ân'ın sıfatı. *Mihîn-i tuvân-ger-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ ve *Mih*, büyük. *Ye*, edât-ı nisbet. *Nun*, edât-ı te'kîd. *Ânest*, haberi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ğam-i dervîş-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ. *Be-horend*, haber. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Bih*, ahsen. *Ye*, edât-ı nisbet. *Nun*, edât-ı te'kîd. *Ân ki*, ânest ki takdîrindedir. *Kumm-i tuvân-ger-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve kumm kâf-ı 'Arab'ın zammı ve mîm'in teşdîdiyle demek ve *ğam-i dervîş-ân* be-hored'in ve *kumm-i tuvân-ger-ân* ne-gîred'in mukaddem mef'ûlüdür. *Men*, şartiyye. *Yetevekkel*, fi'l-i şart. *'Alellâhi*, ona müte'allik.

[405] *... fehuve hasbuhu.*[81] *Pes rûy-i 'itâb ez-men be-dervîş gerd u goft: Ey ki goftî tuvân-ger-ân muşteğil-i menâhî'end u mest-i melâhî. Na'am ve tâ'ife-i çunîn ki goftî hestend, kâsir-himmet ve kâfir-ni'met be-berend u be-nihend ve ne-horend u ne-dihend. Eger be-mesel bârân ne-bâred veyâ cihân tûfân ber-âred, be-i'timâd-i miknet-i hîş ez-mihnet-i dervîş ne-porsend ve ez-Hudây Te'âlâ ne-tersend ve gûyend:*

... Allâh Te'âlâ ona kâfîdir. Sonra 'itâb yüzünü benden müdde'iye çevirdi ve dedi: Ey kimse ki söyledin zengînler ma'siyete meşğûldürler ve eğlenceler ile mest olmuşlardır. Evet bir tâ'ife böyledir ki söyledin vardırlar, himmeti kâsır ve Allâh'ın

[81] et-Talâk 65/3.

ni‘metine ğayr-i şâkir kazanırlar ve saklarlar ve yemezler ve vermezler. Eğer farazâ yağmur yağmasa veyâ cihânı tûfân kaplasa kendilerinin kudretlerine i‘timâd ile fakîrin meşakkatinden sormazlar ve Allâh Te‘âlâ’dan korkmazlar ve derler:

Beyt:

Ger ez-nîstî dîgerî şod helâk

Me-râ hest bet zi-tûfân çi bâk

Eğer yoklukdan bir ğayrısı olduysa helâk, benim kazım vardır tûfândan ne korku.

***

Fe, cevâbiyye. *Huve*, mübtedâ. *Hasbuhu*, haberi ve cümle-i ismiyye cevâb-ı şartdır ve haseb kâfî demek. *Rûy-i ‘itâb*, izâfeti mecâzen lâmiyyedir. *Be-dervîş*, bâ harf-i sıla. *Ey ki*, ey ân ki takdîrindedir. *Muşteğil-i menâhî*, fâ‘il’in mef‘ûlüne izâfetidir ve menâhî şer‘in nehy eylediği umûrdur. *Mest-i melâhî*, izâfeti lâmiyye ve melâhî oyun ma‘nâsına olan lehv’in cem‘i. *Na‘am*, harf-i tasdîk. *Kâsir-himmet*, vasf-ı terkîbîlerdir. *Be-berend* ve *Be-nihend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘lerdir, kazanırlar ve saklarlar demek. *Ne-horend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl cem‘, yemezler demek. *Ne-dihend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, vermezler demek. *Be-mesel*, farazâ demek. *Ne-bâred*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, yağmaya demek. *Cihân*, ber-âred’in mukaddem mef‘ûlü. *Tûfân*, mübtedâ, ber-âred haberi. *Be*, harf-i musâhabet. *İ‘timâd*, ifti‘âl bâbından masdardır, dayanmak ma‘nâsına. *Miknet*, kudret ma‘nâsına masdar olup sülâsîden fi‘ili müsta‘mel değildir. *Hîş*, vâv-ı resmiyle kendi demek ve i‘timâd’ın miknet’e izâfeti masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve hîş’e izâfeti lâmiyyedir. *Mihnet-i derviş*, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Ne-porsend*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl cem‘-i ğâ’ib, sormazlar ve *Ne-tersend*, dahi böyle olup korkmazlar demekdir. *Nîstî*, yâ harf-i masdariyye. *Dîgerî*, yâ harf-i vahdet. *Me-râ*, benim demek ve râ harf-i tahsîs. *Bet*, bâ’nın fethiyle kaz, fi’l-asl tâ müşedded ise de lâkin ‘Acem muhaffef okur. *Bâk*, bâ-yı ‘Arabiyye ile korku, bâ-yı Fârisiyye ile tâhir ma‘nâsına.

[406] Şi‘r:

Ve râkibâtu niyâken fî-hevâdicihâ

Lem yeltefitne ilâ men ğâse fi’l-kusubi

Binici kadınlar develere mahfeleri altında olarak, iltifât etmediler ol kimseye ki kuma batdı.

Beyt:

Dûn-ân çun gilîm-i hîş bîrûn bordend

Guyend çi ğam heme ‘âlem mordend

Alçaklar çünkü kendi kilimini dışarı çıkaralar, derler ne ğam cümle halk-ı ‘âlem ölseler.

Kavmî berîn sıfat ki beyân kerdem ve tâ’ife-i dîger hân-i ni‘am nihâde ve salâ-yi kerem der-dâde ve miyân be-hidmet beste ve ebrû be-tevâzu‘ guşâde, tâlib-i nâmend u mağfiret ve sâhib-i dunyâ vu âhiret, çun bendegân-i hazret-i pâdişâh-i ‘âlem mu’eyyedu min-‘indillâh, muzaffer u mansûr ...

Bir tâ’ife bu sıfatdadır ki beyân eyledim ve diğer takımı ni‘met sofrasını koyup ve kerem salâsını vermiş ve belini hidmet-i fukarâya bağlamış ve kaşını tevâzu‘ ile açmış nâm ve mağfirete tâlibdirler ve dünyâ ve âhiret sâhibidirler, cihân pâdişâhının bendeleri gibi taraf-ı Samedânîden mü’eyyed, zafer ve nusret bulmuş...

***

Vav, harf-i rubbedir, takdîri *Rubbe nisâ’in râkibât*’dır ve râkibe’nin cem‘i. *Niyâken*, nâka’nın cem‘idir ki dişi deveye derler. *Hevâdic*, hevdec’in cem‘idir ki bir nev‘ mahfedir. *Hâ*, râkibât’a râci‘. *Lem yeltefitne*, cehd-i mutlak cem‘-i mü’ennes. *İlâ*, harf-i cer. *Men*, ism-i mevsûl. *Ğâse*, fi‘l-i mâzî ve ğûse’den müştakdır ki dalmak ve batmak demek. *Fî*, ğâse kelimesine müte‘allik. *El-Kusubi*, kâf’ın ve sâ’nın zammeleriyle kesîb’in cem‘idir ki kumun çokluğuna derler. *Dûn-ân*, dûn’un cem‘idir, elif ve nûn edât-ı cem‘dir. *Çu*, harf-i ta‘lîl. *Gilîm-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve bordend’in mef‘ûl-i evveli ve *Bîrûn*, sânîsi. *Gûyend*, cevâb-ı ta‘lîldir. *Heme*, cem‘ ma‘nâsına isimdir. *Mordend*, fi‘l-i mâzî cem‘. *Kavm*, ism-i cem‘. *Ye*, harf-i vahdet. *Berîn*, aslı ber-în olup hemze’si vaslile sakıt olmuşdur. *Hân*, sofra. *Ni‘am*, ni‘metin cem‘i olup ta‘âmlar ma‘nâsına. *Dâde*, fi‘l-i mâzîden kısım. *Ebrû*, hemze’nin fethi ve bâ’nın sükûnu ve vâv-ı asliyye ile kaş ma‘nâsına ve guşâde’nin mef‘ûl-i sarîhi. *Be-tevâzu‘*, ğayr-i sarîhi. *Tâlib-i nâm*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *-nd*, est’in cem‘i. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Bendegân*, murâd pâdişâhın mülâzemetinde olan ekâbirdir, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hazret-i pâdişâh-i ‘âlem*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *Mu’eyyed*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür, muhkem demekdir. *Muzaffer*, tef‘îl bâbından ism-i mef‘ûldür, bunda ğâlib ma‘nâsına. *Mansûr*, ism-i mef‘ûl.

[407] *... 'ale'l-a'dâ'i, mâliki ezimmeti'l-enâm, hâmî-i suğûri'l-İslâm, vâris-i mulk-i Suleymân, a'del-i mulûki'z-zamân Muzafferuddîn Ebû Bekr Sa'd b. Zengî edâmellâhu Te'âlâ eyyâmehu ve nasara a'lâmehu.*

... düşmanları üzere, cümle halk ona mutî'dir, memâlik-i İslâmiyye serhadlarının hâfızıdır, Cenâb-ı Süleymân'ın mülküne vâris, zamân meliklerinin ziyâde 'âdilidir, Muzafferüddîn Zengî'nin oğlu Sa'd ve Sa'd'ın oğlu Ebû Bekr'dir, Allâh Te'âlâ dâ'im eylesin onun eyyâmını ve mansûr kılsın onun sancaklarını.

Kıt'a:

Peder be-cây-i peser hergiz în kerem ne-koned
Ki dest-i cûd-i tû bâ-hânedân-i Âdem kerd

Hudây hâst ki ber-'âlemî be-bahşâyed
Tu-râ be-rahmet-i hod pâdişâh-i 'âlem kerd

Baba oğlu hakkında aslâ bu keremi etmez, zîrâ senin sahâvet elin Âdemoğluna eyledi. Hudâ istedi ki bir 'âleme terahhüm eyleye, seni kendi rahmetiyle cihâna şâh eyledi.

Kâzî çun sohen bedîn pâye resânîd ve ez-hadd-i kiyâs-i mâ esb-i mubâlağa...

Hâkim çünkü sözü bu mertebeye erişdirdi ve bizim hadd ve kıyâsımızdan mübâlağa atını...

***

'Ale'l-a'dâ', 'alâ sebîli'l-bedel mansûr ve muzaffer'e müte'allikdir. *Mâlik*, izâfeti mef'ûlüne. *Ezimme*, zimâm'ın cem'idir, dizgin ma'nâsına izâfeti lâmiyye. *El-Enâm*, halk. *Hâmî*, himâyet'den hâfız demek, izâfeti mef'ûlüne ve terkîb-i 'Arabî i'tibâr olunur ise hâmî'nin yâ'sı sâkin ve Fârisî i'tibâr edilir ise meksûr okunur. *Suğûr*, suğr'un cem'i, düşmanı havf edecek yer. *A'del-i mulûki'-zamân*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve a'del ism-i tafdîldir. *Muzafferuddîn*, pâdişâhın lakabı. *Ebû Bekr*, künyesidir. *Edâme*, ef'âl bâbından mâzîdir ve makâm-ı du'âda vâki'dir. *Allâh*, fâ'ili. *Eyyâme*, mef'ûlü ve *Nasara a'lâmehu*, bu dahi mevkî'-i du'âda vâki' olmuşdur. *A'lâm*, 'alem'in cem'i, sancaklar demek. *Peder*, mübtedâ. *Be*, harf-i sıla. *Cây*, hak ma'nâsına ve *yâ* zâ'id olup tekmîl-i vezn için getirilmişdir ve peser'e izâfeti lâmiyye ve ne-koned'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *În kerem*, sarîhi ve cümle-i fi'liyye haberdir. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Dest-i cûd-i tû*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir ve mübtedâ ve

kerd cümlesi haberdir. *Hudây*, mübtedâ. *Hâst*, haberi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be-bahşâyed*, terahhüm ma‘nâsına olan bahşâyîden’den fi‘l-i muzâri‘dir. *Tu-râ*, kerd’in mef‘ûl-i sarîh-i evveli. *Pâdişâh-i ‘âlem*, sânîsi. *Be-rahmet*, ğayr-i sarîhi. *Kâzî*, mübtedâ. *Çu*, edât-ı ta‘lîl. *Sohen*, resânîd’in mef‘ûl-i sarîhi. *Bedîn pâye*, ğayr-i sarîhi. *Hadd-i kiyâs-i mâ*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir ve guzerânîd’in mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Esb-i mubâlağa*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mef‘ûl-i sarîhi ve resânîd ve guzerânîd’deki elif-nûn edât-ı ta‘diyyedir.

[408] *... der-guzerânîd, be-muktezâ-yi hukm-i kâzâ rızâ dâdîm ve ez-mâ-mezâ der-guzeştîm ve ‘ozr-i mâ-cerâ tarîk-i mudârâ giriftîm ve ser be-tedârik ber-kadem-i yek-dîger nihâdîm ve bûse ber-ser u rûy hem-dîger dâdîm ve hatm-i sohen bedîn do beyt bûd:*

... geçirdi, kâdının hükmünün muktezâsına râzı olduk ve geçmiş şeyden geçdik, vâki‘ olan ‘özrile mudârâ yolunu tutduk ve başı tedârik ile birbirimizin ayağına koyduk ve öpme yek-dîğerimizin başına ve yüzüne verdik ve sözün hitâmı bu iki beyt idi:

Kıt‘a:

Me-kon zi-gerdiş-i gîtî şikâyet ey dervîş
Key tîre-bahtî eger hem berîn nesak mordî

Tuvân-gerâ çu dil u dest-i kâmrânet hest
Be-hor be-bahş ki dunyâ vu âhiret bordî

Etme inkılâb-ı cihândan teşekkülü ey fakîr, zîrâ bad-bahtsın eğer bu siyâk üzere ölürsen. Ey ğanî çünkü murâd sorucu elin ve gönlün vardır, ekl eyle ve ihsân eyle zîrâ dünyâ ve âhirete mâlik oldun.

***

Rızâ, dâdîm’in mef‘ûl-i sarîhi. *Be-muktezâ-yi hukm-i kazâ*, ğayr-i sarîhi ve izâfetleri lâmiyyelerdir ve cümle-i fi‘liyye cevâb-ı ta‘lîl olduğu gibi haber-i mübtedâdır. *Mâ*, ism-i mevsûl. *Mezâ*, cümlesi sıladır. *Der*, edât-ı te’kîd. *Guzeştîm*, fi‘l-i mâzî mütekellim ma‘a’l-ğayr. *Mâ*, mevsûl. *Cerâ*, mürûr eyledi demek. *Tarîk-i mudârâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve ‘Acem mudârâ kelimesinin tâ’sını hazf ederek isti‘mâl eder, zîrâ aslı mudârât’dır. *Ser*, nihâdîm’in mef‘ûl-i sarîhi. *Be-tedârik* ve *Ber-kadem-i yek-dîger*, ğayr-i sarîhleridir. *Bûse*, dâdîm’in mef‘ûl-i sarîhi. *Ve ber-ser u rûy-i hem-dîger*, ğayr-i sarîhi. *Hatm-i sohen*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ya‘nî masdarın

mef‘ûlüne izâfetidir. *Bedîn*, aslı be-în’dir. *Do*, esmâ’-ı ‘adedden ikinin ismi. *Gerdiş*, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle gerdîden’den ism-i masdardır, dönüş ma‘nâsına ve izâfeti lâmiyye. *Gîtî*, kâf-ı ‘Acem’in kesriyle cihân. *Şikâyet*, me-kon’un mef‘ûl-i sarîhi, gerdiş-i gîtî ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Tîre-baht*, siyeh baht ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ye*, hitâb. *Nesak*, nûn’un ve sîn’in fethalarıyla üslûb ve tarîk ma‘nâsına. *Hem*, bunda tahsîn-i lafz ve tekmîl-i vezn için gelmişdir. *Mordî*, morden’den fi‘l-i mâzî muhâtab. *Tuvângerâ*, elif harf-i nidâdır. *Çu*, edât-ı ta‘lîl. *Dil*, gönül. *Dest-i kâm-rân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve kâm-rân rânden’den vasf-ı terkîbîdir, murâd sorucu demek. *Te*, zamîr-i hitâb. Be-*hor*, horden’den ve *Be-bahş*, bahşîden’den emr-i hâzırlardır, ekl eyle ve ihsân eyle demek ve bâ’lar harf-i te’kîddir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *U âhiret*, dunyâ üzerine ma‘tûfdur. *Bordî*, borden’den fi‘l-i mâzî muhâtabdır, eyledin ya‘nî mâlik oldun demek.

[409]

Bâb-i Heştom der-Âdâb-i Sohbet

Sekizinci Bâb Sohbetin Âdâbı Beyânındadır

Hikmet:

Mâl ez-behr-i âsâyiş-i ‘omrest, ne ‘omr ez-behr-i gird kerden-i mâl. ‘Âkilî-râ porsîdend: Nîk-baht kîst ve bed-baht ki? Goft: Nîk-baht ân ki hord u kişt ve bed-baht ân ki mord u hişt.

Mâl râhat-i ‘ömr içindir ‘ömr değildir mâlı cem‘ etmek için. Bir ‘âkil kimseye su’âl eylediler: İyi tâli‘li kimdir ve fenâ tâli‘li kimdir? Dedi: İyi tâli‘li ol kimsedir ki yedi ve ekdi ve fenâ tâli‘li ol kimsedir ki öldü ve bırakdı.

Beyt:

Me-kon nemâz ber-ân hîç-kes ki hîç ne-kerd

Ki ‘omr der-ser-i tahsîl-i mâl kerd u ne-hord

Namâz kılma ol sefîh üzerine ki hîç hayr etmedi, zîrâ ‘ömrünü mâl tahsîli sevdâsında eyledi ve yemedi.

Pend:

Hazret-i Mûsâ ‘aleyhisselâm Kârûn-râ nasîhat kerd ki “ahsin kemâ ahsenallâhu ileyke.”[82] *Ne-şenîd ve ‘âkibeteş şenîdî.*

[82] el-Kasas 28/77.

Cenân-ı Hazret-i Mûsâ ‘aleyhisselâm Kârûn’a nasîhat eyledi ki “ihsân eyle ihsân eylediği gibi Allâh Te‘âlâ sana.” Dinlemedi ve onun ‘âkıbetini duydun.

***

Bâb-i heştom, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Âdâb-i sohbet*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve edîb hayırlı huylar kendisinde ictimâ‘ edene derler. *Mâl*, mübtedâ. *Behr-i âsâyiş-i ‘omr*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve haber-i mübtedâdır ve *Âsâyiş*, âsâyîden’den ism-i masdardır, dinleniş ma‘nâsına. *Behr-i gird kerden-i mâl*, izâfetleri lâmiyyelerdir. *Gird kerd*, kâf-ı ‘Acem’in kesri ve ‘Arab’ın fethiyle cem‘ eylemek ma‘nâsına. *‘Âkilî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Nîk-baht*, vasf-ı terkîbî. *Ki*, kîst takdîrinde. *Kişt*, kâf-ı ‘Arab’ın kesri ile mâzîdir, ekdi ve *Hişt*, hâ’nın kesriyle kezâlik mâzî olup terk eyledi demek. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *‘Omr*, kerd’in mef‘ûl-i evveli ve mukadder. *Sarf*, sânîsi. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Ser-i tahsîl*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mâl’a izâfeti mef‘ûlünedir. *Kârûn-râ*, râ edât-ı mef‘ûl. *Ki*, kâf harf-i teşbîh ve mâ masdariyye. *Ahsen*, fi‘l-i mâzî. *Allâh*, fâ‘ili. *İleyke*, câr u mecrûr fi‘l-i mâzîye müte‘allikdir. *Ne-şenîd*, fi‘l-i mâzî-i menfî, fâ‘ili Kârûn’dur, nasîhatini dinlemedi ve kabûl eylemedi demek. *‘Âkibeteş*, zamîr Kârûn’a râci‘. *Şenîdî*, fi‘l-i mâzî muhâtab, işitdin demek.

[410] Kıt‘a:

Ân-kes ki be-dînâr u direm hayr neyendûht
Ser ‘âkibet ender ser-i dînâr u direm kerd

Hâhî mutemetti‘ şevî ez-ni‘met-i dunyâ
Bâ-halk kerem kon ki Hudâ bâ-tû kerem kerd

Ol kimse ki altın ve akçe ile kesb-i a‘mâl-i hayriyye etmedi, başını encâm altın ve akçe sevdâsından telef eyledi. İster isen fâ’ide-mend olasın dünyâ ni‘metinden, halka kerem eyle zîrâ Allâh Te‘âlâ sana kerem eylediği gibi.

‘Arab gûyed: Cud velâ-temnun feinne’l-fâ’idete ileyke ‘â’idetun. Ya‘nî be-bahş ve minnet me-nih ki fâ’ide-i ân be-tû bâz-kerded.

‘Arab der: İhsân eyle ve minnet etme zîrâ fâ’ide sana râci‘dir. Ya‘nî ihsân eyle ve minnet etme zîrâ onun fâ’idesi sana ‘avdet eder.

Kıt‘a:

Diraht-i kerem her kocâ bîh kerd
Guzeşt ez-felek şâh u bâlâ-yi û

Ger umîd-vârî k'ezû ber-horî

Kerem ağacı her nereye kök saldı, geçdi felekden onun boy ve dalı. Eğer me'mûl eder isen ki ondan meyve yiyesin, ...

***

Be-dînâr, bâ harf-i musâhabet. *Neyendûht*, fi'l-i mâzî-i menfî, kesb eylemedi demek ve yâ hemze'den munkalibdir. *Hayr*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-dînâr*, ğayr-i sarîhi. *Ser*, kerd'in mef'ûl-i evveli, mukadder telef sânîsi ve *Ender ser*, mef'ûlün fîhi ve evvelki ser bâş ve ikinci sevdâ ma'nâsına. *Hâhî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, şartı mutazammındır, dilersen demek. *Mutemetti'*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'ildir, fâ'ide-mend demek. *Şevî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Bâ-halk*, bâ harf-i sıla. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hudâ*, mübtedâ. *Kerd*, haberi. *Kerem*, mef'ûl-i sarîhi. *Bâ-tû*, ğayr-i sarîhi ve bâ harf-i sıladır. *Cud*, câd-ı yecûd'dan ya'nî kâle yekûlu bâbından emr-i hâzırdır, cömerdlik ile demek. *Lâ-temnun*, nehy-i hâzır, minnet eyleme demek. *Feinne'l-fâ'idete*, fâ harf-i ta'lîl nehydir. *İleyke*, câr u mecrûr, 'â'ide'ye müte'allikdir. *Be*, harf-i sıla. *Tû*, zamîr-i hitâb. *Bâz*, geri. *Kerded*, fi'l-i muzâri'dir. *Diraht-i kerem*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Bîh kerd*, kök saldı demek zîrâ bîh bâ-ı 'Arab'ın kesriyle kökdür ve kerd'in mef'ûl-i sarîhi. *Her kocâ*, mef'ûlün fîhi. *Guzeşt*, fi'l-i mâzî müfred ğâ'ibdir, geçdi ya'nî tecâvüz eyledi demek. *Ez-felek*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Şâh*, dal ve budak. *Bâlâ*, boy. *Ye*, izâfiyye ve û lafzına izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Umîd-vâr*, terkîb-i nisbî, zîrâ -vâr edât-ı nisbetdir ve mîm'de teşdîd li-ecli'z-zarûredir, ümidli demek. *Vav*, zamîr-i hitâb. *K'ezû*, ki ezû takdîrindedir. *Ki*, harf-i beyâniyye ve *Û*, diraht-i kerem'e râci'. *Ber*, yemiş. *Horî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, yiyesin demek.

[411] *Be-minnet me-nih erre ber-pây-i û*

... Minnet ile koyma bıçkıyı onun köküne.

Hikmet:

Do kes renc-i bîhûde bordend ve sa'y-i bî-fâ'ide kerdend. Yekî ân ki mâl endûht u ne-hord ve dîger ân ki 'ilm âmûht u 'amel ne-kerd.

İki kimse beyhûde mihnet çekdiler ve fâ'idesiz sa'y eylediler. Biri ol kimsedir ki mâl kazandı ve yemedi ve diğeri ol kimsedir ki 'ilm öğrendi 'amel etmedi.

Mesnevî:

'İlm çendân ki bîşter hânî

Çun ‘amel der-tû nîst nâ-dânî

Ne muhakkik buved ne dâniş-mend
Çâr-pâyî berû kitâbî çend

Ân tehî-mağz-râ çi ‘ilm u haber
Ki berû hîzumest yâ defter

‘İlmi ol kadar ki ziyâde okursun, çünkü ‘amel sende yokdur câhilsin. Ne muhakkik olur ne ‘âlim, bir dört ayaklının onun üzerinde bir kaç kitâb vardır. O hafîf beyinliye ‘ilm u haber ne, ki onun üzerinde odun mudur yâhûd defter midir?

Hikmet:

‘İlm ez-behr-i dîn perverdenest ne ez-behr-i dunyâ horden.

‘İlm dîni kavî kılmak içindir dünyâyı tahsîl için değildir.

Beyt:

Her ki perhîz u ‘ilm u zuhd furûht
Hirmenî gird kerd u pâk be-sûht

Her kimse ki takvâyı ve ‘ilmi ve salâhı satdı, bir harman cem‘ eyledi ve kâmilen yakdı.

***

Be, harf-i musâhabet. *Minnet*, masdar. *Me-nih*, nihâden’den nehy-i hâzır. *Erre*, bıçkı, murâd minnetdir ki ihsân ve kerem’in sevâbını ibtâl eder. *Ber*, edât-ı sıla. *Pây*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Û*, dirâht’a râci‘ ve *erre* me-nîh’in mef‘ûl-i sarîhi ve ber-pây ve be-minnet ğayr-i sarîhleri. *Renc-i bîhûde* ve *Sa‘y-i bî-fâ’ide*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *‘İlm*, hânî’nin mukaddem mef‘ûlü. *Bîşter*, terkîb-i tafdîli. *Çun*, harf-i ta‘lîl. *Nâ-dânî*, yâ zamîr-i hitâb. *Muhakkik*, tefa‘‘ul bâbından ism-i fâ‘ildir, mesâ’ili delâ’il ile isbât edene derler. *Ne*, ne-buved takdîrindedir. *Çâr-pây*, fâ‘ili ve dört ayaklı hayvâna derler. *Ye*, harf-i vahdet. *Berû kitâbî*, yâ harf-i vahdet ve cümle-i zarfiyye çâr-pây’a sıfatdır. *Çend*, nice demek. *Tehî-mağz*, tâ’nın fethi u kesriyle vasf-ı terkîbî ‘akılsız demek. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ki*, harf-i beyân. *Hîzum*, hâ’nın kesri ve zâ’nın zammıyla odun ma‘nâsına. *Defter*, murâd kitâbdır, bunu li-ecli’z-zarûre ihtiyâr eylemişdir. *Hirmenî*, yâ harf-i vahdetdir. *Gird kerd*, cem‘ eyledi demek. *Pâk be-sûht*, tamâm yakdı ve hîç nesne bırakmadı demek.

[412] Hikmet:

‘Âlim-i nâ-perhîz-gâr kûrîst, meş‘ale-dâr yehdî velâ-yehtedî.

‘İlmiyle ‘âmil olmayan ‘âlim kördür, meş‘ale tutucu hidâyet eder hidâyet bulmaz.

Beyt:

Bî-fâ’ide her ki ‘omr der-bâht

Çîzî ne-hirîd u zer biyendâht

Fâ’idesiz her kim ki ‘ömrünü oynatdı, bir nesne almadı ve altını atdı.

Hikmet:

Duşmenî za‘îf ki der-tâ‘at âyed dûstî numâyed, maksûd-i vey cuz ân nîst ki duşmenî kavî gerded ve gofte’end ki ber-dûstî-i dûst-ân i‘timâd nîst tâ be-temelluk-i duşmen-ân çi resed? Her ki duşmen-i kûçek-râ hakîr şomâred, bedân mâned ki âteş-i endek-râ muhmel gozâred.

Bir za‘îf düşman ki itâ‘ata gele dostluk göstere, onun maksûdu ondan ğayrı değildir ki bir kavî düşman ola ve demişlerdir ki dostların dostluğuna i‘timâd yokdur ‘acabâ düşmanların temellukundan ne hâsıl olur? Her kim ki küçük düşmanı hakîr ‘add eder ise ona benzer ki az âteşi ihmâl eder.

Kıt‘a:

İmrûz be-koş ki mî-tuvân koşt

Bugün söndür zîrâ söndürmek mümkündür, ...

***

‘Âlim-i nâ-perhîz-gâr, izâfeti beyâniyye ve mübtedâ ve gâr kâf-ı ‘Acem’le edât-ı fâ‘ildir. *Kûrîst*, haberi. *Meş‘ale-dâr*, dâşten’den vasf-ı terkîbîdir, meş‘ale tutucu demek. *Yehdî*, fi‘l-i muzâri‘ ve ikinci bâbın nâkıs tâ’îsindendir, yol gösterir demek. *Lâ-yehtedî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i müstakbel, hidâyet bulmaz demek. *‘Omr*, der-bâht’ın, *Derâz*, biyendâht’ın mukaddem mef‘ûlleridir. *Çîzî*, yâ harf-i vahdetdir. *Duşmenî*, yâ harf-i vahdet. *Za‘îf*, sıfatı. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Numâyed*, numûden’den fi‘l-i muzâri‘dir, göstere demek. *Maksûd*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Vey*, duşmen’e râci‘. *Gerded*, kâf-ı ‘Acem’in fethiyle fi‘l-i muzâri‘dir, bunda ol demek. *Ber*, edât-ı sıla. *Dûstî-i*, yâ harf-i masdariyye, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dûst-ân*, dûst’un cem‘i. *Tâ*, yâ edât-ı ta‘accübdür, ‘acabâ ma‘nâsına veyâ edât-ı tenbiyyedir, âgâh ol ve ğâfil olma ma‘nâsına. *Be*, harf-i sıla. *Temelluk*, tefa‘‘ul bâbından yaltaklanmak ma‘nâsına

masdardır. *Çi resed*, istifhâm-ı inkârî vechile çi i‘timâd resed takdîrindedir. *Şomâred*, fi‘l-i muzâri‘. *Duşmen-i kûçek*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ile mef‘ûl-i evveli. *Hakîr*, sânîsi. *Bedân*, aslı be-ân’dır. *Mâned*, fi‘l-i muzâri‘. *Âteş-i endek-râ*, mef‘ûl-i evveli. *Muhmel*, sânîsi. *Be-koş*, emr-i hâzır, mef‘ûlü âteş ise söndür ve duşmen i‘tibâr olunur ise katl eyle demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mî-tuvân koşt*, söndürmek veyâ katl eylemek mümkündür.

[413] *K’âteş çu bulend şod cihân sûht*

Megzâr ki zih koned kemân-râ
Duşmen çu be-tîr mî-tuvân dûht

... Zirâ âteş çünkü ğâlib oldu cihânı yakdı. Bırakma ki kirişlesin yayını, ‘adûyı çünkü okla mıhlamak mümkün ola.

Hikmet:

Sohen der-miyân-i do duşmen çunân gûy ki eger dûst şevend şerm-zede ne-bâşî.

Kelâmı iki düşman arasında öyle söyle ki eğer dost olurlar ise mahcûb olmayasın.

Mesnevî:

Miyân-i do kes ceng çun âteşest
Sohen-çîn-i bed-baht hîzum-keşest

Konend în u ân hoş diger bâre dil
Vey ender miyân kûr-baht u hacil

Miyân-i do ten âteş efrûhten
Ne-‘aklest hod der-miyân sûhten

İki kimse arasında harb âteş gibidir, bed-bahtlı nemmâm odun çekici gibidir. Olurlar bu ve o memnûn başka kerre gönülleri, nemmâm arada bed-bahtlı ve mahcûbdur. İki kimse arasında âteş-i ‘adâveti şu‘lelendirmek, ‘akl değildir kendini arada yakmak.

Kıt‘a:

Der-sohen bâ-dûst-ân âheste bâş

Sözde dostlar ile yavaş ol, ...

***

Cihân, sûht'un mef'ûlü. *Koned*, fi'l-i muzâri'. *Kemân*, mef'ûl-i evveli. *Zih*, sânîsi. *Duşmen*, fâ'ili, cümlesi megzâr'ın mef'ûlü. *Be-tîr*, takdîri *be-tîreş* olup zamîr duşmen'e râci' ve duşmen dûht'un mukaddem mef'ûlüdür ki mutenâzi'un fîh'dir ve *Be-tîr*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi ve dûht dikmek ve mıhlamak meyânında müşterek olan dûhten'den mâzîdir, bunda ma'nâ-yı sânî murâddır. *Şerm-zede*, vasf-ı terkîbî aksâmındandır, pes şerm-zede ne-bâşî utanmayasın demek. *Miyân-i do kes*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve zarf-ı mekân. *Ceng*, mübtedâ. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Âteşest*, haberi. *Sohen-çîn*, çîden'den vasf-ı terkîbî ve mübtedâ ve söz devşirici ma'nâsına ise de ğammâzda müsta'meldir ve bed-baht'a izâfeti. *Hîzum-keş*, keşîden'den vasf-ı terkîbî olup odun çekici demek ve haber-i mübtedâdır. În u *ân*, konend'in fâ'ili. *Dil*, mef'ûl-i evveli. *Hoş*, sânîsi. *Diger bâre*, zarf-ı zamân. *Vey*, sohen-çîn'e râci' ve mübtedâ. *Kûr-baht*, bed-baht ma'nâsına vasf-ı terkîbî ve haber-i mübtedâdır. *Hacil*, şermende ma'nâsına. *Efrûhten*, yalınlandırmak ma'nâsına. *Miyân-i do ten*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve zarf-ı mekânî. *Âteş*, mef'ûlü. *Hod*, sûht'un mukaddem mef'ûlü. *Der-miyân*, zarf-ı mekânî. *Der-sohen*, der edât-ı zarfiyye. *Bâ-dûst-ân*, bâ harf-i musâhabet. *Âheste*, yavaş. *Bâş*, emr-i hâzır, şoden masdarından.

[414] *Tâ ne-dâred duşmen-i hûn-hâr gûş*

Pîş-i dîvâr ân-çi gûyî hûş dâr
Tâ ne-bâşed der-pes-i dîvâr gûş

... Tâ kim tutmasın kan içici düşman kulak. Duvârın önünde ol kelâmı ki söylersin 'aklını tut, tâ kim olmaya duvârın arkasında kulak.

Hikmet:

Her ki bâ-duşmen-ân-i dûst-ân-i hod sulh koned, ser-i âzâr-i dûst-ân dâred.

Her kimse ki kendi dostlarının düşmanlarıyla musâlaha eder ise dostlarını incitmek hevesini tutar.

Beyt:

Be-şûy ey hired-mend ez-ân dûst dest
Ki bâ-duşmen-ânet buved hem-nişest

Yıka ey 'âkıllı o dostdan eli, zîrâ senin düşmanların ile olur musâhabet.

Hikmet:

Çun der-imzâ-yi kârî mutereddid bâşî, ân-taraf ihtiyâr kon ki bî-âzâr-ter ber-âyed.

Çünkü bir işi imzâlamakda mütereddid olasın o tarafı ihtiyâr eyle ki ziyâde incitmeksizin hâsıl ola.

Beyt:

***

Tâ, harf-i ta'lîl. *Ne-dâred*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel mütekellim vahde, *Duşmen-i hûn-hâr*'a izâfeti beyâniyye ve fâ'ili ve hûn-hâr'a vasf-ı terkîbîdir, kan içici ma'nâsına ve hâ-ı resmî harf-i tahsîs. *Gûş*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla kulak demekdir ve kulak tutmakdan dinlemek murâddır. *Pîş-i dîvâr*, izâfeti lâmiyye. *Hûş*, 'akıldır ve dâr'ın mukaddem mef'ûlüdür ve dâr dâşten'den emr-i hâzırdır, ğâfil olma âklını uyandır demek. *Tâ*, harf-i tenbîh, tâ kim demek. *Pes-i dîvâr*, izâfeti lâmiyye. *Gûş*, ne-bâşed'in fâ'ilidir. *Her*, edât-ı istî'âb. *Ki*, kim ma'nâsına isim. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Duşmen-ân-i dûst-ân-i hod*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve koned'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhleri. *Sulh*, mef'ûl-i sarîhi. *Dâred*, fi'l-i muzâri'. *Ser-i âzâr-i dûst-ân*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve mef'ûl-i sarîhi ve mısrâ'-ı evvel şart, sânî cezâ, zîrâ *ki* men şartiyye ma'nâsınadır. *Be*, harf-i te'kîd. *Şûy*, şîn'in zammıyla şusten'den emr-i hâzırdır. *Dest*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-ân dûst*, ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Duşmen-ânet*, tâ zamîr-i hitâbdır. *Hem-nişest*, mecâlis ve muhâlat ma'nâsına. *İmzâ-yi kâr*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir. *Ye*, harf-i vahdet ve imzâ if'âl bâbından geçirmek ma'nâsına masdardır. *Mutereddid*, tefa''ul bâbından ism-i fâ'il. *Bâşî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Ân-taraf*, kon lafzının mef'ûl-i evveli. *İhtiyâr*, sânîsi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bî*, harf-i selb. *Âzâr*, ism-i masdar. *-ter*, edât-ı tafdîl. *Ber-âyed*, bi-hasbi'l-isti'mâl hâsıl ola demek.

[415] *Bâ-merdum-i sehl-gûy doşvâr me-gûy*
Bâ-ân ki der-i sulh zened ceng me-cûy

Mülâyemet söyleyen kimseye katı söyleme, o kimse ile ki musâlaha kapısını vurur cenk isteme.

Hikmet:

Tâ kâr be-zer ber-mî-âyed, cân der-hatar efkenden ne-şâyed.

Mâdem ki iş altınla hâsıl ola cânı muhâtaraya bırakmak lâyık değildir.

Beyt:

Çu dest ez-heme hîletî der-gusist

Helâlest borden be-şemşîr dest

Çünkü el her bir hîleden kesildi, getirmek helâldir kılıca eli.

Pend:

Ber-'acz-i duşmen rahmet me-kon ki eger kâdir şeved ber-tû rahmet ne-koned.

Düşmanın 'aczine merhamet etme zîrâ eğer kâdir olur ise sana merhamet etmez.

Beyt:

Duşmen çu bînî nâ-tuvân lâf ez-burût-i hod me-zen

Mağzîst der-her ustuhân merdîst der-her pîrehen.

Düşmanı çünkü görürsün kudretsiz kelâmı kendi bıyığının altından vurma, bir ilik vardır her kemikde bir adam vardır her bir gömlekde.

Kıt'a:

Pesendîdest bahşâyiş velîken

Me-nih ber-rîş-i halk-âzâr merhem

Ne-dânist...

Makbûldür ihsân velâkin, koyma zâlimin yarasına merhemi. Bilmedi...

***

Bâ, harf-i sıla veyâ musâhabet. *Merdum*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Sehl-gûy*, mülâyemetle söyleyici ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Doşvâr*, güç. *Me-gûy*, nehy-i hâzır. *Der-sulh*, zened'in ve *Ceng*, me-cûy'un mukaddem mef'ûlleridir. *Tâ*, tevkîtiyye. *Kâr*, mübtedâ. *Ber-mî-âyed*, haberi. *Be-zer*, habere müte'allik. *Der*, harf-i sıla. *Hatar*, havfdır ve efkend'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Cân*, sarîhi. *Dest*, mübtedâ. *Gusist*, fi'l-i mâzî ve haber-i mübtedâdır. *Helâlest*, mukaddem haber. *Borden*, mu'ahher mübtedâ. *Dest*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-şemşîr*, ğayr-i sarîhi. *Duşmen*, bînî'nin mef'ûl-i evveli. *Nâ-tuvân*, sânîsi. *Burût*, bâ'nın ve râ'nın zammıyla bıyıkdır. *Mağz*, beyni. *Ye*, harf-i vahdet. *Merdî*, yâ harf-i vahdet. *-st*, edât-ı haber. *Pîrehen*, gömlek ve mısrâ'-ı sânî evvele nisbetle hukm-i ta'lîlde vâki'dir. *Pesendîdest*, bâ-ı 'Acem'in fethiyle aslı pesendîde est olup li-ecli'z-zarûre hâ-ı resmiyle hemze-i müctelibe kitâb ve telaffuzdan terk olunmuşdur. *Bahşâyiş*, esirgeyiş ma'nâsına ism-i masdar. *Lîken*, edât-

ı istidrâk. *Me-nih*, nehy-i hâzır. *Rîş*, yara, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Halk-âzâr*, vasf-ı terkîbî, halk incitici demek. *Merhem*, me-nih'in mef'ûl-i sarîhi. *Ber-rîş*, ğayr-i sarîhi. *Ne-dânist*, fi'l-i mâzî-i menfî, bilmedi demekdir.

[416] *... ân ki rahmet kerd ber-mâr*

Ki ân zulmest ber-ferzend-i Âdem

... o kimse ki merhamet eyledi yılana, ki o merhamet zulümdür insânoğluna.

Tahzîr:

Nasîhat ez-duşmen pezîruften hatâst velîken şenîden revâst tâ be-hilâf-i ân kâr konî ve ân 'ayn-i sevâbest.

Nasihati düşmandan kabûl eylemek hatâdır velâkin işitmek câ'izdir tâ kim onun hilâfını 'amel edersin ve o 'ayn-ı sevâbdır.

Mesnevî:

Hazer kon zi-ân-çi duşmen gûyed ân kon

Ki ber-zânû zenî dest-i teğâbun

Geret râhî numâyed râst çun tîr

Ezû ber-gerd u râsh-i dest-i çeb gîr

Hazer eyle ol kelâmdan ki düşman söyler onu eyle, zîrâ dizine vurursun aldanmak elini. Eğer sana bir yol gösterir ise doğru ok gibi, ondan dön ve sol elinin yolunu tut.

Hikmet:

Hişm-i bîş ez-hadd vahşet âred ve lutf-i bî-vakt heybet be-bered. Ne çendân duruştî kon ki ez-tû sîr gerdend...

Hadden ziyâde ğazab nefret getirir ve vakitsiz ihsân heybeti izâle eder. Ol kadar sertlik eyleme ki senden usanalar...

***

Ân, fâ'ili. *Ki*, kes ma'nâsına. *Rahmet*, kerd'in mef'ûl-i sarîhi. *Ber-mâr*, ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ân*, rahmet'e işâretdir ve mübtedâ. *Zulmest*, haberi. *Ber*, zulm'e müte'allik ve edât-ı isti'lâ. *Ferzend-i âdem*, izâfeti lâmiyye. *Pezîruften*, mübtedâ. *Nasîhat*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-duşmen*, ğayr-i sarîhi. *Hatâst*, haberi. *Şenîden*, mübtedâ. *Revâst*, haberi. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Be-hilâf-i ân*, konî'nin mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Kâr*, sarîhi. *Ân*, hilâfına işâretdir ve mübtedâ. *'Ayn-i sevâbest*, haberi. *Ki*, harf-i ta'lîl.

Ber, harf-i isti‘lâ. *Zânû*, nûn’un zammıyla dizdir. *Zenî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, vurursun demek. *Dest-i teğâbun*, mef‘ûl-i sarîhi ve mecâzen lâmiyyedir ve teğâbun tefâ‘ul bâbından aldanmak ma‘nâsına masdardır ve bunda müşâreket murâd değildir ve ber-zânû mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ger numâyed*, fi‘l-i muzâri‘. *Te*, mef‘ûl-i evveli. *Râh*, sânîsi. *Râst*, râh’ın sıfatı. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Ezû*, aslı ez-û olup zamîr râh’a râci‘dir. *Ber*, harf-i te’kîd. *Gerd*, emr-i hâzır, dön demek. *Gîr*, emr-i hâzır. *Râh-i dest-i çeb*, mef‘ûlü ve izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedir ve bunda *çeb* zikri *râst* münâsebetiyledir, zîrâ çeb sola ve râst sağa derler. *Hişm-i bîş*, izâfeti beyâniyye ve mübtedâ. *Ez-hadd*, bîş’e müte‘allikdir. *Âred*, fi‘l-i muzâri‘. *Vahşet*, mef‘ûlü ve nefret demek ve cümlesi haberdir. *Lutf-i bî-vakt*, izâfeti beyâniyye ve mübtedâ. *Be-bered*, haberi. *Heybet*, haberin mef‘ûlü. *Duruştî*, yâ-ı masdariyye ile ğilzet. *Sîr*, bunda nefret. *Gerdend*, muzâri‘-i cem‘.

[417] *... ve ne çendân nermî ki ber-tû dilîr şevend.*

... ve ol kadar mülâyemet de eyleme ki senin üzerine bahâdırlık edeler.

Mesnevî:

Duruştî yu nermî be-hem der-bihest
Çu fâsid ki cerrâh u merhem-nihest

Duruştî ne-gîred hired-mend bîş
Ne sustî ki nâkıs koned kadr-i hîş

Ne mer hîşten-râ fuzûnî nihed
Ne yek-bâre ten der-mezellet dihed

Sertlik ve mülâyemet berâber hoşdur, cerrâh gibi ki cerh edici ve merhem koyucudur. Sertlik etmez ‘akıllı ziyâde, ne ol kadar dahi gevşeklik eder ki nâkıs eyleye kendi kadrini. Ne kendisine ‘azemet kor, ne bir uğurdan vücûdunu hakârete verir.

Mesnevî:

Şobânî bâ-peder goft ey hired-mend
Me-râ ta‘lîm dih pîrâne yek pend

Be-goftâ nîk-merdî kon ne çendân
Ki kerded çîre gorg-i tîz-dendân

Bir çoban pederine dedi ey ‘akıllı, bana öğret ihtiyârâne bir nasîhat. Dedi iyi merdlik eyle ol kadar etme, ki ğâlib ola keskin dişli kurt.

Kıt‘a:

Bi-rev bâ-dûst-ân âsûde be-nişîn

Git dostlar ile râhat otur, ...

***

Nermî, yâ-ı masdariyye ile mülâyemet. *Dilîr*, bahâdır, ğalebeden kinâyedir. *Duruştî* ve *Nermî*, yâ’lar masdariyyedir. *Be*, harf-i sıla. *Hem*, edât-ı ictimâ‘dır. *Der*, bâ’yı te’kîd. *Bih*, ahsen demek. *Fâsid*, kan alıcı ma‘nâsına ism-i fâ‘il. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Merhem-nih*, merhem koyucu ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ne-gîred*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl. *Hired-mend*, fâ‘ili. *Duruştî*, mef‘ûl-i evveli. *Bîş*, sânîsi. *Ne sustî*, sustî hem ne-gîred takdîrindedir. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Kadr-i hîş*, koned’in mef‘ûl-i evveli. *Nâkıs*, sânîsi. *Ne*, ma‘nâda nihed lafzına müte‘allikdir. *Mer*, râ’yı te’kîd. *Fuzûnî*, yâ edât-ı masdariyye. *Nih*, dihed’e mukayyed. *Ten*, vücûd. *Der*, harf-i sıla. *Mezellet*, lâm’ın teşdîdiyle zillet ma‘nâsına masdar-ı mîmîdir. *Dihed*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili nihed’in fâ‘ili gibi hired-mend’dir. *Şobân*, şîn’in zammıyla çobân. *Ye*, harf-i vahdet. *Bâ-peder*, bâ-pedereş takdîrindedir. *Dih*, emr-i hâzırdır, ver demek. *Pîrâne*, hâ-ı resmî tahsîs ifâde eder. *Nîk-merd*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i masdariyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Gerded*, fi‘l-i muzâri‘, ola demek. *Çîre*, cîm’in kesriyle ğâlib. *Gorg*, izâfeti beyâniyye. *Tîz-dendân*, vasf-ı terkîbî, keskin dişli demek ve gerded’in ismi ve çîre haberi. *Bi-rev*, bâ’nın kesri ve râ’nın fethiyle reften’den emr-i hâzırdır, git demek. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Dûst-ân*, dûst’un cem‘i ve elif ve nûn edât-ı cem‘dir. *Âsûde*, bunda müsterîh ma‘nâsına. *Be-nişîn*, nişesten’den emr-i hâzır otur demek, fi‘l-i muzâri‘i nişîned gelir.

[418] *Çu bînî der-miyân-i duşmen-ân ceng*

Ve ger bînî ki bâ-hem yek-zebânend

Kemân-râ zih kon u ber-bâre ber seng

... Çünkü görürsün düşmaların arasında muhârebe. Ve eğer görürsen ki birbiriyle müttefikdirler, yaya kiriş çek ve hisâra getir taş.

Tenbîh:

Duşmen çu ez-heme hîletî der-mând, silsile-i dûstî be-cunbâned. Pes ân geh be-dûstî kâr-hâ koned ki duşmen ne-tuvâned gerd.

'Adû çünkü her bir hîleden 'âciz kaldı, dostluk zincîrini kımıldadır. Ondan sonra dostluk sûretiyle işler eder ki düşman etmeğe kâdir olmaz.

Pend:

Ser-i mâr be-dest-i duşmen be-kûb ki ez-ihde'l-husneyeyn hâlî ne-bâşed. Eger în ğâlib âmed mâr koştî ve eger ân ez-duşmen restî.

Yılanın başını düşman eliyle ez ki iki iyiliğin birinden hâlî olmaz. Eğer bu düşman ğâlib gelirse yılanı öldürürsün ve eğer yılan ğâlib gelirse düşmandan halâs olursun.

Beyt:

Be-rûz-i ma'reke îmin me-şev zi-hasm-i za'îf

Ki mağz-i şîr ber-âred...

Muhârebe gününde emîn olma za'îf düşmandan, zîrâ arslanın beynini çıkarır...

***

Çun, harf-i ta'lîl. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Miyân-i duşmen-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bâ-hem*, birbiriyle demek. *Yek-zebân*, vasf-ı terkîbî, müttefik ma'nâsına. *-nd*, est'in cem'i. *Kon*, emr-i hâzır. *Kemân-râ*, mef'ûl-i evveli. *Zih*, zâ'nın kesri ve hâ-ı asliyye ile kiriş ve mef'ûl-i sânî. *Ber*, emr-i hâzırdır, getir demek. *Seng*, mef'ûl-i sarîhi. *Ber*, harf-i isti'lâ. *Bâre*, hâ-ı resmiyle bâr ve vâv'la hisâr demek. *Hîletî*, yâ harf-i tenkîr. *Der-mând*, fi'l-i muzâri', fâ'ili duşmen'e râci'dir, takdîri *çu der-mând ez-heme hîletî* olduğundan fi'l-i ta'lîl vâki'dir. *Be-cunbâned*, fi'l-i muzâri', kımıldadır demek ve cevâb-ı ta'lîl olup cümle-i ta'lîliyye haber-i mübtedâdır, *ki* duşmen lafzıdır. *Pes*, bunda 'atf ma'nâsını ifâde eder. *Ân geh*, ondan sonra demek. *Kâr-hâ*, koned'in mef'ûl-i sarîhi. *Be-dûstî*, ğayr-i sarîhi ve *bâ* harf-i musâhabet ve *yâ* masdariyyedir. *Ki*, harf-i râbıta. *Duşmen*, mübtedâ. *Ne-tuvân gerd*, haberi. *Be*, edât-ı te'kîd. *Kûb*, kâf-ı 'Arab'ın zammıyla emr-i hâzır. *Ser-i mâr*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-dest-i duşmen*, ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i ta'lîl. *İhdâ*, hemze'nin kesri ve hâ'nın sükûnuyla ahed'in mü'ennesi. *Husneyeyn*, ahsen lafzının mü'ennesi olan husnâ'nın tesniyesidir ve mevsûfu mahzûfdur, takdîri *ihde'l-fâ'ideteyni'l-husneyeyn*'dir. *În*, duşmen'e *Ân*, mâr'a işâretdir. *Koştî* ve *Restî*, fi'l-i mâzî muhâtablardır, katl eyledin demek ve kurtuldun demekdir. *Be*, edât-ı

zarfiyye. *Rûz-i ma'reke*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, bunda rûz-i ceng demek. *Me-şev*, nehy-i hâzır. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Mağz-i şîr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye.

[419] *... çu dil zi-cân ber-dâşt*

... çünkü gönlünü cânından kaldıra.

Pend:

Haberî ki dânî ki dilî biyâzâred, tû hâmûş bâş tâ dîgerî biyâred.

Bir haberi ki bilirsin ki bir kalb incitir, sen sükût et tâ âhiri getire.

Beyt:

Bulbulâ mujde-i behâr biyâr

Haber-i bed be-bûm bâz gozâr

Ey bülbül bahârın müjdesini getir, fenâ haberi baykuşa terk eyle.

Mutâyebe:

Her ki nasîhat-i hod-re'y kâr mî-koned, û hod be-nasîhat-gerî muhtâcest.

Her kim ki bir hod-bîne nasîhat ile iş eder, o kimse bir nasîhatciye muhtâcdır.

Terbiyet:

Mutekellim-râ tâ kesî 'ayb ne-gîred, soheneş salâh ne-pezîred.

Mütekellimin mâdem bir kimse 'aybını tutmaya, onun sözü salâhı kabûl etmez.

Beyt:

Me-şev ğirre ber-husn-i goftâr-i hîş

Be-tahsîn-i nâ-dân u pindâr-i hîş

Mağrûr olma kendinin güzel kelâmına, câhilin tahsîni ile ve kendi hüsn-i zannınla.

Mulâtafa:

Heme kes-râ 'akl-i hod be-kemâl numâyend ve ferzend-i hîş be-cemâl.

Her bir kimseye kendi 'aklı kemâlde görünür ve kendi oğlu cemâlde görünür.

Kıt'a:

Yekî cuhûd u muselmân nizâ' mî-kerdend

Bir Yahûdiyle bir Müslümân nizâ' ederlerdi, ...

***

Dil, ber-dâşt'ın mef'ûl-i sarîhi. *Zi-cân*, ğayr-i sarîhi. *Haberî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıta. *Dânî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Dilî*, biyâzâred'in mef'ûlü ve *yâ* harf-i vahdet. *Tâ*, edât-ı ta'lîl. *Dîgerî*, yâ harf-i vahdet. *Biyâred*, fâ'ili

dîger'e râci', mef'ûlü mukadder bir haber'dir. *Bulbulâ*, elif harf-i nidâ. *Mujde-i behâr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Haber-i bed*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve gozâr'ın mef'ûl-i sarîhi. *Be-bûm*, ğayr-i sarîhi. *Bâz*, edât-ı te'kîd. *Gozâr*, emr-i hâzır, terk eyle demek. *Ki*, kim ma'nâsına isim. *Nasîhat*, mef'ûlüne muzâfdır. *Hod-re'y*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i vahdet. *Koned*, fâ'ili ki lafzına râci'. *Hod*, edât-ı te'kîd. *Nasîhat-ger*, ism-i fâ'il. *Ye*, harf-i vahdet. *Mutekellim-râ*, râ edât-ı mef'ûl veyâ harf-i tahsîs. *Tâ*, harf-i tevkît. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Soheneş*, zamîr mütekellime râci'. *Ne-pezîred*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, kabûl olmaz demek. *Me-şev*, nehy-i hâzır. *Ğirre*, mağrûr ma'nâsına. *Ber*, harf-i sıla. *Husn-i goftâr-i hîş*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *Bâ*, me-şev ğirre'ye müte'allikdir ve nâ-dân'a izâfeti masdarın fâ'ilinedir. *Pindâr*, ism-i masdar, hîş'e izâfeti fâ'ilinedir. *Yek*, bir ve yekî birisi demek lâkin ba'zen yekî lafzını yek ma'nâsında isti'mâl ederler.

[420] *Çunân ki hande girift ez-hadîs-i îşânem*

Be-tîre goft muselmân ger în kabâle-i men
Durust nîst Hudâyâ cuhûd mîrânem

Cuhûd goft be-Tevrît mî-horem sevgend
Eger hilâf konem hem-çu tû muselmânem

Ger ez-basît-i zemîn 'akl mun'adim gerded
Be-hod gumân ne-bered hîç kes ki nâ-dânem

... Şöyle ki gülmek aldı onların sözünden beni. Ğazabla dedi Müslümân eğer benim bu hüccetim, gerçek değil ise yâ Allâh Yahûdî olarak rûhumu kabz eyle. Yahûdî dedi Tevrât hakkı-y-içün eylerim yemîni, eğer muhâlefet edersem senin gibi Müslümânım. Eğer rûy-i zemînden 'akl ma'dûm olur ise, kendüye zann etmez hîç kimse ki câhilim.

Mesnevî:

Peder çun devr-i 'omreş munkazî geşt
Me-râ în yek nasîhat kerd u bugzeşt

Ki şehvet âteşest ez-vey be-perhîz

Be-hod ber-âteş-i dûzah me-kon tîz

Der-ân âteş ne-dârî tâkat-i sûz

Be-sabr âbî berîn âteş zen imrûz

Pederinin çünkü ‘omrünün zamânı tamâm oldu, bana bu bir nasîhati eyledi ve vefât eyledi. Ki şehvet âteşdir ondan ictinâb eyle, kendine cehennemin âteşini keskîn etme. O âteşde tutamazsın yanmağa tâkat, sabr ile bir su bu âteşe vur bugün.

Hikmet:

***

Hande, gülme ma‘nâsına ism-i masdardır. *Hadîs*, bunda söz ve kıssa demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Tîre*, tâ’nın kesriyle ğazab. *Kabâle-i men*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve kâf’ın fethiyle kâzî mektûbuna ve hüccetine derlerve mısrâ‘-ı sânîye merhûndur. *Hudâyâ*, elif harf-i nidâ. *Mîrân*, mîrânîden’den emr-i hâzır, öldür demek ve elif ve nûn edât-ı ta‘diyyedir. *Mim*, zamîr-i mütekellim, pes beni öldür demek olur. *Be*, bâ harf-i sıla. *Tevrît*, tâ tasarrufât-ı A‘câmdandır. *Mî-horem*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl mütekellim vahde. *Sevgend*, yemîn. *Eger hilâf konem*, fi‘l-i şart. *Hem-çu tû muselmânem*, cezâ. *Peder*, mübtedâ. *Çun*, edât-ı ta‘lîl. *Devr-i ‘omr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Munkazî*, ism-i fâ‘il, tükendi demek. *Geşt*, cümlesi haber. *Kerd*, fi‘l-i mâzî, fâ‘ili peder’e râci‘. *În yek nasîhat*, mef‘ûlü. *Bugzeşt*, kerd üzere ma‘tûfdur. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Şehvet*, mübtedâ. *Âteş*, haberi. *Perhîz*, emr-i hâzır, ictinâb eyle demek. *Be*, harf-i sıla. *Hod*, kendi. *Ber*, bâ’yı te’kîd. *Me-kon*, nehy-i hâzır. *Âteş-i dûzah*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mef‘ûl-i evveli. *Tîz*, sânîsi ve keskin demek. *Der-ân âteş*, murâd âteş-i dûzah’dır. *Tâkat-i sûz*, masdarın mef‘ûlüne izâfeti. *Zen*, emr-i hâzır. *Âb*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-sabr*, ğayr-i sarîhi. *İmrûz*, zarf-ı zamânı.

[421] *Cân der-himâyet-i yek-demest ve dunyâ vucûdî miyân-i do ‘adem. Dîn be-dunyâ-furûş-ân herend, Yûsuf be-furûşend tâ çi hirend. Kâlellâhu Te‘âlâ: Elem a‘hed ileykum yâ benî Âdem en lâ-te‘budû’ş-şeytân innehu lekum ‘aduvvun mubîn.*[83]

Cân bir nefesin himâyesindedir ve dünyâ bir vücûddur iki ‘adem arasında. Dîni dünyâ mukâbiline satanlar hayvândırlar, Cenâb-ı Yûsuf’u satanlar ‘acabâ ne alırlar? Vâcib-i Te‘âlâ buyurdu: Size vasiyet etmedim mi ey Âdemoğulları ‘ibâdet etmeyesiniz şeytâna zîrâ şeytân size hasm-ı kavîdir.

[83] el-Yâsîn 36/60.

Beyt:

Be-kavl-i duşmen peymân-i dûst be-şikestî

Bîn ki ez-ki berîdî yu bâ-ki peyvestî

Düşman sözüyle dostun ‘ahdini kırdın, gör ki kimden kesildin ve kime erişdin.

Hikmet:

Her-çi zûd ber-âyed, dîr neyâyed.

Her nesne ki tîz hâsıl olur, çok sebât etmez.

Kıt‘a:

Hâk-i maşrik şenîde’em ki konend

Be-çihil sâl kâse-i Çînî

Maşrık toprağında duydum ki i‘mâl ederler, kırk yılda bir Fağfûrî kâse.

***

Der, edât-ı zarfiyye. *Himâyet*, masdardır, hıfz ma‘nâsına, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dem*, nefes ve duhûl u hurûc etdikçe hayât sabît ve kâ’imdir ve duhûl u hurûcdan munkati‘ olur ise hayât za’il olup memât lâzım geldiği cihetle hayâtın bir nefesin hıfzında olduğu sâbit olur. *Vucûd*, varlıkdır. *Ye*, harf-i vahdet. *Miyân-i do ‘adem*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, biri ‘adem-i sâbık u kadîmdir, diğeri ‘adem-i lâhik u hâdisdir. *Be*, harf-i mukâbele. *Dunyâ-furûş*, vasf-ı terkîbî. *Ân*, edât-ı cem‘. *Her*, himâr. *-nd*, est’in cem‘i. *Be-furûşend*, fi‘l-i muzâri‘-i müstakbel cem‘. *Yûsuf*, mef‘ûlü. *Tâ*, edât-ı ta‘accüb. *Hirend*, hâ’nın feth u kesri ve râ’nın fethiyle hirîden’den fi‘l-i muzâri‘-i cem‘dir. *Elif*, hemze istifhâmiyye. *Lem a‘hed*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim. *İleykum*, ona müte‘allik. *Yâ*, harf-i nidâ. *Benî Âdem*, aslı benîn olup izâfetle nûn düşmüşdür. *En lâ-te‘budû*, ba‘de’t-te’vîl mef‘ûldür. *Eş-Şeytân*, lâ-te‘budû’nun mef‘ûlü. *Be-şikestî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Peymân-i dûst*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-kavl-i duşmen*, ğayr-i sarîhi. *Be-bîn*, emr-i hâzır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ki*, kim ma‘nâsına isim. *Berîdî*, mebnî lil-mef‘ûl ma‘nâsına. *Bâ*, harf-i sıla. *Ki*, kim ma‘nâsına. *Peyvestî*, fi‘l-i mâzî muhâtab, vâsıl oldun demek. *Zûd*, tîz. *Dîr*, geç. *Hâk-i maşrik*, konend’in zarf-ı mekânı zîrâ hâk’den murâd memleketdir, hâk-i Balkan gibi ve der-Bağdâd buna karînedir. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Çihil sâl*, zarf-ı zamân. *Kâse-i Çînî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve konend’in mef‘ûlü.

[422] *Sad be-rûzî konend der-Bağdâd*

Lâ-cerem kıymeteş hemî bînî

Bir günde yüz dânesini Bağdâd'da i'mâl ederler, şübhesiz onun kıymetini görürsün.

Kıt'a:

Murğek ez-beyza bîrûn âyed rûzî talebed

V'âdemî beççe ne-dâred haber ez-'akl u temîz

Ân ki nâ-gâh kesî geşt be-çîzî ne-resîd

V'în be-temkîn u fazîlet be-guzeşt ez-heme çîz

Âb-gîne heme câhest ez-ân kadreş nîst

La'l-i doşvâr be-dest âyed ez-ânest 'azîz

Kuşcağız yumurtadan dışarı çıkar rızık ister, ve Âdemoğlu haberi yokdur 'akl u idrâkden. Ol kuşcağız müddet-i kalîlede kul oldu bir mertebeye erişmedi, ve Âdemoğlu temkîn ve fazîletle geçdi her nesneden. Şîşe her yerde vardır ondan i'tibârı yokdur, cevher ele güç girer i'tibârı ondandır.

Hikmet:

Kâr-hâ be-sabr ber-âyed ve musta'cil be-ser der-âyed.

İşler sabır ile hâsıl olur ve 'acele eden başı üzere gelir.

Mesnevî:

Be-çeşm-i hîş dîdem der-biyâbân

Ki merd-âheste bugzeşt ez-şitâb-ân

Kendi gözüm ile gördüm çölde, ki âheste giden kişi geçdi sür'atle gidenleri.

***

Sad, ya'nî yüz kâse. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Rûz*, zarf-ı zamân. *Ye*, harf-i vahdet ve konend'in sad kâse mef'ûl-i sarîhi. *Be-rûzî*, zarf-ı zamânı. *Der-Bağdâd*, zarf-ı mekânı. *Lâ-cerem*, lâ-şekk ve lâ-muhâle demek. *Murğek*, ism-i tasğîr, kuşcağız demek. *Beyza*, bâ'nın fethiyle yumurta. *Birûn âyed*, çıkar demek. *Rûzî*, rızık ve talebed'in mukaddem mef'ûlü. *Âdemî beççe*, Âdemoğlancığı demek. *Temîz*, aslı temyîz olup 'Acem yâ'nın hazfıyla isti'mâl eder. *Ân*, işâretdir murğ'a. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Nâ-gâh*, bunda def'aten bilâ-tedrîc demek. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Geşt*, fi'l-i mâzî müfred ğâ'ib, oldu demek. *V'în*, Âdemî beççe'ye işâretdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Temkîn*, kudretdir. *Be-guzeşt*, fi'l-i mâzî, tecâvüz etdi demek. *Heme çîz*, cemî'-i eşyâdan 'ibâretdir. *Âb-gîne*,

elif-i memdûde ve bâ'nın sükûnu ve kâf-ı 'Acem'in kesriyle şîşe ve sırçadır. *Heme câ*, her yerde demek. *Ez-ân*, edât-ı ta'lîl. *Doşvâr*, müşkil. *Be-dest*, bâ harf-i sıla. *Ez-ân*, yine ta'lîl içindir. *Be*, harf-i musâhabet. *Çeşm-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Merd-âheste*, kalbe muhavveldir, takdîri âheste-reftâr merd'dir ve ba'zılar fi'l-asl izâfetle merd-i âheste-reftâr olup li-ecli'z-zarûre izâfetden hemze vaslile sâkıt olmuşdur, fethası dâl'a nakl olunup vaslile okunur dediler. *Şitâb-ân*, sıfat-ı müşebbehe.

[423] *Semend-i bâd-pây ez-tek furû-mând*
Şutur-bân hem-çunân âheste mî-rând

Yürük at sür'atde 'âciz kaldı, deveci öylece âheste sürdü.

Mutâyebe:

Nâ-dân-râ biz ez-hâmûş nîst ve eger în maslahat be-dânistî nâ-dân ne-bûdî.

Câhile sükûtdan iyi yokdur ve eğer bu maslahatı bileydi câhil olmazdı.

Kıt'a:

Çun ne-dârî kemâl-i fazl ân bih
Ki zebân der-dehân nigeh dârî

Âdemî-râ zebân fazîha koned
Cevz-i bî-mağz-râ sebuksârî

Çünkü tutamazsın 'ilm u kemâl ol iyidir, zîrâ dili ağzında hıfz edesin. İnsânı dili rüsvây eder, içi olmayan cevizi hiffet rüsvây eylediği gibi.

Kıt'a:

Herî-râ eblehî ta'lîl mî-dâd
Berû ber-sarf kerde 'omr-i dâ'im

Hakîmî gofteş ey nâ-dân çi kûşî
Derîn sevdâ be-ters ez-levm-i lâ'im

Neyâmûzed behâyim ez-tû goftâr
Tû hâmûşî biyâmûz ez-behâyim

Bir merkebe bir ahmak ta'lîm ederdi, ona sarf eylerdi dâ'imâ 'ömrünü. Ona bir hakîm dedi ey câhil ne çalışırsın, bu sevdâda kork mu'terizin i'tirâzından. Öğrenmez hayvânât senden kelâm, sen sükûtu öğren hayvânâtdan.

Mesnevî:

***

Semend-i bâd-pây, izâfeti izâfet-i beyâniyye, yürük ve reh-vâr at demek. *Tek*, tâ'nın fethiyle ve kâf-ı 'Arabiyle koşma ma'nâsına ism-i masdardır. *Furû-mând*, 'âciz kaldı demek. *Şutur-bân*, terkîb-i fâ'ilî, deveci ma'nâsına. *Hem-çunân*, kezâlik demek. *Mî-rând*, hikâye-i fi'l-i mâzî. *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehe. *Râ*, harf-i sıla. *Hâmûş*, yâ harf-i masdariyye. *Be-dânistî* ve *Ne-bûdî*, yâ'lar hikâyedir. *Fazîha*, rüsvây, li-ecli'z-zarûre *tâ* hâ-ı resmî şeklinde okunur. *Cevz-i bî-mağz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, içsiz ceviz demek. *Râ*, harf-i sıla. *Mî-dâd*, hikâye-i mâzî. *Her*, mef'ûl-i evveli. *Ye*, harf-i vahdet. *Râ*, edât-ı mef'ûl. *Ta'lîm*, mef'ûl-i sânîsi. *Ebleh*, fâ'ili. *Ye*, harf-i vahdet. *Berû*, aslı ber-û'dur, li-ecli'z-zarûre hazf u îsâl olmuşdur. *Ber*, harf-i te'kîd. *'Omr*, kerde'nin mef'ûl-i sarîhi. *Sarf*, sânîsi. *Berû*, mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Dâ'im*, kerde'ye kayddır. *Levm*, azarlamak ma'nâsına olan nasr bâbının ecvef-i vâvîsinden masdar. *Lâ'im*, ism-i fâ'il, azarlayıcı demek. *Neyâmûzed*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Behâyim*, fâ'ili. *Goftâr*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-tû*, ğayr-i sarîhi. *Hâmûşî*, yâ harf-i masdariyye. *Biyâmûz*, emr-i hâzır âmûhten masdarından.

[424] *Her ki te'emmul ne-koned der-cevâb*
Bîşter âyed soheneş nâ-sevâb

Yâ sohen ârây çu merdum be-hûş
Yâ be-nişîn hem-çu behâyim hamûş

Her kim ki tefekkür eylemez ise cevâbda, ziyâde gelir onun sözünden hatâ. Yâ güzel kelâm söyle 'âkıllı kimse gibi, yâhûd otur hayvânât gibi sükût eyle.

Mutâyebe:

Her ki bâ-dânâ-ter ez-hod bahs koned tâ be-dânend dânâst, be-dânend ki nâ-dânest.

Her kimse ki kendinden daha 'âlim ile mübâhase eder ise tâ bilsinler ki 'âlimdir, bilirler ki câhildir.

Beyt:

Çu der-âyed bih ez-tûyî be-sohen
Ger-çi bih dânî i'tirâz me-kon

Çünkü gele bir senden iyi kelâma, eğerçi iyi bilsende i'tirâz etme.

Latîfe:

Her ki bâ-bed-ân nişîned nîkî ne-bîned.

Her kim ki fenâlarla otururşa iyilik görmez.

Mesnevî:

Ger nişîned ferişte'i bâ-dîv

Vahşet âmûzed u hiyânet u rîv

Ez-bed-ân nikûyî neyâmûzî

Ne-koned gorg pûstîn-dûzî

Eğer otururşa bir melek şeytân ile, vahşet öğrenir ve hâ'inlik ve hîle. Fenâlardan iyilik öğrenemezsin, edemez kurd kürk dikicilik.

Pend:

***

Her ki, her kes ki takdîrindedir. *Ne-koned*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl. *Der-cevâb*, mecâzen zarfı. *Bîşter*, ism-i tafdîl. *Âyed*, fi'l-i muzâri'. *Soheneş*, zamîr her ki'ye râci'. *Nâ-sevâb*, hatâdır. *Yâ*, harf-i terdîd. *Ârây*, emr-i hâzır. *Sohen*, mukaddem mef'ûl-i sarîhi. *Be-hûş*, ğayr-i sarîhi. *Be-nişîn*, emr-i hâzır. *Hem*, edât-ı te'kîd. *Çu*, edât-ı teşbîhdir. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Dânâ*, 'âlim. *-ter*, edât-ı tafdîl. *Tâ*, edât-ı ta'lîl. *Be-dânend*, fi'l-i muzâri' ile emr-i ğâ'ib meyânında lafz-ı müşterekdir, bileler veyâ bilsinler demek. *Nâ-dân*, câhil. *-st*, edât-ı haber. *Tûyî*, yâ-ı sânî zamîr-i hitâb. *Be-sohen*, bâ harf-i musâhabet ve der-âyed'e müte'allikdir. *Ferişte'i*, yâ harf-i vahdet, hemze harf-i tevessül. *Âmûzed*, fi'l-i muzâri', öğrenir. *Rîv*, râ'nın kesriyle hîle ve mekr ma'nâsınadır. *Neyâmûzî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Nîkûyî*, yâ-ı masdariyye ile mef'ûl-i sarîhi. *Ez-bed-ân*, ğayr-i sarîhi. *Ne-koned*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Gorg*, kâf-ı 'Acem'in zammıyla kurda derler. *Pûstîn-dûz*, dûhten'den vasf-ı terkîbî olup kürk dikici demekdir. *Ye*, harf-i masdariyye, bu sûretde kürk dikicilik ma'nâsınadır ve mısrâ'-ı sânî makâm-ı ta'lîlde vâki'dir.

[425] *Merdum-ân-râ 'ayb-i nihânî âşikâr me-kon ki mer îşân-râ rusvâ konî ve hod-râ bî-i'timâd.*

Adamların gizli 'aybını ifşâ etme zîrâ tahkîk onları rüsvâ eylersin ve kendini i'timâdsız edersin.

Teşbîh:

Her ki ‘ilm hând u ‘amel ne-kerd, bedân mâned ki gâv rând u tohm neyefşând.

Her kim ki ‘ilmi tahsîl eyledi ve ‘amel etmedi, ona benzer ki çift sürdü ve tohum ekmedi.

‘İbret:

Ez-ten-i bî-dil tâ‘at neyâyed ve pûst-i bî-mağz bezâ‘at-râ ne-şâyed.

Gönülsüz kimseden tâ‘at gelmez ve içsiz kabuk ser-mâyeye yakışmaz.

Tenbîh:

Ne her ki der-mucâdele çust der-mu‘âmele durust.

Lâzım gelmez her kim ki mu‘ârazada serî’ ola mu‘âmelede dürüst ola.

Beyt:

Bes kâmet-i hoş ki zîr-i çâder bâşed

Çun bâz konî mâder-i mâder bâşed

Çok mu‘tedil boy ki çar içinde görünür, çünkü açarsan vâlidenin vâlidesidir.

Hikmet:

Eger şeb-hâ heme kadr bûdî, pes şeb-i kadr bî-kadr bûdî.

Eğer bütün geceler Kadir gecesi olaydı bu hâlde Kadir gecesi şerefsiz olurdu.

Beyt:

Ger seng heme la‘l-i Bedahşân bûdî

Eğer her taş Bedahşân cevheri olaydı, ...

***

Merdum-ân, merdum lafzının cem‘i. *Râ*, harf-i tahsîs. *‘Ayb-i nihânî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Âşikârâ* ve aşikâre ve âşikâr bir ma‘nâyadır. *Me-kon*, nehy-i hâzır. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Mer*, râ’nın ma‘nâsını te’kîd eder. *Îşân*, û’nun cem‘i. *Bî*, edât-ı selb. *Bedân*, aslı bâ-ı sıla ile be-ân’dır ki dâl hemze’den bedeldir. *Mâned*, fi‘l-i muzâri‘, benzer demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gâv*, kâf-ı ‘Acem ile sığır demek ve rând’ın mukaddem mef‘ûlü ve rând sürdü ma‘nâsına mâzî olup murâd çift sürmekdir. *Neyefşând*, mâzî-i menfî, saçmadı demek. *Tohm*, mef‘ûl. *Neyâyed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl mütekellim vahde, tâ‘at fâ‘ili. *Ez-ten*, mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi ve ten’den şahıs murâd, izâfeti beyâniyye. *Bî-dil*, sâhib-i kalb olmayan murâddır. *Pûst-i bî-mağz*, izâfeti beyâniyye ve pûst deri, *Bî-mağz* içsiz demek. *Bezâ‘at*, ser-mâye. *Ne*, harf-i nefy olup mecmû‘-ı terkîbe masrûfdur. *Bes*, çok. *Kâmet-i hoş*, izâfeti beyâniyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Zîr-i çâder*, izâfeti lâmiyye ve çâder’den kadınların büründüğü çâr murâddır.

Bâz konî, açasın demek. *Mâder-i mâder*, izâfeti lâmiyyedir. *Çun*, çuneş takdîrindedir. *Eger*, edât-ı şart. *Şeb*, gece. *Hâ*, edât-ı cem‘. *Heme*, cem‘ ma‘nâsına. *Bûdî*, fi‘l-i şart. *Pes*, fâ-ı cezâ’iyye ma‘nâsına. *Bî-kadr bûdî*, cevâb-ı şartdır. *La‘l-i Bedahşân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bûdî*, hikâye-i hâl-i mâzî.

[426] *Pes kıymet-i la‘l u seng yeksân bûdî*

... Bu hâlde cevherle taşın kıymeti müsâvî olurdu.

Hikmet:

Ne her ki be-sûret nîkûst sîret-i zîbâ der-ûst, kâr-i enderûn dâred ne pûst.

Öyle değil her kim ki sûretde güzeldir hüsn-i sîret ondadır, iş kalbdedir vücûdda değil.

Kıt‘a:

Tuvân şinâht be-yek rûz der-şemâ’il-i merd

Ki tâ kocâş resîdest pây-gâh-i ‘ulûm

Velî zi-bâtineş îmin me-bâş u ğirre me-şev

Ki habs-i nefs ne-kerded be-sâl-hâ ma‘lûm

Fark etmek mümkündür bir günde insânın ahlâkını, zîrâ onun nereye kadar erişmişdir ma‘lûmâtının mertebeleri. Velâkin onun bâtınından emîn olma ve mağrûr da olma, zîrâ nefs-i habîse olmaz nice seneler ma‘lûm.

Tahvîf:

Her ki bâ-bozorg-ân sitîzed hûn-i hod rîzed.

Her kim ki büyükler ile ‘inâd eyleye kendi kanını döker.

Kıt‘a:

Hîşten-râ bozorg mî-bînî

Râst gofte’end yek do bîned lûc

Zûd bînî şikeste pîşânî

Tû ki bâzî be-ser konî bâ-kûc

Kendini büyük görürsen, doğru söylemişlerdir biri iki görür şaşı. Sür‘atle görürsün alnı mecrûh, sen ki oyunu başınla edersin kûc ile.

Pend:

***

Kıymet-i la'l, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Yeksân*, müsâvî ma'nâsınadır. *Be-sûret*, bâ harf-i zarf. *Sîret-i zîbâ*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve sîret hulk ma'nâsınadır. *Zîbâ*, sıfat-ı müşebbehedir, yaraşık ve yakışık demek. *Derûst*, aslı der-ûst olup û zamîri ki'ye râci'dir. *Enderûn*, bunda kalb ma'nâsına. *Pûst*, murâd zâhir hâldir. *Şinâht*, masdar. *Şemâ'il-i merd*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, ahlâk-ı merd demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Tâ*, harf-i intihâ. *Kocâş*, zamîr merd'e râci'. *Pây-gâh-i 'ulûm*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve pây-gâh yâ'nın sükûnuyla mertebe demek. *Velî*, edât-ı istidrâk. *Bâtineş*, zamîr merd'e râci'. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Habs-i nefs*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mî-bînî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, görürsün demek. *Hîşten*, mef'ûl-i evveli. *Bozorg*, sânîsi. *Râst*, bunda gerçek ma'nâsına. *Bîned*, fi'l-i muzâri', görür demek. *Yek*, mef'ûl-i evveli. *Do*, sânîsi. *Lûc*, lâm'ın zammı ve cîm-i 'Arab'la şaşı demek. *Zûd*, zâ'nın zammıyla tîz demek ve zarf-ı zamândır. *Şikeste*, bînî'nin mef'ûl-i evveli. *Pîşânî*, sânîsi. *Bâzî*, oyun ve konî'nin mef'ûl-i sarîhi. *Be-ser* ve *Bâ-kûc*, ğayr-i sarîhi.

[427] *Pençe bâ-şîr u muşt bâ-şemşîr zeden kâr-i hired-mend-ân nîst.*

Arslanla pençeleşmek ve kılınca yumruk vurmak 'âkilânın işi değildir.

Beyt:

Ceng u zûr-âverî me-kon bâ-mest

Pîş-i ser-pençe der-bağal nih dest

Muhârebe ve bahâdırlık gösterme sarhoşa, kavî kimsenin önünde koltuğuna koy elini.

Tahzîr:

Za'îfî ki bâ-kavî dil-âverî koned yâr-i duşmenest der-helâk-i hîş.

Bir za'îf ki bir kavîye yiğitlik gösterirse düşmanına dostdur kendini helâkde.

Kıt'a:

Sâye-perverde-râ çi tâkat-i ân

Ki reved bâ-mubâriz-ân be-kitâl

Sust-bâzû be-cehl meyefkened

Pençe bâ-merd-i âhenîn-çengâl

Nâz ve ni'metle yaşamışın onun ne tâkati var, ki gide bahâdırlar ile cenge. Za'îf bâzûlu kimse cehlinden tutuşur, pençeyi demir gibi kavî pençeli kimse ile.

Tevbîh:

Her ki nasîhat ne-şineved ser-i selâmet şenîden dâred.

Her kim ki nasîhat dinlemez ise tekdîr işitmek sevdâsını tutar.

Beyt:

Çun neyâyed nasîhat der-gûş

Egeret ser-zeniş konem hâmûş

Çünkü girmezse nasîhat kulağına, eğer seni tevbîh edersem sükût eyle.

***

Bâ-şîr, bâ harf-i musâhabet, giriften takdîrindedir. *Bâ-şemşîr*, bâ harf-i sıla, zeden takdîrindedir. *Kâr-i hired-mend-ân*, mübtedâ. *Nîst*, haberi. *Zûr-âver*, vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i masdariyye. *Bâ-mest*, bâ harf-i musâhabet. *Pîş-i ser-pençe*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve ser-pençe kavî ve ğâlib ma‘nâsına. *Bağal*, koltuk. *Nih*, nûn’un kesri ve hâ-ı asliyye ile nihâden’den emr-i hâzırdır. *Dest*, mef‘ûl-i sarîhi. *Der-bağal*, ğayr-i sarîhi. *Pîş*, zarf-ı mekânı. *Za‘îfî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ harf-i râbıt-ı sıfat. *Dil-âver*, bahâdır ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ye*, harf-i masdariyye. *Koned*, fi‘l-i muzâri‘. *Yâr-i duşmen* ve *Helâk-i hîş*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir. *Sâye-perverde-râ*, harf-i tahsîs ifâde eder. *Tâkat-i ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Mubâriz*, bahâdır. *Ân*, edât-ı cem‘. *Sust-bâzû*, vasf-ı terkîbî. *Pençe*, meyefkened’in mef‘ûl-i sarîhi. *Be-cehl*, ğayr-i sarîhi. *Âhenîn-çengâl*, demir pençeli ma‘nâsına vasf-ı terkîbî. *Ser*, sevdâ ve heves. *Egeret ser-zeniş konem*, eger ser-zeniş konemet tekdîrindedir. *Hâmûş*, sükût eyle ma‘nâsına emr-i hâzırdır.

[428] Şikâyet:

Eger cevr-i şikem nîstî hîç murğî der-dâm neyuftâdî, belki seyyâd dâm ne-nihâdî.

Eğer açlık ğâ’ilesi olmasaydı hîç bir kuş tuzağa düşmezdi, belki avcı tuzak komazdı.

‘İbret:

Hakîm-ân dîr dîr horend ve ‘âbid-ân nîm sîr ve zâhid-ân tâ sedd-i ramak ve civân-ân tâ tabak ber-gîrend ve pîr-ân tâ ‘arak konend, emmâ kalendâr-ân çendân ki der-mi‘de cây-i nefes ne-mând ve ber-sufre rûzî-i kes.

Hakîmler geç geç yerler ve ‘âbidler biraz doyuncaya kadar yerler ve zâhidler ölmeyecek derece yerler ve gençler tabakda bir şey kalmayınca yerler ve ihtiyârlar

terleyince yerler, ammâ kalenderler ol kadar yerler ki mi‘dede nefes alacak mahal kalmayınca kadar ve sofrada kimsenin rızkı kalmayınca kadar yerler.

Beyt:

Esîr-i bend-i şikem-râ do şeb ne-gîred hâb

Şebî zi-mi‘de-i sengî şebî zi-dil-tengî

Karın bendine esîr olan kimseyi iki gece uyku tutmaz, bir gece taş gibi mi‘desinden bir gece açlık ızdırabından.

Va‘z:

Meşveret bâ-zen-ân tebâhest ve sehâvet bâ-mufsid-ân gunâh.

Kadınlar ile müşâvere fâsiddir ve müfsidlere in‘âm etmek günâhdır.

Nasîhat:

***

Cevr-i şikem, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Nîstî*, yâ harf-i hikâye. *Murğî*, yâ harf-i vahdet. *Neyuftâdî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Seyyâd*, mübâlağa ile ism-i fâ‘ildir, avcı demek. *Ne-nihâdî*, hikâye-i mâzî-i menfî. *Dîr dîr*, geç geç demek, murâd ta‘âm hazm olsun için sîr’in yediklerini beyândır. *‘Âbid-ân*, ‘âbid’in cem‘i. *Nîm sîr*, nîm yarım demek ve sîr tok ma‘nâsına, murâd tamâm doymazlar demek ve takdîri horend’dir. *Sedd-i ramak*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve ramak cânın sonudur, murâd olmayacak mikdârdır. *Tâ tabak*, tâ harf-i intihâ. *Ber-gîrend*, kaldıralar demek. *Tâ*, yine harf-i intihâ. *‘Arak konend*, terleyeler demek. *Mi‘de*, mîm’in fethi ve ‘ayn’ın kesri ve mîn’in kesri ve ‘ayn’ın sükûnuyla insânda hayvân cinsinin şîr-dânı makâmında müsta‘meldir. *Cây-i nefes*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ne-mâned*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl mütekellim vahde, kalmaya demek. *Rûzî-i kes*, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Esîr-i bend-i şikem*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mecâzen beyâniyye. *Râ*, harf-i tahsîs ve ne-gîred’in *Hâb* fâ‘ili, *Esîr-i bend-i şikem*, mef‘ûlü, *Do şeb* zarf-ı zamânı. *Şebî*, yâ harf-i vahdet. *Mi‘de*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Sengî*, yâ edât-ı nisbet, toklukdan taş gibi katı olan mi‘deden demek. *Dil-teng*, vasf-ı terkîbî, *Ye* harf-i masdariyye, gönül darlığı demek.

[429] *Hakîmî ki bâ-cuhhâl der-ufted bâyed ki ‘izzet tevakku‘ ne-dâred ve câhilî ki be-zebân-âverî ber-hakîmî ğâlib âyed ‘aceb nîst ki sengest cevherî-râ mî-şikened.*

Bir hakîm ki câhiller ile içtimâ‘ eder ise lâzımdır ki hürmet ümîdini tutmaz ve bir câhil ki söz kuvvetiyle bir hakîme ğâlib gelir ise ta‘accüb olunmaz zîrâ taşdır cevheri kırar.

Beyt:

Ne ‘aceb ger furû-reved nefeseş

‘Andelîbî ğurâb hem-kafeseş

‘Aceb değildir eğer kalır ise onun nefesi, kara karğa ile kafesde olan bülbülün sadâsı.

Kıt‘a:

Ger huner-mend zi-evbâş cefâyî bîned

Tâ dil-i hîş neyâzâred u derhem ne-şeved

Seng-i bed-gevher eger kâse-i zerrîn şikened

Kiymet-i seng neyefzâyed u zer kem ne-şeved

Eğer sâhib-i hüner denî olan kimselerden cefâ görürse, elbetde kendi gönlünü incitmesin ve bî-huzûr olmasın. Bed asıl olan taş eğer altınla münakkaş kâseyi kırarsa da, taşın kıymeti artmaz ve altının kıymeti eksilmez.

Latîfe:

Hired-mendî-râ ki der-zumre-i eclâf sohen sûret ne-bended şukuft me-dâr...

Bir ‘âkil kimsenin ki fenâlar arasında kelâmı mesmû‘ olmaz ise ta‘accüb etme...

***

Cuhhâl, câhil’in cem‘-i mükesseri. *Mî-şikened*, fi‘l-i muzâri‘-i hâldir. *Ne*, harf-i nefy. *Furû-reved*, lüğatde aşağı gide demek ise de isti‘mâlde batmak ma‘nâsınadır. *Nefeseş*, zamîr ezmâr-ı kable’z-zikr tarîkiyle ‘andelîb’e râci‘. *‘Andelîb*, bülbül. *Ye*, harf-i vahdet. *Ğurâb*, mübtedâdır. *Hem-kafes*, haberi ve cümle ‘andelîb’e sıfat vâki‘ olmuşdur ve kafes ‘Arabîde sâd ve Fârisîde sîn iledir. *Evbâş*, cem‘ sîğasıyla denî kesân’da müsta‘meldir. *Tâ*, edât-ı tenbîh. *Dil-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve neyâzâred’in mef‘ûlü ve nefy-i istikbâl ise incitmesin demek, *Derhem ne-şeved* de böyle ya‘nî bî-huzûr olmaya veyâ olmasın demek. *Seng-i bed-gevher* ve *Kâse-i zerrîn*, izâfetleri beyâniyyelerdir ve zer altın. *-în*, yâ edât-ı nisbet ve nûn edât-ı te’kîd. *Kiymet-i seng*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Neyefzâyed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl mütekellim vahde, artmaz demek ve *Zer* mübtedâ, Kem *ne-şeved* haberi ve ismi tahtında müşterek olarak

kiymet-i zer'e râci'. *Hired-mendî-râ*, râ harf-i tahsîs. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Zumre-i*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Eclâf*, cilf'in cem'i, ğalîz tabî'atlıya derler. *Sohen*, ne-bended'in mef'ûl-i evveli. *Sûret*, sânîsi. *Şukuft*, şîn'in ve kâf'ın zammeleriyle 'aceb demek. *Me-dâr*, tutma ma'nâsına nehy-i hâzır dâşten'den.

[430] *... ki âvâz-i berbat bâ-ğâlebe-i duhul ber-neyâyed ve bûy-i 'abîr ez-gend-i sîr furû-mâned.*

... zîrâ kopuzun sadâsı davula ğalebe ile çıkmaz ve 'anberin kokusu sarımsak kokusundan 'âciz kalır.

Mesnevî:

Bulend-âvâz nâ-dân gerden efrâht
Ki dânâ-râ be-bî-şermî biyendâht

Ne-mî-dâned ki âheng-i Hicâzî
Furû-mâned zi-bâng-i tabl-i ğâzî

Yüksek sesli câhil boyun yüceltdi, zîrâ 'âlimi hayâsızlığa atdı. Bilmez ki Hicâzî sadâ, 'âciz kalır ğâzî davulunun sadâsı yanında.

Hikmet:

Cevher eger der-halâb ufted hem-çunân nefîsest ve ğubâr eger ber-felek resed henûz hasîs. İsti'dâd-i bî-terbiyet dirîğeş ve terbiyet-i nâ-muste'id zâyi'. Hâkister eger-çi neseb-i 'âlî dâred...

Cevher eğer çirk-âba düşerse kezâlik kıymet-dârdır ve toz eğer semâya erişirse el-ân değersizdir. Terbiyesize isti'dâd yazıkdır ve kâbiliyyetsizi terbiye zâyi'dir. Kül eğerçi 'âlî nesebdir...

***

Ki, harf-i ta'lîl. *Âvâz*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Berbat*, kopûz. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Ğalebe-i duhul*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve dâl'ın ve hâ'nın zammeleriyle davuldur. *Bûy*, koku. *'Abîr*, güzel kokulu un gibi bir nesnedir. *Gend*, kâf-ı 'Acem'in fethi ve nûn'un sükûnuyla çirkîn kokuya derler, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Sîr*, sarımsak. *Furû-mâned*, fi'l-i muzâri' müfred ğâ'ibdir, bunda mağlûb olur demekdir. *Bulend-âvâz*, yüksek sesli ma'nâsına vasf-ı terkîbî ve mübtedâ ve izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Nâ-dân*, sıfat-ı müşebbehe. *Efrâht*, fi'l-i mâzîdir, kaldırdı demek, pek çağırmakdan 'ibâretdir. *Gerden*, mef'ûlü ve cümle-i fi'liyye haberdir. *Ki*, harf-i râbıta. *Biyendâht*,

atdı ma‘nâsına fi‘l-i mâzî, bunda ğalebe murâd. *Dânâ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Bî-şermî*, yâ harf-i masdariyye ve mef‘ûl-i ğayr-i sarîhi. *Ne-mî-dânî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâli, bilmez demek. *Ki*, harf-i beyân. *Âheng*, sadâ ve Hicâzî’ye izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Furû-mâned*, ‘âciz kalır demek. *Bâng-i tabl-i ğâzî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve tabl davul ma‘nâsına. *Ğâzî*, ehl-i ğazâ ile cân-bâz meyânında lafz-ı müşterekdir ve *tabl-i ğâzî* tabl-bâz’dan ihtirâz için davula dahi ıtlâk olunur. *Halâb*, hâ’nın fethi ve kesriyle çirk-âb ma‘nâsına. *Hem-çunân*, düşmezden evvelki gibi demek. *Nefîs*, bunda kıymet-dâr ma‘nâsına. *Ğubâr*, zamm ile toz. *İsti‘dâd-i bî-terbiyet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Dirîğest*, haberi. *Terbiyet-i nâ-muste‘id*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve mübtedâ. *Zâyi‘*, haberi. *Hâkister*, kül. *Neseb-i ‘âlî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye.

[431] *... ki âteş cevher-i ‘ulvîst çun be-nefs-i hod hunerî ne-dâred bâ-hâk berâberest, kiymet-i şeker ne ez-neyest ki ân hâssiyyet-i veyest.*

... zîrâ âteş cevher-i ‘ulvîdir çünkü kendi nefsinde bir hüneri yokdur toprak ile berâberdir, şekerin kıymeti kamışdan değildir belki o kıymet kendi hâssasındandır.

Latîfe:

Muşk ânest ki be-bûyed, ne ân ki ‘attâr be-gûyed. Dânâ çun table-i ‘attârest hâmûş u huner-numây ve nâ-dân çun tabl-i ğâzîst bulend-âvâz u miyân-tehî.

Müşk oldur ki koka, misk ol değildir ki ‘attâr söyleye. ‘Âlim ‘attâr dükkânı gibidir sessiz ve hüner göstericidir ve câhil ğâzî davulu gibidir yüce sadâlı ve içi boşdur.

Kıt‘a:

‘Âlim ender miyân-i câhil-râ
Meselî gofte’end sıddîk-ân

Şâhidî der-miyân-i kûr-ânest
Mushafî der-miyân-i zındîk-ân

‘Âlim câhilin arasında, bir misâl söylemişlerdir sâdıklar. Bir güzel körler arasındadır, bir mushaf zındîkler arasındadır.

Pend:

Dûstî-râ ki be-‘omrî ferâ-çeng ârend, ne-şâyed be-yek-dem biyâzârend.

Bir dostu ki bir ‘ömürde ele getireler, lâyık değildir ki bir nefesde incideler.

***

Ki, harf-i ta'lîl. *Âteş*, mübtedâ. *Cevher-i 'ulvî*, haberi. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Nefs-i hod*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hunerî*, yâ harf-i vahdet veyâ tenkîr. *Be-bûyed*, fi'l-i muzâri' lâzımla müte'addî meyânında müşterekdir, bunda lâzımdır, koku vere ma'nâsına. *Table-i 'attâr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, diyâr-ı 'Arab u 'Acem'de bir tabla üstüne envâ'-ı mübhirât vaz' olunarak sokak ve sokak dolaşdırılıp satılır ve satana 'attâr ıtlâk olunur. *Huner-numây*, numûden'den vasf-ı terkîbîdir, hüner gösterici demek. *Bulend-âvâz* ve *Miyân-tehî*, vasf-ı terkîbîlerdir, yüksek sesli ve içi boş demek. *Miyân-i câhil*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve câhil'den cins murâddır. *Râ*, ma'nâda 'âlim'e kayddır. *Mesel*, murâd temsîldir. *Sıddîk*, sâd ve dâl-ı müşeddidenin kesriyle sıfat-ı müşebbehedir. *Ân*, edât-ı cem'. *Dûstî*, yâ harf-i vahdet. *'Omr*, müddetden 'ibâretdir. *Ye*, harf-i vahdet, bir zamânda demek. *Ferâ*, bunda edât-ı sıla. *Çeng*, el murâddır. *Ârend*, fi'l-i muzâri' cem'-i ğâ'ibdir. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Dem*, nefes ve sâ'at. *Biyâzâred*, fi'l-i muzâri' cem'-i ğâ'ib, incideler demekdir.

[432] Beyt:

Sengî be-çend sâl şeved la'l-pâre'i

Zinhâr tâ be-yek-nefeseş nişkenî be-seng

Bir taş nice senelerde olur bir la'l pâresi, sakın tâ onu bir nefesde kırmayasın taşla.

Teşbîh:

'Akl der-dest-i nefs çunân giriftârest ki merd-i 'âciz der-dest-i zen-i gurbuz.

'Akıl nefsin elinde öyle tutulmuşdur ki 'âciz olan adam kuvvetli kadının elinde tutulduğu gibi.

Beyt:

Der-i hurremî ber-serâyî be-bend

Ki bâng-i zen ez-vey ber-âyed bulend

Meserret kapısını bir hâneye bağla, ki kadının sadâsı ondan çıka yüksek.

Re'y-i bî-kuvvet mekr u fusûnest ve kuvvet-i bî-re'y cehl u cunûn

Kuvvetsiz re'y zâ'id ve netîcesizdir ve re'ysiz kuvvet cünûn ve cehâletdir.

Terbiyet:

Civân-merdî ki be-hored ve be-dihed bih ez-'âbidî ki rûze dâred u be-nihed.

Bir cömerd ki yiye ve ihsân ede iyidir bir zâhidden ki oruç tuta ve mâl cem‘ ede.

Mutâyebe:

Her ki terk-i şehvet ez-behr-i kabûl-i halk...

Her kim ki şehveti terk halkın kabûlü için...

***

Sengî, yâ harf-i vahdet. *Be-çend sâl*, bâ edât-ı zarfiyye, nice yılda demek. *Şeved*, ismi seng’e râci‘. *La‘l-pâre’i*, aslı pâre-i lâ‘l’dir. *Zinhâr*, edât-ı tenbîh. *Tâ*, harf-i te’kîd. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Yek-nefes*, bir nefesde demek. *Şin*, la‘lî pâreye râci‘. *Nişkenî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtab, kırmayasın demek. *Gurbuz*, kâf-ı ‘Acem’in zammı ve râ’nın ve zâ’nın sükûnu ve bâ’nın zammıyla zûrlu ve kuvvetli demek. *Der*, kapı ve yâ-ı batniyle izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hurremî*, yâ-ı masdariyye ile meserretdir. *Ber-serâyî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâng-i zen*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, kadının sesi demek. *Vey*, serây’a râci‘. *Ber-âyed*, çıkar demek. *Re’y*, fikir, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bî-kuvvet*, bî-kuvvet-i ‘akl demek. *Mekr u fusûn*, ‘atf-ı tefsîrî kabîlindendir, zâ’id ve bî-fâ’ide demek. *Kuvvet-i bî-re’y*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, kuvvet-i 'akl-i bî-re’y u tedbîr demekdir. *Civân-merdî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *‘Âbidî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Rûze*, dâred’in mukaddem mef‘ûlü, oruç tuta demek. *Be-nihed*, fi‘l-i muzâri‘, bunda hıfz ede demek. *Terk-i şehvet*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir ve şehvet’den murâd lezzet-i dünyeviyedir. *Behr*, edât-ı ta‘lîl. *Kabûl-i halk*, masdarın fâ‘iline izâfeti, halkın makbûlü olmak için demek.

[433] *... kerde est ez-şehvet-i helâl der-şehvet-i harâm.*

... eylemişdir şehvet-i helâlden şehvet-i harâma düşmüşdür.

Beyt:

‘Âbid ki ne ez-behr-i Hudâ kûşe nişîned

Bî-çâre der-âyîne-i târîk çi bîned

Sâlih ki Hudâ’nın rızâsı-y-içün köşede oturmaz ise, ‘âbid siyâh âyînede ne görür?

Latîfe:

Endek endek haylî şeved ve katre katre seylî kerded, ya'nî ân-ân ki dest-i kudret ne-dârend seng-i hurde nigeh dârend tâ be-vakt-i fursat demâr ez-dimâğ-i zâlim ber-ârend.

Az az çok olur ve damla damla sel olur, ya'nî ol kimseler ki kudret eline mâlik olmazlar ufak taşı hıfz ederler hattâ fırsat zamânında intikâmı zâlimin dimâğından çıkarırlar.

Şi'r:

Ve katrun 'alâ katrin izâ'ttefakat nehrun

Ve nehrun ilâ nehrin izâ'ctema'at bahrun

Ve bir damla bir damla üzere ictima' eyledikde nehirdir, ve nehir bir nehir ile ictimâ' eyledikde denizdir.

Beyt:

Endek endek be-hem şeved bisyâr

Dâne dâne est ğalle der-enbâr

Azar azar berâber olur çok, tâne tânedir habbe ve tahıl anbârda.

Hikmet:

***

Şehvet-i helâl ve *Şehvet-i harâm*, izâfetleri izâfet-i beyâniyyelerdir. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ne*, nişîned kelimesine müte'allik. *Kûşe*, zarfı, takdîri der-kûşe. *Ez-behr-i Hudâ*, ona müte'allik. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Âyîne-i târîk*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Çi bîned*, istifhâm-ı inkârî, görmez demek, ba'dezâ 'âbid mübtedâ mâ-ba'di sıfatı. *Bî-çâre*, mübtedâ-ı sânî, bîned haber-i sânî *be* sânî haberiyle haber-i evveldir ve bî-çâre 'âbid'den bedel olmakda câ'izdir. *Endek endek* ve *Katre katre*, te'kîd lafzıdır. *Kerde*, fi'l-i muzâri' şeved ma'nâsına. *Ân-ân*, ân'ın cem'i. *Ki*, harf-i râbıta. *Seng-i hurde*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Demâr*, intikâm ma'nâsına. *Katrun*, mübtedâ. *'Alâ katrin*, câr-ı mecrûrile ittifakat kelimesine müte'allikdir. *Nehrun*, haberi ve ittifakat ifti'âl bâbından fi'l-i mâzî müfred mü'ennes ğâ'ibdir, aslı ûtefekat olup vâv tâ'ya kalb eyledikden sonra tâ, tâ'da idğâm edilmişdir. *Nehrun*, mübtedâ. *İlâ nehrin*, indammat ma'nâsını müştemil olduğu için ictema'at kelimesine müte'allikdir. *Bahrun*, haberdir. *Be-hem*, edât-ı mukârenet. *Şeved*, fi'l-i muzâri'. *Bisyâr*, çok demek. *Dâne dâne est*, mukaddem haber. *Ğalle*, mu'ahher mübtedâ ve ğayn'ın fethi ve lâm'ın teşdîdiyle ğalle

Türkçe tahıl ve cev dedikleridir. *Der-enbâr*, mübtedânın zarfıdır, zîrâ enbâr ism-i mekândır.

[434] *'Âlim-râ ne-şâyed ki sefâhet ez-'âmî be-hilm der-gozârend ki her do taraf-râ ziyân dâred, heybet-i ân gum şeved ve cehl-i în mustahkem.*

Âlime yakışmaz ki ri'âyetsizliği câhilden hilm ile geçire zîrâ her iki tarafa ziyâdı vardır, 'âlimin heybeti zâyi' olur ve câhilin cehli kavî olur.

Beyt:

Çu bâ-sifle gûyî be-lutf u hoşî

Fuzûn kerdedeş kibr u gerden-keşî

Çünkü sefîhe söylersen lutf u mülâyemetle, onun ziyâde olur kibr u 'azameti.

Mev'ize:

Ma'siyet ez-her ki sâdır şeved nâ-pesendest ve ez-'ulemâ nâ-pesend-ter ki 'ilm silâh-i ceng-i şeytânest ve hudâvend-i silâh-râ çun be-esîrî berend, şerm-sârî bîş-ter buved.

Günâh her kimden ki sâdır olur ise nâ-makbûldür ve 'âlimlerden ziyâde nâ-makbûldür zîrâ 'ilm şeytân cenginin silâhıdır ve silâh sâhibini çünkü kayd-ı esârete alırlar ise mahcûbiyyet ziyâde olur.

Mesnevî:

'Âmî-i nâ-dân-i perîşân-rûz-gâr

Bih zi-dâniş-mend-i nâ-perhîz-kâr

K'ân be-nâ-bînâyî ez-râh uftâd

V'în do çeşmeş bûd...

Zamânı perîşân câhil 'avâm, iyidir 'ilimsiz 'âlimden. Zîrâ ol 'âmî körlüğüyle yoldan düşdü, bu 'âlimin iki gözü var idi...

***

Sefâhet, beşinci bâbdan masdardır, bu lüğat iki bâbdan müsta'meldir, biri mezkûr bâbdan diğeri dördüncü bâbdan lâkin bu bâbdan sefih gelir, bunda hilm'in nakîzi murâd. *'Âmî*, câhil demek ve mîm fi'l-asl müşedded ise de 'Acem muhaffef okur. *Be-hilm*, bâ sebebiyye. *Der*, edât-ı te'kîd. *Gozârend*, fi'l-i muzâri', geçire demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Her do taraf*, 'âlim ve 'âmî murâddır. *Râ*, edât-ı sıla. *Heybet-i ân*, 'âlim'e işâretdir ve izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Gum*, eksik. *Cehl-i în*, izâfeti izâfet-i

lâmiyye ve ‘âmî’ye işâretdir. *Mustahkem*, kavî ve istihkam, fi‘l-i lâzım olduğu için kıyâs olan ism-i fâ‘il vezni üzere gelmek idi, lâkin *gum* lafzına sec‘ tevâfuk eylesin için ism-i mef‘ûl îrâd eylemişdir. *Sifle*, denî. *Fuzûn*, efzûn’dan muhaffefdir, ziyâde ma‘nâsına. *Kerded*, fi‘l-i muzâri‘, olur demek. *Şin*, keşî’ye masrûfdur, keşîş takdîrinde ve *Gerden-keş* mu‘ânid ma‘nâsına. *Ma‘siyet*, günâh. *‘İlm*, mübtedâ. *Silâh-i ceng-i şeytân*, haberi. *Berend*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘. *Hudâvend*, mef‘ûl-i sarîhi. *Be-esîrî*, ğayr-i sarîhi. *Şerm-sârî*, mübtedâ ve yâ harf-i masdar. *Bîş-ter buved*, haberi ve cümle-i ismiyye cevâb-ı ta‘lîldir. *‘Âmî-i nâ-dân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Perîşân-rûz-gâr*, vasf-ı terkîbî ve sıfatı ve mısrâ‘-ı sânî haberi. *Dâniş-mend-ân-i nâ-perhîz-kâr*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Ân*, ‘âmî’ye işâretdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Nâ-bînâ*, sıfat-ı müşebbehe. *Ye*, harf-i masdariyye. *V’în*, dâniş-mend’e işâretdir.

[435] *... der-çâh uftâd*

... kuyuya düşmedi.

Mutâyebe:

Her ki der-zindegî nâneş ne-horend çun be-mîred nâmeş ne-berend.

Her kimsenin ki sağlığında onun ekmeğini yemezler ise çünkü ölür ise onun ismini zikr etmezler.

Hikmet:

Yûsuf ‘aleyhisselâm der-huşk-sâlî-i Mısr sîr ne-hordî tâ gurisnegân-râ ferâmûş ne-koned. Lezzet-i engûr zen-i bîve dâned ne hudâvend-i mîve.

Yûsuf ‘aleyhisselâm Mısır’ın kaht senesinde doyuncaya kadar yemezdi tâ kim açları unutmaya. Üzümün lezzetini dul kadın bilir meyve sâhibi bilmez.

Mesnevî:

Ân ki der-râhat u tena‘‘um zîst
Û çi dâned ki hâl-i gurisne çîst

Hâl-i dermândegân kesî dâned
Ki be-ahvâl-i hod furû-mâned

O kimse ki râhat ve ni‘metde ‘ömür sürdü, o ne bilir ki açın hâlini nedir. ‘Âcizlerin hâlini bir kimse bilir, ki kendi ahvâlinde ‘âciz kala.

Kıt‘a:

Ey ki ber-merkeb-i tâzende suvârî huş dâr
Ki her-i hâr-keş-i miskîn der-âb u gilest

Âteş ez-hâne-i hem-sâye-i dervîş me-hâh
K'ân-çi ...

Ey kimse ki sür'atli merkeb üzerine süvârsın 'aklını tut, zîrâ miskînin diken çekici merkebi su ve çamura yatmışdır. Âteşi fakîr komşunun hânesinden isteme, zîrâ ol nesne ki...

***

Huşk-sâl, kuraklık yıl. *Ye*, harf-i masdariyye ve Mısr'a izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Zen-i bîve*, dul kadın. *Tena''um*, tefa''ul bâbından masdardır, ni'met içinde olmağa derler. *Zîst*, fi'l-i mâzîdir, dirildi demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Hâl-i gurisne*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hâl-i dermândegân*, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir ve dermândegân dermânde'nin cem'i olup hâ-ı resmiyye kâf-ı 'Acemîden bedel olduğu gibi elif ve nûn dahi edât-ı cem'dir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Ahvâl-i hod*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Furû-mâned*, mânden'den fi'l-i muzâri'dir, 'âciz kala demek, zîrâ mâned kelimesi furû lafzıyla isti'mâl olundukda 'acz ma'nâsını ifâde eder. *Ey ki*, ey kes ki takdîrindedir. *Merkeb*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Tâzende*, serî' demek. *Suvârî*, yâ zamîr-i hitâbdır. *Huş dâr*, emr-i hâzır, 'aklın uyar demek. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Her*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hâr-keş*, vasf-ı terkîbî, diken çekici demek, miskîn'e izâfeti yâ-ı batniyle lâmiyyedir. *Me-hâh*, nehy-i hâzır, isteme demek. *Âteş*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-hâne*, ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Ân*, çi'nin mazmûnuna işâretdir.

[436] *... ber-revzen-i û mî-guzered dûd-i dilest*

... onun bacasından geçer gönlünün dumanıdır.

Va'z:

Dervîş-i za'îf-hâl-râ der-tengî-i huşk-sâl me-pors ki çûnî, meger be-şart-i ân ki merhemî ber-rîşeş be-nihî ve ma'lûmî der-pîşeş.

Za'îf hâlli olan dervîşe kaht senesinin şiddetinde sorma ki nasılsın, fakat ol şart ile sor ki bir merhem onun yarasına vaz' edersin ve bir mikdâr mebâliğ onun önüne koyasın.

Kıt'a:

Herî ki bînî yu bârî be-gil der-uftâde

Be-dil berû şefkat kon velî me-rev be-sereş

Kunûn ki reftî yu porsîdîş ki çun uftâd

Miyân be-bend çun merd-ân be-gîr dumm-i hereş

Bir merkebi ki görürsün ve bir yükü çamura düşmüş, ona gönül ile merhamet eyle velâkin gitme onun başına. El-ân ki gitdin ve ona sordun ki nasıl düşdü, belini bağla merdler gibi tut ol merkebin kuyruğunu.

Va‘z:

Do çîz muhâl-i ‘aklest.

İki nesne ‘akla muhâldir.

***

Revzen, râ’nın ve zâ’nın fethalarıyla ve vâv’ın sükûnuyla pençere demek, murâd ocakdır. *Mî-guzered*, fi‘l-i muzâri‘-i hâl, mürûr eder demek. *Dervîş*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Za‘îf-hâl*, vasf-ı terkîbî. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Der*, edât-ı zarfiyye. *Tengî*, yâ harf-i masdariyye, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Huşk-sâl*, terkîb-i mezcî zîrâ aslı izâfetle sâl-i huşk’dir, kuraklık yıl ma‘nâsına. *Me-pors*, porsîden’den nehy-i hâzır, sorma demek, dervîş mef‘ûl-i sarîhi, der-tengî ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Çûnî*, vâv-ı asliyye ve yâ-ı hitâbla nicesin demek. *Merhemî*, yâ harf-i vahdet. *Ber*, harf-i sıla. *Rîş*, yara. *Şin*, dervîş’e ‘â’id. *Be-nihî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, koyasın demek. *Ma‘lûmî*, murâd nakddir. *Herî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyâniyye veyâ râbıta. *Bînî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab. *Bâr*, her’e ma‘tûf. *Ye*, harf-i vahdet. *Be-gil*, bâ harf-i sıla. *Der*, edât-ı te’kîd. *Uftâde*, fi‘l-i mâzî-i naklî, düşmüş demek. *Şefkat*, merhamet. *Kon*, emr-i hâzır. *Velî*, edât-ı istidrâk. *Me-rev*, reften’den nehy-i hâzır, gitme demek. *Be*, harf-i sıla. *Sereş*, zamîr her’e râci‘dir. *Kugûn*, eknûn’dan muhaffef, şimdi demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Porsîdî*, fi‘l-i mâzî muhâtab. *Şin*, sâhib-i her’e râci‘. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Çun*, vâv-ı asliyye ile nice ve keyfe ma‘nâsına. *Miyân*, bel ve bîned’in mukaddem mef‘ûlü. *Çun*, edât-ı teşbîh. *Merd-ân*, merdin cem‘i. *Dumm-i her*, be-gîred’in mef‘ûlü ve dâl’ın zammı ve mîm’in teşdîdiyle kuyruk demek ve teşdîd li-ecli’z-zarûredir.

[437] *Horden-i bîş ez-rızk-i maksûm ve morden-i pîş ez-vakt-i ma‘lûm.*

Ziyâde yemek rızk-ı maksûmdan ve ölmek vakt-i ma‘lûmdan evvel.

Kıt‘a:

Kazâ diger ne-şeved ger hezâr nâle vu âh

Be-şukr yâ be-şikâyet ber-âyed ez-dehenî

Ferişte-i ki vekîlest ber-hazîne-i bâd

Çi ğam hored ki be-mîred çerâğ-i bîve-zenî

Takdîr tağayyür etmez eğer bin feryâd ve fiğân, şükür ile yâhûd şikâyetle çıka bir ağızdan. Bir melek ki mü'ekkeldir rüz-gâr hazînesi üzerine, ne ğam yer ki söne bir dul kadının mumu.

Nasîhat:

Ey tâlib-i rûzî be-nişîn ki be-horî ve ey matlûb-i ecel me-rev ki cân ne-berî.

Ey rızık tâlibi otur ki yiyesin ve ey ecelin matlûbu kaçma ki cânını kurtaramazsın.

Kıt'a:

Cehd-i rızk er konî ve ger ne-konî

Be-resâned Hudây 'azze ve cel

V'er revî der-dehân-i şîr u peleng

Ne-horendet meger be-rûz-i ecel

Rızka ğayret eğer edersen ve eğer etmez isen, erişdirir 'azîz ve celîl olan Hudâ. Ve eğer gider isen arslan ve kaplanın ağzına, seni yemezler fakat ecel gününde yerler.

Hikmet:

Be-nâ-nihâde dest ne-resed ve çîzî ki nihâde her câ ki hest be-resed.

Takdîr olmayan şey'e el erişmez ve bir şey ki takdîr olunmuşdur her nerede bulunur ise erişir.

Beyt:

Şenîde'i ki Sikender be-reft ...

İşitdin mi ki İskender gitdi ...

***

Kazâ, hükm-i ezelîdir ve mübtedâ. *Diger*, ğayr ma'nâsına. *Ne-şeved*, haberi. *Hezâr nâle vu âh*, mısrâ'-i sânîye merhûndur ve mübtedâ. *Ber-âyed*, haberi, iki *bâ* ve *ez* habere müte'allikdir. *Dehenî*, yâ harf-i vahdet. *Ferişte'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Ki*, harf-i râbıta. *Vekîl*, mü'ekkel demek, murâd Hazret-i Mîkâ'îl'dir.

Hazîne-i bâd, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be-mîred*, söne demek, zîrâ morden lafzı ölmek ve sönmek meyânında müşterekdir. *Çerâğ-i bîve-zen*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, harf-i vahdet. *Cehd-i rızk*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir, rızka sa'y ve ictihâd demek. *V'er*, ve eger'den muhaffef. *Revî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Der*, harf-i sıla. *Dehân-i şîr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ne-horend*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl cem'. *Te*, zamîr mensûb muttasıl, seni yemezler demek. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Be*, edât-ı zarfiyye. *Rûz-i ecel*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Be*, harf-i sıla. *Nâ-nihâde*, takdîr ve ta'yîn edilmemiş demek ve ne-resed'in mef'ûl-i ğayr-i sarîhi. *Çîzî*, yâ harf-i vahdet. *Şenîde'i*, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessüldür. *Ki*, harf-i beyâniyye.

[438] *... tâ zulumât*

Be-çend mihnet u hord ân ki hord âb-i hayât

... zülumâta değin, nice mihnetle ve içdi o kimse ki içdi âb-ı hayâtı.

Hikmet:

Seyyâd-i bî-rûzî der-Dicle mâhî ne-gîred ve mâhî-i bî-ecel der-huşkî ne-mîred.

Rızıksız avcı Bağdâd Irmağı'nda balık tutamaz ve ecelsiz balık kuraklıkda ölmez.

Beyt:

Miskîn-i harîs der-heme 'âlem hemî-deved

Û der-kafâ-yi rızk u ecel der-kafâ-yi ûst

Harîs olan miskîn cümle 'âlemi dolaşır, o rızkın arkasında ve ecel de onun arkasındadır.

Teşbîh:

Tuvân-ger-i fâsık kulûh-i zer-endûdest ve dervîş-i sâlih şâhid-i hâk-âlûd, în delk-i Mûsâ'st murakka' ve ân rîş-i fir'avnest murassa'. Şiddet-i nîk-ân rûy der-ferec dâred ve devlet-i bed-ân ser der-nişîb.

Fâsık zengîn altınla yaldızlanmış kerpiçdir ve sâlih olan fakîr toprağa bulanmış mahbûbdur, fakîr sâlih Cenâb-ı Mûsâ'nın yamalı 'abasıdır ve zengîn fâsık altınla yaldızlanmış fir'avnın sakalıdır. İyilerin ızdırâbı yüzü meserrete tutar ve fâsıkların devleti cehennem 'azâbına tutar.

Latîfe:

***

Tâ, harf-i intihâ. *Zulumât*, zulmetin cem‘i, karanlıklar demek lâkin ‘Acem ekseriyâ müfred makâmında isti‘mâl ederler. *Be-çend mihnet*, be-reft’e müte‘allikdir. *Hord*, bunda içdi ma‘nâsına fi‘l-i mâzîdir. *Seyyâd*, sîğa-ı mübâlağadan olup avcı demek, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bî-rûzî*, rızıksız demek. *Dicle*, Bağdâd Irmağı. *Mâhî-i bî-ecel*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Huşkî*, yâ harf-i masdariyye, kuruluk demek. *Ne-mîred*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, ölmez demek. *Hemî-deved*, fi‘l-i muzâri‘, dolaşır demek ve *hâ* harf-i te’kîd ve *mî* dahi istimrâr ifâde eder ve fâ‘ili harîs’e râci‘. *Kafâ-yi rızk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Tuvân-ger-i fâsık*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Kulûh*, kâf-ı ‘Arab’ın ve lâm’ın zammeleriyle kesek demek, kerpiç murâd, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Zer-endûd*, vasf-ı terkîbîdir, altınla yaldızlanmış demek ve haber-i mübtedâdır. *Dervîş-i sâlih*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Şâhid*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hâk-âlûd*, vasf-ı terkîbî, toprağa bulaşık ma‘nâsına. *În*, dervîş’e işâret ve mübtedâ. *Delk-i Mûsâ*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve haber. *Murakka‘*, hırkanın sıfatı, yamalı demek. *Ân*, tuvân-ger-i fâsık’a işâretdir ve mübtedâ. *Rîş-i fir‘avn*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve haberdir. *Murassa‘*, altın ve cevherle müzeyyen demek ve rîş’e sıfatdır. *Şiddet-i nîk-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ. *Dâred*, cümlesi haberdir. *Devlet-i bed-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mübtedâ. *Ser der-nişîn*, mukadder dâred cümlesiyle haberdir.

[439] *Hasûd ez-ni‘met-i Hakk bahîlest ve merdum-i bî-gunâh-râ duşmen.*

Hasûd Hudâ’nın ihsân buyurduğu ni‘metden bahîldir ve günâhsız adamın düşmanıdır.

Kıt‘a:

Merdekî huşk-mağz-râ dîdem
Refte der-pûstîn-i sâhib-i câh

Goftem ey hâce ger tû bed-bahtî
Merdum-i nîk-baht-râ çi gunâh

Hafîf beyinli bir hasûdu gördüm, vâki‘ olmuş sâhib-i mansıbın mezemmetinde. Dedim ey hasûd eğer sen fenâ bahtlı isen, iyi bahtlı adamın günâhı ne?

Kıt‘a:

Elâ tâ ne-hâhî belâ ber-hasûd
Ki ân baht-ber-geşte hod der-belâst

Çi hâcet ki bâ-vey konî duşmenî

Ki û-râ çunân duşmenî der-kafâst

Âgâh ol tâ kim istemeyesin belâyı hasûda, zîrâ ol bed-baht kendi belâdadır. Ne hâcet ki ona eyleyesin ‘adâvet, zîrâ onun öyle bir düşmanı arkasındadır.

Teşbîh:

Tilmîz-i bî-irâdet ‘âşık-i bî-zerest ve revende-i bî-ma‘rifet murğ-i bî-per ve ‘âlim-i bî-‘amel diraht-i bî-ber ve zâhid-i bî-‘ilm hâne-i bî-der.

İsteksiz şâkird altınsız ‘âşık gibidir ve ma‘rifetsiz yolcu kanadsız kuş gibidir ve ‘amelsiz ‘âlim yemişsiz ağaç gibidir ve ‘ilimsiz zâhid kapısız hâne gibidir.

***

Hasûd, mübtedâ. *Bahîl*, haberi. *Ez-ni‘met-i Hakk*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ile habere müte‘allikdir. *Merdum-i bî-gunâh*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve duşmen’in mukaddem mef‘ûlü. *Merdek*, kâf-ı ‘Arabî tasğîr ve tahkîr ifâde eder. *Ye*, harf-i vahdet. *Huşk-mağz*, kuru beyinli ma‘nâsına vasf-ı terkîbî ve *merdek* dîdem’in mukaddem mef‘ûlü ve huşk-mağz sıfatı. *Refte*, dîdem’in mef‘ûl-i sânîsi. *Der*, harf-i sıla. *Pûstîn*, ğıybet ve mezemmet, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Sâhib-i câh*, bu dahi lâmiyyedir. *Bed-bahtî*, yâ hitâbiyye. *Merdum-i nîk-baht*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Râ*, harf-i tahsîs. *Elâ*, harf-i tenbîh. *Tâ*, harf-i te’kîd. *Ne-hâhî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtab, dilemeyesin demek. *Belâ*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ber-hasûd*, ğayr-i sarîhi. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Baht-ber-geşte*, tâ’nın sükûnuyla vasf-ı terkîbî. *Hod*, edât-ı tahsîn veyâ hod kendi ma‘nâsınadır. *Bâ*, harf-i sıla. *Vey*, hasûd’a râci‘. *Duşmenî*, yâ harf-i masdariyye. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Û*, yine hasûd’a râci‘. *Râ*, harf-i tahsîs. *Çunân*, hasûd’dan müstefâd olan hasede işâretdir. *Duşmenî*, yâ harf-i vahdet. *Tilmîz*, tâ’nın ve mîm’in kesriyle şâkird ma‘nâsına bunda tâlib ve mürîde ‘âmmdır ve mübtedâ. *İrâdet*, if‘âl bâbından masdardır, taleb ve muhabbet murâd. *‘Âşık-i bî-zer*, haberdir. *Revende-i bî-ma‘rifet*, mübtedâ. *Murğ-i bî-per*, haberi. *‘Âlim-i bî-‘amel*, mübtedâ. *Diraht-i bî-ber*, haberi. *Zâhid-i bî-‘ilm*, mübtedâ. *Hâne-i bî-der*, haberi ve izâfetleri izâfet-i beyâniyyelerdir.

[440] Nasîhat:

Murâd ez-nuzûl-i Kur’ân tahsîl-i sîret-i hûbest, ne tertîl-i sûre-i mektûb. ‘Âmî-i mute‘abbid piyâde-i refte est ve ‘âlim-i mutehâvin suvâr-i hofte. ‘Âsî ki be-Hudâ dest ber-dâred bih ez-‘âbidî ki kibr der-ser dâred.

Kur'ân-ı Kerîm'in nuzûlünden murâd ahlâk-ı hamîdeyi tahsîl eylemekdir, yalnız yazılmış sûreyi okumak değildir. 'İbâdet edici câhil yayan yürümüşdürve tekâsül edici 'âlim at üzere uyumuşdur. Bir 'âsî ki Hudây'a el kaldıra iyidir bir 'âbidden ki başında kibri ola.

Beyt:

Ser-heng-i latîf-hûy u dil-dâr

Bih-ter zi-fakîh-i merdum-âzâr

Güzel huylu bir çavuş ve gönül alıcı, daha iyidir adam incitici fakîhden.

Mutâyebe:

Yekî-râ goftend: 'Âlim-i bî-'amel be-çi mâned? Goft: Be-zenbûr-i bî-'asel.

Birine dediler: 'Amelsiz 'âlim neye benzer? Dedi: Balsız arıya.

Beyt:

Zenbûr-i duruşt-i bî-muruvvet-râ gûy

Bârî çu 'asel ne-mî-dehî nîş me-zen

Mürüvvetsiz sert arıya söyle, bârî çünkü 'asel vermiyorsun iğneyi sokma.

Teşbîh:

Merd-i bî-muruvvet zenest ...

Mürüvvetsiz adam kadın gibidir ...

***

Nuzûl-i Kur'ân, masdarın fâ'iline izâfetidir. *Tahsîl-i sîret*, mef'ûlüne izâfetidir ve hûb'a izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Tertîl*, tef'îl bâbından masdar olup tecvîd ile okumak murâddır. *'Âmî-i mute'abbid*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Piyâde-i refte*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve haberi. *'Âlim-i mutehâvin*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ ve mütehâvin tefâ'ul bâbından ism-i fâ'ildir, kâhil ma'nâsına. *Suvâr-i hofte*, haberi ve izâfeti izâfet-i beyâniyye, yolda uyumuş atlı ma'nâsına. *'Âsî*, yâ harf-i vahdet, mübtedâ. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Dest ber-dâred*, sıfatı. *Bih ez-'âbidî*, haberi, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıta. *Dâred*, fi'l-i muzâri'. *Kibr*, mef'ûl-i sarîhi. *Der-ser*, ğayr-i sarîhi. *Ser-heng*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Latîf-hûy*, vasf-ı terkîbî, latîf huylu demek. *Bih-ter*, haberi. *Fakîh*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Merdum-âzâr*, vasf-ı terkîbî, insân incitici demek. *'Âlim-i bî-'amel*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Be-çi*, bâ harf-i sıla. *Mâned*, mânden'den fi'l-i muzâri'dir. *Goft*, fâ'ili yekî'ye râci'dir. *Be*, harf-i sıla. *Zenbûr*, arı, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bî-'asel*, balsız demek. *Duruşt*,

yumuşak mukâbili iri demek. *Me-zen*, vurma ma‘nâsına nehy-i hâzır. *Nîş*, mef‘ûlü ve bunda arı iğnesi murâddır. *Merd-i bî-muruvvet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Zen*, haberi.

[441] *... ve zâhid-i bâ-tama‘ reh-zen.*

... ve tama‘-kâr ‘âbid harâmî gibidir.

Kıt‘a:

Ey be-nâmus kerde câme sepîd
Behr-i pindâr-i halk nâme siyâh

Dest kûtâh bâyed ez-dunyâ
Âstîn çi derâz u çi kûtâh

Ey ğayretle eyleyen kimse libâsını beyâz, halkın hüsn-i zannı için defter-i a‘mâlini siyâh eyleyen. El kısa gerek dünyâdan, yen uzun olmak ne kısa olmak ne.

Latîfe:

Do kes-râ hasret ez-dil be-der ne-reved ve pây-i teğâbun ez-gil ber-neyâyed. Tâcirî keştî şikeste ve vârisî bâ-kalendâr-ân nişeste.

İki kimsenin gönlünden hasret taşra gitmezve ziyân ayağı çamurdan çıkmaz. Evvelkisi bir tâcirdir ki gemisi pârelenmiş ve ikincisi bir vârisdir ki kalenderlerle ihtilât eylemiş ola.

Kıt‘a:

Pîş-i dervîş-ân buved hûnet mubâh
Ger ne-bâşed der-miyân mâlet sebîl

Yâ me-rev bâ-yâr-i ezrak-pîrehen
Yâ be-keş ber-hân-mân enguşt-i nîl

Dervîşlerin önünde senin kanın olur helâl, eğer olmaz ise senin mâlının arasında fukarâya sarf. Yâ gitme gök gömlekli yâr ile, yâhûd çek mâmelekine çivit rengini.

***

Zâhid-i bâ-tama‘, izâfeti beyâniyye ve mübtedâ. *Reh-zen*, haberi ve reh-zen zeden’den harâmî ma‘nâsına olarak vasf-ı terkîbîdir. *Ey*, nidâ, münâdî mahzûf. *Be*, harf-i musâhabet. *Nâmûs*, bunda ‘ırz ve ğayret. *Kerde*, fi‘l-i mâzî-i mukayyed, eylemiş

demek. *Câme*, mef‘ûl-i evvel-i sarîhi. *Sepîd*, sânîsi. *Be-nâmûs*, ğayr-i sarîhi. *Behr-i pindâr-i halk*, kerde’ye müte‘allik ve izâfetleri lâmiyye. *Nâme*, câme’ye ma‘tûf ve murâd defter-i a‘mâldir ve *sepîd* sefîd gibi beyâz demek. *Çi*, lafızlarında olan kesre vezne noksân gelmemek için işbâ‘ ile okunmak lâzımdır. *Pây*, izâfeti beyâniyye. *Teğâbun*, tefâ‘ul bâbından masdardır, aldanmak ma‘nâsına. *Ez-gil*, ez-gil-i nedâmet takdîrindedir. *Tâcirî* ve *Vârisî*, yâ’lar harf-i vahdet. *Bâ-kalendâr-ân*, nişeste’ye müte‘allik. *Yâ*, harf-i terdîd. *Me-rev*, reften’den emr-i hâzırdır, gitme demek. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Yâr*, izâfeti beyâniyye. *Ezrak-pîrehen*, gök gömlekli ma‘nâsına vasf-ı terkîbîdir zîrâ ezrak gök renk ma‘nâsınadır. *Yâ*, harf-i ‘atf. *Be-keş*, keşîden’den emr-i hâzır, çek demek. *Ber*, harf-i isti‘lâ. *Hân-mân*, mâl ve mülk ma‘nâsına terkîbi ile ism-i vâhid olmuşdur. *Enguşt*, bunda parmak ma‘nâsına olmayıp belki çivit dânesidir.

Nîl, nûn’un kesriyle çivit demek ve enguşt-i nîl çekmekden murâd çivitle renklemekdir ve bunda îhâm tarîkiyle zikr olunmuşdur, ma‘lûm ola ki zamân-ı sâlifede bir kimsenin hânesinden bir mu‘azzezemiyyet çıkdıkda ol hâne mâtem-hâne olduğuna delâlet için sokak kapısının üst tarafını bir mikdâr çivitle ve kezâlik Hicâz’a giden kimse hacdan geldiği ma‘lûm olmak üzere kapısını badana veyâ çivitle boyarlardı. Bu ‘ibâre ona işâretdir.

[442] *Yâ me-kon bâ-pîl-bân-ân dûstî*
Yâ binâ kon hâne’i der-hord-i pîl

Yâ etme fîlciler ile dostluk, yâ binâ eyle bir hâne fîle lâyık.

Hikmet:

Hilâf-i re’y-i sevâbest ve nakz-i ‘ahd-i ûlu’l-elbâb, dârû be-gumân horden ve râh-i nâ-dîde bî-kârvân reften. Ez-imâm-i murşid Muhammed Ğazzâlî porsîdend ki bedîn menzilet der-‘ulûm çi gûne resîdî? Goft: Bedân-çi her-çi ne-dânistem ez-porsîden-i ân neng ne-dâştem.

Re’y-i müstakîmin hilâfıdır ve ashâb-ı ‘ukûlün akvâline münâfîdir, ‘ilâcı şübhe ile içmek ve görmediği yola kârvânsız gitmek. İmâm-ı mürşid Muhammed Ğazzâlî’den sordular ki ‘ulûmda bu mertebeye nasıl erişdin? Dedi: Ol şey’le ki her ne şey’ ki bilmedim onu su’âlden ‘âr etmedim.

Kıt‘a:

Umîd-i ‘âfiyet ân geh buved muvâfık-i ‘akl
Ki nabz-râ be-tabî‘at-şinâs be-numâyî

Be-pors her-çi ne-dânî ...

‘Âfiyet ümîdi ol vakt olur ‘akla muvâfık, ki damarın sıçramasını tabîb-i hâzıka gösteresin. Sor bilmediğin her şey’i ...

***

Yâ, harf-i terdîd. *Me-kon*, kerden’den nehy-i hâzır, eyleme demek. *Dûstî*, mef‘ûl-i sarîhî ve yâ harf-i masdariyye. *Bâ-pîl-bân-ân*, ğayr-i sarîhi ve bâ harf-i musâhabet ve pîl-bân ism-i fâ‘ildir filci demek, zîrâ bân edât-ı fâ‘ildir ve elif-nûn edât-ı cem‘dir. *Yâ*, harf-i ‘atf. *Kon*, emr-i hâzır. *Binâ*, mef’ûl-i evvel-i sarîhi. *Hâne’i*, sânîsi ve yâ harf-i vahdet hemze harf-i tevessül. *Hord-i pîl*, fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfeti zîrâ dâl ile hord ve dâl’sız hor lâyık demek. *Hilâf-i re’y-i sevâb*, izâfeti lâmiyye ve beyâniyye ve mukaddem haber. *Nakz-i ‘ahd-i ûlu’l-elbâb*, izâfetleri lâmiyyelerdir ve hilâf’a ma‘tûf. *Horden*, mu’ahher mübtedâdır. *Dârû*, mübtedânın mef‘ûl-i sarîhi. *Be-gumân*, ğayr-i sarîhi ve *Râh-i nâ-dîde*, izâfeti beyâniyye ve dârû’ya ma‘tûf ve reften’in mef‘ûl-i sarîhi ve *Bî-kâr-vân*, ğayr-i sarîhi. *İmâm-i murşid*, izâfeti beyâniyye. *Muhammed*, ‘atf-ı beyân. *Ğazzâlî*, zâ’nın teşdîdiyle sıfat-ı nisbîsi. *Bedîn*, aslı be-în’dir. *Menzilet*, mertebe demek. *Bedân-çi*, be-ân-çi demek. *Porsîden-i ân*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Umîd-i ‘âfiyet*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Ân geh*, ol vakit demek. *Muvâfık-i ‘akl*, ism-i fâ‘ilin mef‘ûlüne izâfetidir. *Ki*, harf-i beyân. *Nabz*, lüğatde hareketdir, ammâ bunda damarın sıçraması murâddır. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Be*, harf-i sıla. *Tabî‘at-şinâs*, şinâhten’den vasf-ı terkîbîdir, tabîb-i hâzıkdır. *Be-numâyî*, numûden’den fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, gösteresin demek murâd. *Ki*, harf-i ta‘lîl.

[443] *... ki zull-i porsîden*

Delîl-i râh-i tû bâşed be-‘izz-i dânâyî

... zîrâ sormak zilleti, sana yol kulağuzu olur ‘âlimlik ‘izzetine.

Hikmet:

Her ân-çi dânî ki herâyine ma‘lûm-i tû hâhed şod, be-porsîden-i ân ta‘cîl me-kon ki hikmet-râ ziyân dâred.

Her ol nesneyi bilirsin ki elbetde ma‘lûmun olacakdır, onu su’âlde ‘acele etme zîrâ hikmete ziyânı vardır.

Kıt‘a:

Çu Lokmân dîd k’ender dest-i Dâvud

Hemî âhen be-muʻciz mûm kerded

Ne-porsîdeş çi mî-sâzî çu dânist

Ki bî-porsîdeneş maʻlûm kerded

Çünkü Lokmân gördü ki Cenâb-ı Dâvud'un elinde, demir kuvvet-i muʻcize ile mum olur. Ona sormadı ne eylersin çünkü bildi, ki Lokmân sormaksızın mum olur.

Edeb:

Ez-levâzım-i sohbet yekî ânest ki hâne be-perdâzî yâ bâ-hâne-hudây ...

Levâzım-ı musâhabetden biri oldur ki hâneden çıkasın yâ hâne sâhibi ile ...

***

Zull-i porsîden, izâfetu'l-masdar ile'l-masdardır ve zull zâl'ın zammı ve lâm'ın teşdîdiyle hakâret maʻnâsına olduğu gibi mısrâʻ-ı sânîye merhûndur. *Delîl*, fâʻilin mefʻûlüne izâfeti. *Râh-i tû*, izâfeti lâmiyye. *Be*, harf-i sıla. *ʻİzz-i dânâyî*, masdarın fâʻiline izâfetidir. *Hemî*, maʻnâda kerded fiʻline masrûfdur ki *Hemî kerded*, takdîrindedir, olur demek. *Be*, harf-i musâhabet. *Muʻciz*, aslı muʻcize olup *tâ* li-ecli'z-zarûre hazf olunmuşdur. *Mûm*, murâd bâl mûmudur. *Ne-porsîd*, fâʻili Lokmân'a râciʻ. *Şin*, Dâvud'a 'â'id. *Çu*, harf-i taʻlîl. *Dânist*, fâʻili Lokmân'a 'â'id ve mısrâʻ-ı sânîye merhûndur. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Bî-porsîden*, masdar-ı menfî-i mürekkeb. *Şin*, Lokmân'a râciʻ.

Maʻlûm ola ki Cenâb-ı Lokmân, Dâvud'un yanına bir mâh mikdârı mülâzemet eyledi ve Hazret-i Dâvud ise hîç durmayıp zırh dokurdu ve Lokmân ise bu yapdığın nedir deyu su'âl eylemezdi. İmdi tamâm eyledikden sonra Hazret-i Dâvud giyerek ne hoş muhârebe gömleğidir dedikden sonra Lokmân: "Es-Samtu hikmetun ve kalîlun fâʻiluhu."[84] Yaʻnî sükût hikmetdir ve fâʻili azdır demek ve bu kelâm Lokmân'ın cümle-i hikmetindendir ve baʻzıları bu hâli bilâ-su'âl anlamak için Cenâb-ı Lokmân Hazret-i Dâvud'a bir yıl mikdârı gelip gitdi demişdir ve baʻzıları bu mezkûr kıssa sükûtdan zarar terettüb etmeyen mahalde câ'izdir ve ilâ-su'âl lâzımdır dediler.

Levâzım, lâzımın cemʻi izâfeti fâʻilin mefʻûlünedir. *Sohbet*, ülfet demek. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Be-perdâzî*, boşaltmak ve düzmek ve yapmak ve tamâm eylemek maʻnâları meyânında müşterek olan perdâhten masdarından muzâriʻ muhâtabdır ve bâ-

[84] Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî el-Meydânî, *Mecmaʿu'l-Emṡâl*, thk. Muḥammed Muḥyi'd-Dîn ʿAbdulḥamîd (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.), 1/402.

ı evvelî harf-i te'kîd. *Yâ*, harf-i terdîd. *Bâ*, harf-i musâhabet. *Hâne-hudây*, sâhib-i hâne demek ve aslı izâfetle hudây-i hâne olup izâfetden kat' ile ve muzâfı muzâf üzerine takdîm sûretiyle terkîb-i mezcî olmuşdur.

[444] *... der-sâzî.*

... uyuşasın.

Kıt'a:

Hikâyet ber-mizâc-i mustemi' gûy
Eger dânî ki dâred bâ-tû meylî

Her ân 'âkil ki bâ-Mecnûn nişîned
Ne-gûyed cuz hadîs-i rûy-i Leylâ

Hikâyeyi muhâtabın mizâcına göre söyle, eğer bilirsen ki sana meyli vardır. Her ol 'âkil kimse ki Mecnûn ile oturur ise, söylemez Leylâ'nın cemâlinden başka kelâm.

Mutâyebe:

Her ki bâ-bed-ân nişîned eger-çi tabî'at-i îşân ne-gîred be-tarîk-i îşân muttehem kerded, çunân ki eger şahsî be-harâbât reved be-nemâz gozârden mensûb şeved be-hamr horden.

Her kim ki fenâlar ile oturur ise her ne kadar ki onların tabî'atlarını tutmaz ise de onların tarîkinde kabâhatli olur, şöyle ki eğer bir şahs mey-hâneye gider ise namâz kılmağa nisbet olunur şarâb içmeğe.

Mesnevî:

Rakam ber-hod be-nâ-dânî keşîdî
Ki nâ-dân-râ be-sohbet ber-guzîdî

Taleb kerdem zi-dânâyî yekî pend
Me-râ goftâ ki bâ-nâ-dân me-peyvend

Ki ger dânâ-yi 'asrî her be-bâşî
Ve ger nâ-dânî ebleh-ter be-bâşî

Rakamı kendine cehâletle çekdin, zîrâ câhili musâhabetine ihtiyâr eyledin. Taleb eyledim bir ‘âlimden bir nasîhat, bana dedi ki câhil ile ülfet etme. Zîrâ ‘asrın fâzılı isen her-i lâ-yefhem olursun, ve eğer câhil isen daha ahmak olursun.

‘İbret:

***

Der-sâzî, sâhten’den muvâfakat ve mutâbakat edesin demek, zîrâ der ile müsta‘mel olunca bu ma‘nâyı ifâde eder. *Gûy*, emr-i hâzır. *Hikâyet*, mef‘ûl-i sarîhi. *Ber-mizâc-i mustemi‘*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve ğayr-i sarîhi. *Dâred*, fâ‘ili mustemi‘e râci‘. *Meyl*, mef‘ûl-i sarîhi. *Bâ-tû*, ğayr-i sarîhi. *Her ân ‘âkil*, mübtedâ. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Bâ-Mecnûn*, bâ harf-i musâhabet. *Nişîned*, fi‘l-i muzâri‘, fâ‘ili ‘âkil’e râci‘. *Ne-gûyed*, haber-i mübtedâdır ve mâ-ba‘di makûl-i kavldir. *Tarîk-i îşân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Muttehem*, ifti‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür. *Şahsî*, yâ harf-i vahdet. *Be-harâbât*, reved’e müte‘allik. *Gozârden*, edâ eylemek. *Be-hamr horden*, şeved’e müte‘allik. *Rakam*, hatt ma‘nâsına isimdir. *Ber*, harf-i sıla. *Be*, harf-i sıla veyâ musâhabet. *Nâ-dânî*, yâ harf-i masdariyye. *Keşîdî* ve *Guzîdî*, fi‘l-i mâzî muhâtabdır, çekdin ve ihtiyâr eyledin demek. *Nâ-dân*, guzîdî’nin mef‘ûl-i sarîhî, be-sohbet ğayr-i sarîhi. *Dânâ-yi ‘asr*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Ye*, zamîr-i hitâb. *Be*, harf-i te’kîd. *Bâşî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, olursun demek. *Ebleh-ter*, ism-i tafdîl, ziyâde ahmak demek.

[445] *Hilm-i şutur çunân ki ma‘lûmest, eger tıflî mehâreş gîred ve sad ferseng be-bered gerden ez-mutâba‘at-i û ne-pîçed, emmâ dere-i hevl-nâk pîş âyed ki mûcib-i helâk bâşed ve tıfl be-nâ-dânî ân câ hâhed reften zimâm ez-kefeş der-guselâned ve dîger mutâva‘at ne-koned ki hengâm-i duruştî mulâtafat mezmûmest ve gofte’end ki duşmen be-mulâtafat dûst ne-kerded, belki tama‘ ziyâde koned.*

Devenin hilmi şöyle ki ma‘lûmdur, eğer bir çocuk onun yularını tutar ise ve yüz fersah mahalle götürür ise boynunu o çocuğa tabî‘iyyetden çevirmez, ammâ bir mahûf dere önüne gelirse ki helâka sebeb olur ve çocuk cehâletle ol mahalle gitmek ister ise yuları onun elinden koparır ve bir daha itâ‘at etmez zîrâ sertlik edecek mahalde mülâyemet mezmûmdur ve demişlerdir ki ‘adû lutf ile dost olmaz, belki tama‘ı ziyâde eder.

Kıt‘a:

Kesî ki lutf koned bâ-tu hâk-i pâyeş bâş
Ve ger hilâf koned der-do çeşmeş âgen hâk

Sohen be-lutf u kerem bâ-duruşt-hûy me-gûy

Bir kimse ki lütf eder ise sana onun hâk-i pâyı ol, ve eğer muhâlefet eder ise onun iki gözüne toprak doldur. Kelâmı lütf u kerem ile bed huylu kimseye söyleme, ...

***

Hilm-i şutur, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Tıflî*, yâ harf-i vahdet. *Mehâr*, mîm'in fethiyle yular demek. *Şin*, şutur'a râci'. *Ferseng*, Fârisî, 'Arabîsi fersah'dır, fâ'ların fethiyle ba'zılar bir mil mikdârı yere derler ve ba'zıları ise sülüs-i ferseng bir mîl dediler ve ba'zıları dahi dört bin adım ve dört yüz adım ve ba'zıları üç ferseng demişlerdir ve fî zamânına ferseng usûl-i a'şârî üzere takrîben beş bin zirâ' bir tûldan 'ibâretdir. *Gerden*, kâf-ı 'Acem'in fethiyle boyun demek. *Ne-pîçed*, fi'l-i muzâri' nefy-i müstakbel mütekellim vahde. *Dere-i*, 'Acem'le ter beyninde lafz-ı müşterekdir, yâ harf-i vahdet ve hemze harf-i tevessül. *Hevl-nâk*, dere'nin sıfatı, mahûf demek. *Ki*, harf-i râbıta. *Mûcib-i helâk*, ism-i fâ'ilin mef'ûlüne izâfetidir. *Ve tıfl*, vâv hâliyye. *Der*, harf-i te'kîd. *Guselâned*, kâf zamm ve kesriyle fi'l-i muzâri'dir. *Zimâm*, mef'ûl-i sarîhi. *Ez-kef*, ğayr-i sarîhi. *Şin*, tıfl'a râci'. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hengâm*, vakit, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Duruşt*, huşûnet. *Ye*, harf-i masdariyye. *Mulâtafat*, mülâyemet demek. *Âgen*, âgenden masdarından elif-i memdûde ve kâf'ın fethiyle emr-i hâzırdır, tık ve doldur demek. *Hâk*, mef'ûl-i sarîhi ve *Der-çeşm*, ğayr-i sarîhi ve iki şîn kesî'ye râci'dir. *Bâ*, harf-i sıla. *Duruşt-hûy*, ğalîz tabî'atlı ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Me-gûy*, nehy-i hâzır, söyleme demek.

[446] *Zi-jeng-hurde ne-kerded be-nerm-sûhân pâk*

... Zîrâ paslı demir olmaz yumuşak eğe ile temîz.

Edeb:

Her ki der-miyân-i sohen-i dîger-ân ufted tâ mâye-i fazleş be-dâned, pâye-i cehleş be-şinâsend.

Her kim ki diğerlerin sözü arasında vâki' olur ise onun ser-mâye-i fazlını bilsinler için onun derece-i cehlini anlarlar.

Kıt'a:

Ne-dihed merd-i hûş-mend cevâb

Meger ân geh k'ezû su'âl konend

Ger-çi ber-hak buved mizâc-i sohen

Haml-i da'vîş ber-muhâl konend

Vermez 'akıllı kimse cevâb, illâ ol vakt verir ondan su'âl edeler. Eğerçi hak olur ise de sözünün aslı, onun da'vâsını muhâl üzere haml ederler.

Edeb:

Rîşî derûn-i câme dâştem, Hazret-i Şeyh rahimehullâh her rûz porsîdî ki rîşet çunest ve ne-porsîdî ki kocâst. Dânistem ki ez-ân ihtirâz mî-koned ki zikr-i her 'uzvî revâ ne-bâşed ve hired-mend-ân gofte'end: Her ki sohen ne-senced ez-cevâbeş be-renced.

Bir yara elbise içinde tutardım, Hazret-i Şeyh rahimehullah her gün su'âl eylerdi ki yaran nasıldır ve sormazdı ki neredедir. Bildim ki ondan ihtirâz eyler ki her a'zâyı zikr câ'iz olmaz ve 'ukalâ kimseler demişlerdir: Her kim ki sözünü müvâzene etmez ise onun cevâbından incinilir.

Kıt'a:

***

Ki, harf-i ta'lîl. *Jeng-hurde*, paslı ma'nâsına vasf-ı terkîbî. *Be*, harf-i musâhabet. *Nerm*, yumuşak, izâfeti sıfatın mevsûfunadır. *Sûhân*, sîn'in zammıyla eğeye ıtlâk olunur, aslı sûhân-i nerm'dir. *Ne-kerd*, ismi jeng-i horde'ye zamîrdir. *Pâk*, haberi ve nerm-suhân mef'ûl-i sarîhi. *Meger*, edât-ı istisnâ. *Ân geh*, ol vakit demek. *K'ezû*, aslı ki ezû'dur. *Mizâc-i sohen*, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir, aslî sohen demek ve takdîri mizâc-i soheneş olup şîn li-ecli'z-zarûre hazf olunmuşdur. *Haml-i da'vîş*, masdarın mef'ûlüne izâfetidir ve da'vâ kelimesinde vâv meksûr ve yâ sâkin okunur ve zamîr merd-i hûş-mend'e râci'dir ve bu beyt beyt-i sâbıkaya makâm-ı ta'lîlde vâki'dir. *Rîş*, bunda yara ma'nâsınadır. *Ye*, harf-i vahdet. *Derûn-i câme*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, elbîse içinde demek, murâd setri lâzım olan yerde bir yaram var idi demek ister. *Porsîdî*, hikâye-i mâzî. *Rîşet*, tâ zamîr-i hitâb. *Çun*, vâv-ı aslî ile nasıl demek. *-st*, edât-ı haber. *Ne-senced*, sencîden masdarından fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl, tartmaz ve mîzân-ı 'akla vurmaz demek. *Sohen*, mef'ûlüdür.

[447] *Tâ nîk ne-dânî ki sohen 'ayn-i sevâbest*
Bâyed ki be-goften dehen ez-hem ne-guşâyî

Eger râst sohen gûyî yu der-bend be-mânî

Bih zân ki durûğet dihed ez-bend rehâyî

Mâdem iyi bilmezsin ki söz ‘ayn-ı sevâbdır, lâzımdır ki söz söylemeğe dudaklarını yek-diğerinden açmayasın. Eğer doğru kelâm söyler isen ve habisde kalırsan, ondan iyidir ki yalan söz sana vere habisden halâs.

Kıt‘a:

Kesî-râ ki ‘âdet buved râstî

Hatâ ger koned der-guzerâned ezû

Ve ger nâm-ver şod be-nâ-râstî

Diger râst bâver ne-dâred ezû

Bir kimseye ki ‘âdet ola doğruluk, eğer hatâ eder ise de tecâvüz eylerler ondan. Ve eğer ma‘rûf olur ise yalancılık ile, diğer doğruya inanmazlar ondan.

Kıt‘a:

Durûğî ne-gîrend sâhib-dil-ân

Ber-ân kes ki peyveste goftest râst

Ve ger muştehir şod be-nâ-râstî

Eger râst gûyed tû gûyî hatâst

Yalan tutmazlar sâhib-diller, o kimseye ki dâ’imâ doğru söylemişdir. Ve eğer ma‘rûf olur ise yalan ile, eğer doğru söyler ise sen hatâdır dersin.

Mutâyebe:

Ecell-i kâ’inât ez-rûy-i zâhir...

Mahlûkâtın en şereflisi sûret-i zâhirde ...

***

Tâ, harf-i tevkît. *Be-goften*, bâ harf-i sıla. *Ez-hem*, birbirinden ya‘nî yumulmakdan. *Ne-guşâyî*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl muhâtab, açmayasın demek. *Ger râst sohen gûyî*, takdîri *Ger sohen-i râst gûyî*’dir, li-ecli’z-zarûre takdîm ve te’hîr kılınmışdır. *Der-bend*, der-habs demek. *Be-mânî*, mânden’den fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, kalırsın veyâ kalasın demek. *Durûğ*, yalan. *Te*, hitâbiyye ve ma‘nâda dihed’e kayddır, zîrâ takdîri dihedet’dir. *Rehâyî*, yâ-ı sânî harf-i masdardır, halâs ma‘nâsına. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Râstî*, yâ-ı masdariyye ile doğruluk. *Der-guzerâned*, fi‘l-i muzâri‘ cem‘, terk ederler demek, murâd ‘adem-i

mu'âhezedir. *Ezû*, aslı ez-û olup zamîr kesî'ye râci'dir. *Nâm-ver*, vâv'ın fethiyle edât-ı nisbetdir, adlı demek, meşhûr ma'nâsına. *Be*, harf-i musâhabet. *Nâ*, edât-ı tevsîf-i nefy. *Râstî*, yâ harf-i masdariyye, yalancılık murâd. *Bâver*, tasdîk ve ne-dâred'in râst mef'ûl-i evveli bâver sânîsi. *Durûğî*, yâ-ı tenkîr ile ne-gîrend'in mef'ûl-i sarîhi. *Ber-ân kes*, ğayr-i sarîhi. *Peyveste*, dâ'im demek. *Muştehir*, Cenâb-ı Sa'dî tefennün kasd edip sâbıkda nâm-ver burada ifti'âl bâbından ism-i fâ'il olarak muştehir demişdir bir ma'nâya oldukları için. *Tû gûyî*, hitâb-ı 'âmdır. *Ecell*, lâm'ın teşdîdiyle a'zam ma'nâsına ism-i tafdîl ve mübtedâ, kâ'inât'a izâfeti lâmiyye. *Ez-rûy-i zâhir*, Allâh Te'âlâ "Velekad kerremnâ benî Âdem"[85] buyurduğu içindir, lâkin hakîkatde Allâh Te'âlâ'nın 'indinde benî Âdem'den ekrem ve eşref mahlûk olmak câ'izdir.

[448] *... âdemîst ve ezell-i mevcûdât seg ve be-ittifâk seg-i Hakk-şinâsî bih ez-âdemî-i nâ-sipâs.*

... âdemdir ve mevcûdâtın en hakîri kelbdir ve ittifâk ile Hak tanıyan kelb iyidir şükür etmeyen âdemden.

Kıt'a:

Segî-râ lokme'i hergiz ferâmûş
Ne-kerded ger zenî sad nevbeteş seng

Ve ger 'omrî nevâzî sifle'i-râ
Be-kemterî çîzî âyed bâ-tû der-ceng

Kelb bir lokmayı asla nisyân etmez, eğer vurursan ona yüz def'a taş. Ve eğer bir zamân taltîf eder isen bir alçağı, cüz'î bir şey'le sana gelir cidâle.

Latîfe:

Ez-nefs-perver huner-verî neyâyed ve bî-huner ser-verî-râ ne-şâyed.

Ten-perverden bir hünerli kimse çıkmaz ve hünersiz kimse büyüklüğe yakışmaz.

Mesnevî:

Me-kon rahm ber-gâv-i bisyâr-hâr
Ki bisyâr-hosbest u bisyâr-hâr

Çu gâv er hemî-bâyedet ferbihî

[85] el-İsrâ 17/70.

Çu her ten be-cevr-i kesân der-dehî

Merhamet etme çok ekl edici öküze, zîrâ çok uyuyucudur ve çok yiyicidir. Öküz gibi eğer sana lâzım ise semizlik, merkeb gibi vücûdunu kimselerin cevrine verirsin.

Terbiyet:

Der-İncîl âmede est ki ey ferzend-i âdem ...

İncîl-i Şerîf'de mezkûrdur ki ey âdemoğlu ...

***

Âdemîst, haberi. *Ezell-i mevcûdât*, mübtedâ ve ez-rûy-i zâhir yine mukadderdir zîrâ Allâh Te'âlâ'nın 'indinde kelbden ahkar mahlûk olmak câ'izdir. *Seg*, haberi. *Seg-i Hakk-şinâs*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve mübtedâ. *Bih*, haberi. *Âdemî-i nâ-sipâs*, izâfeti izâfet-i beyâniyye, insân-ı ğayr-i şâkir demek. *Ferâmûş*, takdîri ferâmûşeş olup li-ecli'z-zarûre zamîr hazf olunmuşdur. *Zenî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, vurursan demek. *Seg*, mef'ûlün bihi. *Sad nevbet*, mef'ûlun fîhi. *Nevâzî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, ri'âyet eyleyesin demek. *Sifle'i-râ*, mef'ûlün bihi. *'Omr*, zarfı. *Nefs-perver*, vasf-ı terkîbî, ten-perver ma'nâsına. *Huner-ver*, ism-i mensûb. *Ye*, harf-i masdariyye. *Serverî*, yâ harf-i masdariyye. *Râ*, harf-i sıla. *Gâv*, öküz, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bisyâr-hâr*, vasf-ı terkîbî, çok yiyici demek. *Bisyâr-hosb*, hosbîden'den vasf-ı terkîbîdir, çok uyuyucu demek. *Bisyâr-hâr*, bu dahi mâ-kabline ma'tûfdur. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Hemî*, edât-ı muzâri'dir. *Bâyed*, fi'l-i muzâri'. *Te*, mef'ûlü. *Ferbihî*, yâ-ı masdariyye ile fâ'ili. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Der*, harf-i te'kîd. *Dehî*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Ten*, mef'ûl-i sarîhi. *Be-cevr*, ğayr-i sarîhi. *Der*, edât-ı zarfiyye. *İncîl*, Kitâb-ı İncîl demekdir, şöhretine binâen muzâf hazf olunmuşdur.

[449] *... eger tuvân-gerî dihemet ez-men muşteğil şevî ve eger dervîş konemet teng-dil nişînî. Pes halâvet-i zikr-i men kocâ yâbî ve be-'ibâdet-i men key şitâbî?*

... eğer sana zengînlik verirsem benden ğâfil olursun ve eğer seni fakîr kılarsam muzdarib otururşun. Bu takdîrce benim zikrimin halâvetini nerede bulacaksın ve benim 'ibâdetime kanda sür'at edeceksin?

Mesnevî:

Geh ender ni'metî mağrûr u ğâfil

Geh ender teng-destî haste vu rîş

Çu der-serrâ vu zarrâ hâlet înest

Ne-dânem key be-Hakk perdâzî ez-hîş

Ba‘zen ni‘met içinde mağrûr ve ğâfilsin, ba‘zen züğürdlükde hasta ve mecrûhsun. Çünkü vakt-i mesrûriyet ve mahzûniyetde hâlin budur, bilmem ne vakit Hakk’a mukârenet edeceksin kendinden.

Beyt:

Vaktest hoş ân-râ ki buved zikr-i tû mûnis

V’er hod buved ender şikem-i hût çu Yûnis

Vakti hoşdur o kimsenin ki senin zikrin ola ona mûnis, ve eğer olur ise balığın karnında Hazret-i Yûnus gibi.

Beyt:

Pendest hitâb-i mih-ter-ân ân geh bend

Nasîhatdir büyüklerin hitâbı ondan sonra habsdır, ...

***

Tuvân-ger, zengîn. *Ye*, harf-i masdariyye. *Dihem*, dâden masdarından fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Te*, zamîr-i mensûb muttasıl. *Konemet*, dihemet gibidir. *Teng-dil*, muzdarib demek. *Nişînî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, otursun demek. *Halâvet-i zikr*, masdarın masdara izâfetidir ve men’e lâmiyye. *Kocâ*, edât-ı istifhâm. *Yâbî* ve *Şitâbî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtablardır. *Geh*, gâh’dan muhaffef. *Ni‘metî*, yâ hitâb olup ma‘nâda mağrûr ve ğâfile masrûfdur. *Ender*, edât-ı zarfdır. *Teng-dest*, vasf-ı terkîbî, züğürd ve eli yufka demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Haste vu rîş*, bir yâ-ı hitâb takdîr olunur. *Serrâ*, bunda sürûr demek. *Zarrâ*, ğam ve ğussa ma‘nâsına. *Perdâzî*, perdâhten’den fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, meşğûl olursun demek. *Ez-hîş*, kendinden demek. *Hoş*, vakt’in sıfatı. *Ân*, ân kes takdîrindedir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Zikr-i tû*, masdarın mef‘ûlüne izâfetidir. *Mûnis*, if‘âl bâbından ism-i fâ‘il. *V’er*, eger’den muhaffef. *Hod*, edât-ı te’kîd. *Şikem*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hût*, balık. *Yûnis*, bunda ri‘âyet-i kâfiye için nûn’un kesriyledir. *Pendest*, mukaddem haber. *Hitâb-i mih-ter-ân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mu’ahher mübtedâ. *Bend*, kayd ve habis.

[450] *... Çun pend dihend u neşnevî bend nihend*

... Çünkü nasîhat verirler ve dinlemez isen habse korlar.

‘İbret:

Nîk-baht-ân be-hikâyât u emsâl-i pîşîniyân pend gîrend, pîş ez-ân ki pesîniyân be-vâkı'a-i îşân mesel zenend.

İyi bahtlılar hikâyât u emsâl-i eslâf ile mütenassih olurlar, ondan evvel ki sonra gelenler onların vâkı'alarıyla misâl getireler.

Kıt'a:

Ne-reved murğ sûy-i dâne firâz

Çun diger murğ bîned ender bend

Pend gîr ez-mesâ'ib-i dîger-ân

Tâ ne-gîrend dîger-ân zi-tû pend

Gitmez kuş dâne tarafına, çünkü diğer kuşu göre bukağıda. Mütenassih ol diğerlerin kederinden, tâ kim tutmasınlar diğerleri senden nasîhat.

Hikmet:

Ân-râ ki gûş-i irâdet girân âferîde'end çun koned ki be-şineved ve ân-râ ki be-kemend-i sa'âdet keşîde'end, çun koned ki ne-reved.

O kimselerin ki isti'dâd kulağını ağır etmişlerdir nice etsin ki işitsin ve o kimseleri ki sa'âdet kemendine çekmişlerdir nice eylesin ki gitmesin.

Kıt'a:

***

Çu, harf-i ta'lîl. *Pend*, dihend'in mef'ûl-i sarîhi ve dihend fi'l-i muzâri' cem'-i ğâ'ib, vereler demek. *Neşnevî*, fi'l-i muzâri' muhâtab, işitmeyesin. *Nihend*, fi'l-i muzâri' cem', korlar demek ve bend mef'ûlü. *Nîk-baht*, vasf-ı terkîbî, sa'âdetli demek. *Ân*, edât-ı cem'. *Emsâl*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Pîşînyân*, yâ harf-i nisbet nûn te'kîd ve yâ-ı sânî hâ-ı resmîden bedeldir, zîrâ aslı pîşîne'dir ve elif ve nûn edât-ı cem'dir; *Pesîniyân*, dahi böyledir. *Be*, harf-i musâhabet. *Vâkı'a-i îşân*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Mesel*, zenend'in mef'ûlü. *Ne-reved*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Murğ*, fâ'ili. *Sûy-i dâne*, izâfeti izâfet-i lâmiyye, cânib demek. *Firâz*, fâ'nın feth u kesriyle sûy'ı te'kîddir. *Çun*, harf-i ta'lîl. *Diger murğ*, bîned'in mef'ûl-i sarîhi. *Ender bend*, ğayr-i sarîhi ve gîr emr-i hâzırdır, tut demek. *Mesâ'ib*, musîbetin cem'i, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Dîger-ân*, aslı üzere yâ iledir. *Tâ*, harf-i ta'lîl. *Ne-gîrend*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl cem', tutmasınlar demek. *Ân*, mukadder kes'e işâretdir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Gûş-i irâdet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Girân*, kâf-ı 'Acem'in

kesriyle ağır demek, sem‘den kinâyedir. *Âferîde’end*, fi‘l-i mâzî-i naklî cem‘, yaratmışlardır demek. *Çun*, vâv-ı asliyye ile keyfe ma‘nâsına. *Be-şineved*, fi‘l-i muzâri‘. *Kemend-i sa‘âdet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Keşîde’end*, fi‘l-i mâzî-i naklî cem‘, çekmişlerdir demek.

[451] *Şeb-i târîk-i dûst-ân-i Hudây*
Mî-be-tâbed çu rûz-i rahşende

V’in sa‘âdet be-zûr-i bâzû nîst
Tâ ne-bahşed Hudây-i bahşende

Hudâ dostlarının karanlık gecesi, parlar ziyâ-dâr gün gibi. Ve bu sa‘âdet bâzû kuvvetiyle değildir, ihsân etmedikce ihsân edici Hudâ.

Rubâ‘î:

Ez-tû be-ki nâlem ki diger dâver nîst
V’ez-dest-i tû hîç dest bâlâ-ter nîst
Ân-râ ki tû rehberî konî gum ne-şeved
V’ân-râ ki tû gum konî keseş rehber nîst

Senden kime feryâd edeyim zîrâ diğer hâkim yokdur, ve senin kudretinden hîç daha bâlâ kudret yokdur. O kimselere ki sen hidâyet eylersin dalâletde olmaz, ve ol kimseleri ki sen sa‘îd kılmaz isen ona kimse kulağuz değildir.

Beyt:

Ğamî ki k’ez-pîş şâd-mânî berî
Bih ez-şâdî’i k’ez-peseş ğam horî

Bir ğam ki ki onun arkasından mürûr olursan, iyidir ol bir meserretden ki onun sonundan ğam-nâk olursun.

Latîfe:

Zemîn-râ ez-âsmân nisârest ve âsmân-râ ...

Yere gökden rahmet yağar ve göğe ...

***

Şeb-i târîk-i dûst-ân-i Hudây, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve lâmiyyelerdir. *Mî*, edât-ı istimrâr. *Be*, harf-i te’kîd. *Tâbed*, fi‘l-i muzâri‘, parlar demek. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Rûz*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Rahşende*, ism-i fâ‘il, aslı der-rahşende’dir. *V’în sa‘âdet*, beyt-i evvele işâretdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Zûr-i bâzû*, izâfeti izâfet-i

lâmiyye. *Tâ*, harf-i tevkît. *Ne-bahşed*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl mütekellim vahde. *Hudây*, fâ‘ili, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Bahşende*, ism-i fâ‘ildir. *Tû*, tâ’nın zammesini vezne halel gelmemek için işbâ‘ ile okumak gerekdir. *Be*, harf-i sıla. *Ki*, kim ma‘nâsına isimdir. *Nâlem*, fi‘l-i muzâri‘ mütekellim vahde. *Ki*, harf-i ta‘lîl. *Dâver*, hâkim. *Dest-i tû*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Hîç dest*, mübtedâ. *Bâlâ-ter nîst*, haberi. *V’ez-dest-i tû*, habere müte‘allik. *Ğamî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Pey*, bâ-ı ‘Acem’in fethiyle ard ve son ma‘nâsına. *Şin*, ğam’a râci‘. *Şâd-mân*, mânden’den vasf-ı terkîbî olup sonra sürûr ma‘nâsına isim olmuşdur, âsmân feleke isim olduğu gibi. *Ye*, harf-i masdariyye. *Şâdî’i*, yâ-ı evveli masdariyye, sânî vahdetdir. *Ki*, harf-i vahdetdir. *Ki*, harf-i râbıt-ı sıfat. *Ze*, ez’den muhaffef. *Pes*, bâ-ı ‘Acem’in fethiyle sonra demek. *Şin*, şâdî’ye râci‘. *Zemîn-râ*, râ harf-i tahsîs veyâ sıladır, bâ ma‘nâsına. *Nisâr*, saçma, murâd rahmetdir.

[452] *... ez-zemîn ğubâr. Kullu inâ’in yeteraşşehu bimâ fîhi.*[86]

... yerden toz mürtefi‘ olur. Her kab sızdırır derûnunda olan şey’i.

Hikmet:

Mukâmir-râ se şeş mî-bâyed velîken se yek mî-âyed.

Tavla oynayıcıya se şeş lâzımdır velâkin se yek gelir.

Beyt:

Hezâr bâr çerâ-gâh hoş-ter ez-meydân

Velîken esb ne-dâred be-dest-i hîş ‘inân

Bin kerre otlak daha hoşdur meydândan, velâkin at mâlik değildir kendi eliyle dizgine.

Tazarru‘:

Dervîşî der-munâcât mî-goft: Yâ Rabb! Ber-bed-ân rahmet kon ki ber-nîk-ân hod rahmet kerde’i ki îşân-râ nîk âferîde’i.

Bir dervîş münâcâtda der idi: Ey Hudâ! ‘Âsîlere merhamet eyle zîrâ iyilere kendin merhamet buyurmuşsun zîrâ onları sa‘îd yaratmışsın.

Hikmet:

Evvel kesî ki ‘alem ber-câme ve enguşterî der-dest nihâd Cemşîd bûd.

İbtidâ bir kimse ki elbîse üzerinde ‘alâmeti ve parmağa yüzük takmağı vaz‘ eyledi Cemşîd şâh idi.

[86] Darb-ı mesel.

***

İnâ'in, hemze'nin kesriyle zarfdır, kab ma'nâsına. *Yeteraşşehu*, tefa''ul bâbından fi'l-i muzâri'dir, sızar demek. *Bi*, harf-i musâhabet. *Mâ*, ellezî ma'nâsına ism-i mevsûldür. *Fîhi*, câr-ı mecrûrile mevsûlün sılasıdır. *Mukâmir*, mufâ'ale bâbından ism-i fâ'ildir, bunda tavla murâddır. *Se şeş*, üç kerre altı demek. *Se yek*, üç kerre bir demek. *Bâr*, bunda kerre ma'nâsınadır. *Çerâ-gâh*, terkîb-i mekânî otlak demek zîrâ çerâ çerîden'den otlama ma'nâsına isimdir ve gâh zarf-ı mekândır. *Dervîşî*, yâ harf-i vahdetdir. *Mî-goft*, hikâye-i mâzî. *Ber*, iki mahalde de sıladır ve 'Arabîde rahmet kelimesi 'alâ lafzıyla müsta'mel olduğu misillü Fârisîde dahi ber harfiyle müsta'meldir. *Bed-ân*, bed'in; *Nîk-ân*, nîk'in cem'leridir. *Hod*, bunda kendi ma'nâsına veyâ edât-ı te'kîd. *Kerde'i*, fi'l-i mâzî-i naklî muhâtab. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Âferîde'i*, fi'l-i mâzî-i naklî muhâtab, yaratmışsın demek. *Kesî*, yâ harf-i vahdet. *Ki*, harf-i beyân.

'Alem, ma'lûm ola ki zamân-ı sâlifede kaftânın omuzundan göğüs tarafına gelen mahallerine kadar çiçek veyâ hayvânât şeklinde ipekden birer nişân işerler idi ki ona 'alem ve ol kaftâna câme-i ma'lem derler imiş. *Enguşterî*, hemze'nin fethi ve nûn'un sükûnu ve kâf-ı 'Acem'in zammı ve şîn'in sükûnu ve tâ'nın feth ve râ'nın kesri ve yâ-ı asliyye ile yüzük ma'nâsınadır. *Cemşîd*, mulûk-i 'Acem'den bir melik ismi.

[453] *Goftendeş: Çerâ heme zînet u ârâyîş be-çep dâdî ve fazîlet râst-râst? Goft: Râst-râ zînet-i râstî temâmest.*

Ona dediler: Niçin bep ârâyîş ve ziyneti sol tarafa verdin ve hâlbuki meziyyet sağ tarafdır? Dedi: Sağa sağlık ziyneti kâfîdir.

Kıt'a:

Ferîdûn goft: Nakkâş-ân-i Çîn-râ
Ki pîrâmûn-i hir-gâheş be-dûzend

Bed-ân-râ nîk dâr ey merd-i huş-yâr
Ki nîk-ân hod bozorg u nîk-rûzend

Ferîdûn dedi Çîn nakkâşlarına, ki çadırının etrâfına dikeler. 'Âsîlere ri'âyet eyle ey 'akıllı kimse, zîrâ iyiler büyüklerdir ve sa'âdetlilerdir.

Hikmet:

Bozorgî-râ goftend: Bâ-çendîn fazîlet ki dest-i râst dâred, hâtem çerâ der-dest-i çep mî-koned? Goft: Ne-dânî ki hemîşe ehl-i fazl mahrûm bâşed.

Büyük zâta dediler: Bu kadar meziyyete ki sağ el mâlikdir, hâtemi niçin sol ele takarlar? Dedi: Bilmez misin ki dâ'imâ ehl-i kemâl me'yûs olur.

Beyt:

Ân ki hazz âferîd u rûzî saht

Yâ fazîlet hemî-dihed yâ baht

Ol Hudâ ki nasîbi yaratdı ve rızkı halk eyledi, yâ âdeme kemâl ihsân eder yâ tâli' verir.

***

Be, harf-i sıla. *Çep*, cîm-i 'Acem'in fethi ve bâ'nın sükûnuyla sol demek. *Vav*, hâliyye. *Fazîlet*, mübtedâ. *Râst*, sağ. *Râ*, harf-i tahsîs. *-st*, edât-ı haber. *Râst*, sağ. *Râ*, harf-i sıla. *Zînet-i râstî*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve yâ harf-i masdariyye ve muzâf ve muzâfun-ileyh mübtedâ. *Temâmest*, haberi ve cümlesi makûl-i kavldir. *Ferîdûn*, mülûk-i 'Acem'den Dehhâk'ı mahv eden melikdir. *Pîrâmûn*, bâ-ı 'Acem'in kesriyle etrâf ma'nâsına isimdir. *Hir-gâh*, hâ'nın kesri ve râ'nın sükûnuyla kara öke keçe ile örtülür, derim evi de derler, kubbe şeklinde olur. *Be*, harf-i te'kîd. *Dûzend*, fi'l-i muzâri' cem', dikeler demek ve dikilecek nesne beyt-i sânîdir, zîrâ 'âdetdir ki otağ ve çadırlara renk-âmîz bezlerden ba'zı pârça kesip mübârek bâd u sa'âdet bâd u sâ'ir buna memâsil 'ibâreleri dikerler. *Bed-ân-râ*, dâr'ın mef'ûl-i evveli ve nîk sânîsi. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hod*, edât-ı te'kîd. *Bozorg*, bozorgend takdîrindedir, ulular ve sa'âdetlilerdir demek. *Ne-dânî*, fi'l-i muzâri' nefy-i istikbâl muhâtabdır, istifhâm-ı inkârî tarîkiyle. *Âferîd*, fi'l-i mâzî. *Hazz*, hâ'nın fethi ve zâ'nın teşdîdiyle nasîb ma'nâsınadır ve âferîd'in mukaddem mef'ûlü. *Rûzî*, yâ-ı asliyye ile rızıkdır ve saht'ın mukaddem mef'ûlü ve *saht* sâht lafzından muhaffef olarak fi'l-i mâzîdir, eyledi demek, murâd halkdır.

[454] Mesnevî:

Muvahhid çi der-pây rîzî zereş

Çi şemşîr-i Hindî nihî ber-sereş

Umîd u hirâseş ne-bâşed zi-kes

Berînest bunyâd-i tevhîd u bes

Muvahhid kimsenin ayağına dökmek ne altını, Hindî kılıcı ne vaz‘ edesin onun başına. Onun me’mûl ve havfı olmaz kimseden, bunun üzerinedir tevhîdin esâsı ve ancak.

Kıt‘a:

Çu hak mu‘âyene dânî ki mî-be-bâyed dâd

Be-lutf bih ki be-ceng-âverî u dil-tengî

Harâc ger ne-gozâred kesî be-tîbet-i nefs

Be-kahr ezû be-sitânend merd-i ser-hengî

Çünkü diğerin hakkını ‘ayânâ’ bilirsin ki edâsı lâzımdır, lutf ile edâ iyidir ki uğraşmak ile ve gönül darlığıyla edâdan. Harâcını eğer edâ etmez ise bir kimse güzellik ile, zûr ile ondan alırlar çavuşlar.

Mutâyebe:

Heme kes-râ dendân be-turşî kund kerded ve kâzî-râ be-şîrînî.

Her kimsenin dişi ekşi yemek ile kamaşır ve hâkimin tatlıyla kamaşır.

Beyt:

Kâzî ki be-ruşvet be-hored penc hiyâr

Sâbit koned ez-behr-i tû deh harbuze-zâr

Hâkim ki rüşvetle yiye beş hıyârı, hüküm eder senin için on kavunluk yeri.

***

Muvahhid, tef‘îl bâbından ism-i fâ‘ildir, Hudây’ı birleyici demek. *Çi*, bunda müsâvât ifâde eder. *Rîzî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, dökesin demek, masdarı rîhten gelir. *Zereş*, zamîr ma‘nâda pây’a mukayyed olduğundan pâyeş takdîrindedir. *Şemşîr-i Hindî*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Nihî*, fi‘l-i muzâri‘ muhâtab, masdarı koymak ma‘nâsına olan nihîden’dir. *Hirâs*, hâ’nın kesriyle havfdır. *Şin*, muvahhid’e râci‘. *Berînest*, mukaddem haber. *Bunyâd-i tevhîd*, izâfeti izâfet-i lâmiyye ve mu’ahher mübtedâ. *U bes*, vâv ile fakat ma‘nâsınadır. *Mu‘âyene*, mufâ‘ale bâbından masdardır. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mî*, harf-i istimrâr. *Be*, harf-i te’kîd. *Bâyed*, gerek ma‘nâsına fi‘l-i muzâri‘dir. *Be-lutf*, ber-me-kahr dâden kelimesine müte‘allikdir. *Ki*, min-i tafdîliyye ma‘nâsına. *Ceng-âver*, vasf-ı terkîbî, savaşıcı demek. *Ye*, harf-i masdariyye. *Taybet*, masdardır, iyilik ma‘nâsına. *Merd-i ser-hengî*, mevsûf ve sıfatın cem‘ olarak îrâdı lâzım ise de zarûret-i vezn ve kâfiye için efrâd îrâd eyledi zîrâ munâsib olan merd-ân-

i ser-hengiyân denilmekdir. *Be*, harf-i musâhabet ve râ'da kesre ve zamme câ'izdir. *Harbuze-zâr*, kavunluk demek zîrâ zâr kesretden kinâyedir, gül-zâr ve lâle-zâr gibi.

[455] Beyt:

Civân-i kûşe-nişîn şîr-merd-i râh-i Hudâst

Ki pîr hod ne-tuvâned zi-kûşe'i ber-hâst

Nefsine ğalebe ile köşede civân tarîk-i ilâhînin arslanıdır, zîrâ ihtiyâr kendi kâdir olmaz bir köşeden kıyâma.

Hikmet:

Hakîmî-râ porsîdend ki çendîn diraht-i nâm-ver ki Hudây Te'âlâ âferîde est bulend u berû-mend hîç yekî-râ âzâd ne-hânend meger serv-râ ki semere ne-dâred, derin çi hikmetest?

Goft: Her yekî-râ dehlî mu'ayyenest ve vaktî ma'lûm ki be-vucûd-i ân tâze âyed ve gâhî be-'adem-i ân pejmurde şeved ve serv-râ hîç ezîn çîzî nîst ve der-heme vakt tâze est ve în sıfat-i âzâdegânest.

Bir hakîme su'âl eylediler ki bu kadar nâm-ver ağacı ki Allâh Te'âlâ halk etmişdir 'âlî ve meyveli hîç birine âzâd nâmını vermemişlerdir illâ meyvesiz serviye vermişlerdir, bunda hikmet nedir?

Dedi: Her birinin mahsûs zamânı vardır ve vakt-i ma'lûmu da vardır ki o vakit geldiğinde tazelik gelir ve bir zamân o vakit yok olunca solmuş olur ve servinin asla bundan bir şey'i yokdur ve her vakitde tâzedir ve bu hâl âzâdegânın sıfatıdır.

Beyt:

Geret zi-dest ber-âyed çu nahl bâş kerîm

Eğer senin elinden gelir ise hurma ağacı gibi kerîm ol, ...

***

Civân-i kûşe-nişîn, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve kûşe-nişîn vasf-ı terkîbî, münzevî demek ve mübtedâ. *Şîr-merd-i râh-i Hudâst*, haberi ve aslı izâfeti beyâniyye ile merd-i şîr idi, bahâdır ve arslan gibi er demek, sonra takdîm u te'hîr ile terkîb-i mezcî olmuşdur. *Ki*, harf-i ta'lîl. *Hod*, edât-ı te'kîd. *Ber-hâst*, masdar ma'nâsına. *Diraht*, ağaç, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Nâm-ver*, nâmlı demek, zîrâ -ver nisbet ma'nâsını ifâde eder, meşhûr ve nâm-dâriyet lâzımındandır. *Berû-mend*, yemişli demek zîrâ ber yemiş ve mend edât-ı nisbetdir, devlet-mend sa'âdet-mend gibi. *Ki semere ne-dâred*, makâm-ı hâlde vâki'dir, hâlbuki yemişi yokdur ve buraya değin

su'âldir ve *Goft*, mâ-ba'diyle cevâbdır. *Dehl*, bunda hâsıl ma'nâsına. *Ye*, harf-i vahdet veyâ tenkîr ve her diraht'a dehl-i mu'ayyen isbât eylemek mübâlağa tarîkiyledir, her diraht'ın hâsılı olmadığı için. *Vaktî* ve *Gâhî*, yâ'ları vahdetdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Vucûd-i ân*, vakt'a işâretdir. *Pejmurde*, bâ'nın fethi ve zâ'nın sükûnu ve mîm'in zammıyla solmuş demek. *Ve în sıfat-i âzâdegânest*, cümle-i hâliyyedir. *Ger*, edât-ı şart. *Te*, zamîr-i hitâb, ma'nâda dest'e mukayyed olup zi-destest takdîrindedir. *Ber*, harf-i te'kîd. *Âyed*, fi'l-i muzâri'. *Çu*, edât-ı teşbîh. *Nahl*, bunda hurma ağacı. *Bâş*, emr-i hâzır, ismi müstetir olup *Kerîm*, haberidir

[456] *Veret zi-dest neyâyed çu serv bâş âzâd*

... Ve eğer senin elinden gelmez ise servi gibi âzâd ol.

Va'z:

Do kes mordend ve tahassur berdend, yekî ân ki dâşt u ne-hord ve dîger ân ki dânist u ne-kerd.

İki kimse öldüler ve hasretle gitdiler, biri o kimsedir ki mâl cem' eyledi ve yemedi ve diğeri o kimsedir ki bildi ve 'ilmiyle 'amel eylemedi.

Kıt'a:

Kes ne-bîned bahîl-i fâzıl-râ
Ki ne der-'ayb goftenеş gûşed

V'er kerîmî do sad guneh dâred
Keremeş 'ayb-hâ furû-pûşed

Kimse görmez fâzıl bahîli, ki onun 'aybını söylemeğe sa'y etmeye. Ve eğer bir kerîmin iki yüz günâhı var ise, onun lütfu 'ayblarını setr eder.

Hâtimetu'l-Kitâb:

Temâm şod kitâb-i Gulistân vallâhu'l-muste'ân. Derîn cumle çunân ki resm-i mu'ellif-ânest ez-şi'r-i mutekaddim-ân be-tarîk-i isti'âre telfîkî ne-reft.

Tamâm oldu Kitâb-ı Gülistân'ı 'inâyet Allâh Te'âlâ'dan matlûbdur. Bu cümleye şöyle ki mü'elliflerin 'âdetidir edibâ-yı mütekaddimînin şi'rinden 'âriyet tarîkiyle bir 'ilâve vâki' olmadı.

***

Ve *Veret*'de olan tâ-ı hitâb kezâlik dest'e masrûfdur. *Mordend*, fi'l-i mâzî cem', öldüler demek, masdarı *Morden* gelir. *An ki*, aslı ân kes ki'dir. *Dâşt*, fi'l-i mâzî,

mef‘ûlü mahzûf mâldır. *Vav*, harf-i ‘âtıfe. *Ne-hord*, fi‘l-i mâzî-i menfî, yemedi demek, masdarı horden olup fi‘l-i muzâri‘i hored gelir. *Kes*, kimse demek. *Ne-bîned*, fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâl, görmez demek. *Bahîl-i fâzıl*, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Râ*, edât-ı mef‘ûl. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Ne*, harf-i nefy olup ma‘nâda gûşed kelimesine masrûfdur, pes gûşed fi‘l-i muzâri‘ nefy-i istikbâldir. *Der-‘ayb*, der harf-i sıla. *Goftaneş*, zamîr bahîl-i fâzıl’a râci‘dir. *Kerîmî*, yâ harf-i vahdet. *Furû*, edât-ı te’kîd. *Pûşed*, fi‘l-i muzâri‘. *Vallâh*, mübtedâ. *El-Muste‘ân*, istif‘âl bâbından ya‘nî isti‘ân yusta‘în maddesinde ism-i mef‘ûldür ki mu‘âvenet taleb olunan kimseye derler, bunda murâd Hudâ’dır ve mübtedâ-yı mezkûrun haberi vâki‘ olmuşdur. *Derîn cumle*, bu cümleye demek, murâd bu kitâbın evvelinden bu mahalle kadar olanıdır. *Resm*, ‘âdet, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Mu’ellif-ân*, mü’ellifin cem‘i. *Şi‘r-i mutekaddimân*, izâfeti izâfet-i lâmiyyedir. *Telfîk*, tef‘îl bâbından masdar olup bir şey’i diğer şey’e zamm ve ‘ilâveye derler.

[457] Beyt:

Kuhen-hırka-i hîş pîrâsten

Bih ez-câme-i ‘âriyet hâsten

Kendinin eski hırkasını tezyîn etmek, iyidir ‘âriyet elbîseyi istemekden.

Ğâlib-i goftâr-i Sa‘dî tarab-engîzest ve tîbet-âmîz ve kuteh-nazar-ân-râ bedîn ‘illet zebân-i ta‘n derâz kerded ki mağz-i dimâğ bîhûde borden ve dûd-i çerâğ-i bî-fâ’ide horden kâr-i hired-mend-ân nîst velîken ber-re’y-i rûşen-i sâhib-dil-ân ki rûy-i sohen der-îşânest pûşîde ne-mâned ki...

Sa‘dî’nin ekser kelâmı meserret vericidir ve fasîh ve belîğdir ve basîretsizlerin bu sebeble lisân-ı i‘tirâzları imtidâd eder zîrâ beyhûde fikr-i fâsidde bulunmak ve fâ’idesiz tazyî‘-i evkât eylemek ‘ukalânın işi değildir velâkin sâhib-dillerin re’y ve îzâhlarına ki sözün zâhiri onlaradır ğayr-i hafîdir ki ...

***

Kuhen, eski, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Hırka-i hîş*, izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Pîrâsten*, tezyîn ve *Hâsten*, taleb ma‘nâsına masdarlardır. *Câme’i*, libâs ve hemze izâfiyye olup ‘âriyet’e izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Ğâlib-i goftâr-i Sa‘dî*, izâfetleri izâfet-i lâmiyyelerdir ve mübtedâ. *Tarab-engîz*, engîhten masdarından vasf-ı terkîbî olup ve *taybet* tâbe yetîbu’dan iyilik ve güzellik ma‘nâsına masdar ve *âmîz* dahi karışdırmak ma‘nâsına olan âmîhten’den emr-i hâzır veyâ fâ‘il-i murahhamdır. *Kuteh-*

nazar, basîretsiz demek ve elif-nûn edât-ı cem‘dir ve kûteh-nazar dahi vasf-ı terkîbîdir. *Râ*, harf-i tahsîs. *Bedîn ‘illet*, Sa‘dî’nin kelâmı belâğat-resân ve meserret-bahşâ ve fesâhat-efzâ olduğu sebebden demekdir. *Zebân*, lisân. *Ta‘n*, masdardır. *Derâz*, uzun. *Kerded*, fi‘l-i muzâri‘. *Ki*, harf-i beyâniyye. *Mağz*, beyin, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Dimâğ*, burada beynin müstakır mekânı ve izâfeti izâfet-i lâmiyye. *Bîhûde*, bâtıl ma‘nâsına ve mağz borden kelimesinin mef‘ûlüdür ve bu terkîb bâtıl yere emek çekmekden ‘ibâretdir. *Dûd-i çerâğ-i bî-fâ’ide*, izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir ve horden kelimesinin mef‘ûlüdür ve bu terkîbde bâtıl yere tazyî‘-i evkât eylemekden kinâyedir. *Kâr-i hired-mend-ân*, mübedâ. *Nîst*, haberidir. *Vav*, zâ’id. *Lîken*, edât-ı istidrâk. *Re’y-i rûşen-i sâhib-dil-ân*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve lâmiyye. *Ki*, harf-i râbıt-ı sısat. *Rûy-i sohen*, izâfeti mecâzen lâmiyye. *Der*, bâ ma‘nâsına harf-i sıladır. *Îşân*, o lafzının cem‘i. *Pûşîde ne-mâned*, ğayr-ı hafî demek.

[458] *... durr-i mev‘ize-hâ-yi şâfî der-silk-i ‘ibâret keşîde est ve dârû-yi telh-i nasîhat be-şehd-i zerâfet ber-âmîhte tâ tab‘-i muhâtab melûl ne-şeved ve ez-devlet-i kabûl mahrûm ne-mâned.*

... şifâ verici nasîhatler incisini silk-i ‘ibâreye çekmişdir ve nasîhatın acımsı ilâcını belâğat balıyla karışdırmışdır tâ kim muhâtabın tab‘ı mahzûn olmaya ve kabûl devletinden mahrûm kalmaya.

Mesnevî:

Mâ nasîhat be-cây-i hod kerdîm
Rûz-gârî derîn be-ser berdîm

Ger neyâyed be-gûş-i rağbet-i kes
Ber-resûl-ân peyâm bâşed u bes

Biz nasîhati mahallinde eyledik, bir zamân bu nasîhatde ğâyete erişdirdik. Eğer nasîhatim gelmez ise kimsenin rağbeti kulağına, muhbirlere ancak haber vermek lâzımdır.

Şi‘r:

Yâ nâziren fîhi sel billâhi merhameten
‘Ale’l-musannifi vestağfir li-kâtibihi

Vetlub li-nefsike ...

Ey kitâb-ı Gülistân'ı mutâla'a eden iste Allâh Te'âlâ'dan merhameti, Sa'dî üzerine ve mağfiret taleb eyle kitâbın kâtibine. Ve iste nefsin için...

***

Durr, inci, izâfeti izâfet-i beyâniyye. *Mev'ize*, masdar-ı mîmî. *Hâ*, edât-ı cem'. *Ye*, izâfiyye ve şâfî'ye izâfeti kezâlik beyâniyyedir. *Der*, harf-i sıla. *Silk*, sîn'in kesri ve lâm'ın sükûnuyla dizi ipliğine ıtlâk olunur ve 'ibâret lafzına izâfeti izâfet-i beyâniyyedir. *Dârû-yi telh-i nasîhat*, izâfetleri beyâniyyelerdir. *Be*, harf-i musâhabet. *Şehd-i zerâfet*, izâfeti izâfet-i beyâniyye ve şehd gömeç balına derler. *Ber*, harf-i te'kîd. *Âmîhte*, fi'l-i mâzî-i naklî, karışdırmış demek. *Be-cây-i hod*, be-cây-i hodeş takdîrinde olup nasîhat'e râci', zamîr li-ecli'z-zarûre hazf olunmuşdur. *Rûz-gâr*, zamân. *Ye*, harf-i vahdet. *Be*, harf-i sıla. *Ser*, hadd ve ğâyet ma'nâsına. *Berdîm*, fi'l-i mâzî mütekellim-i ma'a'l-ğayrî, iletdik demek. *Ger*, edât-ı şartiyye. *Neyâyed*, fâ'ili nasîhat'e râci'. *Be*, harf-i sıla. *Gûş-i rağbet-i kes*, izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedir. *Resûl*, fe'ûl vezninde olarak fâ'il ma'nâsınadır ya'nî haber getirici demek. *Peyâm*, zamîr-i mecrûr Gülistân'a râci'dir. *Sel*, sîn'in fethi ve lâm'ın sükûnuyla se'ele yes'elu maddesinden emr-i hâzırdır, iste demek. *Billâhi*, bâ min ma'nâsınadır ya'nî minallâhi demek. *Merhameten*, emrin mef'ûlüdür. *'Ale'l-musannifi*, yâ emre yâ merhamet'e müte'allikdir. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *İstağfir*, ğafere maddesinin istif'âl bâbına nakliyle emr-i hâzırdır ve sîn taleb ma'nâsını ifâde eylediğinden itlibi'l-mağfire demekdir. *Li-kâtibihi*, emre müte'allik ve zamîr kitâb'a râci'dir. *Vav*, harf-i 'âtıfe. *Utlub*, emr-i hâzır, taleb eyle demek. *Li-nefsike*, etlub lafzına müte'allik.

[459] *... min hayrin turîdu bihi*

Min ba'di zâlike ğufrânen li-sâhibihi

... murâd eylediğin hayrı, bundan sonra mağfiret iste onun sâhibine.

***

Min hayrin, bu dahi etlub'a müte'allik. *Turîdu*, fi'l-i muzâri' muhâtab. *Bihi*, harf-i cer, mücerred takviye-i 'amel zımnında geldiğinden zâ'id olup takdîri *Turîduhu*'dur. *Ğufrânen*, mukadder etlub'un mef'ûl-i sarîhi. *Li-sâhibihi*, ğayr-i sarîhidir.

Temme'l-kitâbu bi-'avnillâhi'l-kerîmi'l-vahhâb.

DİZİN

‘

‘Abdulhamîd, 90
‘Abdulkâdir-i Geylânî, 300, 301
‘Adudü’d-devle, 456
‘Amru b. Leys, 259
‘Ömer Hayyâm, 139
‘Uzeyr, 331

A

Abdulfettâh Efendi, 89, 91
Abdülgafûr, 184
Âdem, 208, 388
Ahnes b. Şerîk, 271
Arabistân, 282
Ârdeşîr-i Bâbekân, 398
Atlama Taşı Mekteb-i Rüşdiyyesi, 91
âzer, 575
Âzer, 579

B

Ba‘albek, 318
Bağdâd, 207, 228, 229, 301, 379, 380, 385, 403, 427, 476, 492, 513, 514, 535, 603, 604, 624, 625
Basra, 282, 403, 412
Belh, 553
Benî Ümeyye Câmi‘i, 514
Bozorc-mehr, 153, 154, 280, 291, 292

C

Câmî, 184
Câmi‘-i Benî Ümeyye, 205
Celâleddin Melikşâh, 139
Cemşîd, 642, 643

Ç

Çîn, 146, 147, 373, 374, 420, 421, 422, 603, 643

D

Dâvud, 94, 95, 630, 631
Dehhâk, 167, 644
Dımaşk, 158, 185, 314
Dicle, 427, 534, 535, 624, 625
Dimaşk, 204, 205, 314, 315, 356, 514, 515

E

Ebû Bekr b. Ebî Nasr, 147
Ebu’l-Feyz, 278
Efrâsyâb, 273
Enverî, 282
Erjeng, 146, 147

F

Ferîdûn, 166, 167, 643, 644
Fir‘avn, 393
Firdevsî, 168, 273, 398

G

Gülistân, 89, 90, 91, 92, 122, 142, 145, 146, 147, 148, 160, 161, 353, 495, 515, 647, 650

H

Haccâc, 207, 208, 209
Hafâce, 502
Hâfız, 118, 234
Hafsa, 315, 316
Hakîm Senâyî, 376
Haleb, 356, 357, 391, 392, 421
Hâmân, 392, 393
Hârûn Reşîd, 285, 292
Hasen-i Meymendî, 469, 470, 477, 478
Hâtem-i Tâyî, 390, 391, 408, 409, 410, 422, 577
Hicâz, 216, 281, 282, 326, 327, 347, 502, 503, 629
Hind, 153, 154, 421, 518, 554
Hindistân, 388, 420, 421
Horâsân, 167, 168, 553
Hureyre, 354, 355, 423
Hurmuz, 200
Hülâgû, 119, 404, 419
Hüreyre, 354, 355

I

Irâk, 228, 229

İ

İbn-i Cevzî, 333, 338
İbrâhîm, 579
İsfahân, 229
İskender b. Dârâ, 429
İskender-i Rûmî, 294, 295
İskenderiye, 420, 421
İstahra, 473, 474

K

Kârûn, 247, 248, 587, 588
Ken'ân, 157, 158, 317
Keyânî, 428
Keyhusrev, 272, 273
Kudüs, 158, 356
Kûfe, 327, 328, 414, 415

L

Leylâ, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 632
Lokmân, 158, 159, 330, 331, 339, 340, 384, 392, 473, 630, 631
Lubnân, 313, 314
Lût, 186, 187

M

Malatya, 282
Malâtya, 282
Mecnûn, 507, 510, 511, 513, 632, 633
Medîne, 327, 348
Mekke, 234, 321, 322, 327, 525
Mısır, 292, 293, 294, 301, 317, 387, 392, 393, 423, 425, 426, 429, 620
Muhammed, 90, 100, 101, 102, 314, 388, 629, 630
Mûsâ, 171, 248, 409, 410, 411, 587, 588, 624, 625

N

Nahle-i Mahmûd, 328
Nasrân, 186, 420
Nîmrûz, 439
Nûh, 102
Nûşirevân, 169, 170
Nûşîrevân, 154, 169, 247, 248, 279, 280, 290, 291

O

Okyânûs, 295, 388

P

Pârs, 121, 122, 123, 420, 421, 456, 473

R

Rûm, 282, 421, 422

S

Sa'd b. Zengî, 119, 146, 585
Sa'dî, 92, 97, 98, 100, 109, 110, 111, 113, 116, 118, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 133, 134, 135, 140, 142, 157, 158, 309, 376, 390, 391, 421, 422, 429, 457, 462, 490, 491, 498, 513, 514, 559, 560, 637, 648, 650
Sahbân, 467, 468
Sâhib-dil, 162, 269, 284, 370, 371, 403
Sebük Tegîn, 168, 469, 478
Serendîb, 387, 388
Sevbân, 278
Sihâh, 292
Siyâvuş, 273
Sultân Mahmûd, 167, 168, 170, 469, 477, 478
Sultân Uğlumış, 192
Süleymân, 95, 112, 146, 355, 585

Ş

Şâhnâme, 168, 273, 398
Şâm, 186, 205, 314, 315, 318, 345, 357, 360, 420, 514, 515, 526, 544
Şâmiyân, 515, 553, 554
Şeyh Sa'dî, 90
Şîrâz, 117, 118, 123, 337, 456, 457

T

Tâ'if, 327
Tatar, 326, 327, 403, 404, 418, 419
Trablus, 357
Tûr, 170, 171, 172
Turk b. Yâfes, 310
Türkistân, 309, 421

V

Vâsıt, 310, 402, 403

Y

Ya'kûb, 317
Yahyâ b. Hilâl, 348
Yemen, 421, 422, 540
Yûnus, 180, 181, 424, 639
Yûsuf, 157, 158, 207, 208, 317, 478, 479, 508, 509, 602, 603, 620

Z

Zebûr, 95
Zeyneb, 315, 316
Zunnûn, 277, 278
Züleyhâ, 508
Zülkarneyn, 331

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı kültür havzasında yetişmiş, çeşitli yazı hatlarını bilen bir kâtip ve müstensih, yetkin bir mütercim ve şârih olan Ca'fer-i Tayyâr; II. Abdülhamid döneminde matbu neşriyatın teşvik edildiği ve yaygınlaştığı bir zamanda eserler vermiştir. Devlet memuriyetlerinde bulunması ilmî faaliyetlerini aksatmasına sebep olmamış ve tespit edildiği kadarıyla tercüme, haşiye, şerh ve zeyl mahiyetinde sekiz eser tab ettirmiştir. Çalışmalarının tamamını rüşdiyyede muallim olması hasebiyle talebelerin ders kitabı ihtiyacını karşılamak ve onlara Farsça dil öğretiminde yardımcı kaynak oluşturmak için hazırlamıştır. Bu yönüyle Osmanlı eğitim-öğretim tarihinde henüz yeterince tanınmasa da önemli bir yer tutmaktadır.

Beşiktaş Rüşdiyyesi'nde kaç yıl muallimlik yaptığı tam olarak bilinmese de Osmanlı'nın Darü'l-fünûn'dan önceki eğitim kademesi olan bu eğitim kurumlarında kitaplarının okutulması kendi döneminde alanında muteber hocalardan olduğunu gösterir. Kitaplarının defalarca farklı tarihlerde farklı matbaalarda basılmış olması bunu açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle *Zübde-i Gülistân* şerhinin dört ayrı matbaada basılması çok beğenildiğini ve ders kitabı olarak kullanıldığını gösterir. *Rehber-i Gülistân* da bu şerhin genişletilerek kemâl bulmuş halidir denilebilir.

Tayyâr, durağan bir şârih değildir. İlk şerhi *Zübde-i Gülistân*'dan sonra bu şerhi her baskıda genişletmiş, üzerine iki tane de zeyl yazmıştır. En son *Rehber-i Gülistân* şerhiyle eserine son halini vermiştir. Tayyâr'ın bu duruşu, yeniliğe ve gelişime açık bir şârih olduğunu gösterir. Şerhin zamanla değişimler göstermesi, rüşdiyyede ders kitabı olarak okutulmasından kaynaklandığını düşündürmektedir. Zira bu derslerde şerh metninin yeniden ele alınıp geliştirilmiş olması muhtemeldir. Şerhin matbu nüshaları arasındaki farklılıklar bu durumu gösterir. Tayyâr'ın şerhinin İstanbul dışında Anadolu'da da beğenilip okunduğunu eserinin farklı kütüphanelerde olan

kayıtlarına ve kimi medrese hocalarının kişisel kütüphanelerindeki varlığına bakarak söylemek mümkündür. Bu durum şerhin Farsça öğretiminde yaygın biçimde kullanıldığını gösterir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde arşiv kaynaklarından yola çıkılarak Tayyâr'ın kısa biyografisi oluşturulmuştur. Çeşitli hat türlerini bilen Tayyâr'ın tespit edilen eserlerinin tamamı matbu eserlerdir. Ancak çeşitli hat türlerini bilen Tayyâr'ın müstensihi olduğu düşünülen bir şiir de ilk defa bu araştırmada tespit edilmiştir. Salih Hayri'ye ait olan zafernâme türündeki *Hayradâd* isimli bu şiirin TTK Kütüphanesi'nde müstensih kaydı Cafer-i Tayyâr olarak geçmektedir. Tayyâr'ın bilinen eserleri dışında dört yeni eseri daha tespit edilmiş ve bu eserleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu eserlerden üçü tab edilmiş olup *Mu'allim-i Muğni't-tullâb* ve *Mu'allim-i Nasîhat* adlı eserlerinin nüshaları kütüphane kataloglarında bulunmuş, *Tercüme-i 'Avâmil Şerhi*'nin ise matbu nüshasına henüz ulaşılamamıştır. Yeni bulunan dört eserinden sonuncusu olan *Hülâsa-i Dîvân-ı Hâfız*'ın tab edilmeye hazırlandığı tespit edilmiş, ancak matbu bir nüshasına ulaşılamamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde *Rehber-i Gülistân*'ın incelemesi yapılmıştır. İnceleme yapılırken eserin şerh metodu tespit edilmeye çalışılmış, şârihin şerh metni içerisindeki Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri ele alış biçimi ortaya konmuştur. Yine şerhin kaynakları ve şerhteki genel kültür öğeleri örneklerle tespit edilmiş, *Gülistân*'ın manzum kısımlarının aruz imlasına uygun nasıl telaffuz edileceğine dair şârihin teklifleri ve tespitleri örnekler ışığında açıklanmıştır. Bu inceleme usulü, eski edebî eserlerin incelemesini yapacak araştırmacılara örnek teşkil edecektir.

Tayyâr, şerhinde ilk andan beri belirli bir metot üzere ilerlemiştir. *Zübde-i Gülistân*'da sayfa içerisinde Farsça metni, kelime ve kelime grubu şeklinde parçalayarak parantez içerisinde vermiş; üzerine de Türkçe tercümesini koymuştur. Sayfa derkenarlarına ise eserin şerhini yerleştirmiştir. Zamanla gelen tavsiye ve önerilerle gelişen bu şerh çalışması *Rehber-i Gülistân* ile kemal halini bulmuştur. Tayyâr, bu eserde şerhi genişleterek sayfa içerisine almış ve derkenarlara da *Hâşiye* eserini yerleştirmiştir. Şerhte kelimeleri harf ve eklerine kadar bölerek gramer yapılarını tespit etmiş; mecazî, ıstılahî ve lügavî anlamlarını vermiştir. Farsça metnin olması gereken söz dizilişini tespit ederek yeniden mana vermiştir.

Tayyâr'ın kendinden önceki *Gülistân* tercüme ve şerhlerinden yararlandığına dair bir bilgi yoktur. Zira müellif, eserinin herhangi bir yerinde başka şârih veya şerhe değinmemiştir. Şerhin yöntemine bakılırsa genel olarak gramatik bir şerh olduğu görülür. Yine de şârih, mana derinliği olan yerlerde açıklamalar yapar; bazı yerlerin ise sadece anlamlarını verir.

Rehber-i Gülistân, Türk edebiyatında *Gülistân* üzerine yapılmış bilinen şerhlerin sonuncusu olup dil olarak bugünkü Türkçeye en yakın şerhtir. Ancak eserde çokça kullanılan Arapça ve Farsça gramer terimleri, işin uzmanları haricinde bugünkü okuyucu açısından eserin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Kendi döneminde Farsça dil öğretimi için kaynak olarak kullanılan bu eser, bugün de Farsça dil çalışanlar için ve *Gülistân* üzerine çalışan araştırmacılar için kaynak teşkil edecek niteliktedir. *Rehber-i Gülistân* üzerine yapılan bu çalışma ile *Gülistân* metninin daha iyi, daha kolay ve daha doğru anlaşılacağı; bu çalışmanın dil ve edebiyat alanında çalışan araştırmacılara kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir. Yeterince tanınmamış olan bu son dönem Osmanlı müellifinin *Gülistân* şerhi bu çalışma ile araştırmacıların istifadesine sunulurken tespit edilen yeni eserleri ise araştırmacılar tarafından çalışılmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

Açıl, Berat vd. (ed.). *Tenkitli neşir kılavuzu (Osmanlı türkçesi metinleri için)*. İstanbul: İSAM Yayınları, Birinci basım., 2022.

Akay, Ahmet Ragıp. "Rehber-i Gülistan Kitabı Üzerine Yapılan Bir Yüksek Lisans Tezindeki Akıl Almaz Yanlışlıklar Hakkında". Erişim 23 Şubat 2022. https://yucedevlet.com/rehber-i-gulistan-kitabi-uzerine-yapilan-bir-yuksek-lisans-tezindeki-akil-almaz-yanlisliklar-hakkinda.html

Aḳfehsî, Ebu'l-ʿAbbâs Aḥmed b. ʿİmâdu'd-Dîn el-Ḳâhirî el-. *Âdâbu'l-Ekl*. thk. ʿAbdulğaffâr Süleymân el-Bendârî - Muḥammed es-Saʿîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: y.y., 1407/1987.

'Alî b. Ebî Tâlib. *Divânu el-imâmu 'Aliyyu ibnu Ebî Tâlib*. thk. Abdurrahman el-Mustavî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2005.

Aydoğan, Eda. *Cafer Tayyar Efendi'nin Rehber-i Gülistân İsimli Eseri (İnceleme-Metin) (1-226 Sayfalar Arası)*. Yüksek Lisans Tezi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Ayverdi, Z. İlhan. "Kubbealtı Lügati". Sözlük. Erişim 31 Ocak 2023. http://lugatim.com/

Bezzâr, Ebû Bekr Aḥmed b. ʿAmr el-ʿİtkî el-. *el-Baḥru'z-Zeḫḫâr*. thk. Maḥfûẓurraḥmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-ʿUlûm ve'l-Ḥikem, 1988/2009.

Gülistân. çev. Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1995.

Blaesing, Uwe. "Gena Tökmüş Muruzlarini, Yörenin Diliyle Şavşatlı Bir Halk Şairi ve Karadeniz Hanımlarının Bozuk Havaları". 1/141-160. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011.

Buḫârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buḫârî el-. *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî*. thk. Muṣṭafa Dîb el-Buġâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim. *Rehber-i Gülistân*. İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1308.

Çiçekler, Mustafa. "Sa'dî-i Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/405-407. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Dağlar, Abdülkadir. "Şem'i'nin Mesnevî'yi Lafzen Okuma Teklifleri". *Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies* 1/2 (2010), 55-72.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 34. baskı., 2020.

DİA. "Abdülgafûr-i Lârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Durmuş, İsmail. "el-Avâmilü'l-Mie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ebû Naṣr el-Cevherî, Ebû Naṣr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luğa ve Ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye*. thk. Aḥmed ʿAbdulğafûr ʿAṭṭâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.

Evmeş, Adem. "Mahmud Hasan el-Mağnîsî'nin Mantık Anlayışı". *Mantık Araştırmaları Dergisi* 1/2 (02 Şubat 2020), 38-72.

Gazzâlî. *Eyyuhe'l-veled*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2. Basım, 2014.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *İḥyâʾu ʿUlûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.

Güleç, İsmail. "Dağılmış İncileri Toplamaya' Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı". *Journal of Turkish Studies* 4/6 (2009), 213-230.

Halîfât, Sahbân. "Ebü'l-Alâ el-Maarrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/287-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ḫarâʾiṭî, Ebû Bekr Muḥammed b. Caʿfer b. Muḥammed b. Sehl es-Sâmirî el-. *ʾİʿtilâlu'l-Ḳulûb*. thk. Ḥamdî ed-Demirdâş. Riyad: Nizâr Muṣṭafâ el-Bâz, 2. Basım, 1421/2000.

İbn Hibbân. *Sahih-i İbn Hibbân*. thk. Muhammed Ali Sönmez - Halis Aydemir. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.

İbn Ḥibbân, Ebû Ḥâtim Muḥammed b. Ḥibbân el-Bustî. *es-Ṣaḥîḥ*. thk. Şuʿayb el-ʾArnaʾûṭ. 18 Cilt. Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1408/1988.

İbn Ḳayyim el-Cevziyye, Ebû ʿAbdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürʿaî ed-Dımaşḳī el-Ḥanbelî. *Şifâu'l-ʿAlîl fî Mesâîli'l-Ḳaḍâʾ ve'l-Ḳader ve'l-Ḥikme ve't-Taʿlîl*. Beyrut: y.y., 1398/1978.

İbn Ḳuteybe, Ebû Muḥammed ʿAbdullâh b. Muslim b. Ḳuteybe ed-Dîneverî. *Ğarîbu'l-Ḥadîṯ*. thk. ʿAbdullâh el-Cebbûrî. 3 Cilt. Bağdat: Maṭbaʿatu'l-ʿÂnî, 1397/1977.

İbnu'l-Eṯîr, Ebû's-Saʿâdât el-Mubârek b. Muḥammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Ḥadîṯ ve'l-Eṯer*. thk. Ṭâhir Aḥmed ez-Zâvî - Maḥmûd Muḥammed eṭ-Ṭanâḥî.

5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-ʿİlmiyye, 1399/1979.

İbnu'l-Muberrîd el-Hanbelî. *et-Tahrîcu es-sağîr ve't-tahbîru'l-kebîr*. thk. Nureddin Tâlib. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 2011.

İpşirli, Mehmet. "Mülâzemet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

İsmâʿil Ḥaḳḳı Bursevî, İsmâʿîl Ḥaḳḳî b. Muṣṭafâ el-İstânbûlî el-Ḥanefî el-Ḫalvetî. *Rûḥu'l-Beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say, 2008.

Gülistân. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.

Kelâbâẕî, Ebû Bekr Muḥammed b. Ebî İsḥâḳ b. İbrâhîm el-Buḫârî el-. *Baḥru'l-Fevâidi'l-Musemmâ bi Meʿâni'l-Aḫbâr - Kelâbâẕî*. thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail - Aḥmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: y.y., 1420/1999.

Kılıç, Atabey. "Aruz İmlâsı Üzerine Notlar". *Journal of Turkish Studies* 3/6 (2008), 471-487.

Kılıç, Atabey. "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi". 363-370. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.

Kılıç, Atabey. "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)". *Journal of Turkish Studies* 2/4 (2007), 516-548.

Kılıç, Hulusi. "el-Kāmûsü'l-Muhît". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kılıç, Hulusi. "Tâcü'l-Luga". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Maʿmer b. Râşid, Ebû ʿUrve Maʿmer b. Râşid el-Ezdî. *el-Câmiʿ*. thk. Ḥabîbu'r-Raḥmân el-ʾAʿẓamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403/1982.

Meclisî, Muhammed Bâkır el-. *Bihâru'l-envâr*. thk. Muhammed Bâkır el-Behbûdî. İran: İrşâd-ı İslamî Bakanlığı Yayınları, 3. Basım, 1983.

Meclisî, Muhammed Bâkır el-. *Bihâru'l-envâr*. thk. Muhammed Bâkır el-Behbûdî - İbrâhim el-Miyânicî. İran: İrşâd-ı İslamî Bakanlığı Yayınları, 3. Basım, 1983.

Memduhoğlu, Adnan. "İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Manzûm İlmihâli". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2015), 11-52.

Mes'ûd bin Ahmed. *Süheyl ü Nev-bahār: İnceleme-Metin-Sözlük*. thk. Cem Dilçin. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerîf*. çev. Süleymân Nahîfî. thk. Amil

Çelebioğlu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.

Meydânî, Ebû'l-Faḍl Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî el-. *Mecmaʿu'l-Emṯâl*. thk. Muḥammed Muḥyi'd-Dîn ʿAbdulḥamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, ts.

Muslim, Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Ṣaḥîhu Muslim*. thk. Muḥammed Fuâd ʿAbdulbâḳî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâṯi'l-ʿArabî, 1374/1955.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yargı Yayınevi, 2017.

Sarıyıldız, Gülden. "Sicill-i Ahvâl Defterleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Steingass, Francis Joseph. *A Comprehensive Persian - English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.

Sûyûtî. *Cem'ul-cevâmi el-ma'rûf bi'l-câmi'î'l-kebîr*. thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vd. Kahire: el-Ezheri'ş-şerîf, 2005.

Şemseddin Sâmi. *Kamûs-ı Türkî*. ed. Paşa Yavuzarslan. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. baskı., 2015.

Şenlik, Osman. "Ca'fer-i Tayyâr'ın Rehber-i Gülistân'da Aruz İmlasına Dair Tespitleri ve Telaffuz Teklifleri". *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal Of Academic Literature)* 18 (25 Nisan 2023), 127-147. https://doi.org/10.28981/hikmet.1233862

Ṭaberânî, Ebü'l-Ḳâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-. *el-Muʿcemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*. thk. Ḥamdî b. ʿAbdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Tanyıldız, Ahmet. "Mesnevî'de Vezin ve Kafiyenin İmlâya Etkisi". *Journal of Turkish Studies* 3/6 (2008), 576-587.

Tarlan, Ali Nihat. "Bir İmla Hususiyeti". *Türkiyat Mecmuası* 3/0 (1935), 229-232.

Tirmiẕî, Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Tirmiẕî, Ebû ʿÎsâ Muḥammed b. ʿÎsâ et-. *Sunenu't-Tirmiẕî*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Fuʾâd ʿAbdulbâḳî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Muṣṭafâ'l-Bâbî'l-Ḥalebî, 1395/1975.

Tüccar, Zülfikar. "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. ʿAbdurrezzâḳ ez-. *Taḡrîcu Eḥâdîṯi İḥyâʾi ʿUlûmi'd-Dîn*. 7 Cilt. Riyad: y.y., 1408/1987.

ʿAclûnî, İsmail b. Muḥammed b. ʿAbdu'l-Hâdî el-Cerâḥî el-ʿAclûnî ed-Dimeşḳî Ebu'l-Fidâʾ el-. *Keşfu'l-Ḫafâʾ*. Kahire: y.y., 1351.

Kur'an Yolu Meali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

"Lapseki Kazası Müdürü Salim Efendi'nin zimmetinin istihsali ile nefyi ve kaza müdürlüğüne Salih Efendi'nin tayini", 01 Haziran 1858. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, A.}MKT.MVL., 97-94.

"Sicill-i Ahvâl Defterleri", 18 Aralık 1846. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DH.SAİDd..., 8-441.